תלמוד בבלי · אחרונים

שפתי חכמים (ברכות)

רבי אברהם אבא הרצל

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

שפתי חכמים (ברכות)

רבי אברהם אבא הרצל

מקור הטקסט: דיקטה · רישיון: CC BY-SA 4.0

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/שפתי-חכמים-ברכות/
הקובץ נוצר ב־21 בנובמבר 2026 מגרסה v39-202611200317 של הספרייה.

תוכן העניינים

לוח התיקון 6
הקדמה 9
מאימתי פרק ראשון 15
דף ב. 15
דף ב: 24
דף ג. 27
דף ג: 34
דף ד. 39
דף ד: 44
דף ה. 51
דף ה: 56
דף ו. 62
דף ו: 67
דף ז. 74
דף ז: 79
דף ח. 86
דף ח: 93
דף ט. 100
דף ט: 103
דף י. 114
דף י: 119
דף יא. 126
דף יא: 130
דף יב. 137
דף יב: 143
דף יג. 154
פרק היה קורא 156
דף יג: 163
דף יד. 168
דף יד: 176
דף טו. 180
דף טו: 183
דף טז. 186
דף טז: 191
דף יז. 197
דף יז: 204
פרק מי שמתו 206
דף יח. 213
דף יח: 218
דף יט. 224
דף יט: 231
דף כ. 239
דף כ: 245
דף כא. 253
דף כא: 258
דף כב. 265
דף כב: 272
דף כג. 277
דף כג: 282
דף כד. 286
דף כד: 293
דף כה. 297
דף כה: 304
דף כו. 308
פרק תפלת השחר 309
דף כו: 316
דף כז. 322
דף כז: 329
דף כח. 337
דף כח: 344
דף כט. 353
דף כט: 359

דף ל. 364
דף ל: 369
פרק אין עומדין 370
דף לא. 376
דף לא: 386
דף לב. 393
דף לב: 398
דף לג. 403
דף לג: 410
דף לד. 416
דף לד: 424
פרק כיצד מברכין 429
דף לה. 431
דף לה: 438
דף לו. 445
דף לו: 449
דף לז. 456
דף לז: 459
דף לח. 465
דף לח: 468
דף לט. 472
דף לט: 477
דף מ. 479
דף מ: 483
דף מא. 486
דף מא: 489
דף מב. 492
דף מב: 496
דף מג. 498
דף מג: 503
דף מד. 505
דף מד: 508
פרק שלשה שאכלו 510
דף מה. 510
דף מה: 515
דף מו. 521
דף מו: 527
דף מז. 531
דף מז: 536
דף מח. 543
דף מח: 548
דף מט. 557
דף מט: 560
דף נ. 565
דף נ: 569
דף נא. 574
דף נא: 580
פרק אלו דברים 580
דף נב. 584
דף נב: 588
דף נג. 592
דף נג: 597
פרק הרואה 602
דף נד. 602
דף נד: 609
דף נה. 614
דף נה: 618
דף נו. 621
דף נו: 624
דף נז. 626
דף נז: 629
דף נח. 634
דף נח: 638
דף נט. 644

דף נט: 647
דף ס. 652
דף ס: 656
דף סא. 659
דף סא: 663
דף סב. 667
דף סב: 670
דף סג. 674
דף סג: 678
דף סד. 682
דברי רבינו הרא"ש ז"ל 685
פרק ראשון מאימתי 685
פרק שני היה קורא 691
פרק שלישי מי שמתו 694
פרק רביעי תפלת השחר 701
פרק חמישי אין עומדין 706
פרק ששי כיצד מברכין 709
פרק שביעי שלשה שאכלו 715
פרק שמיני אלו דברים 720
פרק תשיעי הרואה 722
לרי"ף ז"ל למס' ברכות 725
פרק ראשון מאימתי 725
פרק שני היה קורא 726
פרק שלישי מי שמתו 727
פרק רביעי תפלת השחר 727
פרק חמישי אין עומדין 728
פרק ששי כיצד מברכין 729
פרק שביעי שלשה שאכלו 729
פרק שמיני אלו דברים 730
פרק תשיעי הרואה 730
להרשב"א ז"ל מפרק כיצד מברכין
ברכות 731
הרשב"א ברכות 736
פרק ראשון מאימתי 736
פרק שני היה קורא 741
פרק שלישי מי שמתו 745
פרק רביעי תפלת השחר 747
פרק חמישי אין עומדין 749
פרק שביעי שלשה שאכלו 751
פרק שמיני אלו דברים 753
פרק תשיעי הרואה 754

לוח התיקון

דף ב' ע"א רש"י ד"ה עד שיעלה, שורה נ', "דתודה של נדר ונדבה, הרי זמן אכילתו ב' ימים, כך צריך להיות דקרבן של גדר ונדבה דסמך הקרא לתודה, הוי זמן אכילתו לב' ימים:

שם שורה נ"ב, לפי"ז י"ל דלכן ניתנו, צריך להיות לפי"ז י"ל אם בנדר ונדבה שזמן אכילתו ב' ימים, אפ"ה ימהר לאכלו ביום הראשון, כל שכן תודה שזמן אכילתו יום א', ודאי ימהר באכילתו ביומו, ולכן ניתנו:

דף ו' ע"ב לגמר' ד"ה כל הרגיל שורה כ"ב, נכון לידע בכמה נקרא רגיל, וצ"ל ועי' פר"ח אור"ח סי' נ"ח סק"ד ועי' בט"ז יור"ד סי' י':

דף ח' ע"א גמר' ד"ה שיעור, שורה כ"ז, מ"מ מוכח כן מסמיכות פסוקים, צ"ל ובירושלמי איתי' כן מפורש ועי' בשפ"ח לרא"ש סימן ז' שם העתקתי. ושם בשורה כ"ד במקום "ובשם צ"ל וכן:

דף ח' ע"ב תוס' ד"ה ישלים פרשיותיו, שורה מ"א, והנה חפשתי במכילתא שלפני ולא מצאתי ענין זה, צ"ל וכבר הרגיש בזה הגאון ר' דוד לורי"א ז"ל במבוא לפסיקתא, דז"ל בספר חופת אליהו רבה, ובס' שבלי הלקט ריש סי' י"ט, הביא המאמר הזה בשם מכילתא פרשת בא, על פסוק והיה כי יאמרו אליכם בניכם, ולפנינו ליתא שם, ואולי היא מכילתא דרשב"י שהזכיר הרמב"ן בפי' התורה כמה פעמים עכ"ל:

דף י"א ע"א תוס' ד"ה אחת, שורה כ"ב, וברכות של ר"ה וברכות יו"כ, וצ"ל ר' יוסי הגלילי הוה חותם בברכה אחרונה שבברכת המזון ומאריך בה:

דף י"א ע"ב גמר' ד"ה תני נמי הכי, שורה נ"ט, ודע בשם גדול א' מצאתי כתוב בפי' הענין, צ"ל בדרך אגדה, ומצאתי כתוב, הוא הגה' וחידושים מהרב הג' מהו"ר אלעזר משה הלוי הורוויץ הי"ו אבד"ק פינסק:

דף י"א ע"ב רש"י ד"ה יוצר אור, שורה מ"ט, ובס' תשובה מאהבה כ' הלכה למעשה כפרש"י כאן, צ"ל ובשערי תשובה לאור"ח סי' תרס"ד משמע דאסור לומר פסוקי דזמר' קודם עמוד השחר עיי"ש:

שם לתוס' ד"ה שכבר, שורה ס"ח, והצרפתים, צ"ל וז"ל הרשב"א ובתשובה לרבותינו הצרפתים השיבו וכו' עיי"ש:

דף י"ב ע"א רש"י ד"ה מאיר שורה מ"ו, וא"כ משמע דלר"י איכ' מלכות בחתימתה, צ"ל ועי' תוס' לקמן מ' ע"ב ד"ה אמר שכתבו דבחתימה לא שייך מלכות עיי"ש:

שם לתוס' ד"ה לא, שורה י"ג, ומצאתי סברא זו ג"כ בס' מגיד תעלומה, וצ"ל ועי' אור"ח סי' קס"ז ס"ט, דבפסק ברכת המוציא, אינו חוזר ומברך עיי"ש ודו"ק:

דף י"ב ע"ב רש"י ד"ה כחיזרא, שורה ג', ועי' ערוך ערך חזר, וצ"ל והעתקתי בשפ"ח לרא"ש דפרקין סי' ט"ו עיי"ש:

דף י"ג ע"א לגמר' קודם ד"ה הדברים, שורה ח', צריך להיות ד"ה למימרא דסבר רבי דכל התורה כולה בכל לשון נאמרה, פי' דודאי ברור שלא כתב משה את התורה אלא בלשון הקודש, כסדר הזה שהיא בידינו, בלא שינוי, אלא כך הן אומרין, הנאמרו לו עוד תרפיה בלשון אחר, אם לאו (רשב"א בשם ר' האי גאון):

דף ט"ו ע"ב לתוס' ד"ה בין הדבקים, שורה כ"ז, ומאחר שפרשת, צ"ל ואי בפרשת:

דף י"ח ע"ב לגמר' ד"ה מעשה, שורה ס"ז (מפרשים), צ"ל (תמורה ט"ו ע"ב):

דף כ' ע"ב לגמר' ד"ה ור' חסדא, שורה כ"ד, צריך להיות ור' יהוד' אומר מברך לפניה' ולאחריהם. משום דעשאם כהלכות דרך ארץ (רשב"א):

שם לרש"י ד"ה וחייבין, שורה כ"ב, 'ת'ש'ב'ר תינוקות של בית רבן, כאן צריך לוסיף 'ג'ר'ם, גזירות רעות מבטלות:

דף כ"ו ע"א לגמר' ד"ה לא שנו, שורה כ"ד, ודוחק לומר משום כלי הוא ודו"ק, צריך להיות ועי' ברשב"א לדף כ"ב ע"ב ד"ה היה עומד בתפלה ומים שותתין לו על ברכיו וכו' עיי"ש:

דף ל"א ע"א לגמר' ד"ה ומועלין בו, שורה מ', צריך להיות וברי"ף פי' ומועלין בו מדרבנן:

דף ל"ה ע"א לרש"י ד"ה האי, שורה כ"ג, מפרשים, צ"ל ועי' ברשב"א שלא פי' כן:

דף ל"ט ע"ב לרש"י ד"ה אכולה שירותא, שורה מ"ג, צ"ל וי"מ ולאכול מהר מצות מצה, וצ"ל וי"מ פירשו אכול' שירותא מכל הככרות (רשב"א):

דף מ"א ע"א לרש"י ד"ה אכילת פרס, שורה מ"ד, ומצאתי כתוב שהוא שיעור י"ח מינוטען, צריך להיות היינו ככר שלם הוא שיעור כ"כ, אבל אכילת פרס שהוא חצי ככר, שיעורו הוא רק ט' מינוטען (ח"ס חלק ששי סי' ט"ו):

דף מ"ג ע"א תוס' ד"ה כל א', שורה כ"ו, לעיל כ"ג ע"א, צריך להיות לקמן נ"א ע"ב: דף מ"ו ע"ב גמר' ד"ה ואיהו, שורה ע', ודוחק לומר צריך להיות ואפשר לומר (וכ"כ ברשב"א):

שם תוס' ד"ה כל הברכות, שורה כ"ח, עיי"ש היטב, וצריך להיות וברשב"א כתב לעיל י' ע"א הטעם דבברכות צ"ל בחתימתן מעין פתיחתן, משום חיבוב, וכדאית' שם כל פרשה שהיה חביבה על דוד, פתח באשרי וסיים באשרי, וכתבו התוס' במה שפתח סיים, ועיי"ש בשפ"ח:

דף מ"ז ע"א רש"י ד"ה אכסני', שורה מ"ו, א"כ דנכרים הם תוס', צ"ל וכן הוא בירושלמי ועי' ברשב"א כאן:
דף מ"ט ע"ב רש"י ד"ה שמע, שורה כ"ג, לכן תירץ רש"י, צ"ל ועי' ברשב"א כאן בד"ה וליברכהו:
דף נ"ו ע"א רש"י ד"ה וי"ו דפטר רחם, שורה מ"ז, דבכ"מ שכתיב בתורה חמר כתיב חסר וי"ו חוץ וכו', צריך להיות דבכ"מ שכתיב בתורה חמר, פעמים כתיב חסר כמו יששכר חמר גרם (בראשית מ"ט י"ד) וכמו כאן וכל פטר חמר תפדה בשה (שמות י"ג י"ג), ופעמים כתיב חמור מלא כמו לא תראה את חמור אחיך (דברים כ"ב ד'):
ראשי תיבות מקצת הספרים שנזכר' בספר הזה. בד"ס. בספר דיקדוקי סופרים (ומשם זכרתי כמה פעמים נוסח כתב יד מש"ס ישן נושן הנכתב על הקלף) גרש"א. גליון מהרש"א:
ד"ח. דברי חמודות:
הגרא"ג הגהות הגאון ר' אליהו ז"ל גוטמאכער מגרעדיטץ:
י"ע. יפה עינים:
מ"א. מגן אברהם, מצפה איתן:
מג"ת. מגיד תעלומה (והוא ס' על מס' ברכות מהגאון הקדוש צבי אלימלך שפירא ז"ל אבדק"ק דינאב בעהמ"ח בני יששכר ושאר ספרים):
מ"ה. מעין הברכות:
מהרש"ש. מהגהות הג' ר' שמואל שטראשין מווילנא ז"ל:
מיו"ט. מעדני יום טוב:
מל"ת. מלא הרועים:
נ"י. נפש יהודה:
ס"מ. סמיכות חכמים:
ע"י. עיון יעקב, עץ יוסף:
פ"י. פני יהושע:
ר"י. ראש יוסף:
רפ"מ. רמב"ם פי' משניות:
ת' הרא"ש. תוספות הרא"ש:
תר"י. תלמידי רבינו יונה:
תרי"ח תוספות ר"י חסיד:

הקדמה

אתהלך לפני ה' בארצות החיים: **לשם** יחוד קב"ה ושכינתיה ליחדא י"ה בו"ה וכו':
ירננו הצדיקים ויתהללו הישרים והתמימים, תמימי דרך ההולכים בתורת ה' חפצו, בכל מיני רנה ותהלה, בכל מיני שבח והודיה, ופאר וכבוד נותנין לשמו הגדול ומבורך בפי כל נשמה תהלל יה הללויה מן העולם עד העולם, אשר נתן לנו את תורתו תורת אמת וצדק, צדקה עשה בישראל עם קדושו, שקדשנו במצותיו ומשפטיו וחקותיו, חק נתן ולא יעבור מזרע קדש מצבתה, קודש ישראל לה', ראשית תבואתה, תבואת הכרם, כרם ה' צבאות בית ישראל, ועל ישראל שכינתו, שכינת עוזו, ואין עוז אלא תורה, ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים, ים ודרום ירשה, נוחל ב' עולמות עו"הז ועו"הב, ברוך הבא בשם ה', בחצרות בית ה', בית שמגדלין בו תורה ויראת שמים, ועולים בית אל, חסד אל כל היום למלאכה מלאכת שמים, ובכן ישקיף ה' השקפה לטובה ממרומים, ויברך את עמו ישראל בכלי מחזיק ברכת שלום, כאשר נשבעת לאבותינו מימי קדם, תתן אמת ליעקב חסד לאברהם, אתהלך לפני ה' בארצות החיים:
ויען אברהם ויאמר, הנה נא הואלתי לדבר, ואנכי עפר ואפר, וכתינוק מבית הספר, לא שוקל ולא סופר, זחלתי ואירא מלהיות חבר, ולכן לקטנים כמוני אדבר, למה יצאתי חוצה קרית ספר, שפתי חכמים כיד ה' הטובה להעתיק ולחבר:
הנוטה אוזן הלוא ישמע חכם ויוסף לקח טוב, כשם שאין אומן בלא כלים, כך אין ללמוד בלי ספרים (פרי מגדים לאור"ח), וגם אם יש לו הכלים, עדיין אינו על עמדו, עד שיהיו כל הכלים מסודרים לפניו, וידע מקום הנחתן, דאי כשיצטרך לכלי, והוא אינו יודע מקומו של כלי, וצריך לבקש הרבה, ופעמים אף אחר הבקשה וחיפוש אחר הכלי, ולא ימצא, ומה מהני אומנתו, ומאי מהני כליו (יד אפרים):
ובפרט שהסידור דבר גדול הוא כדאית' בירושלמי הוריות פ"ג ה"ה (מובא בס' יפה עינים) סודרן קודם לפולפלן עיי"ש, וכעין זה אית' (יומא ל"ג ע"א) מכשיר עדיף, ופרש"י המכשיר ומתקן את הדבר קודם עיי"ש:
ולכן להעתיק ולסדר על מקומו דברי הירושלמי ושארי הראשונים והמפרשים ז"ל, כדי שיהיו דבריהם הנאמרים בקדושה ובטהרה אות באות ממש לפני התלמידי' השם יברכם, הוא ודאי גדולה שבגמילות חסדים, בין לעניים בין לעשירים, וביותר לקטני העם ההולכים בחושך, שאין בידיהם ספרים הללו, וכבר א"ר חנינא משל לאדם שמבקשין ממנו כלי גדול, ויש לו, דומה עליו ככלי קטן, קטן ואין לו, דומה עליו ככלי גדול (ברכות ל"ג ע"ב), וכעין זה כ' בעל תוס' יו"ט ז"ל שאין מכיר החסרון, כבעל החסרון, כי הוא

יודע חסרונו עד היכן מגיע, וכן אמר שלמה בחכמתו לב יודע מרת נפשו עכ"ל, ולפעמים אף שמי שנמצא אצלו הספרים, אבל הזמן בוגד בו לחפש בדברים ההם, למה הדבר דומה לאנשים שבאו לעיר, שלא היו שם מעולם, באישון לילה ואפילה, ואף אלו שכבר באו שמה, פעמים שכחו מוצא ומבוא העיר, ואיה מקום האיש או דבר המבוקש, והמה משמשים בחושך ובאפלה, ובבוא ילד קטן אחד, ונר בידו, ומאיר ומראה להם את הדרך אשר ילכו בה, דרך זה גמילות חסדים, כי ימצאו את מבוקשם, וכל העם על מקומו יבוא לשלום:

כן הדבר הזה בענין ספרי הזה בס"ד, אשר העתקתי בו מדברי חכמינו ז"ל, לפרש ענייני הגמר' ובפרט מה שמובא ברש"י ותוס' ורי"ף ורא"ש ומרשב"א ז"ל, ולכן ג"כ קראתי שם הספר שפתי חכמים על שם שיסודו בנוי על דברי רבותינו ז"ל, ואלה הם קצת מהספרים שהעתקתי מהם:

א) ירושלמי, ב) מגילת תענית, ג) מכילתא, ד) ספרא תורת כהנים, ה) ספרי, ו) תוספתא ז) פסיקתא, ח) מדרש רבה, ט) מדרש תנחומא ילמדנו יא) מדרש תהלים שוחר טוב יא) מדרש נעלם, יב) מדרש טעמי חסרות ויתרות, יג) מדרש ילקוט, יד) פרקי דר' אליעזר, טו) סדר עולם, טו) שאלתות דר' אחאי גאון, יז) הלכות גדולות, יח) הרי"ף, יט) מחזור וויטרי, כ) סדר רב עמרם גאון, כא) תשובת הגאונים כב) יוסיפון בן גוריון הכהן כג) שימוטא רבה כד) ספר יצירה כד) ספר יצירה כה) ספר היכלות, כו) פייטן, כז) תרגום ירושלמי, כח) תרגום יונתן, כט) ערוך, ל) ברייתי' דמלאכת המשכן, לא) ספר הפרדס לרש"י ז"ל, ועוד משאר ראשונים ואחרונים ז"ל שדבריהם מאירים העינים, וגם הוספתי מעט אשר חנן ה' את עבדו:

כי ראשית דבר מה יעשו עניי הצאן קדשים, קהלת יעקב, כי קטן יעקב ודל ורש אין כל הספרים הנזכרים ברש"י ותוס' ברי"ף ורא"ש והרשב"א ז"ל, הנעתקים בס' שפתי חכמים לפניו, ואין בידו לעיין בהם כל צרכו, ואינו יורד לסוף דעתם ז"ל, ואמר יאמר מי יתן ידעתי ואמצאהו, לספר הירושלמי הזה, או אחד משאר הספרים הנעתקי' כאן בספר שפתי חכמים, אז אבוא עד תכונתו, וכזה שמעתי באזני, ולא מתלמידים הקטנים לבד, אלא אף מגדולי ערך, וכן ראיתי בעיני בבתי מדרשים באסיפת עם ד' יברכם, לשמוע דבר ה', מחמת חסרון ספר הירושלמי וכו', שלא נמצא בידם לעיין, הניחו בכבודם דברי רש"י ותוס' וראשונים ז"ל, בלי ידיעה והבנה, ודלתי הספר סגרו לפניהם ולאחריהם, והם בחוץ יעמדו, והרי זה דומה להא דאיתא בספרים, למי שמביאין אותו אל המעיין, ואין מניחים אותו לשאות מים:

וכבר הזהיר על הדבר בס' ארחות צדיקים שער הזריזות, וז"ל ועתה יש לך להבין בדברים שנוהגים בהם בני אדם תמיד להתעצל בהם, כגון אם תצטרך לראות ולעיין שום דבר בספר, תהי' זריז לתפוס הענין שתחפוץ וכו' עיי"ש:

ובזה יהי' בעה"י הספר שפתי חכמים תיעלת לקטנים, ופעמים גם לגדולים, כי ע"י העתקה, הדברים הנצרכים בידו, וכל אחד מבין ומביט ומקשיב ומאזין את אשר לפניו, ועל כל פנים ארויח להם הזמן, ודבר שיגעתי בו כמה שעות, הם ימצאו מוכן לפניהם (וכצל"ח בהקדמ'):

וגם התלמיד שימצא בספרי רק פעם ושתים דבר הצריך לו, יזהר בהא דאית' (ברכות נ"ח ע"א) אורח טוב מה הוא אומר, כמה טרחות טרח בעל הבית בשבילי כמה בשר ויין וגלוסקאות הביא לפני, וכל מה שטרח לא טרח אלא בשבילי, אבל אורח רע מה הוא אומר מה טורח טרח בעה"ב זה, פת אחת אכלתי וכו', ועיי"ש (דף ט"ז ע"א) דא"ר אמי ור"א על דבר אחד ששמעו, אלו לא באנו אלא לשמוע דבר זה די:

וכן ראי' מצאתי במה שכתב הדרכי משה ביור"ד סי' רנ"ו בשם המרדכי, וז"ל מי שרוצה לזכות לעניים, והעניים מדברים עליו תוהה, אל ישמע לדבריהם, אע"ג שהם אינם רוצים, כי בזה נתגדל מצותו עיי"ש. ועי' תוספת שבת סי' רמ"ג סק"ה שכתב דקיי"ל בח"מ מי שעושה טובה לחבירו, אע"פ שלא ציוה אותו, צריך לשלם לו, דזכין לאדם שלא בפניו, ומותר לעשות בעדו לטובתו עיי"ש:

והנה מה שהעתיקו רש"י ותוס' הרי"ף ורא"ש והרשב"א ז"ל הוא כמה פעמים רק פסקי פסקי ולסרוגין קתני, ורק אפס קצהו יראה המעיין וכלו לא יראה, ועיין כעין זה בס' פני יהושע (ברכות מ"ח ע"ב) תוס' ד"ה ולית הילכת', וז"ל פני יהושע וביתר דברי התוס' כאן בזה הדיבור, נראה שהם מגומגמים קצת, והרוצה לעמוד על דבריהם צריך לעיין בל' הירושלמי בשמעתין דהתם וכו' עכ"ל. ועוד הנה רש"י ל"ג ע"א ד"ה ומת הערוד, כתב בשם הלכות גדולות עיי"ש, ובאמת הוא בירושלמי והתוס' שם כתבו מקצת מדברי הירושלמי לדינא, וכן הרי"ף הבי' שם לדינא מירושלמי, וכן הרא"ש שם מבי' לדינא מירושלמי עיי"ש, ומה שהביא כאן לא הביא כאן, ואני העתקתי העתקה מירושלמי איזה שורות, והוא כולל הענין שמביא רש"י בשם בעל הלכות גדולות והתוס' והרי"ף והרא"ש עיי"ש, ומת"כ נתברר הענין בס"ד. וכעין זה בשל"ה דף ת"א ע"ב, וז"ל דרכי התנאים לסתום דבריהם ולא לפרש, אבל דרכי האמוראים לפרש ולא לסתום, (עי' עירובין נ"ג ע"א) והענין כי הראשונים היה לבן רחב, ודי היה למבין במלות קצרות, אבל בכל דור ודור במיעוט ההבנה, צריך יותר לפרש ולברר דבריו עכ"ל. ועי' הרמב"ן בפי' החומש

(ויקרא כ"ה ט') אחר שהעתיק ל' רש"י, כתב הרמב"ן ז"ל והנה הרב מפני בקיאותו בתלמוד, והכל לפניו כש"ע, אין חושש, וסותם הברייתות, והן מוטעות לשאר בני אדם וכו' עיי"ש, ובפתיח' לדינא דגרמי כ' אם אינני מרויח אלא העתקת דברי קדמונים ולהסביר ולהבין דבריהם די עכ"ל (ח"ס יור"ד סי' רכ"ח). והנה אם בדורות ראשונים כך, אנן מה נענין אבתרייהו, והלא ראה מה שכתב בתשובת החתם סופר חאה"ע ח"ב סי"א, וז"ל בהדי שותא אספרה, כמו בשנת תקנ"ח בנסעי מק"ק דרעזניטץ, לישב על כסא הרבנות דק"ק מאטערסדארף, קבלתי את פני הגאון מה"ו משולם טוסמניטץ זצ"ל בק"ק פרעשבארג, ובאותו פרק הביאו לפניו ספרא דדייני' הרשאה לשליח גט, שנשלח מכאן למקום אחר, ודקדק הגאון ז"ל על קוצו של יו"ד וכו', ומזקנים אתבונן אם כך בשנת תקנ"ח, מה נאמר בשנת תקצ"ח, אשר בעו"הר ירד הדת אלפים מעלות אחורנית, שיש לדקדק יותר ויותר עכ"ל, ועתה בשנת תרנ"ח ועברו מאה שנה ממש מיום שכתב פה מנוחתו כבוד רבינו הגאון בעל החתם סופר ז"ל בתשובה, מה נעינן אבתרי':

ועצה מזקנים אתבונן, ראה מה שכתב בס' אורחות צדיקים המיוחס לרבו של הר"י מיגאש רבו של הרמב"ם ז"ל, בשער התורה ד"ה ועתה עיי"ש, וכן מזקן זה שקנה חכמה, הרב פלא יועץ זיע"א, וז"ל אות אסיפה, כמה טובה עשה לנו בעלי אסופות רבותינו הקדושים, אשר בכל דור ודור, זכו וזיכו את הרבים, זכות הרבים תלוי בם, שאלמלא הם נשתכחה תורה מישראל, ובפרט אנן כגון דור יתומ' דיתמי, אשר טרדת הזמן רבו עלינו, ואין הפנאי מסכים אתנו כ"כ ללמוד בשקידה, כמו הראשונים ודעתינו קצרה, ומי הוא אשר תשיג ידו להיות כל הספרים נמצאים אצלו, אבל ע"י האסיפות, נוכל לצאת ידי חובותינו, ובכל דור צריכי' האסיפות, כמו שעשה הרמב"ם וטור והרב"י והרכנ"הג ורבים כמוהם, שהיו לנו לעינים, ומהם יראו וכן יעשו בכל דור ודור, כל ת"ח אשר חננו ה' דעת, וספרים הרבה, ישתדל להועיל לרבים, בדברים הנצרכים מאד, כאמרם (ברכות ס"ד) הכל צריכים למארי חיטייא, ויעשו אסיפות כיד ה' הטובה עליהם, מי מקצורי דינים על ד' טורים, מי מכללים, מי מקדמות לדרושים, מי מתוכחות מוסר וכדומה, כל אשר עושים, חסד גדול יחשב, ואין לך חסד גדול מזה, שהוא חסד בנפש, ועושה אלה הם מזכים הרבים, וזכות הרבים תלוי בם, ואם יזכה שיועיל דבריו, בדור מן הדורות לא' מני אלף, דיי לו אם לא בא לעולם אלא לדבר זה, ואל יחושו ללעג השאננים, שאומרים מה הועילו לנו אלו החכמים בתקנתם, לשנות לנו את הידוע ומפורסם בספרים, אין זה כי אם ללקט כסף, וליטול את השם שהוציאו ספר, שארי להוא מרייהו למדברים כן, כי לא צדקו, שודאי הגמור טובים לנו אלו הספרים של אסופות וכו', ותועלתם מרובה

כאמור, ולכן כל ת"ח ירדוף אחריהם, כאשר ירדוף הקורא בהרים, ויד כל משמשות בהם כל שעה, כי בזמן הזה שקיצור הוא טבע חריף אהוב ונחמד לכל ואומרים דרך צחות ויאמר לקוצרים ה' עמכם וכו':

וז"ל ספר החינוך מצוה תע"ט, לעשות צדקה עם הצורך עליה בשמחה ובטוב לב, ואתה בני אל תחשוב שענין מצות צדקה, לא יהי' רק בעניים, כי אף בעשירים גדולים, ג"כ תתקיים מצות צדקה לפעמים, כגון עשיר גדול שהוא במקום שאין מכירין אותו, וצריך לאחרים, ואפילו פעמים שהוא בעירו, ובמקום שמכירין, פעמים שיצטרך מפני שום מקרה דבר א', מה שיש ביד העני, גם זה בכלל מצות צדקה הוא וכו', וכלל הענין שכל המהנה את חבירו, בין בממון, בין במאכל, או בשאר צרכיו, או אפילו בדברים טובים דברי נחומים, בכלל מצות צדקה היא, ושכרו מרובה מאד, ויכנסו דברי באזניך, כי טובים המה, באזן תבחן מילים עכ"ל ספר החינוך:

ועל ענין העתקה מספרים, כבר כתב רבינו הגדול הר"ר יצחק אבוהב הספרדי ז"ל, על שהעתיק ענין אחד בב' מקומות, וכתב שם וז"ל, ומה שהעתקתי ענין אחד ב' פעמים, אין בזה לשום אדם שום הפסד, אלא זולתי טורח המעתיק עכ"ל, עד כאן דברתי מענין התועלת העתקת דברי רבותינו ז"ל, אולם מה שנוגע בענין הוספת ידי ה"י, מה אומר ומה אדבר הלוא הוא למראה עיני הלומד ה"י, ובזכות ומישור שלפני כבודו ידין וישפוט שפוט משפט צדק ואמת לאמיתו כאילו הוא שוטף וכו'. ובכן כי סליק ר' אבא אמר יהא רעוא דאימא מילתא דתתקבל ברחמים וברצון, כי הבוחן ובודק גנזי נסתרות לבות וכליות אלקים צדיק, הוא יודע מחשבות לב אדם ותחבולותיו, ומבין אל כל מעשיהם, הנעשים לשמם לשם ולתפארת ה' אלקינו יתברך ויתעלה לנצח נצחים:

ובזה הנני משתחוה ויוצא להודות בכל מיני הודאה ותהלה, למי שהכל לכבודו ברא, עד כה חיים וחסד עמדי עשה, וכן יעזרני להעתיק ולבאר על הש"ס כולה עד גמירא טבא. ואם כי מעשה בני אדם המה פעמים חסד או יתיר, ואולי תמצא טעות בדברי, כי שגיאות מי יבין, מ"מ מאחר שעיקר יסוד החיבור בנוי על העתקת דברי חכמז"ל והם העיקור ונאמרים באמת, ודברי הם רק טפל, א"כ הדבר דומה להא דאיתא (מנחות פ"ב מ"ב) התודה מפגל את הלחם, הלחם אינו מפגל את התודה, לפי שהלחם בא רק בשביל התודה, והתודה עיקר, והלחם טפל לה, ואין הטפילה מפגל העיקר עיי"ש, כן הדבר הזה דברי חכמז"ל שהעתקתי הם כתודה, ודברי הטפולים להם הם כלחם, ויהי רצון שיהי' חשובה כקרבן תודה ולחמה:

ועוד הרי אני קורא מה שקרא החסיד רבינו בעל חובת הלבבות ז"ל, ואם תראו בו שום טעות תקנהו, או חסרון השלימהו, ודוננני לזכות במה שתשקיף עליו מטעות, או משגיאה, או מקוצר ידי בעניניו ובמליו, כי כח הבשרי קצר מהשיג, והטבע האנושי חסר מהשלים, כמה שנאמר (תהלים ס"ב) אך הבל בני אדם כזב בני איש במאזנים לעלות המה מהבל יחד, ובזה שהקדמתי להתוודות על קוצר כחי וידי, יש בו כפרה, לטעות ולשגיאה שתהיינה בו עכ"ל. ומודה ועוזב ירוחם, ובכן ירחם אבינו מלכינו, על כל בית ישראל אחינו, ויהי נועם ה' אלקינו עלינו, ומעשה ידינו כוננהו, וישכן שכינתו במעשה ידינו, ונזכה לראות במהרה בכבוד משיח צדקינו, ונאמר הנה אלקינו זה קוינו לו ויושיענו:

הטיבה ה' לטובים ולישרים בלבותם קהל עדת ישורון דפה ק"ק פרעשבורג, וראשון לציון אדמו"ר רבינו האי גאון המפורסם בהדרתו גאון ישראל וכו' כקש"ת מה"ו שמחה בונם סופר שליט"א אב"ד ור"מ דפה, אשר זכיתי לצוק מים על ידו הגדולה, ולהיות מתלמידיו זעירא דמן חברי' משנת ה' תרל"ב עד שנת תרל"ו, כל מיני ברכות יחולו על ראשם בכלל:

ובפרט בני החברא מחזיקי הדת ה"י שקבלוני ועטרוני בכתר שיעור רבי, וזה כעשר שנים לאיו"ט לשבת עמהם יחדיו, מה טוב ומה נעים. כשבת אחים נאמנים, ריעים אהובים, ושותים בצמא דברי תורה ויראת שמים, יוסיף ה' להם ולכל ישראל חיים טובים ונעימים, וכל המטיבים בכלל המתברכים, ונזכה כולנו מהרה להר מרום הרים:

ואחרון חביב בן יכבד אב אלו אבותי היקרים ה"ה כבוד אאמו"ר הרבני המופלג בו"ב וכו' מוה"ר יהושע שליט"א וא"מ הצדקת מ' מרים שליט"א, והם בני בנים הרי כבנים לאא"ז רבינו הגאון וצדיק מפורסם כש"ת מנחם בענעט ז"ל, שהיה דיין דק"ק פאקש קרוב לארבעים שנה, והוא ממשפחת ומגדולי תלמידי ש"ב הגאון מהו"ר מרדכי בענעט ז"ל אבדק"ק ניקלשבורג והמדינה, ואבותי היקרים שליט"א הם שטרחו הרבה בעשר הצבעות, עד שגידלוני על ברכי התורה והיראה, ואנכי בנם הצעיר אין כוחי אלא בפה מלא רחמים ובתחנונים, לאבינו שבשמים, שיאריך ימיהם בטוב ובנעימים, עד קץ כל הימים, ועמהם כל יוצאי חלציהם נזכרים ומתברכים. ובכן אזכור בכלל המתברכים שזכיתי עזר זוגתי מ' רחל תחי' בת גדולים וטובים ה"ה מו"ח הרב הצדיק המאה"ג וכו' מוה"ר יחיאל זיע"א, שהיה שיעור רב דחבר' מחזיקי הדת דפה קרוב לארבעים שנה, והוא חותן המלך מלכי רבנן ה"נ גיסי רבינו הגאון והקדוש וכו' מה"ו הלל לש זיע"א אב"ד דק"ק קאלאמעא יע"א בעל המחבר ספר משכיל אל דל ושאר ספרים ה"י, זכותם

וזכות כל הצדיקים יגן עלינו, שנזכה ונראה בנים ובני בנים עוסקים בתורה ובמצות לשמה עד סוף כל הדורות, ובזה מודה על העבר, ומבקש על העתיד לבוא כל טוב:
פרעשבורג יע"א יומי דחנוכה אינון, לסדר עלו לשלום אל אביכם, תרנ"ח לפ"ק:
המחבר.

מאימתי פרק ראשון

ברכות שם זה קרא רבינו הקדוש פתח דבריו, י"ל דהנה שלשה המה תורה נביאים וכתובים (שבת פ"ח ע"א), ששה המה סדרי המשניות, שלשים וחמש הוא התלמוד דהיינו הגמרא, וששים וא' המה המסכת', ותקכ"נ המה פרקיו (רמב"ם בהקדמה לפי' המשניות לס' זרעים), והנה מנין כולם כמנין "ברכות' לומר כל העוסק בהם יש לו ברכות:

דף ב.

ע"א משנה מאימתי קורין שמע. מה שפתח רבינו הקדוש תורה שבעל פה בק"ש, י"ל לפי שרצה רבינו הקדוש לפתוח תורה שבע"פ, מעין פתיחת תורה שבכתב, ובפרט שאית בה שבחן של ישראל, דאית' (חולין צ"א ע"ב) חביבין ישראל לפני הקב"ה, יותר ממלאכי השרת, שמה"ש אין מזכירין את השם, אלא לאחר ג' תיבות, כדכתיב קדוש קדוש קדוש ה' צבאות וגו', וישראל מזכירין את השם אחר ב' תיבות, שנאמר שמע ישראל ה' וגו' עיי"ש, והנה תורה שבכתב שניתנה להם לישראל ולא למלאכי השרת, היא פותחת בראשית ברא אלקים וגו', והרי היא ניתנו לישראל, להזכיר את השם אחר ב' תיבות, וכן ק"ש ניתנו להזכיר השם אחר ב' תיבות, הרי פתיחת תורה שבכתב ושבע"פ שווין בהתחלתן, ובשבחן של ישראל. ואפשר היינו כוונת סיום וסמיכות ברכת ק"ש דשחרית, הבוחר בעמו ישראל באהבה, שמע ישראל ה' וגו', ר"ל שבוחר בעמו ישראל באהבה והא ראי' שהרי ניתן להם להזכיר השם אחר ב' תיבות, שמע ישראל ה' וגו', מה שלא ניתן אפילו למלאכי השרת, וכן בשל ערבית, אוהב עמו ישראל, שמע ישראל ה' וגו' ולכן ג"כ ואהבת את ה' אלקיך וגו', שהרי דודי לי ואני לו באהבה. ובזה שק"ש מעורר לאהבה, י"ל היינו שתקנו בנוסח הקדושת מוסף, ויחון עם המיחדים שמו ערב ובקר בכל יום תמיד פעמים באהבה שמע אומרים וכו' שמע ישראל ה' וכו', אבל מלאכי השרת שאין מזכירין את השם אלא לאחר ג' תיבות, לכן תקנו בנוסח קדושת יוצר, קדושה כולם כאחד עונים ואומרים ביראה, קדוש וגו', ושפיר תקנו במל"הש ביראה, ובישראל באהבה. א"נ לפי שק"ש היא כלי זיינ' של ישראל לנצח ולהושע, כדאית' (סוטה מ"ב ע"א) שמע ישראל

אתם קרבים היום למלחמה וגו', מ"ש שמע ישראל, א"ל הקב"ה לישראל אפילו אין בכם זכות, אלא ק"ש של שחרית וערבית בלבד, כדאי אתם שיושע אתכם, לכך פתח בק"ש:
נכנסין. מטומאה לטהרה:
בתרומתן. לאו דוקא וה"ה חלה כדאיתא (חלה פ"א מ"ט), וה"ה בכורים כדאית' (בכורים מ"ב פ"א), ששניהם חלה ובכורים טעונין הערב שמש עיי"ש. ואפשר דנקט התנ' תרומה, לפי שחלה נקרא ג"כ תרומה, כדכתיב ראשית עריסותיכם חלה תרימו תרומה (במדבר ט"ו כ'), ועיין ביור"ד סי' שכ"ח סעי' א' כשמפריש חלה מאי מברך:
עד סוף אשמורה ראשונה דברי רבי אליעזר וכו'. דר"א דרש בשכבך זמן התחלת שכיבה, ורבנן דרשי כ"ז שכיבה, אלא משום סייג אמרו עד חצות, ור"ג לית לי' סייג:
מבית המשתה. של יין, ולכן לא קראו עדיין ק"ש (קול רמז) ועיין בבית יוסף סי' צ"ט:
עמוד השחר. כוכב השחר ושמו נוגה, והרמב"ם פי' הוא אור הנוצץ בפאת המזרח קודם עלות השמש בכדי שעה וחומש שעה (תוס' יו"ט), וכפי' הרמב"ם, מפורש בירושלמי בפרקין אריב"ב הדא אליתא דשחרא, מ"ד כוכבתא היא טעיא זמנין דהיא מקדמא וכו' (מפרשים). וכתב בס' אליהו רבה ודוק' שהאיר פני כל המזרח, ולא סגי' כשהבריק השחר כנקודה בלבד, ועיין במגן אברהם סי' פ"ט עיי"ש בבאר היטב:
ולא זו בלבד וכו'. כולה מילת' דהכא, רבן גמליאל הוא דאמר לבניו (רבינו עובדי'):
יליף מברייתו של עולם וכו':
הא דתני ערבית ברישא יליף מברייתו של עולם (רש"י), ובדרך דרש י"ל דמתרץ כאן ג"כ קושי' ראשונה תנא היכא קאי וכו', והכי פי' תנא דתנא זמן קריאה, ועדיין לא תנא חובת ק"ש, יליף מברייתי' של עולם, דשם מצינו ג"כ כעין זה, בראשית ברא אלקים את השמים וגו', ופרש"י לא בא להורות סדר הבריאה, לומר שאלו קדמו, שהרי המים קדמו, ורוח אלקים מרחפת על פני המים וגו', ועוד השמים מאש וממים נבראו, ועדיין לא גילה כלום בריאת המים מתי היתה עיי"ש:
סיפא דקתני בשחר מברך וכו'. אע"ג שהיא משנ' ד' (לקמן י"א ע"א), נקט כאן סיפא ודו"ק:
עד דקאי בשחרית פריש מילי דשחרית וכו'. והא דהפסיק ביניהם, (לקמן י' ע"ב) במשנ' בש"א בערב כל אדם יטה ויקרא וכו', י"ל דאין זה חשוב הפסק, משום דלבית הלל כל אדם קורא תמיד כדרכו, וא"כ הוא ג"כ מילי דשחרית:

אמר מר משעה שהכהני' וכו'. וכן לקמן ע"ב, וכן שבת קנ"ג ע"ב, ובסוכה מ"ח ע"ב, וכן בנזיר ל"ב ע"א, ועיי"ש ברש"י שהרגיש בדבר, אי לשון אמר מר, שייך ג"כ על לשון המשנה, ויש רוצין למוחקו (ועיין בד"ס):

מילתא אגב אורחא קמ"ל שהכהנים אימת קאכלי בתרומה וכו'. פי' מילתא חדתא, אגב אורחא דאזיל, אשמעינן ב' דברים (רש"י סוכה כ"א ע"ב), הכא נמי אגב אורחא קמ"ל ג' דברים, א' דזמן ק"ש מתי הוא, ב' זמן אכילת תרומה דכהנים שנטמאו מתי הוא, ג' דכפרה לא מעכבי, ועיין בס' יפה עינים ציין עוד ט"ז מקומות שבש"ס, שמצינו מילת' אגב אורחא קמ"ל, ומהם עירובין פ' ע"א ק"ד ע"ב עיי"ש:

ודע לפי מה שכתבו התוס' ד"ה מאימתי בשם ר"ת ור"י, הרי דמצות ק"ש משעת צאת הכוכבים לאו דוקא עיי"ש, לכן י"ל דרבינו הקדוש ודאי רצה ללמד במשנה ראשונה בהתחלת דבריו, דין שהוא כהלכה דוק' לפיכך מילתא, אגב אורחא קמ"ל כהנים אימת קאכלי תרומה, שהוא הלכה קיימת. אלא דמרשב"א ז"ל ד"ה ר' חנינא, משמע דלר' אליעזר ור"מ דמקדמי בבריית' לקמן ע"ב זמנן ק"ש קודם צאת הכוכבים, הוא הדין מקדמי זמן אכילת תרומה קודם צאת הכוכבים דאינהו דרשו, ובא השמש, ביאת שמשו, דהיינו תחלת השקיעה, ומאי וטהר טהר גברא, ולא ביאת אורו, דהיינו סוף השקיעה והוא צאת הכוכבים עיי"ש ברשב"א:

כדתני' ובא השמש וטהר ביאת שמשו מעכבתו וכו'. ובנוסח כתב יד גרס, כדתני' ובא השמש וטהר ואחר יאכל מן הקדשים, ביאת שמשו מעכבתו וכו':

טהר יומא. פי' פנה ובטל לו היום והוא צאת הכוכבים (כרש"י שבת צ"ה ע"ב ד"ה טהר), והיינו שטהר הרקיע מן האור (מפרשים), ועיין ערוך ערך אר:

דף ב' ע"א רש"י ד"ה מאימתי וכו' משעה שהכהנים נכנסי' לאכול בתרומתן. כהנים שנטמאו וכו' והגיע עתם לאכול בתרומה עכ"ל, פי' דשלשה דינים יש בענין הקדשים (נגעים פי"ד מ"ג), א) ישראל שנגע בנבלה או בשרץ ונטמא ואח"כ טבל ועלה אוכל במעשר שני, ב) כהן שנטמא וטבל והעריב שמשו אוכל בתרומה, ג) זב וזבה שהביאו כפרתן אוכלין בקדשים (תר"י):

רש"י ד"ה עד סוף אשמורה ראשונה. שליש הלילה, ומשם ואילך עבר זמן דלא מיקרי תו זמן שכיבה, ולא קרינן בי' בשכבך (בית הלל לקמן י' ע"ב), ומקמי הכי נמי לאו זמן שכיבה, לפיכך הקורא קודם לכן לא יצא, והכי תני' (א) בבריית' בברכות ירושלמי וכו' עכ"ל, ז"ל הירושלמי דפרקין להלכ' א', משנה, מאמתי קורין את שמע בערבין, משעה שכהנים נכנסים לאכול בתרומתן וכו', גמר', תני הקורא קודם לכן לא יצא ידי חובתו,

א"כ למה ובא קורין אותה בבית הכנסת, א"ר יוסי אין קורין אותה בבית הכנסת, בשביל לצאת ידי חובתו, (ג) אלא (ד) כדי לעמוד בתפלה מתוך דבר של תורה וכו', (ה) ר' זעיר' בשם ר' ירמי' ספק קרא ספק לא קרא, נישמעי' מן הדא, הקורא קודם לכן לא יצא ידי חובתו, וקודם לכן לאו ספק הוא, ואת אמרת צריך לקרות, הדא אמרה ספק קרא ספק לא קרא צריך לקרות:

פי' פני משה:

קודם לכן. קודם צאת הכוכבים:

א"כ למה קורין אותה. בעוד שהוא יום:

מתוך דבר של תורה. ולא לצאת י"ח ק"ש והלכך כשיגיע זמן ק"ש צריך לחזור ולקרותה ולצאת י"ח. ובתוס' וברא"ש כתבו לא שהיו קורין אותה בברכותי', אלא שהיו קורין ק"ש קודם תפלת ערבית (וי"א קודם כל התפלות) בלא ברכות, כמו שאנו קורין אשרי קודם מנחה, ונתבטל אח"כ (עיין סמג עשין י"ט):

ספק קרא ספק לא קרא. מיבעי' לי' אם נסתפק בק"ש, אי קרא, אי לא, מהו שיקרא מספק, מי נימא הואיל וק"ש דאוריית', קורא, או דילמא כיון שיכול לצאת י"ח בפסוק ראשון לבד, אינו צריך לחזור ולקרות כולה מספק:

נשמעינ' מן הדא. מבריית' דלעיל:

וקודם לכן לאו ספק הוא. כלומר וכי ספק לאו בכלל קודם לכן ג"כ הוא, שהרי אם קרא בין השמשות, נמי קודם לכן הוא, וזהו ספק מיקרי, דמספק' לן אם יום הוא ולא יצא, או לילה הוא ויצא, ואפ"ה את אמרת דצריך לחזור ולקרותה בזמנה, דהא לא יצא י"ח קתני, וא"כ חדא אמרה דה"ה ספק קרא ספק לא קרא, דצריך לקרות:

א **ברייתי**' בברכות בירושלמי. הא דנקט רש"י ז"ל בזה הלשון, ובאמת ברא"ש שהעתיק פרש"י לא כתב תיבות בבריית' עיי"ש, י"ל משום דבבריית', וכן בתוספתא שנדפס למס' ברכות, לא נמצא כן, וכן כתב בפירוש בס' יפה עינים עיי"ש, לכן פרש"י בבריית' בברכות בירושלמי, לפי שבירושלמי נקט תני וכו', שפירושו בבריית', וכעין דאית' בתשובת מנחם עזרי' סי' כ"ה, ההבדל בין תנו רבנן, לבין תני', ת"ר הוא בריית' שגור' בפי הכל, ומקובלת מפי רבינו, משא"כ תני', הוא בריית' שאינה שגורה בפי הכל עיי"ש:

ב קורין אותה וכו'. לא נתברר אי הך קורין, כונת' פרשת שמע בלבד היו קורין, או כל ג' פרשיות של ק"ש היו קורין (ועיין במעדני יו"ט סי' א' סק"כ):

ג אלא כדי לעמוד בתפלה מתוך דבר של תורה. ויש לומר דירושלמי לשיטתי', דאית' בירושלמי לקמן פ"ה להלכ' א', ר' ירמי' אמר לא יעמוד אדם ויתפלל, אלא מתוך דין

של הלכה וכו', (והעתקתי הפי' בשפ"ח לתוס' לקמן ל"א ע"א ד"ה ר' אשי). ולפי"ז יש לומר הא דפרש"י לקמן ל"א ע"א, אין עומדין להתפלל אלא מתוך שמחה של מצוה, ופרש"י כגון דברי תנחומי של תורה, כגון סמוך לגאולת מצרים או סמוך לאשרי עיי"ש, ולכאור' למה פרש"י מתוך שמחה של מצוה, דוק' של דברי תורה, וי"ל לפי שרש"י פי' כן לשיטתי', דס"ל כאן כירושלמי. והטעם דעומדין בתפלה מתוך דבר של תורה, מוכח (לקמן ל"א ע"א) הוא משום שלא יהי' לבו טרוד מלהתכוון בתפלתו. א"נ י"ל משום דכתיב (משלי כ"ח ט') מסיר אזנו משמוע תורה גם תפלתו תועבה, ובתורה נדרש מכלל הן לאו ומכלל לאו הן, לכן עומד בתפלה מתוך ד"ת, להראות שהוא אינו מסיר אזנו מתורה. וכן י"ל (לקמן ח' ע"א) דר' אמי ור' אסי לא הוה מצלי אלא ביני עמודי היכי דהו' גרסי עיי"ש, ג"כ מה"ט (וכתענית י"א ע"א) אבני ביתו מעידין בו עיי"ש. ועוד י"ל בזה הא דאית' סוף המסכת', א"ר לוי היוצא מבהכ"נ ונכנס לבהמ"ד ועוסק בתורה זוכה ומקבל פני השכינה, שנאמר ילכו מחיל אל חיל וגו', דחביבת התורה, מחבב תפלתו:

ד **כדי** לעמוד בתפלה מתוך דבר של תורה. פי' וק"ש היא דברי תורה (כפרש"י תהלים קי"ט קס"ד), ובפרט שניח' כן לירושלמי לשטתי', שהרי פרש"י שם בתהלים, קאי דוק' אליב' הירושלמי, שדרש פסוק זה שבע ביום הללתיך על משפטי צדקך, על ברכת ק"ש, (כמו שהעתקתי בשפ"ח לתוס' לקמן ד"ה מברך שתים לפני') עיי"ש. ודע הא דבחרו דוק' בק"ש, ולא בפרשה אחר', י"ל משום דאית' בס' פ"י בשם המקובלים, וז"ל לפי הכוונ' שיכוון בק"ש ך יוכל לכוין בתפלה, וזהו כונת הקורא ק"ש מזיקין בדילין הימנו (לקמן ה' ע"א), היינו מזיקין דמערבבין דעתו בתפלתו עכ"ל, ולפי"ז י"ל היינו טעמ' דבחרו לומר ק"ש קודם התפלה, לפי שכונתו בק"ש, יגין עליו לכוון בתפלתו. ומכאן י"ל הא דאית' (לקמן כ"ח ע"ב) הני י"ח ברכות כנגד מי, א"ר יוסף כנגד י"ח אזכרות שבק"ש עיי"ש, ר"ל לפי שק"ש מגין לכוון בתפלה, לכך כמנין אזכרות שבק"ש, תקנו מנין ברכות בתפלה, וכן הא שג' ברכות ראשונות שבתפלה, דהיינו אבות גבורות וקדושות, כחד ברכה חשיבה, ואין הפסק ביניהם, מרמז לפסוק ראשון שבק"ש, שג' אזכרות יש בו, שאין הפסק בפסוק ראשון, כך אין הפסק בג' ברכות ראשונות, (עיין בשפ"ח לקמן כ"ח ע"ב לגמרא ד"ה כנגד). ודע אנו שאומרים מזמור תהלה לדוד קודם תפלת מנחה, תמצא ג"כ שמות ואזכרות כמנין הברכות, לפי מה שמנה הבעל הטורים (במדבר י"א ט"ז), ע' שמות שיש להקב"ה עיי"ש, ואלו הן שבתהלה לדוד, אלהי, גדול, ה', חנון, ורחום, ה', ארך אפים, טוב, ה', ה', ה', חי, ה"ו חסיד, קרוב, ה', שומר, ה', תהלת הי, (באמת, אינו מן המנין השמות, דכ'. במהרש"א שבת י' ע"ב ד"ה שם גופ', שמו של הקב"ה גופ'

לא נקרא אמת רק חותמו עיי"ש), ולכן כפי שיתכוון באזכרות של תהלה לדוד, כן יזכה לכוון בתפלתו, דמנין אזכרות כמנין הברכות. ומכאן י"ל היינו (דאית' לקמן ד' ע"ב) כל האומר תהלה לדוד ג' פעמים בכל יום, מובטח שהוא בן עה"ב, ופרש"י ג' פעמים. כנגד ג' תפלות עיי"ש, ולפי מה שכתבתי ניחא, דהא ידוע כמה גדול כח התפלה שלימה בכונה, היא העולה להיות עטרת תפארת בראש צדיק, חי העולמים:

.(ה) ר' זעיר' בשם ר' ירמי' ספק קרא וכו'. הארכתי בהעתקה זו, משום דבעל המאור וברשב"א ז"ל מביאו עיי"ש:

רש"י ד"ה הקטר חלבים ואברים. חלבים של כל קרבנות, אברים של עולה עכ"ל, וברבינו עובדי' מגילה פ"ב מ"ו, הקטר חלבים ואברים, פי' מותרי תמיד של בין הערביים עיי"ש, וכבר עמד בזה בתוס' יו"ט, ועיין בשפ"ח לרש"י לקמן כ"ו ע"ב ד"ה ופדרים:

רש"י ד"ה מצותן. להעלותן כל הלילה וכו' דכתיב לא ילין לבקר (שמות ל"ד) עכ"ל, הנה מפסוק זה נשמע רק אברים, אבל חלבים למדין (משמות כ"ג י"ח) ולא ילין חלב חגי, עיין פסחים נ"ט ע"ב, ותוס' שם דף ע"א ע"א ד"ה מנין, ועיקרו בזבחים פ"ב כ"א (צפנת פענח):

רש"י ד"ה מצותן. זמן אכילתן עכ"ל, דאכילת קדשים מצות עשה היא (רמב"ם פ"י ה"א מה' מעשה קרבנות):

רש"י ד"ה עד שיעלה עמוד השחר. והוא מביאן לידי נותר דכתיב בתודה (ויקרא ז') לא יניח ממנו עד בקר וכולן מתודה ילמדו עכ"ל, והוא (בזבחים ל"ו ע"א), והנה שם לא הזכירו כבשי עצרת, וכן בפי' החומש לא הזכיר רש"י, אבל כאן מנה רש"י כבשי עצרת, ועיין רמב"ם מה' מעשה קרבנות פ"א הי"ז. וז"ל הרמב"ם פי"ח מה' פסולי המקודשים ה"ט, אסור להותיר מבשר הקדשים, לאחר זמן אכילתן, שנאמר בקרבן תודה לא תותירו ממנו עד בקר, וה"ה לשאר הקדשים כולן וכו' עיי"ש בכסף משנה, הנה הרמב"ם כ' כאן שנאמר בקרבן תודה לא תותירו ממנו, והוא לשון הקרא (ויקרא כ"ב ל') אבל בה' מעשה קרבנות פ"י ה"ז כתב וז"ל, התודה אינה נאכלת אלא ביום הזביחה עם הלילה, שנאמר (ויקרא ז') ביום קרבנו יאכל לא יניח ממנו עד בקר, וכן איל נזיר והלחם הבא עמהן, וה"ה לחטאת ולאשם ולשלמי ציבור ולשירי מנחות שהכל נאכלין ליום ולילה, שנאמר ביום קרבנו יאכל, כל הקרבנות במשמע וכו' עיי"ש בלחם משנה, הרי דיליף לי' מקרא דפ' צו, דכתיב לא יניח, וכן פרש"י כאן, ויש לומר דרמב"ם בס' מעשה קרבנות מיירי מזמן אכילתו, לכן נקט פסוק (ויקרא ז'), דשם קבע הפסוק זמן אכילתו, אבל בה' פסולי המקודשים מיירי מאיסור נותר, לכן נקט הפסוק (ויקרא כ"ב), וכן משמע מפרש"י

(ויקרא כ"ב ל') עיי"ש ודו"ק. ודע דיש ליתן טעם, למה גילה הקרא כן דוק' בתודה, ומשם נלמד לכל הקרבנות, י"ל דתודה של נדר ונדבה הרי זמן אכילתו ב' ימים, וכתב הרמב"ן (ויקרא ז' ט"ז) דאף דזמן אכילתו ב' ימים, מ"מ מצוה למהר לאכלו ביום הראשון, ויליף מל' הקרא עיי"ש, לפי"ז י"ל דלכן ניתנו כל הקרבנות שזמן אכילתן יום א', לילף זמן נותר שלהם, מתודה, כדי שילמד מהם, שימהר אכילתן, ולא יאחר אכילתן, באותן של זמנם יום א', כמו באותן שזמנם ב' ימים, לפי מה שפי' הרמב"ן:

רש"י ד"ה א"כ למה אמרו חכמים עד חצות. בק"ש ובאכילת קדשים עכ"ל, והא דבאכילת קדשים אמרו עד חצות, מפורש בזבחים (פ' איזהו מקומן מ"ה ומ"ו) זבחי שלמי ציבור ואשמות וכו' ונאכלין ליום ולילה עד חצות, התודה ואיל נזיר וכו' ונאכלין ליום ולילה עד חצות, והפסח אינו נאכל אלא בלילה ואינו נאכל אלא עד חצות עיי"ש, והנה הך וכל הנאכלי' ליום אחד, פי' ביום שחיטתו ולילה שלאחריו, דמדאוריית' כל הלילה מותר, אלא חכמים אמרו עד חצות משום הרחקה. ודע דלפי"ז במה שתנא במתניתן וכל הנאכלין ליום אחד, לא הוי פסח בכלל, והיינו דקפריך הש"ס (לקמן ט' ע"א) ואילו אכילת פסחים לא קתני וכו', והטעם יש לומר משום דפסח אינו נאכל אלא בלילה, וביום אינו נאכל כלל, לכן לא הוי בכלל האחרינ' ודו"ק:

תוס' ד"ה מאימתי. פרש"י ואין אנו ממתינין לצאת הכוכבים (א) כדמפרש בגמר' וכו' (ב) והכי אית' בירושלמי וכו' וא"כ למה אנו מתפללין ק"ש בבהכ"נ וכו' ועוד קשה (ג) דצריך לברך בק"ש ב' לפניה וג' לאחריה וכו' וי"ל דקיילין כר' יהוד' דאמר (לקמן כ"ו ע"ב) דזמן תפלת המנחה עד פלג המנחה דהיינו אחד עשר שעות פחות רביע וכו' מ"מ קשי' (ד) דהוי כתרי קולי דסתרי אהדדי וכו' ואנו סביר' לן (ה) כהני תנאי דגמר' וכו' עכ"ל:

א **כדמפרש** בגמר'. פי' דבגמר' מפרש משעה שהכהנים נכנסי' לאכול בתרומתן, דכהנים אימת קאכלי בתרומה, משעת צאת הכוכבים:

ב והכי אית' בירושלמי וכו' וא"כ למה אנו מתפללין ק"ש בבהכ"נ וכו'. דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח לרש"י ד"ה עד עיי"ש. והנה התוס' לא העתיקו דברי הירושלמי, מו שהם לפנינו, שהתוס' העתיקו למה אנו מתפללין ק"ש, ובירושלמי שלפנינו אית' למה אנו קורין אותה וכו', ואיכא נפק' מינה דלפי העתקה שהעתקתי, משמע שפרשת שמע בלבד היו קורין, ומדברי התוס' שנקט מתפללין ק"ש, משמע כל ג' פרשיות היו קורין (ועיין ברא"ש ובמעדני יו"ט סי' א' סק"כ). ודע דבלשון התוס' מתפללין ק"ש, אין לדקדק דהוי להו למימר למה אנו קורין ק"ש, די"ל דתוס' נקט לפי המסקנ' שמסיק בירושלמי,

דהיו קורין במקום אשרי כמו שאנו נוהגין, לכן שפיר שייך לשין מתפללין ק"ש, דאילו משום לצאת ידי חובת ק"ש, אז שייך לשון קורין ק"ש:

ג דצריך לברך בק"ש ב' לפני' וכו' (לקמן י"א ע"א):

ד דהוי כתרי קולי דסתרי אהדדי. ר"ל והעושה כתרי קולי דסתרי אהדדי נקרא רשע (חולין מ"ג ע"ב):

ה כהני תנאי דגמר' וכו'. פי' ר"א ור"מ (לקמן ע"ב), ועיין ברא"ש וברשב"א כאן, ועיין בתוס' (לקמן כ"ו ע"ב) ד"ה יעקב, ובשפ"ח שם שהעתקתי פסקי תוס' מנחות סי' קי"ח. ודע דנפק' מינה לדינא בין תירוץ של ר"ת לבין תירוצו של הר"י, דלר"ת שרי לקרות מפלג המנחה, ולר"י דסתם כהני תנאי לקמן, א"כ לא שרינן לקרות ק"ש קודם צה"כ, רק זמן מועט (ביאור מרדכי):

תוס' ד"ה לתני דשחרית ברישא. כדאשכחן בתמיד, דכתיב (שמות כ"ט, במדבר כ"ח) את הכבש האחד תעשה בבקר ואת הכבש השני תעשה בין הערבים:

תוס' ד"ה מברך ב' לפניה. ירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכה ח', **משנה**, בשחר מברך ב' לפניה וא' לאחריה, ובערב ב' לפניה וב' לאחריה וכו', **גמר'** ר' סימון בשם ר' שמואל בר נחמן, על שם וחנית בו יומם ולילה ליהושע א') שתהא הגיות היום והלילה שווין, ר' יוסי בר אבין בשם ריב"ל ע"ש נא' שבע ביום הללתיך על משפטי צדקך (תהלים קי"ט), ר' נחמן בשם ר', מנא כל המקיים שבע ביום הללתיך, כאלו קיים וחנית בו יומם ולילה:

פי' פני משה:

בשחר ב' לפני'. יוצר אור ואהבה, וא' לאחרי' אמת ויציב, ובערב לפני' ב' מעריב ערבים ואהבת עולם, וב' לאחרי' אמת ואמונה והשכיבנו:

שתהא הגיות היום והלילה שווין. ולפיכך תקנו בשחר ב' לפני' וא' לאחרי' וג' פרשיות של ק"ש הרי ששה וג"כ בערבית לחד מ"ד לקמן י"ד ע"ב שאין אומרים כי אם ב' פרשיות של ק"ש תקנו שתים לפני' וב' לאחרי' ובזה היום והלילה שווין (כך פי' בתשובת הרשב"א סי' נ"א):

ע"ש שבע ביום הללתיך. ריב"ל טעמ' דכל הברכות הללו קאמר דשחרית ודערבית:

כל המקיים שבע ביום הללתיך. וקורא ק"ש עם ברכותי' שלפני' ולאחרי' בשחרית ובערבית:

(ועיין בצל"ח שמפרש למה מביא התוס' דברי ירושלמי כאן, דהא אין כאן מקומו, אלא לקמן על מתניתן בשחר מברך, ועוד דלא הבי' התוס' דברי ר' סימון עיי"ש):

א שבע ביום הללתיך. לכאור' מאי רבותי' בזה, ועוד רמז לברכת ק"ש מנין, ועוד מאי שתהא הגיות יום והלילה שווין, ועוד מאי כל המקיים שבע וגו' כאלו קיים והגית וגו'. וי"ל דאיתא לקמן כ' ע"ב, בעל קרי מהרהר בלבו ואינו מברך לא לפני ולא לאחריה, ופי' רש"י מהרהר ק"ש בלבו, כשבא זמן המקרא, ולכאור' פשיט' כשבא זמן המקרא דוק', דהא ב"ק אסור בד"ת לפרש"י, וי"ל (לקמן ט' ע"ב) מסקינן הלכה זמן ק"ש כותיקין, שגומרין אותה עם הנץ החמה, וכתב בר' יונה א"ת מאחר שזמנה כותיקין, למה מותר להקדים, ומתרץ לפי שצריך לברך אחרי', גאל ישראל, להסמיך גאולה לתפלה, ואחר הנץ החמ', עבר הזמן, ולאו כל אדם יכול לשער כן בברכותיו, לפיכך מותר להקדים, כדי שלא יבוא לאחר עיי"ש. ולפי"ז י"ל הא תינח מי שמברך אחר ק"ש, אבל בעל קרי שאינו מברך ברכת ק"ש יקרא בזמנה דוק', ולזה מרמז רש"י מהרהר ק"ש בלבו כשמגיע זמן המקר', ר"ל כותיקין, ומפרש המשנה שהרי אינו מברך לא לפני ולא לאחרי'. ומבואר דעיקר זמן ק"ש דשחרית הוא בתחילת היום, ומודיע ביאת היום, ודערבית בסוף היום בצה"כ, ומודיע כי פנה היום, וכן הוא לשון הרא"ש בפרקין סימן ד', וז"ל נמצא ק"ש של שחרית בתחילת היום, וק"ש של ערבית בתחילת הלילה עיי"ש, ואע"ג דכתב כן לדברי ר"י בן לוי, ואנן קיי"לן כר' יוחנן, מ"מ לדבר זה כ"ע שווין (ועיין ש"ע אור"ח סי' ר"ל), ואור החמה נקרא יום כדאית' במהרש"א דף ז' ע"א ד"ה בשעה, וכן אית' (נדרים ח' ע"ב), והיינו רבותי' דדוד המע"ה שבע ביום הללתיך, ר"ל בעתו ובזמנו דוק' כותיקין, ובזה שאר דקדוקים ג"כ מבוארים, ועיין בשפ"ח לגמר' לקמן כ' ע"ב ד"ה הואיל, שפי' שם בדרך זה הא דכתיב (תהלים נ"ה י"ח) ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה וישמע קולי, ר"ל ערב ערבית מיד בצה"כ, ובקר שחרית מיד כותיקין, וצהרים מנחה מיד בשש שעות, אשיחה להתפלל הג' תפלות בזמנן מיד עיי"ש, ומכאן י"ל הא דאית' (לקמן י"ג ע"ב), א"ל כיון דאמליכת' למעלה ולמטה ולד' רוחות השמים, תו לא צריכות עיי"ש, דמרומז כן בפסוק (דברים ד' ל"ט) וידעת היום, ר"ל בזמן שאתה מכיר היום, היינו החמה בכניסתה וביציאתה, שאז עליך לקיים מצות ק"ש, אז והשבות אל לבבך, ר"ל תכוון בלבך, כי ה' הוא האלקים בשמים ממעל, דהיינו למעלה, ועל הארץ מתחת דהיינו למטה, אין עוד, לד' רוחות השמים. וראי' מכאן למסקנת הרא"ש שם וז"ל, יש אומרים שימליכהו שמרמז בעיניו ובהטית הראש, ויש אומרים שימליכהו במחשבת, וכן מסתבר עכ"ל, ולפי מה שכתבתי ניחא, והשבות אל לבבך כתיב, ר"ל במחשבה כי ה' וגו', ולפי"ז מרומז בפסוק וידעת היום וגו', זמן ק"ש, וכונת ק"ש, ואופן קבלת מ"ט, דהיינו במחשבה בלבד:

תוס' ד"ה והא קמ"ל וכו' וי"ל דרגילות של משניות לאשמעינן בקוצר אף למה שמפורש כבר עכ"ל, כדאית' בכתובות מ"ח ע"ב, לעולם היא ברשות האב עד שתכנס לחופה, מאי לעולם לאפוקי ממשנה ראשונה וכו' ואע"ג דמשנה שלמה שנינו שם נ"ז ע"א וכו' (רשב"א), וביתר ביאור כתבו התוס' (שבת צ"ט ע"ב) ד"ה מסייע', בענין חוליות הבור והסלע שתנא ב' פעמים עיי"ש, וכן תוס' (יבמות ג' ע"א) ד"ה אבל עיי"ש (מפרשים):

דף ב:

ע"ב גמר' אמר רבה ב"ר שילא וכו' כדאמרי אינשי וכו'. וכעין זה אית' (יומא נ"ט ע"א) אמר רבה ב"ר שילא פלגא דמזבח, כדאמרי אינשי טהר טיהרא והוה פלגא דיומא עיי"ש, הרי דהכא והתם רבה ב"ר שילא אמר הכי:

והדר פשטו לה מברייתא מדקתני בברייתי' סימן לדבר צה"כ וכו'. הש"ס נקט בברייתי', ואית' כן בתוספתא שלפנינו בריש פרקין, די"ל שתנא בתוספתא עה שתנא ג"כ בברייתי'. ודע דברייתי' לחוד, ותוספתא לחוד, כמו שמבואר בשפתי חכמים לרש"י לקמן כ' ע"א ד"ה בתליסר עיי"ש:

וחצים מחזיקים ברמחים פי' חצי העם היו אוחזים ברמחים, לשמור מהאויבים, את הבונים חומת ירושלים, כשעלו בימי עזרא:

ואומר והיו לנו וגו'. הך ואומר וכו', וכן לקמן מאימתי מתחילין לקרות ק"ש וכו', וכן הא דלעיל מאימתי קורין וכו' משהעני נכנס לאכול פתו במלח, לא נמצא בתוספתא שלפנינו ודו"ק:

וכ"ת מכי ערבא שמשא ליליא הוא ואינהו דמחשכי ומקדמי. לכאור' פתח בחדא ערבא שמשא, ומסיים בתרתי דמחשכי ומקדמי, לכן נח דעתי כשמצאתי בנוסח כתב יד בס' דקדוקי סופרים וז"ל, וכ"ת מעלות השחר לאו יממא, ומכי איערב שמשא לילה הוא, ומשום בנין בית המקדש מקדמי ומחשכי:

א"ל ר' יהוד' והלא הכהנים וכו'. לכאור' בכל התנאים שפליגי כאן בזמן ק"ש דערבית, לא נמצא ר' יהוד' ביניהם, ואפילו הכי השיב כאן לר"מ ודו"ק:

והלא הכהנים מבעוד יום הם טובלים. כלומר ודאי כל היום והלילה, זמן טבילה לכל הטמאים, כגון טמא מת וטמא שרץ ובעל קרי ולטמאים שאינן טעונין ספירות ז' נקיים (רמב"ם וראב"ד פ"א מה' מקואות ה"ו), אלא שאינן טהורי' עד שעבר עליהן בין השמשות להערב שמש, ועל כרחך שטבילתן היה קודם בין השמשות מבעוד יום:

הי מינייהו מאוחר. ה"ה דהוי מצי למימר הי מינייהו מוקדם, דהוה קולא להקדים ולקרות, ועיין תוס' לקמן כ"ו ע"ב ד"ה איבעי' להו:

בין השמשות. בין הערבים, מתרג' אונקלוס (שמות י"ב ו') בין שמשיא. ודע לפי מסקנת האחרונים, בין השמשות שלנו הוא שיעור י"ג וחצי רגעים (מינוטען):

כהרף עין. כשיעור קריצת עין ברפיון ולא בחזקה (רש"י שבת ל"ד ע"ב עיי"ש):

כהרף עין זה נכנס וזה יוצא. והא דלא נקט בהיפך זה יוצא וזה נכנס, כתבו התוס' פסחים ב' ע"א ד"ה יכנס דדרך הש"ס למינקט כניס' תחילה, כדאמר התם לעולם יכנס אדם בכי טוב ויצא בכי טוב עיי"ש:

דף ב' ע"ב רש"י דילמא ביאת אורו. שיאור השמש ביום השמיני ויטהר והא ובא השמש וטהר, כתיב בטמאי' הללו שאין בהם קרבן, דהכי איתא ביבמות ע"ה ע"א, דאי כתיב ובא השמש וטהר, הוי אמינ' דלאו בר כפרה, ופי' רש"י דהא כולא ענייני בבעל שתי ראיות ומצור' מוסגר וטמא שרץ ומת משתעי עיי"ש, וכן יש לדקדק על הדרש ובא השמש וטהר וכו' ואין כפרתו מעכבו וכו', והא אין צריך כפרה כלל. ומצאתי שהרגיש בזה הגאון מלבים ז"ל בפי' לתורת כהנים עיי"ש, שסיים לפי שסתם הכתוב לעיל מיני' והוא צרוע או זב, יש במשמע אף מצורע מוחלט וזב בעל ג' ראיות, ועל כולם סיים הכתוב ובא השמש וטהר, משמע שאין כפרתו מעכבו מלאכול בתרומה עיי"ש:

רש"י ד"ה עני וכהן. עני כל לילותיו וכהן טמא וכו' עכ"ל, כלומר כהן שנטהר מטומאתו לאכול בתרומה:

רש"י ד"ה קס"ד. רוב בני אדם היינו עניים וכו' עכ"ל, עיין בהגהת הש"ס, והוא מהגהת בעל נודע ביהוד' ז"ל. ודע הא דקס"ד רוב בני אדם היינו עניים, הכי משמע (במגילה ד' ע"ב) מתנות לאביונים גובין ומחלקין בו ביום, ופי' הרא"ש בזמן הזה מצויין רוב עניים עיי"ש:

רש"י ד"ה והלא כהנים מבעוד יום הם טובלים. ר' יהוד' לטעמי' דאמר (שבת ל"ד ע"ב) בין השמשות כדי מהלך חצי מיל קודם צאת הכוכבים וכו' עכ"ל, וכבר עמדו האחרונים בזה הא ר' נחמי' הוא דאית לי' שיעור זה, ר' יהוד' אית לי' שיעור אחרינ' עיי"ש:

תוס' ד"ה דילמא וכו'. (א) ונקט בקרא ובא השמש אלמא דהיינו שקיעת החמה וכו' (ב) וי"ל דהכי פירושו ממאי וכו' (ג) משום הכי אצטריך לאתויי הכא הבריית' דצאת הכוכבים עכ"ל:

(**א**) **ונקט** בקרא ובא השמש אלמא דהיינו שקיעת החמה. פי' דהא כ"מ שמצינו לשון ובא גבי שמש, פירושו שקיעה, ולא זריחה, כמו כי בא השמש (בראשית כ"ח י"א), ויהי השמש לבוא (בראשית ט"ו י"ג), לא יבוא עוד שמשך (ישעי' ס' כ'), ואע"ג דכתיב קומי אורי כי בא אורך וגו' (ישעי' ס' א'), גבי שמש מיהא לא אשכחן, ועוד דההוא גופיה היינו

שקיעה, כלומר כי נשקע אורך, שהיית משמשת בו, ושוב אינך צריכה לו, כי כבוד השם יתעלה עליך יזרח (רשב"א) (ב) וי"ל דהכי פי' ממאי וכו'. פי' דביאות האור אל תחת לאופקנו, הוא תיכף בשקיעת החמה מאצלינו, כי אז תשלח קוי אורה לשמה, ואח"כ כשתבא השמש בעצמה לשמה, אז אצלינו לילה ממש דהוא צאת הכוכבים (מהרש"ש):

ג משום הכי אצטריך לאתויי הכא הברייתי' דצאת הכוכבים. פי' משום הכי אצטריך לאתויי הא והדר פשטו לה מברייתי' דקתני בברייתי' בהדי' סימן לדבר צאת הכוכבים (רשב"א):

האיש עצמו בהבאת קרבנותיו וכו' עכ"ל, לכאור' מאי פריך **תוס'** ד"ה א"כ לימא קרא ויטהר. אע"ג (א) דבכמה מקומות כתיב וטהר, לבא התם ליכא למיטעי אבל הכא דאיכ' למיטעי הוה למיכתב ויטהר עכ"ל:

(**א**) דבכמה מקומות כתיב וטהר. בי"ג מקומות כתיב וטהר, א) ויקרא י"א ל"ב וטמא עד הערב וטהר, ב) שם י"ג ו' וכבס בגדיו וטהר, ג) שם י"ג ל"ד וכבס בגדיו וטהר, ד) שם י"ג נ"ח וכבס בגדיו וטהר, ה) שם י"ד ח' ורחץ במים וטהר, ו) שם י"ד ט' את בשרו במים וטהר, ז) שם וכפר עליו הכהן וטהר, ח) שם י"ד נ"ג וכפר על הבית וטהר, ט) שם ט"ו י"ג במים חיים וטהר, י) שם י"ז ט"ו וטמא עד הערב וטהר, יא) שם כ"ב ז' ובא השמש וטהר, יב) במדבר י"ט י"ט וטהר בערב, יג) שם ל"א כ"ג תעבירו באש וטהר:

ב התם ליכא למיטעי וכו'. ר"ל באחרינ' דכתיב וטהר, ליכ' למיטעי משום דלית בהו קרבן, ובמה דכתיב (ויקרא י"ד ט') ורחץ בשרו במים וטהר, וביום השמיני יקח שני כבשים וגו' וכן שם ט"ו י"ג ורחץ בשרו במים חיים וטהר וביום השמיני יקח לו שתי תורים וגו', והנה בב' עניינים הללו אע"ג דאית בהו קרבן ליכ' למיטעי למימר (כתוס' לשיטתם בד"ה דילמא ביאת אורו דהיינו תחילת שקיעת החמ' ביום ז'), דהא כתיב בשניהם וביום השמיני יקח וגו':

תוס' ד"ה א"ל ר' יהוד' וכו' (א) והוא אומר לקמן כ"ו ע"א מיד כשיעבור פלג המנחה הוי זמן תפלת ערבית וי"ל דלר' יהוד' לא קשי', (ב) דלא דריש בשכבך ובקומך וכו' עכ"ל:

(**א**) והוא אומר לקמן מיד כשיעבור פלג המנחה וכו'. ואע"ג דלא מצינו שאמר ר' יהוד' כן בפירוש, די"ל דמוכח כן מדאית' (לקמן כ"ז ע"א) מדרב צלי של שבת בע"ש מבעוד יום, ש"מ הלכה כר' יהוד' עיי"ש, ועיין רש"י שם ד"ה ש"מ, ותוס' לעיל ב' ע"א ד"ה מאימתי:

ב דלא דריש בשכבך ובקומך. והא דר' יהוד' לא דריש בשכבך ובקומך, היינו משום דמשמע דר' טרפון דס"ל הכי במשנה (לקמן י' ע"ב) דושכבך לשכיבה ממש משמע, ור' יהוד' היה תלמידו כדמשמע (נדרים מ"ט ע"ב) (מ"א):

דף ג.

ע"א גמר' קשי' דר"מ אדר"מ וכו'. אע"ג דדברי ר"א נישני' קודם מדברי ר"מ, ועוד דעדיף להקשות ממשנה אברייתי', מברייתי' אברייתי', מ"מ הקדים ליפרך מר"מ אדר"מ, מקשי' דר"א אדר"א, משום דמיני' סליק:

תרי תנאי אליב' דר' אליעזר ואיבעית אימא רישא לאו ר"א. ונוסח הכתב יד אב"א סיפא ר"א הוי רישא לאו ר"א ואב"א תרי תנאי אליב' דר"א, וכתב עלה שם בהגהת, ונוסח הדפוס עדיף, דמעיקרא אוקמוה בתרי תנאי, ואח"כ אמרי ואב"א דלא צריכין לזה, אבל אם כבר יישב הרומיא רישא לאו ר"א היא, שוב אין דרך לומר ואב"א דמוקמינן לה בתרי תנאי. ועיין כתובות נ"ז ע"א, וכן דרך הגמר' בכ"מ, ולדוגמא במגילה י' ע"ב, והוא כעין תיובתא ואב"א דלא שייך לומר אב"א הכי והכי, ואב"א תיובתא עכ"ל:

ועל כל משמר ומשמר וכו'. נקט ועל כל משמר, ולא נקט ובכל משמר, משום כבוד כלפי מעלה. א"נ על כל משמר, ר"ל על קול שיר של המלאכים, מגביה ושואג הקב"ה בקולו כביכול, עד שלא נשמע לפניו השיר של המלאכים, משום חרבן בהמ"ק, שנאמר ה' ממרום ישאג, פי' ממרום, גבוה מיושבי מרום היינו המלאכים, ה' ישאג, ונשמע מכאן גודל איסור לשמוע כלי שיר בז"הז:

ושואג כארי שנאמר וכו'. אפשר נגד מה דכתיב, שאגו צורריך בקרב מועדיך (תהלים ע"ד), ופי' רש"י זה בהמ"ק עיי"ש. ולא מפורש כאן מה שואג, ואולי היינו דלקמן, ועל כל משמר שואג כארי אוי לבנים וכו':

כארי עיין (הושע י"א י'), אחרי ה' ילכו כארי ישאג, עיי"ש ברש"י, ועיין (חולין נ"ט ע"ב) לאו כהאי ארי' משל אלא כארי' דבי עילאי משל וכו':

ג' משמרות הוי הלילה וכו' ואומר אוי לבנים. ולקמן גבי ר' יוסי דאמר בכל יום ג' פעמים אומרת כך, משמע דגם ביום איכ' כי האי גוונ', וי"ל מ"מ חילוק בין יום לשל לילה דג' משמרות הלילה שואג כארי, ובג' פעמים דביום מנהמת כיונה, ועיין במהרש"א:

החרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתי את בני. פי' דאית' (תענית ה' ע"א) בקרבך קדוש ולא אבוא בעיר, לא אבוא בירושלים שלמעלה, עד שאבוא בירושלים שלמטה, וכן הוא בענין בית המקדש שלמעלה, שמכוון נגד בהמ"ק שלמטה, והיינו בתחלה החרבתי את ביתי, זה ב"המק שלמעלה, שנעזב משכינה, ואח"כ ושרפתי את היכלי, זה בהמ"ק שלמטה שנשרף ממש, ואח"כ הגליתי את בני (כדאית' סנהדרין צ"ו ע"ב):

ודע דמכאן י"ל הא דאית' (חגיגה ה' ע"ב), ודמע תדמע ותרד עיני דמעה כי נשבה עדר ה', הני שלש דמעות למה וכו' עיי"ש, ובדרך אגדה י"ל הני שלש דמעות הן, א' נגד

שהחרבתי את ביתי של מעלה, וב' נגד ושרפתי את היכלי שלמטה, וג' נגד והגליתי את בני בין הא"הע:

ונכנסתי וכו' להתפלל. ולא נתפרש לאיזה תפלה נכנס, אבל בנוסח שאומרים במקום חצי קדיש קודם מנחה, אית' והגיע זמן תפלת המנחה ונכנסתי וכו'. ודע אפשר מה"ט בא אליהו ז"ל ושמר לו לר' יוסי, משום שהתפלל תפלת המנחה, ואליהו ידע גודל מעלת תפלת המנחה, שהרי אליהו לא נענה ג"כ אלא בתפלת המנחה (כדלקמן ו' ע"ב) עיי"ש: בא אליהו זכור לטוב. כשמזכיר שם אליהו פעמים אמר זכור לטוב כמו הכא, ובירושלמי דברכות, ופעמים מזכירו סתם אליהו, (כדלקמן כ"ט ע"ב וכתובות ק"ו ע"א):

רבי ומורי. חילוק ביניהם, רבי פי' מלמד, ומורי פי' מורא הוראתי (מצודות משלי ה' י"ג עיי"ש, בלישנ' דקרא):

ואמר לי בני. ולעיל אמר לי' אליהו לר' יוסי רבי:

וא"ל היה לך להתפלל בדרך. ר"ל דכל שכן שאסור ליכנס להתפלל בחרב' ישנה כחרבות ירושלים, חדא איסור הכנס' משום סכנה, שנית איסור התפלה, שדואג שלא תפול, ואינו מכוון בתפלתו, (כדלקמן כ"ג ע"ב) לא יאחז סכין וקערה ויתפלל:

שמעתי בת קול מנהמת כיונה וכו'. ולא שמע שואג בקול כארי כדלעיל, י"ל היינו משום דלא היה משתמש רק בבת קול כדאמרינן בפ"ב דסוטה, דמשמתו חגי זכרי' ומלאכי, נסתלק רוח הקודש, והיו משתמשין בבת קול (מהח"א). ודע ענין דבת קול, פרש"י (סוטה ל"ג ע"א) ד"ה בת קול, אותה מידה הממונה על כך יודעת שבעים לשון, מפני שעשוי להשמיע והיא משתלחת לכל הלשונות פעמים לזה ופעמים לזה עכ"ל, וממילא הוא מלאך, אבל התוס' פ"ק דסנהדרין כתבו, דבת קול הוא קול היוצא מקולו של הקב"ה עיי"ש (ע"י), ובתפארת ישראל פי' בת קול, קול שנולד מקול אחר:

אלא בכל יום ויום וכו' אומרת. יש להסתפק בשבת וביו"ט מאי, וכן לעיל ג' משמרות הוי הלילה ועל כל משמר יושב הקב"ה ושואג, יש להסתפק כן, ועיין (סוכה נ"ד ע"א) אמר רבא חדא בכל יום תנן, דמשמע היכ' דקאמר בכל יום, על כרח' גם שבת בכלל עיי"ש, ועיין במפרשים. ודע שבנוסח הכתב יד גרס אלא בכל יום ויום וכו' מנהמת כך: ולא זו בלבד אלא בשעה שישראל נכנסין לבהכ"נ ולבהמ"ד וכו'. ולא זה בלבד, ר"ל דזה יותר ממה שאמר למעלה, ג' פעמים נשמע אומרת כך, אבל הא דקב"ה מנענע ראשו ואומר וכו', הוא בכל שעה כשישראל עונין אמן יהא שמי' וכו', והוא בלי שיעור:

ועונין יהא וכו'. נקט ועונין, דעני' ל' הרמת קול הוא (רש"י גיטין פ"ג ע"א) ואמירה יהא שמי' רבה וכו' צ"ל בכל כוח, כדאית' (שבת קי"ט ע"ב) כל העונה אמן יהא שמי' רבה בכל כוחו וכו', ועיין בתוס' ד"ה ועונין:

הקב"ה נענ' ראשו. י"ל כמוד' ועונה, אמן יהא שמי' רבה וכו', וכפי' רש"י קמך ז' ע"א) נענ' לי בראשו:

מה לו לאב וכו'. ל' כינוי כבוד הוא כלפי מעלה, תחת לשון אוי להם שאומר גבי בנים (מהרש"ש):

שגלו מעל שולחן אביהם. שולחן זה בהמ"ק, ששם היו זוכין משולחן [אביהם כשהיה בהמ"ק (מהח"א). וראי' לדבר מדכתיב (יחזקאל מ"א) והמזבח עץ שלש אמות וכתיב ויאמר אלי זה השלחן אשר לפני ה', וכדאית' (לקמן נ"ה ע"א) עיי"ש:

מפני החשד ותיפק לי' משום מפולת. דהא חמיר' סכנת' מאיסור':

דף ג' ע"א רש"י ד"ה והא קמ"ל כשנתן לך סימן וכו' ללמדך שיש היכר לכל אדם בדבר דכי היכי דאיכ' ברקיע עכ"ל, פי' דרש"י היה גורס בגמר', והא קמ"ל דאיכא משמרות בארעא, כי היכי דאיכ' ברקיע (מעדני יו"ט), ונפקא מינה להתפלל באותן משמר ות (מהרש"ל):

רש"י ד"ה ושמר. והמתין כמו לא יאמר אדם לחבירו וכו' וכן ואביו שמר הדבר וכו' עכ"ל, הקדים רש"י להביא ראי' מש"ס, ואח"כ ממקראות, י"ל לפי שלשון חכמים לחוד, ולישנ' דקרא לחוד, ועדיף ראי' מגמר' לגמר':

רש"י ד"ה ותיפק לי'. כלומר למה לנו ג' טעמים וכו' עכ"ל, לשון תיפק לי' בכ"מ שבש"ס, פירושו שפריך שיקצר, ולא קושיות סתירה, אלא הכי קאמר, ותיפוק לי', הא למה לך טעם זה, תיפק לי' מטעם זה (צל"ח לקמן ל"ו ע"ב):

תוס' ד"ה קשי' דר"מ אדר"מ וכו'. וג"כ לא מסתבר למימר דבני אדם ממהרין כ"כ בע"ש כמו בזמן שכהנים טובלים דהיינו מבעוד יום קודם הערב שמש עכ"ל, לכאור' והא ר"מ א"ל לר' יהוד' אנא אבין השמשות דר' יוסי קאמינא, דהוא כהרף עין וכו', וא"א לעמוד עליו, וא"כ לא הוה טובלין כ"כ מבעוד יום ודו"ק. ודע דבמהרש"א גרס אי נמי לא מסתבר למימר וכו':

תוס' ד"ה היה לך להתפלל תפלה קצרה. ור' יוסי לא הוה במקום סכנה מדלא השיב שמא יהרגוני לסטים וכו' עכ"ל, פי' דחמיר' סכנת' מאיסור', ואין לומר דלא השיב כן, משום דר' יוסי לשיטתי', דאמר (לקמן י"ט ע"ב) לעולם אל יפתח אדם פיו לשטן, די"ל דתוס' לאו דוק' לשון זה קאמרי, אלא כעין זה:

תוס' ד"ה ועונין יהא שמיה הגדול מבורך. (א) מכאן יש לסתור במה שפי' במחזור וויטרי יהא שמיה רבה שזו תפלה שאנו מתפללין שימלא שמו כדכתיב כי יד על כס יה שלא יהא שמו שלם וכסאו שלם עד שימחה זרעו של עמלק (ב) ופירושו כך יהא שמי"ה שם יה רבא כלומר שאנו מתפללין שיהא שמו גדול ושלם, ומבורך לעולם הוי תפלה אחרת כלומר ומבורך לעולם הבא, וזה לא נראה מדקאמר הכא יהא (ג) שמיה הגדול מבורך משמע דתפלה אחת היא וכו' (ד) וגם מה שאומרים העולם לכן אומרים קדיש בלשון ארמית וכו' עכ"ל. (א) **מכאן** יש לסתור מה שפי' במחזור וויטרי וכו'. בענין שכתב המחזור ויטרי סדר הקדיש של קודם ברכו, בחלק ראשון, סימן ט' **שם** כתב המחזור וויטרי וזה לשונו, א) יתגדל לשון הפסוק הוא (יחזקאל ל"ה) והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים וידעו כי אני ה' ב) למלחמות גוג ומגוג, ג) לכן הוא מתחיל בלשון עברי, ולא בלשון ארמי, וכן משמעו יתגדל ויתקדש שמו של הקב"ה לעתיד לבוא, שיהא שמו הגדול מגודל ומקודש, ד) דכתיב וידעו כי אני ה, ה) שמעכשיו לא כשהוא נכתב, הוא נקרא, כי הוא נכתב ביו"ד ה"י, ונקרא באל"ף דל"ת, ולשון ארמי הוא, ו) וקמוץ היא, שאין כנויין אלא באל"ף דל"ת, לפי שהשם המיוחד בלשון ארמי הוא, ואין אנו דשאין להזכירו בכתבו, ז) לכך אנו אומרים שמיה רבה בארמית, כי לעולם הבא יקרא ככתיבתו, דכתיב (זכרי' י"ד) ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד, והואיל ומתחיל בלשון עברי, אומר הכל בלשון עברי, עד שמגיע לשם הנכתב בארמי, חוזר לומר בעברי, ויתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתהדר ויתעלה, שבעה, כנגד שבעה רקיעים, ומאן דאמר ויתקלס, שהוא שמיני, אומרו כנגד רקיע שעל ראשי החיות, ואחר כך כשבא במעשה השם, אומר בלשון ארמי, ולכך אומר תושבחתא ונחמתא, שכן מצינו באגדה כל הודיות שאמר דוד בספר תהלים, לא אמר אלא לשם נחמתא, שנאמר (שמואל ב' כ"ג) ואלה דברי דוד האחרונים, האמורים ליום האחרון, וכך אנו אומרים בשבת, על כל דברי שירות ותשבחות דוד בן ישי עבדך משיחך ישתבח שמך, וכמו כן לעילא מן כל ברכתא שירתא תוכחת ונחמתא, כלומר כל תושבחות שאמר דוד ליום נחמתא כדאמרינן (ברכות ג' ע"א) שמעתי בת קול שמנהמת כיונה וכו', ולא עוד אלא כשישראל נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, ועונין יהא שמיה רבא, הקב"ה מנענע את ראשו, ואומר אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך, אוי לאב שהגלה את בניו, ואוי להם לבנים שגלו מעל שולחן אביהן, וזה שאנו אומרים בקדיש תושבחתא ונחמתא, שצריך הוא תנחומין על הצער הזה, שהוא מצטער לאחר ענייתן עכ"ל המחזור וויטרי סימן ט'. ובסימן י' כתב וז"ל מפי רבינו ר' שלמה זצ"ל מראה, על שם כך עונין הציבור זכור רחמיך וחסדיך כי

מעולם המה (תהלים כ"ח) כשמתחיל החזן ביתגדל, על שם מידת רחמים זו, שהוא זוכר באותה שעה. והכי אמר ר' נחשון רב מתיבתא, כריעה שכורע בקדיש, כיון שאמר יתגדל ויתקדש שמיה כורע, בעגלא כורע ויתברך כורע, שמיה רבא כורע, ויתעלה ויתברך שמיה כורע, עושה שלום במרומיו, ושל רשות היא זו, והללו ד' כריעות, כנגד ד' שמות שיש בפסוק אחד, מלאכי א') כי ממזרח שמש עד מבואו גדול שמי בגוים ובכל מקום מוקטר מוגש לשמי ומנחה טהורה כי גדול שמי בגוים אמר ה' צבאות, ואמן שעונין יהא שמיה רבא מברך, שעונין ביחד, כנגד גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדיו. אין אומרין ויתקלס, לא מפני שהוא גנאי, אלא כן שמענו מרבותינו, חייב אדם להזכיר כאן שבעה דברים בשבחו של מקום, כנגד ז' רקיעים, ומי שאינו אומר ויתקלס, כיון שאמר ויתברך, ואילו ו', הרי כאן ז', והאומר ויתקלס, אין טעות בידו כיון דמפסיקין באמן דיתברך, צריך שיהו ז' אחריו, ואין טעות לא ביד זה ולא ביד זה, עד כאן לשון המחזור וויטרי מה שאית' שם בענין הקדיש:

א) יתגדל לשון הפסוק הוא. פי' הוסד על הפסוק זה של יחזקאל, וכן הוא ל' הטור אור"ח סי' נ"ו, יתגדל ויתקדש, הוסד על פי המקרא, והתגדלתי והתקדשתי, האמור במלחמות גוג ומגוג, שאז יתגדל שמו של הקב"ה, דכתיב (זכרי' י"ד) ביום ההוא יהי' ה' אחד ושמו אחד:

ב) למלחמות גוג ומגוג. פי' שם (יחזקאל ל"ח כ"ג) כתיב פסוק זה, כשניבא על מלחמות גוג ומגוג כדכתיב (שם ל"ח ב') בן אדם שים פניך אל גוג ארץ המגוג וגו'. ודע גוג, כן שם המלך, מגוג, שם האומה, והיא מבני יפת, כדכתיב (בראשי' י' ב') בני יפת גומר ומגוג ומדי ויון וגו'. ג) לכך הוא מתחיל בל' עברי וכו'. שהרי ב' תיבות יתגדל ויתקדש הם ל' עברי, ושמיה רבא בעלמא וכו' הם ל' ארמי:

ד) דכתיב וכו'. שם ביחזקאל ל"ח כ"ג:

ה) שמעכשיו לא כשהוא נכתב הוא נקרא וכו'. פי' כדאית' (פסחים נ' ע"א) והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד, מאי ושמו אחד, אטו האידנ' לאו שמו אחד הוא, אר"ג בר יצחק לא כעוה"ז עוה"ב, עוה"ז נכתב ביו"ד ה"י, ונקרא באל"ף דל"ת, אבל לעוה"ב כולו אחד, נכתב ביו"ד ה"י, ונקרא ביו"ד ה"י וכו' עיי"ש. ודע מכאן י"ל (תהלים ל"ה י"ז) אדני כמה תראה השיבה נפשי משואיהם מכפירים יחידתי, פי' אדני כמה תראה ר"ל כמה תראה רק בשם אדני, לכן השיבה נפשי משואיהם מכפירים יחידתי, ר"ל שיהי' כולו אחד, ה' אחד. וכן י"ל (תהלים קי"ח) מן המצר קראתי יה ענני

במרחב יה, ר"ל מן המצר, פי' כ"ז הגלות, ולא נמחה עמלק, רק קראתי יה, לכן ענני תפלתי, במרחב יה. להרחיב השם, שיהי' שלם וגדול:
ו) וקמוץ הוא. פי' תחת הנו"ן אדני:
ז) לכך אנו אומרים שמי' רבה בארמית כי לעוה"ב יקרא ככתיבתו. והמעיין בלשון של המחזור וויטרי שהעתקתי, ימצא, שהתוס' כאן כתבו בשם המחזור ויטרי שמי' רבה פי' שאנו מתפללי' שיהי' שם יה רבה, דהיינו גדול ושלם מד' אותיות, ולא רק מב' אותיות, דהיינו יו"ד ה"י, אבל לשון המחזור ויטרי אינו כן, אלא שאנו מתפללין שיהי' שם יה רבה, דהיינו במקום ד' אותיות של שם אדני, שאנו קורין עכשיו, נהי' קורין ד' אותיות של כתיבתו יו"ד ה"י וי"ו ה"י. ואין לדקדק בשלמ' לפי דברי התוס' בשם המחזור ויטרי, מובן שפיר לשון רבה, דהיינו שיהי' גדול ושלם, לפי שעכשיו הוי רק ב' אותיות, וכשיהי' שלם, יהי' גדול מד' אותיות, אבל לפי דברי המחזור ויטרי שהעתקתי, מאי שיהי' רבה, הא שם אדני הוא ג"כ ד' אותיות, כמו שם הויה ב"ה, דיש לומר דהא זה הוא גדלות ושלמות, כשהקרי והכתיב אחד הוא, שהוא נקרא כמו שהוא נכתב. הן אמת שאף לפי פירוש זה של המחזור ויטרי שהעתקתי, ג"כ משמע שאנו מתפללין ב' תפילות, אבל מ"מ יש לדקדק בדבר למה כתבו התוס' בשם המחזור ויטרי דרך אחר, מה שאינו מפורש שם ודו"ק:

ב **ופירושו** כך יהא שמי"ה שם יה רבא כלומר שאנו מתפללין שיהא שמו גדול ושלם ומבורך לעולם הוי תפלה אחרת וכו' וזה לא נראה וכו'. רצה לומר לפי פירושו של המחזור וויטרי, הוה יהא שמי' רבא וכו', ב' תפילות, חדא, הא שם יה רבא, כלומר שמתפללין שיהא שמו גדול ושלם, שנית, ומבורך לעולם, כלומר ומבורך לעולם הבא, ולפי' דברי התוס' תפלה אחת היא, שיהי' שמו הגדול מבורך לעולם, ואינו רוצה לומר שיהא שמו גדול ושלם. ולכאור' לפי' התוס' יש לדקדק למה לא נתפלל ג"כ שיהא שמו גדול ושלם, וי"ל דפליגי המחזור וויטרי ותוס', במה דאית' (חגיגה י"ב ע"ב) כתוב אחד אומר (ישעי' ז') שש כנפים לאחד, וכתוב אחד אומר (יחזקאל א') ארבע כנפים אחת להם, לא קשי' כאן בזמן שבהמ"ק קיים, (בימי ישעי' הי' המקדש קיים בזמנו), כאן בזמן שאין בהמ"ק קיים (ובימי יחזקאל כבר הגיע זמן שיחרב ונתמעטה פמלי' של מעלה) עיי"ש. ושמעתי לפרש דלפיכך עונין אחר ברכה בבית המקדש, ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, שהם ששה תיבות, נגד הנך שש כנפים, וא"כ בזמן שאין בהמ"ק קיים, דליכ' אלא ד' כנפים, ע"כ כביכול חסר מהנך שש תיבות של ברוך שם כמל"וז ב' תיבות, ומאי חסר. יש אומרים שחסר כבוד מלכותו כביכול, דהא בזמן שאין ב"המק קיים, וה' על

אדמת נכר כביכול, עמו אנכי בצרה, ועד מתי עוזך בשבי ותפארתך ביד צר, אנכי ארד עמך מצרימה, וכתרגומו ועיין רמב"ן, וכעין שפי' הגרא"וו דהיינו שמתפללין גלה "כבוד "מלכותך עלינו. ויש אומרים שחסר לעולם ועד, זה עולם התיקון, אבל כבוד מלכותו עדיין במקומו עומד וכאנשי כנה"ג שהחזירו עטרה ליושנה, ואמרו הן הן גבורותיו, הן הן נוראותיו, שה א' בין ע' זאבים, והיינו סמיכות ברכת השחר, ברוך אתה ה' וכו' אוזר ישראל בגבורה, בא"י וכו' עוטר ישראל בתפארה, ומה הוא הגבורה, ומה הוא התפארה, בא"י וכו' הנותן ליעף כח. ורמז לדברי יש אומרים הללו, שמעתי (בראשית ל"ז י"ז) הלוא אחיך רועים בשכם, הלוא אם אחיך רועים בגלות, אז ב'ש'כ'ם, ראשי תיבות ב'רוך ש'ם כ'בוד מ'לכותו. ולפי"ז י"ל מחזור וויטרי, ס"ל כהנך י"א דבגלות חסר כבוד מלכותו כביכול, לכן מתפללין ג"כ יהא שם יה רבא, שיהא כבוד מלכותו בשלימות גדול ושלם, ותוס' ס"ל כהנך י"א דכבוד מלכותו עדיין איכ', ואין להתפלל רק על לעולם ועד, שיהא שמו הגדול מבורך לעולם ועד, ועיין סוכה ל"ט ע"א לא לימא אינש וכו', ועיין בשפ"ח לקמן ז' ע"ב לרש"י ד"ה אדני, ולתוס' שם ד"ה לא:

ג **שמיה** וכו'. ז"ל הג' הר"י עמדין מילת שמה בארמית, חסרה יו"ד, כנראה בדניאל, רק סופרי התלמוד הם שנהגו להטיל יו"ד במקום ציר"י עכ"ל, והנה לפי פירושו של המחזור וויטרי, שפי' שמי"ה, שם ה רבא, משמע דצריך לומר שמיה ביו"ד ודו"ק. ודע ענין אין שמו שלם ואין כסאו שלם עד שימח' זרעו של עמלק, מפרש רבינו הגדול מהור"ר יצחק אבוהב הספרדי, וז"ל כי כל זמן שיש בעולם, מי שהוא מאמין באלהות אחר, בלתי לה' לבדו, אין מלכותו ושמו נודע בכל העולם, נמצא שאין השם שלם, וגם כשאינו פוקד על מלכי האדמה באדמה, להנקם נקמתו מהם, נמצא עדיין יש רשות לצבא המרום לקטרוג תחת הכסא, שאין הכסא שלם, וכשיהי' רחמיו להודיע שמו ואמיתתו ומציאתו ואחדותו בכל העולם, (להנקם מאויבי השם ומאויבי ישראל), יפקוד על צבא המרום במרום וגו' (שאין הקב"ה נפרע מאומה אא"כ נפרע משרים של מעלה תחלה), ויסיר היכולת מכל המקטריגים, אז יהי' שמו שלם בכל העולם, וכסאו שלם בלי קטרוג, וכולם יאמינו שאין מלכות בעולם אלא לו לבדו ולא יהי' בכל המציאות מי שיעבור על גזירתו, וברוך יודע כל הנסתרות אשר לו לבדו הממשלה, וגלוי לפני כסא כבודו, למה מעכב כ"כ מלהראות לכל באי עולם אמתת מלכותו ושלמותו וכו', עד אני ה' בעתו אחישנה עכ"ל הר"י אבוהב ז"ל:

ד וגם מה שאומרים העולם לכן אומרים קדיש בל' ארמית וכו', שלא יבינו המלאכים ויהי' מתקנאים בנו וכו'. פירש לפי שאית' (בשבת י"ב ע"ב) שאין המלאכי השרת מכירין

בלשון הארמי עיי"ש, ובתוס' שם ד"ה שאין, כתבו חוץ מגבריאל, כדאית' (סוטה ל"ג ע"א) בא גבריאל ולמדו ליוסף ע' לשונות עיי"ש, אבל רבינו הגדול הר"ר יצחק אבוהב ז"ל כתב, וז"ל ונהגו לומר הקדיש בל' ארמית, לפי שאין מלאכי המעלה יודעי' בל' ארמית, זולתי ג' השרים הגדולים, הממונים להליץ טוב בין ישראל לאביהם שבשמים, וכדי שלא יבינו האחרים ויקטרגו, אומרים אותו ארמית עכ"ל. והא דחיישינן שהאחרים יקטרגו, הוא לפי שנרמז בו מפלת שרי האומות למעלה כמו שאמרנו, שהוא זכר לגאולה, למלחמת גוג ומגוג (נפש יהוד'), ועיין בשפ"ח לרא"ש פרק שני סוף סימן ב', על ענין זה דאין המל"הש מכירין בלשון הארמי עיי"ש:

דף ג:

ע"ב גמר' במקומן חיישינן. וכעין (קידושין כ"ט ע"ב) בעובד' דר' יעקב, ועיין תוס' ד"ה במקומן, והא דאיתא (לקמן מ"ג ע"ב) לאחד נראה ומזיק, לשנים נראה ואינו מזיק, תירץ רב נסים גאון ז"ל דלקמן מיירי היכ' דלאו מקומן הוא:

דהתם משום חשד ליכ' דהא אשה בדבר' לא שכיח'. והא דלא הזכיר התרצן, ומשום מפולת נמי ליכ', דהא חורבא חדת' היא, י"ל משום דכבר אמר הכי לעיל:

ור' נתן ס"ל כר' יהושע. ר"ל הא דכתיב קדמו עיני אשמורות, פירש ר' נתן, לפי דברי ר' יהושע (מהרש"ל). ואין להקשות לר' אליעזר דס"ל (לעיל ע"א) שלש משמורות הוי הלילה, ופליג ג"כ אר' יהושע (לקמן ט' ע"ב) עיי"ש, א"כ האיך מתרץ סתירות הפסוקים, די"ל דר"א מתרץ כר' אשי, משמור ופלגא, נמי משמרות קרי לי':

בפני המת. פי' בד' אמות שלו:

אלא דבריו של מת. כגון צרכי קבורתו והספד ולדרוש באגדות ופסוקים מענין לענין עד שמגיעין לספר בשבחיו ומעסק תורתו וחסידותו ויותר מדות טובות שהיו בו (יור"ד סי' שד"ם:

איכא דאמרי לא אמרן אלא אפילו בד"ת וכ"ש מילי דעלמא. פי' ללישנ' בתרא אף מילי דעלמא אסור לדבר לפני המת, וא"כ אין הטעם משום לועג לרש, אלא דמיחזי כמתייאש מלקברו, לכן אסור בכל אותו חדר, אבל ללישנ' קמא דאין אסור אלא בד"ת, ומשום לועג לרש, א"כ אין אסור אלא בד' אמות, כדאמרינן (לקמן י"ח ע"א) דמת תופס ד' אמות לק"ש, וזה כוונת התוס' ד"ה אין, שכתבו דכלישנ' קמא עבדינן, וסיימו ודוק' תוך ד' אמות (אלי' רבה סי' א' סק"ד):

וממאי דהאי נשף אורתא הוא. פי' מאי משמע דהאי נשף תחלת אורת' הוא, דילמא פירושו בעוד אורתא, ועל זה קאמר דמוכח מדכתיב בנשף בערב יום, והיינו בתחילת הלילה (ע"י):

מתנמנם כסוס. ובסוכה דף נ"ו מפורש דשינת הסוס שיתין נשמי הן (מהרש"א), והוא כחצי שעה:

אלא אמר רבא תרי נשפי הוה. לכאור' מאי אלא דקאמר, והא על כרח' צ"ל קדמתי בנשף מאורת' הוא, דאי יממא מאי רבותי' (ועיין מהרש"א) ולפי"ז דקדמתי בנשף מאורת' הוא, קשה קו' הש"ס, ודוד בפלגא דליל' הוה קאי וכו', וע"כ צ"ל חד מהנך תירוצו, כר"א, או כר' זיר', או כר' אשי, וא"כ מאי אלא, ועיין רש"י ד"ה הכי גרסינן שגרס אלא א"ר אשי תרי נשפי הוה ודו"ק:

ודוד מי הוה ידע פלגא דלילא אימת וכו'. לכאור' (לעיל ע"א) דחשוב אמצעית דמצעית, א"כ יש היכר לכל אדם (רש"י) דהא בחצות כלבים צועקים, בשלמ' משה רבינו שפיר אמר כחצות, משום דעל אותו לילה ובאותו ענין כתיב (שמות י' ז') ולבני ישראל לא יחרץ כלב לשונו, אבל גבי דוד מאי פריך הש"ס, ועיין במפרשים:

כנור היה תלוי וכו'. ואין להקשות והא (לקמן ד' ע"א) מאי קרא דכתיב עורה הנבל וכנור וכו', מפורש דדוד נתעורר ע"י נבל וכנור, וכן פרש"י (תהלים נ"ז ט') עורה הנבל וכנור, ופרש"י העירה אותי אתה הנבל וכנור התלוי על מטתי, והש"ס נקט כאן כנור, ולא הזכיר נבל, די"ל לפי מה שפרש"י (תהלים פ"א ג') כנור נעים עם נבל, ופרש"י ר' חיי' בר אבא אומר הוא נבל הוא כנור, ור"ש אומר נימין ויתידות יתירות שבין זה לזה, ולמה נקרא שמו נבל שהוא מנבל כל מיני זמר עיי"ש, ולפי"ז י"ל דהש"ס כאן ס"ל כר"ח בר אבא הוא נבל הוא כנור:

ומנגן מאליו מיד היה עומד ועוסק בתורה, עמד לעסוק בתורה מתוך שמחה ושירים ונבל וכנור. ויש להסתפק אי גם בשבת עשה כן, ועיין בס' מתא דירושלים למס' שבת, שמביא מכאן ראי' למראה שעות העושין מלאכה בשבת מעצמן עיי"ש:

מיד היה עומד. עיין מגן אברהם ס"א סק"ג מיד לאו דוק' עיי"ש, ולר' אשי דס"ל לעיל עד חצות היה עוסק בתורה, ניח' בפשיטות:

נכנסו חכמי ישראל אצלו וכו'. פעם אחת היה כן (הר"י פינטא). ודע דלכן נכנסו אצלו חכמי ישראל לפי שהם עוסקין בצרכי צבור ומשגיחין על צרכיהם (ע"י):

הקומץ. מלשון מלא קומצו, ופי' ממלא כף חציר אין משביע הארי, א"נ קומץ הוא חגב, כחגבים, מתרגמינן כקומצין, ור"ל מחגב אחד לא ישבע הארי (מהרש"ל), ומצאתי לפי שדרכו של הארי לקלוט החגבים מן האויר לכן אמרו כן:

בגדוד. פי' בשיירות תרגום (בראשית מ"ט י"ט), והוא ענין חבורה של הולכי אורח, ומל' המדרש ילקוט שהעתקתי בשפ"ח לתוס' ד"ה אין, משמע באוה"ע קאמר:

מאי קרא. כ"מ דאיתא בש"ס מאי קרא, הכונ' מאי קרא, ולא מאי קרא (של"ה):

דף ג' ע"ב רש"י ד"ה בחדתי. שנפלה מחדש שהחומ' שלה נפלה ועודנה בחזקה יוכ"ל, ז"ל הגהת ר"י עמדין ז"ל, שהחומה שלא נפלה עודנה בחזקה כצ"ל, ור"ל שנפלה ממנה חומה מיד כשנבנית, בעודנה חדשה, ולא מחמת יושנה נפלה, אלא מתחלה היתה רעועה בבנינה, לכך נפלה, ונשארה חומה שלא נפלה, וזה מוכיח שהיא חזקה בבנין עכ"ל:

רש"י ד"ה ור' נתן. אמר לך וכו' לשאר מלכים קאמר שדרכן לעמוד בג' שעות ביום בתחלת שעה שלישית עכ"ל, והא דפרש"י בתחלת שעה שלישית, הנה בנוסח כתב יד איט' כן בגמר' בפירוש, דז"ל נוסח הכתב יד שכן דרך בני מלכים לעמוד בג' שעות עד ולא עד קחשיב עכ"ל. ודע דמשמע דר' יהושע דאמר (לקמן ט' ע"ב) דזמן ק"ש דשחרית עד ג' שעות שכן דרך בני מלכים לעמוד בג' שעות, כונתו לתחלת שעה ג', אבל הרמב"ם וש"ע פסקו עד סוף שעה ג', וכבר האריך בזה בהגהת מיימון בה' ק"ש פ"א אות ט', ועיין בפני יהושע ד"ה בגמר' ור' נתן. ועיין תוס' ע"ז ד' ע"ב ד"ה בתלת, משמע כל שעה שלישית, ועוד משמע מתוס' שם, הא דא"ר מאיר (לקמן ז' ע"א) בשעה שהחמה זורחת וכל מלכי מזרח ומערב מניחים כתריהם בראשיהם וכו' עיי"ש, הוא בשעה ג', והנה לשון זורחת לא משמע כן, אלא משמע בתחילת זריחתה, והוא לחד מ"ד רק ד' מילין, ולחד מ"ד רק ה' מילין מעמוד השחר עד הנץ החמה, ולא יותר, וכבר האריך בזה בשאגת ארי' סימן ה' עיי"ש ודו"ק:

רש"י ד"ה בנשף בערב יום. בהערב היום קרוי נשף עכ"ל, פי' תחלת הלילה, וכמו שהעתקתי בשפ"ח לגמר' ד"ה וממאי דהאי עיי"ש. ודע דמצינו דחשכת לילה ג"כ קרוי נשף (איוב כ"ד ט"ו) ועין נואף שמרה נשף לאמר לא תשורני עין וסתר פנים ישים, ועיין (סוטה ט' ע"א) היא בסתר ודו"ק:

רש"י ד"ה הכי קאמר. קרא דחצות לילה עכ"ל פי' דלשון הכי קאמר שייך רק על קרא, או משנה, ולכן צריך למחוק כאן תיבות דוד (מהרש"ל):

רש"י ד"ה אין הבור מתמלא מקוליתו. העוקר חולי' מבור כרוי וחוזר ומשליכו לתוכו וכו' עכ"ל, פי' אם הבור כרוי כבר, ואח"כ נוטל עוד חוליא מתוכה, וחוזר ומשליכה

לתוכה, אין הבור מתמלא כי די לנו למלאות חסרון אחד (סמיכות חכמים), אף כאן אם אין לעניים שבנו, מזונות ממקום אחר, אין אנו יכולין לפרנס משלנו, אבל תוספות הבין מפרש"י דהכי קאמר דקרקע שרגילין להניח על שפת הבור קורין חוליא, וקאמר אין הבור מתמלא מאותה חוליא (עץ יוסף). ועיין לקמן נ"ט ע"א אין הבור מתמלא מקוליתו עיי"ש, משמע כמו שפירשו התוס' בשם רש"י, וכן מפרש רב נסים גאון ז"ל ודו"ק:

רש"י ד"ה ונמלכין בסנהדרין. נוטלין מהם רשות כדי שיתפללו עליהם עכ"ל, ואפשר שצריך להיות וכדי שיתפללו עליהם, דהא נטילות רשות, הוא מטעם דאסור ללחום מלחמות רשות, בלי רשות מסנהדרין, כדאיתא (סנהדרין ט"ז ע"א רש"י ד"ה ונמלכין) ודו"ק. ואין להקשות והא לא הלכו, עד ששאלו באורים ותומים אם יצליחו, וא"כ תפלתם למה, די"ל שלא יגרום החטא, וכדלקמן ד' ע"א. והנה ז"ל עטרת זקנים סי' ק"י, ומה שנהגו ליטול רשות מהגדולים כשהולכים בדרכים, ומתברכים מהגדולים, יש סמך ממה דאית' (ברכות ג' ע"ב) נמלכי' בסנהדרין ופרש"י נוטלין רשות כדי שיתפללו עליהם עכ"ל. ודע די"ל טעם שנמלכין בסנהדרין וכפרש"י, משום דכתיב סמיכות הפסוקים (דברים י"ט כ"א כ' א') ולא תחוס עיניך נפש בנפש עין בעין וגו', כי תצא למלחמה על אויביך וגו' לא תירא מהם כי ה' אלקיך עמך וגו', ופרש"י סמך הכתוב יציאת מלחמה לכאן, לומר לך אם עשית משפט וצדק, אתה מובטח שאם תצא למלחמה אתה נוצח, וכן דוד הוא אומר עשיתי משפט וצדק בל תניחני לעושקי (תהלים קי"ט) עיי"ש, ולכן כאן קודם יציאתן למלחמה, נמלכין בסנהדרין, כי הם יודעי' אי נעשה משפט וצדק, ואז הם נוצחין:

רש"י ד"ה הכי גרסינן מאי קרא ואחרי אחיתופל בניהו בן יהוידע ואביתר ושר צבא למלך יואב אחיתופל זה יועץ עכ"ל, בענין כשהרג יואב לעמשא, כתיב (ש"ב כ' כ"ג) ויואב אל כל הצבא ישראל ובניהו בן יהוידע על הכרתי ועל הפלתי (לשון מורים בקשת וזורקים בקלעים). ובענין שמנ' הכתוב חלוקת שרי ממונים דדוד המלך, וגדולת מלכותו, כתיב (ד"ה א' כ"ז) ואחיתופל יועץ למלך וחושי הארכי דעי המלך ואחרי אחיתופל (אחר שמת אחיתופל לקח לו במקומו שנים את) יהוידע בן בניהו ואביתר, ושר צבא למלך (היה) יואב. ואפשר דרש"י ז"ל רצה בגירס' זו לומר, שלא גרסינן כגירס' דילן, וכן הוא אומר ועצת אחיתופל אשר יעץ בימים ההם כאשר ישאל איש בדבר האלהים, משום שהיה קשה לרש"י, הא מפורש ואחיתופל יועץ למלך וגו', ועיין בתשובת הרשב"א סי' מ"ח, שפי' שם גוף הפסוק, ועצת אחיתופל אשר יעץ בימים ההם כאשר ישאל איש בדבר אלהים, ר"ל שאפילו במקום ששואלין בדבר אלהים, יועצין בעצתו תחלה, ונמצא בתשובת האורים והתומים כעצתו עיי"ש. וגירס' שלנו יש ליישב, דמשום הכי גורס'

כן, משום דמפורש בפסוק זה, גודל עצתו, דכתיב ועצת אחיתופל כאשר ישאל בדבר האלקים. והנה מה שיש לדקדק בגירס' רש"י ז"ל, שלא העתיק הפסוק כצורתו, עיין בתוס' ד"ה בניהו:

תוס' ד"ה א"א בפני המת אלא דבריו של מת. ופסק רב אלפס וכו' עכ"ל דברי הרי"ף הם לקמן בפרק ג' סי' נ"ו, אחר שהביא ב' לשונות שבש"ס כתב הרי"ף, וז"ל וקא כתב רבינו האי גאון זצ"ל משמי' דקמאי דכלישנ' קמא עבדינן דאין אומרין ד"ת לפני המת אלא דבריו של מת בלבד אבל מילי דעלמא אמרינן עכ"ל. ומה שכתבו התוס' ודוק' בד' אמות שלו, אין זה מדברי הרי"ף שם, ואפשר דתוס' הוכיחו כן, משום דכתב שם הרי"ף לעיל מינה, וז"ל ת"ר לא יהלך אדם בב"הק ותפילין בראשו, ואם עשה כן עובר משום לועג לרש, ודוק' בתוך ד' אמות שלו, אבל חוץ לד' אמות שרי עיי"ש, ועיין בשפ"ח לגמר' ד"ה איכ' דאמרי:

תוס' ד"ה ואתא וכו'. וייל שלא רצה לומר להם דבר וכו' אם ישאלו לו עכ"ל. וכה"ג אית' כתובות מ"ח ע"ב (מ"א):

תוס' ד"ה אין הבור מתמלא מחוליתו. לאל פרש"י אם יחפור ויחזור וכו' (ב) ובתוספתא יש וכו' עכ"ל:

(א) **פרש"י** אם יחפור ויחזור וכו'. ועיין במהרש"ל שכתב שאין כן בפרש"י שלפנינו, וציין לתוס' סנהדרין ט"ז ע"א ד"ה אין:

[ב] ובתוספתא יש וכו'. ויגעתי ולא מצאתי מקום התוספתא, לכן נראה שצדקו יחדיו דברי הרשב"א, ובתוס' הרא"ש, וכן מפורש בתוס' סנהדרין ט"ז ע"א, שכתבו כן בשם מדרש שמואל, וכן אית' במדרש ילקוט שמואל ב' ז' כ"ט, וזה לשון המדרש, ועתה הואל וברך את בית עבדך, א"ר יוחנן א"ל הקב"ה לדוד, דוד אין הבור מתמלא מחוליתו, אלא אם כן מושכים לו מים ממקום קרוב, אם אתה פושט יד באו"ה, אתה מתברך, הדא הוא דכתיב ויהי אחרי כן ויך דוד בפלשתים עכ"ל. והנה במדרש מפורש דקב"ה אמר כן לדוד, וכאן בס"ס אית' דחכמי ישראל אמרו כן לדוד ודו"ק. ודע מה שכתבו התוס' כאן, ובתוספתא יש, והוא אינו תוספתא, וכן עמדתי בתוס' לקמן ל' ע"א ד"ה והיכי, ובתוס' לקמן מ"ח ע"א ד"ה תשעה עיי"ש, לא הניח דעתי, עד ששאלתי בכתב לעיר מינכען בשנת תרמ"ז מהגאון בעל דקדוקי סופרים ז"ל, והשיב לי האי בתוספתא, פירשו בתוספת, ורצה לומר שתוס' שלפנינו, מביאים תוס' אחרים שהיו להם, שגם הם פירשו כן שאין הבור וכו' עכ"ל:

דף ד.

ע"א גמר' ואח"כ שר צבא למלך יואב. פי' עד כאן דברי ר' יוסף שאמר שסדר שעשו כך היה, בתחלה יועצים באחיתופל, ואח"כ נמלכי' בסנהדרין, ואח"כ שואלים באורים ותומים, ואח"כ יצא יואב למלחמה, והכל מרומז בקרא, ואחרי אחיתופל זה יועצים באחיתופל, ובניהו בן יהוידע זה סנהדרין, ואביתר אלו אורים ותומים וכו':

משה לעולם הוה ידע וכו'. ר"ל לעולם משה הוה ידע, ודו"ק:

משה קסבר. תיבות משה ליתי בשאר נוסחות **בדאי** הוא. בדאי פי' המצאת המחשבה, וכעין זה איתי' מנחות נ"ב ע"ב, וכמו החדש אשר בדה מלבו (מלכים א' י"ב ל"ג):

לדוד שמרה נפשי וכו'. הכי כתיב (תהלים פ"ו) תפלה לדוד הטה ה' אזנך כי עני ואביון אני, שמרה נפשי כי חסיד אני וגו' (ועיין בס' סמיכות חכמים), והש"ס נקט כאן בקיצור ודו"ק:

שכל מלכי מזרח ומערב. נקט מלכי מזרח ומערב, וכן בכמ' דוכתי, לפי שיישוב עולם כולו, הוא מקצה מזרח עד קצה מערב, אבל בקצה דרום וקצה צפון, אין שם ישוב מפני הקור וחום כמ"ש התוכניים (מהרש"א). והיינו דכתיב (תהלים קי"ג) ממזרח שמש עד מבואו מהולל שם ה'. וכן הא דכתיב (תהלים ק"ז) ומארצות קבצם ממזרח וממערב מצפון ומים, כתיב ברישא ממזרח וממערב, לפי ששם רוב ישוב העולם, ורוב גליות:

שכל מלכי וכו' ישנים עד ג' שעות. וכן (לקמן ט' ע"ב) אבל (לקמן ז' ע"א) בשעה שהחמה זורחת וכל מלכי מזרח ומערב מניחי' כתריהם בראשיה' וכו', והא זריחת השמש הוה קודם ג' שעות הרבה, ועיין בשפ"ח לעיל ג' ע"ב לרש"י ד"ה ור' נתן.

ודע דבנוסח כתב יד לא גרס בשעה שהחמה זורחת, אלא בשעה שמלכי מזרח ומערב מניחים כתריהם בראשיהם וכו' ודו"ק:

ואני ידי מלוכלכו' בדם ובשפיר ובשלי' כדי לטהר אשה לבעלה, לפי שבדם האשה יש מראות טהורים (עיין נדה י"ט ע"א), ובשפיר ובשלי' ג"כ שייך לטהר האשה, דהא יש לה דמי טוהר ל"ג כמו לזכר, והיינו דאמר כדי לטהר אשה לבעלה, דהא רק לבעלה טהורה בימי טוהר, ולא לתרומה ולא לקדשים, ועיין שיטות הרמב"ם בפ"ה מה' איסורי ביאה הי"ג, דאפשר לפתיחת הקבר בלא דם עיי"ש. ודע שאמר כדי לטהר אשה לבעלה, לפי שכח דהתיר' עדיף לי' (מפרשים):

ולא עוד וכו' אני נמלך במפיבשת רבי וכו'. ואין לומר דעבד כן כי היכי דלימטי' שיבא מכשור', שאם יטע' יחלק העונש ביניהם, ויקל מעליו, וכעין דעבד ר"ה (סנהדרין ז' ע"ב),

דשאני התם דר"ה עבד כן קודם שפסק הדין, משא"כ גבי דוד משמע קצת שנמלך גם אחר שעשה מעשה, כמו שאמר יפה זכיתי וכו':

וא"ל מפיבשת רבי. ואע"ג דאסור להזכיר רבו בשמו, ובפרט בפניו (יור"ד רמ"ב ש"ך ס"ק כ"ד), והגם שאמר יהושע אדוני משה כלאם, התם שאני כשמזכיר קודם אדוני, ואח"כ שם העצם, דזה מותר, משא"כ דוד אמר מפיבושת רבי (פרשת דרכים), תירוץ בצל"ח שמפיבשת לאו רבו מובהק היה, אלא עירא היאירי היה רבו מובהק של דוד עיי"ש, וי"ל ראי' לדברי צל"ח דלא אמר רבי מפיבשת, ואמר מפיבשת רבי.

א"נ י"ל דהא מסיק הש"ס לא מפיבשת שמו, אלא איש בשת שמו, וא"כ לא הזכיר אותו בשמו ממש:

מאי קרא ואדברה בעדותיך נגד מלכים וכו'. ומפיבושת בן שאול המלך היה (תוס' יבמות ע"ט), ועיין מהרש"א ח"א ד"ה אני נמלך:

ועליו אמר שלמה בחכמתו בני וגו'. ואין לדקדק דבשלמ' על פסוק קהלת, שייך לומר בחכמתו, משום דקהלת חכמתו של שלמה הוא (מגילה ז' ע"א), אבל משלי שברוח הקודש אמר, האיך שייך לומר בחכמתו, די"ל דניח' לפי פרש"י (בב"ב י"ד ע"ב) שלמה כתב ג' ספרים, משלי וקהלת שניהם ספרי חכמה, שיר השירים נראה בעיני שאמרו לעת זקנתו עכ"ל:

ודוד מי קרי לנפשי' חסיד וכו'. אמר דוד מובטח אני בך שאתה משלם שכר טוב לצדיקים ל"ל אבל איני יודע אם יש לי חלק ביניהם. פי' מכח כל שכן פריך, דהא חסיד הוא למעלה ממידת צדיק, כדאית' (ר"ה ט"ז ע"ב) בתחלה צדיק ה' בכל דרכיו במשפט ובאמת, ולבסוף חסיד בכל מעשיו, שנכנס לפנים משורת הדין עיי"ש, וא"כ מאחר שלא ידע על עצמו אם יש לו חלק עם הצדיקים, שהם למטה מחסידים, והאיך קרא לנפשי' חסיד:

ותנא משמי' דר' יוסי למה נקוד על לולא וכו'. בכ"מ ר' יוסי הוא דדריש נקודי, (פסחים פ"ט ע"ב, ב"מ פ"ז, מנחות פ"ז ב', ועיין סנהדרין מ"ג) (מראה כהן):

אמר דוד לפני הקב"ה יודע אני שאתה משלם שכר וכו' שמא יגרום החטא. והיינו ג"כ דכתיב (מלכים א' ח' כ') ויקם ה' את דברו אשר דבר וגו', ר"ל שנתן שלמה המע"ה שבח והודיה לה', שעל ויקם ה' את דברו אשר דבר, ולא גרם החטא לבטל דבורו, אלא ואקום תחת דוד אבי ואשב על כסא ישראל כאשר דבר ה' וגו':

שכר טוב. ואפשר משום דאיכ' שכר, כי האי דכתיב (דברים ז' י') ומשלם לשנאיו אל פניו להאבידו וגו', ופירש"י בחייו משלם לו גמולו הטוב כדי להאבידו מן הע"הב עיי"ש, לכן אמר כאן בצדיקים שאתה משלם שכר טוב לצדיקים והוא לעתיד לבא וכו':

שמא יגרום החטא. לעולם מוחזק בידו שהוא חסיד וזה שספק בידו וכו' (רש"י), פי' ועם החסידים מדקדק הקב"ה כחוט השערי, ויכול לגרום אפילו החטא דייק', שהוא בשוגג, לפיכך שמרה נפשי. ולזה מבי' ראי' כדר' יעקב בר אידי, דגם יעקב אבינו משום שנאמר הנה אנכי עמך וגו', מאחר שקב"ה עמי, ושומר אותי בכל אשר אנכי הולך, ורואה במעשי (כרמ"א אור"ח סי' א') לפיכך ויירא יעקב מאד, שמא יגרום החטא. ובזה מיושב הא דהקדים להביא ראי' מאמור' מר' יעקב בר אידי, קודם הברייתי' כדתני', והא ברייתי' עדיפי' ממימר' דאמור', משום דמילתי' דיעקב אבינו דומ' למילתי' דדוד המלך:

יגרום החטא. לא אמר החטאים, משום דליכ' אלא חטא א', שבשבילה הקב"ה חוזר מהטובה שהבטיח, והוא כשעובר מלהוכיח, (כרמב"ם פ"י מה' יסודי התורה ה"ד):

אלא שגרם החטא. שגרם חטאם של ישראל שעשו בימי בית ראשון, ונגזר עליהם שלא יעלו אלא ברשות כורש (רש"י סוטה ל"ו ע"א). ודע די"ל היינו דכתיב בביאה ראשונה, עמך ה', שהיו ראוי' להקרא עם ה', ובביאה שני' כתיב, עם זו:

דף ד' ע"א רש"י ד"ה ובניהו בן יהוידע וכו' עכ"ל. גירסת רש"י ז"ל כך היה, בניהו בן יהוידע זה סנהדרין, וכן הוא אומר ובניהו בן יהוידע על הכרתי ועל הפלתי, ואביתר אלו אורים ותומים, ולמה נקרא שמם כרתי ופלתי, כרתי שכורתים בדבריהם, פלתי שמופלאים בדבריהם, ואח"כ שר צבא למלך הוא יואב. ולפי גירס' זו כרתי ופלתי וכו', על אורים ותומים שנשאלים לבסוף קאי, וקודם ששאלו לאורים ותומים, כבר יעצו בתחלה עם אחיתופל, ואחר אחיתופל, נמלכים עם בניהו בן יהוידע שהי' ראש הסנהדרין, ולבסוף שואלים באורים ותומים אם יצליחו, כך הוא שיטת רש"י. אבל לפי גירס' הש"ס שלפנינו, משמע הך ולמה נקרא שמם כרתי ופלתי וכו', על הסנהדרין קאי, וכשיטות התוס' ד"ה ובניהו, אלא שתוס' גורסין בניהו זה סנהדרין וכן הוא אומר, ובש"ס שלנו גורס וכן הוא אומר לבסוף:

רש"י ד"ה ואביתר אלו אורים ותומים. שכל ימי דוד היה נשאל באביתר עד מלחמת אבשלום ששאל לאביתר ולא עלתה לו (פי' לא השיבוהו האורים והתומים) ושאל לצדוק ועלתה לו כדאמרינן בסדר עולם ונסתלק אז מן הכהונה עכ"ל, זה לשון הסדר עולם רבא פרק י"ד, בן ל' שנה דוד במלכו, ומ' שנה מלך וכו', בברוח דוד מפני אבשלום בנו, היה אביתר עומד עד שעלה דוד נא' במעלה הזיתים, ושאל באורים ותומים, ובא ונסתלק אביתר מן הכהונה גדולה, ונכנס צדוק תחתיו והחזירן את הארון למקומו. וזה לשון סדר עולם זוטא פ"א, דוד מלך על ישראל בשנת ש"ץ שנה לכניסתן לארץ, היא שנת ת"ל שנה ליציאתן ממצרים, ושנת ב' אלפים ותתע"ה לבריאת העולם, (ג) ואביתר היה כהן הגדול

בימיו, ונתן וגד נביאים ומלך מ' שנה, ודוד הוליד את שלמה, ובשנה הרביעית החל לבנות הבית, ובשנה העשירית למלכו נשלם בנין הבית, היא שנת ד' מאות וארבעים לכניסתן לארץ והיא שנת ת"פ ליציאתם ממצרים, והיא שנת אלפים ותתקכ"ח לבריאת עולם, ויסד הבית והיה צדוק הכהן גדול בימיו, ויהונתן ועדו ואחיה השלוני נביאים, ומלך אחריו רחבעם בנו י"ז שנה, ואחימעץ כד"ג, ושמיהו ועדו נביאים, אביהו בנו מלך אחריו ג' שנים, ואביתר כה"ג ועדו נביאים וכו' עכ"ל:

(**א**) **במעלה** הזיתים, היינו הר הזיתים, כמפורש במלחמת אבשלום עם דוד, עיין שמואל ב' ט"ו כ"ג כ"ד כ"ה ופסוק ל'. ועיין שהרי ויעל אביתר הי' קודם ודוד עולה כמבואר בפסוקי', ועיין ברד"ק:

ב ונסתלק אביתר מן הכה"ג. ולא מפורש שהטעם לפי ששאל ולא עלתה לו, ומדברי רש"י משמע קצת שטעם מפורש, (ועיין יומא ע"ג ע"ב, ובסוטה מ"ח ע"ב). וז"ל רד"ק (ש"ב ט"ו כ"ד) ויעל אביתר, קבלו רבותינו ז"ל כי באותו היום נסתלק אביתר מכה"ג, ונכנס צדוק תחתיו, ולמה נסתלק, לפי ששאל באורים ותומים ולא נענה, ושאל לצדוק ונענה וכו', וכיון שראה דוד שנסתלקה ר"הק מאביתר, ידע שהגיע זמן הקללה שקילל הקב"ה זרע עלי, ואביתר היה מזרע עלי, שהי' מבני איתמר, וצדוק מזרע פנחס, ונתקיים בו ברכה שברכו הקב"ה, והיתה לו ולזרעו אחריו וגו', אבל לא נמשח צדוק לכה"ג, עד יום מלוך שלמה ומשחוהו וכו' עיי"ש:

ג ואביתר היה כ"הג בימיו וכו'. והא דמייחס בסדר עולם זוטא, אביתר לכה"ג לימי דוד, וצדוק לימי שלמה, אע"ג דצדוק היה כה"ג כבר בימי דוד, י"ל לפי שלא נמשח לכה"ג עד מלוך שלמה, כמפורש בדברי הרד"ק שכתבתי בדיבור הקודם:

רש"י ד"ה אעירה שחר. שאר מלכים השחר מעוררן, ואני מעורר השחר, עכ"ל, ובנוסח הכתב יד הכי גרס בגמר', אעירה שחר, כך אמר דוד צפרא מיתער יקרא דאינשי, יקרא דידי מתער צפרא:

רש"י ד"ה תליסר נגהי ארבסר. ליל שעבר י"ג וכו' עכ"ל, פי' הלילה שבין י"ג לי"ד (מהרש"ל):

רש"י ד"ה ידי מלוכלך בדם וכו'. שיש מראות דם טהור באשה עכ"ל, (נדה י"ט ע"א) מנלן דאיכ' דם טהור באשה עיי"ש:

רש"י ד"ה טמאתי וטהרתי. בהלכות טומאה וטהרה עכ"ל, ואפשר שגם איסור והיתר נכללו בזה, כי טהור וטמא, יאמרו גם על מותר ואסור, כמו דג טמא שבלע דג טהור (בכורות פ"א), וכן מצינו בקרא (מפרשים):

רש"י ד"ה מפיבושת וכו'. היה בושת לדוד שפעמים היה טועה וכו' עכ"ל, פי' לא שדוד היה טועה, דהא אית' דדוד אסיק שמעתת' אליב' דהלכת', ועוד דמאחר שהיה טועה, א"כ מי שמחזיר אותו מטעותו, לא בושה היא לו, אלא הכי פירושו שמפיבושת פעמים היה טועה, והוא הטועה, אמר לדוד טעית, ולפי שמפיבושת בגודל חריפות', מקפחו בראיות נגד ההלכה, וגם אמר לחומרא, היה דוד שותק, וחזר מדבריו שאמר לקולא, עד שבא כלאב בנו, וחזר לעורר על אותן ההלכות עצמן, ופקח למפיבושת, והורה שהדין עם דוד אביו, לכן שמח דוד ואמר בני אם חכם לבך וגו' שהכריע כדבריו ומכלים את מפיבושת (מפרשים):

רש"י ד"ה אלא דניאל שמו וכו' עכ"ל. דכתיב (ש"ב ג') ויולדו לדוד בנים בחברון ויהי בכורו אמנון וכו', ומשנהו כלאב לאביגיל וגו', (ובד"ה א' ג') כתיב ואלה היו בני דוד אשר נולדו לו בחברון הבכור אמנון, שני דניאל לאביגיל הכרמלית. וממה שהעתקתי מבואר שטעות נפל בדברי רש"י, שגרס והשני, במקום שני:

רש"י ד"ה נקוד על לולא, לדרוש את הנקודה שהיא ממעט את משמעות וכו' עכ"ל, פי' שאותיות ל"א שבלולא נקוד, ודרשינן הנקודות של ל"א, כאלו נכתב לא האמנתי וכו', שלא דבר ברור הוא לראות בטוב ה' כמשמעו של לולא (מהרש"א). ובס' ראש יוסף כ' ונקוד על וי"ו של לולי, כאילו כתיב לא האמנתי שמסופק היה עייי"ש. אבל בס' מגיד תעלומה כתב וז"ל הניקוד הוא על ב' למ"דין ועל הא"לף, והנה ב' אותיות, הלמ"ד ואל"ף מנוקדים לדרוש לא האמנתי, אך אילו לא היו מנוקדים רק אותו לא, לא הייתי יודע לדורשם, כי אז היתה הנקודה שוה בשוה עם הכתב, לכן מנוקד גם הלמ"ד הראשונה, שתהיה הנקודה רבה על הכתב ואז נדע לדרוש אותיות לא דלבסוף עכ"ל, ובתהלים שלנו מנוקדי' רק ב' למדי"ן:

רש"י ד"ה ביאה ראשונה בימי יהושע עכ"ל, בשנת ב' אלפים תפ"ח לבריאת העולם, וביאה שני' בשנת ג' אלפים ת"ח לבריאת העולם:

רש"י ד"ה אלא שגרם החטא. ולא הלכו אלא ברשות כורש וכן ימי מלכי פרס נשתעבדו להם לכורש ולאחשורוש ולדריוש האחרון עכ"ל, ענין זה מבואר בריש ס' עזרא, וברש"י שם, וז"ל סדר ספר עזרא כך הוא, שלאחר שנהרג בלשצר, מלך דריוש המדי, ולאחר מיתת דריוש המדי, מלך כורש זה מלך פרס, (ובשנה ראשונה למלכותו הושלמו ע' שנה מגלות יהויקים שגלו ישראל לבבל וכו' ונ"ב שנה מגלות צדקיהו שנחרב הבית וכו'), וכורש זה מלך ג' שנה, ואחריו מלך אחשורוש י"ד שנה, ואחריו מלך דריוש בנו של אחשורוש מלך פרס שהוא דריוש בן אסתר וכו' עייי"ש, וממה שהעתקתי מבואר שנקרא

זה דריוש האחרון, לפי שהיה קודם לו דריוש המדי, ובזה מבואר ג"כ מה שפרש"י מלכי פרס:

תוס' ד"ה בניהו זה סנהדרין. (א) מסברא אומר כן וכו', ותימ' לפירושו פשיט' דאביתר כהן היה בימי דוד שלא היה כהן אחר (ב) שכולם נהרגו בנוב עיר הכהנים וכו', ועוד לגירס' הקונטרס בניהו בן יהוידע (ג) אין זה הפסוק בשום מקום, ולכן מפרש ר"ת (ד) כדאיתא בדברי הימים וכו' עכ"ל:

(**א**) **מסברא**' אומר כן. ר"ל ולא כגירסת רש"י זה סנהדרין וכן הוא אומר וכו', ועוד לא גרס' בניהו בן יהוידע זה סנהדרין, אלא בניהו זה סנהדרין:

ב שכולם נהרגו וכו'. (שמואל א' כ"ב י"ט כ') ואת נוב עיר הכהנים הכה לפי חרב מאיש ועד אשה מעולל ועד יונק וגו'. וימלט בן אחד לאחימלך בן אחיטוב ושמו אביתר ויברח אחר דוד:

ג אין זה הפסוק וכו'. עיין שפתי חכמים לרש"י ד"ה הכי גרסינן מאי קרא:

ד כדאית' בד"ה. משמע שלשון כדאית' שייך על לישנ' דקרא ודו"ק:

דף ד:

ע"ב גמר' כדתני' חכמים עשו סייג לדבריהם. אע"ג דכאן עשו סייג לק"ש שהיא דאוריית', ובפרט לרמב"ן ז"ל שמנה ק"ש שחרית וערבית לב' מ"ע, וא"כ מאי לדבריהם, וכן יש לדקדק ברש"י ד"ה משום אונס שינה, התקפתו לעבור על דברי חכמים עיי"ש, וי"ל דקאי על סיפ' דבריית', אבל אדם בא משדה בערב, נכנס לבהכ"נ וקורא ק"ש ומתפלל, ואסור לאכול עד שקרא ק"ש (תוס'), ובאמת זמן ק"ש מדאוריית' עד עמוד השחר, ורבנן אמרו עד חצות משום הרחקה מעבירה (עיין ר' יונה), ועל זה עוד עשו סייג, אף להקדים קודם חצות, ואסרו לאכול משהגיע זמן ק"ש (וכתוס'), והיינו דתני' חכמים עשו סייג לדבריהם, דהיינו לקודם חצות:

אדם בא מן השדה בערב. ר"ל קודם זמנה של ק"ש כמו חצי שעה עיין בדיבור הקודם (וש"ע סי' רל"ה):

וכר העובר על דברי חכמים חייב וכו'. משום פורץ גדר ישכנו נחש (רבינו יונה) עיין פרקי אבות פ"ב מ"י):

אמר מר קורא ק"ש ומתפלל מסייע' לי' לר' יוחנן. ולא מסייע' לי' מרישא דבריית' ואח"כ אקרא ק"ש ואתפלל, י"ל משום דסיפ' הלכת' היא:

אמרי כיון דתקינו רבנן השכיבנו כגאולה אריכת' דמי'. ובס' דקדוקי סופרים נוסח כתב יד, אמרי אלא לעולם מיסמך ממש אלא כיון דקבעי רבנן השכיבנו בגאולה אריכת' דמי':

בתחלה הוא אומר ה' שפתי תפתח. (בתהלים נ"א) כתיב שם אדני, אדני שפתי תפתח, ובגמ' משמע שם יקו"ק (וכן לקמן ט' ע"ב). ואין להקשות הא הש"ס מדייק בענין אזכרות (כדלקמן ז' ע"א) עד שבא אברהם וקראו אדון שנאמר אדני וגו', די"ל היכא דאמר שנאמר או דכתיב, שם מדייק, אבל כאן סתם אמר ר' יוחנן בתחלה אומר ה' שפתי תפתח:

כל האומר תהלה לדוד בכל יום ג' פעמים מובטח לו שהוא בן עוה"ב. פי' שמצוה זו מכרעת, אבל משום מצוה זו בלבד, אינו בן עוה"ב, (ב"י סי' נ"א):

אילימ' משום דאתי' באלפ' בית' נימ' אשרי תמימי דרך דאתי' בתמני' א"ב, פי' בתמני' וכול' א"ב דאית בי' נמי נו"ן, משא"כ בתהלה לדוד כדלקמן:

הלל הגדול. הוא תהלים מזמור קל"ו, ולמה נקרא שמו הלל הגדול, א"ר יוחנן מפני שהקב"ה יושב ברומו של עולם, ומחלק מזונות לכל בריה, דכתיב במזמור זה נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו (פסחים קי"ח ע"א):

א"ר יוחנן מפני מה לא נו"ן באשרי מפני שיש בה מפלתן של שונאי ישראל. י"ל ר' יוחנן לשיטתי', דאמר ר"י (מגילה ל"א ע"א) כל מקום שאתה מוצא גדולתו של הקב"ה, שם אתה מוצא ענותנותו עיי"ש, והנה מלכותך מלכות כל עולמים וגו', זה מגדולתו של הקב"ה, וכדי ששם אתה מוצא ענותנותו, לפיכך סמך לו סומך ה' לכל הנופלים, משא"כ בנו"ן שיש בה מפלתן של וכו', אין בזה ענותנותו:

מפני מה לא נאמר נו"ן באשרי וכו' והא דלא אמר מפני מה לא נאמר נו"ן בתהלה לדוד, וכמו שנקט לעיל כל האומר תהלה לדוד וכו', ובפרט שהמזמור מתחיל תהלה לדוד, אבל אשרי הוא פסוק מסי' שלמעלה הימנו, י"ל דהנה אנן מתחילין באשרי, וסבר ר' יוחנן לפי שבאות אל"ף אינו מתחיל הסימן, דהא הפסוק הראשון מתחיל תהלה לדוד, ולכן כדי להשלים גם את אות אל"ף בתחילת הסימן, לפיכך מתחילין אשרי, וא"כ כיון דמקפידין כ"כ להשלמת האל"ף בית', מעתה קשה ביותר למה לא הזכיר כלל אות נו"ן, ולכן נקט מפני מה לא נאמר נו"ן באשרי (מגיד תעלומה):

חזר דוד וסמכן ברוח הקודש. ואע"ג דספר תהלים כולה ברוח הקודש נאמר, י"ל שנקט הש"ס וסמכן ברוח הקודש, ליישב מה שמדקדקים המפרשים, על הא דמבי' הש"ס שיש בנו"ן מפלתן של שונאי ישראל, דכתיב (עמוס ה') נפלה לא תוסיף וגו', ומדקדקים והא

עמוס היה הרבה זמן אחר דוד, ועיין תוס' גיטין ס"ח ע"א ד"ה דכתיב עיי"ש, לכן נקט הש"ס שסמכן ברוח הקודש:

גדול מה שנאמר במיכאל יותר ממה שנאמר בגבריאל דבמיכאל כתיב ויעף אלי אחד מן השרפים, וגבי גבריאל כתיב והאיש גבריאל אשר ראיתי בחזון בתחלה מועף ביעף. ופי' רש"י דמנין הפריח' איכ' ביניהו, ויש לפרש עוד דאית' ברמב"ם פ"ב מה' יסודי התורה ה"ז, ז"ל שינוי שמות המלאכים על שם מעלתם הוא, ולפיכך נקראים חיות הקודש, והם למעלה מן הכל, אופנים, אראלים, חשמלים, שרפים, מלאכים, אלקים, בני אלקים, כרובים, אישים, אלו הן י' שמות המלאכים, ע"ש י' מעלות שלהן וכו', ומעלה העשירית הקטנה שבהם, היא מעלת הצורה שנקרא אישים, לפי שהם המלאכים המדברים עם הנביאים. לפיכך נקראו אישים, שמעלתם קרובה ממעלת בני אדם עיי"ש, ופי' המפרש וכן נקרא א' מהם גבריאל, מלשון גבר שהוא שם בן אדם, שנאמר מי גבר יחי' עכ"ל, ולפי"ז י"ל דהיינו גדול מה שנאמר במיכאל, שנאמר שהוא מן השרפים, מעלה השישית, ובגבריאל נאמר שהוא מן האישים, מעלה הראשונה:

והנה מיכאל אחד השרים הראשונים וכו'. לפי דברי הרמב"ם שהעתקתי בדיבור הקודם, ראי' לפי' רש"י, שפי' (דניאל ט') א' השרים הראשונים, השרים הראשונים בנכנסים עיי"ש, דהא ליכ' למימר שקאי על כיתות מלאכים הראשונים, דהא הוא ממעלה השישית ואיכ' עוד למעלה ממנו:

ואריב"ל אע"פ וכו' מצוה לקרות ק"ש על מטתו י"ל ריב"ל לשיטתי' דס"ל לעיל מקיש שכיבה לקימה דק"ש סמוך למטתו:

מצוה לקרותו. ובמקום שמצינו בש"ס מצוה (בכעין זה), שיטות הרמב"ם דבדיעבד נמי מעכב, וכן פסק הש"ך, ושיטות הטור דלכתחלה מצוה, אבל אינו מעכב (טור וב"י וש"ך יור"ד סי' רפ"ט). כאן לא מפרש הש"ס מאי מצוה, ובשבת כ"ה ע"ב מפרש מאי מצוה עיי"ש, ואפשר מטעם דא"ל רבא לבניו (**לקמן** ח' ע"ב) לא תגנו בלא ק"ש, שלא תהי' מיטתך דומה למיטת ארמי, ומה"ט א"ר נחמן ת"ח אין צריך כמובן:

דף ד' ע"ב רש"י ד"ה זה הסומך גאולה לתפלה של ערבית. וכ"ש דשחרית דעיקר (א) גאולת מצרים בשחרית הוה כדכתיב ממחרת הפסח יצאו בנ"י (ב) וסמיכות גאולה לתפלה רמזה דוד בתהלים דכתיב ה' צורי וגואלי (ג) וסמיך לי' יענך ה' ביום צרה (ד) ואמרינן בברכות ירושלמי מי שאינו סומך גאולה לתפלה למה הוא דומה וכו' עכ"ל:

א **גאולת** מצרים בשחרית הוה. ולקמן פ' ע"א משמע דגאולה נקראת מערבית, ויציא' משחרית עיי"ש, והיינו טעמ' שכתב רש"י כאן דעיקר גאולת וכו', וכש"ס לקמן:

ב וסמיכות גאולה לתפלה רמזה דוד בתהלים וכו' ואמרינן בברכות ירושלמי וכו'. ויש לדקדק דהא דרמזה דוד בתהלים, לא מצינו בש"ס בבלי, אלא הוא מירושלמי שם כמו שהעתקתי, וכן הוא בילקוט תהלים סי' תרע"ח, וא"כ למה כ' רש"י ז"ל ואמרי' בברכות ירושלמי לבסוף, הכי הל"ל ואמרינן בברכות ירושלמי דסמיכות גאולה לתפלה רמזה דוד בתהלים דכתיב ה' וגו' וסמיך לי' יענך ה' ביום צרה, ומי שאינו סומך גאול' לתפלה למה הוא דומה וכו' ודו"ק:

ג וסמיך לי' וכו'. י"ל כאן אליב' דר' יוחנן קאי הש"ס, וניח' לר"י לשיטתי', דאמר לקמן י' ע"א לדרוש סמוכין עיי"ש:

ד **ואמרינן** בברכות ירושלמי וכו'. דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכ' א', ר' זעיר' בשם ראב"י ג' תכיפות חן, תיכף לסמיכ' שחיטה, **תיכף** לנטילת ידים ברכה,, א) תיכף לגאולה תפלה, תיכף לסמיכה שחיטה, וסמך ושחט, תיכף לנ"ו ברכה, שאו ידיכם קודש וברכו את ה', תיכף לגאולה תפלה, יהיו לרצון אמרי פי ומה כתיב בתרי' יענך ה' ביום צרה, א"ר אמי כל מי שאינו תוכף לגאולה תפלה, למה הוא דומי, לאוהבו של מלך שבא וחרתיק על פתחו של מלך, יצא לידע מה הוא מבקש, ומצאו שהפליגו עוד הוא מפליג:
פי' פני משה יהיו לרצון אמרי פי. וסיפי' דקרא ה' צורי וגואלי וסמיך לי' יענך ה' בתפלה:
והרתיק. ודפק:
עוד הוא הפליג. גם המלך הפליג ממנו:
ודע דכתוב ברמ"א סי' קי"א יש אומרים מדילפי' סמיכו' גאולה לתפלה, מדכתיב ה' צורי וגואלי, וסמיך לי' יענך ה' ביום צרה, לכן הא דצריך לסמוך גאולה להפלה, היינו דוקא בחול וביו"ט, אבל בשבת אינו צריך דשבת לאו זמן צרה, משא"כ ביו"ט שהם ימי הדין, כדאית' בר"ה פ"א מ"ב בד' פרקים העולם נידון (וטוב להחמיר בשבת) עיי"ש. וביותר מבואר במה שכתב בס' מגיד תעלומה (לקמן ס"ו ע"ב) וז"ל כל הסומך גאולה לתפלה אינו ניזוק כל היום, י"ל הטעם כמו שארז"ל אצל שבת, כשמתהווה היחוד, ואיתעטרת בכמה עיטרין לגבי מלכא קדישא, וכל שולטני רוגזין וממארי דדינון כולהו ערקן ובורחין, כך כשמסמך גאולה לתפלה גורם היחוד (גאולה שהיא יסוד לתפלה שהיא מלכות שמים) ומת"כ כל שולטני רוגזין ומארי דדינין כולהו בורחין, ולית מי שיזיק לי' עכ"ל, הרי ע"י שמסמך גאולה לתפלה בחול וביו"ט, הוי כוח של המתפלל, כמו בשבת.

ועיין לקמן ט' ע"ב בשפ"ח לגמר' ד"ה קהלא קדישא דבירושלים, שכתבתי דקהלא קדישא דבירושלים שפיר אמרו דהסומך גאולה לתפלה אינו ניזוק כל היום עיי"ש, לפי שהם ידעו לכוון וליחד, עד שכל ניזוקין ברחו מיניהו:

א) תיכף לגאולה תפלה. וכן בבלי לקמן מ"א ע"א, ולשון זה מדויק שהרי תפלה תיכף ומסמך לגאולה, ובהרבה מקומות אית' בש"ס מסמך גאולה לתפלה, (ועיין בט"ז אור"ח קי"א סק"א בענין ירושלמי זה):

רש"י ד"ה שלש פעמים. כנגד ג' תפלות עכ"ל, עיין בשפ"ח לרש"י ולתוס' לעיל ב' ד"ה מאמתי אות ד':

רש"י ד"ה דאית בי' תרתי וכו' ויש בו שבח הכנת מזון לכל חי עכ"ל, פי' משום דלכאור' (מזמור קי"א) הללויה אודה ה' בכל לבב וגו', אתי נמי באל"ף בי"ת, ואית בה נמי פרנסה, טרף נתן ליריאיו, לכן פרש"י דבמזמור קי"א כתיב רק ליריאיו, אבל באשרי כתיב לכל חי (משם הגרא"וו ז"ל):

רש"י ד"ה על משכבכם. שנאמר ובשכבך עכ"ל, י"ל כוונת רש"י בזה לפרש על משכבכם, על מטותיכם, והא דלא נאמר מטותיכם, משום דנקט לישנ' דקרא שנאמר ובשכבך (מגיד תעלומה):

רש"י ד"ה ודומו. בשינה אחרי כן עכ"ל, פי' ודומו מלשון שתיקה (מהח"א):

תוס' ד"ה וקורא ק"ש ומתפלל. מכאן משמע משעה שהגיע זמן ק"ש של לילה שאין לו לאכול בסעודה וכו' עכ"ל, פי' דמוכח כן מדקתני וקורא ק"ש ומתפלל ואוכל פתו ומברך, ועיין ברא"ש דלא גרס ואוכל פתו ומברך, ועיין במעדני יו"ט שם. ודע דגדולה מזו כתב המגן אברהם סי' ק"ח סק"ג, על הא דכתב המחבר שם סימן ק"ח סעיף ב'. טעה ולא התפלל ערבית, מתפלל שחרית שתים, הראשונה שחרית, והב' לתשלומין, וכתב על זה המגן אברהם ונ"ל דאסור לאכול קודם שתתפלל השני' וכו' עיי"ש. ונסתפקתי כשטעה ולא התפלל שחרית, שמתפלל במנחה שתים, הראשונה מנחה, והשני' לתשלומי שחרית, יש להסתפק אי אסור לו לאכול קודם שהתפלל השני' לתשלומי שחרית, וכן כשטעה ולא התפלל מנחה, שמתפלל בערבית שתים, הראשונה ערבית, והשני' לתשלומי מנחה, יש להסתפק ג"כ אי אסור לו לאכול קודם שהתפלל השני' לתשלומי מנחה, ומסתבר דבשניהם אסור לו לאכול קודם שהתפלל תפלת תשלומין, והא דהמתין המגן אברהם וכתב כן דוק' בטעה ולא התפלל ערבית, ולא נקט בטעה ולא התפלל שחרית, או בטעה ולא התפלל מנחה, שכתב שם הש"ע בסעיף הקודם, יש לומר דרבותי'

קמ"ל דאפילו בערבית, דתפלת ערבית רשות, אפ"ה אסור לאכול קודם שהתפלל תפלת תשלומי ערבית, וכל שכן בשחרית ומנחה ודו"ק:

תוס' ד"ה א"ר יוחנן זה הסומך וכו'. (א) ואנו שאומרי' יראו עינינו ופסוקים אחרים וכו' וגם יש באותן פסוקים (ב) ח"י אזכרות כנגד י"ח ברכות דשמונה עשרה וכו' והלכה כר' יוחנן דבריית' מסייע' לי' (ג) וכן פוסק בהלכות גדולות וכו' (ד) ומיהו בסדר ר' עמרם פי' וכו' עכ"ל:

א **ואנו** שאומרים יראו עינינו ופסוקים אחרים וכו'. כלומר פסוקים אחרים ויראו עינינו אחר השכיבנו וכו':

ב י"ח אזכרות כנגד י"ח ברכות של שמונה עשרה. ז"ל חידושי הרשב"א, דתקנו לומר פסוקים אלו, שיש בהם י"ח אזכרות, מפני שבתי כנסיות שלהם היו בשדות, רחוקים מן הישוב, והיו מתיראין להתעכב שם, עד לאחר תפלת ערבית, לפיכך תקנו להם לומר פסוקים אלו, שיש בהם י"ח אזכרות כנגד י"ח ברכות של שמונה עשרה, וכשהיו בבתיהן היו מתפללין י"ח גם כן, לכן יש לתמוה למה לא פתחו ברכה שלפניהם בברוך עכ"ל. ודע הא דהקשה הרשב"א ז"ל למה לא פתחו פסוקי דברוך ה' לעולם אמן ואמן בברכה, יש לומר הכי פי' דמאחר דאותן פסוקי' הם במקום שמונה עשרה, א"כ היה להם להתחיל בברכה, כמו ברכות שמונה עשרה מתחיל בברכה:

ג וכן פוסק בה"ג וכו'. זה ל' הלכות גדולות, הלכות ברכות פ"א אמר מר קורא ק"ש ואח"כ מתפלל, מסייע' לי' לר' יוחנן, דאר"י איזהו בן עוה"ב זה הסומך גאולה של ערבית לתפלה של ערבית, וריב"ל אומר תפלות באמצע תקנום, קסבר כדקאים משנתיה קרי ק"ש ומצלי דעפרא, ולפניא מצלי דמנחה ולאורתא מצלי והדר קרי ק"ש, דהויין לי' תפלות באמצע, א) וקמיפלגי בהאי קרא ובשכבך ובקומך, ב) ומדקמסיי' לי' תנא דבריית' לר' יוחנן הלכה כר' יוחנן, ג) ואמרינן ר' אבהו איקלע לאתרי' דר' יוחנן ולא מטלטל, ד) שרגא, לאתרי' דריב"ל ומטלטל שרגא, ה) ודילמא מקומות שאני, אנן הכי קאמר ינן ר' אבהו היכי שביק ר' יוחנן ועביד כריב"ל, אלמא הלכה כר' יוחנן דאמר לאורת' קרי ק"ש ולבתר כן מצלי, וכן עמא דבר עכ"ל בהלכות גדולות:

א) וקמיפלגי בהאי קרא וכו'. בה"ג הביא רק איבעית אימא קרא אבל איבעית אימ' סברא דאית' בש"ס לא הבי' בה"ג:

ב) ומדקמסיי' לי' תנא דבריית' לר' יוחנן הלכה כר"י ואמרינן ר' אבהו וכו', פי' חדא ועוד קאמר, חדא מדקמסיי' תנא דבריית', ועוד ואמרינן ר' אבהו:

ג) ואמרינן ר' אבהו וכו'. ענין זה אית' (בשבת מ"ו ע"א) עיי"ש נוסח' אחרת מנוסח' בעל הלכות גדולות כאן:
ד) שרגא. נר שכבה משום דאית בי' משום מוקצה:
ה) ודילמא מקומות שאני. פי' דלית לי' מוקצה כריב"ל ובאתרי' דר' יוחנן לא טלטל משום כבודו דר' יוחנן דאסור משום מוקצה:

ד ומיהו בסדר רב עמרם פי' וכו'. זה לשון סדר רב עמרם גאון, בסדר שבת, שאילו מקמי רב נטרונאי, בליל שבת בברכות אחרונות **שבק"ש**, אומר ברוך ה' לעולם, כשאר ימות החול, או אומר ושמרו, ובלילי יו"ט לא כך ולא כך, כאי זה צד ראוי לומר, ושדר חכי (פי' וישיב) מדברי חכמינו ז"ל ברכה זו אינה כל עיקר, א) כברכה חמישית, ב) שכך שנינו בשחר מברך שתים לפניה, כגון יוצר המאורות והבוחר בעמו ישראל, ואחת לאחריה כגון גאל ישראל, ובערב מברך ב' לפני' שהן המעריב, ואוהב, ושתים לאחריה כגון גאל ישראל ושומר עמו ישראל, ותו לא, ואמרינן ג) בפ' תפלת השחר, א"ר יהוד' אמר שמואל תפלת ערבית רשות או חובה, ר"ג אומר חובה, ור' יהושע אומר רשות, והלכה כדברי האומר חובה, ורב אמר הלכה כדברי האומר רשות, לשמואל דאמר הלכה כדברי האומר חובה, בתר שומר ישראל, לאלתר סמכינן תפלה, ולרב דאמר הלכה כדברי האומר רשות, ד) פסקינן בקדישא, ה) למימר דסיימינן, ו) וקיימלן כל רב ושמואל, דשביקא פלוגתייהו סתמא ולא פסיקא הלכת' לא כמר ולא כמר, הלכת' כרב באיסורא, וכשמואל בדינא, והכא באיסורא קמפלגי, והלכת' כותי' דרב, וכיון דהלכת' כותי' דרב, דאמר רשות, אתו בתראי ותקינו בתר שומר עמו ישראל, למימר פסוקי דאית בה שבחות וזמירות, וכיון דאמר פסוקי תקינו בתרייהו ברכה דבר זה בחול, ז) אבל בשבת, כיון דשכיחי מזיקין, וצריכין ישראל למיעל לביתהן מכי ליחשך, משום סכנת שעירין, אי נמי מקמי איעקרי שרגא, סליקוה והעמידוה אדתנן בערב מברך ב' לפני' וב' לאחריה וכך המנהג בישיבה שלנו, ובבית רבינו שבבבל, והכי אמר רב שלום גמי, בלילי שבתות ובלילי יו"ט במעריב למימר שומר עמו ישראל לעד, ובבית רבינו, אין, מנהג אלא חותמין פורס סוכת שלום עלינו ועל עדת עמו ישראל ועל ירושלים, ואין אומר אחריה כל עיקר אלא קדישא לאלתר, ובשאר כנסיות ובשאר מקומות אומר שומר עמו ישראל לעד, ואומר ושמרו בני ישראל וחותמין, אבל ברוך ח' לעולם, אין אומרים לא בישיבה אחרת, ולא בבבל כלה, עכ"ל סדר ר' עמרם גאון ז"ל:

א) **כברכה** חמישית. פי' כאילו מברך ברכה חמישית לברכת ק"ש של ערבית, והן אינם אלא ד', שכן שנינו בשחר מברך וכו':

ב) שכן שנינו וכו', ברכות י"א ע"א:
ג) ואמרינן בפ' תפלת השחר. לקמן ברכות כ"ז ע"ב:
ד) פסקינן בקדישא. פי' שאומרינן קדיש בין גאולה לתפלת ערבית לאשמעינן דלא בעינן מסמך גאולה דערבית לתפלה, משום דתפלת ערבית רשות, כן משמע מדברי התוס' כאן. אבל בטור אור"ח סי' רל"ו כתב, וז"ל כתב רב נטרונאי גאון מדברי חכמים אין אומרי' בערב אלא ב' לפני' וב' לאחריה, וכיון שהלכה כרב, דאמר תפלת ערבית רשות, תקנו האחרונים שאחר שאומר שומר עמו ישראל לעד, שאומר פסוקים שיש בהם זמירות ושבח, ולומר אחריהם ברכה, ומפסיק בקדיש, כלומר אסתיים תפלה, והרוצה לצאת יצא עכ"ל:
ה) למימר דסיימינן. פי' וכעין שכתב הטור בשם רב נטרונאי כמו שהעתקתי בדיבור הקודם:
ו) וקיי"ל כל רב ושמואל וכו'. עיין ברא"ש בבא קמא פרק שור שנגח סימן ד', ובקיצור כללי התלמוד:
ז) אבל בשבת כיון דשכיחי מזיקין וכו'. עיין מזה באריכות בטור אור"ח סימן רס"ז, ושם כתב כן בשם רב נטרונאי גאון ז"ל, וכתב עוד הטור שם, ומנהג באשכנז ובצרפת שבברכת השכיבנו משנין חתימתה, שחותם בשבת ופרוס סוכת שלום עלינו ועל ירושלים עירך, ברוך אתה ה' הפורס סוכת שלום עלינו ועל עמו ישראל ועל ירושלים, ואין חותמין שומר עמו ישראל לעד, כדאית' במדרש שבשבת אין צריכין שמירה, שהשבת שומר, ונוהגין לומר פסוק ושמרו בני ישראל וגו', לומר שאם ישמרו שבת, אין צריכין שמירה, והוא ג"כ מעין גאולה, כדכתיבנא לעיל שאם שמרו ישראל ב' שבתות מיד נגאלין, ואומר הש"צ קדיש ומתפללין ערבית וכו' עכ"ל. ודע הא דסדר ר' עמרם גאון כתב דבשבת שכיחי מזיקין, ובמדרש אית' דבשבת א"צ שמירה מיושב במה שמצאתי, כתב במנהגי המחזור וז"ל ותיקנו יקום פורקן משום דאמרינן דבשבת יש לרוחות רשות לשוט בעולם עכ"ל:

דף ה.

ע"א גמר' ת"ח מיבעי לי' למימר חד פסוקא דרחמי כגון בידך אפקיד רוחי וגו'. נקט דוק' פסוק זה, י"ל כי מכאן מוסר גדול, אם אתה אומר בידך אפקיד רוחי, הרי חיות שלך אתה מוסר ומפקיד ביד הקב"ה, כל שכן שתפקיד בידו ממונך וכבודך וכל אשר לך:
ירגיז. לשון רוגז, ולשון יגביר, כלומר ברוגז ובכל כוחו יגביר יצר הטוב, שיעשה מלחמה עם יצ"הר (נ"ל):

נצחו מוטב. ל' מוטב י"ל דאם יצרו הטוב, וכן תורתו, וכן קריאת שמע שלו, הוא באופן הטוב, כדבעי למהוי במסירת הנפש, אז בע"כ מנצחו בהם את היצ"הר, ולפי"ז מוטב קאי על יצרו הטוב, ותורתו, וק"ש, דזה הנצחון, הוא לך סימן, שהם היו טובים:

ואם לאו יעסוק בתור' וכו' ואם לאו יזכיר לו יום וכו'. ואין להקשות מאחר שבתורה וק"ש ספק נוצח, ובהזכור לו יום וכו' ודאי ינצח, למה לא יקח בידו מיד דבר שודאי ינצח, ויתרפא בו רפואת הנפש, והא בעניינ' הגוף ודאי יעשה כן, די"ל שגנאי לאדם שלא ינצח יצרו עד שיזכור יום וכו', ורצונו יתברך הוא אשר יעשה אותם האדם וחי בהם. א"נ משום שברשעים נאמר (ישעי' כ"ב י"ב) והנה ששון ושמחה הרוג בקר ושחט צאן אכול בשר ושתות יין אכול ושתו כי מחר נמות, לפיכך בהזכרת יום וכו', אין ודאי שנצח, אא"כ עסק בתחלה בתורה, ואמונת היחיד דהיינו שיקרא ק"ש:

והמצוה זו משנה אשר כתבתי אלו נביאים וכתובים. לפי דרשת רז"ל הל"ל ואתנ' לך את לוחת האבן והתורה אשר כתבתי והמצוה להורותם, דהא כך הסדר י' הדברות תנ"כ משנה גמר', וי"ל דהיינו דמסיים מלמד, ר"ל מזה שנכתב כסדר הזה, מזה למד שכולם נתנו למשה מסיני, ולא הקדים המאוחר, ולא איחר המוקדם:

אשר כתבתי אלו נביאים וכתובים. וי"ל דאית' (מגילה י"ד ע"א) הרבה נביאים עמדו להם לישראל, כפלים כיוצאי מצרים, אלא הנבואה שהוצרכה לדורות, ללמוד תשובה או הוראה, נכתבה, ושלא הוצרכו לא נכתבה עיי"ש, והיינו אשר כתבתי להורותם, ר"ל שנכתבה אשר הם להוראה לדורות, אלו נביאים וכתובים:

וא"ר יצחק כל הקורא ק"ש על מטתו מזיקין בדילין הימנו. מוסף אדלעיל, דלמעלה א"ר יצחק כאילו אוחז חרב וכו', משמע דלכל הפחות צריך ללחום עמהם (עיין קידושין כ"ט ע"ב), וכאן מוסיף וקאמר שמזיקין בדילין ומפרישין ממנו לגמרי. ואין להקשות דר' יצחק אדר' יצחק, די"ל דלפי כוונת הקורא, הן הן הדברים, דכשקורא ק"ש בכוונ' כעין שכתבתי בריש פרקין בד"ה מאימתי, דקריאת שמע ראי' שישראל אהובים יותר ממ"הש, שישראל מזכירי' השם אחר ב' תיבות עיי"ש, הרי ממי שהוא כ"כ אוהבו של הקב"ה, ודאי כל המזיקין בדילין הימנו לגמרי:

כר הקורא ק"ש על מטתו וכו' ואין עוף אלא תורה. פתח בק"ש וסיים בתורה, משום דק"ש תורה היא, כרש"י תהלים קי"ט (מפרשים):

אלא אימ' כל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק הקב"ה מבי' עליו יסורין. ומפרש יסורין שהם מכוערין ועוכרין אותו, ואע"ג דגם זה כמפורש בקרא, דהא מכלל הן נשמע לאו, די"ל דאי מכללא הוי אמינא לא שכר ולא עונש (כקדושין ס"א ע"ב), קמ"ל ר' יוחנן

דמי שאפשר לעסוק ואינו עוסק הקב"ה מביא עליו ייסורין, ומפרש ייסורין מכוערין ועוכרין אותו, שאין זוכה לכת השמחין ביסורין, שעליהם נאמר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו (גיטין ל"ו ע"ב):

אדם מוכר חפץ לחבירו מוכר עצב ולוקח שמח. דקיי'לן בב"ב מוכר בעין רעה מוכר ונותן בעין יפה נותן (מהרש"א), וי"ל בדיוק נקט מוכר חפץ, ולא נקט מוכר דבר, לפי שחפץ הוא ענין רצון, כדכתיב כי תהיו אתם ארץ חפץ (מלאכי ג' י"ב ערש"י) דבמכר כזה מוכר עצב. וגירסת עין יעקב אדם מוכר חפץ מחבירו, ג"כ ניח' דל' זה מוכח דקנין נעשה ע"י רצון הלוקח. ונוסחת כתב יד (מדקדוקי סופרים) אדם מוכר כלי חפץ ראי' למה שכתבתי:

אם רואה אדם שיסורין באין עליו וכו'. שלא ימתין עד שירגיש (שמעתי מאדמו"ר הגאון אב"ד דפה שליט"א):

שנאמר נחפשה דרכינו וגו'. כתיב בדיוק נחפשה, דענין חיפוש הוי בנרות (פסחים ו' ע"ב), שהפשפש יהי' יפה יפה, ואח"כ ונשובה וגו':

פשפש ולא מצא יתלה בביטול תורה. והא דמקשין האיך קאמר ולא מצא, כיון שיש בידו עביר' דביטול תורה, י"ל דה"ק דלכך לא מצא, לפי שביטל התורה, ואין בור ירא חטא, לידע מה חטא (עוללות אפרים):

כל שהקב"ה חפץ בו. פי' חפץ בו להרבות שכרו (ע"י):

שנאמר ה' וגו' לישנ' דקרא (ישעי' נ"ג ו') וה' חפץ דכאו החלי אם תשים אשם נפשו יראה זרע יאריך ימים וחפץ ה' בידו יצלח:

מה אשם לדעת אף היסורין לדעת. "אשם" בגמטרי' "היסורין", וברמז זה מיושב למה נקט הקרא דוק' אשם, ולא שאר קרבן, (ועיין כאן פרש"י אשם קרבן, ושם בישעי' נ"ג פרש"י אשם זה ל' כופר), וגמטרי' ג"כ "יאריך ימים":

אשם לדעת. שנאמר לרצונכם תזבחוהו:

שתלמודו מתקיים בידו. שיזכה לשמור ולעשות "ולקיים "בידו מה שלמד, והיינו דאמרו ג"כ (מ"ק כ"ח ע"א) אשרי מי שבא לכאן "ותלמודו "בידו, א"נ בידו בא לרמז, כמו שביד יש ה' אצבעות, כך שכר תורתו כפולה חמשה, כדאית' במדרש לומד תורה בדוחק, שכרו ה' פעמים יותר מהלומד שלא בדוחק:

אלו ואלו יסורין של אהבה הן. אלו אלו, ר"ל אפילו כשיש ביטול תורה ותפלה, וכתבו המפרשים הטעם, דהא חשב לעשות מצוה הוא, רק שנאנס ולא עשאו מחמת אונס יסורין, לכן הוין יסורין של אהבה, דהא מעלין עליו, כאילו למד והתפלל:

אל תקרי תלמדנו אלא תלמדינו. פי' אל תקרי תלמדנו, אלא תלמדינו, הד' בצר"י וביו"ד, והנו"ן רפי למדבר בעדם לרבים, כלומר תלמד לנו, אבל תלמדנו בדגש נסתר ליחיד (ס' חכמת מנוח), אבל במהרש"ל גרס אל תקרי תלמדנו אלא למדתנו:

ק"ו משן ועין מה שן ועין. בקרא נקט ברישא ענין עין, ואח"כ ענין שן (שמות כ"א כ"ו כ"ז) ובש"ס הקדים ונקט שן ועין, וי"ל שהקו"ח בנוי' טפי ממה דיוצא לחירות בשן, ממה שיוצא בעין כמובן:

שן ועין שהן א' מאבריו דאדם. באהלות פ"א מ"ח מפורש דשן לא הו' מאבריו דאדם, וז"ל הרמב"ם בפ"ב מה' טומאת מת ה"ז, רמ"ח איברים יש באיש, כל א' מהן בשר גידי' ועצם, ואין השינים מן המנין עיי"ש, וכאן משמע דשן נקרא אבר ודו"ק:

שממרקין הוא מל' ומורק ושוטף במים, וז"ל פי' המשניות לרמב"ם זבחים פי"א מ"ט, מריקה היינו הכיבוס המופלג עד שמסיר מה שנדבק בכלים, ותוספת הנקיות יקרא שטיפה עיי"ש:

מלח ממתקת את הבשר. ממתקת לאו ל' מתוק, אלא ל' ערב וכפי' רש"י (שיר ה' ט"ז) חכו ממתקים, דברים ערבים. וז"ל מהרש"א מלח ממתקת הבשר, שנכנס בבשר ומוציא הדם, וממתקת הבשר, כך היסורים נכנסים בבשר האדם, ומוציאין רתיחת הדם, המביאו לחטא, ועונותיו מתמרקין ממנו עכ"ל:

ג' מתנות טובות וכו'. ואין לומר הא גם שבת נקרא מתנה טובה (ביצה ט"ז ע"א) די"ל ג' אלו תורה וא"י ועוה"ב, לא נתנו אלא בייסורין, משא"כ שבת:

כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים וקובר וכו'. או או קתני:

דף ה' ע"א רש"י ד"ה זה מקרא. ואז חומש נבא שמצוה לקרות בתורה עכ"ל:

(**א**) חומש. פי' דגוף התורה נקרא בלשון התלמוד מקרא, משום דבעי לקרותה בכתב בנקודתה ובפיסוק טעמים (מהרש"א):

ב **שמצוה** לקרות בתורה. פי' כדאית' (בקידושין ל' ע"א), ופסק כן ברמב"ם ובש"ע, וז"ל הרמב"ם בפ"א מה' ת"ת הי"א, חייב אדם לשלש את זמן למודתו, שליש בתורה שבכתב, ושליש בתורה שבע"פ, ושליש יבין וישכיל אחרית דבר מראשיתו וכו', והאיך יוצא האסור והמותר וכו', והוא הנקרא גמרא עכ"ל, ודוחק לומר שקאי על פי' זכר:

רש"י ד"ה כאילו אוחז חרב של שתי פיות בידו. להרוג את המזיקין עכ"ל, פי' דהוה כחרב של שתי פיות אחד לימין ואחד לשמאל, כדי להרוג את המזיקין של הימין ושל שמאל, לפי שיש קליפות ימינים מצד ישמעאל, ושמאלים מצד עשו, ובהתעצלו ממצות עשה, יתגברו הימינים ח"ו, ובעברו הל"ת יתגברו השמאלים, ומה"ט ג"כ רבבתא מימינא אלפא

משמאלי' (לקמן ו' ע"א), דהא הימיני' מתגברים מצד ביטלת מצות עשה, וביטול מ"ע שכיח, ובפרט ביטול תורה ויראה ואהבה, משא"כ עובר על ל"ת בפועל אינו שכיח כ"כ, ולכן קמ"ל דק"ש יש בסגולתה בקבלת עול מלכות שמים להרוג הימנינים והשמאלים, וזהו חרב של שתי פיות להרוג בב' צדדים (מגיד תעלומה). ובזה י"ל (ישעי' נ"ד ג') כי ימין ושמאל תפרוצי וזרעך גוים יירש וערים נשמות יושיבו, ור"ל כי ימין ושמאל, היינו על ישמעאל ועשו תפרוצי, ולא על אלו בלבד, אלא וזרעך עוד שאר גוים יירש וגו', ואמר בפירוש ישמעאל ועשו, לפי שהם הריעו הרבה לישראל, וכעין שפרש"י (תהלים י"ח א') ביום הציל ה' אותו מכף כל אויביו ומיד שאול, ופרש"י ופלא שאול בכלל היה, אלא לפי שהיה קשה עליו, ורודפו יותר מכולם, כיוצא בדבר אתה אומר (יהושע ב') וראו את הארץ ואת יריחו עכ"ל. ומכאן י"ל (דברים י"ז י"א) לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל, ועיי"ש בפרש"י, ולפי הענין כאן י"ל ימין, היינו לרמז למ"ע, ושמאל, לרמז ללא תעשה, וגם פרש"י יש לפרש על דרך זה. ועוד יש לפרש בזה הרבה פסוקים:

רש"י ד"ה מאי משמע. דבקריאת שמע עכ"ל, פי' דבק"ש שעל מטתו, על זה מפרש מרישא דענייני', ירננו על משכבותם:

רש"י ד"ה התעיף עיניך בו. אם תכפל וסגרת עיניך בתורה וכו' עכ"ל, פי' וכפלת מתרגמינן ותעיף, כי כפילת העפעפים, הוא סגירת העינים (הגרי"ע):

רש"י ד"ה ובני רשף יגביהו עוף. העוף מסתלקת ממך עכ"ל, פי' התורה שנקרא עוף, יגביהו ממך רשף, היינו מזיקין שנקראו רשף, או יסורין שנקראו ג"כ רשף, כולם התורה שנקראו עוף, מסתלקת הכל ממך. ומה שפרש"י מסתלקת כתבו המפרשים שצריך לומר יסתלקת:

רש"י ד"ה קטב מרירי. זה שם שד הצהרים (בפסחים קי"א ע"ב) עכ"ל, דגרסינן התם קטב מרירי, תרי קטבי הוה, חד מיקעי טיהרא, וקטב מרירי שמו, וחד מבתר טיהרא, וקטב ישוד צהרים שמו עיי"ש, ולכאור' כאן משמע מפרש"י דחד הוא, ועוד יש לדקדק דכאן וכן בפסחים, משמע דתיבות קטב מן השם הוא, ורש"י בפי' החומש (דברים ל"ב כ"ד) קטב מרירי, פרש"י וכריתות שד שמו מרירי, קטב, כריתה, כמו אהי קטבך שאול עכ"ל ודו"ק:

רש"י ד"ה ולחומי רשף. כתיב בין רעב למזיקין נדרש לפניו ולאחריו יסורין ומזיקין עכ"ל, כוונת רש"י ליישב, משום דכאן דרש, ואין רשף אלא יסורין, ולעיל קאמר ואין רשף אלא מזיקין, לכן פרש"י לפי שכתוב ולחומי רשף, בין רעב למזיקין, שכך כתיב בקרא (דברים ל"ב) מזי רעב ולחומי רשף וקטב מרירי, לכן נדרש תיבת ולחומי רשף, לפניו ולאחריו,

ליסורין (שרעב היינו יסורין), ולמזיקין, ושניהם דהיינו יסורין ומזיקין, התורה שנקרא עוף מסתלקת אותם ממך (מפרשים):

רש"י ד"ה פשפש ולא מצא. לא מצא עבירה בידו שבשבילה ראוין יסורין הללו לבוא עכ"ל, פי' לפי מדותיו של הקב"ה, שהם מדה כנגד מדה (סנהדרין צ' ע"א) לא מצא, לכך יתלה בביטול תורה, לפי שת"ת כנגד כולם, ויש בביטולה, מעין כל העבירות, וכן פי' בס' מגיד תעלומה:

רש"י יסורין של אהבה. הקב"ה מייסרו בעוה"ז בלא שום עון כדי להרבות שכרו בעוה"ב יותר מכדי זכיותיו עכ"ל, ופי' בצל"ח דאדם בריא וחזק, יותר נקל לו לעסוק בתורה ומצות, מחולה שלחלישות כחו הוא עבודה קשה, ולפום צערי' אגרא, וזהו פעולת היסורים, להרבות שכרו עיי"ש. לפי"ז נמצא שאדם זוכה לשכר מצות בב' דרכים, חדא כשקיים מצות בונה שטוב לו, כגון בכספו ובמאכלו שמברך אחריו, ובמענג השבת ויו"ט וכדומ', שנית, ע"י יסורין של אהבה, וי"ל בזה היינו שאמר איוב לאשתו (איוב ב' י') גם את הטוב נקבל מאת האלקים ואת הרע לא נקבל, בתמי', פי' "גם "את הוי' ריבויי", ור"ל וכי שכר מצות שבאים במה שטוב לאדם, נקבל, והשכר שבא ע"י יסורין של אהבה, לא נקבל בתמי' רש"י ד"ה נאמר ברית ביסורין דכתיב אלה דברי הברית. אחר הקללות נאמר במשנה תורה עכ"ל, פי' אחר קללות תוכחה שבס' דברים, כתיב (שם כ"ח ס"ט) אלה דברי הברית אשר ציוה ה' את משה לכרות את בני ישראל בארץ מואב מלבד הברית אשר כרת אתם בחורב, ופרש"י מלבד הברית, קללות שבתורת כהנים שנאמר בסיני עכ"ל, והרי נמצא דכבר נאמר ברית על היסורין שנאמרו בס' ויקרא, אלא שלא כתיב שם בפירוש ברית ודו"ק:

דף ה:

ע"ב גמר' חסד זו גמילות חסדים שנאמר רודף צדקה וחסד וגו'. ומדסמך חסד לצדקה, ש"מ דמיירי בגמילות חסדים (ועיין קדושין מ' ע"א):

אמת זו תורה שנאמר אמת קנה ואל תמכור. סיפ' דקרא חכמה ומוסר ובינה ש"מ דבתור' מיירי:

תנא ההוא סבא משום רשב"י. עיין תוס' חולין ו' ע"א ד"ה אשכחי' וכתיב התם ומשלם עון אבות אל חיק בניהם אחריהם. י"ל דדרש דבקובר בניו מיירי הקרא, מדכתיב אחריהם, ור"ל שבניהם כבר יהיו נפטרים בחיי האבות, והאבות ילכו אחריהם. וכדרך זה פי' (ויקרא כ"ה מ"ו) והתנחלתם אותם לבניכם אחריכם, תיבת "אחריכם בא ללמד, שלא יכתב נכסיו לבניו בחייו (כגמ' ב"מ ע"ה ע"ב), אלא תנחלו נחלה, אחריכם ולא בחייכם:

א"ר יוחנן נגעים ובנים אינן יסורין של אהבה. לפי שאמר ר"י (לעיל ע"א) אלו ואלו יסורין של אהבה, אמר כאן מ"מ נגעים ובנים לא היון יסורים דאהבה:

מראות נגעים הללו. ל' הללו שייך אי מנה להו בפירוש, ובתוספתא כאן ליכא ודו"ק:

מראות נגעים הללו אינן אלא מזבח כפרה. מכאן קצת טעם לגזירת הכתוב, שאין טומאת נגעים וטהרתן אלא עפ"י כהן (רש"י ויקרא ג' ב'), לפי שנגעים מזבח כפרה הם, ולמזבח כפרה לא יגש אלא כהן:

מזבח כפרה הוו יסורין של אהבה לא הו'. יסורין דאהבה צריכ' זכות גדול (כרש"י לע"ל ע"א):

הא בצנע'. תחת בגדיו (רש"י), וכבר הקשה בצל"ח והא צריך לקרוא טמא טמא, ותירוץ אידי אידי לן, אבל לדידהו ליכ' צינע', דצריך שילוח, וכתיב טמא טמא יקרא:

ר' חיי' ב"א חלש וכו', ר' יוחנן חלש וכו'. פי' שחלשו כ"כ ביסורין, עד שהיה להם ביטול תורה, לכן אמרו לא הן ולא שכרן (מהרש"א):

לא הן ולא שכרן. פי' אי באו לכפרת עונות ושכר ליכא, על זה אמר לא הן ואי יסורין דאהבה הן, שבאים ליתן שכר, על זה אמר ולא שכרן:

לדרעי'. זרוע של יד (רש"י ו' ע"ב):

דלא אפשת. דלא הרבית, אפשת מל' פשה, כי גדול המרבה תורה בישראל. ובס' מצפה איתן פי' לא אפשת, דלא למד מעשה מרכבה, וכדאית' חגיגה י"ג ע"א עיי"ש:

אי משום מזוני) שאינך עשיר (תענית כ"ה ע"א), דעני היה, והוא ר' אלעזר בן פדת, עיין (רש"י שבת י"ט ע"ב):

לוקים ר' יוחנן לנפשי', שהרי היקם לר' חיי' בר אבא:

שופר. יופי, וז"ל מהרש"א נראה דלא שבכו בשביל שופרי' לחודי', אלא דנצטערו על זכרון בחורבן ירושלים, דאמרינן דר' יוחנן נשתייר משפירי ירושלים, נמצא על ידו כלה שופרי' מכל בני ירושלים עכ"ל. וי"ל היינו דא"ל ר' יוחנן על דא ודאי יש לך לבכות, דאי על שופרי' לחודי', מסתמ' לא היה ר' יוחנן משיב כן:

א"ל על דא ודאי קא בכית. פי' שזה יהי' ודאי, ששופרא בלי בעפרא בודאי, כי מי גבר יחי' ולא יראה וגו' ומש"ה את בכית, ובכי תרוייהו, זה ציער על מיתתו של זה, וזה על של זה (ע"י):

ר' הונא תקיפו לי' החמיצו (רש"י), ואפשר לפי שהמברך על דבר הגז"ל בידו, הוה בוצע ברך (ב"ק צ"ד ע"א), לפיכך החמיץ שלא ישתה ממנו, עד שיצא ידי חובת אריס שלו. ודע ר' הונא הוא דאמר (שבת כ"ג ע"ב) הזהיר בקידוש היום, זוכה וממלא גרבי יין

עיי"ש, ור"ה הוא שלא היה לו יין לקידוש, ומשכנתיה להמיינא, כדי שיקח יין לקידוש כדאית' (מגילה כ"ז ע"ב), ובאמת זכה כאן שהיה לו ת' דני דחמרא:

וא"ר לעיין מר במילי. פי' יפשפש במעשיו, כדין אדם שיסורין באים עליו (כדלעיל ע"א), ואמר להו ר"ה ומי חשידנ' בעיניכו, שאני יושב ביסורין על ההפסד של ד' מאה דני דחמר', הלא מקבל איני מאהבה, ואין אני מרגיש יסורין, ואמרו לי' ומי חשיד קב"ה דעבד דינא בלא דינא, ר"ל מ"מ בשעה שקב"ה, עבד דינא כי האי, דהחמיץ ת' דני דחמר', ודאי צריך צריך בעליהם לשום לב ולפשפש במעשיו, שלא יהי' כשוטה שאינו נפגע, שאינו מרגיש כשיסורין באין עליו כדאית' (שבת י"ג ע"ב), אלא יהי' כעין (דגיטין ל"ו ע"ב) ושמחים ביסורין מרגיש ומשמח:

איכ' דאמרי הדר חלא והוה חמר' ואיכ' דאמרי אייקר חלא ואזדבן בדמי חמר'. וי"ל דפליגי הני תרי לישני, מה הוא מעלה יתיר' לצדיק, וכעין שפליגי ר' יוסף ואביי (שבת נ"ג ע"ב) בעני א' שמתה אשתי, והניח' בן לינק, ונעשה לו נס ונפתחו לו ב' דדין, והניק בנו, א"ר יוסף כמה גדול אדם זה שנעשה לו נס כזה, א"ל אביי אדרבה כמה גרוע שנשתנ' לו סדרי בראשית, ולא זכה ליפתח לו שערי מזונות עיי"ש, ולישנ' קמא דהכא כר' יוסף, ולישנ' בתרא כאביי:

הייתי מצטער. פירוש הייתי נזהר, עיין רש"י ד"ה סמוך, (ולקמן ס"א ע"ב) דאמר ר' עקיב' הייתי מצטער עיי"ש, משמע מצטער ממש. ודע דשייך בזה ל' מצטער, משום הא דקאמר בין צפון לדרום, לאו צפון ודרום ביתו בלבד קאמר, אלא נמי צפין ודרום העולם ממש, משום כבוד השכינה, וזה אינו מזדמן בנקל (פני יהושע):

אילימ' לפני מטתי ממש והא"ר יהוד' וכו'. היה יכיל ליפרך ממילת' דאבא בנימין גופ', דאמר לקמן ו' ע"א אין תפלה של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת, ודוחק לומר דישן בב"הכנ היה ודו"ק:

כר הנותן מטתו בין צפין לדרום וכו'. לאו זהירות בעלמא הוא, אלא דינ' ואיסור הוא, כמו דאסור לפנות בין צפון לדרום (לקמן ס"א ע"ב), וז"ל הרמב"ם בפ"ז מה' בית הבחיר' ה"ט, אסור לפנות או לישן בין מזרח למערב, אלא בין צפון לדרום נפנים וישינים. ויש לדייק על הטור, דמילת' דאסור לפנות בין מזרח למערב הבי' בסי' ג', ודין דמטה ושינה לא הבי' בסי' ר"מ (ובש"ע הבי'), ויש ליישב דטור לשיטתי' אזיל, דכתב הא דאסור לפנות בין מזרח למערב, דוק' כשנפנה במקום מגולה, אבל כשיש מחיצות כגון בבית הכסא מותר עיי"ש, ולפי דשינה עם אשתו הוא במקום מחיצות, ס"ל שאין צריך לדקדק, והרמב"ם

אזל ג"כ לשיטתי', דאוסר לפנות בין מזרח למערב אפילו כשיש כותל (עיין בב"י סי' ג'), לכן אוסר גם במטה ושינה אע"ג דאיכ' מחיצות:

אין אשתו מפלת נפלים. ל' רבים, לומר אפילו כשמתעברות בתאומים שיותר קשה הריונם, ומבי' ראי' מדכתיב התם וימלאו ימי' ללדת והנה תומים בבטנה:

טורפין לו תפלתו בפניו. התפלה שהתפלל מטורפת וטרודה ממנו ואינו מקובלת (רש"י לקמן ל"ד ע"ב). ודע משום דתפלת שהיא כהוגן, מלאכי רחמים מביאין אותה לפניו יתברך, ואם לא זכה, יש מלאכים אכזרים, שטורפין תפלתו, ומונעים אותה מלהגיע לפניו יתברך, וז"ש טורף נפשו, זו תפלה כפירש"י, באפו, דהוא מלאך האכזרי, שנקרא אף, כדאית' נדרים ל"ב וכו' (מהרש"א):

דף ה' ע"ב רש"י ד"ה ד' מראות. שאת ותולדתה וכו' עכ"ל, הענין מבואר בריש מס' נגעים, וכחכמים שם, וז"ל תפארת ישראל, שאת ובהרת היינו הב' המפורשים בקרא, דכתיב (ויקרא י"ג ב') אדם כי יהי' בעור בשרו שאת או ספחת או בהרת וגו', הרי דהטיל הכתוב מספחת, שהוא ל' תוספת, בין מילת שאת לבהרת, מרבינן ב' וולדות, ר"ל על בהרת שהיא לבן עזה כשלג, נוסף חד מראה שהיא תולדתה, והיא כהה ממנה, ומראיתה כסיד ההיכל, שאת, היא כצמר לבן, ותולדותה שנוסף עליה, היא כקרום ביצה, היא הכהה שבכל ד' מראות:

רש"י ד"ה הא לן. בא"י שערי חומ' מקודשת בה וכו' עכ"ל, במס' כלים פ"א מ"ו, וברמב"ם בפ"ז מה' בית הבחירה הי"ג עיי"ש. ושיעור דברי רש"י ז"ל כך הוא, ר' יוחנן מיירי בא"י, שערי חומה מקודשת בה, ומצורע טעון שלוח חוצה להן, הוין מזבח כפרה, אבל אינן יסורין של אהבה, אבל בבריית' דקתני אינן אלא מזבח כפרה לעולם אף יסורין של אהבה הויין, ומשום דבריית' מיירי בבבל שאינן טעונין שילוח, והן מזבח כפרה, ר"ל ואפילו הכי הן מזבח כפרה, שם הוו יסורין של אהבה. ודע דגירסת הב"ח כך הוא בפרש"י דהכא, בבבל שאין טעונין שילוח הוו מזבח כפרה ויסורין של אהבה:

רש"י ביר כמו בר עכ"ל, פי' בר תרגומו של בן. ודע הא דפרש"י עצם פחות מכשעורה, הטעם שלא יטמא טהרות שבא"י (מהרי"ע), ובשם סדר הדורות ערך ר' יוחנן כתבו, דביר נקרא בלשון הירושלמי סעודת הבראה, ובסעודת הבראה צריך להיות בשר, ונשא ר' יוחנן אצלו העצם מסעודת הבראה עיי"ש:

רש"י נפל נהורא. שהיה בשרו מבהיק וכו' כדאמרינן בב"מ פ"ד ע"א עכ"ל, המעיין שם יראה, דשם מיירי מזיו לקירון אור פניו, וא"כ למה לא נפל נהור' עד דגלייה לדרעי' שגילה זרועו, ושמא כדי שיאיר יותר ודו"ק:

רש"י ד"ה א' המרבה וא' הממעיט. לענין קרבנות שנוי' במנחות ק"י ע"א נאמר בעולת בהמה אשה ריח ניחוח, (ובעולת העוף אשה ריח ניחח), ובמנחה אשה ריח ניחח, לומר לך א' המרבה וא' הממעיט ובלבד שמכוון לבו לשמים עכ"ל, ולרמז זה י"ל היינו דכתיב (ויקרא א' ט', י"ז ב' ב') בבהמה ניחוח מלא וי"ו, ובעוף ובמנחה כתיב ניחח חסר וי"ו, ללמד א' המרבה וא' הממעיט, ריח ניחוח הוא כשמכוון לשמים:

רש"י ואי משום מזוני. שאינך עשיר עכ"ל, פי' כן משום דכתיב (תהלים ל"ז) ולא ראיתי צדיק נעזב וגו' ולא נקרא עני:

רש"י ד"ה שבישא וכו'. כשם שחולקין ביין כך חולקין בזמורות ובקנים עכ"ל, פי' ובקנים, הם הקנים המעמידים תחת הגפנים וקושרים עליהם הגפנים:

רש"י ד"ה מי שביק לי מידי מיניה. וכי אינו חשוד בעיניכם שהוא גונב וכו' עכ"ל, ואע"ג דאסור לחשוד, וי"ל דא"ל ר' הונא מאחר שאתם חושדים אותי, טוב היה לכם לחשוד אותו:

רש"י ד"ה בתר גנב' גנוב וכו'. הגונב מן הגנב אף הוא טועם טעם הגניב' עכ"ל, פי' דאית' בפרק מרובה אין הגונב אחר הגנב משלם כפל וד' וה', וז"ש דהגנב עצמו, הגם שמים גנובים ימתקו, אינו טועם לו, שהוא ירא לשלם כפל וד' וה', אבל הגונב מן הגנב הגם שחייב הקרן, טועם לו, וגנובים ימתקו לו, כיון שלא ירא לשלם כפל וד' וה' (מהרשח"א):

רש"י ד"ה צפון לדרום וכו'. ונראה בעיני ששכינה במזרח או במערב וכו' עכ"ל, עיין ב"ב כ"ה ע"א חד אמר שכיבה במערב, וח"א שכינה בכ"מ עיי"ש, ועיין לקמן ס"א ע"ב הנפנה ביהוד' וכו':

רש"י ד"ה טורף נפשו באפו. לך אומר אשר גרמת לך וכו' עכ"ל, הא דפרש"י הפסוק לך אומר בלשון מדבר לנוכח, מה שאינו במשמעות לשון הכתוב, שהוא בלשון נסתר, היינו משום דזה הפסוק הוא (באיוב י"ח), במענה בלדד השוחי, והיא כתשובה על דברי איוב בסימנים הקודמים שם, שהיה איוב מתרעם נגד הקב"ה, שמסרו ביד השטן, ולא קיבל תפלתו, ואמר ג"כ בסימן ט"ז, אפו טרוף וישטמני, ועל זה השיבו בלדד, שהתלונן שלא כדין, שמה שלא קיבל הקב"ה את תפלתו, אין זה משום חרון אפו של הקב"ה, אלא אתה גרמת לעצמך, ונגד איוב יפה אמר, טורף נפשו באפו, שמידך היתה זאת לך, שלא נתקבל תפלתך, לפי שהיה יודע ומכיר באיוב, שהיה רגיל לעשות כן, שלא המתין עד שסיים חבירו בתפלתו (פני יהושע):

תוס' ד"ה הא לן והא להו. פרש"י לבני א"י שצריכין שילוח (א) חוץ לג' מחנות וכו' ותימא דשליח מחנות לא היה נוהג (ב) אלא בזמן שהיובל נוהג ובתי ערי הומה ובימי

האמוראין לא היה היובל נוהג (ג) כדאמרינן בגיטין ל"ו וכו' וי"מ הא לן (ד) לענין טומאה שנזהרין בא"י ולא בבבל עכ"ל.

א **חוץ** לג' מחנות. הנה ענין ג' מחנות לא שייך רק במדבר ובירושלים, במדבר היו ג' מחנות, מחנה ישראל, ומחנה לוי, ומתנה שכינה, וכנגדן לדורות היו ג' מחנות בירושלים, אחד מפתח ירושלים עד הר הבית, מחנה ישראל, שנית מפתח הר הבית עד פתח העזרה, מחנה לוי, שלישית מפתח העזרה ולפנים מחנה שכינה (עיין רמב"ם פ"ז מה' בית הבחירה הי"א), ולפי"ז פרש"י שלפנינו ניחא דקאי על כל בתי ערי חומ' אבל התוס' שפתחו בא"י, וסיימו בג' מחנות יש לדקדק ודו"ק:

ב אלא בזמן שהיובל נוהג ובתי ערי חומה. אין לפרש דברי התוס' דשלוח תלוי בשניהם ביובל ובתי ערי חומה, דהא (בערכין כ"ט ע"א) תני' דדין בתי ערי חומ' גופה תלוי ביובל, וכן כתב הרמב"ם פ"י מה' שמיטה ה"ט עיי"ש, לכן י"ל דהכי פי' אלא בזמן שהיובל נוהג, ואז גם דין בתי ערי חומ' נוהג, וכיון דבטל דין ערי חומ', ממילא גם אינן קדושין, להשתלח מהם מצורעין (ומצאתי ג"כ בהגרש"ש):

ג כדאמרינן בגיטין ל"ו. בסוגי' דהתם לא מפורש לענין יובל, אלא לענין שמיטה, דלא היה נוהג בבית שני, וכל שכן בזמן דר"י עיי"ש:

ד לענין טומאה שנזהרין בא"י. פי' שאף בז"הז נוהגין כן בא"י למ"ד קדשה לעתיד לבוא (רשב"א), ובצל"ח כתב ליישב קו' התוס' איך היה ר' יוחנן מדבר מענין שלא היה נוהג בימיו, די"ל דגם בימי ר' יוחנן נ"מ עכ"פ ליושבי ירושלים, דהא דנימ' דשלוח מצורע אינו נוהג אלא בזמן היובל, היינו בשאר ערי חומה, אבל בירושלים ודאי טעון שילוח, דג' מחנות לא נתבטלו, דהא במדבר לא היה היובל נוהג, ואפ"ה מצורע היה טעון שילוח ממחנה ישראל, וירושלים היא ממחנה שלישית, שכל ג' מחנות סמוכים זו לזו וכו' עיי"ש:

תוס' ד"ה הכי גרסינן וכו' אבל אין לגרוס אין אדם זוכה דהא כמה צדיקי' זוכין לב' שולחנות כגון רבי בב"מ דף פ"ה ע"א וכו' עכ"ל, ועיין גיטין נ"ט ע"א דאית' התם כמה וכמה שהיה תורה וגדולה במקום אחד עיי"ש, ועיין שבת נ"ה ע"ב תוס' ד"ה ארבעה:

תוס' ד"ה דינא בלא דינא. הרבה, צדיקים יש שלוקין בגופם ובממונם וכו' עכ"ל, פי' והם יסורין של אהבה, וא"כ מאי קאמרי לי' רבנן לר"ה דעביד דינא בלא דינא, ועל זה מתרץ התוס' אלא הם ידעו שלא נתן לאריס וכו' (רשב"א):

תוס' ד"ה אלא אימ' סמוך למטתי וכו' ורש"י פי' אפילו ללמוד שאסור ללמוד קודם תפלה ולא ידעתי מנא לי' וכו' עכ"ל, ועיין ברא"ש שכ' דרש"י מיירי באדם שמתפלל בבית

מדרשו, ואינו רגיל לילך לבית הכנסת, דאיכ' למיחש דילמא מיטרד בגירסת', ויעבור זמן ק"ש ותפלה עיי"ש, ולפי"ז לפירש"י ודאי דאבא בנימין היה רגיל להתפלל בבית מדרשו: **תוס'** ד"ה כל הנותן מטתו וכו'. וכן משמע ומוכחי קראי עכ"ל, פי' דקרא דצפונך תמלא בטנם ודו"ק:

דף ו.

ע"א גמר' אלמלא נתנה רשות לעין לראות אין כל ברי' יכולה לעמוד וכו'. לכאור' ביד מי היה ליתן רשות לעין לראות, ביד מי שאמר והיה העולם ב"ה, וא"כ הא יכול היה ליתן רשות לעין לראות, ויכולת לעמוד מפני המזיקין, דהא רק כלפי מעלה נאמר כי לא יראני האדם וחי (שמות ל"ג כ'), משא"כ כלפי שאר בריות. וכן יש לדקדק בפרש"י (במדבר כ"ב כ"ג) ותרא האתון את מלאך ה', ובלעם לא ראה, לפי שנתן הקב"ה רשות לבהמה לראות יותר מן האדם, מתוך שיש בו דעת תטרף דעתו כשיראה המזיקין עיי"ש. ומצאתי בהגהת מהגאון מה"ו שאול ז"ל אלמלא ניתנה רשות לעין לראות, כלומר לעין של מזיק, ומבי' ממדרש רבה פ' ראה, שלכל מזיק יש לו מכסה נתונה בפניו, שלא יביט באדם ויזיק, עד שחטא האדם עיי"ש. ועיין (לקמן מ"ג ע"ב) לאחד נראה השד ומזיקו, לשנים נראה ואינו מזיק, ועיין ברש"י כאן שלא פי' כדברי הגמהו"ר שאול ז"ל, ועיין בפני יהושע ודו"ק:

לעין לראות אין כל ברי' וכו'. משמע דלא לאדם בלבד קאמר אלא כל מיני בעלי' חיים ודו"ק:

אלפא משמאלי' ורבבתא מימינה. ויש גורסין שנאמר יפול מצדך אלף ורבבה מימינך אליך לא יגש. ועיין בשפ"ח לרש"י לעיל ה' ע"א ד"ה כאילו אוחז חרב, שם כתבתי למה בימין הם רבים משמאל עיי"ש:

אמר רבא האי מאן דבעי למידע להו וכו'. ובכתב יד הגירס' אמר אביי, וי"ל היינו דלקמן ר' ביבי בר אביי עביד הכי ואיתזק, ובעו רבנן רחמי עלי' ואתסי, וכעין שאמרו דבר שציער עליו אותו צדיק יכשול בו זרעו בתמי':

קיטמא נהיל'. פי' אפר הנעבר בנפה (ערוך):

וליחתם פומי'. פי' ידחוק את פיו מל' או החתים בשרו (מהרש"ל):

אין תפלתו של אדם נשמעת אלא בב"הכנ. פי' דכל התפלות שהתפלל שלא בב"הכנ, אין נשמעין עד שיתפלל אח"כ תפלה הגונה וראוי' בב"הכנ ובצבור, ואז תשמע תפלתו הראשונה ג"כ עמה, וכן הוא בתפלה שהתפלל בלא כוונה (ס' חכמת מנוח). ודע דברמב"ם בפ"ח מה' תפלה, כתב אין תפלת היחיד נשמעת בכל עת וכו' עיי"ש בלחם

משנה דבזה מבואר מילת' דהכא. ובדרך דרש י"ל כשמתפלל בלא כונ', הלא דעתו שוט ומתהלך בארץ, ואינו בב"הכנ כלל, משא"כ כשמתפלל בכונ' והיינו במקום רנה בב"הכנ, שם תהי' תפלה:

ומנין לי' שמתפללי' ששכינה עמהן וכו'. כאן מיירי במתפללין, ובפרקי אבות פ"ב מ"ו מיירי מי' שיושבין ועוסקין בתורה דתפלה לחוד ותורה לחוד:

שלמא בעלמ' הוא ולא אתי' שכינה. משמע דבשלמא דלית שם תורה, לא אתי' שכינה ודו"ק **קמ"ל** דדינא נמי היינו תור'. משמע דדין ותורה שוין, אבל (ש בת י' ע"א) דר' אמי ור' אסי פסקי' מתלמדייה' ואמרי אי איכ' דאית לי' דינא ליעול, ש"מ דדין בדיינים מומחין עדיף מת"ת עיי"ש, וכאן ודאי מיירי בדייני' מומחין ודו"ק:

נשבע הקב"ה בימינו זו תורה ובזרוע עוזו אלו תפילין. לכאור' בשלמ' שנשבע בתורה או בתפילין, י"ל משום נקיטת חפץ של מצוה, כדין שבועה דאוריית', אבל תרתי למה, ועיין מהרש"א וז"ל שנשבע בב' מדות, שהם החסד והגבור', שנשבע ה' בימינו זו תורה מימין שהיא מדת החסד, שנאמר ותורת חסד על לשונה, ובזרוע עוזו זו תפילין שביד שמאל היא מדת הגבור' והעוז וכו':

שהתפילין עוז הם לישראל דכתיב וכו'. והעוז הוא, לפי שבתפילין אנו מעידין, שיחזור ויתגלה מלכותו (כרש"י דברים י"א י"ח) ושמתם את דברי אלה על לבבכם, הניחו תפילין, שלא יהיו לכם חדשים כשתחזרו, שנאמר הציבי לך ציונים עיי"ש, והיינו דכתיב וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך, אלו תפלין שבראש, שמעיד שיחזור המלכות להתגלות, ויראו ממך, מיום נקם בלבי ושנת גאולי באה. והיינו (דלקמן ל' ע"ב) דהוה בדחו טובא, ואמרו משום אנא תפילין מנחנ', ומשום רמז זה בדחו:

הני תפילין דמרי עלמא מה כתיב בהו. לא נקט תפילין דקב"ה, כדלקמן, ומי משתבח קב"ה בשבקייהו לישראל, י"ל לפי שתפילין הם לנו לאות שקב"ה הוא מרי עלמ' כידוע, ע"כ נקט אבל בתפילין דמרי עלמ' מה כתיב בהו:

א"ל כי מי גדול (דברים ד' ז'), ומי גוי גדול (שם ד' ח,), אשריך ישראל (שם ל"ג כ"ט), או הנסה אלקים (שם ד' ל"ד), ולתתך עליון (שם כ"ו י"ט), ובביתא קמא כתיב ומי כעמך ישראל (ד"ה א' י"ז), א"כ מסדר פרשיות דתפילין דמרי עלמא שאינם כסדר הפרשיות, כמו שמפורש כאן, הרי הם דומין לשיטת תפילין דר"ת שמסדר הפרשיות שלנו ג"כ שלא כסדר, קדש והיה כי יביאך, והיה אם שמוע ושמע, משא"כ שיטת רש"י ורמב"ם הפרשיות כסדר שכתובים בתורה קדש והיה שמע והיה ודו"ק:

אשריך ישראל ומי כעמך ישראל בחד ביתא. וי"ל ג"כ דדמיין להדדי, כמו שנקט הש"ס גבי כי מי גוי גדול ומי גוי גדול דדמיין להדדי בחד ביתא:

דף ו' ע"א רש"י ד"ה לוא הקשבת. לשון המתנה הוא עכ"ל, והנה חפשתי ברוב מנ"א מקומת שמצינו בתנ"ך לשון קשב, ולא מצאתי באחד מהם, שהוא לשון המתנה, אלא לשון האזנה ושמיעה ודו"ק:

רש"י ד"ה למצותי. בשביל מצותי אשר צויתי לגמול חסד עכ"ל, והיכן ציונו, עיין פי' המשניות להרמב"ם ריש מס' פאה, ז"ל וגמילות חסדים, נופל על ב' עניינים מן המצות, שיעזור בממון, ושיעזור בגופו וכו' עיי"ש, ובפי"ד מה' אבל ה"א כתב, וז"ל מ"ע של דבריהם לבקר חולים ולנחם אבלים וכו', ולהכניס כלה וכו', ואלו הן ג"ח שבגופו, שאין להם שיעור, ואע"פ שכל אלו מדבריהם, הרי הן בכלל ואהבת לרעך כמוך עכ"ל ודו"ק:

רש"י ד"ה לראות. כל השדים העומדים לפניו עכ"ל, רש"י נקט שדים, והש"ס נקט מפני המזיקין, משמע מזיקי' היינו שדים, וכן מרש"י לקמן נ"ד ע"ב ד"ה שימור חולה עיי"ש, וכן (סנהדרין ס"ז ע"ב) אית' שדים וחרטומים וכשפים כחדא, דאית' התם ויאמרו החרטומים אצבע אלקים היא, מכאן שאין השד יכול לבראות ברי' פחות מכשעור', ופרש"י מכה זו של כנים, לא ע"י מכשפות באתה, אלא על פי הקב"ה, דאין לחרטומים יכולת בה עיי"ש, וכן פי' רבינו עובדי' אבות פ"ה מ"ו, (עיי"ש בתפארת ישראל), וכן משמע מהטור יור"ד סי' קע"ט דז"ל כתב הרמ"ה שמעשה שדים הוא בכלל מעשה כשפים וכו' עיי"ש. אבל בס' החינוך מצוה ס"ב כתב וז"ל, ואל תחשוב כי מלאכת הכישוף והשדים דבר א' הוא, שהרי בפירוש ארז"ל בלהטיהם זו מעשה שדים, בלטיהם זו מעשה כשפים, משמע מזו שענין הכישוף אפשר ליעשות בלתי מעשה שדים, ואמנם אם גם לפעמים השדים יעשו אותם, ואותן שדים שמשתמשין בהם נקראים מלאכי חבלה, כפרש"י ז"ל, לפי שענין הכישוף לעולם אינו נעשה רק לחבל עכ"ל ס' החינוך. אולם במה דאית' במדרש תלפיות ענף כישוף הכל עולה על נכון, דז"ל במדרש תלפיות עשרה מיני חרשין אינון, דכתיב קוסם קסמים מעונן ומנחש ומכשף וחובר חבר ושואל אוב וידעוני ודורש אל המתים, הא עשרה אינון והם עשרה כנגד עשר ספירות דטומאה, דזה לעומת זה עשה אלקים, כדי שיוכר האור מתוך החשך עכ"ל מדרש תלפיות (ולפי דבריו משמע דקוסם קסמים ב' דברים הם, וכן וחובר חבר ב' דברים הם ודו"ק), לפי"ז הרי דעשרה מיני חרשין יש, א"כ תו לא קשי' מידי. ובס' דבר שבקדושה (מבעל ילקוט ראובני) בשם ס' הקנה, וז"ל דע שמלאכי חבלה תחתיהם שדים רבים, וכל שד תחתיו אלף אלפים שוטרים ונוגשים, ומראיהם פני זעם, שהם שחורים כדיו, ומהם אדומים

כבשר, וכלם יש להם המושלים בהם, כנגדם יש מלאכי רחמים, ומיכאל מושלם בדבר נקיים וטהורים, ולכן ארז"ל חתול שחור אסור להורגו, בעבור דאית לי' שד מראיתו שחור, וכל עבדיו מזיקין ודאי, וכן ארז"ל שלא תשחוט אוזא בזמן שיש לשדים כח וממשלה, והוא חדש שבט, כי הממית יומת, ולכן יש לחוש בריאה אם היא כבשר או שחורה כדיו טרפה עכ"ל. וממה שכתב חתול שחור וכו', יש להבין קצת הא דאית' כאן ליתי שוליית' דשונר' אוכמת' וכו', ועיין לקמן ל"ג ע"א שפ"ח לרש"י ד"ה יומי. ומה שכתב שלא לשחוט אוז' בחודש שבט וכו', עיין בדרכי משה יור"ד סי"א בשם ר"י החסיד, ובבאר היטב בשם ס' הקנה, ועיין לקמן נ"א ע"א רש"י ד"ה תכספית איסתלגנית:

רש"י ד"ה כי כסלא לאוגי' וכו' עכ"ל, אוגי', פי' עגול סביב (רש"י מ"ק ד' ע"ב):

רש"י ד"ה מחופיא וכו'. לשון חופף ומפספס פריי"ר (בלע"ז רייבען):

רש"י ד"ה ולימלי עיניה מיניה. ישים ממנה מעט בעיניו כל ל' נתינה בעין קורהו בל' גמרא ל' מלוי לפי שבדבר מועט הוא מלא עכ"ל, והא דאית' (שבת י' ע"ב) ומלי לי' כוחלא, ופרש"י נותן לו סביב עינו וכן לשונו בתלמוד עייי"ש, י"ל מה שפרש"י כאן בעין לאו דוקא, דה"ה סביב עינו, ומשום דגם סביב עינו די בדבר מועט:

רש"י ד"ה בגושפנקא דפרזלא. בחותם של ברזל דבמידי דצייר וחתום לית להו רשות' וכו' עכ"ל, ולא מפורש למה דוק' חותם של ברזל ודו"ק:

רש"י ד"ה מנין לעשרה וכו'. עדה קרוי' בעשרה עכ"ל. אפשר שצ"ל עדה קרוי' עשרה (לקמן כ"א ע"ב) ודו"ק:

רש"י ד"ה אשר אזכיר את שמי. אשר יזכיר שמי על מצותי ודברי עכ"ל, מה שפרש"י על מצותי, היינו בברכת המצות, ומה שפרש"י ודברי, היינו בלימוד קראי, וכן בקראו פסוק בגמר'. ומכאן משמע קצת ראי' לקיצור של"ה דף פ"ב, דבלימוד מצוה לומר שם אדני בהדי' ובט"ז אור"ח סי' תרכ"א כתב רק דרשאי לומר עייי"ש. עוד כתב שם דאין דרך כבוד לומר אדושם, אלא השם, ואולם בלימוד במשנה ובגמר' נוסח הברכות, אסור לומר אדני רק יאמר השם, ועיין מ"א ומחצית השקל סי' רט"ו (מפרשים). ועיין בשפ"ת לרש"י לקמן כ"ב ע"א ד"ה אזכרות, ועיין בפני יהושע כאן, שכתב ואע"ג דקרא אשר אזכיר, בקרבנות כתיב, אפ"ה גם על לימוד התורה קאי וכו' עיי"ש:

רש"י ד"ה נצב בעדת אל. מעיקר' משמע עכ"ל, פי' כעין דאיתי' במדרש רבה ריש פ' וירא, עומד אין כתיב כאן, אלא נצב, אטימוס (פי' בערוך מוכן ומזומן שם טרם בואם), כמה דתימא ונצב על הצור (מ"כ):

רש"י ד"ה האמרת. ל' חשיבות ושבח כמו יתאמרו ישתבחו (תהלים צ"ד) עכ"ל. ועיי"ש בתהלים פרש"י יתאמרו, ל' תפארת, ובמצודות פי' ל' התרוממות עיי"ש:

תוס' ד"ה המתפלל וכו'. פר"ת דזה היה להם בבהכ"נ שלהם שהיו וכו', והר"י היה מאחר תפלתו וכו' עכ"ל, פי' והר"י היה מחמיר אף בבהכ"נ שלנו (מהרש"ל), והיינו שמסיים התוס' ונאה להחמיר אף לנו, לעשות כדברי הר"י. ודע מה שכתבו התוס' עד שגמרו תפלתם, יש מגיהים עד שגמר תפלתו, וכן הוא במרדכי ובב"י סי' צ' עיי"ש, ושמא אין צריך להגיה, ותוס' רצה לומר אף שבאו הרבה בני אדם, זה אחר זה, היה הר"י מעיין בספר, עד שגמרו כולם תפלתם:

תוס' ד"ה אלו תפלין שבראש, (א) לפי שיש בו רוב שם של שדי (ב) שהשי"ן כתובה בקמט שבבתים (ג) והדל"ת ברצועות, ותימ' משבת דף כ"ח ע"ב (ד) דקאמר מן המותר בפיך ולא מפיק רצועות מתורת ה' בפיך וכו' עכ"ל:

(**א**) **לפי** שיש בו רוב וכו'. כך פי' רש"י במנחות ל"ה (הג' הב"ח):

ב **שהשי**"ן כתובה בקמט שבבתים. ז"ל ש"ע אור"ח סי' ל"ב סמ"ב, שי"ן של תפילין הלכה למשה מסיני, שיעשה בעור הבתים של ראש, כעין שי"ן בולטות מקמטי העור, אחד מימינו, ואחד משמאלו, של ימין המניח של ג' ראשים, ושל שמאל המניח של ד' ראשין עיי"ש:

ג וחדל"ת ברצועות. וז"ל הש"ע שם סעיף נ"ב, יכניס הרצועה תוך המעברתה, ויעשה קשר כמין דל"ת בשל ראש, וכמין יו"ד בשל יד, להשלים אותיות שד"י, עם השי"ן שבשל ראש עיי"ש:

ד דקאמר מן המותר בפיך וכו'. דאית' (שבת כ"ח ע"ב) תני ר' יוסף לא הוכשרו במלאכת שמים אלא עור בהמה טהורה בלבד, למאי הילכת', לתפילין, תפילין בהדי' כתיב בה, למען תהיה תורת ה' בפיך, מן המותר בפיך וכו', אלא לרצועות (שיהי' מעור בהמה טהורה), והא"ר יצחק רצועות שחורות הלכה למשה מסיני (וכיון דהלכות רצועות מסיני טהורות נמי הלכה למ"מ ומתניתא דר' יוסף לאו מהלכה למשה מסיני קאמר), נהי דגמירי שחורות טהורות מי גמירי (דבשחורות ליכא למילף מטהורות) עיי"ש, הרי הא דרצועות צריכ' מעור בהמה טהורה, לא ילפינן מתורת ה' בפיך, אלמא אין עליהם תורה, כי אין צריכין מן התורה להיות עליהם שם של שדי (מהרש"ל), וא"כ האיך פרש"י במנחות דקרא קאי ג"כ על הדל"ת שהיא ברצועה:

תוס' ד"ה מי כעמך ישראל. זה שיסד הפייטן (א) טוטפת כלילו גדלי עכ"ל לשון הפייטן מיום א' של פסח בד"ה אור ישע, דולי וסמר מדלי בדלי, טוטפת כלילו גדלי דגלי עוז מגדלי, הגידה לי:

פי' הפרשן מקדמונים:

דולי, זה הקב"ה דלני והגביה אותי משיעבוד מצרים:

וכמר מדלי בדלי. הבדילני מהאומות שהיו דומין לטיפה הנוטפת מן הדלי שטעמה כמר שנא' גוים כמר מדלי:

טוטפת כלילו גדלי תפילין של הקב"ה של ראש הן כתר שלו דכתיב בהן אשריך ישראל מי כעמך ישראל וכו' וכתיב מי כעמך ישראל:

גדלי, זו ציצית, ויש מפרשים גדלי הוא רצועות התפילין כדאית' במדרש ננתקה את מוסרותימו ונשליכ' ממנו עבותימו אלו רצועות של תפילין:

גדלי. מל' גדול וקשוט:

דיגלי עוז מגדלי פי' תפילין וציצית נתן לי לעגדול עוז שאמר:

ובא הגדה לי. ק"ש על המטה ואינכם ניזוקין. עד כאן פי' המחזור מקדמונים:

(א) **טוטפת** כלילו גדלי. לפי עניינו דהכא ר"ל תפלין של הקב"ה, גדלי, הן גדול וקשוט שלי ר"ל גדולת ישראל שהרי כתיב בהן אשריך ישראל מי כעמך ישראל וגו':

ב הגידה לי. ק"ש על המטה ואינכם ניזוקין. והנה לפי מה דאית' (לקמן דף י"ד ע"ב) כל הקורא ק"ש בלא תפילין כאילו מעיד עדות שקר עיי"ש, ועיין בש"ע אור"ח סי' כ"ה ס"ד, ומה"ט כתבו שהגאון החתם סופר ז"ל לא קרא ק"ש כשלבש תפלין של רבינו תם עיין ליקוטי חבר, ולפי"ז י"ל דהכי פירושו דיגלי עוז מגדלי כשתפילין עלי, אז הגידה לי, ק"ש, שהרי אז מותר לקרות ק"ש, אבל שאר ק"ש מה שקור, בלא תפלין הוי כקורא בתורה:

דף ו:

ע"ב גמר' כל הרגיל לבוא לבהכ"נ. נכון לידע בכמה נקרא רגיל, וכן לקמן שהוא רגיל ליתן לו שלום, וכן (דמאי פ"ד מ"ד) כשהיה הכהן או לוי למודים לאכול אצלו, וכן (גיטין ל' ע"א) במכירי כהונה בכמה פעמים נקרא רגיל, וכן בהרבה מקומות ודו"ק:

ולא בא יום א'. אפשר לאו דוק' דהא ביום א' איכ' כמה תפלות, דה"ה ולא בא בתפלה א'. א"נ י"ל דאף בזה מלכות' דרקיע כעין מלכות' דארעא, ומצינו דגם שאול לא שאל על דוד, כשלא בא פעם אחת, אלא עד שלא בא אל הלחם גם תמול גם היום, וכמפורש (שמואל א' כ' כ"ו כ"ז) עיי"ש:

שומע בקול עבדו. תפלת ש"צ נקרא קול עבדו (מהרש"א). א"נ י"ל דמרומז תפלה דרש"י (ישעי' נ') בקול עבדו, פרש"י בקול הנביאים עיי"ש, ואית' (במגילה י"ז ע"א) ק"כ זקינים ובהם כמה נביאים תקנו ח"י ברכות על הסדר:

אם לדבר מצוה הלך נוגע לו. פי' כיון דלדבר מצוה הלך, מעלה עליו הקב"ה כאילו גם עכשיו בא לבהכ"נ, וכעין דאית' (בפ"א פ"ב מ"ב) ואתם מעלה אני עליכם שכר הרבה כאילו עשיתם, וכפי' הרמב"ם שם:

ולא מצא בה י' מיד הוא כועס שנאמר מדוע באתי ואין איש. פי' וכתיב בסיפ' דקרא הן בגערתי אחריב ים וגו' אלביש שמים קדרות וגו':

שנאמר מדוע באתי ואין איש. פי' שהרי בעשרה קדמ' שכינה ואתי' (כדלעיל ע"א), לכן כשתשעה יש כאן, והאיש העשר לא בא מיד, הוא כועס. א"נ סמך לדבר אי"ש נוטריקון א'מן י'הא ש"מי', דהיינו בעשרה (מהרש"ל):

הקובע מקום לתפלתו וכו'. קביעות מקום לתפלה מהני שלא יתבלבל כונתו ודעתו בתפלה:

אומרים לו אי עניו אי חסיד וכו'. (עיין צל"ח), וי"ל דהיה להם הספד, שהיה מיוחד לצדיקים, והי' מתחיל הי חסיד הי עניו, (ועיין סנהדרין י"א ע"א, וסוטה מ"א ע"ב), וכן מצינו במקרא, שהיה להם קינה מיוחדת, שהתחלה לשון הוי אחי הוי אחות (ירמי' כ"ב, מלכים א' י"ג) (הגצ"ח). ודע דבנוסח כתב יד גרס אומרים עליו הי חסיד הי עניו, והנה אי גרסינן חסיד ואח"כ עניו, או איפכא, הוא תלוי בגירס' אי גרסינן (בע"ז כ' ע"ב) חסידות מביא לידי ענוה, או ענוה מביא לידי חסידות (מפרשים):

לעולם ירוץ אדם לדבר הלכה אפילו בשבת וכו'. וברמב"ם בפ"ה מה' תפלה ה"ב כתב, מצוה לרוץ לב"הכנ וכו', ובפ"ד מה' שבת ה"ה כתב מותר לרוץ בשבת לדבר מצוה כגון לב"הכנ עיי"ש, וכאן משמע דגם בשבת מצוה לרוץ, וברמב"ם כתב בשבת רק מותר לרוץ ודו"ק:

שנאמר אחרי ה' ילכו כארי ישאג. ר"ל השומע אריה שואג, רץ אפילו בשבת משום סכנה, כן אחרי ה' ילכו לדבר הלכה אפילו בשבת (מהרש"א). א"נ ה"ק שילכו במרוצה אחרי ה', כמו שאם ארי שואג לאסוף אליו החיות, שרצים אליו במרוצה, כן ירוץ לדבר מצוה (רד"ק):

א"נ י"ל ריב"ל לשיטתי', דאמר בפרקי אבות פ"ו, בכל יום בת קול יוצאת מהר חורב אוי להם לבריות מעלבונה של תורה וכו' והיינו דאמר כאן, שירוץ לדבר הלכה, כארי' ישאג, כבת קול השואג ומכרזת וכו', ומכנה לבת קול בלשון ארי:

אמר רבא אגר' שמעת' סברא. שיגע וטרח ומחשב להבין טעם הדבר (רש"י), י"ל רבא לשיטתי' לפי שאמר (ע"ז י"ט ע"א) ליגמר אינש אע"ג דלא ידע מאי קאמר עיי"ש, ע"כ הזהיר במימר' זו, דהתם דוק' בשעת הדחק, אבל אגרא שמעתי', עיקר קיבל שכר הוא, סברא כשמבין טעם הדבר כפי' רש"י:

אגרא דבי טמיא שתיקותא. דבי טמיא פי' בית אבל, ויש אומרים בית עצמות של מתים (גליון הש"ס), ור"ל דשם אסור בת"ת, משום לועג לרש, וכשם שמקבלין שכר על ת"ת, כך מקבלין שכר על הביטול מת"ת, לקיים מצות ה', והיינו אגרא דבי טמיא שתיקותא (מעון הברכות):

אלו דברים שעומדים ברומו של עולם. תפלה (רש"י), ופי' דברים, דברים ממש, ולא עניינים, אלא כמו אלה הדברים אשר דבר משה:

לעולם יהא אדם זהיר בתפלת וכו'. לאו לתפלה גופ' קאמר, אלא שיתפלל מיד בתחלת זמנה (מחצית השקל סי' רל"ב ומהרש"א):

שהרי אליהו לא נענ' אלא בתפלת המנחה שנאמר ויהי וכו'. כונת הש"ס לפסוק (מלכים א' י"ח ל"ה) ותפל אש ה' ותאכל וגו':

ענני ה' ענני, ענני שתרד אש מהשמים וענני שלא יאמרו מעשה כשפים הם. ואפשר היינו דאמרו ישראל אח"כ ב' פעמים, ה' הוא האלקים ה' הוא האלקים, חדא שאמת שאין זה מעשה כשפים, שנית שאש משמים הוא:

הנהנה מסעודת חתן. נקט מסעודת חתן, י"ל משום דאית' (חולין פ"ג ע"א), אורח ארע' למטרח בי' חתנ', ולעשות סעודה טפי מבי כלת' עיי"ש, ועיין כתובות פרק קמא. ועיין ברמב"ם פי"ד מה' אבל ה"א, מצוה לשמח הכלה והחתן עיי"ש, הקדים בלשונו כלה לחתן, ובברכה ובכ"מ מקדמינן חתן לכלה ודו"ק:

ואם משמחו וכו' זוכה לתורה וכו'. פי' מצד מכ"מ, כי המשמח לנושא אשה, אמונ' ובטחון לו, שה' יפרנסהו ויתן לו די מחסורו אשר יחסר לו, וכן לתורה צריך אמונה זו, וימי ירמי' בצנצנת המן יוכיח כפרש"י (שמות ט"ז ל"ב):

איני והא כתיב וכו'. הנה קו' הש"ס הוא, והא טוב' קולות כתיב במתן תורה (וכדלעיל ע"א) אי הכי נפישי להו טוב', והאיך שייך לישנ' איני ודו"ק:

כאילו בנה א' מחרבות ירושלים. י"ל דאיתי (בב"ב ס' ע"ב) מיום שפשטה מלכות שגוזרת גזרות קשות וכו', דין הוא שנגזר על עצמינו, שלא לישא אשה וכו' עיי"ש, הרי כשחרבן בהמ"ק לפניו, ענין קשה לשמח חתן שבא לישא אשה, אבל אנו מאמינים ומצפים בכל יום שיבוא לגאלנו ושיבנה בהמ"ק, לכן יכולין בזה לשמח חתן, והיינו כאילו בנה א'

מחרבות ירושלים. ובספר מגיד תעלומה פירש, דהנה כנסת ישראל נקרא בבחינת אחת, כדכתיב (שיר ו' ט') אחת היא יונתי וגו', והיינו דקאמר כאילו בנה אחת, ר"ל כאילו נבנה כנסת ישראל, מחרבות ירושלים, כבנין אוצר כביכול לקבל וכו' עיי"ש:

אדם שיש בו יראת שמים דבריו נשמעי'. פי' דאית' בפרקי אבות פ"ב מ"ד. בטל רצונך מפני רצונו, כדי שיבטל רצון אחרים מפני רצונך, והבעל יראה הוא מבטל רצונו, מפני רצונו יתברך, לפיכך דבריו נשמעי', שאחרים מבטלים רצונם מפני רצונו. וכתב בספר מגיד תעלומה ונפק' מינה אם יראה שאין דבריו נשמעין, יבין וישכיל בדעתו, שאינו ירא שמים, וממילא יכין לבבו לירא את ה':

ואם נתן לו ולא החזיר וכו'. אפילו במי שאין רגיל ליתן לו שלום הדין כן, וביותר באינו רגיל ודאי מחיוב להחזיק השלום (מג"ת):

גזלת העני בבתיכם. העני ל' עני' הוא, כמו וענו הלוים בקול רם (מפרשים).

והא דכתיב בבתיכם, י"ל משום דבשוק יש לו אמתלא, ע"י בלבול דעת מן רעש השוק לא השיב שלום, אבל בביתו מאי איכ' למימר:

דף ו' ע"ב רש"י ד"ה וכולהו כתיבי כאדרעי. (א) כל הכתובים הללו (א) כתובים בזרוע בבית אחד שאותן של יד אינן אלא בית אחד וכו' וכל הפרשיות כתובות בו עכ"ל:

(**א**) **כל** הכתובים הללו. אי קאי פרש"י על תפילין של יד דמרא עלמא, שפיר שייך לשון כתובים הללו, דהא רק פסוקים כתיב בהו, ולא פרשיות, כדמשמע הכי לשון הגמר', ואי קאי פרש"י על של יד שלנו, צריך לפרש כל הכתובים הללו, כל הד' פרשיות הללו, וכן מוכח סוף דברי רש"י כאן וכל הפרשיות כתובות בו:

ובא כתובים בזרוע בבית א'. כלומר כתובים על עור א', והטעם לפי שתפילין של יד אינן אלא בית אחד, עיין מנחות ל"ד ע"ב בפלוגת' דר' יהודה ור' יוסי:

רש"י ד"ה ואין עונה. שיעור שיוכלו לענות דבר קדושה עכ"ל, (כדלקמן כ"א ע"ב) דבר שבקדושה אין פחות מי':

רש"י ד"ה נרדפה. לשון מרוצה משמע שהרודף רץ עכ"ל, וראי' לזה שהרי קרוב ק"ע פעמים כתיב בתנ"ך לשון רדיפה, וכולם ל' ריצה ומהירות משמעם. והא דכתיב (יהושע ב' ה') רדפו מהר אחריהם, ולא כתיב כן בלבן. וירדוף אחריו דרך שבעת ימים, ביום אחד, עפרש"י (בראשית ל"א כ"ג), או בפרעה, וירדפו מצרים אחריהם (שמות י"ד ט') ולא כתיב וירדוף מהר, י"ל תיבת מהר, אמרה רחב שיהי' נראה כאזהרה יתירה, דהא בין ריצה גופ' יש חילוק:

רש"י ד"ה מחליין רבנן שבתא. דאמרינן (שבת קי"ג ע"ב) אסור לפסוע פסיעה גסה בשבת שנאמר אם תשיב משבת רגליך עכ"ל, ואע"ג דלא ילפינן התם איסור פסיעה גסה בשבת, מאם תשיב משבת רגליך, אלא מדכתיב וכבדתו מעשות דרכיך, שלא יהא הילוכך בשבת כהילוכך בחול עיי"ש, י"ל דרש"י הביא רישא דקרא, וצריך לגרוס וגו' ודו"ק. ודע פסיעה גסה, נקרא פסיעה שהיא יותר מאמה, דכף הרגל היא חצי אמה, ובין רגל לרגל חצי אמה, והיא נקרא פסיעה בינונית (ש"ע סי' ש"א ושצ"ז):

רש"י ד"ה אגרא דפרקא וכו' שהרי רובם אינם מבינים להעמיד גרסא ולומר שמועה מפי רבן לאחר זמן שיקבלו שכר לימוד עכ"ל, לפרש"י יש לעיין מתי איכ' שכר לימוד ודו"ק. ודע דז"ל הערוך אגרא דפרקא רהיטא, פי' שרץ כדי שישמע מתחילה הדרשה, אגרא דכלה דוחקא, שכר ישיבת החבורה דוחקא, אגרא דבי טמיא שתיקותא, שכר האבל ששותק לקבל באהבה, אגרא דהספידא דלויי, שמגביה קולו בהספד שנאמר וישא קולו ויבך, תרגום שכר שכיר, אגרא דאגירא עכ"ל:

רש"י ד"ה אחורי בית הכנסת. כל פתחי ב"הכנ היו במזרח (א) והכי תני' בתוספתא דמגילה מעין מקדש ומשכן פניהם למערב ואחוריהם למזרח (ב) והמתפלל אחורי בית הכנסת ואינו מחזיר פניו לב"הכנ נראה ככופר וכו' (ג) והא דר"ה מוקי לה אבייי וכו' עכ"ל:

(א) **והכי** תני' בתוספתא. זה ל' התוספתא (מגילה פ"ג) א) כיצד היו הזקנים יושבים, פניהם כלפי העם, אחוריהם כלפי הקודש, ב) כשמניחים התיבה, פניהם כלפי העם, ואחוריהם כלפי קודש, כשהכהנים נושאין כפיהם, פניהם כלפי העם, אחוריהן כלפי הקודש, ג) חזן הכנסת פניו כלפי הקודש, וכל העם פניהם כלפי הקודש, ד) שנאמר ותקהל העדה אל פתח אוהל מועד (ויקרא ח' ד"א אין, פותחין בתי כניסיות אלא למזרח, ה) שכן מצינו בהיכל, שהיה פתוח למזרח, שנאמר והחונים לפני משכן קדמה לפני אוהל מועד מזרחה (במדבר ג' ל"ח), אין בונין אותו אלא בגובה של עיר, שנאמר בראש הומיות תקרא (משלי א' כ"א) עכ"ל התוספתא:

א) **כיצד** היו וכו'. תיבת היו משמע ל' עבר, אבל מגוף התוספתא לא משמע הכי:

ב) כשמניחים התיבה פניהם כלפי העם. ז"ל הרמב"ם פי"א מה' תפלה, בונין בו היכל, שמניחין בו ס"ת, ובונין היכל זה, ברוח שמתפללין כנגדו באותה העיר, כדי שיהיו פניהם אל מול ההיכל, כשיעמדו בתפלה עכ"ל, לפי"ז כשמניחין התיבה דקתני בתוספתא, כונתו הוא בנין ההיכל, אבל הלשון פניהם כלפי העם, משמע דאזקנים קא' ודו"ק:

ג) חזן הכנסת פי' שליח צבור המתפלל לפני העמוד להוציא הציבור, ועיין בתוס' לקמן ל"ד ע"א ד"ה לא יענה, שכתבו התוס' חזן הכנסת היינו המתעסק בצרכי ציבור עיי"ש:
ד) שנאמר ותקהל העדה וגו'. הוי מצי התוספתא להביא ראי' מפסוק הקודם שם (ויקרא ח' ג') שנאמר ואת כל העדה הקהל אל פתח אוהל מועד ודו"ק. ונראה דדין התוספתא דהכא, דהעם צריכין להיות פניהם כלפי הקודש, מרומז בפסוק שם, דכתיב בתרי' דהאי קרא, ויאמר משה זה הדבר אשר ציוה ה' לעשות, דהנה כ"מ שנאמר צו או צוה, הוי זירוז מיד ולדורות (קידושין כ"ט ע"א), ולפי"ז הכי קאמר משה אל העדה, זה הדבר, פי' כמו שאתם עומדים כאן, ופניכם כלפי הקודש אוהל מועד, הוא אשר צוה ה' לעשות כן מיד ולדורות בבנין ב"הכנ:
ה) שכן מצינו בה יכל שהיה פתוח למזרח שנאמר והחונים וגו'. לכאור' התוספתא מיירי מהי כל ומבי' ראי' ממשכן, והא במשכן לא נקרא היכל, רק במקדש מצינו היכל ודו"ק. ודע הא דהיכל היה פתוח למזרח מפורש ומבואר ברש"י לקמן נ"ד ע"א ד"ה כנגד שער המזרח עיי"ש:

ב **והמתפלל** אחורי ב"הכנ ואינו מחזיר פניו לבית הכנסת נראה ככופר וכו'. פי' אחורי בית הכנסת הוא הצד שהפתח פתוח בו, והוא הפך הצד שפונים אליו הקהל כשמתפללים, דעיקר קפידא שהקהל הופכין פניהם למזרח, והוא למערב. (ש"ע ומגן אברהם סי' צ' ס"ז). וז"ל המחצית השקל סימן צ' סק"ט, דבימיהם היה פתח בי"הכנ בכותל מערבי, והיו מתפללים ופונים פניהם לצד מזרח, ולפי"ז העומד בחוץ בצד הפתח, דהיינו בצד מערב, ואחוריו לב"הכנ, ופניו לצד שכנגדו, דהיינו פניו למערב, ודאי נראה ככופר, אליב' דכ"ע, דהא איכ' תרתי לריעותי', חדא שאחוריו לב"הכנ, ועוד שהופך פניו לצד אחר, ממה שפונים אליו הקהל העומדים בב"הכנ, וכשעומד בצד מערב, ופונה פניו לב"הכנ, דהיינו לצד מזרח, דאיכ' תרתי לטיביתי', שפניו לב"הכנ, ולצד שפונים הקהל, דהיינו למזרח, ודאי שרי בין לרש"י בין לתוס', אלא דרש"י ותוס' בהא פליגי בעומד במזרח בית הכנסת, לשיטות רש"י העיקר שנראה ככופר, במה שפניו לצד אחר, ממה שפונים הקהל, אבל במה שאחוריו לב"הכנ, לזה לא חיישינן, וא"כ כשעומד לצד מזרח, ופונה פניו לצד מזרח, אע"ג שאחוריו לב"הכנ לית לן בה, אבל כשפונה למערב, אע"ג שפניו לב"הכנ, כיון שפונה לצד אחר, ממה שפונים הקהל הוי ככופר. ולשיטות התוס' הדין להיפך, דהכל תולה שלא יהיה אחוריו לב"הכנ, אבל מה שפונה לצד אחר, ממה שפונה הקהל לית לן בה עכ"ל המחצית השקל, והנה על פי הדברים הללו, יש לפרש כאן פרש"י ותוס' ד"ה אחורי ב"הכנ, ועיין בבית יוסף שהאריך בזה שיש ב' פירושים

בדברי רש"י ז"ל, (ג) והא דר"ה מוקי לה אבייי וכו'. פרש"י כן ליישב משום דמפסיק כאן במילתא דא"ר הונא, בין מימרת דא"ר חלבו א"ר הונא לעיל מינה ולקמן, לכן פרש"י משום דלעיל בענין ב"הכנ אייר' ואבייי אמר עלה לא אמרן, וכן הך דכאן לכן סמכינהו יחד (צל"ח):

רש"י ד"ה חלף ההוא טייעא. סוחר ערבי עכ"ל, ובנוסח הש"ס דידן גרס חלף אליהו וכו', וכתב במהרש"א דגירס' טייעא נראה נכון, דהא דמשום שעשה כן, אינו חייב מיתה שיהרגנו אליהו עייי"ש. ודע דבס' מגיד תעלומה כתב כשנזכר אליהו על טובה, אז נקט אליהו זכור לטוב, שאין מזכירין שמו בפירוש רק לטובה, משא"כ כשנזכר במקום שאינו לטובה, אין מזכירין שמו בפירוש רק ההוא סבא, או ההוא טייעא עכ"ל, ועיין בשפ"ח לגמר' לעיל ג' ע"א ד"ה בא אליהו זכור לטוב, שכתבתי שפעמים מזכיר אליהו סתם, ופעמים נקט אליהו זכור לטוב, וקצת יש להבין בדברי ס' מגיד תעלומה שכתבתי ודו"ק:

רש"י ד"ה כדו בר. כדו שתי, בר רשות וכו' עכ"ל, פי' דו, הוא בל' יון שנים, כדאית' (קידושין מ"א ע"א) טב למיתב טן דו וכו' עייי"ש, וקאמר הכא כדו בר, כשתי רשויות. אבל בערוך אית' וז"ל בדובר קיימת קמי מרך, פי' אחורך קמי מרך, ועיקרו לשון ערבי, ואחורנית קורין מוסתבר עכ"ל:

רש"י ד"ה כרום זלות. סיפ' דקרא דלעיל עכ"ל, לישנ' דקרא (תהלים י"ב) סביב רשעים יתהלכון כרום זלות לבני אדם. דע הא דנקט הש"ס כיון שנצטרך אדם לבריות וכו', ולא נקט כיון שצריך. י"ל דבמנהיג ורב צריכין פניו להשתנות נגד רוחו של כל א' מעדתו, יש החפץ בפנים שוחקות, ויש בפנים מסבירות, ויש בפנים זעומות, והיינו דאמר שנצטרך הוא לבריות, פי' שנעשה רב ומנהיג, פניו משתנות וכו' (הג' הח"ס ז"ל):

רש"י ד"ה עובר בחמשה קולות. מזלזל בחמשה קולות שבירך בהן הקב"ה את ישראל עכ"ל, הא דפרש"י מזלזל, הטעם משום דלשון עובר, שייך היכ' דעובר על ל"ת, וכאן ליכ' למימר הכי, לכן פרש"י מזלזל קאמר (מג"ת). ודע הא דפרש"י שבירך בהן הקב"ה לישראל, אע"ג דמענין הפסוקים נראו, שנאמר כן לנחמה, י"ל דברכה ונחמ' אחד הוא, וראי' לדבר דכתיב (בראשית כ"ה י"א) ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלקים את יצחק בנו, ופרש"י נחמו תנחומי אבלים:

רש"י ד"ה ומביאין תודה וגו' כי אשיב וגו'. סיפ' דקרא דחמשה קולות דלעיל הוא עכ"ל, דבנחמות שניבא הנביא כתיב (ירמי' ל"ג י"א) כח אמר ה' עוד ישמע במקום הזה אשר אתם אומרים חרב מאין, אדם מאין בהמה בערי יהודה ובחוצות ירושלים וגו', קול ששון

וקול שמחה, קול חתן וקול כלה קול אומרים הודו את ד' צבאות כי טוב ד' כי לעולם חסדו מביאין תודה בית ה' כי אשיב את שבות הארץ כבראשונה אמר ה':

רש"י ד"ה בשביל זה. שיברא זה עכ"ל, פי' דלר' אלעזר דאמר אלא בשביל זה, וא"כ ממילא השאר כאילו אין צורך להם כלל, וכענין כובר הכברה עד שמצא המרגליות וישליך הצרורות, אבל לר' אבא בר כהנ' עדיין הוא צורך לעולם ועולם צריכין לו (מג"ת): רש"י ד"ה לצוות. שלוו"ץ בלע"ז פערבינדען עכ"ל, פי' דעולם התחתון לא נברא אלא לצוותא לו, וכדי שישמעו אותו ויעשו עבודתו, (כדלקמן נ"ח ע"א) שאמר בן זומא ברוך שברא כל אלה לשמשני עיי"ש, משום דכל העולם כולו נצרכין לו ונצולין בזכותו וגם כאן בן זומא אמר הכי (מפרשים):

דף ז.

ע"א גמר' והביאותים אל הר קדשי ושמחתים בבית תפלתי. פי' דאית' (לקמן ל"ב ע"ב) משחרב ב"המק ננעלו שערי תפלה, אבל שערי דמעה לא ננעלו עיי"ש, הרי דבשאין ב"המק קיים, דמעות צריכין להיות מצויין בבית התפלה, אבל כשהביאותים אל הר קדשי, אז ושמחתים בבית תפלתי, שיהיו שערי תפלה לבד בלי דמעות ג"כ פתוחים ועומדים:

שיכבשו רחמי את כעסי ויגולו רחמי על מדותי ואתנהג עם בני במדת הרחמים וכו'. פי' דאית' (ר"ה ט"ז ע"ב) ג' כיתות ליום הדין, רשעים גמורי', בינונים, וצדיקים גמורי' עיי"ש, ומעתה י"ל נגד רשעים גמורי', אומר שיכבשו רחמי את כעסי, ונגד בינונים, אומר ויגולו רחמי על מדותי, ונגד צדיקים גמורים, אומר ואתנהג עם בני במדת הרחמים ואכנס להם לפנים משורת הדין, שלא לדקדק עמהם כחוט השערה, כדמידתי בצדיקים. וממה שאמר בתחלה את כעסי, ואח"כ אומר על מדותי, ואח"כ עם בני ראי' קצת למה שכתבתי. ואע"ג שרש"י ותוס' פי' שם במס' ר"ה, ג' כיתות ליום הדין, לתחיות המתים, מ"מ ניחא דהא בפייטן לסילוק דשחרית דיום ב' דר"ה, ז"ל היום יפתחו ג' ספרים מנוקדים, של צדיקים שומרי פקודים, של בינונים ושל זדים עיי"ש, הרי דישראל נחלקו לג' כיתות, וכנגדן מצלי הקב"ה כאן, ועיין בשפ"ח לקמן ח' ע"א לגמר' ד"ה בשעה:

פעם אחת נכנסתי. ביו"כ. והוא ר' ישמעאל כה"ג מעשרה הרוגי מלכות, ואין זה ר"י בן אלישע שפדאו ריב"ח (גיטין נ"ח), ושקרא והטה כדאית' (שבת י"ב) (הג' ר"י עמדין ז"ל). ודע דממה שאית' התם (בשבת י"ב), שאני ר' ישמעאל בן אלישע, שעשה עצמו על ד"ת כהדיוט, וכאן מסיק ג"כ וקמ"ל אל תהי ברכת הדיוט קלה בעיניך, משמע קצת דבחד

תנא קאמר ודו"ק. ועיין בשפ"ח לקמן נ"א ע"א לרש"י ד"ה אימתי, ובשפ"ח לקמן נ"ז ע"ב לרש"י ד"ה ר' ישמעאל ושם הארכתי בס"ד:

נכנסתי להקטיר קטורת לפני ולפנים. בדיוק אמר לשון זה, שמשמע לתקן הקטורת על המחתה מבפנים, כמו שאנו דורשין, ולא כדעת הצדוקים, שאומרים לתקן ולתת על המחתה מבחוץ, (עיין יומא י"ט ע"ב), ומצאתי ראי' לדברי מנוסח הכתב יד שגרסתו נכנסתי לבית קדש הקדשים להקטיר וכו'. ודע מה שאמר וראיתי, פי' באספקלריא שאינה מאירה (ר"י עמדין):

אמתריאל. בעלי הסוד כתבו שהוא רומז לכתר עליון, והאל"ף שלפניו מורה על אין סוף. אשר משם הברכה עליונה, שופעת טל לברכה, ואל יה ה' צבאות שמותיו הקדושים, ע"ש מדותיו, ושם הרחמים באמצע, וז"ש שיכבשו רחמיך על מדותיך, דהיינו שיכבשו מדת הרחמים על כעסך, ויגולו וכו' על שאר המדות, ואמר נענע לי ראשו, כי זה גם תפלתו יתברך שמו כדלעיל וכו' (מהרשח"א). והגאון בעל החתם סופר ז"ל כתב, אכתריאל שם מלאך אחד וגמטרי' "בסתר" והוא יושב בסתר עליון, ועל שם הסתר אסתיר, וריב"א שהיה מעשרה הרוגי מלכות, ראה בחזיון זה, כי הגלות סמוך ונראה עכ"ל:

וקמ"ל פי' ר' ישמעאל לא לגדולתו אמר להא מילת', אלא אדרבה ענותנותו קמ"ל, דאל תהי ברכת הדיוט קלה בעיניך, שעשה עצמו כהדיוט. א"נ דלאו אר' ישמעאל קאי אלא דהכי קאמר במאי דא"ל לר"י בן אלישע בני ברכני ושאל וביקש ברכתו, קמ"ל בזה דקו"ח שלא יהי' ברכת הדיוט קלה בעיניך אפילו לרדוף אחריה (עיין מראה כהן ובא"ס):

וא"ר יוחנן משום ר' יוסי מנין שאין מרצין לאדם בשעת כעסו וכו'. ולקמן ע"ב א"ר יוחנן כן משום ר"ש בן יוחי. ובצל"ח תירוץ דר' יוחנן שמע דבר זה משני רבותיו מר' יוסי ורשב"י, וכאן סידור' בין מימרות דאר"י משום ר' יוסי ולקמן סידר' בין מימר' דא"ר יוחנן משום רשב"י עיי"ש, ובפרקי אבות פ"ד מי"ח אמר כן ר"ש בן אליעזר, אלא דכאן מפורש מהיכ' יליף. ועיין ברמב"ם בפ"ה מה' דיעות ה"ז, שכתב כן בדיני ת"ח עיי"ש, וכאן משמע דלכל אדם נאמר ודו"ק. ודע מדברי הצל"ח שהעתקתי משמע דר' יוחנן היה תלמיד של רשב"י ועיין בסדר הדורות שכתב דרבי הי' תלמידו של רשב"י, ורבי התחיל נשיאותו בשנת ג' אלפים תתק"י, ואז היה רבי בן שלשים שנה, ור' יוחנן היה תלמידו של רבי, ור' יוחנן נעשה ראש ישיבה בארץ ישראל בשנת ג' אלפים תתק"צ וכו' עיי"ש, ולפי"ז משמע דר' יוחנן לא היה תלמידו של רשב"י ודו"ק:

ומי איכ' ריתחא קמי' וכו'. ואע"ג דכתיב (במדבר י"ב ט') ויחר אף ה' בם וילך, וכן בשאר מקומות, י"ל דהכי קאמר ומני איכ' שעה וזמן ידוע, דבה איכ' ריתח' קמי' דקב"ה, ועיין במפרשים:

אין דתני' ואל זועם בכל יום, והא דיש לדקדק הלוא פסוק הוא (בתהלים ז), ואיך שייך לומר דתני', רק הליל אין דכתיב ואל וגו', עיין מה שתירוץ עלה בצל"ח ובמפרשים, ועיין בנוסח כתב יד שגרס אין דכתיב ואל וגו':

שאין כל ברי' יכולה לכוון אותה שעה חוץ מבלעם הרשע. לאו דוק', דודאי משה רבינו ידע, וראי' לדבר שהרי בלעם לא זכה לכך, אלא שלא יהי' פתחין פה לאומות, לומר אם היית נתת לנו נביאים כמו לישראל, היינו חוזרים למוטב, כפרש"י (במדבר כ"ב ה'), וא"כ די אם הוא כמשה, ולא למעלה ממנו:

ויודע דעת עליון וכו' מלמד שהיה יודע לכוון שעה שהקב"ה כועס בה. פי' דאית' (פסחים ס"ו ע"ב) כל אדם שכועס, אם חכם הוא, חכמתו מסתלקת ממנו, מנלן ממשה וכו' עיי"ש, הרי דכל ברי' שבעולם, א"א להיות דעת וכעס בפעם א', אבל קב"ה עליון על כל, מקור הדעת, תמיד הדעת עמו שריה, אפי' בשעת כעסו, וזה שמרומז ויודע "דעת "עליון, שהוא אפילו בשעה שכועס בה:

עמי זכור נא וגו'. לישנ' דקרא (מיכ' ו' ה) עמי זכור נא מה יעץ בלק **מלך** מואב ומה ענה אותו בלעם בן בעור מן השיטים עד הגלגל למען דעת צדקות ה':

שלא כעסתי בימי בלעם הרשע. פי' לא כל ימי חייו של בלעם הרשע קאמר (עיין סנהדרין ק"ו ע"ב דבלעם חי ל"ג או ל"ד שנים), אלא בימים שהיה בלעם בנבואתו, עד שאמר הנני הולך לדרכי, ופרש"י (במדבר כ"ד י"ד) מעתה הריני כשאר עמי שנסתלק הקב"ה מעליו:

וכמה רע. ולעיל כבר אמר וכמה רגע ועיין במפרשים:

רגע כמימרא. פי' כמשך דיבור תיבות רגע (מהרש"ל). וזה שנאמר (במדבר ט"ז כ"א) ואכלה אותם כרגע (מס' עיון יעקב). ובפרט מובן לתירוץ התוס' ד"ה שאלמלא, דהא "כלם" הוא ג"כ ג' אותיות:

ואימת רתח אמר אביי בהנך תלת שעה קמיית' וכו'. ז"ל המחצית השקל סי' צ' סקי"ז, אימתי שעת חרון, לדעת רש"י שעה ראשונה מן היום, ולהתוס' שעה ג', ולהטור וש"ע כל ג' שעות ראשונות, ואע"ג דאין כולם שעת חרון, עיין רש"י ד"ה בתלת, מ"מ כיון שהקב"ה עוסק אז בתורה, אינו עושה לפנים משורת הדין, ויש לחוש שתהי' תפלתו נדחת עיי"ש, ויש לכוון שיטתם להא דאית' הכא ודו"ק:

שרבלת' תרנגולא. פי' האדום שבראשו של תרנגול ששפתו עובר מתחת לכרבלתו (ב"י אור"ח סי' ל"ו אות מ"ב):

שורייקי סומקי. פי' חוטין אדומים (רש"י ע"ז ז'):

דהוה קמצער לי' טובא בקראי. פי' ששאל לו שאלות בפסוקים ומהפך לי' הפסוק י' מדרך האמת כדרך הצדוקים:

ש"מ לאו אורח ארעא וכו'. פי' לכוון שעת זועמו, אלא יתפלל עליהם שישובו (רש"י ע"ז ז' ומפרשים). ואפשר היינו דסמך לכאן. תנא משמי' דר"מ בשעה שהחמ' זורחת ומלכי מזרח ומערב מניחים כתריהם בראשיהם ומשתחוים לחמ' מיד כועס הקב"ה, הרי דאותן מלכים מצערים כלפי מעלה כביכול, והלוא ביד הקב"ה להענישם ואינו מענישם כפי יכלתו, ש"מ לאו אורח ארעא להעניש מיד. וקצת משמע דגם איסור יש בדבר, מדיליף לי' מקרא גם ענוש לצדיק לא טובא בשעה שהחמה זורחת וכו', עיין בשפ"ח לקמן ט' ע"ב לגמר' ד"ה ותיקין, כתבתי דלכן ותיקין גומרין ק"ש עם הנץ החמ', היפך מעשה שוטים דהכא עיי"ש:

וכל מלכי מזרח ומערב וכו'. ובשפ"ח לעיל ד' ע"א לגמר' ד"ה שכל, כתבתי בשם מהרש"א טעם למה נקט הש"ס דוק' מזרח ומערב עיי"ש:

בקש שתשרה שכינה על ישראל וכו' ובקש שתשרה שכינה רק על ישראל וכו' ובקש להודיע דרכיו של הקב"ה וכו'. פי' שכן דרך המבקש, בתחלה מבקש דבר קטן, ואח"כ מוסיף והולך, ועיין רש"י (תהלים י"ט י"ד) וכן אמר דוד בתחילה ביקש על השגגות שגיאות מי יבין וגו', ואח"כ על הזדונות גם מזדים חשוך עבדך, ואח"כ על המורדים ופושעים ונקתי מפשע רב עיי"ש. ועיין סדר הפסוקים (שמות ל"ג י"ג ט"ז) ודו"ק:

אלא הכי קא"ל צדיק וטוב לו צדיק גמור וכו'. פי' מי ששעתו מוצלחת ובכל זה עומד בצדקו, ה"ז צדיק גמור, ומי שהוא רק צדיק כשרע לו, ה"ז צדיק שאינו גמור, וכן מי שהוא רשע רק כשטוב לו, ה"ז רשע שאינו גמור, אבל מי שהוא רשע אף כשרע לו ה"ז רשע גמור:

בשכר ויסתר משה וכו'. בענין כשנגלה השכינה למשה בסנה, כתיב (שמות ג' ו') ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלקים:

זכה לקלסתר פנים. כי קרן עור פניו (רש"י), באחרינ' נקוט הש"ס לישנ' דקרא, זכה וייראו מגשת אליו, זכה לתמונת ה' יביט, וכאן לא נקט הש"ס לישנ' דקרא ודו"ק:

כר דיבור וכו' לטובה אפילו על תנאי לא חזר בו. עיין רמב"ם פ"י מה' יסודי התורה הלכה ד', ועיין בצל"ח שכתב דר' יוסי דהכא, ס"ל כר' חנינ' בן גמליאל בקידושין ס"א, דלא בעי תנאי כפול עיי"ש:

מנלן ממשה רבינו שנאמר הרף וגו' ואעשה אותך לגוי עצום ורב ממנו. והא דהבי' הש"ס פסוק דמשנה תורה, ולא הביא הפסוק דהאי עניינ' גופ' ועתה הניח' לי ויחר אפי בהם ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול (שמות ל"ב י'), י"ל משום דבמשנה תורה כתיב ורב ממנו, (ועיין במהרש"א), והיינו שדרש כאן, בישראל כתיב ובני ישראל פרו וישרצו וירבו, ולמשה נאמר ורב ממנו ובבני משה כתיב רבו למעלה וכתיב התם ובני ישראל פרו וישרצו וירבו וגו'. ואע"ג שבאותו שעה עדיין לא היו ס' ריבוי אלא כשיצאו ממצרים, י"ל שפסוק זה נאמר ג"כ ע"ש סופם:

דף ז' **ע"א רש"י** ד"ה דעת בהמתו וכו'. מפורש בע"ז ד' ע"א עכ"ל, דגרסינן התם מאי דעת בהמתו לא הוה ידע, בעידנא דחזו לי' דרכיב אחמרי' א"ל מ"ט לא רכבתא אסוסי', א"ל ברטיבא שדאי לי' (באחו השלחתיו לרעות) מיד ותאמר האתון הלא אנכי אתונך אשר רכבת עלי וגו', הרי דלא ידע להשיב לבהמתו ונצחתו:

רש"י ד"ה מאי קרא. דאף הוי כרגע וכו' עכ"ל, ובגמר' שלנו הגירס' ומנא לן דרגע רתח, ולא גרסינן מאי קרא:

רש"י ד"ה ורדפה וגו'. כשתראה וכו' עכ"ל, דכתיב (הושע ב' ט') ורדפה את מאהביה ולא תשיג אותם ובקשתם ולא תמצא ואמרה אלכה ואשובה אל אישי הראשון כי טוב לי אז מעתה:

רש"י ד"ה ג' דברים בקש משה ונתן לו. שהרי לסוף שאלתו כתיב (שמות ל"ג י"ז) גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה עכ"ל, פי' כן לפי שהש"ס קאמר ונתן לו, ומהפסוקים שציין הש"ס לא מפורש רק שמשה ביקש כן, לפיכך פי' מה שפי'. ודע דיש לרמז שעל כל ג' דברים שבקש משה, נתן לו הקב"ה כאן בפסוק י"ז תשובה, דהנה אית' (פסחים כ"ב ב', קידושין מ"א ע"ב) אתין וגמין ריבוין, ולפי"ז מדלא כתיב ויאמר ה' אל משה הדבר הזה אשר דברת אעשה, אלא כתיב גם את, הרי תרי ריבוין, הרי כאן שלשה, דעל כל שלשה דברים השיב לו, אשר דברת אעשה, ועיין במהרש"א. וכעין זה פרשתי (בראשית מ"ד כ"ט) ולקחתם גם את זה מעם פני וקרהו אסון והורדתם את שיבתי ברעה שאולה, ופרש"י עכשיו כשהוא אצלי אני מתנחם בו על אמו ועל אחיו ואם ימות זה דומה עלי ששלשתן מתו ביום אחד עיי"ש, ופרשתי שמרומז פרש"י, מדלא כתיב ולקחתם זה מעם

פני, אלא כתיב ולקחתם גם את זה, אתין וגמין ריבוין, לרבות שבלקיחת זה, יש עוד ב', והם אמו ואחיו וכפרש"י:

רש"י ד"ה ותמונת ה' יביט. זה מראה אחורים כך שנוי בספרי בפ' בהעלותך עכ"ל, לישנ' דקרא (במדבר י"ב ח') פה אל פה אדבר בו ומראה **ולא** בחידות ותמונת ה' יביט ומדוע לא יראתם לדבר בעבדי במשה וגרסינן, בספרי שם, וז"ל ולא בחידות, למה נאמר לפי שהוא אומר (יחזקאל י"ז) בן אדם חוד חידה, אי כשם שאני מדבר עם הנביאים בחידות, כך אני מדבר עם משה בחידות, ת"ל ותמונת ה' יביט, זה מראה אחורים, אתה אומר זה מראה אחורים, או אינו אלא זה מראה פנים, ת"ל והסירותי את כפי וראית את אחורי ופני לא יראו (שמות ל"ג כ"ג), בקש משה לעמוד על דרכיו של הקב"ה, א"ל וראית את אחורי וגו', דרכי בעוה"ב אני מראה אותך, ודרכי בעו"חז לא תוכל לראות את פני, (יחזקאל ב' ט') וארא והנה יד ה' שלוחה אלי והנה בו מגלת ספר ויפרוש אותה לפני והיא כתובה פנים ואחור, והלא אף קלי הדעת וההדיוטות עושין כן כותבים, ומה ת"ל פנים ואחור, פנים בעו"הז ואחור לעו"הב, פנים בשלותם ויסורין של צדיקים בעו"הז, ואחור מתן שכרן של צדיקים ופורענותם של רשעים לעו"הב וכו' עכ"ל הספרי. ודע דמראה אחורים שאית' כאן, הוא הקשר של ד' מהשם שהוא לאחורים, וזה היה יכול לראות בשכר מהביט, והוא רמז למדה הרביעית עלתה השגתו (מהרש"א):

רש"י ד"ה קשר של תפילין. מאחוריו הוא ואמרינן (לעיל ו' ע"א) דקב"ה מניח תפילין עכ"ל, ובקצת נוסח' הש"ס גרס בפרש"י וקשר של תפילין בדיבור אחד עם ד"ה ותמונת, והוא טעות אלא הוא דיבור בפני עצמו:

תוס' ד"ה ההוא צדוקי וכו'. אע"ג דהצדוקים והמוסרין מורידין ולא מעלין (ע"ז כ"ו) וכו' עכ"ל, ואין להקשות דבמס' ע"ז גרסינן המינין ולא גרסינן התם הצדוקים, דברמב"ם פ"י מה' עכו"ם משמע, דג' שמות צדוקים מינין אפיקורסים חדא הוא עיי"ש:

דף ז:

ע"ב גמר' מיום שברא הקב"ה את העולם. פי' מיום שנגמר בריאות העולם דהיינו מיום וי"ו שנברא אדם:

לא היה אדם שקראו לקב"ה אדון עד שבא אברהם וכו'. דעד אותו שעה קראו לקב"ה בשם הוי"ה ב"ה ולא בשם אדנות (מהרש"א). ועיין בשפ"ח לתוס' ד"ה לא. ובצל"ח פי' עד שבא אברהם, אמרו הבריות אחר שברא הקב"ה עולמו, מסר הממשלה ביד המערכת הכוכבים ומזלות, ובזה לא חושבים הקב"ה לאדון העולם, עד שבא אברהם והודיע כי הכל הוא בהשגחת הבורא, והוא אדון כל המעשים, והכל תלוי בזכות וחובה, ולכן

מביא ג"כ הש"ס ראי' דוק' מפסוק אדני אלקים במה אדע באיזה זכות כי אירשנה, אבל מפסוק אדני אלקים מה תתן לי וגו', אף שיוליד לעת זקנתו, אין מזה ראי' שהוא שידוד המערכות, שהאפיקורסים יפרשו שהודיע שכן מערכת מזלו, שיוליד לעת זקנתו, ומתורץ בזה קו' התוס' ד"ה לא. וצ"ל דסבר בעל מימרא זו, דאלמלא הוה אדם שקראו לקב"ה אדון, היה כתוב בתורה. ודע דמכאן יש ללמוד דזכות גדול הוא לאדם, המוליד בשכלו דבר חדש וענין מחודש בתורה ובמצות, וראי' מדניאל שתלה בזכות אברהם, שהמציא לקרוא אדון, ולא אמר למען אברהם שעמד בי' נסיונות (מג"ת):

אף דניאל לא נענה אלא בשביל אברהם. והנה לא מיירי הש"ס לעיל מענין עני' בתפלה, וקאמר ל' אף דניאל לא נענה וכו', לכן י"ל לא נענה, פי' לא הרים קולו להתפלל, וכעין שפרש"י (גיטין פ"ג ע"א) ד"ה נענה, הרים קולו עיי"ש, וראי' לפירוש זה, דהא מפסוק שהביא הש"ס כאן, לא נזכר שנענה אלא שהתפלל:

הפעם אודה את ה'. עיין רש"י, ובדרש י"ל שהוד' ביהוד', משום דאית' במדרש רבה ויחי, יהודה אתה יודוך אחיך, ארשב"י יהיו כל אחיך נקראים שעל שמך, אין אדם אומר ראובני, שמעוני, אלא יהוד' אנא עכ"ל, ולכן הודאת' ביהוד', שכל ישראל יהיו נקראין בשם זה, והנה בעל מימר' דהכא הוא ג"כ ר' יוחנן בשם רשב"י:

אע"ג דמדעתי' זבני' לבכירותי' דכתיב וימכור את בכורתו ליעקב. פי' מכולי פסוקי קדריש דכתיב ויאמר יעקב מכרה כיום את בכורתך לי וגו', ויאמר יעקב השבעה לי כיום וישבע לו וימכור את בכורתו ליעקב, דאי מוימכור וגו', לא מפורש דמדעתי' זבני', ובריש דקרא מפורש טפי, וכפרש"י מכרה כיום, כתרגומו כיום דלהון כיום שהוא ברור כך מכור לי מכירה ברורה עיי"ש. ובפרט לפי ששמעתי לפרש מכרה כיום, פי' שלא תחזור בך לאחר שאכלת ושבעת, אלא מכרה כיום, מה יום הזה שהוא הולך ואינו חוזר, כך לא תחזור בך מהמכירה:

חזו מה כתיב בי' וישטום עשו את יעקב וכתיב ויאמר הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים את בכורתי לקח וגו'. הא דהביא הש"ס לבסוף גם הפסוק הכי קרא שמו יעקב וגו', י"ל משום דבפסוק וישטום עשו את יעקב על הברכה אשר ברכו אביו, הזכיר בפירוש רק ששנאו מחמת הברכה, והבכורה רק מובן מכללה, דע"י הבכורה לקח הברכה, כרש"י (בראשית כ"ז ל"ו), משא"כ בפסוק ויאמר, הזכיר ג"כ בכורה. ובקצת נוסחת לא גרס וכתיב ויאמר וגו':

ואע"ג דע"כ שקלי' יוסף לבכורתי' מיני' דכתיב ובחללי וגו'. לישנ' דקרא (ד"ה א' ה' א') ובני ראובן בכור ישראל כי הוא הבכור ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו לבני יוסף בן

ישראל ולא להתיחס לבכורה, ופי' במצודות, נתנה בכורתו לבני יוסף, לא שיהי' בכורה ליוסף לכל דבר, דשיצא ממנו גם המלכות, דהא המלכות של יהוד' היא, אלא שנלקחה הבכורה מראובן, ונתנה ליוסף להיות נוטל פי שנים כבכור, להיות בניו נחלקים לשני שבטים עיי"ש. ובמהרש"א ח"א בב"ב דף קכ"ג ע"א כתב, דמשמע הכא דעוד קודם מכירת יוסף, ניתן הבכורה ליוסף עיי"ש:

מאי רות. פי' לפי ששם רות היה שמה בגיותה, ולמה לא שינו את שונה אחר שנתגיירה (מג"ת). ואפשר יש ליישב בזה פרש"י רות המואביה וכו'] וראיתי דיש מדקדקים למה הוסיף רש"י כאן תיבות המואביה, ולפי מה שהעתקתי ניחא. אבל בס' עץ יוסף כתב בשם מדרש נעלם, דרות נקראת בשם זה, כשנשאת' למחלון, ומתחילה היה שמה גילית עיי"ש, והיינו דקפריך מאי רות, למה היפך מחלון את שמה לקרותה רות, ומתרץ לפי שראה שזכתה ויצא ממנה דוד שריוהו לקב"ה וכו':

אל תקרי שמות אלא שמות. פי' דאי כפשט', קשה שאין ליחס פעולת הרעה (שהיא השממה) לקב"ה (מהרש"א). ועוד דאי כפשוטו ל' שממון, הל"ל אשר שם שמה בארץ (רי"ף):

קשה תרבות וכו'. תרבות פי' גידול, ותרגום תרבות תלמיד (במדבר ל"ב י"ד) ונפק' מינה שירבה בתפלה שלא יבוא לידי מידה זו (מג"ת):

מלחמות גוג ומגוג. עיין בשפ"ח לעיל ג' ע"א תוס' ד"ה ועונין אות ב', שם העתקתי מאי גוג ומגוג:

מזמור לדוד קינה לדוד מיבעי לי'. והנה (תהלים כ"ג) מזמור לדוד וכו', פרש"י אמרו רבותינו כ"מ שנאמר מזמור לדוד, מנגן ואח"כ שורה עליו שכינה, מזמור להביא רוח הקודש לדוד, וכל שנאמר בו לדוד מזמור, שרתה עליו שכינה ואח"כ אמר שירה עיי"ש, ולפי"ז ע"כ הכי קפריך למה אמר מזמור, להביא רוח הקודש עליו, אלא קינה לדוד מיבעי לי' ודו"ק:

קינה לדוד מיבעי לי'. פי' דהא אמרת קשה תרבות רעה בביתו יותר ממלחמות גוג ומגוג. ואע"ג דדוד המלך אמר בין חסד בין משפט אשירה, וכן בה' אהלל דבר באלקים אהלל דבר (וכדלקמן ס' ע"ב), י"ל היינו אחר שנעשה פתגם הרעה ואין תקוה עוד שיתוקן הדבר, אבל כשיש עוד תקוה, כמו כאן שאבשלום יכול לחזור מרדיפתו, היה לו לקונן ולבכות ולהתענות, כמו שעשה דהמע"ה בעת חולי בנו הילד כמבואר במלכים (כך תירוץ במלוא הרועים), ומצאתי ראי' לדבר מנוסח כתב יד, שגרס בכיה וקינה לדוד מבעי' לי':

כיון שא"ל קב"ה הנני מקים עליך רעה מביתך היה עצב אמר שמא עבד או ממזר הוא. מדאמר דוד או ממזר הוא, משמע קצת שהיה כזה בביתו, ושמא עבד והוא ממזר קאמר ודו"ק:

משל לאדם שיצא עליו שטר חוב וכו'. פי' בשטר חוב שיש ללוה לשלם, אינו עצב כ"כ, גם קודם שפרעו, משא"כ בש"ח גדול שאין ללוה לשלם, אז קודם שפרעו הוא עצב, ולזה נמשל דוד, שאמר שמא עבד או ממזר דלא חייסי, פי' והיה חושב שא"א לסבול הפרעון דשמא עבד וכו' (מהרשח"א):

ממזר דלא חס. פי' דהא ממזר, עז פנים הוא, כדא"ר אליעזר במס' כלה עיי"ש:

מותר להתגרת ברשעים בעו"הז. פי' מותר לעשות מריבה אע"פ שהם רבים ולא יחניף אותם (מצודות). ואפשר היינו דכתיב (משלי כ"ח ד') בסיפ' דקרא לשון רבים, דברישא כתיב ל' יחיד, עוזבי תורה יהללו רשע ושומרי תורה יתגרו בם. ודע הא דנקט בעולם הזה, כבר פי' המפרשים:

ואם לחשוך אדם לומר. לחשוך פי' חשאי, כאדם שמדבר לחבירו בלחש, ולוחש באזנו (ערוך ערך לחש):

אם ראית רשע שהשעה משחקת לו אל תתגרה בו. דמי שירא ה' באמת, מעולם לא ראה רשע שהשעה משחקת לו, כי ידע דבנפשו ולרעתו הוא, שאוכל עולמו בשעה אחת, כדי להאבידו לנצח, אבל אם ראית רשע וכו', וע"כ רגליך מתמוטטין ביראת ה', כעין שנאמר (תהלים ד' רש"י שם) רבים אומרים מי יראני טוב וגו', לכן אל תתגרה בו:

הא במילי דידיה. לא תתגרה בו, כי יחילו דרכיו של הרשע זה שהשע' משחקת לו:

ואי בעית אימ' הא והא במילי דשמי' ולא קשי' הא ברשע שהשעה משחקת לו וכו'. פי' לפי תירוץ זה אין חילוק בין צדיק גמור, לצדיק שאינו גמור, אלא החילוק הוא בין משחקת לאין משחקת, ובמי שהשעה משחקת לו, אסור להתגרות (מעין הברכות):

ואי בעית אימ' הא והא ברשע שהשעה משחקת וכו'. פי' לפי תירוץ זה אין חילוק בין משחקת לשאינו משחקת, רק בין צדיק גמור לאינו גמור, צדיק גמור מותר להתגרות אפילו ברשע שמשחקת לו השעה, וצדיק שאינו גמור אסור להתגרות אפילו ברשע שאין השעה משחקת לו, דצדיק ממנו בולע (שם):

אלא צדיק ממנו בולע. פי' מי שהוא צדיק. רק ע"י מדות הצטרפות, דהיינו נגד מעשיו של הרשע, הוא נחשב לצדיק, יכול **הרשע** לבלוע אותי, שהרי הרשע עשה אותו לצדיק, אבל צדיק גמור שא"צ למדות הצטרפות אינו בולע (מפרשים):

ואי בעית אימ' שעה משחקת לו שאני. פי' תירוץ זה קאי על מה דסליק מיני', צדיק שאינו גמור, וס"ל לצדיק גמור אפילו ברשע דשעה משחקת לו מותר להתגרות, כאי בעית אימ' תניינא, רק שמחלק בין משחקת לאין משחקת, בצדיק שאינו גמור, ואידי ואידי בצדיק שאינו גמור (מע"ה), ובנוסח כתב יד לא גרס הך ואי ב"א:

גדולה שמושה של תורה וכו' דיש כמה הלכות, שאדם לומד מרבו, שאינו הלכה למעשה, לכן גדולה שמושה, שרואה ברבו הלכה למעשה (מהרש"ח):

טריח' לי מילתא. פי' שהיה טרח' לר"נ לאסוף, ויש מפרשים שר"נ לא רצה להטריח י' אנשים שיבואו אצלו (מ"א סי' ב' סקי"ז):

דף ז' ע"ב רש"י ד"ה אדני אלקים. כתיב באל"ף דל"ת עכ"ל, כתב בס' המטעמים וז"ל, טעם שנכתב השם בכ"מ בשני יודי"ן בניקוד כזה יי, משום שכל שם שנכתב בהתורה בהוי"ה, נקרא באדני, וכשמשלבין הויה באדני כזה, יאהדונהי, יש יו"ד בתחלתו ויו"ד בסופו, והיו"ד בתחלתו מנוקד בשוא, ותחת היו"ד של אדני בקמץ, וע"כ מנקדין השני יודי"ן אחד בשוא ואחד בקמץ עכ"ל. ומה שכתב וכשמשלבין הויה באדני, י"ל הטעם דאיתא בש"ע אור"ח סימן ה', כשמזכיר השם יכוין פירוש קריאתו באדנות, שהוא אדון הכל, ויכוין בכתיבתו ביו"ד ה"י שהוא היה והוה ויהיה עיי"ש, הרי שבהזכרות השם צריך כונת הויה ואדני, וזה מרומז בב' יודי"ן, ובנקודתו כזה יי, ולפי שהזכרת השם מצוי, ע"כ העתקתי וכתבתי להתעוררת:

רש"י ד"ה הפעם אודה את ה'. לפי שראתה ברו"ה וכו' (א) ולו ארבע נשים כיון שילדה בן רביעי, לבא הודת על חלקה שעלה יותר מן החשבון המגיע לה עכ"ל. (א) ולו ד' נשים. מכאן ג"כ נראה צדקת לאה אמנו שהשוותה עצמה לבלהה וזלפה, ולא יותר. והא דאמרו בני לאה יתן ה' את האשה הבאה אל ביתך "כרחל "וכלאה אשר בנו "שתיהם את בית ישראל (רות ד' י"א), י"ל לפי ששתיהם נתנו כל אחת את שפחתה ליעקב לאשה, לכן אמרו אשר בנו "שתיהם:

ב הודת על חלקה שעלה יותר מן החשבון המגיע לה. פי' ודאי מצינו לשון ברכה קודם לאה, בנח שאמר ברוך ה' אלקי שם (בראשית ט' כ"ו), במלכי צדק וברוך אל עליון וכו' (שם י"ד כ') באליעזר עבד אברהם ברוך ה' אלקי אדני אברהם (שם כ"ד כ"ז), אבל החילוק בין ברכה להודאה הוא, דברכה שייך כשמגיע לאדם דבר מה לחלקו, אבל הודאה תצדק על רבות הטובה, חוץ הנצרך בהכרח וחוץ לחלקו, והיינו הודאה של לאה וכפרש"י (יגיד תעלומה). ובזה מבואר נוסח ברכת הודאה בתפלת י"ח:

רש"י ד"ה למה רגשו גוים. מה תועלת להם, אלמא דבר קל הוא בעיניו עכ"ל, מפרש"י משמע שדרש כן מדכתיב למה, ובש"ס מפרש ואלו מה רבו צרי לא כתיב ודו"ק:
רש"י ד"ה ואומר וכו'. אפשר לומר וכו' עכ"ל, פי' ואי אפשר לומר אל תתקוטט וכו' (נ"י):
רש"י ד"ה יחילו. יצליחו וחבירו וכו' עכ"ל, וחבירו, פי' חבר ללשון זה מצינו על כן לא יחיל טובו:
רש"י ד"ה כתיב לענותו בס' שמואל וכתיב לכלותו בד"ה עכ"ל, בענין כשאמר דוד לבנות ב"המק, והשיב לו הקב"ה ע"י נתן הנביא, כתיב (ש"ב ז' י') ושמתי מקום לעמי ישראל ונטעתיו ושכן תחתיו ולא ירגיז עוד ולא יוסיפו בני עולה לענותו כאשר בראשונה. ובדברי הימים שחזר כל הענין הזה, כתיב (ד"ה א' י"ז ט') ושמתי מקום לעמי ישראל ונטעתיהו ושכן תחתיו ולא ירגז עוד ולא יוסיפו בני עולה לבלותו כאשר בראשונה. בש"ס גרס מדברי הימים לכלותו, ובספרים שלנו כתיב לבלותו, כמו שהעתקתי. ועוד איכ' שינוי בשמואל כתיב ונטעתיו, ובד"ה כתיב ונטעתיהו ודו"ק:
רש"י ד"ה ולבסוף וכו'. ותפלתם מגינה עליהם מן הכליון עכ"ל, כעין ערש"י (דברים ט' כ') ואתפלל גם בעד אהרן, והועילה תפלתו לכפר מחצה עייש"ש. ודע מה שפרש"י הכליון הוא לפי גירס' לכלותו, ודוחק לומר לפי שגם הבלי' כלי' היא ודו"ק:
תוס' ד"ה לא היה אדם שקראו להקב"ה אדון. וא"ת והא כתיב ברוך ה' אלקי שם, וי"ל (א) דהתם לא כתיב באל"ף דל"ת שהוא ל' אדנות וכו', וא"ת ואמאי לא מייתי קרא ובא אדני ה' מה תתן לי שהוא כתוב קודם, וי"ל שהפרשיות לא נאמרו כסדר, (ג) ואין מוקדם ומאוחר בתורה, וזה הפסוק דבין הבתרים היה קודם לכן, וכן צ"ל ע"כ (ד) שהרי אברהם היה בן ע' שנה בברית בין הבתרים, ואחר הדברים האלה נאמר אחר מלחמת המלכים, ובמלחמות המלכים היה בן ע"ג שנים (ה) שהרי כל הימים של סדום נ"ב שנים וכו', וא"כ היתה פרשת בין הבתרים קודם לפרשת אחר הדברים ג' שנים, ואותה פרשה מסיימת ויחשבה לו צדקה וכו' (ו) שהרי היתה ההפיכה שנה אחת קודם שנולד יצחק וכו' עכ"ל:
א **דהתם** לא כתיב באל"ף דל"ת שהוא לשון אדנות. פי' שלא קראו אות' מקודם אלא בשם הוי"ה המורה, על מציאותו, אבל אברהם הוסיף וקראו גם בשם אדון, שהוא מורה על אדנותו ויכלתו, לשנות הגזירות ומערכת השמים (מהרשח"א). ודע דקצת משמע מלשון הגמר' והתוס' שמה, שבא אברהם וקראו אדון, הוא יותר ממה שנקרא עד עכשיו בשם ה', אבל ממה שהארכתי בשפ"ח לעיל ג' ע"א לתוס' ד"ה ועונין, מסוגי' הש"ס פסחים, ומלשון המחזור וויטרי, משמע ששם הוי' ב"ה, הוא שבח יותר משם אדני עייש"ש ודו"ק:

ב אדני ה'. אחר שנצח אברהם אבינו את המלכים ממלחמת סדום ועמורה, כתיב (בראשית ט"ו) א) אחר הדברים האלה היה דבר ה' אל אברם במחזה לאמר אל תירא אברם אנכי מגן לך שכרך הרבה מאד, (ופרש"י אחר הדברים האלה, אחר שנעשה לו נס זה שהרג את המלכים והיה דואג ואומר שמא קבלתי כל שכרי וכו') ב) ויאמר אברם אדני ה' מה תתן לי אנכי הולך ערירי ובן משק ביתי הוא דמשק אליעזר ג) ויאמר אברם הן לי לא נתת זרע והנה בן ביתי יורש אותי ד) והנה דבר ה' אל אברם לאמר לא יירשך זה כי אם אשר יצא ממעיך הוא יירשך, ה) ויוצא אותו החוצה ויאמר הבט נא השמימה וספור הכוכבים אם תוכל לספור אותם ויאמר לו כה יהיה זרעך, ו) והאמין בה' ויחשבה לו צדקה, ז) ויאמר אליו אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה, ח) ויאמר אדני ה' במה אדע כי אירשנה, ט) ויאמר אליו קחה לי עגלה משולשת וגו', י) ויהי השמש לבא ותרדמה נפלה על אברם וגו':

ג **ואין** מוקדם ומאוחר בתורה. פי' (פסחים ו' ע"ב) מסיק הש"ס דוק' בשתי פרשיות, אבל בפסוקים הסדורות בפרשה אחת, מאי דמוקדם מוקדם, ומאי דמאוחר מאוחר עיי"ש, ושמא לזה כיון תוס' במה שכתבו לקמן, ואותה פרשה מסיימת ויחשבה לו צדקה, ר"ל כדי שיהי' ב' פרשיות לכן פרשה אחר הדברים האלה, שבה כתיב אדני ה' מה תתן לי, היא מסיימת ויחשבה לו צדקה, ופרשה שני' היינו ברית בין הבתרים, שבה כתיב אדני ה' במה אדע, היא מתחלת ויאמר אליו אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים וגו', ומאחר שהן ב' פרשיות, שפיר אמרינן אין מוקדם ומאוחר:

מד) שהרי א"א היה בן ע' שנה בברית בין הבתרים. ז"ל ס' יפת לקץ, בסידור זמנים לפ' וירא, בשנת ב' אלפים וי"ח לבריאת העולם, אז היה אברהם בן ע' שנה, ואז כרת הקב"ה עמו הברית בין הבתרים, ונלמד זה מדכתיב ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים ד' מאות ושלשים שנה, והרי זה סתירה למה שנאמר ועבדום וענו אותם ד' מאות שנה, אלא מבואר אשר זמן של ד' מאות שנה, נחשבו מלידת יצחק, וחשבון של ד' מאות ושלשים, נחשבו מן תחלת הגזירה בברית בין הבתרים, וא"כ מבואר מכח סתירה זאת אשר מן הגזירה עד לידת יצחק, היה זמן שלשים שנה, ומעתה יען שאברהם היה בלדת יצחק ק' שנה, א"כ היה בשעת הגזירה ע' שנה. וא"ת והא כתיב ואברם בן שבעים וחמש שנה בצאתו מחרן (בראשית י"ב ד'), וברית בין הבתרים היה בהיותו כבר בארץ כנען, שנאמר לזרעך אתן את הארץ הזאת, כתיב בסדר עולם לתרץ, שאברם יצא מחרן מתחילה לכנען, ואז כרת עמו הברית בין הבתרים, ואח"כ חזר לחרן, ואח"כ יצא משם בהיותו בן ע"ה שנה, וע"ז נאמר ואברם בן חמש ושבעים שנה בצאתו מחרן עיי"ש:

ה **שהרי** כל הימים של סדום נ"ב שנה וכו'. מבואר ברש"י (שבת י' ע"ב) ד"ה שישיבתה:

ו **שהרי** היתה התפיכה שנה מ' קודם שנולד יצחק וכו', כפרש"י (בראשית י"ח ב') והנה שלשה אנשים, א' לבשר לשרה וא' להפוך סדום, וא' לרפאות אברהם ממילה, ואז היה אברהם צ"ט שנה עיי"ש:

דף ח.

ע"א גמר' בשעה שהצבור מתפללין. הנה צ'ב'ר' ר"ת צ'דיקים ב'נונים ר'שעים, והם כולם באגודה אחת יתפללו (בס' בתי נפש). ויש להוסיף דוק' צב'ר' כסדר הזה, שהצדיקים בראש, בינונים באמצע, ורשעים לבסוף, אבל לא יהי' בהיפך, שהרשעים בראש, וצדיקים לבסוף, שלא יהי' הצדיק רובץ תחת משא הרשע, שלא יהי' מצ'ב'ר' ריב'ץ', ועיין בשפ"ח לגמר' לעיל ז' ע"א ד"ה שיכבשו. ונראה לכוון בזה דברי הרמב"ם בפ"ט מה' תפלה ה"א וז"ל תפלת הצבור נשמעת תמיד אפילו היו בהן חוטאים עיי"ש ודו"ק. ודע דבמהרש"א ובצל"ח מפרשים מאי דכתיב ואני תפלתי לך ה' עת רצון, אימתי עת רצון בשעה שהציבור מתפללין, וכן הן אל כביר לא ימאס וגי', פי' כשמתפלל ביחיד בביתו בעת שהציבור מתפללין, ומייתי שפיר מדכתיב ואני תפלתי ביחידי, לך ה' בעת רצון של ציבור וגו', וכן בעת רצון של צבור, עניתיך ביחידות וכו' עיי"ש:

ר' אחא אמר מהכא הן אל כביר לא ימאס וכתיב פדה בשלום נפשי וגו' פי' דמפסוקי לעיל, נשמע רק דאיכ' עת רצון, אבל מפסוקי דהכא מוסיף להוכיח, דעת רצון הוא בשעה שהצבור מתפללין. ואע"ג דתהלים קודם לאיוב (בב"ב י"ד ע"ב), י"ל דהקדים פסוק דאיוב, הן אל כביר לא ימאס, לפי ששם נאמר רק דלא ימאס, לכן הבי' אחריו מפסוק תהלים פדה וגו', דלא מיאוס בלבד, אלא שנפדים בשלום, שתפלתן נשמעת, לפי שרבים הם, והו' כעין לא זו אף זו, ועיין (איוב ח' כ') דכתיב הן אל לא ימאס תם וגו' (ושם ל"ו ה') כתיב הן אל כביר ולא ימאס כביר כח לב, ופרש"י הן אל כביר בחכמה וברחמים, ולא ימאס עני, ובתרגום והא אלהא רבא לא ירחק צדיקא מטול דהוא רב חילא וחכים לבא:

וכתיב פדה בשלום נפשי וגו' פי' נפשי היינו תפלתי, וכפרש"י (לעיל ה' ע"ב) נפש זו תפלה, שנאמר (שמואל א' א') ואשפוך נפשי לפני ה':

מנין שאין הקב"ה מואס בתפלתן של רבים. בדרך דרש כשכל א' וא' מהמתפללים לא על עצמו בלבד הוא מתפלל, אלא בעד כל החברים, ולכן הם נענים תחלה כדאית' (ב"ק צ"ד ע"א) המבקש בעד חבירו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחלה:

מי שיש לו ב"הכנ בעירו ואינו נכנס שם להתפלל נקרא שכן רע. פי' דהא אפילו מי שהולך בדרך, והגיע לעיר שרוצה ללון בה, אם לפניו עד ד' מילין, מקום שמתפללין

בי', צריך לילך שם, ולאחריו צריך לחזור עד מיל כדי שיתפלל בי' (ש"ע צ' סט"ז מגמר' פסחים מ"ו ע"א). לכן זה שיש לו ב"הכנ בעירו, ואינו נכנס שם להתפלל, ראוי' להקרא שכן רע. ובאליהו רבה כתב דכאן מיירי אפילו בלא עשרה עיי"ש, ובצל"ח נסתפק בזה, וכן נסתפק במי שיש לו ב"הכנ בכותל ביתו, וחלון פתוח לו שם לב"הכנ, ומשם מראה פניו לציבור, שזה מצטרף עמהם לעשרה (ש"ע נ"ה סי"ד), אם מועיל זה להיות נחשב כאילו עומד בב"הכנ, או לא עיי"ש ודו"ק:

נקרא שכן רע שנאמר כה אמר ה' אל כל שכני הרעים הנוגעים בנחלה אשר הנחלתי את עמי את ישראל וגו'. והא דנקרא שכן רע, י"ל דשם (בירמי' י"ב י"ד) שכיני הרעים, פרש"י מצרים עמון ומואב וצור וצידון שהיו שכני ארץ ישראל ומזיקים אותם עיי"ש, ולפי"ז יש לומר מאחר דעתידין בתי כנסיות וב"המד שבבבל שיקבעו בא"י (מגילה כ"ט ע"א), הוי ב"הכנ וב"המד כא"י, ומי שעומד בחוץ ואינו נכנס לב"הכנ וב"המד, הרי הוא כאותן שכנים הרעים כמצרים ועמון וכו' ומואב, ומרומז הדרש דהכא. והיינו שסמך מיד, א"ל לר"י איכ' סבא בבבל וכו', ומסיק דמקדמי ומחשכי ובב"הכנ היינו דאהנו להו, דהיינו טעמא לפי דב"הכנ וב"המד שבבבל עתידין שיקבעו לעתיד שם בא"י, והויין על האדמה (ועיין במהרשח"א):

תמה. פי' בתמי' (מהרש"ל):

תמה ואמר למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה כתיב. פי' אסיפא תמה, דכתיב על האדמה אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם וגו' כתיב:

כדא"ל ר"י בן לוי לבני' וכו' כי היכי דתורכו חיי. ואע"ג דריב"ל בא"י הוה, וכן קרא (משלי ח') אשרי אדם וגו' לא מיירי דוק' מח"ל, ומסוגי' דהכא משמע דבא"י לא צריך לסגולה זו, וי"ל דכל שכן כשמקיים בא"י למקדמי ולמחשכי לבי כנישת', ודאי זוכה לאריכות ימים. ולפי מה דאית' בילקוט עקב רמז תתל"א, כי היכי דתורכו חיי, ותלמודייכו תתקיים בידייכו (עיין הג' בן אריה), ניחא דאמר לבניו "שנים כנגד שנים:

א"ר אחא בר"ח מאי קראה אשרי אדם וגו' וכתיב בתרי' וכו'. פי' דר' אחא דהכי קאי אא"ר יוחנן ור' יוחנן דריש סמוכין (לקמן י' ע"א):

שיעור ב' פתחים. והוא ח' טפחים, דשיעור פתח ד' טפחים (בית יוסף). ובשם פירוש הרא"ש מצאתי כתוב שיעור ב' פתחים הוא ח' אמות ודו"ק. ורמב"ם בפ"ח מה' תפלה ה"ב כתב, וז"ל יכנס שיעור ב' פתחים, ואח"כ יתפלל, לקיים מה שנאמר לשמור מזוזת פתחי עכ"ל, ואע"ג דש"ס הכא לא מפרש דיליף מפסוק זה, מ"מ מוכח כן מסמיכות

פסוקים, ואפשר דמה"ט משנה הרמב"ם בלשונו, שכתב לקיים מה שנאמר, ולא כתב סתם שנאמר:

על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא וכו' זו אשה. פי' כשבא אדם לזווג זיווגו, פעמים ימצא שהממון או היופי וכדומה אינו לפי רצונו, אבל כדי שלא לעבור העת והזמן שחייב לנשוא, הוא מתחסד ועושה לפנים משורת דינו, ונושא האשה, ולכן בדין יכול להתפלל ולבקש מאתו יתברך במדה כנ"מ, שיתחסד ג"כ עמו וימלא משאלותיו בטוב:

במערבא כי נסיב אינש אתתא אמרי לי' הכי מצא או מוצא וכו'. והא דשאלו כן דוק' במערבא שהוא ארץ ישראל, י"ל דארז"ל מ' יום קודם יצירת הולד מכריזין בת פלוני לפלוני, ואיתא במדרש דהיינו דוקא בא"י, אבל בח"ל הכל לפי מעשיו, וא"כ בח"ל כשמכירין בו שהוא צדיק, א"צ לשאול על זיווגו, כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים (ליקוטי חבר בשם גיסי רבינו הקדוש מהו"ר הלל ל"ש זיע"א אבד"ק קאלאמעא):

מצא או מוצא וכו'. מצא שייך על דבר יקר, שאינו נמצא בכל עת, ומוצא שהוא לשון בינוני, שייך על דבר המצוי תמיד (מס' גל אגוזים):

תני' נמי הכי ט' מאות וג' וכו'. פי' תני' נמי הכי שראוי להתפלל על מיפה יפה ונוחה, לפי שיש הרבה מיני מיתות, כמנין תוצאות, ובודאי יש בהן מיתות משונות הרבה, ודריש "תוצאות גימטרי", דה"ל למיכתב מוצאות במ"ם (מהרש"ח):

בגבבא דעמרא. פי' חבילי צמר, דהיינו גיזי צמר. וז"ל הערוך כמו צמר שנסתבך בקוץ, ובא לשלפו, מגביה הקוץ, שאינו יכול לשלפו, אלא בשבירת צמחי הקוץ, כן מיתת אסכרה, אבל מיתת נשיקה, היא סתימת הפה בלא צער, כמו (איוב ל"א כ"ז) ותישק ידי לפי עכ"ל. ולפי פי' הערוך דמיתת נשיקה היא סתימת הפה, היינו דאית' (מ"ק כ"ח ע"א) מרים אף היא בנשיקה מתה, ומפני מה לא נאמר בה על פי ה' מפני שגנאי הדבר לאמרו עיי"ש, מדויק לשון הש"ס שגנאי הדבר "לאמרו, דדוק' לאמרו גנאי, שאין הלשון נקי' כלפי מעלה כביכול, אבל הענין לאו גנאי הוא, שהרי הוא רק סתימת הפה:

כמשחל. כמושך, כי מן המים משיתיהו (שמות ב') תרגומו ארי מן מיא שחלתיה (הגר"ע איגר):

בניתא פי' שער (ערוך):

במערבא אמרי הא דמר זוטר' עדיפא מכולהו. ולפי רש"י ד"ה לעת, שפרש"י לפי שהיתה קרקע של בבל מצולת מים, ואין יכולין לחפור שם חפירות וכו', י"ל לכן אמרי כן

במערבא דוק', לפי שבני בבל היו רגילין בכך, אבל בני א"י הבינו גודל החסרון, לכן אמרו דהא דמר זוטרא עדיפ' מכולהו (לקוטי חבר):

שערים המצויינים בהלכה. ששם קביעות התורה והוראות בכל יום, אוהב אותם יותר מבתי כניסיות וב"מד שלומדים בהם לפי שעה דרשות או פסוקי' (תר"י):

ד' "אמות של הלכה, וכן מקומו של אדם ד' אמות (מג"ת), והג' הח"ס ז"ל פי' "אמות מלשון יש אם למקרא, ר"ל יסוד והד' אמות הם, "ללמוד וללמד "לשמור ולעשות:

כיון דשמעינ' להא דא"ר חיי' בר אמי וכו'. י"ל דאביי שמע ג"כ לדר' חסדא, אבל לפי שדברי דר' חייא בר אמי וכו', הוא ענין יותר גדול מדברי ר' חסדא, לכן תלה בדר' חייא, ולא בדר' חסדא:

לא הוה מצלינא אלא היכא דגריסנא. פי' ומקום לימודו של אביי, הוא היה מקום קבועה ומקום הוראה שלו, וד' אמות של הלכה:

לא מצלו אלא ביני עמודי היכי דהוו גרסי. פי' דלא בלבד שהיו מתפללים בב"המד ולא בב"הכנ, אלא אפילו בב"המד עצמו, היו מקפידים להתפלל במקום המיוחד להם בב"המד ללמוד שם, היינו ביני עמודי (מעדני יו"ט):

גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים וכו'. פי' דהנהנה מיגיע כפו, ודאי אינו נושא פנים לשום אדם, ויכול לקיים מצות תוכחה, משא"כ ירא שמים הניצרך לבריות כדלעיל ו' ע"ב (ל"ח):

לעולם ידור אדם במקום רבו שכ"ז ששמעי בן גרא קיים וכו'. והא דשמעי בן גרא היה רבו של שלמה, דרשו מדכתיב (מ"א ב' ח') והנה עמך שמעי בן גרא וגו', דמשמע שהיה מצוי עם שלמה, והיינו משום שהיה רבו ומלמדו (רד"ק ומהרש"א):

בין פסוקי לפסוקי מאי תיקו. והא דאית' (קידושין ל' ע"א) דלא בקיאין בין פסוקא לפסוק' עיי"ש, י"ל ה"ק דדילמא מאי דאיכ' גבי דידן חד פסוק', הוי' ב' פסוקים, והכי משמע קצת מסוגי' דהתם עיי"ש. ודע דברמב"ם וש"ע לא הביאו הא דר' פפא, ובטור מביאו, ואפשר דהיינו טעמ' דלא הביא בש"ע הא דר' פפא, משום דמילת' דר' פפא קאי רק בדורות ראשונים, שהיו מתרגמי' כל פסוק ופסוק אחר קריאתו, ולכן בעי ר' פפא בשעת קריאת התרגום, מאי לצאת, כמפורש במחצית השקל סי' קמ"ו סק"א עיי"ש, משא"כ בזמן הזה לא שייך הא מילת' ודו"ק:

אמר אנן בדידן ואינהו בדידהו. פי' אנן שתורתינו אומנתינו נעסוק בגירס', ואינהו שאין תורתם אומנתם יזהרו מללמוד כשקוראין בס"ת. א"נ ר' ששת דמאור עינים היה, ופטור מקריאה משום דהוה דברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרו על פה, וכיון דפטור

מקריאה, אפילו בשעת שמיעה היה יכול לעסוק בדבר הלכה, והיינו דקאמר אנן בדידן, כגון בדברי הלכה, כגון דברים דעל פה, ואינהו בדידהו דברים שבכתב (תוס' סוטה ל"ט): עם הציבור. פי' שקודם שיקראו הצבור הפרשה בב"הכנ, יקרא אותה בביתו, בין בשבת עצמו בבקר, בין בכל אותה שבוע, אבל אין לו להקדים משבוע זו לב' או לג' שבועות, ויש נוהגים לקרוא מעט בכל יום ויום מהשבוע ולסיימין בשבת (תר"י), ובשל"ה כתב שיקרא אותה ביום ו' אחר חצות דוק' (מ"א רפ"ה סק"ה):

דף ח' ע"א רש"י ד"ה עת רצון. אלמא יש שעה שהיא של רצון עכ"ל, פי' דהא זמן התפלה עצמה נחשב שעה (כדלקמן ל"ב ע"ב), והיינו שפרש"י אלמא יש "שעה שהיא של רצון והיא זמן התפלה, אבל של כעס רק רגע (כדלעיל ע"א), ושל רצון שעה, וכעין שפירש"י (תהלים ל' ו') כי רגע באפו חיים ברצונו, ופרש"י כי רגע קטן באפו, חיים ארוכים ברצונו:

רש"י ד"ה פדה בשלום וכו'. וכן גמילות חסדים נמי שלום הוא שמתוך שגומל חסד בגופו לחבירו הוא מכיר שהוא אהובו ובא לידי אחוה ושלום עכ"ל, מה שפרש"י בגופו, מסתבר דה"ה בממונו, וכעין זה פרש"י (ביצה ט"ז ע"א) הנותן פת לתינוק צריך להודיע לאמו עיי"ש, אלא לפי שברוב בני אדם גופם חביב מממונם, לכן כשגומל חסד לחבירו בגופו, הוא מכיר ביותר שהוא אהובו. ודע מה שפרש"י דשלום היינו תורה דכתיב (משלי ג') וכל נתיבותיה שלום, היה רש"י ז"ל יכול להביא ראי' מתהלים גופ', דכתיב (תהלים כ"ט) ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום, ודרשו רז"ל (זבחים קט"ז ע"א) על מתן תורה קאי עיי"ש, וי"ל דבמשלי מפורש טפי:

רש"י ד"ה הנני נותשם. סיפ' דקרא הוא עכ"ל, לישנ' דקרא (ירמי' י"ב י"ד) כה אמר ה' אל כל שכני הרעים הנגעים בנחלה אשר הנחלתי את עמי את ישראל הנני נותשם מעל אדמתם ואת בית יהודה אתוש מתוכם. ואפשר שרש"י ז"ל פי' כן, משום דמלשון הש"ס שנאמר הנני נותשם, ולא נקט וכתיב בתרי' משמע קצת דב' פסוקים הם:

רש"י ד"ה שיעור של שני פתחים. רוחב יכנס לפנים שלא ישב סמוך לפתח דנראה עליו כמשוי וכו' עכ"ל, ושיעור רוחב פתח אחד, הוא ד' טפחים (בית יוסף), ועיין בשפ"ח לרא"ש סימן ז', שם העתקתי לי הירושלמי בזה, וכתבתי החילוק בין פרש"י להר"ם מרוטנבורג ולי"א עיי"ש:

רש"י ד"ה יתפלל וכו' שיהיו מצויין לו כשיצטרך עכ"ל, פי' למ"ד זו אשה, יתפלל שלעת הצורך תהי' טהורה, למ"ד זו תורה, יתפלל שלעת הצורך, יהי' מצוי לו פסק דין, או הגדה, או ד"ת, אבל למ"ד זו מיתה, פרש"י פי' אחר לפי שאין לפרש בדרך זה:

רש"י ד"ה אסכרה. אישטראנגול"מנט בלע"ז שבתוך הגוף עכ"ל, ז"ל הערוך פי' מין חולי הגרון המחנק, ואפשר שמלה זאת נגזרה מלשון יסכר פי דוברי שקר, או עיקר' לשון יוני, ופי' עיפוש נולד בוושט ובפה, וכדאית' בפ' במה מדליקין מכה זו מתחלת בבני מעים וגומרה בפה עכ"ל, ומפרש"י משמע קצת כפי' השני של הערוך:

רש"י ד"ה כחיזרא. כענפי הסירים וכו' עכ"ל, משמע שרש"י ז"ל פי' כחיזרא, כפי' הערוך ערך חזר, חיזרא היינו קוץ, ועיין לקמן י"ב רש"י ד"ה כחיזרא פרש"י כשבט וכו', ועיי"ש בשפ"ח:

רש"י ד"ה בפיטורי.

(**א**) ים אוקיינוס יש בו מקומות שאינו מקבל ברזל ומחברין לוחי הספינה ע"י חבלים נבא ועקלים שתוחבים בנקביו וכו' (ג) פיטורי חבלים דמתרגמינן ופטורי ציצים (מלכים א' ו') אטונין עכ"ל:

(**א**) ים אוקיינוס. יש בו מקומות שאינו מקבל ברזל וכו'. פי' לפי שיש בקרקעיות הים אבני "מאגנעט, שמושכים הברזל אליהם (הגהרש"ש):

ב ועקלים. עקל, הוא שק הנעשה מסורגה כמצודה ובו סוחטים הגפת של זתים (מצאתי), ובערוך ערך עקל, וז"ל עקל הוא תחתיות הספינה וכדאית' (מכשירין פ"ה) המים העולין בספינה ובעוקל, פי' רגל הספינה, ויש אומרים החבל שתופס הספינה עיי"ש:

ג פיטורי, חבלים, דמתרגמינן ופטורי ציצים (מלכים א' ו') אטונין. פי' ואטונין, היינו חבלים, דהא וחבלים בראשיהם (מלכים א' כ' ל"ב), מתרגמינן ואטונין בראשיהון, הרי "פיטורי "וחבלים שניהם מתרגמינן אטונין. ודע דבמהרש"ל כתב וז"ל פיטורי אטונין, פי' כעין שרשרות ודו"ק:

רש"י ד"ה בפי ושט. הוא הנקב שהוא עגול כפי ושט עכ"ל, וז"ל הערוך ערך פי טורי, בריש ויקרא רבה ועוד ראיתי כפיטורין היוצאין מן הוושט, ר' חנינא אמר בציפרין היוצאין מן הוושט, פי' כאדם שרוצה להוציא חבל, שיש בו קשר, בחור של תורן, ויש בו טורח גדול עיי"ש:

רש"י ד"ה זיבולא בתריית' שלמא. זיבולא פלאד"א (בלע"ז שוויפעל) שיהא לו שלום כל ימי חייו ואף ביום קבורתו עד השלכת עפר האחרונה שבכיסוי קבורתו עכ"ל, ואפשר מה שמתפללין בתפלת י"ח, וטוב בעיניך לברך את עמך ישראל "בכל "עת "ובכל "שעה בשלומך, גם תפלה זו בכלל. ומכאן י"ל היינו שהתפלל יעקב אבינו דוק' בברכת דן. לישועתך קויתי ה' (בראשית מ"ט י"ח), לפי שחושים בן דן הביא אותו לשלמא בתרייתא, כשרצה עשו לעכב את קבורתו כדאית' (סוטה י"ד ע"א). ועוד רמז לדבר כי בפסוקי

תורה שהם של שלש תיבות, מצינו סמוכים ובני דן חושים (בראשית מ"ו כ"ג), לישועתך קויתי ה' (שם מ"ט י"ח), רמז למה שכתבתי:

רש"י ד"ה לעת וכו'. לפי שהיתה קרקע של בבל מצולת מים וכו' עכ"ל, מצולת, פי' עומק: **רש"י** ד"ה המצויינות. ציון ואסי פת צבור עכ"ל, משמע מפרש"י שגם ציינו בתורה ובהלכה דכאן, מיירי בציבור וברבים דוק', אבל מלשון הרמב"ם משמע שלא התנ' אלא שיתפלל שם בעשרה, אבל לענין ציינו בתורה, אפילו ביחיד אוהב הקב"ה אותם שערים המצויינים בהלכה יותר כביהכנ ומב"המד, דז"ל הרמב"ם פ"ח ה"ג מה' תפלה, ב"המד גדול מב"הכנ, וחכמים גדולים אע"פ שהיה להם בעירם בתי כניסיות הרבה, לא היו מתפללים אלא במקום שהיו עוסקים בתורה, והוא שיתפלל שם תפלת הצבור עכ"ל הרמב"ם, אבל מפרש"י ציון ואסיפת צבור משמע כמו שכתבנו (צל"ח):

רש"י דיה שכ"ז ששמעי בן גרא קיים וכו'. דסמוך למיתת שמעי וכו' עכ"ל, דכתיב (מלכים א' ב' מ"ו ג' א') ויצו המלך את בניהו בן יהוידע ויצא ויפגע בו בשמעי בן גרא וימות והממלכה נכונה ביד שלמה, ויתחתן שלמה את פרעה מלך מצרים ויקח את בת פרעה וגו'. ודע דמעשה זה שנשא בת פרעה, בשנה רביעית למלכותו היה, שהרי שמעי בן גרא ישב בירושלים שלש שנים עד שנהרג (מלכים א' ב' ל"ט), עיין רד"ק. והנה גם בנין ב"המק התחיל שלמה בחדש השני בשנת ארבע למלכותו (מלכים א' ו' א'). ובזה ניח' מה שפרש"י (תהלים קכ"ז) שיר המעלות לשלמה אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו וגו', ופרש"י השיר הזה אמר דוד על שלמה בנו שצפה ברוח הקודש שעתיד לבנות את ב"המק ובו ביום ישא שלמה את בת פרעה עיי"ש, דהא מוכח מכאן דבזמן אחד היה, אלא שרש"י פי' זובו דביום ישא וכו', זה לא נתברר כאן ודו"ק. ודע דבת פרעה גייר' עצמה ואח"כ נשאה אותה שלמה (רד"ק מלכים א' ב' ל"ט), ועיין יבמות ע"ו ע"א.

ומה שפרש"י בד"ה הא, ויהי שוגג ואל יהי' מזיד, עיין מזה מ"א סי' תר"ח סק"ב:

רש"י ד"ה ישלים פרשיותיו. של כל שבת ושבת עכ"ל, ודוק' פרשיות השבת ולא פרשיות יו"ט (ש"ע רפ"ה ס"ז), אבל ד' פרשיות שבאדר, דהיינו הפטרת שקלים, זכור, פרה, קודש, צריך להשלים שני' מקרא וא' תרגום, חוץ מסדרא דיומא, הגם שכבר השלים הפרשה בזמנה שנים מקרא וא' תרגום, והיינו דאמר לעולם ישלים וכו' (מגיד תעלומה). ודע בש"ס אית' ישלים אדם פרשיותיו וכו', ורש"י ז"ל ציין ישלים פרשיותיו, והשמיט מלת אדם, דלא תימא הכינוי אאדם קאי, אלא אשבת, פרשיותיו של כל שבת ושבת (ראש יוסף):

תוס' ד"ה ר' ששת וכו' (א) ורב אלפס כתב דה"ג מפרשי וכו' (ב) ואנן מסתבר לן כי האי תירוצא עכ"ל:

(**א**) **ורב אלפס** כתב דה"ג מפרשי וכו'. ז"ל הרי"ף מגילה פ"ד גרסינן בסוטה פ"ז אמר רבה ב"ר הונא כיון שנפתח ס"ת אסור לספר אפילו בדבר הלכה, א) שנאמר ובפתחו עמדו כל העם ואין עמידה אלא שתיקה שנאמר (איוב ל"ב) והוחלתי כי לא ידברו עמדו ולא ענו עוד, ר' זירא א"ר חסדא מהכא ב) ואזני כל העם אל ספר התורה, וקשי' לן ההיא דברכות, ר' ששת מהדר אפי' וגריס, אמר אנן בדידן ואינהו בדידהו, וכתב בעל הלכות ריש הלכות צרכי ציבור, והני מילי דאיכ' עשרה דצייתין לס"ת, אבל ליכ' י' דצייתין לא, ורבוותא אחרינא פריקו להאי קושיא וקאמרי, דוקא כגון ר' ששת דתורתו אומנותו, אבל כולי על מא לא ומסתברי כוותייהו, עכ"ל הרי"ף ז"ל:

א) **שנאמר** ובפתחו וגו'. בענין כשקרא עזרא הסופר מס"ת על מגדל עץ, כתיב (נחמי' ח' ה') ויפתח עזרא הספר לעיני כל העם כי מעל כל העם היה וכפתחו עמדו כל העם ויקרא בו לפני הרחוב וגו' נגד האנשים והנשים והמבינים ואזני כל העם אל ספר התורה:

ב) ואזני כל העם אל ס"הת. לר' זירא דיליף מהכא דאסור לספר, קשה לפרש כדברי התוס' דדוק' בקול רם אסור ודו"ק:

ב **ואנן** מסתבר לן כי האי תירוצא. דברי תוס' הם, אי נמי דברי הרי"ף הם, אלא שברי"ף הגירס' ומסתבר כותיהו:

תוס' ד"ה שנים מקרא וא' תרגום. י"מ ה"ה (א) ללועזים בלעז שלהן הוי כמו תרגום וכו' ולא נהיר' שהרי התרגום מפרש במה שאין ללמוד מן העברי, () כדאשכחן בכמה דוכתי דר' יוסף אלמלא תרגומ' דהאי קרא לא ידענ' מאי קאמר וכו' עכ"ל:

(**א**) **ללועזים** בלעז. כל שאינו לשון הקודש נקרא לעז (רש"י מגילה י"ז):

ב **כדאשכחן** בכמה דוכתי' דא"ר יוסף וכו'. לכאור' מאחר דר' יוסף לא אמר כן אלא בפסוקי כתובים, אבל על פסוקי תורה לא מצינו שאמר כן, א"כ מאי ראי' מייתי התוס' לפסוקי תורה, ואפשר לזה כיון הגה"ה, שציין לקידושין מ"ט ע"א, דשם קאי על פסוקי תורה ודו"ק:

דף ח:

ע"ב גמר' שכל המשלים פרשיותיו עם הציבור מאריכין לו ימיו ושנותיו. הא דאית' שמאריכין ימיו, איצטריך לומר ג"כ ימים, לזקן מופלג שבא בימים (מעדני יו"ט). ודע הא דנוהגי' קודם קריאת הפרשה שנים מקרא וא' תרגום, אומרי' פסוק ואתם הדבקים

בה' אלקיכם חיים כולכם היום, יש לומר משום דע"י קריאה זו זוכה לחיים, שמאריכין לו ימיו ושנותיו:

מאריכין לו ימיו ושנותיו. בדרך דרש י"ל, דבעיני הבריות ימי החורף קצרים, וימי הקיץ ארוכים הם, וכן בהיפך הלילות, ובאמת מי שמרבה בתורה ובמצות בחורף ביום ובקיץ בלילה, הלוא ארוכים הם, דפעמים יש קונה עולמו בשעה אחת, וכן בהיפך במי שממעט בתורה ובמצות, וכן הוא בענין השנים, פעמים בא בארוכה, פעמים בא בקצרה, הרי דיש מי שזוכה שמאריכין לו ימיו ושנותיו:

ר' ביבי בר אבייי סבר לאשלומינהו לפרשיית' דכולא שתא במעלי יומא דכיפורי. י"ל הטעם לפי שלמחר ביו"הכ ספרי חיים וספרי וכו' פתוחים, והמשלים פרשיותיו מאריכין לו ימיו ושנותיו, ור' ביבי בר אבייי היה מבני עלי שנתקצר שנותם, לכן היה רוצה להשלים, כדי שיכתב לאלתר לחיים (עיון יעקב). א"נ י"ל הטעם, לפי שבעיו"כ הוא זמן פשפוש במעשים, ודיבור מביא לידי זכירה, לכן מתוך חזרת הדברים בתורה, ימצא דבר שלא נזהר בו, ויתקן וישלימנהו:

כאילו מתענה תשיעי ועשירי. ואע"ג דעשירי באמת מתענה, ולמה נקט הש"ס ועשירי, ולא קאמר כאילו מתענה אף תשיעי, י"ל דהכי קאמר שגם תענית עשירי נתעלה, דנחשב כאילו התענה אותו אחר יום התענית, והתענה ב' ימי' רצופים, שנחשב לכ"ה יום (הר"י פינטא ומג"ת ועיין בצל"ח):

א"ל ההוא סבא תנינא ובלבד שלא יקדים ושלא יאחר. וכעין זה איתי' (שבת כ"ג ע"ב). ודע הא דלא א"ל תנינא המשלים פרשיותיו עם הציבור מאריכין לו ימיו ושנותיו, י"ל לפי שרצה למימר לי' דגם איסור יש במקדים ובמאחר:

כדא"ל ריב"ל לבני אשלימו פרשותייכו וכו' והזהרו בווירידין כר' יהוד' וכו' והזהרו בזקן ששכח תלמודו. ממה שאית' כאן הני תרי הזהרו וכו', דלא שייכ' כאן, משמע דהזכיר כאן כל מה שציוה ריב"ל לבני', וא"כ הל"ל ג"כ הא דאריב"ל קדמי' וחשיכ' לב"הכנ וכו', ודוחק לומר משום דאית' לה (לעיל ע"א) ודו"ק:

והזהרו בווירידין כר' יהוד'. מדאריב"ל לבניו שיזהרו, קצת ראי' לתוס' חולין כ"ז ע"א ד"ה השוחט, שכתבו דר' יהוד' דוק' לכתחלה קאמר עיי"ש, דאי דיעבד א"ש דאזהר להו על זה, יותר משאר איסורי, ותוס' דהתם לא הזכירו. ואפשר משום דבעוף בלבד הדין כן, אתי' לאשכוחי, לכן אמר להו הזהרו בזה:

בווירידין: פי' חוטי הצוואר שמהן יוצא הדם:

והזהרו בזקן ששכח תלמודו מחמת אונסו. י"ל דאית' (סוף מס' קינים) זקני ת"ח כ"ז שמזקינין דעתן מתישבת עליהם וכו' עיי"ש, וא"כ אם לא היה בא האונס לזקן זה, היה דעתו מתיישב ומוסיף חכמה, ולכן הזהרו לנהוג בו כבוד כזה כאלו הוסיף מעלתו בתורתו וביראתו. ומכאן י"ל פרש"י ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא הבאים למלחמה זאת חקת התורה אשר ציוה ה' את משה (במדבר ל"א כ"א). ופירש"י אשר ציוה ה' את משה, תלה ההוראה ברבו עיי"ש, ולכאור' מאי רבותי' דאלעזר תלה ההוראה ברבו, וי"ל לפי דמשה רבו שכח מחמת כעס, וכפרש"י שם ויאמר אלעזר הכהן וגו', ולפי שבא משה לכלל כעס בא לכלל טעות עיי"ש, דאפ"ה תלה ההוראה ברבו:

דאמרינן לוחות וכו'. כאן נקט הש"ס סתם דאמרינן, (ובב"ב י"ד ע"ב) איתי', תני ר' יוסף אשר שברת ושמתם, מלמד שהלוחות ושבר לוחות מונחי' בארון ודו"ק. ודע דהא דמדמ' זקן ששכח תלמודו מחמת אונסו, לשברי לוחות, י"ל לפי שהן דומין ממש, דהא בזקן זה היה בו תורה, ונשתכח ופורחת ממנו מחמת אונסו, ונשאר גוף ריקן, וכן היה בלוחות, שהיו עליהן י' דברות, וכשנשתברו היו האותיות פורחות מהם (כדאיתא במדרש רבה שמות פרשה מ"ו לס' כי תשא) ונשארו גוף ריקן, ואפ"ה הם מונחין בארון עם הלוחות. ומכאן י"ל היינו דכתיב פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים וגו', ופי' ולא יהיו גדולים מן הראשונים, אלא שוה בגדולתן, ללמד אף שנשתברו הראשונים, אין השניים גדולים מהם לא בגדולתן ולא בערכן, אלא מונחים בשוה בארון:

אמר להו רבא לבניו וכו'. והנה דברים שהם לאזהרה בעלמ', כגון כשאתם חותכין בשר, ניח' דא"ל לבניו בלבד, אבל דברים שדיני' ואיסורי' הם, כגון אל תשבו על מטת ארמית, לא תגנו בלא ק"ש, ואל תעבורו אחורי ב"הכנ כשהציבור מתפללין, למה א"ל לבניו דוק' ודו"ק:

אל תשבו על מיטת ארמית לא תגנו בלא ק"ש. מל' אל תשבו וכו', משמע קצת דמיד כשיכנס לישן יקרא ק"ש, וכדברי כנ"הג, ולא כדברי סדר היום שכתב שלא יקרא ק"ש כשיכנס לישן אלא כשרואה שהשינה בא אליו (במ"א סי' רצ"ט סק"ג עיי"ש) אבל מלשון לא תגנו בלא ק"ש, משמט קצת כדברי סדר היום:

דלא תנסבו גיורתא. ואע"ג דיהושע נסב רחב ובועז רות, וכן אית' (הוריות י"ג ע"א) מפני מה הכל רצין לישא גיורת וכו' עיי"ש, וי"ל לפרש"י (חולין קל"ג ע"א) דרבא היה כהן, לכן הזהיר לבניו, להראות שהדין דכהן אסור בגיורת, וכדאית' בא"הע סי' וי"ו, ואף לתוס' שם דגרס רבה, י"ל דהכי נמי גרסינן רבה (ע"י). והגר"י עמדין כתב שאין מביאין ראי' מנביאים וחכמים ששימשו ברו"הק, והושע נצטוה לקחת אשת זנונים, משא"כ שאר

בן אדם, והטעם משום הזרע שנשאר בו רושם מטבע השורש, וכל שכן כשכבר נבעלה לעכו"ם שקשה לפרוש ממנה עיי"ש:
מאי קרא וישלח יעקב ויקרא לרחל וללאה השדה אל צאנו, לפי דברי הש"ס כאן, פי' הקרא, יעקב הי' בשדה עם צאנו, ולשם קרא רחל ולאה:
בג' דברים אני אוהב את הפרסיים. קמ"ל בזה דכל כי האי גונ', שיש בו דרך ארץ וצניעות, עושים ג"כ, ולא חיישינן משום ובחוקותיהם לא תלכו, וכה"ג מבואר בטוש"ע יור"ד סי' קע"ח (ע"י):
אני אוהב את הפרסיים צנועים באכילתן. וצנועתן הוא חידוש, שהרי רעבתנים הם, (כדמגילה י"א ע"א) דוב שוקק אלו פרסיים, שאוכלין ושותין כדוב עיי"ש, והרעבתן אין דרכו בצניעות. וכן י"ל וצנועין בדבר אחר בתשמיש, ג"ז חידוש הוא, שהרי פרוצים הם, (כדמגילה י"ב ע"ב) הללו אומרי' עדיות נאות, והללו אומרים פרסיות נאות, אפ"ה הן צנועין, לפיכך אני אוהב אותן בזו:
וצנועין בבית הכסא. פי' כעין (דלקמן ס"ב ע"א) ת"ר איזהו לנוע זה הנפנה בלילה כדרך שנפנה ביום וכו', ולענין פרוע טפח וטפחיים ע"ש. וכן בתי כסאי גופא של פרסאי כדאית' (לקמן כ"ו ע"א), בתי כסאי דפרסאי בחפירה היו, ופיהם ברחוק ד' אמות מן הגומא, והוא בשיפוע, והרעי מתגלגל ונופל לגומא, ואע"ג דאית בי' צואת כסתומין דמיו לענין ק"ש עיי"ש, ובש"ע סי' פ"ג ס"ד עיי"ש:
המקודשין ומזומני' לגיהנם. ובנוסח כתב יד (מדקדוקי סופרים) המקודשין לגיהנם וניח' דאין כאן כפל ל':
פעמים שאדם קורא ק"ש שני פעמים וכו'. הנה אלו הם זמנים של ק"ש להלכה, כמסקנת האחרונים, ד' זמנים לק"ש של ערבית, א) התחלת זמן ק"ש הוא צאת הכוכבים, ב) לכתחילה לא יעבור חצות, ג) בדיעבד אפילו הזיד עד עמוד השחר, ד) באנוס אף לאחר עמוד השחר קודם הנץ החמה. ולק"ש של שחרית ה' זמנים, א) קודם הנץ החמה, אחר עמוד השחר, לאנוס מותר לכתחילה, ואם הזיד יצא בדיעבד, ב) עם הנץ החמה לותיקין, ג) משיכיר את חבירו בריחוק ד' אמות זמן קיש לכל אדם לכתחילה, ד) נמשכת זמנה עד רביע היום, ה) בדיעבד עד שליש היום (מפרשים). ובזה יבואר קצת סוגי' הש"ס דהכא: אחת קודם שיעלה עמוד השחר ואחת לאחר שיעלה עמוד השחר ויוצא בהן י"ח א' של יום וא' של לילה. הל"ל ויוצא בהן י"ח, אחת של לילה וא' של יום, וכן יש לדייק' לקמן בלשון אחת קודם הנץ החמ', ודוחק לומר שהתחיל במה שסיים ודו"ק:

ויוצא בהן א' של יום וא' של לילה. קצת ראי' מל' זה לשיטת הרמב"ן, דמנ' ב' ק"ש של יום ושל לילה, לב' מצות, ובס' מצות השם סי' תכ"א מונה אותן למצוה א':

והדר תני יוצא בהן י"ח א' של יום וא' של לילה אלמא יממא הוא. הא דנקט וא' של לילה אגב נקט, והנה לקמן והדר תני יוצא י"ח א' של יום וא' של לילה אלמא לילה הוא, שם ניחא ודו"ק:

דף ח' ע"ב רש"י ד"ה מעלה עליו הכתוב וכו'. וה"ק קרא הכינו עצמיכם בט' לחדש לענוי המחרת והרי הוא בעיני כעינוי היום עכ"ל, מצינו למדין מכאן דהכנה לדבר מצוה, חשוב כמצוה גופ'. ורמזה כאן ביו"כ, י"ל ללמד ק"וח, אם הכנה שאינה של צער כאכילה ושתי' שהיא מקובלת בעיני כלו נחשב כמצות ענוי דיו"כ, כ"ש הכנה של צער שהיא נחשב כמצוה עצמה. ומכאן י"ל היינו דא"ר אלעזר שלוחי מצוה אינן ניזוקין (פסחים פ' ע"ב), פי' דכמו מצוה גופ' אגוני מגין (סוטה כ' ע"א), כך שלוחי מצוה שהוא הכנה למצוה, ג"כ אגוני מגין:

רש"י ד"ה עד שישחט את הורידין. ולא אמר כן אלא בעוף וכו' עכ"ל, ר"ל ר' חסד' מפרש כן, דר' יהוד' אלא בעוף מיירי, שדרכו לצלות כולו כא', לפיכך צריך בשעת שחיט' לשחוט או לנקות הורידין (עיי' חולין כ"ח ע"ב):

רש"י ד"ה שברי לוחות מונחות בארון דכתיב אשר שברת וגו' עכ"ל. לישנ' דקרא (דברים י' ב') ואכתוב על הלוחות את הדברים אשר היו על הלחת הראשנים אשר שברת ושמתם בארון:

רש"י ד"ה משום קלקול סעודה. אף בחבור' קטנה יצא דם וילכלך המאכל וימאיס המסובין עכ"ל, משמע דאיסור משום דם ליכ', ועיין יור"ד ס"ו ס"י, דם אדם שפירש ממנו, אסור משום מראית עין, לפיכך אם נשך הככר בשיניו, ויצא דם משיניו ע"ג הככר, צריך לגרדו וכו' עיי"ש, ואפשר י"ל דכוונת רש"י משום ב' דברים, חדא וילכלך המאכל, וא"כ אסור משום איסור דם, ועוד וימאיס המסובין, ואסור לעשות כן, כעין הרק לפני חבירו דאסור (עיין עירובין צ"ט ע"א), ועיין רש"י לקמן ד"ה על:

רש"י ד"ה אסור לעבור וכו'. מפתח ב"הכנ שבמזרח עכ"ל, עיין לעיל ו' ע"ב רש"י דיה אחורי ב"הכנ:

רש"י ד"ה על גב היד. את יד חבירו הוא נושק, ודרך חשיבות הוא זה מפני הרוק עכ"ל, פי' שאינו נושקו בפיו (מהרש"ל), והא דכתיב (שיר א') ישקני מנשיקות פיהו וגו', שאני התם דמדבר מענין חתן וכלה (מפרשים):

רש"י דיה אלא בשדה. דאמרי אינשי אזנים לכותל עכ"ל, ז"ל בהגהת הגהרצ"ח, **ענין** זה אזנים לכותל, אית' בויקר' רבה לסדר אמור פ' ל"ב, ויצא בן אשה ישראלית, ר' לוי אמר אזנים לדרך ואזנים לכותל, (ויש לדייק בפרש"י שכתב כן בשם דאמרי אינשי) עכ"ל. וניח' פרש"י לפי דברי המדרש רבה, דז"ל במדרש רבה לסדר ויצא פרשה ע"ד, הכי אית' מתלא אומר בחקל דאית ביה איזגרין (פי' בשדה דאית בה גלים וגבשושות) לא תימר מלה דמסתירין (אל תאמר בו דברי ספר פן יש טמון שם אדם וישמע קולך). ודע מה שפרש"י דאמרי אינשי אזנים לכותל, הוא כעין דאית' (תענית י"א ע"א) אבני ביתו של אדם מעידין בו, שנאמר כי אבן מקיר תזעק עיי"ש:

רש"י ד"ה בדבר אפר. תשמיש עכ"ל, כדאית' (כתובות מ"מ ע"א) דמנהג פרסיים לשמש בבגדיהם (מלא הרועים):

רש"י ד"ה אני צויתי למקודשי. אני צויתי את מלכי פרס ומדי וכו' עכ"ל, רש"י כאן ושם (בישעי' י"ג ג') פי' פרס ומדי, ור' יוסף כאן הזכיר פרטיים בלבד, וי"ל משום דפרס ומדי שניהם הפילו לבבל, ובהגהת הב"ח מוחק כאן תיבת מדי עיי"ש, אבל מ"מ יש לדקדק לפרש"י (ישעי' י"ג ג') ודו"ק:

רש"י ד"ה דקיימי בההיא שעת'. הלכך זמן ק"ש דיום הוא דגבי ק"ש ובקומך כתיב וכו' עכ"ל, פי' דב"ה דרשי (לקמן י' ע"ב) בשכבך ובקומך, בשעה שבני אדם שוכבים, ובשעה שבני אדם עומדים:

תוס' ד"ה ואפילו עטרות ודיבון. פרש"י שאין בו תרגום (א) וקשה אמאי נקט עטרות ודיבון שיש לו מ"מ תרגום ירושלמי וכו', (ב) מכל מקום יותר טוב לקרות פעם שלישית בתרגום עכ"ל:

א וקשה אמאי נקט עטרות ודיבון שיש לו מ"מ תרגום ירושלמי וכו'. הנה בתרגום שלפנינו אפילו תרגום אונקלוס יש בפסוק עטרות ודיבון וגו', דז"ל תרגום אונקלוס (במדבר ל"ב ג') שכלילתא ומלבשתא וכומרין וכו', ותרגום ירושלמי ותרגום יונתן שם ז"ל, מכללתא ומדבשתא ומכוור וכו'. וכתבו המפרשים בברכות פרש"י עטרות ודיבון שאין בו תרגום, יש אומרים שצ"ל דיבון ועטרות (פסוק ל"ד) ששם אין בו תרגום, וי"א שאינו מאונקלוס, אלא תרגום ירושלמי, וכ"כ הטור אור"ח רפ"ה, וי"א מפני שערים האלה היו מוסבות שם (בפסוק ל"ח), והיה עולה על הדעת שא"צ לכפלו ולשלשו, ורש"י בחומש לא הזכיר תרגום זה משמע ג"כ שהוא מירושלמי ולא מאונקלוס, שלא היה התרגום זה לפני בעלי הש"ס עכ"ל. ודע לפי דעת בעל הערוך (ערך אשן) התרגום שאנו קורין תרגום יונתן בן עוזיאל, הוא תרגום ירושלמי, והפסוקים שנאמרו בין תרגום

ירושלמי, לא נאמרו מבעל תרגום אחר, אלא נמצאו נוסחאות שנויות, ולכן הביאום, ולתרגום אונקלוס שלנו, קרא בעל הערוך תרגום בבלי עיי"ש:

ב מ"מ יותר טוב לקרות פעם שלישית בתרגום. פי' שישתדל שיהי' לו חומש שכתוב בו איזו תרגום על עטרות ודיבון, ואפשר מה"ט נמצא בכל חומשים של תרגום אונקלוס שלנו, תרגום על קרא דעטרות ודיבון, אף אם הוא מירושלמי, כדי שיהי' לפני מי שקורא שנים מקרא ואחד תרגום, וכדי שיוצא לכל הדיעות:

תוס' ד"ה (א) ישלים פרשיותיו עם הצבור. נראה דכל השבוע וכו', (ב) וזהו השלמה (ג) במדרש ג' דברים צוה רבינו הקדוש (ד) לבניו בשעה שנפטר שלא תאכלו לחם בשבת עד שתגמרו כל הפרשה וכו' עכ"ל:

א **ישלים** פרשיותיו וכו'. צריך להיות אשלימו פרשותיי' עם הצבור, כך מוכח הסוגי':

ב וזהו השלמה במדרש ג' דברים צוה רבינו הקדוש וכו'. ויש גורסין וזמן השלמה יש במדרש ג' דברים צוה רבינו הקדוש, וכן הוא בסמ"ג עשין י"ט. ויש מפרשים ב' תיבות "וזהו "השלמה, היה כתוב בגליון התוס', והם ראשי תיבות, וזה "הדיבור "שייך "למעבר "הדף, כי מאמר זה עיקרו בעמוד הקודם, וטעו המדפיסים והציגו זאת בתוך דברי התוס' עצמו בהשמטות הראשי תיבות המורים על זה, ועיין ברא"ש דהעתיק דברי התוס', ונחסרו שמה הנך ב' תיבות "וזהו "השלמה:

ג במדרש וכו'. הנה במעדני יו"ט, וכן בס' ביאור מרדכי, ציין מכילתא פ' בא, וכן ציין בבית יוסף בסי' רפ"ד, דז"ל הב"י והמדרש הזה הוא במכילתא פרשת בא, והיה כי יאמרו אליכם בניכם וגו', שבעה דברים צוה רבי את בניו, ואחד מהם אל תאכלו בשבת עד שתקראו הפרשה וכו' עיי"ש. והנה חפשתי במכילתא שלפני, ועוד בדפוס אחרת ולא מצאתי במכילתא ענין זה, ואולי יתר נוסחאות איכ', דהא בתוס' כתוב ג' דברים ציוה, ובב"י כתוב ז' דברים, ועיין (כתובות ק"ג ע"א) מה שציוה רבי לבניו כשנפטר עיי"ש:

ד לבניו. שלשה בנים היה לו לרבינו הקדוש, שם הבכור גמליאל, והשני יעבץ, והצעיר שמעון, ועיין במס' דרך ארץ זוטא סוף פ"א (תולדות רבינו הקדוש), ועיין (כתובות ק"ג ע"ב) דמנ' שם רק גמליאל ושמעון, ורבן גמליאל ממלא מקום אבותיו ביראת חטא עיי"ש:

תוס' לא לעולם לילה הוא וכו' בשאר מצות דבעינן בהו יום כמו תפילין וציצית וכו' עכ"ל, והא דליל' זמן תפילין הוא, היינו לענין שא"צ לחלצן, אבל להניחן קיי"ל משיכיר חבירו בריחוק ד' אמות (מגן אברהם סי' ל' סק"ו). ועיין ברא"ש שתירץ, שלא מסתבר שיקרא של ערבית ושל שחרית ושניהם אחר שעלה עמוד השחר, אע"פ שיכול לקרות של ערבית לבדה אחר שעלה עמוד השחר וכו' עיי"ש שמאריך:

דף ט.

ע"א גמר' ובלבד שלא יאמר השכיבנו. וכן ל' הרמב"ם וש"ע, וכונתם שלא יאמר ברכת השכיבנו, דהא כול' ברכה לא שייך למימר בשע' זו, ועיי' בשפ"ח לפיל ד' ע"ב לתוס' ד"ה אמר, בשם ר' עמרם גאון:

לאו בפי' אתמר אלא מכללא איתמר. בקצת מקומות בש"ס פריך הש"ס ואי מכללא מאי, ובקצת מקומות לא פריך, ועיין מסורת הש"ס (לקמן י"ב ע"א) ודו"ק:

כדאי הוא ר' שמעון. ר"ל כדאי הוא ר"ש שאמר כאן משום ר' עקיב'. וממה דנקט הש"ס כאן סתם ר"ש, מוכח ג"כ דסתם ר"ש הוא רשב"י (כרש"י חולין מ"ט ע"ב):

ועד השתא לאו שמיע' להו להא דר"ג. פי' בתמי' והא משנה ידוע לכל:

רבנן פליגי עילווך ויחיד ורבים הלכה כרבים. פי' ואתה בעצמך לימדתנו דיחיד ורבים הלכה כרבים (כדלקמן ל"ז ע"א) דא"ל ר"ע לר"ג למדתנו רבינו יחיד ורבים הלכה כרבים: ואילו אכילת פסחים לא קתני. ר"ל מאחר שדקתני ענייני שאר קרבנות וזמן אכילתן הל"ל גם זו (ועיין בשפ"ח לעיל ב' כ"א לרש"י ד"ה א"כ, ועיין פסחים דף ע' ע"א, חגיגה הבאה עם הפסח הרי היא כפסח ואינה נאכלת אלא ליום ולילה). ובזה מתורץ דלא פריך הש"ס, ואילו הלל בלילי פסחים לא קתני ורמינהו וכו', א"נ לפי שסמך על משנה (פסחים פ"ט מ"ג) דטעון הלל באכילתו, הרי שזמן ההלל כזמן אכילה ועיין בצל"ח:

ק"ש ערבית הלל בלילי פסחים ואכילת פסחים. י"ל הקדים ק"ש משום דתדיר, והקדים הלל בליל פסח משום דנוהג בז"הז. א"נ הנה הרמב"ם בפ"ח מה' קרבן פסח הי"ד כתב, וטעון הלל באכילתו והוא ל' המשנה (פסחים פ"ט מ"ג) עיי"ש, וצ"ל פי' בשעת אכילתו, שמתחיל הלל קודם אכילתו, ופוסק באמצע, ולאחר אכילת פסח גומר הלל, (כעין שאנו נוהגין להפסיק את ההלל במצה שהוא במקום פסח), ולפי"ז שמתחיל הלל קודם אכילתו, לפיכך הקדים בבריית' אמירת הלל לאכילת פסח:

הא ר' עקיב'. ואין להקשות האיך מוקים בריית' דקתני מצותן עד שיעלה עמוד השחר כר' עקיב', הא רשב"י אומר לעיל משום ר' עקיב' דיוצא עד הנץ החמ', די"ל דדוק' בדיעבד כעין שעת הדחק קאמר עד הנץ החמ', משא"כ בבריית' מצותן קאמר (ועיין תוס' ד"ה לעולם תרי תנאי אליב' דר' עקיבא):

מה להלן עד חצות. ואע"ג דבקרא כתיב כחצות הלילה אני יוצא וגו', ומאי עד חצות דקאמר, ועיין בספר סמיכות חכמים דתירוץ דכאן ר"א לענין סוף זמן אכילתו קאי ודו"ק:

סד"א הואיל ופסח קדשים קלים ושלמים קדשים קלים מה שלמים נאכלין לב' ימים וכו'. ואין להקשות דהל"ל הואיל ופסח קדשים קלים, ובכור ומעשר קדשים קלים, מה בכור ומעשר נאכלין לב' ימים וכו', דהא בכור ומעשר ופסח שווין להזאת דמן, שכולן

צריכין מתנה אחת, משא"כ שלמים שדמן טעון ב' מתנות שהן ד', כמפורש בפרק איזהו מקומן, די"ל לפי דהא גופ' דבכור ומעשר נאכלין לב' ימים, משלמים יליף, כמפורש שם בזבחים, לפיכך נקט הש"ס סד"א משלמים:

אמרי דבי ר' ינאי אין נא אלא ל' בקשה וכו'. הא דאין נא אלא ל' בקשה, בריית' היא (בסנהדרין מ"ג ע"ב), ולאו דבי ר' ינאי אמרי אלא מביאין לה להכא, להך דרשה, וכעין (סנהדרין פ"ט ע"ב):

א"ל הקב"ה למשה בבקשה ממך וכו' בבקשה מכם וכו'. ב' בקשות איכ' כאן בקשה למשה, בקשה לישראל, אע"ג דפ"א כתיב נא, די"ל כעין (פסחים כ"א ע"ב) ה"נ נדרש למעלה דבר נא בקשה ממך, ונדרש למטה נא באזני העם, של' בקשה דבר באזני העם:

לך אמור להם לישראל בבקשה מכם שאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב. ויש מדקדקים למה היה צריך בקשה לזה לשאול וליקח כסף וזהב, הלוא נפשו של אדם חומד ובהול על הממון, וי"ל משום דיראו כי מת"כ ירדפו פרעה ומצרים אחריהם, ובאמת כן היה כפרש"י (שמות י"ד ה') ויהפך לבב פרעה ועבדיו, ופרש"י עכשיו נהפכו לרדוף אחריהם, בשביל ממונם שהשאילום.

ודע שישראל לקחו בדין כסף וזהב ממצרים, משום דשכר עבודה של ס' ריבוא הוא דלקחו, כדאית' (סנהדרין צ"א ע"א). והיינו סמיכות הפסוקים (שמות י"ב ל"ו ל"ז) וינצלו את מצרים, ויסעו בני ישראל מרעמסס סכותה כשש מאות אלף רגלי הגברים וגו', פי' הא כתיב (לעיל א' י"א) ויבן ערי מסכנות לפרעה את פיתום ואת רעמסס, ומרעמסס זה נסעו, וינצלו את מצרים בשכר עבודה של ס' ריבוא. ומכאן י"ל (שמות ל"ט כ"ד) כל הזהב העשוי למלאכה בכל מלאכת הקודש וגו', ופירוש בעל הטורים, וז"ל כל הזהב, ה' מיני זהב, חח ונזם וטבעת וכומז וכל כלי זהב, כנגד העשוי להם ה' ענוין, פרך, מרור, ענוי, לחץ, עבודה קשה עכ"ל, ולפי"ז אף שהקב"ה שונא גזל בעולה, אפ"ה היה כשר הזהב של ישראל לבנין המשכן, לפי כל הזהב העשוי למשכן, למלאכה, פי' היה בא ליד ישראל שכר למלאכה ועבודה, לכן בדין נעשה ממנו בכל מלאכת הקודש. א"נ שהרי כל כסף וזהב בא להם מיוסף שצבר הכל בז' שני הרעב, ולתכלית זה היה שני הרעב, כדי שיצאו ישראל אח"כ ברכוש גדול (מפרשים). וכעין שפי' בזה בס' נועם אלימלך (בראשית כ"ג מ"ג) ויאמר שלום לכם אל תיראו וגו' כספכם בא אלי, פי' למה לכם להחזיר למצרים, הכסף הנמצא באמתחותיכם, הא כל כסף וזהב הבא אלי, הוא כספכם ממש עיי"ש. והיינו דכתיב (שם מ"א נ"ז) וכל הארץ באו מצרימה לשבור אל יוסף וגו', ופרש"י ורשב"ם כאילו הוה כתיב אל יוסף לשבור, מדהל"ל לשבור מן יוסף עיי"ש, ולפי

מה שכתבתי ניחא שתכלית הרעב היה, כדי שכל הארץ יבוא לשבור להביא שבר כסף וזהב אל יוסף:

שלא יאמר אותו צדיק וכו'. וא"ל והא צריך לקיים מאמרו, אף אם לא יאמר אותו צדיק, די"ל דאית' בשם מהר"ש מאסטרופולי' ז"ל, ויוציאם בכסף וזהב וגו' (תהלים ק"ה ל"ז) פי' בב' שמות שכסה' "בפז" ע"י יצאו ממצרים, והם אתוון כסף זהב עכ"ל, וא"כ הרי בכלל רכוש גדול שנאמר לאברהם הוה כסף וזהב, וא"כ כביכול קיים דברו, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול ביציאתם לבד, דהא י"ל כוונתו יתברך היה לב' שמות הללו, אבל אברהם אבינו יכול לטעון רכוש גדול ממש, והיינו שלא יאמר אותו צדיק וכו':

דף ט' ע"א רש"י ד"ה דאשתכור. וישנו ונרדמו עד לאחר עמוד השחר עכ"ל, פירש"י כן משום שאין מסתבר לומר דאשתכרו כ"כ, עד שהיו אסורין מן הדין לקרות ק"ש ולהתפלל כל הלילה (כש"ע צ"ט ס"א).

א"נ דמל' הרא"ש כאן משמע דאונס שיכור לא שמי' אונס, וריב"ל אמר להם כדאי ר"ש לסמוך בשעת הדחק, דהיינו באונס, לפיכך פרש"י דלא אונס שיכור היה להם, אלא אונס שינה, דשמי' אונס.

ומצאתי ראי' לדברי ממה שכתב הבית יוסף סי' צ"ט, ליישב הא דקשה למה היתר ריב"ל להההוא זוגא דרבנן לקרות אף אחר שעלה עמוד השחר, ור"ג במתניתן היתר לבניו לצאת רק עד עמוד השחר, וכתב ליישב משום דבניו של ר"ג היה אונס שיכור, ולא שמי' אונס כ"כ, לכן א"ל רק עד שעלה עמוד השחר, משא"כ ההוא זוגא דרבנן עיי"ש:

רש"י ד"ה שעת חפזון. שנחפזו לצאת והיינו עמוד השחר כדכתיב (שמות י"ב כ"ב) ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר עכ"ל, והש"ס הביא לקמן שיצאו בשחרית בשעת חפזון, פסוק (במדבר ל"ג ג') ממחרת הפסח יצאו בנ"י ביד רמה ודו"ק:

רש"י ד"ה יכול יהי' נאכל כשאר קדשים וכו' שאף היא זמן אכילתה יום אחד ואוכל והולך כל יום שחיטתה וכו' עכ"ל, שאף היא, פי' הפסח זמן אכילתו יום אחד, ואוכל והולך, ר"ל יכול שגם הפסח יהי' אוכל והולך כל יום שחיטתה והלילה עד הבקר כדין תודה וכו':

רש"י ד"ה שם תזבח וכו' אלא לפי שאין שורפים קדשים ביו"ט ממתינין לו עד בקר שני עכ"ל בשבת כ"ד ע"ב יליף חזקי', מדכתיב והנותר ממנו עד בקר באש תשרופו, דאין שורפי' קדשים ביו"ט עיי"ש, ולפי אביי ורבא ור"א דילפי התם מקרא אחרינא, ניח' טפי ל' רש"י ז"ל כאן ודו"ק:

דף ט:

ע"ב גמר' משל לאדם וכו'. משל זה הש"ס נקט לי', ולא שהישראל אמרו למשה:

לאדם וכו' ואומרי' לו בני אדם. פי' דהא א' שיהי' חבוש, והמבטיחים הם הרבה, שהוא קל לפודאו, אפ"ה הא' ישוב לרבים כך, כל שכן כשהחבושים הם הרבה, וא' יאמר, שהוא קשה לפודאו, לפיכך נקט הש"ס משל שאינו דומ', ליישר תשובתם למשה והלואי שנצא בעצמינו:

וישאילם מלמד בע"כ. ברמז י"ל שדרש דרש "וי ישאילום, כעין שדרשו ויהי בשלח פרעה, מי צווח ווי פרעה:

בע"כ דישראל. כעין רש"י שם בחומש, אתה אומר א' טול ב' ולך.

וטעם לדבר י"ל, משום הבטחת רכוש גדול, דעד שאין המקבל מקבל בע"כ, אין ראי' שתאותו בידו, אבל כשממאן ליטול עוד, הרי שיש לו די והותר, וקיים בזה ואחרי כן יצאו ברכוש גדול:

מ"ד בע"כ דמצרים דכתיב ונות בית תחלק שלל. פי' לפי שהיו כופין אותן בדברים, והיו מראין להם היכן ממונם והונם עמון, עד שהוכרחו לתת להם שאלתם, לכן קרי לי' שלל (הגמר"י עמדין). ודע דהמעיין שם (בתהלים ס"ח י"ג י"ד) ימצא שתרגום יונתן ורש"י וכן במכילתא פ' בא, על פסוק וינצלו את מצרים, לא דרשו דרש זה, מפסוק ונות בית תחלק שלל, כמו שדרשו כאן אלא מפסוק שאחר זה, דכתיב שם (בתהלים ס"ח י"ד) אם תשכבון בין שפתים כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ, ואית' במכילתא כנפי יונה נחפה בכסף, זה ביזת מצרים, ואברותיה בירקרק חרוץ (מין זהב טוב) זו ביזת הים, וכן כתיב (בשיר השירים א' י"א) תורי זהב נעשה לך, זו ביזת הים, עם נקודות הכסף, זו ביזת מצרים, עכ"ל המכילתא ודו"ק. והא דנקרא ביזת מצרים בשם כסף וביזת הים בשם זהב, י"ל משום דעל ביזת מצרים, באו בטענה על ישראל בימי אלכסנדרוס מוקדן, תנו לנו כסף וזהב שנטלתם, אלא שגביהא בן פסיסא נצחתם כדאית' (סנהדרין צ"א ע"א) עיי"ש, והיה כדמיון שדה שיש עליה עוררין, לכן קראו הפסוק רק בשם נקודות הכסף, אבל ביזת הים שרדפו מצרים מעצמן אחריהם, ונאבדו בים, ובדרך זה בא הביזה ליד ישראל, נקרא בשם תורי זהב, כשדה שאין לה עוררין:

א"ר אמי מלמד שעשאו' כמצודה שאין בו דגן ור"ל אמר עשאום כמצולה שאין בה דגים. פי' ר' אמי דרש וינצלו ל' מצודה, הלמ"ד "בדל"ת מתחלפים, וצודה הוא ל' מגדל וחוזק, כדכתיב וישב דוד במצודה, ומצודה שאין בו דגן ולחם לאכול לאנשי המלחמה אין לה חוזק כלל, וכך עשאו ישראל למצרים, ור' לקיש דריש וינצלו, ל' מצולה שאין בה דגים,

לפי שעיקר גודל שבח מצרים היה בדגים, כדכתיב זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים קנס, ועכשיו ירדו מאותה גדולה (עיון יעקב פסחים קי"ט).

ובזה שעיקר גודל שבח מצרים היה בדגים, י"ל היינו דכתיב במכת דם (שמות ז' י"ח) והדגה אשר ביאור תמות וגו'. ומכאן י"ל היינו דכתיב (יחזקאל כ"ט) דבר ואמרת כה אמר ה' אלקים הנני עליך פרעה מלך מצרים התנים הגדול הרובץ בתוך יאוריו וגו', ופרש"י התנים הגדול, לפי שכל גדולת מצרים וכל שובע שבה ע"י יאור נילוס הוא, לפיכך הנביא מושל את מלכה לתנין ואת עמה לדגת יאור עיי"ש, ולפי דברי הס' עיון יעקב י"ל לפי שגדולת' ושבחה היה בדגים, לכן קראו הנביא התנין הגדול ודגת אורז:

אני הייתי עמכם. אע"ג דעדיין זמן שעבוד מצרים היה, אמר ל' עבר, יש לומר דלאו דוק' עכשיו שהם בקו' השיעבוד כביכול עמהם, אלא מתחלה אני הייתי עמכם:

בשעבוד מלכיות. פי' גלות ד' מלכיות (סמיכות חכמים), אבל ז"ל במדרש ילקוט תהלים רמז תרל"ד, למנצח על השמינית וגו' דבר אחר על ארבעה מלכיות שהם שמונה, והם בבל כשדים מדי פרס יון מוקדם אדום ושעיר (ובמדרש כתוב וישמעאל) ואדום היא השמינית עכ"ל (ועיין לקמן י"ב ע"ב) וכי מזכירין י"מ לימות המשיח וכו', אלא שתהא שיעבוד מלכיות עיקר וכו':

די לצרה בשעתה. דאקדומי פורענות לא מקדמי (מגיל' ה' ע"א). א"נ דמרעה הקב"ה פעמים חוזר (רמב"ם ה' יסודי התורה פ"י ה"ד) וא"כ די לצרה כשהיא באה בשעת', אם לא נמצא מדה טובה לחזור מצרה, ולהפוכה לטובה:

למה אמר אליהו ענני ב' פעמים. פי' דמאחר שרצה לרפאות מזבח ההרוס ולקדש השם, ויותר נתקדש ה' אם בתפלה מעם הוא שומע כעין ירד ר' עקיבא ואמר אבינו מלכנו, מיד נענה (תענית כ"ח ע"ב) ועיי"ש, ומתרץ לפי שביקש ב' דברים, ואמר על כל בקשה, ענני פ"א:

וענני שתסיח דעתם כדי שלא יאמרו מעשה כשפים הם שנאמר ואתה. הסבות את לבם אחורנית, פי' ואתה הסבות את לבם אחורנית, מפרש שהוא עבר במקום עתיד, ור"ל מבקש אני ממך, שאתה תסבב את לבם אליך, אשר היה עד הנה אחורנית ממך, וכפרו בהשגחה ותלו הכל במקרים וכספים, ועתה תסבב את לבם שיאמינו שבדבריך עשיתי (ענף יוסף):

בין תכלת לכרתי. והוא מאוחר מבין תכלת ללבן:

גבבא דעמרא.

גבבא הוא לשון חבילי (ערוך ערך גב), ומפרש"י כאן וכן לעיל ח' ע"א ד"ה כחיזרא, משמע גבבא דעמרא, פי' גיזת צמר מרחל:

וגומר' עד הנץ החמה, יש דלא גרסי תיבת וגומר' (תוס' יו"ט), וראי' י"ל ממשנה ראשונה דלעיל, דגרסי' עד סוף האשמורה ראשונה, ולא אמר וגומרה עד סוף האשמורה ראשונה, ה"נ עד הנץ החמה. ודע לפי מה שכתבתי בד"ה תני', ולרש"י בד"ה ותיקין פי' קורין עיי"ש, יש לומר דהכי נמי, הכי פי' וגומרה עד הנץ החמה, פי' וקוראה עד הנץ החמה. אבל עד הנץ החמ' גרסינן, דהכי משמע (מלקמן כ"ה ע"ב) לימ' תנן סתמ' כר"א דאמר עד הנץ החמה עיי"ש, ולפי שיש ספרים שמוחקין הני ד' תיבות "וגומר' עד הנץ החמה", לכן כתבתי כן:

דרך מלכים לעמוד בג' שעות. עיין לעיל ז' ע"א בשעה שהחמה זורחת וכו' ודו"ק:

רמ"א משיכיר בין זאב לכלב ר' עקיב' אומר בין חמור לערוד. שדומין זה לזה, כדאית' (כלאים פ"א מ"ו), ועיין בשפ"ח לתוס' ד"ה אחרים, שהעתקתי שבירושלמי ס"ל דזאב וכלב, שיעור הכרה שלו, שווה לבין חמור לערוד ודו"ק:

לתפלין כאחרים. דזמן הנחתן משיכיר חבירו וכו', ורמז לדבר שתפילין תלוי' בראי' והכר"א דאית' (לעיל ו' ע"א) וראו כל עמי הארץ וכו' ויראו ממך, אלו תפלין שבראש, וקודם אור היום דלא שייך כן אינו זמנ' (ט"ז אור"ח ס' ל'):

תני' נמי הכי ותיקין היו גומרין אותה וכו'. ועיין בשפ"ח לקמן כ"ו ע"א, לרש"י ד"ה מצותה, שם העתקתי לשון התוספתא, דלא גרסינן ותיקין עיי"ש, וכתבתי מזה בשפ"ח לגמר' שם ד"ה כי תני' ההיא ודו"ק. ודע תיבת גומרין, פי' התוס' (סוכה מ"ד ע"ב) גומרין פי' קוראין ולא לשון גומר, וכן מצאתי במחזור וויטרי שפי' כן הא דאית' לקמן ימים שהיחיד גומר בהן את הלל, גומר היינו קורא, וכתבתי בשפ"ח לתוס' לקמן י"ד ע"א, ועיין בשפ"ח לרש"י ד"ה ותיקין:

ותיקין גומרין אותה עם הנץ החמה. מאי קרא ייראוך עם שמש וגו'. י"ל ותיקין עושין כן, משום דאית' (לעיל ז' ע"א) כשהחמ' זורחת ומלכי מזרח ומערב מניחין כתריהן בראשיהן ומשתחוים לחמה מיד כועס הקב"ה עיי"ש, לפיכך מעט קודם שהטפשין עושין שטותן, ותיקין עושין להיפך, ומקבלין עול מלכות שמים, וכונתי בזה לדברי מהרש"א ז"ל, שמוסיף וכן מנחה לפני ירח, נגד עובדי לבנה עיי"ש. וע"ז קאמר מאי קראי, וייראוך צדיקים שלך ייראוך, עם שמש, עם עובדי החמה, אבל חילוק ביניהם אלה לחרפת עולם, וצדיקים לחיי עולם, (ועיין בשפ"ח לרש"י לקמן כ"ט ע"ב ד"ה שאינו, שפרש"י שבנץ החמה נקרא עת רצון) ויובן מהכא:

קהלא קדישא דבירושלים. מקום שנזכר קהלא קדישא, או עדה קדושה, והם ר' יוסי בן המשולם ור"ש בן מנסיא (ירושלמי מעשר שני פ"ב להלכ' ד'), ונקראו קהלא קדישא, לפי שהיו משלשין את היום, שליש לתפלה, שליש לתורה, שליש למלאכה, וי"א שהן יגיעין בתורה בימות החורף, ובמלאכה בימות הקיץ (מדרש רבה קהלת סי"ז, ועיין בהקדמת הרמב"ם לזרעים בהג"ה). והנה לפי מה שהעתקתי בשפ"ח לעיל ד' ע"ב לרש"י ד"ה זה הסומך גאולה לתפלה, בשם ס' מגיד תעלומה עיי"ש, מובן שנקראו קהלא קדישא, לפי שידעו לכוון היחוד, עד שכל ניזוקין ברחין מינייהו:

דאמטיית אסא וכו'. שהולכית הדס:

מבעי לך למיהב אגרא למחזי אפי מלכא. לפי שכל מצוה שאדם עושה בחנם, תוכל הקליפה הנקרא חנם, לשלוט עליה, ורמז בפסוק "ויצאה חנם "אין כסף, פי' אם יצא י"ח בחנם אין במצוה כיסופא וחשקת. ולכן נוהגין אנשי מעשה כשמכבדין אותן באיזה כיבוד בס"ת בב"הכנ, או נבוא לסעודת חתונה ומילה וכדומ', נותנין לצדקה, שלא יהי' המצוה בחנם. וגם באזהרה דרבנן הכי הוא, ובפרט כאן שאם יזכה יבחין, והוי לאפרסומי ניסא שמוכר כסותו, כמו בנר חנוכה (מג"ת). וזה שאמר דוד כשקנה מקום דוד (ש"ב כ"ד) ולא אעלה לה"א עולות "חנם:

לעולם ישתדל אדם לרוץ לקראת מלכי וכו'. וכ' במ"א סי' רכ"ד סק"ז, דרק פ"א צריך להשתדל כ"כ ולבטל מלמודו עיי"ש, וצ"ל דר"ז עדיין לא ראה פני מלך. ודע דבנוסח כתב יד גרסינן דא"ר יוחנן לעולם ישתדל אדם לקראת פני מלכים ולא לקראת פני מלכי ישראל בלבד אמרו אלא אפי' לקראת פני מלכי או"הע:

לקראת מלכי ישראל וכו'. פי' טעם שישתדל לקראת מלכי ישראל, י"ל שאם יזכה למלך המשיח, יבחין וידע גודל שכר עושי מצוה (כמגן אברהם רכ"ד, ועיין פרש"י לקמן נ"ח ע"א), וטעם שישתדל לקראת מלכי או"הע, י"ל שאם יזכה יבחין בין מלכי ישראל למלכי א"ה ודו"ק:

שאם יזכה יבחין. בדרך דרש י"ל שאם יזכה ללב חכם, יבחין מיד באותה שעה, אם למלך ב"וד מכבדין כך, לממהקב"ה עאכ"וכ, צריך האדם לירא' ולכבדו, ומרומז כן בברכת המלך, ור"ל עד כמה "ברוך "אתה "ה"א, שאתה מלך העולם כולה, שהרי כבודו של מלך ב"יוד, רק חלק, מה שחלק "מכבודו "לב"וד, ובדרך זה פרשתי מפני שיבה תקום והדרת פני זקן ויראת מאלקיך אני ה' (ויקרא י"ט ל"ב) ואית' בספרים מי שזהיר במצוה הידור זו, זוכה ליראת שמים עיי"ש, וי"ל טעם הדבר משום דמי שעומד ומהדר ביראה לזקן ולעושר ולחכם, לפי שזקן ממנו בכמה שנים, או לחכם שגדול ממנו בחכמה מה, א"כ

ק"וח לקב"ה שהזקנה דילי', אני ראשון, ולי הכסף, והחכמה דילי', לכן ודאי מיד ויראת מאלקיך אני ה':

דאדם גדול הוא ושמח במצות. ובנוסח כתב יד גרסינן דאדם גדול הוא בתורה ושמח במצות, פי' ותרתי אית ביה, גדול בתורה, וגדול בעבודה, כידוע שהשמח במצוה הוא בעל עבודה, והיינו דא"ל שידרוש בשלומו "במעמד כל "החבור", לפי שיש בהם כת בעלי תורה, וכת בעלי עבודה, ובר' ברונ' איכ' תרתי תורה ועבודה:

תהא הא דא"ר יוחנן בתחלה הוא אומר ה' שפתי תפתח תהא בתפלת ערבית וכו':

והא א"ר יוחנן וכו'. סוגי' הש"ס דפריך אר' ברונ' היכי מצי סמיך, (ולעיל ד' ע"ב) פריך אר' יוחנן גופ' שאמר שצריך לסמוך, ואמר שצריך לומר ה' שפתי וגו' ודו"ק ה' שפתי תפתח. ונשפ"ח לעיל ד' ע"ב לגמר' ד"ה בתחלה כתבתי, דבפסוק כתיב שם אדני ובש"ס אית "ה', ועיין במהרש"א כאן ד"ה גמר' כיון, שכתב ב' פעמים אי"י ודו"ק:

מכדי האי לרצון משמע לבסוף ומשמע מעיקר' וכו'. והא דלא נקט משמע מעיקר' דבעינ' למימר, ומשמע לבסוף, י"ל משום דלבסוף תיקנו, לכן הקדים הש"ס ודו"ק:

ומשמע מעיקרא דבעינ' למימר. פי' היינו התפלה שבא להתפלל עכשיו, א"כ לימרו מעיקרא, ר"ל כיון דבעי למסמך גאולה לתפלה, ורש"י פי' לעיל דף ד' ע"ב, דעיקר סמיכות גאולה לתפלה, ילפינן מהאי קרא, ה' צורי וגואלי, וסמיך לי' יענך ה' ביום צרה, א"כ טפי הוה להו לתקן, שלאחר שאמר אדני שפתי תפתח, יאמר ג"כ יהיו לרצון, דבזה הוה סמיך שפיר גאולה לתפלה, דהא בהאי קרא, מסיים בי' ה' צורי וגואלי (פני יהושע):

אשרי האיש ולמה רגשו גוים חדא פרשת' היא. ר"ל קודם שתקנו ברכת המינים, והיה התפלה י"ח ברכות, אבל כשתקנו ברכת המינים, א"כ התפלה י"ט ברכות, גם אשרי האיש ולמה רגשו גוים נחשבו לב' פרשיות (מהרש"א):

ק"**ג** פרשיות אמר דוד ולא הזכיר הללויה. ולא נקט ולא אמר שירה (כדלקמן י' ע"א) י"ל משום דשירה מצינו כבר בפרש' ז', שגיון לדוד אשר שר לה' וגו':

ולא אמר הללוי' עד שראה במפלתן דרשעים שנאמר יתמו וגו'. וקשה דאית' במדרש שא"א הלל ביום אחרון של פסח וכו', שמעשה ידי טובעין בים ואתם אומרים שירה, והכא אמרו בהיפך (מהרש"א), וי"ל דלקמן מפרש לקרא מי כתיב חוטאים וכו', אלא דלהדר' בתשובה, ועל מפלה כזו, שפיר אמר ברכי נפשי את ה' הללויה:

אלא ש"מ אשרי האיש ולמה רגשו גוים חדא פרשת' היא. פי' דפתיחת המזמור למה רגשו גוים, ג"כ מוכח שאינו תחלת מזמור (שמעתי), דהא בכ"מ פתח בלשון מזמור, או לדוד, או למנצח, או שיר, או ברכי, או הללויה וכדומ', שהוא לשון התחלה, אבל לשון

למה לא מצינו רק כאן בסימן ב' למה רגשו גוים, וכן בסימן י' למה ה' תעמוד ברחוק וגו', ומכאן מבואר פרש"י (מגילה י"ז ע"ב), דמשמע מפרש"י דמזמור ט' למנצח על מות לבן, ומזמור י' למה ה' תעמוד ברחוק, חדא פרשת' היא עיי"ש, יש לומר ג"כ מה"ט לפי שלשון למה, לאו לשון התחלת משמע. ודע דכאן מסיק הש"ס אשרי האיש ולמה רגשו גוים חדא פרשת' הוא, ובמגילה י"ז ע"ב פרש"י אשרי ולמה רגשו ב' פרשיות הם, עיי"ש בתוס' שהקשה סתיר' מכאן, ותירץ הב"ח בסי' קי"ז דכאן בברכות, דאמרינן דאשרי ולמה רגשו חדא פרשת' היא, היינו למאי דתיקנו מעיקרא י"ח ברכות ותו לא, ותיקנו לומר יהיו לרצון לבסוף, דהשתא צ"ל דס"ל דאשרי ולמה רגשו חדא פרשת' היא, אבל לאחר שתקנו ביבנה ברכת ולמלשינים, א"כ י"ט ברכות נינהו, ואעפ"כ לא עקרו ממקומו יהיו לרצון וגו', אלא צריך לאומרו כדמעיקרא, א"כ צ"ל דתו לא אמרינן דחדא פרשת' היא, אלא חשבינן אשרי ולמה רגשו בתרתי, וכן מזמור ט' למנצח על מות לבן, ומזמור י' למה ה' תעמוד ברחוק, שתי פרשיות ממש נינהו, ודוק' לענין שהיה דוד מתפלל על אבדן של רשעים, לענין זה נחשבים שתי פרשיות אלו, כאילו לא היו אלא פרשה אחת (מגילה י"ז ע"ב), אבל לענין מנין הפרשיות, שתי פרשיות ממש נינהו, ויהיו לרצון אחר י"ט היא, לכן הניחוהו לומר יהיו לרצון אחר תפלת י"ח, שהוא עכשיו י"ט עם ברכת ולמלשינים, זו היא דעת רש"י ז"ל עכ"ל הב"ח:

דף ט' ע"ב רש"י ד"ה אותו צדיק. אברהם עכ"ל, והא דש"ס נקט כאן צדיק, ולא נקט שלא יאמר אברהם, י"ל דאיתא (נדרים כ"ד) האומר לחבירו קונם שאת נהנית לי, אם אי אתה נותן לבני כור חטים, חכ"א יכול להתיר נדרו שלא ע"פ חכם, ואומר הריני כאילו התקבלתי, וכתב הר"ן דמיירי בסמוכין על שולחן אביהם, לכן מהני אמירת אביהם, אבל כשאוכלין בפני עצמן, צריכין שיאמרו הם הריני כאילו התקבלנו עיי"ש. והנה ידוע שאנו אוכלין וסומכין על זכות אברהם, וכמו שאבות מצטערין בצרתינו, כדכתיב וירעו לנו מצרים ולאבותינו, ה"ה להיפך בשמחתינו, יש להם ג"כ שמחה, ולפי"ז היינו דקאמר שלא יאמר אותו צדיק, שסמוכין אנו על זכותו, כי צדיק יסוד עולם, זה אברהם, שכל העולם נשען על זכותו, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים בהם, אבל בלא התרעומת של אותו צדיק, אין תרעומות אצל ישראל, כיון שהם לא היו רוצים ברכוש, שאמרו הלואי נצא בעצמנו, פשוט דהוה כאילו אמרו הרינו כאילו התקבלנו, משא"כ אותו צדיק יכול להתרעם על זה, היינו דמכנה הש"ס כאן אברהם, לאותו צדיק (ע"י). ובס' ליקוטי חבר כ' בשם הג' החתם סופר ז"ל בקשה מכם, פי' כי באמת אם לא יבקשו ישראל לשאול מהמצרים, כבר קיים הש"ית הבטחתו, דהו"ל כאומר הריני כאילו התקבלתי,

אבל מאחר שביטל הש"ית בחירת פרעה, שרצה לשלחם, ובע"כ דפרעה, קיים הש"ית ועבדום וענו אותם, א"כ יאמר אברהם, למה לא ביטל ג"כ בחירת בני שישאלו בע"כ, וזה שאמר אמור להם לישראל בבקשה מכם שאלו, וכ"ת בקשה זו למה, שלא יאמר אותו צדיק אברהם, ועבדום וענו אותם קיים בהם בע"כ של פרעה, ע"י שחיזק לב פרעה, ואח"כ יצאו ברכוש גדול, לא קיים בהם, לזה לא ביטל בחירתם של ישראל:

רש"י ד"ה כמצודה שאין בו דגן וכו'. וינצלו כתרגומו ורק"נו עכ"ל, וכן תרגום (לעיל ג' כ"ב) ונצלתם את מצרים, ותרוקינון ית מצרים. ועיין בצל"ח שמדקדק א"כ מהיכן בא ביזת הים, שהיתה ביזה גדולה יותר מביזת מצרים, ותירוץ בשעת שיעבוד היו ישראל בפיתום ורעמסס, ובשעת גאולה היו בעיר מלוכה, ומאותן מקומות לקחו בשעת יציאתם, אבל בשאר מצרים נשתייר לביזת הים עיי"ש. א"נ י"ל בשעה שרדף פרעה את ישראל בים, פתח אוצרות המלך, כמפורש בפייטן לשביעי של פסח עיי"ש, ומשם היה ביזת הים דהא ישראל ביציאתן רק וינצלו את מצרים:

רש"י ד"ה כמצולה וכו' שאין מצוין דגים אלא על שפת הים היכ' דאיכ' מזון עכ"ל, וז"ל רש"י ביצה כ"ג ע"ב, ד"ה ואין נותנין לפניהם מזונות, דגים אפשר שהם בלא מזונות, שהם אוכלי' שרשי עשבים וקרקע וגדול אוכל את הקטן ודו"ק:

רש"י ד"ה היה לצרה בשעתה. היה לצרה שיתאוננו בה בשעה וכו' עכ"ל, והנה (שמות ג' י"ד) פי' רש"י אמר לפניו מה אני אזכיר להם צרה אחרת דיים בצרה זו עיי"ש ודו"ק:

רש"י ד"ה תכלת ירוק הוא וקרוב לצבע כרתי שקורין פורייי"ש עכ"ל, ז"ל תפארת ישראל, כרתי הוא הנקרא בלע"ז גרי"ן ובנשף דומה למראה בלוי"א, ואנן קיי'לן באור"ח סימן נ"ח, דמצוה לקרותה מעט קודם נץ החמה:

רש"י ד"ה ערוד. חמור הבר עכ"ל, פי' ב' מיני ערוד יש, א' חמור הבר והוא מין חיה, הנזכר (בירמי' ב') פרא למוד מדבר, תרגום יונתן כערודא דמדורה במדברא, ב' מין שרץ, (כדלקמן ל"ג ע"א) מן הנחש והצב בא:

רש"י ד"ה לתפילין. להניח תפלין שמצות הנחתן קודם ק"ש בפרק שני דף י"ד ע"ב עכ"ל, פי' כדאית' לקמן בפרק שני דף י"ד ע"ב רש"י ד"ה מ"מ תפילין קודם לק"ש עיי"ש ודו"ק:

רש"י ד"ה ותיקין. אנשים ענוים ומחבבין מצוה עכ"ל, וברמ"א סי' נ"ח ס"א, פי' וותיקים תלמידים עיי"ש. ודע הא דאית' הכא, ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה, כדי שיסמוך גאולה לתפלה, ונמצא מתפלל ביום, כבר האריכו בזה המפרשים (ובס' נברשת), וקצת אעתיק מדבריהם, הא שהפליגו חכז"ל במעלת המתפללים כוותיקין, לא משום שקורין ק"ש קודם נץ החמה בלבד, דבקל יכול ליזהר לקום ולקרות ק"ש משיראה

חבירו ויכירנו, אלא עיקר העמל והיגיעה הוא לברר בכל יום מימי השנה נקודת הנץ החמה האמתיית, ולקרות ק"ש ולגומרה סמוך להנץ החמה ממש, וכשיגמור ק"ש, אז מתחיל נקודה הראשונה של החמ' לצאת ממעל לאופק הארץ, דהיינו סוף הק"ש יהי' בשעת נץ החמה (מס' שנות אליהו, אבל מל' הש"ע סי' נ"ח משמע דרק התחלה של קריאת שמע צריך להיות קודם הנץ, ובעוד שקורא את שמע וברכת אמת ויציב יגמור הנץ עיי"ש), ובעוד שיאמר ברכת אמת ויציב עד גאל ישראל, יגמור יציאת כל החמה ממעל לאופק הארץ, ונמצא מתחיל להתפלל תפלת י"ח אחר הנץ החמה מיד, ונמצא מתפלל ביום, דבתפלה לכ"ע לכתחילה דוק' אחר הנץ. וז"ל הרי"ף וכן הלכת' כוותיקין, אלא מיהו לית כל אינש יכול לכווני ולמיעבד כי הא מילתא, ואפ"ה מצוה למקרי קודם הנץ החמה מעט, כדי שלא יתפלל אלא לאחר הנץ החמה, שנמצא מתפלל ביום, ואע"פ שאינו עם הנץ החמה דוק' עכ"ל הרי"ף. ולשון הנץ החמה, הוא מלשון הנצו הרמונים, כלומר שעה שהחמה מתחלת לזרוח בראשי ההרים (תר"י). ודע שבתפארת ישראל פי' נץ החמה הוא עשרה (מינוטען) קודם עלות כל גוף השמש על הארץ (ועיין בש"ע סי' נ"ח):

רש"י ד"ה מתפלל ביום. דהנץ החמה "לדברי "הכל יום הוא עכ"ל, ל' זה לד"ה ניח', אי הוה מצינו פלוגת' דתנאי או דאמוראי, והוה מ"ד דאינו נקרא יום עד הנץ החמ', אבל (במגילה כ' ע"א) מבואר דמעלות השחר יממא הוא, אלא לפי שאין הכל בקיאין בו צריכין לכתחלה להמתין עד נץ החמה, דאז ודאי יום הוא, ודוחק לומר לדברי הכל, פי' לכל הדברים קאמר, כגון לתפילין ולציצית, ועיין תוס' לעיל ח' ע"ב ד"ה לא ודו"ק:

רש"י ד"ה ולפני ירח. אף תפלת המנחה מצותה עם דמדומי חמה עכ"ל, וכן מפורש (לקמן כ"ט ע"ב) עיי"ש, ובש"ע סי' רל"א סק"א וסי' רל"ג פסק עיקר זמן מנחה מט' ומחצה עד שקיעת החמ' עיי"ש, והא דלא חיישינן להא להתפלל מנחה עם דמדומי חמה, דהיינו עם שקיעת החמה, ועיין במהרש"א כאן שהרגיש בדבר, שכתב וז"ל ולא מצינו בשום דוכתא שמצותה של מנחה עם דמדומי חמה עכ"ל, י"ל משום דילמ' מיטרפ' לי' שעת' (כדלקמן כ"ט ע"ב), ומ"מ היה להם להפוסקים להזכיר מזה כלום ודו"ק. ודע דמדומי הוא מלשון ערב (ערוך):

רש"י ד"ה תהא. הא דר' יוחנן בתפלת ערבית וכו' דגאולה ביממא הוה עכ"ל, ומבואר ברש"י לעיל ד' ע"ב ד"ה זה הסומך עיי"ש:

רש"י ד"ה דא"ר יהוד' בריה דר' שמעון גרסינן עכ"ל. פי' דלא גרסינן בן פזי, ואינו דר"ש בן פזי דלעיל עיני' דהאי מימר', דא"כ קשה מאחר דשני מימרת ר' יהוד' בדר"ש בן פזי

אמרם, מאי אולמא דהך מהך, אלא תנא אחר, שאינו בן פזי, אמר להא מילת', ושפיר מבי' סייעת', דגם האי תנא סבר, דחדא פרשה היא, כמו האי תנא דלעיל (צל"ח):

תוס' אלא בין תכלת שבה ללבן שבה וכו'. ע"כ יש לפרש בין תכלת שבה (א) בציצית שהיה קבוע בו תכלת וגם שני חוטין לבן (ב) ועושין בו חולי' של תכלת וחולי' של לבן עכ"ל. (א) **בציצית** שהיה קבוע בו תכלת וגם שני חוטין לבן, ר"ל ב' חוטי תכלת וב' חוטי לבן, ועיין תוס' מנחות ל"ט ע"ב ד"ה או גדיל, שכתבו דכיון דתרי מיני ביני רחמנ', סבר' הוא שיהיו שווים עיי"ש, ושיטות הרמב"ם שעושה ד' חוטין שהן בכפולים ח' וצובע חצי חוט תכלת, כדי שיהי' ז' חוטי לבן וחוט א' תכלת, דפתיל תכלת חד משמע (רמב"ם פ"א מה' ציצית) והראב"ד חולק, וכתב בכסף משנה ששיטת התוס' כשיטת הראב"ד עיי"ש, ועיין בבית יוסף סי' י"א:

ב ועושין ב' חולי' של תכלת וחולי' של לבן. וזה כעין שיטות הרמב"ם פ"א מה' ציצית ה"ז, ולוקח חוט א' מן הלבן, וכורך בו כריכה א', ואח"כ כורך ב' כריכות של תכלת בחוט התכלת, וכריכ' אחרונה של לבן, ומפני שהתחיל בלבן מסיים בו, ומתחיל בלבן כדי שיהי' סמוך לכנף מינה מעיי"ש:

תוס' ד"ה אחרים אומרים וכו' בירושלמי במה אנן קיימין וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכ' ב', **משנה** מאימתי קורין שמע בשחרית, משיכיר בין תכלת ללבן, רא"א בין תכלת לכרתי וכו':

גמר' כיני מתניתן, בין תכלת שבה ללבן שבה, ומה טעמון דרבנן (א) וראיתם אותו כתיב, מן הסמוך לו, ומ"ט דר"א כדי שיהי' ניכר בין הצבועין, תני בשם ר' מאיר, וראיתם אותה אין כתיב כאן, אלא וראיתם אותו, מגיד **שכל** המקיים מצות ציצית, (ב) כאלו מקבל פני שכינה, מגיד שהתכלת דומ' לים, (ג) וים דומ' לעשבים, ועשבים דומ' לרקיע, ורקיע דומ' לכסא הכבוד וכסא הכבוד דומ' לספיר, דכתיב (יחזקאל י') וארא והנה על הרקיע אשר על ראש הכרוב כאבן ספיר כמראה דמות כסא, אחרים אומרים וראיתם אותו, (ד) כדי שיהי' אדם רחוק מחבירו ד' אמות ומכירו, ר' חסדא אמר (ה) כחדא דאחרים מה אתן קיימין, אם ברגיל אפילו רחיק כמה חכים לי', ואם בשאינו רגיל אפילו קרוב לי' לא חכים לי', אלא כי אנן קיימין ברגיל ושאינו רגיל, כדהא דאזיל כי' לאכסני' ואתא לקיצין אית תנייי תני בין זאב לכלב בין חמור לערוד, ואית תנייי תני כדי שיהא רחוק מחבירו ד' אמות ומכירו, הוא בעי מימר מן דמר בין זאב לכלב בין חמור לערוד, כמן דמר בין תכלת לכרתן, ומן דמר כדי שיהא אדם דחוק ד"א ומכירו, כמן דמר בין תכלת ללבן, אבל אמרו מצותה עם הנץ החמה, כדי שיסמוך גאולה לתפלה, ונמצא מתפלל ביום, א"ר זירא

ואנא אמרית טעמא, ויראוך עם שמש, אמר מר עוקבא הוותיקין היו משכימים וקורין אותה כדי שיסמכו לה תפילתן עם הנץ החמה, תני א"ר יהוד' מעשה שהייתי מהלך בדרך אחרי ר' אלעזר ב"ע ור' עקיב', והיו עסוקין במצוות, והגיע עונת, ק"ש, והייתי סבור שמא נתייאשו מק"ש, וקריתי ושניתי, ואח"כ התחילו הם, וכבר היתה ההמה על ראשי החרים:

עד הנץ החמה. רבי זבדי בד"ר יעקב בר זבדיה בשום ר' יונה כדי שתהא החמה מטפטפת על ראשי ההרים:

פי' פני משה:

כיני מתניתן. כן צריך לפרש בין תכלת שבציצית ללבן שבציצית ממש כדמפרש ואזיל דמ"ט דרבנן דכתיב וראיתם אותו מן הסמוך לו משיבתין בציצית בין תכלת ללבן הסמוך לו לראותו אז הוא עונת ק"ש:

כדי שיהי' ניכר בין הצבועין. ר"א דריש וראיתם אותו דקאי אל התכלת דלעיל מיני' ומשיכיר תכלת בין שאר הצבועין הקרובין לגוון תכלת:

וראיתם אותה אין כתיב כאן. דהוה משמע דקאי על אותה מצוה:

אחרים אומרים וראיתם אותו. משמע על האדם העומד לנגדו וסתם ראי' ד' אמות היא וכדמפרש ר' חסדא כהדא דאחרים באיזו חבירו מיירי:

אם ברגיל. חבירו הרגיל עמו אפילו רחוק כמה ממנו מכירו בראי' בעלמא ואם בשאינו רגיל שלא ראה אותו אפילו קרוב לו ביותר אינו מכירו ומאי משיכיר דקאמרי:

ואתו לקיצין. לפרקים, לפעמים הוא בא והולך לו כאכסני' הזה וזהו רגיל ואינו רגיל:

לערוד. חמור הבר:

הוא בעי מימר. ר' חסדא דמפרש לעיל להא דאחרים הוא היה מפרש ג"כ להך פלוגתא דתנאי דפלי'גי בפלוגתא דר"א ורבנן במתניתן:

מן מר. מאן דאמר בין זאב לכלב וכו' ס"ל כמאן דאמר בין תכלת לכרתי דצריך שיאיר היום ביותר כדי שיכיר בין הצבע הקרוב כמעט לצבע אחר וזה השעור בעצמו משיכיר בין זאב לכלב או בין החמור לערוד:

ומאן דאמר כדי שיהא אדם רחוק וכו'. ס"ל כמ"ד בין תכלת ללבן שהוא יותר קודם שבמעט אורה יכול להבחין ביניהם וכן להכיר חבירו הרגיל ואינו רגיל ברחוק ד' אמות:

ייראוך עם שמש. מוראך והיינו ק"ש שהן מקבלין עליהם מלכות שמים עם שמש עם הנץ החמה:

היו משכימין. מעט קודם הנץ החמה כדי שיסמכו לה התפלה עם הנץ החמה:

תני. בתוספתא פ"ק והתם קאמר שהיו עסוקין בצרכי ציבור:

שמא נתייאשו מק"ש. לפי שעסוקין במצות ופטורין מק"ש:
וכבר היתה החמה על ראשי ההרים. כשקראו הם:
מטפטפת, מתחלת לזרוח:

א **וראיתם** אותו כתיב וכו'. מבואר דג' תנאי דפליגי, בזמן ק"ש, כולהו מודין דנלמד מפסוק וראיתם אותו, אלא דבהא פליגי, דת"ק דריש וראיתם אותו קאי על הציצית, דהיינו על התכלת ולובן שבציצית, ולר"א קאי על התכלת שבציצית, ולאחרים קאי על חבירו שלפניו. ומכאן י"ל קצת טעם ורמז שפ' ציצית שייך לק"ש (עיין תוס' לקמן י"ב ע"ב ד"ה בקשו), לפי שבפ' ציצית רמז זמן ק"ש מתי מתחיל:

ב כאילו מקבל פני שכינה. ושמא הטעם משום דאית' (מנחות מ"ג ע"ב) תני' וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה', שקולה מצוה זו כנגד כל המצות כולן, ושני המימרות מרומזין בקרא, וסיפ' מפרש לרישא:
.(ג) וים דומה לעשבים. בגמר' דידן אינו, ואפשר משום דעשבים אינו מרומזין בקרא כמו האחרונ':

ד כדי שיהי' רחוק מחבירו ד' אמות ומכירו. ורמז לדבר שמשעה זו נקרא בקר, דכתיב (רות ג' י"ד) ותשכב מרגלותיו עד הבוקר ותקם בטרם יכיר איש רעהו עיי"ש, וגם הד' אמות מרומזי', דכתיב "בטרום, וקרי בטרם, וי"ו יתירה, לב' אמות של שני בני אדם, וד' אמות שביניהם:

ה כהדא דאחרים וכו'. ובש"ס שלנו הלכה כאחרים, ומסתבר שפיר דכן הלכה, דהא שמי' גלי' דעתיד התכלת להתבטל, לכן ודאי ניתן הלכה לזמן ק"ש להכיר בדבר שאין שייך ביטול לעולם:

ו **אית** תני' תני וכו'. הארכתי בהעתקה זו משום דהרא"ש ובעל המאור והרמב"ן במלחמות, כתבו העניינים, לכן הארכתי בהעתקתם:
תוס' ד"ה לק"ש כותיקין. תימ' לעיל (דף ח' ע"א) פסקינן כמאן דמתיר לאחר עמוד השחר מיד (ולקמן י' ע"ב) פסקינן כר' יהושע וכו', ומיהו קשה דאמרינן (ביומא ל"ז ע"ב) אף היא עשת' נברשת של זהב וכו' עכ"ל, פי' הילני המלכה עשתה נברשת והיא מנורה של זהב על פתחו של היכל, ומפני שההיכל גבוה ק' אמה ועומד בראש הר הבית, לפיכך כשהחמה עולה היה הנברשת שעשוי מזהב מוצהב מבריק ומתנוצץ, והיו יושבי ירושלים יודעין שהגיע זמן ק"ש, ועיי"ש בפי' המשניות. וזמנם של ק"ש כמה הם, העתקתי בשפ"ח לדף ח' ע"ב גמר' ד"ה פעמים עיי"ש:

תוס' ד"ה כל הסומך גאולה לתפלה אינו ניזוק. וא"ת והלא כל העולם סומכין גאולה לתפלה ומאי רבותי' דר' ברונא וכו' עכ"ל, פי' ב' קושי' הקשה בתוס', חדא והלא כל העולם סומכין גאולה לתפלה, וא"כ מן הדין לא יכול לבוא שם נזק לעולם, ועוד קשה מאי רבותי' דר' ברונא לקמן וכו', ועל זה מתרץ התוס' דהך דהכא כל הסומך גאולה לתפלה, וכן הא דר' ברונא לקמן דזימנ' חדא סמך גאולה לתפלה, מיירי כותיקין:

דף י.

ע"א גמר' כל פרש' שהיתה חביב' על דוד פתח באשרי וסיים באשרי. בפרשה החביב' אמר החתימ' מעין פתיח' (תוס'), והטעם י"ל דדבר החביב לאדם אין לה סיום וסוף, דתמיד חושב והלואי בפתיח' הייתי עומד, לפי שקשה עליו פרידתו מדבר החביב:

פרשה שהיתה חביבה על דוד. ואע"ג דלא יאמר אדם שמומה זו נאה ושמועה זו אינו נאה (עירובין ס"ד ע"א), וי"ל דהיינו דוק' כשאומר זו נאה וזו אינה נאה, אבל שמועה זו נאה ודאי מותר, וכעין שפרש"י (במדבר ט"ז א') פרשה זו יפה נדרשת בתנחומא, וכן (שם כ"ו כ"א) עיי"ש:

בשובבותי' דר"מ. בשכונתו דר"מ, ומפרש הש"ס כן, משום להודיע דשכן רע כמה קשה:

כי היכי דלימות. פי' שהתפלל שלא יאריך הקב"ה להם אפו (ע"י), וימותו זכאי ולא ימותו חייב, והיינו דקאמר בעי ר"מ רחמי עלייהו, ולא אמר שקללם (צל"ח):

בעי רחמי' עלייהו דלהדרו בתשובה. וקשה בשלמ' על עצמו מהני תפלה לתשובה, משום דהבא לטהר מסייעין לו, אבל על חבירו מה מועיל, דהא הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, וי"ל דהא דאמרינן חוץ מיראת שמים, היינו יראה השכליות ואהביות שהיא תלוי בבחירה, אבל יראה הטבעית היא בידי שמים, ליראו בעונש אחרים, ועל זה מועיל בקשה להחזיר הרשע בתשובה, ע"י עונש אחרים ליראו שזהו בידי שמים (מהרש"א ובאר אברהם). א"נ י"ל מצד ערבות, שישראל ערבין זה בזה. א"נ מתוך שיכול לבקש על רפואת הגוף של חבירו, כך מבקש על רפואת הנפש, ועיין (תענית כ"ג ע"א) הנהו בריוני וכו':

שלא ילדה בנים לגיהנם. פי' דעיקר תולדות של צדיקים מע"ט, והיינו "עקרה ר"ל, מבני גהינם שהם עקרים מתורה ומע"ט, כאותן "לא "ילדה, לפיכך "רני, ועיין גירסת רש"ל:

וכתיב תהלים נ"ז לדוד מכתם בברחו מפני שאול במערה וכו'. והא דלא פריך ממזמור קמ"ב, משכיל לדוד בהיותו במערה תפלה, שהיה במערה שכרת בה כנף מעיל דשאול, די"ל במזמור נ"ז מפורש בברחו מפני שאול, משא"כ במזמור קמ"ב:

אתון דלא דרשינן סמוכין וכו'. הנה כל מדרש חכמים אין דורשין הצדוקים, אלא כדי לומר אנן שדרשינן סמוכין וכו' א"ל כן:
לפרשת גוג ומגוג. הוא מזמור ב' למה רגשו גוים, ואחריו פרשת אבשלום, וצ"ל שהש"ס קאי לפי מדרש רבותינו שפרש"י שם בתהלים, שדרשו הענין על מלך המשיח, ולא לפי המשמעו, שנכון לפותרו על דוד עצמו עיי"ש:
למה נסמכ' פ' אבשלום. לאו מדברי ר' יוחנן אלא כל זה ר' אבהו א"ל לצדוקי:
שדר בה' עולמי' ואמר שירה וכו' והש"ס מפרש לה' עולמי', א) דר במעי אמו, ב) נסתכל בעכום"ז, ג) יונק משדי אמו, ד) ראה במפלתן דרשעים, ה) נסתכל ביום המיתה, ויש לדקדק האיך שייך ל' דר על יינק משדי אמו, וראה במפלתן דרשעים, ועיין בפני יהושע:
נסתכל בכוכבים ומזלות. והא דלא הזכיר חמה ולבנה, ולפי' המצודות, שפי' כל צבאיו, כוכבים ומזלות ניח', אלא לפי"ז למה הביא הפסוק ברכו ה' מלאכיו, ותירוץ בס' מעין הברכות לפי שראה שכוכבים ומזלות המה רק כמלאכי ושלוחי המקום לעשות רצונו:
כל גמוליו וכו'. אפשר שדרש גמוליו, ל' כגמול עלי אמו (תהלים קל"א), ופרש"י גמול יונק שדים:
דדים במקום בינה. במקום הלב, ולא כשאר בעלי חיים, שהם במקום ערוה וטנופת:
נסתכל ביום המיתה ואמר שירה וכו'. משום דגדולים צדיקים במיתתן יותר מבחייהם. וכעין שפי' בזה בס' מעין הברכות, תוסף רוחם יגועון (תהלים ק"ד כ"ט) ופי' כשצדיקים יגועון, אז תוסף רוחם, מוסיף כוחם (ועיין במהרש"א) לכן אמר שירה:
מסיפא דענייני'. מסיפא דפרשה:
א"ל מאי דכתוב וכו', לא נתברר אי ר"ש בן פזי, או ריב"ל או מר עוקב' או ר' שימי היה השואל ודו"ק:
מאי דכתיב ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו וכו'. השת' סבר דשאל מ"ש קרבים דנקט, עד לקמן שפירש לו שלא על הקרבים שאל, אלא על חמשה ברכי נפשי, ואפשר שסבר השת' כן משום שהזכיר גם סיפ' דקרא וכל קרבי וכו':
ומטיל בה רוח ונשמה. הא דהקדים רוח, ואח"כ נשמה ניח', אבל הא דמשמע כאן דרוח ונשמה בא בולד כשעדיין במעי אמו, ובס' פני יהושע כתב וז"ל מבואר בזו"הק ובמקובלים שחמשה מיני נשמות מצינו באדם, והן נפש רוח, ונשמה, חיה, יחידי, ג' מהם נפש רוח ונשמה, ישנן בכל מיני בני אדם, דהיינו נפש התנוע הנתונ' בו משעת העיבור, שבאותו הזמן מתחיל הולד להתנועע, וחלק נשמת הרוח באה לכל אדם משעת הלידה, וחלק נשמת הנשמה ממש באה לו משעת היניקה עיי"ש, ועיין במהרש"א לקמן

י"ח ע"ב ד"ה רוחות, ועיין בס' סמיכות חכמים י' ע"ב ד"ה בגמר' א"ר יצחק שמבי' י"א שהנשמה ניתן באדם משעת יציאה לאויר העולם עיי"ש ודו"ק. ולפי דברי פני יהושע, י"ל היינו דכתיב במסית (דברים י"ג ט') "לא תאבה לו "ולא תשמע אליו "ולא תחוס עינך עליו ולא תחמול "ולא תכסה עליו, עיין בפרש"י, הרי דכתיב בפסוק זה חמשה דברים, נגד ה' דברים, שהפסיד מסית זה, והם "נפש "רוח "נשמה "חיה "יחידי' **רוח** ונשמה. ולא נקט נפש, לפי דברי המהרש"א, ש פי' נפש הוא החומר, ניח' קצת, אבל לפי דברי פני יהושע, דנפש הוא נפש התנוע' הנתונ' בו משעת העיבור, עיי' למה לא הזכיר נפש ודו"ק:

קרבים ובני מעי'. מדנקט תרתי משמע דבכלל בני מעי', לא הוה אלא כרס ודקין, ולא כל הקרבי', כגון לב וכבד וריאה, ומכאן ראי' לשיטות התוס' חולין נ"ד ע"ב ד"ה אילימ', ולא כשיטות רש"י שם דכולם בכלל בני מעי' בל' אמוראי' ודו"ק:

מאי אין צור כאלקינו וכו' מאי כי אין בלתך. הא דמאוחר בקרא מפרש ברישא, י"ל משום דהך מאי כי אין בלתך רק אגב נקט הכי, ועיין (במגילה י"ד ע"א) נקט כסדר עיי"ש ודו"ק:

ב"וד מעשה ידיו מבלין אותו. פי' מעשיו של אדם נשארין כשהוא מת (נ"י):

נשמה מלאה כל הגוף. ולקמן אמר הנשמה יושבת בחדרי חדרים, וצ"ל יושבת היינו עיקר מושבה:

פשרה. עיין רמב"ם פי' משניות כתובות פ"י, פשרה, ענין ביצוע ר"ל תיקון, כמים שאינם קרים ולא חמים נקראין פושרין. ובדברי הרמב"ם י"ל מדרש רבה בראשית, ויצא קין מלפני ה', פגע בו אדם הראשון, א"ל מה נעשה בדינך, א"ל קין עשיתי תשובה ונתפשרתי, התחיל אדם הראשון מטפח על פניו, אמר כך היא כוחה של תשובה, ואני לא הייתי יודע, מיד עמד אדם הראשון ואמר מזמור שיר ליום השבת עכ"ל, והנה אמר קין על כוחה התשובה, ונתפשרתי, דמשמע רק מחצה, כפשרה זו, אבל שמירת שבת מצינו דמכפר כולה, כדאית' (שבת קי"ט ע"ב) המשמר שבת כהלכתה, אפילו עע"ז כדור אנוש מוחלין לו וכו' עיי"ש, לכן כששמע אדם, שקין אומר אונתפשרתי, דמשמע מחצה, אמר אדם כך היא כוחה של תשובה, דרק פשרה היא, ואני לא הייתי יודע דבר זה, מיד עמד אדם ואמר מזמור שיר ליום השבת, הרי אני משמר שבת, דמכפר על כולה:

דהכי אשכחן באליהו דאזיל לגבי אחאב. ר"ל דהכי אשכחן דהי צוה לאליהו דליזל לגבי אחאב, כמפורש (מ"א י"ח א'), ורש"י הבי' מקרא וילך אליהו וגו' ודו"ק:

דהכי אשכחן ביהורם דאזיל לגבי אלישע. והנה מפורש דבע"כ אזלו, שהיו קרובים למות בצמא, הם ומחניהם כמפורש (מ"א ב' ג' י"ב) ודו"ק:

לך ובקר את החולה, ואע"ג דמצות ביקור חולים הוא בכלל ואהבת לרעך כמוך (רמב"ם פי"ד מה' אבל ה"א), ולמה לא הלך ישעי' עד שנצטוה בפירוש, ובפרט שהיה כבר יום שלישי, ועיין מזה ביור"ד סי' של"ה ואפילו הגדול ילך לבקר הקטן, ודוחק לומר דבמלך שאני, וי"ל משום דת"ת כנגד כולם:

א"ל משום דלא עסקת בפר"ור. והיינו דא"ל ג"כ בדיבור ראשון, מת אתה בעו"הז, ר"ל לפי שמת אתה בעו"הז, שלא עסקת בפ"ור (כבב"ב קט"ז ע"א), לפיכך מת אתה בעו"הב. והנה בשלמ' מת אתה בעו"הז, י"ל דאתי' כר"א (ביבמות ס"ד ע"א), כל שאינו עוסק בפ"ור חייב מיתה, (ואף שבטור א"ה סי' א' לא הביאו כבר הקשה בב"י שם), אבל הא דאינו בן עו"הב עיין:

עסקת בפ"ור. בדיוק א"ל דלא עסקת בפ"ור, דאין ביד האדם רק לעסוק ולה שאדל ולחזור אחרי' ולקיימ':

דחזי' לי ברו"הק דנפקי מינאי בנין וכו'. ולכאור' א"כ ע"כ כך צריך להיות לו בנים, ומצאתי בנוסח' אחרת שגרס דא"ל חזאי כוכבים:

בנין כי שנים היו, רבשקא ומנשה, כמו שהעתקתי לקמן בעמוד ב' ד"ה את **דלא** מעלו. לא הראה לו שיהי' רשעי', אלא דלא מעלו. א"נ שלא רצה לפתוח פיו להרע לעצמו כ"כ **כבשי** דרחמנ'. עיין רש"י (סוכה מ"ג ע"ב) ד"ה וכבשום. והנה הא אמר דחזאי לי' ברו"הק, וא"כ תו לא הוי מסתרי דקב"ה ודו"ק:

אפשר דגרמ' זכות דידי ודידך וכו'. והא דאית' (מ"ק כ"ח ע"ב) חיי בני ומזוני לא בזכות' תלי' אלא במזלא תלי', י"ל היינו לענין אי יהי' לו הרבה בנים, אבל בנין מעלו, פעמים דבזכו' תלי', כפי' בעין יעקב, וכדאית' (שבת כ"ג ע"ב) מאן דרחים רבנן הוין לי' בנין רבנן וכו':

אפשר דגרמי' זכותי' דידי וזכות' דידך וכו'. דהא רק עלי חזאי, ולא עליך:

א"ל כבר נגזר עליך גזיר'. פי' ואית' (בר"ה י"ז ע"ב) צעקו לאחר גזר דין אינן נענין עיי"ש, וצ"ל וחזקי' שהשיב כך מקובלני וכו', דלעולם לא יתייאש אדם מרחמים, ס"ל כר' יצחק שם, דיפה צעק' לאדם בין קודם ובין אחר גזר דין, עיי"ש, ומלך יש לומר כציבור הוא.

ובזה מיושב דלכאור' חזקי' אמר כך מקובלני מבית אבי אבא וכו', דוד המלך ע"ה כפרש"י, והא דוד המע"ה רמז בתהלים ק"ז, עשה להן סמניות בין פסוק לפסוק, לומר לך דוק' צעק' קודם גזר דין נענין כדאית' בר"ה י"ז ע"ב ודו"ק:

א"ל בן אמוץ כלה נבואתך וצא כך מקובלני מבית אבי אבא וכו'. בן אמוץ, הזכיר אותו בשם אביו, ומרש"י (תהלים ד' ג') משמע דמחזי קצת כגנאי בן ישי עיי"ש, י"ל שרמז לו כשם שאתה מתייחס אחר אביך, שאתה בן אמוץ, כך אני מתייחס אחר אבי אבא, בית דוד, ומשם מקבלני "אפילו "חרב וכו' אל ימנע מן הרחמים, וכעין ויצילני מחרב פרעה: **כלה** נבואתך וכו'. פי' גומר נבואתך, דנביא הכובש נבואתו חייב מיתה (רמב"ם פ"ט מה' יסודי התורה ה"ג), אבל אחר שתגמור מיד וצא, לפי שאני מ"מ אל אתיאש מן הרחמים. ורמז לדרש "צוארו" בגמטרי' "הרחמים":

דף י' ע"א רש"י ד"ה פתח באשרי וסיים באשרי. אלמא חדא היא דאשרי כל חוסי בו סיומא דלמה רגשו גוים הוא עכ"ל, לפי הנראה הוי לי' לפרש, דאשרי כל חוסי בו סיומא דאשרי האיש הוא, דהא עכשיו מסיק דחד' פרשה הוא, ודוחק לומר דרש"י פי' לפי הס"ד דב' פרשיות הן ודו"ק:

רש"י ד"ה בריוני. פריצים עכ"ל, ובל' יוני אלמים עושקים ואנשי מלחמה (ערוך):

רש"י ד"ה חטאים כתיב. קרי ביה חטאים וכו' עכ"ל, פי' חטאים כתיב והם החוטאים, וקרי בי' חטאים בחטף פת"ח שהוא הרבוי מן חטא, והכונ' שיכלה היצ"הר שהוא סיבת החטאים (מצאתי בפי' מחזור מיו"כ שחרית, וכן בפי' ר"י עמדין ז"ל):

רש"י ד"ה כלום יש עבד שמורד ברבו. ויבא להכחיש את דברי הנביא עכ"ל, פי' דברי דוד שניבא במזמור ב' למה רגשו גוים, על גוג ומגוג. ואע"ג דתהלים מכתובים הוא, מ"מ דברי נביאים הם, ודוד המע"ה ממ"ח נביאים היה שעמדו לישראל (מגילה י"ד ע"א):

רש"י ד"ה ואמר שירה. כנגד כולם אמר שירה לכששרתה רוח הקודש עליו עכ"ל, ומצינו כעין זה דאפילו שבמעי אמו אמר שירה, וכדאית' (לקמן נ' ע"א) אפילו עוברין במעי אמן אמרו שירה על הים וכו' עיי"ש, וכאן משמע דהכי קאמר כשהגדיל ושרתה עליו רו"הק, אמר כנגד כולם שירה:

רש"י ד"ה חמשה ברכי נפשי. לעיל חשיב להו עכ"ל, והם ג' במזמור ק"ג, וב' במזמור ק"ד, וש"ס מנה להו לעיל:

רש"י ד"ה ומי יודע פשר דבר משום דאיירי בסופ' וכו' עכ"ל, פי' (לקמן עמוד ב') הטוב בעיניך עשיתי, שסמך גאולה לתפלה:

רש"י ד"ה יהורם. כשהלכו על מואב הוא ויהושפט (מ"ב ג' י"ב) וכו' עכ"ל, הזכיר רק יהורם ויהושפט, ולא הזכיר מלך אדום, ובפסוק מפורש וירדו אליו מלך ישראל ויהושפט ומלך אדום ודו"ק:

רש"י ד"ה נגזרה גזירה. שתמות עכ"ל, רצה לומר דלא נטעה דקאי על הא קא"ל דחזא ברו"הק דנפקי מיני' בנין דלא מעלו, לכן פרש"י כן:
רש"י ד"ה מקובלני מבית אבי אבא. דוד שראה את המלאך וחרבו שלופה בידו בסוף ספר (ש"ב כ"ד ט"ז י"ז) ולא מנע עצמו מן הרחמים עכ"ל, ויש מן המפרשים שציינו (לדברי הימים א' כ"א ט"ז י"ז), והנה באמת בס' שמואל לא כתיב וחרבו שלופה בידו, אבל בדברי הימים כתיב לישנ' דקרא, וישא דוד את עיניו וירא את מלאך ה' עומד בין הארץ ובין השמים וחרבו שלופה בידו נטויה על ירושלים ויפלו דוד והזקנים מכוסים בשקים על פניהם, ויאמר דוד אל האלקים הלא אני אמרתי למנות בעם ואני הוא אשר חטאתי וגו' ואלה הצאן מה עשו ה' אלקי תהי נא וגו', הרי מפורש ג"כ שלא מנע עצמו מלבקש רחמים על ישראל:
תוס' ד"ה כל פרשה. וא"ת מאי כל פרשה וי"ל דלאו דוק' פתח באשרי וסיים באשרי אלא חתימ' מעין פתיח' כמו תהלה, וכן הרבה פרשיות שמתחילות ומסיימות בהללוי' עכ"ל, והנה פרשיות תהלים שחתימהם מעין פתיח', הם ט"ו מזמורים, ואלו הן ק"ג ק"ד ברכי נפשי את ה', קי"ח הודו לה' כי טוב וגו', קל"ו הודו, קמ"ה תהלה לדוד, ק"ו, קי"א, קי"ג, קי"ז, קל"ה, קמ"ו, קמ"ז, קמ"ח, קמ"ט, ק"נ, ותוס' כאן לא הזכירו מברכי נפשי, והודו לה' ודו"ק:

דף י:

ע"ב גמר' אפילו בעל החלומות א"ל לאדם למחר וכו'. פי' ולמחר חרב חדה מונחת על צואריו, א"נ להיפך אפילו רק בעל החלומות א"ל למחר הוא מת, נמי יחוש לדבר, ואל ימנע עצמו מלבקש רחמים (מפרשים). ולפי מה דאית' (לקמן נ"ה ע"ב) לא קשי', כאן ע"י מלאך כאן ע"י שד עיי"ש, י"ל פי' קמא של מפרשים קאי אפילו בחלום ע"י מלאך, אל יתיאש מן הרחמים, ופי' שני של מפרשים קאי, בחלום ע"י שד. אל ימנע עצמו מלבקש רחמים, ולפי"ז פי' בעל החלומות שד או מלאך:
את אלקים ירא מיד ויסב חזקי' וכו'. ובנוסח ש"ס כתב יד (בדקדוקי סופרים וכן בעין יעקב) הכי גרסינן את אלקים ירא, לסוף יהיב לי' ברתיה נפק מיני' מנשה ורבשקה, יומא חד ארכבינהו אכתפי' וקא מטי להו לבי כנישתא, חד אמר יפא קרחא דאבא דמיתבר בה אמגוזי, וחד אמר למטווי בה נונא לאקרובי עלה תקרובתא לע"ז, חבטינהו שדא להו לארעא, רבשקא מת, מנשה לא מת קרא עלייהו וכילי כליו רעים וגו' (ישעי' ל"ב):
מיד ויסב וגו' כך מוכח מקרא (מ"ב כ' ב' וישעי' ל"ח):
ויתפלל אל להשם. אין דרך הש"ס לינקט "השם באותיות הללו ודו"ק:

מקירות לבו. פי' בכל לבו (מפרשים), ול' מקירות לבו פי' מכותלי לבו, לפי שהלב יש לו דפנות וחללים (מצודות ירמי' ד'):

ומה השונמית שלא עשתה אלא וכו' החיתה את בנה אבי אבא שחפה ההיכל וכו'. ואע"ג דתנן במנחות א' המרבה וא' הממעיט וכו' ולפום גמלא שכנא, ומאי כל שכן דקאמר, י"ל דה"ק ומה השונמית וכו' החיית את בנה, דהתם כבר מת היה, והחיית אותו, כל שכן שחזקי' עדיין בחיים וצריך רק לרפואה על אחת כ"וכ שתתרפא אותו:

אלא קיר אחת קטנה. ר"ל הקיר וכל אשר שם, כמפורש (מ"ב ד' י') נעשה נא עלית קיר קטנה ונשים לו שם מטה ושלחן וכסא ומנורה וגו'. ודע דר' לוי דהכא, ע"כ ס"ל כונ"ד לקמן, אכסדרה גדולה היתה וחלקוה לשנים ודו"ק:

שחפה את ההיכל כולו בכסף וזהב וכו'. הא דחפה שלמה המלך את ההיכל בזהב מפורש (מ"א ו' כ"ב) ואת כל הבית ציפה זהב עד תום כל הבית וגו', והא דחפה בכסף מפורש (ד"ה ב' כ"ט ה') ושבעת אלפים ככר כסף מזוקק לטוח קירות הבתים, ואיתא שם ברד"ק וארז"ל וכי כסף היה והלא זהב היה, אלא למה קורין אותה כסף, שהיה מכסף כל בעלי זהבים עיי"ש:

באמת ובלב שלם. הנה לעשות דבר טוב ואמת, בלא לב שלם משכחת לה, אבל לעשות דבר טוב בלב שלם בלי אמת אינו, לפיכך התפלל בדיוק ואמר בתחלה, מעט עשיתי מע"ט, אבל המעט באמת עשיתי, ואח"כ עשיתי בלב שלם, דהיינו כל שביכלתי:

שסמך גאולה לתפלה. פי' כוותיקין לקרות בנץ החמה ולא כדרכן של מלכים לעמוד בג' שעות, וכתוס' לעיל ט' ע"ב ד"ה כל, ורש"י ד"ה ותיקים (מפרשים). ומאחר שסמכתי גאולה לתפלה, עו"הז ועו"הב שניה בטוחים לי, וא"כ האיך קאמר לי ישעי', מת אתה בעו"הז, ולא תחי' לעולם הבא, והא איתי' (לעיל ט' כ"ב), כל הסומך גאולה לתפלה אינו ניזוק כל היום וכו', ועוד שא"ר יוחנן איזה בן העו"הב, זה הסומך גאולה לתפלה, והיינו שהתפלל, והטוב בעיניך עשיתי:

שגנז ספר רפואות. פי' ואי לא הייתי גונזו, מסתמ' הייתי מוציא משם רפואה למכתי, ועכשיו עשיתי לכבוד ה', כדי שיבקשו רחמי שמים, וא"כ בדבר שציער אדם עליו לכבוד ה', ודאי לא יכשול בו:

ספר רפואות. ועיין (ב"מ פ"ז ע"א) עד דאתא אלישע לא הוה דחליש ונתרפא, אתא אלישע בעא רחמי ונתרפא, ועיין תוס' ב"ב ט"ז ע"ב ד"ה שכל:

כתת נחש נחושת. מפורש (מ"ב י"ח ד'), ועיין ברמב"ן (במדבר ל"ג מ"א) שכתב שסרה מהם נחש נחושת כשחנו באובות עיי"ש, ודו"ק:

בתת נחש נחושת והודו לו. אע"ג דמפורש שם במלכים ב', דהיו טועי' אחריה, וא"כ מאי רבותי' דהודו לו, ושמא י"ל לפי שהי' מונח זה הנחש, לזכרון הנס, כמו צנצנת המן, והוא גונזו לגמרי ועיין רד"ק (מ"ב י"ח ד'):

גירר עצמות אביו וכו'. ובמכות כ"ד ע"א פי' (רש"י) רבינו יהוד' ד"ה שגוררו, גמר' היא ולא קרא עכ"ל, ולישנ' דקרא (ד"ה ב' כ"ח כ"ז) וישכב אחז עם אבותיו ויקברוהו בעיר בירושלים כי לא הביאוהו לקברי מלכי ישראל וימלך חזקיהו בנו תחתיו. והנה גירר "עצמות "אביו, משמע אחר שמת ימים רבים, ועיין (תיו"ט פסחים פ' מ"ט, מ"ק ח' ע"א) מלקט אדם וגו' ודו"ק:

קצץ דלתות היכל ושגרם וכו'. מפורש (מ"ב י"ח י"ד ט"ז):

תולין לו בזכות אחרים. ר"ל אם עושין בקשתו, תולין לו בזכות אחרים, ועיין (איוב מ"א) מי הקדמני ואשלם:

מר הוא לו. פי' מדתלה לו בזכות אחרים, הוה לי' כנהמ' דכיסופי, כנצרך לבריות, דהוי כאילו נדון בשני דינין באש ובמים (לעיל ו' ע"ב), והיינו דאמר חזקי', מר לי מר, מכפל מר, דרש כב' דינין (ועיין מהרש"א):

נעשה נא עלית קיר. משום דאיירי לעיל מענין קיר דחזקי', נקט לה הכי, ובזה מיושב הא דמפרש הש"ס ברישא, פסוק י' נעשה נא וגו', ואח"כ מפרש פסוק ט' ותאמר אל אישה וגו':

מעולה שבבתים. המשובח, וקמ"ל שקיימ' הכנסת אורחים בצד היותר טוב, ולא היתה עינה צרה באורחים, כי האי דאית' (ב"מ פ"ז ע"א) א"ר יצחק שאשה צרה עיניה באורחים: ונשים לו שם מטה שלחן כסא ומנור'. הקדימ' מטה ואח"כ שלחן, דגדולה נתינת מקום שינה לעוברי דרכים, יותר מאכילה, וראי' (ממשנה פאה פ"ח מ"ז, ומשבת כ"ה ע"ב) נשיתי טובה, זו מטה נאה עיי"ש. ובס' תורת משה מהגאון בעל הח"ס זיע"א פ' כי תשא, ת"ח נקרא משכן, ר"ת "מטה "שלחן "כסא "נר, שעשתה השונמית לאלישע וכו':

יהנה כאלישע. פי' דאתייקור' דמתייקר' בי', דכתיב שם (במלכים ב' ד') ותחזק בו וגו', (וכחולין מ"ד ע"ב) דליכא משום שונא מתנות יחי' (ועיין במפרשים):

שכל מקום שהלך שם ביתו עמו. ועיין (לקמן מ"ח ע"ב) כי הוא יברך הזבח, משמע קצת שהיה אוכל מקרבן שלמים של אחרים ודו"ק. ודע דדוק' כשמואל שאינו צריך כ"כ לאחרים, כי כ"מ שהלך שם ביתו, לכן אל יהנה, אבל אם צריך ליטול ואינו נוטל ה"ז שופך דמים, וכדאית' בירושלמי סוף מס' פיאה (סמיכות חכמים). א"נ דוק' כשמואל לפי שהלך לשפוט את ישראל, לכן לא רצה ליהנות משום אדם, משום דנראה כשוחד

(מס' עיון יעקב). ואין לדקדק והא גם אלישע היה פרנס לישראל, כמפורש ברמב"ם בהקדמה ליד החזקה שכתב, אלישע ובית דינו קיבלו מאליהו ובית דינו עיי"ש, די"ל דשאני שמואל שהוא הלך מידי שנה בשנה וסבב בית אל והמצפה והגלגל לשפוט את ישראל, לכן הי' צריך ליזהר ביותר אפילו מדבר שנראה כשוחד, משא"כ אלישע שהוא לא הלך בכל המקומות. ויש לרמז הדברים בלישנ' דקרא שם (ש"א ז' ט"ז י"ז) וישפוט שמואל את ישראל כל ימי חייו, והלך מידי שנה בשנה וסבב בית אל והגלגל והמצפה ושפט את ישראל את כל המקומות האלה, ותשובתו הרמתה כי שם ביתו ושם שפט את ישראל ויבן שם מזבח לה', ולפי מה שכתבתי ששמואל היה נזהר ביותר מליהנות משום אדם, לפי שחזר בכל המקומות לשפוט את ישראל, וא"כ בקל יבואו לחושדו על השוחד, לכן נזהר בזה, לפי"ז הכוונ' לפי וישפוט שמואל את ישראל כל ימי חייו והלך וגו' וסבב בית אל והגלגל והמצפה ושפט את ישראל את כל המקומות האלה, לכן ותשובתו הרמתה, חזר למקומו רמתה, כי שם ביתו, ר"ל מזה הטעם כל מקום שהלך שם ביתו עמו, שלא לקבל הנאה משום אדם, מת"כ ושם שפט את ישראל, ר"ל היה דבריו נשמעים בדין ובמשפט, ויבן שם מזבח לה':

קדוש הוא מנא ידע'. בשלמ' דקאמר' איש אלקים, משום דנביא היה, ונביא נקרא איש אלקים, אבל דקדוש הוא מנא ידע'. ודע דמכאן משמע דקדושה הוא יותר במעלה מנבואה, ויש לדקדק דאית' (בע"ז כ' ע"ב) קדושה מביא לידי רוח הקודש עיי"ש, ובפרט לפי משנה במשניות סוף מס' סוטה, פרישות מביא לידי קדושה, קדושה מביא לידי ענוה, ענוה מביא לידי יראת חטא, ויראת חטא מביא לידי חסידות, וחסידות מביא לידי רוח הקודש וכו' עיי"ש, ויש ליישב במה שפרש"י שם לידי רוח הקודש להשרות עליו שכינה עיי"ש, דמשמע שזה עוד יותר מנבואה, ונבואה והשראת עליו שכינה ב' עניינים הם ודו"ק:

שלא ראתה זבוב וכו' ולא ראת' קרי עליו. והיינו דקאמר' עובר עלינו תמיד, דאלמל' רק פעם ושתים היה עובר, אינו ראי' כ"כ, אבל עובר עלינו תמיד, ובכל זה כזאת וכזאת לא ראיתי אצלו, ע"כ איש אלקים קדוש הוא:

שלא ראתה זבוב עובר וכו'. והוא כעין מי' ניסים שהיו במשכן ומקדש, שלא נמצא שם זבוב, ומסתבר שדרש כן "מאיש "אלקים. ומ"ד שלא ראתה קרי כליו, דרש מדכתיב "קדוש "הוא, וכ"מ שאתה מוצא גדר ערוה אתה מוצא קדושה (רש"י ויקרא י"ט), א"כ קדוש הוא. ואפשר בדיוק קאמר שלא נראתה זבוב עובר, דאפילו עובר זבוב על שולחנו לא נראה, כ"ש שלא נראה שעומד שם. ודע דכאן פליגי בהא מילתא רב ושמואל, ולא

נתפרש מאן דאמר שלא ראתה זבוב עובר וכו', אבל לפי מה דאית' (לקמן ס"א ע"א) רב אמר יצ"הר דומ' לזבוב וכו' (עיי"ש דשמואל פליג), לפי"ז י"ל בדרך דרש דרב לשיטתי' הוא דאמר כאן, שלא ראתה זבוב עובר על שלחנו, זה יצ"הר שדומ' לזבוב, וכת דילי' לא היו יכולין למיקרבי' לי', אלא שלחנו דומ' למזבח, וכדאמר ר' יהוד' תלמיד דרב (לקמן נ"ה ע"א), ומזה ידעה דאיש אלקים קדוש הוא:

הוא קדוש ומשרתו אינו קדוש. פי' והוא חידוש, דהא מושל מקשיב לדבר אמת משרתיו צדיקים (חולין ד' ע"ב). ומצאתי בהגה' מלוא הרועים, שאמרה כן, כדי לייחד לו לאלישע מקום מובדל ומוצנע לעצמו, לפי שבבית ששם יושבים נשים, יכול לבוא לידי יחוד, והוא קדוש הגודר עצמו מערוה, אך דהא היה נערו עמו, ועל זה אמרה ומשרתו אינו קדוש, שהוא חשוד לאותו דבר, ובחד פרוץ ג"כ אסור, דדוק' תרי כשרי עכ"ל. ודע הא דידעה ומשרתו אינו קדוש, על זה מביא הש"ס ראי', שנאמר ויגש גחזי להדפה, שאחזה בה בהוד יפיה, ולפי"ז קשה קו' האחרונים, דהא ויגש גחזי להדפה, נעשה זמן רב אחר שאמרה הוא קדוש, כמפורש שם במלכים, וא"כ עדיין קשה מנא ידעה דמשרתו אינו קדוש, וצריך ליישב מ"מ מדעשה כן לבסוף, מכלל דנתן עיניו בה מתחלה, כדרכו של נואף, והרבה עמה שיחה, ומשם ידעה שגחזי אינו קדוש. ויש שמוחקין תיבת "שנאמר, אלא ויגש גחזי להדפה, הוא דרש בפני עצמו, ולפי"ז מנא ידעה דמשרתו אינו קדוש, צריך לומר "דשלחן וסדין של גחזי לא היה נקי לא מזבוב ולא מקרי (ועיין בס' ע"י):

במקום גבוה. כסא ושרפרף, דוק' בגבו' ג' טפחים, ואיכ' מ"ד בכסא וכלים אפילו אינן גבוהי' ג' (ש"ע סי' צ'). שרפרף, הוא כסא הנתון תחת רגלים:

ולא במקום גבוה. על דבר שהוא גבוה, שידאג שמא יפול ממנו, ולא יוכל לכוין תפלתו, ועוד שנראה שרוצה לקרב עצמו למעלה לשכינה (נ"י):

אלא במקום נמוך. כלומר על הארץ כשאר העם (נ"י), וכן מותר לקרות באילן, משום דדינו כעלייה, לקמן ט"ז ע"א תוס' ד"ה לפי עיי"ש:

לפי שאין גבהות לפני המקום שנאמר ממעמקים קראתיך ה'. אבל גירסת הרי"ף והרא"ש לפי שאין גבהות לפני המקום, ואע"פ שאין ראי' לדבר זכר לדבר שנאמר ממעמקים וגו' עיי"ש. ודע דמסתבר גירס' זו, דהא לפי גירס' שלנו יש לדקדק האיך אמר בתחילה טעם לפי שאין גבהות לפני המקום, ואח"כ מביא מקרא:

וכתיב תפלה לעני כי יעטוף. פי' וכתיב בסיפ' דקרא ולפני ה' ישפוך שיחו, דהיינו אם הוא עני, עומד לפני ה' בלי מחיצה מבדלת (מעין הברכות). א"נ לפי דמפסוק ממעמקים

וגו', יליף במסדר שבחו של מקום, צריך מקום נמוך, לכן מביא מפסוק תפלה לעני, דבשואל צרכיו ודאי צריך מקום נמוך (מס' עיון יעקב):

המתפלל צריך שיכון רגליו שנאמר וכו'. עיין בב"י סי' צ"ה הטעם:

לא תאכלו קודם שתתפללו על דמכם. פי' ענין דהכא שייך וקאי בתפלת שחרית דוק', והא דלקמן כל האוכל ושותה ואח"כ מתפלל קאי במנחה, דבי' ליכ' לאו דלא תאכלו, רק איסור' משום ואותי השלכת וגו' (מלוא הרועים) **כל** האוכל ואח"כ מתפלל וכו' קבל עליו מ"ש. פתח בתפלה ומסיים בקבלת עול מלכות שמים ודו"ק:

אלא גאד. לשון גאוה (ועיין במהרש"א):

אמר הקב"ה לאחר שנתגאה זה קבל עליו מלכות שמים. בתמי', והא להמתגאה אומר הקב"ה אין אני והוא יכולין לדור בעולם (סוטה ה' ע"א), וא"כ אין קבלתו דעול מ"ש, קבלה. ולפי"ז אין סתיר' מהכא להא דמס' סוטה:

כל אדם יטה וכו'. נקטו כל אדם, עיין (דלקמן י"ג ע"ב) מצינו חילוק גבי בעל בשר לענין מטה על צדו (ועיין לקמן ט"ז ע"א) גבי אומנין:

והטתי לקרות כדברי ב"ש. עיין יבמות ט"ו ע"א, גבי צרת הבת, דר"ט מתלמידי ב"ש הי' לכן סיכן א"ע כדברי רבו (הגר"א לאנדא). והא דאית' (לקמן נ"ג ע"ב) תרי תלמידי חד עביד בשוגג כב"ש ואשכח ארנקא דדהבא עיי"ש, י"ל התם ב"ה מוד' דנכון לעשות כב"ש, משא"כ כאן בק"ש כתוס' לקמן י"א ע"א ד"ה תני (תוס' ר' עקיב'):

אמרו לו כדי היית לחוב בעצמך שעברת על דב"ה. ואע"ג דר"ט עבר ג"כ על הא דרב, דיכנס אדם בכי טוב (תענית י' ע"ב) שיכנס בערב בעיר בעוד החמ' זורחת עיי"ש, די"ל דהא חמיר' סכנת' מאיסור', ומילת' דרב משום סכנת דרך הוא, לכן אמרו לו, בלא זה שעברת על הא דרב, אלא בזה בלבד "כדי "היית לחוב בעצמך, במה שעברת על דברי ב"ה:

דף י' ע"ב רש"י ד"ה אבי אבא שקפה ההיכל כולו בכסף וזהב. שלמה עכ"ל, מפורש (מ"א ו' כ"ב וד"ה א' כ"ט ד'), אלא שבמלכים שם, מפורש ששלמה עשה, ושם כתיב וכל הבית צפה "זהב, ובדברי הימים מפורש גבי דוד שהכין "כסף וזהב, וארז"ל וכי כסף היה, והלא זהב היה, אלא למה קורין אותה כסף, שהיה מכסף כל בעלי זהבים, עיי"ש ברד"ק, וכאן ג"כ נקט כסף וזהב ודו"ק. ודע שבדיוק פרש"י כאן אבי אבא שלמה, לפי שלעיל בעמוד א' על מבית אבי אבא, פרש"י דוד:

רש"י ד"ה שגנז ספר רפואות. כדי שיבקשו רחמים עכ"ל, ורמב"ם פי' ספר רפואות ספר המודיע מעניני צורת הכוכבים והטלסמאות, שצורה פלונית העשוי' בזמן ועת ידוע,

מרפאת מחולי פלוני, וזה היה קרוב להטעות הבריות אחר עכו"ם, ולכך גנזו (ר' עובדי' ועיין תוס' יו"ט פסחים פ"ד מ"ט):

רש"י ד"ה גירר עצמות אביו. לפי שהי' רשע בזהו וכו' שלא להוציא כהוגן במטות זהב וכסף עכ"ל, ובפסחים נ"ו ע"א פרש"י גירר, משום כפרה, ולא קברו בדרגש ומטה נאה, ומפני קידוש השם, שיגנה על רשעו ויווסרו הרשעים עיי"ש. ודרגש הוא ממיני כסאות והמטות והוא גדול מספסל (רמב"ם סנהדרין פ"ב):

רש"י ד"ה סתם מי גיחון.

(**א**) מי שלוח (בד"ה ב' ל"ב ל') (ב) ולמה כדי שלא יבואו מלכי אשור וימצאו מים לשתות (ג) ולא זהו גיחון הנהר הגדול דההוא לאו בא"י הוא וכו' עכ"ל.

(**א**) מי שילוח. לישנ' דקרא (בד"ה שם) והוא חזקיהו סתם את מוצא מימי גיחון העליון וגו'. ולכאור' למה קראו רש"י מי שילוח, ומת"כ צריך רש"י להאריך, ומתרגמינן ותחתון יתי' לשילוחא, מאחר שבמקרא וכן בש"ס נזכרו בשם מי גיחון, ולא נזכר מי שלוח ודו"ק:

ב ולמה כדי שלא יבואו מלכי אשור וימצאו מים וכו'. מפורש (בד"ה ב' ל"ב ב' ג' ד'):

ג ולא זהו גיחון הנהר הגדול, ר"ל הנזכר (בראשית ב' י"ג) ושם הנהר השני גיחון הוא הסובב את כל ארץ כוש, דזה הנזכר שם בבראשית, לאו בא"י הוא. והא דכתב רש"י הנהר הגדול, י"ל נגד גיחון דא"י, שהוא רק מעין קטן, נקרא זה נהר גדול. א"נ לפי שכתוב שם והיה לארבעה "ראשים, וגיחון מהם הוא. ודע דבאבן עזרא שם כתב בשם הגאון, וז"ל וידוע כי גיחון קרוב לארץ ישראל הוא, כי כן כתוב והורדתם אותו אל גיחון, והוא בא מפאת מזרחית דרומית וכו' עיי"ש, וכבר עמד בזה הרב חיד"א בס' כסא רחמים באבות דר"נ פ"ב, דהאיך הביא ראי' לגיחון שהוא קרוב לא"י, מפסוק והורדתם אותו אל גיחון, דהא זה הוא סמוך לירושלים והניח בצ"ע עיי"ש:

רש"י ד"ה כי שם ביתו. לעיל מיני' כתיב וכו' עכ"ל, ובספ"ח לגמר' ד"ה שכל מקום שם העתקתי עיי"ש, והנה רש"י ז"ל קיצר כאן בל' הכתוב. ולפי פי' רש"י י"ל נקרא שפיר שמואל הרמתי, לפי שבכ"מ שהלך ביתו וכלי תשמישו עמו, וא"כ בכ"מ היה כעין "רמה ממש, וזה ג"כ שבחו:

רש"י ד"ה תפלה לעני. דרך עניות עכ"ל, פי' היינו ג"כ ממעמקים מעומק הלב (נ"י):

רש"י ד"ה יכוין את רגליו. זו אצלזו עכ"ל, פי' לעמדם יחד כאילו הם רגל אחד כמו המלאכים וככהנים (נ"י) עיין טוב"י סי' צ"ה:

תוס' ד"ה גדול הקורא ק"ש בעונתה וכו'. וי"ל דהכי קאמר, יותר מהעוסק בתורה פעם אחרת שלא בשעת ק"ש וכו' עכ"ל, פי' דהכי קאמר אפילו מי שתורתו אומנתו, גדול

כשקורא ק"ש בעונתה יותר משעוסק בתורה פעם אחרת שלא בשעת ק"ש, כך למדתי לפרש מהגהת אשרי עיי"ש, וראי' לדבר שהרי אפילו מי שתורתו אומנתו, פוסק מתורתו בשביל ק"ש, ואינו פוסק לתפלה כדאית' בשבת י"א ע"א, ועיין ברשב"א ד"ה הא דאמר, ובשפ"ח לרשב"א שם העתקתי דברי הירושלמי בזה עיי"ש:

דף יא.

ע"א גמר' לכדתני' בשבתך בביתך פרט לעוסק במצוה וכו' ובתוספתא שלפנינו פ"א הכי גרסינן, בשבתך בביתך פרט לחתנים, ובלכתך בדרך פרט לעוסקין במצות עיי"ש. ולפי פי' רש"י ד"ה ובלכתך בדרך, משמע דנוסח שלנו מדויק טפי, אבל לפי דרז"ל בפ"ק דיומא, בית זו אשה, משמע טפי כנוסח התוספתא, בשבתך בביתך, פרט לחתנים, שעוסק להיות לו בית זו אשה:

בשבתך בביתך פרט לעוסק במצוה ובלכתך בדרך פרט לחתן מכאן אמרו הכונס את הבתולה חייב וכו' לכאור' מאי מכאן אמרו, וי"ל דה"ק התנא המסדר הברייתא', היה קבלה בידו מדורות הקודמי', דדרשי' בשבתך בביתך פרט לעוסק במצוה, ובלכתך בדרך פרט לחתן סתם, ואפשר אפילו כונס אלמנה, ובאו דור האחרון, ודקדקו בדברי הראשונים, והוכיחו דע"כ דוק' הכונס את הבתולה, דאילו היה הדבר סתם גזירת הכתוב דכל העוסק במצוה פטור מק"ש, הנה חתן ג"כ עוסק במצוה הוא, ול"ל לימוד מיוחד לחתן, אלא ע"כ דוק' במצוה שיש עמה טרדה פטור, ותרוייהו בעינן מצוה וטרדה, ממילא סד"א דחתן אפילו כונס הבתולה לא יהי' בכלל הזה, דהמעשה בזה אינו טרדא, רק טרדא דמחשבה, וסד"א טרדא דמחשבה לא יקרא טרדא, ע"כ צריך לימוד מיוחד, דגם טרדא המחשבה טרדא היא, ועכ"פ תרוייהו בעינן מצוה וטרדא אפילו במחשבה, ממילא מכאן אמרו הדור האחרון, והוכיחו הכונס את האלמנה חייב, דאין כאן שום טרדא אפילו במחשבה, רק מצוה, וקחזינן דמצוה בלא טרדא אינ' פוטרת, מדלא קא מסגי ליה בחד פסוקא, ואי קשי' על החכמים הראשונים, כיון דקא דרשי בשבתך, בשבת דידך, משא"כ במצוה, מהיכן שפטו דבעינן דוקא מצוה שיש עמה טרדא, דילמא גזירת הכתוב הוא בכל מצוה, י"ל דדרשי מיתורא דביתך, להורות בשבת דידך בביתך, שיש לאדם טרדת הבית קא מיחייבת, וכי האי גוונ' במצוה פטירת, ובזה מתורץ מה שפירש"י אלא מיעוט' בעלמא הוא דקא דרשינן מביתך, דלכאור' דבריו תמוהין, דהא לא דרשינן כלל "מביתך, רק משבתך ובלכתך, ולפי דברינו ניחא (מג"ת). ודע הא דכתיב ב' פעמים בשבתך בביתך ובלכתך בדרך בפ' שמע ובפ' והיה, עיין בצל"ח שתירץ דבפ' שמע, צריכי

פרט היכ' דכבר עוסק בענין המצוה והחתן, ודפ' והיה, צריכי פרט היכ' הולך לעסוק בענין עיי"ש:

א"כ לכתוב רחמנ' בשבת ובלכת וכו'. הנה לעיל יליף ר' פפא פרט לעוסק במצוה מבדרך, ועכשיו חזר מתירוצו של ר' פפא, א"כ הל"ל "אלא א"כ לכתוב וכו' ודו"ק:

חוץ מן התפילין שהרי נאמר בהם פאר שנאמר פארך חבוש עליך. פי' ותרגום פארך, טוטפתך. ודע הא דתפילין נקראו פאר לישראל, הטעם משום שהקב"ה מניח תפילין, להתדבק ולהתפאר בנחלתו ישראל, כדלעיל ו' ע"א (מהרש"א שם). א"נ לפי שתפילין צריכין למשמש בהו כל שעה, ק"וח מציץ, שאין בו אלא אזכרה אחת, אמרה תורה והיה על מצחו תמיד, ק"וח תפילין שיש בהם כמה אזכרות (שבת י"א ע"א), ולפי"ז ציץ שנקרא נזר הקודש, אע"ג שאין בו אלא אזכרה אחת, ק"וח תפילין שיש בהם כמה אזכרות, שהם נזר ותפארה לישראל. א"נ הטעם כמו שהארכתי בשפ"ח לגמר' לעיל ו' ע"א ד"ה שהתפילין:

וב"ש ההוא מבעי להו פרט לשלוקי מצוה. ויש מוחקין הני שבע תיבות, וכן בנוסח כתב יד ליתא, ובהג' מהרש"ש כתב לפי שהאריך הרבה בדרשה דפרט לעוסק במצוה, ועכשיו חזר לענין הראשון, בטעם פלוגתתן, חזר וכפל הענין שהפסיק בו, ובתנ"ך נמצא הרבה כיוצא בזה:

ת"ר בית הלל אומרים עומדין וקורין וכו'. והנה דברי ב"ש לא נזכרו כאן, ובתוספתא שלפנינו, לא נמצא שם ב"ה אומרים וכו', אלא מתחיל מעשה בר' ישמעאל וראב"ע שהיו שרוין במקום א', והיה ר' ישמעאל מוטה וכו' עיי"ש. והנה גירסת התוספתא שהיו שרוין, יותר ניח' מגירס' שלפנינו שהיו מסובין, דהא מאחר שהיו מסובין, האיך אמר והי' ר' ישמעאל ומוטה ור"א זקוף ודו"ק:

ארא שמא יראו התלמידים ויקבעו הלכה לדורות. ובתוספתא גרס ויקבעו כדבריך הלכה לדורות עיי"ש, ובדיוק נקט "כדבריך, דידעו דלית הלכת' כב"ש, אבל יסמכו על דבריך, א"נ שיסמכו על מעשה רב:

ה"מ דמטי ואתא מעיקר". וכן משמע מדנקט עומדין וקורין וכו' ומטין וקורין, ולא נקטו קורין ועומדין, קורין ומטין, כדתנן (מגילה כ"א ע"א) הקורא מגילה עומד ויושב וכו':

ב"ש פוסלין. בין בסוכה גדולה בין בסוכה קטנה, משום גזירה שמא ימשוך אחר שולחנו: א"ל ב"ה לב"ש מעשה שהלכו זקני ב"ש וזקני ב"ה וכו'. הקדימו ב"ה בעצמם את ב"ש לפי שהיו נוחין:

לבקר את ר"י בן החורני. ר"י בן החורני. ר"י בן התורני היה מתלמידי ב"ש יבמות ט"ו ע"ב (מפרשים). ודע דאית' התם ואע"פ שר"י בן החורני תלמיד שמאי היה כל מעשיו לא עשה אלא כדב"ה עיי"ש ודו"ק:

דף י"א ע"א רש"י ד"ה ובלכתך בדרך פרט לחתן. ואע"ג דחתן נמי עוסק במצוה הוא, אי לאו קרא יתיר' לא נפק' לן (א) מקרא קמא דכיון דעוסק במצוה לא כתיב בקרא בהדי' (ב) אלא מיעוט' בעלמא דקא (ג) דרשינן מביתך וממעטינן מינה עוסק במלאכת מצוה דאיכ' טרדא (ד) אבל חתן דטרדא דמחשבה בעלמ' הוא שמחשב על עסק בתולים וכו' עכ"ל:

(**א**) **מקרא** קמא. כלומר מרישא דקרא, דהא חד קרא הוא בשבתך בביתך ובלכתך בדרך:

ב אלא מיעוט' בעלמ' הוא וכו'. ואע"ג דדבר הנלמד ממיעוט' דקרא, הוי כדרש גמור, ואפשר דיש חילוק בין מיעוט שנתמעט מג' לשונות של מיעוט, והם "אך, "רק, "מן, בין מיעוט אחר, ועיין בל"ב מדות דר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, מדה ב', במיעוט כיצד עיי"ש בסוף מבוא התלמוד:

ג דקא דרשינן מביתך. הסוגי' מוכח דלא מביתך דרשינן פרט לעוסק במצוה, אלא מדכתיב בשבתך, ולא כתיב בשבת, עיין בשפ"ח לגמר' ד"ה בשבתך ודו"ק:

ד אבל חתן דטרד' דמחשב' בעלמ' הוא שמחשב על עסק בתולים. פי' שמא לא ימצאנ' בתולה, (רמב"ם פ"ד מהק"ש), ויש קצת להוסיף בפרש"י, דהנה כל שאר עוסק במצוה המצוה היא הטרד', והיא פוטרת אותו, אבל גבי חתן הטרד' הוא, שמא לא ימצא בתולים, ויהי' מקחו בטעות, ואין כאן מצוה, וא"כ הטירד' מחייבות אותו, ובזה מדויק ל' רש"י ז"ל אבל חתן דטרד' דמחשב' בעלמ' הוא, ר"ל הטרד' היא אינ' מחשבת מצוה אלא מחשבה בעלמ':

רש"י ד"ה מאי משמע. פרט לעוסק במצוה עכ"ל, וכן מאי משמע פרט לחתן, ומוכח כן מדברי רש"י ד"ה כי דרך, בשבתך ובלכתך הקשו לדרך:

רש"י ד"ה מי לא עסקינן דקא אזיל לדבר מצוה וכו'. כלומר מנלן דבדרך רשות לחודא אייריי קרא וכו' עכ"ל, רצה ליישב האיך שייך לומר על מקרא שכתוב מי לא עסקינן וכו':

רש"י ד"ה אלמא א"ר אבא. כמו למה אמר אבל אע"פ שטרוד בצערו וכו' ואבל מתגולל בצערו בעפר וכו' עכ"ל, דברי רש"י ז"ל ואבל מתגולל בצערו בעפר, נלקחים מל' הקרא (איוב ט"ז ט"ו) שק תפארתי עלי גלדי ועוללתי בעפר קרני, ופי' רש"י גלדי, מכה יבשה, ועוללתי, ולכלכתי, ל' בזיון וגנאי, קרני, זיוי וענין זוהר עיי"ש. והיינו שכתבו התוס' ד"ה שנאמר, פי' רש"י ואבל מעולל בעפר קרנו. ועיין (קידושין ל"ז ע"א) רש"י ד"ה ונוהגין בין בארץ בין בח"ל, תפלין אשכחן בכמה דוכתין ברבנן אמוראי דבבל דמנחי תפילין

וכו' עכ"ל, ויש לדקדק מאחר דמבואר שם (ביחזקאל כ"ד) דפרשה זו פארך חבוש עליך וגו', נאמר ליחזקאל בשעה שהיה בארץ כשדים עיי"ש, הרי מפורש ממאמר השי"ת ליחזקאל, דבח"ל חייב, במצות תפילין, ורש"י ז"ל מבי' רק לפי שרבנן אמוראי דבבל מנחי תפלין ודו"ק:

רש"י ד"ה ועוסקין במלאכתן וקורין. לקמן דף ט"ז ע"א מוקמינן לה בפרק שני עכ"ל, בפרק שני, פי' בקריאת פ' והיה אם שמוע, אבל בקריאת פרשה ראשונה אין עוסק במלאכה, ועיין ברא"ש, (וכתבתי כן לפי שיש נוסחות הנדפסים בטעות):

רש"י ד"ה לאחד שא"ל וכו', א"ל יהי' זה כנגד המשחיתים וכו' הגדול הזה יהי' נתון לתער ולמספרים שאביא עליו ואשחיתנו עכ"ל, וברשב"א גורס כמו בירושלמי, מה לך זקנך מגודל, והוא אומר כנגד המשחיתים, פי' להלוך נגד דעת המשחיתים זקנם, וכן הוא בערוך. והנה מסוגי' הש"ס כאן דאמר, עכשיו כשאני הטתי אתה זקפת, משמע קצת כפרש"י:

רש"י ד"ה בשחר מברך לפני' וכו' כדאמר בברכות ירושלמי וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפתי חכמים לתוס' לעיל ב' ע"א ד"ה מברך עיי"ש. ודע דברשב"א לקמן י"ב ע"ב ד"ה מתניתן אר"א בן עזרי', אחר שכתב דברי הירושלמי הנזכר כאן, כתב הרשב"א וז"ל ובמדרש תהלים מצאתי, במזמור שגיון לדוד, זה שאמר הכתוב שבע ביום הללתיך, אריב"ל אלו ז' מצות ששבכ"ש, יוצר אור ואהבה רבה שמע והיה ויאמר, ואמת ויציב, וגאל ישראל, ולפי שאין מצות ציצית ערבית, מוסיף פורש סוכת שלום, ר' אבין בשם ר' נחמיה אומר אלו ז' מצות שאדם עושה בכל יום, קורא ק"ש ב' פעמים, ומתפלל ג' פעמים, ואוכל ומברך ב' פעמים עכ"ל (וצ"ל חוץ ביום ההענית). והנה לפי גירסת הרשב"א הרי המדרש דרש כן, על מזמור שגיון לדוד, שהוא ג"כ פרשה שביעי שבתהלים, ומילת שגיון, משמע שזה אחד משמות הזמר, על ששם הכלי עיי"ש בפרש"י שבתהלים, אבל במדרש שוחר טוב שלפני, דרש המדרש כך בפרשה ו' שבתהלים, דז"ל למנצח בנגינות על השמינית מזמור לדוד, זש"הכ שבע ביום הללתיך, אריב"ל אלו ז' מצות שבק"ש יוצר אור וכו' ודו"ק. ודא דתנא כאן שתים לאחריה, והם אמת ואמונה והשכיבנו ולא הזכיר ברכת ברוך ה' לעולם וכו' בסיום יראו עינינו, לפי שפסוקים הללו וחתימתם נתקן אח"כ, מפני שב"הכנ שלהם היו בשדות (ראש יוסף), ועיין לעיל ב' ע"א תוס' ד"ה מברך, ודף ד' ע"ב תוס' ד"ה דאמר, ורש"י שבת כ"ד ע"ב ד"ה משום:

תוס' ד"ה שנאמר וכו' כי היכי דלא נילף שאר מצות מתפילין מקל וחומר וכו' עכ"ל, פי' מדאיתקש כל התורה לתפילין כדאית' סוף פ"ק דקידושין (מלא הרועים):

תוס' ד"ה אחת ארוכה וא' קצרה. פרש"י ארוכה אמת ואמונה קצרה השכיבנו ותימא השכיבנו נמי ארוכה ותדע מדלא חשיב (א) בתוספתא בהדי קצרות וכו' (ב) ועוד פעמים ש מאריכין הרב' בתוסף' (ג) כמו אור יום הנף, ועוד אמת ואמונה פעמים שמקצרין בה מאד כדאמרינן לקמן בפרק היה קורא דף י"ד ע"ב וכו' עכ"ל:

א **בתוספתא** דז"ל התוספתא פ"א א) למה אמרו א' ארוכה וא' קצרה מקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר לקצר אינו רשאי **להאריך** אלו ברכות שמקצרין בהן ב) המברך על הפירות ועל המצוה ג) וברכת הזימון ד) וברכה אחרונה שבברכת המזון, אלו ברכות שמאריכין בהן ה) ברכת תענית ו) וברכות של ר"ה וברכות יו"כ עכ"ל התוספתא:

א) למה אמרו. כמו במה אמרו, ר"ל באיזה ענין אמרו א' ארוכה וא' קצרה (ערלה פ"ב מ"ו):

ב) המברך על הפירות ועל המצות. מכאן ראי' לתוס' ד"ה מקום, ועיין רש"י שלא לחתום:

ג) וברכת הזימון. ר"ל נברך שאכלנו משלו, ולקמן מ"ו ע"א אית' עד היכא ברכת הזמון ר"נ אמר עד נברך ור' ששת אמר עד הזן עייי"ש, ודברי התוספתא הן כדברי ר"נ לקמן ועיין בש"ע סי' ר' ס"ב:

ד) וברכה אחרונה שבברכת המזון. כפי הנראה הוא ברכת הטוב והמטיב עד אל יחסרנו:

ה) ברכת תענית. הן שש ברכות שמוסיפין בתפלת תענית כמפורש (בתענית פ"ב מ"ב) ואומר לפניהם כ"ד ברכות, י"ח שבכל יום ומוסיף עליהן עוד שש:

ו) וברכות של ר"ה. הן ט' ברכות של מוסף שבכללם מלכות זכרונות שופרות שהן ארוכות, א"נ אף תפלת שחרית ומנח' וערבית שמאריך בברכת אתה קדוש, וכן תפלת יו"כ הוי בכלל ארוכות, אבל הא דמאריכין בתפלת יו"כ בוידוי הוי אחר ברכת שים שלום ודו"ק:

ב **ועוד** פעמים שמאריכין הרבה בתוספ', י"ל כוונתם דיש מקומות שאומרים בני אשכנז בליל ב' דשבועות פיוט גדול, מפורש בו סדר הבאת הבכורים (כמו בליל ב' של פסח שמפורש במערבית סדר הבאת העומר), המתחיל אשריך ישראל, הנדפס בקצת מחזורים, וכן שמעתי ג"כ, בקובץ גדול הנדפס על קלף דפוס זולצבאך, נדפסו פיוטים גדולים לברכת השכיבנו:

ג כמו אור יום הנף. הוא בתפלת מערבית לליל ב' של פסח, לברכת השכיבנו:

דף יא:

ע"ב גמר' כדי להזכיר מדת יום בלילה ומדת לילה ביום. והטעם נגד המינים שאמרו מי שברא אור לא ברא רבך, כדאית' בגמר' (רבינו יונה), וכבר תמה מהרש"א ח"א שאין זה

גמר' בשום מקום על אור וחושך, אלא על הרים ורוח, אית' כן (חולין פ"ז ע"א) עיי"ש, והנה ביותר יש לדקדק על לשון הש"ע אור"ח סי' נ"ט ס"א, וז"ל תיקנו להזכיר מדת לילה ביום, להוציא מלב האפיקורסים שאומרים שמי ברא אור לא ברא חושך עכ"ל. הא היכן מצינו שאמרו כן על אור וחושך ודו"ק. א"נ י"ל טעם שתקנו להזכיר מידת יום בלילה ומידת לילה ביום, לפי' כשהוא יום במדינה זו, יש מדינה ששם עדיין לילה, וכן להיפך, לפיכך צריכין להזכיר שניהם בברכה בין ביום בין בלילה, דהא שניהם איכ', דאל"כ ממעט בשבחו של מקום:

אלא מדת יום בלילה היכי משכחת לה. פי' דאין להקדים חושך לאור, והוא צריך להקדים מידי דזמני' ברישא, ומתרץ אביי גולל אור וכו', הרי מזכיר מדת לילה קודם, וג"כ מזכיר אור ברישא (הג' ראמ"ה) ועיין רש"י לקמן י"ב ע"א ד"ה ה"ג וכו' מדת היום בלילה:

תני' נמי הכי א"א אהבת עולם אלא אהבה רבה ורבנן אמרי אהבת עולם וכן הוא אומר וכו'. ואע"ג דרבנן פליגי, אפילו הכי נקט תני' נמי הכי, משום דת"ק תנא הכי. ודע בשם גדול אחד מצאתי כתוב, דפי' הענין תני' נמי הכי אין אומרים אהבת עולם וכו', פי' מי שאין תורתו אומנתו א"א אהבת עולם אלא אהבה רבה, ורבנן אמרי פי' אבל מי שתורתו אומנתו הוא אמר אהבת עולם וכן הוא אומר וכו' וביאור הענין בארוכה. ולפי שבזמן הזה ליכ' ת"ח שתורתו אומנתו, לכן ג"כ מברכין אהבה רבה, ע"כ מצאתי:

ורבנן אמרי אהבת עולם. פי' אם ירצה יכול לומר במקום אהבה רבה אהבה עולם (צל"ח): וכן הוא אומר ואהבת עולם וגו'. פי' כמו בברכה ראשונה מתחילין בלישנ' דקרא יוצר אור ובורא חושך, אף ברכה שני' מתחילין בלישנ' דקרא:

שכבר נפטר באהבה רבה. פי' דברכת להבה רבה ואהבת עולם, הוי במקום ברכה אשר קדשנו במ"וצ לקרוא ק"ש (ברכי יוסף אור"ח רל"ח), ומאחר דק"ש היינו תורה, א"כ שפיר הוי כאילו ברך אשר קדשנו במ"וצ לעסוק בדברי תורה:

ר' אלעזר אומר למקרא ולמדרש צריך לברך וכו'. הל"ל אף למדרש צריך לברך, כדא"ר יוחנן ורבא לקמן ודו"ק:

ורבא אמר אף לתלמוד צריך לברך דא"ר חייא וכו' הוה קאימנ' קמי' דרב לתנויי בספר' דבי רב וכו'. ולכאור' לפרש"י ד"ה, מדרש הוא ספרא עיי"ש, א"כ מאי ראי' מספר' דבי רב לתלמוד, הא ספרא דבי רב, דהיינו תורת כהנים, הוא יותר במעלה מתלמוד, ואפילו ממשנה הוי במעלה, לפי שהוא מפרש טעמי המקראות גופא, מקרא זה למה נאמר, אות זה למה נאמר, והוא קרוב למקרא, תירוץ בצל"ח דספר' דבי רב דהכא, לאו היינו תורת

כהנים גופ' הנזכר לקמן י"ח ע"ב, אלא לתרץ להם ברייתות הסותרת זו לזו בת"כ, שהוא כמו תלמוד עיי"ש:

סגיאין הרבה, תרגום רב לי אחי, אית לי סגי אחי (בראשית ל"ג ט'):

ור' יוחנן מסיים בה הכי הערב נא וכו'. לשיטות התוס' לקמן מ"ו ע"א ד"ה כל, חדא ברכה היא, וא"כ ברכות התורה ב' ברכות נינהו, וא"כ צ"ל כאן והערב בוי"ו, ולרמב"ם בפ"ז מה' תפלה ה"י, ג' ברכות הן ברכת התורה עיי"ש, וכן כתב ברשב"א בשם בעל המאור, שג' ברכות הן ברכת התורה, כנגד מקרא ומשנה ובריית' שקורין בבוקר עיי"ש:

ור' המנונ' אמר אשר בחר בנו וכו' א"ר המנונ' זו היא מעולה שבברכת התורה. ולפי גירס' שלנו היה ר' המנונא משבח דברי עצמו, ומצאתי בהגמהרש"ש שציין ועיין בתוס' עירובין דף ס"ג, דתרי ר' המנונא הוו, ונראה שהראשון שבכאן הוא הקדמון תלמידו של רב, והב' הוא תלמידו דר"ח עיי"ש. ויותר ניח' גירסת הרי"ף ז"ל, והא דר' המנונ' מעולה שבברכות, א"ר פפא הלכך נימרינהו לכולהו עכ"ל, משמע דסתמ' דגמר' אמרה. ודע דבראש כתב דר"ת גרס א"ר פפא הילכך נימרינהו לתרוויהו ע"ש, ומסתבר גירסא זו, אם ברכת התורה נחשבי' לב' ברכות, אבל אם ברכת התורה נחשבי' לג' ברכות (והיינו אם גרסינן הערב בלא וי"ו, דלא גרסינן והערב) אז מסתבר לגרוס נימרינהו לכולהו (מס' מגיד תעלומה). והנה דרכו של ר' פפא בש"ס לומר הלכך נימרינ' לתרוויהו, כדאית' לקמן נ"ט ע"ב, ולקמן ס' ע"ב, ומגילה כ"א ע"ב:

ברכו ברכה א'. מברכות שלפני ק"ש:

והם ברכו. ברמב"ם בפ"ו מה' תמידין ומוספין ה"ד, היו מברכין ברכת אהבת עולם עיי"ש:

ובשבת מוסיפין ברכה א' למשמר היוצא. כלומר המשמר היוצא הוא היה המברך ברכה זו של הוספה, כדלקמן המשמר היוצא אומר וכו' ודו"ק:

ואתו שיילוהו לר' מתנה לא הוה בידי'. ועיין למאי הלכתא נקט הש"ס דר' מתנ' לא הוה בידיה ודו"ק:

שיילוהו לר' יהוד' א"ל הכי אמר שמואל אהבה רבה. כדלעיל א"ר יהוד' אמר שמואל אהבה רבה ולא אהבת עולם:

דף י"א ע"ב רש"י ד"ה יוצר אור וכו'. דאלו ברכה דישתבח (א) אינה מן המנין (ב) שהיא לאחורי פסוקי דזמרה וכו' (ג) ואומרים אותה קודם זמן ק"ש אם ירצו עכ"ל:

א **אינה** מן המנין. פי' ממנין ברכת שלפני ק"ש:

ב שהיא לאחורי פסו קי דזמרה. דמהודו לה' עד לאחר השירה הוא פסוקי דזמרה, (עיין טור אור"ח סי' נ"א), וברוך שאמר היא ברכה שלפניהם, וישתבח היא ברכה שלאחרי', (רמב"ם סדר תפלת כל השנה, וכתב שם דאומר השירה אחר ברכת ישתבח עיי"ש):

ג **ואומרים** אותה קודם זמן ק"ש אם ירצו. ובטוש"ע לא הזכירו מזה ודו"ק, ועיין פרש"י לקמן ל' ע"א, אבוה' דשמואל ולוי מקדמי ומצלי קודם עמוד השחר עיי"ש, ואם תפלה מותר בשעת אונס קודם עמוד השחר, כל שכן ברכת ישתבח. א"נ י"ל לפי דברי לבושי שרד סוף סי' פ"ט, שק"ש יוצא דוק' אחר שיכיר חבירו מד' אמות, ולא מעמוד השחר, אבל תפלה יוצא מעמוד השחר עיי"ש, לפי"ז י"ל מה שכתב רש"י ואומרים אותה קודם זמן ק"ש, ר"ל אחר עמוד השחר, קודם שיכיר חבירו מרחוק ד' אמות, ועיין חיי אדם כלל ט"ז ס"א, וכלל כ"א ס"ג, ובשפ"ח לגמר' לעיל ח' ע"ב ד"ה פעמים, ובס' תשובה מאהבה כ' להלכה למעשה כפרש"י כאן:

רש"י ד"ה כדכתיב קאמרינן. לישני דקרא (ישעי' מ"ה ז') **יוצר אור ובורא חושך עושה שלום ובורא רע אני ה' עושה כל אלה**. ואפשר משום דכתיב בסיפ' דקרא כל אלה, לכן תקנו לומר את הכל:

רש"י ד"ה שכבר נפטר באהבה רבה. שיש בה מעין ברכת התורה ותן בלבנו ללמוד וללמד לשמור ולעשות וכו' ותלמדם חוקי רצונך עכ"ל, נוסחת רש"י ז"ל משונה מנוסח' שלנו, א"נ הקדים המאוחר במתכוון, לפי ותן בלבנו ללמוד וללמד וכו', היא ממש מעין ברכת התורה ודו"ק:

רש"י ד"ה מדרש. הוא קרוב למקרא וכו' עכ"ל, עיין בשפ"ח לגמר' ד"ה ורבא:

רש"י ד"ה לגמר' א"צ לברך. אפילו קודם אהבה רבה והכי מוכח מילת' בפסח שני עכ"ל ז"ל הצל"ח טעות נפל בדפוס, דבפירוש רש"י היה כתוב בפ"ש, והוא ראשי תיבות בפרק שני, וטעה הקורא וסבר שהוא ר"ת בפסח שני וכונת רש"י על הא דלקמן י"ד ע"ב, דברי ר' חיי' ב"א דלקמן, והא דהרחיק רש"י עדותו משם, והלא דברי רחב"א מבוארי' כאן בסוגי' זו וכו' עיי"ש:

רש"י ד"ה זו היא המעולה שבברכות. (א) התורה לפי שיש בה (ב) הודאה למקום וקילוס לתורה ולישראל עכ"ל:

(**א**) **התורה**. פי' לפי שבגמר' אמרינן סתם, וזו היא מעולה שבברכות, משמע לכאור' מכל הברכות שבעולם, ואין טעם לזה, דהרי ברכת קידוש היום, ובפרט דעצרת זמן מתן תורתנו, אומרים ג"כ אשר בחר בנו וכו' וקדשנו במצותיו, הרי יש הודא' למקום וקילוס לתורה ולישראל, לכן פרש"י מעולה שבברכות התורה דוק' (מג"ת):

ב הודאה למקום וקילוס לתורה ולישראל. לפי שקב"ה ואוריית' וישראל חד (שם):
רש"י ד"ה א"ל הממונה. והוא הסגן הכהנים וכו' עכ"ל, עיין סנהדרין י"ט ע"א שמע מינה היינו סגן היינו ממונה עיי"ש, וז"ל הרמב"ם פ"ד מה' כלי מקדש הט"ז, כהן אחד היה לימינו של כ"הג, כמו המשנה למלך, והוא הנקרא סגן והוא הנקר' ממונה, והיה עומד לימין כ"הג תמיד, וזהו כבודו הוא לו, וכל הכהנים מתחת יד הסגן עכ"ל, וגם היה ממונה על הפייסות (ת"י):
רש"י ד"ה וברכו את העם. עם העם עכ"ל, ועיין רש"י לקמן ד"ה וברכת, שפרש"י מבריית' הקורא שמע עם אנשי משמר לא יצא, וא"כ יש לדקדק למה יקרא העם ק"ש ואמת ויציב. ועיין בחידושי הרשב"א. ודע דברמב"ם פ"ה מה' ת"ומ פי' ברכו את העם ממש, כי ג' אלו אף אמת ויציב, הם תפלות על ישראל (ראש יוסף):
רש"י ד"ה ועבודה. בשביל העבודה וכו' (ומסיים בשם) ברוך המקבל עבודת עמו ישראל ברצון, א"נ שאותך לבדך ביראה נעבוד עכ"ל, ולכאור' והא עובד מאהבה גדול מעובד מיראה, עיין רש"י ד"ה הערב, והל"ל שאותך לבדך באהבה נעבוד, ובפרט לפי הרקנטי פ' כי תצא, שכתב כשישראל שרוין על אדמתן, הן עובדין הקב"ה מאהבה, משא"כ בח"ל עיי"ש. וכן יש לדייק הא דאית' (שבת ל"א ע"ב) לא ברא הקב"ה עולמו, אלא כדי שייראו מלפניו, שנאמר והאלקים עשה שייראו מלפניו עיי"ש, ושמא י"ל דכונת' יראה הרוממות ודו"ק:
ודע דשם (קהלת ג' י"ד) והאלקים עשה שייראו מלפניו, ז"ל התרגום, ובעידן די ייתי פורענותא בעלמא ה' הוא דעבד בגין די ידחלון בני אנשא כפן קדמוהי עכ"ל:
רש"י ד"ה למשמר היוצא וכו'. ומשמר היוצא עושה תמיד של שחר ומוספין, ומשמר הנכנס עושה תמיד של בין הערבים ובזיכין עכ"ל, בזיכין, הם ב' בזיכי הנקראין (שאלען) מלאים לבונה, שמקטירין ב' כהנים בכל שבת, ולאחר הקטרתן מותרין לחם הפנים באכילה (רמב"ם פ"ד מה' תמידין ה"י).
והנה רש"י נקט כאן דבזיכין "אחר תמיד של בין הערבים, וכן אית' התם סוף סוכה, ויש לדקדק דאית' (יומא ל"ב ע"א) מוספין קודמין לבזיכין ובזיכין קודמין לתמיד של בין הערבים עיי"ש, וכן כ' שם הכסף משנה בשם הריטב"א המשמר היוצא עושה תמיד של שחר ומוספין, ע"י י"ג כהנים שזכו בפיוס, והעומד אחר י"ג כהנים, הארבע' עשר זוכה בבזך אחד, והט"ו זוכה בבזך השני עיי"ש ודו"ק:

תוס' ד"ה שכבר נפטר באהבה רבה. (א) בירושלמי יש וכו' וי"ל דשאני תורה וכו', דכל שעה מחויב ללמוד דכתיב (יהושע א' ח') והגית בו וגו' אבל (ב) אכילה בסוכה יש שעה קבועה וכו' (ג) והצרפתים נהגו לומר פסוקים (ד) וברכת כהנים עכ"ל:

(**א**) **בירושלמי** יש וכו'. דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכה ה', שמואל אמר השכים לשנות קודם ק"ש צריך לברך, לאחר ק"ש **א"צ** לברך, א"ר בא א) והוא ששנה על אתר: פי' פני משה צריך לברך. ברכת התורה:

לאחר ק"ש א"צ לברך. שכבר נפטר באהבה רבה:

והוא ששנה על אתר. מיד, דהואיל ואין ברכת אהבה רבה נתקנה על התורה, אלא דמ"מ פוטרת היא, הלכך דוק' אם למד מיד אח"כ:

א) והוא ששנה וכו'. פי' הרא"ש דכששנה על אתר, דהיינו לאלתר, אז נראה שהברכה לשם עסק התורה, כמו לשם ק"ש. ודע דהבית יוסף סי' מ"ז הקשה, ל"ל לירושלמי לומר דוק' ששונה מיד, והא בלאו הכי קורא ק"ש מיד אחר ברכת אהבה רבה, ותירוץ דפעמים אינו קורא ק"ש אחר אהבה רבה, כדאית' בגמר' דף י"א ע"ב א"ל הממונה ברכו ברכה אחת, והם ברכו אהבה רבה אחר ק"ש עיי"ש, ועוד תירוץ דק"ש ותפלה לחוד, ואינם כלימוד אחר ברכת אהבה רבה, לכן צריך דוק' כשלמד מיד אחר ק"ש ותפלה. וזה דוק' לגירסא שגורסין בירושלמי, והוא ששנה על אתר, דשנה היינו למד בתורה. אבל הראב"ד כתב יש גורסין בירושלמי, והוא שקרא על אתר, ולאותה גירס' כל שקרא ק"ש מיד אחר ברכת אהבה רבה די (ועיין בדברי חמודות סי' ע"ד). והנה לאלתר פירשו, מיד וסמוך, אבל בכללי מס' כנסת הגדולה הבי' בשם הריב"ש סי' ש"פ, מצינו לאלתר, שיש לו שיעור גדול, אפילו אחר כמה ימים, אבל "לשעתו, אי אפשר אלא שעה אחת, הר"מ אלשקר סי' כ"ו עיי"ש. ומה שכתבו התוס' אבל ברכת בחר בנו וברכת לעסוק בדברי תורה וכו', הקדימו התוס' ברכת בחר בנו קודם ברכת לעסוק בד"ת, והוא שלא בדקדוק, י"ל משום דברכת בחר בנו, היא המעולה שבברכת התורה כדלקמן:

ב **אכילה** בסוכה יש שעה קבועה. עיין (לקמן כ' ע"ב) הואיל וכתיב בתת ה' לכם בערב בשר לאכול ולחם בבוקר לשבוע וכו', ועיין (יומא ע"ה ע"ב) עד שבא משה וקבע לישראל זמן סעודה בבקר ובערב וכו' עיי"ש, ועיין (סוכה כ"ז ע"א) י"ד סעודות חייב לאכול בסוכה וכו' עיי"ש. ומה שתירצו בתוס' דאין מברכין לישן בסוכה, משום דברכת אכילה שמברכין לישב פוטרתו, יש לומר טעם הדבר משום דתנן (יומא י"ח ע"א) המאכל מביא את השינה עיי"ש, ולכן השינה יש לה שייכות לאכילה, (ועיין שמואל ב' ד' ה' והוא שוכב את משכב הצהרים), ולפי"ז היינו דבתירוץ השני כתבו התוס' לשון אי נמי, משום

דתירוץ שני, הוי היפוך תירוץ הראשון. ודע הא דכתבו התוס' א"נ שמא לא ישן וכו', יש מפרשים, מחמת שירדו גשמים, לא יהי' יכול לישן בסוכה, והוי ברכה לבטלה וכו', ומתורץ בזה מה שמקשים האיך מברכין ברכת המפיל:

ג **והצרפתים**. צרפת, פרש"י (עובדי' א') הוא המלכות שקורין פרנצי"א, ואפשר לפי שמבעלי תוס' באשכנז היו, קורין לאותם צרפתים:

ד **וברכת** כהנים. עיין ש"ע סי' מ"ז, ובהגהת הב"ח גרס והצרפתים נהגו לומר פסוקים דברכת כהנים. ודע הא דכתבו התוס' ואלו דברים שאדם אוכל פירותיהן וכו' שהיא מימר' דר' יהוד' א"ר יוחנן (שבת קכ"ז ע"א) עכ"ל, אע"ג שבמשנה ריש מס' פיאה, ג"כ תנן ואלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעו"הז, י"ל לפי ששם במשנה ריש מס' פאה, תנא בכלל אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעו"הז, ד' דברים, אבל (בשבת קכ"ז ע"א) מנה בכלל אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעו"הז, ששה דברים, וכן הוא הנוסח' בסידורים, לכן הביאו התוס' ממס' שבת עיי"ש היטב:

תוס' ד"ה וברכת כהנים. ואין זה דוכן שהרי (א) לא היו עומדים לדוכן עד לאחר הקטרת אמורים (ב) דאמרינן (בתענית כ"ו) ג' פעמים ביום הכהנים נושאי' כפיהם וכו' וא"כ הל"ל ד' פעמים וכו' אלא בלא נשיאות כפים (ג) אמרו ברכת כהנים כמו שאנו אומרים עכ"ל:

א **לא** עמדו לדוכן עד אחר הקטרת וכו'. מבואר במס' תמיד פ"ז וברמב"ם בפי"ד מה' תפלה ה"ט, כיצד ברכת כהנים במקדש, הכהנים עולין לדוכן אחר שישלימו הכהנים עבודת תמיד של שחר, וברמב"ם פ"ו מה' ת"ומ ה"ה כתב, אחר שמעלין האיברים מן הכבש למזבח, מתחילין אלו שעל מעלת האולם, ומברכין ברכת כהנים ברכה אחת, בשם המפורש, ואח"כ מעלין סולת הנסכים, ואחר הסולת מקטיר החביתין ואחר החביתין מעלין היין לניסוך וכו' עיי"ש, וקצת יש לדקדק במה שכ' הרמב"ם אחר שישלימו הכהנים עבודת תמיד של שחר, הא היה הדוכן קודם המנחה והניסוך, והם ג"כ היו בפייס ונקראין עבודה, כמבואר ביומא פ"ב מ"ג ודו"ק:

ב דאמרינן בתענית ג' פעמים ביום וכו'. לאו שבכל יום היה כך, אלא הכי אית' התם, בג' פרקים בשנה, שהם תעניות ומעמדות ויו"כ, הכהנים נושאין כפיהם בכל תפלה ד' פעמים ביום, בשחרית במוסף במנח' ובנעילה, ורצה לומר שיש יום א' באלו הפרקים, שנושאין כפיהם ד' פעמים, והוא יו"כ שיש בו תפלת מוסף ונעילה עיי"ש. ומה שכ' התוס' דאמרינן בתענית, לאו למימר' דהתם מבואר שלא היו עולין לדוכן עד אחר הקטר' אימורי', אלא כונתם דמהתם ראי' לכאן דאין זה דוכן:

ג אמרו ברכת כהנים וכו'. וברמב"ם פ"ו מה' ת"ומ ה"ד כתב שים שלום עיי"ש ודו"ק:

דף יב.

ע"א גמר' ומאי אין ברכות מעכבות זו את זו סדר ברכות. ואפילו במצוה גופ' פעמים אין הסדר מעכב, כדאית' בתוס' מנחות ל"ח ע"א ד"ה ואם הקדים תכלת ללבן יצא וכו', דעל הסדר לא הקפיד הכתוב, דככה לעיכוב', לא קאי אלא אחסרון מעשה עיי"ש, וברמב"ם בפ"א מה' ק"ש ה"ח כתב, הקדים ברכה שני' לברכה ראשונה שבק"ש יצא, לפי שאין סדר בברכות עכ"ל, משמע דאי הוה סדר בברכות לא יצא, ודו"ק:

וקורין י' הדברות שמע והיה ויאמר אמת ויציב ועבודה וברכת כהנים. כאן חסר וברכו את העם ג' ברכות:

אף בגבולין בקשו לקרות כן. בגבולין הוא חוץ למקדש, והא דלא נקט במדינה בקשו לקרות כן, עיין תוס' יו"ט שקלים פ"א מ"ג בענין שיטות רש"י ורמב"ם בפירש מדינה, ומכאן קצת ראי' לשיטות הרמב"ם ודו"ק:

אלא שכבר בטלום וכו'. ואע"ג דלשון זה שייך על דבר שהיה ונתבטל, אבל כאן לא הניחו מפני תרעומות וכו', כבר תירוץ בס' מגיד תעלומה דהכי פי' שכבר בטלום גם בב"המק משקלקלו המינים היינו הנוצרים, לכן לא רצו לומר בגבולים גם במקום שאין נוצרים, מפני שכבר בטלום בביהמק, ובפי' זה מתורץ מה שכתבתי לדקדק מנהרדעאי בדיבור שאחר זה עיי"ש ודו"ק:

אמימר סבר למקבעינהו בנהרדעא א"ל רב אשי כבר בטלום מפני תרעומת המינין. לכאור' הא אית' בפסחים נ"ו ע"א אמר ר' אבהו התקינו שיהיו אומרים ברוך שכמל"ו בקול רם מפני תרעומת המינין, שלא יאמרו שמוסיפין דבר שאינו הגון בחשאי ובנהרדעאי דליכ' מינין עד השתא אמרי לה בחשאי עיי"ש, הרי בנהרדעא לא חיישי אתרעומת המיני', ואפשר י"ל דאמימר ור' אבהו לא היו בזמן אחד, א"נ דלתרעומת דהכי חיישינן טפי, דהוי כנגד כל התורה ח"ו ודו"ק:

משמר היוצא אומר למשמר הנכנס וכו'. הא דברך דוק' היוצא לנכנס, אפשר להראות שאין בלבם כלום עליהם על שצריכי' לפנות להם בב"המק:

מי ששכן שמו. בדיוק אמרו מי ששכן "שמו, משום כבודו של מעלה, וכן הוא לישנ' דקרא בכמה מקומות לשכן שמו שם (דברים י"ב י"א):

הוא ישכין ביניכם אהבה ואחו' וכו'. אפשר שברכו ברכה זו, משום דכתיב (הושע ד') ועמך כמריבי כהן, ואית' שבת קמ"ט ע"ב ובב"ב קס"א, כהנים קפדנים ובעלי וכו' הם עיי"ש בפרש"י. ובמהרש"א כ' ואפשר ברכה זו נתקנה, קודם שנתקן הפיוס במקדש,

שהיה באים לידי קטטה עיי"ש. וברמב"ם בפ"ז מה' תמידין, כתב הפיוס, וכתב ברכה זו, וצ"ל דאף אחר שנתקן הפיוס, לא נתבטל ברכה זו:

בתר עיקר ברכה אזלינן או בתר חתימ'. הא דלא נקט **בתר** פתיחת ברכה אזלינן, כמו שמסיים או בתר חתימה, י"ל לפי שאין לילך אלא בתר הזכרת השם, והוא עיקר ברכה, ולא פתיחת הברכה:

שאני התם דקאמר ברוך יוצר המאורות. ה"ה בערבית שאני דקאמר ברוך המעריב ערבים:

לא לאתויי נהמא ותמרא ה"ד אילימ' דאכל נהמא וקסבר דתמרי אכל וכו'. אפשר דפריך הש"ס היכי דמי וכו', משום דל' לאתויי נהמא ותמרי, משמע דאכל נהמא וקסבר דתמרי אכל, דלפי מאי דמסיק הש"ס, הל"ל לא לאתויי תמרי ונהמי:

דאפילו סיים בדנהמא נמי יצא וכו'. וכבר דקדקו המפרשים לפי"ז קשה הלשון הכל הולך אחר החתום, כיון דאפילו אם סיים כעין הפתיח' נמי יצא, וי"ל דהכי קאמר אף שבאמצע הזכיר לחם ממש, והא ודאי תמרי לאו לחם הוא, רק מזון מיקרי, מ"מ בחתימתה לא הזכיר לחם והיינו דאמר הכל הולך אחר החתום, והנה מזה משמע דנהמא דאית' כאן היינו לחם גמור, והוא לא כפי' מהרש"ל בדיבור שאחר זה:

דתמרי נמי מיזן זיניי. ואין לדקדק דא"כ ליברך תמיד לאחריהם על התמרים שלש ברכות, די"ל משום דלא קבעי אינשי סעודתיהו עלויה, וכדאית' (לקמן ל"ה ע"ב) גבי חמרא. א"נ דג' ברכות מברכין רק על נהמא משום דסעיד, דהוא טפי ממזייניי, כדפרש"י לקמן ל"ה ע"ב ד"ה סעיד. ובזה מתורץ דלא קפריך הכא לי הכי נבריך עליו ג' ברכות, כי הא דפריך התם לקמן ל"ה ע"ב. אלא שבמהרש"ל פירוש דהך נהמא דאית' כאן, לאו בלחם גמור מיירי, שצריך ברכת המזון, אלא כגון דייס' שצריך ברכת על המחי' ועל הכלכלה, והוכיח כן מפרש"י בד"ה היינו בעיין, דהא ברכת התמרים על העץ ועל פרי העץ אינו עולה לברכת הלחם עיי"ש, ומדלא פרש"י ברכת המזון, אלא ברכת הלחם, משמע שהוא ברכת המחי' והכלכלה, וכן פרש"י של הרי"ף עיי"ש:

המתפלל כשהוא כורע וכו'. צ"ל דסמך על הא דלקמן ל"ד ע"א, ת"ר אלו ברכות שאדם שוחה בהן, באבות תחלה וסוף, דאל"כ הכי הל"ל המתפלל כורע בברוך של אבות תחלה וסוף וכו':

אמר שמואל מ"ט דרב. כאן פי' שמואל טעמי' דרב:

מתיבי ומפני שמי ניחת הוא. פריך מתיבי מקרא, וכן לקמן נ"ב ע"ב ודו"ק:

ומפני שמי נחת הוא. פי' קודם עד שלא הזכיר שמי כבר נחת הוא, והיינו דקמשני ומפני שמי כתיב (יפ"ע בשם ירושלמי). ועיין רש"י ד"ה כשהוא כורע וכו', וזוקף עצמו כשהוא מזכיר את ה' עיי"ש, משמע מפרש"י בשעה שמזכיר ומוציא את ה', הוא זוקף, ומל' הירושלמי משמע שכבר הוא זקוף, כשמתחיל להזכיר ולהוציא את ה' ודו"ק:

דף י"ב ע"א רש"י ד"ה ואי מכללא מאי וכו'. יש מקומות שפריך הש"ס ואי מכללא מאי, ויש מקומות בש"ס דלא פריך ואי מכללא מאי, ועיין מסורת הש"ס, ומצאתי כתוב דבמקום שאית' הא לאו בפירוש אתמר אלא מכללא אתמר, ומהך מכללא נשמע הענין היטב, שם פריך הש"ס ואי מכללא מאי, והיינו שפרש"י כאן היכא אמר לאו בפירוש אתמר, הא שפיר מצי למשמע מכללא וכו':

רש"י ד"ה מפני תערומות המינין וכו'. ותדעו שאין קורין אלא מה שאמר הקב"ה ושמעו מפיו בסיני עכ"ל, ואע"ג שקורין שמע "והיה "ויאמר, שלא נאמרו מפי הקב"ה עצמו בסיני, י"ל שיאמרו אלו קורין משום שיש לו תפילין וציצית עליו שכתובין בפרשיות אלו (עיון יעקב). א"נ י"ל לפי מה שכתבו התוס' לקמן ע"ב ד"ה בקשו, בשם הירושלמי, דבאותן ג' פרשיות, בהן עשרת הדברות, עיי"ש בשפ"ח, א"כ מאמרו המינין הא דאומרי' שמע והיה ויאמר, הוא ג"כ משום דבהם כלולים מה ששמעו מסיני:

רש"י ד"ה בתר עיקר ברכה אזלינן וכו'. ואין ברכת היין מוציאה ידי ברכת שכר שאין השכר מן הגפן עכ"ל, שאין השכר מן הגפן, י"ל משום דמצינו שכר ג"כ דהוי מן הגפן כדמשמע קרא (במדבר ו' ג') מיין ושכר יזיר וגו', עיי"ש בתרגום ובויקרא, לפיכך רצה רש"י ז"ל לרמז דשכר דהכא לא מן הגפן, אלא כמו יין ושכר אל תשת (ויקרא י' ט') וכדר' יהוד' (כריתות י"ג ע"ב):

רש"י ד"ה מאי איכ' למימר. היכי נפיק משום חתימתה הא אין מלכות בחתימת' עכ"ל, ולכאור' מוכח דמתניתן (לעיל י"א), מקום שאמרו לחתום בברוך שאינו רשאי שלא לחתום, לר' יוחנן דס"ל דאין ברכה אלא בשם ומלכות, משמע דחתימת ברכה ג"כ צריך בשם ומלכות, וצריך לחתום ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם יוצר המאורות. וראי' לדברי מרש"י (תענית ו' ע"ב) ד"ה אלא כך חותם (בברכת הגשמים) בא"י אמ"ה אל ההודאות וכו' עיי"ש, והקשיתי לכמה גדולים, היכן מצינו מאן דס"ל הכי לסיים בנוסח זה, ואין משיב לי דבר, אבל מאחר דהתם אליב' דר' יוחנן קאי יפה פי' עיי"ש, (ועיין בש"ע סי' ר"ד בט"ז ובמ"א שם) וא"כ משמע דלר"י איכ' מלכות בחתימת' ודו"ק:

רש"י ד"ה הכי גרסינן אלא כיון דאמר וכו'. דהא כי פתח בשחרית אדעת' דמעריב ערבים הוה דעתו לאדכורי בה מידת היום בלילה, כגון גולל אור עכ"ל, י"ל כונת רש"י

כגון וחושך מפני אור, שבזה מידכר מידת היום בלילה, ואפשר שחסר תיבת וכו', ועיין בשפ"ח לגמר' לעיל י"א ע"ב ד"ה אלא:

רש"י ד"ה כל מי שלא אמר. ברכת אמת ויציב כמו שתיקנוה:

וכו' עכ"ל, ר"ל דאי לא אמר כלל פשיט' דלא יצא, דהא צריך לברך אחר ק"ש כדאית' במשנ' (לעיל י"א ע"א), ועיין בכ"מ פ"א מהק"ש ה"ז, דים מפרשים לא יצא אפילו ידי ק"ש:

רש"י ד"ה כשהוא כורע. באבות ובהודא' (כדלקמן ל"ד ע"א) כורע בברוך וכו' עכ"ל, בהודא' אינו מתחיל בברוך, אלא מודים אנחנו לך ושם הוא כורע דדינו כמו ברוך ודו"ק:

תוס' ד"ה משום דלא מטא וכו'. דנהי דשחיטת התמיד משיעלה עמוד השחר (יומא כ"ח ע"א) פירש"י מיהו לא הוה שעה לומר יוצר אור כדאמר בהקורא וכו' עכ"ל, כדאמר בהקורא, ר"ל הא איתי' יומא ל"ז, הקורא את שמע עם אנשי משמר לא יצא, לפי שאנשי משמר מקדימין לקרות קודם עמוד השחר. ומה שכתבו התוס' ויכול לסבור הבריית' כותיקין, עיין לעיל ט' ע"ב רש"י ותיקים, ושפ"ח שם:

תוס' ד"ה לא לאתויי נהמא. לאל ופי' רב אלפס וכו' (ב) ור"י היה אומר לחומרא דצריך לברך פעם אחרת ומיהו היה אומר ר"ח (ג) אם היה יודע בבירור שטעה בדיבורו שאמר ב"פ העץ תחת פרי הגפן דבתוך כדי דיבור יכול לחזור בו וכו' והקשה הר"י מקינון מאי קא מבעי' לי' (ד) והא ודאי מצות אינם צריכות כונה והיה אור"י (ה) דהיינו בשומע תפלה אחורי ב"הכ ולא נתכוון לצאת (ו) אבל היכא דנתכוון לברך על היין ונמצא שכר לא מהני עכ"ל:

א **ופי'** ר' אלפס וכו'. ז"ל הרי"ף והיכא דנקיט כסא דשכר' בידי' וקסבר דחמר' הוא פתח בחמרא וסיים בדשכר' מאי בתר פתיח' אזלינן או בתר חתימה אזלינן ולא איפשטא ולקולא עבדינן ולא מהדרינן לי' דספיקא דרבנן לקולא עכ"ל:

ב ור"י היה אומר לחומר' דצריך לברך פעם אחרת. וכבר עמדו המפרשים והא ספק ברכות להקל, ובס' מצפת איתן תירוץ, די"ל כמ"ש רש"י ותוס' (שבת ל"ד), דגבי ספק דעירובי תחומין, מחמירין, שלא לערוב ולקנות שביתה בין השמשות, משים דאסמכוה רבנן אקראי עיי"ש, וכעין זה כתב בחיי אדם כלל ט"ז ס"א, דז"ל אפילו מי שהתחיל לאכול קודם עלות השחר, צריך להפסיק, אע"ג דבכל דבר דרבנן בהתחיל בהיתר א"צ להפסיק, הכא שאני כיון שסמכוהו על לאו דלא תאכלו הוי כדאוריית', והכי נמי ברכת הנהנין אסמכיה אקראי (לקמן ל"ה) דאסור להנות בלא ברכה, וא"כ איכ' בברכה תרתי, משוה מצוה, ומשים איסור, ומש"הכ מחמיר הר"י בספק. ובמהרש"א פסחים ק"ב ע"א

בפי' רשב"ם ד"ה להודיעך כתב, דלא אמרי' ספק ברכות להקל, אלא בברכת המצית, דהברכות אינן מעכבות, אבל בברכת הנהנין, דאסור לאכול בלא ברכה, ולא הוי כאן חשש ברכה לבטלה, דאם לא יברך יהא אסור לו לשתות (מפרשים) ומצאתי סבר' זו ג"כ בס' מגיד תעלומה:

ג אם היה יודע שטעה בדיבורו שאמר ב"פ העץ תחת פרי הגפן דבתוך כדי דיבור יכול לחזור בו. ובתשובת גינת ורדים אור"ח סי' ק"ט תמה למה לא מהני ברכת פרי העץ ליין, דדוק' בשאר פירות, דהוי המשקה זיעה בעלמ', כדאית' (לקמן ל"ח ע"א) בדובשי דתמרי דמברכין שהכל, אבל יין עיקרו פרי העץ, אלא משום חשיבותו קבעו בפ"הג, וכ"ה (לקמן נ' ע"ב) דיין עד שלא ניתן לתוכו מים, מברך פרי העץ, ומסיק להלכה דיצא, ובמ"א סי' ר"ח סקכ"ב כתב דלא יצא עיי"ש. ודע מדברי התוס' כאן, לא נתברר אי ס"ל כמ"א, או כגינת ורדים, משום דמאחר דבתוך כדי דיבור הוא עומד, לכן ס"ל התוס' דיחזור ויברך כה וגן ודו"ק. ועיין בשפ"ח לקמן ריש פ' כיצד מברכין, בסדר המעלות וקדימה בברכות:

ד והא ודאי מצות א"צ כונה. פי' במצות דרבנן כגון ברכה (מפרשים):

ה דהיינו בשומע תפלה אחורי ב"הכ וכו'. עיין ר"ה כ"ט ע"א היה עובר אחורי ב"הכ וכו' ושמע קול שופר או קול מגילה ודו"ק:

ו אבל היכא וכו'. דטפי עדיף בלא כוונה ממה שעוקר הכוונ' לברכה אחרת, דהיינו היפך כוונה (הרא"ש). ועיין בנוד' ביהוד' מהד"ת סי' ע"ד, וז"ל אין לפסול ס"ת בדיעבד דהיינו היכ' שהוציא כבר ס"ת בשבת לקרות בו, משום שינוי צורת תמונת אות, רק היכי שנשתנה האית לצורת אות אחר, וכמ"ש בגמר' חתי"ן ההי"ן או טתין פיפין עיי"ש, ומכאן קצת ראי' להתם:

תוס' ד"ה להגיד בבקר חסדך. (א) א"נ ע"ד המדרש רבה וכו' עכ"ל, דז"ל המדרש רבה (איכה ג') חדשים לבקרים רבה אמונתך, א"ר אלכסנדרי על שאתה מחדשינו בכל בקר ובקר, אנו יודעין שאמונתך רבה לתחיית המתים, (ב) א"ר שמעון בר אבא על שאתה מחדשינו בבקרן של מלכיות, אנו יודעין שאמונתך רבה לגאלינו:

פי' יפ"ע:

על שאתה מחדשינו בכל בקר. פי' שאנו מפקידים נשמתינו בידך בלילית כשהן עייפות ואתה מחזירם לנו חזקים כאלו הן חדשות:

בבקרן של מלכיות. כלומר בהתחלות כל מלכות שדוחה המלכות שקדמה לה ועוקרת אותה ומאבדת שמה, אבל ישראל יעמדו לעולם בעמדם ולא יכלם מזה אנו יודעין שאמונתך רבה לגאלינו:

א **א"נ** ע"ד המדרש רבה וכו'. ר"ל א"נ כדרך שפי' המדרש הפסוק חדשים לבקרים וגו', הכי נמי י"ל הקרא להגיד בבקר חסדך, לפי שכל בקר ובקר מגיד חסדך, שמחזיר לנו נשמתינו, ע"כ ואמונתך בלילות, ר"ל אמונתך רבה לתחיית המתים:

ב א"ר שמעון וכו'. אפשר לפי שיש רשעים שלא יזכו לעמוד בתחי', ואפ"ה נשמתם מוחזר להם בכל בקר, לפיכך דרש ר"ש בענין אחר, ור' אלכסנדרי ס"ל שגם רשעים הללו יעמדו, אם לא לתחיה, יעמדו לחרפה ולדראון עולם ככתוב (דניאל י"ב ב'):

תוס' ד"ה אמת ויציב וכו' אלא (החמשה עשר תיבות ויציב עד וטוב ויפה) קאי אהדבר הזה עלינו לעולם ועד אמת ואמונה חוק ולא יעבור וכו' ואית' בירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי בפרק הרואה להלכה א', ר' יוחנן ור' יונתן אזלין מיעבד שלמא באילן קרייתא דדרומה, עלון לחד אתר, ואשכחון לא' לחזנא דאמר (ב) האל הגדול הגבור והנורא (ג) האביר והאמיץ, ושיתקו אותו, אמרו לו (ד) אין לך רשות להוסיף על מטבע שטבעו חכמים בברכות, ר' חונא בשם רב (ח) שדי לא מצאנוהו שגיא כח (איוב ל"ב), לא מצינו כח וגבורתו של הקב"ה, ר' אבהו בשם ר' יוחנן היסופר לו כי אדבר כי אמר איש כי יבולע (שם), אם (ו) יבא אדם לספר גבורותיו של הקב"ה, מתבלע מן העולם, א"ר שמואל בן נחמן מי ימלל גבורות ח' (תהלים ק"ו (ז) כגון אני וחבירי, א"ר אבהו מי ימלל גבורות ה' תרגום יעקב כפר גובריא בצור, לך דומיה תחלה אלקים בעיון (תהלים ס"ח), נח) סמא דכולא משתוקא, למרגליות דלית לה טימי, כל שמשבח בה (ט) פגמה:

פי' פני משח:

אזלין למיעבד שלמא. לעשות להם סדר ושיהא שלום ביניהם לאלו עיירות שבדרום:

לא מצינו. למלל ולספר כחו וגבורתו של הקב"ה:

כגון אני וחבירי, כלומר דדריש להכתוב מי ימלל גבורות ה' ישמיע כל תהלתו, מי שיכול להשמיע כל תהלתו, הוא ימלל, כגון אני וחבירי כך אמר דוד, ור' אבון אמר כמשמעות פשט הכתוב מי ימלל מי יוכל למלל גבורות ה' ומי יכול להשמיע כל תהלתו:

תרגום יעקב כפר נובריי' בצור. להמקרא לך דומי' תהלה, סמא דכולא סוף כל דבר משתוקא, השתיקה היא תהלה לך, משל למרגליות דאין לה ערך, וכל שאתה משבח לה כך וכך ערכה אתה, פוגמה:

א **לחזנא** שליח ציבור:

ב האל הגדול וכו' האביר והאמיץ. בתחלת תפילת שמונה עשרה כשאמר האל הגדול וכו' הוסיף ואמר האביר והאמיץ, וכן מוכח ממה שאמרו לו אין לך רשות להוסיף בברכות:

לג' האביר והאמיץ. ולא שתקו אותו מיד כשאמר האביר, לפי שסברו שמא טעה שלא מדעת, עד שהוסיף והאמיץ, ראו קצת שבמתכוין מוסיף, ושתקו אותו, ובגמר' דילן (לקמן ל"ג ע"ב) המתין "עד "שסיים, ועיין שם שהעתקתי משם בעל הטורים בפ' בהעלותך ע' שמות של הקב"ה עיי"ש ודו"ק:

ד אין לך רשות להוסיף על מטבע שטבעו חכמים בברכות וכו'. בדיוק אמרו לו אפילו להוסיף אין לך רשות. הנה מלשון זה משמע בברכות דוק' אסיר, אבל מסוגי' דהכא משמע אפילו שלא בשעת ברכה, אלא בתפלה שהיא בלא ברכה אסור להוסיף ודו"ק:

ה שדי וכו' לא מצינו כח וגבורתו וכו'. אמר שם "שדי, לפי שנקרא בשם זה, ע"ש שאמר לעולמי די, עד פה תבוא, וידוע דאנו אך ורק ממעשיו הכרנוהו, כדמוכח ל' שיר היחוד מיום החמישי עיי"ש, ולפי"ז הכונה, "שדי שאמר לעולמו ידי, ולא הניח לרקוע הארץ כמידת גבורתו, אפ"ה "לא "מצאנוהו "שניא דכח, לא מצינו להשיג מכח וגבורתו של הקב"ה, כל שכן אם היה מניח לרקוע הארץ יותר, עיין (יומא נ"ד ע"ב) ושתיה היתה נקראת:

ו בא אדם לספר גבורותיו של הקב"ה מתבלע מן העולם. דלספר גבורותיו של ענין אחד, צריך לידע ולהכיר הענין, וגבי קב"ה כתיב כי לא יראני האדם וחי, ופני לא יראו, וכעין פרש"י (שמות ט"ו י"א) נורא תהלות, יראוי מלהגיד תהלתך פן ימעטו וכו':

ז כגון אני וחבירי. ואפשר שחבירי קאי, על עשרה בני אדם שאמרו ספר תהלים, כדאית' (בב"ב י"ד ע"ב) "אדם "מלכי צדק "אברהם משה "דוד "שלמה "אסף "שלשה בני קרח עיי"ש, ועיין רש"י ריש תהלים, והא דקרא דוד המלך לראשונים ממנו חבירי, י"ל חבירי באמירת ס' תהלים קאמר:

ח סמא דכולא משתוקא. מבחר כל הסממנים, היא השתיקה, שלא להרבות בדברים (רש"י מגילה י"ח ע"א). ופני משה פי' "סמא סוף כל דבר:

ט פגמה. שהניח משבחה יותר ממה שסיפר:

דף יב:

ע"ב גמר' כרע כאיזרא. ז"ל הש"ע קי"ג כשהוא כורע כורע במהירות בפ"א, וכשהוא זוקף, זוקף בנחת, ראשו תחלה ואח"כ גופו שלא תהי' עליו כמשאוי:

אימתי ויגבה ה' צבאות במשפט אלו י' ימים שמר"ה ועד י"הכ וקאמר האל הקדוש. הא דנקט "וקאמר האל "הקדוש, כלומר ואפ"ה קאמר הנבי' וכתב האל הקדוש. ובס' מגיד תעלומ' כתב, כאן נקט הש"ס י' ימים שמר"ה ועד יו"כ, הלשון הזה מדויק טפי, ממה דאית' (בר"ה י"ח ע"א) אלו עשרה ימים "שבין ר"ה ליו"הכ עיי"ש:

כר שאפשר לבקש רחמים על חבירו ואינו מבקש נקרא חוטא. לפי שביטל מלקיים מ"ע של ואהבת לרעך כמוך, ועוד מצות גמילות חסדים שבגופו, ועוד שכל המקיים נפש א' מישראל וכו'. ואין לדקדק הא דכתיב (במדבר כ"א ז') ויבא העם אל משה ויאמרו חטאנו כי דברנו בה' ובך התפלל אל ה' ויסר מעלינו את הנחש ויתפלל משה בעד העם, ולכאור' למה המתין משה עד שבקשו ממנו שיבקש רחמים, ובאמת במקומות אחרים התפלל מעצמו, י"ל כל שאפשר לבקש וכו' אית' כאן, אבל מאחר שהעם דברו במשה, למה העליתנו ממצרים למות במדבר וגו', הרי בעצמם אמרו, כאילו אי אפשר למשה לבקש רחמים עליהם, לפיכך היה צריך להמתין עד שבקשו ממנו, והאמינו שיש לו כח להתפלל עליהם. וגוף הפסוק יש לפרש דאית' (לקמן ל"ג ע"א) דא"ל רחב"ד ראו בני אין (הנחש) וערוד ממית אלא החטא וכו' עיי"ש, ולפי"ז הכוונה ויבא העם אל משה ויאמרו וגו' התפלל אל ה' "ויסר "מעלינו "את "הנחש, פי' שסברו שהנחש ממית, אבל ויתפלל "משה "בעד "העם, (כדלעיל י' ע"א) בעי רחמי דלהדרי בתשובה, ויהיו מסתכלין כלפי מעלה, ומשעבדין לבם לאביהם שבשמים, דהא באמת אין הנחש ממית אלא החטא:

גם אנכי חלילה לי וגו'. פי' כך אמר שמואל לישראל בתוכחתו, מאחר שתעשו אתם את שלכם, לשוב אל ה', גם אנכי וגו' (רש"י שם שמואל א' י"ב). והיינו דאמר רבא ואם ת"ח הוא וכו', שהרי אית' (לקמן י"ט ע"א) אם ראית ת"ח שעבר עבירה בלילה, אל תהרהר אחריו ביום, שודאי עשה תשובה עיי"ש, לכן אם ת"ח הוא, זה שצריך לרחמים, ודאי שב אל ה', וקיים מה שאמר שמואל לישראל בתוכחתו, לכן צריך שיחלה עצמו עליו:

ואם ת"ח הוא צריך שיחלה עצמו וכו'. י"ל לפי שהכל כקרוביו (שבת ק"ה ע"ב), וכתיב מבשרך לא תתעלם (ישעי' נ"ח). ולשון שיחלה פי' שיתאבל ויצער את עצמו בשבילו, כדמייתי מקרא ואני בחלותם לבושי שק, וכמו שאמר שאול "ואין "חולה וגו', וכה"ג פרש"י (ויקרא ו' י') ואחיכם כל בית ישראל וגו', מכאן שצרתן של ת"ח מוטלת על הכל להתאבל בה כי ת"ח הכל הוא כקרוביו (ע"י):

מ"ט אילמ' משום דכתיב אין חולה וכו'. פי' שאול המלך אמר כן לעבדיו, כדכתיב (שמואל א' כ"ב ח') כי קשרתם כולכם עלי ואין גולה את אזני בכרות (ברית) בני עם בן ישי ואין חולה מכם עלי וגולה את אזני וגו'. ופי' במצודות ואין חולה, ואין אחד מכם שיחלה ויכאב לבו בעבורי עיי"ש:

דילמא מלך שאני. דכרבים דמי:

אלא מהכא ואני בחלותם לבושי שק עניתי בצום נפשי. וכתב במהרש"א בהאי קרא אינו מפורש שיחלה על חבירו, אלא שיענה עצמו בחליו של חבירו עיי"ש, וי"ל לפי

הרמב"ם פ"ה מה' תפלה ה"ב, הרעב והגמא הרי הן בכלל חולים וכן בש"ע סי' פ"ב עיי"ש, שפיר מפורש בקרא בת"ח יחלה עצמו עליו, ל' חולה, שהרי דוד המע"ה אמר "עניתי "בצום "נפשי:

העושה דבר עבירה ומתבייש בה מוחלין לו עונותיו. והיינו דאית' (לקמן י"ז ע"א) רבא כי הוה מסיים צלותי', אמר הריני לפניך ככלי מלא בושה וכלימה, יר"מ שלא אחטא עוד ומה שחטאתי מרק ברחמיך הרבים וכו', פי' שהרי נתביישתי על ידי חטאתי ועבירותי, והיינו דאית' (נדרים כ"א ע"א) בעבור תהי' יראתו על פניכם, זו בושה, לבלתי תחטאו וכו' עיי"ש. ודע מוחלין לו על כל עונותיו. פי' עונש בעו"הב (ע"י):

דילמא צבור שאני. דפסוק למען תזכרי וגו', יחזקאל לירושלים כולה אמר, כמפורש בתחלת סימן ט"ז, וביוש רבים שהוא גדול שאני, אבל ביוש יחיד מנלן:

ומנין דאחילו לי' מן שמי'. הא דנקט מן "שמיא, קצת מיושב ואינו נראה כיתר לשון, במה שאמרו רבנן "יצתה "בת "קול ואמרה בחיר ה':

משום דקטלי' לנוב עיר הכהנים. מפורש (שמואל א' כ"א כ"ב):

בקשו לקבוע פ' בלק בק"ש וכו'. ויש להבין בהקדמ' מתשובת החתם סופר יור"ד סי' שנ"ו, וז"ל ויש לי לעורר וכו' שמבואר שם ע"י אמונת פ' בלק ובלעם, מקבל על עצמו ג"כ שתורה מן השמים עיי"ש:

ומפני מה לא קבעוה משום טורח ציבור. מזה משמע קצת דמה שבקשו לקבוע פ' בלק, לא הברכות בלבד קאמר, אלא כל הענין ודו"ק:

משום טורח צבור. ואין חילוק בזה בין ביחיד בין בציבור כידוע:

לימא פ' רבית ופרשת משקולת. והא דלא פריך לימא האי פסוקא, כדפריך לקמן בפסוק כרע וגו', י"ל משום דמכול' פרשה עדיף לי' למיפרך, דלימא כול' פרשת', ואית בה יציאת מצרים, ובכל זה ליכ' טורח ציבור. ודע דאו או פריך, לימא או פ' רבית, או פ' משקולת. והא דהקדים פ' רבית לפ' משקולת, ואע"ג דפ' משקולת מוקדם בקרא כמבואר בפרש"י, י"ל משום דמפ' משקולת הקושי' עדיפא, דבפ' משקולת כתיב משקולת ויציאת מצרים בחד קרא ממש, ודרכו של הש"ס להמתין בקושי' עדיפ' עד לבסוף, והיינו שפרש"י גבי פ' רבית "וסמיך "לי', וגבי פ' משקולת פרש"י "סיפ' דקרא:

גמירי כל פרשה וכו'. ובמגילה כ"ב אית' כל "פסוק דלא פסק משה לא פסקינן עיי"ש:

חמשה דברים. לבד יציאת מצרים (מלוא הרועים):

הרהור עבירה. פי' הרהור זנות. והא דקרא לזנות עבירה סתם, לפי שנעשית בהרגשת כל האיברים (אגר' דפרקא רכ"ה):

הרהור עבירה והרהור ע"א. פי' בשניהם עובר גם בהרהור ובמחשבה, הרהור זנות, כדאית' (יומא ע"ד ע"ב), טוב מראה עינים באשה, ונותר מגופו של עבירה, הרהור ע"א כדאית' (קידושין מ' ע"א), לכן נקט בשניהם ובעבירה ובע"ז, לשון "הרהור:

אחרי עיניכם זה הרהור עבירה וכו'. פי' דאשתו כשרה של אדם, היא פלג גופו, ובת קול מכרזת עלי' בת פלוני לפלוני, (סוטה ב' ע"א), אבל דזנות, עיני עצמו בוררין לו, והיינו אחרי עיניכם. זה הרהור עבירה, ומביא ראי' מלשון דאמר כי היא ישרה "בעיני:

ויאמר שמשון אל אביו אותה קח לי כי היא ישרה בעיני, י"ל דאית' (קידושין מ"ה ע"ב) לא חציף אינש לשווי' לאבוה שליח לקדש לו אשה עיי"ש, אבל שמשון שוי' לאבו' שליח לזה, כי עבירה גוררת עבירה, כי היא ישרה בעיני:

אתם זונים זו הרהור ע"ז. והא דנקרא ע"ז בלשון זנות, י"ל וכעין דאית' (ע"ז ל"ו ע"ב) שגזרו על ייחוד בנותיהם משום ע"ז, והיינו נמי "ויזנו, ומאן דעבד הא בקל עבד הא, שהולך אחרי הבעלים, ומעשה דבנות מואב (במדבר כ"ה א' ב') יוכיח:

מזכירין י"מ בלילות. וברמב"ם פ"א מה' ק"ש ה"ג משמע שהיא מ"ע דאוריית' עיי"ש, אבל במנין המצו' לא הביא בחשבון, וא"כ לכאור' קשה א"כ לאיזה צורך מ"ע לספר ליל פסח, הא בכל לילה הו' מ"ע דאוריית', כבר תירץ בס' ראש יוסף, דהוא דרך אסמכת', כי פשט' דקרא למען בשביל אכילת מצה תזכור תהא זכור כל ימי חייך. ועוד כתבו במפרשים ז"ל דעיקר המצוה הוא בליל פסח, ובשאר לילות הוא כעין סניף. ונפק' מינה לענין אי הזכיר בין השמשות, דאי דאוריית' היא, לא יצא, ועיין בשאגת ארי' סי' א' ב':

ולא זכיתי. ולא נצחתי (מפרשים):

שנאמר למען תזכור וגו'. והא דלא הביא מפסוק המוקדם בתורה (שמות י"ב ג') ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים, ופרש"י למד שמזכירין י"מ בכל יום, י"ל משום דאית' במכילתא זכור את היום וגו', אין לי אלא שמזכירין י"מ בימים, בלילות מנין שנאמר למען תזכור את יום צאתך וכו' עיי"ש, וראב"ע כאן אלילות קאי. ואע"ג דמרבה כאן ימי חייך "הימים, וי"ל דתרווייהו צריכי דאי זכור את היום הזה וגו', הוי אמינ' זכור בלב שיהרהר בלב ודי, ואנן אית' בפוסקים, שזכירת י"מ אינו יוצא בהרהור, והיינו דתנן מזכירין ולא לקט זוכרין י"מ, דע"י הזכרה בפה שומעין אחרים ומזכירין (הגמהרש"ש), לכן כתיב למען תזכור וגו', דבפה דוק', וכעין (מגילה י"ח ע"א) זכור יכול בלב וכו' עיי"ש:

כל ימי חייך להביא ימות המשיח. והיינו דכתיב גבי קללת הנחש (בראשית ג' י"ד) ועפר תאכל כל ימי חייך, דהא אית' בילקוט (ישעי' ס"ה) ונחש עפר לחמו, א"ר לוי לעתיד

הכל יתרפאו חוץ מן הנחש עיי"ש, וא"כ שפיר אמר בנחש ועפר תאכל כל ימי חייך, להביא אפילו לימות המשיח. אבל עיין הא דכתיב (יהושע א' ה') לא יתיצב איש לפניך כל ימי חייך ודו"ק:

כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפונה ומכל הארצות וגו'. י"ל "אשר "העלה, אמר נגד אותן שיבואו מארץ צפונה, זו בבל עמוקה, לא"י שהוא גבוה מכל הארצות, "ואשר "הביא, אמר נגד שיבואו מכל הארצות אשר הדחתים שם. ובמהרש"א כ' וז"ל ואמר במצרים ואשר העלה, ובלעתיד הוסיף אשר הביא, על שם המתים שיחיו לעתיד בגלגול מחילות, ולזה שינה בלעתיד "את "זרע בית ישראל, על שם ויציצו מעיר כעשב הארץ עיי"ש. ולפי דברי מהרש"א יש להוסיף, דלכן ג"כ כתיב "מארץ "צפונה, לפי שקאי על המתים שצפונים בקבריהם, ומשם הביא את זרע בית ישראל וגו':

אלא שתהא שיעבוד מלכיות עיקר. ר"ל הגאולה והפדות משיעבוד מלכיות, ועיין בשכ"ח לקמן ד"ה אל תזכרו ראשונות:

דף י"ב ע"ב רש"י ד"ה כחיזרא. שבט ביד האדם וכו' עכ"ל, ועיין (לעיל ח' ע"א) רש"י ד"ה כחיזרא, ופרש"י כענפי הסירים עיי"ש, ועיין ערוך ערך חזר:

רש"י ד"ה כחיויא. כנחש הזה וכו' עכ"ל, ועיין (ב"ק ס"ז ע"א) שדרו של אדם לאחר ז' שנים נעשה נחש, והני מילי דלא כרע במודים עיי"ש, וכתב הטור אור"ח סי' קכ"א, מדה כנגד מדה שהיה לו לכרוע ולזקוף כנחש, והוא לא עשה כן לכן נעשה שדרו כנחש עכ"ל. ואין לדקדק מאחר שד' כריעות של תפלת י"ח, דינם שוה, למה אמרו דוק' דלא כרע במודים, ולא אמרו כן בשאר כריעות דלא כרע, ואפשר משום דמודים חמור מכולם, ועיין טוב"י סי' קכ"ז ודו"ק:

רש"י ד"ה המלך המשפט. כמו מלך המשפט וכו' עכ"ל, והא דלא פי' כן על המלך הקדוש כמו מלך הקדוש, כתב בס' ראש יוסף ליישב לפי שב' ההי"ן ידיעה לא שייך, דנפק' מינה טובא דאם אמר מלך המשפט, יצא לרש"י, וכל בו בשם הראב"ד כ' דלא יצא, כי המלך הוא המשפט ג"כ, כמו חכם הוא וחכמה אחד, לא כב"וד שמקבל החכמה מאחר, ולפי"ז יש הבדל בין מלך אוהב צדקה ומשפט, ובין המלך המשפט כאמור, ויש גירס' בגמר', ור"א אמר האל הקדוש האל המשפט יצא, וזה גירס' מחזור וויטרי המובא בטור סי' קי"ח, ולגירסתינו דלא גרס ר"א רק האל הקדוש יצא, צריך לומר דהא המלך אוהב, רב ג"כ מוד' דיצא בדיעבד עכ"ל הראש יוסף. ועיין רש"י (שמואל א' ט"ז א') בית הלחמי, ופרש"י בבית לחם, וכן דרך כל דבר ששמו בשתי תיבות, כמו בית לחם, בית שמש, בית

אל, קרית ארבע, אם בא להטיל בו ה"א, מטיל בין שתי התיבות, כגון קרית הארבע, בית האלי, בית הלחמי עיי"ש:

רש"י ד"ה בחלותם. על דואג ואחיתופל הוא אומר שהיו ת"ח עכ"ל, מה שפי' שעל דואג ואחיתופל קאמר, אין לומר משום דהמזמור מתחיל, לדוד ריבה ה' את יריבי לחם את לוחמי, דהא בכלל זה הוי' כל שונאי דוד, אפילו אותן שאינן ת"ח, ועיין רש"י תהלים ג' ב', ואפשר משום דכתיב בתרי', כריע כאח לי וגו', ומצינו שקראו דוד לאחיתופל אלופי ומיודעי. ומה שכתב רש"י שהיו ת"ח עיי' סנהדרין ק"ו ע"ב:

רש"י ד"ה למען. סיפ' דקרא וכו' עכ"ל, משמע קצת דלרש"י ז"ל לא הי' לפניו כגירס' שלנו:

רש"י ד"ה גם בחלומות גם בנביאים ולא א"ל גם באורים וכו' עכ"ל, ר"ל ואע"פ ששאל בהם כמו שפרש"י שם למעלה (רש"י ש"א כ"ח ט"ו). ודע מה שציין רש"י ד"ה גם בחלומות גם בנביאים, צריך להיות גם ביד נביאים גם בחלומות:

רש"י ד"ה והוקפנום. גבעונים אמרו לדוד (א) בסוף ימיו לבא שהיה רעב ג' שנים וישאל דוד בה' ויאמר אל שאול ואל בית הדמים על אשר המית את הגבעונים (ג) שהרג את הכהנים שהיו מספיקים לגבעונים לחם ומים לד' שהגבעונים נתנם יהושע חוטבי עצים ושואבי מים למזבח ויאמר דוד אל הגבעונים וכו' עכ"ל:

א **בסוף** ימיו. בסדר עולם סוף פי"ד מבואר, שכן היה ה' שנים קודם מותו עיי"ש:

ב שהיה רעב ג' שנים. (ש"ב כ"א א):

ג **שהרג** הכהנים שהיו מספיקים לגבעונים. דאית' (יבמות ע"ח ע"ב) וכי היכן מצינו בשאול שהמית הגבעונים, אלא מתוך שהרג את נוב עיר הכהנים, שהיו מספיקים להם מים ומזון, מע"הכ כאילו הרגן עיי"ש, ובירושלמי סנהדרין אית', כשהרג נוב עיר הכהנים, המית מהגבעונים שבעה, שני חוטבי עצים וב' שואבי מים, ושמש וחזן וסופר (רש"י שם ש"ב כ"א), ולפיכך אמרו יותן לנו שבעה אנשים מבניו:

ד **שהגבעונים** נתנם יהושע חוטבי עצים ושואבי מים למזבח. למזבח לאו דוק', דהא מפורש (יהושע ט' כ"ז) ויתנם יהושע ביום ההוא חוטבי עצים ושואבי מים לעדה ולמזבח ה' עד היום הזה וגו' עיי"ש בפסוק כ"א, ואפשר דפי' כן מדכתיב (שם בפסוק כ"ג) ועתה ארורים אתם ולא יכרת מכם עבד וחוטבי עצים ושואבי מים לבית אלהי, ועיין רש"י יבמות ע"ד ע"ב ודו"ק:

רש"י ד"ה כרע שכב. דדמי לבשכבך ובקומך, שהב"ה שומרינו בשכבנו ובקומינו לשכוב שלוים ושקטים וכו' עכ"ל, והא דפתח רש"י ז"ל בתרתי "בשכבנו "ובקומינו ומסיים

בחדא "לשכוב וכו', י"ל משום דמי שיש לו לפחוד מדבר מה כשיעמוד, הרי זה אף בשעת שכיבה אינו שוכב שלו ושקט, א"כ הך חדא, תרתי היא:

רש"י ד"ה מזכירין י"מ בלילות. פ' ציצית בק"ש ואע"פ שאין לילה זמן ציצית וכו' עכ"ל, תוס' לקמן י"ד ע"ב ד"ה ויאמר עיי"ש:

רש"י ד"ה כבן ע' שנה. (א) כבר הייתי נראה זקן ולא זקן ממש שבאת עליו שיבה יום שהעבירו ר"ג מנשיאותו וכו' ובא אותו יום דרש בן זומא מקרא זה עכ"ל:

(**א**) **כבר** הייתי נראה זקן ולא זקן ממש וכו'. ועיין במכילתא לפ' בא פ' ט"ז, פעם אחת שבתו התלמידים של ר' יהושע ביבנה, ולא שבת שם ר' יהושע, וכשבאו תלמידיו אצלו וכו', אמר להם שבת של מי היתה, אמרו לו של ר"א בן עזרי', אמר להם אפשר ששבת שם ר"א בן עזרי', ולא חדש לכם דבר, אמרו לו כלל זה דרש, אתם נצבים היום כלכם טפכם, וכי טף יודע להבין בין טוב לרע, אלא ליתן שכר למביאיהם, לרבות שכר עושי רצונו, אמר להם הריני כבן שבעים שנה, ולא זכיתי לדבר זה בלתי היום וכו' עיי"ש, ושם דוחק לפרש כמו שפי' רש"י כאן ודו"ק, ולפירוש הר"ם (מובא בראש יוסף) שפי' כי למד הרבה, ותש כוחו מקודם נשיאתו, וכשנעשה נשיא הלבינו שערותיו, וז"ש הריני כבן ע' בחלושו מחמת הרבה לימוד, ודבר זה לא למדתי עיי"ש, וכפירוש זה יש לפרש ג"כ דברי ר' יהושע. ודע דיש מן המפרשים שפירשו משום דר' אלעזר ביום שנעשה נשיא, היה בן י"ח שנה (כדלקמן כ"ח ע"א), והיה נשמתו נשמתו של שמואל הנביא, שחי' נ"ב כמנין ב"ן שנה, כדאית' (מ"ק כ"ח ע"א) וי"ח ונ"ב הוא ע', והיינו דאמר ר"א בן עזרי' הרי אני כבן שבעים שנה וכו':

ב ואותו יום דרש בן זומא וכו'. לא מצינו היכן מפורש, שבאותו יום דרש מקרא זה, ואפשר משום דאית' (לקמן כ"ח ע"א) שבאותו יום נפשטו כל הספיקות, ואח"כ מצאתי כן בס' (מאורי אור):

תוס' ד"ה כרע כחיזרא. ולקמן וכו' אלא בעי נמי שיכוף הראש (א) וכן אית' בירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקיו להלכה ה' אלו ברכות ששוחין בהן, באבות תחלה וסוף, ובמודים תחלה וסוף וכו'. תני ר' חלפתא בן שאול (ב) דכל, שוחין עם ש"צ בהודאה, ר' זעיר' אמר ובלבד במודים, ר' זיר' סבר לקורבה, כדי לשוח עמו תחלה וסוף, ר' יסא כד סליק להכא, חמתין גחנון ומלחשין, א"ל מדו דין לחישה, ולא שמיע דמר ר' חלבו בשם ר' סימאי, מודים אנחנו לך אדון כל הבריות, אלוה התשבחות, צור עולמים, חי העולם, יוצר בראשית, מחי' מתים, שהחייתנו וקיימתנו וזכיתנו וסייעתנו וקרבתנו להודות לשמך לנא בא"י אל ההודאות, תני ובלבד שלא ישוח יותר מדאי, א"ר ירמי'

ובלבד שלא יעשה כהדין חרדונא, אלא כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך וכו', ר' שמואל בר נתן מעשה בא' ששחה יותר מדאי, והעבירו רבי, ור' אמי א"ר יוחנן הוה מעביר, א"ל ר' חיי' בר בא לא הי' מעבירו לדא אלא גער בו:

פי' פני משה:

עם הש"צ בהודא'. כשאומר מודים וכדמפרש ר' זעיר' שהחוב' במודים בלבד הוא:

ר' זיר' סבר. מצפה. מלשון שמא תאמר אבד סברם הוא:

לקרובה, הוא הפייט שאומרים בשעת חזרת הש"צ במודים דלקמן מודים אנחנו לך וכו', כלומר דאע"ג דר' זעיר' אמר דאין החיוב כי אם במודים בלבד ולא בסוף הברכה מ"מ היה מחמיר על עצמו ומאריך בפיוט המודים שאומר כדי לשוח עם הש"צ תחלה וסוף: כד סליק להכא. כשעלה לא"י וראה לציבור שהן שוחין ואומרים דבר מה בלחש כשהגיע הש"צ למודים אמר להו מה דין לחישה:

ולא שמיע. ומתמה הש"ס ומה היא השאלה מהו דין לחישה וכי לא שמיע' לי' מה דאמר ר' חלבו שנוהגין לומר כנוסח הללו:

כהדין חרדונא. כמו הצב הזה כשהוא שוחה ראשו זקוף אלא כל עצמותי תאמרנה וגו' ואף ראשו יהי' כפוף:

ר' אמי א"ר יוחנן הוה מעביר. ר' יוחנן היה מעביר אלו ששוחין יותר מדאי ור' חיי' בר בא אמר לא היה נוהג ר' יוחנן להעביר בשביל כן אלא גער בהם שלא יעשו כן:

א **וכן** אית' בירושלמי. י"ל הא דבעי שיכוף ראשו, אית' בירושלמי ובלבד שלא יעשה כחרדונא:

ב הכל שוחין עם ש"צ בהודאה. והא דתקנו דוק' בהודאה, י"ל ללמד שלא להיות כפוי טובה, אלא מכיר טובה, ועיין שפ"ח לרש"י ד"ה כחיויא, שמי שלא כורע במודים, נענש עונש נחש עיי"ש, ואפשר משום דע"י הנחש בא אדם הראשון שכפה בטובה (בראשית ג' י"ב):

ג בא"י אל ההודאות. ז"ל אור"ח קכ"ז וחותם ברוך אל ההודאות בלא הזכרת השם, וכתב בט"ז סק"ב הטעם דאית' (בסוטה מ') אין בה חתימ', ובירושלמי אית' דאית בה חתימ', ע"כ יש לחתום אבל בלא שם:

ד אלא גער בי'. הארכתי בהעתקה זו, לפי שהרא"ש ז"ל מביא עיי"ש, ותמצא ג"כ שלא העתיק כמו שלפנינו, ועיין בשפ"ח לרא"ש סי' ט"ו, העתקתי ערוך בשם רב האי גאון ז"ל מענין זה עיי"ש. וכן מה שכתבו התוס' כהדין חדרונא והיינו תרגום ירושלמי של צב

(ויקרא י"א כ"ט) עכ"ל, הנה בתרגום ירושלמי שלפנינו ליתא, אלא בתרגום יונתן איתי', והצב למינהו, והדרונא לזנוי עיי"ש. ועיין בשפ"ח לתוס' לעיל ח' ע"ב ד"ה ואפילו:

תוס' ד"ה והלכת' כותי' דרבה. דצריך לחתום המלך הקדוש וכו' דכל המשנה ממטבע וכו' (לקמן מ' ע"ב) אם ספק לו אם אמר אם לא אמר מחזירין אותו, כדאית' בירושלמי דתענית וכו', ור"מ כתב דאין מחזירין אותו מכל אותן הדברים שלא פסק בספר ("בספר פי' בתלמוד) בפירוש והביא ראי' לדבריו עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דתענית פ"ק להלכ' א', תני נתפלל ואינו יודע מה הזכיר, א"ר יוחנן וא' כל ל' יום חזקה מה שהוא למוד הזכיר מיכן ואילך מה שצורך יזכיר:

פי' פני משה תני. בבריית':

נתפלל בימות החמה או בימות הגשמים ואינו יודע מה הזכיר אם הזכיר גשם או לא: כל שלשים יום. הראשונים חזקה מה שהוא למוד ורגיל הזכיר, וא"כ בימות החמה צריך הוא לחזור ולא יזכיר גשם, וכן בימות הגשמים במקום שאין מזכירין טל בימות החמה, א"כ חזקה שלא הזכיר כלל לא טל ולא גשם וצריך לחזור ולהזכיר גשם:

מיכן ואילך. לאחר שלשים יום חזקה מה שצריך לפי הזמן הוא מזכיר וא"צ לחזור (ועיין רמ"א אור"ח קי"ד ס"ח):

א **כל** ל' יום וכו'. ושלשים בכלל, דאיכ' צ' תפילות, ועיין מגן אברהם. ודע די"ל ר' יוחנן לשיטתי', דאמר (לקמן ט"ו ע"א) קרא וטעה בין וכתבתם וכתבתם, אם פתח בלמען ירבו ימיכם סירכ' נקט ואתי' עיי"ש, לפי"ז י"ל דר' יוחנן ס"ל, לענין משיב הרוח, ולענין וכתבתם בשניהם אחר הרגל לשונו הוא מזכיר. ולפי"ז היינו דאמרו ר' אמי ור' אסי על מימר' דר' יוחנן (לקמן ט"ו ע"א) אלו לא באנו אלא לשמוע דבר זה דיינו עיי"ש, ר"ל דבאמת שמעינן מהך דינ' דר' יוחנן דוכתבתם, דגם לענין מוריד הגשם אמרינן סירכ' נקט ואתי', לפיכך אמרו בלא דין של מוריד הגשם, אלו לא באנו אלא לבוא ולשמוע דבר זה של וכתבתם דק"ש דיינו:

תוס' ד"ה בקשו לקבוע פ' בלק בק"ש וכו'. איתי' בירושלמי דאותן ג' פרשיות שתקנו בק"ש לפי שבהן עשרת הדברות, ועיין בו ותמצא הכל עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכה ח', (א) מפני מה קורין ב' פרשיות הללו בכל יום, ר' לוי ור' סימון, ר' סימון אומר (ב) מפני שכתוב בהן שכיבה וקימ', ר' לוי אמר מפני שעשרת הדברות כלולות בהן, אנכי ה' אלקיך, שמע ישראל ה' אלקינו, (ג) לא יהי' לך אלהים אחרים על פני, ה' אחד, לא תשא את שם ה"א לשוא, ואהבת את ה"א, (ד) מאן דרחים מלכא לא משתבע בשמי' ומשקר, זכור את יום השבת לקדשו, למען תזכרו וגו', רבי אומר (ה) זו מצות שבת

שהיא שקולה כנגד כל מצותיה של תורה דכתיב נחמי' ט') ואת שבת קדשך הודעת להם ומצות וחוקים ותורה צוית וגו', להודיעך שהיא שקולה כנגד מצותי' של תורה, כבד את אביך ואת אמך, למען ירבו ימיכם וימי בניכם, (ו) לא תרצח, ואבדתם מהרה, (ז) מאן דקטל מתקטל, לא תנאף, לא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם, (ח) א"ר לוי ליבא (ט) ועינא תרין פרסורין דחטאה דכתיב משלי כ"ג) תנה בני לבך לי ועיניך דרכי תנצרנה, אמר הקב"ה אי יהבת לי לבך ועיניך, אנא ידע דאנת לי, (י) לא תגנוב, ואספת דגנך, ולא דגנו של חברך, לא תענה ברעך עד שקר, אני ה' אלקיכם, וכתיב, (ירמי' י') וה' אלקים אמת, מהו אמת א"ר אבין שהוא אלקים חיים ומלך עולם, א"ר לוי אמר הקב"ה ליא' אם העדת לחברך עדות, שקר, מעלה אני עליך כאלו העדת עלי שלא בראתי שמים וארץ, לא תחמוד בית ריעך, וכתבתם על מזוזת ביתך, ביתך ולא בית חבירך:

פי' פני משה:

מפני מה קורין ב' פרשיות שמע והיה, שאומרין אותן בבקר ובערב דאלו פ' ויאמר פלוגת' היא לקמן אי מזכירין י"מ בלילות (ומדברי התוס' כאן מוכח דגירסתם היא בירושלמי מפני מה קורין ג' פרשיות הללו בכל יום):

מפני י' דברות כלולין בהן. כדמפרש ואזיל בכל הג' פרשיות, ורובן בב' פרשיות הראשונות הן, והנכון דגרסינן מפני מה קורין ג' פרשיות הללו וכאידך מ"ד:

למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי. וזו היא מצות שבת כדדריש רבי:

כבד את אביך וגו'. למען יאריכון ימיך וזהו נרמז בפסוק למען ירבו ימיכם וימי בניכם שאם תקיימו מצוה זו ירבו ימיכם וימי בניכם:

כתיב תנה בני לבך לי ועיניך. דריש ועיניך אדלעיל שאם תתן לי לבך ועיניך אז דרכי תצרנה כדמסיים אמר הקב"ה וכו':

וכתיב וה' אלקים אמת. כלומר אחר שיאמר אלקיכם צ"ל אמת, ולא יפסיק, כדכתיב וה"א אמת, ובכאן נרמז שלא יעיד שקר כ"א אמת, כמו שהקב"ה הוא אמת, וכדמסיים ר' לוי לקמי', ואיידי דדריש מלת אמת, מייתי נמי להאי דר' בון, דדריש בפ"ק דסנהדרין הלכה א', על הא דאמר התם חותמו של הקב"ה אמת, ומהו אמת, ולמה חותמו של הקב"ה אמת, א"ר בון שהוא אלקים חיים ומלך עולם, ונוטריקון של אמת, אלקים מלך תמיד:

ביתך ולא בית חבירך. ובזה נרמז כל הדבור לא תחמוד, שאם חומד לבית חבירו סוף שיחמוד אשתו וכל אשר לו. (א"נ שאשה יקרא בית כדאית' בפ"ק דיומא, א"נ דרכו של אדם כל אשר לו, בבית הוא):

א **מפני** מה קורין ב' פרשיות וכו'. ואע"ג דק"ש דאוריית' ממנין תרי"ג, עיין רמב"ם ענין המצות סי' י', וכן מה שכתבו התוס' ל' שתקנו בק"ש, י"ל דמדאוריית' יוצא בפסוק ראשון, דז"ל החינוך סי' ת"כ, שנצטוינו לקרות בכל יום ערבית ושחרית, פסוק א' מן התורה שבסדר ואתחנן, וזהו שמע ישראל ה"א ה' אחד, ועל הפסוק הזה נאמר ודברת בם בשבתך וגו' ובשכבך ובקומך, וחכמים חייבוהו לקרות ג' פרשיות שמע והיה ויאמר וכו' עיי"ש, ועיין שאגת ארי' סי' ב', ועיין בפני משה שכ' שנכון לגרוס מפני מה קורין ג' פרשיות. ועיין מה שהעתקתי לתוס' (לעיל ט' ע"ב) ד"ה אחרים:

ב מפני שכתוב בהן שכיבה וקימה. ובמה שהעתקתי מס' החינוך שעל פסוק שמע ישראל נאמר ודברת בם ובשכבך ובקומך, יובן דברי ר' סימון דהכא:

ג לא יהי' לך א"א על פני ה' אחד. ר"ל על פני, פי' רש"י בנ"מ אשר אני שם, ובאמירת ה' אחד, צריך שאמליכתי' למעלה ולמטה ולד' רוחות העולם (כדלקמן י"ג ע"ב) א"כ מבואר דבכוונת אמירת ה' אחד, נכלל לא יהי' לך א"א על פני:

ד מאן דרחים למלכ' וכו'. היינו דכתיב (ויקרא י"ט י"ב) לא תשבעו בשמי לשקר וחללת את שם אלקיך וגו', ר"ל כי כשתשבעו בשמי לשקר, אתה הראת שאין אתה אוהב לה', ובזה וחללת את שם וגו':

ה זו מצות שבת ששקולה כנגד כל מצותי' וכו'. עיין (חולין ה' ע"א) חוץ ממומר לע"ז ומחלל שבת בפרהסי', ופי' רש"י וחמיר' שבת כע"ז, דהעובד ע"ז כופר בהקב"ה, והמחלל שבת כופר במעשיו, ומעיד שקר שלא שבת הקב"ה במעשה בראשית עכ"ל, ועיין פתיח' לס' שערי חיים. וז"ל ובירר הדין לאמיתו של תורה, שהמחלל שבת בפרהסי', כופר בכל התורה כולה, ומגעו יין נסך, ופסול לעדות ולשבועה, ואסור לצרפו למנין עשרה לכל דבר שבקדושה, ואינו נאמן באיסורין, ואסור לחלל עבורו השבת להצילו לרפאותו ולהחיותו, ואין לקברו בין קברי הכשרים שבישראל, ואם כהן הוא אינו נושא כפיו וכו' עיי"ש:

ו לא תרצח ואבדתם מהרה. ר"ל ואבדתם מהרה קאי אדלעיל השמרו לכם פן יפתה לבבכם וגו' ואבדתם מהרה:

ז ומאן דקטל מתקטל. כדאית' (בפ"א פ"ב מ"ז) על דאספת אטפוך וסוף מטיפיך יטופון:

ח א"ר לוי ליבא ועינ' וכו'. ור' לוי לשיטתי' דהא אליב' דר' לוי קאתינן לפרש דא"ר לוי לעיל מפני שי' הדברות כלולות בהן, וכן לקמן דא"ר לוי אמר הקב"ה וכו', ר' לוי לשיטתי' ניח':

ט ליבא ועינא תרי סרסורין דחטא'. על הטעם דנבראו תרי סרסורי', משום דכתיב על פי "שני "עדים יקום דבר (דברים י"ט), ואית' (בתענית י"א ע"א) איבריו של אדם מעידין בו

עיי"ש, י"ל הם "ליבא "ועינא תרין סרסורין דחטא, ולפי ידוע שהסרסר לדבר יודע ומכיר בטוב להעיד בכל דבר יותר מכל אדם, לכן מסתבר שבכלל "איבריו 'של אדם דאחז"ל שמעידין, הם לבו ועיניו של אדם, שהסרסורין לדבר יודעין ומכירין להעיד. והיינו דפי' רש"י (בראשית כ"ח י"ג) כשכהו עיניו של יצחק יג"הר פסק ממנו עיי"ש, דהא אין לו עוד ב' סרסורי, והיינו דכתיב (תהלים ק"א) גבה עינים ורחב לבב אותו לא אוכל, שהרי תרי סרסורי דחטא' מושלים עליו:

י לא תגנוב ואספת דגנך. והא דאית' (לקמן ל"ה ע"ב) ואספת "דגנך מת"ל וכו', וכאן אית' שמרמז ללאו דלא תגנוב, י"ל התם דריש מואספת, והכא דרש דגנך:

יא אם העדת לחברך עדות שקר וכו' כאלו העדת עלי שלא בראתי וכו'. שהרי כתיב (ישעי' מ"ג י') אתם עדי נאום ה' וגו' כי אני הוא לפני לא נוצר אל ואחרי לא יהי', הרי דכל אדם, הוא עדו של הקב"ה, ורק מי שמעיד עדות אמת יכול להעיד:

דף יג.

ע"א גמר' אל תזכרו ראשונות זה שיעבוד מלכיות. והא דקאמר לעיל שיהי' שיעבוד מלכיות עיקר, י"ל היינו שיעבוד מלכיות רביעית, שהיינו פזורים בד' כנפות הארץ ומלחמת גוג ומגוג, שהרעו לנו הרבה (מג"ת), והא דקאמר כאן אל תזכרו ראשונות, זה שיעבוד מלכיות, היינו כגון בבל מדי ויון (מהרש"א), ועיין בשפ"ח לגמר' לעיל:

ראשונות זה שיעבוד מלכיות וקדמוניות וגו' זה י"מ. ואע"ג די"מ קודם לשיעבוד מלכיות, י"ל דל' קדמוניות, הוא ל' יותר מוקדם מל' ראשונות. ובס' עיון יעקב כתב קרא לי"מ קדמוניות, דהיינו שנעשה קודם מתן תורה עיי"ש:

שכח מעשה שניהם והיה מספר והולך מעשה נחש. משמע דפגיעות נחש, יותר סכנה מפגיעת ארי, ועיין (לקמן ל"ג ע"א) נפל לגוב אריות אין מעידין עליו שמת, נפל לחפירה מלאה נחשים מעידין עליו עיי"ש ודו"ק, ודע דבתוס' ר"י חסיד גרס עד שהיה מספר מעשה ארי פגע בו דוב, לפי שהדוב עז יותר ובעל תחבולות להזיק יותר מארי עיי"ש:

כך ישראל צרות אחרונות משכחות הראשונות. וכעין דאית' (סוטה מ"ט ע"א) משחרב ב"המק אין יום שאין בו קללה, ובכל יום קללתו מרובה משל אתמול וכו' עיי"ש, והרי הוא כדמיון המשל דזאב וארי ונחש דהכא:

אברם הוא אברהם. פסוק הוא (בד"ה א' א' כ"ז), ודרשינן עלה בתוספתא בתחלה נעשה אב לארם וכו', והוא ל' סיום התוספתא דלעיל, תני' א"ל בן זומא לחכמים, ואיידי דאייר' לעיל מענין עיקר וטפל, מביאו כאן ועיין בתוספתא בפ"ק, ובצל"ח:

אב להעולם כולו וכו' שרה להעולם כולו. פי' דאית' (מנחות כ"ט ב') עו"הז נברא בה"א עיי"ש, א"כ שפיר מרומז בה"א שנתוסף לאברהם, ובה"א שנתוסף לשרה, "אב יושרי לכל העולם כולו סנגרא בה"א:

נעשית שרי לאומתה. לאומתה, פי' לבני ארם, שעל זה נקרא אברהם מתחלה אברם, ואשה כבעלה, והיינו שרי דמשמע שררה מיוחדת, וכפרש"י שרי לשון יחיד משמע שרתי (יפ"ת):

אלא מעתה הקורא לשרה שרי הכי נמי. מסתבר דאף לבר קפרא פריך, דהא כי שרה שמה, משמע עשה:

התם קב"ה אמר לאברהם וכו'. פי' אברהם הוא שנצטוה שלא יקראנה שרי, אבל כ"ע לא נצטוו עליה (ע"י):

כל הקורא ליעקב יעקב הכי נמי. והא דלא נקט כל הקורא לישראל יעקב, כמו שנקט הקור' לאברהם אברם, הקורא לשרה שרי, י"ל משום דעדיין יקרא בשם יעקב. ודע הא דהקפיד הכתוב גבי אברהם, ולא הקפיד גבי ישראל, י"ל דאית' דאות ה' נטל הקב"ה משמו הגדול, ונתנו לאברהם, לכן הקפיד שלא לגרוע אותו אות שהוא משמו הגדול, משא"כ שם ישראל הרי בתוכו אות יו"ד והוא ג"כ בשם יעקב, לכן לא הקפיד הכתוב (סמיכות חכמים). וכבר עמדו במפרשים למה לא נזכר בפוסקים לאו ועשה הזה עיי"ש. ובמגן אברהם סי' קנ"ז מביאו עיי"ש. ונכון לידע דברי הירושלמי בפרקין, למה נשתנ' שמו של אברהם, ושמו של יעקב, ושמו של יצחק לא נשתנה, אלו, אבותיו קראו אותו בשמו, אבל יצחק הקב"ה קראו יצחק, שנאמר וקראת את שמו יצחק:

התם נביא הוא דקא מסדר שבחי' דרחמנ' וכו'. ויש מקשים איך קרי' לי' הש"ס, נביא דקמסדר לשבחי', והא הם דברי הלוים ישוע וקדמיאל (נחמי' ט' ה') והם לא היו נביאים, ולא נחשבו בסדר עולם לנביאים, עיין רש"י מגילה י"ד ע"א. ועיין ירושלמי כאן דלא קרי להו רק אנשי כנס"הג, ולא נביאים (הג"רצח ענף יוסף). ואפשר נביא קאי על הכותב ספר נחמי', ועיין (סנהדרין צ"ג ע"ב) כל מילי דעזרא נחמי' בן חכליה אמרינהו, ופרש"י רוב דברים שבס' עזרא נחמי' אמרם עיי"ש, ועיין (סוכה ל"ז ע"א) שנקרא ס' נחמי' בשם עזרא עיי"ש, ועיין ביצה כ"ז ע"ב רש"י ד"ה אין, ובהג"ר עקיבא איגר ז"ל שם:

סליק פרק מאימתי

פרק היה קורא

אלו תן בין הפרקים וכו' בין ויאמר לאמת ויציב. מסתבר ה"ה בין ויאמר לאמת ואמונה ערבית, וכן בין גאל ישראל להשכיבנו, ובמשנה לא הזכיר מזה ודו"ק. והא דלא סגי לי' לומר בין ויאמר לאמת, י"ל לאפוקי מטעמ' דר' יהוד' דסמיך מדכתיב וה' אלקים אמת (כדלקמן י"ד ע"א), לכן אשמעינן כאן דת"ק סבר דהתם קאי האמת אל ה', אבל בכאן קאי על הדבר הזה, אמת ויציב ונכון וקים וכו', ואגב ת"ק נקטי' ר' יהוד' ג"כ בין ויאמר לאמת ויציב לא יפסיק (קול רמז):

רי"א בין ויאמר לאמת ויציב לא יפסיק. ר"ל בין ויאמר לאמת ויציב הוי כאמצע הפרק, ולא יפסיק אלא לשאול מפני היראה ולהשיב מפני הכבוד (רמב"ם), ור"י פי' מילת' דר' יהוד' דהכא, דהכי קאמר לא יפסיק כלל, אפילו כמו באמצע הפרק, אלא יאמר ה' אלקיכם אמת, ואז יפסיק כמו באמצע הפרק (טור), ובתוס' הרא"ש מסופק בזה עיי"ש. ודע ויציב בלשון ארמי אמת הוא, וא"כ הוי תיבת ויציב בכלל ה' אלקים אמת:

כדי שיקבל ע"מ שמים תחלה ואח"כ עול מצות. והטעם לפי שעול מלכות שמים, תמור מעול מצות, דקיי"לן בפ' הנחנקין, בכל אם יאמר לך נביא עבור על ד"ת, שמע לו, חוץ מע"ז, ורמז במלת "שמע עול מלכות שמים, כי "שמע נוטריקון למפרע" עול "מלכות "שמים (קול רמז). א"נ י"ל עול מצות דהכא, לא קאי על ת"ת ותפילין ומזוזות בלבד, אלא על כל המצות, שהרי כתיב והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי וגו', לפיכך לפי שבכלל תרי"ג הוה מצות שכליות, עיין רש"י (בראשית כ"ו ה'), לכן מקבל מלכות שמים תחלה, כדי להודיע דרך מפני מלכות שמים, לעשות נחת רוח לפניו יתברך, הוא מקבל עול מצות, ולא מצד שהן שכליות:

ויאמר אינו נוהג אלא ביום בלבד. ואע"ג שיש בפ' ויאמר זכירת יציאת מצרים, ותנן לעיל שמזכירין י"מ בלילות, י"ל דר"י בן קרח' ס"ל כחכמים (דלעיל י"ב ע"ב), דכל להביא ימות המשיח. א"נ די"מ הנזכר בפ' ויאמר, אין זה מקום ציות המצוה של זכירת י"מ, דלא כתיב כאן זכור את אשר הוצאתיך ממצרים, אלא שאנו מזכירין שבחו של הקב"ה מי"מ, ואין בפ' זו שום ציוה על מצוה פרטיות, רק על ציצית, והיא אינה נוהגת אלא ביום, משא"כ והיה אם שמוע שנצטוינו בה על ת"ת ומזוזה, שנוהגים ביום ובלילה וכו' (צל"ח):

ש"מ מצות צ"כ וכו'. ומסיק הש"ס דמכאן ליכ' להוכיח דמצות צ"כ, דכאן מיירי בקורא להגיה. והשת' משמע לפום מסקנא דסוגיין, אפשר דמצות א"צ כוונה, ולכאורה לקמן הוי פלוגת' דתנאי בק"ש עד היכן צריך כונה, וא"כ כולהו דלא כהאי סוגיין, ויש אומרים דשלשה דיני כונות הן, אחד בק"ש לחוד, ושנים בכל המצות, האחת, הוא דצריך כונה

לדבר, שלא יהא כמתעסק בעלמא, ואין דעתו לאותו דבר כלל, ודכותה לגבי תקיעת שופר, שהוא מתעסק והקול יוצא מעצמו, ואינו מתעסק לשום תקיעה כלל, וזו הכונה צריכה בכל המצית, והכונה השנית, היא לצאת ידי חובת המצוה, וזו שייכ' בכל המצות, ובהא הוא המחלוקת, וקיי"לן כמ"ד דא"צ כונה לצאת ידי חובת מצוה (ובש"ע אור"ח סי' ס' ס"ד ובמ"א שם דבמצוה דאוריית' צריך כונה לצאת ידי אותה מצוה ובדרבנן א"צ כונה עיי"ש), והשלישית, שיכוין לבו בכל תיבה ותיבה, ויעיין בענין ויבין אותו, וזו היא בק"ש לחוד, ועל זו הכונה נחלקו לקמן עד היכן צריך כונה, ולפי"ז יש לשאול כי פריך ממתניתן ש"מ מצות צ"כ, אמאי לא משני דבק"ש הוא דבעינן כונה לכל תיבה, משא"כ בשאר מצות, י"ל דבמתניתן סתמא קתני, ומשמע דבכולהו ק"ש איירי, ואפילו בפ' ציצית נמי, ובפ' ציצית לא בעינן כונה לכל תיבה לכן לא משני הכי (שיטה מקובצת). ובזה מיושב הא דלא פריך כן אמתניתן (לקמן ט"ז ע"ב), חתן אם רוצה לקרות ק"ש קורא וכו', אבל אינ' מחויב לקרות, ורשבג"א לא כל הרוצה וכו', והטעם דבכונ' תלי' מילת', ואנן סהדי דלא מצי לכווני דעתי' (לקמן י"ז ע"ב), וא"כ ש"מ מצות צ"כ ודו"ק. ובמה שהעתקתי משיט' מקובצת מתורץ בס"ד. והנה כעין קושי' שהקשה השיט' מקובצת כאן, כך הקשתי לדברי הב"ח באר"ח סי' תרכ"ה, שכתב לפי שבג' מצות אלו, דהיינו שציצית כתיב "למען תזכרו וגו', ובתפילין כתיב "למען תהי' תורת ה' בפיך וגו', ובסוכה כתיב למען ידעו דורותיכם וגו', לכן אף דבשאר מצות, המקיים המצוה כדינה, יוצא בה, אע"פ שלא היה לו שום כונה, אבל בג' מצות אלו, דכתיב בהם למען, לא יצא אם לא ידע, וכיון הטעם המכוון במצוה עיי"ש, א"כ לפי"ז מאי פריך (בר"ה כ"ח ע"ב) אביי לרבא אלא מעתה (דתוקע לשיר יצא לפי שמצות א"צ כונה), הישן בשמיני בסוכה, שלא לשם מצוה ילקה נשום בל תוסיף עיי"ש, א"כ לפי דברי הב"ח שאני סוכה משופר, דבסוכה כתיב למען ידעו וגו', וצריך כונה יתירה. והצעתי הקו' בשנת ה' תרל"ד לפני מו"ר הגאון מוה"ר נתן בנימין ז"ל ראב"ד דפה ק"ק פ"ב, ותירוץ לי דאביי פריך שפיר לרבא לשיטתי', דבריש מס' סוכה איתי', מנלן דסוכה למעלה כ' פסולה, ויליף רבה מדכתיב למען ידעו דורותיכם וגו', ור' זירא יליף מדכתיב וסוכה תהי' לצל יומם מחורב וכו', ורבא יליף מדכתיב בסוכות תשבו שבעת ימים וגו', ומסיק הש"ס ר' זירא ורבא כרבה לא אמרי, דיליף מלמען ידעו, משום דאינהו ס"ל ההוא ידיעה לדורות הוא, ופרש"י הך למען ידעו, לאו בידיעה דישיבת סוכה קאמר, אלא בידיעה דורות הבאין, היקף סוכות ענני כבוד הנעשה לאבות עיי"ש, ולפי"ז מאחר דרבא פליג התם בסוכה ארבה, ולא דריש הך למען ידעו, על ידיעת ישיבת סוכה, וא"כ הרי י"ל דרבא לא ס"ל ג"כ סברת הב"ח כאן, דסוכה

חמור משאר מצות, וא"כ היינו דפריך אביי לרבא לשטתי', אלא מעתה דהתוקע לשיר יצא, ואת הוא דפליג ג"כ ארבה בריש מס' סוכה כמו שכתבנו, וא"כ הישן בשמיני בסוכה ילקה, ודו"ק:

וחכ"א בכל לשון. והוא ששומע ומבין אותו הלשון, וז"ל הרמב"ם בפ"ב מהק"ש ה"י, קורא ק"ש בכל לשון שיהי' מבינה וכו', ויש לדקדק בל' הש"ע סי' ס"ב, שמעתיק ל' הרמב"ם כדרכו, ולא העתיק "שיהי' "מבינה ודו"ק:

ולרבי וכו' השמע לאזניך מה שאתה מוצא מפיך. הא דמאריך הש"ס מה שאתה מוצא מפיך, ולא נקט סתם ההוא מבעי' לי' השמע לאזניך, י"ל משום דאיכ' למיטעי, שמ'ות ק"ש כך הוא לשמוע מאחר, לפיכך מסיים מה שאתה דייק' מוצא מפיך:

הדברים על לבבך. הש"ס מקצר בלישנ' דקרא:

כל הפרשה צריכ' כונה. כל כונה דהכא, ר"ל שלא יסיח דעתו לבלי הבין מה שאומר, לא כונה לצאת (מפרשים):

ת"ר האלה וכו' מכאן ואילך א"צ כונ' ד"ר אליעזר א"ל ר' עקיב' הרי הוא אומר אשר אנכי מצוך וגו'. י"ל דר"א ור"ע דרשי כעין כלל ופרט, דכתיב (דברים ו' ז') והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך, ר"א סבר הדברים כלל, האלה פרט, ואין בכלל אלא מה שבפרט, דדוק' עד כאן צריכ' כונה, ור' עקיב' סבר הדברים כלל, האלה פרט, אשר אנכי מצוך וגו' חזר וכלל, למד שכל הפרשה צריכ' כונה, והא דכתיב לר' עקיב' האלה לפרט ל"ל, וכבר תירצו בתוס' ע"ב ד"ה אשר עיי"ש:

דף י"ג ע"א רש"י ד"ה לא שיעקר יעקב ממקומו. שהרי מצינו שהקב"ה קראו יעקב וכו' עכ"ל, בג' מקומות מדבר מענין זה, א' (בראשית ל"ב כ"ח) ויאמר אליו מה שמך ויאמר יעקב, ויאמר לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל וגו', שנית (שם ל"ה ט') ויאמר לו אלקים שמך יעקב לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהי' שמך ויקרא שמו ישראל, שלישית (שם מ"ו ב') ויאמר אלקים לישראל במראות הלילה ויאמר "יעקב "יעקב ויאמר הנני. ואפשר היינו טעמ' דא"ל ב' פעמים יעקב יעקב, נגד ב' פעמים שנקרא כבר שמו ישראל, ועכשיו הדרי' ששם יעקב עדיין נופל לו, ומדויק בזה ל' הש"ס לקמן, שאני התם דהדר אהדרי' קרא, דכתיב ויאמר אלקים לישראל במראות הלילה ויאמר יעקב יעקב:

רש"י ד"ה הנני וגו'. בתר אל תזכרו כתיב עכ"ל, בנחמות דישעי' כתיב ישעי' מ"ג י"ח י"ט) אל תזכרו ראשוניות וקדמוניות אל תתבוננו, הנני עושה חדשה עתה תצמח הלא תדעוה אף אשים במדבר דרך בישימון נחרות. והא דפירש"י בתר אל תזכרו כתיב, י"ל לפי שגמר' מביא ראי' שזכירת ניסים המאוחרים, יהי' ביתר שאת מן הזכרת יצ"מ, מבפסוק

הנני עושה חדשה, שקאי על הצלת ממלחמת גוג ומגוג, אבל לא כתיב בה לשון זכירה, לכן פרש"י בתר אל תזכרו ראשונות, פי' אבל מה הוא אשר תזכרו לעיקר, הנני עושה חדשה, זה מלחמת גוג (מג"ת). ואולי תיבות "עושה "חדשה דרש, שמשמע נס ופליאה חדשה, אשר לא נעשה מעולם (ועיין רד"ק ומצודת), וענין גוג ומגוג עיי' בשפ"ח לעיל ג' ע"א תוס' ד"ה ועונין:

רש"י ד"ה בתחלה אב לארם. לאנשי מדינתו שמארץ ארם היה שנאמר בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם (יהושע כ"ד) ואומר אל ארם נהרים אל עיר נחור (בראשית כ"ד) עכ"ל. ויש בענין זה אריכות דברים, שאבן עזרא פי' (בראשית י"א כ"ו) שאע"ה נולד באור כשדים, ואור כשדים וארץ כותה ועיר חרן וארץ ארם נהרים בכללה, כולם נקראים בשם עבר הנהר, להיותם משפת נהר פרת והלאה, לפאת מזרח, "שעבר "הנהר, תרגומו "עבר "פרת (ר"א מזרחי), אבל הרמב"ן (שם י"א כ"ח) חולק על הא"עז, וכתב שאברהם אע"ה נולד בחרן, שהיא עיר נחור, והיא עיר בארץ ארם נהרים, והארץ ההיא היא בעבר הנהר למזרחו של נהר פרת עיי"ש. והנה לשיטת הרמב"ן ניח' בפשיטות פרש"י דהכא, שפי' בתחלה אב לארם לאנשי מדינתו שמארץ ארם היה, אולם אף לשיטות אבן עזרא, כבר כתב בס' ראש יוסף ליישב פרש"י, דאף אם ארץ מולדתו אור כשדים, וא"כ הל"ל בתחלה לאור כשדים, מ"מ אפשר נתגדל בארם נהרים מקטנותו, ודרך העולם כשאדם נתגדל מקטנותו באיזה מדינה, אזי מתייחס עצמו אחר אותה מדינה, וקורא לאנשיה, בני מדינתו עיי"ש. ומזה שכתבתי קצת מיושב, הא דמביא רש"י ז"ל בתחלה מפסוק מס' יהושע, ואח"כ מס בראשית ודו"ק:

סליק פרק מאימתי

רש"י ד"ה הפרקים. בין ההפסקות בין ברכה א' לשני' וכו' עכ"ל, ולדברי הטור וש"ע סי' נ"א, מברוך שאמר עד סוף ישתבח, ג"כ דין בין הפרקים יש לו עיי"ש ודו"ק:

רש"י ד"ה שואל מפני הכבוד. שואל בשלום אדם נכבד שראוי להקדים לו שלום עכ"ל, יש להסתפק בכעין (דלעיל ו' ע"ב) שיודע בחבירו שרגיל ליתן לו שלום שצריך שיקדים לו שלום, או בכעין דר"י בן זכאי שלא הקדימו אדם שלום מעולם אפילו נכרי שבשוק (לקמן י"ז ע"א) באינש כי האי, מאי בין הפרקים, שואל מפני הכבוד, או לא ודו"ק:

רש"י ד"ה מפני היראה. אדם שהוא ירא מפניו שלא יהרגהו וכו' עכ"ל, וכן פי' הרמב"ם, אבל הרא"ש והרשב"א פי' וכן פסק בש"ע סי' ס"ו, מפני הכבוד, היינו אדם נכבד או זקן מכובד, ומפני היראה, היינו אביו או רבו, דכתיב בהו יראה, וכל שכן מלך או אנס, דאי כפירש"י, הלא אפילו ספק פיקוח נפש דוחה הכל (קול רמז). ויש מפרשים דהא דפרש"י

שהיא ירא מפניו שלא יהרגהו, ר"ל שהוא אדם שיש בידו כח להרגו, אבל לא שירא, שמפני שלא יתן לו שלום יהרגנו:

רש"י ד"ה בין ויאמר לאמת לא יפסיק. בגמ' מפרש טעמייהו עכ"ל, הנה (לקמן י"ד ע"א) רק טעמי' דר' יהוד' קמפרש, ואפשר שצ"ל טעמי' ולא טעמייהו ודו"ק:

רש"י ד"ה כיון לקרות. אבל, לצאת ידי מצוה לא בעינן שיהא מתכוין אלא לקרות בתורה בעלמ' עכ"ל, ואין להקשות לרבינו יונה (לעיל י"ב ע"א) וז"ל ורבינו שמואל כתב שאע"פ שמצות אצ"כ, ויצא בדיעבד, זהו כשעושה מצוה בסתם, והכא מה"ט לא איפשטיי, משום דקסבר דחמר' הוא, ונתכוון שלא לצאת משכרא, אלא מחמרא עיי"ש, וא"כ הכ"נ אי מכוון לקרות בתורה, האיך יצא ידי ק"ש, אפילו אי מצות אצ"כ, הא זה גרע מלא כיוון כלל, (ודוחק לומר משום דתורה וק"ש חדא היא), די"ל דהיינו דקפריך הש"ס לקרות והא "קא "קרי, ר"ל וא"כ הא קמכוון לקרות בתורה, והאיך יוצא ידי ק"ש, והא גרע מלא כיון כלל, ועל זה משני, "בקורא "להגיה, דאפילו לקריאה נמי לא מתכוון:

רש"י ד"ה בקורא להגיה. את הספר אם יש בו טעות דאפי' לקריא' נמי לא מתכוין עכ"ל, וכך היא הוצעת הסוגי', ש"מ מצות צ"כ, פי' כוונה לצאת ידי המצוה, ומשני מאי כיון, כיון לקרות, פי' שמכוין לידע פירוש המלות כדרך הקורא בתורה, ועל זה פריך לקרות, והא קא קרי, פי' ופשיטא שמכוון לפירוש המלות, דאל"כ למה קורא, והא קא תני היה קורא בתורה, ומשני בקורא להגיה, שאז אפילו פירוש המילות אינו נותן על לבו (צל"ח). ועיין בתוס' ד"ה בקורא, וז"ל הערוך בקורא להגיה, פי' שאינו קורא בניקודה, אלא בכתיבתה, כגון מקרא קורהו מקרא, כגון חסר יו"ד, בענין זה קורהו להגיה, וזה שצריך לכוון את לבו, פי' אחר שבתחילה היה קורה להגיהו, ולא היה קורא אלא לדילוגין, וכיון זה לבו וקורא שלא לדילוגין יצא עכ"ל:

רש"י ד"ה ככתבה. בל"הק עכ"ל, והא דנקט ככתבה, פי' כמו שכתוב בתפילין ובמזוזה (ראש יוסף):

רש"י ד"ה מדברים הדברים וכו' למדרש שיקרא הדברים כסדרן ולא למפרע כגון ובשעריך ביתך מזוזות עכ"ל, מפרש"י משמע שלמפרע היינו התיבות. אבל ברבינו עובדי' לקמן במשנה י"ד ע"א, הקורא למפרע, פי' שהקדים פסוק שלישי לשני ושני לראשון, וכן הוא בש"ע סי' ס"ד ס"א, ועיין בשפ"ח לקמן ט"ו ע"א לגמר' ד"ה הקורא:

תוס' ד"ה היה קורא. (א) בירושלמי אמרינן ברכות אין מעכבות (ב) דאע"פ שלא אמר שתים לפניה ושתים לאחריה יצא וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכ' א', היה

קורא בתורה והגיע זמן המקרא אם כיון לבו יצא וכו', א"ר בא זאת אומרת שאין הברכות מעכבות, התיבון, ואינו מפסיק, ולא תנינתה, והכא אע"ג דלא תנינתה, צריך לברך:

פי' פני משה:

זאת אומרת וכו'. מדלא תני אלא אם כיון לבו לצאת בק"ש והרי הוא קורא בתורה ולא בירך ברכות הק"ש ש"מ שאין ברכות ק"ש מעכבות:

התיבון. הקשנו על האי דיוקא דר' בא:

ואינו מפסיק וכו'. וכי אינו מפסיק הוא בין פרשה של שמע לפרשה והיה אה שמוע שהרי הוא קורא בתורה כסדר וכמה וכמה פרשיות איכ' בין חדא פרשה של ק"ש לחברת' ואפ"ה לא תנינתה להאי דינא במתניתן, וזה הי' צריך התנא לאשמעינן דהא איכ' למ"ד לקמן שאם הפסיק בק"ש כדי לקרות את כולה לא יצא ידי חובתו:

והכא אע"ג דלא תנינתה צריך לברך. כלומר והשתא הכי נמי לענין הברכות מנא לך למידק שאינן מעכבות מדלא קתני לה במתניתן הרי לא קתני נמי מדינא דהפסקה מידי ועל כרח' לומר דלא קתני הכא אלא מה דשייך לגופא דדינא דאין הקורא כדרכו יוצא ידי חובתו עד שיכון לבו לצאת ומברכות ומהפסקה לא איירי הכא מידי ולעולם אימ' לך שצריך הוא לברך:

א **בירושלמי** אמרינן ברכות אין מעכבות. ואע"ג דבירושלמי השיב על דיוק' דר' בא, כבר עמד בזה במראה פנים, וז"ל ולכאור' הא לא קאי הכא האי דיוק', דקא מדחי לה, דאי משום דלא תנינתה, הא לא תנינתה נמי מהפסקה מידי, ואפשר דאי משום דלא קתני מהפסקה לא קשי', דאין הכי נמי אחר שקרא פ' שמע יקרא והיה אם שמוע ופ' ציצית אחריה עכ"ל:

ב דאע"פ שלא אמר ב' לפני וב' לאחריה יצא. היינו מק"ש דערבית, ובשחרית רק א' לאחריה הוה, ואפשר דערבית משום דהו' ב' נקט לי':

תוס' ד"ה ובאמצע שואל וכו'. ופסק רבינו שמעי' דבמקום שאסור לספר, אסור לדבר אפילו בל' הקודש, וכן משמע ממתניתן (דאסור לשאול באמצע מפני הכבוד והא יכול לשאול בל' הקודש), ובירושלמי קאמר וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכה א', פיסקא באמצע שואל מסני היראה ומשיב ד"ר מאיר, ר' יהוד' אומר באמצע שואל מפני היראה ומשיב מפני הכבוד וכו', עד כדון באמצע הפרשה, ואפילו באמצע הפסוק, ר' ירמי' מרמז ד' יונה משתעי ר' הונא ר' יוסף ודברת בם מיכן שיש לך רשות לדבר בם:

פי' פני משה:

עד כדון. לא שמענו אלא באמצע הפרשה לר"מ כדאית לי' ולר' יהוד' כדאית לי':

ואפילו באמצע הפסוק. אם מותר להפסיק אף באמצע הפסוק לכל חד כדאית לי' וקאמר דר' ירמי' מרמז היה עושה ברמז ולא בדבור ממש ור' יונה היה מספר ומיית' ר' הונ' ברייתי' לסיועי':

שיש לך רשות לדבר בם. לכשתצטרך להפסיק כמו במתניתן:

א **ובירושלמי** קאמר אפילו באמצע הפסוק. ר"ל דאמוראי בירושלמי קמפרשי לי' הכי, ולא דר"מ או דר"י אמרו כן:

תוס' ד"ה בקור' להגיה. נראה כדי להבין בחסרות ויתרות כמו לטטפות ומזוזת וכו' עכ"ל, ר"ל דפ' שמע כתיב לטטפת מזוזת, ובפ' והיה כת יב לטוטפת מזוזות:

תוס' ד"ה בל' הקודש נאמר'. ול"נ (א) דהא עזר' תיקן קריאת התורה וכו', וי"ל, דמייר' בפ' המחוייב', לקרות דאוריית' (ב) כמו פ' זכור (ג) א"נ מקרא בכורים ודוי מעשר ופ' חליצה, שמצוה בתורה לקרותן (ד) אעפ"כ בכל לשון נאמר' בסיני וכו' עכ"ל:

א **דהא** עזר' תיקן קריאת התורה. לכאור' (בב"ק פ"ב ע"א) לא משמע כן עיי"ש, וז"ל הרמב"ם בפי"ב מה' תפלה היא, מנשה רבינו תיקן לישראל שיהיו קורין בתורה ברבים בשבת ובשני ובחמישי בשחרית, שלא יהי' ג' ימים בלי שמיעת תורה, ועזרא תיקן לקרות במנחה בשבת, משום יושבי בשוק בחול, ותיקן לקרות בב' ובה' שלשה, דלא יקראו פחות מי' פסוקים עכ"ל, ועיין מגן אברהם ריש סי' קל"ה שכבר עמד בזה, וכתב שם שהתוס' כאן לא נחתו לדקדק בזה, ועיקר קושיתם כיון דתקנת נביאים היא, א"כ לא שייך לומר דקרא והיו אתא להורות לכך עיי"ש:

ב כמו פ' זכור. שכן דרשו בספרי, זכור בפה, ואל תשכח בלב, עיין דברי חמודות פ' שלשה שאכלו סי' נ"ב, והוה לי' גירס' בתוס' כגון פ' זכור ופ' פרה אדומה, והקשה שם היכן רמיזה שפ' פרה אדומה היא דאוריית' עיי"ש:

ג א"נ מקר' בכורים וכו'. מפורש בסוטה דף ל"ב עיי"ש, והנה לפי תירוץ א' של תוס', קאי על קריאת התורה בציבור, ולתירוץ שני קאי על קריאת כל יחיד. אלא לב' תירוצים של התוס', דקאי על הפרשיות הללו, א"כ יש לדייק מה שנקט הש"ס, למימרא "דכל "התורה "כולה ודו"ק:

ד אעפ"כ בכל לשון נאמר' בסיני. פי' דגם למאן דאית לי' בלשון הקודש נאמרה, לענין מצות קריאה, מ"מ מוד' הוא דבכל לשון נאמרה בסיני וכו' (מהרש"א):

תוס' ד"ה ע"כ צריכה כונ'. עד בכל מאדך שב' פסוקים אלו מדברים ביחוד ה' באהבתו וביראתו עכ"ל, ר"ל פסוק שמע, מדבר מיחוד ומיראתו, כדברי רש"י לעיל ט' ע"ב ד"ה ייראוך עם שמש, מתי יתיראון ממך כשמוראך מקבלים עליהם, דהיינו מלכות שמים,

שמקבלים עליהם בק"ש עיי"ש, ובפסוק ואהבת, מדבר באהבת ה'. ודע שתוס' פליגי כאן על פרש"י, דלפרש"י עד כאן, היינו עד על לבבך, והם ג' פסוקים, ולפי' התוס' עד כאן, היינו עד בכל מאדך, והם ב' פסוקים, דלא נראה להם שום טעם לומר עד על לבבך ממש כפרש"י, אלא דה"ק עד והיו הדברים וגו' על לבבך, ולא עד בכלל, דהיינו עד בכל מאדך, ועד בכלל, אבל ממה דאית' לקמן ע"ב, ר' נתן אומר עד על לבבך בעמידה, משמע כפרש"י (עיי' במהרש"א). ועיין בש"ע אור"ח ס"א סי"ג, וז"ל צריך להפסיק מעט בין לעולם ועד לואהבת, כדי להפסיק בין קבלת מלכות שמים לשאר מצות עיי"ש, הרי דפסוק שמע נקרא קבלת מ"ש, ופסוק ואהבת נקרא קבלת שאר מצות, וממה שאית' כאן במשנה שקדמה פ' שמע לפ' והיה, כדי שיקבל עליו עול מ"ש תחילה, ואח"כ מקבל עליו עול מצות וגו', משמע דפ' והיה, היא עול מצות, וי"ל כדמסיק (לקמן י"ד ע"ב) דחדא ועוד קאמר ודו"ק:

דף יג:

ע"ב גמר' איכ' דמתני לה להא דרב' ב"ב חנה אהא דתני' וכו'. ב' חילוקים איכ' בין לישנ' קמא ללישנ' בתרא, חדא ללישנא קמא, ת"ק שהוא ר"א מיקל, ור' עקיב' מחמיר, וללישנ' בתר' ת"ק מחמיר, ור' אחא משום ר' יהוד' מיקל, ושנית ללישנ' קמא אמר רבה ב"ב חנ' שהלכה כר' עקיב' שמחמיר, ולישנ' בתר' אמר רבה בב"ח שהלכה כר' אחא משום ר' יהוד' שמיקל, אבל לדינא משמע אין חילוק דבין ללישנ' קמא ובין ללישנ' בתרא, אמר רבה בב"ח שהלכה פרשה ראשונה שהוא שמע ישראל צריכ' כונה. אבל מצאתי בהג' מלא הרועים שכתב דלר' עקיב' דמפיק מקרא, אין בשכמל"ו בכלל, וא"צ כונה, ולר' אחא סתם קאמר פרק ראשון, משמע בכל הפרק אף ברוך שם כמל"ו, כדעת הלבוש בסי' ס"א, ואפשר לזה כיון רש"י בד"ה בפרק ראשון, כל פרשת שמע. ודע דכבר תמה יש מן המפרשים על זה, דמניין לנו שברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, שאינו פסוק כלל בשום מקום, יש לו דין פסוק שמע, והוא חמור וחשיבות טפי משאר פסוקים של ק"ש, לענין הפסקה עיי"ש:

הקורא את שמע צריך, שיכוון את לבו. בב' פרשיות ור' אחא משום ר' יהוד' פליג, וס"ל דדי בכונת פרשת שמע בלבד **ת"ר** שמע ישראל ה"א ה"א עד כאן צריכ' כונת הלב ד"ר מאיר. ולקמן ט"ו ע"א אמר ר"מ עד על לבבך אחר כונת הלב הן הדברים, משמע דעד על לבבך צריך כונ' ודו"ק:

כונת הלב. לאו לענין לצאת אייר', אלא קבלת ענין מלכות שמים (פני יהושע), אבל לצאת, כיון שהתכוון בתחלה, שרוצה לקרות לצאת סגיא, אבל צריך בפסוק ראשון

כוונת הענין, כלומר שלא יהרהר בדברים אחרים, אלא יקבל עליו עול מלכות שמים בהסכמת הלב (מעדני יו"ט). ולפי"ז שפיר שייך סמיכות דברי סומכוס ור' אחא ור' אשי ור' ירמי' להכא:

כיון דאמליכת' למעלה ולמטה וכו'. בתחלה למעלה ואח"כ למטה, כלישנ' דקרא (דברים ד' ל"ט) וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא אלקים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד, ובפסוק זה מרומז דיני ק"ש, "וידעת "היום ,היינו זמן ק"ש, בנץ החמ' ק"ש דשחרית, ובשקיעת החמה ק"ש דערבית, (ויום היינו חמה), "והשבות "אל "לבבך, היינו אופן הכונ' בכונת הלב, וכמו שפסק הרא"ש כאן, דלא צריך לרמז בעיניו או בהטית הראש, "כי "ה' "הוא אלקים "בשמים "ממעל וגו' "אין "עוד, היינו לאמליכת' למעלה ולמטה ולד' רוחות ותו לא צריכות, והארכתי בזה בשפ"ח לעיל ב' ע"א לתוס' ד"ה מברך עיי"ש. ויש לדקדק בנוסח סדר תפלת שחרית אתה הוא ה' אלקינו בשמים ובארץ ובשמי השמים העליונים ודו"ק:

ולד' רוחות השמים. ובש"ע ס"א ס"ו כתב ומושל בד' רוחות העולם:

תו לא צריכת. משמע דאין צריך, ואף אם רוצה להאריך יותר מזה אסור, ואפשר משום דהוי כהפסק, עיין בש"ע ס"א ס"ו שכתב ולא יאריך יותר מכשיעור זה ודו"ק:

ואזד' ר' יוחנן לטעמי' דא"ר בב"ח א"ר יוחנן הלכה כר' אחא שאמר משום ר' יהוד'. היינו לפי איכ' דמתני לה דלעיל, ויש לדקדק דלעיל קמא דלעיל, ג"כ היה יכול לומר ואזד' ר' יוחנן לטעמי', דאמר רבה ב"ב חנה א"ר יוחנן הלכה כר' עקיב', ומבואר שם דר' עקיב' מחמיר לגבי ת"ק דלעיל, וסובר שכל הפרשה צריכ' כונה, וגם כאן ר' יוחנן מחמיר נגד ר' נתן בר מר עוקבי, וזה היה ניח' טפי, ממה שאמר הלכה כר' אחא שאמר משום ר' יהוד', דמיקל נגד ת"ק (ויש לדקדק בדברי סמיכות חכמים ד"ה ע"ב בגמר' איכ' דמתני לה מכאן). ומצאתי בהג' מהרש"ש שהרגיש בזה, וכתב מכאן ראי' להרא"ש פ"ג דר"ה סי' ה', דכל היכא דאיכ' תרי לישני, הלכה כלישנ' בתרא עיי"ש:

ת"ר שמע ישראל ה"א ה' אחד זו ק"ש של ר' יהוד' הנשיא. ר"ל שפסוק זה בלבד קרא רבי לקבל עול מלכות שמים כשלמד עם תלמידיו, ואין להקשות והא תוס' לעיל ע"א ד"ה היה קורא, כתבו דבציבור ברכות ק"ש מעכבות עיי"ש, ורבי בציבור הוה, די"ל כעין שתירץ הרא"ש כאן סוף סי' ג' מי שלומד תורה ברבים שאני, שאין לו להפסיק אפילו לק"ש עיי"ש. א"נ דרבי דין יחיד הוה לי', שהרי ביחידות היה מעביר ידיו על עיניו וקרא ק"ש. ודע דבמגן אברהם סי' צ' סקל"ב כתב בשם תר"י, דמצינו דרבי יהוד' הנשיא לא היה מתפלל אלא משנה לשנה עיי"ש:

בר פחתי. בן גדולים, ובערוך פי' בר רברבניא כדכתיב (נחמי' ה' ט"ו) והפחות הראשונים:
בשעה שמעביר ידיו על עיניו וכו'. והטעם שהעביר ידיו על עיניו, הוא שלא יראו כשהוא רומז בעיניו, או לפי' שהיה יושב בצבור כדי שיוכל לכוין (הרא"ש), ורב האי גאון פי' מין היה לפניו באותו היום, וחשש שלא ילעיג כשהוא מסיב עיניו בד' רוחות (הערוך), אבל מגמר' משמע דתמיד היה עושה כן:
חוזר וגומרה. פי' חוזר וגומר' פרשת ויאמר, כדי להזכיר יציאת מצרים (הגהת אשר"י):
היינו דאהדר רבי אשמעת' דאית בה י"מ. דבכל הזכרה שמזכיר י"מ יוצא בה:
בפסוק' קמא צערן טפי לא תצערן. פי' בפסוק' קמא צערן, הקיצוני משנתי עד שאוכל לכוון, טפי לא תצערן, אף אם אקרא בלא כונ' לא תצערני להקצני, אבל מילת' פשיטא היא שצריך לקרות כולה (הרא"ש). א"נ בפסוק קמא צערן, פי' מאחר דצערני עד שאנער יפה בפסוק ראשון (כפרש"י), א"כ ממילא טפי לא תצטרך לצערני, דכשאני מנוער יפה בפסוק ראשון לקבל עול מ"ש כראוי, ודאי לא יגבר עלי השינה עד שאגמור ק"ש:
מקרא אע"ג דמצלי נמי אסור. ולפי תירוץ זה הא דא"ר יוסף פרקדן לא יקרא ק"ש, לאו שוכב על גבו ממש קאמר, אלא ששוכב על גבו קצת, וקצת מטה על צדו, ואפ"ה רק לישן מותר, אבל לקרות ק"ש אסור, דנראה כגאוה, אבל מוטה לגמרי על צדו מותר לקרות, ופריך והא ר"י מטה מעט וקרא, ומשני שאני ר"י דבעל בשר הוה, והיה מצטער לשכוב על צדו לגמרי (כסף משנ'):
דף י"ג ע"ב רש"י ד"ה שתהא שימה כנגד הלב. דהא ושמתם דכתיב וכו' בשימת תפילין של יד שיהא שם אותה על גובה של יד כנגד הלב על קיבורת הזרוע עכ"ל, הש"ס מקצר כאן בדברי ר' יצחק, ורש"י ז"ל פי' הענין, אבל במנחות ל"ז ע"ב אית' מפורש אמר מר ידך זו קיבורת, מנלן ר' יצחק אומר הרי הוא אומר (בחד פסוק) ושמתם את דברי אלה על לבבכם וקשרתם אותם לאות על ידכם, שתהא שימה כנגד הלב עיי"ש ודו"ק:
רש"י ד"ה ובדלי"ת. ולא בחי"ת וכו' (א) אבל (ב) בדל"ת יאריך עד כשיעור שיעשנו בלבו יחיד בשמים ובארץ ולד' רוחותיה עכ"ל:
א **אבל** בדל"ת יאריך עד וכו'. ובלבד שלא יאמר הדלי"ת כאילו יש נקודה תחתי' כגון קמ"ץ ד או פת"ח ד, רק יוציאה מפיו, וכן הדין בכל אות האחרון שאין נקודה תחתיו וצריך להאריכו (נ"י):
() בדל"ת יאריך וכו'. הכי לרש"י וכן לרמב"ם בפ"ב מהק"ש יכוון כונת ק"ש בדל"ת, אבל בש"ע פסק, וז"ל צריך להאריך בחי"ת, כדי שימליך הקב"ה בשמים ובארץ, שלזה

רומז החטוטרת שבאמצע הגג דחי"ת, ויאריך בדל"ת, שיעור שיחשוב שהקב"ה יחיד בעולמו, ומושל בד' רוחות העולם, ולא יאריך יותר משיעור זה עכ"ל, והוא מדברי רבינו יונה עיי"ש. ואע"ג דדרכו של הש"ע במקום שרש"י ורמב"ם קיימ' בחדא שיטה לפסוק כרש"י וכרמב"ם, כמבואר בב"י בכמ' מקומות, מ"מ פסק כאן כשיטת רבינו יונה, די"ל דמסתבר טפי שיכוון ג"כ בחי"ת, עמה שיכוון הכל בדל"ת, שאז צריך להאריך בה מאד, א"נ משום רמז החטוטרת, עיי' מנחות כ"ט ע"ב חטריה לגבי דחי"ת ח כלומר חי הוא ברומו של עולם:

רש"י ד"ה ובלבד שלא יחטוף בחי"ת וכו' שלא יקראנה בחטף בלא פת"ח וכו' עכ"ל, פי' בשו"א בלא קמ"ץ, וכעין זה כתב רש"י לקמן מ"ז ע"א ד"ה אמן חטופה עיי"ש, וכן בפרש"י (שמות כ"ב י"ט) זובח לאלהים יחרם, שרש"י בכ"מ קורא לחט"ף שו"א, ולפת"ח קמץ (מעדני יו"ט), וכן הוא קריאת הקמ"ץ לספרדים (ר"י עמדין). וה"ה שלא יאריך באל"ף, דהוה משמע אי חד, כלומר אין חד חס ושלום (תוס' ר"י חסיד):

רש"י ד"ה דקא מהדר. לשנות לתלמידים שמעת' דאית בה י"מ במקום פ' ציצית ואמת ויציב עכ"ל, ר"ל במקום פ' ציצית, שהזכרת י"מ היא דאוריית', ובמקום אמת ויציב, משום דאית' (לעיל י"ב ע"א) כל שלא הזכיר אמת ויציב שחרית לא יצא עיי"ש:

רש"י ד"ה בזמנה. בזמן ק"ש עכ"ל, ואפשר שנכון להזכיר י"מ בזמן ק"ש, לפי שי"מ בשחרית היה, שמה"ט מצוה להסמיך גאולה לתפלה בשחרית (רש"י לעיל ד' ע"ב ד"ה זה הסומך) עיי"ש:

רש"י ד"ה פרקדן. שוכב על גבו ופניו למעלה עכ"ל, והטעם דנראה כדרך גאוה, אבל ברמב"ם ובש"ע סי' ס"ג כתבו פרקדן היינו שפניו טוחות בקרקע, או מושלך על גבו ופניו למעלה עיי"ש. והטעם דאסור לקרות כשפניו טוחות בקרקע, לפי שהוא מגונה שנראה שוכב כדרך משמש מטתו, ועוד שמא יבוא לידי חימום ויוצא זרע לבטלה (דברי חמודות). וז"ל רבינו יונה פרקדון, הוא מלשון פורי הקדקוד, כלומר שהוא שוכב על קדקדו, ואית דאמרי פורי הקדן, ומפרשין קדן, כמו קדל, ור"ל ששוכב על ערפו, מלי קשי עורף, דמתרגמינן מחזרי קדל והכל עולה לדרך אחד עיי"ש:

רש"י ד"ה חסור' מחסר'. דהל"ל בתרוייהו אין צ"ל וכו' עכ"ל, עיין פני יהושע שפי' למה נקט חסורי מחסר':

תוס' ד"ה אשר וכו'. ומ"מ איצטריך האלה דאי לאו הכי הוי אמינ' דאף פרשת שני' בכלל עכ"ל, מכאן משמע דאף קריאת פרשה שני' היא מן התורה (מלא הרועים), וכן

כתב בפרי חדש סי' ס"ז, אבל בשאגת ארי' סי' ב', מסיק שקריאת פרשת והיה, מדברי סופרים עיי"ש:

תוס' ד"ה עד לבבך בעמידה. (א) בירושלמי מפרש וכו' (ב) וכן אית' בתנחומ' וכו' עכ"ל:

א **בירושלמי** מפרש וכו'. דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכ' א' ר' חונה ר' אורי ר' יוסף ר' יהוד' בשם שמואל, צריך לקבל עליו מלכות שמים מעומד, מה אם היה יושב עומד, לא א) אם היה מהלך עומד, ב) תני עריך להאריך באחד, ר' נחמן בר יעקב אמר ובלבד בד', סומכוס בר יוסף אמר כל המאריך באחד ג) מאריכין לו ימיו ושנותיו בטובה, ר' ירמי' הוה מאריך סגין, א"ל ר' זעירא לית את צריך כל הכין, אלא כדי תמליכהו בשמים ובארץ ובד' רוחות העולם:

פי' פני משה:

מה. שאלה היא וכי אם היה יושב צריך הוא לעמוד וקאמר דלא כן הוא אלא אם היה מהלך צריך הוא לעמוד ובלבד בד'. אבל בא' לא יאריך כלל וכן בחי"ת לא יאריך כ"כ:

היה מאריך סגין. הרבה יותר מדאי:

א) **אם** היה מהלך עומד. קצת משמע שאם היה עומד, מותר לו לישב, מדלא משני לא כשהוא עומד עומד, ואפשר דלא משני הכי דהיה פשיט' לי' דאסור ודו"ק:

ב) צריך להאריך באחד. ולא נקט צריך לכוון באחד, וכן יש לדייק בגמר' דידן, ואפשר ללמד שלא יסיים אחד ואח"כ יכוון ודו"ק:

ג) **מאריכין** לו ימיו ושנותיו בטובה. בש"ס בבלי לא גרסינן בטובה, ואפשר משום דפשיט' דאריכת ימיו הוין ברכה כשהם בטובה ושמח בחלקו:

ב **וכן** אית' בתנחומ' וכו' עכ"ל. ז"ל מדרש התנחומא פ' לך לך סי' א', ילמדינו רבינו איש מישראל מאי שיקבל עליו עול מלכות שמים כשהוא מהלך, ר"א ור"ה בשם ר' יהוד' ור' יוסי בשם ר' שמואל אמרו אסור לקבל עליו, עול מלכות שמים כשהוא מהלך אלא יעמוד במקום אחד ויכון לבו לשמים באימה וביראה ברתת ובזיעה ביחוד השם ויקרא שמע ישראל א) כל א' וא' בכוונת הלב, ואח"כ בדוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, ב) וכשמתחיל ואהבת רצה מהלך רצה עומד רצה יושב, שכך כתיב בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך:

א) **כל** א' וא'. רצה לומר כל תיבה ותיבה של פסוק ראשון (עץ יוסף):

ב) **וכשמתחיל** ואהבת וכו'. מפורש כאן דדין של ברוך שכמל"ו שוו' לענין עמידה לפסוק שמע, ומשמע וכן לענין כונה, דהא טעמ' של עמידה הוא משום כונה, ומסתבר שגם

לענין הפסק שוין. וא"כ מכאן ראי' כשיטות הלבוש במ"א סי' ס"א סקי"א עיי"ש, ועיי' בשפ"ח לגמר' ד"ה איכ' דמתני':

תוס' שואל מפני היראה. ר"מ ור' יהוד' הלכה כר' יהוד' (עירובין מ"ו ע"ב) וכו', וא"כ נראה שמותר לענות קדיש וקדושה באמצע ק"ש וכו' עכ"ל, וה"ה ברכו, ומודים, ואמן אחר האל הקדוש ואחר שומע תפלה (ש"ע ס"ו ס"ג). ודע מה שכתבו התוס' אבל באמצע י"ח אסור דמשמע (לקמן ל"א ע"א) דבין גאולה לתפלה אין לענות וכו', כונת התוס' להא דאית' לקמן ל"א ע"א, אין אומר דבר, אחר אמת ויציב, אבל לאחר התפילה אפילו כסדר וידוי יו"כ אומר (מפרשים):

דף יד.

ע"א גמר' תני' נמי הכי הק"ש ופגע בו רבו או גדול הימנו בפרקים שואל מפני הכבוד וכו' ובאמצע שואל מפני היראה וכו'. מדנקט הברייתי' כאן רבו או גדול הימנו מפני הכבוד מפני היראה, משמע דרבו היינו מפני היראה, וגדול ממנו היינו מפני הכבוד ודו"ק:

בהלל ובמגילה מהו שיפסיק. מפני היראה ומפני הכבוד לשאלת שלום:

ק"**ש** דאוריית' פוסק. משמע קצת דכולה פרשת שמע דאוריית', דאי פסוק ראשון בלבד דאוריית', והא בפסוק ראשון אסור להפסיק מפני הכבוד בכל ענין כמפורש ש"ע סי' ס"ו עיי"ש, וכאן אית' ק"ש דאוריית' פוסק, ועיי' מ"א סי' ס"ג סק"ח, ושאגת ארי' סי' ב', ועיין בפני יהושע ודו"ק:

הלל דרבנן מבעי'. ובשאגת ארי' סי' א' וב' כתב, לרמב"ן דס"ל בס' המצות, דהלל ביו"ט דאוריית', מ"מ נגד ק"ש שחיוב' מפורש דבר אורה, מיקרי הלל, ומגילה דרבנן. והא דפתח בהלל "ומגילה, ומסייע בהלל, כבר תירץ בהגר"צ, דמגילה אינו אלא דברי קבלה, אבל הלל דחנוכה דעת רש"י (בתענית כ"א ע"ב) הואיל דתקנו רז"ל על נס הוי כדאוריית'. א"נ י"ל משום דאית' (מגילה י"ד ע"א) קריאת המגילה זו הלולא עיי"ש, ועיין בתשובת החתם סופר אור"ח קצ"ב בשם הרב המאירי, שכ' אי לית לי' מגילה קורא הלל בפורים, משום דקריאתה זו הלולא, אבל רוב הפוסקי' חולקים עיי"ש, ושמעתי ממו"ר הגאון מהו"ר נתן בנימין ז"ל ראב"ד דפה ק"ק פ"ב בשם הרוקח, דמנין פסוקי מגילה הם קס"ז, כמנין תיבות של הלל הגדול (תהלים קל"ו), ולפי"ז בכלל הלל דהכא הוי ג"כ המגילה:

ואין בכך כלום. הוצרך להאריך בזה, משום דבהלל ובמגילה מברך לפניהם, וחמור בזה מק"ש, דברכות ק"ש אינם שייכים כ"כ לק"ש, כמו ברכת הלל להלל וברכת מגילה למגילה, אפ"ה פוסק ואין בכך כלום (פ"י), ועיין בצל"ח ובנודע ביהוד' אור"ח סי' מ"א:

קביל עליה. במה שאמר הריני בתענית למחר:

הנותן שלום לחבירו קודם שיתפלל. ר"ל השואל בשלום חבירו קודם שיתפלל שחרית והוא תפלת י"ח (רמב"ם וראש יוסף). ודרש מפסוק חדלו לכם מן האדם אשר "נשמה "באפו וגו', משום דבשחרית חזר לו נשמתו, וא"כ היה ראוי' מי שיש בו ה' דברים, יבוא וישבח קודם כל דבר למי שיש בו וכו' (כדלעיל י' ע"א), וא"כ זה שהקדים בשלום לחבירו, עבר בזה כרב וכשמואל:

כאילו עשאו במה. פי' עשה לחבירו לבמה למזבח להקריב לו ולא להקב"ה (נפש יהודה). א"נ כאילו בנה במה בשעת איסור הבמות, כעין רש"י (גיטין מ"ו ע"ב), הנודר כאילו עשה במה, בשעת איסור הבמות, והמקיימו כאילו הקריב עלי' קרבן, שגמר עונו עיי"ש. ויש להסתפק כאן אי כאילו עשאו במה, ולא הקריב עלי' קאמר, או כאילו עשה במה והקריב, דהא כאן נגמר עונו, ומל' מהרש"א משמע כאילו עשה והקריב, דז"ל כאלו עשאו במה, הענין בזה כמ"ש שהתפלה במקום הקרבן, וא"כ זה שמקדים שלום לחבירו, קודם שמקבל פני שכינה בתפלה, הוא דמיון למקריב בבמה, ומניח להקריב קרבנו יתברך שע"ג מזבח במקדש עכ"ל. וראי' לדבר דהא אי היה מקבל מלכות שמים בתחלה כדין, הוי כאילו בנה מזבח והקריב עליו קרבן (כדלקמן ט"ו ע"א), א"כ מסתבר זה שעשה שלא כדין, שהקדים שלום לחבירו קודם שהתפלל, הוה כאילו בנה במה והקריב עלי' קרבן, וזמן איסור הבמות מפו' (זבחים קי"ב ע"ב):

במשכים לפתחו. פי' שמקדים לילך לפתח חבירו ליתן לו שלום:

א"ל במה אמרת. לא נתפרש מי אמר למי, אי ר' יונה אמר לר' זירא, והל' לא משמע כן ודו"ק:

כל הלן ז' ימים וכו' נקרא רע, לפי שאין מקפידין לפקדו (רש"י).

והא דאית' דוק' ז' ימים, וכן ענין הפסוק, יש לפרש דאית' (לקמן נ"ה ע"א) כל חלום ולא טוות, ופי' בערוך כל חלום יש בו ממש, חוץ מאותן שהוא רואה כשהוא צום, והנה אין ז' ימים בלא שבת, ובשבת אסור להתענות, ולפי"ז בשלמ' בלילות שהוא יוכל לישב בצום, אם לן בלא חלום, אין ראי' שהוא רע, כשאין פוקדין אותו, דדילמ' אין פוקדין אותו, לפי שאין ממש בחלומותיו, אבל לן שבע ימים, ששבת מסתמ' לא התענה, א"כ יש ממש בחלומותיו, (ועיין מזה רש"י יומא פ"ג ע"ב ד"ה חלמ' דערבי שבתות, לית בהו מששא, מתוך שאדם במנוחה, מהרהר ורואה חלומות, ומתכוון היה לדחותו שלא ילך ויטלנו עכ"ל, הרי ממה שפרש"י ומתכוון היה לדחותו, ש"מ דאדרבה דיש בהו ממש, דכן היה באמת), ואפ"ה אין פוקדין אותו, ע"כ לפי שנקרא רע, והיינו שדרש ושבע ילין, ושבע ילין דחדא הוא (סמיכות חכמים):

המשביע עצמו מד"ת ולן אין מבשרין אותו בשורות רעות. שאין מראין לאדם אלא מהרהורי דיומא (לקמן נ"ו ע"ב) ואין טוב אלא תורה. והטעם שלא יבהלוהו חלומות רעים (מהרש"א):

א"ר אבהו א"ר יוחנן הלכה כר' יהוד' וכו' וא"ר אבהו אר"י מיטדר"י וכו'. בתחלה אמר הלכה, ואח"כ מפרש דבריו ואמר מ"ט ודו"ק:

הלכה כר' יהוד' דאמר בין אלקיכם לאמת ויציב לא יפסיק, כאן ציין לשון המשנה ואפ"ה מאריך כ"כ, ולא אמר סתם הלכה כר' יהוד', ודו"ק:

דף י"ד ע"א רש"י ד"ה ימים שהיחיד גומר בהן את ההלל. והם כ"א יום כדאית' ערכין י' ע"א עכ"ל, דאית' התם י"ח ימים שהיחיד גומר ההלל, ח' ימי חג, וח' ימי חנוכה, וי"ט ראשון דפסח, ועצרת, ובגולה כ"א יום, ט' ימי חג, ח' ימי חנוכה, וב' י"ט הראשונים של פסח, וב' יו"ט העצרת עיי"ש, ורש"י כאן נקט כבגולה:

רש"י ד"ה מטעמת. טעימת תבשיל עכ"ל, ולא פרש"י מטעמת, האשה שטועמת, והטור כתב כן בסי' ר"י מטעמת שטועמת התבשיל, י"ל טעמ' דרש"י מדלא קתני טועמת, שמטעמת משמעו פועל יוצא, להטעים התבשיל לאחר, לכך פרש"י שהוא שם דבר, והיינו טועמת התבשיל, והרי הוא במשקל כל מחמצת, ומיהו י"ל דברש"י צ"ל הלשון טועמת תבשיל (מעדני יו"ט):

רש"י ד"ה רביעתא. רביעית הלוג עכ"ל, והוא ביצה ומחצה, וב"י סי' תקס"ז בשם המרדכי פי' רביעית דהכא ביצה, ופי' רש"י עיקר:

רש"י ד"ה חדלו לכם מן האדם. כשיש לכם לעסוק בכבוד המקום אל תתעסקו בכבוד אדם וכו' עכ"ל, מוכח דענין הנותן שלום לחבירו קודם שיתפלל, מיירי כשהגיע זמן התפלה, כש"ע סי' פ"ט ס"ב עיי"ש:

רש"י ד"ה אל תקרי שבע אלא שבע. ילין בל יפקוד מן השמים בחלום וכו' עכ"ל, הא דפרש"י מן השמים, י"ל משום דאית' (לקמן נ"ה ע"ב) לא קשיי' כאן ע"י מלאך כאן ע"י שד עיי"ש, והיינו דפרש"י בל יפקוד "מן "השמים, דהיינו ע"י מלאך, לאפוקי בל יפקוד בחלום ע"י שד, ודאי אינו רע, אלא טוב:

תוס' ד"ה ימים שהיחיד וכו'. לאו דוק' יחיד אלא אפילו צבור קורא יחיד (א) כיון שאין כל ישראל ביחד כמו שהיו בשחיטת פסחים בי"ד בניסן וכו' (ב) משמע בשאר ימים טובים כמו בראשי חדשים פשיט' לי' דאין לומר וכו' (ג) כתב במחזור ויטרי כיון שאינו אלא מנהג בעלמא לא מברכינן עליה וכו' (ד) דהא חזינן כל יום שני אינו אלא מנהגא ומברכין וכו' (ה) והכא נמי משמע נמי דמברכין וכו' ועוד ראי' דמברכין על מנהגא (ו) מהא דרב

על לבי כנישתא וכו' ובלילי פסחים יש שמברכין פעמים ובתחלה לקרות ואחר הסעודה אחר שאומרים שפוך חמתך אל הגוים מברכין לגמור (ז) ומייתי ראי' מירושלמי וכו' וכן משמע בירושלמי שהיה דרכן לומר הלל בבי"הכנ וכו' (ח) דבעי בירושלמי וכו' (ט) וכן משמע בתוספתא וכו' עכ"ל:

(**א**) כיון שאין כל ישראל ביחד כמו שהיו בשחיטת פסחים. וכתב במעדני מלך ואע"פ שגם שם נחלקו לג' כיתות זה אחר זה וכן קראו הלל (פסחים ס"ד ע"א), מ"מ היו מקובצים בירושלים, אלא שהעזרה היה קציר מהכיל את כולם עיי"ש (ועיין רש"י גיטין ח' ע"ב ד"ה כיבוש יחיד):

(**ב**) משמע בשאר ימים טובים כמו בראשי חדשים וכו'. מדברי התוס' משמע דר"ח איקר' יו"ט, ועיין מזה בטור וב"י אור"ח סי' תי"ז בענין ר"ח מותר בעשיית מלאכה, ועיי"ש במס' ערכין דר"ח נמי איקרי מועד עיי"ש, ואין לדקדק הא דכתיב (במדבר י' י') וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי "חדשיכם ותקעתם בחצוצרת וגו', וא"כ דר"ח איקרי מועד למה כתיב ובראשי חדשיכם, הא הוי בכלל ובמועדיכם, די"ל דאית' בבעל הטורים, וז"ל ובמועדיכם מלא וי"ו, כנגד "פסח "עצרת "ר"ה "יו"כ "סוכות "שמיני עצרת עכ"ל, וא"כ הוה אמינ' דר"ח אינו בכלל, לכן כתיב ובראשי חדשיכם ודו"ק:

(**ג**) **וכתב** במחזור וויטרי וכו' זה לשון המחזור וויטרי חלק ראשון סי' רכ"ו. נהגו העם לברך בראש חדש לקרוא את ההלל, א) אבל רבינו תנוח נפשו בצרור דהיום לא בברך עליו, ודא לך תשובתו ששאלתם על היחיד דקורא את ההלל בימים שאינם מי"ח של תורה, אם חובה על דציבור לברך, יברך גם היחיד, אבל אני איני מברך עליו, לא עם הציבור, ולא ביחיד, לפי שאינו אלא מנהג ואין מנהג צריך ברכה כדאמרינן בסוכה פ' לולב, שקיל חביט חביט ולא בירך, קסבר ערבה מנהג נביאים הוא וכו', לפיכך אינו מברך עליו אשר קדשנו במצותיו וציונו, אבל אני מברך עליו ברוך א"ה אלקינו מ"ק המהולל בפי עמו משובח ומפואר בשירי דוד עבדך ברוך אתה ה' מהולל בתשבחות, ולאחריו יהללוך כדרכה, ולא שמעתי יותר כי לא דקדקתי מרבותי. שלמה ב"ר יצחק. וראיתי רבינו שלא קרא הלל בר"ח עם הציבור, וקראו בפני עצמו מיושב בשעת קריית ספר תורה. וזו תשובה השיב רבינו תם על רש"י זקינו גרסינן בערכין דף י', מאי שנא הני, הואיל דגומרין בהן את החלל, דא"ר יוחנן, משום ר"ש בן יהוצדק שמונה עשר ימים גומרין בחן את החלל, ואלו הן ח' ימי החג, וח' ימי חנוכה. ויו"ט הראשון של פסח, ויו"ט הראשון של עצרת, מהכא שמעינן דאין חובה אלא באילו הימים, צא ולמד, מדקפריך (תענית דף כ"ח ע"ב) וניתני בניסן. לא היה בו מעמד, שחיה בו הלל קרבן מוסף וקרבן

עצים, ועלה אמר רבא זאת אומרת חלל דר"ח לאו דאוריית', דא"ר יוחנן משום ר"ש בן יהוצדק וכו', ואמרינן דתם רב איקלע לבבל חזנהו דחוו קא קרו, סבר לאפסוקינהו כיון דחזא דקא מדלגי, אמר ש"מ מנהג אבותיהם בידיהם הרי דבמקומו של רב לא היה, מנהג לקרותו, ובבבל היה מנהג, הא למדת שמצוה לקרותו ולברך עליו, ואפילו יחיד, שכן נהג לברך ולקרות בבבל, ולא דמי להההיא דאמרינן בפרק לולב וערבה, אייתי לי' ערבה חביט ולא בירך קסבר מנהג נביאים הוא, דהתם טילטולא בעלמא אבל גבי הלל חייב לברך דאמנהגא מברכין, כדאמרינן גבי שני ימים של גליות במס' ביצה, הזהרו מנהג אבותיכם בידכם ומברכינן ומקדשינן אמנהג אבותיכם, אבל אמנהג נביאים דטילטול לא מברכינן, ועוד דלא מייתי ראייה דלא מברכינן, ממנהגא, תדע דמברכי' מדאיקלע רב לבבל ברכו כדי לקרותו אמטו להכי סבר לאפסוקינהו כסבור דטועים הוו, ולא מצי למימר דרב באמצע הלל נכנס, דא"כ הוי לי' למימר רב איקלע לבבל על לבי כנ כנישתא, אלא מתוך ששמע שדם ברכו סבר לאפסוקינהו, והילכך ל"ש יחיד ולא שנא ציבור, קורין, בר"ח ומברכין, דעל כורחי' ר' יוחנן דאמר גומרין לא פליגי במילתי' למימר הכא גומרין, אבל בשאר ימים אין גומרין, אלא קורין בדילוג, דא"כ דאוריית' הוא בר"ח ובחולו של מועד, אלא שידלג והוא בא ללמדינו, שאילו מדאוריית' ולא מדראש חדש ולא נתכוון לומר אלא שבאילו חייב לקרות, ולשון גומרין, היינו קורין, כדאמרינן גומרין אותה, עם הנץ החמה, והתם מוכח דקורין קאמר, כי מעיינת בי' שפיר, וכאלה רבות גומרין לשון קרייה בתלמוד ואין לומר גומרין היינו מסיימין כדפרישית. ואם תאמר אמאי נקט יחיד, אומר אני דלא גרסינן הכא בענין יחיד בכל הספרים, ואי גרסינן לי' היינו טעמ', דבמתניתין קתני בשנים עשר יום החליל מכה לפני המזבח, בשחיטת פסח ראשון, ובשחיטת פסח שני, ביו"ט הראשון, וקאמר בגמר' מאי שנא הואיל וגומרין בהן את ההלל, דא"ר יוחנן י"ח ימים שהיחיד גומר בהן את ההלל למעוטי שחיטת פסח ראשון ושני דתני' במתנית' דאין שוחטין את הפסח על היחיד, ואעפ"כ לא מצאתי יחיד בכל הספרים, ועוד נ"ל מה שכתב בהלכות גדולות, דהיכא דלא כניפא כולו ישראל, קרי יחיד לגבי הלל, לפי שהוא מתוקן לשחיטת פסח שהוא ציבור דכולהו ישראל, כדאית' בפ' ערבי פסחים, אבל הכא באילו י"ח יום, לא הוי ציבור אלא כעין יחיד לגבי כולהו ישראל, וראיתי בתשובה מה שסותרת מה שכ' בהלכות גדולות ואין בה ממש, דאי גרסינן יחיד כדבריהם כן הוא, ועוד אמרינן בתענית תנא יחיד לא יתחיל ואם התחיל גומר, ופר"ח לא יתחיל בברכה, ואם התחיל בברכה גומר, כגון מקום שנהגו לברך ולקרות, לא שנא בין יחיד בין רבים, דמאחר דהוא מנהג מה לי יחיד מה לי רבים, צא ולמד מערבה, דהוא מנהג, ויחיד חייב,

הילכך כל אדם חייב הואיל ואין מנהג, וגם לברך הוא צריך, ולא דמי לערבה לגבי ברכה, ואי נמי גומרים גומרים ממש, לאפוקי דר"ח דמדלגין, מ"מ מברכין, דאמרינן בברכות פרק הקורא בימים שאין היחיד גומר בהן את החלל, דלא פסקינן, ואי לא ברכה, אמאי לא פסקי', לא אשכחן בכולי תלמוד', דלא פסקי', אלא במקום ברכה, כגון במגילה ובק"ש, ואפילו בתחילה, דמובטח לו שהוא בן עוה"ב, לא איירי תלמוד' דלא פסקי', וכן פוסק בה"ג בהלכות לולב, דמברכינן תחילה וסוף, ואמרינן בירושלמי יבמות פ"ז ה"ג אם ראית הלכה רופפת בב"ד, ראה האיך ציבור נוהגים, ובתלמוד שלנו אמרינן מנהג עוקר הלכה, ואמנהגא סמכינן, וכל המשנה ידו על התחתונה, דאפילו בכ"א יום שהיחיד גומר בהם את ההלל, לא מצינו ברכה אלא ממנהג ה"ה נמי בשאר ימים דסמכינן אמנהג ומברכין. יעקב בר' מאיר. עכ"ל המחזור ויטרי (והנה כבר הארכתי בענין דברי התוס' כאן, לכן לא הארכתי לפרש בדברי המחזור ויטרי):

א **אבל** רבינו וכו'. מה שכ' במחזור ויטרי "רבינו, כונתו על רש"י ז"ל, והיינו שחתם שלמה ב"ר יצחק כי בעל מחזור ויטרי, מחברו הי' רבינו שמחה ז"ל, אחד מתלמידי רש"י ז"ל, וכתב ספרו בשנת ד' אלפים ותשע מאות וששים ושמונה לבריאת העולם:

ד **דהא** חזינן כל יום שני אינו אלא מנהגא וכו'. הכי אית' בביצה ד' ע"ב, ומבואר ברמב"ם פ"א מה' יו"ט הכ"א, ובפ"ה מה' קידוש החודש ה"ד עיי"ש:

ה **והכא** נמי משמע דמברכין וכו'. ר"ל מדבע' מיני' הכא מר' חייא בהלל ובמגילה מאי שיפסיק משמע דמברכין וכו':

ו מהא דרב על לבי כנישת' וכו'. ר"ל הוא סוגי' דתענית כ"ח ע"ב רב איקלע לבבל חזנהו דקרי היללא בר"ח עיי"ש, והנה התוס' העתיקו דרב על לבי כנישתא, אבל אין הגירס' כן, אלא רב איקלע לבבל, כמו שהעתיקו התו' לעיל, ובאמת איכא נפקותא בין על לבי כנישתא בין איקלע לבבל, כמו שכתבו התוס' שם בתענית כ"ח ע"ב ד"ה אמר, וז"ל וכי תימ' דלא בא בתחילת קריאת הלל, הא לא מצי אמרת, דהא רב איקלע לבבל קאמר, דאי אית' דבאמצע תפלה בא, הל"ל איקלע לבי כנישתא עיי"ש. ודע מה שכתבו התוס' מידי דהוי "אלולב "ואתפילין דהני נשי מברכות, הב"ח גרס מידי דהוי "אלולב "ואתקיעות דהני נשי מברכות עיי"ש. ועיין בהג' ר"י עמדין שכ', אבל היא גופא קשי' מי ילפינן ממקלקלתא והניח בקו':

ז **ומייתי** ראי' מירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי ברכות פ"מ להלכ' ה', כל הברכות פותחין בהן בברוך, ואם היתה ברכה סמוכה לחברתה, כגון ק"ש ותפלה, אין פותחין בהן בברוך, התיב ר' ירמי' הרי גאולה שנייא היא דמר ר' יוחנן הלל אם שמעה

בב"הכנ יצא, התיב ר' אליעזר ביי ר' יוסי קומי ר"י והא סופה, א"ל שתים הנה, א) אחת להבא, ואחת לשעבר, ר' מנא אומר תופס ברכה כך הוא כר' יודן מטבע קצר פותח בחן בברוך ואינו חותם בברוך, מטבע ארוך פותח וחותם בברוך:

פי' פני משה:

כגון ק"ש. כלומר ברכה סמוכה לק"ש, וכך שנוי' בתוספתא, ולא גרס שם ותפלה, ולפי גרסת הספר, י"ל דעל ברכה שלאחר ק"ש, וסמוכה לתפלה קאמר, דהוי כעין ברכה סמוכה לחברתה, לאותה שלפני ק"ש, דלא מיחשבה ק"ש הפסק, כיון דהברכות בשבילה נתקנה:

הרי גאולה. ברכת אשר גאלנו, שאנו אומרים אחר הלל בלילי פסח, והלא סמוכה היא לברכת הלל, ואפ"ה היא פותחת בברוך, דהא אחר שסיים חלמיש למעינו מים, הוא מתחיל לברך, ברוך אתה ה' אלקינו מ"הע, אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים, והגיענו הלילה הזה לאכול בו מצה ומרור, כן ה"א וא"א יגיענו למועדים ולרגלים אחרים, הבאים לקראתינו לשלום, שמחים בבנין עירך וכו', ברוך אתה ה', גאל ישראל:

שנייא היא. כלומר תירוץ אשר גאלנו לא הוי סמוכה, דהא"ר יוחנן בהלל אם שמע בב"הכנ, כמו שנוהגים הספרדים לאומרו אחר תפלת ערבית יצא, ושוב א"צ לברך עליו בבית, והשתא לא הוה ברכת גאולה אשר גאלנו סמוכה, ולפיכך תקנו אותה בפתיחה לעולם:

והא סופה. סופ' של ברכת אשר גאלנו שהיא חותמת בברוך, וקס"ד דהודאה בעלמא היא, ולא הוי' אלא כמטבע הקצר כברכת הפירות, ואמאי חותמין בה בברוך:

א"ל שתים הנה. ברכת הגאולה זו, לאו ברכה אחת היא, אלא הכוללות שתי גאולות, א' להבא, בקשת רחמים על העתיד, כן ה"א יגיענו למועדים וכו', ואחת הנראה לשעבר, אשר גאלנו וכו', ונמצאת הראשונה פותחת בברוך ואינה חותמת, והשני' חותמת ואינה פותחת:

ור' מנא אומר תופס ברכה כך הוא כר' יודן. כלומר גבי ברכת הגאולה, לא צריכין לטעמי' דשתי גאולות, אלא הואיל ומטבע ארוך הוי, לפיכך חותם בה בברוך:

א) **אחת** להבא א' לשעבר. כפי הנראה הל"ל א' לשעבר וא' להבא ודו"ק:

ח **דבעי** בירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי פסחים פ"י להלכ' א', מהו לשתותן בכרך אחד, מן מה דא"ר יוחנן הלל אש שטען בב"הכנ יצא, חדא אמרה אפילו שתיין בכרך אחד יצא פי' בקרבן עדה:

מהו לשתותן. כל הד' כוסות בכרך אחד בזה אחר זה בלי הפסק בנתיים:

הלל וכו'. בהלל של לילי פסחים אם שמעה בב"הכנ א) שכך היה מנהגם לומר הלל בלילי פסחים ב) זכר למקדש שאמרו הלל בלילי עשיות הפסח, וקא"ר יוחנן אם כיוון לצאת בקריאה זו יצא, וא"צ לאומרו עוד בביתו:

הדא אמרה. זאת אומרת שאם שתאן בבת אחת יצא, ג) שהרי אין דבר מפסיק בין שלישי לרביעי:

א) **שכך** היה מנהגם לומר הלל בלילי פסחים. ז"ל הש"ע תפ"ז ס"ד, בלילי הראשונים של פסח גומרין ההלל בציבור בנעימ', בברכה בתחלה ובסוף, הג"ה ואין אנו נוהגין כן, ואין אנו אומרים בלילה בבית הכנסת הלל כלל עכ"ל, וכמחבר הוא מנהג ספרדיים (באר הגולה):

ב) זכר למקדש שאמרו הלל בליל עשיות הפסח. הנה איתי' בפסחים פ"ה מ"ז הפסח נשחט בשלש כיתות וכו' יצתה כת ראשונה נכנסה כת שניה קראו את ההלל עיי"ש, הרי בשחיטתו ביום קראו את ההלל, וכן בלילה באכילתו, וז"ל הרמב"ם פ"א הי"א ופ"ח הי"ד מה' קרבן פסח, שבשעת שחיטת הפסח קראו הלוים הלל, ובשעת אכילת הפסח טעון הלל עיי"ש, אבל בלילה שלא בשעת אכילה לא מצינו, ו כן כתב בברכי יוסף תפ"ז אות ז' עיי"ש, ואפשר שכוונתו שבזמן המקדש אמרו באכילת פסח, ועשיות הפסח דקאמר, היינו אכילתו ודו"ק:

ג) שהרי אין דבר מפסיק בין ג' לד'. ר"ל דז"ל הרמב"ם בפ"ז מה' חמץ ה"י, סדר ד' כוסות, כוס א' אומר עליו קדוש היום, כוס ב' קורא עליו ההגדה, כוס ג' מברך עליו בר"המז, כוס ד' גומר עליו ההלל עיי"ש, וא"כ זה שקרא הלל בב"הכנ, ויצא בזה י"ח, אינו קורא עוד בין כוס ג' לכוס ד', הרי אין דבר מפסיק בין ג' לד'. ויש לדקדק דמכאן רק מבואר דאם כלל כוס ג' וכוס ד' דיצא, אבל הירושלמי מיבעי מהו לשתותן כל הד' כוסות בכרך אחד, הא מנא לי', וכן יש לדייק בדברי התוס' שכתבו, שמשמע בירושלמי ששותין כוסות שלהן בביתם בלא שום סדר ודו"ק:

ט **וכן** משמע בתוספתא וכו'. ז"ל התוספתא פסחים פ"י, א) המקרא את החלל, הם הולכים אצלו, וקורין והיא אינו הולך אצלם וכו', בני העיר שאין להם מי שיקרא את ההלל הולך לש"השג וקורין פרשה ראשון והולכין ואוכלין ושותין, וחוזרין ובאין וגומרין את החלל כולו ב) ואם אי אפשר להן כן, גומרין את כולו הלל, אין פוחתין ממנו ואין מוסיפין עליו, ר"א בן פרשה היה פושט בו דברים, רב היה כופל בו דברים עכ"ל:

א) **המקרא** את ההלל. בליל פסח קמיירי, ומכאן שמנהגם היה שבליל פסח א' מקרא את ההלל לרבים:

ב) ואם אי אפשר להן כן. ר"ל שאין להם לחזור ולבוא לבית הכנסת ולגמור ההלל, גומרין כולו ההלל מיד בפעם ראשון:
תוס' ד"ה או דילמ'. האי לישנא משמע דמיירי בתענית יחיד שקבל עליו, אבל בתענית הכתוב (זכרי' ח' י"ט צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי, ועיי' ר"ה י"ח ע"ב) לא:

דף יד:

ע"ב גמר' חוזר ואומר אמת וכו'. פי' אם שהה בינתיים, כגון כשפסק מפני היראה או כבוד, אחר שאמר אמת, או שסיים קודם החזן, חוזר ואומר אמת או אינו חוזר (עיין רא"ש ומעדני יו"ט):
שמעי' רבה דאמר אמת אמת תרי, זימני פי' דאמר אני ה' אלקיכם אמת אמת ויציב ונכון וקים וכו'. ולא נקט שמעי' רבה דחזר ואמר אמת, לפי שש"צ היה ולא היה ממתין, אלא אמר ב' פעמים אמת אמת, זה אחר זה מיד:
ערבית דבר אב"י ואמרת אליהם אני ה' אל יכם. וכבר הק' הרשב"א הא כל פסוקא דלא פסקה משה אנן לא פסקינן (מגילה כ"ב ע"א), ובהג' מבעל מפרשי הים כתבו לתרץ בשם שו"ת יכין ובועז, דבמקום שיש פיסוק טעמים שרי עיי"ש. ויש מן האחרונים שכתבו בשם ס' יד המלך בהלכות ק"ש, דמפני זה אמרו בני מערבא פסוק זה, משום דהוא מקרא שלם במקום אחר (ויקרא י"ח ב'), וזה מעליותא של שמעתתא, והש"ס דחק זה דלענין מה שאמרו במערבא פסוקים אלו, משום דדומ' לפ' ציצית, וא"כ הוי כמתחיל, דקיי"ל דגומר, ועיין ט"ז יור"ד סי' קי"ד סק"ד:
וכ"ת ואמרת אליהם לא הוי התחלה. פי' משום דאיכ' כמה קראי דמתחלי הכי, ולא מוכח דהתחיל ביציאת מצרים (הגרא"ו):
קסברי במערבא וכו'. בירושלמי פ"א ה"ו אית' רבנן דתמן (דהיינו בבבל) סברי לא יתחיל ואם התחיל גומר, ורבנן דהכא (דהיינו בני מערבא) ס"ל מתחיל ואינו גומר, ופי' בס' יפה עינים והיינו משום דבני מערבא ס"ל דלא הוי התחלה:
אמר אביי הלכך אנן אתחולי מתחילנן דקא מתחלי במערב' וכו'. ואע"ג דר' פפא תריץ לאביי, דקסברי במערבא דאמרת אליהם לא הוי התחלה, וא"כ במערבא לא אתחולי כלל, וצריך לומר דאביי לא קיבל לדברי דר' פפא, ואביי קאי אדברי עצמו, דאמר מאי מעליות' וכו', ודו"ק:
והא בעי לאדכורי י"מ. הוי מצי למיפרך רב לשיטתי', דהא צ"ל אמת ואמונה ערבית (דלעיל י"ב ע"א) אמר רב לא אמר אמת ואמונה ערבית לא יצא עיי"ש, אלא דעדיפ' פריך:

דאמר הכי מודים אנחנו לך וכו'. הנה נוסח זה מודים אנחנו לך וכו' רק על העבר הוא, ולעיל י"ב ע"א פי' רש"י ותוס', אמת ואמונה ערבית, היא ברכה דקאי על העתיד עיי"ש, וכאן מיירי בערבית, וצריך הוא לצאת ידי חובתו בזה של אמת ואמונה, ועיין בשפ"ח לרש"י ד"ה והא בעי:

ותיפק לי' מדר"י בן קרח'. יש לומר דהכי קפריך דהא כתבו התוס' ד"ה ויאמר אינה נוהגת אלא ביום, דר"י בן קרח' דמתניתן ס"ל כר"ש דציצית מ"ע שהז"ג עיי"ש, וא"כ ר"י בן קרח' לא אמר דבריו, אלא אליב' דר"ש, וא"כ למה לי' לר"ש למימר טעם אחרית', ולא אמר כטעמי', וסתם ר"ש הוא רשב"י (רש"י חולין מ"ט ע"ב), ומשני דבאמת חדא ועוד קאמר:

והיכי עביד הכי והתני' וכו'. ה"ה המ"ל מרב גופ' דלקמן, דמקדים ומשי ידי' וכו' ומניח תפלין, והדר קרי ק"ש, ואפשר היינו דמסיים מ"מ קשי' לרב, ר"ל מעשה דרב אמעשה דרב:

הגיע זמן ק"ש עולה ונוטל ידיו ומניח תפילין וקורא ק"ש ומתפלל. תנא כאן ונוטל "ידיו, וכדלקמן מי שרוצה לקבל מ"ש שלימה וכו', אלא שלא תנא כאן ויפנה, ובש"ע יור"ד שס"ה, לא הזכיר נטילה ודו"ק:

סיפא בתרתי. ר"ל ששנים חופרים זה אחר זה, ובבת אחת אין יכולין לחפור דהמקום קצרה דאי יכולין שניהם פטורין, כמפורש בש"ע יור"ד שס"ה עיי"ש, דדוק' לענין המשמר את המת, איכ' חילוק בין המשמר אחד, להיו ב' משמרים (כדלקמן י"ח ע"א), אבל בחופר אין חילוק:

וכ"ת דלא מטא זמן ק"ש. פי' לפי שזמן תפילין, משיכיר חבירו ברחוק ד' אמות, וק"ש זמנ' כותיקין (לעיל ט' ע"ב), הרי דזמן תפלין קודם לזמן ק"ש, לפיכך הקדים רב להניח תפלין לק"ש, עיין בשפ"ח לגמר' לעיל ח' ע"ב ד"ה פעמים:

לאפוקי ממ"ד למשנה א"צ לברך. והוא ר"א לעיל י"א ע"ב:

קמ"ל דאף למשנה צריך לברך. מכאן מוכח דמילת' דר"ח בר אשי דהכא, לאו היינו מילת' דאית' לעיל י"א ע"ב, רבא אמר אף לתלמוד צריך לברך, דאר"ח בר אשי זימנין סגיאין הוה קאימנ' קמי דרב לתנויי פרקין בספר' דבי רב וכו' עיי"ש, דהתם ספר' דבי רב דין תלמוד יש לו, וכאן מיירי ממשנה. מ"מ יש לדקדק דל"ל לאשמעינן כאן דלמשנה צריך לברך, והא רב ס"ל דאף לתלמוד צריך לברך, כ"ש למשנה ועיין בצל"ח, ועיין בשפ"ח לגמר' לעיל י"א ע"ב ד"ה ורבא אמר, ומשם מבואר קצת:

אר"ח בר אבא אר"י כאלו הקריב וכו. מדלא נקט ור"ח ב"א אר"י אמר כאילו וכו', משמע דלא לפלוג' אתא אעולא דלעיל, אלא להוסיף ודו"ק:

הרוצה שיקבל עליו עול מ"ש שלמה יפנה וכו'. ל' הרוצה ניח' אי בדעתו תלוי' הדבר ודו"ק:

דף י"ד ע"ב רש"י ד"ה וה' אלקים אמת. לכן אין מפסיקין בין אני ה' אלקיכם לאמת עכ"ל, ולענין הפסקה בין אמת לויציב עיין בש"ע סי' ס"ו ס"ה, דש"ע מתיר ורא"ש אוסר עיי"ש, ול' רש"י דהכא משמע כשיטת הש"ע, ועיין בתיו"ט פ"ב מ"ב שכ' והואיל ובקרא לא כתיב ויציב, נראה ודאי דבין אמת לויציב רשאי להפסיק, כמו באמצע הפרק עיי"ש:

רש"י ד"ה כל אמת אמת תפסיה להאי. רהיטא של אמת תפסתו לזה עכ"ל, הנה רץ אברהם (בראשית י"ח ז') מתרגמינן רהיט אברהם, והערוך פי' דומה זה כאילו שיחת אמת אמת אחזתו, כדרך ששיחת המלה אוחזת השוטים (עיין ערוך ערך אמת והפלא שבערכין שם). ולפי פי' הערוך הוי' פירושו של תיבת "כל, פי' "קריאה "ודיבור, עיין ערוך ערך כל, עליו ישאגו כפירים, מתרגמינן עלוהי יכלין עיי"ש, ורצה לומר קריאה דאמת אמת תפסיה (הגמהרש"ש):

רש"י ד"ה צ"ל אמת. כדכתיב (ירמי' ז') וה' אלקים אמת:

רש"י ד"ה והא בעי אדכורי י"מ. דתנן מזכירין י"מ בלילות ואי לא אמר אמת ואמונה ולא אמר פ' ציצית וכו' עכ"ל, והא דהקדים רש"י אמת ואמונה לפ' ציצית, י"ל לרמז דאף לפי מה שמשני, דאמר הכי מודים אנחנו לך וכו' צריך לומר ג"כ מעין אמת ואמונה, וכדאית' (לעיל י"ב ע"א) כל שלא אמר אמת ואמונה ערבית לא יצא עיי"ש, אלא שהש"ס ורש"י נקטו כאן בקיצור (ועיין הגמהרש"ש):

רש"י ד"ה רב משי ידיה. פעם אחת ראוהו שעשה כן עכ"ל, פרש"י דכאן, הו' לפי המסקנא, דשלוחא הוא דעוית:

רש"י ד"ה ושרנו לך. מי כמוך באלים וכו' עכ"ל, הנוסח' שלנו משה ובני ישראל לך ענו שירה בשמחה רבה ואמרו כולם, מי כמוך באלים ה' מי כמוך נאדר בקדש נורא תהלות עושה פלא. והא דתקנו לומר בתפלה, דוק' פסוק זה מהשירה, ולא תקנו לומר פסוק אחר, י"ל משום דפסוק זה כולל הרבה, ובפרט שנאמר בו נורא "תהלות, ופרש"י יראוי מלהגיד תהלותיך פן ימעטו כמ"ש לך דומיא תהלה. ודע הלשון ואמרו כולם מי כמוך וגו', משמע קצת כדברי ר"א בנו של ר"י הגלילי (בסוטה ל' ע"ב) כיצד אמרו שירה, שהן ענו אחר משה, כל מה שהוא אומר, עשה אמר אשירה לה' כי והן עונין אשירה לה', משה אמר כי גאה גאה, והן אומרים כי גאה גאה, אבל לר' עקיבא שס"ל שעל כל דבר

של משה, ענו ישראל רק אשירה לה' עיי"ש, יש לדייק בלשון "ואמרו "כולם "מי "כמוך באלים ה', ואפשר משום דענו ואמרו אשירה לה', הוי כעניית אמן, דהו' כמברך ודו"ק:
רש"י ד"ה כוך. קבר שחופרין בקירות מערה ארכו ארבע ורחבו ז' טפחים עכ"ל, ענין זה אית' (בב"ב דף ק' ע"ב) המוכר מקום לחבירו לעשות לו קבר וכוכין וכו', כוכין אורכן ארבע אמות, ורומן שבעה, ורחבן ששה, ופי' רשב"ם אורכן ד' אמות, שהמת ארכו ג' אמות ובשביל הארון שהוא מונח בו צריך עוד אמה, ורומ' ז', להכניס הארון בריוח ועוד להיות טפח אויר שלא לטמ' העוברים דרך מערה וכו' עיי"ש, וכן פסק הרמב"ם והש"ע בח"מ סי' רי"ז כשיעור הזה, ורש"י פי' כאן רחבו ז' טפחים ודו"ק. ויש מפרשים שמגיהים וגורסין רחבו ששה טפחים עיי"ש. והנה אי במקום "ורחבו גרסינן ברש"י "ורומן ניחא ודו"ק. ופי' כוך הוא כמין חור שנחקק בכותל לצדי המערה, להניח בו המת, ולא קבר שחפר לעומקו, אלא לצדדים:
רש"י ד"ה וסיפ' בתרתי. וה"ק אם ב' הם מניח את חבירו חופר והוא עולה ומקיים מצות ק"ש ותפילין ותפלה וכו' עכ"ל, ואפשר צ"ל ומקיים מצות תפלין וק"ש ותפלה וכו':
רש"י ד"ה ומתני פרקין. אלמא מקדים הוא לעסוק בתורה דהיינו עשיה דמצוה מקמי מלכות שמים עכ"ל, ממה שפירש"י "לעסוק בתורה, דהיינו "עשיה "דמצוה, משמע דלימוד מקרי עשיה, ועיי' הג' הב"ח והגר"א:
רש"י ד"ה כאילו הקריב עולה בלא מנחה. שחייבו הכתוב להקריב עמה שנאמר ועשירית האיפה וגו', נסכים הוא היין המתנסך ע"ג המזבח, אחר העולה והזבח, כדכתיב ונסכיהם חצי ההין וגו' עכ"ל, הנה פסוקים הללו שהביא רש"י, הם כתובים בעולת תמיד (במדבר כ"ח), אבל (במנחות צ' ע"ב) יליף לי' מפ' נסכים (במדבר ט"ו) דעולה וזבח טעונה מנחה ונסכים עיי"ש, וי"ל משום דהתם במנחות מיירי מעולת נדבה, ורש"י רצה להביא ענין הדומ' לק"ש שהוא חייב לקרות, כך עולת תמיד שחייבו הכתוב. ודע שפרש"י נסכים הוא דהיין המתנסך ע"ג המזבח, ולא הזכיר "מהסולת, אבל ממה שהעתקתי בשפ"ח לתוס' דברי הרמב"ם, מפורש דהסולת והיין שמביאין עם הקרבן שניהם נקראין נסכים, ואפשר דלכן שינ' הרמב"ם, מל' רש"י המתנסך ע"ג המזבח, וכתב "שמביאים עם "הקרבן ודו"ק:
תוס' ד"ה למה קדמה וכו'. פ' ציצית שקדמ' לכולן (דפ' ציצית כתיב במדבר ט"ו, ופ' שמע דברים ו', ופ' והיה שם י"א) אלא ודאי אין אנו חוששין למה שהוא קדמה משום דאין מוקדם ומאוחר בתורה עכ"ל, משמע אפילו בב' ספרים אין מוקדם ומאוחר, ועיין תוס' פסחים ו' ע"ב ד"ה אבל:

תוס' ד"ה ויאמר. מכאן משמע כר"ש וכו' וכן אית' בקידושין ל"ג ע"ב דאמר ציצית מעשה"ג, וי"ל דכסות המיוחד ללילל' פטור כדאית' בירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי למס' קידושין פ"א הלכה ח' איזהו מ"ע שד"ג, כגון סוכה ושופר ולולב ותפילין, איזהו מ"ע שלא חז"ג, כגון אבידה ושלוח הקן ומעקה וציצית, ר"ש פוטר הנשים מן הציצית, שהיא מ"ע שהז"ג, אמר להן ר"ש אין אתם מודין לי שהיא מ"ע שחז"ג, שהרי כסות לילה פטור מציצית, א"ר הילא טעמון דרבנן, שכן אם הי' מיוחדת לו ליום ולילה, שהיא חייבת בציצית:

פי' בקרבן עדה:

אבדה. השבת אבדה:

אם היה. הכסות מיוחד ליום ולילה אפילו בלילה חייבת בציצית והוי לי' מ"ע שלא הזמן גרמא. ודע מה שכתבו התוס' וכן אית' (קידושין ל"ג ע"ב) "דאמר "ציצית "מעשה"ג, ר"ל בבריית' אית' כן, דמנ' ציצית בכלל מעשה"ג עיי"ש, אבל ר' שמעון לא הזכיר שם, אלא שבתוס' שם ד"ה ותפילין וציצית, כתבו דאתי' כר"ש עיי"ש ודו"ק:

תוס' ד"ה עולה בלא מנח'. ה"ה דמצי למימר בלא נסכים וכו' עכ"ל, אע"ג דרש"י ז"ל הקשה כן, מ"מ חידשו התוס' בקושיתם, לפי דברי הרמב"ם בפ"ב מה' מעשה קרבנות ה"א, היין והסולת שמביאין עם הקרבן הן הנקראין נסכים עיי"ש, ועיין רמב"ם בפ"ו מה' תמידין ה"ה, ואח"כ מעלה סולת הנסכים, ולפי"ז לפי קו' התוס' היה ש"ס מצי למימר עולה בלא "נסכים, ובכלל זה הוי "מנחה "והנסכים, דהיינו הסולת והיין, ולפי קו' רש"י הל"ל עולה בלא מנחה ונסכים:

דף טו.

ע"א גמר' כל הנפנה ונוטל ידיו וכו' דכתיב ארחץ בנקיון כפי וכו'. מדאמר "כל הנפנה ונוטל ידיו וכו', י"ל שדרש "בנקיון על נקיות הגוף, ור"ל ארחוץ על בנקיון הגוף, כפי וכו': **והקריב** עליו קרבן. ומעל' הטור אור"ח סי' כ"ה, משמע שצ"ל והקריב עליו כל הקרבנות עיי"ש, ואפשר שמרומז כן בלשון הקרא "ואסובבה "את "מזבחך "ה', שהרי המזבח מסבב הקרבות כל הקרבנות:

א"ל רבא לא ס"ל מר כאלו טבל דכתיב ארחץ וכו'. פי' וכי לא ס"ל מר כאלו טבל בתמי', והא כתיב ארחץ בנקיון ולא כתיב ארחיץ כפי, וא"כ משמע כאלו טבל כמו שפרש"י, ויש גורסין א"ל רבה (ועיין באבק סופרים):

לא ס"ל מר כאילו טבל. ר"ל כאילו טבל ובנה מזבח והקריב קרבן, ור"ח בר אבא דלא אמר כאילו טבל, י"ל דס"ל דמעלה עליו הכתוב רק לדבר שאין בידו, כגון לבנות מזבח ולהקריב קרבן, אבל טבילה בידו היא:

צורבא מרבנן. בחור חריף (רש"י תענית ד'):

א"ל שפיר קאמר מי כתיב ארחץ במים בנקיון כתיב וכו' דהא ר' חסדא לייט וכו'. אע"ג דדרש מקרא, מבי' הא דר' חסדא, לומר דאפילו איסור יש בדבר אמאן דמהדר בעידן צלותי':

פרס. ד' מילין, וכל מיל אלפים אמה:

הקורא למפרע. כגון בשעריך ביתך מזוזות (רש"י לעיל י"ג ע"א), א"נ שמקדים פסוק שלישי לשני (מפרשים), אבל כשמקדים הפרשיות בדיעבד יצא (ש"ע ס"ד). ודע מלת למפרע, הוא מל' לא אפרע, דכתיב (ביחזקאל כ"ד י"ד) אני ה' דברתי באה ועשיתי לא אפרע וגו' (קול רמז):

מ"ט דר' יוסי, והא דלא פריך מ"ט דת"ק, אפשר דמשום דרבנן סברי לעיל י"ג ע"א נמי כת"ק דהכי, לכן פריך מ"ט דר' יוסי, שמא אית לי' סבר', או טעם למה סבר כרבי דלעיל:

משום דכתיב וכו'. היכא דאמרינן בש"ס שנאמר או דכתיב, היא דרש גמור, והיכא דאמרינן "משום "דכתיב או "משום "שנאמר, אינו רק אסמכת', ובס' משנת חכמים מאריך להביא ראי' להיפך (שב שמעתתא' שער השני), עיין פסחים כ"ט, ועיין משנה (פסחים פ"ה מ"ג) שחטו קודם חצות פסול משום שנאמר בין הערבים וכו' משמע דרש גמור:

א"ר חסדא ר' יוסי היא וכו'. ה"ה דהמ"ל רבי היא דס"ל לעיל י"ג ע"א, שמע השמע לאזנך וכו', אלא משום דדברי ר' יוסי מפורשים במשנה, נקט ר' יוסי היא:

אבל תרומה משום ברכה וכו' ולא בברכה תלי' מילת'. דהא עשה מעשה ונתן תרומה, ולא אתי' חסרון דיבור אמירת ברכה, ליפסל מעשה, ועיין רבינו יונה לעיל י"א ע"א בשם רב האי גאון ז"ל:

וממאי דר' יוסי דילמ' ר' יהוד' היא ואמר גבי ק"ש נמי דיעבד אין לכתחלה לא. ר"ל וא"כ מתניתן דתרומ' דאמר דיעבד, שפיר ר' יהוד' היא. ואין להקשות א"כ לר' יהוד' מתניתן דתרומה למה לי, הא פשיטא השת' בק"ש דאוריית'. בדיעבד יצא, כל שכן בתרומ', דברכה דרבנן היא, די"ל דרישא אתא לאשמעינן, דלכתחלה לא יתרום, אף משום ברכה ברבנן. ועוד דיש לחוש דאתי' לאחלופי האי חרש, בחרש שאינו שומע ואינו מדבר, כעין דאית' שבת קנ"ג ע"ב עיי"ש:

אלא הא דתני ר' יהוד' ברי' דר"ש בן פזי וכו' מני לא ר' יהוד' ולא ר' יוסי וכו'. משמע דר' יהוד' ברי' דר"ש בן פזי לאו תנא הוא, דאי תנא הוא מאי פריך מני ודו"ק:

אלא לעולם ר' יהוד' ולכתחלה נמי. לעולם ר' יהוד', ר"ל דר' יהוד' ברי' דרשב"פ דמתיר לתרום לכתחלה, ר' יהוד' היא. ולכתחלה נמי, ר"ל וגבי ק"ש דאמר יצא היינו אפילו לכתחלה:

הא דרביה. פי' הא ברייתי' דברכת המזון, משום רביה דהוא ר' אלעזר בן עזרי' קאמר לי':

א"ל ר"מ הרי הוא אומר אשר אנכי מצוך היום על לבבך אחר כונת הלב וכו'. משמע מכאן דר"מ ס"ל דעד כאן צריך כונ', ולעיל י"ג ע"ב אית', ת"ר שמע ישראל ה"א ה' אחד, עד כאן צריכות כונת הלב ד"ר מאיר ודו"ק:

ולא קשיא הא ר"מ. ר"ל ר' יהוד' ברי' דרשב"פ דתני חרש ששומע ואינו מדבר תורם לכתחלה ר"מ היא. ואין להקשות ל"ל לרשב"פ לאשמעינן דתורם לכתחלה, השתא ק"ש דאוריית' לכתחלה יצא, בלא השמיע לאזנו, כל שכן תרומה משום ברכה דרבנן, פשיטא דתורם, די"ל דאשמעינן דלא חיישינן דילמ' אתי' לאחלופי בחרש שאינו שומע ואינו מדבר, כדלעיל ד"ה וממאי. א"נ לפי דברי הט"ז אור"ח סי' תרפ"ט סק"א, שכתב דחרש שאינו ראוי לשמוע, גרע ממי שראוי לשמוע רק שלא השמיע לאזנו, כעין שאית' כל הראוי' לבילה אין בילה מעכבת בו עיי"ש, א"כ לא הוי כל שכן:

דף ט"ו ע"א רש"י ד"ה ארחץ בנקיון. משמע ארחץ כל הגוף ולא כתיב ארחיץ כפי לדרשה אתא וכו' עכ"ל, וז"ל הראש יוסף הנה ארחץ פועל עומד, ארחיץ ביו"ד פועל יוצא, אני ארחיץ לידים, אבל ארחץ עצמי כל הגוף כאלו טבל, וה"פ ארחץ עצמי אם בנקיון כפי, מעלה עלי כאלו רחצתי עצמי כל גופי, אבל מדכתיב בנקיון יתירא, הא אומר רבא גופא לומר כל מידי דמנקי עכ"ל:

רש"י ד"ה לק"ש. בעידנ' דק"ש שזמנו קבוע וכן יעבור הזמן עכ"ל, כדאית' במשנ' (לעיל ט' ע"ב, ובש"ע סי' נ"ח). ומסתבר' בק"ש דערבית אע"ג דזמנ' עד חצות ויותר (ש"ע רל"ה), וא"כ היא דומה לתפלה שאין זמנה עובר' כ"כ, מ"מ אין לומר דבלילה ליהדר אמיא, ואפילו מיל אינו מחזיר אחר מיא, משום ביעתות' דלילא. ובמנחה כשמים מזומנים צריך ליטול ידיו, עיין ש"ע סי' רל"ג ס"ב:

רש"י ד"ה אבל לתפלה דכל היום זמנה וכו' עכ"ל, לאו דוק', אלא חצי היום ובספרים אחרים אינו (מהרש"ל). ועיין ברשב"א שכתב הטעם משום דתפלה דרבנן, ואפשר דכונת פרש"י משום דקביע זמנה לאו דאוריית', ע"כ לא חששו שמא יעבור זמן תפלה (מצאתי).

א"נ משום דספלה יש לה תשלומין (כדלקמן כ"ו ע"א) טעה ולא התפלל שחרית מתפלל במנחה שתים, לכן מיקרי תפלה כל היום זמנה (מג"ת):

רש"י ד"ה ולא דקדק באותיותיה. לפרשן יפה בשפתיו עכ"ל, ולקמן ע"ב פרש"י שמגמגם. א"נ שאינו מפריד האותיות הדומות כגון על לבבך (מפרשים):

רש"י ד"ה וברכה דרבנן היא. דאמרו רבנן (פסחים ז' ע"ב) כל המצות כולן מברך עליהן עובר לעשייתן עכ"ל, הנה שם בפסחים לא רצה הש"ס לאשמעינן דעיקר ברכה דרבנן היא אלא התם קאי לענין דצריך לברך עובר לעשייתן עיי"ש. ועיין ברמב"ם פ"א מה' ברכות, ושם מבואר דמן התורה הוה רק ברכת המזון (וברכת התורה לפני'), אבל שאר ג' מיני ברכות, והם ברכת הנייה, וברכות המצות, וברכת ההודאה, כולן עזרא ובית דינו תקנו נוסחתם עיי"ש באריכות, ויש מפרשים כתבו בשם הירושלמי ר"פ כיצד מברכין, הא דכל המצות טעונות ברכה, דילפינן מברכת התורה, דכתיב ואתנ' לי התורה והמצוה, מה תורה טעונה ברכה וכו' עיי"ש, ועיין בפני יהושע ד"ה אבל תרומה. ודע שפרש"י כאן דאמור רבנן, והיא מימר' דר' יהוד' אמר שמואל שם בפסחים ודו"ק:

רש"י ד"ה בלבו. שלא השמיע לאזנו עכ"ל, אולי פי' כן כדי שלא יקשה, דילמא הא דמכשיר ר' יהוד' לכתחלה בק"ש משום דקרא בפה, רק שלא השמיע לאזנו, דהוא עדיף מאם בירך רק בלבו, משום הכי פירש"י בלבו לאו דוק':

תוס' ד"ה להודיעך. וא"ת לאשמעינן כחו דר' יהוד', דכח דהתיר' עדיף (לקמן ס' ע"א) וכו' עכ"ל, פי' ור' יוסי דסבר לא יצא, וצריך לחזור ולקרות, חומר' היא (כתוס' לקמן כ"ו ע"ב ד"ה איבעיא) גבי תפלה, ואף דיש לחלק בין ק"ש לתפלה, דבק"ש הוי כקורא בתורה, מ"מ לא מסתבר לחלוק, ועיין תוס' (ע"ז מ"א ע"א) ד"ה אמר שמואל, היכא דהאיסור הוא יותר חידוש, שהיה לנו טעם גדול להתיר', כח דאיסור' עדיף לאשמעינן:

דף טו:

ע"ב גמר' **ודילמא** הא כדאית' והא כדאית'. ר"ל דג' עניינים קתני במתניתן כסדר, הכל כשרין לקרות המגילה לכתחלה, חוץ מחרש שהוא רק דיעבד ולא לכתחלה, ושוטה וקטן אפילו דיעבד לא:

לעולם ר' יהוד' היא ואפילו לכתחלה נמי וכו'. ומשנה דמגילה ר' יוסי היא ואפילו דיעבד נמי פסול (רש"י), ויש לדקדק א"כ למה פליג ר' יהוד' רק בקטן, דקתני ור' יהוד' מכשיר בקטן, דמשמע דלענין חרש ושוטה מודה, והא מכשיר נמי בחרש ודו"ק:

ואי אשמעינן הלכה כר' יהוד' שאמר משום ראב"ע הוי אמינ' צריך ואין לו תקנה וכו'. לכאורה אי ס"ל לר"ח א"ר שילא בדיעבד נמי לא יצא, למה לי' לר' חסדא א"ר שילא

לומר הלכה כר' יהוד' שאמר משום ראב"ע, הוי לי' למימר בקיצור הלכה כר' יוסי, דס"ל הכי במתניתן, ולא בבריית', כבר תירץ בצל"ח דלר' יוסי י"ל דס"ל בכל המצות כולן דלא יצא, משא"כ לר"י משום ראב"ע דמפיק לק"ש בלבד עיי"ש:

אבל בשאר מצות ד"ה לא יצא דכתיב הסכת ושמע ישראל. ופי' שמע ישראל, השמע לאזנך מה שאתה מוצא מפיך. ובירושלמי דפ"א דתרומות נקיט לה הכי דכתיב והאזנת למצותיו (הגרש"א):

מאי דכתיב שלש וגו'. לישנ' דקרא (משלי ל') שלש הנה לא תשבענה ארבע לא אמרו הון, שאול ועוצר רחם ארץ לא שבעה מים ואש לא אמרה הון:

אף שאול מכניס ומוציא. פי' מוציא בתחיית המתים:

והלא דברים ק"וח. ור"ל וא"כ קרא ל"ל ומשני אין הכי נמי דמק"וח ידעינן לתחיית המתים, אלא טרח וכתב לן קרא, לומר מפסוק, תשובה לאומרים אין תח"המ מן התורה, ה"ה דהמ"ל מילת' דאתי' בק"ות טרח וכתב לן קרא (יומא מ"ג ע"א), אלא דעדיפ' משני:

ומה רחם שמכניסין בו בחשאי מוציאין ממנו בקולי קולות וכו'. יש לכלול בדברים הללו, הא דאית' (סנהדרין צ"א ע"א) דלא הוו, חיי דהוה חיי לא כל שכן, ופי' רש"י דלא הוו, אותן שלא היו מעולם נוצרין ונולדין וחיין, ואותן שהיו כבר לא כל שכן שחוזרין וחיין ע"ש ודו"ק:

שאול וכו' אינו דין שמוציאין ממנו בקולי קולות. פי' כדאית' במדרש שעתיד הקב"ה לתקוע בשופר, בשעת תחיית המתים, תקיעה ראשונה, עפרם ננער וכו' (תוס' ר"י החסיד):

אטו טעמי' דר' יהוד' וכו'. רבא קמסיים למלתי':

איצטריך סד"א נילף כתיבה כתיבה מהתם וכו'. ואע"ג דאין אדם דן ג"ש מעצמו (סוכה ל"א ע"א תוס' ד"ה ור"י), עיין תוס' שבת צ"ז ע"א ד"ה גזר', כבר תירוץ בס' מצפת איתן לפי שנתקבלה גז"ש זו בעלמא, דהא ילפינן גז"ש זו דכתיבה מזוזה מסוטה לענין דעל הספר (במנחות דף ל"ד), והוי אמינ' דלהכי נמי ילפינן לה דצואות לא, וכה"ג כתבו התוס' (בשבת קל"א) עיי"ש:

ולמדתם שיהא למודך תם. ואין לדקדק למה לא דרש כן מושננתם, שיהא שינונך תם דכתיב בפ' שמע, דיש לומר אפילו בפ' והיה אם שמוע, ג"כ יהי' למודך תם, כל שכן בפ' שמע, אבל אי הוה דרש משננתם, ה"א בפ' והיה, אין צריך לדקדק כ"כ, כמו דאמרינן לענין הכוונה:

עני רבא בתרי' וכו'. עני ל' הרמת קול הוא, עיין רש"י (גיטין פ"ג ע"א) ד"ה נענה ודו"ק:

כל הקורא ק"ש ומדקדק באותיותי' מצננין לו גיהנם וכו'. י"ל בדיוק אמר כל הקורא ק"ש, דאפילו בעל עבירה גדול, שגיהנם של זה חם מאד, אפ"ה מצננים לו. ואפשר אף בקורא ק"ש על מטתו הוה כן, דק"ש בדיקדק, מסוגל לזה:

הקורא ק"ש וכו' מצננין לו גיהנם וכו'. אפילו כשהוא צדיק גמור, ואין לו עונש בגיהנם, מ"מ גם הצדיק בהכנסו לגן עדן, פעמים עובר דרך גיהנם, לטובת קצת רשע קרובו וכדומ' וכו', והצדיק בעוברו מעלה אותם עמו, והצדיק סובל קצת צער לטובת הרשעים וכו', וע"ז אמר שמצננין לו גיהנם (צל"ח עיי"ש):

דף ט"ו ע"ב רש"י ד"ה מדסיפא ר' יהוד'. דקתני ר' יהודה מכשיר בקטן עכ"ל, רש"י ז"ל לא היה גורס כמו שלפנינו, אלא והא מדסיפ' ר' יהוד' מכלל דרישא לאו ר' יהוד' היא:

רש"י ד"ה במד"א. דקטן לכתחלה לא בקטן שלא הגיע לחינוך וכו' עכ"ל, והא דלא פירש רש"י בד"א דקטן לגמרי לא אפילו בדיעבד, בקטן שלא הגיע לחינוך, ויהי' קטן דומי' דשוטה (מהרש"א), י"ל דלא מסתבר לי' לחלק כ"כ, ולומר בלא הגיע לחינוך אפילו בדיעבד לא, ובהגיע לחינוך אפי' לכתחלה. א"ג משום דמסיק הש"ס לקמן אפילו תימא ר' יהוד', ועיי"ש בפירש"י דמוכח ג"כ דמסתבר לפרש כן. ומה שפירש"י, הגיע לחינוך, כגון בן ט' ובן י', עיין מזה בתוס' ערכין ב' ע"ב ד"ה שהגיע לחינוך:

רש"י ד"ה אפילו תימ' ר' יהוד'. דאמר בק"ש יצא בדיעבד, ומתניתן דמגילה לכתחלה היא דפסלה לחרש וכו' עכ"ל, פי' וכולה ר' יהוד' היא, ותרי גווני קטן וחסורי מחסרא וכו' כדלעיל:

רש"י ד"ה הוה אמינא. דר' יהוד' לכתחלה נמי אמר והאי דאפלוג דיעבד משום דר' יוסי עכ"ל, פי' כדאית' לעיל ע"א:

רש"י ד"ה הלכה כדברי שניהם להקל. הלכה כר' יהוד' דלא בעי שמיעה וכו' עכ"ל, מה שפרש"י דלא בעי שמיעה, מסתבר בדיעבד לא מעכב קאמר, אבל לכתחלה בעי, וכן במה שפירש"י והלכה כר' יוסי דלא בעי דקדוק ודו"ק:

רש"י ד"ה שאול ועוצר רחם, פסוק הוא בס' (משלי ל' ט"ו וט"ז) שלש הנה לא תשבענה עכ"ל, ואפשר משום דב' פסוקים הם, כמו שהעתקתי בשפ"ח לגמר', ומדברי הגמר' משמע דבפסוק א' כתיב כסדר הזה, לכן פרש"י כן:

רש"י ד"ה וכתבתם. שתהא כתיבה תמה ושלימה עכ"ל, הכי איתי' (שבת ק"ג ע"ב), והתם דרש לענין האותיות שצריך כתיבה תמה, וכל שכן כאן לענין הפרשה שצריכ' כתיבה תמה ושלימה. ואפשר שדרש וכתבתם וכתב תם, כמו שדרש לקמן ולמדתם שיהא למודך תם, כדאית' במדרש (עיי' מגן אברהם כ"א סק"ב) "לדורתם לדור תם:

רש"י ד"ה ואפילו הצואות. שבפרשה וכו' עכ"ל, ר"ל שבפרשיות בין פ' שמע ובין פ' והיה:

רש"י ד"ה משום אלה הוא, דמשמע מיעוטא וכו' עכ"ל, ר"ל כמו שאמר הש"ס בפירש, והתם הוא דכתיב "וכתב "את "האלות "האלה, וב' תיבות האלות האלה, משמע מעוטא, ובפרט שמלת "האלה משמע מיעוטא (כדלעיל י"ג ע"א), יכול תהא כל הפרש' צריכה כונה, ת"ל "האלה, עד כאן צריכה כונה עיי"ש, והש"ס דנקט כאן טעמי' דר' יהוד' משום דכתיב אלות, אלות אין צואות לא, משמע שדרש מתיבות "אלות ודו"ק:

רש"י ד"ה בין הדבקים. כשהתיבה השניה מתחלת באות שהתיבה שלפניה נגמרת וכו' עכ"ל. בדיוק כתב רש"י כן, ולא כתב כשהתיבה נגמרת באות שהתיבה שלאחריה מתחלת, משום שהדבקים בא, מחמת קרי' התיבה השני' כידוע:

תוס' ד"ה אבל בשאר מצות לא. וא"ת והא לעיל אמר דשאר מצות ילפינן מק"ש כגון תרומה ומגילה וברכ"המז וכו' עכ"ל, ר"ל לעיל עמוד א', ובתוס' ד"ה אי ר' יוסי עיי"ש, ול' "ילפינן "מק"ש, אפשר דלאו דוק', דלפי הנראה הל"ל מדמינן לק"ש ודו"ק:

תוס' ד"ה בין הדבקים. רב אלפס מוסיף וכו' עכ"ל, ועיין בהגהת הש"ס שברב אלפס שלפנינו ליתא עיי"ש, וי"ל לפי שאית' בגמר', עני רבא בתרי' כגון על לבבך וכו' אתכם מארץ, ומנ' שמנה תיבות שהם דבקים, ואית' במפרשים מכללא הש"ס, שתיבת "כגון משמע שיש עוד יותר ממה שהזכיר, ומאחר שבפ' ק"ש ליכא יותר מח' דבקים שמנה, מאי ל' כגון שאמר רבא, א"כ מוכח מדברי רבא גופא, שיש עוד יותר, והיינו מה שרב אלפס מוסיף. ודע בראב"ד הוסיף זיי"ן של וזכרתם (מהרש"ל). ועיין בשפ"ח לרא"ש בפרקין סי' י"ב מה ששייך לכאן:

דף טז.

ע"א גמר' מה נחלים מעלין האדם מטומאה לטהרה וכו'. ר"ל כמו נחלים, שמעלין כל טומאת האדם, מטומא' לטהרה, ואפילו החמור שבטומאות, דהיינו זב שצריך מים חיים, או מי חטאת של פרה אדומה, טובל בנחל וטהור, אף אהלים, דהיינו בתי מדרשות, מעלין כל אדם, אף שחטא ונטמא הרבה, מכף חובה לכף זכות, ולפי"ז כתיב נחלים בדיוק, שנחל הוא מים חיים, לאפוקי מקוה ובור:

אף אהלים מעלין האדם וכו', ר"ל אהלים דהיינו ב"המד, מעלין לכל אדם לכף זכות, וכדאיתא (סוכה נ"ב ע"ב) אם פגע בך מנוול זה משכהו לב"המד אם אבן הוא נמוח' אם ברזל מתפוצץ:

גננא. פי' כילה, וכעין כילת חתנים (שבת קל"ח ע"ב). והנה כחתן יוצא מחופתו (תהלים י"ט), תרגומו כחתנא נפיק מגנוניה (ערוך):

קרא וטעה ואינו יודע להיכן טעה באמצע הפרק יחזור לראש וכו'. וגירסת הב"ח כך הוא, קרא וטעה ואינו יודע להיכן טעה יחזור לראש, באמצע הפרק יחזור לתחלת הפרק, בין פרק לפרק יחזור לפרק ראשון, ועיין ברמב"ם:

אלו לא באנו וכו' דיינו. עיי' בשפ"ח לעיל י"ב ע"ב לתוס' ד"ה והלכת':

האומנין וכו'. וכן בה"ב שהיו עושה במלאכה בראש האילן קורא (ש"ע), אבל בטלין האומנין ממלאכתן, עד סוף פרשה ראשונה שהיא קבלת מ"ש שלא יהי' נראה כקורא ארעי (ב"י סי' ס"ח), וכדאמר ר' ששת לקמן:

מה שאינן רשאין לעשות כן בתפלה. ולא נקט ובתפלה צריכין לירד, לפי שלא כל האילנות שוות, כדלקמן ומתפללין בראש הזית:

חתן פטור מק"ש בלילה הראשון וכו'. לא נתפרש אי דלגמרי פטור, אף אם עשה מעשה ובעל, ועדיין לא עלה עמוד השחר, ואע"ג עדיין זמן ק"ש, והטרדה כבר עבר, למה לא יקרא ק"ש, וכמו שכתבו הפוסקים דביום חייב משום דליכ' טרדה עיי"ש, ואפשר דהטעם משום דבעל קרי הוא, וכדלקמן במשנה כ' ע"ב:

עד מוצאי שבת. שהם ד' לילות שנכנס לחופה בד' בשבת עם בחולה היא (ת"י). אבל בתוס' הרא"ש כ' דביום ג"כ פטור, אבל לאחר ד' לילות וימים, אע"ג דטריד וצעיר דלא מצי בעיל, מ"מ לא טריד כ"כ, כי כבר נתיאש קצת:

אם לא עשה מעשה. ר"ל שבעל, ואפשר דנקט בל' אם לא עשה מעשה, לאשמעינן דעד שלא גמר ביאה ממש, פטור עד מוצאי שבת. ואם היא נדה או לא בעיל משום חולי חייב לקרות (קול רמז):

למדתנו רבינו חתן פטור מק"ש וכו'. ר"ל וכל הפטור מדבר ועשאו נקרא הדיוט (ירושלמי פ"ב דשבת), א"נ דמאחר שפטור לפי שאין לבו פנוי לכוון, א"כ חברות' כלפי שמיא מי איכ' (כדלקמן ל"ד ע"א):

איני שומע לכם לבטל ממני עול מ"ש אפילו שעה א'. פי' אפילו רק לאחר הק"ש שעה א' עד אחר הבעילה, והטעם לפי שהוא יכול לכוון, ועיין רש"י לקמן י"ז ע"ב ד"ה לא כל הרוצה וכו', ועיין בס' ת"י כאן:

לפי שאין דעתו מיושבת עליו. פי' אע"ג שיכול לכוון כגון בראש הזית, שענפיהם מרובים, מ"מ אין דעתו מיושבת עליו:

תנן האומנין קורין וכו' בראש הנדבך אלמא לא בעי כונה. מדקורין אפילו כשעוסקין במלאכה (רש"י), ואין לומר דמוכח מסיפא, דאמר מה שאין רשאין לעשות כן בתפלה, והטעם דלא מצי מכונת, אלמא דק"ש לא בעי כונה, דא"כ לא הוה משני מידי ר' ששת והוא שבטלין וכו':

נדבך: עיין פרש"י, והוא לשון שורה או כותל, פעמים של אבנים, ופעמים של עץ, עיין (עזרא ו' ד') נדבכין די אבן גלל תלתא ונדבך די אע חדת וגו':

ת"ר הפועלים וכו' קורין ק"ש וכו' ואוכלין פתן וכו' ומתפללין תפלת י"ח וכו'. והא דלא קתני כסדר קורין ק"ש וכו' ומתפללין י"ח ואוכלין פתן כדקתני לקמן בפועלים וכו' קורין ק"ש ומתפללין ואוכלין פתן, י"ל משום דבק"ש ובאוכלין פתן מברכין לפניהם ולאחריהם לפיכך קתני בהדדי. א"נ הא דקתני ומתפללין תפלת י"ח קאי ג"כ על מנחה שהיא בלא ק"ש:

אבל אין יורדין לפני התיבה. לעשות ש"צ (רש"י), משמע אבל בציבור מתפללין, אי איכ' אדם אחר ש"צ, שאינו פועל. וכן משמע מדאמר ואין נושאין כפיהם, דהוי רק בצבור, כדאית' (מגילה פ"ד מ"ג) ודו"ק:

ואין נושאין כפיהם. ר"ל אם הפועל הוא כהן אינו נושא כפיו, א"נ שאין ממתין עד אחר נשיאת כפים:

והתני' מעין י"ח. הוה מצי למיפרך דכאן אמר מברכין לפניה, ולקמן תניא ואין מברכין לפניה, ומדלא פריך הכי משמע קצת כגירס' הרי"ף לקמן, ומברכין לפניה, ועיין בהגהת הש"ס. א"נ דניח' לי' לגמר' טפי ליפרך מתפלת י"ח, מליפרך מברכות שלפניה ודו"ק:

הא ר"ג והא ר"י. והא דלא משני, הא בשגור' תפלתו בפיו (מתפלל י"ח), והא בשאין תפלתו שגורה בפיו, ור' עקיב' היא (לקמן כ"ח ע"ב), ובפרט שהלכה כר' עקיב' (ש"ע סי' ק"י), ועוד דעדיף לאוקמי כחד תנא, אפילו כשצריך לומר חסורי' ממסר', מלאוקמי כתרי תנאי כדאית' במס' שבת, וי"ל דבפועל אפילו תפילתו שגורה בפיו מתפלל מעין י"ח, משום שטרוד במלאכת הב"הב, וכ"כ בס' במלוא הרועים:

ברכה ראשונה כתקונה. שהחמירו על ברכת הזן, משום דמשה תקנה (שיטה מקובצת):

דף ט"ז ע"א רש"י ד"ה אף אהלים. פי' בתי מדרשות אהלים לשון נטיעה נופלת בהם וכו'. עיין (סוטה י' ע"א):

רש"י ד"ה יחזור לפרק ראשון. להפסק ראשון ויתחיל לומר והיה אם שמוע (הב"ח):

רש"י ד"ה וא"ר יוחנן. לתנא עכ"ל, רש"י לא הי' גירס' לפניו א"ל ר' יוחנן, כמו שאיכ' לפנינו:

רש"י ד"ה סרכי' נקט. אין לטעות מכאן עד אמת ויציב וכו' עכ"ל, פי' כגון שמצא עצמו מלמען ירבו ולמשה, כגון ועשו להם ציצית, ואינו יודע אם קרא תחלת הפרשה אם לאו, אם הוא זכור שאמר למען ירבו, חזקה שקרא ג"כ תחלת הפרשה, לפי שכל אותה פרשה שגורה בפיו עד אמת ויציב, וכתב ברשב"א דה"ה בשאר פרשיות אם מצא עצמו בהן, שהוא חזקה שאמר מה שלמעלה ממנו, משום דסירכ' נקט, ולמען ירבו דנקט, משום דהכי קאמר, טעה בין וכתבתם לוכתבתם, שיודע שאמר וכתבתם, ואינו יודע אם ראשונה אם שני', על זה אמר אם אחריה אמר למען ירבו, חזקה מוכתבתם שני' סליק וסירכי' נקט, ועיין במהרש"ל:

רש"י ד"ה לפי שאין דעתו מיושבת עליו. מבעתותו ואם הקלו אצל פועלים וכו' לא הקלו אצל ב"הב עכ"ל, פי' דאומנין מפני רגילותם אינם מתפחדין, משא"כ בע"הב שאינו רגיל כ"כ, לכן מתפחד ואין דעתו מיושבת עליו, ונ"מ באומנין העוסקין במלאכת עצמן (מהרש"ש):

רש"י דיה ברה דבת שמואל. בכמה מקומות קרי לי' בר רחל וכו' עכ"ל, עיין שבת קנ"ד ע"א ובתוס' שם, ובב"מ ע"ג ע"ב, ובסוכה מ"ו ע"א א"ר מרי ברה דבת שמואל חזינ' לי' לרבא עיי"ש, ועיין תוס' בבא בתרא קמ"ט ד"ה רב מרי. ובתוס' ר"י חסיד כתב על פירש"י ואינו נראה דאמרי' בירושלמי, בנתי' דשמואל לא הוו אלא תרתי, שנשבו, ונשא אותם ר' שמין בר אבא שהיה כהן, הרי ודאי לא בא עליהם כותי עיי"ש:

רש"י ד"ה קורין את שמע ומברכין לפני ולאחריה. כתקונה וכן בזמן תפלה עכ"ל, אפשר כונת רש"י לומר אע"ג דזמן ק"ש הוא עד רביע היום, וזמן תפלה הוא עד שליש היום, אפ"ה אף כשהמלאכה נחוצה, לא יוכל הבעל הבית לומר לפועלים, שיקראו ק"ש ויתפללו בסוף הזמן, אלא מאחר שהגיע הזמן, רשות ביד הפועלים לקרוא ק"ש ולהתפלל במוקדם האפשר. ובמה שפי' כתקונה, י"ל דר"ל שמברך נוסח הברכה כתיקונה, ואינו מקצר מנוסחתה למשל (כדלעיל י"ד ע"ב) דאמר מודים אנחנו לך וכו', אלא מברכין הנוסח' כתיקונה:

רש"י ד"ה מעין י"ח. הביננו לדעת דרכיך וכו' (כדלקמן כ"ט ע"א) שכולל י"ח ברכות בברכה אחת וג' ראשונות וג' אחרונות כהלכתן עכ"ל, לכאור' מאחר שאומר ג' ראשונות וג' אחרונות כהלכתן, אינו כולל רק י"ב ברכות בברכה א', ורש"י כתב וכולל י"ח ברכות בברכה אחת ודו"ק:

רש"י ד"ה והתני'. בניחות' דיש חילוק בין עושין בשכרן לעושין בסעודתן עכ"ל, פי' כן משום דלגמרי אינם דומי' הני תרי ברייתות, דהא לעיל אית' בעושין בשכרן מתפללין

מעין י"ח, וכאן איתא בעושי' בשכרן מתפללין י"ח, אלא דלענין זה ראי' דיש חילוק בין עושין בשכרן לעושין בסעודתן, דאין מברכי' לפניהם ולאחריהם, ונוסח ברכת המזון:
רש"י ד"ה ואין מברכין לפניה. שאינה מן התורה עכ"ל, ועיין תוס' לקמן ל"ה ע"א ד"ה לפני וד"ה אלא (גהש"ס):
רש"י ד"ה אבל מברכין לאחריה. שהיא מן התורה דכתיב ואכלת ושבעת וברכת וכו' עכ"ל, ומסתבר דוק' כשאכלו הפועלים כדי שביעה, דמחויבים מדאוריית' (כש"ע קפ"ו ס"ב). א"נ מאחר כשאכלו כדי שביעה הוי דאוריית', לכן מחויבים לברך אפילו כשלא אכלו כדי שביעה, דחמור הוא מברכה שלפניה, דהוי רק דרבנן ודו"ק:
רש"י ד"ה וכוללין וכו'. שברכת הארץ ובנין ירושלים דומות עכ"ל, עיין בשפ"ח לתוס' ד"ה ואותם:
רש"י ד"ה בשבתך וכו'. כבר פי' לעיל י"א עכ"ל, ועיין בשפ"ח:
תוס' ד"ה אהלים לנחלים וכו'. ול"נ דאהלים דהאי קרא לאו ל' אוהל (א) אלא ל' בשמים (ב) אלא נראה מדסמך מה טובו אהליך לנחלים נטיו עכ"ל:
א **אלא** לא בשמים. וכתרגומו, כאהלים נטע ה', כבוסמיא דנציב ה', ורש"י בפי' החומש פי' ב' פשטים הללו עיי"ש, והוא לשון מור ואהלות (תהלים מ"ה), ועיין ברשב"א:
ובא אלא נראה מדסמך מה טובו אהליך לנחלים וכו'. ואין לדקדק לפי פי' התוס', הל"ל למה נסמכו נחלים לאהלים די"ל דהא מ"מ אהלים נסמך לנחלים לפנים ולאחור. ובס' יפה עינים ציין למדרש שוחר טוב סימן ה' עיי"ש:
תוס' ד"ה הקורא שמע וכו'. פי' מטעם וכו' אבל היה יודע מהיכן טעה שדלג תיבה או פסוק (א) אינו צריך לחזור אלא מאותו פסוק ואילך (ב) וכן בהלל ובמגילה עכ"ל:
א **אינו** צריך לחזור אלא מאותו פסוק ואילך. וראי' לדבר מענין זה גופ', דאמר כשטעה בין כתיבה לכתיבה, יחזור לכתיבה ראשונה, ואין צריך לחזור לראש:
ב וכן בהלל ובמגילה. בהלל מפורש בש"ע סי' תכ"ז ס"ו, ובמגילה, מפורש בש"ע סי' תר"צ ס"ו:
תוס' ד"ה וחותם בברכת הארץ. ואע"ג דמדאוריית' הם (כדלקמן מ"ח ע"ב), יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה, הואיל וטרודים במלאכת ב"הב עכ"ל, ז"ל המגן אברהם קצ"א סק"א, כתבו התוס' אע"ג דמדאוריית' הם, יש כח ביד חכמים וכו', והרב בית יוסף כתב דאין מנין הברכות מן התורה, וכ' הב"ח שזה דעת הרמב"ם, אבל שאר פוסקים סוברים, דמנין ג' ברכות מן התורה, ול"נ שרש"י תירץ קו' זו, שכתב וז"ל שברכת הארץ ובנין ירושלים דומות, כלומר דמאי דדרשינן מקרא, שיברך על שלשתן, אינו ר"ל

שיחתום על כל א' בברכה, אלא מדאוריית' די כשיברך על שלשתן בברכה אחת, אך דרבנן תקנו לחתום על כל אחד, ובפועלים משום ביטול מלאכה, תקנו הזן בפני עצמו, וברכת הארץ ובנין ירושלים בברכה אחת כיון שדומות הם וכו' עכ"ל.
ודע על מה שכתבו התוס' הואיל וטרודים במלאכת ב"הב, ציין בגליון הש"ס עיין (לקמן מ"ו ע"א) תדע דהטוב והמטיב לאו דאוריית', שהרי פועלים עוקרים אותה ב"ע עכ"ל:

דף טז:

ע"ב גמר' אמרו לו תלמידיו למדתנו רבינו וכו'. בלשון זה עשו כדין הלכות כבוד רבו, דז"ל הש"ע יור"ד רמ"ב סכ"ב, ראה רבו עובר על דברי תורה, אומר לו למדתנו רבינו כך וכך עכ"ל, וא"כ קצת ראי' שאין לגרוס לא למדתנו רבינו, אבל בנוסח כתב יד (בדקדוקי סופרים) כך הגירס':
וכשמת טבי עבדו קבל עליו תנחומי'. מפרש בירושלמי מכאן שתלמידו של אדם חביב עליו כבנו, וכן עבדו המשמשו כרצונו חביב עליו כבנו, דאי לאו הכי, תנחומין על אחר למה, ואפילו הוא בן חורין (תוס' הרא"ש):
למדתנו רבינו שאין מקבלים תנחומין על העבדים. מסתבר לומר דר"ג שנה ופירוש לתלמידיו במה דברים אמורים באינו כשר, אבל בעבד כשר מקבלי' תנתומי', אלא התלמידים לא ידעו שטבי עבדו כשר היה, עד שאמר להם רבן גמליאל שכשר היה, וכן צ"ל כשאמר לתלמידיו אבל אסור לרחוץ, למד להם אבל אסטניס מותר, וכדלקמן במקום איסטניס לא גזרו רבנן. ובש"ע סי' שפ"א כתב דבאיסטניס מותר עיי"ש, אבל שלא לקבל תנחומי' על עבדים כתב בש"ע סי' שע"ז סתם, שאין מקבלין תנחומי' על העבדים, ולא הזכיר כלום שבעבד כשר מקבלין עיי"ש ודו"ק:
רבן שמעון בן גמליאל אומר וכו'. ובמשנה דלעיל ובגמר' לקמן מ"ט דרבן גמליאל וכו', משמע דבמשנה גרסינן רבן גמליאל (מפרשים):
לא כל הרוצה ליטול את השם יטול. אפשר דנקט בל' זה, לפי שק"ש הוי נטילת השם (כדלעיל ו' ע"א), אתם עשוני חטיבה א' בעולם, שנאמר שמע ישראל וגו' ה' אחד, ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם וכו':
נכנסו תלמידיו לנחמו. י"ל מפני שר"ג קיבל תנחומי' על טבי עבדו, לפי שכשר היה, סברו תלמידי ר"א, מאחר שצדיק כל משרתיו צדיקים (חולין ד' ע"ב), אף שפחתו של רבם, כשרה היתה, לפיכך נכנסו לנחמו:
עכשיו אי אתם נכוים אפילו בחמי חמין לא כך שניתי לכם וכו'. לפי הענין הל"ל ועוד לא כך שניתי לכם וכו', דהא תרי מילי נינהו ודו"ק:

כשם שאומרים לאדם על שורו שמת המקום ימלא לך חסרונך. מוכח דנכון לומר כן לאדם, שבא לידי הפסד, ובספרדים שמעתי שהמנהג כן:
ונהנה מיגיעו. פי' שמי שעובד לאדון שלא ברצון, אינו נהנה מיגיעו, משא"כ אם עבד כשר הוא:
אילימ' משום דלא ידעינן אי מראובן או משמעון קאתינן אי הכי אמהות נמי וכו'. ואין להקשות והא כהנים ולוים יודעין דמלוי ומלאה קאתי, די"ל דברייתא מיירי מרוב ישראל (ועיין בצל"ח):
עבדים ושפחות אין קורין אבא ואמא וכו'. והטעם שלא יבא מהדבר תקלה, שזה שקורא לשפחה אמי, נמצא שהוא בנה, ויאמרו שהוא עבד (עיין בסמ"ע סי' רע"ט ס"ק י"ד) משא"כ בעבדי הנשיא שהכל מכירין אותן, מותר:
מאי דכתיב כן אברכך בחיי. דוד חי ע' שנין, והיינו דאמר כן אברכך בחיי, כן בגמטרי' ע', עיין רש"י (תהלים ג') למנות ימינו כן הודע:
כן אברכך בחיי זו ק"ש. שהרי ק"ש צריך מסירת הנפש (לקמן נ"ד ע"א), ועוד שיש ח"י אזכרות בק"ש וכנגדן ח"י ברכות בתפלה (כדלקמן כ"ח ע"ב) וא"כ הרי מברך "בחיי, "בשמך אשא כפי:
בשמך אשא כפי זו תפלה. כדכתיב (שמות ט' כ"ט) אפרוש את כפי אל ה', ותרגום אונקלוס אפרוש ידי בצלו, וכן (שם י"ז י"א) והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל, ותרגום יונתן והוה כד זקיף משה ידו בצלו וכו', ועיין שם בתרגום אונקלוס, ועיין (ישעי' א' ט"ו) ובפרישכם כפיכם וגו' ותרגום יונתן וכד כהניא פרסין ידיהון מצלאה עליכן וכו' ודו"ק:
ואם עושה כן וכו'. ר"ל שנזהר בק"ש ותפלה. א"נ שלא באמירה בלבד הוא קורא שמע, אלא שעושה ומקיים דבריו של ק"ש בפועל, והיינו ואם עושה כן, עליו הכתוב אומר וכו':
בתר דמסיים צלותי' אמר הכי יר"מ וכו'. כל הני תנאי ואמוראי סיימו כן אחר תפלתם, שלא יהיה תפלתם קבע, אלא רחמים ותחנונים, ומשום מילת' דר"א לקמן כ"ח ע"ב עיי"ש (צל"ח):
שתשכון בפורינו (בגורלינו) אהבה ואחוה וכו'. י"ל לפי שר"א עני היה (לעיל ה' ע"ב), והרבה מחלוקת ופירוד לבבות גורם העניות, דכשיש שובע בעולם, הבריות נראות יפה זו לזו, שאין עין ברי' צרה בחברתה (בראשית מ"א ג' רש"י), לפיכך התפלל ר"א אף בגורל העניות תשכון אהבה ואחוה וכו':

ותבוא לפניך קורת נפשינו לטובה. כלומר ספוק צרכינו (רש"י), וכן דרכן של צדיקים, שצרכי הגוף ועו"הז, מניחין לבקש בסוף, וכן היה עושה כאן ר"א:

חילוץ עצמות. פי' חליפות כח, עיין (יבמות ק"ב ע"ב) שהיא מעולה שבברכות (מפרשים):

חיים שאין בהם בושה וכלימה חיים של עושר וכבוד. סמיכות הדברים, י"ל כי במקום שיש עושר יש כבוד, ואין בושה וכלימה, ורב התפלל כן, לפי שהיה עני, עד שאין לו מה יאכל הוה, כדאית' (במ"ק י"ב ע"ב):

חיים של עושר וכבוד חיים שתהא בנו אהבת תורה וי"ש. סמיכות הדברים הגם שנזכה לחיים של עושר וכבוד, נוכל לעמוד בנסיון העושר, ולא נהי' וישמן ישורון ויבעט, אלא חיים שתהא בנו אהבת תורה וי"ש א"נ שכל עיקר בקשת העושר וכבוד, הוא כדי שע"י כן נזכה לחיים שתהא בנו אהבת תורה וי"ש, להרבות כבוד התורה **שתמלא** לנו את כל משאלות לבנו לטובה. לפי שהאדם אין יודע העתידות, ויש לו משאלות הלב שאינם לטובה, לכן התפלל כן:

מעזי פנים. ז"ל מדרש תלפיות ענף גלגולים, האר"י ז"ל מסר סימן לתלמידיו, לידע הנפשות שהיו קודם זה בגלגול בהמה או חיה ועוף טמא, ואמר כשתראו בני אדם שהם עזי פנים, ואין להם בושת פנים מבני אדם, תדעו נאמנה שקודם נתגלגלו בבהמות הנזכרות, ולכך הולכים אחר למודם הראשון עכ"ל:

ומפגע רע. פי' מכל מיני פגעים רעים. א"נ דכתיב (משלי כ"ב ב') עשיר ורש נפגשו עושה כולם ה', ופי' במצודת, העושר לא ישובח, והעני לא יגונה, כי מה' יצא הדבר, ופגשה בהם, בזה העושר, ובזה העוני, והיינו עשיר ורש נפגשו עיי"ש, לפי"ז הכוונה ומפגע רע, שלא יפגש בנו העוני רע, אלא יפגש בנו העושר לטובה:

ומשטן המשחית. לפי שיש שטן שאינו משחית, כשמנצח יצרו (ספרים) לפיכך התפלל ומשטן המשחית:

בין שהוא בן ברית ובין שאינו בן ברית. אכולהו קאי אעזי פנים ואעזות פנים ואדם רע וכו':

ואע"ג דקיימי קצוצי עלי' דרבי. שהיו שוטרים עומדים במצות אנטונינוס להנקם בכל העומדים עליו (רש"י) אפ"ה התפלל כן, דמאחר שהיה צריך לקצוצי, הרי היו לו מתנגדים, ואם ה' לא ישמור עיר, שוא שקד שומר, ועוד דהא לב מלך ושרים ביד ה', לכן התפלל תפלה זו. והש"ס סידר רבי אחר ר' זיר' ור' חייא ודו"ק:

דף ט ע"ב רש"י ד"ה רחץ וכו' אסטניס אני והוא אדם מעונג ומפונק עכ"ל, וז"ל הערוך איסטניס, פי' אדם שיש לו נפש רעה, ואינה מקבלת כל דבר, לראות דבר מאוס, קורין לו איסטניס, ובלשון יון איש חלש ומזגע רע עכ"ל. וברשב"א בשם רב האי כתב דאיסטניס מיקרי, רק מי שיודעין בו שאם אינו רוחץ בא לידי סכנת חולי מה וצריך לרפואה עיי"ש. ודע דלפירש"י רחץ פי' בצונן, ולרמב"ם שפי' איסטניס כמו איצטניס לשון צונן, הוי רחץ פי' בחמין (ראש יוסף):

רש"י ד"ה קסבר אנינות ליל' דרבנן. ואע"פ שהיה ליל יום המיתה וכו', ופחות מיום אחד אינה אנינות, דילפי רבנן מאחריתה כיום מר וכו' עכ"ל, סוגי' זו באריכות (בזבחים ק' ע"ב) דפרכינן התם ומי איכ' דלית לי' ואחריתה כיום מר, פי' רש"י מי איכ' דלית לי', הא בין לר"ש בין לר', דפליגי עלי' דר' יהוד', באנינות לילה דיום המיתה, (אי תופס היום ליל עמו מדאוריית'), מדברי סופרים מיהא אסור, דכתיב ואחריתה כיום מר, פי' אחריתה של זונה, כיום מר שתתאבל ומימר על מתו, לפי שסופו למות עליה ויתאבלו עליהן, אלמא מרירות יום שלם הוא עכ"ל רש"י עיי"ש היטב. ודע הך אנינות לילה, האי "אנינות, הוא דין "אבילות, ולאחר שנקבר המת מיירי הכא, (מהרש"ל), אבל בעל תפארת ישראל בהקדמה לס' קדשים כתב בלילה שאחר יום המיתה, אפילו לא נקבר המת עדיין, או שכבר נקבר, וכמו כן בימים שאחר יום המיתה כשלא נקבר עדיין, הוא רק אונן דרבנן וכו' עיי"ש. ולענין אי אבילות יום הראשון ד"ת או לא, המחבר ביור"ד שצ"ח פסק דאם הוא יום מיתה וקבורה הוה ד"ת, והרמ"א בסי' שצ"ט סי"ג פסק דהוה דרבנן, ואף להמחבר אבילות לילה דרבנן, וכן מת ביום א' ונקבר למחר, או שמועה קרובה הוה רק דרבנן (ראש יוסף):

רש"י ד"ה לאנפילון. ביתן קטן שלפני טרקלין הגדול עכ"ל, ז"ל הערוך אנפיצון, בל' יון בית וחדר, וכן תרגום יונתן גן נעול, ובתוליך טמירן וגניזן באנפלין:

רש"י ד"ה נכוין בפושרין. כלומר סבור הייתי שתבינו דבר ברמז מועט שראיתם אותי סר מעליכם ליכנס לאנפילון עכ"ל, והא דלא פי' רש"י, שראיתם אותי סר מעליכם לעלות לעלי', אפשר דאין זה להם אפילו רמז מעט, דדילמ' באקראי בעלמא עשיתי כן, אבל ממה שראיתם אותי סר מעליכם עוד שנית ליכנס לאנפילון, היה לכם להבין דבר ברמז. וכדרך זה שמעתי לפרש מאדמו"ר הגאון אב"ד דפה שליט"א, המסורה, מדוע לא כליתם חקכם ללבון וגו' "גם "תמול "גם היום (שמות ה' י"ד), מדוע לא בא בן ישי "גם "תמול "גם "היום (ש"א כ' כ"ז), פי' אף שפרעה רשע היה, מ"מ מאחר שמלך במשפט יעמיד ארץ, לא היתר לעצמו להכות שוטרי בני ישראל אחר שעבר יום הראשון מיד, כי אמר

שמא מקרה הוא, משא"כ אחר שעברו יום ויומים, והיינו מדוע לא כליתם חקכם ללבון גם תמול גם היום, ומפרש המסורה דה"ט מצינו ג"כ שלא הרגיש שאול לשאול על דוד, כשלא בא ביום ראשון, כי אמר מקרה הוא בלתי טהור, רק אחר שלא בא גם ביום השני, מיד שאל, מדוע לא בא בן ישי גם תמול גם היום:

רש"י ד"ה אין קורין אבות. לישראל אלא ג' אברהם יצחק ויעקב לאפוקי שבטים עכ"ל, והא דכתיב בתנ"ך כמה פעמים ראשי אבות, י"ל ההוא אבות פירושו משפחות בית אבות (הגר"י עמדין). אלא קצת י"ל והא כתיב (דברים י' כ"ב) בשבעים נפש ירדו "אבותיך מצרימה וגו' ודו"ק:

רש"י ד"ה כן אברכך בחיי. תרי קראי דסמיכי עכ"ל, לישנ' דקרא (תהלים ס"ג ו' ז') כן אברכך בחיי בשמך אשא כפי, כמו חלב ודשן תשבע נפשי ושפתי רננות יהלל פי:

רש"י ד"ה ותביט ברעתינו. תדע ותתן לבך וכו' עכ"ל, פי' כמו (שמות ב' כ"ה) וירא אלקים את בנ"י וידע אלקים, ופרש"י וידע אלקים, נתן עליהם לב ולא העלים עיניו:

רש"י ד"ה ומעזות פנים. שלא יוציאו עלי לעז ממזרת עכ"ל, והא דצריך רבי לתפלה זו, י"ל משום האי עובד' דאית' בתוס' (ע"ז י' ע"ב) ד"ה אמר לי', וז"ל אמרינן במדרש חלב מטמא וחלב מטהר, כשנולד רבי גזרו שלא למול, ואביו ואמו מלוהו, שלח קיסר והביאו לרבי ואמו לפניו, (לפי ששלח לבדוק ולראות הישמרו פקודתו) והחליפתו המלכה באנטונינוס (ידיד רבי) בנה, ואם רבי הניקתו, עד שהביאתו לפני הקיסר, ומצאוהו ערל, ופטרוהו לשלום, ואמר אותו ההגמון אני ראיתי שמלו את זה, אלא הקב"ה עושה להם ניסים בכל עת, ובטלו הגזירה עיי"ש, הרי דרבי היה זמן מה נתחלף בבית המלכה, לכן התפלל רבי תפלה זו:

תוס' ד"ה אסטניס. ואיכ' צער וכו', ואע"ג דסיכ' כשתי' ביום הכפורים (שבת פ"ו ע"א) וכן משמע בירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכ' ז', מאן תנא אבל אסור ברחיצה כל ז', ר' נתן, ורבנן דדומייא אינון שריין, דתני מקום שנהגו לרחוץ אחר המיטה מרחיצין ובדרום מרחיצין, א"ר יוסי בי ר' אבון מי שהוא מתיר את הרחיצה הזאת, (א) עושה אותה כאכילה ושתייה, הדא דתימר ברחיצה של תענוג, אבל ברחיצה שאינה של תענוג מותר, כחדא שמואל בר אבא עלו בו חטטין, אתון שיילון לר' יסא מהו דיסחי, אמר לון דלא יסחי מיית הוא, אין בעי אפילו בט' באב, אין בעי אפילו ביום הכפורים:

פי' פני משה:

מאן תנא וכו'. דתני במס' מועד קטן אלו דברים שאבל אסור בהן כל ז' ברחיצה ובסיכה וכו':

אחר המטה. אחר שנשאו המת במטה ונקבר נהגו להקל ברחיצה:
ובדרום. נהגו כן ומרחיצין עצמן:
מי שהוא מתיר הרחיצה הזאת. באבילת ז' טעמי' מפני שהוא עושה אותה כאכילה ושתי' דא"א בלא כך וכן הוא סובר ברחיצה למי שהורגל בה:
הדא דתימר. הא דפליגי ברחיצה דאיכ' דאסר ואיכ' דשרי דוק' ברחיצה של תענוג הוא דפליגי:
מותר. לדברי הכל:
מהו דיסחי. משום רפואה:
דלא יסחי מיית הוא. אם לא ירחץ ימות וא"כ אין בעי אפילו בט' באב וביו"כ:

א **עושה** אותה כאכילה ושתייה. קצת משמע מאן דמתיר, אפילו לאכילה ושתי' של תענוג ג"כ מתיר, כמו שמתיר רחיצה של תענוג, ועיין ש"ע סי' שצ"א דאבל אסור בכל מיני שמחה, וי"ל תענוג ושמחה שני עניינים הם, ועיין בפני משה שפי' לפי שאי אפשר לו בלא כך ודו"ק:
תוס' ד"ה אנינות לילה דרבנן. וא"ת (א) והרי אונן נמי אינו נוהג אלא במעשר וכו' ובא דכל דתיקון רבנן כעין דאוריית' תיקון עכ"ל:

א והרי אונן נמי אינו נוהג אלא במעשר. ר"ל דבפ' ודוי מעשר שני כתיב (דברים כ"ו) לא אכלתי באוני ממנו, ואע"ג דנוהג גם בקדשים, כדתנן אונן שקבל דם פסול (זבחים ט"ו ע"ב), י"ל הא גופא יליף ממעשר, כמפורש ברמב"ם פ"ב מה' ביאת מקדש ה"ז, וז"ל ומניין שעבודת האונן פסולה, מקו"ח אם בעל מום שאוכל בקדשים, אם עבד חילל, אונן שהוא אסור בקדשים, שנאמר לא אכלתי באוני ממנו, דין הוא שיחלל עכ"ל, מ"מ מה שכתבו התוס' אינו נוהג, יש לדקדק בדבר דהל"ל אינו מפורש ודו"ק:

ב דכל דתיקון רבנן כעין דאוריית' תקון. הכי אית' בכמה דוכתי', (ומהם גיטין ס"ה ע"א) ומשמע התם דכ"ע מוד', במילת' דאית לה עיקר מן התורה, אמרינן דכל דתקון רבנן כעין דאוריית' תקון:
תוס' ד"ה אין עומדין עליהן בשורה. דילמא אתי לאסוקי ליוחסין עכ"ל, פי' שיבואו אלמנותיהם ובנותיהם לינשא לכהנים. ויש להסתפק בעבדי נשיא שהכל מכירין אותן, ומותר לקרותן אבא ואמא, כמו שכ' הרמב"ם וש"ע ח"מ רע"ט ס"ה, א"כ יש להסתפק לענין לעמוד בשורה מאי ודו"ק:

דף יז.

ע"א גמר' שתשים שלום בפמליא של מעלה ובפמליא של מטה ובין התלמידים העוסקים בתורתיך בין עוסקין לשמה בין עוסקין שלא לשמה וכו'. בפמליא של מעלה בחבורת שרי האומות וכו', ובפמליא של מטה בחבורת החכמים (רש"י), סמיכות העניינים האיך שייכים לתפלה אחת, י"ל בדרך דרש דאית' (פסחים נ' ע"ב) רבא רמי כתיב כי גדול עד שמים חסדך, וכתיב כי גדול מעל שמים חסדך, לא קשי' בעושין לשמה גדול מעל שמים חסדך, בעושין שלא לשמה גדול "עד שמים חסדך עיי"ש, ולפי"ז י"ל דעל ענין אחד התפלל, ובסיפ' מפרש לרישא, מי הם פמליא של מעלה, הם התלמידים העוסקים בתורתיך לשמה, ונקראים פמליא של מעלה, לפי שגורמים שגדול מעל שמים חסדך, ומי הם פמליא של מטה, הם העוסקים שלא לשמה, שגורמי' שגדול רק "עד שמים חסדך, וכל העוסקין שלא לשמה יהי רצון שיהיו עוסקין לשמה:

עוסקין בתורתיך לשמה. פי' משום כאשר ציוני ה' אלקי ולא כדי להקרות רבי (רש"י תענית ז' ע"א):

ר' אלכסנדרי אמר הכי. עיין תפלת דר' חייא דלעיל:

שתעמידנו בקרן אורה. בזויות אורה (רש"י), פי' שישראל בגלות בכמה מדינות ועירות, עומדים ויושבים במקום צר, ודוחק הפרנסה כמו בקרן זוית של בית שאין שם ריוח ואור כ"כ, לכן התפלל גם אם בגלות אנחנו בקרן זוית, לכל הפחות העמידנו בקרן אורה, להצילנו שם מכל צרה ותתן לנו ריוח ופרנסה ואור (מהרש"א):

שתעמידנו בקרן אורה ואל תעמידנו בקרן חשכה. והא דאמר הכפל, י"ל שתעמידנו בקרן אורה, זו תורה, בכל זה אל תעמידנו בקרן חשכה של עו"הז, כי המצפה לשולחן אחרים עולם חשוך בעדו, אלא נאה לצדיקים לזכות לשתי שולחנות, לב' עולמות (הוריות י' ע"ב):

גלוי וידוע לפניך שרצונינו לעשות רצונך ומי מעכב שאור שבעיסה, שהרי הוד' הקב"ה לאליהו, דכתיב ואשר הרעותי, אני גרמתי להם שבראתי יצ"הר (לקמן ל"ב ע"א):

עד שלא נוצרתי איני כדאי פי' להבראות דהא איתא (עירובין י"ג) דנמנו וגמרו טוב לו לאדם שלא נברא משנברא, דהיינו מצד של שהלאוין מרובין מהעשין וכו' (מהרש"א):

הרי אני לפניך "ככלי "מלא "בושה "וכלימה יהי רצון וכו' ומה שחטאתי ערק ברחמיך הרבים כו'. דהא איתא (לעיל י"ב ע"א) העושה דבר עבירה ומתבייש מוחלין לו על כל עונותיו:

ולמקללי נפשי תדום. ולמקללי בצר"י, ופי' השונאים שהם מקללי נפשי, תדום אותם ותסגור פיהם, א"נ גרסינן ולמקללי בפת"ח, ופי' נפשי תדום, שאהי' מן הנעלבים ואינם עולבים, וכן ונפשי כעפר לכל, כמו שאמרו לעולם יהא אדם כאסקופה התחתונה שהכל דורסין עליה (ליקוטי חבר). א"ג נפשי כעפר לכל תהי', פי' כעפר הזה מצמיח ומטיב ואין מצפה לתשלום גמול:

מהרה הפר עצתם וקלקל מחשבתם. ר"ל ימהר להפר עצתם ולקלקל, כשעדיין הדבר רק במחשבותם, ולא בא לידי פעולה, ובזה קצת ניח' דהקדים עצתם למחשבתם, דאל"כ הא מחשבה קודמת:

ר' ששת כי הוה יתיב בתענית בתר דמצלי אמר הכי וכו'. לא בתענית יחיד דוק', אלא ה"ה בתענית ציבור, ומשמע בש"ע סי' תקס"ה ס"ד "בתפלת המנחה, דז"ל טוב לומר בתחנונים שאחר תפלת המנחה, לאחר אלקי נצור רבון כל העולמים וכו':

אדם חוטא. פי' בשוגג ומקריב קרבן:

מקריבין ממנו אלא חלבו ודמו, על חלב שייך בפשיטות ל' מקריבין, שהרי קרב היה על האש של המזבח, אבל הדם שלא נקרב על האש אלא נזרק על המזבח, צריך לומר דשייך ל' מקריבין, לפי שמצינו בל' המקרא (ויקרא א' ה') והקריבו בני אהרן הכהנים את הדם, ופרש"י והקריבו זו קבלה, והוא ל' הולכה ודו"ק:

אלא חלבו ודמו. ל' זה ניח' אי כל חלבו וכל דמו, היו מקריבין, אבל מאחר דלא כל חלב ודם מקריבין, הל"ל מחלבו ומדמו, ועל זה שפיר היה שייך ועכשיו שישבתי בתענית ונתמעט חלבי ודמי ודו"ק:

אלא חלבו ודמו. לכאורה הל"ל אלא דמו וחלבו, דאפילו קודם שנפשט, היה נזרק הדם כידוע, ואפשר דנקט ל' הקרא (יחזקאל מ"ד ז') בהקריבכם את לחמי חלב ודם, (ושם פסוק ט"ז), ועמדו לפני להקריב לי חלב ודם. א"ג י"ל לפי שחלב נעשה ממנו אישים למזבח הקדימו ודו"ק:

ומתכפר לו פי' עם התשובה דהא קרבן בלי וידוי ותשובה, אינו מכפר, כמבואר ברמב"ם פ"א מה' תשובה ה"א עיי"ש ודו"ק:

אשרי מי שגדל בתורה ועמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו. פי' אשרי מי שכבר נתגדל בתורה, ועדיין עמלו בתורה, כי מזה ראי' שכוונתו כדי לעשות נחת רוח ליוצרו, דמי שלומד שיקרא רב או בשביל ממון, אחר שנעשה רב ונתגדל, או שהשיג הכסף אשר אמר, לא יעמול עוד בתורה:

ועמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו. דתכלית לימוד ועמל התורה, הוא לשמור ולעשות, והעשי' היא הנחת רוח למעלה (כרש"י ויקרא א' ט') אשה ריח ניחוח לה', נחת רוח לפני שאמרתי "ונעשית ירצוני. והיינו דאית' (מ"ק כ"ח ע"א) אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו, פי' שבידו ממש פעל ועשה, שקיים ללמוד ולעשות:

בשם טוב. כעין שפי' רבינו עובדי' (פ"א פ"ד מי"ג) כתר שם טוב, מי שיש בידו מעשים טובים, ושמועתו טובה מחמת מעשיו, לכן אשרי לו. ובס' מגיד תעלומה כתב, וז"ל ואין לדקדק מה מועיל זה לתכלית האדם אם ישבתוהו, די"ל דאית' בפ"א לסימן, כל שרוח הבריות נוחה הימנו, הוא סימן כי רוח המקום נוחה הימנו, א"כ אשרי לאיש כזה בודאי עכ"ל. וכעין זה י"ל (בראשית מ"ט כ"ב) בן פורת יוסף בן פורת עלי עין בנות צעדה עלי שור, ופירש"י בן פורת, בן חן וכו' עיי"ש, ולפי"ז מאחר שחן רוח הבריות, הוא סימן לחן רוח המקום, היינו דאמר ב' פעמים בן פורת, והכי קאמר "בן "פורת "יוסף, פי' ודאי בן חן אתה למעלה, שרוח המקום נוחה ממך, שהרי "בן "פורת "עלי "עין, פי' בן חן אתה בעיני הבריות, עד "שבנות "צעדה "עלי "שור, בנות מצרים צועדות על החומה להסתכל ביופיו (כפרש"י), וכל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו:

לשקוד על דלתי תורתי. אמר ר"מ לישנ' דקרא (משלי ח' ל"ד) אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום. א"נ לפי שע"י ראשית חכמה יראת ה', יכול ליכנס לפנים משני דלתות, משא"כ אדם שיש בו תורה, ואין בו יראת שמים, דומ' לגזבר שמסרו לו מפתחות הפנימיות, ומפתחות החיצוניות לא מסרו לו, בהי עייל (כשבת ל"א ע"ב):

וטהר וקדש עצמך מכל אשמה ועון וכו'. פי' עשה תשובה מאהבה, מת"כ זדונות נעשות זכיות (יומא פ"ו ע"ב), ואז אני אהיה עמך בכ"מ:

דרבנן דיבנה. לפי שיבנה היתה עיר מלאה חכמים כדאית' בפ' הניזקין א"ל תן לי יבנה וחכמי', לכן רגיל על לשונם כן (ע"י):

אני משכים למלאכתי והוא משכים למלאכתו. פי' שלא תאמר אחר שאני רואה, שהוא כבר השכים למלאכתו, אז אני משכים למלאכתי, אלא בתחלה אני משכים למלאכתי וכו':

שמא תאמר אני מרבה והוא ממעיט. פי' שמא תאמר לפיכך אני אין מתגדר במלאכתו, לפי שאני מרבה בתורה, והוא ממעיט, שאין מרויח ממון הרבה, אבל אלמלא אני הייתי יכול רק למעט בתורה, והייתי רואה שהוא מרבה ממון במלאכתו, הייתי מתגדר ומתקנ' במלאכתו, אל תאמר כן שהרי שנינו אחד המרבה וכו':

מרגל' בפומי' דאביי לעולם יהא וכו'. כול' מילת' דאביי הוין דברי "תורה, ועניני "גמילות "חסדים דבין אדם לחבירו, ומרגל' בפומי' דרבא לקמן, הוין דברים של "תורה עיי"ש, י"ל כל אחד לשיטתי', דאביי עסק שבתורה "ובגמילות חסדים, ורבא עסק בתורה (ר"ה י"ח ע"א):

לעולם יהא אדם ערום ביראה. ערום, פי' חכם, שיעשה דבריו בחכמה ובערמה (א"עז בראשית א'). ובדרך דרש ואפילו שזכה למדרגת בעל יראה, לעולם יהא דומה בעיניו כאילו עדיין ערום הוא ביראה, ויוסף לעלות ביראה:

ואפילו עם נכרי שבשוק. פי' נכרי שאינו מכירו (ט"ז יור"ד קמ"ח סק"ז). א"נ י"ל אפילו בשוק שהוא בפרהסי' ואין לך ליראה ממנו כ"כ, כמו שפוגעו במקום מוצנע, מ"מ ירבה שלום עמו, כל שכן כשמצאו במקום מוצנע שיש לו ליר"א ממנו שירע לו:

אמרו עליו על ר"י בן זכאי וכו'. לפי הנר"א סוף ממרגלי' דפומי' דאביי הוא ודו"ק. ואף דר"י בן זכאי היה חשוב אצל המלכות אספסינוס קיסר, ומסתמא היו מקדימין לו שלום, אפ"ה היה הוא מן הזריזין ומקדי' שלום (ע"י), והוי כעין שאית' לעיל גבי רבי ואע"ג דקיימי קצוצי עלי' דרבי עיי"ש:

תכלית חכמה תשובה ומע"ט. הא דהקדים תשובה, י"ל דארז"ל ברשע שאינו מהרהר בתשובה, תורתו הולכת אל הקליפה וסט"א, כמה שנאמר (תהלים נ' ט"ז) ולרשע אמר אלקים מה לך לספר חוקי וגו'. א"נ דכ' ר' בחיי החסידים מחדשים בתשובה תמיד, לפי שמוסיפים חכמה ובגדולת יוצרם בכל יום, ורואים שאתמול קצרו בעבודתם, ולכן עושים תשובה ומוסיפים מע"ט, הרי כאשר תתגדל החכמה, מוסיף תשובה ואח"כ מע"ט, והיינו דברי רבא (מעין הברכות):

ובועט באביו ובאמו וברבו. או או קתני.

א"נ לפי מה שכתב במהרש"א בכל מעשה רע שאדם עושה, בועט באביו וברבו, שהרי אית' (יומא פ"ו ע"א) מי שקרא ושנה, ואין משאו ומתנו באמונה עם הבריות, מה אומרים עליו אוי לו לאביו ולרבו שלמדוהו תורה וכו' עיי"ש, לפי"ז אין צריך לומר או או קתני:

ובמי שגדול ממנו בחכמה ובמנין. במנין פי' במנין שנים, אבל הא דתנן (בעדיות פ"א) אין ב"ד יכול לבטל דברי ב"ד חבירו אא"כ גדול הימנו בחכמה ובמנין, שם הפי' מנין בכמות, שיש הרבה חכמים יותר על המתקנים ועיי"ש בתו' יו"ט (הגר"צ):

שנאמר ראשית חכמה וגו'. ר"ל שנאמר קאי אדלעיל, תכלית חכמה תשובה ומע"ט שנאמר ראשית וגו':

ועטרותיהם. כל אחד לפי מה שעבד ה' בעו"הז, וקנה לעצמו כתר תורה, שהוא בראשו, כך ישיג לעתיד, והיינו דאמר ועטרותיהם "בראשיהם, ולא אמר ועטרותיהם על ראשיהם (ועיי' במפרשים):

גדולה הבטחה שהבטיח הקב"ה לנשים יותר מאנשים וכו'. שהרי קראן בוטחות (רש"י), ר"ל האנשים יכולין לבוא לידי שעה שכל זכותם אבדה, כשתוהים על הראשונות, משא"כ הנשים, אפילו כשהבן תוהה זכותם קיימת (מהגאון בעל הח"ס ז"ל):

א"ל רב לר' חייא נשים במאי זכיין א"ל באקרוויי בנייהו לבי כנישתא וכו'. י"ל ר' חייא לשיטתי' דכל עובדי' הוה, לגדל והקטנים וגדולים בבי כנישתא ובבי מדרשא (כדאית' בב"מ פ"ה ע"ב), דהיינו דאמר רבי כמה גדולים מעשה חייא עיי"ש:

באקרוויי לשון קורין מקרא, ובאתנויי ל' שונין משנה (עיין סוטה כ"ט ע"א):

בי רבנן. ב"המד (רש"י), וקורין ב"המד "בי רבנן, ל' "בית רבנן, לפי שביתם הוא לכל דבר (מגילה כ"ח ע"א):

עולמך תראה בחייך וכו'. כל צרכך תמצא (רש"י). ובדרך דרש י"ל תראה ותתקבל כל צרכיך, בתורת מאן דיהיב חיי יהיב מזוני, וממילא לא תאכל מזכיותך, אלא ואחריתך לחיי העו"הב. א"נ תשלים נפשך בשלימות, "ואחריתך "לחיי "העו"הב, לא תצטרך לבוא בגלגל, אלא "ותקותך "לדור "דורים, ר"ל דורות הבאים אחריך, יהיו דור אחר דור, ולא אותן כבר יצאו לעולם, וכעין שפי' הר"י ז"ל, הא דארז"ל "בעו"הר "יצאו "מה "שיצאו, פי' שהרי אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף, וא"כ אי יצאו בגלגל, ונבראים לעולם, אותן שכבר יצאו לעולם, מת"כ נתאחר הקץ ע"כ:

פיך ידבר חכמות וכו'. לפי ששבו לארצם ולביתם, לכן ברכו שיקבלו וימצאו לכל א' דבריו חן בעיני שומעם:

עפעפיך יישירו נגדך. פי' לפי שאין אדם רואה נגעי ומומי עצמו, אבל נגעי אחרים ובפרט ממתנגדים שלו הוא רואה כקטן כגדול, והיינו דברכו לחברים תגיע לשלימות, עד שזה הדרך הישרה תבור לך, מה שתתישר בעיניך "מנגדך, ממי שעומד לנגדך, והוא ודאי דרך היותר טוב, ועי' פ"א פ"ב מ"א (מאדמ"ור הגאון אב"ד שליט"א):

כי הוו מפטרי רבנן מבי ר' חסדא וכו' אמרו לי' הכי אלופינו מסובלים וגו' אלופינו מסובלים רב ושמואל וכו'. לא נתברר אי אמרו רק הפסוק אלופינו מסובלים וגו' בלבד, או אמרו חד לחברי' גם הדרש אלופינו מסובלים רב ושמואל וכו', עד שלא יהי' לנו בן או תלמיד שמקדיח תבשילו ברבים ודו"ק:

אלופינו מסובלים וגו'. ז"ל רש"י שם בתהלים, אלופינו מסובלים, אלופים גדולים שבנו נסבלים על קטניהם שהקטנים נשמעים לגדולים, ומת"כ אין פרץ בנו וכו' עיי"ש:
אלופינו מסובלים רב ושמואל ואמרי לה ר' יוחנן ור' אלעזר חד אמר וכו'. לפי דברי אמרי לה, דר' יוחנן ור' אלעזר אמרי להא מילת', יש לומר דאמרי ומסובלים בייסורים, משום דר' יוחנן ור' אלעזר אמרי (לעיל ה' ע"ב) על ייסורין לא הן ולא שכרן, לכן דרשו כן:
דף י"ז ע"א רש"י ד"ה כי הוה מסיים ספר איוב. על שם שאיוב נפטר בשם טוב עכ"ל, דספר איוב מסיים וה' ברך אה אחרית איוב מראשיתו וגו' ויחי איוב אחרי זאת מאה וארבעים שנה ויראה את בניו ואת בני בניו ארבעה דורות וימת איוב זקן ושבע ימים:
רש"י ד"ה מתגדר. מתגדל וכו' עכ"ל, ז"ל הערוך מתגדר, פי' ענין גידול ושררה עיי"ש:
רש"י ד"ה ובלבד שיכוון לבו לשמים. ואצל קרבנות הוא במנחות בסופו עכ"ל, ועיין בשפ"ח לעיל ה' ע"ב לרש"י ד"ה א' המרבה שם העתקתי:
רש"י ד"ה העושה שלא לשמה וכו'. פי' שאינו לומד כדי לקיים לא' אלא לקנטר וכו' וכן משמע בירושלמי דפרקין עכ"ל, ועיינתי ולא מצאתי בירושלמי דפרקין, ובתוס' ר"י החסיד כתב, וכן משמע בירושלמי ברכות פרק א'. וז"ל הירושלמי פ"א להלכה ב', ר' יוחנן משום רשב"י כאן אנו שעסוקין בת"ת, אפילו לק"ש אין אנו מפסיקין וכו', ולא מודה רשב"י שמפסיקין לעשות סוכה ולעשות לולב, (ב) ולית לי' לרשב"י הלמד ע"מ לעשות, ולא הלמד שלא לעשות, שהלמד שלא לעשות (ג) נוח שלא גברא, וא"ר יוחנן הלמד שלא לעשות נוח לו אילו נהפכה (ד) שילייתו על פניו, ולא יצא לעולם, טעמי' דרשב"י זה שינון, וזה שינון, ואין מבטל שינון מפני שינון:
פי' פני משה:
כגון אנו שעוסקין בת"ת. תמיד ואין אנו מפסיקין לדברים אחרים:
ופרכינן ולא מוד' רשב"י, וכי לא מוד' רשב"י שמפסיקין מת"ת לעשות המצוה ולקיים בזמנה כגון סוכה ולולב וכיוצא בהן והרי עיקר הלימוד הוא ע"מ לעשות וא"כ אמאי לא הפסיק כדי לקיים מצות ק"ש:
זה שינון. משום דמצות ק"ש שינון ודיבור הוא, ואין מבטלין דיבור הלימוד מפני לימוד אחר. והכי נמי איתי' בירושלמי שבת פ"א להלכ' ב'. והנה ברש"י שבעין יעקב לא גרס כל דברי רש"י ד"ה העושה שלא לשמה, וקצת משמע כן מתוס' ד"ה העושה:
א **אלא** לקנטר. דכל דבר אפילו של חול כשעושה לקנטר ולקפח אחרים, הרי לא טוב עשה, כל שכן כשלומד לקנטר, שמהפך דברי אלקים חיים:

ב **ולית** לי' לרשב"י הלמד ע"מ לעשות וכו'. ר"ל והא רשב"י איהו דקאמר (לעיל י"ד ע"ב) שקדמ' פ' שמע לפ' והיה, משום דיש בו ללמוד וללמד ולעשות וכו':

ג נוח. פי' טוב ויפה היה לו:

ד שילייתו וכו'. הוא כמין לבוש שהולד שוכב בתוכה במעי אמו. ודע הלמד שלא לעשות משמע דלאו שלא לשמה בלבד למד, אלא לקנטר הוא לומד, והיינו שמביא התוס' ראי' וכן משמע בירושלמי דפרקין:

רש"י ד"ה ויאכלו וישתו. שבעו מזיו השכינה כאילו אכלו ושתו עכ"ל, וכן תרגום ג"כ אונקלוס, ויחזו את האלקים ויאכלו וישתו, וחזו ית יקרא דה' והוו חדן בקורבניהון דאתקבלו ברעוא כאילו אכלין ושתן. ז"ל מדרש הנעלם לפ' תולדות (דף קל"ח ע"א) ד"ה א"ר יוחנן לר' חייא, הא דתנינן דעתיד הקב"ה לעשות סעודה לצדיקים לע"ל, מאי היא, א"ל עדיין לא אזלית קמי אינון מלאכין קדישין מארי מתנית' לידע מה יהי' הסעודה כיון דשמעית הא דא"ר אלעזר אתישבא בלבאי, דא"ר אלעזר סעודת הצדיקים לע"ל כהאי דכתיב (שמות כ"ד) ויחזו את האלקים ויאכלו וישתו, ודא הוא דתנן ניזונין, וא"ר אלעזר באתר חד תנינן נהינן, ובאתר אחרא תנינן נזונין, מאי בין האי להאי, אלא הכי אמר אבוי נא' הצדיקים שלא זכו כל כך, נהנין מאותו זיו שלא ישיגו כל כך, אבל הצדיקים שזכו, נזונין עד שישיגו השגה שלמה, ואין אכילה ושתי' אלא זו, וזו היא הסעודה והאכילה, ומנא לן הא, ממשה דכתיב (שמות ל"ד) ויהי שם עם, ה' מ' יום ומ' לילה לחם לא אכל ומים לא שתה, מ"ט לחם לא אכל ומים לא שתה, מפני שהיה נזון מסעודה אחרת, מאותו זיו של מעלה, וכהאי גוג' סעודתן של צדיקים לע"ל עכ"ל:

א **הצדיקים** שלא זכו כ"כ נהנין וכו' אבל הצדיקים שזכו ניזונין. ולפי"ז הש"ס דהכא, דקאמר אלא הצדיקים יושבים וכו' "ונהנים מזיו השכינה, מיירי מצדיקים שלא זכו כ"כ, וכן יש לדייק נוסחת ברכת המזון בלילי פסח, הרחמן הוא ינחילנו וכו' ליום שצדיקים יושבים וכו' "ונהנים מזיו השכינה, למה לא מתפללים הרחמן ינחילנו וכו' שצדיקים נזונין מזיו השכינה, ודוחק לומר משום דהמבקש צריך למעט בבקשתו ודו"ק:

רש"י ד"ה גדולה הבטחה. שהרי קראן שאננות ובוטחות עכ"ל, פי' שהבטיחן הקב"ה שני עולמות דמכות "שאננות שייך בעו"הז, כמו שנאמר שאנן מואב מנעוריו, ובוטחות קאי על עו"הב הבטח' לעתיד, והרי יתרון לנשים על האנשים, שהאנשים לא הבטיח רק ע"י תורה ומצות (עיין משנה ריש פיאה אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעו"הז והקרן קיימת לעו"הב) ובנשים לא שייכ' כ"כ, ועל זה מקשה רב לר"ח א"כ נשים במאי זכיין, דהא ודאי על חנם לא הבטיחן הקב"ה שני עולמות, ומתרץ לפי שהם גורמי' לתורה

ולמצות, ונאמר המליצה כחלק היורד במלחמתה של תורה, וכחלק היושב על הכלים, יחדיו יחלוקו (סמיכות חכמים):

רש"י ד"ה לבי כנישתא. "ת"ש"ב"ר רגילים היו להיות למדים לפני רבם בבית הכנסת עכ"ל, ומבואר כן ברש"י שבת י"א ע"א ד"ה החזן עיי"ש:

תוס' ד"ה ונפשי כעפר וכו'. מה עפר אינו מקבל כליי' לעולם וכו' כמו שהוא אומר ליעקב (בראשית כ"ח י"ד) והיה זרעך כעפר הארץ ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה וגו' עכ"ל, והא דלא הביא התוס', כמו שהוא אומר לאברהם (בראשית י"ד ט"ז) ושמתי את זרעך כעפר הארץ אשר אם יוכל איש למנות וגו', קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה וגו', י"ל לפי שפסוקי ברכת יעקב שם, כוללים יותר מפסוקי ברכת אברהם שם, כדאית' (שבת קי"ח ע"ב) לא כאברהם שכתוב בו קום התהלך בארץ וכו', אלא כיעקב שכתוב בו ופרצת ימה וקדמה וגו' עיי"ש:

תוס' ד"ה אני ברי' וכו' וחבירי ברי'. כלומר יש לו לב כמוני להבחין בין טוב לרע עכ"ל, פי' דהא הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, דצדיק ורשע לא קאמר (לקמן ל"ג ע"ב). וכעין ששמעתי לפרש בזה (תהלים ט"ז ב') "אמרת "לה' "אדני "אתה, פי' הכל שיש לי אני מכיר ואומר שבידי שמים נגזר, אבל "טובתי" בל "עליך, טובתי, דהיינו מע"ט ויראת שמים שלי, בל עליך, דהא חוץ מיראת שמים. ובזה פי' בפנים יפות (איכה ג' ל"ו ל"ז) "מי "זה "אמר "ותהי "וה' "לא "ציוה, דהא הכל בידי שמים, אבל "מפי עליון "לא "תצא "הרעות "והטוב, פי' אי ילך בדרך רע או טוב, זה לא תצא מפי עליון, דהא חוץ מיראת שמים:

דף יז:

ע"ב גמר' אין פרץ שלא תהא סיעתינו כסיעתו של דוד שיצא ממנו אחיתופל. אפשר שמרומז בתיבות אין פרץ, לפי שדוד בא מפרץ, כמפורש סוף מגילת רות:

סיעתנו. פי' חברותינו ותלמידנו (נ"י):

ואין צוחה זה גחזי. לפי שחקק שם בפי ע"ז, והיתה צווחה, ומכרזת אנכי ולא יהי' לך כדאית' בסנהדרין (סמיכות חכמים):

שמקדיח תבשילו. ששורף התבשיל ע"י אור או במלח כמו אש קדחה וכו' (כרש"י גיטין צ' ע"א), וכאן פירושו שיצא לתרבות רעה (נ"י):

שמעו אלי וגו'. לישנ' דקרא (ישעי' מ"ו י"ב) שמעו אלי אבירי לב הרחוקים מצדקה, ופרש"י אבירי לב, תרגומו תקיפי לבא, אשר אמצתם לבבכם בין העכו"ם ונדבקתם בי, הרחוקים מצדקה, אשר ארכו לכם הימים ולא הראיתי אתכם צדקתי לגאול. ובמצודות

פי' אבירי לב, הם אנשי בבל שהם אבירי לב ואכזרים על ישראל ורחוקים המה מעשות להם צדקה וחסד עכ"ל, הרי דפרש"י ומצודות, הוא פלוגת' כאן בגמר':

בכל יום ויום בת קול יוצאת וכו'. לקמן כ"ח ע"ב איתי' בכל יום ויום מתפלל אדם י"ח וכו', ונקט בכל יום ויום לרמז דאף בשבת היה ראוי להתפלל י"ח, אלא משום טירח' פטור (מפרשים), ולפי"ז י"ל הכי דנקט בכל יום ויום לרמז ג"כ דאפילו בשבת בת קול יוצאת. והנה בפרקי אבות (פ"ו מ"ב) אריב"ל בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ומכרזת ואומרת אוי להם לבריות מעלבונה של תורה וכו', דשם פי' בכל יום ויום, אפילו עוד עכשיו, עיי"ש בתפארת ישראל. ויש להסתפק כאן אי עדיין עכשיו העולם ניזון בזכות' דר' חנינא, ועדיין בת קול אומרת כן ודו"ק:

וחנינא בני די לו וכו'. ר"ל שהיה מסתפק במועט הזה ברצון טוב, ואלמלא היה מבקש להרבות לעצמו, היה יכול, כדאית' (תענית כ"ה ע"א) סמיכות הענין שם, והיינו "די "לו:

קב. הוא ד' לוגין כ"ד בצים:

בקב חרובין מע"ש לע"ש. כל השבוע היה ניזון בכך, חסר לחם היה, ומתגלל בחרובין (רש"י תענית כ"ד), ועיין אי גם סעודת שבת בכלל קב חרובין היה ודו"ק:

ופליגי דרב יהוד'. ובילקוט הגירס' ופליגי דר' יוסף (מ"כ), וגירס' זו מסתבר, משום דרב דלעיל שהיה רבו דר' יהודה:

מאן אבירי לב גובאי טפשאי וכו' דהא לא איגייר גיור' מינייהו. פי' ואית' (פסחים פ"ז ע"ב) לא הגלה הקב"ה את ישראל לבין האומות אלא כדי שיתוספו עליהם גרים וכו' עיי"ש, ועוד איתי' (נדה י"ג ע"ב) אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף, ואף נשמת הגרים בכלל, כדמשמע (בשבת קמ"ו ע"א), הרי מבואר דע"י שמגייר הגר צדק מתקרב הגאולה, לכן נקראו אבירי לב, דלא איגייר גיור' מינייהו, ובזה מבואר פסוק (תהלים מ"ז י') עיי"ש ברש"י:

א"ר יוחנן מוחלפת השיטה. בהרבה מקומות שבש"ס ר' יוחנן הוא דאמר מוחלפת השיטה, כאן, ולקמן מ"ט, עירובין צ"ט, פסחים מ"ט נ"ה, ביצה ג' ט' י':

מוחלפת השיטה. מדברי התוס' ד"ה רב שישא משמע דמוחלפת השיטה הך דהכא, וניח' כן אי גרסינן במשנה (לעיל ט"ז ע"א) א"ל תלמידיו לרבן גמליאל וכו' עיי"ש, וכאן במשנה גרסינן רשב"ג:

ק"ש כיון דכ"ע קא קרי וכו'. ר"ל וכי כ"ע מכונ', כמה וכמה מהם שאינם מכוונ', ואפ"ה קורין, לפיכך כד איהו קא קרי לא מיחזי כיוהר". ואפשר דה"ה המ"ל דילמא קור' כקור' בתורה. א"נ שלא יהי' כ"ע קורי' ואיהו בטל כדלקמן כ' ע"ב:

הכא (התם) כיון דכ"ע עבדי מלאכה. לאו דוק' כ"ע, אלא אותן שאינם ת"ח ודו"ק:
ואנן סהדי דלא מצי מכוני'. ר"ל על כרחי' אפילו רבנן מוד' דקשה לחתן לכוון, דהא סביר' להו חתן פטור מק"ש, אלא דס"ל אם רצה קורא:
סליק פרק היה קורא

פרק מי שמתו

פטור מק"ש ומתפלה ומתפילין ומכל מצות התורה. נקט כסדר הזה, י"ל דכול' מתניתן דהכא, זו ואין צ"ל זו קתני, פטור מק"ש, אפילו ק"ש דזמנ' רק עד רביע היום, כ"ש תפלה שזמנה שליש היום, שפטור כ"ז שמתו מוטל לפניו, וכ"ש תפילין שזמנ' כל היום, וכל שכן שאר מצות האמורות בתורה דלית להו קביעת זמן כתוס' לעיל י"ד ע"ב ד"ה ומכל, וכפרש"י לקמן ד"ה ואילו רבותינו פי'. ומכאן י"ל היינו דקתני (לקמן י"ח ע"א) ובשבת וכו' חייב בכל מצות האמורות שבתורה, ולא הזכיר שחייב בק"ש ובתפלה, משום דגבי חיוב, רבותי' טפי נקט דחייב בכל מצות שבתורה, אפילו אותן דלא קביעי להו זמן, כל שכן שחייב בק"ש ותפלה, דזמנם קבוע:
וחלופי חילופיהן. פי' ואעפ"י שיש שהות לאחרונים לקרוא בעוד שנושאין הכת הב', אפ"ה פטורין (קול רמז):
את שלפני המטה ואת שלאחר המטה וכו'. פי' דהנה מקומות מקומות יש, בגליל היו הספדנין לפני המטה, וביהוד' לאחר המטה, כדאית' (שבת קנ"ג ע"א) בני גלילאי אמרי עשה דברים לפני מטתך, ובני יהוד' אמרי עשה דברים לאחר מטתך, ולא פליגי מר כי אתרי', ומר כי אתרי' עיי"ש, וזה שאמר את שלפני המטה וכו', פי' בין שלפני המטה בין שלאחר המטה, אותן שלמטה צורך בהן, דהיינו בכל מקום לפי המנהג, כמו בגליל לפני המטה, וביהוד' לאחר המטה, פטורין, ואת שאין למטה צורך בהן חייבין, ולפי"ז את שלפנ' המטה ואת שלאחר, המטה קאי אספדנים, ולפי פירש"י קאי אנושאי ארון המת (מצאתי):
ומכל מצות וכו'. אבל מצות ל"ת חייב (פתחי תשובה יור"ד שמ"א סק"ז):
אם יכולין להתחיל ולגמור וכו'. אפילו פסוק שמע ישראל בלבד (ת"י):
העומדים בשורה הפנימיים פטורין והחצוניים חייבי'. ז"ל הרמב"ם פ"ד מה"קש ה"ו, בני אדם העומדים בשורה הפנימיים שרואין פני האבל פטורי' מק"ש, והחיצונים הואיל ואין רואין האבל חייבי' בק"ש במקומן עכ"ל, הוסיף הרמב"ם מלת במקומן (ובש"ע לא העתיקו), לפי דלכאור' יש לדייק דברישא קתני קברו המת וחזרו אם אין יכולין לגמור עד

שיגיעו לשורה לא יתחילו, משמע דכולם פטורים משום השורה, ובסיפ' תנן החיצונים חייבי', לפיכך כתב הרמב"ם חייבי' בק"ש במקומן, ר"ל במקום השורה שנתברר עכשיו שהם החיצונים לפיכך חייבי'. ולשיטת הראב"ד שם דפנימיים היינו הקרובים לאבל, והחיצונים הרחוקים, ניח':

מוטל לפניו אין וכו' ורמינהו. הנה בתחלה פריך הש"ס מוטל לפניו אין, והדר פריך (לקמן י"ח ע"א) מתו אין אבל משמרו לא, ולפי ל' המשנה ה"ל למיפרך ברישא מתו אין, ואח"כ מוטל לפניו אין ודו"ק:

ואם אין לו בית חבירו. כגון שרוי בין העכו"ם (פוסקים):

ואינו מיסב ואוכל. אפילו כשאוכל בבית אחר, או שעשה מחיצה (רמב"ם):

ואינו מיסב ואוכל. אפילו לחם, אבל בלא הסיב' מותר בלחם, ובשר אסור לאכול אפילו בלא הסיב', ובשבת מותר בשר אפילו בהסיב':

דף י"ז ע"ב רש"י ד"ה והם ניזונין בזרוע. בזכות שבידם ובצדיקים משתעי קרא וכו' עכ"ל, ר"ל רב ושמואל ואמרי לה ר"י ור"א מפרשים להך קרא, דבצדיקים משתעי, ור' יהוד' לקמן מפרש דקרא ברשעים משתעי, ועיין בשפ"ח לגמר' ד"ה שמעו, העתקתי לישנ' דקרא ופרש"י ומצודת עיי"ש:

רש"י ד"ה אינן ניזונין. שאין להם כפי צרכיהם וכו' עכ"ל, פי' דהא כפשוטו אינן ניזונין כלל ליכא למימר, דהא סוף סוף ניזונין הם, לכן פרש"י מה שפי':

רש"י ד"ה גובאי. שם אומה הוא בבבל (ובקידושין ע' ע"ב) אמרינן שהיו מן הנתינים עכ"ל, ר"ל מגבעונים ונקראו גבעונים, נתינים, ע"ש דכתיב ויתנם יהושע חוטבי עצים וגו':

רש"י ד"ה שבחא דאוריית' תרי זימני בשתא. שהיו נאספים שם ישראל באדר לשמוע בהלכות פסח מדרש דר' אשי ובאלול לשמוע בה' החג עכ"ל, פי' לפי של' יום קודם הפסח והחג, שואלים ודורשים בה' הפסח והחג (פסחים ו' ע"א), וא"כ זמן מרובה והרבה פעמים חזו יקרא דאוריית'. וקרא לזה יקרא דאוריית', משום דברוב עם הדרת מלך, ואפילו הכי לא קמגייר גיורא מינייהו. ובספר מגיד תעלומה כתב דקחזו יקרא דאוריית' תרי זימנא בשתא, פי' דבני מתא מחסיא היו מכשפים, והיו משתמשים בשדים ומזיקין, ואית' (לעיל ו' ע"א) האי דוחקא דהוה בכלה מינייהו הוה עיי"ש, וא"כ בני מתא מחסיא רואים אותם, וא"כ ראו יקרא דאוריית', עד שגם החיצונים מתאספים לשמוע דבר מה, ואפ"ה לא קמגייר גיור' מינייהו עכ"ל:

רש"י ד"ה כמה בטלני איכ' בשוקא. אף בימי מלאכה עכ"ל, פי' כל שכן בט' באב, דאיכ' למימר משום חולש' דתענית בטל ממלאכה:

סליק פרק היה קורא.

רש"י ד"ה מי שמתו וכו' פטור מק"ש. לפי שהוא טרוד במחשבת קברתו וכו' עכ"ל, ר"ל ואיכ' תרתי, טרד' ומצוה, והוי דומי' דחתן, דפטור ג"כ מה"ט, משום טרד' ומצוה (כדלעיל י"א ע"א):

רש"י ד"ה שלאחר המטה. אף אם צורך בהם וכו' עכ"ל, ר"ל הצורך הוא לענין הלוית המת, שאין לו שיעור המלוי' שצריך לו, כדאית' בכתובות י"ז ע"א (פני יהושע):

רש"י ד"ה לשורה. שהיו מנחמין את האבל וכו' עכ"ל, שורה שהאבל עובר ביניהם, וא"ל המקום ינחמך, ותנחומי אבלים ה"ל ג"ח דאוריית', ואפי' להרמב"ם דס"ל דרבנן, עכ"פ גדול כבוד הבריות שדוחה ל"ת בשב ואל תעשה, ומיהו באין שהות לקרות אח"כ חייב (ת"י), ועיין בפי' המשניות להרמב"ם:

רש"י ד"ה אוכל בבית אחר. דנראה כלועג לרש עכ"ל, ר"ל שהרי חייב בקבורתו, והוא אינו עוסק בקבורתו, ויושב לאכול לכן אסור בפני המת, וא"כ משמע באחר, מותר, ולא שייך לועג לרש (ט"ז שמ"א סק"א). אבל הש"ך שם אוסר אף באחר שאינו קרובו. ועיין (תהלים מ"ב) היתה לי דמעתי לחם יומם ולילה וגו', ופי' רש"י מכאן שהצרה משבעת האדם ואינו מבקש לאכול עיי"ש, ולפי הש"ך שם, אחר שאינו קרובו, ג"כ אסור לאכול לפני המת מה"ט ודו"ק:

רש"י ד"ה ואינו מברך. ואינו צריך לברך ברכת המוציא עכ"ל, אבל אם רצה להחמיר רשאי, ולא הוי ברכה לבטלה, דהוי כמו נשים במ"ע שהזמ"ג, דדוק' ברכה ש"צ עובר לא תשא, הא ברכה שצריכ', אלא שהוא פטור, רשאי לברך (ראש יוסף):

תוס' ד"ה פרץ. זה אחיתופל שפרץ פרצה במלכות בית דוד עכ"ל, כמפורש (שמואל ב' ט"ו פסוק י"ב ל"א) ולדוד הגיד המגיד לאמר אחיתופל בקושרים עם אבשלום וגו', וא"כ מדויק ל' התוס' במלכות "בית "דוד, שהרי אחיתופל פרץ פרצה מבנו אבשלום, על בית דוד אביו ממש:

תוס' ד"ה צוחה. זה גחזי שהיה מצורע וכתיב במצורע (ויקרא י"ג מ"ה) טמא טמא יקרא, והיינו צוחה עכ"ל, והנה הא ניח' לפרש"י (חולין ע"ח ע"א) "צועק ואומר טמא הוא, אבל ברמב"ם בפ"י מה' טומאת צרעת ה"ו כתב, ומודיע העוברים עליו שהוא טמא עיי"ש ודו"ק:

תוס' ד"ה והן נזונים בזרוע. ולכך יש להגיה בתקיעות וכו' עכ"ל, בזכרונות של יום ב' דר"ה, ד"ה אפחד במעשי, כך הוא נוסח במחזור שלפנינו, יה אבטח בך, ולא בנדיבים, כי הם בקבר, ולנצח, שמך לזכרון. כל אלה סמכוני, ורחמיך בקשתי, לולי הם תמתי ואני לזכרון. כי הם בזרוע עדיך לא באו, רוממתיך בפיהם שומו לזכרון:

פי' המפרש:

כי הם. הנדיבים עצמם:

בזרוע עדיך לא באו. ליקח ממך בכח וביד חזקה כלומר בשביל מעשיהם טובים (וכעין רש"י ריש פ' ואתחנן אע"פ שיש לצדיקים לתלות במעשיהם הטובים אין מבקשים אלא מתנת חינם) אלא:

רוממתיך. ושבחך בפיהם:

שמו לזכרון. שנאמר רוממות אל בגרונם וגו' וזכותם לבד לא עמד להם אם לא יבקשו רחמיך:

תוס' ד"ה תרי זמני בשתא וכו'. וראיתי בספר העתים שחבר הרב רבי יהוד' בר ברזילי ששמע וכו' עכ"ל, והוא הרב הנשיא רבי יהוד' בר ברזילי הברצלוני ז"ל, ונזכר פעמים בשם אלברגלוני, והוא שעיר ברצלוני, נקרא בלשון ערב אלברגלוני, והיה אדם גדול מאד שנקרא נשיא, והיה חי במאה התשיעית לאלף החמישי, בימי הרב אלפס ז"ל, ועיין תוס' עירובין ק"ד ע"א ד"ה הכי, וז"ל ורב אלפס והר"ר יהוד' בר ברזילי פסקו כרבה עיי"ש:

תוס' ד"ה ר' שישא וכו' ובכ"מ הלכה כרשב"ג במשנתינו חוץ מערב וצידן וראי' אחרונ' וכו' עכ"ל, מימר' דערב (בב"ב קע"ד ע"א) רשב"ג אומר אם יש נכסים ללוה בין כך ובין כך לא יפרע מן הערב וכו'. מימר' דצידון (בגיטין ע"ה ע"א) מעשה בצידון בא' שאמר לאשתו ה"ז גיטך ע"מ שתתן לי אצטלתי ואבדה אצטלתו, אמר רשב"ג תתן לו את דמיה. מימר' דראי' אחרונ' (בסנהדרין ל"א ע"א) כ"ז שמביא ראי' סותר את הדין וכו' עיי"ש סליק פרק היה קורא

תוס' ד"ה מי שמתו. רש"י גרס פרק מי שמתו אחר פרק תפלת השחר, אבל לר"י נראה שהוא אחר פ' היה קורא, דאיירי בסיפ' (לעיל ט"ו ע"ב) מק"ש וכו', ובירושלמי גרס כמו כן עכ"ל, ר"ל בירושלמי גרס ג"כ פרק מי שמתו אחר פ' היה קורא. ומה שכתבו התוס', רש"י גרס פ' מי שמתו אחר פ' תפלת השחר, הנה ברש"י שלפנינו לא מוכח כן, אלא ממה שפרש"י והוי דומי' דחתן וכו', משמע דשייך אחר היה קורא, וכן כתב בצל"ח ובקול רמז עיי"ש:

תוס' ד"ה פטור מק"ש. (א) בירושלמי מפרש וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי ריש פרקין, **משנה**, מי שמתו מוטל לפניו פטור מק"ש ומן התפלין וכו'.
גמר', א"ר בון (ב) כתיב למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך (דברים ט"ז ג'), ימים שאתה עוסק בהן בחיים, ולא ימים שאתה עוסק בהן במתים:
פי' פני משה:
א"ר בון וכו'. טעמ' דמתניתן דפטור מק"ש הוא דמפרש, וכיון שפטור מקבלת עול מ"ש, כ"ש שפטור מתפילין וכו':
כל ימי חייך. דהל"ל כל ימיך, ומשמע שפיר ימיך, ימים, כל לרבות לילות כדלעיל י"ב ע"ב (ס' חרדים):
א **בירושלמי** מפרש טעמ'. ר"ל דלרש"י הטעם שמא לא יתכוון, ותוס' בשם ירושלמי פליג דאינו משום כוונ', אלא מקרא יליף דפטור, ולפי"ז י"ל הא דס"ל לרש"י לקמן, אם רצה להחמיר לעצמו רשאי (עיין תוס' ד"ה ואינו), י"ל רש"י לשיטתי' אזיל, דמאחר משום שמא לא יכוון, וא"כ כמו בחתן שפטור, משום טרדת המחשבה, ואפ"ה לת"ק (לעיל ט"ז ע"ב) אם רצה לקרות קורא, הכי נמי האבל, שאם רצה קורא ומברך, אבל ירושלמי דיליף פטור מפסוק, לפיכך ס"ל לירושלמי שאבל, אם רוצה להחמיר לא דחמיר:
ב כתיב למען תזכור וגו'. הנה פסוק זה מיירי מזכירת י"מ, ויליף לי' מיני' כאן לפטור מק"ש, ואפשר משום שפרשת ציצית שבה יציאת מצרים, הוה ג"כ מפרשיות של ק"ש ודו"ק:
תוס' ד"ה הכי גרסינן פטור מק"ש ומן התפלה ומן התפלין עכ"ל, כונת התוס' לומר דלא גרסינן מכל מצות האמורות בתורה, עיין תוס' לעיל י"ד ע"ב ד"ה ומכל עיי"ש. והנה בגרסת משנה זו, איכ' ד' נוסחאות, א) נוסח שלפנינו, וכן ל' הרמב"ם בפ"ד מה' אבילות, וי"ל דצריך לפרש דפטור מכל מצות שבתורה, שלא נאמר דוק' מהני ג' פטור, משום דתלוין בכונ"ו א"נ לפי שהם מ"ע שהזמן גרמי, ונשים פטורות, והוה מ"ע שאין שוה בכל, משא"כ שאר מצות, כקו' פני יהושע עיי"ש. ב) נוסח' במשנה שבמשניות, לא גרס מכל מצות שבתורה, אלא פטור מק"ש ותפלה ותפילין, כגרס' התוס', וכן גירס' הרי"ף. ג) נוסח' גירס' ירושלמי פטור מק"ש ומן התפילין, ד) נוסח' מס' שמחות פרק י', פטור מק"ש ומן התפלה ומכל מצות האמורות שבתורה עיי"ש:
תוס' ד"ה ואינו מברך. פרש"י וכו' ומיהו בירושלמי קאמר וכו' וכן תני' נמי בירושלמי וכו' וכן משמע בירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכה א', תני וא' אם רצה להחמיר על עצמו אין שומעין לו, (ב) למה (ג) מפני כבודו של מת, או משום שאין

לו מי שישא משואו, (ד) מה נפיק מביניהון, היה לו מי שישא משואו, ואין תימור מפני כבודו של מת אסור, (ה) ואם תאמר מפני שאין לו מי שישא משואו, הרי יש לו מי שישא משואו, והתני פטור מנטילת לולב, (ו) תיפתר בחול, והתני פטור מתקיעת שופר, אית לך למימר בחול ולא ביו"ט, א"ר חנינא מכיון שהוא זקוק לו להביא ארון ותכריכין, (ז) כיי דתנינן קמן מחשיכון על התחום לפקח על עסקי כלה ועל עסקי דמת להביא לו ארון, ותכריכין (ח) חלילים ומקוננות, כמי שהוא נושא משואו, תני אבל כל זמן שמתו מוטל לפניו, אוכל אצל חבירו, ואם אין לו חבר, אוכל בבית אחר, ואם אין לו בית אחר, עושה מחיצה ואוכל, ואם אינו יכול לעשות מחיצה, הופך את פניו לכותל ואוכל, לא מיסב ולא אוכל ולא שותה כל צרכו, ולא אוכל בשר, ולא שותה יין, ואין מזמנין עליו, ואם בירך אין עונין אחריו אמן, ואחרים שברכו אין עונה אחריהם אמן, הדא דתימא בחול, אבל בשבת מיסב ואוכל, ואוכל בשר ושותה יין, ואוכל כל ערכו ושותה כל צרכו, ומזמנין עליו, ואם בירך עונין אחריו אמן, ואחרים שברכו עונה אחריהם אמן, אמר רשב"ג (ט) הואיל והתרתי לו את כל אלו, חייביהו בשאר כל המצות של תורה, אם חיי שעה התרתי לו כ"ש חיי עולם, ר"י בן פזאי בשם ריב"ל הלכה כרשב"ג, לי' נמסר לרבים אוכל בשר ושותה יין, נמסר לכתפי' כמי שנמסר לרבים פי' פני משה:

אם רצה להחמיר. ולקרות ק"ש אין שומעין לו וצריך למחות בידו:

למה. אין שומעין לו, ומשני אם מפני כבודו של מת שמראה עצמו שאינו חשוב בעיניו להתאבל עליו (והוא בכלל לועג לרש), או משום שטרוד הוא, שאין לו מי שישא משואו להתעסק בקבורתו, ומפרש ואזיל מאי ביניהו, בין הני תרי טעמ', אם יש לו מי שיתעסק ויטפל בצרכי קבורת המת, דאי תימר מפני כבודו, לעולם אסור, ואי תימ' מפני שאין לו מי שישא וכו', מותר, דהרי יש לו אחר שיתעסק בו:

והתני פטור מנטילת לולב. וקס"ד ביו"ט מיירי, וא"כ תפשוט דמפני כבודו של מת, שהרי ביו"ט אינו טרוד לישא משואו, ודחי לי' הש"ס דתיפתור בחולו של מועד איירי דעושין כל צרכי', והלכך פטור מנטילת לולב ולעולם טעמ' משום שטרוד הוא, וכשאין לו אחר להתעסק בו מיירי:

אית לך למימר בחול. בתמי' לא ביו"ט ע"כ הוא וא"כ תפשוט דמפני כבודו הוא:

א"ר חנינא. לעולם לא תפשוט, דאכתי איכ' למימר דמפני שאין לו לישא משואו, ובשאין לו אחר מיירי, וטעמ' דפטור הוא דמכיון שהוא זקוק לו להביא לו ארון ותכריכין, שהרי אין לו אחר להתעסק בזה, וזה מותר ביו"ט, כהאי דתנינן במס' שבת מחשיכין וכו', וא"כ איכ' למימר דדעתו להחשיך על התחום להתעסק בצרכי המת וכל היום טרוד הוא וכמו

שהוא נושא משואו דמי, ולעולם בדאיכ' אחר להתעסק בצרכי המת מיבעי' לן אם מותר להחמיר על עצמו ולקרות ק"ש:
הואיל והתרתי לו את כל אלו. בשבת א"כ חייבוהו ג"כ בשאר כל המצות של תורה שנוהג בהן לקיימן שהרי ק"וח הוא:
נמסר לרבים שיתעסקו בו בטלה ממנו דין האנינות:
נמסר לכתפים. שנושאין אותו על המטה:

א **אם** רצה להחמיר על עצמו וכו'. התוס' לקמן כ"ו ע"ב ד"ה איבעי' להו כתבו, דאי אמרינן לא יתפלל עוד אחר שעה ד' היינו קולא, ואי אמרינן שיתפלל היינו חומר' עיי"ש, והנה ממה שנקט בירושלמי אם רצה להחמיר וכו', איכ' ראי' למסקנת התוס', דהא לפי קו' התוס' ה"ל לירושלמי לומר ואם רצה להקל על עצמו וכו':

ב למה. פי' אין שומעין לו, הא חתן ג"כ טרוד, ואפ"ה ס"ל לרבנן, חתן אם רצה לקרות קורא (לעיל ט"ז ע"ב). מ"מ יש לדקדק הא תינח לפרש"י, שפטור האבל משום טרדה, אבל הירושלמי לשיטתי' דיליף הפטור מפסוק למען תזכור (תוס' ד"ה פטור), מאי פריך למה, וליכ' למימר דיקרא ומה בכך, ויהי' כקורא בתורה, זה אינו דהא אסור בת"ת, דהוא א' מי"א דברים שאבל אסור בהן (רמב"ם פ"ה מה' אבל ה"א), וכמו בי"א דברים, אם רצה לעשותם, אין שומעין לו, הכי נמי לקרוא ק"ש, וא"כ מאי פריך בירושלמי למה ודו"ק:

ג מפני כבודו של מת. ר"ל דהא מאחר שאסור לקרות בתורה, ע"כ צריך לכון בכונת ק"ש, כעין (לקמן ל' ע"ב) לעולם ימוד עצמו, אם יכול לכון לבו יתפלל וכו' ומסתמ' גם בק"ש אמרינן כן, דהא חברות' כלפי שמי' ליכא (לקמן ל"ד ע"א), וא"כ מאחר שהוא בטוח שיכון בקריאתו, א"כ מראה עצמו כאילו אין עליו אבילות, ואין המת חשוב בעיניו:

ד **מה** נפיק ביניהון. הוי מצי למימר איכ' בינייהו כשהיה המת רשע (כעין יור"ד שמ"ה), אי משום כבוד המת מותר, ואי משום שאין לו מי שישא משואו אסור:

ה וא"ת מפני שאין לו שישא משאו הרי יש לו. לפיכך אם רצה להחמיר ולקרות רשאי, וקמ"ל דלא אמרינן משום מצוה בו יותר מבשלוחו, אסור להחמיר לעצמו, דמצוה ק"ש דאורייתא קדים:

ו **תיפתר** בחול. ולפי מה שמשני ר' חנינ' לקמן מכיון שהוא זקוק לו להביא ארון ותכריכין, כמי שהוא נושא משאו, א"כ חזר בו ג"כ מהאי תיפתר בחול, ופטור מלולב אפילו ביו"ט:

ז כיי דתנינן תמן. כהאי דתנן התם:

ח **חלילים** ומקוננות. פי' חלילים, כלי ניגון חלולים שקולם מעורר הבכי (מפרשים), ועי' מקוננות, שאשה אחת מדברת ונשים אחרות עונות (מועד קטן כ"ח ע"ב), וענין של חלילים ומקוננות, תני' (בכתובות מ"ו ע"ב עיי"ש):

ט הואיל והתרתי לו וכו' חייב בשאר וכו'. והא דלא אמר הואיל וחייבתי לו, דהא חייב לזמן ולברך ולענות אמן, י"ל דלרבותי' נקט הואיל והתרתי, ר"ל הואיל והתרתי לו דברים של רשות, כגון למיסב וכו', חייב בשאר כל המצות. והיינו דכופל ואמר, אם חיי שעה התרתי לו, כגון למיסב ולאכול בשר ולשתות יין כל צרכו, כל שכן חיי עולם:

י נמסר לרבים אוכל בשר וכו'. מכאן משמע דלעיל הטעם משום שאין לו מי שישא משאו, ולא מטעם מפני כבודו ודו"ק:

דף יח.

ע"א גמר' ובשבת מיסב ואוכל בשר. משמע אפילו כשמתו מוטל לפניו מיסב ואוכל בשר כשירצה (ועיין בש"ע):

א"ר פפא תרגמא וכו'. ובס' דקדוקי סופרים (בשם נוסח כתב יד) תרגמ' ר' פפא וכו':

כיון שמוטל עליו לקברו כמוטל לפניו דמי. ודוגמ' לזה אית' גבי נדר, כיון דאמר עלי, ועליו ולפניו לקיים נדרו, כמאן דטעין אכתפי' דמי (מגילה ח' ע"א), וכעין זו פרש"י (תהלים נ"א ה') "וחטאתי "נגדי "תמיד ופרש"י מתוך שאני מתחרט ודואג עליה דומה לי כאלו הוא לפני תמיד כל שעה:

שנאמר ויקם אברהם וכו' כמוטל לפניו דמי. הכי גרסי' בס' דקדוקי סופרים (בשה נוסח כתב יד), ר' אשי אמר כיון שמוטל עליו לקברו כמוטל לפניו דמי, שנאמר ואקברה את מתי מלפני, אטו ההוא שעתי' קמי' הוה רמיא, והכתיב ויקם אברהם מעל פני מתו, אלא כיון שמוטל עליו לקוברו, כמוטל לפניו דמי (וכן הוא הנוסח בילקוט פ' חיי):

משמרו אע"פ שאינו מתו מתו אע"פ שאינו משמרו. תירוצו הוא, וה"ק מתניתן ובריית' דלעיל דרמינהו מינה, קמ"ל מתו אע"פ שאינו משמרו, ובריית' דהכא קמ"ל משמרו אע"פ שאינו מתו, ומר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי:

מתו ומשמרו אין. ר"ל או או:

ותפלין בראשו. אבל של יד דמכוס' מותר:

וס"ת בזרועו וקורא. לא נתברר אי דוק' תרתי קאמר שאסור, או דילמ' ס"ת לבד בלי קרי' נמי אסור משום לועג לרש (כסף ולחם משנה פי"ד מה' אבל הי"ג). ובגוד' ניסוד' אור"ח תניין' סי' ק"ט, כ' שנשאל אם הולכים בעת צרה להתפלל על קברי צדיקים, אם נכון ליקח עמהם ס"ת לב"הק, והשיב דמדברי התלמוד והפוסקים אין מפורש, אם באחיזה לחוד

ג"כ יש איסור, אלא שלשונו של הרמב"ם בה' ס"ת משמע לאיסור, ועכ"פ חליצ' לעשות כן, דמבואר בזוהר פ' אחרי, שאם ח"ו הספר ההוא חסר אות א', גורמים רעה גדולה ח"ו, וא"כ הרי אין לגו ס"ת שיהא בדוק בחסרות ויתרות עיי"ש. אבל בס' מגיד תעלומה כ' דדוק' לאחוז ס"ת ולקרות אסור, אבל לילך לב"הק בס"ת בלא קריאה מותר, דאדרבה ובשכבך תשמור עליך כתיב ואין זה לועג לרש, ועיין בז"הק בעידן ריתחא מפקינן ס"ת לב"הק ומתכנסים המתים ומתפללים על החיים ועיי"ש מעשה עכ"ל:

ואם עושה כן עובר משום לועג לרש. ומשמע קצת דאין לאסור מטעם זה שאר מצות בב"הק, כגון להשיב בב"הק אבידה שיש כבר בידו, דהא לא עלי' דמת רמי', ולא שייך לועג לרש ודו"ק:

התם תוך ד' אמות הוא דאסור חוץ לד' חייב. ללשון אסור, שייך ל' שרי, ואפשר בדיוק נקט ל' חייב (ועיין ט"ז סי' מ"ה סק"א), ובדקדוקי סופרים גרס חוץ לד' שרי:

היו ב' זה משמר וזה "קורא וכו' בן עזאי אומר וכו' יניחו בזויות זו ומתפללין שניהם. י"ל לת"ק נקט רבותי' ק"ש, לומר אפילו ק"ש דאוריית', זה משמר וזה קורא, ובן עזאי נקט לרבותי' ומתפללין, לומר אפילו תפלה דרבנן, מתפללין שניהם כאחד:

מאי ביניהו. ולא נקט במאי "קמיפלגי, וי"ל דלא ליפלגי במציאות, ועיין (פרה פ"ט מ"ו) דגזרו משום מעשה שהיה בספינה:

ומר סבר לא חיישינן. א"כ לבן עזאי אין צריך שמירה כלל בספינה, אפילו שלא בשעת התפלה, דהא השמירה היא לשומרו מן החולד' ועכברים (שבת קנ"א ע"ב) ודו"ק:

המוליך עצמות. ואפשר ה"ה ברקב של מת, ועיין ביור"ד ת"ג ס"ז ודו"ק:

הרי זה לא יתנם בדסקיא. אפשר דאף כשהם כבר בכלי כגון בשק, אפ"ה לא מהני ליתנם עוד בדסקיא, לרכוב עליהם, דלא מהני לזה כלי בתוך כלי, ועיין בט"ז יור"ד רפ"ב סק"ד משמע דאסור עיי"ש בס"ת ודו"ק:

ואם מתיירא מפני נכרים ומפני לסטים מותר. יש להסתפק אי שמתיירא משום נפשות דוק', או דילמא אפילו מתיירא מפני ממונו מותר, ולא חיישינן לבזיון, ועיין (שבת כ"ט ע"ב) המכבה הנר משום לסטים ורמב"ם פי"ב ה"ג מה' שבת ודו"ק:

הרואה המת ואינו מלו' עובר משום לועג לרש וגו'. כלומר מלבד שעובר שמבטל עצות הלוית המת (רמב"ם פי"ד מה' אבל), עוד עובר משום לועג לרש:

ואם הלוהו מה שכרו וכו'. ר"ל מלבד מה שהוא מדברים שאדם אוכל פירותיהן בעוה"ז והקרן קיימת לע"הב (שבת קכ"ז ע"א פאה פ"א מ"א), והלוית המת הוא בכלל גמילות חסדים (רמב"ם פי"ד ה"א מה' אבל), מלבד זה. עוד עליו הכתוב אומר וכו':

תכלתי'. טלית סבו ציצית. ודע דתלתא ר' יונתן הוה, תרי תנאי וחד אמוראי, וחדא מהם "כהן הוה, ב"מ ב' ע"ב (מ"א):
דלייה כדי שלא יאמרו וכו'. כלומר ימהר להגביהו, דהא ודאי לא ינוח שם לגמרי טליתו:
למחר באין אצלינו וכו'. יש מחר לאחר זמן (מכילתא פ' בא). א"ג דהם מקיימים שוב יום א' לפני מיתתך, ומתוך שאין יודעי' ביומם, נמצא כל ימיהם בתשובת יום א' לפני וכו', ועכשיו מחרפין אותנו:
ומי ידעי כולי האי וכו'. פי' את אמרת שידעו כולי "האי, להרגיש ביוש קטן כזה, והא כתיב אפילו "מאומה אינם יודעי':
א"ל אם קרית לא שנית וכו'. ר' חייא אמר כן לר' יונתן, ויש לומר לפי (שבמועד קטן ט"ז ע"ב), א"ל רבי לר' חייא כלשון הזה, אם קרית לא שנית ואם שנית לא שלשת ואם שלשת לא פירשו לך עיי"ש, משם למד ר' חייא לשון הזה וא"ל איהו לר' יונתן הכא:
אם שלשת לא פירשו לך וכו'. ר"ל אחר לימוד פעם שלישית לא פירשו לך עוד, דסדר הלימוד הוא לחזור ד' פעמים, כדאית' (עירובין נ"ד ע"ב) עיי"ש, ועיין בזה"ק שנלמד הדבר מהשי"ת, ולשון הקרא מדויק מאוד, דכתיב (איוב כ"ח כ"ז) "אז "ראה (א) "ויספרה (ב) "הכינה (ג) "וגם חקרה (ד) ויאמר לאדם וגו' (מג"ת):
שנאמר ובניהו בן יהוידע וגו' העתקתי בשפ"ח לתוס' לקמן ע"ב ד"ה בן איש חי:
דף י"ח ע"א רש"י ד"ה ואין מברכין עליו. א"צ שיברכו לו אחרים "בברכת "הלחם עכ"ל, ר"ל כשאחרים אוכלי' ומברכי' לעצמן, אין צריכי' לכוון להוציא לזה, וגם הוא לא יענה אחריהם אמן (ש"ע שמ"א) דאל"כ פשיט' שאין אחרים מברכין עליו, כדאית' (בר"ה כ"ט ע"א) חוץ "מברכת "הלחם שאינו של מצוה עיי"ש:
רש"י ד"ה ואין מזמנין עליו. אין מצטרף עם ג' לזימון עכ"ל, ואפשר דצריך לומר עם ב' לזימון ודו"ק:
רש"י ד"ה תשמיש המטה איכ' בינייהו. לרשב"ג (א) חייב (ב) אבל בעונה בשבת עכ"ל:
א **חייב**. כאן פירש"י "חייב, (ובמ"ק כ"ג ע"ב) פרש"י רשב"ג סבר "מותר. בתשמיש המטה עיי"ש, ושמא משום דכאן רצה לפרש ל' נתחייב בכולן.
ואפשר דמיירי בליל טבילה, (ועיין בחתם סופר מיור"ד קס"ב, וז"ל ואע"ג דבעל משועבד לאשתו לעונה האמורה בתורה, מ"מ אין לה אלא מקומה ושעתה דהיינו כשהוא עמה בליל טבילתה עיי"ש, ועיין ברמב"ם ה' אישות פי"ד ה"א וכן בש"ע א"הע סי' ע"ו פסק כמשנה (כתובות ס"א ע"ב) העונה האמורה בתורה הטיילין בכל יום וכו' עיי"ש ודו"ק):
ב אבל. והש"ס כאן מיירי "מאונן ודו"ק:

רש"י ד"ה פטור מק"ש. משום דעוסק במצוה עכ"ל, ר"ל במצות שמירת המת, כדאית' (שבת קנ"א ע"ב) צריך לשומרו מן החולד' ומן העכברים עיי"ש, ויש לדקדק דדין זה דמת צריך שמירה, מצינו ברמב"ם ובש"ע, אלא בדרך שלילה דשמירת המת דוח' ק"ש וכן שאר מצות (ש"ע אור"ח ע"א ויור"ד שמ"א) ודו"ק:

רש"י ד"ה מלוה ד' חונן דל. קרי ביה מלוה את המקום וכו' עכ"ל, פי' לפי שאינו מצפה לתשלום גמול, וגומל חסד של אמת, לכן הוה כאילו מלוה את העקום:

רש"י ד"ה לא שנית. לא חזרת עליו פעם ב' כדי שתתבונן בו עכ"ל, כפי' בשפ"ח לגמר' ד"ה אם, שבפ"א אין להתבונן, דצריך דלגמר ברישא גוף הענין, והדר יכול לסבור להתבונן בו:

רש"י ד"ה אלו צדיקים. ומאי יודעים שימותו נותנים אל לבם יום המיתה ומושכים ידיהם מהעבירה ורשעים אינם יודעים מאומה שעושין עצמם כאינם יודעי' וחוטאים עכ"ל, י"ל דאית' (לעיל ה' ע"א) בג' דברים מנצחים ליצ"הר, בתורה, ובק"ש, וגדול מכולם שיזכיר לו המיתה עיי"ש, ולפי"ז רבותי' קמ"ל קרא, צדיקים אינם סומכי' למשוך ידיהם מעבירה, לא בעסק "התורה שלהם, ולא על "ק"ש שלהם, אלא יודעים "שימותו, נותנים אל לבם יום המיתה, כי בזה ודאי ינצחו ליצ"הר, אבל הרשעים עושין עצמם, כאילו "אינם "יודעים "מאומה, לא מעסק התורה, ולא מק"ש, ולא מיום המיתה, מת"כ ותוטאים:

רש"י ד"ה אריאל. זו ב"המק שנאמר (ישעי' כ"ט) הוי אריאל אריאל קרית חנה דוד עכ"ל, פי' במצודת יש להתאונן על המזבח העומד בהעיר אשר שכן שם דוד, המזבח נקרא אריאל, על שם שירד עליו האש מהאל מן השמים, ורבצה עליו כארי עיי"ש, ועיין בשפ"ח לתוס' ע"ב ד"ה בן:

רש"י ד"ה מואב. על שם שבנאו ידוד וכו' עכ"ל, עיין תוס' ד"ה שני, שכתבו "דוד ושלמה, ועיין בשפ"ח לעיל י' ע"ב לרש"י ד"ה אבי אבא:

תוס' ד"ה ואינו מברך וכו'. דאי שלא לפניו תיפק לי' שמיד חל עליו אבילות משיצא מפתח ביתו וכו' עכ"ל הא דכתבו התוס' אבילות חל משיצא מפתח "ביתו, (עיין מ"ק כ"ב ע"א) אתון דלא אזליתו בתר ערסא דמכי מהדריתו אפייכו וכו', ועיין מ"ק כ"ז ריש עמוד א' עיי"ש ודו"ק:

תוס' ד"ה וירכב עליהן, ועוד בהדי' אית' בירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכה ה', לא ישב אדם על גבי ספסל שוס"ת נתון עליו וכו', דייסקי שהיא מלאה ספרים, או שהיו בתוכה עצמות המת הרי זה מפשילן מאחוריו ורוכב:

פי' פני משה:

דייסקי. שק:
מפשילן. על החמור מאחוריו ורוכב ואינו חושש. ובענין המוליך עצמות וספרים וס"ת, יש כאן שלש שיטות וד' פירושים, א) שיטות התוס' דעצמות וספרים וס"ת שווים דבאין סכנה לא ירכב עליהם, הא מפשילן לאחוריו מותר, ב) שיטות ירושלמי עצמות וספרים מפשילן לאחריו באין סכנה, אבל ס"ת אסור, ג) שיטות הרי"ף והרמב"ם אליב' דהרא"ש פליגי בחדא, דבאין סכנה אסור בס"ת לאתוריו, ובסכנה אפילו עליהם מותר, אבל שיטות רבינו יונה ברי"ף. דבתרהי פליגי, דבס"ת דוק' לאחוריו בסכנה, הא עליהם לא, ובאין סכנה אפילו לאחוריו אסור, ובש"ע יור"ד רפ"ג ס"ג סתם כרי"ף ורמב"ם וכפירוש הרא"ש דבריהם (ראש יוסף):
תוס' ד"ה למחר וכו'. ותימא וכו' וגדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה (קידושין ל"א ע"א) וכו' (א) והוי לועג לרש אם לא היה להם ציצית אז משום דכתיב לדורותם לדור תם וכו' ואנו עושין כספרים החיצונים (ב) כמו מחזון ישעי' כפסיקתא (ג) וכמו ויחל דאית' בגמר' (מגילה ל"א ע"א) וכו':
א **והוי** לועג לרש אם לא היה להם ציצית אז משום דכתיב לדורותם לדור תם וכו', פי' משום הכי מחוייבים באותן דורות בציצית, שתהיו דור שכולו תם (מהרש"ל). וז"ל הרא"ש בה' ציצית והאידנא נהגו להסיר הציצית מתכריכי המת, והיה אור"ת סמך להמנהג, שהציצית נראה עדות שקיים כל המצות, ואין הדור הזה היה ראוי לאותו עדות, דאמרינן במדרש (מובא במגן אברהם סי' כ"א סק"ג) על כנפי בגדיהם "לדורותם, לדור שכולו תם, ועוד דבימיהם היו כל עטופיהם בטלית בת ד' כנפות, והיה לכולן ציצית בחייהן וכו', אבל עכשיו שגם בחייהן יש הרבה בני אדם שלא היו להן ציצית וכו' עכ"ל (ועיי' בהגהת מלא הרועים). ודע מה שכתבו התוס' לקמן, ואע"פ שגמר' חולק עליו וכו', פי' גמר' דמנחות דפרק התכלת דאית' דעושין ציצית למתים, חולק על מס' שמחות שציוה אבא שאול שיסירו הציצית, על זה כתבו התוס' שאין זה קושי', שמצינו כעין זה שמניחין גמר' שלנו, ועושין כספרים חיצונים:
ב כמו מחזון ישעי' כפסיקתא. פי' דהא אית' (מגילה ל"א ע"ב) ר"ח אב שחל להיות בשבת, מפטירין חזון ישעי' וגו' חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי וגו' עיי"ש, ואין אנו עושין כן, אלא מפטירין בירמי', שמעו דבר ה', ובשבת שלפני ט' באב, מפטירין חזון ישעי', והטעם לפי שאנו נוהגין על פי הפסיקתא, שכתב לומר ג' דפורענות' קודם ט' באב, ואלו הן דברי ירמי', שמעו דבר ה', חזון ישעי', ולאחר ט' באב, מפטירין ז' דנחמתא,

ותרתי דתיובתא, (עיין בתוס' מגילה ל"א ע"ב ד"ה ראש חדש), הרי דמניחין הש"ס שלנו, ועושין כשאר ספרים:

ג וכמו ויחל שיש בגמר' (מגילה ל"א ע"א) דבתעניות קורין ברכות וקללות, ובמס' סופרים פי"ז ה"ז מפרש ויחל. פי' דאנו מניחין דברי ש"ס שלנו, ועושין כמס' סופרים, דאין אנו קורין בתעניות, ברכות וקללות, כגמר' שלנו, אלא קורין ויחל כמס' סופרים. ודע דהכי תנן במשנה (מגילה ל"א ע"א) בתעניות קורין ברכות וקללות, פרש"י דפרשת בחוקותי, להודיע שעל עסקי החטא באה פורעניות לעולם ויחזרו בתשובה וינצלו מצרה שהן מתענין עליה עכ"ל. ובמס' סופרים פי"ז ה"ז גרסינן בתעניות של ט' באב ושבעה אחרונות של עצירת גשמים קורין ברכות וקללות, אבל תעניות אחרות קורין ויחל עכ"ל. וא"כ לפי הנראה משמע דפליגי מס' סופרים אמשנ', כמו שכתבו התוס', אלא שכתב הרא"ש שם במגילה פ"ד סימן י' וז"ל, ומיהו איכ' למימר דמתניתן דמגילה נמי איירי מט' באב ומשבעה תעניות אחרונות של עצירת גשמים, ולא פליגי מס' סופרים אמשנה דמגילה. ועיין מזה בטור אור"ח סוף סימן תקס"ו מה שכתב בשם רב עמרם ורב שר שלום, ושם בטור סי' תקע"ה ובבית יוסף ד"ה מה שכ' רבינו כיצד וכו'. וז"ל הרמב"ם ה' תפלה פי"ג הי"ח, בתעניות שאנו מתענין על מה שאירע לאבותינו, כגון י"ז בתמוז קורין בשחרית ובמנחה ויחל משה וגו', ובתעניות שגוזרין אותן הציבור מפני הצרות, כגון בצורת ודבר, קורין ברכות וקללות כדי שישובו העם ויכנע לבבם כשישמעו אותם עכ"ל. ומצאתי בס' כסא רחמים מהגאון רב חיד"א ז"ל והא דמניחין התלמוד ואזלינן בתר מס' סופרים, י"ל משום דכתב הרא"ש, דמס' סופרים נתחברה בדורות האחרונים אחר התלמוד, לכן סמכינן אמס' סופרים, על דרך דאמרינן הלכה כבתראי עיי"ש:

דף יח:

ע"ב גמר' שאפילו במיתתו קרוי חי. י"ל כעין ר' עקיב', א"ל "חלקם "בחיים (לקמ' ס"א ע"ב), וכעין הלולא דרשב"י, עיי' עטרת זקנים אור"ח סי' תצ"ג:

פועלים לתורה. פי' המחזיקים ופועלים ישועות לקיום התורה, אותן קיבץ וריבץ, והוא גדול שבמדות, כעין שאמר רבי כמה גדולים מעשה חייא (בב"מ פ"ה ע"ב), וגם כאן ר' חייא הוא שפירש כן, וכן לעיל י"ז ע"א שפ"ח ד"ה א"ל:

והוא הכה וגו' שלא הניח כמותו לא במקדש א' וב'. הנה פסוק זה כתיב (ש"ב כ"ג כ') בענין שמדבר משבחו דבניהו בן יהוידע, שעשה בימי דוד עיי"ש, וא"כ בא לרמז בשבחו, שהיה גדול, מצדיקי בית ראשון ושני שהיו אחר שנים הרבה, וכמו שדרשו שקיים תקנת

עזרא, וכן לענין שלמד ספר תורת כהנים, וכולם על העתיד, ועיין בשפ"ח לרש"י ד"ה ונחת ודו"ק:

דתנא סיפרא דבי רב. ופי' של "והוא "ירד, ר"ל ירד לעומקה של הלכה (סמיכות חכמים). ובס' ליקוטי חבר פי' לפי דבימות החמה שאדם שמח, חפץ ביותר בלימוד דרך עיון, ובחורף האדם עצב, חפץ ביותר בלימוד דרך חזרה (מהג' הח"ס ז"ל), והיינו שאמרו שלמד ספרא דבי רב, שצריך עיון הרבה, אפילו ביומא דסותא, בחורף:

אלא המת מעיקרא. שהרי קיבל עליו ההתראה, והתיר עצמו למיתה, ואמר על מנת כן אני עושה כדאית' (סנהדרין מ"א ע"א):

ידע אבוהון בהאי צער'. פי' ואית לי' הנאה וכבוד מזה, שאנו מצערין על דבר' תורה, ועל זה שפיר השיב מנא ידע, והא כתיב יכבדו בניו ולא ידע:

והא כתיב יכבדו בניו ולא ידע. ר"ל וסיפ' דקרא ויצערו ולא יבין למו, ואפשר שצ"ל וגו', ובנוסח הכתב יד גרסי' כל הפסוק:

אמרי בצער' דידהו ידעי וכו'. ל' אמרי משמע דסתמא הש"ס קמתרץ, ולפי הענין הל"ל א"ל בצער וכו':

בצער דידהו ידעי וכו'. והיינו דכתיב אך ל' מיעוט, למעט אפילו **בצער** של בניו, ולומר אך יבשרו "עליו "יכאב, ר"ל בצער דידהו בלבד ידעי וכו'. ובדרך דרש י"ל אך בשרו עליו, ר"ל מי שאוכל ושותה למרבה בשר עליו, אז יכאב לו הבשר דמרבה רימה, ונפשו עליו תאבל, על שעשה מעשה שטות כזה, משא"כ מי שמקיים בכל דרכיך דעהו, כפי' הרמב"ם פ"ג מה' דיעות ה"ג:

מעשה בחסיד א'. כ"מ שנמצא בש"ס מעשה בחסיד א' כגון לקמן ל"ב ע"ב, הוא ר' יהוד' בן בבא או ר' יהוד' בר אילעי (מפרשים). ומשמע באבות דר' נתן פ"ג, דחסיד זה היה רגיל ליתן צדקה, ולא בערב ר"ה בלבד, דגרסינן התם בתר האי עובד', מעשה בחסיד א' שהיה רגיל בצדקה, פעם א' הלך וישב בספינה וכו' עיי"ש. ודע דאית' בירושלמי שבת פ"ק להלכ' ג', תמן תנינן (בפ"ב דאבות) אל תאמין בעצמך עד יום מותך, מעשה בחסיד א' שהי' יושב ושונה אל תאמין בעצמך עד יום "זקנותך, כגון אני (פי' שאמר שאין לשנות עד יום מותך אלא עד יום זקנותך שמאחר שהזקין אמר שלא יחטא עוד), באה רוח א' ונעשה כאשה יפה ועברה לפניו, ונסיתי', והתחיל לתבעה, והתחיל להתחרט מיד, אמרה לי' לא תצער שרוח היא, ולא נכשלת באשה, אלא זיל לך והשוה עצמך לחבירך, ולא תתגאה יותר מאחרים, שאתה שוה לאחרים, ואמור עד יום מותך עכ"ל עיי"ש:

ולן בב"הק. לאו דוק' בב"הק, אלא לך סמוך לב"הק רחוק ד' אמות ויותר (ס' כסא רחמים). א"נ לפי שהיתה ביתו ריקן, והלך הוא ועשה כן, לומר שחשוב כמת, כעין שעושין בתענית, כדאית' תענית ט"ז ע"א (הר"י עמדין):

רוחות. ז"ל מהרש"א ח"א, נקט ל' רוחות, ולא נקט נפשות או נשמות, לפי שידוע שאדם יש לו רוח ונשמה, ונפש הוא החומר, והנשמה היא הצורה, והרוח הוא באמצע המדבקן כל ימי חיי אדם, וע"כ גם במותו של אדם שהגוף מתפרד מן הנשמה, שהגוף הולך אל העפר, והנשמה הולכת למעלה, הרוח שהיה מדבקן בחיים, אינו מתפרד מהם לגמרי, אלא לפעמים הוא שורה במקום הגוף, ולפעמים שט בעולם למקום שהנשמה שם, דהיינו מאחורי הפרגוד, וכן לקמן דא"ל סליק לרקיע וכו' אדהכי אתא וכו', היינו נמי הרוח ההולך למעלה ולמטה וכו' עכ"ל, ועיין רש"י ד"ה אמרו ליה:

מה פורענות בא לעולם. מלת פורענות לאו ל' עונש הוא, דהא לא ידעה שודאי עונש בא לעולם, והיה ל"ל אי פורענות וכו', אלא ל' פרעון הוא, ולפי מעשה בני אדם וכדאית' (בר"ה י"ז ע"ב). א"נ ל' עונש הוא, ואמרה בלשון הזה, משום דאית' (סוטה מ"ח ע"א ומ"ט) מיום שחרב ב"המק אין יום שאין בו קללה, ובכל יום מרובה מחברתה:

מה פורענות בא וכו'. ונתפלל ונבקש רחמים בעד החיים:

איני יכולה שאני קבורה במחצלת של קנים. יש בזה ענין נסתר, ועל דרך הפשט י"ל, לכאור' הא הגוף מונח בקבר, ורק הרוח של צדיקים עולה למעלה, ורוח הרשעים נתנה בכף הקלע, ועוד קשה מעשה דשנה האחרת, הא כבר אמרה שאינה יכולה, ונתנה טעם, וי"ל דאית' (שבת קנ"ב ע"ב) כל שאומרים בפני המת יודע עד שיתעכל הבשר עיי"ש, הרי דכ"ז שלא נתעכל הבשר, הנפש אינו יכולה להפרד, ולפיכך מצוה לקבור בקרקע, ובתכריכין של פשתן, שלא יתעכבו הרקיבות הגוף, וזו שנקברה במחצלת הקנים, לפי שאמה עני' היתה, אינה מתרקב כ"כ מהרה, ונשאר הגוף קיים ביותר, לפיכך לא היתה יכולה להפרד ולעלות למעלה, אבל בשנה שני', סבר, שכבר נרקב המחצלת עם הבשר, אבל לא היה וכו' (צל"ח):

שמעתי שכל הזורע וכו'. ולמ"ד שבפסח נדון על התבואה ולא בר"ה, ופי' הרמב"ם מה יתחדש על התבואה מלקות, ואם תהי' מרובה או מועטה עיי"ש (ר"ה ט"ו ע"א), י"ל דהיו מזכירין עכשיו בר"ה, מה שדנו כבר בפסח שלפניו על התבואה (תוס' ר"י חסיד):

שכל הזורע ברביע א' וכו'. ומי שיזכה, יתעכב משמים שלא יזריע ברביע' ראשונה:

ברביעה. זמן הגשמים. רביעה, המטר היורד להצמיח על צמח ועשב האדמה נקרא רביעה, מפני שרובע ומעבר את הקרקע, כדכתיב כי כאשר ירד הגשם וגו' והולידה והצמיחה (רמ"א אור"ח תקע"ה):
של כל העולם כולו לקה. לאו דוק' כל העולם כולו, ועיין בט"ז אור"ח תקפ"ב סק"ג, דכפל "כל העולם "כולו, משמע כולו ממש עיי"ש ודו"ק:
שמע אותן ב' רוחות. באבות דר' נתן פ"ג לא גרס "אותן, אלא שמע ב' רוחות עיי"ש, ולפי גרסתינו י"ל שידע אותו חסיד, שהן אותן ב' רוחות של אשתקד, ממה שאמרה לחברתה, לא כך אמרתי לך איני יכולה וכו'. א"נ שקראו עצמם בשמם ובשם אבותיהן:
וארא בתך שהיא קבורה במחצלת וכו'. ודאי אסור לעשות כן, אלא במחלוקה אמרה כן:
בדוך פלן. במקום פלוני:
הוו קרו לי' בר אכיל זוזי דיתמי אזל אבתרי' לחצר מות. ומסתבר אף אי לא הוה קרי לי' בר אכיל זוזי דיתמי, הוה ג"כ משתדל בכל מה דאפשר, למצוא זוזי דיתמי:
בעינא אבא. כן היה שמו, (רש"י), ואע"ג דאסור להזכיר אביו בשמו, אפילו לאחר מותו (יור"ד ר"מ ס"ב), מ"מ כשהוצרך להזכירו שאין יודעין אותו שרי (כפתחי תשובה שם), ועוד לפי שהיה לכבודו, ודאי מחל על כבודו:
א"ל בעינ' אבא בר אבא אבוה דשמואל. והוא כעין משולשין, דמהני אף בגיטין, במקום דחיישינן לשני יוסף בן שמעון (כתוס' גיטין כ"ד ע"ב ד"ה בעדי):
למתיבת' דרקיע. לישיבה של מעלה:
אמאי יתבית אבראי מ"ט לא סלקית. ב' דברים שאל ללוי, והשיב לו רק עלי שאלה שני', דמ"ט לא סלק לישיבה של מעלה, ועל שאלה א' מ"ט יתבית חוץ לישיבת המתים לא השיב, ומצאתי כתוב דלפי שלא הניחו לסלק לישיבה של מעלה, והוה כמנודה, לכן היה צריך לישב ליתיב אבראי:
דאמרי לי. למעלה אמרו לו כן:
ואחלישת' לדעתי'. והוי ממש מדה כ"מ, וענין חלישות הדעת, י"ל משום דפרנס לפי הדור (ערכין י"ז ע"א), וא"כ משפיעין לרבי דעת בתורה, לפי צורך התלמידים, ואי הוה עלה לוי בישיבה דר' אפס, הוי צריכין להשפיע לר' אפס תורה הרבה, והיינו ואחלישת' לדעתי'. והיינו דאמר רבי (מכות י' ע"א) ומתלמידי יותר מהם. והיינו דתנן (פרקי אבות פ"ב) מרבה ישיבה מרבה חכמה. וזה כונת נוסח יהי רצון אחר תהלים, יואל "המניקות "תשפיע שלא יחסר חלב מדדיהן, די"ל דקאי ג"כ על גדולי הדור, ועל כל משפיעים טובה לעולם, שמניקין ומשפיעין לדוריהן ולתלמידיהן, ואח"כ מתפללין על הילדים

והתלמידים. ועיין בשפ"ח לגמר' (לקמן כ"ב ע"א) ד"ה א"ל ר"ה לרבנן רבותי, י"ל ג"כ מה"ט א"ל ר"ה לתלמידיו דרבותי:

אי חשיבנ' נעיילי' ללוי וכו'. משמע דמהני חשיבותי' דשמואל, לוותר על חלישת דעתי' דרבי אפס ודו"ק:

א"ל זיל שקלינהו וכו'. רמז לו דעדיין שם הוא המעות:

עילאי ותתאי דידן. אמר לשון "דידן, אע"ג דשכבר היה מת, י"ל לפי (תוס' גיטין י"ג ע"א ד"ה והא) דמה"ט מצוה לקיים דברי המת, לפי שמחמתו המה יורשין לא פסק כוחו ממעות. א"נ לפי שהבאים אחריו, כשהם עושים בממונו מצות ומע"ט, גם הוא נהנה בהם בעלמא דקשוט, לכן אמר "דידן:

יגנבו מדידן. אפשר שהיה מחיצה ביניהם, דאל"כ הלא הגנבים יגנבו הכל, וכן גבי אוכלי ארעא. א"נ יגנבו תחלה מדידן קאמר, וכן אוכלי ארעא תחלה מדידן קאמר:

כיון דחשיב קדמי ומכרזי פנו מקום. עיין (כתובות ק"ד ע"א) בשעה שהצדיק ונפטר וכו', אומר הקב"ה למלאכי השרת, יבואו צדיקים ויצאו לקראתו וכו' עיי"ש:

ואף ר' יונתן הדר בי'. ממה שאמר לר' חייא לעיל עמוד א', ומי ידעי כולי האי וכו':

מנין למתים שמספרים זה עם זה. שמא י"ל הרוחות של מתים, כעין דלעיל שמע שתי רוחות שמספרין וכו':

מאי לאמר וכו'. פי' דהל"ל ויאמר ה' אליו לאמר זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לזרעך אתננה, ולמה כתיב אברהם יצחק ויעקב לאמר וגו':

דף י"ח ע"ב רש"י ד"ה ונחת וטבל. לקריו כדי לעסוק בד"ת עכ"ל, ובתוס' (בב"ק פ"ב ע"ב ד"ה אתא) כתבו לא לד"ת קאמר, דהא עזרא תקן, ועדיין לא הוה עזרא, אלא לאכול חולין בטהרה עיין בשפ"ח לגמר' ד"ה והוא:

רש"י ד"ה חלל רשע. על צדקיהו הוא אומר ועדיין בימי יחזקאל חי היה וכו' עכ"ל, והא דעל צדקיהו הוא אומר, הנה אינו מפורש בפסוק, אבל מפורש בתרגום יונתן (יחזקאל כ"א פסוק ל"א) שלאחר פסוק חלל רשע, ושם מפורש ג"כ דבאותו זמן, צדקיהו חי היה, שהרי נאמר נבואה זו קודם גלות צדקיהו, ועיין ריש ס' יחזקאל, עיי' מ"ק ט"ז ע"ב צדקיהו משונה במעשיו ודו"ק:

רש"י ד"ה ונשמע. ונדע מה גזרו היום וכו' שהעולם נדון בר"ה עכ"ל, עיין בשפ"ח לגמר' ד"ה שמעתי:

רש"י ד"ה פרגוד. מחיצה המבדלת בין מקום השכינה עכ"ל, ופירוש "פרגוד, הוא פרוכת, לי וילון שלפני פתחי המלכים (עיי' ערוך):

רש"י ד"ה לרביעה. יורה, ג' רביעיות הן וכו' ראשונה בי"ז במרחשון, שניה בכ"ג, שלישית בר"ח כסליו עכ"ל, והוא פלוגת' דתנאי (תענית ו' ע"א) עיי"ש, ודברי רש"י ז"ל כאן הם כר' יוסי שם, והנה שם פסק רש"י כר' יהוד', דז"ל רש"י ד"ה ונרא' לר' דהכי גרסינן א"ר חסדא הלכה כר' יהוד', דאמר ראשונה בז' במרחשון, שני' בי"ז, שלישי' בכ"ג, וא"כ דברי רש"י כאן יש לדקדק בהן. וראי' לדברי מש"ך יור"ד סי' ר"כ סקל"א ודו"ק:

רש"י ד"ה ברד מלקה אותו. שעתיד וכו' כענין שנאמר (שמות ט' ל"א) והפשתה והשעורה נוכתה כי השעורה אביב והפשתה גבעול והחטה והכוסמת לא נוכו כי אפילות הנה, ודברי רש"י כאן מקצרי' בלשון הכתוב, ובזה מבואר:

רש"י ד"ה דלמא דומה. מלאך שהוא ממונ' על המתים וכו' עכ"ל, ואולי כך שמו, מל' ודומו סלה (תהלים ד'), שקאי על יום הדומיה, הוא יום המות, שהוא דומיה עולמית (רש"י לעיל ה' ע"א), והמלאך נקרא לפי מצות עבודת השליחות שהוא משתלח לה (רש"י בראשית ל"ב ל'):

רש"י ד"ה כל כי הני שני. מספר השנים שלא נכנסתי בישיבתו של ר' אפס וכו' עכ"ל, עיין כתובות ק"ג ע"ב, ועיין בסדר הקבלה להראב"ד ז"ל, שמנה ה' דורות של התנאים לאחר החרבן, ואלו הן רבן גמליאל בן רשב"ג הנהרג בשמד הוא היה ראש ישיבה אחר פטירת ריב"ז וכו', ואחריו ר' עקיבא, ואחריו רבן שמעון בן גמליאל השני, ואחריו רבינו הקדוש, ואחריו ישב בראש ר' חנינא בר חמא, והיו חביריו בניו מרבינו הקדוש, ור' אפס ור' לוי וכו' עיי"ש, ולא נמנ' שם ישיבתו של ר' אפס בכלל ודו"ק:

רש"י ד"ה דלעגל אתית. במהרה תקבר עכ"ל, "דלעגל ל' "דלקרוב, תרגום (איוב כ' ה'). אלא לפי"ז למה כופלין לומר בנוסח הקדיש, "בעגלא "ובזמן "קריב, וי"ל לפי התוס' ד"ה אלמא, דלעגל אינו לאלתר, לכן כופלין בקדיש ואומרין ובזמן קריב דהיינו לאלתר:

תוס' ד"ה בן איש חי. בספרים מדוייקים כתיב חי וקרינן חיל, ומן הכתוב דייק הכי וכו' עכ"ל, פי' דבספרי הש"ס המדויקים הכי גרסינן בן איש אי, כתיב חי, וקרינן חיל, אטו בניהו בן יהוידע בן איש חי הוא וכ"ע בני מתו אינון אלא וכו'. וגם נוסח כתב יד הכי הוא בס' דקדוקי סופרים עיי"ש. וליתר ביאור אעתיק דבענין שכתוב ממעשה גיבורי דוד המע"ה כתיב לישנ' דקרא (ש"ב כ"ג כ') ובניהו בן יהוידע בן איש חי (חיל קרי) רב פעלים מקבצאל הוא הכה את שני אריאל מואב והוא ירד והכה את האריה הארי קרי) בתוך הבאר (הבור קרי) ביום השלג:

ופי' מצודת:

איש חי. איש מזורז:

רב פעלים. פעל הרבה גבורות:
מקבצאל. שם מקום:
שני אריאל מואב. שני גיבורי מואב:
תוס' ד"ה אלמ' ידעי. מדקאמר וכו' דהיינו דוק' לאלתר אבל כ"כ לא היה מקדים דהוא עצמו אינו יודע עכ"ל, י"ל הטעם דלא מגלי' משמים לדומה אלא לאלתר, משום דילמא יתבטל הגזירה, ויגזור עליו לחיים, (כדלעיל ו' ע"ב) אפילו בעל החלום א"ל למחר מת אל ימנע מן הרחמים, וכן לר' יצחק יפה צעקה לאדם אפילו לאחר גזר דין (ר"ה י"ח ע"א).
ואפשר היינו טעמ' ג"כ דאין מודיעין קצו של אדם כדאית' (שבת ל' ע"א):

דף יט.

ע"א גמר' לאחזוקי לי' טיבותא למשה. פי' וליתן לו שכר, על כל פסיעה ודיבור, ושמגלגלין זכות ע"י זכאי לבשר בשורה טובה:
איכ' דאמרי לא ידעי ואיכ' דאמרי דידעי ולא איכפת להו. בדרך דרש י"ל דהכי פי' איכ' מאן דאמרי, ולא ידעי המתים, והוא דאמרי עליו גנות, אחר סתימת הגולל, או אחר שנתעכל הבשר (בשבת קנ"ב ע"ב), ומ"ד דידעי, והוא דאמרי קודם סתימת הגולל ועיכול הבשר, ולפי"ז תרי "איכ' דאמרי דהכא, לאו אמוראי נינהו, אלא על המספרים קאי:
איני והא"ר פפא וכוי. וקשי' בין למ"ד דלא ידעי, ובין למ"ד דלא איכפת להו. והא דלא פריך מעובדא מנשה חברינו (סנהדרין ק"ב ע"ב), דמוכח דידעי ואיכפת להו, ולא שייך להאי תירוצא דהכא, ודוחק לומר משום דבימי דר' אשי הוי הך עובד' עיי"ש ודו"ק:
אישתעי מילת'. סיפר דבר מגונה:
צורבא מרבנן בחור חריף, ת"ח זקן לא קרי צורבא אלא ההוא מרבנן (רש"י תענית ד' ע"ב), וכאן ניח' אי מר שמואל לא נעשה זקן ודו"ק:
דקב"ה תבע ביקרי'. שחס הקב"ה על כבוד הצדיקים יותר מכבודו (פרקי אבות פ"ד מ"א):
כל המספר וכו'. אפילו אומר אמת:
המספר אחר מטתן דת"ח וכו'. המספר בגנאי של ת"ח לאחר "מיתתו, ונקט "אחר "מטתן. לפי שהצדיקים גם אחר מיתתן קרוין חיים וכשוכבין במטתן (מהרש"א). ואפשר הטעם "דבחייו, מנהג הת"ח לומר בכל יום, הנני מוחל לכל מאן דמצער לי, ורב שמחל על כבודו כבודו מחול (קידושין ל"ב ע"ב), אבל אחר מיתה מי ימחול לו, לכן נופל בגהינם:

נופל בגהינם. י"ל כעין ועשיתם לו כאשר זמם, מאחר שמספר גנאי עבירה עליו, דן אותו לגהינם, לכן מכ"מ נופל המספר לגהינם. א"נ נופל לגהינם, ר"ל נפילה שאין לה תקומה, שאין עומד בת"המת (כסוטה מ"ב ע"א), ד' כיתות אין מקבלין פני שכינה, כת מספרי ל"הר וכו'.

א"נ נופל לגהינם, כשהוא כבר בגהינם, עדיין הוא נופל בדיוטה תחתונה (כרש"י תהלים ו' י"א) יבושו יבושו ב' פעמים וכו' עיי"ש:

אם ראית ת"ח וכו'. פי' דעל "שמיע' פשיטא דלא תהרהר אחריו, דהא לא תשא שמע שוא, אלא אפילו אם "ראית וכו':

אל תהרהר אחריו שמא עשה תשובה וכו', ולפי מה שמסיק הש"ס, י"ל דבי ישמעאל דאמרו שמא עשה תשובה, קאי במילי דממונא, ואסור להרהר אחריו, משום שמא עשה תשובה, ובמילי דגופ' ודאי עשה תשובה:

אבל בממונא וכו'. פי' דלא מתוקן אלא עד דמהדר למרי' וביקש ממנו מחילה (בב"ק צ"ד), ועשה תשובה, וזה לא הוה ודאי, לפי שקשה להחזיר גזל הנאכל, אפילו צדיקים גמורי' אין יכולין להחזיר (חולין פ"ט ע"א). ואפשר מה"ט לא הועיל בממון כשמהרהר לשוב, ועיין בטוח"מ סי' ל"ד סכ"ט ובמפרשים (ח"י):

עד דמהדר למרי'. ובממון שאין לו בעלים ידוע, עד שהניח בב"ד (עיין רמב"ם פ"ב מה' תשובה הי"א):

בכ"ד מקומות וכו'. עיין רמב"ם פ"ו מה' ת"ת הי"ד, ויור"ד של"ד סמ"ג שם אנוי', עיי"ש היטב בכסף משנה ובש"ך ס"ק ע' וס"ק פ"ח. אלא דכאן אית' מנדין על כבוד הרב, והמעיין ברמב"ם וש"ע כאן ימצא שהרבה מהן שמנדין עליהן, ואין בהם משום כבוד הרב, כגון המבי' את הרבים לידי חילול השם, המקשה עצמו לדעת עיי"ש ודו"ק:

המספר אחר מטתן של ת"ח מאי היא. לא מפרש להו כסדר שמנאן, וי"ל משום דסדר המשנה בעדיות כך היא ודו"ק:

ואמרו לו מעשה בכרכמית שפחה משוחררת וכו'. הנה כאן הביאו חכמים רק ראי' למשקין למשוחררת, אבל עדיין לא הביאו ראי' שמשקין לגיורת ודו"ק:

והשקוהו שמעו' ואבטליון. הנה שמעי' נשיא היה, ואבטליון אב ב"ד (פרקי אבות פ"א מ"י וחגיגה פ"ב מ"ב), א"כ משמע כאן דאף נשיא היה במושב ב"ד, שמשקין שם סוטה ודו"ק:

ונדוהו ומת בנדויו וסקלו ב"ד את ארונו. והא דלא אמר התנא כאן ללמדך שכל המתנדה ומת בנדויו ב"ד סוקלין ארונו, כמו שאמר לקמן בסיפא על אליעזר בן חנוך, ואין לומר

דבסיפא גבי אליעזר בן חנוך "ששלחו ב"ד והניחו אבן, א"כ מזה ששלחו להניח אבן, יש ללמוד כן, משא"כ ברישא, וי"ל הך ללמדך שכל המתנדה וכו' שנקט בסיפא, קאי ג"כ ארישא:

והמזלזל בנטילת ידים מאי היא דתנן א"ר יהוד' וכו'. א"ר יהוד' הוא סיפ' דמתניתן דלעיל, הוא היה אומר אין משקין וכו":

בחכמה. בתורה. א"נ אפילו במילי דעלמא, ומאחר שחכם הוא לא יאמר כדבר הזה:

שפקפק. פרש"י זילזל, אבל ברמב"ם ובתוס' יו"ט פי' פקפק, הוא דבר שאין לו קיום והוא רופף:

והמגיס דעתו כלפי מעלה מאי היא דתנא שלח לו ר"ש בן שטח וכו'. ואע"ג דר' אליעזר לא מדמ' מילת' למילתא, עיין רש"י לקמן ד"ה מדמ', ובענין דמגיס דעתו לא מפורש נידוי, די"ל משום דשלח לו אלמלא חוני אתה גוזרני עליך נדוי, וכן בהא דלקמן אלמלא תודוס אתה גוזרני עליך נדוי וכו', לכן הוה כמפורש לנדותו, וכעין דאית' (מכות י"א ע"א) קללת חכם אפילו על תנאי היא באה עיי"ש:

צריך אתה להתנדות. במשנה תענית י"ט ע"ב, לא גרסינן הנך ג' תיבות, ולפי גירסא שלנו שמא י"ל דר"ל צריך אתה להתנדות ע"י עצמך, כדאית' (מ"ק י"ז ע"א) ת"ח מנדה את עצמו ומפיר לעצמו עיי"ש, ואלמלא תודוס אתה גוזרני "אני עליך נדוי וכו':

דתני ר' יוסף תודוס וכו'. תוספתא היא (ביצה פ"ב), וז"ל עושין עגל מקולס ביו"ט ראשון דפסח, אבל לא "גדי מקולס, א"ר יוסי, תודוס איש רומי, הנהיג את בני רומי, ליקח טלאים בלילי של פסח, ועושין אותו מקולס, אמרו לו אף הוא קרוב להאכיל קדשים בחוץ, מפני שקורין אותן פסחים עיי"ש. וקמתרץ הש"ס "והא "בריית' "היא, ולפי מה שהעתקתי תוספתא היא, ועיין בשפ"ח לגמר' לעיל ב' ע"ב ד"ה והדר פשטו, ובשפ"ק לרש"י לקמן כ' ע"א ד"ה בתליסר. ועוד בגמר' גרסינן דתני ר' יוסף ובתוספת' אית' ר' יוסי ודו"ק:

תודוס איש רומי. ישראל חשוב ונכבד שהיה ברומי (רש"י פסחים נ"ג):

אלמלא תודוס אתה גוזרני עליך נדוי וכו'. ובל' התוספתא שהעתקתי לא גרסי', וקצת מוכח כן, דלפי גירס' שלנו, יש לדקדק, דלמה לא גזר עליו נדוי, דבשלמ' בחוני מעגל, תירוץ דבריו, במה שאמר אבל מה אעשה שאתה מתחטא לפני המקום, ועושה לך רצונך, שהרי הוריד גשמים, שם (תענית י"ט ע"א), משא"כ כאן.

ובאמת בירושלמי מ"ק פ"ג להלכה א', פריך ומהו תודוס, (ולמה חסו על כבודו ולא נידוהו), ומשני א"ר חנני' דהוה משלח פרנסתהון דרבנן (נותן לחכמים פרנסה) עיי"ש ודו"ק:

מאי עכנאי. פי' מאי עכנאי שייך בהאי תנור, אבל המקשן ידע דעכנאי ל' נחש הוא:

סמוך לק"ש. ר"ל כל זמן שאין שהות להוציאו ולקברו קודם שיגיע זמן ק"ש (ש"ע אור"ח ע"ב):

ואם התחילו אין מפסיקין. אפילו שיעבור זמן ק"ש, כי קבורת מתים ד"ת, והעוסק בד"ת פטור מק"ש (ראש יוסף) ועיין יור"ד שנ"ח ס"ב:

העוסקין בהספד. ר"ל העם הבאים לשמוע ההספד, אבל החזנים המספידים פטורין מק"ש (שלטי הגבורים). והא דמספידין פטורין, היינו דוק' ביום הראשון, ועיין ברא"ש סי' י"א בשם ירושלמי:

נשמטין א' וא' וקורין. ולא הזכיר כאן תפלה, כמו בסיפ' הם עומדין ומתפללין, איכא מאן דאמר דוקא קורין, שק"ש דאוריית', אבל תפלה לא, אבל בש"ע אור"ח סי' ע"ב, פוסק כרבינו יונה, דלאו ק"ש דוק', אלא אף מתפללין עיי"ש:

הן יושבין וקורין והוא יושב ודומם הן עומדין ומתפללין והאונן עומד ומצדיק עליו הדין. לכאורה כשהן קורין, למה הוא דומם, וממתין להצדיק עליו הדין עד כשהן מתפללין, ועיי' לקמן כ' ע"ב, כדי שלא יהי' העולם קורין, והוא יושב ובטל, גבי בעל קרי עיי"ש ודו"ק. ובש"ע (אור"ח סי' ע"ב ס"ג) פסק, וז"ל אין המת מוטל לפניהם, הם קורין ומתפללין, והוא יושב ודומם עיי"ש, משמע דלא מברך כלל, ואפשר משום דפסק כאביי לקמן לא מיבעי לי' לאינש למימר הכי עיי"ש, ועיין בדיבור שאחר זה וא"כ תפלה זו מה שכתבו הפוסקים הלא היה יכול לומר, ואפשר מה"ט אמר אביי למימר הכי דמשמע בנוסח אחר מותר לו לומר, וש"ע כתב יושב ודומם, ולא כתב תפלה זו ודו"ק:

ומצדיק עליו הדין. אין זה ברכת דיין האמת, דהא ברכה זו כבר בירך, כששמע, או כשראה שמת לו מת (כאור"ח סי' רכ"ב), ואף אין זה צידוק הדין, נוסח הצור תמים וגו', שאומרים הציבור בשעה קבורה (יור"ד שנ"ח) אלא הוא תפלה בפני עצמו.

וכתבו הפוסקים שלא יאמר אלא צדיק אתה ה' על כל הבא עלי, יהי רצון שתגדור את פרצותי ואת פרצות עמך בית ישראל ברחמים (עיין הכותב בעין יעקב):

לא מיבעי "לי' לאינש למימר הכי. ואפשר שצ"ל לא "לימא אינש הכי, וכך אמר אביי ג"כ (לקמן ס' ע"א), גבי הנכנס למרחץ עיי"ש, וכאן ג"כ אביי הוא דאמר הכי:

אל יפתח אדם פיו לשטן. פי' לא יתן פתחון פה לשטן לקטרג עליו, דהודאת בעל דין כק' עדים דמי (מפרשים), והא דכתיב (בראשית ל"ב ט') ויאמר יעקב אם יבוא עשו אל המחנה האחת והכהו וגו', י"ל ויאמר בלבו, כמו ויאמר עשו בלבו (שם כ"ז):

מאי אהדר להו וכו'. ל' אהדר משמע כעין תשובה, ואע"ג דמקרא שלפניו, כמעט כסדום היינו, ג"כ הנביא אמר, וי"ל שאמר כן בשם ישראל, והוא מהדר ומשיב להו שמעו דבר ה' וגו', ועיי' (כתובות ח' ע"ב) גירס' אחרת:

אבל פרק א' או פסוק א' לא. ודייק כך מדלא תנן במשנה להתחיל "ולגומרה. ולא נקט כאן או בפסוק אחד לא, אלא משום דבבריית' וכן בתירוצו הוה או פסוק א' לרבותי', דאפילו כשיכול לגמור רק פסוק א' יתחיל, נקט נמי הכי:

דף י"ט ע"א רש"י ד"ה המספר אחרי המת. בגנותו של מת אחר מיתתו עכ"ל, אין לומר דב' תיבות "אחר "מיתתו, מיותרי' בדברי רש"י, לפי שהם פי' של אחרי המת שבש"ס:

רש"י ד"ה ארנקא דמוחי'. כיס שהמוח מונח בו עכ"ל, הנה במוח איכ' גלגולת, היינו עצם המוח, ועוד איכ' ב' קרומים, עיין (חולין מ"ה ע"א ותוס' שם מ"ב ע"ב ד"ה ואמר), ומסתבר ארנקא דמוקי' דהכא, קאי על עצם הגלגולת וב' קרומים קרמא עילא' וקרמ' תתאה, ובאמת מת, אלא דהש"ס לא גרס ומה ודו"ק:

רש"י ד"ה והמטים עקלקלותם. לעיל מיני' כתיב וכו' עכ"ל, לישנ' דקרא (תהלים קכ"ה) הטיבה ה' לטובים ולישרים בלבותם, והמטים עקלקלותם יוליכם ה' את פועלי האון שלום על ישראל, ופרש"י והמטים עקלקלותם, על הבריות למצוא עלילות רשע עיי"ש:

רש"י ד"ה לא את הגיורת. דבני ישראל אמור בפרשה פרט לאשת גר ועבד משוחרר עכ"ל, הנה רש"י פי' גיורת היינו אשת גר, ומשוחררת היינו אשתו של עבד משוחרר, אבל ברמב"ם בפ"ב מה' סוטה ה"ו כתב, וז"ל הגיורת והמשוחררת ואשת הגר ואשת עבד משוחרר וכו' שותות עיי"ש, ועיין סוטה כ"ו ע"א, משמע דאשת גר וגיורת עצמה שויין, ועוד יש לדייק רש"י ז"ל ילפ לי' מדכתיב "בני ישראל, ורבינו עובדי' שם בעדיות פ"ה מ"ו פי' מדכתיב לאלה ולשבועה "בתוך "עמך, פרט לאלו שאינן בתוך עמך, ועיין במשנה למלך שם שעמד בזה:

רש"י ד"ה דוגמא השקוה וכו'. שהיו שמעי' ואבטליון מבני בניו של סנחריב וכו' עכ"ל, ועיין (יומא ע"א ע"ב) אמר הכהן הגדול לשמעי' ואבטליון ייתון בני עממין לשלם וכו', ופרש"י לשון גנאי הוא לפי שבאו מבני בניו של סנחריב וכו' עיי"ש:

רש"י ד"ה ר' יהוד' פליג אדלעיל וכו' עכ"ל. פי' אע"ג דאמרינן כ"מ שאית' במשנה ר' יהוד' אומר אמתי, לפרש בא ולא לפלוג, אפ"ה כאן אע"ג שאית' אמר ר' יהוד', אפ"ה לפלוג בא ועי' בצל"ח:

רש"י ד"ה על כל אדם בישראל. כלומר וכו' והיינו כשנתמלאה "פה "לפה וכו' עכ"ל, פי' שהרי מפורש שם במשנה (פסחים ס"ד ע"ב) שנתמלאה העזרה, דגרסינן התם הפסח נשחט בג' כיתות וכו', נכנסו כת הראשונה נתמלאה העזרה, ועי' רד"ק (יהושע ג' ט"ו) על כל גדותיו וכו':

רש"י ד"ה אלעזר בן חנוך שפיקפק. זילזל והיינו נמי לכבוד הרב שעבר ע"פ הגוזרים על הידים עכ"ל, הנה שלמה המלך גזר על נטילת ידים לקדשים, וב"ש וב"ה גזרו נטילת ידים אף לתרומה (שבת ט"ו ע"א) ונטילת ידים לחולין, עיין (חולין ק"ו ע"א) מצוה לשמוע דברי חכמים, ועיין (ערובין כ"א ע"ב) שאמר ר' עקיב' על נ"י, ולא אעבור על דעת "חבירי עיי"ש, משמע קצת שהוא על דברי ר"א בן ערך, כחולין ק"ו ע"א ודו"ק:

רש"י ד"ה צריך אתה לנדות. לפי שהטריח לפני המקום על עסק הגשמים לא כך שאלתי כמה פעמים וכו' עכ"ל, כדאית' (תענית י"ט ע"א) עיי"ש:

רש"י ד"ה מקולסים. צלויין כשהן שלמים (א) ותולין כרעיהם וקרסוליהם וקרביהם סביבותן וכו', (ב) מקולס הוא ל' מזויין כדמתרגם וכובע נחושת על ראשו וקולסא דנחשא עכ"ל:

(**א**) ותולין כרעיהם וקרסוליהם. רש"י ז"ל נקט תלתא "כרעיהם "וקרסוליהם "וקרביהם, ועיין רמב"ם פ"ח ה"י מה' קר"פ, תולה "כרעיו "ובני מיעיו, וכן הוא ל' המשנה פסחים ע"ד ע"א ודו"ק:

ב מקולס הוא ל' מזויין כדמתרגם וכו'. מן התרגום מבואר דקולסא הוא פי' של כובע, ולפי ששם (בש"א י"ז) גבי גליות, הענין מוכח דלבש קולסא דנחשא, לזיין עצמו עיי"ש, לכן פרש"י מקולס הוא ל' מזיין:

רש"י ד"ה גוזרני עליך וכו'. שאסרו חכמים את הדבר וכו' עכ"ל, (פסחים נ"ג ע"א) עיי"ש:

רש"י ד"ה חתכו חוליות. תנור של חרס וכו' ואם נטמא הצריכו הכתוב נתיצה וכו' עכ"ל, דכתיב (ויקרא י"א) תנור וכיריים יותץ:

רש"י ד"ה כל טהרות. שנעשו בתנור זה או שנגעו באוירו וכו' עכ"ל, פרש"י שנגעו באוירו, ועיין (חולין כ"ד ע"ב) תוכו אע"פ שלא נגע, הכלי חרס מטמא כל אוכלין ומשקין, הנתונין באוירו, אע"פ שלא נגעו עיי"ש, וז"ל רש"י (ב"מ נ"ט ע"ב) כל טהרות שטיהר ר"א, ע"י מעשה שאירע נשאלה הלכה זו בב"המ, שנפל טומאה לאויר תנור זה, וחזרו ועשר על

גביו טהרות, וטיהרם ר"א, והביאום ושרפוה לפניו (ע"פ דברי רבן גמליאל ובית דינו) עיי"ש. ומה שפרש"י כאן ואם נתצו בענין זה שחתכו סביבו סביב וכו', עיי' רש"י ב"מ נ"ט שלא פי' כן (מלא הרועים):

רש"י ד"ה מדמה מילת' למילת'. כ"מ שראה וכו' אומר ראוי' היה כאן נדוי עכ"ל, ר"ל ריב"ל הוא דאומר ראוי' היה כאן נדוי, ומנין אלה המקומות, עם אותן שנשנה כאן, כ"ד הם, וברמב"ם פ"ו מה' ת"ת הי"ד מנה להו עיי"ש:

רש"י ד"ה אין מוציאין וכו'. לפי שמבטלין מן הקריאה עכ"ל, קצת משמע דודאי מבטלין, ולפי פי' הש"ע שהעתקתי, דפי' סמוך לק"ש, כשאין שהות להוציאו ולקברו קודם שיגיע זמן ק"ש עיי"ש, משמע אע"ג שיגמרו הקבור', ועדיין שהות לק"ש, אסור להוציאו, ודוחק לומר כונת רש"י, לפי שמבטלין מן הקריאה, בתחילת זמנה ודו"ק:

רש"י ד"ה אין המת וכו'. וי"מ שנתון לצד אחר עכ"ל, ר"ל אפילו באותו בית, אלא שעשו מחיצה, וכשאין לו דבר לעשות מחיצה, אפשר דמיירי בחזור' פניו, (כדלעיל י"ז ע"ב) לענין אכילה:

רש"י ד"ה והוא דומם. האבל עכ"ל, וכן ל' הרמב"ם, אבל בש"ע סי' ע"ב נקט האונן:

רש"י ד"ה למימר הכי. לא נפרעת ממני דמשמע הפרע עכ"ל, לפי שבתפלה צריך למימר דבר ברור, וכעין שדרש רשב"י בפ' לך לך דף פ"ד ע"א, וז"ל והושיעה לבן אמתך (תהלים פ"ו) וכי לא הוה ברי' דישי איהו, עד דאיהו אמר בשמא דאמיה, ולא בשמא דאבוי, אלא הא אוקימנא דכד ייתא בר נש לקבל מלה עלאה, לאדכרא בעי למיהך במלה דאיהו ודאי, ועל דא אדכר לאמיה ולא לאבוי עכ"ל:

תוס' ד"ה אפילו בשעה ששלום על ישראל. והיינו לאחר מיתתו ולא אתי לאנצויי בהדי המספרים בגנותו וכו' עכ"ל, והנה מצינו עובד' שאתו לאנצויי בחלום אחר מיתה בהדי המספרים בגנותו, כעובד' מנשה חברינו (סנהדרין ק"ב ע"ב) עיי"ש:

תוס' ד"ה דוגמ' השקוה. פרש"י שהיתה גיורת כמותם (א) וכן משמע בירושלמי וכו' (ב) בערוך פי' עכ"ל:

(**א**) וכן משמע בירושלמי וכו'. דגרסינן בירושלמי מ"ק פ"ג להלכה א' א) תמן תנינן את מי נידו את אלעזר בן חנוך, שפיקפק במהות ידים, ב) הדא אמרה המפקפק בדבר, אפילו מדברי סופרים, צריך נידוי, תמן תנינן דכמה השקוהו, מהו דכמה, דכוותה, נידוהו ומת בגידויו, וסקלו ב"ד ארונו, ללמדך שכל המגודה ומת סוקלים ארונו, ב) הדא אמרה המבזה זקן אפילו לאחר מיתה צריך נידוי:

פי' בקרבן עדה:

תמן תנינן. בעדיות פ"ה: דכמה השקוהו. שנידוהו לעקביה לפי שאמר על שמעי' ואבטליון דוגמ' השקוהו מי המרים:
דכוותה. שהם היו בני גרים השקוהו לגיורת דכוותם ומנדין על כבוד הרב:
וסקלו ב"ד וכו'. הניחו אבן על ארונו:
אפילו לאחר מיתה. שכבר מתו שמעי' ואבטליון:
א) **תמן** תנינן. בירושלמי מנה כל המקומות שמצינו נידוי במשנה, ומנה להנך דמשנה מס' עדיות:. ב) הדא אמרה וכו'. וכן אית' בש"ע יור"ד של"ד סמ"ג עיי"ש:
ב **בערוך** פי' וכו'. ז"ל הערוך ערך דגם, שאלו לפני רב האי גאון, אשכחך בפירוש דאית גבן, דדיכמא, מצבע, אי הכי מפרשי רבנן, מיצבע למאי טעמ' אשקיוה, והשיבם הגאון ז"ל הכי קאמר עקביא בן מהללאל, לא אשקיוה מי סוטה, אלא היו כמייראין אותה, שמא תודה שנטמאת, והראוה כאלו מי סוטה הן, כדרך שאמר שלמה גזרו את הילד החי, ושלא לעשות כן אלא שם דרך חקירה, כדי שיתגלה הסוד עכ"ל, וכבר פי' במהרש"ל (ועיין בצל"ח), לפי פי' הערוך למה נתנדה עקיבא בן מהללאל, והאיך פגע בכבוד של שמעי' ואבטליון:

דף יט:

ע"ב גמר' שורה. אין שורה פחותה מעשרה, ואין אבלים מן המנין (ר' נסים גאון):
א"ר יהוד' אמר רב המוציא כלאים בבגדו וכו' כ"מ שיש חילול השם אין חולקין כבוד לרב. לכאור' לפי מה שמסיים אין חולקין כבוד לרב, הל"ל המוציא כלאים "בבגדי "רבו, וי"ל דהכי קאמר דדין זה המוציא כלאים של תורה, שצריך לפושטו ולקורעו מעליו אפילו בשוק, הוא אפילו ברואה על רבו שלמדו תורה, והטעם משום דאין חכמה וכו' (ועיין רמב"ם וב"י יור"ד ש"ג). ובס' מגיד תעלומה מתרץ דר' יהוד' קאמר דאמר לו "רב "רבו, אם ימצא איש כלאים בבגדו, יפשטנו ממנו אפילו בשוק, דכ"מ שיש חילול השם, אין חולקין כבוד אפילו לגברא רבא כרב. עכ"ל, ועיין בהרא"ש מס' נדה פ"ט סימן י"א:
מ"ט אין חכמה ואין תבונה וגו' לנגד ה'. י"ל דהא הטעם דקס"ד דלא יפשוט ערום בשוק, משום דלא יבזה עצמו להיות כשוטה, כדמוכח מסוף רש"י לקמן כ' ע"א ד"ה בניזקין, אבל מאחר דאין אדם עובר עבירה אא"כ נכנס בו רוח שטות (סוטה ג' ע"א), ומסתמ' לאו בזנות לבד מיירי עיי"ש, וא"כ מי שרואה עליו כלאים, סוף סוף יחזיקו כעושה שטות, וגם עבירה נעשית, ואיכ' תרתי, (כרש"י פסחים כ"ה ע"ב ד"ה מאי חזית). א"נ דהא מוטב לי להקרא שוטה כל ימי, ולא לעשות שעה א' רשע לפני המקום (עדיות פ"ה מ"ו):

כ"מ שיש חילול השם. פי' וכל עבירה היא חילול השם (כעין רש"י סנהדרין י' ע"א ד"ה מלקות במקום מיתה עומדת). ועיין ברמ"א יור"ד סוף סי' של"ד בענין למחות בעוברי עבירה:

מיתיבי קברו את המת וחזרו וכו' אמאי לימא אין חכמה ואין תבונה לנגד ה'. והא דלא מסיים בקושי' הראשונה "ואין "עצה כמו בכל הקו', י"ל דאם מוצא כלאים בבגדו, אין עצה אחרת רק לפשוט, וכן בסוגי' דמדלגין, מיירי דאין עצה אחרת, וכן בקושי' שאחריו, משא"כ כאן גבי אבל, שיש לו עצה אחרת לילך בטהורה, ומפני כבוד האבל התירו לו לילך בטומאה, ואין צריכין להשיבו בטהורה, לכן לא מסיים כאן אין עצה, דבאמת יש עצה (מהג' מה"ר שאול):

באין עמו. אפילו הכהנים:

משום כבודו. לנחמו (ש"ע שע"ב):

תרגמ' ר' אבא וכו' דא"ר יהוד' אמר שמואל וכו' וא"ר יהוד' בר אשי "משמי' "דרב וכו'. וא"כ שפיר מתורץ מאי דפריך אדר' יהוד' אמר רב דהכא, לשיטתי' ממש:

תרגמ' בבית הפרס דרבנן וכו'. ובבית הפרס שנדש, דטהור לגמרי בלא מנפח כדלקמן:

בבית הפרס. יקרא כן להתפשטות הקבר על כלו, תרגום (שמות מ') ויפרוש את האהל, ופרסי' משכנא, וכן מי שחורש במקום שבו קבר, הוא עושה בית הפרס, מזה המקום אשר בו הקבר באורך ק' אמה מהארץ אשר חרש והפכה (רמב"ם אהלות פי"ז מ"א, ועיין תוס' נדה נ"ז ע"א ד"ה בית הפרס):

בבית הפרס דרבנן. י"ל משום דאיכ' נמי בית הפרס דאוריית', כגון שדה ברה"י או שדה שבבקעה בימות הגשמים שאבד בה קבר (אהלות פי"ח מ"ג תוס' יו"ט), לכן נקט כאן בפירוש בבית הפרס כזה שהוא דרבנן, ועיין אהלות פי"ז **דא"ר** אלעזר בר צדוק מדלגין היינו וכו' לקראת מלכי ישראל וכו'. לכאור' ר"א בר צדוק בימי ר' יהושע ור"ג היה (בכורות ל"ו ע"א), והם היו לאחר חורבן הבית, שאז מלכי ישראל לא היו. וי"ל דמלכי דקאמר לאו דוק' מלך, אלא כמו שכתב המ"א סי' רכ"ד סק"ה השלטונין שאין עליהם עול מלך לשנות דבריהם, ודן והורג במשפט מברך עליהם כמלך עיי"ש, וכעין זה היה בישראל בימי ר"א ב"ב, ומכאן משמע קצת ראי' לדברי המגן אברהם:

מדלגין היינו ע"ג ארונות של מתים וכו'. פי' שהיו מונחים הארונות שבהם המתים מגולים, בעוד שהיו חופרים הקברות, ולפעמים היו רבים, שהיו תופסים כל הדרך, והיו צריכים לדלג עליהם (כסף משנה). וז"ל הרמב"ם פי"ב מה' טומאת מת ה"ו, ארונות של עץ שמניחין בהן את המת, אינן כקבר, (פי' דבקבר כשיש פותח טפח מטמא ביותר,

דאפילו כל סביביו מטמא, כמ"ש בפרק ז' הלכה די, והיינו דוקא בקבר, אבל בארונות של עץ אין דינם כקבר סתום, אלא ארון שהוא פותח טפח הרי הוא אוהל וחוצץ ככל אוהלים בפני הטומאה, דבקרא קבר כתיב), לפיכך אם יש בין הכיסוי הארון של עץ והמת, גובה טפחה חוצץ, והעומד על גבי הארון, טהור מן התורה, ואע"פ שרוב ארונות יש בהן חלל טפח, הואיל ויש שאין שם חלל טפח, גזרו על כל ארונות שאינן חוצצין, ושיהיה המהלך על גבי הארון, כנוגע במת או בקבר עכ"ל, וכתב על זה הראב"ד, וז"ל הרמב"ם הוציא דבר זה ממילת' דר"א בר צדוק דאמר מדלגין היינו ע"ג ארונות של מתים וכו', ומאותו השמועה בנה זה הבניין, אבל טעה כי הארונות שהיו עומדים בשדה של אבן היו, ובמקום קברות היו, ויש עליהם תורת גולל ודופק וקבר סתום, אלא שאין הכהנים מוזהרים, אלא על הטומאה שהנזיר מגלח עליה, וקיי"לף שאינו מגלח אלא על גופו של מת, לא על קבר ולא על גולל ודופק, ואם אין בה חלל טפח גופו סל מת הוא, מפני שהיא בוקעת ועולה, עכ"ל הראב"ד:

ולא לקראת מלכי ישראל בלבד אמרו וכו'. ואע"ג דברישא מתחיל מעשה שעשה ראב"צ לקראת מלכי ישראל היה, וכאן אמר ולא לקראת מלכי ישראל בלבד אמרו, ואפשר דה"ק ר"א כשהיינו מדלגין וכו', החכמים שהיו עמנו, אמרו לא לקראת מלכי ישראל בלבד מותר, אלא אפילו לקראת מלכי עכו"ם וכו':

שאם יזכה יבחין וכו'. טעם דמותר לקראת מלכי עכו"ם קאמר, וטעם דמותר דלקראת מלכי ישראל הוא פשוט משום כבוד מלכות, אבל אם נדייק הרי גם הא דמותר לקראת מלכי עכו"ם, שאם יזכה יבחין, ג"כ הוא משום כבוד מלכות ישראל, הרי דלכבוד הבריות, עוברים על נפש לא יטמא:

ומשום כבוד מלכים לא גזרו בהו רבנן. י"ל הא דאמר שאם יזכה יבחין רצה לומר יבחין מיד, אם לכבוד מלך ב"וד כך עושים, לכבוד ממ"הת הקב"ה על עכ"וכ, ואם יזכה יבחין כן, בין מכבוד מלכי ישראל, בין מכבוד למלכי אזה, וכמו שמבואר בשפ"ח לגמר' לעיל ט' ע"ב ד"ה שאם עיי"ש, וא"כ אין כאן אין חכמה ואין עצה ילנגד זה", אדרבה לכבוד "ה' הוא, ולכן לא גזרו בהו רבנן:

אחיכו עלי'. שחקו עליו:

גבר' רבה אמר מילת' לא תחיכו עלי'. דודאי אפילו אינו גברי רבה שאמר מילת', אסור ג"כ לשחוק עליו, כל שכף כשגבר' רבה אמר מילת', אפילו הוא דבר שאינו מובן בפשיטות לא תחיכו עלי', דהא אף שיחתן של ת"ח צריכ' לימוד (כרש"י תהלים א'):

כל מילי דרבנן אסמכינהו על לאו דלא תסור וכו'. וכן סמכו על הא דכתיב (דברים י"ז י') ושמרת לעשות ככל אשר יורוך (ראש יוסף). והא דר' כהנא דאמר הכי מלאו דלא תסור, איהו אמר)ביבמות כ"א ע"א) מדכתיב ושמרתם את משמרתי, עשו משמרת למשמרתי, מכאן רמז לשניות לעריות, י"ל דהתם מפרש ר' כהנא מנא להו רבנן דעשו תקנה זו עיי"ש:

ת"ש והתעלמת מהם פעמים שאתה מתעלם ופעמים שא"א מתעלם הא כיצד וכו'. הנה דרך הש"ס לומר הא כיצד, כשמביו' ב' פסוקים דסתרי, אבל כאן הבי' הש"ס רק פסוק והתעלמת מהם, ובאמת (בב"מ ל' ע"א) פרש"י ד"ה ופעמים שאין אתה מתעלם, דכתיב לא תוכל להתעלם הא כיצד עיי"ש, אפשר שהרגיש בזה ודו"ק:

הרי שהיה הולך לשחוט פסחו ולמול בנו וכו'. או או קתני (רש"י זבחים ק' ע"א ד"ה אמרת), ולתוס' ד"ה ולאחותו, משמע דאשמעינן אפילו כשהולך לתרוייהו, לשחוט פסחו ולמול בנו והוא כה"ג ונזיר, אפ"ה חוזר ומטמ' למת מצוה:

יכול יחזור ויטמא. משום מילה נקט יחזור, ומשום פסח נקט ומטמא:

אמרת לא יטמא. ה"ה לא יחזיר מן המילה. והטעם דלא יטמא ולא יחזיר, דכיון דכבר עוסק במצוה הוא והוי שלוחי מצוה דפטורין, ואפילו אם ירצה להפסיק ממצוה זו לעשות מצוה אחרת אינו רשאי, דכיון דפטור הוא ממנה הוי כדבר הרשות (ריטב"א סוכה כ"ה ע"א), ולכן למ"מ מטמ', דדוק' בשביל כבוד המקום בלבד א"צ להפסיק ממצותו, דעכשיו ג"כ עסוק בכבודו, משא"כ לכבוד הבריות דאיכ' תרתי כבוד המקום וכבוד הבריות צריך להפסיק (מלא הרועים):

יכול כשם שאינו מטמא להם כך אינו מטמא למ"מ. עיין רא"ש ה' טומאה סי' ב', מה הוא מת מצוה ושאר דינים, ועיין מעדני מכך (שדה צופים):

דף י"ט ע"ב רש"י ד"ה הרואה פנימה. את חלל ההקף אחורי שורה הפנימית וכו' עכ"ל, פי' דאף שורה שני' שאחר הפנימית פטורה, שהיא תוכל לראות את האבל, דרך אויר שבין שתי כתיפות של העומדים בשורה הפנימית, ואין חייב אלא היקף שלישית (ב"ק, ועיין ט"ז אור"ח ע"ב סק"ג):

רש"י ד"ה מחמת עצמן. ולא מחמת כבוד שלא באו לנחם וכו' עכ"ל, מלשון זה משמע קצת דאיכא בנחמ' משום כבוד האבל, וכן לקמן דאית' באין עמו בטומאה משום יכבודו, ובש"ע סי' שע"ב כתב, יכול לילך אחריו לנחמו עיי"ש, אבל (בשבת קנ"ב ע"א) מת שאין לו מנחמי' באים י' בני אדם וכו', עיין ש"ע שע"ו ס"ג, משמע דבכלל גמילות חסדים הוא "למת, וכרמב"ם פי"ד מה' אבל ה"א עיי"ש, וכן משמע יור"ד שפ"ד ס"ג שיש בזה נחת רוח לנשמה עיי"ש ודו"ק. ודע שהעוסקים בתנחומי אבלים פטורים מק"ש אבל

שושבינין חתן חייבי' בק"ש (סוכה כ"ו ע"א) א"כ מבואר דמצות תנחומין גדול ממצות שושבינין (מ"ב):

רש"י ד"ה בבית הפרס. וכיון דמדרבנן הוא דאסור רבנן היא דאחלוה ליקרייהו גבי אבל עכ"ל, פי' משום דר' אבא מוקי בבית הפרס, ומותר בלא הפחה, וכן כתב הרמב"ם וש"ע, וגבי פסח אמרינן מנפח אדם, וצריך בדיקה זו לעושי פסח, לכן פרש"י דרבנן אאחלוה "לגמרי יליקרייהו "לגבי "אבל, דאפי' בדיקה זו לא צריך. ודע בית הפרס, פי' בערוך דבל' רומי הוא חצר בית הקבר, ומקום פנוי בין הדרך ובין בית הקברות עיי"ש:

רש"י ד"ה מנפח אדם וכו' דאי דאוריית' הוא לא הוינן לאו מזלזלין בי' כולי האי וכו' והך בדיקה לעושי פסח אישתרי ובא ולא לאוכלי תרומה עכ"ל:

(**א**) מזלזלין בי' וכו'. כלומר מקלינן בי' כולי האי:

ובא ולא לאוכלי תרומה. לפי שיכול להמתין (רש"י פסחים צ"ב ע"ב), ואין לומר אף כאן יכול להמתין ולילך בדרך אחר לנחמו, די"ל דזה כבודו שילך עמו וינחמו מיד, ואפשר מה"ט נקט הבריית' משום כבודו, ולא נקט כרמב"ם וש"ע משום לנחמו:

רש"י ד"ה לקראת מלכי ישראל וכו'. דהא ר"א בר צדוק כהן הוה כדאמר' (בבכורות ל"ו ע"א) עכ"ל, הנה שם מפורש "דר' "צדוק כהן חבר הוה עיי"ש, וכאן מיירי מר"א בר צדוק, ועיין (עירובין מ"א ע"א) א"ר אלעזר ברבי צדוק אני מבני סנאב בן ובנימין וכו', ובתוס' שם דיה מבני ודו"ק (מפרשים):

רש"י ד"ה אינו חוצץ בפני הטומא'. דנקראת טומאה רצוצה וכו' עכ"ל, לשון הרמב"ם פי"ב מה' טומאת מת ה"ו, העתקתי לגמר' בד"ה מדלגין. ועיין במה שהעתקתי לתוס' ד"ה ורוב ארונות:

רש"י ד"ה כל מילי דרבנן וכו'. או (**א**) מי שנפסקו ציציותיו בכרמלית לא הצריכו להניח טליתו שם (**ב**) וליכנס לביתו ערום עכ"ל:

(**א**) מי שנפסקו ציצית טליתו "בכרמלית וכו'. ואע"ג דציצית מ"ע דאוריית' היא, ואיכ' איסור שהולך בלא ציצית, כבר האריך במ"א סי' י"ג סק"ח עיי"ש:

(ב' וליכנס לביתו "ערום. לאו דוק', דה"ה בטלית קטן שתחת בגדיו אין צריך לפשוט (אור"ח סי' י"ב):

רש"י ד"ה ממונא. קל מאיסור' עכ"ל, עיין שאגת ארי' סי' נ"ח, שהקשה מרש"י (מגילה ג' ע"ב) ד"ה את לא תעשה, דכתיב והתעלמת, ויליף רבא מאבידה, "שהוא "ממון דמת מצוה עדיף ממקרא מגילה עיי"ש, וקשה הא אמרינן כאן דממונא לא ילפינן, ועוד הקשה על רש"י לקמן ד"ה שב וא"ת שאני, שפרש"י והשבת אבדה נתן לדחות, דלאו

בידים הוא, אלא ע"י ישיבתו הוא נדחית עיי"ש, וקשה הא בהשבת אבידה י"ל דכתיב קרא דהתעלמת, אלא דלא ילפינן מינה למקום אחר משום דממונא קיל מאיסור', עיין בשאגת ארי', ותירוץ אדמ"ור הגאון אב"ד דפה שליט"א, דהצל"ח הקשה בכמה מקומות אמרינן שאני ממון דאתיהיב למחילה, והא איפכ' מצינו, דהולכין בתר רוב באיסורין, ואין הולכין בתר רוב בממון, א"כ הרי דממון חמור עיי"ש, ונלפי"ז דסוגי' דידן קאי אליב' דרב, דהכא ר"י אמר רב הוא, ורב אית לי' הולכין בממון אחר רוב, שפיר פירש"י ממון קיל מאיסורי', ולא ילפינן מינ', אבל התם במגילה י"ל דקאי אליב' דהלכת', דאמרינן אין הולכין בממון אחר רוב, והוה אדרבה ממון חמור, שפיר פרש"י מדכתיב והתעלמת ילפינן אשאר איסורין, וגם רש"י בסוף הסוגי' ד"ה שב וא"ת ניח', די"ל דפירש כן למסקנא, דקיי"ל אין הולכין בממון אחר הרוב, ממילא ליתא שינוי דלעיל, ושפיר פרש"י דבהשבת אבידה ליכא עקיר' בידים, (מרבינו הגאון שליט"א):

רש"י ד"ה לאחותו (במדבר ו' ו' ז') מת"ל וכו' ולאמו מת"ל משום מת מצוה לא איצטריך דמלאביו נפק' ודרשי לי' בספרי וכו' עכ"ל, הנה לשון הספרי שלפנינו אינו כלשון רש"י כאן, אלא כלשון הש"ס נזיר דף מ"ח ע"א וע"ב עיי"ש, אבל בזבחים דף ק' ע"א גרסינן כמו כאן עיי"ש. וכן הוא לישנ' דקרא בנזיר (במדבר ו' ו' ז') כל ימי הזירו לה' על נפשו מת לא יבוא, לאביו ולאמו לאחיו ולאחותו לא יטמא להם במותם וגו', וזה לשון הספרי סי' ק"ו, מה ת"ל לאביו ולאמו לא יטמא, לאביו ולאמו אינו מטמא, אבל מטמא למת מצוה, עד שלא יאמר יש לי בדין, הואיל וכהן גדול בל יטמא לקרובים, ונזיר בל יטמא לקרובים, אם למדתי לכ"הג שמטמא למת מצוה, אף נזיר מטמא למת מצוה, ועוד ק'וח, ומה כה"ג שוקדשתו קדושת עולם, אפ"ה מטמא למת מצוה, נזיר שקדשתו קדושת שעה, אינו דין שיטמא למת מצוה, לא אם אמרת בכה"ג, שאינו מביא קרבן על טומאתו, לפיכך מטמא למת מצוה, תאמר בנזיר שמביא קרבן על טומאתו, שלא יטמא למת מצוה, ת"ל לאביו ולאמו לא יטמא, לאביו ולאמו לא יטמא, אבל מטמא הוא למת מצוה, או לאביו ולאמו לא יטמא, אבל מטמא הוא לשאר מתים, אמרת ק"וח, ומה כהן הדיוט שמטמא הוא לקרובים, אין מטמא לשאר מתים, נזיר שאין מטמא לקרובים, אינו דין שלא יטמא לשאר מתים, מה ת"ל לאביו ולאמו לא יטמא, לאביו ולאמו לא יטמא, אבל מטמא הוא למת מצוה, הא עד שלא יאמר, יש לי בדין, נאמר כלל בכד"ב, ונאמר כלל בנזיר, מה כלל האמור בכה"ג, בל יטמא לקרובים, אף כלל האמור בנזיר בל יטמא לקרובים, אתה דן מכה"ג, ואני דן מכהן הדיוט, נאמר כלל בכהן הדיוט ונאמר כלל בנזיר, מה כלל דאמור בכהן הדיוט הרי הוא מטמא לקרובים, אף כלל האמור בנזיר הרי, הוא מטמא לקרובים,

אתה דן מכהן הדיוט, ואני דן מכהן גדול, ת"ל לאביו ולאמו לאחיו ולאחותו לא יטמא להם במותם, אם היה כהן הדיוט, לאביו ולאמו לא יטמא, אבל מטמא הוא למת מצוה, אם היה כהן גדול, לאחיו אין מטמא, אבל מטמא למת מצוה, אם היה הולך לשחוט את פסחו, לאחותו אין מטמא, אכל מטמא למת מצוה, אבל לבנו ולבתו לא נאמר, שאין הקטנים גזורים, עכ"ל הספרי:

וז"ל התורה והמצוה מהג' מלבים ז"ל:

לאביו ולאמו לאחיו ולאחותו לא יטמא להם, כבר ביארתי בכ"מ שכפל הכנוי עם גוף הפעול, יש בו מיעוט, כמו ולאחותו "לא "יטמא, ובאחיכם לא תרדה בו, וכן פה מה שכפל מלת להם, בא למעט רק להם לא יטמא אבל מטמא לרחוקים שהוא כ"ש מכ"ה, רק שממעט מת מצוה, והנה מ"ש בכלל על כל נפשות מת לא יבוא אין ללמוד שכולל גם קרובים כמו כלל האמור בכה"ג, דהא בכלל האמור בכה"ג אינו כולל קרובים, וע"כ אצטריך אביו לגופי' שהנזיר א"מ לקרובים ומטמא למ"מ, ואמו מוסף שגם אם הנזיר הוא כהן הדיוט מטמא למ"מ, ואחיו מוסף אף שהוא כהן גדול, ולאחותו מוסף אף שהולך לשחוט את פסחו. והנה הנוסח הזה הוא ע"פ פרש"י ברכות דף י"ט ע"ב שהביא כן דברי הספרי וכן הוא בזבחים דף ק', אבל בנזיר מ"ח, איכ' בסוגי' זו פלפולים גדולים ושטה עמוקה. ומה שכתב בספרי אבל לבנו ולבתו לא נאמר, ר"ל שאחר שלא שייכי בנזירות ידעינן מכ"ש מלאביו ולאמו ששייכים בנזירות ואין מטמא להם, עכ"ל התורה והמצוה. ודע הא דהזכיר הש"ס כאן ולמול "את יבנו, לא הזכיר בספרי מזה כלום, רק תנא שם שהולך לשחוט את פסחו ודו"ק:

רש"י ד"ה אמרת לא יטמא. (א) הואיל ועונת שחיטת הפסח היא וחלה עליו חובת(ב) הפסח שהיא בכרת וכו' (ג) ולמול בנו נמי מצות כרת היא (ד) ואית דאמרי בע"פ נמי קאמר דמילת זכריו מעכב הפסח עכ"ל:

א הואיל ועונת שחיטת הפסח היא וכו'. משמע דוק' בי"ד לאחר חצות, וכן במילה ביום ח', אבל קודם חצות, או בז' והולך למול למחר, דלא עונת שחיטת הפסח ועונת מילה עדיין, דקדמ' אינות לחובת הפסח והמילה, חוזר ומטמאה (עיין זבחים ק' ע"א):

ב הפסח שהוא בכרת ולמול בנו נמי מצות כרת הוא. ז"ל הרמב"ם במנין המצות ל"ת ס', זה הכלל כל שענוש הכתוב עליו כרת, או מיתות ב"ד, ה"ז ל"ת, חוץ ממילה ופסח שהן בכרת והן מ"ע:

ג ולמול בנו נמי מצות כרת היא. בדיוק נקט רש"י במילה מצות כרת היא, ולא נקט שהוא בכרת, כמו שפי' בפסח, משום דבמילה אינו חייב האב כרת לעולם, רק הבן

ולאחר שיגדיל דוק', כמפורש (ביור"ד רס"א ס"א), משא"כ בפסח שהוא בעצמו בכרת מיד. ובזה מדויק דברי התוס' בד"ה אמרת, שכתבו וגם מילה "שייך "בה כרת עיי"ש:

ד ואית דאמרי בערב פסח נמי קאמר דמילת זכריו (ר"ל בניו), מעכב הפסח עכ"ל, וצ"ל דמיירי בפסח הבא בטומאה, שמשום פסח עצמו אינו מפסיד בטומאתו, רק שמפני מילת זכריו שמעכבו (צל"ח):

תוס' ד"ה מדלגין הייני. תימ' לפ"ה דפי' (בשבת קנ"ב ע"ב) גולל כיסוי של ארון (ודופק הוא דף שנתן מצדו ונקרא דופק על שהמת דופק שם) וכו', וי"ל דלא קשה (א) דתני' בשמחות פ"ד הכ"א, כל טומאה שאין הנזיר מגלח עליה, אין כהן מוזהר עליו וכו', ואר"ת דליתי' להני כללי (ב) דהא אמר התם רביעית דם אין הנזיר מגלח עליו, עד שיהי' חצי לוג, (ג) ואפ"ה הכהן מוזהר עליו וכו', דכל דבר המקבל טומאה אין חוצץ בפני הטומאה (מגילה כ"ו ע"ב) וכו', ודא וי"ל דאין מטמא אלא צד החיצון וכו' עכ"ל:

(**א**) דתני' בשמחות וכו'. ז"ל מס' שמחות פ"ד הכ"א, כל טומאה מן המת שהנזיר מגלח עליה סופג את הארבעים, ושאין הנזיר מגלח עליה אין סופג את הארבעים, והנה לא נזכר שם במס' שמחות כהן כלל, ופשוט משמע לענין נזיר קאי, ואפשר משום דלעיל מיני' מייתי מדיני כה"ג עיי"ש:

ב דהא אמר התם. ר"ל שם (נזיר נ"ד ע"א) על אלו הטומאת הנזיר מגלח על המת על כזית מן המת ועל חצי לוג דם וכו' אבל הסככות והפרעות ובית הפרס וארץ העמים והגולל והדופק ורביעית דם וכו' על אלו אין הנזיר מג לח וכו':

ג ואפ"ה הכהן מוזהר עליו וכו'. ר"ל שעובר בלאו על נפש מת לא יבוא, ומה"ט מבי' ר"ת רביעית דם דוק', ולא הבי' מסככות ופרעות ובית הפרס, לפי שבאלו שהכהן מוזהר רק מדרבנן. ודע לפי מה שמסיק התוס' דפי' ר"ת "גולל היינו מצבה, לפירושו, דופק, היינו לפעמים "סומכין "אבן "המצבה "באבנים "קטנים (עיין טוש"ע סי' שס"ט):

ד וי"ל דאין מטמא אלא צד החיצון שבו אבל צד הפנימי טהור. פי' היינו ג"כ בדבר שאין מקבל טומאה כגון אבן ואדמה וכלי חרס מוקף צמיד פתיל ובהמה, אבל בדבר המקבל טומאה שעשאה גולל, ודאי אף צד הפנימי טמא, שהרי נוגע בעצמו. ועוד הוי יודע דגולל דיש בו טומאה כמו מת עצמו במגע ואוהל, לפרש"י (עירובין פ"א מ"ז) היינו אף אחר שפירש מן הקבר נמי דין גולל יש בו, אבל לרמב"ם פט"ו דאהלות מ"ט, דלאחר שפירש מן הקבר אין בו טומאה כלל והוא טהור (ראש יוסף):

תוס' ד"ה ורוב ארונות יש להם חלל טפח. וצ"ל שראש הארון פתוח (ר"ל שאין עליו כסא מלמעלה), שאם היה סתום, אדרבה כי יש בו פותח טפח מטמ' וכו', מפני שהוא כקבר

סתום וכו', אבל בטומאה רצוצה אין מטמ' אלא כנגד הטומאה וכו' עכ"ל, וליתר ביאור אעתיק קצת מדברי הרמב"ם ז"ל בפ"ז מה' טומאת מת ה"ד כתב וז"ל אין הקבר סתום מטמא מכל סביביו, עד שיהי' שם חלל טפח על טפח על רום טפח, אפילו הגביה הבנין על גבי חלל טפח עד לרקיע, הכל טמא, לפי שהכל כקבר, היתה טומאה רצוצה, ולא היה שם חלל טפח, טומאה בוקעת ועולה בוקעת ויורדת, ואין טמא אלא הנוגע כנגד הטומאה בגגו מלמעלה, או המאהיל עליה מלמעלה, או הנוגע כנגדה מלמטה, או מה שהאהיל עליו מלמטה, אבל הנוגע בצדי הבנין טהור, זה כלל גדול בטומאת מת, שכל דבר המטמא באוהל מן המת, אם היה רצוץ שאין לו חלל טפח, הרי הטומאה בוקעת ועולה עד לרקיע, בוקעת ויורדת עד התהום, ואינה מטמאה מן הצדדין, כיצד גל של אבנים וכזית מן המת בתוכו, וכלים בצד הטומאה, ואין נוגעין בה, כלים טהורין, וכן כלי שבתוך הגל, מכוון כנגד הטומאה מלמעלה או מלמטה טמא, שהטומאה בוקעת ועולה וביקעת ויורדת, ואם היה מקום הטומאה חלל טפח על טפח על רום טפח, הוא כקבר סתום ומטמאה מכל סביביו עכ"ל, ועיין עוד בהלכות טומאת מת בפי"ב ה"א מה ששייך לכאן עיי"ש, ודין קבר סתום עיין ברמב"ם בפ"ב מה' טומאת מת הט"ו עיי"ש:

דף כ.

ע"א גמר' א"ל ר' פפא לאביי מ"ש ראשונים דמתרחיש להו ניסא וכו' א"ל קמאי וכו'. אע"ג דלאביי ניסא לאו מעליות' היא, כדאמר אביי (שבת נ"ג ע"ב), י"ל היינו דוק' כשנשתנה לו בנס סדרי בראשית עיי"ש, אבל להוריד גשמים כשצריכי' להם, סדרי בראשית היא: **ומ"ש** אנן דלא מתרחיש לן ניסא. ואע"ג גם לן מתרחיש ניסא, עיין (נדה ל"א ע"א) עושה נפלאות לבדו וכו' אלא שאין בעל הנס מכיר בניסו עיי"ש, י"ל דה"ק מ"ש ראשונים דמתרחיש להו ניסא בהתגליא, ונתקדש שמו יתברך, ומ"ש אנן דלא מתרחיש לן ניסא בהתגלי', אלא בהסתר, ואין כאן קידוש השם כ"כ, וקמתרץ לי' אביי ראשונים שמסרו נפשם אקדושת השם, לכן מדה כ"מ איתרחיש להו ניסא שהי' בהם קידוש השם, אנן לא מסרינן נפשין אק"הש, לכן מדה כ"מ לא איתרחש לן ניסא שיש בהם קידוש השם: **בשני** דר' יהוד' כולה תנוי בנזיקין הוה. לא היו גדולים בתורה אלא בסדר נזיקין (רש"י), ולכאור' ר' יהוד' שהיה תלמידו דרב ושמואל, וסתם שמעתי' דרב בדרי בתראי, איהו אמר להו בבי מדרשא (רש"י חולין מ"ד ע"א), והא דהלכה כשמואל בדיני, לפי שהיה רגיל לפסוק דינין, ורב היה רגיל לדקדק באיסור והיתר, לכך סמכו על הוראותיו לענייני איסור והיתר (רא"ש ב"ק פ"ד סי' ד'), וא"כ האיך קאמר בשני דר' יהוד' לא היו גדולי' אלא בס' נזיקין, וי"ל דש"ס קאי הכי לפי רוב' דעלמ':

ואנן קא מתנינן ששה סדרים. משמע דאחרונים טובים מראשונים, ואע"ג (בר"ה כ"ה ע"ב) אית' א"א שיהיו אחרונים כראשונים, י"ל מ"מ האחרונים לא גרמו שא"א שיהיו כראשונים:

כי הוה שליף חד מסאני' וכו'. פי' כשהסיר רק מנעל א', משום עינוי, מיד ירד הגשם, ונתקיים בו והיה טרם יקראו ואני אענה וגו' (ישעי' ס"ה כ"ד), ועיין לקמן ל"ד ע"ב אמר לה לאו, אלא הוא דומ' כעבד לפני המלך, ועיין (בראשית כ"ז כ' ברש"י ישן שם) ודו"ק:

ולית דמשגח בן. אפילו מידת הרחמים ח"ו:

קמאי קא מסרי נפשייהו אקדושת השם. וקיימו בעצמם וזאת התורה אדם כי ימות באהל, אין ד"ת מתקיימין אלא במי שממית עצמו עליה (לקמן ס"ג ע"ב), וא"כ הראשונים באמת תנוי יותר מאחרונים:

כי הא דר' אדא בר אהבה חזיי' להההיא כותית וכו' שיימו' בד' מאות זוז. מביא ראי' מר"א בר אהבה למסירת הנפש דקמאי, ואע"ג דממון בלבד התחייב ר' אדא לשלם, ולא מסר נפשי', מ"מ בשעה שקרע מינה הכרבלת', לא ידע אי לא בנפשי' הוא. א"נ הא דזלזל עצמו לעשות כן, זה גופ' הוה מסירת הנפש. ובמהרש"א משמע שבדיני ישראל שיימו עיי"ש:

שיימי' בד' מאות זוז. ר"ל הבגד והבזיון, ועיין במהרש"א ח"א:

מתון ד' מאות זוזי שוי'. לפי הפשוט נראה כאילו אמר שעכשיו הפסיד ד' מאות, עיין רש"י, ובדרך דרש י"ל דהכי קאמר, שמסירת נפש של מתון זו, ד' מאות זוזי שוי', ולא התחרט בדבר:

ר' גידל הוה רגיל ויתיב אשערי דטבילה וא"ל הכי טבלה. משום דתמיד באים פנים חדשות, המתחילות לטבול לטהרת נידותן, שלא טבלו מעולם, מש"ה רגיל לעשות כן, ללמוד להן הלכות טבילה בשעת מעשה ממש. א"נ שמא שכחו, דפעמים עוברין על האשה כמה חדשים שאינה צריכה טבילה, כגון בימי עיבור והנקה:

דף כ' ע"א רש"י ד"ה אבל מטמא למת מצוה. (א) והוא כבוד הבריות (ב) ודוח' דבר תורה עכ"ל:

(**א**) והוא כבוד הבריות. פי' הקבורה. ודע (בסנהדרין מ"ו ע"א) אית' איבעי' דלא איפשט', אי קבורה משום בזיונה הוא, או משום כפרה למת עיי"ש. וכתב יור"ד שמ"ח ס"ב, אפילו מי שאין לו ממון, שציוה ואמר אל תקברוהו, אין שומעין לו וכתב הש"ך משום דאיכ' בזיוני דחיי עכ"ל, ולפי"ז פרש"י דהכא וכן נמי מה שפירש"י לקמן בד"ה שב ואל תעשה וכו', דקא מיעקר בידים מפני כבוד הבריות עיי"ש, ניחא לפי דברי הש"ך, אבל

הרמב"ם פ"א מה' אבל ה"א כתב וז"ל אם ציוה שלא יקבר אין שומעין לו שהקבורה מצוה שנאמר כי קבור תקברנו עיי"ש, וכתב בלחם משנה לדברי הרמב"ם דיליף מקרא לא צריך לטעמי' משום בזיוני וכבוד, אלא דאוריית' היא עיי"ש, ולפי"ז מה שפירש"י והוא כבוד הבריות, הוא דלא כשיטות הרמב"ם, ולרמב"ם צריך לפרש קו' הש"ס דהכא בדרך אחר ודו"ק:

ב ודוח' דבר תורה. כלומר אפילו מ"ע שיש בה כרת, דהיינו מילה ופסח, ולתוס' אפי' והם נזיר וכה"ג:

רש"י ד"ה שב ואל תעשה שאני. (א) דברים רבים התירו לעקור ד"ת (ב) מפני סייג ומפני כבוד הבריות וכו' דמעיקר' כשנכתב ל"ת דטומאה לא על מ"מ נכתב (ג) כשם שלא נכתב על הקרובים וכו' עכ"ל:

א דברים רבים התירו לעקור ד"ת מפני סייג ומפני כבוד הבריות. הנה דברים רבים הללו כולהו מפורש (ביבמות צ' ע"ב) כגון דם שנטמא וזרקו במזיד לא הורצו להתיר הבשר באכילה, וערל, והזאה, ואזמל, וסדין בציצית, וכבשי עצרת, ושופר, ולולב, עיי"ש בפירש"י, שפירש שם מה הוא הסייג בכל אחד ואחד, ולזה כיון רש"י שפי' כאן ודכותיהו טובא ביבמות:

ב מפני סייג ומפני כבוד הבריות. פי' הני ח' דברים ששנינו ביבמות, שכתבתי בדיבור הקודם ערל והזאה וכו', כולהו משום סייג התירו לדחות בשב ואל תעשה, אבל "השבת "אבדה שהיא ממון, "ופסח שהיא איסור', הני תרתי, משום כבוד הבריות התירו לדחות בשב ואל תעשה, והיינו שמסיים רש"י אבל השבת אבדה ופסח לכל ישראל נאמר ואצל כבוד הבריות נתנו לדחות וכו':

ג כשם שלא נכתב על הקרובים וכו'. פי' כמו גבי כהן הדיוט, לא ניתן ל"ת דטומאה מלטמא להקרובים שלו כמפורש (ויקרא כ"א ב'), כך לא ניתן איסור טומאה בכהן ונזיר במת מצוה ולא נקרא דחי' כלל, וראי' לדבר שהרי בנזיר כשניתן לא תעשה דטומאה מלטמא לקרובים (במדבר ו' ז') הוציא והתיר מכללם מת מצוה, כדדריש לה בספרי, לאביו ולאמו וכו' ולאחותו, אבל מטמ' הוא למת מצוה, וא"כ הוי כאילו כתיב מפורש, על נפש מת לא יבוא, כי אם למת מצוה, ורצה לומר, דגבי מת מצוה, לא אמרתי לך איסור זה, וא"כ הוי מת מצוה דומי' דטומאת קרובים של כהן הדיוט (ועיין הגמהרש"ש). ובגליון מהרש"א כתב בשם הרמב"ן, דמש"ה לא נקרא במ"מ דחי', כיון דאין קבורת מ"מ בכהן, בלתי יטמא, משא"כ סדין בציצית, שיכול זה לקיים ציצית, בלתי יעבור משום כלאים, שפיר נקרא דחיה:

רש"י ד"ה בנזקין הוה. לא היו גדולים בכל (א) גמר' של ארבע סדרים אלא (ב) בתלתא בבי שלנו והאי מילת' נקט לה הכא וכו' עכ"ל:

א גמר' של ד' סדרים. פי' גמר' של סדר מועד נשים ונזיקין וקדשים. ואפשר לפי שעל סדר זרעים ליכ' גמר' אלא למס' ברכות, וכן בסדר טהרות ליכ' גמר' אלא למס' נדה, לא קחשיב להו:

ב בתלתא בבי שלנו. פי' במס' בבא קמא וב"מ וב"ב, והא דאית' בש"ס כולי תנוי בניזקין הוה, לאו בכולי סדר נזיקין קאמר, אלא בהני ג' בבי קאמר, והני ג' בבי, נזיקין קרי לי', וכעין דאית' (ע"ז ז' ע"א) כולה נזיקין, חדא מס' היא עיי"ש, דר"ל התלתא בבי לבד, כי שם המסכת' דג' בבי, הוא נזיקין, כשם הסדר, וכמו בסדר טהרות יש ג"כ מס' בשם טהרות, עי' של"ה תורה שבע"פ אות קו"ף, ועי' (בתענית כ"ד) כולה תנוי בנזיקין הוה, ופרש"י בסדר נזיקין עיי"ש:

רש"י ד"ה האשה שכובשת ירק וכו'. משנה היא במס' עוקצין פ"ב מ"א עכ"ל, ז"ל המשנה שם, זתים שכבשן בטרפיהן טהורים לפי שלא כבשן אלא למראה וכו', ופי' ר' עובדי', זתים שכבשן, ביין או בחומץ או בשאר משקין, בטרפיהן, עם העלים שלהם, עלה זית, מתרגמינן טרף זיתא, טהורי', אם נגע שרץ בעלין טהורי' הזתים והעלים, דלא חשיבי העלים לא יד ולא שומר, לפי שלא כבשן בטרפיהן, אלא למראה, כדי שיהיו נראין יפין יותר כשהעלים עמהן, דנראה כאילו מחדש נתלשו עיי"ש. ולפי שרש"י ז"ל פי' בלשון אחר, לכן הארכתי בהעתקה, ועיין בתוס' ד"ה זתים. ודע מה שפרש"י שמוסקין זתים, פי' לקיטת הזתים מן האילן, נקרא מוסק, כמו בוצר בענבים (פסחים ג' ע"ב):

רש"י ד"ה הויות דרב ושמואל קא חזינא הכא. כלומר טעם משניות הללו קשה עלי ככל הקושיות שהיו שני רבותי מתקשין בהן בכל הגמר' עכ"ל, מה שפרש"י שהיו שני רבותי, ר"ל שר' יהוד' היה תלמיד של רב ואח"כ תלמידו של שמואל:

רש"י ד"ה בתליתר מתיבתא. בי"ג פנים יש בינינו וא' משנה ובריית' של ו' סדרים וכו' כגון (ב) משנת רבי (ג) ור' חייא (ד) ומשנת בר קפרא (ה) ולוי (ו) ותנא דבי שמואל וכו' עכ"ל:

(**א**) משנה ובריית' של ו' סדרים. פי' המשניות של ששה סדרים שלנו, הם בי"ג פנים כגון משנת רבי ומשנת בר קפרא וכו' כדברי רש"י לקמן.

ודע מה שפרש"י ובריית' יש לדקדק בו, דלשון זה הוה ניח', אי גם הברייתות היו נשנו בי"ג פנים ודו"ק:

ב משנת רבי. פי' משניות שלנו שסידר רבינו הקדוש:

ג ור' חייא. פי' הברייתות שסידר ונישנו בבי ר' חייא ור' אושעי' (כדאית' חולין קמ"א). ודע בהקדמ' לפי' התורה והמצוה לספרא דתורת כהנים כתב ומבי' ראי' שה ספרא דתורת כהנים, נסדר ע"י ר' חייא הגדול בעל הברייתות, בדור אחרון של התנאים, ומה שאית' סתם ספרא רבי יהוד' (והוא ר' יהוד' בר אלעי) היינו שנסדר אליב' דר' יהוד', וכן צ"ל בפרש"י (גיטין ס"ז ע"א) בענין אליב' דר' עקיב' עיי"ש. והא דנקט בהרבה מקומות שם ר' חייא, ולא הזכיר שם ר' אושעי' אפשר דר' חייא היה יותר גדול מר' אושעי' בענין הסידור הברייתות. ועיין רש"י (בבא מציעא ל"ד ע"א) ד"ה לתנאי, וז"ל שיילינהו בני הישיבה, לתנאי שהיו שונין תוספתא דר' חייא ותוספתא דר' אושעיא שהם עיקר וכו' עיי"ש, מלשון זה משמע קצת דר' חייא שנה תוספתא בפני עצמו, ור' אושעיא בפני עצמו ודו"ק:

ד ומשנת בר קפרא. ז"ל ירושלמי סוף מס' הוריות ר' אבא בר כהנא אזל לחד אתר, אשכח ר' לוי יתיב ודרש, איש נתן לו האלקים עושר ונכסים וכבוד וגו', עושר זה המקרא, נכסים אלו ההלכות, וכבוד זה התוספתות, ואינו חסר לנפשו מכל אשר יתאוה נפשו, אלו משניות גדולות, כגון משנתו של ר"ח ור"א ומשנתו של בר קפרא וכו' עיי"ש, ועיין במדרש רבה (קהלת ו' ב') קצת בנוסח' אחרת עיי"ש, הרי דמשנת בר קפרא הוא מעין משנתו של ר"ח ור"א. ודע ז"ל אורחות צדיקים (שחיבר רבו של הר"י מיגש רבו של הרמב"ם ז"ל) בשער התורה, ור' חייא תלמידו של ר' יהוד' הנשיא, חבר התוספתא לבאר ענייני המשנה, ור' אושעי' ובר קפרא חברו ברייתות, לבאר ענייני המשנה עיי"ש, הרי דאף ר' אושעי' חבר ברייתות, כמו בר קפרא, והוא ג"כ מי"ג פנים:

ה ולוי. פי' לוי ג"כ סידר ברייתות דששה סדרים, כר' חייא או כר' אושעי' חוץ מבית מדרשו של רבי (רש"י כתובות):

ו ותנא דבי שמואל. ז"ל רש"י (ביצה כ"ט ע"א) ד"ה תנא דבי שמואל, בתוספתא שסידר שמואל מתנאים שלפניו, כמו שסידר ר' חייא ור' אושעיא, וכמו שסידר רבי את המשנ' עיי"ש, ור"ל דשמואל חבירו של רב, סדר ששה סדרים תוספתא, כמו שחיבר וסידר רב הספרא מה שקיבלו מתנאים שלפניהם, וכמו שסידר הברייתות, וכמו שסידר רבינו הקדוש המשניות (מצאתי). והנה כאן מבואר דר' חייא חיבר התוספתא, ופעמים נקראים בשם ברייתות, ועיין בשפ"ח לגמר' (לעיל ב' ע"ב) ד"ה והדר, ועיין בשפ"ח לגמר' לעיל י"ט ע"א ד"ה דתני, ועי' של"ה כלל תוספתא ודו"ק:

רש"י ד"ה כרבלתא. שם לבוש חשוב כמו פטשיהן וכרבלתהון דניאל ג' כ"א) עכ"ל, בענין כשצוה נבוכדנצר להשליך לח נני' ועישאל ועזרי' לתוך כבשן האש, שם כתיב

שקשרו אותם כמו שהם לבושים בפטשיהון וכרבלתהון, פירש"י פטשיהון וכרבלתהון, מיני מלבוש מלכות שהיו להם, ובמצודות פי"ו פטשיהון הם המכנסים, כרבלתהון, מין לבוש עשוי להתעטף בו, ודוגמתו ודוד מכורבל במעיל (ד"ה א' ט"ו). ולפרש"י הפריצות היה שהלכה במלבוש חשוב לשוק בלא כיסוי סרבל (מהרש"ל), ועיין בהגהת הש"ס בשם הערוך:

רש"י ד"ה כי קאקי חיורי. אווזי' לבנים עכ"ל, הא דבחר ר' גידל לדמותן לאווזות. י"ל משום דכתיב איש איש כי תשטה אשתו, ודרשו רז"ל אין אדם חוטא בזנות אא"כ נכנס בו רוח שטות (וכענין שאמרו חוש המישוש חרפה הוא), ואית' (לקמן נ"ז ע"א) הרואה אווז בחלום יצפה לחכמה, שנאמר חכמות בחוץ תרונה, ולכן אמר דמיין באפאי כי אווזות, היינו כעין הרואה אווזות, המרמזים לחכמה, ולא אתפתה לרוח שטות (מגיד תעלומה):

רש"י ד"ה ר' יוחנן. אדם יפה תואר היה דאמרינן (בב"מ פ"ד ע"א) שופרי' דר' אבהו וכו' עכ"ל, המעיין שם ימצא שמה שהביא ראי' ממה דאית' שם שופרי' דר' א בהו וכו', לאו עיקר ראי' היא, ואדרבה דהש"ס פריך מהא, אלא הראי' הוא, ממה דאית' למעלה מזה הענין, א"ר יוחנן אנא אשתיירי משפירי ירושלים עיי"ש ודו"ק:

רש"י ד"ה שלא רצתה לזון. ליהנות מאשת אדניו עכ"ל, ושייך בזה ל' "מזון, לפי שאשה נקרא בל' אוכל כפרש"י כי אם הלחם אשר הוא אוכל (בראשית ל"ט ו'). והנה בגמר' נקט לזון, ורש"י ז"ל נקט ליהנות, וי"ל לפי מה שהעתקתי ממדרש נעלם בשפ"ח לרש"י (לעיל י"ז ע"א) ד"ה ויאכלו דל' "ליהנות, הוא פחות ומועט מל' לזון עיי"ש, י"ל היינו שפירש"י לרבותי' דעין יוסף לא לזון בלבד לא רצה, אלא אפילו ליהנות לא רצה מאשת אדוניו:

רש"י ד"ה נשים וכו' ותפילין נמי מ"ע שהזג"ג דסבר לילה ושבת לאו זמן תפילין עכ"ל, והנה הא דשבת ויו"ט לאו זמן תפילין הוא, מבואר בש"ע סי' ל"א, אבל דין תפילין בלילה, עיין בטוש"ע סי' ל', ושם כתב הטור דקיי"ל לילה זמן תפילין הוא, אלא שאין להניחן בלילה משום גזירה שלא יישן בהן וכו' עיי"ש. ודע דהוסיף רש"י כאן תיבות "מדאורייתא:

רש"י ד"ה קטנים אפילו קטן שהגיע לחינוך לא הטילו על אביו לחנכו בק"ש לפי שאינו מצוי תמיד כשמגיע זמן ק"ש עכ"ל, ז"ל הטור אור"ח סי' ע', קטני' פטורי' מק"ש, לר"ת דוק' בשלא הגיעו לחינוך, ולרש"י אפילו הגיעו לחינוך, לא הטילו על אביו לחנכו בק"ש, לפי שאינו מצוי אצלו, כשמגיע זמן ק"ש "בערב, או "ישן "הוא "בבקר עיי"ש, וכן הוא ל' הש"ע, והנה הוסיפו הטור וש"ע לפירש"י, ואפשר שיש לכל ול דברי הטוש"ע בפרש"י ודו"ק:

תוס' ד"ה אמרת לא יטמא וכו'. (א) וי"ל מדלא כייל גבי עושה פסחו כמו גבי אחרים מי שהיה נזיר וכהן הדיוט וכו' (ב) א"נ י"ל וכו' וא"כ מסברא יש לנו לומר וכו' וכולהו אינך עכ"ל:

(**א**) וי"ל מדלא כייל גבי עושה פסחו כמו גבי אחרים וכו'. ולפי מה שהעתקתי בשפ"ח לרש"י ד"ה ולאחותו, מבואר דתוס' לא כתבו לפי גירס' שבספרי שלפנינו, ועיין במהרש"א:

ב א"נ י"ל וכו' וא"כ מסברא יש לנו לומר דאינו מטמא לקרובים כמו נזיר וכולהו אינך. פי' דבבריית' תני הקל קודם, ואח"כ החמור, כמו כהן הדיוט ואח"כ כה"ג, ואם אית' דפסח לא דחי קרובים, וקיל מכה"ג, א"כ הל"ל קודם כה"ג, וע"כ מסברא י"ל דאינו מטמא לקרובים, כמו נזיר וכולהו אינך, רצה לומר כמו נזיר עם כה"ג, דאין מטמא לקרובים, ועיין תוס' זבחים ק' ע"א ד"ה הרי בסוף דבריהם (מל"ה):

תוס' ד"ה שב ואל תעשה שאני וכו'. אלא נראה מנזיר לא גמרינן דמה לנזיר שכן ישנו בשאלה וכו' עכ"ל, עיין רמב"ם פ"ב מה' נזיר ה"א, דמי שנדר בנזיר ונחם על נדרו, ה"ז נשאל לחכם ומתיר לו נזירותו, כדרך שמתירין שאר הנדרים עיי"ש. ודע ממה שכתבו התוס', וכן מכהן, מה לכהן שכן לאו שאינן שוה בכל עכ"ל, מצינו שיש נ"מ בין רש"י לתוס' לדינא, דלרש"י אפילו לאו דכהונה לבד לא ניתן לדחות מפני כבוד הבריות, ולהתוס' לאו דכהונה עכ"פ ניתן לדחות, ולפי"ז מה שפסק הרמ"א יור"ד שע"ב, דכהן ערום אסור להמתין עד שילבש עצמו היינו כדעת רש"י דוק' (מפרשים):

דף כ:

ע"ב גמר' ובברכת המזון. ומסתבר עבדים שחייבין בבהמ"ז חייבי' הם כל ד' ברכות, ולא כפועלים שמקצרים בב"המז, כדאית' (לעיל ט"ז ע"א ובש"ע קצ"א), ובש"ע סי' קפ"ו לא הזכיר "עבדים, אלא נשים "וקטנים, ואפשר משום דלא שכיחי דין עבדים בז"הז, ועי' יור"ד רס"ז ודו"ק:

מה דתימ' הואיל ואית בה מלכות שמים וכו'. ואין לדקדק הא ק"ש היא קבלת מלכות שמים, וא"כ האיך שייך לומר הואיל ואית בה, די"ל משום דחוץ יחוד מלכות שמים, אית בה נמי אהבתו ויראתו (כתוס' לעיל י"ג ע"א ד"ה עד), לכן שייך ל' ואית בה. ודע דהב"י בסי' ע', וכן בש"ע שם כתב, דעבד ואשה חייבי' הם בקבלת הייחוד, ונכון שיקראו לפחות פסוק ראשון עיי"ש ודו"ק:

מהו דתימ' הואיל וכתיב בה ערב ובקר וצהרים וכו' קמ"ל. ואפשר הא דתפלה באמת אינו כמ"ש שהז"ג, י"ל הטעם משום דכבר מפורש ע"י דניאל (דניאל ו' י"א) וזימנן תלתא

ביומא הוא ברך על ברכוהי וגו' (והעתקתי בשפ"ח לגמר' לקמן ל"א ע"א ד"ה לעולם) וכתיב סתם זמנין תלתא ביומא, ולא כתיב הזמן כמו שנאמר בתהלים:

הואיל וכתיב בה ערב וגו'. לישנא דקרא (תהלים נ"ה י"ח) ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה וישמע קולי, ותרגום אשיחה ואצלי, ופרש"י ערב ובקר וצהרים, ערבית שחרית ומנחה, ג' תפלות. ודע ממה שפרש"י וצהרים תפלת מנחה, משמע שבצהרים ממש, דהיינו בשש שעות, היה דוד מתפלל מנחה, והוא כעין דאית' (יומא כ"ח ע"ב) צלותי' דמנחה דאברהם מכי משחרי כותלי עיי"ש, וא"כ היה דוד המלך מתפלל מנחה בתחלת זמנ' ממש, ולפי"ז נהג במנחה, כמו שנהג בשחרית וערבית (כמו שמבואר בשפ"ח לתוס' לעיל ב' ע"א ד"ה מברך בפי' שבע ביום הללתיך עיי"ש), ולפי"ז הכי פי' "ערב, מיד בצאת הכוכבים, "ובקר, מיד כותוקין, "וצהרים, מיד בשש שעות, אשיחה ואהמה וישמע קולי. והענין אי צהרים נקרא שש שעות כתבתי בשפ"ח לרש"י לקמן כ"ז ע"א ד"ה כשהוא אומר כחום היום עיי"ש:

וכתיב בתת ה' לכם בערב בשר לאכול ולחם בבקר וכו'. פי' ו אית' עלה (יומא ע"ו ע"ב) בתחלה היו ישראל דומין כתרנגולים שמנקרין באשפי, עד שבא עשה וקבע להם זמן הסעודה בבקר ובערב עיי"ש, וא"כ מהו דתימ' כמ"ע שהז"ג דמי קמ"ל:

דבר תורה. פי' הלכה למשה מסיני (רש"י לעיל י"ט ע"ב):

ועוד כל מ"ע נחייבינהו מדרבנן. פי' כל מ"ע שהזמן גרמ', נחייבינהו מדרבנן, כלומר הוה להו לרבנן לחייבם ודו"ק:

זכור ושמור כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה. ורמז לדרש זה, י"ל דהא זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו כפרש"י (שמות כ' ח'). ואולי מה"ט לא כתיב (שמות כ' י' ודברים ה' י"ד) לא תעשה כל מלאכה אתה "ואשתך וגו'. א"נ משום אשתו כגופו (כדלקמן כ"ד ע"א):

א"ל רבינא לרבא נשים בב"המז דאוריית' או דרבנן וכו' ת"ש באמת אמרו וכו'. ויש לדקדק והא רבא אמר לעיל מינה, א"כ כל מ"ע נחייבינהו מדרבנן, הרי דסבר רבא אי נאמר במצוה עשה אחת שהז"ג שהנשים פטורות, ורבנן מחייבין אותם, מהראוי לעשות כן בכל מ"ע, א"כ גם בכאן ליפשט רבא לרבינא דע"כ מדאוריית' נשים חייבי', דאי מדאוריית' נשים פטורות ומדרבנן נתחייבו, א"כ נחייבינהו בכל מ"ע (עיין בצל"ח), וי"ל הא דנשים פטורות ממ"ע שהז"ג כתב הכל בו הטעם, לפי שהם ברשות אחרים, וכיון שהוא מ"ע שהז"ג, דילמא באותו זמן יהיו מוכרחים לעבוד לבעליהם, (עיין כתב סופר אור"ח סי' ע"ה), ולפי"ז אי ס"ד דנשים חייבות בקידוש היום אף שהוא מ"ע שהז"ג, אעפ"כ רבנן חייביהו, ע"כ צ"ל דאפקיעו רבנן שיעבודא דבעל ואדון בזמן עשיות

המצוה דקידוש, א"כ בכל מ"ע נמי נימ' הכי, משא"כ ברכת המזון סברת הפטור דנשים מדאוריית' הוא, או כרש"י דלא נטלו חלק בארץ, או כתוס' משום דליתנייהו בברית ותורה, ורבנן הוא דחייבינהו מצד הסבר' דחייב אדם לברך על טובותיו, או מטעם אחר, לכן אין לדמות זה לשאר מ"ע (מג"ת). ודע מה שכתב דחייבינהו מדרבנן דאפקיעו רבנן לשיעבודא דבעל, י"ל מצד כל דמקדש אדעת' דרבנן מקדש (ניטין ל"ג ע"א) עיי"ש ברש"י ד"ה תינח בקדש בכספא, והנה שם אמר רבינא כן, וגם כאן א"ל רבינא לרבא הכי:

למאי נ"מ לאפוקי רבים ידי חובתן וכו'. הוי מצי למימר נפק' מינה בספק אם בירכה (ועיין במעדני יו"ט אות ר'), וי"ל דנפק' מינה לגבי רבים, הוי רבותי' טפי מנפק' מינה לגבי יחיד:

באמת אמרו. כל באמת הלכה היא ואין חולק בדבר (רש"י סוכה ל"א ע"א), ועיין כתובות ד' ע"ב באמת אמרו מזגו לו את הכוס עיי"ש:

כגון דאכל שיעור' דרבנן וכו'. עיין תוס' לקמן מ"ח ע"א ד"ה עד:

דרש ר' עויר' זימנין א"ל משמי' דר' אמי וזמנין אמר לה משמי' דר' אסי. לאו משום ספיקא דגברא דלא ידע אי ר' אמי או ר' אסי דרש כן, ולפיכך א"ל זמניך הכי וזמנין הכי, אלא לפי שר' עוירא שמע כן מר' אמי, ומר' אסי, לכן בא ואמר זמנין משמי' דר' אמי, וזמנין משמי' דר' אסי (סמיכות חכמים), והכי פירושו ג"כ מ"מ שמצינו כן בש"ס. ומשמעינו הגם דמחויב לומר דבר בשם אומרו, אם שמע הלכה ביחד משני חכמים אין מחויב להזכיר שם שניהם ביחד (מג"ת) **אמרו** מלאכי השרת כתיב בתורתיך וכו' שכתבתי להם בתורה וכו'. פי' כעין שאית' (בסנהדרין צ"א ע"א) בענין דין של בני אפריקא ובני מצרים עם ישראל, שהלך גביהא בן פסיסא לדון עמהם, ואמר להם מהיכן אתם מביאין ראי', אמרו לו מן התורה, אמר להם אף אני לא אביא ראי' אלא מן התורה עיי"ש, מוכח מהתם דאז הראי' היא נכונה, אם היא ממקום שנתקשה משם, ולפי"ז לפי שמלאכי השרת אמרו "כתיב "בתורתיך אשר לא ישא פנים, וא"כ לא הביאו ראי' אלא מן התורה, לכן השיב להם הקב"ה "שכתבתי "להם "בתורה, אף אני לא אביא ראי' אלא מן התורה:

וכי לא אשא פנים לישראל שכתבתי להם בתורה ואכלת ושבעת וברכת והם מדקדקים על עצמם עד כזית וכו'. פי' נשיאות פנים, הוא שהקב"ה עושה עמהם לפנים משורת הדין, והיינו שהשיב הקב"ה הלוא ישראל ג"כ עושין לפנים משורת הדין, שהרי כתבתי ואכלת ושבעת וברכת, והם מברכין עד כזית וכביצה, וכשם שהם עושין לי לפנים משורת הדין, כך אני עושה לפנים משורת הדין, ונושא להם פנים (עיין בסמיכות חכמים):

והם מדקדקים על עצמם עד כזית ועד כביצה. פי' דהא בצדיקים כתיב (ויקרא כ"ו ה') ואכלתם לחמכם לשובע, ופרש"י אוכל קימעא והוא מתברך במעיו עיי"ש, הרי דהם שבעים מקימעא, אף שאינו לא כזית ולא כביצה, אבל לפי שאין ברכה לאחריה בפחות מכזית ומכביצה, לכן הם מדקדקים על עצמם ומוסיפין ואוכלין עד כזית וכביצה (מהגאון הח"ס ז"ל). והא דנקט עד כזית עד כביצה, פי' עד כזית בשיעור' דרבנן, ועד כביצה בשיעור' דאוריית' (שיטה מקובצת):

בעל קרי. הוא הפולט שכבת זרע ברצונו דהיינו ששימש מטתו, או שלא ברצונו כגון שנדמ' לו בחלום שמשמש עם אשה, או שיצא ממנו קרי לאונסו ממש (ירושלמי). קרי הוא מל' מקרה רד"ק ש"א כ' כ"ו):

ועל המזון מברך לאחריו. פי' בהרהור, עיין תוס' ד"ה בעל:

ור' חסדא אמר הרהור לאו כדיבור דמי וכו'. ועיין בתוס', וכן פסק הטור סי' ס"ב, אבל ברמב"ם בה' ק"ש פרק א' פסק הרהור כדיבור דמי, עיין שאגת ארי' סי' ו' וסי' ק"ה עיי"ש. וכתב בראש יוסף נסתפקתי דילמא היינו דוק' בק"ש, דאינו יוצא בשמיעה, דכתיב ודברת בם, ואבל מה שיוצא בשמיעה, כמו מגילה וברכת המזון, אין הכי נמי דהרהור הוי כמו שמיעה, שזה בחוש השמע, וזה מכוין בלב עיי"ש ודו"ק:

כדאשכחן בסיני. דבסיני דיבור אסור הרהור מותר, דאית' (שבת פ"ו ע"ב) אמר אביי ניתנ' תורה לטבולי יום, ואמר אמימר עלה ראויה קאמינא, ואעפ"כ מי שאירע לו קרי בליל ו' בסיון דההיא שתא כבר שמע את הדברות, ולא סגי' דלא הרהר בלבו (ר' נסים גאון):

למה מהרהר א"ר אלעזר כדי שלא יהי' כל העולם עוסקין בו והוא יושב בטל וכו'. ואין לדקדק הא על המזון דמברך לאחריו בהרהור, ולמה מהרהר, הא לא שייך תירוצו של ר' אלעזר ור' אדא בר אהב', די"ל דהיינו דפריך לקמן והרי ברכת המזון לאחריו וכו', אלא דהש"ס ממתין מלהקשות מברכות המזון לאחריו, עד שסיים הקו' מתפלה גופ'. אלא דעל ק"ש יש לדקדק דהא תינח בעל קרי שהוא בציבור, אבל בעל קרי שהוא ביחידות מאי איכא למימר, ודוחק לומר דמתניתן בעל קרי מהרהר ק"ש בלבו, מיירי דוק' בציבור ועיין בס' קול רמז. ועיין בפני יהושע שכבר עמד בזה, וכתב דבירושלמי מוקי לה סיפ' דמתניתן, דקתני לקמן היה עומד ומתפלל ונזכר שהוא בעל קרי לא יפסיק וכו', דוק' בצבור, אבל ביחיד מפסיק עיי"ש, ולפי"ז שפיר מוקמינן מתניתן דהכא, דהיא רישא להאי משנה דלקמן, ג"כ בצבור, כמו בסיפא וכו' עיי"ש:

ונגרוס בפרקא אחרינא. פי' בהלכות דרך ארץ כדלקמן כ"ב ע"א (הב"ח):

דף כ' ע"ב רש"י ד"ה ומן התפלין. משום דסתם קטן אינו יודע לשמור גופו שלא יפיח בהן עכ"ל, (עיין סוכה מ"ב ע"א) ת"ר קטן היודע לשמור תפילין אביו לוקח לו תפילין, ופרש"י לשמור תפילין "שלא "יכניס "בהן "לב"הכ עיי"ש ודו"ק:

רש"י ד"ה וחייבין בתפלה. (א) דתפלה דרחמי היא (ב) ומדרבנן היא (ג) ותקנוה אף לנשים ולחנוך קטנים עכ"ל:

(**א**) דתפלה דרחמי היא. לא נתברר לענין תפילת המוספין, אי הוה ג"כ בכלל תפלה דרחמי, ולענין נשים מאי. וכן לפי הש"ע ק"ו ס"ב, דז"ל נשים ועבדים אע"פ שפטורים מק"ש חייבי' בתפלה מפני שהיא מ"ע שלא הז"ג וקטנים שהגיעו לחינוך חייבים לחנכם עכ"ל, הרי דכל עצמם שחייבים בתפלה מפני שהיא מ"ע שלא הז"ג, וא"כ תפלת המוספין שהיא כדבר שהזמן גרמ' נשים פטורות ודו"ק:

ב ומדרבנן היא. כך היא שיטות רש"י דתפלה דרבנן, וכן הוא שיטת הרמב"ן ורוב הפוסקים, אבל הרמב"ם ריש ה' תפלה כתב תפלה מ"ע דאוריית' היא דכתיב ולעבדו בכל לבבכם אך מדאוריית' די בפ"א ביום ובכל נוסח שירצה (עיין מ"א סי' ק"ו סק"ב), ולרמב"ן רק בעת צרה, התפלה היא דאוריית', ועיין ס' החינוך סי' תל"ג:

ג ותקנוהו אף לנשים ולחנוך הקטנים. י"ל הטעם שתקנו תפלה לנשים, לפי שתפלה רחמי היא, ובאשה מתוך שלבה רך ודמעתה מצוי' היא צועקת מתוך קירות לבה, ולב נשבר ונדכה אלקים לא תבזה, וכעין בחנה (ש"א א'). וכן לקטנים, מלבד מצות חינוך, שאם יזקין לא יסור ממנה, י"ל כי תפלת הקטנים, היוצא מהבל פיהם של תינוקות שאין בהם חטא, קרובה להשמע, וכדאית' (שבת קי"ט ע"ב) אינו דומה הבל פי שיש בו חטא, להבל פי שאין בו חטא עיי"ש. וזה תפילת אבינו מלכנו עשה למען תינוקות של בית רבן, וכדורשי רשומות, "תשבר "גרם (משלי כ"ח) ראשי תיבות ת'ש'ב'ר', תינוקות ש"ל ב"ית ר"בן:

רש"י ד"ה מה דתימ' נקיש תפילין למזוזה. דכתיב וקשרתם וכתבתם (דברים ו' ח' ט') מה מזוזה נשים חייבות אף תפלין נשים חייבות וכו' עכ"ל, הנה בש"ס גרסינן הואיל ואיתקוש תפילין למזוזה, ורש"י נקט נקיש תפילין למזוזה, ולפי גירסת הש"ס משמע שכבר מצינו שאיתקוש תפילין למזוזה וזה לא שמענו, לכן פירש"י דכוונ' דמה דתימ' נקיש מחדש תפילין למזוזה, איידי דכתיבי ביחד וקשרתם וכתבתם, וכן להלן נקיש מזוזה לת"ת צריכין לפרש כן בפרש"י (מג"ת). א"נ י"ל דהא כבר מצינו דתפילין ומזוזה שווין בדינם, לגבי כתיבות אשה ועבד וקטן, ויליף לי' מהיקש וקשרתם וכתבתם, כל

שישנו בקשירה ישנו בכתיבה, וכל שאינו בקשירה אינו בכתיבה (גיטין מ"ה ע"ב) עיי"ש, מהו דתימ' הכא נמי נקיש תפילין למזוזה קמ"ל:

רש"י ד"ה נקיש מזוזה לת"ת וכו' נא' מה ת"ת נשים פטורות ואע"ג דאין הזמן גרמ' רחמנ' פטרינהו דכתיב את בניכם ולא בנותיכם אף מזוזה נשים פטורות רבא קמ"ל דנשים חייבות דכתיב למען ירבו ימיכם וגו':

(**א**) מה ת"ת נשים פטורות. (קידושין כ"ט ע"ב) ואיהי מנלן דלא מיחייבא (ללמד לבנה) וכו', ואיהי מנלן דלא מיחייבה למילף נפשה וכו', ומנין שאין אחרים מצווין ללמדה וכו' עיי"ש, והנה לפי סוגי' דקידושין, ג' מיני פטורין איכ' באשה מת"ת, חדא דאשה פטורה ללמוד לבנה, ב) שאשה פטורה ללמוד לעצמה, ג) דהאב פטור ללמוד לבתו, והא דאב פטור ללמוד לבתו תורה, יליף לי' מדכתיב ולמדתם אותם את בניכם, ודרשינן ולא בנותיכם, א"כ מוכח הא דפרש"י כאן מה ת"ת נשים פטורות וכו', כיון רש"י להא דהאב פטור ללמוד את בתו ודו"ק:

ב קמ"ל דנשים חייבות במזוזה דכתיב למען ירבו ימיכם וכו'. הכי אית' (יומא י"א ע"ב) עיי"ש:

רש"י ד"ה קדוש היום. מ"ע שהז"ג היא זכור את יום השבת לקדשו זוכרה על היין עכ"ל, הכי אית' (פסחים ק"ו ע"א) עיי"ש. ואע"ג דקידוש על היין דרבנן, דמדאוריית' אינו אלא לזכור קדושת שבת בכניסתו בדברים בפה, ועל הכוס דרבנן הוא דתיקנו, י"ל דהכי קאמר אחר שתקנו חכמים על היין, מיקרי קידוש על היין דבר תורה, דמן התורה אין יוצאין עד שיקדש על היין, וכעין שחקר הפרי מגדים בכל מצוה דאוריית', שאין יוצא אדאוריית', עד שיעשה כפי תקנת חכמים (מג"ת). ועיי' ברמב"ם בפכ"ט מה' שבת ה"א, והלכ' ו' שכתב מדברי סופרים לקדש על היין ולהבדיל על הכוס וכו', עיין בפוסקים ובמפורשים:

רש"י ד"ה או דרבנן וכו'. (א) והארץ לא ניתנו לנקבות להתחלק ואי משום (ב) בנות צלפחד חלק אביהם הם דנטלו עכ"ל:

(**א**) והארץ לא ניתנו לנקבות להתחלק. פי' כענין הקרא (במדבר ל"ג נ"ד) והתנחלתם את הארץ בגורל למשפחותיכם וגו' למטות לאבותיכם תתנחלו, ופרש"י למטות אבותיכם, לפי חשבון יוצאי מצרים עיי"ש, וידוע דבמנין ת"ר אלף של מנין יוצאי מצרים, זכרים היו ולא הנקבות בכלל. ומכאן י"ל הא דכתיב ב' פעמים "אדוני "ציוה (במדבר ל"ו ב') ויאמרו "את "אדוני "ציוה "ה' לתת את הארץ בנחלה בגורל לבני ישראל "ואדני "צווה "בה' לתת את נחלת צלפחד אחינו לבנותיו, דהנה בכ"מ דרשינן בני ישראל ולא בנות ישראל (מגן אברהם סי' י"ד ס"ק ב'), ולפי"ז כך אמרו ראשי האבות משבט מנשה למשה,

שתי ציויות נצטוית, חדא את אדני צוה ה' לתת את הארץ בנחלה בגורל "לבני "ישראל, "ולא "בנות "ישראל, דנקבות לא יקחו חלק, וא"כ לא היו בנות צלפחד לוקחין נמלה, אבל שנית ואדני צווה בה' לתת "את "נחלת "צלפחד "אחינו "לבנותיו, פי' דהם רק חלק אביהם ינטלו:

ב בנות צלפחד חלק אביהם הם דנטלו. ענין זה מבואר (בב"ב קט"ז ע"ב) במשנה ובגמר' עיי"ש:

רש"י ד"ה בן. קטן מברך בהמ"ז לאביו אם אין אביו יודע לברך עכ"ל, משמע אבל כשאביו יודע לברך אין בנו הקטן מברך לאביו, וכן משמע קצת מל' הרמב"ם בפ"ה מה' ברכות הט"ו עיי"ש, והוי הענין כעין הא דאית' (ר"ה לי"ד ע"ב) אמרו לו ס"ל יורד לפני התיבה להוציא את שאינו בקי, אבל הבקי אינו מוציא עיי"ש, אבל לפי מה דמסיק הש"ס, דמיירי כשאכל שיעור' דרבנן, משמע דאף כשאביו יודע לברך בנו הקטן מברך לו, ועיין באור"ח סי' קפ"ו ס"ב ודו"ק:

רש"י ד"ה שיעור' דרבנן. כגון כזית לר"מ וכו' אבל בשיעור' כי האי לא מחייב אלא מדרבנן וכו' עכ"ל, עיין שיטות הרמב"ם והראב"ד פ"ה מה' ברכות הט"ו מזה:

רש"י ד"ה בעל קרי. מתקנה עזרא ואילך שתקן טבילה לב"ק לעסוק "בתורה כדאמרינן בב"ק פ"ב ע"ב עכ"ל, פי' דהתם מסיק הש"ס בעל קרי דאוריית' הוא לתרומה וקדשים, ואתא עזרא ותיקן אפילו לד"ת, ועיי"ש בתוס' ד"ה אתא, ועיין בשפ"ח לגמר' לקמן כ"ב ע"א ד"ה שלא, שם כתבתי דרמב"ם ס"ל דב' תקנות הוו, עזרא יתקן "לתורה, וב"ד שעמדו אחריו דתקנו אף לתפלה עיי"ש, ובזה מדויק פרש"י דהכא:

רש"י ד"ה מהרהר. ק"ש בלבו כשמגיע זמן המקרא עכ"ל, והא דפרש"י כשמגיע זמן המקרא, אע"ג דפשיט' היא, דהא אסור בד"ת, ישוב לדבר עיין בשפ"ח לתוס' לעיל ב' ע"א ד"ה מברך:

רש"י ד"ה לא לפני' ולא לאחריה. כיון דברכות לאו מדאוריית' מחייב לא אצרכוה רבנן עכ"ל, מדפרש"י לא אצרכוה רבנן, משמע דאי רוצה להרהר הברכות מותר להרהר, דעזרא הוא דתיקן הברכות לק"ש וכל הברכות (עיין שפ"ח לרש"י לקמן כ"ו ע"ב ד"ה כנגד) וד"ק:

רש"י ד"ה כדבור דמי. וכל אדם וכו' עכ"ל, פי' וכל אדם אף שאינו בעל קרי נמי יוצא י"ח בהרהור. אלא לכאור' יש לדקדק בשלמ' לר' חסדא אתי שפיר דהרהור לאו כדיבור דמי, ורק משום שלא יהא יושב ובטל, לכן הצריכוהו בק"ש שהיא ד"ת, ולא בתפלה דרבנן, אבל לרבינא דאמר דהרהור כדיבור דמי, ובעל קרי וכן שאר אונס יוצא בהרהור (וכן פסק

המחבר ס"ב ס"ד), אלא שלא יוציא בשפתיו, משום כדאשכחן בסיני, א"כ קשיא ברכות אמאי לא יהרהר ויוצא, מה לי ד"ת או דרבנן, וי"ל דרבינא מפרש כירושלמי הביאו רבינו יונה, ב"ק מהרהר ג"כ הברכות, אלא שאין מברך בפה, אבל ק"ש שהיא דאוריית' וכן בר"המז מוציא בפה, והאי עומד בתפלה דאמרינן יקצר, מיירי בהרהור, וגמר' כאן קאי אליב' דר' חסדא (ראש יוסף):

רש"י ד"ה כדאשכחן בסיני. שהפרישן מאשה וכו' ועל פרישה זו סמך עזרא לתקן טבילה לב"ק וכו' עכ"ל, פי' לכן אינו מותר אלא להרהר, דאם נתיר לו ג"כ להוציא בשפתיו, א"כ בטלת לגמרי טבילת עזרא, שהסמיכה עזרא על מעמד הר סיני, וכמפורש בפסוק שמות י"ט י' ט"ו (מגיד תעלומה). והא דאמרינן לקמן מנין לב"ק שאסור בד"ת שנאמר והודעתם לבניך וגו', לאו דרשה גמור' ומדאוריית' היא, אלא אסמכת' היא, דעלה סמך עזרא ותיקן טבילה לב"ק, וכמו שכתבו התוס' בב"ק פ"ב ע"ב:

תוס' ד"ה בתפלה פשיטא וכו' דהא הלל דרבנן ונשים פטורות מה"ט דמ"ע שהזמ"ג היא כדאמרי' בסוכה ל"ח ע"א וכו' עכ"ל, כך כתבו שם בתוס' ד"ה מי שהיה עיי"ש, ועיין לעיל י"ד ע"א הלל דרבנן עיי"ש. ודע דיש פוסקים דס"ל דהלל דאוריית', מפסוק הוא תהלתך, והא דאית' בסוכה ל"ח, דעונה אחריהם, י"ל לצאת ידי כל הדיעות (מג"ת):

תוס' ד"ה נשים בב"המז דאוריית' וכו'. ותימ' (א) כהנים ולוים נמי תבעי שהרי לא נטלו חלק בארץ (דברים י"ד) וכו', אלא י"ל דטעמ' משום (ב) דכתיב על בריתך שחתמת בבשרינו ועל תורתך שלמדתנו (ג) ונשים ליתנהו לא בברית ולא בתורה וכו' (ד) או דילמ' כיון דלא שייך בהו הוי שפיר דאוריית' וכו' עכ"ל:

(**א**) כהנים ולוים נמי תבעי שהרי לא נטלו חלק בארץ. ואע"ג שנטלו ארבעים ושמונה עיר (עיין במעשר שני פ"ו מ"ד, ועי' מגן אברהם קפ"ו), י"ל שלא נטלו בתורת חלק וירושה, אלא שישראל נתנו להם, וכן מוכח ל' הרמב"ם פי"ג מה' שמיטה ה"א, דז"ל שבט לוי אע"פ שאין להם חלק, "כבר "נצטוו "ישראל "ליתן "להם "ערים "לשבת "ומגרשיהם וכו', ועיי"ש הלכה י' דז"ל כל שבט לוי מוזהרין שלא ינחלו בארץ כנען, וכן הן מוזהרין שלא יטלו חלק בבזה בשעה שכובשין את הערים, שנאמר לא יהיה לכהנים הלויים כל שבט לוי חלק ונחלה עם אחיו וכו' עיי"ש (עיין ראש יוסף). ואין לומר דמכהנים ולוים לא קשי', אף אם הם לא נטלו חלק בארץ, מ"מ משום ישראל שנטלו, יכולים הם לומר, כמו שאמרינן דאי היו בנות צלפחד לקחו חלק עצמם בארץ, היו כל הנשים יכולין לומר לפרש"י, אף ששאר נשי ישראל לא נטלו חלקו דיש לומר מ"מ לא דמי ודו"ק:

ב דכתיב על בריתך שחתמת וכו'. נקט התוס' לשון דכתיב, ואינו פסוק בשם מקום, ועיין תוס' לקמן ס"א ע"א ד"ה אלא, ועיין עירובין ס"ה ע"א רש"י ותוס' ד"ה בצר ודו"ק:

ג ונשים ליתנהו לא בברית ולא בתורה. עיין שפ"ח לרש"י ד"ה נקיש:

ד או דילמ' כיון דלא שייך בהו הוי שפיר דאוריית' וכו', ופי' ויכולים להוציא אחרים י"ח, דהיינו שיאמרו ברית ותורה עבורם, דאל"כ אותן האחרים לא יצאו ידי חובתן וכו' כדלקמן מ"ח ע"ב (מלא הרועים). וכעין דאית' (ע"ז כ"ז ע"א) ולמ"ד המיל ימול איכ', דאשה כמאן דמהילא דמיא עיי"ש. ועיין ט"ז אור"ח תרפ"ט ס"א, שכ' דחרש גרע טפי להוציא המחויב במגילה, ממי שיכול להשמיע רק שלא השמיע לאזנו, דזהו בר שמיעה עכ"פ, משא"כ בחרש, וע"ד שארז"ל כל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו וכו' עיי"ש, משמע קצת להיפך ודו"ק. ועיין בשכ"ח לגמר' (לקמן מ"ח ע"ב) ד"ה צריך, שכתבת מדברי התוס' כאן, ליישב דברי הרמב"ם בפ"ב מה' ברכות ה"ג, ובה' ברכות פ"ה ה"א עיי"ש:

תוס' ד"ה בעל קרי וכו'. (א) פי' אפילו בהרהור כדמשמע בגמר' וכו' (ב) ואין להקשות נתקן דלימא אמת ויציב ולא לימא ק"ש וכו' עכ"ל:

א פי' אפילו בהרהור כדמשמע בגמר' וכו'. כוונתם בזה לקמן דקאמר הש"ס אלא ק"ש ובר"המז דאוריית', הרי משמע להדי' דוק' ק"ש ובר"המז הוא דמהרהר, שהם דאוריית', משא"כ בברכות דרבנן אפילו בהרהור ליכ'. אלא דלפי"ז קשי' דלא אתי' מתניתן דהכא לא כר"מ ולא כר' יהוד' (לקמן כ"ב ע"א) בברייתא', דתני' בעל קרי שאין לו מים לטבול וכו' עיי"ש, ויש ליישב דלקמן מיירי שאין לו מים לטבול, לכן ס"ל ר"מ דמוציא ק"ש בשפתיו, שאין לבטל ק"ש דאוריית' משום תקנת עזרא, משא"כ הכא במתניתן מיירי ביש לו מים לטבול, וא"כ יכול לאחר הטבילה לקרות כראוי', לכן עכשיו קודם טבילה רק יהרהר ק"ש, ומשום דעכשיו הוא "זמנו, לכן לכל הפחות יהרהר, אף שיש חשש רחוק שיעבור זמנו (פני יהושע עיי"ש באריכות):

ב ואין להקשות נתקן דלימ' וכו'. מה שהקשה ותירץ כאן התוס', הוא תלמוד ערוך לקמן כ"א ע"א ודו"ק:

דף כא.

ע"א גמר' טעמ' דאתחיל הא לא אתחיל לא יתחיל. פי' דמילת' דמסתבר דבהתחיל לא יפסיק מיד, והטעם כעין שפרש"י בשם ירושלמי לעיל ד' ע"ב ד"ה זה הסומך עיי"ש:

ותפלה דרבנן. עיין שפ"ח לרש"י לעיל כ' ע"ב ד"ה וחייבי' בתפלה:

מנין לברכת התורה לפני' מן התורה וכו'. ממה דא"ר יוחנן בתר הכי למדנו ברכת התורה לאחריה, מן ברכת המזון מק"וח, מזה מוכח דר' יהוד' דהכא, קאי על קריאת התורה, ר"ל מנין מי שעולה לקרות בתורה, שמברך לפני' ברכת אשר בחר בנו וכו', אבל לא קאי על ברכת התורה שהיא לעסוק בד"ת והערב נא וכו' שמברך בשחר קודם לימודו כדלעיל י"ד ע"ב עיי"ש. ועיין בצל"ח שכ' דפעמים מצינו, הגם שהש"ס נקט כלשון זה זמן "התורה, אפ"ה הוי רק אסמכ' (כבב"ב קמ"ז ע"א), אבל הכא הוי מן התורה, ורמב"ן מנה ברכת התורה לפניה מצו' ט"ו למ"ע עיי"ש:

ולמדנו ברכת המזון לפניה מן ברכת התורה מק"וח וכו'. מכאן י"ל בדרך דרש הא דאית' (נדרים פ"א ע"א) א"ר יהוד' אמר רב מאי דכתיב מי האיש החכם ויבן את זאת וגו' על מה אבדה הארץ וגו' עד שפירשו הקב"ה בעצמו, דכתיב ויאמר ה' על עזבם את תורתי, א"ר יהוד' א"ר שאין מברכין בתורה תחלה עיי"ש, והנה אית' לקמן (בברכות ל"ה ע"ב) כל הנהנה מע"הז בלא ברכה, גוזל להקב"ה וכנ"י, שעי"כ הפירות והארץ לוקה עיי"ש, והנה מי שמברך ברכת התורה לפני', על כרח' מברך במזון לפניה, מהאי ק"וח דהכא, אבל מי שאינו מברך ברכת התורה לפני', א"כ אין לו ק"וח, הרי אינו מברך במזון לפני', ומת"כ הפירות והארץ לוקה, והיינו דאית' על "מה "אבדה "הארץ "נתצה "כמדבר, שלקה כ"כ הארץ, ומסיק "על "שאין "מברכין "בתורה "תחלה, ולא למדו ק"וח, לברך על המזון לפני':

ק"ש דרבנן. עיין ב"ק פ"ז ע"א תוס' ד"ה וכן (ג"הש:

מתיב ר' יוסף ובשכבך ובקומך. עיין בשפ"ח לגמר' לעיל י"ב ע"א ד"ה מיתיבי מפני, שפריך מיתיבי מקרא:

ההוא בד"ת כתיב. פי' שיקיים ודברת בם בד"ת בשכבך ובקומך, ומן התורה יוצא בכל מה שירצה לקרות מד"ת, ורבנן תקנו שיקרא פ' ק"ש (ש"מ). ועיין (לעיל ט"ו ע"ב) ההוא בדברי תורה כתיב:

ואי ס"ד אמת ויציב דאוריית' לברוך אחריה. פי' כמו שמברך על המזון לאחריו מפני שהוא דאורייתא, ובזה ניח' הא דמאריך המקשן, ומבי' הך ועל המזון מברך לאחריו ואינו מברך לפניו. ועל זה מתרץ הש"ס מ"ט מברך, פי' מ"ט ליברך לאחרי' ברכת אמת ויציב, אי משום י"מ וכו':

מ"ט מברך אי וכו'. ובנוסח כתב יד גרס, מידי הוא טעמ' אלא משום דאית בה יצ"מ, הא אדכר לי':

ר' אלעזר אמר ספק קרא ק"ש וכו' ספק התפלל וכו'. הנה לר' אלעזר בספק קרא ק"ש חוזר וקורא, ב' הפרשיות במשמע, ועם הברכות, וכמ"ש בש"ע סי' ס"ז, ואתי שפיר דר' אלעזר אמר ספק התפלל, ולא אמר ספק אמר אמת ויציב דרבנן, אלא ממה נפשך אי קרא כל הפרשיות עם ציצית, כה"ג אף לר' יהוד' אמת ויציב דרבנן, ואי מסופק באמת ויציב וציצית, קורא ציצית וגם מברך כיון דפ' זו ד"ת תו מברך כתקנה עם הברכות, ולהרר"ש א"ש בפשיטות דאמת ויציב היינו עם ציצית פשיט' גם לר' אלעזר אמת ויציב דאוריית' הוה, ואין חולק רק בק"ש ולהכי נקט תפלה (ר"י), ועי' בשפ"ח לעיל ב' ע"א לרש"י ד"ה עד סוף שהעתקתי מירושלמי בספק קרא ק"ש:

ור' יוחנן אמר ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו. פי' בתורת נדבה, או "מחדש "בה "דבר "שלא "היה "צריך "לבקש "מקודם, והוא שמכיר את עצמו זריז וזהיר ואמיד בדעתו, שיוכל לכוין בכל תפלה ותפלה מראש ועד סוף, אז קרינן בי' כל נדיב לב עולות ובדרך זה להתפלל כל היום כולו, ודאי דבר גדול הוא (כך משמע מדברי חמודות סי' מ"ב, ועיי"ש בראש ועי' לקמן כ"ט ע"ב):

א"ר נחמן כי הוינן בי רבה בר אבוה בען מיניה הני בני בי רב דטעו ומדכרי דחול בשבת וכו'. והא דבעו דוק' "בני "בי "רב, וי"ל דכ' בשל"ה דכשטעה ומזכיר של חול בשבת, ידאג כל השבוע, שאינו סימן טוב, שהנהיג מנהג חול בשבת עיי"ש, והנה אית' בירושלמי שהעוסקים במ"ומ בימי החול, יעסקו בשבת יותר בתורה, והת"ח העוסקים ומתענגים בתורה בימי החול, בשבת ימעטו קצת בלימוד, ויתענגו עונג שבת באכילה ושתי', לפי"ז מסתבר דברי של"ה נאמרי' דוק' להעוסקים במ"ומ, הלא בשבת הוא זמן עסק בתורה, ואם אירע ליה מנהג חול, נראה כעין שאין הש"ית חפץ בתורתו, וכענין ששפך לו רבו קיתון על פניו (כסוכה כ"ח ע"ב), משא"כ כשאירע כן לת"ח, אז נראה מזה שהש"ית מתענג כביכול מתורתו, וחפץ שיתנהג כמו בחול להרבות בתורה, ולפי"ז י"ל תלמידי רבה בר אבוה, לא רצו למיבעי בעי בדבר שאינו סימן טוב, לכן קמיבעי' להו "הני "בני "בי "רב דטעו ומדכרי דחול בשבת וכו' (מג"ת). ובפני יהושע ובמעדני יו"ט כ' משום דטעות זה מצוי יותר בת"ח, מתוך שמהרהרין בד"ת בתפלתם, כדאשכחן בירושלמי וכו', עיי"ש עוד תירוץ לדינא עיי"ש:

ורבנן הוא דלא אטרחוה וכו'. פי' רבנן היינו עזרא ובית דינו, ועיין בשפ"ח לרש"י לקמן כ"ו ע"ב ד"ה כנגד, ובתוס' שם ד"ה טעה דף כ"א ע"א רש"י ד"ה דלית בה מלכות שמים. אין מלך העולם בברכות של י"ח עכ"ל, לכאור' תוס' לקמן מ' ע"ב ד"ה אמר, ולקמן מ"ט ע"א ד"ה ברוך, שכתבו אלקי "אברהם שאמרינן בברכות י"ח, היינו מלכות, דא"א המליך

הקב"ה על כל העולם, שהודיע מלכותו עיי"ש, וא"כ משמע דבתפלה איכ' מלכות שמים, ושמא י"ל לכן בדיוק פרש"י "אין "מלך "העולם בברכות י"ח, ופי' שאין מזכיר בפירוש מלך העולם ודו"ק:

רש"י ד"ה הכי גרסינן והרי וכו' (א) כדאיתא (ב) בק"ש שמקבל עליו את השם לאדון ולמלך מיוחד וכו' (ג) ואית דגרסי הכי בלשון קו' ק"ש דרבנן היא וכו' לאפוקי (ד) למאן דגרס הכי מפרשינן לקמן בשכבך וכו' עכ"ל:

(**א**) כדאיתא וכו'. כלומר כדאיתא וכנאמר בק"ש:

ב בק"ש שמקבל עליו את השם לאדון ולמלך מיוחד. כמפורש (לעיל י"ג ע"ב) כיון דאמליכת' למעלה ולמטה ולד' רוחות, וברש"י ד"ה ובדל"ת, ובד"ה דאמליכת' עיי"ש:

ג ואית דגרסי' הכי וכו'. ולפי דהרבה גירסת איכ' כאן, ראיתי להעתיק נוסח הכתב יד בס' דקדוקי סופרים, וז"ל אלא היינו טעמ' דק"ש אית ביה מלכות שמים וב"המז דאוריית' לאפוקי תפלה דרבנן ולית בה מלכות שמים עכ"ל, ושם על הגליון הכי גרס, אלא היינו טעמ' דק"ש וב"המז דאוריית', ק"ש דאוריית' הוא, דרבנן הוא, אלא היינו טעמ' ב"המז דאוריית', ק"ש דאית בה מלכות, תפלה דרבנן ולית בה מלכות עכ"ל:

ד למאן דגרס הכי וכו'. דלגרס' זו הוי ק"ש דרבנן, והא קשה והא כתיב בשכבך ובקומך, לכן פרש"י דהש"ס משני לקמן דההוא בד"ת כתיב:

רש"י ד"ה כי שם ה' אקרא. כשבא משה לפתוח בדברי שירה א"ל לישראל אני אברך תחלה וכו' הכי מפרשי לה יומא ל"ז ע"א עכ"ל, פי' ומדאמר לישראל אני אברך תחלה, קודם שפתח בדברי שירה, הרי ברכת התורה לפניה. והנה המעיין שם, לא ימצא מפורש לענין אמן, אלא דהש"ס יליף טעם להא דתנן שם במשנה, והן עונין אחריו "בשכ"מלו ודו"ק. ודע דבמכילתא פ' בא פ"יו הכי איתי', וז"ל ר' חנינ' בן אחי ר' יהושע אומר כי שם ה' אקרא, זה המברך, הבו גודל לאלהינו, אלו העונין אחריו וכו', ופי' המפרש (הנקרא זה ינחמנו) ר' חנינ' אמר מהכא ילפינן שמברכין על התורה, דכתיב כי שם ה' אקרא, כשאני קורא בתורה, ומברך בשם ה', אתם תענו והבו גודל לאלהינו) ואפשר דקאי אלעיל מני', דכתיב יערוף כמטר לקחי וגו', וזה קאי על התורה, וכתיב בתרי' כי שם ה' אקרא, א"נ הא דר"ח מילת' באפי' נפשי' היא, וקמ"ל שהשומע ברכה מפי חבירו, שחייב לענות אמן אחריו וכדמסיק עכ"ל. ובמהרש"א כ' לפי שכל התורה שמותיו של הקב"ה, והיינו כי "שם "ה' אקרא, זה הקורא בתורה, הבו גודל לאלקינו, שצריך לברך עיי"ש:

רש"י ד"ה שאינו טעון לפניו. כלומר שלא מצינו לו מקרא מפורש לברך לפניו עכ"ל, פי' ודאי מסבר' צריך לברך במזון לפניו, כדאית' (לקמן ל"ה ע"א) סברא הוא שאסור לו לאדם שיהנה מעו"הז בלא ברכה עיי"ש:

רש"י ד"ה אמת ויציב דאוריית' היא. שמזכיר בה י"מ דאיוב' דאוריית' היא דכתיב למען תזכור וגו' עכ"ל, והא דהביא רש"י מפסוק למען תזכור, ולא הביא מפסוק (שמות י"ג ג') זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים, ופרש"י למד שמזכירין י"מ בכל יום עיי"ש, כתבתי מזה בשפ"ח לגמר' לעיל י"ב ע"ב ד"ה שנאמר:

רש"י ד"ה והלואי שיתפלל כל היום. ובהלכות גדולות פסיק וכו' עכ"ל, ז"ל בח"ג בהלכות ברכות פ"ג, והלכתא ספק קרא ק"ש, ספק לא קרא, חוזר וקורא, ודאי קרא, ובא ומצאן שהן קורין, קורא פסוק ראשון לבדו, (ובד"ח מוסיף בשכמל"ו) ספק אמר אמת ויציב, חוזר ואומר, וכן ברכת המזון, וכן ברכת שבעת המינין, דחיובא דאוריית' נינהו, חוזר ומברך, אבל שאר ברבות דרבנן, לא חדר ומברך, ספק התפלל ספק לא התפלל, חוזר ומתפלל ודאי התפלל ומצא ציבור שמתפללין אם יכול לחדש דבר בתפלתו יתפלל, ואם לאו אל יתפלל, ור' יוחנן אמר ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו והילכתא כר' יוחנן בספק עכ"ל בח"ג:

תוס' ד"ה והרי תפלה וכו'. וי"ל משום רבותי' דתפלה פריך מיני' אע"ג דתפלה מעומד (א) ונראה לכל שאין זה עומד כמותם וכו' וא"ת וכו' יקשה גם לרבינא (ב) מה לי ק"ש ובר"המז יותר מתפלה וכו' עכ"ל:

(**א**) ונראה לכל שאין זה עומד כמותם וכו'. ואין לדקדק לתקנו שיעמוד ולא יתפלל (עיין מלא הרועים) וי"ל דמ"מ ניכר החילוק, והיינו שכתבו התוס' כמותם:

[ב] מה לי ק"ש וברכ"המז יותר מתפלה. ויש לדקדק דילמא שאני תפלה דצריך שיחתוך בשפתיו כדיליף לקמן ל"א ע"א (מפרשים):

תוס' ד"ה הא וכו' או יהרהר באריכות עכ"ל. ועיין ב צל"ח, ואפשר שצריך לגרוס ויהרהר באריכות, ור"ל דאמצעית הברכות יהרהר (הגרש"ש):

תוס' ד"ה הכי גרסינן וכו' (א) ולא גרסינן מידי בתר הכי עד א"ר יהוד' א"ר ופי' הקונטרס ק"ש דאוריית' (ב) כדפי' במתנית' וכו' עכ"ל:

(**א**) ולא גרסינן מידי בתר הכי וכו'. פי' משום דביש ספרים גורסין, אלא ק"ש וב"המז דאוריית', ותפלה דרבנן, "וברכה "שלפניו "דרבנן, ולכן כתבו התוס', ולא גרסינן מידי בתר הכי, פי' דהני ג' תיבות "וברכה "שלפניו "דרבנן לא גרסינן לי' (עיין בס' דברי סופרים):

ב כדפי' במתנית'. ר"ל לעיל בתוס' ד"ה בעל קרי עיי"ש:
תוס' ד"ה ספק לא אמר וכו'. וכולה מילתא דיציאת מצרים קרי לי' אמת ויציב לפי דטעם אמת ויציב הוי משום י"מ והילכך הוי פ' ציצית בכלל אמת ויציב עכ"ל, ובזה ניח' דש"ס לא אשמעינן בספק אמר אמת ואמונה (וכדלעיל י"ב ע"א) כל שלא אמר אמת ויציב שחרית אמת ואמונה ערבית עיי"ש, די"ל מאחר דאמת ואמונה הוא ג"כ משום יציאת מצרים, א"כ הוי בכלל אמת ויציב, כמו דהוי פ' ציצית בכלל אמת ויציב. ומה שכתבו התוס' דאם קרא אמת ויציב גם קרא ק"ש כבר דמסתמ' התפלל כדרך תפלה ק"ש ואח"כ אמת ויציב וכו', י"ל היינו כעין דאית' (לעיל ט"ז ע"א) סרכיה נקט ואתי עיי"ש. אלא שלשון יקרא "אמת "ויציב אינו נכון, דלשון קרא שייך בק"ש ודו"ק:
תוס' ד"ה ההוא בד"ת כתיב. והא דאמרינן (לעיל ב' ע"א) בערב משום דכתיב ובשכבך וכו' עכ"ל, פי' דלעיל ב' ע"א פריך הש"ס, תנא היכי קאי דקתני מאימתי, ותו מ"ש דתנן ערבית ברישא, ומשני הש"ס תנא אקרא קאי, דכתיב בשכבך ובקומך, ופרש"י משם למד חובת הקריאה עיי"ש, א"כ משמע דקרא בק"ש כתיב, ולא בד"ת. ובהגרש"ש כ' דקאי אמתניתן לעיל י' ע"ב:

דף כא:
ע"ב גמר' אתי' תוך תוך וכו'. פי' כתיב הכא (בקדושה) ונקדשתי בתוך בני ישראל, וכתיב התם (בעדת קרח) הבדלו "מתוך העדה הזאת, ואתי' "עדה "עדה, כתיב בעדת קרח "העדה, וכתיב התם (בעשרה מרגלים שלא היה יהושע וכלב עמהם), עד מתי "לעדה הרעה הזאת, מה להלן עשרה, אף כאן עשרה. והא דרמז לן קרא דוק' במרגלים דדבר שבקדושה בעשרה, י"ל לרמז אף אם יש במנין עשרה, רשעים, לא ימנע מלדבר עמהם דבר שבקדושה (מס' אך פרי תבואה):
מה להפסיק ליהא שמו הגדול מבורך. והא דנסתפקו כך, י"ל משום דמצינו דשגבה מעלתו, דבשעה שישראל עונין כך, הקב"ה מנענע ראשו ואומר וכו' כדלעיל ג' ע"א (מג"ת), א"נ כמ"ש הרא"ש משבת קי"ט ע"ב:
במעשה מרכבה. פי' שראה יחזקאל ושראה ישעי' והוא שע"י הזכרת שמות של קדושה, משתמשים בכתר, וצופין איך משמרות המלאכים במעמדן, ואיך היכל לפנים מהיכל, כעין הסוכין ברוח הקודש, ורמב"ם פי' בענין אחר, (ועי' מגילה כ"ד ע"ב, ור' עובדי' חגיגה פ"ב מ"א):
ולית הלכתא כותי'. וז"ל הש"ע ק"ד ס"ז, אינו פוסק לא לקדיש ולא לקדושה אלא ישתוק ויכוין למה שאומר הש"ץ ויהא כעונה עיי"ש:

מנין לבעל קרי שאסור בד"ת וכו'. פי' מנין מהיכן למד עזרא שאסור ב"ק בד"ת (כרש"י לעיל כ' ע"ב ד"ה כדאשכחן), ועיין בתוס' (ב"ק פ"ב ע"ב) ד"ה אתא, שכתבו שאסמכת' בעלמ' היא עיי"ש:

שנאמר והודעתם וגו'. לישנ' דקרא (דברים ד' ט' י') רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך וגו' והודעתם לבניך ולבני בניך, יום אשר עמדת לפני ה"א בחורב וגו':

וסמיך לי' יום וגו'. ולקמן נקט וכתיב בתרי' יום וגו', דפעמים נקט הש"ס וסמך לי', ופעמים נקט וכתיב בתרי' ועיין לקמן ד"ה וממאי:

מה להלן וכו'. פי' כמו גבי בסיני, דהיינו יום אשר עמדת לפני ה"א בחורב, בעלי קריין אסורין, עיין (לעיל כ' ע"ב) רש"י ד"ה כדאשכחן בסיני עיי"ש, אף כאן דהיינו והודעתם לבניך וגו' ב"ק אסורין:

אפילו מאן דלא דריש סמוכין בכל התורה במשנה תורה דריש. פי' אפילו מאן דלא דריש סמוכין בכל התורה "עד "משנה "תורה, והכי נמי פי' דהא ר' יהוד' לא דריש סמוכין בכל התורה כולה וכו', כלומר בכל התורה כולה עד משנה תורה. ועיין (ביבמות ד' ע"א) אית' אפילו מאן דלא דריש סמוכין "בעלמא וכו' דהא ר' הוד' בעלמא לא דריש וכו' עיי"ש, ולשון זה ניח' טפי. וביבמות שם תוס' ד"ה וכי, כתבו והא דקאמר במשנ' תורה דריש ה"ה בעלמא, אלא דבמשנ' תורה קים לי' דכולהו מוכח או מופנ' עיי"ש. ובהגהת מהגר"צ חיות כ' טעם הדבר, משום דאיכ' פלוגת' (גיטין ס' ע"א) אם תורה מגילה מגילה ניתנה, או תורה חתומה ניתנה עיי"ש, ולפי"ז י"ל דר' יהוד' ס"ל תורה מגילה מגילה ניתנ', וא"כ אין שייך למדרש סמוכין, מאחר שלא נאמרו מפי הש"ית בפ"א, דהרי ניתנה לפרקים עד כלות מ' שנה, וזה שייך בד' ספרים, משא"כ משנה תורה נאמר ביחד בשנת הארבעים, לכן שפיר דרשינן סמוכין עכ"ל. ויש לדקדק על זה, חדא אף אם מגילה מגילה ניתנ", ולא נאמר בפעם אחת, בכל זה יכול לדרוש סמוכין, שבדיוק התחיל בדבר, לסמוך למה שנאמר לפניו, אפילו לזמן מרובה, ושנית, הא ר' יוחנן ס"ל שם (בגיטין) תורה מגילה מגילה ניתנו, ור' יוחנן הוא מרא דשמעת' לדרוש סמוכין (כדלעיל י' ע"א). ועוד בפרשה אחת, דהיינו כעין מגילה אחת, הוי לי' לר' יהוד' לדרוש סמוכים בכל התורה כולה, אף אם מגילה מגילה ניתנו ודו"ק:

אוב וידעוני בכלל כל המכשפים היו. ועיין בשפ"ח לרש"י לעיל ו' ע"א ד"ה לראות, מה שהעתקתי שם מס' מדרש תלפיות וז"ל עשרה מיני חרשין אינון, דכתיב קוסם קסמים

ומעונן ומנחש ומכשף וחובר חבר ושואל "אוב "וידעוני וכו' עיי"ש באריכות, ומכאן ראי' למדרש תלפיות:

אנוסה וכו' ומפותה וכו'. החילוק בין אנוסה למפותה, באנוסה, עבר המאנס על דעתה ועל דעת אביה, במפותה לא עבר המפתה אלא על דעת אביה (מכילתא פ' משפטים):

וממאי דבאנוסת אביו כתיב דסמך לי' ונתן וגו'. לישנ' דקרא (דברים כ"ב כ"ח כ"ט, כ"ג א') כי ימצא איש ונערה בתולה אשר לא אורשה ותפשה ושכב עמה ונמצאו, ונתן האיש השוכב עמה לאבי הנערה חמשים כסף וגו', לא יקח איש את אשת אביו ולא יגלה כנף אביו. ודע דמכאן משמע וסמך לי' קאי ג"כ אמקרא שלפניו ודו"ק:

דבאנוסת אביו כתיב דסמך לי' ונתן וכו'. בדיוק נקט הש"ס רק אנוסת אביו, ולא הזכיר מפותת אביו כדלעיל משום דבהאי פרשה כתיב רק אנוסה, אבל מפותה כתיב (שמות כ"ב ט"ו). ואין לדקדק א"כ ר' יהוד' מפותת אביו מנ"ל, וי"ל מאחר שדרשינן כנף שראה אביו לא יגלה, הרי אף מפות' אביו בכלל. א"נ יליף לי' מק"וח, אם באנוסת אביו, דעבר אביו המאנס על דעתה ועל דעת אביה, אסרה תורה לבנו, במפותה, דלא עבר אביו המפתה, אלא על דעת אביה (כפי' לעיל ד"ה אנוסה בשם המכילתא), אבל על דעתה לא עבר, אלא היא רצתה לו, דהיא טפי כאשת אביו, לא כן שכן שאסורה היא לבנו:

כל המלמד לבנו תורה מע"הכ כאילו קבלה מהר חורב. מכאן י"ל סמיכות הפסוקים (דברים ו' ו' ז') "והיו "הדברים "האלה "אשר "אנכי "מצוך "היום "על "לבבך, ר"ל שיהי' ממש כאילו אשר אנכי מצוך היום, כאילו קבלה היום מהר חורב, לכן "ושננתם "לבניך וגו', ר"ל תלמד לבנך תורה, וכל המלמד לבנו תורה, הרי כאלו קבלה מהר חורב, ומת"כ "והיו "הדברים "האלה "אשר "אנכי מצוך "היום וגו':

וכי תימ' ה"ה וכו' נמי פטר ר' יהוד' והאי דקמיפלגי בזב שראה קרי להודיעך כחן דרבנן. פי' דהא מסיק הש"ס (לקמן כ"ב ע"א) דבטלו לטבילת קרי, משום ביטול תורה, ומשום ביטול פ"ור עיי"ש, לכן כחן דרבנן עדיף בזה, שמחייבין בטבילה, ולא אשגחו על בטול תורה בזה וכו':

דף כ"א ע"ב רש"י ד"ה ר"ה סבר יחיד המתפלל עם הצבור אומר קדוש וכו' עכ"ל. אין לומר שכוונת רש"י שאם הגיע היחיד לקדושה, בשעה שהציבור עונין קדושה, עונה עמהם, הלא פשיט' הוא, וכ"ע מוד' לזה, וגם אין לומר דכוונת רש"י דלר"ה יחיד המתפלל עם הציבור, יכול לומר אח"כ קדושה בפני עצמו ביחידות, ומותר לעשות כן, לפי שמתפלל עם הציבור אלים טפי, דאין לזה שום טעם, אלא נראה שטעות נפל בדברי רש"י, וצריך למחוק ב' תיבות "עם "הצבור, ובהא פליגי דלר"ה יחיד אומר קדושה בפני

עצמו לגמרי בלא עשרה, וכן מוכח מדברי רש"י אבל מודים אע"פ שיחיד אומר מודים וכו' (טורי אבן מגילה כ"ג ע"ב):

רש"י ד"ה ובמשנה תורה דריש. והאי קרא במשנה תורה הוא נאמר עכ"ל, פי' "והני קראי של סמיכות הללו במשנה תורה כתובים (והעתקתי בשפ"ח לגמר' ד"ה שנאמר):

רש"י ד"ה מכשפה לא תחי' וכו'. ונאמר אצלו כל וגו' עכ"ל, לישנ' דקרא (שמות כ"ב י"ז י"ח) מכשפה לא תחיה, כל שוכב עם בהמה מות יומת, ורצה לומר לפי שדרכו של המקרא לפרש דינו של מחויב מיתה, ולא ליכתב סתם "לא "תחי', לכן דרשינן סמוכין, דהך מות יומת, דכתיב במקרא שלאחריו, גבי שוכב עם בהמה, קאי ג"כ על מכשפה, ועיין בסנהדרין ס"ז ע"א דר' עקיב' יליף מדכתיב (שמות י"ט):

רש"י ד"ה סמכו ענין לו. סמכתו פרשת מכשפה וכו' עכ"ל, פרש"י "פרשת, ובאמת כאן לא הוי אלא "פסוק אחד בלבד ודו"ק:

רש"י ד"ה מה שוכב עם בהמה בסקילה. כדאמרינן (בסנהדרין נ"ד ע"ב) בגזיר' שוה דתהרוגו דה כא וכו' עכ"ל, פי' דגבי שוכב עם בהמה, כתיב (ויקרא כ' ט"ו) ואיש אשר יתן שכבתו בבהמה מות יומת ואת הבהמה תהרוגו, וכתיב במסית (דברים י"ג י' י"א) כי הרוג תהרגנו ידך תהיה בו בראשונה להמיתו וגו' וסקלתו באבנים ומת וגו'. ודע דרש"י (יבמות ד' ע"א) פי' בענין אחר, וז"ל שם ד"ה מה שוכב עם בהמה בסקילה, דכתיב באשה הנרבעת לבהמה, דמיהם בם, וכל דמיהם בם בסקילה היא (סנהדרין נ"ג ע"א) דגמרינן מאוב וידעוני וכו' עיי"ש, ואפשר שדרש מדמיהם בם, משום דבפסוק (ויקרא כ' ט"ו) כתיב תהרוגו על הבהמה, אבל על אדם השוכב, לא כתיב תיבת "תהרוגו, אלא כתיב "מות "יומת ודו"ק:

רש"י ד"ה א"ל ר' יהוד' וכי מפני שסמכו הענין. לשוכב עם בהמה נוציא זה המכשף (א) לסקילה שהיא חמור' מכל מיתות שבתורה (ב) אלא מקרא מפורש יש לו במקום אחר שהוא בסקילה עכ"ל:

(א) לסקילה שהיא חמור' מכל מיתות שבתורה. כדאית' (סנהדרין מ"ט ע"ב ורמב"ם פי"ד מה' סנהדרין ה"ד):

ב אלא מקרא מפורש יש לו וכו'. כאן משמע דדבר שנדרש בא' מי"ג מדות שהתורה נדרשת בהן, הוי כאילו הוא מקרא מפורש, דהא הך דכל מכשפה בסקילה, נדרש במדה שמינית מי"ג מדות, שהיא כל דבר שהיה בכלל וכו', כפרש"י בדיבור שאחר זה ד"ה אוב, ואפ"ה פרש"י מקרא מפורש יש לו. ואין לדקדק לכאור' מנ"ל לש"ס לדייק' דר' יהוד' לא דריש סמוכין, משום דלא דריש סמוכין לגבי מכשף, דילמ' שאני מכשף משום דמקרא

מפורש יש לו, כפרש"י כאן, די"ל מלשון דאמר ר' יהוד' "וכי "מפני "שסמכו "ענין לו וכו', מזה דייק דלא דריש ר' יהוד' סמוכין, עיין תוס' סנהדרין ס"ז ע"ב ד"ה וכי:

רש"י ד"ה אוב וידעוני בכלל, לא תחי' (א) דכל המכשפים היו ולמה יצאו בפני עצמן כשהפרישן לסקילה (ב) כדכתיב וכו' (ג) להקיש עליהם את כל הכלל (ד) שזו מדה בתורה שכל דבר שהיה בכלל וכו' עכ"ל:

(**א**) דכל המכשפים היו. פי' דהטור יור"ד סי' קע"ט, אחר שמנה ענין דאוב וידעוני ודורש אל המתים וקוסם ומעונן ומנחש וחובר חבר כתב הטור וז"ל מכשף כולל כל אלו ויש בו ג' חלקים וכו' עיי"ש:

ב כדכתיב (ויקרא כ' כ"ז) ואיש או אשה כי יהיה בהם אוב או ידעוני מות יומתו באבן ירגמו אותם דמיהם בם:

ג להקיש עליהם את כל הכלל. פי' דכל הכלל הנכלל בפסוק מכשפה לא תחיה, וכל' הטור סי' קע"ט שהעתקתי, עונשו בסקילה.

ומכאן משמע דכל הכלל שנכלל בפסוק מכשפה, חייב סקילה, ואנן לא קיי"לן הכי, אלא דאין בסקילה אלא העושה "כישוף "ואוב "וידעוני, דברמב"ם פט"ו מה' סנהדרין ה"י בכלל הי"ח הנסקלין מן התורה לא מנה שם אלא אוב וידעוני ומכשף עיי"ש, וכן ברמב"ם פי"א מה' עכו"ם, אבל הקוסם והמעונן ומנחש וחובר חבר אינו אלא בלאו עיי"ש, וא"כ נמצא דבכל הכלל הנכלל, לא נכלל אלא דבר אחד המפורש והוא המכשף ודו"ק:

ד שזו מדה בתורה וכו'. היינו מדה שמינית מי"ג מדות, שהתורה נדרשת בהן:

רש"י ד"ה זב שראה קרי ונדה שפולטת ש"ז וכו'. לענין טבילה וכו' (א) ולשאר טמאים לא הצריך וכו' (ב) כגון זב ונדה שהם טמאים טומאת שבעה אפ"ה צריך טבילה לקריו קודם שיעסוק בתורה עכ"ל:

(**א**) ולשאר טמאים וכו'. פי' כגון טמא מת וטמא נגע והזבים והמצורעים:

ב כגון זב ונדה שהם וכו'. פי' זב צריך טבילה לקריו קודם "שיעסוק בתורה, ונדה שפולטת ש"ז, צריכה טבילה "אם "באת להתפלל מתפילת י"ח (כרש"י לקמן כ"ו ע"א ד"ה זב ועיי"ש בשפ"ח). והנה כאן מסיים פרש"י קודם שיעסוק בתורה, ולא הזכיר לגבי נדה תפלת י"ח ודו"ק:

רש"י ד"ה פולטת ש"ז. הרי היא כבעל קרי עכ"ל, פי' כמו המשמשת שנקראת בעלת קרי (עיין רש"י לקמן כ"ב ע"א ד"ה משמשת ובשפ"ח לגמרא לעיל כ' ע"ב ד"ה בעל קרי), כך הפולטת ש"ז בלבד בלא תשמיש, ג"כ הרי היא כבעל קרי:

רש"י ד"ה ור' יהוד' פוטר. קס"ד דאין טבילה זו מטהרתו וכו' עכ"ל, והב"ח גורס ור' יהוד' פוטר, דקסבר דאין וכו':

תוס' ד"ה עד שלא יגיע ש"צ למודים. וטעמ' וכו' (א) אבל אין גמר' פסיק לי' וכו' אבל אין נראה דמשום (ב) מודים דרבנן נקט הכי שמצוה לענות(ג) שזה לא מצינו עיקר בגמר' וכו' (ד) וכתב רש"י וכו' ושמע מחזן קדיש אינו יכול להפסיק וכו', (ה) וגדול המנהג (ו) בירושלמי בפ' תפלת השחר וכו', (ז) עוד אומר הר"ר חיים דאי' בתוספתא וכו' (ח) וכן משמע בירושלמי וכו' עכ"ל:

א **אבל** אין הגמר' פסיק לי' וכו'. פי' דהא בגמר' אית' אם יכול להתחיל ולגמור עד שלא יגיע ש"צ למודים:

ב מודים דרבנן. ונקרא מודים דרבנן, לפי שהוא תיקון הרבה חכמים (בית יוסף):

ג שזה לא מצינו עיקר בגמר' וכו'. כבר עמד בזה במהרש"א דמודי' דרבנן יש בו עיקר בגמרי (סוטה מ' ע"א) עיי"ש, וגם בירושלמי אית' כן, והעתקתי בשפ"ח לתוס' לעיל י"ב ע"ב ד"ה כרע עיי"ש ודו"ק:

ד וכתב רש"י וכו' ושמע מחזן קדיש אינו יכול להפסיק וכו'. רצה לומר דבגמר' כאן אפשר לפרש רק דלכתחלה לא יתחיל, ולכן שינה רש"י מלשון הגמר' לומר דגם בדיעבד אם מתפלל אינו עונה (גליון מהרש"א):

ה וגדול המנהג. ועיין בשפ"ח לרש"י (לקמן מ"ה ע"א) ד"ה מאי, ומה שהעתקתי בשפ"ח לתוס' (לעיל י"ד ע"א) ד"ה ימים, ממחזור וויטרי עיי"ש:

ו בירושלמי וכו'. דגרסינן בירושלמי דפרק תפלת השחר להלכ' ו' דמר ר' שילא בשם רב נתפלל, ומצא עשרה בני אדם מתפללין, מתפלל עמהן, ר' אחא ר' יונ' בשם ר' זעיר' נתפלל של שחרית, ובא ומצאן מתפללין של מוסף, מתפלל עמהן, לא נתפלל של שחרית, ובא ומצאן מתפללין של מוסף, אם יודע הוא, שהוא מתחיל וגומר, עד שלא יתחיל ש"צ, בדי לענות אחריו אמן, יתפלל, ואם לאו אל יתפלל, באי זה אמן אמרו, תרין אמוראין, חד אמר באמן של דאל הקדוש, וחרנא אמר א) באמן של שומע תפלה, א"ר פינחס ולא פליגון, מאן דאמר באמן של דאל הקדוש, בשבת, ומאן דאמר באמן של שומע תפלה, בחול:

פי' פני משה:

נתפלל. חוזר ומתפלל עמהן כדי להתפלל עם הציבור:

נתפלל של שחרית ובא ומצאן מתפלל של מוסף. והצבור הוא שמתפללין בזה אין חילוק אם יכול לגמור עד שלא יתחיל הש"צ או לא משום דחובת מוסף ג"כ עליו כמו עליהם ומתפלל עמהן:

לא נתפלל של שחרית ובא ומצאן מתפלל מוסף. והוא רוצה להתפלל של שחרית בזה יש חילוק דאם הוא יודע שהוא מתחיל וגומר וכו' דהואיל ואינו מתפלל תפלה שמתפללין הציבור אל יתחיל להתפלל עמהן אם לא יכול לגמור קודם שיתחיל הש"צ ויגיע למקום שצריך לענות אחריו אמן:

באיזה אמן וכו'. לאו מהכא קאי אלא משום דגרסינן לעיל פרק ג' בהלכ' ב' בזה שנכנס לב"הכנ ומצאן עומדים ומתפללין אם יכול להתחיל ולגמור כדי שיענה אמן ובאיזה אמן וכו' ומייתי לה הכא כדרך הש"ס הזה וכלומר דהכא דבמוסף איירי ואין מוסף אלא בשבת וביו"ט וא"כ באמן דהאל הקדוש הוא הכא דהא מסיק לעיל דלא פליגי:

(והנה מפי' פני משה מוכח דיש לגרוס ובא ומצאן מתפללין "של מוסף, דמאחר הך באיזה אמן אמרו, לא קאי אדהכא, אלא אדלעיל פ"ג להלכה ב', ומיושב בזה מה שכתבו התוס' דטעות סופר יש בירושלמי. ועיין בפני יהושע שמדקדק למה הבי' התוס' הירושלמי לכאן, הא גמר' דידן פליג אירושלמי דהא אית' יגיע ש"צ "למודים, ועוד מיישב שם בפנ"י די"ל שיטות הירושלמי, שלא היו רגילין להתפלל מוסף תפלה מיוחדת לגמרי, כמו שאנו מתפללי' תכנת שבת, אלא שהיו מתפללין אותה כמו שמתפללין בשבת בשחרית, אלא שכוללין באותו תפלה ענין קרבנות מוסף וכו' עיי"ש):

א) **באמן** של שומע תפלה. ואין לדקדק דהא צריך לגמור קודם האל הקדוש, דהא לא פליגי אהדדי, ולמאי הוצרך לומר של ש"ת, די"ל נפקי מינה כשמתחיל להתפלל אחר שעונה אמן של האל הקדוש, שצריך שיוכל לגמור קודם אמן של שומע תפלה, כגון שהש"צ מאריך (מלא הרועים). א"נ דבחול דאיכ' אמן של שומע תפלה, אין הכי נמי דאין צריך לדקדק כ"כ על אמן של האל הקדוש בכי "האי גוונ' דבא ומצאן, משום דע"י שעונה אמן על שומע תפלה, הוי כעונה ג"כ על אמן על האל הקדוש ועל כל ברכת התפלה, ועיין ברמ"א ק"ט ס"א ובמעדני יו"ט אות ת':

ז **ועוד** אומר הר"ר חיים דאית' בתוספתא וכו' עכ"ל, ז"ל התוספתא ברכות פ"ג כל שיש בו מוסף, כגון ר"ח וחולו של מועד, שחרית ומנחה מתפלל י"ח ואומר קדושת היום בעבודה, א) ר"א אומר בהודאה, ואם לאו מחזירין אותו, ובמוספין מתפלל שבע, ואומר קדושת היום באמצע רשב"ג ור"י ברבי יוחנן בן ברוקא אומרים כ"מ שמתפלל שבע, אומרים קדושת היום באמצע:

א) **ר"א** אומר בהודאה. ר' אליעזר לשטתי', שס"ל ג"כ שהבדלה מ"ש אומר בהודאה (לקמן ל"ג ע"א):

ח **וכן** משמע בירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרק מי שמתו להלכ' ב' א"ר שמואל בר אבדומא זה שהוא נכנס לבית הכנסת ומצאן עומדין ומתפללין אם יודע הוא להיות מתחיל וגומר עד שלא יתחיל ש"צ כדי לענות אחריו אמן יתפלל ואם לאו אל יתפלל, באיזה אמן אמרו תרין אמוראין חד אמר באמן של האל הקדוש וחד אמר באמן של שומע תפלה א"ר פינחס ולא פליגי מאן דאמר באמן של האל הקדוש בשבת ומאן דאמר בשומע תפלה בחול:

דף כב.

ע"א גמר' ומי אית לי' לר' יהוד הרהור. פי' דוק' הרהור מותר לבעל קרי בתמי':

אבל מהרהר בלבו וכו'. פי' ברכת ק"ש לפני' ולאחריה, וכן ברכת המוציא מהרהר, כן משמע מדברי פני יהושע. אבל הגרש"ש כ' האי אבל מהרהר קאי אירישא, דקתני קורא ק"ש ומברך על פתו לאחריה, וקאמר דלא תטעה שכונתו שיוציא בשפתיו, דלא, אלא מהרהר בלבו, וכיוצא בזה צ"ל (לקמן כ"ה ע"ב) לצד דאחר המטה מרחיק ד' אמות וקורא, ולפני המטה אין קורא כלל עיי"ש:

בין כך ובין כך וכו'. פי' בין ברכה לפני' ולאחרי' של ק"ש וק"ש עצמ', ובין ברכה בפת לפני' ובר"המז כולן מוציא בשפתיו, ועיין בפני יהושע לעיל כ' ע"ב ד"ה במשנה בעל קרי:

ר' יוחנן הסנדלר תלמידו של ר' עקיב' וכו'. עי' בסדר הדורות, בשם ירושלמי ר"פ חומר בקודש, א"ר יוחנן הסנדלר שימשתי את ר' עקיב' עומדות מה שלא שימשתי ישיבות וכו', וכן בירושלמי יבמות פ' מצות חליצה, ר"י הסנדלר עשה לעצמו רוכל, ועבר קמי בית שהיה ר"ע חבוש, והוי מכריז מאן בעי מחטין, חלצה בינו לבינה מהו, אודיק ר' עקיב' ואמר אית לך וכו' כשר. ור' יוחנן הסנדלר היה עושה סנדלין, ובס' היוחסין כ' י"א נוקב מרגליות היה, כי תרגום ראמות וגביש סנדלכון, ורש"י ז"ל מגזע ר"י הסנדלר היה עיי"ש:

גב הנהר. נוסח כתב יד, שפת הנהר:

רבינו שנה לנו וכו' ירד וטבל ושנה להם. מסתבר אף אם לא היו תלמידיו אומרים לו שנה לנו ג"כ היה ירד וטבל:

אמרו לו לא כך למדתנו רבינו. עי' בשפ"ח לגמר' לעיל ט"ז ע"ב אמרו לו:

אע"פ שמיקל אני על אחרים מחמיר אני על עצמי. כעין בית דר"ג (בביצה כ"א ע"ב):

תני ר' יהוד' בן בתירא אין ד"ת מקבלין טומאה ומעשה בתלמיד א' וכו' שנאמר הלא כה דברי כאש וכו'. אין לדקדק האיך חולק ר"י בן בתיר', ודורש דרשה נגד תקנת עזרא, די"ל דר"י בן בתירא ס"ל דודאי אלו היה תקנת עזרא משום טומאה, דהיינו שראה עזרא שבדורות האחרונים, לא היה זיווגם בקדושה ובטהרה, שיהי' ראוי' אח"כ לד"ת כמו בדורות הראשונים, דא"כ לא היה באפשר לבטל תקנת עזרא, אבל מאחר שתקנת עזרא, אינה משום טומאה, דהא כתיב כה דברי כאש שאינם מקבלים טומאה, אלא תקנתו שלא יהיו ת"ח מצוין אצל נשותיהם כתרנגולים, לכן בדורות האחרונים, שנמשך מזה ביטול תורה וביטול פ"ור, לזה הסכים גם עזרא עצמו, לבטל התקנה בזמן כזה, אבל סברת אותו תלמיד היה, דתקנת עזרא היה משום טומאה, וזה א"א לבטל, עד שהשיב לו ר"י בן בתירא שאינו כן, אלא כמו שכתבתי (מג"ת):

מעשה בתלמיד אחד. עיין לקמן כ"ז ע"ב, מעשה בתלמיד אחד וכו', ומסיים שם הש"ס ואותו תלמיד ר"ש בן יוחאי הוה עיי"ש:

ויאירו דבריך וכו'. פי' דהא כה דברי כאש וכו', והיינו דאמר "ויאירו "דבריך, שהרי הם מאירין כאש, ואין מקבלין טומאה כמו אש:

מ"ד זה וזה אסור כר' יוחנן הסנדלר. פי' כר' יוחנן הסנדלר משום ר' עקיב', ללישנ' קמא דלעיל, דאמר לא יכנס למדרש כל עיקר, ולא כאמרי לה עיי"ש:

נהוג עלמא. וגדול המנהג (כדלקמן מ"ה ע"א) פוק חזי מאי עמא דבר, ובשפ"ח שם:

כר' יאשי' בכלאים כדכתיב כרמך לא תזרע כלאים ר' יאשי', אמר לעולם וכו'. הנה בכל מקום שבש"ס, שהביא דברי ר' יאשי', לא הביא הפסוק הזה, ועיין בהגהת הש"ס בשם רש"י קידושין ל"ט וטעמ' דר' יאשי' לא ידענ' מהיכא נפק' עיי"ש, אלא בירושלמי דמס' כלאים פ"ח להלכ' א' איתי', וז"ל כתיב לא תזרע כרמך כלאים מלמד שאינו חייב עד שיזרע שני מינים בכרם ד"ר יאשי' ר' יונתן אומר אפילו מין אחד, (ופי' פני משה) מלמד שאינו חייב עד שיזרע שני מינין בכרם, דקרא הכי משמע, לא תזרע את שהוא כלאים כבר, בכרם. ודע דהא דגרס הש"ס, כדכתיב כרמך לא תזרע כלאים, אין זה לשונו של פסוק (דברים כ"ב ט'), אלא הכי כתיב לא תזרע כרמך כלאים עיי"ש, אלא בכלאי זרעים כתיב הכי (ויקרא י"ט י"ט) שדך לא תזרע כלאים. והנה בנוסח הכתב יד בס' דקדוקי סופרים לא גרס הך כדכתיב כרמך לא תזרע כלאים ודו"ק:

בטלוה לנטילותא. לק"ש ולתפלה (כדלעיל ט"ו ע"א) תוס' ד"ה אמאן:

ט' קבין ושיעור ט' קבין הוא רט"ז בציס (ב"י אור"ח סי' תר"ו) ובט"ז שם כתב שהם ל"ז וחצי זיידעל, וכפי המדה ליטער שיש בזמן הזה במדינות, הוא כערך י"ב ליטער,

ומצאתי בחשבון אחד שקישוב "קב הוא ליטער אחד, אבל איני יודע אם הוא בר סמכא. ודע דענין של ט' קבין שתקנו רבנן דבתר עזרא לבעל קרי (שהוא בריא לאונסו), הטעם שתקנו תשעה קבין דוק' ולא פחות ולא יותר מזה, השיעור, לפי שכן שיערו שדי לרחיצת כל הגוף (הראב"ד עדיות פ"א מ"ג תוס' יו"ט מקואות פ"ג מ"ד):

שלא יהיו ת"ח מצוים וכו'. ובנוסח כתב יד (בס' דקדוקי סופרים), שלא:

יהיו התלמידים מצויין וכו', והתלמידים, פי' הנעורים, ובזה מדויק, דהא לא לת"ח בלבד תיקן עזרא.

והא דאמרו כתרנגולים, בירושלמי מוסיף דברים, דז"ל הירושלמי דפרקין להלכה ד', א"ר יעקב בר אבין, כל עצמן לא התקינו את הטבילה הזאת, אלא שלא יהיו ישראל כתרנגולים הללו משמש מיטתו ועולה ויורד ואוכל עיי"ש. אבל בס' מלא הרועים פי' וז"ל י"ל דארז"ל אסור לשמש ביום, ות"ח מותר ע"י האפילת טלית, ואית' (ביצה ז' ע"א) כל שתשמישו ביום זו תרנגול, שהתרנגול משמש ביום, ולזה רמזו שלא יהיו ת"ח דייק', אף שהוא מותר לשמש ביום, לכן בזה שיצטרך לילך לטבול ביום, יתבייש שהכל ירגישו ששימש ביום, דאי בלילה כבר הוצרך לטבול לק"ש ולתפלה בשחרית וכו' (מלא הרועים). א"נ י"ל דאית' (עירובין ק' ע"ב) אלמלא ניתנו תורה, היו למדים דרך ארץ מתרנגול וכו' עיי"ש, והנה שם אית' שהתרנגול שח הרבה ומפייס הרבה, לכן אמרו כאן שלא יהי' ת"ח מצויין אצל נשותיהן כתרנגולים, אלא כדברי הרמב"ם פ"ה מה' דיעות ה"ד, וז"ל לא יקל ראשו ביותר, ולא ינבל את פיו בדברי הבאי, ואפילו בינו לבינה, הרי הוא אומר בקבלה, מגיד לאדם מה שיחו, אמרו חכמים אפילו שיחה קלה שבין אדם לאשתו, עתיד ליתן עליה את הדין וכו' עיי"ש. ודע דרמב"ם בפ"ד מה' תפלה ה"ד כתב, שתקנו טבילה לבעל קרי לתפלה, ולא מפני טומאה וטהרה נגעו בה, "אלא "כדי "שלא "יהיו "ת"ח "מצויין אצל "נשותיהם "כתרנגולים עיי"ש, ובהלכה ו' כ' שם, וז"ל מנהג פשוט בשנער ובספרד, שאין בעל קרי מתפלל, עד שרוחץ כל בשרו במים, "משום "הכון "לקראת "אלקיך "ישראל וכו' עיי"ש ודו"ק. ועיין בספר מראה הפנים (הוא פי' על הירושלמי) פ' מי שמתו להלכה ד', שכתב מה שהרמב"ם סבר שתי תקנות הוו, בתחלה תיקן עזרא שבעל קרי אסור לקרות בתורה בלבד עד שיטבול, וב"ד שעמדו אח"כ תקנו אף לתפלה, שלא יתפלל בעל קרי עד שיטבול, כך למד הרמב"ם מירושלמי דמשמע התם ששתי תקנות היו עיי"ש, ובפני יהושע כ' שהרמב"ם למד דבריו, ממה שא"ר חנינ' לקמן גדר גדול גדרו בה, מל' זה משמע לי' להרמב"ם דגדר זה גדרו חכמים לאחר תקנת עזרא, דאיהו לא תיקן אלא לד"ת, דלא שייך אלא בת"ח, והם גדרו אפילו לענין תפלה, כדי להרחיק כל בני אדם מגדר עריות,

ואהא מייתי שפיר מעשה באחד שא"ל ריקא וכו' עיי"ש. ועיין בתי' המשניות לרמב"ם למס' מקואות פ"ג מ"ד, משמע לענין תפלה תקנו ט' קבין, ועיין בדיבור שלמעלה ודו"ק:

מה טיבן וכו'. טיב, כ' הרמב"ם טיב היא "סיבה, ובכמה מקומות הם אומרים טיב גיטין וקידושין, טיב עכו"ם ומשמשיה, פי' סבתם עכ"ל, ובס' התשבי כ' שהוא לשון שעסק, תרגום ירושלמי ויוציאו דבת, הארץ (במדבר י"ג) ואפיקו טיבא בישא (תוס' יו"ט כתובות פ"א):

של טובלי שחרית. עיין בר"ש פ"ד דמס' ידים מ"ח, מובא הא דאית' בתוספתא, אמרו טובלי שחרית קובלני עליכם פרושים, שאתם מזכירי' ש"ש שחרית בלא טבילה, ועיין בגהרצ"ח שהאריך לפרש ב' מיני טובלי שחרית היו עיי"ש:

גדר גדול גדרו וכו'. פשוט משמע עזרא ובית דינו גדרו, ועיין בשפ"ח לעיל ד"ה שלא, מה שהעתקתי מס' פני יהושע מה שפירש בזה:

א"ל ריקא יש לך מ' סאה שאתה טובל בהם. בדרך דרש י"ל הכי קאמר לי' וכי יש לך בעולם אותו מ' סאה, שאתה טובל בהם, לטהר מדבר עבירה זו:

א"ל ר"ה לרבנן רבותי וכו'. רבנן היינו התלמידים, והא דא"ל רבותי, י"ל כעין דאמר רבי דהרבה למדתי מרבותי, ומחברי יותר מהכל ומתלמידי יותר מכולם (מכות י' ע"א), והיינו דאית' ביור"ד רמ"ד ס"ח, ואפילו הרב לתלמידו, יעשה לו הידור קצת עיי"ש, לכן אמר לתלמידיו "רבותי, עיין בשפ"ח לגמר' לעיל י"ח ע"ב ד"ה ואחלישת'. א"נ הכי קא"ל רבותי, הלוא גדולים אתם, וגדול צריך ליזהר טפי, מפני מה אתם מזלזלים בטבילה זו:

וכי יש טבילה בחמין. והא שאובין נינהו (תענית י"ג ע"א), ועי' יור"ד סי' ר"א סע"ה:

א"ל ר"ח בר אבא ל"ל למר כולי האי וכו'. מסתבר דלא בבית המרחץ דהיינו בבית הפנימי א"ל כן, אלא לאחר שיצא מבי מסותא א"ל כן ועיין באור"ח סי' פ"ד:

אף ט' קבין בנתינה ולא בטבילה. פי' דוקא כששופכים עליו, אבל לטבול בתוכם לא מהני מידי, בין אם הם בכלי, או בקרקע (ב"י אור"ח פ"ח), ועיין ניטין ט"ז ע"א רש"י ד"ה ב"ק חולה:

ר' נחמן תקן חצבא וכו'. ולעיל אית' א"ר נחמן בר יצחק נהוג עלמ' כתלת' סבי כר"י בן בתירה בדברי תורה וכו' עיי"ש, וא"כ משמע קצת דסתם ר"נ אינו ר"נ בר יצחק, ועיין רש"י לקמן ע"ב ד"ה אמר רבא, שפרש"י ר"נ היינו ר"נ בר יצחק, ועיין מזה בתוס' ניטין ל"א ע"ב ד"ה אנא, ועיין רש"י ע"ב ד"ה אמר ודו"ק:

חצבא. פי' כד, עיין ערוך ערך חצב, חצבים גדולים (כלים פ"ג), פי' כדים גדולים, ובלשון יוני חצב, הוא מין כלי וכוס עיי"ש:

דף כ"ב ע"א רש"י ד"ה עשאן ר' יהוד'. לברכת המזון עכ"ל, לכאור' הא מתוך הסוגי' משמע, דר' יהוד' מתיר אף לברך לפניו על המזון, וכן בברכות ק"ש מברך לר"י לפניו ולאחריו ומוציא בשפתיו, לכן כתבו המפרשים שתיבות "המזון צריך למחוק מפרש"י כאן. אבל הגאון מו"ה יוסף שאול ז"ל בהסכמתו בצל"ח למס' ברכות, כתב לפרש פרש"י דהכא, דהנה בק"ש שהוא קבלת עול מ"ש, והברכות נתקנו על הק"ש, ודאי אף בספק בירך, חוזר ומברך, (ועיין בשפ"ח לגמר' לעיל כ"א ע"א ד"ה ר' אלעזר), ובזה ודאי ס"ל לר' יהוד' דמותר להוציא בפיו, אלא דרש"י מפרש דאף בר"המז לפניה, דסד"א דלא לתהני ולא לברך, קמ"ל דעשאן כהלכות ד"א, ומותר לברך אף שאינו חייב מד"ת עיי"ש:

רש"י ד"ה כהלכות דרך ארץ. שמותר לשנותה בעל קרי כדבריו עכ"ל, פי' כדבריו של ר' יהוד' לקמן שמתיר ומקיל לאחרים אפילו להוציא בשפתיים. ועיין בצל"ח וכן בס' מגיד תעלומה שכתבו "כהלכות "דרך "ארץ, פי' שקאי רק על בר"המז שלפניה, שזהו מצד דרך ארץ, דהיינו כדמסיק הגמר' לקמן ל"ה ע"א, סברא הוא שאסור לאדם להנות מעו"הז בלא ברכה עיי"ש:

רש"י ד"ה מה להלן באימה. דכתיב וירא העם וינועו עכ"ל, פי' לאחר עשרת הדברות, כתיב (שמות כ' ט"ו) וכל העם רואים את הקולות ואת "הלפידים ואת קול השופר ואת "ההר עשן וירא העם וינועו ויעמדו מרחוק, הרי מפורש דראו ד' דברים, קולות, הלפידים, קול השופר, ההר עשן, לכן היה בהם ג"כ ד' דברים, "באימה "וביראה "וברתת "ובזיע, וכמו שמסיים בסיפא דקרא וירא העם וינועו ויעמדו מרחוק, ופרש"י בשם מכילת' "וינועו, "אין "נוע "אלא "זיע, שנאמר נוע תנוע הארץ, "ויעמדו "מרחוק, "היו "נרתעי' לאחוריהם י"ב מיל כאורך מחני הם, וכעין זה (בשבת פ"ח ע"ב) עיי"ש, ועוד אית' שם, ואריב"ל כל דיבור ודיבור שיצא מפי הקב"ה, יצתה נשמתן של ישראל, שנאמר נפשי יצאה בדברו וכו' והוריד טל שעתיד להחיות בו מתים, והחי' אותם וכו' עיי"ש, וא"כ אין לך באימה וביראה וברתת ובזיע גדול מזה. ומכאן י"ל הא דאמר ריש לקיש (לקמן ס"ב ע"ב) אין ד"ת מתקיים, אלא במי שממית עצמו עלי', שנאמר אדם כי ימות באהל, די"ל דר"ל ס"ל כריב"ל, דאמר על כל דיבור יצתה נשמתן של ישראל, הרי בקבלת התורה, קיבלו ישראל התורה, בבחינת המית עצמו עליה, וכאן אית' סמיכות והודעתם לבניך, יום אשר עמדת לפני ה"א בחורב, מה להלן באימה וכו', לכן מי שלומד תורה בבחינת ממית עצמו עליה, הרי הוא מקיים סמיכת הפסוק, והודעתם לבניך יום אשר עמדת לפני ה"א בחורב, לכן זוכה שד"ת מתקיים בו, לפי שלומד, בבחינה זו, כמו שקבלו התורה מסיני:

רש"י ד"ה מכאן אמרו. כל הטמאי' מותרי' בתורה שאף הם יכולין להיות (א) באימה וברתת אבל (ב) בעל קרי אינו אלא מתוך קלות ראש וזחות הדעת עכ"ל:
(**א**) באימה וברתת. נקט רש"י רק הני תרתי ודו"ק:

ב בעל קרי אינו אלא מתוך קלות ראש וכו'. פי' משום דל' בעל קרי נופל ברוב על מקרה בלתי טהור, ואינו מחמת תשמיש (ועיין במעון הברכות), ועיין בשפ"ח לגמר' לעיל כ' ע"ב ד"ה בעל קרי:
רש"י ד"ה ובועלי נדות. אם טבלו לקריין לד"ת וכו' מטומאת בועל נדה שהיא שבעת ימים אבל לתקנת עזרא עולה להם כדתנן (לקמן כ"ו ע"א) במתניתן זב וכו' עכ"ל, והא דטומאת בועל נדה הוה שבעת ימים, מפורש בקרא (ויקרא ט"ו כ"ד) ואם שכוב ישכב איש אותה ותהי נדתה עליו וטמא שבעת ימים וגו', עיין (נדה ל"ג ע"א):
רש"י ד"ה אזכרות. שבמקראות הנדרשים עכ"ל, מכאן ג"כ משמע מי שאינו בעל קרי הלומד גמר', מותר להוציא שמות האזכרה, שבפסוק שבש"ס בלשון "אדני, ולא צריך לומר בלשון "השם כנהוג, וביתר ביאור בשפ"ח לרש"י לעיל ו' ע"א ד"ה אשר עיי"ש.
ובס' מגיד תעלומה כ' דכוונת רש"י דאין להזכיר אזכרות רק כשקורא פסוק שלם:
רש"י ד"ה לא יכנס למדרש כל עיקר. לא להציע ולא לשנות אבל לב"המד הוא נכנס ושותק עכ"ל, מדפרש"י ושותק משמע דאפילו בתנ"ך אסור לקרות, אבל מה שפרש"י לא להציע ולא לשנות, לא משמע כן ודו"ק:
רש"י ד"ה הלכות דרך ארץ. (א) כגון דרכם של ת"ח שהיא ברייתא (ב) ופרק בן עזאי הנותן ד' דברים אל לבו עכ"ל:
(**א**) כגון דרכם של ת"ח שהיא ברייתא'. פי' דבריש פרק ראשון ממס' דרך ארץ זוטא, אית' דרכן של ת"ח עניו ושפל רוח זריז ממולא עלוב ואהוב לכל אדם שפל לאנשי ביתו ירא חטא ודורש את האדם לפי מעשיו וכו':

ב ופרק בן עזאי וכו'. זה לשון ריש פרק שלישי ממס' דרך ארץ רבה שלפנינו, בן עזאי אומר כל הנותן ד' דברים כנגד עיניו ועל לבו, שוב אינו חוטא לעולם, מאין הוא, ולאן הוא הולך, ומי הוא דיינו, ומה עתיד להיות, מאין הוא בא ממקום החשך וכו', ממקום הטנופת, מליחה סרוחה, ממקום שאין אדם יכול לראות וכו' עיי"ש. ואפשר לפי שהדברים הללו הם דברי מוסר ותוכחה ביותר לבעל קרי כמובן, לכן שונה הוא בהם:
רש"י ד"ה מגמגם. וקורא וכו' עכ"ל, ולקמן ע"ב פרש"י ד"ה מגמגם במרוצה עיי"ש.
ובמהרש"א פי' מגמגם שלא אמר אזכרות שבו ודו"ק:

רש"י ד"ה אינו נוהג אלא בארץ. בשחיטות חולין יליף טעמ' בפ' הזרוע עכ"ל, הכי איתי' (בחולין קל"ו ע"א בפ' ראשית הגז ולא בפ' הזרוע) דתני' ר' אלעאי אומר ראשית הגז אינו נוהג אלא בארץ, מ"ט דר"א, אמר רבא יליף נתינה נתינה מתרומה, מה תרומה בארץ אין בח"ל לא, אף ראשית הגז בארץ אין בח"ל לא עיי"ש. ועיין בפרש"י שבת י' ע"ב ד"ה הוה. והא דכתבו רש"י ותוס' במקום שמזכירין מס' חולין, ל' "שחיטת חולין, י"ל כי לא רצו להזכיר שם חולין על קדושת ד"ת, ורמז "שיחת "חולין "של "ת"ח "צריכה "לימוד (מג"ת):

רש"י ד"ה חטה ושעורה וחרצן. שלשתן (א) במפולת יד (ב) דהוה לה כלאי זרעים וכלאי הכרם כאחת עכ"ל:

(**א**) "במפולת "יד. פי' "בבת אחת, דדוקא זרע ג' מינים בבת אחת חייב, אבל אם זרע בזה אחר זה אינו חייב (מנחת חנוך סי' תקנ"ח):

(**ב**) דהוה לה כלאי זרעים וכלאי הכרם כאחת. ז"ל הרמב"ם וש"ע רצ"ו ס"א, הזורע ב' מיני תבואה, או ב' מיני ירקות, כגון קנבוס (הנקרא האנף בלע"ז) ולוף, וה"ה מין ירק א' ומין תבואה א' עם זרע הכרם, ה"ז לוקה שתים, א' משום שדך לא תזרע כלאים, וא' משום לא תזרע כרמך כלאים, ואינו לוקה משום לא תזרע כרמך כלאים, עד שיזרע בארץ ישראל חטה ושעורה וחרצן (פי' גרעיני ענבים) במפולת יד וכו' עיי"ש, ועיין בשפ"ח לגמר' דיה כר' יאשי':

רש"י ד"ה שמקילין בה. במרחצאות או בנתינת ט' קבין עכ"ל, והנה נתינת ט' קבין, קולא היא, שאינן טובלין במ' סאה, ומרחצאות קולא היא, שמרחצאות אף שהם מ' סאה, אבל חמים הם, והיא קולא, דהא לקמן אית' וכי יש טבילה בחמין, ועיין מזה בב"י יור"ד סי' ר"א בסוף הסי'. אבל בהלכות גדולות בה' ברכות ז"ל שמעתי שמקילין בה, היינו מסחא במים שאובין, ושמעתי שמחמירין בה, היינו דמצרכי טבילה במי מקוה דוק' (ועי' במראה כהן):

רש"י ד"ה והא איהו אמר וכו'. לעיל בריש שמעתין עכ"ל, לעיל כ"א ע"ב ודו"ק:

רש"י ד"ה בנתינה. ט' קבין אע"ג דלא תנא לקמן אלא בחולה, סתם ת"ח חולים הם כדאמר' (נדרים מ"ט ע"ב) כמאן מצלינן וכו' עכ"ל. דאית' בנדרים שם, רבא אמר מאן חולין רבנן (ופי' הר"ן דאפילו בבריאתן הם תשושי כח מפני שהתורה מתשת כוחם) ואמר רבא כמאן מצלינן (רופא חולי עמו ישראל כל ימות השנה) על קצירי ועל מריעי, כמאן כר' יוסי (דאמר במס' ר"ה אדם נידון בכל יום דאילו לרבנן דאית להו דנדון בר"ה כיון שנגמר דינן אין תפלה מועלת להן), מדאמר קצירי ומריעי ש"מ קצירי "קצירי "ממש

(דהיינו חולין, ומיקרו "קצירי, לפי שנפשם קצרה מחמת חליים) מריעי דהיינו רבנן. ודע שרש"י ז"ל היה יכול להבי' ממימר' קמא דרבא שם כמו שהעתקתי ודו"ק:

רש"י ד"ה אותה אשה פנוי' היתה וחכמים גזרו על הייחוד אף על הפנויה עכ"ל, עיין (קידושין פ' ע"ב) רמז ליחוד מן התורה, שנאמר כי יסיתך אחיך בן אמך, וכי בן אם מסית, בן אב אינו מסית, אלא לומר לך בן מתייחד עם אמו, ואסור להתייחד עם כל עריות שבתורה עיי"ש, ועיין ע"ז ל"ו ע"ב, ועיין ברמב"ם פכ"ב מה' איסורי ביאה ה"ב, וז"ל ואיסור ייחוד העריות מפי הקבלה, אבל בטור פסק שהיא מדאוריית' עיי"ש, וז"ל הש"ע א"הע סי' כ"ב ס"ב, כשאירע מעשה אמנון ותמר, גזר דוד ובית דינו על ייחוד פנויה, ואע"פ שאינה ערוה, בכלל ייחוד עריות היא, ושמאי והלל גזרו על ייחוד כותית וכו' וכל המתייחד מכין שניהם מכת מרדות האיש והאשה, ומכריזין עליהן וכו' עיי"ש. והנה ל' רש"י ז"ל חכמים גזרו על הייחוד וכו', הוה ניח' טפי, אי עיקר גזירות יחוד פנוי' מדרבנן הוא ודו"ק. ודע דבש"ס אית' מעשה בא' שתבע אשה לדבר עבירה, משמע שתבעה לזנות, ורש"י פי' לענין ייחוד, בשלמ' מה שפרש"י שפנוי' היתה, י"ל שלמד כן משום שאמרה לו יש לך מ' סאה לטבול, ואי אשת איש היתה היה לה להשיבו מגודל איסור א"א, אבל מה שפרש"י מאיסור ייחוד כבר עמדו בזה המפרשים:

רש"י ד"ה תיקן חצבא. ליתן מים לתלמידים עליה' שחרית קודם קריאת התורה עכ"ל, פרש"י הענין לקריאת התורה ולא זכר לק"ש ולתפלה, ועיין בשפ"ח לגמר' ד"ה שלא, מה שהעתקתי בשם ס' מראה הפנים ודו"ק:

רש"י ד"ה אתבר חצבייי. אינו צריך לנו דחולה לאונסו לא שכיח עכ"ל, ואע"ג דאית' (לקמן נ"ז ע"ב) ששה דברים סימן יפה לחולה ואלו הן קרי עטוש וכו' עיי"ש, י"ל מ"מ לא שכיח כולי האי:

דף כב:

ע"ב גמר' ושאלו לר' אסי א"ל ליש וכו'. פי' הא דצריך ט' קבין, לא נאמר אלא לחולה המרגיל, דהיינו חולה ששימש מטתו:

מכדי כולהו אמוראי ותנאי בדעזרא קמפלגי. הקדים אמוראי ואח"כ נקט ותנאי, וכן מאי לשון כולהו, וברש"י משמע דלא גריס תיבת כולהו ודו"ק:

ואתו אמוראי וקמיפלגי וכו'. לאו דוק' אמוראי, אלא אף תנאי, וכדפריך לעיל מכדי כולהו אמוראי ותנאי בדעזרא קמיפלגי (מפרשים):

אלא אמר רבא עזרא תיקן וכו' ואתו רבנן והתקינו לבריא לאונסו ט' קבין וכו'. והנה "ואתו "רבנן, פי' רבנן דבתר עזרא, וכעין ואתו רבנן בתר עזרא שתקנו אף לתפלה, כמו שהעתקתי בשפ"ח לגמר' לעיל ע"א ד"ה שלא עיי"ש:

אבל לאחרים מ' סאה. לפי שיש להחמיר יותר לאחרים, שצריך לפרש דבריו יותר, ועוד דעיקר טבילה דאסמכוה אקרא היינו לאחרים, דכתיב יום אשר עמדת, וסמך לי' והודעת' לבניך (תוס' ר"י חסיד), עיין רש"י ד"ה אבל:

לאתויי מים שאובין. פי' דאפילו ממים שאובין צריך מ' סאה:

הבו לי לדידי לברוך. פי' תנו לי רשות ליברך בר"הז. והטעם שאמרו כל אחד הבו לי לדידי לברוך, י"ל משום דאית' (לקמן נ"ג ע"ב) א"ל רב לר"ת בריה ברי חטוף ובריך, ופרש"י כשמושיטין כוס של ברכה הוי מחזר שיתנהו לך ותברך עיי"ש, וכן פסק בש"ע סי' ר"א ס"ד:

ר' חמא טביל במעלי' יומא דפסחא להוציא רבים ידי חובתן. וקצת יש לדקדק הא בערב הפסח בלא זה להוציא אחרים ידי חובתן, הרי הוא חייב להטביל, משום חייב אדם לטהר עצמו ברגל (כדאית' ר"ה ס"ז ע"ב), ועיין בצל"ח ביצה י"ז ע"ב ד"ה ובה"א, אי חייב לטהר קודם הרגל דוק' כשיטות מהרש"ל שם, או פירושו שברגל עצמו יטהר עיי"ש ודו"ק:

עד שלא תנץ החמ'. נתן שיעור כותיקין, ועי' לקמן כ"ה ע"ב ודו"ק:

ולא יתכסה לא במים הרעים וכו'. ז"ל הטור אור"ח פ"ו, הרוחץ במים סרוחים, או במי המשרה ששורין בהן פשתן, לא יתכסה בהן ויקרא, ואסור לקרות כנגדן, כמו כנגד הצואה, לפניו כמלא עיניו, ואחריו ד' אמות, ממקום שכלה הריח עכ"ל ומה שיש לדקדק בדברי הטור עיין בב"ח:

תני' אידך היה עומד בתפלה וכו'. והא דנקט כאן תני' אידך, אע"ג דנראה כבריית' בפני עצמו, כבר תירץ בס' מגיד תעלומה, משום דדומ' כבריית' דלעיל, שהיה עומד בתפלה ונתודע לו שהוא ב"ק, וכן בבריית' הזאת נתודע לו שהיה שם צואה:

היה עומד בתפלה וראה צואה כנגדו וכו' היה מתפלל ומצא צואה במקומו וכו'. פי' בראה "צואה כנגדו, אין בו אלא משום שלא יראה בך ערות דבר, דלא פשע, שלא הטריחוהו לבדוק מלא עיניו, משא"כ "במצא "צואה שבמקומו דאית בי' עוד משום והיה מחניך קדוש, היה לו לבדוק (עיין בית יוסף סי' פ"א):

היה מתפלל ומצא צואה במקומו וכו'. ה"ה לענין ק"ש, דדין תפלה וק"ש שוין באלו הדינים, וכן כתב בית יוסף סי' פ"א, ובש"ע סי' צ' סכ"ו, דז"ל כ"מ שאין קורין בו ק"ש, אין מתפללין בו, וכשם שמרחיקים מצואה ומי רגלים וריח רע ומן המת ומראיות הערוה

לק"ש, כך מרחיקין לתפלה עכ"ל, וכן לענין לחזור ולהתפלל, או לחזור ולקרות, עיין ש"ע סי' ע"ו ס"ח ז"ל קרא במקום שראוי להסתפק בצואה, ומצאה אח"כ, צריך לחזור ולקרות וכו', וכתב במגן אברהם הטעם דזבח רשעים תועבה, דהוה לי לבדוק המקום עיי"ש. ולפי מה שכתבתי דדין ק"ש ותפלה שוין, מיושב הא דכתב המגן אברהם טעם דזבח רשעים תועבה שאיתא בש"ס לענין תפלה, וכתב המגן אברהם הטעם זה לק"ש, די"ל משום דדין ק"ש ותפלה שוין בזה, ושמור דבר זה, שצריך הרבה פעמים בפרק זה: **והא** זבח רשעים תועבה. במסורת הש"ס ציין לפסוק (משלי כ"א כ"ז), ויש לדקדק דבפסוק זה לא כתיב שום רמז דמירי מתפלה, לכן נראה דנכון לומר דש"ס קאי על פסוק (משלי ט"ו ח') "זבח "רשעים "תועבת "ה' "ותפלת "ישרים "רצונו, ופי' דהנה תפלה כנגד תמידין תקנום, ונשלמה פרים שפתינו, וע"כ קרבנות בפועל ממש חשובים יותר מתפלה, דהא מי נתלה במי, והנה הגם שזבחי קרבנות בפועל חשובים יותר, מתפלה שהיא במקום קרבן, אף על פי כן יזבח אף שהוא בפועל ממש, מ"מ כשהוא של "רשעים "תועבת "ה', "ותפלה אע"פ שאינ' חשובה כ"כ ככרבנות, אף על פי כן אם היא "מישרים "רצונו הוא, והיינו דקמתקיף לה רבא אם הזבח בפועל, כשהוא של רשעים, הוא תועבה, מכ"שכ התפלה של רשעים וכן בק"ש, דהיה לו לבדוק המקום אי נקי הוא (מג"ת), ובדרך דרש י"ל בבחינה זו שקרבנות בפועל בזמן שבהמ"ק קיים, חשובי' יותר מתפלה ומתורה כפ' חטאת ועולה במקום קרבן בזמן שאין בהמ"ק, י"ל בזה הא דכתיב (במדבר כ"ח י') "עולת "תמיד "העשויה "בהר "סיני "לריח ניחוח "אשה "לה', רצה לומר "עולת "תמיד היא אף בזמן שאין בהמ"ק, לפי שהיא "העשויה ונקרבת על ידי התורה שנתנה "בהר "סיני, שהרי זאת תורת החטאת, כל העוסק בפ' חטאת כאילו הקריב חטאת, אבל "לריח "ניחוח היא לפניו יתברך, אם הקרבן בעצמו בא "אשה "לה'. וכעין זה פי' בס' בגדי ישע (תהלים ל"ט ד') "חם "לבי "בקרבי "בהגיגי "תבער "אש "דברתי "בלשוני, פי' "חם "לבי "בקרבי, ר"ל שלבי חם ומצטער, "בהגגי כשאני מזכיר, "תבער "אש, פי' שהקרבנות שהיה להאש לבערם על המזבח, אין בידי רק "דברתי "בלשוני בנשלמה פרים שפתינו. **ובס'** דברי שאול פי' בזה (יומא כ"ח ע"ב) א"ר ספר' "צלותי' "דאברהם ,מכי "משחרי "כותלי, פי' דאית' (מגילה ל"א ע"ב) אמר אברהם רבש"ע בזמן שאין בהמ"ק קיים מה תהא עליהם, א"ל כבר תיקנתי להם סדר קרבנות, כ"ז שקורין בהן מעלה אני עליהם כאילו מקריבין לפני קרבן עיי"ש, הרי דאברהם התפלל על זמן שכתלי ב"המק הם נשחרו ונתרבו.

ובדרך זה פי' גיסי רבינו הגאון מהו"ר הילל ל"ש זיע"א אבד"ק קאלאמע הא דאית' (שבת י"ב ע"ב) ר' ישמעאל בן אלישע קרא והטה וכתב על פנקסו אני ישמעאל בן אלישע קריתי והטיתי נר בשבת "לכשיבנה "ב"ה "ב'המק "אביא "חטאת "שמינה, ולפי מה שפי' כאן היינו דאמר וכתב "חטאת "שמנה, דאף בזמן שאין בהמ"ק יש להביא חטאת, ע"י עוסק בפרשת חטאת, אבל חטאת כזו במעלת' רזה וכחש הוא, אבל לכשיבנה ב"המק אביא הקרבן ממש, ויהי' חטאת שמנה:

והא זבח רשעים תועבה. עיין משנה למלך פ"ג מה' שגגות ה"ז באריכות, בענין הכלל זבח רשעים תועבה, אם הוא מוסכם לכ"ע (הגרצ"ח):

ומים שותתין וכו'. פי' מי רגליו שותתין על ברכיו:

דף כ"ב ע"ב רש"י ד"ה בקילעא. כניסת הבית חדר שלפני הטרקלין שקורין (פורטיג"ו זיילענהאללע בלע"ז) עכ"ל, (ובע"ז כ"ד ע"א) פרש"י ד"ה אקילעא, לפני טרקלין, וזהו בית שער עשוי מעמודים עיי"ש. ובערוך פי' קלעא, ל' אוהל, או מל' קלעים לחצר עיי"ש ערך קלע:

רש"י ד"ה אצטמיד. נתחזקו שבריו ונצמדו כלומר צורך לנו עוד בו עכ"ל, פי' דהא צורך לנו לט' קבין, לחולה המרגיל, דשכיח:

רש"י ד"ה קא מפלגי אמוראי. ר' דימי ורבין עכ"ל, והנה על "תנאי לא פירש רש"י כלום, ובש"ס פריך מכדי כולהו "אמוראי "ותנאי וכו'.

"**ותנאי** הם הבריית' ת"ר בעל קרי שנתנו עליו ט' קבין מים טהור וכו' והתם במרגיל, כדאמר שלא יהיו ת"ח מצויין וכו', וכן ר' יהוד' גלוסטרא, ור' עקיב' לעיל בעמוד א' (דברי סופרים):

רש"י ד"ה דאמר מר. גבי עשר תקנות בב"ק בפרק מרובה עכ"ל, (בב"ק פ"ב ע"א) אית' עשרה תקנות תיקן עזרא שקורין במנחה בשבת וכו' ותיקן טבילה לבעלי קריין וכו' עיי"ש. והנה בירושלמי מגילה פ"ד להלכ' א', חשבה בין תקנת עזרא, ובפ"ק דשבת ה"ד, חשבה הירושלמי בין הי"ח דבר עיי"ש ודו"ק (י"ע):

רש"י ד"ה אמר רבא וכו' מיהא השתא אנן כר"י בן בתיר' נהגינן כדא"ר נחמן (לעיל עמוד א') ור"נ בר יצחק בתר' הוא עכ"ל, פי' והלכה כבתרא (ועיין תוס' לקמן ל"ט ע"ב ד"ה מברך), ועי' במבוא התלמוד:

רש"י ד"ה לעצמו. לעסוק בתורה לעצמו אבל ללמד לאחרים מ' סאה עכ"ל, הא דפרש"י "לעסוק "בתורה לאו דוק', דה"ה לענין ברכת המזון ושאר ברכות, אי'כ חילוק בין מברך

לעצמו, או בא להוציא אחרים, כך משמע מעובד' דר' פפא ור"ה ורבא לקמן, וכן משמע מפרש"י ד"ה אבל לאחרים, ומפרש"י ד"ה טבל עיי"ש:

רש"י ד"ה דנפל עילואי. לאו דוק' אלא טבלתי במ' סאה עכ"ל, פי' דהא מ' סאה הו' דוקא בטבילה ולא בנתינה, כמו שט' קבין הוין דוק' בנתינה ולא בטבילה (כדלעיל ע"א), ועיין מקואות פ"ה מ"ו, ויור"ד ר"א ס"ה בענין גל שנתלש ונפל על האדם וכלים טהורים עיי"ש ודו"ק:

רש"י ד"ה לא האי ולא האי. לא הצרכתי לא לזו ולא לזו שלא ראיתי קרי עכ"ל, מכאן משמע דמי שלא היה צריך טבילה, עדיף ממי שהיה צריך טבילה וטבל, ומסבר' מסתבר דעדיף דוק' מבריא שראה קרי לאונסו וטבל, שהוא מתוך קלות ראש (רש"י לעיל ע"א ד"ה מכאן), אבל מבבריא המרגיל ששימש מטתו "וטבל, לא עדיף, ודוחק לומר דר' פפא ורבא ברבי שמואל בריא שראו לאונסו היו, דהיינו בחלום בלא שימש מטתם ודו"ק:

רש"י ד"ה טבל. ואז ובירך רגיל היה לעשות כן, (ב) דה"ל ללמד לאחרים וכו' עכ"ל:

(**א**) **ובירך**. פי' שטבל להוציא אחרים ידי הלל שבלילי פסחים, משום דסבר דבטלוה לטבילותא לעצמו, אבל להוציא אחרים, דדמי כמלמד לאחרים, לא בטלוה, ועל זה מסיק הש"ס, דלית הלכת' כותי', אלא אפילו לאחרים נמי בטלוה (ש"מ):

ב דה"ל ללמד לאחרים. עיין בשפ"ח לרש"י לעיל ד"ה לעצמו:

רש"י ד"ה לא יפסיק. תפלתו לגמרי אלא יקצר כל ברכה וברכה וכו' עכ"ל, כעין מה שהעתקתי בשם הלכות גדולות בשפ"ח לרש"י (לקמן כ"ט ע"א) ד"ה מעין עיי"ש. והא דלא אמרינן "בתפלה יגמגם במרוצה כדאמרינן לקמן בבריית' גבי ב"ק שהיה קורא "בתורה, י"ל דדוק' בקורא בתורה שאי אפשר לקצר מקריאות ג' פסוקים, לכן מגמגם וקורא, משא"כ בתפלה מקצר ומתפלל, דטוב מעט בכונה. ודע דדינא דמתניתן מיירי דוק' בבעל קרי שמתפלל, אבל בבעל קרי שקורא ק"ש, ונזכר בשעת קריאתו שהוא בעל קרי, ליכ' למימר שיקצר, אלא צריך לומר שפוסק מלהוציא בפיו, אלא מהרהר ממקום שנזכר עד סוף ק"ש, וכמתניתן (דלעיל כ' ע"ב) ב"ק מהרהר ק"ש בלבו עיי"ש:

רש"י ד"ה עד שיתן לתוכו מים. ובגמר' לקמן כ"ה ע"ב מפרש לה בחסורי מחסר' והכי קתני וכו' עכ"ל, הנה לקמן לא נקט הש"ס הני תיבות חסורי זמחסר' עי' י"ש ודו"ק:

רש"י ד"ה יותר מג' פסוקים. כגון בב"הכנ דא"א לפחות כדתנן (מגילה כ"ג ע"ב) הקורא בתורה לא יפחות מג' פסוקים עכ"ל, פי' דכשאינו קורא בתורה בציבור, אין הכי נמי דמפסיק מיד, וכשהוא בציבור אם כבר קרא ג' פסוקים ג"כ פוסק מיד, אלא כשעדיין לא קרא ג' פסוקים, סבר ר"מ שקו רא עד שיהי' קורא ג' פסוקים, ופוסק. ולא נתברר אי הנך

ג' פסו קים דמתיר ר"מ לקרות, אי ס"ל אפילו בלא גמגום, או בגמגום דהיינו במרוצה דוק' ודו"ק:

רש"י ד"ה לא אפשר. כגון יש נהר לפניו מסתלק לצדדים עכ"ל, פי' וכשמסתלק לצדדים צריך ג"כ עד שיתרחק ממנה ד' אמות (ש"ע סי' פ"א):

תוס' ד"ה ונחזי עזרא היכי תקן. בהרבה מקומות גבי שאר תקנות לא פריך גמר' הכי וכו' עכ"ל, פי' כגון הא דאית' (מכות ט"ז ע"ב) ר"א אומר א"צ לקרות את השם על מעשר עני של דמאי, וחכ"א קוראו את השם וא"צ להפריש, ופרש"י דפליגי על תקנות יוחנן כה"ג היכי תקן עיי"ש, ולא פריך מכדי יוחנן כה"ג תקן תקנת דמאי, וליחזי היכי תיקן, עיי"ש. ועיין (לקמן ל"ג ע"א) גבי קדושות והבדלות, שפריך הש"ס ליחזי היכי תיקן אנשי כנס"הג, י"ל ג"כ כתירוץ של תוס', לפי שהוא דבר הרגיל בכל שבוע:

תוס' ד"ה ולית הלכת' כותי'. דטבילה בכל יום מ' סאה (א) אלא אפילו לאחרים נמי סגי בט' קבין וכו' (ב) הטובל ביו"כ וכו' עכ"ל:

א **אלא** אפילו וכו'. וצריך לומר אי נמי אפילו לאחרים וכו' (מצאתי):

ב והטובל ביו"כ וכו'. פי' והטובל "בערב יו"כ וכו', עיין טור אור"ח סי' תר"ו, שרבינו סעדי' כ' לברך, והרא"ש פ' בתר' דיומ' חולק עיי"ש, וכן פוסק בש"ע, ובשאגת ארי' סי' ס"ז (הגרצ"ח):

תוס' ד"ה אלא לכ"ע וכו' וכן במגילה נמי דאמרינן אמר רב וכו' דקאמר נקוט דר' ביבי בידך וכו' עכ"ל, וצריך לגרוס, וכן (במגילה י"ח ע"ב) נמי אמרינן ר' ביבי מתני איפכא, רב אמר אין הלכה כר' מונא, דאמר אם שהה חוזר לראש, וקאמר דנקוט דר' ביבי בידך (מ"כ):

תוס' ד"ה ממתין עד שיכלו המים וכו' טופח ע"מ להטפיח וכו' כיון דמדאוריית' אינן אסורין אלא כנגד העמוד בלבד (כדלקמן כ"ה ע"א) וכו' עכ"ל, וטופח ע"מ להטפיח, פי' שהם נבלעו בקרקע או בבגד, אבל עדיין לח כ"כ, שאם יגע בהם בידיו, ויחזור ויגע בדבר אחר, יתלחלח אותו דבר מעט (ח"א):

דף כג.

ע"א גמר' האי אם שהה אם לא שהה מיבעי לי'. פי' הא דאמר חוזר לראש, הל"ל אם שהה כדי לגמור את כולה חוזר לראש, ואם לא שהה חוזר למקום שפסק, אלא ודאי מדפסקא למילתי' ואמר סתם חוזר לראש, ש"מ דאפילו בלא שהה נמי קאמר, ובדלא שהה הוא דפליגי, הא בשהה, כ"ע ס"ל חוזר לראש, וליכ' לאקשויי למ"ד למקום שפסק, לימא אם

לא שהה כדי לגמור, די"ל דכיון דמ"ד קמא חוזר לראש, איירי אפילו בלא שהה, וכ"שכ בדשהה, בתרא נמי דהוא בר פלוגתי' בדכותי' איירי מסתמא (שיט' מקובצת):

גברא חזי' הוא. בשעה שהמים שותתין, הוא ראוי להתפלל, דלא אסרה תורה מי רגלים, אלא כנגד העמוד בלבד כדאמר (לקמן כ"ה ע"א), אבל שותת לא חשיבה לי' כעמוד, אלא רבנן הוא דאחמור, שלא להתפלל לכתחלה (תרי"ח):

עד פרסה. ושיעור פרסה הוא ד' מילין, ומיל הוא שיעור שני אלפים אמה:

משום שנאמר הכון וגו'. עיין בשפ"ח לגמר' (לעיל ט"ו ע"א) ד"ה משום דכתיב:

מאי דכתיב שמור וגו' לישנ' דקרא (קהלת ד' י"ז) שמור רגלך כאשר תלך אל בית האלקים וקרוב לשמוע מתת הכסילים זבח כי אינם יודעים לעשות רע, ופרש"י שמור רגלך וגו' האיך תלך לבית אלקים, אם תביא תודה ונדבת שלמים הוא הטוב ושמור עצמך שלא תצטרך לילך בהבאת "חטאות ואשמות וקרוב, הוי לשמוע דברי הקב"ה והוי טוב וקרוב להקב"ה, מתת הכסילים זבח, שיחטא ויביא קרבן עיי"ש:

כי אינם יודעים לעשות רע אי הכי צדיקים נינהו. פי' דהא ישב אדם ולא עבר עבירה, נותנין לו שכר כעושה מצוה (קידושין ל"ט ע"ב עיי"ש כשבא דבר עבירה לידו וניצול הימנ'). וכעין שפי' מכאן (שמות כ"ב ל') ואנשי קודש תהיון לי ובשר בשדה טרפה לא תאכלו לכלב תשליכון אותו, ר"ל "דאנשי קודש "תהיון "לי אפי' רק "ובשר בשדה טריפה "לא תאכלו, פי' שתשבו ולא תחטאו, (ובפרט כשאדם בדרך בשדה, הרי הוא כעין שבא דבר עבירה לידו וניצל הימנו) וראי' לדבר שנותנין שכר לישב ולא עבר, שהרי לכלב תשליכון "אותו, ופרש"י, בשכר לכל בנ"י לא יחרץ כלב לשונו, הרי לפי שישב ולא עשה דבר רע, אמר הקב"ה תנו לו שכרו. והיינו דכתיב בני אם יפתוך חטאים אל תובא (משלי א' י'), פי' "בני תהיה (כרש"י משלי ב' א'), כשתשמעני שאם "יפתוך "חטאים "אל "תובא. וכן שמעתי לפרש (תהלים קי"ט ג') אף לא פעלו עולה בדרכיו הלכו:

בין טוב לרע אין מבחינים והם מביאין קרבן לפני. פי' והיינו אינם יודעים לעשות רע, לתקן את הרע ע"י קרבנם, והוא כענין ועשתה את צפרניה, לא עשה רגליו (ר"י עמדין):

ר' אשי ואיתימא ר' פפא אמר וכו'. ואין זה ר' אשי שהיה מסדר הש"ס, דא"כ האיך שייך לומר בעצמו ר' אשי איתימ' ר' פפא אמר. א"נ ר' אשי אמר דיש שהיו אומרי' כן משמי' דר' פפא:

שמור נקביך בשעה שאתה עומד בתפלה. פי' דאית' במקובלים כשאין הגוף נקי, יש כח בס"א להרע לו במחשבות זרות כשמתפלל. והיינו דאית' (לעיל ט"ו ע"א) הרוצה לקבל עליו עמ"ש "שלמה "יפנה "ויטול וכו' "ויתפלל (מעון הברכות):

אבל ב"הכ עראי חולץ ונפנה לאלתר. והא דלא אמר חולץ "ונכנס ונפנ' לאלתר, כדנקט וכשהוא יוצא מרחיק וכו', י"ל דהא מתחיל עכשיו לעשותו ב"הכ, משא"כ כשכבר עשה צרכיו, ועשתו ב"הכ, שייך לומר וכשהוא יוצא וכו':

לאלתר. פי' על אתר דהיינו מיד (תוס' מירושלמי לעיל י"א ע"ב ד"ה שכבר):

וכשהוא יוצא מרחיק ד' אמות וכו'. פי' כשהוא יוצא יזרקנה לאחריו ד' אמות אם אפשר, ואם אי אפשר, מרחיק לצדדין ד' אמות (כדלעיל כ"ב ע"ב) ברואה צואה כנגדו. א"נ דמיירי דאיכ' מחיצה:

רבינא שרי וכו' אתו שיילו לרבא וכו'. רבינא דהכא, אין זה רבינא סתמ' שהוא בכל הש"ס, דהא אתו שיילו לרבא, ורבינא סתמ', שהוא היה חבירו של ר' אשי, נולד ביום שמת רבא, וכעין זה בתוס' חולין מ"ח ע"א ד"ה אמר עיי"ש:

אתו שיילי' לרבא וכו'. מסתבר דרבינא ור' אדא בר מתנ' אינהו דפליגי, אתו ושיילי' לרבא להכריע בדבר, (ועיין תוס' חולין מ"ד ע"ב ד"ה היכי):

אמר להו רבא אסור שחיישינן שמא יפנה בהן ואמרי לה שמא יפיח בהן. פי' ואמרי לה דרבא אמר הטעם שמא יפיח בהן. ודע בטור ובש"ע סי' מ"ג כתבו, וז"ל אסור ליכנס לב"הכ קבוע להשתין בתפילין שבראשו, גזיר' שמא יעשה בהן צרכיו וכו' עיי"ש, והא דכתבו הטעם כלישנ' קמא, שמא יפנה בהן, ולא כאמרי לה שמא יפיח בהן, י"ל דרצו ליתן הטעם משום איסור דהוא יותר חמור, ועיין ברא"ש דליתא להך ואמרי לה שמא יפיח בהן עיי"ש. א"נ י"ל דאית' (שבת ע"ט ע"א) תפילין צריכין גוף נקי וכו', מאי היא "אביי יאמר שלא יפיח בהן, "רבא יאמר שלא ישן בהן, ופרש"י שלא ישן בהן, שמא יפיח או יראה קרי, אבל אם יכול להזהר שלא ישן בהן, כל הגופי' נקיים בהפחה, שיכולין להעמיד עצמן עכ"ל, לכן לרבא לשיטתי' שפיר כתבו הטעם כלישנ' קמא. וליישב דברי האמרי לה אליב' דרבא, י"ל דאינהו ס"ל דדוק' כשאינ' משתין, בהא ס"ל רבא כל הגופי' נקיים בהפחה, משא"כ כי הכא שנכנס להשתין מים, מוד' רבא דחיישינן שמא יפיח בהן, ועיין בב"ח סי' מ"ג בד"ה מ"ש רבינו, שסיים שם וידוע דשכיח טובא הפחה בשעת השתנה, ועיי' בשפ"ח לגמר' לקמן ע"ב ד"ה ולא, ועיין רש"י (סוכה כ"ו) דבמנח תפלין בראשו, עראי מותר קבע אסור וכו' עיי"ש:

תני' אידך הנכנס לביהכ קבוע חולץ תפיליו ברחוק ד' אמות ומניחן בחלון הסמוך לר"ה ונכנס וכשהוא יוצא מרחיק ד' אמות ומניחן דב"ש. ואין לדקדק מאחר שחולץ ברחוק ד' אמות, ומניחן שם בחלון, א"כ כשהוא יוצא, על כרח' צריך להמתין ולהרחיק ד' אמות עד שמניחן, דהא צריך לילך למקום שהתפילין שם, וא"כ למה אמר ב"ש וכשהוא יוצא

מרחיק ד' אמות ומ ניחן, די"ל דמיירי היכ' שהיה מביאין לו התפי לין לקראתו כשהוא יוצא, קמ"ל דאין לו להניחן עד שהרחיק ד' אמות, ואז מניחן:

ומניחם בחורין הסמוכין לבית הכס'. לא קאי על ב"ה, אלא ר' עקיב' אמר הכי, אבל ב"ה סברי אוחזן בידו ונכנס (כך משמע מפרש"י לקמן ע"ב ד"ה דב"ש):

שמא יטלו אותם עוברי דרכים ויבא לידי חשד. הנה בטעם שמא יטלו אותם עוברי דרכים בלבד ג"כ די, דהא כשיראו אותם עוברי דרכים נכרים, יבאו לידי בזיון (וכעין עירובין פרק המוצא תפילין), ובאמת ברמב"ם פ"ד מה' תפילין הי"ז, כתב רק הטעם שמא יטלום עו ברי דרכים עיי"ש, אלא הש"ס מוסיף וקאמר דאף יבא לידי חשד ודו"ק:

ומעשה בתלמיד אחד וכו'. ואפשר שנענש על שעבר על דב"ה, (וכעין לעיל י' ע"ב) אמרו לו כדי היית לחוב בעצמך שעברת על דב"ה עיי"ש:

ראו מה נתן לי פלוני בשכרי. מס תבר שראתה בשעה שנתן אותו תלמיד לשם התפילין, מת"כ היתה מכיר אותו, וקראתו בשם, והג' ר"י עמדין כ' שהיה שמו כתוב על הנרתק, ועוד שם ענייינים:

התקינו שיהא אוחזן בבגדו "ובידו ונכנס. פי' ולא צריך ליתן אפילו בחורין הסמוכין לב"הכ לפנים מן הגדר, ועיין ברמב"ם ובש"ע סי' מ"ג:

ואוחזן בימינו. משום דבשמאל צריך לקנח (ב"י סי' מ"ג) ובשיטה מקובצת פי' אוחזן "בימינו משים "שמירה, וכנגד "לבו משום "כבוד:

כנגד לבו. משום כבוד. והנה הרמב"ם סוף ה' ס"ת וש"ע יור"ד רפ"ב ס"ג כתבו כן גבי ס"ת, וז"ל היה מהלך ממקום למקום וס"ת עמו, לא יניח ס"ת בתוך השק, ויניחנו ע"ג חמור וכו', אלא מניחו בחיקו כנגד לבו, והוא רוכב על הבהמה עיי"ש, והנה בתפילין מפורש בגמר' שיניח' כנגד לבו, אבל בס"ת לא ראיתי מפורש בש"ס שיניחם כנגד לבו, ואפשר שלמד הרמב"ם בס"ת מדין תפילין ודו"ק:

אמר מר זוטר' ואיתימ' ר' אשי. עיין מה שכתבתי לעיל בד"ה ר' אשי:

ואמר רבה בב"ח כי הוה אזלינן בתרי' דר' יוחנן. וכעין זה לקמן מ"ד ע"א:

כי הוה בעי למיעל לב"הכ. פי' קבוע ולעשות צרכיו:

דף כ"ג ע"א רש"י ד"ה גברא דחוי' הוא. כשהתחיל להתפלל (א) והיה צריך לנקביו דחוי' הוא מלהתפלל הלכך מה שהתפלל אינה תפלה (ב) וחוזר לראש עכ"ל:

(**א**) והיה צריך לנקביו. פי' להשתין מים, דהא מים שותתין לו על ברכיו:

[ב] וחוזר לראש. ולא דמי למהלך במבואות המטונפות, דאמרינן (לקמן כ"ד ע"ב) שחוזר למקום שפסק, היכא דלא שהה עיי"ש, י"ל דהתם גברא חזי' הוא, אלא שהמקום גורם,

מ"מ קצת קשה מדקאמר (לקמן שם) נתעטש שהפיח בתפלה, ממתין עד שיכלה הריח, וחוזר למקום שפסק, הרי גברא גופי' דחוי הוא (תרי"ח). ושמא י"ל גבי נתעטש, מיד כשיצא ממנו הרוח מלמטה, מצד גופי' "חזי' הוא, אלא דלא יקרא עדיין משום דהוה כאילו גופו עומד במבואות המטונפות שיש שם ריח רע, לכן ממתין עד שיכלה הריח, וחוזר למקום שפסק:

רש"י ד"ה ועד כמה. יכול להעמיד עצמו מנקביו שיהא מותר להתחיל בתפלה עכ"ל, משמע מפירש"י דביכול להעמיד עצמו שיעור פרסה, מותר לכתחלה להתפלל, לפי שהיה גירסת רש"י, אבל אם יכול לשהות בעצמו "מותר ולא כגי' שלפנינו, אבל אם יכול לשהות בעצמו תפלתו "תפלה (הגרש"ש), וכן הוא שיטות הרי"ף, אבל בש"ע פוסק כרמב"ם ורא"ש דאוסרין לכתחלה, ועיין בש"ע צ"ב ס"א ובמגן אברהם שם, אי דוק' לגדולים אמרינן כן, א"נ אפילו לקטנים עיי"ש:

רש"י ד"ה איכ' דמתני. להאי במד"א במתניתא גופא וכו' עכ"ל, פי' כן לפי שבגמר' אית' איכ' דמתני לה אמתנית':

רש"י ד"ה שמור עצמך שלא תחטא. ותצטרך רגלך ללכת אל בית אלקים להביא חטאת עכ"ל, פי' דהא כתיב (שמואל א' ט"ו כ"ב) ויאמר שמואל החפץ ה' בעולות וזבחים כשמוע בקול ה' הנה שמוע מזבח טוב להקשיב מחלב אלים, ופרש"י טוב להקשיב ולשמוע בקול ה', מלהקריב עולות וזבחים וחלב אלים עיי"ש, הרי דטוב לשמוע בקול ה', מלהקריב אפילו עולות "וזבחים, שאינן באים על חטא כ"כ, כל שכן שטוב שלא יחטא, מלהצטרך להביא חטאת "ואשם, שהיא באה על חטא גמור (ועיין במהרש"א ח"א):

רש"י ד"ה שמור נקביך. מבין רגליך כמו להסך את רגליו (ש"א כ"ד) וכו' שלא יפיח עכ"ל, ועיין מזה לקמן ס"ב ע"ב, ועיין (יומא פ"ג מ"ב) המיסך רגליו, פי' ר' עובדי' כנוי לנקבים גדולים עיי"ש ודו"ק:

רש"י ד"ה חולץ ונפנה לאלתר. ויאחז תפילין בידו (א) כדאמרינן לקמן ובקבוע נמי אוחזן בידו וכו' (א) שבזמן שהם בראשו הם בגלוי וגנאי הדבר עכ"ל:

(**א**) כדאמרינן לקמן. פי' בבריית' ת"ר בראשונה היו מניחין תפילין בחורין וכו' התקינו שיהיו אוחזן בידו ונכנס עיי"ש:

ב שבזמן שהם בראשו הם בגלוי וגנאי הדבר. משמע תפלה של יד שאינה בגלוי אלא תחת בגדו א"צ לחלצו ממקומ', אבל במגן אברהם סי' מ"ג סק"א כתב דה"ה בשל יד אסור ליכנס לב"הכ, ועיי"ש במחצית השקל, דהרא"ש בה' תפילין סי' י"ב נסתפק בזה בשם הר"י מאורלייני"ש בשל יד, דדלמ' דוק' בראש, דאית בי' שי"ן דהיא הל"מ עיי"ש, ועיין

תוס' שבת ס"א ע"א ד"ה דילמא שהר"י מקורבל מתיר ליכנס לב"הכ בשל ידו דמחשב ע"י הבית של תפילין מכוסה, וא"כ רש"י כאן ס"ל כר"י מקורבל. ועיין רש"י לקמן ד"ה שלא תהא רצועה יצאה מידו טפח וכו' עיי"ש, ובמגן אברהם סי' מ"ג סקי"א, משמע דאף בשל יד אמרינן שלא תצא הרצועה טפח, דז"ל המגן אברהם דברצועה נמי איכ' קדושה שהרי השם קבוע בהן עכ"ל ודו"ק:

רש"י ד"ה גוללן. ברצועות שלהן וכו' ואוחזן בימינו שלא בבגדו עכ"ל, אבל ברמב"ם ובהגהת מיימון כתבו גוללן בבגדו כמין ס"ת עיי"ש:

רש"י ד"ה שלא תצא רצועה. שיש בה קדושה שהרי בהן הוא קושרן וכו' כעין דל"ת וכו' והשי"ן עשוי בכותלי הקציצה החיצונה והיו"ד עשוי' וכו' עכ"ל, ועיין בשפ"ח לרש"י לעיל ד"ה חולץ, ובשפ"ח (לעיל ו' ע"א) תוס' ד"ה אלו תפילין שבראש:

רש"י ד"ה ביום. כשהוא חולצן בשביל בית הכסא גוללן כמין ספר כדאמרן עכ"ל, פי' כשנכנס לב"הכ ביום וחולצן משום שאסור לכנוס בהם לב"הכ גוללן כמין ספר, ואחזן בימינו משום שמירה, וכנגד לבו משום כבוד, ואין צריך להניחם בכלי (שיט' מקובצת):

רש"י ד"ה עושה להם כיס טפח. דחללו טפח דחשיב הכלי אהל להפסיק בינם לקרקע עכ"ל, פי' דמותר לתתן כשהן בכיס הזה אפילו על גבי קרקע (מ"א סי' מ"ג סקי"ג), ויש מפרשים פליגי אפרש"י דהכא, ואמרי עושה להם כיס טפח ומניחן, פי' מניחן שנותנן על לבו, והכי אית' בירושלמי פ"ב ה"ג (מראה כהן):

תוס' ד"ה שהרי פכין קטנים מצילין באהל המת. וע"כ מטעם אויר הוא וכו' דהוי כמו אוכלין שגבלן בטיט וכו' עכ"ל, ז"ל תוס' ר"י חסיד למס' ברכות, פכין קטנים מצילין באוהל המת, כלומר אף שהן קטנים מאד, ואין אויר שלהם כ"כ חשוב, אפ"ה מועיל אויר שלהן לחושבן כלי, וכשמוקף צמיד פתיל, ניצול באהל המת, אבל אם לא היה אויר, לא היה ניצול באהל המת, מידי דהוי אאוכלין שגבלן בטיט, דאמרינן (בזבחים דף ג' ע"ב) שאין ניצולין באהל המת עכ"ל, ואוכלין שגבלן בטיט, פי' אוכלין שחיפו בטיט סביב, שאין השרץ יכול ליגע בהן, והכניסו לאויר התנור נטמא האוכל, שאין הטיט מציל, שהרי אין שם אויר עיי"ש:

דף כג:

ע"ב גמר' אמר רבא כי הוה אזלינן בתרי' דר' נחמן וכו'. וכעין זה חולין מ"ח ע"א:

וס"ת בזרועו. (ובש"ע סי' צ"ו) ולא ספר מכתבי הקודש עיי"ש:

ולא ישתי' בהן מים. פי' לא בתפילין ולא בס"ת, ולפי דברי הרמב"ם מיירי הך ולא ישתין בהם, בין שהתפילין בראשו או בידו, ומצאתי באחרונים שכתבו הטעם משום היסח

הדעת וגם כשתפילין בידו שייך כן, אבל לפי' התוס' ד"ה דברים, וכן לפי' הרא"ש מותר להשתין בב"הכ עראי כשהתפילין בראשו דליכ' חשש ניצוצות, וכשהתפלין בידו אסור (ועיין בב"י סי' מ"ג).

ודע הא דלא ישתין כשס"ת עמו, אינו מפורש ברמב"ם ובש"ע, כמו שמפורש בתפילין סי' מ"ג באור"ח, אלא הא דלא יכנס עם ס"ת לבית הכסא, מפורש ברמב"ם ה' ס"ת פ"י ה"ו וביור"ד רפ"ב ס"ד עיי"ש, ובסנהדרין כ"א ע"ב יליף לי' מדכתיב והיתה עמו וקרא בו, מקום הראוי לקרות בו.

ואפשר שסמכו על הא שכתבו הרמב"ם וש"ע ביור"ד שם סעיף א', חייב אדם לנהוג כבוד גדול בס"ת וכו', ולא ירוק כנגד ס"ת, ולא יגלה ערותו כנגדו, ולא יפשוט רגלו כנגדו עיי"ש, וא"כ כל שכן שלא ישתין כנגד ס"ת או כשס"ת עמו (ועיין מגן אברהם מ"ג סקי"ד):

הרוצה ליכנס לסעודת קבע מהלך י' פעמים ד' אמות וכו'. ז"ל הרמב"ם פ"ד מה' דעות ה"ב, ולא יאכל עד שיבדוק עצמו יפה יפה, שמא יהי' צריך לנקביו ולא יאכל אדם עד שילך קודם אכילה, עד שיתחיל גופו לחום, או יעשה מלאכה, או יתיגע יגע אחר וכו' עיי"ש. ואע"ג דרמב"ם לא הזכיר מסעודה קבע, י"ל דסבר' הוא דדוק' לסעודת קבע צריך שיבדוק עצמו כ"כ, אבל הש"ס הזכיר מהילוך ד' אמות, ורמב"ם כתב שיעור אחר ודו"ק:

הנכנס לסעודת קבע חולץ תפיליו וכו'. אבל אכילת עראי אוכל והוא לבוש תפיליו (ש"ע סי' מ'):

מניחן על שלחנו וכן הדור לו. הא דנקט ל' וכן הדור לו, י"ל דהא הטעם שצריך לחלצם, הוא משום שמא ישתכר בסעודתו, לכן יניחם על שלחנו, ומת"כ שתפליו לפניו, זכור יזכור שצריך להניחם עוד, ומת"כ יזהר מלהשתכר וישאר בהדרתו, דהא ניוול ובזיון לו כשמשתכר:

לא קשי' הא דאזמני' הא דלא אזמני' דא"ר חסדא וכו' ולאביי דאמר וכו'. פי' הא דתני' צורר אדם, מיירי דלא אזמני', והא דתני' לא יצרור, מיירי כשאזמני' ואליב' דאביי דאמר הזמן מילת' היא, אזמני' אע"ג דלא צר ביה וכו':

דא"ר חסדא וכו' דאזמני למיצר בי' תפילין צר בי' תפילין אסור וכו'. פי' לר"ח דצריך אזמני' וצר בי', הכי פי' דצר בי' חד זימנ' אדעת' למיצר בי' לעולם (ב"י סי' מ"ב):

אסור למיצר בי' "פשיטי וכו' שרי למיצר בי' זוזי וכו'. פשיטי היינו פרוטות, ובריש רבותא קמ"ל, דנקט אפשיטי דהיינו פרוטות, דלהוצאה ניתנו, ומסתמ' אינו צר אותם אלא דרך עראי אפ"ה אסור, ובסיפא רבותא קמ"ל, אע"ג דזוזי דצר אותם דרך קבע, דלאו

להוצאה ניתנו כ"כ, כמו פרוטות, אפ"ה שרי (מג"ת) **צר** בי' ולא אזמני'. פי' צר בי' לפי שעה ולא אזמני' להיות שם לעולם (מ"א סי' מ"ב סק"ז):

הזמנ', שהזמינו לכך ונקרא שם התפילין עליו (כך משמע מרש"י סנהדרין מ"ז ע"ב ד"ה הזמנ'):

מילת' היא. פי' כאילו כרכו בו (שם):

א"ל הכי אמר שמואל וכו'. משום דר' יהוד' היה תלמידו של שמואל אחר שלמד מרב (כרש"י חולין) לכן אמר כן:

אפילו אשתו עמו. פי' שמשמש (ש"ע מ' ס"ד). ודע דאין זה כי הא (דלקמן כ"ד ע"א) א"ל הכי אמר שמואל ואפילו אשתו עמו עיי"ש:

לא יניח אדם תפיליו תחת מרגלותיו מפני שנוהג בהן מנהג בזיון. היינו אפילו כשהניח התפילין בכלי תוך כלי, אסור להניחם תחת מרגלותיו, וכן תחת מראשותיו כנגד ראשו (ש"ע מ' ס"ג).

ודע דרמב"ם פ"ד מה' תפילין לא הבי' איסור דתחת מרגלותיו עיי"ש, וי"ל משום דרמב"ם בה' תפילין פ"ד הכ"ד, הבי' דין זה דתחת מראשותיו בתפילין ובס"ת כחדא, הרי דס"ל הרמב"ם דדין ס"ת ותפילין שווין לענין זה, ובה' ס"ת פ"י ה"י כתב ולא יפשיט רגליו כנגדו עיי"ש, לכן סמך בתפילין על דבריו שכ' בס"ת ודו"ק:

אע"ג דתני' תיובת' דשמואל. פי' אע"ג דתני' בריית' דתיובת' ממנה לשמואל, אפ"ה הלכת' כוותי' דשמואל. והטעם משום דיש כח להאמורא לשבש הבריית', כשיודע הבריית' ומשבש אותה, אבל אם האמור' אומר דבר מסבר' דנפשי', ונמצא בריית' דלא כוותי' סמכינן אבריית', דאילו היה יודע האמור' הבריית', לא הוה פליג עלה (רא"ש דפרקין סי' ל"ה).

ויש מן האחרונים שכתבו ללמוד מכאן היכא דאיכ' סברא, כאותו האמורא דאיתותב, עבדינן כוותי', ולא אשגחינן בתיובת' (עי' בהג' בצלאל ז"ל). ועיין רשב"ם (בב"ב נ"ג ע"ב) היכ' דאמרינן תיובת' פעם אחת, יוכל להיות שהלכה כמותו, והיכא דאמרינן "תיובת' "דפלוני תיובתא אין הלכה כמותו, וכאן אמר ב' פעמים תיובת' ואפ"ה מסיק הלכה כשמואל, ואפשר דווקא הפוסקי' לא יפסקו כמ"ד שנאמר עליו ב' פעמים תיובתא, אבל הגמר' פוסק כותי' (אחרונים):

דף כ"ג ע"ב רש"י ד"ה ננטרן. (א) ישמרוני אכניסם עמי וישמרוני לב' מן המזיקין עכ"ל: (**א**) ישמרוני. כמו שאני מכניסם לשמרם, כך ישמרוני:

ב מן המזיקין. דשכיחי התם בב"הכ, כדאית' (לקמן ס"ב ע"ב) :

רש"י ד"ה לית הלכת' כי הא מתנית'. דקתני לא ישתין בתפילין עכ"ל, משמע אבל לענין דלא ישתין כשס"ת בזרועו הלכת' היא, ועיין בשפ"ח לגמר' ד"ה ולא:

רש"י ד"ה דב"ש היא, דאמרי (לעיל עמוד א'). ושם אית' ג"כ דברי ב"ה שאוחזן בידו ונכנס:

רש"י ד"ה מאי לאו תפילין. שאמרו ב"ה וכו' ולהשתין בהם אסרו כדמפרש טעמ' לקמן עכ"ל, והטעם שמסיק הש"ס הוא, משום דבקבוע ליכ' ניצוצות, אבל בעראי ולהסתין דאיכ' ניצוצות אסרו:

רש"י ד"ה הא לא שרו. בב"הכ קבוע עכ"ל, פי' דהא אמרי ב"ש, הנכנס לב"הכ קבוע חולץ תפיליו בריחוק ד' אמות, ומניח בחלון הסמוך לר"ה, ונכנס וכשהוא יוצא מרחיק ד' אמות ומניחן (לעיל ע"א), הרי דב"ש לא שרו ולא מידי:

רש"י ד"ה דליכא ניצוצות. שיהא צריך לשפשפן בימינו מעל רגליו עכ"ל, פרש"י בימינו, משום דאית' (לעיל ע"א) אוחז התפילין בימינו:

רש"י ד"ה דאי אתי' לה בתורת ק"וח. לומר וכו' אין לי עליו מה להושיבך שאין לי למצוא שיהא בשום מקום ב"הכ עראי חמור מן הקבוע וכו' עכ"ל, ואע"ג לפי מה דאית' (מכות ט"ז ע"ב) המשהה נקביו גדולים עובר רק משום בל תשקצו, והמשהה נקביו קטנים עובר משום בל תשקצו, ועובר עוד על לא יהי' בך עקר (עיין טו"ז אור"ח ג' סקי"ג ובכורות מ"ד ע"ב), א"כ הרי דמצינו מקום דחמורים קטנים מגדולים, י"ל מ"מ לענין דינ' דב"הכ לא מצינו ודו"ק:

רש"י ד"ה הנכנס לסעודת קבע. וגנאי הדבר שיצטרך לנקביו בתוך הסעודה עכ"ל, ואין לדקדק ל"ל משום גנאי, דתיפוק לי' משום איסור', דהא אית' (בשבת פ"ב ע"א) הנצרך לנקביו ואוכל, דומה לתנור שהסיקוהו ע"ג אפרו, וזהו תחלת רוח זהומא עיי"ש, די"ל התם בשבת, מיירי שכבר צריך נקביו כשאוכל, אבל כאן עדיין לא צריך לנקביו, אלא קאמר שיעשה פעולה להקדים נקביו, שלא יצטרך להם בתוך הסעודה משום גנאי:

רש"י ד"ה מהלך י' פעמים וכו'. ובכל פעם ופעם בודק עצמו וכו' עכ"ל, דייק כן דאל"כ יאמר סתם מהלך ארבעים אמות (מג"ת). והנה איכ' חילוק בין כשהולך י' פעמים ד' אמות, שאז בודק עצמו י' פעמים, וכשהולך ד' פעמים י' אמות, בודק עצמו ד' פעמים:

רש"י ד"ה וכן הדור לו. שיהיו מזומנים לו ויחזיר ויניחם בשעת ברכה עכ"ל, ז"ל הרמב"ם ה' תפילין פ"ד הט"ו, הנכנס לסעודת קבע חולצן ומניחן על שלחנו, עד שיטול ידיו (מים האחרונים), ואח"כ יניחם ויברך על מזונו והוא לבוש בהן עכ"ל, הרי דבשעת ברכת המזון כבר עליו התפילין ונסתפקתי לפי"ז אם מנח תפילין קודם ברכת המזון, אי הוי הפסק,

ואסור לו לשתות עד שבירך לפני' (וכתבתי "לשתות משום שיטות הרא"ש שחולקין עליו ר"י ור"ן ש"ע קע"ט ס"א), והוה דינו כמו שנטל מים אחרונים, או אמר הב לן וניברך, או נטל הכוס לברך, כדאית' בתוס' (לקמן מ"ב ע"א) ד"ה תכף וש"ע סי' קע"ט ס"א וסעיף ג' עיי"ש, וקצת משמע מדברי ש"ע אור"ח סי' מ' ס"ח, שכתב אבל לאכילת עראי א"צ לחלצן עיי"ש, משמע דיכול לאכול ולשתות אחר הנחתן, דלא הוי טפי מאכילת עראי, דהא כבר אכל ודו"ק:

רש"י ד"ה באפרקסותי'. סודר של ראשו עכ"ל, פי' ושני ראשין של הסודר תלויין בפניו (כרש"י לקמן כ"ד ע"ב ד"ה אפשר):

רש"י ד"ה עם מעותיו. לא עם המעות ממש אלא ב' קשרים, זה אצל זה עכ"ל, ואפשר דרצה רש"י ליישב לפי דבתוס' ישנים (יומא פ"ה ע"ב) ד"ה תשובה, כתבו בשם רבינו תם להסתפק היכ' דתנא בלשון זה, כגון יפה ת"ת עם ד"א, אם השני' היא העיקר עיי"ש באריכות, א"כ כאן דנקט צורר "תפיליו "עם מעותיו, ולא נקט צורר "מעותיו "עם "תפיליו, יש להסתפק ג"כ דיהיו המעות עיקר, וזה דוחק, לכן פרש"י מה שפי':

רש"י ד"ה הכי גרסינן הא דאזמני' וכו' שוב אסור לצור בו עכ"ל, פי' אליב' דאביי קאי. עיין מכות י' ע"א אז יבדיל משה וגו', א"ל הקב"ה "הזרח וכו', איכ' דאמרי א"ל הזרחת וכו' עיי"ש, י"ל דתרי לשונות פליגי אי הזמנ' מילת':

תוס' ד"ה דברים וכו' אבל להשתין מותר משום דלא אשכחן בבריית' וכו' עכ"ל, עיין במהרש"א, ואע"ג דבריית' הוא (לעיל עמוד א') ההולך לב"הכ חולץ תפיליו ברחוק ד' אמות, ומוכח דאסור לפנות, י"ל מכל מקום להשתין לא מצינו הותר בבריית' (קרני ראם). ועיין בב"י סי' מ"ג:

דף כד.

ע"א גמר' בין כר לכסת. עיין תוס' יו"ט מקואות פ"ט מ"ב, דיש מפרשים כר הוא המצע ששוכב עליו, כסת הוא שמשים תחת מראשותיו. והרמב"ם מפרש דשניהם הם תחת הראש, אלא דכר הוא קטן, וכסת הוא גדול עיי"ש. ודע לשיטות הרמב"ם צריך ליתנם בכלי בתוך כלי ואח"כ בין כר לכסת, דכר וכסת לא חשובין כלי לענין זה, אבל לשיטות הש"ע סי' מ' ס"ג, אין צריך אלא כלי אחד, והכר מיקרי כלי שני, וכן מוכח מדברי התוס' ד"ה והא תני (מגן אברהם סי' מ' סק"ד), ובמהרש"ל כ' דמיירי שהיו מונחים בכיס או בכלי, דהא בעי כלי בתוך כלי לתשמיש עיי"ש:

והוה ידעני' דיום טביל' הוה. פי' שהיה ידוע לו דיום טבילה הוה, די"ל דהוה ההוא עובד' (דשבת קי"ט ע"א) דטבלה בגו תלתין ללידתה ואמטוה לערס' לבתרא דרבא בפומבדיתא (מעדני יו"ט):

יחזיר פניו. פי' שיחזירו שניהם אחוריהם זה לזה (מ"א סי' ע"ג סק"א):

אשתו כגופו. פי' דלהרבה דברים אמרינן אשתו כגופו, כגון דאין אשת כהן נאמנת להעיד על הבכור (בכורות ל"ה ע"ב) וכן לענין תשלומי בושת (כתובות ס"ו ע"ב), וכן צריך לכתוב וסמך ידו, למעט אשתו מסמיכ' יד על הקרבן, משום דהוה אמינ' דמותר לה לסמוך, משום אשתו כגופו (מנחות צ"ג ע"ב), עיין סנהדרין ד' כ"ח דרשינן מקרא דאשה כבעלה לענין עדות, וכן לענין פדיון שבוים, דכמו שאדם יכול לפדות עצמו, יתר מכדי שוויו, בכל ממונו, כך פודה אשתו, דאשתו כגופו (ב"י אבן העזר סי' ע"ח):

ותני' אחריתי וכו'. לא נקט ותני' אידך ודו"ק:

הישן במטה ובניו ובני ביתו בצדו הרי זה לא יקרא ק"ש וכו'. והנה דין זה הוא ג"כ לענין שכיבה לבד, אפילו בלא קריאת שמע, כמבואר בש"ע אה"ע סי' כ"א ס"ז עיי"ש, ועיין במגן אברהם סי' ע"ג סק"ב, שהקשה בזה עיי"ש:

ובני ביתו. פי' בנותיו, ולפי סברת המקשן אף אשתו בכלל:

ולר' יוסף מי ניח' והתני' היה ישן במטה ובניו ובני ביתו במטה וכו'. פי' ואשתו בכלל בני ביתו. ובתוס' וברא"ש גרס ולר' יוסף מי ניח' והתני' היה ישן במטה ואשתו ישנה בצדו וכו' עיי"ש, ופי' והא לר' יוסף מותר באשתו בהחזרת פנים, ולא צריך טלית מפסיק, ובבריית' מצריך באשתו טלית מפסיק:

תנאי היא. פי' הני תרי ברייתות, בריית' דשנים שישנים וכו', ובריית' הישן במטה וכו' פליגי בהא מילת':

לימא מסייע לי' לר"ה וכו'. פי' לימא דלא מבריית' בלבד מסייע לי' לר"ה, אלא אף ממשנה מסייע לי':

וקוצה חלתה. חותכת ומפרשת חלתה (ת"י):

אידי ואידי. פי' תינוק ותינוקת, ועיין רש"י קידושין פ"א ע"ב ד"ה זה וזה ודו"ק:

עד כדי שדים נכונו וכו'. ועיין בחלקת מחוקק סי' כ"א סקי"ב, דלאו בגדלות השנים תלי' מילת', אלא כשמגיעים לסימנים אלו אף קודם שני הגדלות וכו', וא"כ משמע דאו שנים של י"א וי"ב, או שדים נכונו אוסרין:

הכא מאי. פי' הכא גבי ב' שהיו ישנים, דליכ' תיובת' אדשמואל מאי:

המסתכל. פי' מעיין בהשגחה והכוונה (ר"י עמדין) **המסתכל** באצבע וכו'. פי' שהיא מקום "טבעת, כמסתכל במקום "כומז, שהרי כפרה זו על שנסתכלו בה (רש"י שבת ס"ד ע"ב) וקשי' לר' יצחק דאמר טפח, והא אפילו באצבע קטנה אמרינן הכי:

התורף. פי' ערוה (רמ"א):

אמר שמואל קול באשה ערוה שנאמר כי קולך ערב וגו'. ובירושלמי דמס' חלה פ"ב להלכ' א' הכי איתי', אמר שמואל קול באשה ערוה, מה טעם (ירמי' ג') והיה מקול זנותה ותחנף הארץ (מפרשים). והא דקול באשה ערוה, היינו בשעה שמזמרת, אבל דבורה לא מקרי ערוה ואפ"ה אסור לכוין להנות מדבורה (עיי' חיי אדם כלל ד'):

שער באשה ערוה. ואסור בד"ת כנגדם, ודוק' מנשואות, שיש בהם איסור תורה ליילך בגילוי, מדכתיב ופרע ראש האשה, מכלל שהיא מכוסה, אבל בתולות מותר, ובנכריות כיון שאינם מוזהרות לכסות שערן יש להסתפק אי דינם כבתולות (חיי אדם שם):

והיו חייך תלואים לך מנגד זה התולה תפיליו. סמך אקרא דבתרא ממראה עיניך וגו' (שלמי שמחה). ואפשר דרמז יש "חייך "תלואים עם הכולל בגמטרי' "תפיליו":

תיבעי הנחה כס"ת. פי' דהא אף לענין הנחת תחת מראשותיו, תפילין וס"ת שוין, וכמו שהעתקתי בשם הרמב"ם בשפ"ח לגמר' לעיל כ"ג ע"ב ד"ה לא יניח עיי"ש, א"כ הוי אמינ' דתיבעי הנח' כס"ת, דגם לענין זה שוין הם קמ"ל:

אני ראיתי את רבי שגיהק וכו'. פי' בשעת תפלה ודו"ק:

דף כ"ד ע"א רש"י ד"ה כל לנטורינהו טפי עדיף. להו מבזיוני כמה (גירס' הב"ח "כיון) שהוא מוזהר על שמירתן מן העכברים "ומהגנבים טפי עדיף להו מבזיוני עכ"ל, פי' (וכדלעיל כ"ג ע"א) בראשונה היו מניחין וכו' ובאין "עכברין ונוטלין התקינו וכו' ובאין "עוברי דרכי' ונוטלן התקינו שיהא אוחזן בידו ונכנס לב"הכ עיי"ש, (וכדלעיל י"ק ע"א) ואם היה מתירא מפני נכרים ומפני לסטים מותר בעצמות המת ובס"ת אפילו לרכוב עליהם עיי"ש:

רש"י ד"ה בכילת'. ביריעה הפרושה סביבות מטתו קושרן עכ"ל, עיין באר היטב סי' ר"מ סקט"ז, וילון סביב הספרים, או סביב המטה, לא מיקרי מחיצה הואיל ונעים ונדים, ואם א"א בענין אחר מותר לשמש מטתו בחדר שבו הספרים, בזמן עונה וליל טבילתה וליל יציאתו וביאתו מדרך עיי"ש, ואפשר מה"ט שלא יהי' הירי' נעים ונדים, לכן צייר וקושרן:

רש"י ד"ה אשרשיפא. ספסל עכ"ל, משמע מגמר' ומפרש"י כשנותן אותן אספסל, ופריס סודר' עליהם די בכך, ואפשר דהטעם דתיק שלהן חשיב כלי א', ופריסת סודר חשוב

ככלי שני, והוה להו ככלי בתוך כלי, אבל בש"ע סי' ר"ע ס"ו כתב הדין הזה בלשון הזה, ואם פירס טלית ע"ג ארגז, חשוב ככלי בתוך כלי עיי"ש ודו"ק:

רש"י ד"ה יום טבילה הוה. (א) יום שטבלה אשתו (ב) דהוה לי' ליל תשמיש והיינו כשמואל דאמר (לעיל כ"ג ע"ב) אפילו אשתו עמו עכ"ל:

(**א**) יום שטבלה אשתו. לאו דוק' יום, דהא בדליכ' אונס אסור' לטבול ביום, אפילו ביום שמיני, דנדה בין בזמנה בין שלא בזמנה, אינה טובלת אלא בלילה כדאית' (נדה ס"ז ע"ב). א"נ דוק' ביום, ובתר דתיקן רבא במחוזא ליטבל ביום, משום סכנת אבולאי, דהיינו שוערי העיר ונכרים הן (נדה שם), דגם כאן על רבא קאי (ועיין במעדני יו"ט שהבי' ראי' משום שנקט הש"ס יום טבילה הוה לפירוש רבינו יונה, דפי' יום שטבל רבא לקריו ששמש מטתו עיי"ש):

ב דהוה לי' ליל תשמיש. הנה בטור וש"ע אור"ח סי' ר"מ ס"א כתבו מכאן וכל אדם חייב לפקוד את אשתו בליל טבילתה עיי"ש בבית יוסף. וז"ל הסדרי טהרה סי' קפ"ד סקי"ד, לא מצינו שום מעלה לליל טבילה, יותר משאר מצות עונה, שנתנו בה חכמים, דליל טבילה לא מצינו בפי' בגמר' דמצוה היא, אלא בגמר' דברכות כ"ד ע"א, ממה שפרש"י יום שטבל אשתו דהוי לי' ליל תשמיש עכ"ל. ועיין בתשובת החתם סופר יור"ד סי' ק"ע, וז"ל דמה שהרגילו לומר דעונת ליל טבילה מצוה, י"ל משום דעל ידי כן האשה זריזה למטבל, דרוצה אשה בקב וטפלות, ואילולי כן היתה מתעצלה, ולא היה לבעל פת בסלו, ובא לידי הרהור עבירה ח"ו, וטעם זה שייך אפילו במעוברת ומניקת וכו' עיי"ש. אבל מה שכתב שם בתשובה וז"ל ותו דהך מצוה מחודש מאחרונים דליל טבילה אין לה שורש כ"א ממ"ש ב"י בשם הירושלמי באור"ח סי' תקע"ד דמותר לשמש בשני רעבון וכו' עיי"ש, הנה ממה שהעתקתי מס' סדרי טהרה, מבואר דכבר נרמז כן בגמר' ברכות כ"ד ובפרש"י שם, וגם הגאון בעל החתם סופר ז"ל ציין דברי הסדרי טהרה הלזה. ודע דיש לומר טעם דמצות עונה לליל טבילה, כעין שכתב בס' חיי אדם כלל קל"א סי"ב, וז"ל והגר"א היה מהדר לאכול מצות מחדש, בליל י"ח ניסן, כיון שהיה עליו שם איסור עד היום, כדי להראות שמה שנמנע היה מחמת מצות הבורא, וכעין זה כתבו התוס' שבועות י"ז ד"ה לא קראו עיי"ש עכ"ל, כן הכי נמי צריך לפקוד לאשתו בליל טבילתה (חוץ ממצות פ"ור), להראות שמה שנמנעו מתשמיש עד עכשיו, היה מחמת מצות השי"ת. וכעין זה פי' (במדבר ו' כ') ואחר ישתה הנזיר יין עיי"ש, דייק' אחר שהביא הנזיר קרבנותיו, ישתה הנזיר יין, להראות מה שנמנע עד עכשיו מלשתות, היה מחמת מצות נזירתו. וענין דטבילה בזמנה מצוה, עיין מזה בתשובת החתם סופר חיור"ד סי' קצ"ו:

רש"י ד"ה ולאגמרן הלכה למעשה. מה שציוני וכו' ללמדני הלכה לעשות מעשה כשמואל עכ"ל, פי' כשמואל, וכמו שפירש ר' ירמי' לדברי שמואל:

רש"י ד"ה אשתו כגופו. ורגיל בה וכו' עכ"ל, ואפילו בנושא אשה חדשה, דלא רגיל בה עוד כולי האי, מ"מ לענין זה כגופו, וכעין דאמרינן לאחר ביאה ראשונה, כבר לבו גס בה:

רש"י ד"ה בשלמ' לר' יוסף. דאמר וכו' והא דקתני בני ביתו אינו אשתו עכ"ל, פי' והא דקתני בני ביתו, אינו אשתו, אלא בנותיו בכלל (שמעתי):

רש"י ד"ה היה ישן במטה ובני ביתו. ואשתו בכלל ביתו עכ"ל, פי' כדאית' ריש מס' יומא, ביתו זו אשתו, ועיין בתוס' ד"ה והתני'. ודע דרש"י גורס והתני' היה ישן במטה ובני "ביתו במטה וכו' וכן גורס הב"ח, ולא כגירס' שלפנינו והתני' היה ישן במטה "ובניו "ובני "ביתו במטה, ולפי"ז משום דכאן לא תנא "בניו אלא "בני ביתו, לכן פרש"י ואשתו בכלל ביתו, משא"כ לעיל דתנא בניו ובני ביתו, לכן מסתבר בני ביתו היינו בנותיו, ולא אשתו:

רש"י ד"ה וקוצה חלתה ערומה. ואע"פ שערום אסור לברך וכו' עכ"ל, פי' כדאית' (שבת כ"ג ע"א) ערום היכי מברך, והא בעינן והיה מחניך קדוש, ופרש"י ולא יראה בך ערות דבר, אפילו דיבור דהזכרת השם לא יראה בך ערות דבר עיי"ש (ועיין ב"מ קי"ד ע"ב):

רש"י ד"ה אבל לא האיש. מפני שהבצים והגיד בולטין ונראין ואע"פ שמגולות עגבותי' והיינו סייעתא עכ"ל, מה שפרש"י "ואע"פ שמגולות "עגבותי' "והיינו "סייעתא, אאשה קאי, ושייכים לרש"י ד"ה וקוצה ודו"ק:

רש"י ד"ה כגון שהיו פניה טוחות. דבוקות ומכוסות בקרקע, טוחות משמע ל' שעיעו' טיח חלק שאינה בולטות (אפלטייר"שא בלע"ז פלאטט) עכ"ל, ז"ל פי' המשניות לרמב"ם פ"ב חלה מ"ג, מפני שהיא יכולה לכסות עצמה, פי' כשתשוה רגליה, וישיבתה על הארץ, ותאסף רגליה זה לזה, לא תראה לה ערוה וכן אמרו בגמר' כגון שהיו כל פני' טוחות בקרקע עכ"ל:

רש"י ד"ה בת י"א ובן י"ב. זמן שהן באות לכלל שערות ושדיהן נכונים וכו' עכ"ל פי' שדים נכונו, בסימני נערות, בסימנים שבדדים, דהיינו בוחל, כדתנן (נדה מ"ז). וז"ל ערוך "בחל, ג' סימנים בדדין, א) פגה, עודה תינוקת, כדכתיב התאנה חנטה פגיה, ב) "בוחל (האלבצייטיג בלע"ז) אלו ימי הנעורים, כדתנן התאנים משיבחילו, ג) "צמל, כמאן דאמר יצאת מלאה ובאה ריקנית עכ"ל:

רש"י ד"ה התם אמר רבא. גבי תפילין תחת מראשותיו דקאמר שמואל (לעיל כ"ג ע"ב) וכו':

רש"י ד"ה יצא שערו בבגדו. שנקב בגדו נגד זקן התחתון ויצא מן השער בנקב מאי וכו' עכ"ל, פי' דוק' בשל איש קמבעי' לי', אבל בשל אשה פשיטי דאסור, כדמשמע מש"ע אור"ח סי' ע"ה ס"ב עיי"ש. ודע דברמב"ם ובש"ע לא הבי' דין זה (עיי' מגן אברהם ע"ה סק"ב) ודו"ק:

רש"י ד"ה לאסתכולי בה. אם אשת איש היא עכ"ל פי' דלהביט ביופי' של אשה, כתב נמוקי יוסף דאסור מדאוריית', משום דלא תתורו אחרי עיניכם, והרמב"ם ס"ל מדרבנן, ובפנוי' לכ"ע מדברי קבלה, והרהור אפילו בפנוי' אסור מדאוריית' (בית שמואל כ"א סק"ב):

רש"י ד"ה תכשיטים שבפנים וכו' עכ"ל, רש"י יש לו גירס' אחרת מגירס' שלפנינו:

רש"י ד"ה עם תכשיטין שבחוץ. אצעדה וצמיד הן הביאו אותן על כפרת הרהור עבירה שנסתכלו בבנות מדין עכ"ל, בענין הממונים של אנשי הצבא, שהלחמו עם מדין הביאו קרבן על שלא נחסר מהם איש, כתיב (במדבר ל"א נ') ונקרב את קרבן ה' איש אשר מצא כלי זהב אצעדה וצמיד טבעת עגיל וכומז לכפר על נפשותינו לפני ה', ופרש"י אצעדה אלו צמידים של רגל, וצמיד של יד, עגיל נזמי אוזן, וכומז דפוס של בית הרחם, לכפר על הרהור הלב של בנות מדין עכ"ל. ופרש"י בחומש הוא עולה כפרש"י כאן:

רש"י ד"ה לאשתו ולק"ש. אם טפח מגולה בה לא יקרא ק"ש כנגדה עכ"ל, טעם הטפח לפי ששיעור טפח הוי מקום התורף (הב"ח):

רש"י ד"ה שוק. באשת איש, ערוה, להסתכל, וכן באשתו לק"ש עכ"ל, ואע"ג שכ"מ שדרך לכסותו הוי ערוה, ומאי ארי' שוק (מעיו"ט), הרשב"א כתב דקמ"ל בשוק, דאע"פ שאינו מקום צנוע באיש עיי"ש, א"ג לפי מה שכ' הט"ז דשוק אפילו באשתו אסור, ואפילו בפחות מטפח, על שהוא מקום הרהור יותר משאר אברים, יש לומר שקמ"ל דשוק אפילו פחות מטפח אסור אפילו באשתו (ע"י):

רש"י ד"ה גלי שוק. וכתיב בתרי' תגל ערותך עכ"ל, אפשר דרש"י לא היה לפניו הגירס', אלא שנאמר גלי שוק עברי נהרות ותו לא. א"נ משום דבש"ס נקט וכתיב תגל ערותך וגו' ולא נקט וכתיב בתרי', ובאמת הן ב' פסוקים דסמיכי אהדדי (ישעי' מ"ז ב' ג') לכן פרש"י כן:

רש"י ד"ה קולך ערב. מדמשבח לה קרא בגוה ש"מ תאוה היא עכ"ל, פי' דהא קרא מנ' שבחים, כי קולך ערב ומראך נאוה, ומשמע כמו ומראך נאוה, שהיא בודאי תאוה היא כך. קולך ערב תאוה היא:

רש"י ד"ה דורשי רשומות. קשרים וסתומים הכלולים בתורה, דורשי חמורות גרסינן והיא היא עכ"ל, עיין תוס' סוטה ט"ו ע"א ד"ה כמין "חומר, פי' מרגליות, א"נ "בושם, א"נ כמין "מעשה דבלשון ארמית אומר אדם לחבירו מה חמרך כלומר מה מעשיך עיי"ש, ובערוך ערך המר, יש גורסין המורות, הומר בה"א, ופי' כמין מעשה, ויש גורסין חומר בחי"ת, ומפרשין להחמיר עליו עיי"ש:

רש"י ד"ה זה התולה תפיליו. "שהתורה חייו של אדם וכו' עכ"ל, כמפורש בקרא כי היא חייך ואורך ימיך (דברים ל' כ'), ועיין לקמן ס"א ע"ב במעשה דר' עקיב' עיי"ש. ואע"ג דכאן "בתפילין מיירי, ורש"י כ' "שהתורה, י"ל מ"מ דהא מה שנוגע לענין בזיון, קצת דינן של תפילין שוו' לס"ת, כמו שהעתקתי בשפ"ח לגמר' ד"ה תיבעי הנח כס"ת. והב"ח מגיה וגורס "שהתפילין חייו של אדם, כדאית' (מנחות מ"ד) א"ר לקיש כל המניח תפילין מאריך ימים, שנאמר אדני עליהם יחיו:

רש"י ד"ה שגיהק. ריטוי"ר (בלע"ז רילפסען) ענין נפיחה מן הפה וכו', פיהק. באלייר (בלע"ז געהנען) וכו', מתעטש שטרנו"דר (בלע"ז ניסען) וכו', ויש שדורשים גיהק נוטריקון גו היקם והוא שטרייליר (בלע"ז זיך אייסרינטעלן, אויסרענגערן) וכו':

רש"י ד"ה ורק. ע"ג קרקע עכ"ל, פי' ולא היה מבליעו בכסותו, לפי שהיה איסטניס, וכדלקמן ע"ב עיי"ש:

תוס' ד"ה והא תני ר' חייא. וא"ת וכו' שהרי בבריית' (דלעיל כ"ג ע"ב) נמי תני וכו' ומ"מ קשי' לישני דמיירי באשתו עמו דבעי כלי בתוך כלי עכ"ל, פי' והא דאשתו עמו צריך דוק' כלי בתוך כלי, כדאית' (לקמן כ"ה ע"ב) בית שיש בו ס"ת או תפילין אסור לשמש בו את מטתו עד שיוציאם או שיניחם כלי בתוך כלי, ועיין במהרש"א:

תוס' ד"ה שנים שהיו ישנים במטה. וא"ת (א) והרי רואה ערות עצמו וכו' וא"ת (ב) והרי לבו רואה הערוה וכו' (ג) א"נ חוצץ בבגדו כנגד לבו עכ"ל:

(**א**) **והרי** רואה ערות עצמו. פי' דבשוכב ערום מיירי:

ב והרי לבו רואה הערוה. פי' (ולקמן כ"ה ע"ב) פריך הש"ס פשיטות, והרי לבו רואה את הערוה, ומדפריך הכי בפשיטות, משמע לבו רואה הערוה אסור (תוס' לקמן), ומשני בגמר' קסבר לבו רואה הערוה מותר עיי"ש:

ג א"נ חוצץ בבגדו כנגד לבו. וה"ה דהוי מצי לתרץ שחוצץ בזרועו, וכעין שכתב בב"י סי' ע"ד, וז"ל כ' רבינו יונה שאם מחבק גופו בזרועותיו, דייני' לי' כהפסקה מבגד ומותר, ואע"ג שאם מתכס' לבו בידיו, כדי שלא יהי' לבו רואה הערוה, לא חשיב כיסוי, דשאני

כיסוי ביד, דכיון דלב ויד חד גופ' אינון, אין הגוף יכול לכסות עצמו, אבל לענין הפסק, אפשר דמפסיק, אע"ג דחד גופא אינון עכ"ל:
תוס' ד"ה והתני' וכו' דלא אשכחן אשתו דמקרי' בני ביתו וכו' עכ"ל, עיין פסחים צ"ט ע"ב תוס' ד"ה ולא, ועיין בפרי חדש אור"ח בליקוטיו סי' רצ"ח (מפרשים).
וברא"ש גרס ג"ה היה ישן במטה "ואשתו ישנה בצדו וכו':

דף כד:

ע"ב גמר' המשמיע קולו בתפלתו ה"ז מקטני אמנה. י"ל בדרך דרש הנה בפייט מר"ה וי"כ "וכל "מאמינים "שהוא "עונה "לחש "הפותח "שער "לדופקי "בתשובה, פי' המפרשים שע"י שהוא עונה לחש, יכול כל אדם להודות ולשוב, ואין חבירו שעומד אצלו יודע מעוונותיו, ובזה הוא פותח שער לדופקי בתשובה, ולפי"ז י"ל זה "המשמיע "קולו "בתפלתו, כאילו אין הקב"ה שומע תפלת לחש, ומשום הכי מגביה הרבה כפרש"י, ה"ז "מקטני "אמנה, ר"ל כי מת"כ פעמים אדם אומר, אם חבירו ישמע וידתו, מוטב לי שלא להתודות, ועומד במרדו, וא"כ מקטין וממעט הוא אמונת בני אדם לשוב להקב"ה:
בשלמ' ומגהק ומפהק לא קשי'. פי' לא קשי' ארבי מבריית':
אלא מתעטש אמתעטש קשיא. פי' וכי בא לו לרבי סימן שהוא רע לו, וכעין פרש"י לעיל ה' ע"ב ד"ה ביר עיי"ש ודו"ק:
דא"ר זירא וכו'. ותקילו לי כי כולי תלמודאי. ר' זירא אמר כן מתוך ענותנותו, כאילו לא למד הרבה עדיין. ודע דכעין זה אמר ר' המנונא במנחות י"ז ע"א, וי"ל לפי שר' זירא שמע מר' המנונא, שאמר כן על מילת' ששמע מר' חנינא שם במנחות, לכן כאן ששמע "ר' זירא "מר' "המנונא מילתא, שהטעים ולמד אותו, אמר ג"כ ר' זירא כלשון שא"ר המנונא:
אבלעא לי. פי' הטעימני ולמדני (רש"י מנחות י"ז):
אלא רק ארק קשי'. פי' וקשי' לרבי דרק בתפלתו, ומשני רק ארק נמי לא קשי', אפשר דרבי עשה כר' יהוד' דהבליעו בטליתו, או באפרקסותו, או דפסקי' לאחורי', כשהוא איסטניס, ועיין שפ"ח לגמר' לקמן ד"ה לא, ועיין רש"י לעיל סוף עמוד א' דפרש"י ורק ע"ג קרקע ודו"ק:
ואם טלית נאה הוא. פי' וצריך לחוס עליו, וכפרש"י (שמות כ"ו י"ג) והאמה מזה והאמה מזה לכסותו, למדה תורה דרך ארץ שיהא אדם חס על היפה עיי"ש. ומכאן פרשתי (בראשית מ"ה כ') ועינכם אל תחוס על כליכם כי טוב כל ארץ מצרים לכם הוא, ר"ל שהיה יוסף צריך לצוות לאחיו כן, שהרי צריך אדם לחוס, וכפרש"י בראשית ל"ב כ"ה לכן א"ל שאתם פטורים עכשיו מדרך ארץ זה, כי טוב וגו':

פתקיה לאחורי'. פי' ר' אשי זרק הרוק לאחוריו בשעת התפלה:
לא סבר לה מר להא דר' יהוד' מבליעו באפרקסותו. והא דלא א"ל רבינ' לר' אשי, לא סבר לה מר להא דר' יהוד' מבליעו בטליתו, י"ל משום דר' אשי עשיר גדול היה (ניטין נ"ט ע"א), ומסתמ' טלית נאה היה לו, לכן א"ל מיד סיפ' דמילת' דר' יהוד' מבליעו באפרקסותו. ובזה ניח' מה שפירש"י ד"ה אפשר כר' יהודה להבליעו באפרקסותו וכו', ולא פי' להבליעו בטליתו, משום דגבי רבי שייך ג"כ כמו ר' אשי:
אנינא דעתאי. פי' אסטניס אני שאיני יכול לראות דבר מאוס, ומאוס לי להבליעו בכסותי (ש"ע צ"ז ס"ב), ועיין בשפ"ח לעיל ט"ז ע"ב לרש"י ד"ה רחץ:
עובר בעשה וכו'. ועיין ענין זה כתובות קי"א ע"א, ותוס' שם ד"ה בבלה, ורמב"ם פ"ה מה' מלכים הי"ב וז"ל לעולם ידור אדם בארץ ישראל, אפילו בעיר שרובה עכו"ם, ואל ידור בח"ל ואפילו בעיר שרובה ישראל וכו', כשם שאסור לצאת מהארץ לח"ל, כך אסור לצאת מבבל לשאר הארצות, שנאמר בבל יבואו ושמה יהיו, ועיי"ש בכסף משנה שכתב שא"י בכלל שאר הארצות עיי"ש ודו"ק:
אמר איזיל שוא שמע מיני' מילת' וכו' והדר אפיק. י"ל שעשה כן, להראות דהא שלא שומע לדבריו של ר' יהוד', לענין עליות ארץ ישראל, לא מפני שדברי ר' יהוד' אינן חשובים בעיניו, אלא לפי שלענין דבר זה היינו לעלות לא"י, לא ס"ל כותי', אבל לעולם אפילו דבר א' מדברי ר' יהוד' או מבית מדרשו חשוב בעיניו מאד לכן עשה כן וסיים אפילו לא באתי אלא לשמוע דבר זה די. א"נ לקיים אל יפטר אדם מחבירו אלא מתוך דבר הלכה שמת"כ זוכרהו (לקמן ל"א ע"א):
מרחיק לאחוריו. י"ל בדיוק נקט לשון זה, לאשמעינן ב' דברים, חדא שהולך לאחוריו דוק' באופן זה, שיהא פניו נגד המקום שהתחיל להתפלל, דכשיחזיר פניו, יהא נראה כאילו אינו רוצה לחזור לתפלתו (כמ"א סי' ק"ג סק"ב), ועוד דגם לא ירחיק לצדדים, והוא ג"כ מה"ט, שלא יהא נראה כאילו אינו רוצה לחזור לתפלתו (בית יוסף שם):
יצרתנו נקבים וכו'. והוא מעין ברכת אשר יצר (כדלקמן ס' ע"ב). ודע דפרישה והגר"א ס"ל דוק' במרחיק לאחוריו כדמיירי באיכ' דאמרי אומר "הרבון, אבל כשעמד במקומו כלישנ' קמא ונתעטש מלמטה אינו אומר הרבון, לפי שאינו נראה לבני אדם ואינו צריך התנצלות, אבל האליהו רבה כ' אף כשעומד במקומו אומר הרבון (ע"י):
ואינו יכול להוציא ראשו וכו'. משמע דביכול להוציא ראשו, די בהוצאת ראשו, ומותר לקרות אף ליש אומרים כאן, ולכאור' והא לבו רואה את הערוה, וי"א ס"ל לבו רואה הערוה אסור ודו"ק:

חוצץ בטליתו וכו'. פי' מדביק בטליתו (עי' רש"י). ודע דה"ה חוצץ בזרועותיו, וכמו שהעתקתי בשפ"ח לעיל ע"א לתוס' ד"ה שנים עיי"ש:

על לבו. פי' למטה מלבו, דאל"כ הרי עדיין לבו רואה הערוה, ועיין ביד אפרים לש"ע סי' ע"ד, וז"ל על לבו, אפשר שצ"ל עד לבו דהיינו ממטה ללבו וכו' ודו"ק:

א"ר הונ' א"ר יוחנן היה מהלך וכו' א"ל ר' חסד' האלקים וכו' איכא דאמרי אמר רבה בב"ח א"ר יהושע בן לוי וכו' א"ל ר' חסדא האלקים וכו'. הא דפליגי האיכ' דאמרי על לישנ' קמא, י"ל משום דאית' (גיטין ז' ע"א) א"ל ריש גלות' לר"ה כלילא (עטרת חתנים) מנ"ל דאסור, א"ל מדרבנן וכו', אדהכי קם ר"ה לאפנוי א"ל ר' חסדא קרא כתיב וכו', אדהכי אתא ר"ה, אשכחינהו דהוי יתבי, א"ל ר"ה לר' חסדא, האלהים מדרבנן, אלא חסדא שמך וחסדאין מילך ופרש"י ר' חסדא תלמידו של ר"ה הוה, ולא היה משיב בפניו, וכי קם ר"ה א"ל ר' חסדא לריש גלות' קרא כתיב עיי"ש, לפי"ז י"ל היינו טעמ' דפליגי כאן איכ' דאמרי על לישנ' קמא, משום דלא מסתבר דר' חסדא יאמר לרבו ר"ה, לשון כזה שרבו ר"ה אמר אליו התם בגיטין:

מבואות המטונפות. הוא המקום שיש בו צואה ומי רגלים (רמב"ם פ"ב מק"ש):

מניח ידו על פיו וכו'. פי' שקורא כ"כ בלחש שאינו ניכר כלל שמרחש בשפתיו והוי כמהרהר (פרישה סי' פ"ה), ובהג' מהרא"מ פי' דמניח ידו על פיו הוי מטעם להפסיק בין פיו לצואה עיי"ש:

ומי א"ר הונא הכי. ללישנ' קמא קפריך, וכן לקמן ומי א"ר יוחנן הכי ללישנ' קמא קפריך:

והא"ר הונא ת"ח אסור לעמוד במקום הטנופת לפי שא"א לו לעמוד בלא הרהור תורה. י"ל ר"ה לשיטתי' אמר הכי, דאית' (תענית כ' ע"ב) ר"ה הוה לי' חמרא, בההוא ביתא רעיעא, ובעי לפנוייה, עיילי' לר' אדא בר אהבה להתם וכו', מאי הוה עובדי' דר"א בר אהבה וכו', דאמר לתלמידיו, מימי לא הרהרתי במבואות המטונפות, ולא הלכתי ד' אמות בלא תורה וכו', ופי' מהרש"א (במגילה כ"ח ע"א) דהיינו רבותי', דאף שלא הלך ד' אמות בלא תורה, אפ"ה לא הרהר במבואות המטונפות עיי"ש, וא"כ הרי מוכח דר"ה לא היה יכול ליזהר כר' אדא בר אהבה, לכן אמר הכי לשיטתי':

והאמר רבה ב"ב חנה א"ר יוחנן בכ"מ מותר להרהר בד"ת חוץ מבית הכסא וכו'. ופריך מכח כל שכן, דהא כאן אוסר ר' יוחנן אפילו הרהור, כל שכן שאוסר לקרות ק"ש בפה, כדמוכח (לעיל כ' ע"ב) בעל קרי שמותר ק"ש, רק בהרהור, ולא בפה. ועוד פריך מכח כל שכן, דהא כאן א"ר יוחנן במעשה דר' אבהו, אפילו כשכבר קורא ק"ש, פוסק מלקרות,

שהרי אמר אם שהה כדי לקרות כולה חוזר לראש, וא"כ האיך אמרת כאן, דר' יוחנן מתיר אפילו להתחיל ולקרות:

א"ל לר' יוחנן להיכן אהדר וכו'. משמע דבאמצע ק"ש הפסיק בדיבור ושאל ודו"ק:

לא פסק מאי וכו'. לאו לענין דינא קפריך, אי צריך לחזור ולקרות, דהא כבר איתי' (לעיל כ"ב ע"ב) היה מתפלל, ומצא צואה במקומו, תפלתו בכלל זבח רשעים תועבה, וה"ה לענין ק"ש, (עיין בשפ"ח לגמר' לעיל כ"ב ע"ב ד"ה היה מתפלל), אלא הכי קאמר לא פסק מאי נאמר עליו:

ר' אדא בר אהבה אמר מהכא כי דבר ה' בזה. ברי"ף לא גרס תיבת "מהכא. ויש לפרש קצת דהכי קאמר, אתון אמריתון דהתם "בנביאים נאמר עליו, אני אומר מהכא, דהיינו "בתורה, שהיא קרובה מנביאים, כבר נאמר עליו כי דבר ה' וגו'. וסיפ' דקרא הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה, ולפי"ז י"ל היינו דמסיק הש"ס אם פסק מה שכרו עליו נאמר "ובדבר "הזה "תאריכו "ימים, היפך ממש, לפי כשלא פסק, כתיב הכרת וגו', לכן כשפסק, כתיב ובדבר הזה תאריכו ימים:

דף כ"ד ע"ב רש"י ד"ה אבל לא היה מתעטף. אם נפלה טליתו כשהוא מתפלל וכו' עכ"ל, ועיין לעיל י"ד ע"ב תוס' ד"ה ומנח:

רש"י ד"ה על סנטרו. מנטו"ן (בלע"ז קיען) שלא תראה פתיחת פיו עכ"ל, סנטרו והוא פרק לחי התחתון בזקן, (והפשט הזה תפשו הפוסקים בענין פאות הזקן), אבל ברי"ף גרס ולא היה מניח ידו על סנטרו בשעת התפלה משום דנראה כגסי הרוח עכ"ל, וסנטרו כמו סטרו, כמו "צלע, נו"ן יתירה, וכמו קינסא, שהוא קיסם, חנגא חג (ערוך ערך סנטר):

רש"י ד"ה ה"ז מנביאי השקר. דכתיב ויקראו בקול גדול עכ"ל, בנביאי הבעל כתיב (במלכים א' י"ח כ"ה):

רש"י ד"ה המגהק והמפהק ה"ז מגסי הרוח וי"א ניכר שהוא מכוער גרסינן עכ"ל, פי' דהך ויש אומרים ניכר שהוא מכוער, דאית' בגמר' על המתעטש בתפלתו, גרס רש"י ז"ל על מגהק ומפהק:

רש"י ד"ה אלא עטוש אעטוש קשי'. דאין עטוש אלא לאונסו עכ"ל, מכאן מוכח דבשעת התפלה אסור לאדם להביא עצמו כדי שיתעטש ודו"ק:

רש"י ד"ה למטה. מפיח בקול עכ"ל, פי' הפחה ועיטוש חדא הוא, אלא עיטוש קולו נשמע, והפחה אין קולו נשמע, ועוד דל' עיטוש שייך ג"כ על למעלה (נ"י):

רש"י ד"ה כשם שעושים לו נחת רוח. שהעטוש נחת רוח לאדם עכ"ל, ומבואר בשפ"ח לרש"י לקמן נ"ג ע"א ד"ה מרפא עיי"ש באריכות קצת:

רש"י ד"ה אפשר כר' יהוד'. להבליעו באפרקסותו וכו' עכ"ל, והא דלא פרש"י להבליעו בטליתו, עיין בשפ"ח לגמר' ד"ה לא:

רש"י ד"ה ואומר. בתוך התפלה דהא מופסקת כבר ע"י הרוח לפיכך יכול להפסיק נמי ולומר דבר זה באמצע עכ"ל, אבל לדבר אחר ודאי לא יפסיק, ובבאר היטב סי' ק"ג כתב בשם של"ה שלא יפסיק בדיבור, אלא יהרהר עיי"ש:

רש"י ד"ה לדידי לא סבירא לי. לא הייתי מזקיקו להפסיק עכ"ל, פי' אלא די במניח ידו על פיו וקורא:

תוס' ד"ה א"ל לדידי וכו' ועוד דסביר' לי מניח ידו על פיו וא"כ הוי לי' ראוי וכו' עכ"ל, פי' דמאחר דהוי ראוי, אינו צריך לחזור לראש, כמבואר (לעיל כ"ג ע"א) עיי"ש רש"י ד"ה גברא דחוי היא וד"ה ומר סבר גברא חזי':

תוס' ד"ה בחבלי השוא. כלומר בחנם וכו' עכ"ל, פי' דשוא דהכא משתמש בל' למגנא, דהיינו "בחנם, ולא ל' שקר, לפי דל' לשוא משתמש ב' דברים, כדמתרגם אונקלוס (שמות כ' ז') לא תשא את שם ה"א לשוא וגו' אשר ישא את שמו לשוא, לא תימי בשמא דה' אלהך "למגנא וכו' ית די יימי בשמיה לשקרא עיי"ש:

תוס' ד"ה פסק ר"ח וכו'. אע"ג (א) דר' חסדא תלמיד דר"ה הוה וכו' (ב) מדאקשי גמר' מיני' ביומא ל' ע"א עכ"ל:

(**א**) דר' חסדא תלמיד דר"ה הוה. הכי אית' בב"מ ל"ג ע"א עיי"ש, ועיין שפ"ח לגמר' ד"ה א"ר הונא:

[ב] מדאקשי גמר' מני' ביומא. שם דף ל' ע"א אית', א"ר פפא צואה במקומה (בפי הטבעת) אסור לו לקרות ק"ש וכו', ומאי שנא מצואה על בשרו, דאיתמר צואה על בשרו וכו', ר"ה אמר מותר לקרות ק"ש, ור"ח אמר אסור, ותירץ במקומה נפיש זהומה (שחמה היא שלא יצא לאויר ולא נתפזר ריחה), שלא במקומה לא נפיש זהומה, ועיין ברא"ש:

דף כה.

ע"א גמר' אבל לתפלה עד שיכסה את לבו. עיין בשפ"ח לקמן ע"ב לגמר' ד"ה מים:

מניח ידו עליהן. מסתבר על של ראש קאי שהיא בגלוי:

אלא כדאמר ר"נ בר יצחק וכו'. וברא"ש גרס אמר ר"נ בר יצחק, וכן הוא בנוסח כתב יד (בס' דקדוקי סופרים) ומסתבר גירס' זו:

לאלתר. פי' מיד, ול' ולאלתר היינו כמו על אתר (תוס' לעיל י"א ע"ב ד"ה שכבר):

צואה על בשרו וכו' אסור לקרות ק"ש. וה"ה לתפלה, והעתקתי העניינים בשפ"ח לגמרי (לעיל כ"ב ע"ב) ד"ה היה מתפלל:

ור' חסדא אמר אסור לקרות ק"ש מ"ט דר"ח וכו'. ובראי"ש גרס ומ"ט דר"ח ותו לא עיי"ש, וכן בנוסח כתב יד (בס' דקדוקי סופרים) ומסתבר גירס' זו:

דכתיב כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך. ואיכ' רמז בפסוק לק"ש, דהא בק"ש כשאומר ה' אחד, כאומר ה' מי כמוך, דהיינו אין כמוך אלא ה' אחד:

ולא כנגד צואת אשפה שריחה רע. ובש"ע ע"ט ס"ח אית' ולא כנגד אשפה שריחה רע:

ואם היה מקום גבוה י' טפחים וכו'. פי' שהיה הצואה מונח על מקום גבוה י' טפחים וכו'. ודע דב"ח מצריך ג"כ ורחב ד' על ד', וט"ז חולק (ט"ז ע"ט סק"ב):

ואם לאו מרחיק מלא עיניו. ז"ל חיי אדם כלל ג' סי"ד, כמה צריך להרחיק ממקום מטונף, ד' אמות מכל צד, כדכתיב והיה מחניך קדוש, וקבלו חכמז"ל שמחנה של אדם הוא ד' אמות מכל צד, אבל מלפניו צריך להרחיק כמלא עיניו לכולי עלמא, רק דהרא"ש ס"ל שהוא מדרבנן, לפי דקרא לא יהיה בך ערות דבר, לא קאי כלל על הצואה, רק על הערוה, ובצואה אינו מוזהר רק על מחניך קדוש, ואע"פ שרואה אותה, כיון שאינה במחנה, והרשב"א אוסר מדאוריית' במלא עיניו, דס"ל לא יראה ערות דבר קאי גם על הצואה, אם אינה מכוסה כלל, אע"פ שאינה במחנה אסור וכו' עיי"ש, ועיין בשפ"ח לגמר' לקמן כ"ו ע"א ד"ה לא שנו:

וכן לתפלה. פי' כ"מ שאין קורין בו ק"ש אין מתפללין בו, וכשם שמרחיקים מצואה ומי רגלים וריח רע ומן המת ומראית הערוה לק"ש, כן מרחיקין לתפלה (ש"ע צ' סכ"ו).

וה"ה לתלמוד תורה דאסור, דז"ל החיי אדם כלל ג' ס"ו, כתיב והיה מחניך קדוש, וקבלו חכמז"ל שהיא מ"ע, שאסור לדבר או להרהר בד"ת וקדושה, במקום צואה, או מבואות המטונפים, או כל דבר המסריח וכו' יעיי"ש:

צואה עוברת. פי' גרף של רעי עוברת (רבינו יונה):

הכא והיה מחניך וגו'. לישנ' דקרא העתקתי בשפ"ח לקמן ד"ה דר' יונתן רמי:

פי חזיר כצואה עוברת דמי. פי' ולאביי מותר, ולרבא אסור לקרות ק"ש, ומסוגי' משמע דר' פפא כרבא ס"ל. וז"ל הרמב"ם צואה עוברת ופי חזיר אסור לקרות כנגדן, עד שיעברו ממנו ד' אמות, וכתב הבית יוסף סי' ע"ו, ולא דמי לצואה העומדת במקום אחד, שצריך להרחיק לפניו כמלא עיניו, דהני כיון שעוברין והולכין להם, אע"פ שהן עוברים לפניו, בהרחקת ד' אמות שרי וכו', אלא שלא מצאתי גילוי לזה בגמר', לכן נ"ל בלאחריו מיירי, ומ"ה סגי' בד' אמות, אבל כשהעבירו לפניו, צריך להרחיק מלא עיניו וכו' עיי"ש. ולפי"ז י"ל היינו טעמ' דר' פפא תלה דין פי חזיר, לצואה עוברת, משום דבצואה עוברת, מסיק

רבא דאסור, משום דליכ' והיה מחניך קדוש. והנה הרי"ף גורס "ואמר "רבא "ופי "חזיר וכו' עיי"ש, וי"ל דרמב"ם גרס ג"כ כרבו הרי"ף ז"ל, לכן כתב כלשון הזה:

ספק מי רגלים אפילו באשפה נמי מותרין. מיירי באשפה שאין ריחה רע, דאל"כ תיפוק לי' דאסור, משום אשפה שריחה רע כדלעיל:

סבר לה כי הא דר' המנונ' וכו' וכדר' יונתן וכו'. והא דלא קאמר הש"ס סבר לה כי הא דר' יונתן, י"ל משום דר' יונתן לא אמר בפירוש דבספקן לא גזור:

דר' יונתן רמי כתיב וכו'. לישנ' דקרא (דברים כ"ג י"ג י"ד ט"ו) וכו' תהיה לך מחוץ למחנה ויצאת שמה חוץ, ויתד תהיה לך על אזנך והיה בשבתך חוץ וחפרת בה ושבת וכסית את צאתך, כי ה"א מתהלך בקרב מחנך להצילך ולתת אויביך לפניך והיה מחניך קדוש ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך:

כל זמן שמטפיחין. פי' שנבלעו בקרקע, אבל עדיין היו מרטיבין את היד, אם היו מניחין עלי' (ש"ע פ"ב):

גניבא משמי' דרב וכו'. גניב' כך שמו, תלמידו דרב היה, ורב היה בא לביתו (כדלקמן כ"ז ע"א), ועיין בסדר הדורות אות ג', שכתב שנתן שלום כפול לחכמים כמו למלך, ומשמע שם שהוא היה החולק עם מר עוקבא כדאיתא בגיטין ז' ע"א עמ"ש:

השתא צואה וכו'. פי' השת' צואה שהיא דאוריית', משום והיה מחניך קדוש, א"ר יהוד' א"ר כיון שקרמו פניה מותר, מי רגלים שהיא מדרבנן, לאחר שנפלו לארץ, מיבעיא:

מאי חזית דסמכת אהא וכו'. פי' מאי חזית דסמכת "אדר' "יהוד' "אמר "רב, סמוך אהא דאמר יגניב' "משמי' דרב, והא ראי' דמילת' דגניב' משמי' דרב יותר יש לסמוך עלה, ממה שיש לסמוך אמילת' דר' יהוד' א"ר, דהא אמר רבה בר ר' הונ' א"ר צואה אפילו כחרס אסורה, וא"כ פליג אמילת' דר' יהוד' א"ר:

לימא כתנאי וכו'. פי' דלת"ק אם רישומן ניכר, אף שאין מטפיחין אסור, ולר' יוסי דוק' כשמטפיחין, והוי ת"ק לחומר' ור' יוסי לקולא, ומשני דפליגי בטופח ע"מ להטפיח ות"ק מיקל ור' יוסי מחמיר:

כלי שנשפך ממנו מי רגלים אסור וכו'. דהיינו עביט של מי רגלים, ואע"ג שאין בו כלום, אפילו הכי אסור לקרות ק"ש כנגדו, משום דמיוחד לכך (רש"י לקמן ע"ב ד"ה אסור ועיי"ש בשפ"ח):

דף כ"ה ע"א רש"י ד"ה אבל לתפלה. צריך הוא להראות את עצמו כעומד לפני המלך ולעמוד באימה אבל ק"ש אינו מדבר לפני המלך עכ"ל, פי' כדלקמן (ל' ע"ב) במשנה אין עומדין להתפלל וכו' ואפילו המלך שואל בשלומו לא ישיבנו מפני הכבוד עיי"ש,

וכמעשה בחסיד א' שהיה מתפלל בדרך וכו' א"ל אילו היית עומד לפני מלך וכו' (לקמן ל"ב ע"ב) עיי"ש, משא"כ בק"ש דפוסק בו מפני הכבוד (כדלעיל י"ג ע"א):

רש"י ד"ה הדרוקן. חולי המצבה את הכרס עכ"ל, ז"ל הערוך עמוד החוזר, עמוד של צואה, שהתחיל לימשך לצאת חוץ לטבעת, ונטרד ולא הפילו לחוץ. אלא החזירו ועמד והלך מביא את האדם לידי הדר וקן, ניפוח בטן וחולי מעים (וואסערזוכט בלע"ז) עכ"ל. וז"ל הג' מלא הרועים, עיין (עירובין מ"א ע"א) שפרש"י חולי הפה, ובבכורות מ"ד ע"ב פרש"י חולי מעים, ופרש"י דהכא עיקר, דהא בשבת ל"ג ע"א, קרי לי' מכות חדרי בטן, דאית' שם ג' מיני הדרוקן הם וכו' עיי"ש:

רש"י ד"ה ירקון. חולי ששמו גלני'צה (בלע"ז געלבזוכט):

רש"י ד"ה ידו בב"הכ. מחיצה יש בינו לבין בית הכסא וכו' עכ"ל, דאל"כ אסור לקרות כנגד ב"הכ (מ"א ע"ו סק"ד):

רש"י ד"ה כל הנשמה. הפה והחוטם בכלל ההילול וכו' עכ"ל, ז"ל רמ"א אור"ח נ"א ס"ז, וכופלין פסוק כל הנשמה תהלל יה, לפי שהוא סוף פסוקי דזמרה עיי"ש, והנה לפי פרש"י דהכא, י"ל דטעם דכופלין פסוק כל הנשמה, אחד כנגד הפה, וא' כנגד החוטם, שהם בכלל ההילול. והיינו דכתיב (תהלים ע"א) ימלא פי תהלתך, וכעין דלקמן נ"א ע"א עיי"ש:

רש"י ד"ה שיש לו עיקר. שהצואה מונחת שם ומסרחת וכו' עכ"ל, בגמר' נקט ריח רע שיש לו עיקר, ופרש"י שהצואה וכו', משמע מפרש"י דהך ריח רע, הוא דוק' מצואה, אבל בחיי אדם כלל ג' סי"ב כתב, וז"ל כשם שמרחיקין מן הצואה, כך מרחיקין מהריח רע, אפילו אינו צואה, וכל שדרך בני אדם להצטער מאותו ריח, נקרא ריח רע, ודבר שטבעו ריח רע מותר, ולא נקרא צואה, אלא מה שנסרח מחמת עיפוש עיי"ש, ודוחק לומר, הא דפרש"י "ומסרחת, לא קאי אצואה אלא הך "ומסרחת, רצה לומר כל דבר המסרחת ודו"ק:

רש"י ד"ה מרחיק ד' אמות. מן העיקר וכו' וכגון שהיא לאחוריו שאינו רואה אותה עכ"ל, וה"ה שהיא לצדדי', במקום שאי אפשר לו לילך לפניו, כגון שיש נהר לפניו, וכדלעיל כ"ב סוף עמוד ב' עיי"ש (ו עיין מ"א סי' ע"ט סק"ב):

רש"י ד"ה לית הלכת' כי הא מתנית'. דלעיל דאסר' צואת כלבים וחזירים בשאין בהם עורות עכ"ל, פי' אבל לענין שאר דברים דאית' במתנית' דלעיל, דלא תנא במתנית' דהכא, כגון לא כנגד צואת תרנגולים ולא כנגד אשפה שריח רע, ודין מקום גבוה י' טפחים, לענין זה לא אמר רבא מילת'. ודע דצואת כלב וחזיר שלא נתן בהם עורות, דינם כדין

צואה שאר בהמה וחי' ועוף, שא"צ להרחיק מהם כלל, אם אין בהם ריח רע, ואם יש בהם ריח רע, דינם כמו צואת אדם (עיין טור וש"ע ע"ט ס"ד):

רש"י ד"ה בזמן שיש בהן עורות. אצואת כלבים וחזירים קאי שדרכן לתתן בעבוד העורות וכו' עכ"ל, והא דצואת כלבים ניתן בעיבוד עורות, איתא במדרש ילקוט פ' בא סי' קפ"ז, וזיל ישעי' תלמידו של ר"ח בן דוסא, ד"ה מתענה פיה תעניות, ואמר כלבים שכתוב בהם (ישעי' נ"ו י"א) ודכלבים עזי נפש וגו', יזכו לומד שירה זו, בואו נשתחוה ונכרעה לפני ה' עושנו, נענה אותו מלאך מן השמים, ואמר ישעי' עד מתי אתה מתענה על אותו, דבר, גזירה היא מלפני הקב"ה שגלה סודו לחבקוק הנביא, ולא גלה לבריה שבעולם. אלא בשביל שאתה תלמידו של חכם גדול, לכן זקקו לי, מן השמים, ושלחוני אליך, ואמר כלבים שכתוב בהן ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו, ולא עוד אלא שזכו לעבד עורות מצואתן, לכתוב בהן ס"ת תפילין ומזוזות, ולענין שאלה ששאלת, חזור לאחוריך, כמו שנאמר שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו, עכ"ל המדרש ילקוט. ועיין מזה חגיגה ד' ע"א רש"י ד"ה המקמץ, וכתובות ע"ז ע"א רש"י ד"ה מקמץ, ובגליון הש"ס שם. ודע דבכל אלה המקומות נזכר רק מצואת הכלבים בעבוד עורות, אבל מצואת חזירים לא נזכר, ורש"י כאן נקט צואת "כלבים וחזירים שדרכן לתתן בעבוד עורות ודו"ק:

רש"י ד"ה צואה עוברת. אדם שנושאין לפניו גרף של רעי להעבירו עכ"ל, פי' להעבירו דוק', דהיינו דמעבירין לפניו על פני רחבו של אדם, דאז בא הגרף של רעי לצידו, בזה ס"ל לרבא דעד שהעבירו ממנו ד' אמות אסור, וכל שכן כשמעבירין ובא לאחריו, אבל כשמעבירין כנגדו ממש צריך להרחיק כמלא עיניו (ועיין בבאר היטב סי' ע"ו סק"ב):

רש"י ד"ה הטמא עומד תחת האילן. ולא בנושא את המת קאי (א) דמת ל"ש עומד ול"ש יושב ול"ש הולך אוהל הוא (ב) וגבי מצורע קתני לה בת"כ דגלי בי' רחמנ' ישיבה דכתיב (ויקרא י"ג מ"ו) בדד ישב מחוץ למחנה מושבו עכ"ל:

(**א**) דמת ל"ש עומד וכו' אוהל הוא. עיין מזה בר"ש כלים פ"א מ"ד, חמור מת ממצורע, דבמצורע יש חילוק בין מצורע יושב למצורע עובר משא"כ במת עיי"ש:

ב וגבי מצורע קתני לה בת"כ. גבי מצורע כתיב לישנ' דקרא (ויקרא י"ג מ"ו) כל ימי אשר הנגע בו יטמא טמא הוא בדד ישב מחוץ למחנה מושבו, והבגד כי יהי' נגע צרעת בבגד עמר או בבגד פשתים, וגרסינן עלה בספרא בתורת כהנים, סימן קנ"ח וז"ל מושבו, מושבו טמא, מכאן אמרו הטמא יושב תחת האילן, והטהור עומד, טמא, הטהור יושב תחת האילן, והטמא עומד, טהור, ואם ישב, טמא, ומן, באבן המנוגעת טהור ואם הניחה ה"ז טמא:

סימן קנ"ט. ר' יוסי הגלילי אומר מחוץ למחנה מושבו והבגד, לימוד על הבגדים שהם טעונים שלוח חוץ לג' מחנות:

וז"ל התורה והמצוה:

מחוץ למחנה מושבו. שם מושב מציין את המקום לא את היושב עליו, וכעין דכתיב מושב אלקים ישבת (יחזקאל כ"ח) וכן הוא לרוב בשמות המורים על המקום שראשיתם מ"ם האמנתי"ו, כמו משכן מקדש מרכב משכב מקום והוי לי' למכתב מחוץ למחנה שבתו, ע"כ ארז"ל שר"ל גם המקום עצמו שיושב בו יהי' מחוץ למחנה מכאן אמרו כשהטמא יושב המקום שסביביו נטמא, והטהור העומד וה"ה העובר שם נטמא, ופי' יושב, שקבע שם מקומו, ופי' טמא עומד, שלא קבע מקום. ועל פי זה יש מי שגורס במשנה נגעים פי"ג מ"ז שם גרס עומד ועובר וכן הוא (בטהרות פ"י מ"ב), ובקידושין ל"ג ובברכות גירס' מתנגדות ז"לז, ועיין בר"ש בכלים פ"א מ"ד ובנגעים שם. ומ"ש וכן באבן המנוגעת, הוציא מדין בגד שבסימן שאחר זה.

ומ"ש ואם הניחה כ"ה במשנה, וה"ה לא הניחה, רק שעמד הנושא, ובגמ' משמע דלא גרס לה. והבגד הה"א של והבגד בא שלא כדת וכו' וע"כ אמר ריה"ג שבא לחברו עם ענין של מעלה מחוץ למחנה מושבו והבגד יהי' ג"כ מחוץ למחנה, עכ"ל התורה והמצוה:

רש"י ד"ה אבן המנוגעת. הרי הוא כמצורע שהקישה הכתוב זאת התורה לכל נגע הצרעת לנתק ולצרעת הבגד ולבית (ויקרא י"ד נ"ד נ"ה) עכ"ל, ז"ל הרמב"ם פט"ז מה' טומאת צרעת ה"א, בית המנוגע אב מאבות הטומאות, כל הנוגע בו נטמא, וכן אבנים שחולצין ממנו אחר הסגר, או אבנים ועצים ועפר של בית כשנותצין אותו, כולן אבות טמאות, וכן כזית מהם מטמא אדם במגע ובמשא ובביאה וכו', שם הלכה ג', וכן אבן מנוגעת פי' שיש בו נגע הנכנסת לאהל, והונח' שם נטמא כל אשר באהל, היתה מונחת תחת האילן, והטהור עובר, נטמא, היה הטהור עומד תחת האילן, ועבר אדם באבן מנוגעת לא טמאהו, ואם הניחה שם טמאהו, שמושב המנוגע כמוהו, בין אדם בין כלים בין אבניו ועציו ועפרו עכ"ל:

רש"י ד"ה פשיטא. דפי חזיר אינו בלא צואה עכ"ל, פי' שדרכו ללכלך פיו בצואה כל היום, ומשני דאפילו סליק מנהרא, אפ"ה אין הרחיצה מועילה לו, דכיון שדרכו ללכלך פיו כל היום, ודאי מצואתו לא רוחץ (רבינו יונה):

רש"י ד"ה לא אסרה תורה. במי רגלים אלא לקרות כנגד עמוד הקלוח בלבד עכ"ל, פי' מדלא הצריך הכתוב במי רגלים כיסוי, נלמד כן, ועיין עירובין ס"ד ע"א תוס' ד"ה שכור (מפרשים):

רש"י ד"ה מאי הוה עלה. דמי רגלים עכ"ל, פי' וקאי אדלעיל דאמר ובודאן עד כמה וכו', ומסיק השת' מאי הוה עלה דמי רגלים של וודאן:

תוס' ד"ה לית הלכת' וכו'. ובירושלמי יש דבאדומים לבד יש לחוש ולא ידעינן לפרש, ועוד קאמר מרחיקין מגללי בהמה וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכה ה', ר' ירמי' בשם ד' זירא אמר נבלה שנסרחה צריך להרחיק ממנה ד' אמות, א"ר אבינא ומתניתן אמרה כן, וכמה ירחיק מהן, ומן הצואה ד' אמות, א"ר אמי א"ר שמאי תפתר במשרה של כובסין, א"ל ר' מנא אם במשרה של כובסין, הא תנינן לא במים הרעים ולא במי המשרה, א"ד יוסי בר חנינא מרחיקין מגללי בהמה ד' אמות, ר' שמואל ב"ר יצחק אמר ברכים, ובלבד בשל חמור, ר' חייא בר אבא אמר בבא מן הדרך, לוי אמר מרחיקין מצואת חזיר ד' אמות, ותני כן מרחיקין מצואת חזיר ד' אמות, ומצואת א) הנמייה ד' אמות, ומצואת התרנגולין ד' אמות, ד' יוסי בר אבון בשם ר' חונא ובלבד ב) באדומים, תני מרחיקין מריח רע ד' אמות, א"ר אמי מסוף ריח דע ד' אמות, הדא אמר לאחריו, אבל לפניו עד מקום שעיניו רואות אותו, כחדא ר' לייא וחבריא הוו יתבין קומי פונדקיא ברמשא, אמרין מהו מימר מיליא דאורייתא, אמר לן מכיון דאילו הוה ביממא, הוינן חמיין מה קומינן, ברם כדון אסור:

פי' פני משה:

ומתניתא אמר כן. שצריך להרחיק מכל ריח רע דהא קתני וכמה ירחיק מהן ואדלעיל מי המשרה קאי ומאי קמ"ל ר' ירמי':

תיפתר במשרה של כובסין. ואין בהן משום ריח רע וטעמא דמרחיקין מהן משום הכובסין דלא ליתי לאטרודי:

אם במשרה של כובסין הא תנינן וכו'. כלומר נהי דמוקמית לה בשל כובסין הא מיהת תנינן נמי לא במים הרעים והן סרוחין ועלה קתני בסיפא וכמה ירחיק מהן וא"כ ש"מ דמרחיקין מכל ריח רע ועוד מדקתני בחד בבא לא במים הרעים ולא במי המשרה ש"מ דחד טעמ' אית להו ובמשרה של פשתן קאמר ומפני שריחן רע ואכתי הא דר' ירמי' לא צריכה:

ברכים. שעדיין רכים הם:

בבא מן הדרך. שאז הן ריחן רע מחמת הטרדה:

ותני. בבריית' כן:

ובלבד באדומים. בתרנגולים אדומים:

מסוף ריח רע. ממקום שכלה הריח רע צריך להרחיק ד' אמות:

כהדא וכו'. כלומר לאו דוק' שעכשיו עיניו רואות אלא אם הוא במקום שיוכל לראות ואפילו עכשיו אינו רואה כעין ההוא עובדא:

מהו מימר איליא דאוריית'. שהמקום מקום מטונף ועכשיו אינו נראה וא"ל מכיון שאם היה ביום היינו רואין את שלפנינו, א"כ אף עכשיו אסור הוא:

א **הנמייה**, מארדי"ר בלע"ז (ערוך):

ב באדומים. הנה התוס' נסתפקו בפירושו אם על תרנגולים אדומים בצבע קאמר, או אדומים הבאים מארץ אדום קאמר, ומשום דשכיחי שם שעורים הרבה לאכילת התרנגולים, ובשביל כך מעלה צואתן ריח רע הרבה (ספר מראה פנים). וברשב"א מפרש דתרנגולים אדומים קאמר הוא מה שקורין ענגליש האין בלע"ז (מ"א סי' ע"ט עיי"ש), דאי בצואה אדומה קאמר, הל"ל ובלבד באדומה, אלא דקים להו שצואת אדומים קשה מן האחרים, אבל ברבינו יונה והראב"ד פי' דצואה אדומה קאמר, שהיא מסרחת יותר מן האחרות (ב"י סי' ע"ט) ודע מה שכתבו התוס' ועוד קאמר וכו', רצה לומר דבירושלמי קאמר כן מרחיקין מגללי בהמה ד' אמות, וכמו שהעתקתי כאן, והנה הארכתי בהעתקה משום דהרא"ש ז"ל הביא מזה עיי"ש:

דף כה:

ע"ב גמר' בטופח ע"מ להטפיח. פי' כשמניחין דבר אחר עליה, אותו דבר הוא טופח ולח, עד שיכול להטפיח אחרים (מ"א פ"ב סק"ג):

משום רבינו. רב (רש"י לעיל כ"ב ע"א):

במים עכורים שנו דדמו כארעא סמיכתא שלא יראה לבו ערותו. בנוסח הכתב יד גרסינן במים עכורים שנינו, ותו לא גרסינן, וכתב בס' דקדוקי סופרים, ונוסח הכתב יד מסתבר טפי, דלפי נוסח שלפנינו, יש לדקדק דהא אפילו במים צלולים, אי הוה לבו חוץ למים, חשבינן לי' אין לבו רואה את הערוה, ולא פריך רק משום דלבו נמי בתוך המים, והא רואה את הערוה, וע"ז משני בעכורים שנו, ולא קא חזי, ומה שיאטיה דארעא דסמיכתא להכא עכ"ל:

דדמו כארעא סמיכתא. פי' כדבר חלול שנתמלא בעפר, וכעין זה הענין במס' שבת צ"ט ע"ב עיי"ש רש"י ד"ה כמאן:

מים צלולין ישב בהן עד צוארו וכו' קסבר לבו רואה הערוה מותר. והא דלא אסור משום דעיניו רואות את הערוה, י"ל כיון שהגוף עומד בתוך המים, ועיניו חוץ למים, המים עצמם הם חציצה, בין עיניו והערוה, אע"פ שהם צלולין, ולמ"ד לבו רואה הערוה אסור, אז כשהלב עומד עם הערוה, במים אסור (מעדני יו"ט). ודע דלכאור' לת"ק דס"ל לבו

רואה הערוה מותר, למה צריך לישב בהן עד צוארו תסגי' לי' כשישב בהן עד למעלה מערותו עד לבו. וז"ל הג' מלא הרועים לא בעי דוק' עד צוארו, דהא לענין ק"ש א"צ שיכסה לבו רק לתפלה כדלעיל ריש עמוד א', אלא לרבות' נקיט עד צוארו, אע"ג דלבו עם הערוה במים, וחשוב לבו רוא' את הערוה, כמ"ש בחי' הרשב"א בשם הראב"ד, דזהו עיקר לבו רואה הערוה, מה שהוא עם הערוה, אלא דלא חיישינן לעיניו רואה הערוה, כיון שעיניו חוץ למים, לכך קאמר אפילו עד צוארו, שאז לבו רואה הערוה מותר, וכ"ש כשלבו חוץ למים, דאין לבו רואה הערוה וכו' עיי"ש:

רב זביד מתני לה להא שמעתתא הכי. פי' כמו שהיא לפנינו, אבל ר' חיננ' ב"ר איקא מתני לה הכי נוגע ד"ה אסור וכו':

הואיל וכתיב בהו אשר וגו'. בענין שמדמ' חטא של מלכות יהוד' ומלכות אפרים, למידות של מצרים, כתיב בהו במצרים (ביחזקאל כ"ג כ') אשר יבשר חמורים "בשרם, ופרש"י אבר תשמיש:

קמ"ל דאינהו נמי איקרו ערוה דכתיב (בראשית ט' כ"ג) וערות אביהם לא ראו. אלמא ערוה היא בבן נח (רש"י שבת ק"נ). והא דלא הביא הש"ס מפסוק הקודם וירא חם אבי כנען את ערות אביו, או ממה שנאמר במוקדם באותו פסוק, ויכסו את ערות אביהם, ואפשר דרצה להביא ראי' ממה שנזהרו שם ויפת שערות אביהם לא ראו:

רבי זכאי אומר וכו'. ובתוספתא שלפנינו בברכות פ"ב, הגירס' בן זכאי אומר עיי"ש:

בין לפני המטה בין לאחר המטה. פי' הא דאסרינן ברישא לקרות ק"ש כנגד גרף ועביט ואע"פ שאין בהם כלום, אין חילוק בין שהגרף ועביט הן לפני המטה, שאין המטה מפסקת בינם לבין הקורא, בין לאחר המטה, שהמטה מפסקת בינם להקורא, ואסור, ואריש דבריית' קאי, הך מילת' ורשב"ג ורשב"א, ולא אסיפ' על מי רגלים עצמן:

איבעי' להו היכי קאמר אחר המטה קורא מיד וכו'. פי' היכ' קאמר רבן שמעון בן גמליאל אחר המטה קורא מיד וכו' (הב"ח):

עשרה רשות אחריתי היא. פי' מאחר שרגלי המטה גבוהין מהארץ עשרה טפחים, הוה כיסוי המטה ברשות אחרת, ולא הוי כיסוי על הגרף והעביט, לכן אסור (ועיין בטור פ"ז). והא דלמעלה מי' רשות אחריתי הוא, עיין סוכה ה' ע"א רש"י ד"ה ותניא:

באלי. שם חכם:

ברא דבת שמואל. עיין רש"י לעיל ט"ז ע"א ד"ה ברה, ותוס' שבת קנ"ד ע"א ד"ה ואמרי:

איכ' השתא לא אתיא. פי' אלמלא לא הייתי בא עכשיו לראות ולעיין, ומצאתי שס"ת מונחת שם:

אמר אביי לא שנו וכו'. פי' הא דמהני כשיניחם בכלי ויתן הכלי בתוך כלי אחר, אלא בכלי שאינן כליין, פי' שאחד מן הכלים אינו מיוחד להם, בין שהפנימי כן, או שהחיצון כן, אבל בכלי שהוא כליין, פי' ששניהם מיוחד להם, אפילו הן עשרה וכולן כליין, כחד מאנא דמי, ואין מותר, עד שיקח עוד כלי אחד שאינו כליין (ועיין ט"ז סי"מ סק"ב):

דף כ"ה ע"ב רש"י ד"ה טופח ע"מ להטפיח איכ' ביניהו. ת"ק בעי ע"מ להטפיח ור' יוסי מחמיר עכ"ל, פי' הא דאמר ת"ק לא נבלעו אסור, היינו שלא נבלעו בקרקע, אלא נשארו עד שהם טופח ע"מ להטפיח, ור' יוסי אומר כ"ז שמטפיחין בלבד, אע"ג שאינן על מנת להטפיח אחרים אפ"ה אסור. והא דאמר הש"ס לא דכ"ע כ"ז שמטפיחין הוא דאסור, דמשמע דאף ת"ק אוסר כשמטפיחין, צריך לומר דהך כ"ז שמטפיחין, פירשו טופח ע"מ להטפיח אחרים:

רש"י ד"ה לימא תנן סתמ' כר"א. והלכה כמותו עכ"ל, פי' דהא א"ר יוחנן הלכה כסתם משנה (חולין מ"ג ע"א), ואף אי מחלוקת ואח"כ סתם היא, הא א"ר יוחנן מחלוקת ואח"כ סתם הלכה כסתם (יבמות מ"ב ע"ב). ולפי"ז דקושי' הש"ס קאי אליב' דר' יוחנן, דאמר הלכה כסתם משנה, י"ל היינו דמשני הש"ס ג"כ אליב' דר' יוחנן, אפילו תימ' ר' יהושע, ודילמ' כותיקין, דא"ר יוחנן ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה:

רש"י ד"ה דילמא כותיקין. קאמר מתניתן עם הנץ החמה אבל לכ"ע וכו' עכ"ל, פי' דמתניתן מיירי שבעל קרי זה נוהג כותיקין, לכן תנן אם יכול לעלות וכו' עד שלא תנץ החמה, אבל אין הכי נמי לשאר כולי עלמ', שאינן נוהגין כותיקין, אמרינן אם יכול לעלות וכו' עד ג' שעות, כר' יהושע דמתניתן (דלעיל ט' ע"ב) דאמר עד ג' שעות וכו' עיי"ש בשפ"ח ובתוס' ד"ה לק"ש:

רש"י ד"ה והרי לבו רואה את הערוה. קס"ד כל אבר שאין דרכו לראות את הערוה (ורואה) אותו בשעה שקור' בתורה קרינן בי' ולא יראה בך ערות דבר עכ"ל ולישנ' דקרא העתקתי בשפ"ח לגמר' (לעיל ע"א) ד"ה דר' יונתן רמי עיי"ש. ודע דמסתבר דרש"י ציין והרי עקבו רואה את הערוה, ועל זה פרש"י קס"ד כל אבר שאין דרכו לראות הערוה וכו', וקצת יש להביא ראי' לדבר, דמה"ט לא פרש"י כן לעיל כ"ד ע"ב, ות"ק והרי לבו רואה הערוה ודו"ק:

רש"י ד"ה לא נתנה תורה למלאכי השרת וכו' ואין לנו יכולים להשמר מכל זה עכ"ל, פי' שלא יהי' עקבו רואה הערוה משום הכי עקבו רואה הערוה מותר, ואין לומר ואי מה"ט שלא נתנה תורה למלאכי השרת, א"כ גם לבו רואה הערוה יהי' מותר, וי"ל דבקל יש להשמר שלא יהי' לבו רואה הערוה, ממה שיש להשמר שלא יהי' עקבו רואה הערוה:

רש"י ד"ה ברוק. רוקק עליה ומכסה אותה ברוק עכ"ל, מפרש משמע דטעם הדבר מצד כיסוי הוא, ובש"ס ובש"ע נקט לשון מבטלה. וז"ל ראש יוסף מבטלה ברוק עבה, פי' לפי שעה, דהא אח"כ נימוח ומים לא הוה כיסוי גבי צואה, דבעינן וכסית, דבר הראוי לכיסוי עכ"ל ודו"ק:

רש"י ד"ה בעשישות. לנטיר"נא (בלע"ז לאטערנע) כלומר מחיצות זכוכית וכו' עכ"ל, הנה (תהלים ו' ח') עששה מכעס עיני וגו', פרש"י עששה, ל' עששית, עין שמאורה כהה, ודומה לו כאלו הוא רואה דרך זכוכית שכנגד עיניו וכו' עיי"ש:

רש"י ד"ה בכיסוי תלי' מילת'. וכסית את צאתך עכ"ל, לישנ' דקרא העתקתי בשפ"ח (לגמר' לעיל ע"א) ד"ה דר' יונתן רמי עיי"ש. וז"ל הכסף משנה פ"ג מהק"ש ה"י, צואה בכיסוי תלי' מילתא והא מכסיא, כלומר והרי מחניך קדוש קרינן ביה עיי"ש:

רש"י דיה מי המשרה. ששורים שם הקנבוס וכו' עכ"ל, קנבוס, הוא הנקרא (האנף בלע"ז):

רש"י ד"ה ומי רגלים. מועטין והם בכלי וכו' עכ"ל, פרש"י והם בכלי, אבל בטור ובש"ע סי' ע"ז כתבו, וז"ל אסור לקרות כנגד מי רגלים, עד שיטיל לתוכן רביעית מים, ואז מותר ל"ש ע"ג קרקע לא שנא בכלי, ובלבד שלא יהי' עביט המי וחד להם עיי"ש. והא דפרש"י ומי רגלים "מועטין, יש לומר מי רגלים של פעם אחת נקראי' מועטין, ולהן די ברביעית, וכעין שכתב הש"ע ע"ז ס"ב משם הרמב"ם, רביעית שאמרו, היינו מי רגלים של פעם א', ולשל ב' פעמים ב' רביעיות, ולשל שלש שלשה, וכן לעולם:

רש"י ד"ה גרף ועביט. שניהם כלי חרס הם וכו' עכ"ל, ובש"ע פ"ז ס"א אית' ה"ה של עץ עיי"ש:

רש"י ד"ה אסור לקרות ק"ש כנגדן. הואיל ומיוחדין לכך ואע"פ שאין בתוכן כלום עכ"ל, והטעם כיון דמיוחדין לכך, הוי להו כצואה וכבית הכסא, ואסורי' אפילו אין בהם ריח רע (א"א סי' פ"ז). והך כנגדם דקתני הכא, פי' דצריך להרחיק לפניו מלא עיניו, ומלאחריו ד' אמות (טור ס' פ"ז), ואפילו הטיל בהם מים אסורי', והטעם דדוק' במי רגלים שרי בנתינת מים, משום דהם צלולים, ומתערבים במים, ומתבטלים, משא"כ בגרף ועביט, שמה שבולע בהם אינו מתערב במים, הלכך לא בטלי (ט"ז שם). ודע הא דאית' כאן, וכן הא דאית' (לעיל עמוד א') כלי שנשפכה ממנו מי רגלים אסור לקרות ק"ש כנגדו, י"ל אע"פ שהיה בו רק פעם אחת מי רגלים, נעשה בזה ככלי המיוחד לכך, כמו שפרש"י (לעיל כ"ג ע"ב) ד"ה ב"הכ עראי, ובפעם הזאת נעשה המקום ב"הכ תחלה עיי"ש ודו"ק:

רש"י ד"ה תחת המטה. כאילו היו טמונים בארץ עכ"ל, וכעין זה הוא ג"כ ל' הרמב"ם פ"ג מה' ק"ש ה"ט, וש"ע סי' פ"ז, דז"ל אם כפה כלי על הצואה או על מימי רגלים, אע"פ שהן עמו בבית, הרי אלו "כקבורין ומותר לקרות כנגדו עיי"ש, אבל בטור סי' פ"ז כתב, וז"ל כשמניח' תחת המטה, אז חשוב כאלו הוא "ברשות "אחרת עיי"ש ודו"ק:

רש"י ד"ה מאן שמעת לי'. לא ידעתי היכן היא עכ"ל, ובגליון הש"ס ציין יותר מארבעים מקומות שפרש"י כן, ובתשובת חוט השני דף כ"ג ע"א ציין יש מקומות שכ' רש"י לא ידעתי, והם נודעים (גליון מהרש"א):

רש"י ד"ה סכנתון לברי. כמעט סכנתם וכו' למות וכו' עכ"ל, הא דפרש"י כמעט, ובש"ס קאמר סכנתון, י"ל משום דלא מבורר, שענין זה הוא עון כ"כ, עד שהוא ודאי, שחייב עונש מיתה:

תוס' ד"ה ובלבד שיטיל בהן רביעית מים. אבל בגרף אפשר דלא מהני עכ"ל, והא דכתבו התוס' גרף, לאו דוק', דהא של רעי קרוי "גרף, ושל מי רגלים קרוי "עביט, וכאן ממי רגלים מיירי, והל"ל אבל בעביט עצמו אפשר דלא מהני מים, וכל שכן בגרף, ועיין בשפ"ח לרש"י ד"ה אסור ודו"ק:

דף כו.

ע"א גמר' א"ר יהושע בן לוי ס"ת צריך לעשות לו מחיצה עשרה. אי ריב"ל פליג אבריית' דלעיל סוף עמוד ב', דתני' בס"ת ובתפילין אף כשיכול להוציאם או לעשות להם מחיצה גבוה י' טפחים, מותר ע"י הנחת כלי בתוך כלי, או לא פליג, כתבתי מזה בשפ"ח לתוס' ד"ה ס"ת עיי"ש:

מחיצה עשרה. פי' גבוה עשרה ורחב ד' (עיין חיי אדם כלל ג' סי"ט):

ביתא אחרינא. פי' חדר אחר (מ"א סי' ר"מ):

לא שנו אלא לאחוריו אבל לפניו מרחיק מלא עיניו. פי' הא דתנן במתניתן, דדי בהרחקה ד' אמות ממי רגלים ומן הצואה, היינו דוק' לאחריו, אבל לפניו מרחיק מהן מלא עיניו. ולפי"ז משמע דאף ממי רגלים, צריך בלפניו הרחק' כמלא עיניו. כמו בצואה, וכן כתב הרמב"ם בפירוש בפ"ג מהק"ש ה"ח עיי"ש, וא"כ יש לדקדק בש"ע סי' ע"ח ס"א כתב, וז"ל ואם נפלו מי רגלים בארץ מרחיק מהן ד' אמות עכ"ל, וא"כ לפי מה דאית' הכא, הוי לי' לש"ע לפרש בסימנים הללו, דהיינו בסי' ע"ז וסי' ע"ח, דאיירי מדיני ק"ש אצל מי רגלים, הוי ל"ל דבלאחריו ד' אמות, ולפניו כמלא עיניו, כמו שמחלק בצואה בסימן ע"ט עיי"ש, (ועיין בש"ע בסי' פ"ז ס"ג, וסימן צ' סכ"ז, שמשמע קצת שגם במי רגלים הדין כמו בצואה עיי"ש) עיין ב"י שם ובאר הגולה, א"כ משמע דש"ע לא מחלק במי

רגלים בכך, אלא בין לאחריו בין לפניו די בהרחקה ד' אמות, וכאן מפורש בש"ס דאף במי רגלים אסור לפניו כמלא עיניו, כמו בצואה, ודוחק לומר משום כלי הוא ודו"ק:
וכן לתפלה. עיין בשפ"ח לגמר' (לעיל כ"ה ע"א) ד"ה וכן לתפלה, ושם העתקתי:
אבל כנגדו לא. פי' לא קמיבעיא, אלא פשיט' דמותר:
הני בתי כסאי דפרסאי וכו', אפשר מה"ט קאמר רבן גמליאל (לעיל ח' ע"ב) על פרסאי דצנועין בבית הכסא, ועיין בשפ"ח לגמר' לעיל ח' ע"ב ד"ה וצנועין:
כסתומין דמי, פי' לענין ק"ש, וכמפורש בש"ע סי' פ"ג ס"ד עיי"ש, ועיין בתוס' לעיל כ"ה ע"א ד"ה ריח, ובמהרש"א שם:
המשמשת שראתה נדה, פי' ששמשה ופלטה ואח"כ ראתה (מהרש"ל), ובתפארת ישראל פי' אף שלא פלטה, ולרבותי' דר' יהוד' נקטי', דאף בזה ר' יהוד' פוטר, ואע"ג דמעיקר' בת טבילה היתה, ואיכ' למימר דלא פקעה חובת טבילה מינה (מפרשים). ובזמן הזה בטלי' לטבילתה של בעל קרי, מפני שהיתה תקנה שאין רוב הציבור יכולין לעמוד בה (ר' עובדי'):
תני ר' חייא בהדי' וכו'. פי' תני' ר' חיי' בבריית' בהדי', ועיין מזה בשפ"ח לעיל כ' ע"א לרש"י ד"ה בתליסר:
סליק פרק מי שמתו.

פרק תפלת השחר

תפלת השחר עד חצות. והא דלא תנא ג"כ תחילת זמן התפלה, כמו שתנא בק"ש ריש מכילתין מאימתי קורין שמע וכו', לפי שפשיט' היא כיון דזמן המאוחר שלה, הוא כזמן התמיד, ה"ה לזמן התחלה, וא"כ פשיטא דזמנה כהאיר פני מזרח, כמו קרבן תמיד של שחר (הרא"ש), ובזה מתרץ בס' קול רמז מש"הכ לא תני תפלת הבקר אלא תפלת השחר עיי"ש. א"נ לפי שצריך לקרות ק"ש קודם התפלה, וצריך לסמוך מיד תפלה לגאולה, וא"כ מתחילת זמן ק"ש, נשמע תחילת זמן תפלה, ואע"ג שאבוה דשמואל ולוי פעמים הוה תפלה קודם ק"ש, מ"מ לא חזינא להו לרבנן קשישא דעבדי הכי (לקמן ל' ע"א).
ודע למה שכתב הש"ע אור"ח פ"ט ס"א דז"ל זמן תפלת השחר, מצותה שיתחיל עם הנץ החמה, כדכתיב ייראוך עם שמש. ואם התפלל משעלה עמוד השחר, והאיר פני מזרח יצא עכ"ל, דמל' הש"ע משמע דמשהאיר פני מזרח דוק' "בדיעבד יצא, ומל' הרא"ש כאן משמע אלכתחלה (ועיין בשפ"ח לעיל ח' ע"ב לגמר' ד"ה פעמים) ודו"ק:

תפלת המנחה. טעם שנקרא תפלת המנחה, לפי שאליהו לא נענ' אלא בתפלת המנחה, ושמא בשעת הקרבת מנחה נענ', שאז היה עת רצון, א"נ לפי שבשעה עשירית מן היום, שנברא בו אדם הראשון חטאו, וכתיב בה לרוח היום, ומתרגמינן למנחת יומא (תוס' פסחים ק"ז ע"א ובהג"ה שם). ובדרך דרש י"ל דב' טעמים הללו, חדא מילת' היא, לפי שבשעה זו חטא אדם הראשון, וא"כ היא עת רצון, שבו אמתלא לדורות, הן בעון חוללתי, ובחטא יחמתני אמי, יציר כפיו של הקב"ה, לפיכך אליהו נענה ג"כ בשעה זו.

ודע די"ל עוד לפי שקרבן מנחה, היא קטנה שבקרבנות כידוע, עשירית האיפה, כן תפלת מנחה היא קצרה שבתפלות של כל יום, שאין ברכה לפניה, לכן נקראת תפלת המנחה:

מוספין כל היום. לא נקט מוספין עד הערב, כמו שנקט במנחה, י"ל לפי שצריך להתפלל מנחה אחר מוסף (עיין אור"ח סי' רפ"ו ס"ד):

ורמינהו מצותה וכו'. וקשי' מתרויהו מת"ק ומר' יהוד':

ונמצא מתפלל ביום. שבנץ החמה ודאי יום הוא (מגילה כ' ע"א), ועיין בשפ"ח לעיל ט' ע"ב לרש"י ד"ה ותיקין:

כי תני' ההיא לותיקין דא"ר יוחנן ותיקין היו גומרין אותה וכו':

לכאור' מדאית' לעיל ט' ע"ב, תני' נמי הכי "ותיקין "היו "גומרין "אותה "עם "נץ "החמ' וכו', משמע דגרסינן בהדי' בתוספתא, "ותיקין "היו "גומרין "אותה וכו', וממה שפריך ומתרץ כאן, כי תני' ההיא לותיקין, דא"ר יוחנן וכו' משמע דלא גרסינן בתוספתא ותיקין, כמו שהעתקתי ל' התוספתא בשפ"ח לרש"י ד"ה מצותה עיי"ש, לכן סוגי' הש"ס לעיל ט' ע"ב יש ליישב ודו"ק:

ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה. עיין לעיל ט' ע"ב בשפ"ח לגמר' ד"ה ותיקין, כתבתי טעם בענין זה עיי"ש:

ומשני כולי יומא מצלי ואזיל עד חצות יהבי' לי' שכר תפלה בזמנה מכאן ואילך וכו'. ואע"ג דמתניתן רק זמן תפלה אתא לאשמעינן, ולא שכר תפלה בזמנה עד כמה יהבי לי' י"ל, מ"מ שכר התפלה שייך ג"כ לזמן התפלה. ודע דרמב"ם וש"ע כתבו דמד' שעות עד חצות, אין לו שכר תפלה בזמנה, ועיי"ש בלחם משנה פ"ג מה' תפלה ה"א שכבר עמד בזה. וז"ל מעדני יו"ט סק"ח ודע דלא דחינן למלתייהו דרבנן במאי דאמרי עד חצות, אלא בעיקר הדין, שאין זמנה כ"כ, והלכ' כר' יהוד' דאמר עד ד' שעות, אבל מ"מ אית לן למימר דר"י כי פליג, לא פליג אלא בעיקר הדין שהוא בזמן התפלה, ומוד' מיהת שאם התפלל עד חצות, דשכר תפלה אית לי' דכל מיעוט' במחלוקת עדיף וכו' עיי"ש ודו"ק:

איבעי' להו טעה ולא התפלל מנחה מהו שיתפלל ערבית ב' וכו' ת"ש דא"ר הונ' א"ר יוחנן טעה ולא התפלל מנחה שמתפלל בערבית ב' ואין בזה משום עבר זמנו בטל קרבנו, והא דלא פשיט לי' בטעה ולא התפלל מנחה שמתפלל בערבית ב' מבריית' (עמוד ב') דמפורש, ת"ר טעה ולא התפלל מנחה בע"ש, מתפלל בליל שבת ב' עיי"ש, הרי אף מליל שבת, הוי תשלומי' לתפלת מנחה דחול, דאף שאין התפלה שווין, כל שכן מערבית דחול למנחה דחול דהוי תשלומי', ודוחק לומר משום דבכניסת שבת, מתפלל ערבית דשבת כשעדיין יום, קודם צאת הכוכבים, מש"הכ מתפלל ג"כ לתשלומי' של חול, ואין ללמוד לערבית, כשמתפלל כשהוא לילה, ואפשר לומר משום דר' יוחנן אמר בפירוש, ואין בזה משום עבר יומו בטל קרבנו, לכן עדיף לפשוט ממילת' דר' יוחנן ודו"ק:

כל אימת דבעי מצלי ואזיל. לאו לכתחלה קאמר, אלא בטעה ושכח, והטעם י"ל דמסיק ר' יוחנן לשטתי', כעין דאמר (לעיל כ"א ע"א) והלואי שיתפלל אדם כל היום כולו, בספק התפלל עיי"ש ה"נ בטעה ושכח:

מיתיבי מעוות לא יוכל לתקון זה שבטל תפלת ערבית או תפלת שחרית. והא דלא פריך מכאן, אמילת' דר' יוחנן דלעיל, דאמר טעה ולא התפלל ערבית מתפלל שחרית ב' וכו' עיי"ש, וקשי' מערבית "ושחרית, אבל כאן לא מיירי ר' יוחנן שבטל שחרית, או ערבית, אלא מיירי שביטל "מנחה, י"ל משום דא"ר יוחנן גבי מנחה שאין בתפלה משום עבר יומו בטל קרבנו, לכן קפריך עלה מבריית' שתנא בפי' דאיכ' בתפלה משום מעוות לא יוכל לתקון ודו"ק:

מעות לא יוכל לתקון זה שביטל ק"ש של ערבית יוק"ש של שחרית או תפלה של ערבית "או תפלה של שחרית. מדתנא ק"ש ערבית ושחרית בחדא, ולא קתני או או כדנקט גבי תפלה, או תפלה של שחרית, משמע קצת דק"ש של שחרית וערבית הוא מצוה עשה אחת, משא"כ תפלה, ועיין רמב"ם פ"א מה' תפלה ה"א, ובחגיגה ט' ע"ב גרסינן זה שביטל ק"ש של ערבית "או ק"ש של שחרית עיי"ש.

ועיין בב"י סי' נ"ח בעבר ולא קרא ק"ש ערבית אי יש לו תשלומי' לקרוא ק"ש שחרית ב' פעמים, כמו בתפלה, אבל מצאתי בס' מצפת איתן לעיל ט"ו ע"א, בפרש"י בד"ה לק"ש שזמנו קבוע, ותפלה אין זמנה קבוע, ומזה מוכיח ג"כ בירושלמי דלק"ש אין תשלומי' עיי"ש:

או תפלה של ערבית או תפלה של שחרית. ואע"ג דש"ס לא הזכיר תפלת מנחה, מ"מ ה"ה בתפלת המנחה, כך משמע (ממ"א סי' ק"ח סק"י), ואפשר לפי שהש"ס נקט "ק"ש דשחרית וערבית, נקט נמי "תפלת שחרית וערבית ודו"ק:

וחסרון לא יוכל להמנות וכו' ולא נמנה עמהם. י"ל אפילו אם אח"כ, גם הוא מחבר עמהם, מ"מ חסרון הוא שלא נמנה עמהם, ומיד מתחלה. ואפשר מה"ט כתיב (שמות "ט ח') ויענו כל העם יחדיו ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה וגו', יחדיו דייק'. והיינו דכתיב (דברים ל"ג ה') ויהי בישורון מלך בהתאסף ראשי העם יחד שבטי ישראל, ועוד דברוב עם הדרת מלך:

דף כ"ו ע"א רש"י ד"ה אקמטרא. ארגז של ספרים, (א) ובמגילה כ"ו קמטרי דספרי, (ב) וכן תרגום יונתן ובגנזי ברומים (יחזקאל כ"ז) וכו', (ג) וכן לאשר על המלתחה (מלכים ב') וכו' עכ"ל:

א ובמגילה וכו'. דהכי איתי' (מגילה כ"ו ע"ב) אמר רבא הני קמטרי דספרי, תשמיש קדושה נינהו, ונגנזין עיי"ש, קמטרי, פי' הערוך האלצערנער קאסטען בלע"ז:

ב וכן תרגום יונתן וכו'. בענין כשנשא יחזקאל על צור קינה, כתיב (יחזקאל כ"ז כ"ד) המה רוכליך במכלולים בגלומי תכלת ורקמה ובגנזי ברומים וגו', ותרגום יונתן, אינון תגריך בגמר מיני כל תושבחתא, בגוזזין דתכלא, וכושפין דארזא, באימלין די זהריתא דמחתין בקומטרין וכו'.

ורש"י פי' במכלולים, בדברים שהם למכלול ליופי והם גלומי תכלת ורקמה טליתות של תכלת מרוקמות, ובגנזי מרומים, בתכשיטי פאר שגונזין אותם "ברומים פי' "בארגזין שקורין אשקריי"ן בלע"ז ובל' ארמי קמטרי, ובל' עברי ברומים וכו'. והנה (בשמואל א' ו' ח') כתיב תשימו "בארגז, ותרגום יונתן תשוון "בתיבותא עיי"ש ודו"ק. (ג) וכן לאשר וגו'. בענין כשעשה יהוא בחכמה להשחית לעובדי הבעל, ובאו כולם אצל הוא לבית הבעל, שם כתיב (מלכים ב' י' כ"ב) ויאמר לאשר על המלתחה הוצא לבוש לכל עובדי הבעל וגו', ותרגם יונתן, ואמר לדממנא על קומטריא אפיק לבושא וכו', ורש"י פי' על המלתחה, ארגזים וקופסאות שכורכין וגונזן בתוכן תכשיטי עובדי הבעל. ופרש"י כאן הוא בקיצור דברים:

רש"י ד"ה מחיצה עשרה. ואם לאו לא ישמש עכ"ל, ר"ל דמשום הנחת ס"ת בעלמ', ודאי לא צריך מחיצה עשרה. אלא משום תשמיש. א"נ משום דמצינו דלשון צריך, פירושו לכתחלה, אבל בדיעבד אינו מעכב (כדלעיל ט"ו ע"א, ובגיטין ט"ו ע"א) לכן פרש"י דהך צריך לעשות לו מחיצה עשרה דקתני הכא, פי' דאף בדיעבד מעכב, ואם לא עשה לא ישמש:

רש"י ד"ה לאו אדעתאי. לא נתתי לבי עכ"ל, ובשבת צ"ה ע"א, פרש"י לאו אדעתאי, לא הייתי זכור ורבותי פי' לא סבירא לי עכ"ל:

רש"י ד"ה בית המרחץ. אסור להרהר בו עכ"ל פי' בדברי תורה, וכל שכן שאסור לקרות ק"ש ולהתפלל שם. ובית המרחץ דהכא, מיירי בבית הפנימי, דדוקא שם אסור להרהר בד"ת, והטעם משום דנפיש זיהומא (מ"א סי' פ"ה סק"ב) אבל באמצעי, וכל שכן בבית החיצון, מותר להרהר בד"ת, וכל החלוקי דינא' מפורש בש"ע סי' פ"ד עיי"ש:

רש"י ד"ה דפרסאי. בחפירה היו ופיהם ברחוק מן הגומא וכו' עכ"ל, ובטור סי' פ"ג גרס בפרש"י, ופיהם ברחוק יד' אמות מן הגומא, ועיי"ש בב"י:

רש"י ד"ה זב שראה קרי. אע"פ (**א**) שטמא טומאת ז' משום זיבה וכו' אפ"ה (ב) צריך טבילה לד"ת כתקנת עזרא וכו' (ג) וכן נדה אם באה להתפלל י"ח עכ"ל:

(**א**) שטמא טומאת ז'. (ויקרא ט"ו י"ג):

ב צריך טבילה לד"ת כתקנת עזרא. כמפורש לעיל כ' ע"ב רש"י ד"ה בעל קרי עיי"ש. ומה שפרש"י לד"ת לאו דוק', דה"ה לקרות ק"ש ותפלה, או לברך שום ברכה עיין תפארת ישראל סי' ל"ה, ואפשר משום דעזרא תיקן רק לד"ת וב"ד שלאחריו תקנו אף לתפלה, (כמו שהעתקתי בשפ"ח לעיל כ"ב ע"א לגמר' ד"ה שלא), לכן בדיוק פרש"י לד"ת "כתקנת עזרא, אבל מה שפרש"י אח"כ, וכן נדה אם באה להתפלל י"ח, צ"ל דלאו על עזרא קאי ודו"ק:

ג וכן נדה אם באה להתפלל י"ח. ר"ל דהא אשה חייבת בתפלה (כדלעיל כ' ע"ב וכמ"א ק"ו סק"ב). ודע דכאן משמע דרש"י ס"ל דנדה מתפללת, וכן כתב בש"ע סי' פ"ח בשם רשיי, דז"ל רמ"א י"א שאין לאשה נדה בימי ראייתה ליכנס לבית הכנסת או להתפלל או להזכיר השם או ליגע בספר (הגהת מיימון), וי"א שמותרת בכל וכן עיקר (רש"י הלכות נדה) וכו' עיי"ש:

רש"י ד"ה פולטת ש"ז. הרי היא כבעל קרי וכו' וא' לפי ששכבת זרע מטמא בפליטתו כל שלשה וכו' והכי פי' נדה שפלטה עתה התשמיש לב' ששמשה אתמול קודם שראתה עכ"ל:

(**א**) לפי ששכבת זרע מטמא בפליטתו כל שלשה וכו'. עיין שבת פ"ו ע"א דפלוגת' דתנאי היא, דאיכ' מאן דאמר דבשלישי טהור', ועיי"ש ברבינו עובדי':

ב ששמשה אתמול וכו'. לאו דוק' אתמול, ה"ה ששמשה ב' ימים קודם שראתה:

רש"י ד"ה לאו בר טבילה הוא. לד"ת ואע"פ שטומאתו חמורה ותו לא אתי קרי ומצריך ליה עכ"ל, פי' כדי שלא יבא לזלזל בטומאת זיבה, שלא יאמר עד עכשיו הייתי זב, לא הייתי צריך טבילה לד"ת, ועכשיו משום שנעשיתי בעל קרי, צריך אני טבילה לד"ת, ויאמר טומאת זיבה לאו טומאה חמורה היא, (וממה דאית' לעיל כ"ב ע"א הזבים מותרין

בד"ת אבל בעל קרי אסור, לא קשה), וכעין זה איתי' (בסוכה מ"ג ע"ב) אתי לפקפוקי בלולב עיי"ש ברש"י:

סליק פרק מי שמתו.

רש"י ד"ה עד הערב. עד חשכה עכ"ל, ז"ל תלמידי רבינו יונה אין לפרש עד יציאת הכוכבים, שהוא לילה ממש, אלא עד שקיעת החמת, משום דהא מנתה כנגד תמיד של בין הערבים היא, דהיינו זריקת דמו, ואית' בזבחים שדם נפסל לזריקה משקיעת החמה ואילך וכו' (ועיין מעדני יו"ט). וז"ל אבן עזרא (בראשית א' ה') ויהי ערב, "ערב קרוב מטעם חשך, ונקרא כך מתוך שנתערבו בו הצורות, "ובקר הפך ערב, שיוכל אדם "לבקר בינות הצורות, וטעם "יום "אחד הוא על תנועת הגלגל וכו' עיי"ש. ועיין דמאי פ"ד מ"א, חשכה מוצאי שבת וכו', לא נקט ל' ערב, אלא ל' חשכת, ואפשר משום שצריך להוסיף מחול לקודש במ"ש:

רש"י ד"ה אין לה קבע. כל הלילה זמנה ובגמ' מפרש מאי ל' אין לה קבע עכ"ל, ר"ל בגמר' מפרש אין לה קבע, "אינה חובה, אלא תפלת ערבית רשות, מדהיא נגד איברים ופדרים שלא מעכבי', ומיהו אנן קבלוהו חובה, וזמנה כל הלילה כאיברים ופדרים (ח"י):

רש"י ד"ה מצותה. של ק"ש עכ"ל, דז"ל התוספתא פ"א דברכות, מאימתי קורין את שמע בשחרית, אחרים אומרים כדי שיהי' רואה חבירו ברחוק ד' אמות ומכירו, ומצותה עם הנץ החמה, כדי שיהי' סומך גאולה לתפלה, ונמצא מתפלל ביום עכ"ל התוספתא:

רש"י ד"ה לותיקין. (א) **המקדימין** למצות ומחזרי' לעשות דבר בזמנו ומצותו (ב) מקדימי' לאחר הנץ החמה להתפלל וכו' עכ"ל:

א **המקדימין** למצות וכו'. ולעיל ט' ע"ב פרש"י ותיקין, אנשים ענוים ומחבבין מצוה עיי"ש, ובערוך ערך ותק, פי' תלמיד ותיק, אותיק, בלשון יוני איש בעל מדות ומעלות טובות, ובעל שם טוב עיי"ש:

ב מקדימי' לאחר הנץ החמה להתפלל. והב"ח גורם מקדימין להתפלל אחר הנץ החמה, ועיין בשפ"ח לעיל ט' ע"ב לרש"י ד"ה ותיקין:

רש"י ד"ה וכיון דעבר יומו בטל קרבנו. ואינו מקריבו ביום אחר אם זמנו קבוע כגון מוספין (ויש מגיהין תמידין) וכו' עכ"ל, ובמגילה ט' ע"ב איתא דפסחים ג"כ מקרבנות הקבוע להם זמן עיי"ש, ועיין (זבחים ח' ע"ב) דפסח בשאר ימות השנה שלמים הם עיי"ש. ודע דיש ליישב גירס' כגון "מוספין, משום דס"ל רש"י כדעת הרי"ף בפ' מי שמתו, דמוסף אף היחיד אינו מתפלל תפלת נדבה, משא"כ תעיד דעולה היא, ועולת יחיד בא בנדבה (מפרשים):

תוס' ד"ה ס"ת עושה לו מחיצה. (א) ודוק' ס"ת (ב) וגם בחומשים יש להחמיר כמו בס"ת (ג) אבל בשאר ספרים (ד) דיין בכיסוי בעלמא עכ"ל:

(**א**) ודוק' ס"ת וכו'. עושה לו מחיצה עשרה. והא דתני' בבריית' לעיל, בית שיש בו ס"ת או תפילין, אסור לשמש בו עד שיוציאם או שיניחם כלי בתוך כלי עיי"ש, משמע דדי בכלי בתוך כלי, ומשמע עוד דר"י בן לוי הכא, לא פליג על בריית' זו, מדנקט הש"ס אריב"ל, ולא נקט וריב"ל אומר, כבר תירוץ ברא"ש בפרקין סי' נ"ה, דהא דנקט בבריית' עד שיניח בכלי תוך כלי לא קאי אס"ת אלא אתפילין עיי"ש, ונראה עד שיוציאם קאי אס"ת, או שיניחם בכלי תוך כלי קאי אתפילין.

ומשמע מכאן דמחיצה עשרה, עדיף מהנחת כלי בתוך כלי (רש"י כסף משנה פ"י מהס"ת ה"ז):

ב וגם בחומשין יש להחמיר כמו בס"ת. פי' חומשים העשוים בגלילה כמו שהיו בימיהם, אסור לשמש בו, עד שיהיה בפניו מחיצה כמו בס"ת (ש"ע אור"ח ר"מ ס"ו):

ג אבל בשאר ספרים. פי' שאר ספרים וכן חומשין שאינן עשוי' בגלילה:

ד דיין בכיסוי בעלמ'. מלשון זה משמע דאפילו כלי בתוך כלי אינו צריך, אבל הרא"ש כתב וכן פסק בש"ע אור"ח ר"מ ס"ו, דבשאר ספרים צריך כלי בתוך כלי, ואפילו של גמרא, (ומפרשים ומדרשים בין שהם בכתב בין שהם בדפוס) (אחרונים), כיון דבזמן הזה ניתנו ליכתב הוי לי' כשאר ספרים, וצריך כלי בתוך כלי עיי"ש:

סליק פרק מי שמתו.

תוס' ד"ה תפלת השחר וכו'. וי"ל דזמן המוספין הוא כל היום אפילו משחרית (א) שהרי קרבנות יכול להקריב מיד אחר התמיד א"כ גם תפלת המוספין יכול להתפלל מיד מן הבקר (ב) משא"כ במנחה אלא משש שעות ומחצה וכו' (ג) ולהכי מקדים תפלת המנחה לתפלת המוספין משום שהיא תדירה בכל יום וכו' עכ"ל:

(**א**) שהרי קרבנות וכו'. ר"ל קרבן מוסף היה קרב מיד אחר התמיד, כמפורש ברמב"ם בפ"ז מה' תמידין ומוספין ה"א עיי"ש. וכן פירש"י (במדבר כ"ח י') על עולת התמיד, מגיד שאין מוסף קרב, אלא בין שני התמידין, וכן בכל המוספין נאמר על עולת התמיד לתלמוד זה עיי"ש. ודע דז"ל הרמב"ם שם הלכ' ב' התמידין אינם מעכבין את המוספין והמוספין אינם מעכבין את התמידין עיי"ש, ומכאן קצת ראי' לרמ"א סי' רפ"ו, שכתב אם התפלל מוסף קודם שחרית יצא עיי"ש ודו"ק:

ב משא"כ במנחה אלא מו' ומחצה, כמפורש לקמן בעמוד ב':

ג ולהכי מקדים וכו' משום שהיא תדירה בכל יום. פי' ותדיר קודם, כרש"י לקמן נ"א ע"ב ד"ה תדיר קודם עיי"ש. ומה"ט י"ל ג"כ מקדים במשנה תפלת הערב לתפלת המוספין:
תוס' ד"ה טעה ולא התפלל וכו'. וקיימלן כותי' דרב באיסורי (בכורות מ"ט ע"ב), ועוד קשה דאמר רב לקמן דף ל' וכו' (ר"ל וקשי' דרב אדרב) ומיהו אם איחר עד המנחה וכו' עכ"ל, פי' דתפלת ערבית של אתמול, איחר מלהתפלל עד המנחה של היום. נראה דעבר זמנו בטל קרבנו וכו':
תוס' ד"ה איבעי' להו וכו' דהאיך יקרא את הקרבנות (א) וכבר עבר זמן מוסף וגם רבא לא תיקנו שבע ברכות של מוסף אלא משום ונשלמה פרים שפתינו וכו' אבל (ג) שאר תפלות דרחמי נינהו (ד) והלואי שיתפלל אדם כל היום וכו' עכ"ל:
(**א**) וכבר עבר זמן מוסף. פי' זמן של קרבן מוסף, דאחר תמיד של בין הערבים, לא הקריבו שום קרבן, עיי' רמב"ם בפ"א מה' תמידין ה"ג:
ב לא תיקנו ז' ברכות של מוסף אלא משום ונשלמה פרים שפתינו וכו'. עיין מזה בטור אור"ח סי' צ"ח, אלא שמשמע שם דלגבי כל התפלות אמרינן כן, ותוס' כאן כתבו כן לענין מוסף (ועיין הושע י"ד ג') ודו"ק:
ג שאר תפלות דרחמי נינהו. (כדלעיל כ' ע"ב), עיי"ש רש"י ד"ה וחיי ביך בתפלה:
ד והלואי שיתפלל אדם כל היום כולו. (לעיל כ"א ע"א):

דף כו:

ע"ב גמר' מתפלל בליל שבת שתים. פי' שתים של שבת (מפרשים), אלא שהש"ס לא פש להאריך.
והא דמפרש הש"ס בסיפ', כשלא התפלל מנחה בשבת, מתפלל במ"ש ב' של חול, י"ל משום דאתא לאשמעינן מבדיל בראשונה ואינו מבדיל בשניה:
ואם הבדיל בשני' ולא הבדיל בראשונה. לכאור' לפי הסדר הל"ל ואם לא הבדיל, בראשונה, והבדיל בשני', וכן הוא באמת לשון הרמב"ם וש"ע עיי"ש ודו"ק:
שני' עלתה לו וכו'. בדרך דרש פי' עלתה לו "למרום, להיות מקובלת לפני אבינו שבשמים, אבל ראשונה לא עלתה לו להתם **תפלת** אבות תקנום. ואפשר היינו דכתיב הבו לה' בני אלים (תהלים כ"ט), ודרשינן (מגילה י"ז ע"ב) מכאן שאומרים אבות בתפלה. והיינו דאית' (לקמן כ"ח ע"ב) תני י"ח כנגד מי, כנגד י"ח אזכרות שאמר דוד בהבו לה' בני אלים. ודע תפלות אבות תקנום, לא שתקנו סדר י"ח ברכות, דהא ביבנה נתקנו על הסדר, אלא דמאבות למדנו שצריך אדם להתפלל ג' פעמים ביום וכו' (מהרש"א

ח"א). ובירושלמי דפרקין אית' בפירוש, תפלות מאבות ילמדום, תפלת השחר מאברהם, שנאמר וישכם וגו' עיי"ש:

תפלות כנגד תמידין תקנום. ופי' חוץ מתפלת ערבית, שהיא נגד איברים ופדרים של כל הקרבנות, וכן במוספין. ודע דגם קודם שתקנו אנשי כנ"הג תפלות נגד תמידין, ג"כ היו מתפללים מזמן משה עד זמן עזרא, דהא תפלה דאוריית' היא, אלא שעזרא ובית דינו תקנו הסדר תפלה, עיין רמב"ם פ"א מה' תפלה ה"ג וה"ד, ועיין בשפ"ח לרש"י לעיל כ' ע"ב ד"ה וחייבין בתפלה:

אברהם תיקן תפלת שחרית וכו' יצחק מנחה וכו' יעקב ערבית. וסימן לדבר, מצינו שבאות שניה של שם כל אחד מאבות, יש רמז לתפלה שתקן, אברהם ובקר, יצחק "צהרים, יעקב "ערב (מנ"ה סי' צ"ב):

וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם ואין עמידה אלא תפילה וכו'. והא דלא כתיב בפירוש לשון תפלה באברהם אבינו וכן בכולם, י"ל בדרך דרש שכולם באו בתחבולה, שלא ירגיש השטן, שבאים להתפלל, ויקטרג, לכן העלימו מעשיהם, (וכעין שפרשתי מדרש רבה סדר כי תשא פרשה מ"ג, ז"ל לולי "משה "בחירו "עמד "בפרץ "לפניו, ואי' במד' עמד לו במקומו של פורץ עכ"ל, פי' דלכן פתח ואמר "אנא "חטא "העם "הזה "חטאה "גדולה, שיסבור השטן שבא משה לקטרג ג"כ, והיינו "עמד "לו "במקומו "של "פורץ, וכעין פרש"י (במדבר י"ג ל') ויהס כלב וגו' ומת"כ שתק המקטרג, מיד פתח וביקש רחמים, ואמר משה ועתה אם תשא חטאתם עיי"ש), והיינו טעמ' "דאברהם, "אשר "עמד "שם, ואין עמידה אלא תפלה, והיינו טעמ' "דיצחק, ויצא יצחק "לשוח "בשדה, ואין שיח אלא תפלה, והיינו טעמ' "דיעקב, "ויפגע "במקום וגו' ואין פגיעה אלא תפלה, והיינו טעמ' "דפינחס, ויעמוד פינחס "ויפלל, והיינו טעמ' "דדוד, תפלה לעני "כי "יעטוף ומלבש תפלתו, ובדרך זה ולפני ה' ישפוך שיחו, והיינו טעמ' "דירמי', ואתה אל תתפלל בעד העם הזה, ולא תפלה בלבד לא מהני, אלא אפילו 'ואל "תפגע "בי, ר"ל אפילו תתחכם ולא תבוא בתפלה בפירוש, אלא תעשה תחבולה לבוא בפניע, גם זה לא תעשה:

אברים ופדרים שלא נתאכלו מבערב. נקט ל' אכילה, ולא ל' "שריפה, משום דהקרבת קרבן, נקרא אכילת המזבח, וכעין זה (מגילה י"ב ע"א), דת של תורה "אכילה מרובה משתי' עיי"ש ברש"י, והוא ל' נקי' טפי מל' שריפה. וראי' לדברי חפשתי על כל המקראות שבתורה, ולא מצאתי, לשון שריפה, בקרבן הנקרב על גבי מזבח, אלא בלשון הקרבה והקטרה, אלא בנותר כתיב "ושרפת הנותר באש, ובפרה אדומה ובפרים הנשרפים שנשרפו חוץ למחנה, כתיב "ושרף וגו':

ואיזהו מנחה גדולה וכו'. לשון זה הוא עוד מן התוספתא הנזכרת, דז"ל התוספתא ברכות פ"ג, כשם שנתנה תורה קבע לק"ש, כך נתנו חכמים קבע לתפלה, מפני מה אמרו תפלת השחר עד חצות, שהרי תמיד של שחר וכו', ומפני מה אמרו תפלת המוספין כל היום, שהרי קרבן מוספין קרב והולך כל היום, ר' יהוד' אומר עד ז' שעות, שהרי קרבן מוסף קרב והולך עד ז' שעות, ואיזהו מנחה גדולה, משש שעות ומחצה ולמעלה, וכמה הוא פלג המנחה, אחד עשרה שעות חסר רביע עכ"ל התוספתא שלפנינו. ולפי מה שהעתקתי ל' התוספתא, נמצא הא דהביא הש"ס כאן, "ואיזהו מנחה אקטנה חמט' שעות ומחצה ולמעלה, הוא ענין בפני עצמו, ואינו לשון התוספתא. וכן הא דאית' כאן, ת"ש דתני' ר' יהוד' אומר פלג מנחה אחרונה אמרו וכו', אין כן לשון התוספתא שלפנינו. וכן האיבעיא להו, לא הוה צריכין לפי ל' התוספתא שהעתקתי. ואחר שכתבתי כן מצאתי בס' דקדוקי סופרים, שכתב בשם נוסח הכתב יד, דלא גרסינן איבעיא להו ר"י פלג מנחה קמא וכו' ת"ש דתני' ר' יהוד' אומר אמרו והיא עד כאן, רצה לומר דלא גרסינן אלא לשון התוספתא, וכן העתיקו הב"הג והרי"ף ורא"ש והפסקי רי"ד, ונ"ל שכן הוא האמת, וגירסת הדפוס מוקשת היא מאד, וחזרתי ליישב, ולא מצאתי ליישבה, חדא מ"ט אפסק' הגמר' באמצע הברייתי' וכו' עכ"ל ל' דקדוקי סופרים:

איבעי' להו ר' יהוד' פלג מנחה קמא קאמר וכו'. ר"ל דמנחה קמא, היינו מנחה גדולה, שזמנה בשש ומחצה, ונשתייר עד סוף היום שהוא בסוף י"ב, ה' שעות ומחצה, ומחציתה של ה' ומחצה, הוא ב' שעות וג' רביעים, ואם תתן ב' שעות וג' רביעים, על שש ומחצה, הוה ט' ורבע, וקמבעי' אי לפלג מנח' קמא זו קאמר ר' יהוד', או דילמא פלג מנחה אחרונ' קאמר, דמנחה אחרונה זמנה בט' ומחצה, ומט' ומחצה עד סוף היום, שהוא עד סוף י"ב שעות, איכ' ב' שעות ומחצה, ומחציתה של ב' ומחצה הוא א' ורבע, ואם תתן א' ורבע על ט' ומחצה, הוא י"א חסר רביע, ומסיק דפלג מנחה אחרונה קאמר, פי' סוף פלג ראשונה של מנחה אחרונה, והוא י"א חסר רביע, ועיין לקמן ע"ב בגמר' מי סברת וכו' וברש"י ד"ה פלג ראשונה:

ת"ש ר' יהוד' אומר פלג מנח' אחרונה אמרו. ר"ל פלג מנחה אחרונה, אמרו החכמים, "לזמן "הקרבת "תמיד של בין הערבים, ומינה קאמר איהו דה"ה לזמן תפלת "המנחה ג"כ עד פלג המנחה אחרונה:

נימא תהוי תיובת' דר"י בר חנינ'. הנה לעיל אחר שאמר תני' כותי' דר"י בר חנינ' אברהם תיקן תפלת שחרית וכו', הוי מצי למיפרך נימ' תהוי תיובת' דריב"ל כמו שפריך הכא

תיובתי' אדר"י בר חנינ', דהא הך אברהם תקן תפלת שחרית וכו', ברייתי' היא, כמפורש ברש"י ד"ה אבות תקנום וע' במפרשים:

תפלת אבות תקנום ואסמכינהו רבנן אקרבנות. פי' דסמכינהו רבנן לקרבנות אף לענין הזמן, למתי מתחיל זמן התפלה, ועד כמה הוא זמן התפלה. וכן מוכח קצת ל' התוספתא ריש פ"ג דברכות, דז"ל כשם שנתנ' תורה קבע לקי"ש, כך נתנו חכמים קבע לתפלה, מפני מה אמרו תפלת השחר עד חצות שכן תמיד של שחר קרב והולך עד חצות וכו' עיי"ש:

דף כ"ו ע"ב רש"י ד"ה כנגד תמידים תקנום. אנשי כנסת הגדולה עכ"ל, הנה אנשי כנס"הג, ק"כ זקנים היו, ומהם זרובבל שריה רעליה מרדכי בלשן, שהיו בימי עזרא, כשעלו מן הגולה בבית שני, ובכללם חגי זכריה ומלאכי ונחמיה בן חכליה, וחבריהם, ונקראו אנשי כנס"הג, לפי שהחזירו העטרה ליושנה שמשה אמר האל הגדול הגבור והנורא (דברים י') באו ירמי' ודניאל ולא אמרו גבור ונורא, והם החזירום כבתחלה לפי שאמרו הן הן גבורותיו הן הן נוראותיו שאלמלא כן האיך אומה כזו יכולה להתקיים מפני כמה אומות (ר' עובדי' אבות פ"א). ועיין מגילה י"ז ע"ב, תנא ק"כ "זקנים, "ובהם "כמה "נביאים, יתקנו "י"ח "ברכות, על הסדר משפט המקראות, (ושם י"ח ע"א) מסיק ששכחם וחזר סדרם שמעון הפקולי עיי"ש, וז"ל הרמב"ם פ"א מה' תפלה ה"ד, "עזרא "ובית "דינו עמדו "ותקנו להם "שמנה "עשרה "ברכות על הסדר וכו', וכן נוסח כל הברכות עזרא ובית דינו תיקנום עיי"ש. משמע כאן דאנשי כנ"הג, נקראו בית דינו של עזרא.

ובזה ניח' דברי רש"י לקמן ל"ג ע"א ד"ה קבעוה על הכוס, ואז נשתכח "תקנת "עזרא וכו', ובגמר' אית' התם, "אנשי כנס"הג "תקנו להם לישראל ברכות ותפלות קדושות והבדלות וכו', הרי דבש"ס נקט אנשי כנס"הג, ורש"י נקט "תקנת "עזרא.

נמצא דד' שמות להם, א) אנשי כנ"הג, ב) בית דינו דעזרא, ג) ורבנן (לקמן וסמכינהו רבנן אקרבנות), ד) וחכמים (לקמן מ' ע"ב) כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות לא יצא:

רש"י ד"ה פדרים. של שאר קרבנות שנזרק דמן קודם שקיעת החמה "קרבין כל הלילה וכו' עכ"ל, והנה במנחות ע"ב ע"א, כל הלילה כשר להקטיר חלבים ואברים, ופרש"י מה שמתעכל מן המזבח מחזיר כל הלילה עיי"ש, הרי פי' בענין אחר, וביתר ביאור ל' הרמב"ם פ"א מה' תמידין ה"ה, דז"ל אע"פ שאין שוחטין אחר תמיד של בין הערבים, מקטירין כל דבר הראוי להקטרה כל היום, ומקטירין איברי עולות והאמורין (פי' החלבים) "עד "חצי "הלילה, ואיברין ואימורין שלא נתאכלו, בין מן התמיד, בין משאר

קרבנות, "מהפכין "בהן "כל "הלילה עד הבקר, שנאמר כל הלילה עד הבוקר עכ"ל. פדרים. פי' חלבים:

רש"י ד"ה מנחה גדולה. אם בא להקדים תמיד דבין הערבים וכו' דבין הערבים כתיב בי' (במדבר כ"ח ד') (פי' והוא) מכי ינטו צללי ערב וכו' עכ"ל:

רש"י ד"ה מנחה קטנה. זמן תמיד דבין הערבים בכל יום מט' שעות ומחצה ולמעלה כדתנן בפסחים נשחט בח' ומחצה וקרב בט' ומחצה וכו' עכ"ל, ולכאור' מאחר דזמן שחיטה היא בח' ומחצה, הל"ל ג"כ זמן מנחה קטנה בח' ומחצה, ולמה גרר זמן מנחה קטנה, בתר גמר הקרבתה (כרש"י פסחי' נ"ח ע"א ד"ה וקרב), ובתפלת שחרית באמת מצינו שאינו כן, וכפי' הרא"ש ריש פ' תפלת השחר סי' א', וז"ל ותחלת זמן תפלת השחר, יראה משעלה ברק השחר, והאיר פני המזרח, מידי דהוי אתמיד השחר וכו' עיי"ש, וא"כ אף בתפלת מנחה לגבי תמיד דבין הערבים, נימא הכי שיהי' בח' ומחצה זמנה, וכבר הקשה כן בירושלמי דפרקין להלכה א', ומשני א"ר יוסי לא הוקשה תפלת המנחה לתמיד של בין הערבים, אלא לקטורת, מה טעם דכתיב תכון תפלתי קטורת לפניך משאת כפי מנחת ערב:

רש"י ד"ה דאי לא תימ' הכי. דמודה ר' יוסי בר"ח דרבנן אסמכינהו אקרבנות עכ"ל, פי' אנשי כנס"הג, כרש"י לעיל ד"ה כנגד:

תוס' ד"ה טעה ולא התפלל בע"ש וכו' (א) שגם בשבת היה דין שיתפלל כל י"ח רק שלא הצריכוהו מפני הטורח וכו' (ב) דהא נמי אם התפלל במנחה בשבת י"ח שלמות ולא הזכיר של שבת נראה דלמ"ש לא יתפלל שתים דכבר התפלל י"ח ברכות (ג) ומיהו ברב אלפס לא משמע כן וכו' עכ"ל:

(**א**) שגם בשבת וכו' רק שלא הצריכוהו מפני הטורח. פי' כדאית' (לעיל כ"א ע"א) היכא דטעו והזכיר של חול בשבת גומרין כל אותה ברכה, דגברא בר חיוב' הוא, ורבנן (עזרא ובית דינו) הוא דלא אטרחוה, משום כבוד שבת עיי"ש. והנה משום כבוד שבת דאית' בגמר', ותוס' שכתבו מפני הטורח, חדא מילת' היא:

[ב] דהא נמי אם התפלל וכו'. רבינו יהוד' כתב כן לפי דבריו, כמו שהדין במנחה דר"ח, כך הדין במנחה בשבת, בשניהם כשלא הזכיר לא שבת ולא ר"ח, אז במוצאי שבת וכן במוצאי ר"ח, לא יתפלל עוד לתשלומים, לפי שאינו מרויח (ועיין בש"ע אור"ח סי' רס"ח):

[ג] ומיהו ברב אלפס לא משמע כן וגו'. ז"ל הרי"ף ת"ר טעה ולא התפלל מנחה בע"ש, יתפלל ערבית שתים של שבת, טעה ולא התפלל מנחה בשבת, מתפלל מ"ש שתים של

חול, מבדיל בראשונה ואינו מבדיל בשני', ואם לא הבדיל בראשונה והבדיל בשני', שני' עלתה לו, ראשונה לא עלתה לו, דמבעי לי' לאקדומי תפלת חובה שעתיה ברישא, וכיון דלא אבדיל בקמיית', ואבדיל בבתרית', גלי אדעתי', דהא בתרית' היא חובת שעתי', הילכך בעי למיהדר צלויי אחריתי, כדי לאקדומי חובת שעתי' ברישא, ואי אבדיל בתרויהו, ואע"ג דלא מיבעי לי' למיעבד הכי, לא מיחייב לאהדורי, ואי נמי לא אבדיל בחדא מינייהו, לא מהדרינן לי', א) דתני, טעה ולא הזכיר הבדלה בחונן הדעת, אין מחזירין אותו, מפני שיכול לאומרה על הכוס עכ"ל הרי"ף ז"ל:

א) **דתני'** טעה ולא הזכיר הבדלה וכו'. מכאן מביא ראי' רק להא דאמר ואי נמי לא אבדיל בחדא מינייהו לא מהדרינן לי', אבל להא דאמר ואי איבדיל בתרוייהו דלא מיחייב לאהדורי לא מביא ראי', אלא מסברא כתב כן. וממה שכתב הרי"ף, וכיון דלא אבדיל בקמיתו, ואבדיל בבתרית' גלי אדעתי' דהא בתרית', היא חובת שעתי', הילכך בעי למיהדר צלוי אחריתי, מכאן הוכיח התוס', דרי"ף ס"ל אפילו היכ' דאינו מתפלל יותר, מ"מ חייב לחזור ולהתפלל, משא"כ בש"ס דידן מסיק בקשיא (ועיין במהרש"א):

תוס' ד"ה יצחק תקן תפלת המנחה. ואע"ג דאמרינן ביומא כ"ח ע"ב א"ר ספרא (א) צלותי' דאברהם מכי שחרי כותלי, וי"ל (ב) אחר שתקנה יצחק עכ"ל:

(**א**) צלותי' דאברהם. פי' תפלת הערב של אברהם דהיינו תפלת מנחה, התפלל מכי שחרי כותלי, דהיינו מתחלת שבע שעות, וא"כ הרי דאברהם כבר תקן והתפלל תפלת מנחה, וקשי' לברייתי' דהכא (ועיין בשפ"ח לעיל כ"ב ע"ב לגמר' ד"ה והא):

ב אחר שתקנה יצחק. פי' אחר שתקנה יצחק, היה אומרה גם אברהם כך פי' ר"ת. א"נ אברהם היה אומרה מתחלה, אלא שלא עשאה כלל לכל בני ביתו, עד שתקנו יצחק (תוס' ישנים יומא כ"ח ע"ב):

תוס' ד"ה יעקב תקן ותימא דאמרי' בחולין צ"א ע"ב, ויפגע במקום וגו', כי מטא לחרן אמר אעשר שעברתי על מקום שהתפללו אבותי ואני לא התפללתי כדיהיב דעתי' למיהדר קפצה לי' ארעא "מיד "ויפגע ,במקום "כדצלי ,בעי "למיהדר, "מיד כי ,בא ,השמש אמר הקב"ה צדיק זה בא לבית עלוני ויפטר בלא לינה וכו' א) אלמא דהתם מוכח דהתפלל יעקב אבינו ערבית ביום וכו' (ב) וקשה למתניתן דפרק קמא דקאמר שאינו זמן תפלה עד צ"הכ (ג) ולפי מה שפירשנו דקיי"לן כר' יהוד' וכו' (ד) ויפה מנהג שלנו וכו' עכ"ל:

א אלמא דהתם מוכח וכו'. ר"ל מהא דאית' כדצלי תפלת ערבית בעי למיהדר לחרן, מיד אח"כ כי בא השמש וכו', מזה מוכח דהתפלל יעקב אבינו ערבית ביום:

ב וקשה למתניתן (דלעיל ב' ע"א) דקתני מאימתי קורין שמע בערבין, משעה שכהנים נכנסין לאכול בתרומתן, ומפרש הש"ס כהנים אימת קאכלי תרומה, משעת צאת הכוכבים. ואע"ג דהתם לענין ק"ש מיירי, י"ל מ"מ מדקיי"ל דצריך ג"כ לסמוך גאולה לתפלה בערבית, וא"כ ע"כ תפלת ערבית אחר צאת הכוכבים (הב"ח):

ג ולפי מה שפירשנו דקיי"ל כר' יהוד' וכו' פי' תוס' לעיל ב' ע"א ד"ה מאימתי עיי"ש:

ד ויפה מנהג שלנו דאדרבה טוב להתפלל מבעוד יום קצת. ועיין פסקי תוס' מנחות סי' קי"ח, וז"ל ותחילת שעה י"א זמן ערבית וגאולה וק"ש קודם, והיו קורין ק"ש מבעוד יום וכו' עיי"ש היטב, ועי' תוס' לקמן כ"ז ע"א ד"ה דרב, שכתבו לר' יהוד' הוי זמן מעריב, שעה ורביע קודם הלילה עיי"ש. ודע מדברי רש"י ריש המס' ד"ה עד, שמביא דברי הירושלמי, א"כ למה קורין אותה בב"הכ מבעוד יום וכו' עיי"ש, וכן מהרא"ש בפ"ק סי' א', שכתב ונראה לקיים המנהג, שאנו סוברים כתנאים, שמקדימי' שעת ק"ש לצאת הכוכבים וכו', לפיכך נהגו העם לקרות ק"ש ולהתפלל קודם צ"הכ וכו' עיי"ש, מכל זה מוכח קצת כמנהג התוס' דהכא:

תוס' ד"ה עד פלג המנחה. תימא (א) מנא לי' הא וכו' וי"ל דר"י ס"ל דתפלת מנחה (ב) כנגד קטרת תקנה וכו' עכ"ל:

(**א**) **מנא** לי' הא. פי' מנ"ל לר' יהוד' דעד פלג המנחה אחרונה, דהיא י"א שעה חסר רביע, הוי זמן תפלת המנחה:

ב כנגד קטרת תקנה. ר"ל כנגד קטרת של בין הערבים, שנקרב' אחר תמיד של בין הערבים (רמב"ם פ"ו הי"א מה' תמידין). ומפורש כן בירושלמי דפרקין, והעתקתי דברי הירושלמי בשפ"ח לרש"י ד"ה מנחה קטנה עיי"ש. ולפי"ז הא דא"ר יהוד' בבריית' עד פלג המנחה, שהרי תמיד של הערבים קרב והולך עד פלג המנחה, לאו דוק' קרבן תמיד של בין הערבים קאמר, אלא "קטרת של בין הערבים קאמר:

דף כז.

ע"א גמר' שזו תדירה וזו אינה תדירה. ותדיר ואינו תדיר תדיר קודם (לקמן נ"א ע"ב). והטעם בדרך דרש י"ל כעין הטעם דגדול מצווה ועושה מאינו מצו' ועושה, לפי שמצטער יותר במצוה שמצוו' (תוס' קידושין ל"א ע"א), כך לפי שקשה עתיקי מחדתי', דידוע דיותר קשה לכוון כדבעי, למצוה שהיא תדירה מאינו תדירה, לפיכך תדיר קודם:

קשיא רישא מאי איכ' בין ר' יהוד' לרבנן. הא דנקט רישא, לאו דוק' נקט, דהא לאו רישא היא, אלא מצעת' היא, דהא פלוגת' דשחרית היינו רישא, ופלוגת' דמנח' היינו מצעת'.

ודע דכאן נקט הש"ס מאי איכ' בין ר' יהוד' לרבנן, ולעיל נקט הש"ס ר' יהוד' היינו רבנן, אבל בדקדוקי סופרים בשם נוסח הכתב יד, גרס גם לעיל מאי איכ' בין ר' יהוד' לרבנן:

מי סברת דהא פלג מנחה. פי' "עד פלג מנחה דקאמר ר' יהודי:

שממאנין את הקטנה ושמשיאין את האשה ע"פ עד א' וכו'. לא נקט מעל ששמאנין "ועל שמשיאין כמו שנקט גבי ג' דברים האחרים שעל תרנגול שנסקל וכו' ועל יין בן מ' יום וכו' "ועל תמיד וכו', י"ל לפי שבשלשה דברים הללו, בא להעיד על מעשה שהיה. וראי' לרמב"ם שהעתקתי בד"ה ועל תמיד, נקט ל' על, משא"כ שנים הראשונים הלכת' נינהו:

ועל תרנגול שנסקל בירושלים וכו'. מסתבר דלאו דוק' בירושלים ממש נסקל, אלא בב"ד של ירושלים נגמר דינו ליסקל ונסקל בחוץ לעיר במקום הנסקלין:

ועל תמיד של שחר שקרב בארבע שעות. ואע"ג דאית' (עירובין ל"ב ע"א) דאין ב"ד מתעצלין בהקרבה, וא"כ למה איחרו כ"כ, אבל מיושב בפי' המשניות לרמב"ם (עדיות פ"ו מ"א), דז"ל אמרו בירושלמי בימי מלכות יון בזמן בית שני היו משלשלים להם שתי קופות של זהב, והעלו להם ב' כבשים, פעם אחת שלשו להם שתי קופות של זהב, והעלו להם ב' גדיים, באותו שעה האיר להם הקב"ה עיניהם, ומצאו ב' טלאים מבוקרים בלשכת הטלאים, ועל אותה העיד ר' יהוד' בן בבא עכ"ל, אבל הראב"ד ז"ל כתב שם, וז"ל האי עדות דתמיד, מפי השמועה העיד, ולא מפי מעשה, שאם ראה תמיד שקרב בד' שעות, מאי סהדותי', דילמא כי אשתהי נמי לה' שעות, או לשש שעות, הם מקרבי לי' עכ"ל.

ודע די"ל דפלוגת' הרמב"ם וראב"ד, תלי' בפלוגת' הפוסקים אי לא ראינו הוה ראי', כמו שהביא הש"ך יור"ד סי' א' סק"א עיי"ש, דרמב"ם ס"ל דדבר כי האי גוונ' דשכיחי בכל יום, הוי לא ראינו ראי' כסברת מהרי"ק והאגור שם, וראב"ד ס"ל כסברת הבית יוסף, שמסיק וס"ל בכ"מ, לא ראינו אינו ראי':

א"ר כהנ' הלכ' כר' יהוד' הואיל ותנן בבחירותי' כותי'. יש לומר לפי שר' נחמן אמר (קידושין נ"ד ע"ב) הלכה כר"מ, הואיל ותנן בבחירותי' כותי', וכן א"ר נחמן (בבכורות כ"ו ע"א) הלכה כר' יהוד', הואיל ותנן בבחירותי' כותי' עיי"ש, וכאן ג"כ א"ר נחמן אף אנן נמי תנינא במשנה בעדיות כר' יהוד', על זה א"ר כהנא לר' נחמן לשיטתי', דאמר היכי דתנן בבחירותי' כותי', הלכת' כמותו, א"כ הכי נמי לר' נחמן בפלוגת' דהכא הלכה כר' יהוד', הואיל ותנן בבחירותי' כותי':

ועל תמיד של שחר שקרב בד' שעות מאן תנא להא דתנן וחם השמש ונמס וכו'. לכאור' למה ציין הש"ס כאן על משנה דעדיות, "ועל "תמיד "של "שחר "שקרב "בד' "שעות, והא

קו' הש"ס לא קאי אמשנ' דעדיות, אלא אמתניתן דהכא, דהיא פלוגת' דר' יהוד' ורבנן. ועיין רש"י ד"ה ארבע שעות נמי צפר' הוא, דהא אמרת עד ועד בכלל, וגבי תמיד כתיב תעשה בבקר עכ"ל, משמע קצת דגם אמשנ' דעדיות קאי. ואפשר לומר הא דפריך מני אי ר' יהוד', עד ד' שעות נמי צפר' היא, קאי אר' יהוד' דמתניתן דהכא, וקאי ג"כ אר' יהוד' בן בבא משנה דעדיות:

להא דתנן ואם וגו'. משמע כאן דגם אמכילת' שייך לשון דתנן, דהא הך דרשא דחם השמש וכו' מכילת' היא ולא משנה, עיין מסורת הש"ס. ויש גורסין להא דת"ר וחם וכו' ודו"ק:

כשהוא אומר כחום היום. כלומר מצינו במקום אחר ששינה הכתוב בלשונו ואמר והוא יושב פתח האהל כחום היום (בראשית י"ח) וכו' עכ"ל רש"י, ציין רש"י מקרא זה לפי שהוא פסוק בתורה וכתיב מקודם. ובאמת כתיב עוד בלשון הזה (א) שמואל א' י"א ט' מחר תהי' לכם תשועה כחום השמש, (ב) שם פסוק י"א ויכו את עמון עד חום היום, (ואין כאן סתירה מדאמר בפסוק ט' כחום השמש, ובפסוק י"א כתיב חום היום, די"ל דישועה היה כבר כחום השמש, דהיינו בד' שעות והוסיפו להכות עוד בבני עמון עד חום היום דהיינו בשש שעות), (ג) שמואל ב' ד' ה', וילכו בני רימון ויבואו כחום היום אל בית איש בושת והוא שוכב את משכב הצהרים, ומפסוק זה ראי' לש"ס דהכא, דהא מפורש דחום היום היינו בצהרים שהוא בשש שעות. ועיין תורת משה פ' מקץ ד"ה כי אתי יאכלו בצהרים שהוא שעה רביעית וכו' עיי"ש, ועיין נגעים פ"ב מ"ב, וי"ל לשון קרא לחוד לשון משנה לחוד, והא דשש שעות נקרא צהרי', לשון צוהר שאז היום צוהר כשמש בצהרי', (ד) נחמי' ז' ג', ואומר להם לא יפתחו שערי ירושלים עד קום השמש, ופי' רש"י עד חום השמש, עד חצי היום שהיה היום גדול, ויש לעיין בדברי רש"י דקשי' מהכא ודו"ק:

איבעית אימא רבנן אמר קרא בבקר בבקר חלקוהו לשני בקרים, ואב"א ר' יהוד' האי בקר יתיר' להקדים לו שעה א'. פי' להקדים לו לקיטת המן שעה אחת, אבל בוקר דתמיד עד ד' שעות (ר"י עמדין).

והנה עוד כתיב י"א פעמים בתנ"כ בבקר בבקר, ואלו הן (א) שמות ל' ז' והקטיר עליו אהרן קטורת סמים בבקר בבקר בהטיבו את הנרות יקטירנה, (ב) והם הביאו אליו עוד נדבה בבקר בבקר, (ולפי סוגי' הש"ס יומא ע"ה ניח' דקאי על המן עיי"ש) (ג) ובער עליה הכהן עצים בבקר בבקר (והנה הא דכתיב גבי שני גזירי עצים וגבי קטורת ונרות עיין דף ל"ג ע"א במס' יומא), (ד) שמואל ב' י"ג ד' ויאמר לו מדוע אתה ככה דל בן המלך

בבקר בבקר הלוא תגיד לי, (ה) דברי הימים ב' י"ג י"א, ומקטירים לה' עולות בבקר בבקר ובערב בערב וגו', (ו) ישעי' כ"ח י"ט, מדי עברי יקח אתכם כי בבקר בבקר יעבור ביום ובלילה וגו' ופירש"י בבקר בבקר כלומר תדיר עיי"ש, (ז) שם ישעי' נ' ד' יעיר בבקר בבקר וגו' (ח) יחזקאל מ"ו י"ג, (ט) שם י"ד, (י) שם ט"ו, (יא) צפני' ג' ה' משפטו בבקר בבקר יתן וגו', ולפי"ז במקומות הללו יש לפרשם לר' יהוד' ולרבנן למה כתיב הכפל בבקר בבקר ודו"ק:

אישתיק ולא א"ל ולא מידי. דרך הש"ס להאריך בכפל ל' זה:

מדרב צלי של שבת בע"ש מבעוד יום. כלומר מפלג המנחה דלמעלה דהיינו מי"א שעות חסר רביע, ועיין בש"ע אור"ח רס"ז ס"ב:

לא הוה מצלי עד אורת' ש"מ וכו'. פי' דאי הוה מותר להקדים ולהתפלל ערבית מבעוד יום, ודאי ר"ה ורבנן הוה מקדמי ומתפללי' **השתא** דלא אתמר הלכת' לא כמר ולא כמר דעבד כמר עבד וכו'. ולא משום ספיקא אמרינן כן, אלא דין גמור הוא, שמי שרוצה לסמוך על ר' יהוד', אין מזיחין אותו, וכן רבנן, זהו פסק הגמר', ובלבד שיעשה כן תמיד כתנא אחד, כמ"ש הרא"ש, וכן אית' סוף פ' כל הנשבעין, השתא דלא איתמר הלכת' וכו', האי דיינא דעבד וכו' עיי"ש, ושם לא שייך ספיקא, דא"כ האיך יעשה הדיין כר"א להוציא ממוחזק, הא בספק דממונא הדין המ"מח עליו הראי', וכן בתוס' (בב"ב ס"ב ע"ב) סוף ד"ה איתמר (נמוקי הרי"ב):

לבי גניבא. גניבא שם אדם, ואיקלע רב לביתו, ועי' בשפ"ח לגמר' לעיל כ"ה ע"א ד"ה גניבא:

והוה מצלי ר' ירמי' בר אבא לאחורי' דרב. פי' בתוך ד' אמות של אחורי דרב, ועלה מסיק הש"ס, דלר' ירמי' היה מותר, לפי שתלמיד חבר הוה, אבל תלמיד ממש תוך ד' אסור חוץ לד' שרי (יור"ד רמ"ב סט"ז):

ש"מ תלת. פי' מרב נשמע ב' דברים, דמתפללין של שבת בע"ש, ועוד דאסור לעבור כנגד המתפללין, ומר' ירמי' בר אבא נשמע דבר א', דמתפלל תלמיד אחורי רבו, ואפשר מה"ט לא נקט הש"ס, "ש"מ "מדרב "תלת, כדאית' פסחים ה' ע"ב, "ש"מ "מדר' "עקיב' "תלת:

והא"ר יהוד' אמר רב לעולם אל יתפלל אחורי רבו וכו' ותני' ר' אליעזר אומר המתפלל אחורי רבו גורם לשכינה וכו'. והא דהקדים להקשות מר"י אמר רב, ואח"כ מר' אליעזר, דקדים לרב, וי"ל לפי שהיה ר' ירמ' בר אבא תלמידו של רב, ומסתמ' ידע דברי רב רבו, לכן הקדים כן, ופריך ור' ירמי' היכי עביד הכי:

דף כ"ז ע"א רש"י ד"ה מתפלל של מנחה וכו'. רבנן לטעמייהו דאמרי תפלת המוספין כל היום (א) כמו של מנחה (ב) הלכך תדיר קודם וכו' (ג) ושל מנחה יש לה עוד שהות עד פלג המנחה עכ"ל:

(א) כמו של מנחה. עיין לקמן כ"ח ע"א רש"י ד"ה מתפלל של מנחה, ותוס' ד"ה הלכה:

ב הלכך תדיר קודם. משמע דדוק' בדבר ששניהם שווין בזמנם, מקדימ' לתדיר לשאינו תדיר, ועיין לקמן נ"א ע"א רש"י ד"ה תדיר ובשפ"ח שם ודו"ק:

ג ושל מנחה יש לה עוד שהות עד פלג המנחה. אפשר שפי' כן לפי שבש"ס אית', וזו (תפלת המנחה) אינה עוברת, לכן פרש"י לאו דאינה עוברת כלל, אלא שיש לה עוד שהות עד פלג המנחה:

רש"י ד"ה פלג ראשונה. של מנחה אחרונה (א) ועד בכלל (ב) ואע"ג דתנא יהיב סימנא לפלג אחרונה דקתני איזו פלג מנחה וכו' עכ"ל:

(א) ועד בכלל. מצינו בתפלת שחרית דלרבנן עד ולא עד בכלל (רש"י לעיל כ"ו ע"ב ד"ה עד), ולר' יהוד' עד ועד בכלל:

ב ואע"ג דתנא יהיב סימנא לפלג אחרונ' דקתני וכו'. פי' ר' יהוד' בבריית' לעיל כ"ו ע"ב, יהיב סימנ' לפלג אחרונ' אמרו והיא אחת עשרה שעות חסר רביע, ועיין בשפ"ח שם לגמר' ד"ה ואיזהו:

רש"י ד"ה שממאנין את הקטנה. קטנה שהשיאתה (א) אמה וכו' (ב) ואת אמה לא זכתה תורה וכו' (ג) אלא לאב שנאמר (דברים כ"ב ט"ז) ואמר "אבי "הנערה אל הזקנים את בתי נתתי לאיש הזה לאשה (ד) ומיהו רבנן תקינו לה קידושין להצריכה מיאון כדי שישאוה ולא תצא לזנות וכו' ואינה צריכה הימנו גט וכו' וא"ר אליעזר (יבמות ק"ט) (ה) מלמדין קטנה זו שתמאן בבעלה וכו' ותעשה כל בעילותיה כאילו הן של זנות כדי להתיר את בעלה ליבום את אחותה וכו' והעיד ר' יהוד' בן בבא (ו) ביום שנשנית עדיות שהלכה כר"א עכ"ל:

(א) אמה. וכן אחיה וקרוביה (סנהדרין ב' ע"א ד"ה מיאונין ורמב"ם פי"א מה' גירושין ה"ז):

ב ואת אמה לא זכתה תורה וכו'. בדרך אגדה י"ל הטעם, משום כעין המשל, דנשים אומרות טב למיתב טן דו מלמיתב ארמלתא (קידושין מ"א ע"א), וא"כ שמא אמה בזו לא דייק' למנסבא. והיינו טעמ' ג"כ באחי' וקרובי', דפעמים כדי לפטרה, לא דייקו, ויתנו אותה לאינו הגון לה:

ג אלא לאב. זכתה תורה בקטנותה ובנערותה (רש"י כתובות מ"ו ע"ב):

ג ואינה צריכה הימנו גט. פי' גט אשה, אבל גט מיאון צריכה, שכותבין לה שנים הללו שמיאנה בפניהם, וכל הענין מיאון, ונוסח גט מיאון, מפורש ברמב"ם ה' גירושין פי"א ה"י עיי"ש:

ה מלמדין קטנה זו שתמאן בבעלה וכו' ותעשה כל בעילותי' כאילו הן של זנות וכו'. ואע"ג דאין אומרין לאדם חטא חטא קל כדי שיזכה חבירך (שבת ד' ע"א), י"ל משום דקטנה היא, ולגבה בענין זה דייק', אפילו חטא קל לא חשבינן לה ודו"ק:

ו ביום שנשנית עדיות. והוא ביום שהקימו לר' אלעזר בן עזרי' לנשיא (לקמן כ"ח ע"א): **רש"י** ד"ה על פי עד א'. שאמר לה מת בעליך במדינת הים (יבמות קכ"ב) עכ"ל, אף דמדינא צריך ב' עדים, הכא משום עגונא, סמכו אחזקה, דאשה דייק' ומנסבה (ת"י):

רש"י ד"ה שנסקל תרנגול. שניקר קדקדו של תינוק במקום שהמוח רופס וכו' עכ"ל, ומפורש כן בירושלמי עירובין פ"י להלכה א' (יפה עינים). רופס, ובירושלמי גרסינן רופף, ופי' רך:

רש"י ד"ה ועל יין בן מ' יום. שיצא מכלל יין מגתו וכו' וקרינן בי' נסך שכר (במדבר כ"ח) עכ"ל, פי' דדרשינן (ב"ב צ"ז) נסך שכר יין המשכר, פרט ליין מגתו:

רש"י ד"ה הלכה כר' יהוד' דמתניתין דאין תמיד של שחר קרב לאחר ד' שעות וה"ה לתפלה עכ"ל, פי' דבמתניתן פליגי רבנן ור' יהוד' לענין זמן תפלה, ובתוספתא (לעיל כ"ו ע"ב) פליגי רבנן ור' יהוד' ג"כ לענין זמנו של התמיד, מפני מה אמרו תפלת השחר עד חצות שהרי תמיד של שחר וכו', אבל במתניתין לא פליגי רבנן ור' יהוד' בפירוש לענין זמן תמיד של שחר ודו"ק:

רש"י ד"ה בבחירתא. עדיות קרי בחירתא שהלכה כאותן עדיות עכ"ל, מל' רש"י משמע קצת דקריאת שם המסכת' הוא עדיות, בנקודת צירי, ובעל תפארת ישראל כתב ריש מס' עדיות, דנקודתו בחירק, ועיי"ש האיך שרי לומר על פרק או מס' שהוא עדיות ויפה וטוב עיי"ש. וז"ל הערוך ערך בחר, בבחירתא, פי' מסכ' דעדיות, שהלכותיה מובחרות מקובצות מכל המשנה, ונשנית ביום שהושיבו את ר"א בן עזרי' בראש, שסילקו שומר פתח בית המדרש, ונכנסו כל תלמידי חכמים, וכל א' העיד מה ששמע מרבו עכ"ל:

רש"י ד"ה כשהוא אומר כחום היום וכו' עכ"ל, עיין בשפ"ח לגמר' ד"ה כשהוא:

רש"י ד"ה מני. הא דמשמע דארבע לאו בקר הוא דהא כתיב (שמות ט"ז כ"א) וילקטו אותו בבקר בבקר איש כפי אכלו וחם השמש ונמס וכו' עכ"ל:

תוס' ד"ה ת"ש וכו'. ולא גרסינן אימ' סיפא וכו' שאינו במשנה (א) שדברי ר' יהוד' שאמר עד ז' שעות אינה במשנה וכו' דהכי פי' (ב) דעבד כר' יהוד' דאמר מפלג המנחה לילה הוא וכו' עכ"ל:

(**א**) שדברי ר' יהוד' שאמר עד ז' שעות אינה במשנה. אלא מדברי התוספתא היא, והעתקתי ל' התוספתא בשפ"ח לגמר' לעיל כ"ו ע"ב ד"ה ואיזהו עיי"ש, והנה בנוסח שלפנינו גרסינן אימ' סיפא:

ב דעבד כר' יהוד' דאמר מפלג המנחה לילה הוא וכו'. עיין בתוס' ריש ברכות ד"ה מאימתי, ובתוס' לעיל כ"ו ע"ב ד"ה יעקב:

תוס' ד"ה דרב צלי של שבת בע"ש. תימ' דאמרינן בשבת כ"ג ע"ב (א) ובלבד שלא יקדים ושלא יאחר וי"ל וכו' וטעמ' משום דס"ל כר' יהוד' וכן הנך דלקמן (עמוד ב') וכו' (ב) אע"פ כן וכו' וכן לענין (ג) תוספת שבת ויו"כ דקיי"לן שהוא מן התורה וכו' עכ"ל:

(**א**) ובלבד שלא יקדים וכו'. עיין בשבת שם, דאית' כן לענין הדלקת הנר, וכן כתב בש"ע רס"ג ס"ד, דז"ל לא יקדים למהר להדליקו בעוד היום גדול, שאז אינו ניכר שמדליקו לכבוד שבת וכו' עיי"ש, ואפשר גבי תפלה לא שייך לומר כן ודו"ק:

ב אע"פ כן וכו'. בתוס' שלפנינו איכא ב' גירסות, א) אע"פ כן אסור לעשות מלאכה במ"ש מיד לאחר פלג המנחה וכן לענין תוספת שבת ויו"כ דקיי"לן שהוא מן התורה א"כ לא צריך שיעור גדול כ"כ, ב) אע"פ כן אין אסור לעשות מלאכה בע"ש מיד לאחר פלג המנחה וכן לענין תוספת שבת ויו"ט ויו"הכ דקיי"לן שהוא מן התורה אפ"ה לא צריך שיעור גדול כ"כ. וז"ל מהרש"א וכן לענין תוספת שבת ויו"כ, ר"ל כמו דלענין מלאכה במ"ש, לא אמרינן דהוי לילה, הכי נמי לענין תוספת שבת יו"כ בע"ש ובערב יו"כ, דהוי נמי מילי דאוריית', לא אמרינן דהוי לילה לאסור בשיעור גדול כ"כ, דהיינו מפלג המנחה שהוא שעה ורביע קודם הלילה, דלא ס"ל ר' יהוד' אלא לענין תפלה וקבלת שבת דרבנן ועיין בראש עכ"ל. ולפי דברי מהרש"א הך וכן לענין תוספת שבת ויו"כ, קאי אערב שבת וערב יו"כ, ולמדו התוס', ערב שבת ממוצאי שבת:

ג תוספת שבת ויו"כ דקיי"לן שהוא מן התורה וכו'. כדאית' (בר"ה ט' ע"א) דיליף לי' מדכתיב ועניתם את נפשותיכם בתשעה לחדש בערב מערב עד ערב תשבתו שבתכם עיי"ש, ועיין בראש דפרקין סי' ו':

דף כז:

ע"ב גמר' אל יתפלל אדם לא כנגד רבו ולא אחורי רבו וכו' כנגד רבו, פי' בצד רבו, ועיין בש"ע אור"ח סי' צ' סכ"ד, די"א היינו במתפלל ביחיד, אבל בצבור אם כך הוא סדר ישיבתו מותר להתפלל לפניו או לאחריו, ואם הרחיק ד' אמות הכל מותר עיי"ש.

ואל יתפלל דנקט לאו דוק', אלא ה"ה שאסור להלוך כנגד דהיינו בצדו של רבו, אלא יתרחק לאחר רבו, ולא יהי' מכוון כנגד אחוריו, אלא יצדד עצמו לצד אחר (יור"ד רמ"ב סט"ז):

החולק על ישיבתו של רבו. פי' שקובע לי מדרש, ויושב ודורש ומלמד שלא ברשות רבו, ורבו קיים, אפילו במדינה אחרת (יור"ד רמ"ב ס"ב כפי' הרמב"ם):

והאומר דבר שלא שמע מפי רבו. ז"ל יור"ד רמ"ב סכ"ד, לא יאמר דבר שלא שמע מרבו, עד שיזכיר שם אומרו עכ"ל, והטעם לפי שסתם מה שתלמיד אומר, סוברים השומעים, שמפי רבו שמע, ואם לא שמעו מפיו, צריך להודיע מפי מי שמע (ש"ך שם סקמ"ג)

גורם לשכינה שתסתלק מישראל. בדרך דרש י"ל דאית' בקידושין ל"א ע"א, בזמן שאדם מכבד אביו ואמו, אמר הקב"ה מעלה אני עליהם, כאלו דרתי ביניהם וכבדוני, ובזמן שאדם מצער אביו ואמו, אמר הקב"ה יפה עשיתי שלא דרתי ביניהם וכו' עיי"ש, הרי מי שאינו מכבד אביו ואמו, גורם ש שכינה מסולקת מישראל, כל שכן בזמן שאינו מכבד "רבו, שהוא קודם בכיבוד מאביו ואמו, והנה בהנך ד' דברים במתפלל אחורי רבו, "ונותן שלום לרבו. "ומחזיר שלום לרבו, "וחולק על ישיבתו של רבו, בכל אלו בפשיטות אינו מכבד לרבו, לכן גורם ששכינה מסולקת מישראל:

שאני ר' ירמי' בר אבא דתלמיד חבר הוה והיינו דקא"ל ריב"א לרב מי בדלית וכו' ולא אמר מי בדיל מר. תלמיד חבר, פי' שנתגדל בתורה ונעשה חבר לרבו דהיינו שהוא קרוב להיות גדול כרבו (רמ"א ס' רמ"ב ס"ד), ורמב"ם כתב בפ"ה מהת"ת ה"ט (רמ"א שם) אם לא למד ממנו רוב חכמתו הרי זה תלמיד חבר עיי"ש. ועיין ביור"ד רמ"ב ס"ל דז"ל אבל אם לא למד רוב חכמתו ממנו, אינו חייב בכל אלו הדברים, אבל עומד מלפניו משיגיע לד' אמותיו, אפי' לא למד ממנו אלא דבר אחד בין קטן בין גדול עומד מלפניו וכו' עיי"ש.

ויש לדקדק הא לעמוד מפניו מי שמגיע לד' אמותיו, הוא בכל ת"ח אפילו לא למד ממנו כלום, כמפורש ביור"ד סי' רמ"ד ס"א וס"ב, דז"ל מ"ע לקום מפני כל חכם, אפילו אינו זקן, אלא יניק וחכים, אפילו אינו רבו, רק שהוא גדול ממנו, וראוי ללמוד ממנו, מאימתי חייב לקום מפניהם, משיגיע לתוך ד' אמותיו וכו' דבעינן קימה שיש בה הידור, והיינו בתוך ד' אמותיו, שמוכח מילת' שמלפניו הוא עומד עיי"ש ודו"ק:

והיינו דקא"ל ר"י בר אבא לרב מי בדלת וא"ל אין בדילנא, ולא אמר מי בדיל מר. הא דהביא הש"ס א"ל אין בדילנא משום דגופ' דעובד' הכי הוה.
א"נ לאשמעינן דלא תימ' דקפיד רב, דלא א"ל ר"י בר אבא מי בדיל מר.
א"נ משום דרצה להקשות ומי בדיל:
והא"ר אבין פעם אחת התפלל רב של שבת בע"ש וכו' ועדיין לא חשכה. ולעיל בעמוד א' משמע דרב לא הקדים בע"ש יותר מקודם מפלג המנחה, עיין בתוס' ד"ה דרב צלי:
התפלל רב של שבת בע"ש וכו' ויצא ושנה לן פרקין. משמע דרב למד עם תלמידיו וקבע ב"המד בע"ש סמוך לשבת, דהא כעין זה איתי' (לעיל י"א ע"ב), והנה בתינוקת של בית רבן לא אמרינן כן, דז"ל הרמב"ם בפ"ב מה' ת"ת ה"ב, ולא יבטלו התינוקת כלל, חוץ מע"ש ויו"ט בסוף הימים ובי"ט וכו' עיי"ש ודו"ק:
אבידן שם אמורא אבא ודן שמו ולישנא קלילא קרי לי' אבידן (ערוך ותוס' יבמות ק"ה). ודע דנכון לגרוס אבדן, והוא היה תורגמן של רבי, כדאית' בירושלמי ברכות פ"ד ה"א, רבי מפקד לאבדן, פי' רבי ציוה לאבדן מתורגמי' שלו עיי"ש. והיינו דאמר כאן "אבדן, ובאו ושאלו את "רבי:
אומר קדושה על הכוס או אינו אומר וכו'. פי' רב שהתפלל של שבת בע"ש, היה אומר קדושה על הכוס קודם הלילה, ואוכל בקידוש זה, או אינו אומר קדושה על הכוס עד שחשכה, ומסיק הש"ס מתפלל ומקדש על הכוס ע"ש מבעוד יום, אע"פ שלא נכנסה שבת עדיין. וכן במ"ש מתפלל ומבדיל על הכוס כשהוא אנוס, אע"פ שעדיין היא שבת, ואחר שחשכה עושה מלאכה ע"י הבדלה זו, שמצות זכירה לאומרה בין בשעת כניסתו ויציאתו, בין קודם לשעה זו כמעט (רמב"ם ה' שבת פכ"ט הי"א):
והלכת' כותי'. הש"ס מסיים והלכת' כותי' כר"נ דאמר שמואל. ודע דכאן בע"ש ובקידוש, מסיים הש"ס והלכת' כותי', אבל לקמן במוצאי שבת ובהבדלה על הכוס בשבת, לא מסיק הש"ס והלכת' כותי', אבל ברמב"ם ובש"ע רצ"ג ס"ג פסק כותי' ג"כ בהבדלה. ובדקדוקי סופרים בשם נוסח הכתב יד ליתי כאן והלכת' כותי' **מאי** אין לה קבע אילימא דאי בעי מצלי כוליה ליליא ליתני תפלת הערב כל הלילה. אין לדקדק למ"ד תפלת ערבית חובה, על כרח' אין לה קבע, פי' דאי בעי מצלי כולי' ליליא, א"כ קשי' קו' הש"ס ליתני תפלת הערב כל הלילה, די"ל להך מ"ד לא תנא בפירוש תפלת הערב כל הלילה, משום דאיכ' אונס שינה, (וכדלעיל ד' ע"ב) וחוטפו שינה ונמצא ישן כל הלילה, וכל העובר על דברי חכמים חייב, ולאפוקי ממ"ד רשות קמ"ל דחובה עיי"ש, וכמו שאמרו חכמים גבי ק"ש עד חצות, מטעם להרחיק האדם מעבירה:

מעשה בתלמיד א' שבא לפני ר' יהושע וכו' בא לפני ר"ג וכו'. ואין בזה משום חכם שהיתר, אין חבירו רשאי לאסור, כמבואר ביור"ד רמ"ב סל"א ברמ"א עיי"ש:
כשנכנסו בעלי תריסין וכו' א"ל רבן גמליאל חובה וכו'. בתחלה השיב ר"ג שהיה הגדול שבהם, יש לומר משום דאית' (סנהדרין ל"ב ע"א) בדיני ממונות והטומאות והטהרות מתחילין מן הגדול, דיני נפשות מתחילין מן הצד, ואין שומעין דברי הגדול בדיני נפשות, אלא באחרונה (רמב"ם פי"א מה' סנהדרין ה"ו):
א"ל רבן גמליאל לחכמים כלום יש אדם וכו'. וכעין לשון זה אית' לקמן כ"ט ע"ב סוף העמוד עיי"ש:
א"ר והלא משמך אמרו לי רשות א"ל יהושע עמוד על רגליך וכו'. ואין לדקדק מאי "אמר "לי' תרי זימני, די"ל דראשונה לאמירה בעלמא, והשני' לשון ציוה. וכעין זה מצינו בל' הקרא, דויאמר להם הוא ל' ציוה, דהנה בבריאות נפש חיה, כתיב (בראשית א' כ"ב) "ויברך "אותם "אלקים "לאמור "פרו "ורבו וגו', ובבריאות אדם כתיב (שם א' כ"ח) "ויברך "אותם "אלקים "ויאמר "להם "אלקים יפרו "ורבו וגו', די"ל לפי שבאדם הוא ציוה (רמב"ם ה' אישות פט"ו ה"א), לכן כתיב ל' "ויאמר "להם לציוה, של מצות עשה:
עמוד על רגליך ויעידו בך. הטעם כמו שכתבו התוס' (סנהדרין י"ט ע"ב ד"ה ינאי) דקבלת עדות הוי כשעת גמר דין, ובשעת גמר דין דברי הכל דיינים בישיבה, ובעלי דינין בעמידה עיי"ש, ועיין בתוס' שבועות ל' ע"א ד"ה שאם עיי"ש, והא דקבלת עדות הוי כשעת גמר דין, י"ל הטעם, לפי שהגמר דין תלוי ונגמרת לפי הקבלת עדות:
ויעידו בך. ואע"ג דאותו תלמיד רק עד אחד ר' שמעון בן יוחי היה, ועיין תוס' בכורות ל"ו ע"א ד"ה עמוד וכו', שכתבו דלא גרסינן ויעידו בך, דמאי עדות שייך כאן עיי"ש:
עד שרננו "כל "העם. משמע חוץ מבעלי תריסין:
בער מעשה הוא. י"ל דלא לימרו דר' יהושע איהו קגרים המחלוקת תמיד עם ר"ג, לפי שקינו אותו בנשיאותו, ועשו כן משום והייתם נקיים וגו':
דהוא "חכם והוא יעשיר והוא אעשירי "לעזרא. מנאו כסדר הזה, י"ל לפי שראשית דבר צריך הנשיא וכן כל פרנס להיות חכם, ואח"כ עשיר, ואח"כ מיוחס, וראי' לדבר, מענין שלמה המלך ע"ה (מלכים א' ג') ויאמר אלקים לשלמה שאל מה אתן לך, ויאמר שלמה ונתת לעבדך לב להבין, ויאמר אלקים אליו הנה נתתי לך לב "חכם ונבון, וגם אשר לא שאלת, נתתי לך גם "עושר גם "כבוד עיי"ש, וכן (דברים א' י"ג) הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידועים לשבטיכם וגו' דהוא חכם דאי מקשי לי' מפרק לי' פי' שהוא ענוותן

ואינו מקפיד, כהלל (שבת ל"א ע"א), ומקיים בנפשי' ולא הקפדן מלמד (אבות פ"ב). א"נ מזה שמתרץ מה שמקשים לאדם, מזה מוכח שהוא חכם, וכדמשמע כן (שבת ל"ג ע"ב): והוא עשיר. דהא תליסר אלפי עגלי הוה מעשר ראב"ע מעדריה כל שתא ושתא (ביצה כ"ו ע"א):

והוא עשיר דאי אית לי' לפלוחי לבי קיסר אף הוא אזיל ופלח. פי' דלא הו' עשיר לעצמו לבד, אלא משתדל בעשרו ודורש טוב לעמו:

דהוא עשירי לעזרא דאית לי' זכות אבות. ועזרא היה כ"ב דורות אחר אהרן הכהן, וסימנך צא וחשוב גמטרי' של "אהרן, הוא רנ"ו, וחשוב גמטרי' של "עזרא, הוא רע"ח, כ"ב יותר, מגמטרי' דאהרן לרמז זה (מגלה עמוקות), ולפי"ז דאית לי' זכות אבות, מצי קאי ג"כ על עזרא:

אזל ואמלך בדביתהו. הטעם כדקיי"לן חמר ונעשה גמל, צריך ליטול רשות מאשתו מפני שממעט בעונה, כן הכי נמי עונת ת"ח משבת לשבת, ועונת נשיא מבואר באבות דר"נ דהוא מחדש לחדש, וא"כ כיון שממעט בעונה, צריך ליטול רשות (יערות דבש).

א"נ כמו שאמרו איתתך גוצא גחין ולחיש לה (ב"מ נ"ט ע"א) עיי"ש:

דף כ"ז ע"ב רש"י ד"ה אחורי רבו. נמי יהורא הוא עכ"ל, יהורא, פי' גסות הרוח (ערוך), שמתגאה נגד רבו, ותוס' פי' להיפך:

רש"י ד"ה שלום לרבו. כשאר כל אדם שלום עליך ולא אמר לו שלום עליך רבי עכ"ל, ז"ל הש"ע יור"ד רמ"ב סט"ז, לא יתן שלום לרבו, ולא יחזיר לו שלום, כדרך שאר העם, אלא שוחה לפניו, ואומר לו ביראה ובכבוד, שלום עליך רבי, ואם נתן לו רבו שלום, אומר לו שלום עליך רבי ומורי וכו' עיי"ש, מזה מבואר דהא דפרש"י ולא א"ל שלום עליך רבי, ולא פרש"י, ולא א"ל שלום עליך רבי ומורי, לפי שבש"ס נקט הנותן שלום לרבו, דמיירי בתחלת נתינת שלום, ולא מיירי בהחזרת שלום, דאין הכי נמי בהחזרת שלום, צ"ל שלום עליך רבי ומורי. ודע דבש"ע נקט אמורי "ורבי, ובש"ס בב"ק ע"ג ע"ב וכן בפתחי תשובה כתב סי' רמ"ב "רבי "ומורי, ועיין לעיל ג' ע"א, ובשפ"ח לגמר' שם ד"ה רבי ומורי:

רש"י ד"ה והיינו דקא"ל. לא' אותו היום שהתפלל רב של שבת בע"ש (ב) א"ל ר' ירמי' (ג) מי בדלת מן המלאכה הואיל וקבלת עליך שבת בתפלתך עכ"ל:

לאו' אותו היום וכו'. משמע שרב לא היה רגיל לעשות כן, אלא אותו יום כשאיקלע לבי גניבא עשה כן, וכן משמע מל' רש"י עירובין מ' ע"ב ד"ה מי בדלת, דז"ל פעם אחת נתקשרו שמים בעבים, והתפלל רב של שבת מבעוד יום, וא"ל ר' ירמי' מי בדלת מן המלאכה וכו' עיי"ש. ודע דל' רש"י בעירובין משמע דע"י שנתקשרו שמים בעבים, טעה

רב והתפלל של שבת בע"ש, והוה כעין עובד' דר' דימי בר ליואי דטעותא הואי, וסוגי' דכאן לא משמע כן, ואפשר לזה כיוון הגאון בעל נוד' ביהוד' בהגהת הש"ס שלו שהניח בצ"ע:

ב א"ל ר' ירמי' מי בדלת וכו'. ואע"ג דר' ירמי' בר אבא ג"כ התפלל אז של שבת בע"ש, כמפורש לעיל ע"א, וא"כ איהו מאי עביד, מי בדיל מן המלאכה או לא, די"ל דמשום עצמו גופ' שאל לרב, אי צריך ליבדל מן המלאכה, הואיל וקבל שבת בתפלתו:

ג מי בדלת מן המלאכה הואיל וקבלת עליך שבת בתפלתך. עיין אור"ח רס"א ס"ד, דמבואר דבתפלה הוי קבלת שבת, וכן באמירת ברכו, או באמירת מזמור שיר ליום השבת ואסור במלאכה עיי"ש, ובסי' רס"ג סי"ג כתב כשהתפלל של שבת מבעוד יום, חל עליו קבלת שבת, ואסור בעשיית מלאכה, אפילו אם אומר שאינו רוצה לקבל שבת עיי"ש, ועיין בצל"ח שכתב דעל מלאכת דאוריית' לא שאל ר' ירמי', אלא על מלאכת שבות דרבנן עיי"ש:

רש"י ד"ה לבית המרחץ. סלק' דעתן (א) לאחר שגזרו על הזיעה ועל הרחיצה בשבת כדאמרי' שבת מ' ע"א אלמא אע"ג דצלי לא בדיל לבא מאיסורי שבת עכ"ל:

(**א**) לאחר שגזרו על הזיעה ועל הרחיצה וכו'. הנה רש"י ז"ל נקט בתחלה "זיעה ואח"כ "רחיצה, אבל התם בשבת מ' ע"א אית' שבתחלה גזרו על "הרחיצה, ואח"כ על "הזיעה, דאית' התם אריב"ל בתחלה רחצו בחמין שהוחמו מע"ש, ואסרו לפי שיבואו להחם בשבת (מ"א שכ"ו סק"א) והתירו את הזיעה, ועדיין היו רוחצין בחמין, ואמרו מזיעין אנחנו, אסרו להן את הזיעה עיי"ש ודו"ק:

ב מאיסורי שבת. הא דנקט רש"י מאיסורי שבת, ולא נקט ממלאכה, משמע קצת ראי' לדברי צל"ח שהעתקתי בדיבור הקודם, דר' ירמי' שאל רק על מלאכת שבות דרבנן, אבל ממלאכת שבת דאורייתא', פשיט' שהיה רב בדיל:

רש"י ד"ה וקודם גזרה. (א) עד שלא גזרו על הזיעה לבא ובכל דוכתי' דאמרינן כדאמר רבא להזיע מהכא אמרינן עכ"ל:

(**א**) עד שלא גזרו על הזיעה. אבל על הרחיצה בחמין כבר היה גזרו, ולפי"ז מעשה דרב היה בין ב' גזירות. ודע "דעל "הרחיצה בחמין כבר היה נגזר עוד קודם רבי, עיין שבת מ' ע"ב דקאמר והא מעשה דרבי אחר גזירה הוה, ועיי"ש בחידושי רשב"א, שגזירת חמין קדמה לרבי וגזירת "זיעה היתה אחר רבי או באמצע ימיו עיין בצל"ח. ועיין היטב בפרש"י שבת מ' ע"ב ד"ה דהא מעשה דרבי אחר גזירה הוה, ופרש"י שגזרו על "הזיעה וכו' עיי"ש, ולא פרש"י שגזרו על הרחיצה בחמין ודו"ק:

ב ובכל דוכתי' דאמרינן וכו'. ז"ל הצל"ח כעת אינו עולה על זכרוני שום מקום בש"ס שיובא דברי רבא זולת כאן, ובביצה ל"ב ע"א, ודברי רש"י כאן שכתב "ובכל דוכתי', משמע שיש עוד מקומות בש"ס שהובאו דברי רבא עכ"ל:

רש"י ד"ה לכברויי סלי. (א) לעשן אותן בגפרית ובא לאחר שהתפלל של שבת בע"ש עכ"ל:

(**א**) לעשן אותן בגפרית. פי' לעשן הסלים של נצרים בגפרית כדי ללבנן, פי' אחר, מניחים הבגדים בסלים והיו מעשנים תחת הסלים ללבן הבגדים, תרגום ירושלמי גפרית כובריתא (ערוך ערך כבר):

ובא לאחר שהתפלל של שבת בע"ש, פי' כך היה מעשה דר' דימי בר ליואי, ובש"ס דידן לא הזכיר זה, אבל בנוסח הכתב יד (בס' דקדוקי סופרים) הגרס', לכברויי סלי אפניא דמעלייי שבתא, וכן הגרס' ברא"ש עיי"ש:

רש"י ד"ה טעותא הואי., (א) לא קבל עליו תוספת שבת משעת התפלה מדעת אלא יום המעונן היה (ב) וכסבר חשכה (ג) ואח"כ זרחה החמה עכ"ל:

א לא קיבל עליו וכו' מדעת. פי' משא"כ רב עשה כן מדעת ובמתכוון:

ב וכסבר חשכה. משמע שבשאר ע"ש לא היה מתפלל ר' דימי בר ליואי עד שחשכה ודו"ק:

ג ואח"כ זרחה החמה. אפשר שפרש"י כן, משום דמעובד' דפריך עלה, והא אמר אבידן פעם אחת וכו', ג"כ כך היה מעשה ודו"ק:

רש"י ד"ה הואיל והתפללו התפללו. ולא הצריכם להתפלל משתחשך וכו' (א) אבל לענין תוספת וכו' (ב) הואיל ואמר תפלה קבלה היא עכ"ל:

(**א**) אבל לענין תוספת. פי' לענין תוספת של ערב שבת, דהיינו כשהתפלל של שבת בע"ש, כי האי דר' דימי בר ליואי, אע"ג דבטעות הוה, אפ"ה תוספת הוא, ע"י תפלה, ואסור במלאכה:

ב הואיל ואמר תפלה קבלה היא, פי' הואיל דרב אמר שבדל מן המלאכה, לפי שהתפלל של שבת בע"ש, הרי דתפלה היא קבלת שבת על עצמו:

רש"י ד"ה בעלי תריסין. חכמים המנצחין זה את זה בהלכה עכ"ל, תריסין פי' מאתים "צנה, (הוא ל' מגן וצנה), תרגום מאתן "תריסין (מ"א י' ט"ז), פי' אחר ת"ח שנושאין ונותנין במלחמות של תורה, כבעל התריס הזה (ערוך):

רש"י ד"ה האיך יכול החי להכחיש את החי. על כרחי צריך אני להודות שאמרתי לו רשות עכ"ל, ואע"ג דגם אם היה מת, האיך יכול להכחיש את המת, מאחר שמת היה

אמר אמת, ובדרך דרש י"ל דאית' (סנהדרין צ"ז ע"א) ההוא אתרא דקושטא שמי', ולא הוו משני בדיבורייהו, ולא הוו מיית אינש מהתם בלא זימנ' וכו' עיי"ש, ומשמע במהרש"א שם דאמת נקרא חיים, והשיקרא נקרא מת, דשיקרא לא קאי, ולפי"ז הכי קאמר אלמלא אני חי, והוא מת, ר"ל שאני הייתי אומר אמת, והוא היה אומר שקר, יכול החי האומר אמת, להכחיש את המת האומר שקר, עכשיו אני חי והוא חי, שנינו רוצים באמת, האיך יכול החי וכו':

רש"י ד"ה התורגמן. שהיה עומד לפני רבן גמליאל וכו' עכ"ל, והנה ר' חוצפית המתורגמן כאן, הוא היה מעשרה הרוגי מלכות (מצאתי):

רש"י ד"ה אשתקד. שנה שעברה עכ"ל, אשתקד, פי' ונוטריקון שתא קדמיתא (ערוך):

רש"י ד"ה ראש השנה. במס' ר"ה כ"ה ע"א שא"ל גוזר אני עליך שתבוא אצלי במקלך ובמעותיך ביו"הכ שחל להיות בחשבונך עכ"ל, והא דאמרו בר"ה אשתקד צערי', ולא אמרו אשתקד ביו"כ צערי', שהרי גזר לחלל יו"כ שחל בחשבונו, י"ל משום דבר"ה גזר עליו, לכן חישבו מיום שגזר גזירה, דהיינו בר"ה, ולא על יום שגזר, דהיינו על יו"כ, ויש מי שרצה לפרש פרש"י ד"ה בר"ה במס' ר"ה, בבכורות במס' בכורות, דהעם אמרו כן דבמס' ר"ה ובמס' בכורות מוכח דצערי' ודו"ק:

רש"י ד"ה מעשה דר' צדוק. בבכורות ל"ו ע"א, אית' ר' צדוק הוה ליה בכור, רמא לי' שעורים בסל, בהדי קאכיל איבזע שיפתיה, אתא לקמי' דר' יהושע, א"ל כלום חילקנו בין כהן חבר לכהן עם הארץ (ומי חשיד אנא למטיל מום בבכור בכוונ' ככהן ע"הא), א"ל ר"י הן, אתא לקמי' דר"ג ושאל, א"ל ר"ג לא, א"ל והא ר' יהושע אמר לי הן, א"ל המתן עד שיעלו בעלי תריסין לב"המד וכו' א"ל יהושע עמוד על רגליך ויעידו בך וכו':

רש"י ד"ה תא ונעבריה. בואו ונעביר אותו מן הנשיאות עכ"ל, מכאן ראי' למה שמצאתי פלפול על הגאון מהרל"נח בקונטרס הסמיכ' ובר בי רב, שנשיא דאמור על הילל, לא נשיא גמור (דאמרינן אין נשיא בלא סנהדרין) אלא ראש ישיבה עד כאן מצאתי, ולפי"ז הכי נמי נשיא דאית' כאן, לאו נשיא קאמר אלא ראש ישיבה, לכן היה ביד הציבור כאן למנותו ולהעבירו, דהענין מיירי מתלמידים ומבית המדרש. ועיין בתשובת החתם סופר אור"ח סי' מ"א) מענין הרדת אדם מגדולתו, וכן להוריד את הרב מרבנות שלו שקבלוהו עליהם עיי"ש ודו"ק:

רש"י ד"ה לית לי' זכות אבות. ודילמא ענש לי' רבן גמליאל עכ"ל, ואין לדקדק וכי חשיד ר"ג שיענש את מי שממלא מקומו, די"ל משום מי שבא למלא מקום גדולים, צריך ליזהר מאד, ואם אינו עושה כן, מי שהיה קודם לו, מעניש אותו ממילא, מכח מידות הצטרפות

(פי' כשיעמדו זה אצל זה נראה החילוק שביניהם), וכעין הלל מחייב העניים, ר"א בן חרסום מחייב העשירים, יוסף מחייב הרשעים (יומא ל"ה ע"ב). א"נ כדאית' מנחות ק"ט ע"ב, א"ר יהושע בן פרחי' בתחילה כל האומר עלה לה, אני כופתו ונותנו לפני הארי, עתה כל האומר לי לירד ממנה, אני מטיל עליו קומקום של חמין, שהרי שאול ברח ממנה, וכשעלה בקש להרוג את דוד, ופרש"י בתחלה הייתי שונא הרבנות וכל האומר עלה לגדולה וכו', ועכשיו שעליתי לגדולה וכו', ר"י בן פרחי' נשיא היה עיי"ש, כן י"ל לגבי רבן גמליאל כאן:

רש"י ד"ה מעברין לך. יורידוך מן הנשיאות בשביל אחר עכ"ל, פי' כי שמא לא תוכל ליזהר בכל מיני אזהרות, ויגרמו לך ההורדה:

תוס' ד"ה והנותן שלום לרבו וכו' פי' כשאר בני אדם וכו'. א"נ ההוא לכתחלה קאמר וכו' עכ"ל, פי' דקשה לתוס' כאן אסרינן ליתן שלום לרבו, ובב"ק ע"ג ע"ב משמע דמותר, דאמרינן התם תוך כדי דיבור כמה הוה, ומשני כדי שאילת תלמיד לרב שאומר שלום עליך רבי ומורי עיי"ש, ותירץ התוס' דכאן אסרינן רק כשנותן שלום כמו שאר בני אדם, ואינו אומר שלום עליך רבי. א"נ ההוא לכתחלה קאמר, פי' דתלמיד גמור בכל ענין אסור ליתן שלום לרבו כלל, וכדברי רמ"א יור"ד רמ"ב סט"ז, ויליף בירושלמי מדכתיב ראוני נערים ונחבאו לכן אוסר כאן, דמיירי מתלמיד גמור, אבל התם בב"ק מיירי מתלמיד חבר ולכתחלה "קאמר, דלכתחלה אף תלמיד חבר צריך לומר לרבו שלום עליך רבי מצד דרך ארץ, ור' ירמי' כאן דלא אמר מי בדיל "מר, היינו טעמ' שמיהר לידע אם קיבל רב שבת, כדי שיקבל אף הוא שבת מיד, לכן קיצר בלשונו (צל"ח):

תוס' ד"ה הואיל והתפללו וכו'. הכי נמי נימ' וכו' עכ"ל, פי' דודאי הני דצלי של מ"ש בשבת ע"י שחשבו שחשיכה, ודאי שאמרו הבדלה בחונן הדעת, והורה להם רבי הואיל והתפללו התפללו, ועלתה להם ההבדלה שאמרו בח"הד שהיו מותרין במלאכה תיכף משחשיכה קודם שיבדילו (ועיי' ש"ע ס"ס רצ"ט), וא"כ עלתה להם תפלה של מ"ש בשבת לקולא, הכי נמי תועיל תפלת שבת בע"ש, להיות קבלה לחומרא אפי' בטעות. וזה כוונת התוס' בדיבור שאח"ז, שכתבו אע"ג דלא מטא זמן, אין איסורם איסור בעשיית מלאכה וכו', היינו קודם שיבדילו מחדש, אע"ג דטעות' היא, היינו שההבדלה שבאותה תפלה היתה בטעות (צל"ח):

תוס' ד"ה והלכת' כותי' דרב. ונראה דלכן תקנו פסוקים וקדיש וכו' עכ"ל, פי' פסוקים של יראו עינינו וקדיש בין יראו עינינו ותפילת י"ח:

דף כח.

ע"א גמר' תנא אותו היום. פי' שהורידו ר"ג והשיבו ראב"ע לנשיא:

סלקוהו לשומר הפתח וכו'. כאן משמע שהיה בימיהם לב"המד, שומר הפתח, ולשמור שלא יכנס, אלא תלמיד מי שהוא תוכו כברו, ולא משום כדי לגבות שכר ב"המד, ועיין (ביומא ל"ה ע"ב) פעם אחת לא מצא הלל להשתכר, ולא הניחו שומר ב"המד להכנס וכו' עיי"ש, ואפשר ששימש ב' דברים הללו:

כל תלמיד שאין תוכו כברו וכו'. וכעין זה (יומא ע"ב ע"ב) דמי שיש בו תורה ואין בו יראת שמים, דומה לגזבר שמסרו לו מפתחות הפנימיות, ומפתחות החיצונות לא מסרו לו, בהי עייל (עיין מהרש"א):

ההוא יומא אתוספו כמה ספסלי, משמע דבימי רבן גמליאל למדו מיושב, ועיין (מגילה כ"א ע"א) מימות משה עד רבן גמליאל, לא היו למדים תורה אלא מעומד, "משמת "ר"ג "ירדה "חולי "לעולם, "והיו "למדים "תורה "מיושב עיי"ש ודו"ק, ועיי' בצל"ח לעיל ועמוד על רגליך:

חצבי חוורי דמליין קטמא. כדים לבנים מלאים אפר. ואפשר י"ל "כמנין שנתוספו תלמידים, "כמנין "זה אחזו לי' בחלמא חצבי חוורא וכו':

ההיא ליתובי דעתי' הוא דאחזו לי'. ואע"ג דאין זה ישוב הדעת לצדיק גמור, וטפי הוה ישוב הדעת, אי כל עם ה' נביאים (במדבר י"א כ"ט), מ"מ הוי ישוב הדעת קצת:

תנא עדיות בו ביום נשנית וכו'. פי' מס' עדיות כולה בו ביום נשנית (הקדמת הרמב"ם בפי' המשניות עיי"ש). ואין לומר דהיום קצר ומלאכה מרובה ולפלפול כזו, י"ל מתוך שצדיקים היו הספיק להם זמן. ועיין שפ"ח לרש"י לעיל כ"ז ע"א ד"ה בבחירתא, אי גרסינן עדיות בחירק, או עדיות בצרי עיי"ש:

וכל היכא דאמרינן בו ביום וכו'. ומהמקומות דתנן בו ביום, בפ"ה דמס' סוטה ד' משניות, ובפ"ד דמס' ידים ד' משניות, (הקדמ' תוס' יו"ט למס' עדיות):

ואף ר"ג לא מנע עצמו מב"המד אפי לו שעה א'. כעין לעולם אל ימנע אדם עצמו מב"המד אפי' שעה אחת (ביצה כ"ד ע"ב).

דבר זה אית' התם ג"כ על דברי רבן גמליאל, שאמר מותרין הם וכו' עיי"ש, ויש טעם לדבר:

דתנן בו ביום בא יהוד' גר עמוני לפניהם בב"המד וכו' א"ל ר"ג וכו'. פי' הרי ראי' דאף דבו ביום היה ר"ג נשאר עומד בב"המד, דהא משנה זו היא מן המשניות דתנן בו ביום במס' ידים:

מה אני לבוא בקהל. פי' לישא בת ישראל מיד, קודם דור שלישי:

א"ל ר"ג אסור אתה א"ל ר' יהושע מותר אתה לבוא בקהל. דכששניהם בב"המד, אף שחכם א' אוסר, רשאי חבירו להתיר (תוס' ע"ז ז' ע"א ד"ה הנשאל), ומכאן ראי' לדבר ודו"ק:

שנאמר ואסיר וגו'. בענין שניבא הנביא פורעניות על מלך אשור על שדיבר בגודל גסות רוחו כתיב (ישעי' י' י"ג) כי כה אמר (סנחריב מלך אשור) בכח ידי עשיתי ובחכמתי כי נבונותי ואסיר גבולות עמים ועתידותיהם שושתי ואוריד כאביר יושבים. ופי' רד"ק ומצודות, ואסיר גבולות עמים, כי לכל עם יש גבול לארצו וכיון שסנחריב כבש כל הארצות הסיר הגבולים כי נחשב הכל כמלכות אחת, ועתידותיהם שושתי, ואוצרותיהם שוללתי, ולפי שהאוצרות מזומני' לעת הצורך, לכן נקראו בל' ועתידותיהם. והא שבלבל ועירבב כל האומות, מפורש ביותר שם בפסוק י"ד, ותמצא כקן ידי לחיל העמים וכאסוף ביצים עזובות כל הארץ אני אספתי ולא היה נודד כנף ופוצה פה ומצפצף עיי"ש בפרש"י ודו"ק:

וכל דפריש מרוב' פריש. ז"ל הרמב"ם פי"ב מה' איסורי ביאה הכ"ה, כשעלה סנחריב מלך אשור, בלבל כל האומות, וערבם זה בזה, והגלה אותם ממקומם, ואלו המצרים שבארץ מצרים, אנשים אחרים הם, וכן האדומים שבשדה אדום, והואיל ונתערבו ד' אומות האסורים, בכל או"הע שהן מותרין, הותר הכל, שכל הפורש מהן להתגייר, חזקתו שפירש מן הרוב, לכן כשיתגייר הגר בזמן הזה, בכ"מ בין אדומי בין מצרי בין עמוני בין מואבי בין כושי בין שאר האומות, אחד הזכרים ואחד הנקבות, מותרין לבוא בקהל מיד עכ"ל:

וכבר שבו. פי' ודאי כבר שבו.

ואפשר דר"ג דרש דבני עמון ודאי כבר שבו, משום דבפורעניות של מואב כתיב (ירמי' מ"ח מ"ז) ושבתי שבות מואב "באחרית "הימים נאום ה' עד הנה משפט מואב, ואחר פורעניות של בני עמון כתיב (שם מ"ט ו') ואחרי כן אשיב את שבות בני עמון נאום ה' עיי"ש, הרי דבמואב כתיב "באחרית "הימים, ולא כתיב כן בבני עמון:

אמר ר"ג הואיל והכי הוא. פי' שהלכה כר' יהושע ובחנם צערתיה (רש"י שבעין יעקב). והא דאמר ר"ג בתחלה עמוד על רגליך ויעידו בך, י"ל בהיות ר"ג נשיא לא היה רשאי ר' יהושע להורות הלכה כנגדו, אבל אחר שנמנו לראב"ע לנשיא וניתוספו התלמידים ברצונו, רשאי כל אחד להודיע סברתו בפרסום, ויהי' פסק ההלכה אחרי רבים (הכותב):

אמר איזל ואפייסי' לר' יהושע. והנה ר"ג עוד בשעת נשיאתו, היה מחל כבודו לגבי ר' יהושע, כדאית' (קידושין ל"ב ע"ב) שהיה ר"ג עומד ומשקה את הכוס לר' יהושע עיי"ש:

אוי לו לדור שאתה פרנסתו. פי' שהרי פרנס לפי הדור (ערכין י"ז ע"א), לכן אוי לו לדור שכך גרמו מעשיהם, שאין ראוי' להם מנהיג ופרנס אחר. ומכאן י"ל הא דכתיב (דברים י"ז ט') ובאת אל השופט אשר יהי' בימים ההם, ופרש"י ואפילו אינו כשאר שופטים שהיו לפניו אתה צריך לשמוע אין לך אלא שופט שבימיך עיי"ש, י"ל ג"כ מה"ט, שהרי מנהיג לפי הדור, א"כ אתה גרמת שיש לך שופט כזה, לכן אתה צריך לשמוע אליו. ועיין בשפ"ח לקמן נ"ה ע"א לגמר' ד"ה אין מעמידין פרנס על הצבור אא"כ נמלכין בצבור, ג"כ מה"ט עיי"ש:

שאתה פרנסו. מכאן דנשיא ג"כ נקרא פרנס, ועיין פסקי תוס' חגיגה פרק ב', וז"ל הנשיאים היו בימי מלכי ישראל, והמלך עוסק במלחמות, והנשיאים במילי דשמיא עכ"ל, ועי' בשפ"ח לעיל י"ט ע"א לגמר' ד"ה והשקוהו ודו"ק:

במה הם מתפרנסים ובמה הם נזונים. אפרנסהו היינו שאר צרכי אדם, ניזון, היינו מזונות כדי חייו (כרש"י גיטין י"ב ע"ב):

עשה בשביל כבוד בית אבא פייס. פי' כשאמר ר"ג לר' יהושע, עשה ומחול בשביל כבוד בית אבא, פייס ר' יהושע ומחל לו.

ואפשר דר"ג ור"י למדו כן, מענין אבי אביו שלמה בשערי המקדש, כדאית' (מ"ק ט' ע"א) כשביקש שלמה להכניס ארון למקדש, דבקו שערים זה בזה, אמר שלמה כ"ד רננות ולא נענה, פתח ואמר שאו שערים ראשיכם וגו' ולא נענה, כיון שאמר ה"א אל תשב פני משיחך זכרה לחסדי דוד עבדך מיד נענה וכו' עיי"ש:

מאן דלביש מדא וכו'. מדא הוא בגד מעיל החשוב שלובשין המלכים, ולפי שר"ג היה מבני הנשיאים ומלכים מבני יהודה, אבל ראב"ע שהיה כהן, ואין ראוי' להיות מלך ונשיא, כדאית' בפ"ק דסנהדרין לא יסור שבט מיהוד' אלו ראשי גליות שבבבל וכו' עיי"ש, ולזה בא ר' יהושע לומר דמדינא תחזור הנשיאות לר"ג, שהיה מבני הנשיאים, ואין ראוי' לראב"ע שהיה כהן ליטול הנשיאות ממנו, וכמ"ש שנענשו מלכי חשמונאי שהיו כהנים, על שנטלו להם המלכות השייך לזרע דוד (מהרשח"א):

טרוקו גלי. טלוקו, פי' ענין סגירה (ערוך) ור"ל סגורו בעדינו דלא ליתו עבדי דר"ג ולצערו לרבנן, ומשום דר' עקיב' לא היה רוצה שיתפייס ר' יהושע, לכן אמר כן עד שהלך ר' יהושע בעצמו לב"המד:

אמר ר' יהושע מוטב וכו'. פי' לפי שרבנן לא רצו את ר"ג עוד לנשיא, שכן מוכח מד"ר עקיב' שאמר לרבנן טרוקו גלי, א"ר יהושע מוטב דאזיל אנא לגבי' וכו':

טרף אבבא. הכה בדלת, אבל ההוא כובס לא טרף אבבא:

א"ל מזה בן מזה יזה וכו'. פי' ר' יהושע א"ל לראב"ע לפייסי' בהיפך (מהא דלעיל מאן דלביש מדא),:
דלמי שהוא מזרע הכהונה ניתנו. הכהונה דהיינו לראב"ע, ושאינו לא מזה וכו', דהיינו שאינו מזרע הכהונה אסור לו הכהונה אפילו כשהוא מלך או נשיא, כמו שמצינו בעזיהו שנצטרע ע"כ, וכמו שאין אדם נוגע במה שמוכן לך שהיא הכהונה, כן אתה לא תהי' נוגע במה שמוכן לחברך ר"ג שהיא הנשיאות, ומייתי דלא יאמרו לכהן מימיך מי מערה ואפרך וכו', נקט מילי דבע"כ נאמין לכהן בדבר הנוגע בכהונה, דהיינו במה שהם מי חטאת, ולא מי מערה הפסולים להזאה, ונאמין ג"כ לכהן שהוא אפר פרה, ולא אפר מקלה, כן אין לנו לדקדק אחר ר"ג במה שנוגע הנשיאות שלו (מהרש"א ח"א):
למחר אני ואתה נשכים לפתחו. פי' כדרך שמשכימים לפתחי הגדולים וחשובים, ולהראות לרבן גמליאל שבדעתינו להחזירו לגדלתו (מהרש"א):
נעבריה. פי' נעבריה לגמרי' לר"א בן עזרי' מנשיאותו, הלוא אין לנו לעשות כן, דהא מעלין בקודש ואין מורידין:
אתי לקנאויי. י"ל כמו שאין שתי מלכים משתמשים בכתר אחד בשווה (חולין ס' ע"ב):
וראב"ע חדא שבתא, י"ל לפי שא"ל ראב"ע לאשתו, לשתעש אינש יומא חדא בכסא דמוקר' ולמחר ליתבר (לעיל), כ"ש כאן בראב"ע שלא נשבר ונאבד גדולתו לגמרי, לכן נתקיים בו כן, על דעת דכתיב ותגזר אומר ויקם לך, וכעין זה כתבתי בשם מהרש"א, בשפ"ח לגמר' לקמן נ"ג ע"ב ד"ה חד עביד עיי"ש:
ונקרא פושע. פי' מותר לקרותו פושע. ולמדתי כן מדאית' (סנהדרין ק' ע"ב) המגבי' ידו על חבירו אע"פ שלא הכהו, נקרא רשע עיי"ש, ופסקו כן הרמב"ם וש"ע, וכתב הגהת מיימונית בפ"ה מה' חובל ה"ב, שפוסקין דינו לקרותו רשע, לפסול לעדות, וכן פסק ר"א ממיץ אהא דפ' האומנים, דעני המהפך בחררה, ובא אחר ונטלה ממנו, נקרא רשע, שיש לחזן הכנסת להכריז עליו בב"הכנ ברבים עיי"ש. ועיין (תענית ז' ע"ב) כל אדם שיש לו עז פנים, מותר "לקרותו רשע עיי"ש, נקט בפירוש מותר לקרותו רשע ודו"ק, ועיין תוס' ישנים יומא כ"ד ע"א ד"ה העולה:
א"ר יוחנן הלכה מתפלל של מנחה ואח"כ של מוסף ועיין פרש"י לעיל כ"ז ע"א ד"ה מתפלל. ואין לומר הא פשיט' דיחיד ורבים הלכה כרבים, וא"כ הא דר' יוחנן ל"ל, וכעין זה פריך הש"ס (ביצה י"א ע"א), די"ל לפי דגבי זמן שחרית הלכה כר' יהוד' עדד' שעות (לעיל כ"ז ע"א), ולגבי מנחה ג"כ דעבד כר' יהוד' עבד (לעיל שם), לכן צריך ר' יוחנן לאשמעינן דבמוסף אינו כן. וקצת ראי' לדברי ממה שכ' בס' קול רמז, דמש"ה לא גרסינן

במשנה ר' יהוד' אומר עד ז' שעות, לפי שבכל שאר בבי שבמתניתן קיי"לן כר' יהוד', לאפוקי לענין מוסף עיי"ש:

ר' זירא כי הוה חליש מגירס וכו'. ועיין (תענית ז' ע"א) א"ל ירמי' לר' זירא ליתי מר ליתני, א"ל חליש לבי ולא יכילנא, לימא מר מילת' דאגדת' וכו' ודו"ק:

אמר כי חלפי רבנן איקום מקמייהו ואקבל אגרא. ואין זה משמש ע"מ לקבל פרס, די"ל אקבל אגרא שאמר כאן, היינו שיהי' לו בנין רבנן, כדאית' (שבת כ"ג ע"ב) מאן דרחים רבנן הוין לי' בנין רבנן דלזה מותר (מהג"ר שאול). א"נ כדי שיזכה לי"ש, כמו שארז"ל הזהיר במצות מפני שיבה תקום והדרת פני זקן, זוכה לסיפ' דקרא ויראת מאלקיך. ויש לפרש כן במשנה (אבות פ"א) אלא היו כעבדים המשמשין את הרב "שלא ע"מ "לקבל "פרס, אבל מותר כדי "ויהי "מורא "שמים "עליכם, ועי' בשפ"ח לעיל ט' ע"ב לגמר' ד"ה שאם יזכה יבחין:

תנא מיני' ארבעי' זימנין וכו'. עיין (תענית ח' ע"א) ריש לקיש הוה מסדר מתני' ארבעי' זימנין (פרש"י שתתקיים בידו), כנגד מ' יום שניתנ' תורה, והדר עייל קמי' דר' יוחנן למיגמר גמר', ולר' אדא בר אהבה די כ"ד פעמים עיי"ש (מפרשים):

המתפלל תפלת המוספין לר' יהוד' אחר ז' שעות עליו הכתוב אומר נוגי וכו'. פי' משום דלר' יהוד' אחר ז' אינו זמן מוסף עוד, אבל לת"ק דמתניתן, דאמר תפלת המוספין כל היום, ואף דנקרא פושע המאחר כ"כ, מכל מקום לא אמר הכתוב עליו נוגי וגו', ועי' במפרשים. וכן י"ל ג"כ במילת' דר' אלעזר לקמן, "המתפלל שחרית "לאחר "ד' "שעות "לר' "יהוד' עליו הכתוב "אומר "נוגי, דוק לר' יהוד' ולא כת"ק:

על דאחרו זמני מועדיא דבירושלים. פי' ובזמנ' "מועדיא, אית בהו גוני מוספין, לכן שפיר דרשו על המאחר מוסף (ר"י עמדין). ואע"ג דזמני' מועדיא אינ' בירושלים לבד, י"ל דתרגום "בירושלים, לפי שירושלים הוא מקום התפלה (כדלקמן ל' ע"א) תל תלפיות, וכן פרש"י (בראשית כ"ח י"ז) וזה שער השמים עיי"ש, וכן ירושלים הוא מקומם ברגלים שעולים שמה לרגל **מאי** משמע דהאי "נוגי לישנ' "דצער" הוא וכו'. והא דגבי מוסף דלעיל דרש לר' יהוד' נוגי לישנ' "דתברא וכליון, דהוא גרוע מלשון "דצער" בעלמ', י"ל משום דתפלת שחרית יש לה תיקון קצת, דמתפלל אותה בנדבה, ויש לו מיהת שכר תפלת נדבה, משא"כ במוסף דאין מתפללין אותה נדבה, ומעוות שלא יוכל לתקון הוא (מהרשח"א):

דף כ"ח ע"א רש"י ד"ה הכי גרסינן דילמא מעברין לך, אמר לה יומא חדא לישתמש בכסא דמוקר' והדר ליתבר. ויש גורסין דילמא מעברין לך, אמר לה מעלין בקודש ולא

מורידין, אמרה ליה דילמא עניש לך, אמר לה לישתמיש אינש יומא חדא בכסא דמוקר' והדר ליתבר, והטעם דרש"י לא גרס כן, י"ל משום דע"כ תשובה זו מעלין בקודש אינה, דהא הורידו לר"ג, וגם קושי' דילמא ענוש לך אינה, דהא כבר אמרו והוא עשירי לעזרא, דאית לי' זכות אבות (עיין במהרש"א):

רש"י ד"ה

(**א**) כסא דמוקרא. כוס זכוכית (לבנה) יקרה וכו' (ב) ואומרי' בני אדם במשל הדיוט יום א' ישתמש בו בעליו ויתכבד בו ואם ישבר ישבר עכ"ל:

(**א**) כסא דמוקרא. ויש גורסין כסא דמנקרא מל' בנקרת הצור, כלומר כוס זכוכית חקוקות צורות, שהוא יקר מאד (ערוך):

ב ואומרי' בני אדם במשל הדיוט יום א' ישתמש בו וכו'. לאשתו אמר כן לפי שנשים דעתן קלות להתפתות.

א"נ הכי קאמר לה, אם לענין הנאות עוה"ז הקלה אומרי' כן, כל שכן לענין עבודת הש"ית הקיים, שיש קונה עולמו בשעה אחת (כדאית' ע"ז י' ע"ב), ועל זה שפיר אמרה לי' לית לך חוורתא, שהרי נאה לדרשן להיות זקן, ואז דבריו נשמעי', ויכול לקנות עולמו, אבל אתה "לית "לך "חוורת'. ובזה מיושב למה השיבה תחלה, דילמא מעברין לך, ולא השיבה לית לך חוורת', עד שאמר לה הא מילת', לישתמש אדם יומא חדא וכו' ובמה שפרשתי ניחא:

רש"י ד"ה שפחמי אתה. עושה פחמים, וי"א נפח עכ"ל, ובתשובת תשב"ץ מדקדק, אי ר' יהושע פחמי היה, א"כ איך היה אב"ד וכו'. אבל ברמב"ם בפי' המשניות אבות פ"ד מ"ו האריך בדבר, והביא שם מכתובות ק"ה ע"א, דר"ה היה דיין בא"י והיה דלי דולאה עיי"ש, וכ"כ בפ"י מה' מתנות עניים הי"ח, לעולם ידחוק אדם עצמו ויתגלגל בצער, ואל יצטרך לבריות וכו', גדולי חכמים היו מהם חוטבי עצים ונושאי הקורות ושואבי מים לגנות ועושים הברזל והפחמים, ולא שאלו ולא קבלו מהציבור כשנתנו להם עיי"ש:

רש"י ד"ה נעניתי לך. דברתי למולך וכו' עכ"ל, נעניתי פי' מל' שעניה בקול רם, כמו נענה ר' ישמעאל (גיטין פ"ו ע"א). א"נ נכנעתי ונשפלתי מלפניך, מל' "לענות מפני (הגהת הרש"ש). א"נ כדכתיב נעניתי עד מאד ה' חייני כדבריך (תהלים קי"ט), ופרש"י נעניתי נעשיתי "עני ושפל וכו' עיי"ש:

רש"י ד"ה אפר מקלה. אפר הקלוי בתנורים ובכירות כלומר אפר סתם עכ"ל, פי' שמי שאינו כהן, אין ראוי שיאמר לכהן על אפר מפרה אדומה שלו, שהיא אינה אפר מפרה אדומה, אלא אפר סתם של איזה דבר חול שנשרף, ועיי' רש"י תענית ט"ו ע"א ד"ה אפר מקלה:

רש"י ד"ה שבת של מי היתה. במס' חגיגה ג' ע"א:
רש"י ד"ה ואותו תלמיד. ששאל תפלת ערבית רשות או חובה רשב"י הוא עכ"ל, פי' דדוק' רשב"י שאל שאלה זו, משום דאפילו למ"ד תפלת רשות, היינו שנדחית מפני מצוה עוברת, אבל בחנם אין לבטלה, ולפי"ז לרשב"י שתורתו אומנתו, והוי עסק התורה אצלו, מצוה עוברת, לכן אי תפלת ערבית רשות, אין לו לבטל מתורה לתפלת ערבית, וא"כ לרשב"י יש נפקות' אם הוא רשות, משא"כ אדם אחר איך לבטלה, אפילו אם היה רשות, רק באופן רחוקה אם מזדמן לו מצוה עוברת (מעין הברכות). ואע"ג דרשב"י לא היה פוסק מתורתו, אפילו לשאר תפלות שהם חובה כדאית' (שבת י"א ע"א), וי"ל דלכאור' יש לדקדק למה לא תנו ריש הברייתי' ת"ר מעשה ברשב"י שבא לפני ר"י וכו', ולמה תנו מעשם בתלמיד אחד, ויש לומר לאשמעינן שאז כששאל רשב"י שאלה זו, עדיין תלמיד היה, ולפי"ז י"ל התם (בשבת י"א) מיירי בשעה שהיה רשב"י במדרגתו, שהיה מהחברים הגדולים, ולאחר שיצא מהמערה (שבת ל"ג ע"ב), כדמשמע שם, שאז לא פסק לשום תפלה, משא"כ כשעדיין תלמיד היה, פסק מתורתו לתפלה שהיא חובה, משא"כ לתפלה שהיא רשות לא היה רוצה לפסוק מתורתו, לכן שפיר שאל על תפלת ערבית אי רשות או חובה:
רש"י ד"ה ונקרא פושע. המאחר כ"כ עכ"ל, הנה מל' הרמב"ם וכן מל' ש"ע רפ"ו ס"א, משמע הך ונקרא פושע דהכא, פי' המאחר להתפלל אחר שבע שעות עיי"ש, וכן כ' הגהת אשרי דז"ל א"ר יוחנן המתפלל תפלת המוספין אחר שבע שעות נקרא פושע, אבל מנוסח הגמר' שלפנינו משמע דר' יוחנן דאמר ונקרא פושע, קאי אמילתי' דת"ק דאמר תפלת המוספין כל היום, ולא קאי אדר' יהו ד' דאמר עד ז' שעות ודו"ק:
רש"י ד"ה מתפלל של מנחה. מאחר שהגיע יע זמנה כדי להקדימה בתחלת זמנה "שלא יקרא "פושע "גם "עליה עכ"ל, ואע"ג דבמנחה לא אמרינן שנקרא פושע מי שאינו מתפלל מנחה מיד בתחלת זמנה, ועי' לקמן כ"ט ע"ב עם דמדומי חמה ובשפ"ח לעיל ב' ע"א לתוס' ד"ה מברך, שדוד המלך התפלל מנחה מיד בצהרים עיי"ש, דיש לומר שפרש"י כאן קאי כמו שכ' התוס' ד"ה הלכה מתפלל, דמיירי שיש לו לעשות דבר מצוה, דאם לא יתפלל תיכף, יהי' מוכרח להתאחר עד קרוב לסוף היום, אז ודאי נקרא פושע, מעדליינו עלה במערב' כדלקמן כ"ט ע"ב (צל"ח):
רש"י ד"ה ואח"כ של מוספין. הואיל ואיחר וזמנה אינה עובר וכו' עכ"ל, משמע דאי הוה זמנה עוברת, היו רבנן נ"כ מוד' דעוברת קודמת לתדיר, ועיין לעיל כ"ז ע"א רש"י ד"ה מתפלל ובשפ"ח שם, ותוס' ד"ה ת"ש ודו"ק:

רש"י ד"ה מאן אמר הלכה בב"המד. מי מבני ישיבה אמר בב"המד שהלכה כר' יהוד' עכ"ל, פי' לא ששאל מי אמר היום איזה הלכה בב"המד, אלא לפי שנאמר לו לר"ז, שאמרו בב"המד שהלכה כר' יהוד', לכן שאל לר' נתן, מי היה אומר הלכה כר' יהוד', ואפשר שלמד רש"י ז"ל לפרש כן, מדהשיב לו ר' נתן, הכי א"ר יוחנן אין הלכה, ולא השיב לו, ר' יוחנן אמר אין הלכה כר' יהוד':

רש"י ד"ה דמספק' לי בריב"ל. סבור הייתי שריב"ל אמרה עכ"ל, פי' שמא ריב"ל אמרה:

תוס' ד"ה ושל מוספין כל היום. הקש' הר"ר שמשון ז"ל דאמרינן (בפסחים כ"ח) מוספין בשש (א) בזיכין בשבע וכ"ת ה"מ למצוה אבל דיעבד כל יומא זמנה הוא (ב) הרי (בתמורה י"ד) משמע שהמוספין היו נשחטי' עם התמיד ונקטרי' עמו (ג) ותירץ דהתם מיירי בשבת עכ"ל:

(**א**) בזיכין. בשפ"ח לעיל י"א ע"ב לרש"י ד"ה למשמר היוצא, שם העתקתי מהענין בזיכין עיי"ש, ומשמע שם מל' הרמב"ם, וכן מלשונו בפ"ו מה' תמידין הי"א, וכן מרש"י (שמות כ"ה כ"ט) שרק שתי בזיכין היו עיי"ש, אבל מל' רש"י (ויקרא כ"ד ז') משמע שד' בזיכי לבונה היו, דז"ל רש"י שם שעל כל אחת משתי המערכות של לחם הפנים, היו שני בזיכי לבונה מלא קומץ לכל אחת וכו' עיי"ש ודו"ק:

ב הרי בתמור' וכו'. צ"ל הרי ביומא דף ע' משמע שהמוספין היו נשחטי' עם התמיד של שחר וכו'. ר"ל דשם אית' דקיי"לן כר' עקיב', ויליף לה מדכתיב ברגלים מלבד עולת הבקר אשר לעולת התמיד, ויליף יו"כ מהם, וא"כ האיך קאמר מוספין בשש, דהא התמיד קרב לכל המאוחר בד' שעות, אלא ע"כ בדיעבד קאמר דכשר בשש, וא"כ האיך קאמר כל היום (מהרש"ל ומ"א רפ"א סק"ב) (ג) ותירץ דהתם מיירי בשבת. פי' ההיא דמוספין בשש, מיירי בשבת, דלא ילפי מרגלים וה"ה בר"ח, לכן מקריבין בשם, אבל באמת בדיעבד כל היום זמנה, כדאית' בפ"ב דתמור' (מ"א רפ"א סק"ב). וקצת ראי' דמיירי בשבת, דהא תנא בהדדי מוספין בשש ובזיכין בשבע, ובזיכין לא היו מקריבין אלא בשבת בלבד, כמו שהעתקתי בד"ה בזיכין עיי"ש, א"כ מוספין בשש ג"כ מיירי בשבת. ולפי"ז איכ' ג' זמנים למוספי', א' ברגלים עם תמיד של שחר, ב' בשבת לכתחלה בשש, ג' בדיעבד כל היום, ועיין במהרש"א ובמ"א שם:

דף כח:

ע"ב גמר' א"ל איבעי' לי' למר לצלויי צלותא דמוספין ביחיד וכו'. והא דלא א"ל איבעי' לי' "לכנפי "למר "עשרה וליצלי צלותא דמוספין, וליטעום מידי ולמיתי, כדא"ל ר' יצחק לר' נחמן (לעיל ז' ע"ב) וביותר יש לדקדק דהא איכ' מ"ד (לקמן ל' ע"א) דאין תפלת

המוספין אלא בצבור, ואמר שמואל מימי לא מצלינ' צלות' דמוספין ביחיד וכו' עיי"ש, די"ל אי משום טירחא (כדלעיל שם), א"נ משום דאותן עשרה שיבקש, לא יבואו שלא לאחר הדרשה דר' יוסף:

א"ל ולא סבר מר להא דא"ר יוחנן אסור לאדם שיקדים תפלתו לתפלת הציבור. והא דלא דא"ל ולא סבר מר להא דא"ר יוחנן וכו' ואני תפלתי לך ה' עת רצון, אימתי עת רצון בשעה שהציבור מתפללין (לעיל ח' ע"א), די"ל דכאן אמר "אסור, לכן הבי' להא מימר. א"נ י"ל דעת רצון בשעה שהצבור מתפללין, שייך רק בתפלת שחרית ומנחה וערבית, דהיא תפלה של רחמי, משא"כ בתפלת מוסף, ועיין בשפ"ח לעיל כ' ע"ב לרש"י ד"ה וחייבין, ותוס' לעיל כ"ו ע"א ד"ה איבעיא. וקצת ראי' מדברי (רמ"א סי' צ' ס"ט) דז"ל יכון להתפלל בשעה שהציבור מתפללין, וה"ה בני אדם הדרים בישובים, ואין להם מנין, מ"מ יתפללו "שחרית "וערבית, בזמן שהציבור מתפללין עיי"ש, הרי דהזכיר רמ"א רק שחרית וערבית, ולא הזכיר מוסף, אלא שלא הזכיר ג"כ מנחה ודו"ק:

מה מקום לתפלה "זו. פי' ששאלו רק על תפלה בכניסתו למה, דבשלמ' ביציאתו מב"המד, שהוא עלול לחטוא, נכון להתפלל על העתיד, משא"כ בכניסתו מה טיבו של תפלה זו, הא ב"המד והתורה מגין, ואמר להם תרתי לא ידעתם, חדא שגם בכניסתי, אני מתפלל שלא יארע דבר תקלה על ידי, והוא שלא יהי' תורתי שלא לשמה, וביציאתי אין תפלתי על העתיד, אלא על העבור, אני נותן הודאה על חלקי. ובס' קול רמז כבר כ' וז"ל מה מקום וכו', שמעתי אומרים ששאלות "מה "מקום, מררחז דקיי"לן דהנכנס להתפלל יכנוס שיעור ב' פתחים, ור' נחוני' היה ונשא אותה תפלה מיד בכניסתו, ולכן שאלוהו מה מקום, ובזה אני מתרץ הא דלא א"ל מה מקום "לתפלות "אלו, שהרי ב' תפלות היו בכניסה וביציאה, אלא לא היה קשה להם מתפלה שני', שמי שיוצא מב"הכ מותר להתפלל תחנונים, אלא על הכניס' שאלוהו וכו' עיי"ש:

בכניסתו מה אומר. לא קאי על ר"נ בן הקנה, אלא על כל הנכנס ויוצא מב"המד, ועי' בט"ז אור"ח ק"י ס"ק ח':

שלא יארע דבר תקלה על "ידי. פי' בהוראה שבא לידי מעשה, שאי אפשר לתקן עוד:

ולא "אכשל "בדבר "הלכה וכו'. פי' אפילו בהוראה שלא בא לידי מעשה עדיין, אלא ביצאה ההוראה, ועדיין יש לתקן, וישמחו "בי "חבירי, על שזכיתי לתקן עד שלא בא לידי מעשה. ובתשובת החתם סופר אור"ת סי' ר"ח ובפתיחה ליו"ד פי' ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חבירי להחזירני מטעותי, כמו שמצינו ברבא החזיר את ר' עילישׁ כדאית' בב"ב קל"ג ע"ב:

ולא "אומר על טמא טהור וכו'. פי' אפילו באמירה, דהיינו אמירה שאינה של ההוראה, אלא של לימוד לבד:

ששמת חלקי מיושבי ב"המד. ואע"ג דצדיק ורשע לא קאמר (כדלקמן ל"ג וע"ב רש"י ד"ה הכל), מ"מ אלמלא הקב"ה עוזרו לא יכול לו (סוכה נ"ב ע"ב):

שאני משכים והם משכימים. פי' אני משנים קודם להם, ואיני צריך התעוררות שלהם, ועי' בשפ"ח לעיל י"ז ע"א לגמר' ד"ה אני. ובדרך זה פי' אבן עזרא (דברים י"ג ל') השמר לך פן תנקש אחריהם וגו' לאמר איכה יעבדו הגוים האלה את אלהיהם ואעשה כן גם אני, ופי' הא"עז "ואעשה "כן "גם "אני, פי' ללמוד מהם לעבודת השם, לא תעשה כן וגו'. ובזה פי' גיסי רבינו הגאון מהו"ר הילל ל"ש זיע"א אב"ד קאלאמע (בראשית כ"ח ע"א) ושבתי בשלום אל בית אבי, פרש"י שלא אלמוד מדרכי לבן, פי' שלא אלמוד מעבדתו לתרפיו התעוררות לקיום תרי"ג מצות **אני** עמל ומקבל "שכר והם אינם מקבלים שכר. ולא הוה כעובד ע"מ לקבל פרס, אלא שהשכר הוא ממילא, וכעין שפרש"י (תהלים ק' ב') עבדו "את "ה' "בשמחה, וכל כך למה, דעו כי ה' הוא האלהים, שמשלם שכר פעולתם, אבל עובדי ע"ז אין להם לעבוד בשמחה, שאין משלם להם שכר:

והם אינם מקבלים שכר. ואין לדקדק דמשמע שכר לא מקבלי, ועונש ג"כ לא מקבלי, ואח"כ אמר "והם "רצים לבאר שחת, די"ל כיתות כיתות יש ביניהם, יש דלא מקבלי לא שכר ולא עונש, ויש דאפילו עונש מקבלי, דהיינו רצים לבאר שחת:

ת"ר כשחלה "ר' אליעזר נכנסו תלמידיו לבקרו וכו' וכשחלה "ר' "יוחנן בן זכאי נכנסו תלמידיו וכו'. הנה ר"א תלמיד של ריב"ז היה, כמפורש (סוכה כ"ח ע"א) וכך היה תלמידו ר' אליעזר נהג אחריו, וכן (גיטין נ"ו ע"א) עיי"ש, וכאן הקדים בבריית' זו, ענין דר"א קודם ענין דריב"ז. ועי' במס' דרך ארץ רבה פ"ג גורס ראב"ע ודו"ק:

למדנו אורחות חיים וכו'. י"ל לפי שחלה רבם, לכן אמרו לו שילמדם אורחות חיים, ומת"כ יזכה הוא לחיים ויתרפא, כעין המבקש רחמים בעד חבירו, והוא צריך לאותו דבר, הוא נענה תחלה (בב"ק צ"ב ע"א), אלא שלא ירגיש ר"א רבם ויצטער על חליו, לכן נתנו טעם לדבריהם, כדי "שנזכה "בהן "לחיי "העוה"ב:

הזהרו בכבוד "חבריכם וכו'. הזהיר בדבר זה בראשונה, י"ל לפי שבחבר הרגיל עמו, בקל מיקל בכבודו, ובפרט כשרואה שנכשל בדבר הלכה, משא"כ בת"ח שאינו רגיל עמו כ"כ. א"נ לפי שאזהרה זו שייך ג"כ לתלמידים שלא נשאו נשים עדיין, או לאותן שלא זכו לבנים. א"נ לפי שדרך ארץ קדמ' לתורה.

והטעם י"ל דמת"כ ילמדו קו"ח אם מפני ב"וד כך, שצריך לנהוג בר כבוד, לפני ממ"ה הקב"ה עאכ"וכ, ועיין מזה בשפ"ח לעיל ט' ע"ב לגמר' ד"א שאם, ולעיל ע"א ד"ה אמר:
וכשחלה ר' יוחנן בן זכאי נכנסו תלמידיו וכו' א"ל תלמידיו נר ישראל וכו'. דאית' (בסוכה כ"ח ע"א) אמרו עליו על ר"י בן זכאי, שלא הניח מקרא, משנה, גמר', הלכות, ואגדות, דקדוקי תורה, דקדוקי סופרים, קלים וחמורים, וגזרות שוות, תקופות וגמטריאות, שיחת מלאכי השרת, ושיחת שידים, ושיחת דקלים, משלות כובסין, משלות שועלים, דבר גדול, ודבר קטן, דבר גדול מעשה מרכבה, דבר קטן הויית דאבייי ורבא וכו' עיי"ש:
עמוד "הימיני. פי' עוסק בתורה לשמה, כדאית' (בשבת ס"ג ע"א) אורך ימים בימינה, למיימינין בה, דעוסקין לשמה, "אורך "ימים, וא"כ "למה "אתה "בוכה:
ואני יכול לפייסו בדברים וכו'. פי' דד' דברים שמנה עד כאן, דהיינו א' שהיום כאן וכו', ב' שאם כועס וכו' ג' ואם אוסרני וכו', ד' ואם ממיתני וכו', הם ודאי, ושני דברים הללו, ואני יכול לפייסו בדברים, ולשחדו בממון, הם לכל הפחות ספק, דפעמים יכול לפייסו ולבחדו. ובשמנה לקמן ששה עניינים להיפך לפני מלך ממהקב"ה, הם כולם ודאי:
לעולם ולעולמי עולמים. פי' לעולם ועד, וכתרגום אונקלוס, ה' ימלוך "לעולם "ועד (שמות ט"ז י"ח), ה' מלכותי' קאם "לעלם "ולעלמי עלמיא:
שתהא מורא שמים עליכם כמורא ב"וד. בדרך דרש כמו שאדם נזהר שלא לצנן ולקלקל גופו, דהיינו ב"וד שלו, כך יראה מורא שמים ויזהר שלא לצנן ולקלקל נשמתו חלק ה' ממעל (שמעתי). א"נ שתהא מורא שמים, מעבירות שבין אדם למקום, כמורא ב"וד, כמו שיש לו מורא מעבירות שבין אדם לחבירו, לגנוב ולרצוח:
פנו כלים מפני הטומאה. והא דהזהיר אותן בזה. י"ל שלא יבואו להקל ולומר צדיקים אינם מטמאין, וכדאכריזו בפטירת רבינו הקדוש (מג"ת).
א"נ י"ל שלא יאמרו תלמידיו, שרבם ברכם רק ביראת שמים, ולא במילי דממונא משום דממון לא היה חשוב בעיניו כלל, לכן ציוה פנו כלים וכו' להודיע להם, איך הכסף נחשב בעיניו, שהוא חס אפילו על כלי חרס, שאין להם טהרה במקוה (כרש"י ויקרא י"ד ל"ו), ובכל זה אני מברך אתכם רק ביראת שמים, משום דאין לך מדה טובה הימנ' דכול' בה:
והכינו כסא לחזקי' וכו' משום דבתחילה אמר איני יודע היכן מוליכין אותי, בישר להם אח"כ כי חזקיהו מלך יהוד' בא לכבודו לקראתו (לק"ח). א"נ משום דציוה להם פנו כלים מפני הטומאה, וא"כ שמא יפנו ולא יניחו אפילו כסא בבית, דהא מדרבנן פשוטי כלי עץ, דהיינו כגון כסא, מקבל טומאת מת (רמב"ם פ"א כלים הט"ו), לכן צריך לצוות, והכינו כסא לחזקי' וכו', שלריב"ז היה נשמה חזקיהו המלך (מג"ת):

בכל יום ויום מתפלל י"ח וכו'. בכל יום ויום לאו דוק', דהא בשבת וביו"ט מתפלל ז' (כדלקמן כ"ט ע"א), ואפשר דנקט בכל יום משום דבשבת ג"כ היה ראוי להתפלל י"ח, אלא דלא אטריחו רבנן (כדלעיל תוס' כ"ו ע"ב ד"ה טעה):

אם שגורה תפלתו בפיו. אם אומר אותה במהירות ורגילות במרוצה, שא"צ להתיישב בסגנון כל ברכה, שאינו נתבלבל לשונו (עיין רש"י לקמן ל"ד ע"ב ד"ה אם ובת"י כאן):

העושה תפלתו קבע. שתפלתו דומ' עליו כמשא, ול' קבע אומר חוק קבוע עלי להתפלל וצריך אני לצאת ממנה (ר' עובדי'):

אין תפלתו תחנונים. אין בה רוח חן, אע"פ שיוצא יד"ח (ת"י):

ר' יהושע אומר הה לך במקום סכנה מתפלל וכו'. לעיל מיירי ר' יהושע מכל אדם, וכאן מיירי מהולך במקום סכנה:

הושע ה' את עמך את שארית ישראל בכל פרשת העבור וכו'. י"ל כנגד ג' מדרגות, צדיקים בינונים רשעים אומר כן, הושע ה' את "עמך, היינו צדיקים, שראוין לקרוא עמך, את "שארית "ישראל, היינו "בינונים, שנשארו עוד בישראל, בכל "פרשת "העיבור, היינו "רשעים (כדמפרש לקמן כ"ט ע"ב) אפילו בשעה שהם עוברים על ד"ת, יהיו כל צרכיהם של ג' מדרגות הללו לפניך. וכעין זה י"ל נוסח שומר ישראל שמור שארית ישראל ואל יאבד ישראל האומרים שמע ישראל, ור"ל "שומר "ישראל, היינו צדיקים, ואח"כ מתפלל "שמור אף "שארית "ישראל, היינו בינונים, ואח"כ מתפלל "ואל "יאבד "ישראל, אלו שאין להם זכות אלא האומרים שמע "ישראל, וכעין שאיתא (סוטה מ"ב ע"א) שמע ישראל אפילו אין בכם זכות אלא קיש בלבד, כדאי אתם שיושע אתכם:

ואם אינו יכול להחזיר את פניו. פי' שאינו יודע לכוין את הרוחות, לאיזה צד איכ' ירושלים, כגון כמנהגינו צד מזרח (כדלקמן ל' ע"א):

כנגד י"ח אזכרות בהבו וכו' ובק"ש. ז"ל בעל הטורים (שמות מ' ל"ג) י"ח פעמים כתיב כאן כאשר ציוה ה' את משה וגו', כנגדם תקנו י"ח ברכות, ואחד כאשר ציוה ה' כן עשו, תקנו כנגדו ברכת המינים, ויש בהם קי"ג תיבות, וכנגד זה תקנו בסופי הברכות קי"ג תיבות, כמו בא"י מגן אברהם, וכן האחרינ' וקי"ג פעמים לב בחומש, שצריכין כונת הלב עכ"ל. ובס' יפה עינים כתב שבירושלמי אית' כנגד י"ח צווים שבפרשת המשכן, וכנגד י"ח פעמים שנזכרו אבות בתורה:

כנגד י"ח אזכרות שבק"ש. עי' בשפ"ח לעיל ב' ע"א לרש"י ד"ה עד אות ד' עיי"ש:

א"ר תנחום אריב"ל כנגד י"ח חוליות שבשדרה. לפי הנראה ר' תנחום פליג אר' הלל ואר' יוסף, וא"כ נ"ל ור' תנחום אריב"ל אומר וכו', ועי' במבוא התלמוד בכללי הגמר' ד"ה על:

המתפלל צריך שיכרע עד וכו'. ולא הזכיר כאן באיזה ברכה, שצריך לכרוע בהם, אלא (לקמן ל"ד ע"א) תני' מקום הכריעה בתפלה, וכאן תני' כיצד צריך שיכרע, ודין הכריעה והזקיפה תני' (לעיל י"ב ע"א) ודו"ק:

כנגד אל הכבוד הרעים. והיינו דאמר דוד המע"ה, בבוא דואג האדומי, והלשין עליו, (תהלים נ"ב ז') גם אל יתצך לנצח יחתך ויסחך מאהל ושרשך מארץ חיים סלה, פי' הזכיר עליו דוק' שם אל, לומר אף ששם "אל, הוא רחמים (כרש"י שמות ל"ד ו'), וחסד כדכתיב (תהלים נ"ב ג') חסד אל כל היום, אפ"ה שם אל יתנך לנצח ויסתך, שהרי תיקנו ברכת הצדוקים, כנגד שם אל הכבוד הרעים, ובברכת הצדוקים שם מתפללים ולמלשינים אל תהי תקוה וכו' וכולם מהרה יכרתון וכו':

כנגד אחד שבק"ש. פי' כשיכלו הרשעי' והצדוקים יהי' קב"ה שמו אחד שלם (נ"י):

חוליא קטנה שבשדרה, פי' וי"ח גדולות הרי י"ט (נ"י):

על הסדר. פי' כסדר משפט המקראות, כדאית' (מגילה י"ז ע"ב). אבל בבית יוסף סי' קי"ב כתב וז"ל מצאתי באגדה מאי על הסדר, זה סדר עולם, שכן מצינו י"ח ברכות של תפלה, מעולם היו מתוקנות זו אחר זו, וכיון שבאו אנשי כנסת הגדולה כללום ותיקנום כסדרן, כשניצול אברהם מאור כשדים פתחו מלאכי משרת ואמרו מגן אברהם, כשנעקד יצחק אמרו מחי' המתים, כשבא יעקב ופגע בשערי רחמים והקדיש שמו של הקב"ה אמרו האל הקדוש, כשלמד גבריאל ליוסף ע' לשון אמרו חונן הדעת וכו', כשריפא רפאל לאברהם אמרו רופא חולי, כשזרע יצחק ומצא ק' שערים אמרו מברך השנים, כשבא יעקב למצרים ונתקבצו השבטים עם יוסף אמרו מקבץ נדחי עמו ישראל וכו', כשנכנסו ישראל לארץ ונתקיים להם ונתתי שלום בארץ אמרו המברך את עמו ישראל בשלום עיי"ש דברים באריכות:

שמואל הקטן. בימי רבן גמליאל היה, ותלמידו של הילל היה, וראוי שתשרה עליו שכינה, ונתנבא בשעת מיתתו כדאית' (סנהדרין י"א ע"א), ונקרא שמואל הקטן, לפי שהיה מקטין עצמו א"נ שהיה מעט קטן משמואל הרמתי (מדרש שמואל אבות פ"ד בשם הירושלמי ופרש"י שם):

דף כ"ח ע"ב רש"י ד"ה מה מקום. כלומר מה טיבה עכ"ל, ובת"י מה עניין, ועיין בשפ"ח לעיל כ"ב ע"א לגמר' ד"ה מה טיבן:

רש"י ד"ה ולא אכשל. וישמחו חבירי על כשלוני הרי רעות שתים וכו' עכ"ל, פי' חדא שאני אכשל בדבר הלכה, ושנית שחברי ישמחו על כשלוני ויקבלו עונש על זה (תוס' יו"ט), ורבינו עובדי' לא גרס תיבת שתים עיי"ש, ועיין בשפ"ח לגמר' ד"ה ולא אכשל:

רש"י ד"ה יושבי קרנות. תחנונים או עמי הארץ שעוסקים בדברי שיחה עכ"ל, ומה שפרש"י שעוסקים בדברי שיחה, קאי ג"כ על חנונים, אבל חנונים שעוסקים בפרנסת ביתם, ודאי אינם בכלל יושבי קרנות. וז"ל הערוך, יושבי קרנות, פי' אינשי דלא עיילי לבי מדרשא, אלא שרגילין שיושבין בקרנות העיר (ל' קרן זויות) ועוסקין בדברי שיחה, ישיחו בי יושבי שער (תהלים ס"ט י"ג), תרגום ימללון עלי יתבי תרע בי קרנאתא עכ"ל:

רש"י ד"ה מן ההגיון. לא תרגילום במקרא יותר מדאי משום דמשכא וכו' עכ"ל, ועיין (שבת קט"ו ע"א) אין קורין בכתובים בשבת בזמן הדרשה, מפני ביטול בית המדרש, ופרש"י לפי שקריאות כתובים משכי לבא, וטוב להן לשמוע הדרשה מלקרות בכתובים עיי"ש, וכן אית' (ביומא י"ח ע"ב) ובמה קורין לפני כה"ג בליל יו"כ באיוב ובעזרא ובדברי הימים ומרש"י שהן דברים ממשיכין את הלב לשומען ואין שינה חוטפתו עיי"ש, והנה שם אית' רק בכתובים, וכאן אית' במקרא ודו"ק. וז"ל הערוך ערך הג, מנעו בניכם מן ההגיון, פי' מפתרין פסוק כצורתו, וכן ההוגה את השם באותיות (שמוציא את השם באותיות הכתובים) עכ"ל. ובס' ענף יוסף פי' הגיון, נקרא לאגי"ק, והוא ראשית למוד חכמת פלוסופים:

רש"י ד"ה דעו לפני מי וכו'. כדי שתתפללו ביראה ובכונה עכ"ל, הקדים רש"י "ביראה ואח"כ "בכונה, י"ל כדדרש (לקמן ל' ע"א) אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש, דכתיב עבדו את ה' ביראה עיי"ש בפרש"י, ומאחר שתתפללו ביראה, ממילא איכ' כונה. ומכאן קצת ראי' לדברי רבינו יונה לעיל י"ב ע"א, דאע"ג דמצות א"צ כונה, ה"מ בדבר שיש בו מעשה, שהמעשה הוא במקום כונה, אבל במצוה שתלוי באמירה לבד, ודאי צריך כונה וכו' עיי"ש. ודע די"ל דר' אליעזר לשיטתו אמר כן, דאמר ר"א לקמן במשנה, כל העושה תפלתו קבע אין תפלתו תחנונים:

רש"י ד"ה עמוד וכו' הימיני לעולם חשוב עכ"ל, והענין הימיני לעולם חשיב, עי' מזה בבאר היטב אור"ח סי' ד', דלכן יתחיל בנטילת ידים ליטל ולישמש בראשונה ביד שמאל על יד ימין, להגביר ימין על שמאל, ולכן יאמר בנטילת יד ימין, יד הגדולה, ויד שמאל יד החזקה עיי"ש:

רש"י ד"ה פטיש. המפוצץ פי"ק בלע"ז (שפיצהאקקע):

רש"י ד"ה אוסרני. חובש אותי עכ"ל, פי' אוסרני הוא מל' אשר אסירי המלך אסורים (בראשית ל"ט כ'), ולא כמו שמתרגמי' ויאסור אותו לעיניהם:

רש"י ד"ה מיתת עולם. לעו"הב עכ"ל, פי' לפי שהצדיקים במיתתם נקראים חיים (לעיל י"ח ע"ב), א"כ אם ממיתני, שיהא נקרא אצלי מיתה, ע"כ היא מיתת עולם, דהיינו לעו"הב:

רש"י ד"ה הייתי בוכה. מאימת משפטו אם לדין מוליכין אותי לפניו עכ"ל, בדיוק פרש"י "אם ילדין "מוליכין "אותי, לפי שפעמים אדם בא לפני מלך ביוד, והוא שמח (כדלעיל ס' ע"א) דאמטיית אסא לבי מלכא, התם נמי מבעי לך למיהב אגרא, למחזי אפי מלכא עיי"ש, לכן פרש"י דר"י בן זכאי אמר "אם "לדין "מוליכין "אותי, אז הייתי בוכה. ופרש"י מרומז ג"כ בלשון יהיו "מוליכין אותי, שהוא שייך בשעה שהוא בא בע"כ, והוא כשבא לדין, דאז מוליכין אותו אחרים, היינו השומרים והשוטרים כידוע:

רש"י ד"ה עד כאן. בתמי' כלומר ולא יותר ממורא ב"וד עכ"ל, פי' והא עכשיו אמרת לנו להיפך, אילו לפני מלך ב"וד היו מוליכין אותי וכו', ועכשיו שמוליכין אותי לפני מלך מ"המ הקב"ה על אכ"וכ, והשיב להם לענין לעבור עבירה הוא אומר, ולא לענין מורא פורעניות עונש, דלענין מורא עונש, ודאי אדם יש לו מורא יותר ממלך מ"המ הקב"ה, אבל לענין לעבור עבירה הוא אומר, ולואי תדעו כשאדם עובר וכו':

רש"י ד"ה מפני הטומאה. טומאת אהל המת בכל הבית עכ"ל הא דסיים רש"י "בכל "הבית, כלומר פנו כלים בכל הבית מפני טומאת אוהלים:

רש"י ד"ה הושע ה' וכו'. זו תפלה קצרה עכ"ל, לפי שר' יהושע אומר ההולך במקום סכנה מתפלל תפלה קצרה "ואומר הושע ה' את עמך וכו', א"כ יש לטעות שאחר שהתפלל תפלה קצרה, הוא אומר הושע ה' וכו', וא"כ שני דברים הם, לכן פרש"י שחדא מילת' היא, אלא שר' יהושע מפרש, ומה הוא התפלה קצרה, ומפרש זו תפלה קצרה, שאומר הושע ה' וכו':

רש"י ד"ה באסדא. כמו (**א**) ותשם בסד רגלי (איוב י"ג כ"ז) בית הסהר שקורין ציפ"ש בלע"ז, (**ב**) לשון אחר עצים הקשורים הרבה יחד (ג) ובל' מקרא קורא אותה רפסודות (ד"ה ב' ב' ט"ו) ובל' אשכנז ולו"ס וכו' ויכולין להלוך עליהן כמו בספינה עכ"ל:

(**א**) ותשם בסד רגלי. ופרש"י שם באיוב, "בסד עץ גדול שנותנין בו רגלי האסורים, ובל' יוני אשתו"ק עכ"ל. ורש"י (ע"ז ט"ו ע"ב) על הא דאית' אין מוכרין לעכו"ם לא כלי זיין ולא סדין וכו', פרש"י "סדין, לשום בו רגלי איש, ובל' אשכנז (שטאק האלץ ובלע"ז ציפי) עכ"ל:

(**ב**) ל' אחר עצים הקשורים וכו'. וקצת ראי' לפירוש זה מל' המשנה, מדנקט כחדא, היה מהלך "בספינה או "באסדא, משמע שהן קצת ענין אחד, ואפשר לזה איכוון רש"י ז"ל בסוף דבריו, ויכולין להלוך עליהן כמו בספינה:

(**ג**) ובל' מקרא קורא אותה רפסודות וכו'. בענין שבנה שלמה המלך את בית המקדש כתיב (ד"ה ב' ב' ט"ו) ואנחנו נכרות עצים מן הלבנון כל צרכך ונביאם לך רפסודות על ים יפו וגו' ופרש"י "רפסודות (ובמלכים א' ה' כ"ב) כתיב "דוברות, ובל' אשכנז ולו"ס פלעצצין) קושרין העצים זה בזה, ומציפין אותן ע"פ המים, ומוליכין אותן כמו שמוליכין הספינות עכ"ל. וז"ל רד"ק (שם בד"ה) "רפסודות כמו דוברות, והם הקורות שקושרין אותם בראשיהם, ומוליכין אותם על המים, ולכן נקראו "דוברות, ל' הנהגה, ותרגום וינהג ודבר, ונקראו ג"כ "רפסודות, ובל' משנה "אסדא, ובגמר' ירושלמי הוא "אסדא הוא "אכסרא הוא "רפסודות. וז"ל הערוך ערך אסדא, בלשון רומי' הוא מין עגלה וקרון קל:

רש"י ד"ה שיתפקקו. שיראו הפקקים והם הקשרים כמו ששנינו (בב"ב פ' ע"ב) וכו' עכ"ל, דאית' התם ת"ר הלוקח אילן מחבירו לקוץ, מגביה מן הקרקע טפח וקוצץ, בקנים ובגפנים מן הפקק ולמעלה וכו' עיי"ש, ולפי שפרש"י כאן "שלמעלה לכן העתקתי:

רש"י ד"ה איסר וכו' וכאיסר רחב וכו' עכ"ל, ואיסר הוא מטבע של נחשת ברומי", והוא ח' פרוטות (קידושין ב' וי"ב ע"א). ועיין לשון הערוך ערך איסר:

רש"י ד"ה ביבנה תקנוה. לאחר זמן מרובה עכ"ל, פי' דהא נוסח י"ח ברכות, עזרא ובית דינו תקנוה, (והעתקתי בשפ"ח לרש"י לעיל כ"ו ע"ב ד"ה כנגד), ושמואל הקטן שתקן ביבנה ברכת הצדוקים לפני רבן גמליאל, היה לאחר עזרא זמן מרובה. וז"ל הרמב"ם בפ"ב מה' תפלה ה"א, בימי רבן גמליאל רבו האפיקורסין בישראל, והיו מצרים לישראל, ומסיתין אותן לשוב מאחרי ה', וכיון שראה שזו גדולה מכל צרכי בני אדם, עמד הוא ובית דינו, והתקין ברכה אחרת, שתהי' בה שאלה מלפני ה', לאבד האפיקורסין, כדי שתהי' ערוכה בפי הכל, נמצאו כל ברכות שבתפלה י"ט ברכות עכ"ל, וכ' הלח"מ לפי שבש"ס אית' עמד שמואל הקטן והתקין ברכת צדוקים לפני ר"ג, לכן כתב הרמב"ם עמד הוא ובית דינו עיי"ש:

תוס' ד"ה כיון שהגיע וכו'. ואית לי' לריב"ל מפסיקין ואפילו מן האכילה וכו' עכ"ל, ומפורש (שבת ט' ע"ב) ובתוס' שם ד"ה לימ', שכתבו דמשמע לי' דריב"ל ס"ל דאפילו התחיל לאכול מפסיק, מדאמר אסור לטעום עיי"ש:

דף כט.

ע"א גמר' ולא העלוהו. פי' לא סלקוהו מהתיבה, אלא גמר תפלת י"ח, בלא סיום ברכת צדוקים. והא דאמר לשון ולא העלוהו, לפי שמצוה להתפלל במקום נמוך, וכמו שפרש"י (ר"ה ל"ב ע"א) ד"ה "יירד "לפני "התיבה, לפי שמצוה להתפלל במקום נמוך, נקט ירד לפני התיבה עיי"ש, והיינו נמי הל' "מעלין אותו "ואין "מעלין אותו:

בברכת הצדוקים. ובירושלמי סוף פ"ה אית' ה"ה כשטעה במחיה המתים ובבונה ירושלים מסלקין אותו, כמו בברכת ולמלשינים:

בברכת הצדוקים וכו' חיישינן שמא "מין הוא. ולא נקט שמא "צדוקי הוא, לפי דצדוקי ומין חדא הוא, וכעין שפרש"י (גיטין מ"ה ע"ב) "מין, יהודי שאינו מאמין לדרז"ל עיי"ש, וכעין זה פי' הרמב"ם לפרקי אבות פ"א במשנה אנטיגנוס איש סוכו קבל משמעון הצדיק וכו' עיי"ש:

אמר אביי גמירי. ופי' גמירי, למדתי מרבותי (עיין רש"י סוכה מ"ז ע"א). והגה שם בסוכה ר' יוסף אמר לשון גמירי, לכן אביי שתלמידו של ר' יוסף היה, ג"כ אומר בלשון שנהג בו רבו:

הוא ינאי הוא יוחנן. הנה יוחנן בן שמעון בן מתתיהו בן יוחנן כהן גדול, מלך שנת ג' אלפים תרמ"ב לבריאות העולם וזה היה ל"ה לחשמונאים, ונקרא ג"כ הורקנוס וגם נקרא "ינאי, ותלמי מלך מצרים בימיו היה, ועשה עמו מלחמות, בשנת ד' למלכותו, והוא שנת ג' אלפים ותרמ"ו לבריאת העולם, עלה אנטיוכס פיפיאוס על ירושלים וכו' לבסוף ישבו ישראל בימי יוחנן השקט מאד וירבו ויעצמו מאד, והרס עיר שומרון מטרפולין לצדוקים והרס מקדש הצדוקים והכותים שעשו בהר גריזים, ועשה משתה לחכמים והיה שם כסיל א' ושמו אלעזר פועירא (עי' קידושין ס"ו ע"א) ואמר למלך הורקנוס די לך כתר מלכות, והיו לוחשין שהמלך חלל, שאמו היתה נשבית בהר המודעית, ויקצוף ויהרוג עם רב מהפרושים, והכסיל אלעזר שרף, ויעבור קול במלכותו לנהוג מנהג הצדוקים ובייתוס, והמלך זקן ולאחר ששימש בכהונה גדולה מ' שנה נעשה צדוקי ומלך עוד כ"ו שנים (סדר הדורות לאלף הרביעי):

אבל התחיל בה גומרה. גומר' לתפלת י"ח אף שלא גמר ברכת הצדוקים:

הני ז' דשבת' כנגד מי. משום דפריך (לעיל כ"ח ע"ב) הני י"ח כנגד מי, פריך נמי לז' דשבת' כנגד מי, ומשני דבאותו מזמור, שתקנו כנגדו י"ח ברכות, נגד אותו מזמור תקנו נמי ז' דבשבת, אלא די"ח דימי חול, תקנו כנגד האזכרות שבמזמור, וז' דשבת תקנו נגד מנין "קול שבאותו מזמור:

הני ט' דר"ה כנגד מי. פי' ט' ברכות דתפלת מוסף כנגד מי, ואין להקשות והא צריך להזכיר מלכיות זכרונות ושופרות דיליף מקרא (ר"ה ל"ב ע"א), די"ל דיכול היה לכללם כולם בברכה אחת ודו"ק:

הני כ"ד דתענית וכו'. פי' כדאית' (תענית ט"ו ע"א) סדר תענית כיצד וכו', ואומר לפניהם כ"ד ברכות, י"ח שבכל יום, ומוסיף עליהם עוד שש וכו' עיי"ש:

אי הכי כל יומ' נמי נימרינהו. פי' כל יומ' נמי נימרינהו כ"ד ברכות בתפלה:

אנן נמי ביומ' דרחמי וכו'. פי' ביום שצריכי' לרחמי', דהיינו ביום התענית אמרי להו:

טרם נקרא אתה תענה. פי' נגד שומע תפלה, ואע"ג שמסיים בא"י שומע תפלה, אפ"ה אומר טרם נקרא אתה תענה. והטעם דשייך לומר כן, י"ל לפי שהתפלל רק תפלת הביננו, ולא התפלל התפלה הראוי' ולא ביקש כל צרכו, לכן מסיים ואומר, הלא מידתך "טרם "נקרא "אתה "תענה, כך תענה, ליתן כל צרכינו, אף שלא קראנוך עליהם, (וכעין שכ' מהרש"א לקמן ע"ב ד"ה צרכי עמך מרובים עיי"ש). ועיין בטור סי' ק"י שמסיים טרם נקרא אתה תענה טרם נדבר אתה תשמע כי אתה ה' עונה ומציל בכל עת צרה וצוקה פודה ומציל בא"י שומע תפלה עכ"ל:

לייט עלה אביי וכו'. ובנוסח הכתב יד הגירס' לייט אביי אמאן דמצלי הביננו:

ונימר' ברכה רביעית בפני עצמה וכו'. פי' קודם ברכת הביננו, אחר ברכת האל הקדוש, יאמר הבדלה ברכה ד' בפני עצמה:

ונימר' ברכה ד' בפני עצמה מי לא תנן רע"א אומרה ברכה ד' בפני עצמה ר' אליעזר אומר בהודאה. מר"א לא פריך, אלא אגב גררא נסבי'.

והא דלא פריך מר"א, ונכללי' מכלל ברכת ההודאה, והוי רק שבע ברכות כמו דתיקנו, י"ל דחיי שינן דאתי לאטרודי לטעות, דהא חיישינן כן באמצע צלותא (כדלקמן), כ"ש לבסוף התפלה, א"ג משום דר"א שמותי' הוא (כדשבת דף ק"ל ע"ב):

כל השנה כולה מ"ט לא עבדינן כר' עקיב' וכו'. ר"ל מ"ט פליגי רבים עליה דר"ע, ואמרו הבדלה בחונן הדעת, ולא ברכה ד' בפני עצמה, משום די"ח תקנו, ולא י"ט, הכי נמי וכו':

ונכללה מכלל הביננו ה' אלקינו המבדיל בין קודש לחול. בדיוק נקט כן. דהא כנגד ברכת אתה חונן, הוא אומר "הביננו לה' אלקינו לדעת אדרכיך, לכן כשרוצה לכלול הבדלה בתוך הברכה ממש, דהיינו קודם סיום ברכת אתה חונן, צריך לומר המבדיל "בין "קודש "לחול, לאחר הביננו ה' "אלקינו, וקודם שאומר "לדעת "דרכיך. ועוד דהא גבי הבדלה קיי"ל כששכח לומר אתה חוננתנו, וסיים בברכת אתה חונן, אפילו לא התחיל עדיין ברכת השיבנו, תו אינו אומר הבדלה בתפלה, לכן בדיוק נקט ונכללה מכלל הביננו ה'

אלקינו המבדיל בין קודש לחול. ולפי"ז מובן לקמן גבי שאלה בברכת השנים, מתקיף לה ג"כ מר זוטרא, ונכללה מכלל ודשננו בנאות ארצך ותן טל ומטר עיי"ש, יש לומר דהכי פי' דהא גבי שאלה קיי"ל אם שכח לומר ותן טל ומטר בברכת השנים, אף שסיים כבר הברכה, כשלא התחיל עדיין תקע בשופר, אומר שם ותן טל ומטר, אחר סיום ברכת השנים, לכן פריך ונכלל מכלל ודשננו בנאות ארצך ותן טל ומטר:

אי הכי הבדלה בחונן הדעת נמי אתי לטרודי וכו'. פי' מר זוטר' קפריך לה, אי הכי דאתי לטרודי, א"כ קושיתי לעיל גבי הבדלה ונכללה מכלל הביננו ה"א המבדיל בין קודש לחול, והש"ס הניח' בקשי', הא קושי' שלי אינ' קשה כלל, הא הבדלה בחונן הדעת נמי אתי לטרודי:

כיון דאתי' באמצע צלות' וכו'. בדיוק נקט "באמצע "צלות', דהא ברכת השנים, ברכה תשיעית היא, מי"ח ברכות ודו"ק:

ונאמרה בשומע תפלה. משמע דגבי שומע תפלה לא שייך אתי לטרודי, ואפשר משום דשומע תפלה הוא מקום שאדם רגיל שואל בו צרכיו (עיין שפ"ח לתוס' ד"ה מפני):

דא"ר תנחום טעה ולא הזכיר גבורת גשמים וכו' שאלה בברכת השנים וכו' והבדלה בחונן הדעת וכו'. נקט כסדר הזה, אע"ג דלא הוי כסדר ברכות, י"ל משום דבמשנה (לקמן ל"ג ע"א) תנא ג"כ כסדר הזה עיי"ש, א"נ דעניני גשמים נקט גבי הדדי:

מיתיבי טעה ולא הזכיר וכו'. וקשי' שאלה אשאלה:

משום דשמעה מש"צ. ואין לדקדק א"כ אמאי מחזירין כשלא הזכיר גבורת גשמים, וי"ל דכתבו התוס' לקמן ע"ב ד"ה טעה, דהיכא דטעה בברכה שלמה אין הש"צ מוציאו עיי"ש, והנה "גבורת "גשמים הוא נידן כברכה שלמה, והא ראי' שהרי אין יכול לאומרה בשומע תפלה, משא"כ ישאלה בברכת השנים (מ"ה):

אי הכי מפני שיכול לאומרה בש"ת מפני ששומע מש"צ מיבעי לי'. ה"ה דהוי מצי למיפרך הא תינח בשחרית ובמנחה, ש"צ חוזר התפלה, אבל ערבית מאי איכ' למימר, ואת אמרת סתם שאלה בברכת השנים אין מחזירין אותו, אלא עדיף מיני' פריך:

דף כ"ט ע"א רש"י ד"ה והשקיף. חשב לזכור אותה ל' סוכה וכו' עכ"ל, פי' שירד לפני התיבה והתפלל י"ח, והתחיל ברכת הצדוקים, ולא גומר' ששכחה. והנה כ"מ שפוסק בתפלת י"ח, אם שהה כדי לגמור את כולה, חוזר לראש (ש"ע ק"ד ס"ה), וכאן חשב לזכור ב' וג' שעות, ובפרט לגירסת דקדוקי סופרים מיותר מב' וג' שעות, ודוחק לומר דשמואל הקטן ג"כ חזר לראש התפלה, דהא מסיק הש"ס אם התחיל גומר, ומצאתי בס' יפה עינים דבירושלמי לא גרס שתים ושלש שעות ודו"ק:

רש"י ד"ה לא שנו. הא דא"ר יהוד' מעלין אותו עכ"ל, משמע דרש"י לא היה גורס כאן דא"ר יהוד' א"ר ואיתימ' ריב"ל, אלא היה גורס דאריב"ל, וגירס' זו מסתבר, דהא מאחר דגרסינן לעיל והא"ר יהוד' א"ר טעה בכל הברכות כולן וכו', וא"כ אין לגרוס כאן דא"ר יהוד' א"ר לא שנו, אלא ע"כ צ"ל דאריב"ל לא שנו, וקאי אמימר' דר' יהוד' א"ר דלעיל:

רש"י ד"ה שבעה קולות. "במזמור "קול "ה' "על "המים (תהלים כ"ט) עכ"ל, פי' משום דבגמר' אית' כנגד "ז' "קולות "שאמר "דוד "על "המים, ולכאור' והא על המים לא אמר ז' קולות כמפורש שם, לכן פרש"י כן. וז' קולות אלו הן, "קול ה' על המים, "קול ה' בכח, "קול ה' בהדר, "קול ה' שובר ארזים, "קול ה' חוצב להבות אש, "קול ה' יחיל מדבר, "קול ה' יחולל אילות וכו':

רש"י ד"ה שאמרה חנה, בפרשת עלץ לבי (ש"א ב') עכ"ל, בתפלה שהתפלל חנה, כשהביא' לשמואל בנה בית ה' למשכן שילו, הזכיר' בתפלתה מנין האזכרות, א) עלץ לבי בה', ב) רמה קרני בה', ג) אין קדוש כה', ד) ואין צור כאלהינו, ה) ו) כי אל דעות ה', ז) ה' ממית ומחיה, ח) ה' מוריש ומעשיר, ט) כי לה' מצוקי ארץ, י) ה' יחתו מריבו, יא) ה' ידין אפסי ארץ עיי"ש. ולפי"ז נמצא שהש"ס לא חשיב, אלא מנין שהזכיר' אזכרות השם יקו"ק, אבל אזכרה "כאלקינו ואזכרה "אל לא נמנ' כאן, והנה לעיל כ"ח ע"ב, בענין כנגד י"ח אזכרות שאמר דוד בהבו לה' בני אלים, וכן בענין כנגד י"ח אזכרות שבק"ש, וכן לקמן ל"ג ע"א גדולה דעה שניתנה בין שתי אותיות עיי"ש מנה ג"כ אזכרות, "אלקים "אלקינו "אל ודו"ק. וז"ל תוס' ר' יהוד' חסיד ז"ל, כנגד ט' אזכרות שאמרה חנה בתפלתה, וכתיב בה ה' ידין אפסי הארץ, היינו בר"ה עכ"ל:

רש"י ד"ה כ"ד רננות. בפ' ויעמוד שלמה וכו' עכ"ל, פי' בענין כשגמר שלמה המלך את בנין הבית, כתיב ויעמוד שלמה לפני מזבח ה' נגד כל קהל ישראל ויפרוש כפיו השמים, והתפלל שם התפלה הכתובה (במלכים א' ח') ושם באותה תפלה, הזכיר שלמה המלך, י"ד פעמים תפלה, וט' פעמים תחינה, ופעם אחת רנה, ובין כולם כ"ד הוה, וזה סדרן, בפסוק כ"ח (א) תפלת (ב) תחינתו (ג) רנה (ד) תפלה, בפסוק כ"ט (ה) התפלה (ו) יתפלל, בפסוק ל' (ז) תחנת (ח) יתפללו, בפסוק ל"ג (ט) והתפללו (י) והתחננו, בפסוק ל"ה (יא) והתפללו, בפסוק ל"ח (יב) תפלה (יג) תחנה, בפסוק מ"ב (יד) והתפלל, בפסוק מ"ד (טו) והתפללו, בפסוק מ"ה (טז) תפלתם (יז) תחנתם, בפסוק מ"ח (יח) והתפללו, בפסוק מ"ט (יט) תפלתם (כ) תחנתם, בפסוק נ"ב (כא) תחנת, בפסוק נ"ד (כג) התפלה (כד) התחנה.

ואפשר דמתפלל דכתיב בפסוק כ"ח, ולהתפלל דכתיב בפסוק נ"ד אינם מן המנין. וממה שהעתקתי מבואר דלא כתיב אלא פעם אחת דרינה בתפלת שלמה, "ותפלה כתיב י"ד פעמים, וט' פעמים "תחנה, ויש לדקדק למה נקט הש"ס כ"ד "רננות דכתיב רק פ"א, ולא נקט הש"ס כ"ד תפלות, או כ"ד תחנות דכתיב' הרבה פעמים, ובפרט יש לדקדק לפי הכתוב בסוף התפלה (מ"א ח' נ"ד) ויהי ככלות שלמה להתפלל אל ה' את כל התפלה "והתחנה הזאת וגו', הרי דגם הפסוק לא הזכיר "והרנה, ואפשר ג"כ משום דלא נזכר רק פ"א בקרא, (עיין רש"י שבת ל' ע"א ד"ה כ"ד רננות, יש אומרים כ"ד ברכות דתענית ולא נהיר') ודו"ק:

רש"י ד"ה ביומא דרחמי. שהוצרך לבקש רחמים וכו' כדאית' (במ"ק ט' ע"א) עכ"ל, דגרסינן התם א"ר יהוד' א"ר בשעה שבקש שלמה להכניס ארון למקדש, דבקו שערים זה בזה, אמר שלמה כ"ד רננות, ולא נענ', פתח ואמר שאו שערים ראשיכם וגו', ולא נענ', כיון שאמר ה' אלקים אל תשב פני משיחך זכרה לחסדי דוד עבדך מיד נענה וכו' עיי"ש. **ויש** לדקדק הא ענין הפרשה מתפילת שלמה (מספר מלכים א' ח') מוכח, דשלמה המלך אמר לכ"ד רננות, לאחר שהכניס הארון למקומו בקדש הקדשים, ומסוגי' (דמ"ק ט' ע"א) משמע דשלמה אמר לכ"ד רננות קודם שהכניס הארון למקומו, בשלמ' ר' חלבו דהכא נזהר מזה, ואמר סתם, כנגד כ"ד רננות שאמר שלמה בשעה שהכניס הארון לק"ק. ומצאתי במהרש"א ח"א (סנהדרין ק"ז ע"ב) הרגיש בזה, וז"ל ואמר כ"ד רננות, ר"ל באותו פרשה בדברי הימים ב' כ"ו דמסיים בה האי קרא אל תשב פני משיחך וגו', כתיבי מקמי בתפלת שלמה כ"ד רננות, דהיינו ל' תפלה מחנה רנה, וכולה מילתא רמיזא בהאי פרשת', דכתיב בה ואשים שם את הארון, אשר שם ברית ה' וגו', ודרשו מיניה, שעל זה היה מתפלל, להשים שם הארון, לפי שנדבקו השערים זה בזה, ובתר האי קרא דאל תשב פני משיחך זכרה וגו', כתיב וככלות שלמה להתפלל והאש וגו', כי מלא כבוד ה' את בית ה', דמשמע דלא נעשה להיות הארון בא במקומו, שהשכינה ירדה עליו, עד שכילה להתפלל, דהיינו ה' אלקים אל תשב וגו', וקודם שכילה תפלה זו, בכל כ"ד רננות דכתיב מקמי', לא הוה נענה עכ"ל:

רש"י ד"ה מעין כל ברכה. אומר בקוצר ומברך על כל אחת ואחת עכ"ל, פי' כגון אתה חונן לאדם דעת בא"י חונן הדעת סלח לנו אבינו בא"י חנון המרבה לסלוח וכו' שמע קולנו בא"י שומע תפלה, אבל ג' ראשונות וג' אחרונות אומר כתקנת' (רפ"מ):

רש"י ד"ה בנאות ארצך. לשון נוה כמו בנאות דשא ירביצני תהלים כ"ג וכו' עכ"ל, ז"ל רש"י (תהלים כ"ג) בנאות דשא וגו', בנוה דשאין, לפי שהתחיל לדמות מזונותיו למרעה בהמה, שאמר ה' רועי,. נופל על הלשון של ה' רועי, נאות דשא עכ"ל:

רש"י ד"ה והפועים על דעתך ישפטו וכו' וכן בהלכות גדולות עכ"ל, דז"ל בח"ג בה' ברכות פ"ד, ושמואל אמר הביננו ה"א לדעת דרכיך וכו', ונפוצים מארבע תקבץ, והתועים בדבר משפט לדעתך ישפוטו וכו' עכ"ל:

רש"י ד"ה לייט עלה אבייי. לפי שמדלג הברכות וכוללן בברכה אחת עכ"ל, פי' דלכאור' אבייי לשטתי' דהזהיר שלא להוציא דבר רע מפיו (כדלעיל י"ט ע"ב וכן לקמן ס' ע"א) דאמר אבייי לא מיבעי לאינש למימר הכי וכו' עיי"ש, ועוד שאבייי היה עוסק בגמילות חסד (ר"ה י"ח ע"א), האיך לייט כאן, לכן פרש"י לפי שמדלג הברכות וכו', וא"כ הוא לייט את עצמו, שמדלג מעצמו הברכות, וכוללן ברכה אחת:

רש"י ד"ה גבורות גשמים. (א) הזכרה בעלמ' היא (**ב**) לפיכך מחזירין אותו שאינה תפלה שיכול לאומרה בשומע תפלה עכ"ל:

(**א**) הזכרה בעלמ' היא. כדאית' ריש מס' תענית, שמזכיר גבורות של מקום, שמוריד גשמים בזמנם, אבל אינו שואל את הגשמים. והנה כך ס"ל ר"א התם, אבל הלכה כר' יהושע דפליג עיי"ש, וכאן משמע שנקטינן כר"א, ועי' לקמן ל"ג ע"א רש"י ד"ה מזכירין ודו"ק:

[ב] לפיכך מחזירין אותו שאינה תפלה שיכול לאומרה בש"ת. משמע אי הוה תפלה, היה יכול לאומרה בשומע תפלה, ועי' (לקמן ל"ג ע"א) טעה בג' ראשונות חוזר לראש וכו' ודו"ק:

תוס' ד"ה לייט וכו' אמאן דמצלי הביננו. והכי קיי"לן (א) ויש ספרים דמסיק דה"מ במתא (ב) אבל בדרך שרי (ג) כדמשמע במכלתין גבי ר' יוסי וכו' עכ"ל:

(**א**) ויש ספרים דמסיק וכו'. ז"ל הלכות גדולות ה' ברכות פ"ד, ואע"ג דלייט עלה אבייי אמאן דמעלי הביננו, ה"מ מאן דרגיל למשבק טמונ' עשרה, וצלויי כל יומא, ובמתא, אבל כדנפיק לאורחא, להיכא דאיכ' דחלתא (פי' אימ' ומורא), הביננו עדיפא טפי, מן תפלה קצרה דאחרים (פי' דאית' לקמן עמוד ב' אחרים אומרים איזהו תפלה קצרה, ברכי עמך ישראל מרובים וכו') עכ"ל בה"ג. וכן מצאתי בנוסח כתב יד, לייט אבייי מאן דמצלי הביננו במתא עכ"ל:

[ב] אבל בדרך שרי, והיינו דאית' (לקמן ל' ע"א) הביננו כי מטי לביתי' וכו' עיי"ש משמע דבדרך מתפלל הביננו:

ג כדמשמע במכילתין גבי ר' יוסי וכו'. פי' (לעיל ג' ע"א) תני' א"ר יוסי פעם אחת הייתי מהלך בדרך וכו', וא"ל היה לך להתפלל תפלה קצרה וכו' עיי"ש, ובתוס' שם ד"ה היה: **תוס'** ד"ה ונכללי' בהביננו. והא דאמרינן וכו' ויש אומרים שמתפלל י"ק שלמות וכו' עכ"ל, הנך יש אומרים, הוא ר' חנינא בן גמליאל משום אבותיו עיי"ש (נדה ח' ע"ב):
תוס' ד"ה מפני שיכול לאומרה בש"ת. ונראה שכל האומר בא"י שומע תפלה (א) אחר שסיים דברי תחנונים מיושב מגונה וכו' לבו ומה שמתפלל בלחש היינו כדי להסדיר תפלתו כדאית' ר"ה ל"ד ע"ב עכ"ל:
(**א**) אחר שסיים דברי תחנונים מיושב. פי' שאומר בא"י ש"ת, בתחנונים הסמוכי' לאחר תפלתו (פני יהושע), עיין בשפ"ח לקמן ע"ב לרש"י ד"ה תחנונים:
(**ב**) ומה שמתפלל בלחש וכו'. משמע מתוס' דר"ל ומה "שהשליח "צבור "מתפלל "בלחש, ועל זה ציין התוס' ר"ה ל"ד ע"ב, אבל שם הכי גרסינן לדבריך למה "צבור מתפללין וכו' עיי"ש, הרי דלא קאי על שליח ציבור, אלא על הציבור קאי ודו"ק:

דף כט:

ע"ב גמר' טעה ולא הזכיר ר"ח בעבודה וכו'. כגון בתר דסיים המחזיר שכינתו לציון, נזכר שלא זכר ר"ח, חוזר לתחלת רצה, אבל בש"ע תכ"ב ס"א ז"ל, אם לא אמר יעלה ויבא ברצה, אם נזכר קודם שהתחיל מודים, אומר במקום שנזכר עיי"ש, וכבר עמד בזה בצל"ח עיי"ש ודו"ק:
א"ל מנא לך הא. משמע דר' תנחום א"ל לר' פפא ולעיל מינה גרסינן א"ר פפא הא דאמרן סיים חוזר לראש וכו', ולא נקט א"ל ר' פפא וכו' ודו"ק:
כל מי שאינה אומרה בלשון תחנונים. פי' כעני המבקש בפתח בבקשה ובתחנונים ובנחת (מל' ש"ע צ"ח ס"ג):
מצוה להתפלל עם דמדומי חמה מאי קראה ייראוך עם שמש. ורמז לדבר "ייראוך עם שמש" בגמטרי' "תתקצ"ז" כמנין "דמצוה להתפלל עם דימדומי חמה". דמדומי, הוא מלשון ערב (ערוך) ל' שמעורב היום עם הלילה:
בשעה שאתה מתמלא עליהם עברה וכו'. פי' דמהלך במקום סכנה עובר על ונשמרתם מאד לנפשותיכם, ומזכירין לו עונותיו, ומפני זה מתמלא עליו עברה (מפרשים עי' נוד' ביהוד' יור"ד סי' י'):
ת"ר המהלך במקום גדודי חי' ולסטים מתפלל תפלה קצרה ואיזהו תפלה קצרה ר' אליעזר אומר וכו' ר' יהושע אומר וכו'. הנה במשנה כאן משמע דר' יהושע בלבד מתיר להולך במקום סכנה, להתפלל תפלה קצרה, אבל לא ר' אליעזר, וכאן בתוספתא "אף "ר'

"אליעזר מפרש נוסחת תפלה קצרה להולך במקום סכנה. אבל מתורץ הענין במה שכ' בצל"ח, לכאור' ר' יהושע במתניתן אומר ההולך במקום סכנה מתפלל "תפלה "קצרה "הושע "ה' את עמך וכו' בכל פרשת העבור וכו', וכאן בבריית' א"ר יהושע "תפלה "קצרה "שומע "שועת וכו', ויש ליישב דבמקום סכנה במשנתינו, הוא שיש קוצים וברקנים ופחתים בדרך, שיש סכנה מצד המקום, ולא מחמת חיות ולסטים, לכן די בתפלת הושע ה' וכו', שלא ישגה בהם ע"י העלמת עין ושכחה מלהשמר עצמו, אמנם סכנה בבריית' הוא מחמת חיות ולסטים, שאין די במה שאדם משמר עצמו, בפרט "נגד "לסטים "שהמה "בעלי "בחירה, לכן צריך להעמיק בתפלה ביותר, והיינו שפרש"י ד"ה שועת לשון גניחה יותר מתפלה, פי' לפי שבבריית' איכ' סכנה יתירה מבמשנה, לכן אמר ר' יהושע כאן נוסח אחרת לתפלה קצרה עיי"ש בצל"ח, ולפי"ז היינו טעמ' ג"כ דר' אליעזר בבריית'. ודע דבתוספתא לא הביא לא מילתא דר' יהושע ולא ראב"צ:

שתתן לכל א' וא' כדי פרנסתו ולכל גויה וגוי' די מחסורה. י"ל כנגד מה שנקט בתוספתא, המהלך במקום גדודי "היה "ולסטים וכו', מתפלל נוסחא זו, "כנגד הלסטים מתפלל, "שתתן "לכל "א' "וא' כדי פרנסתו, שלשון פרנסה משתמ' כל בקשת צרכי האדם (כרש"י גיטין י"ב ע"ב), ומאמר שיהי' כן גם ללסטים, ודאי לא ילכו ללסטם את הבריות, וכנגד גדודי "החיות, מתפלל, ולכל שגויה וגוי' די מחסורה, שמסתמ' כשיש לחיות פן. אינם אורבים על האדם. ואפשר לפי שתפלה זו כולל הכל כמו שפרשנו, לכן הלכה כאחרים:

א"ר הונא הלכה כאחרים. וכעין זה לעיל ט' ע"ב, ולקמן מ"ז ע"ב:

א"ל אליהו לר' יהוד' וכו'. אליהו היינו אליהו הנביא, ועי' בשכ"ח לעיל ב' ע"א לגמר' ד"ה בא אליהו זכור לטוב:

דף כ"ט ע"ב רש"י ד"ה תחנונים. כגון אלהי נצור וכו' שאנו אומרים בעמידה אחר תפלה עכ"ל, משום שיש עוד נוסח אחרינא (כדלעיל ט"ז י"ז), לכן נקט פרש"י "כגון, דל' כגון שייך היכא דאיכ' טובה. ומה שפרש"י שאנו אומרים "בעמידה, משמע דהיו מי שאמרו תחנונים "מיושב, וכדמשמע מתוס' לעיל ע"א ד"ה מפני עיי"ש, עיין טור קכ"ב וקכ"ג ודו"ק:

רש"י ד"ה שאינו מתפלל עם דמדומי חמה. ואינו מקפיד לחזור אחר שעת מצוה ועת רצון עכ"ל, פי' דעם דמדומי חמה שהוא כנץ החמה שבשחרית אחרי הנצה מיד היא "אדומה וכן ערבית סמוך לשקיעתה (מהרש"ל), אז בשחרית צדיקים מקבלים עליהם עול מ"ש, היפך השוטים שעושין שטוותן שמשתחוי' לחמה, לכן הוי עת רצון לצדיקים,

ועת זעם לרשעים (ועיין בשפ"ח לעיל ט' ע"ב לגמר' ד"ה ותיקין). והנה כאן מר' יוחנן קיימינן, ולעיל ח' ע"א א"ר יוחנן אימתי "עת "רצון "בשעה "שהצבור "מתפללין ודו"ק:

רש"י ד"ה אפילו בשעה שאתה מתמלא עליהם עברה כאשה עוברת. והכי משמע בכל ענייני פרישת העבור "כגון "עברה "בעברה עכ"ל, והנה יש גורסין בפרש"י "כגון " עברה "ועברה, ורצה לומר בכל פירוש שיש למלת עברה, בין לפירוש שהוא לשון "רוגז, וכלשון המקרא (דברים ג' כ"ו) ויתעבר ה' בי למענכם, והכונ' שגרמו בדרכיהם שאתה מתמלא עליהם ברוגז כאשה עוברת, בין לפירוש שהוא לשון "עיבור, והכונה שאתה מצערם לפי שעה ולהטיב באחריתם, וכאשה עוברת שיש לה צער לפי שעה ואח"כ היא בשמחה, בכל שני הפירושים יהיו כל צרכיהם לפניך (מפרשים):

רש"י ד"ה והטוב בעיניך עשה. אתה להם וכדומגמ' זו מצינו (שופטים י') וכו' עכ"ל, בענין כשלחמו פלשתים ובני עמון עם ישראל, ותקצר נפשם של ישראל שם כתיב (שופטים י' ט"ו) ויאמרו בני ישראל אל ה' חטאנו עשה אתה לנו ככל הטוב בעיניך אך הצילנו נא היום הזה, ורש"י ז"ל נקט כאן בקיצור:

רש"י ד"ה שועת. ל' נניחה יותר מתפלה עכ"ל, נניחה הוא האדם הגונח מלבו כדרך החולים שמאריכין בנניחותיהן (רש"י ר"ה ל"ג ע"ב):

רש"י ד"ה לא תרתח ולא תחטי. לא תכעוס שמתוך הכעס אתה בא לידי חטא עכ"ל, וכדאית' (פסחים ס"ו ע"ב) כל הכועס אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו וכו' עיי"ש, וכפרש"י (במדבר ל"א כ"א) כיון שבא משה לכלל כעס בא לידי טעות עיי"ש, ואם ברבינו כך, אינש אחרינ' עאכ"וכ:

רש"י ד"ה המלך בקונך. טול רשות עכ"ל, דהא אי אפשר לפרש כפשוטו שיתיעץ אם יצא או לא, דהא איך ידע אם נתנו לו רשות מן השמים, אבל במפרשים פי' שיכול לידע כשגורה תפלתו בפיו, וכר"ח בן דוס' לקמן ל"ד ע"ב, וודאי דלאו כל אדם זוכה למדרגה כזו, אבל אליהו בישר לר' יהוד' שהוא בעל מדרגה זו עיי"ש בצל"ח, ועי' בעטרת זקנים סי' ק"י, ובשפ"ח לעיל ג' ע"ב לרש"י ד"ה ונמלכין בסנהדרין:

תוס' ד"ה הא דאדכר אחר שומע תפלה. אז וכו' וכן משמע בירושלמי וכו' ומיהו בירושלמי פליג אגמר' דידן וכו' ובירושלמי קאמר היה עומד בטל וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי ברכות פ"ח להלכ' ב' ר' זעיר' בשם ד' חנינא היה עומד בגשם, והזכיר של טל, אין מחזירין איתו, בטל, והזכיר של גשם, מחזירין אותי, א) וחתני בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר, ואם רצה להזכיר מזכיר, לא דמי ההוא ב) דמיקל, לההוא דלא מצלי ולא מיקל, בגשם והזכיר של טל אין מחזירין אותו, והתני אם לא שאל בברכת

השנים, או שלא הזכיר גבורת גשמים בת"המ, מחזירין אותו, בההיא דלא אידכר כלל לא טל ולא מטר, ר' זעיר' בשם ר"ח אם לא שאל בברכת השנים, אומרה בשומע תפלה, ודכוות' אם לא הזכיר גבורות גשמים בתחיית המתים, אומרה בשומע תפלה, מה אם שאלה שהוא מדוחק, אומרה, בשומע תפלה, אזכרה שהיא מרויח לא כל שכב, וחתני אם לא שאל בברכת השנים, או שלא הזכיר גבורת גשמים בת"המ מחזירין אותו, א"ר אבדימי אחוי דר' יוסי בשלא אמר בשומע תפלה, איכן הוא חוזר כדמר ר', שמעון בר ווא בשש ר' יוחנן בראש חדש אם עקר את רגליו חוזר לכתחילה, ואם לא חוזר לעבודה, אוף הכא אם עקר את רגליו חוזר לכתחילה, ואם לאו חוזר לעבודה בשומע תפלה:

פי' פני משה:

היה עומד בגשם. בימות הגשמים שמזכירין גשם והזכיר של טל שאמר משיב הרוח ומוריד הטל אין מחזירין אותו ולקמן פריך עלה:

בטל. היה עומד בימות הקיץ שמזכירין טל ולא הזכירו אלא הזכיר של גשם מחזירין אותו:

והתני. בבריית' בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכירן לעולם אלא אם רצה וכו' ואמאי קאמרת דמפני שלא הזכיר של טל מחזירין אותו:

לא דמי להההוא דמיקל להההוא דלא מצלי ולא מיקל. כלומר לא כדא סלק' דעתך דמשום שלא הזכיר טל מחזירין אותו דלא היא אלא טעמ' מפני שהזכיר של גשם שלא בזמנו והוא סימן קללה ואם לא היה אומר כלום לא טל ולא גשם ודאי אין מחזירין אותו דלא דמי להאי דמקלל ומזכיר הדבר שלא בעונתו לזה שאינו מתפלל ומזכיר כלום ולא מקלל מידי והלכך אם לא הזכיר כלל בימות הקיץ אין מחזירין אותו דלא חייבי חכמים להזכיר בטל וברוחות אבל אם הזכיר גשם מחזירין אותו:

בגשם וכו'. והשתא פריך אריש דקאמר בימות הגשמים אם הזכיר של טל ולא הזכיר של גשם אין מחזירין אותו והתני בתוספתא דפ"ג דאם לא שאל בברכת השנים או שלא הזכיר גבורת גשמים בת"המ מחזירין אותו אלמא דשאלה והזכרה מעכבין הן:

בההוא דלא אדכר לא טל ולא מטר. התם מירי שלא הזכיר כלל לא טל ולא גשם והלכך מחזירין אותו אבל הכא מכיון שהזכיר לטל אע"פ שלא הזכיר גשם אין מחזירין אותו:

אם לא שאל וכו' ודכוות'. בעיא היא אי נימ' דכוות' נמי בהזכרה אם לא הזכיר גשם בת"הם שאומרה בשומע תפלה וקאמר הש"ס דמאי תיבעי לך ק"וח הוא:

מה אם שאלה שהוא מדוחק. כלומר הרי שאלה שהיא בקשה על הצורך והדוחק שהזמן צריך לגשמים ולפיכך תקנוהו בברכת הפרנסה ואפ"ה אם לא אמרה במקום שתקנוהו

מהני לאומרה בשומע תפלה וא"צ להחזירו, אזכרה שהיא מרויח שאינה אלא דרך שבח למקום שמוריד הגשם בזמנו ואינה בקשה על הצורך והדוחק לא כל שכן דמהני אם אומרה בשומע תפלה:

והתני הא דלעיל לא שאל וכו'. שמחזירין וקס"ד דכשלא הזכירן במקום שתיקנו אותן צריך הוא להחזיר ומשני ר' אבדימי בשלא נזכר לאומרן בשומע תפלה קאמר שמחזירין אותו כדאמר ר"ש בר ווא לקמן בהלכה ג':

בר"ח אם לא הזכיר מעין המאורע אם עקר רגליו וכו' ואם לאו חוזר לעבודה. בשומע תפלה חוזר לשומע תפלה ואומרה ואח"כ עבודה וכו':

א) **והתני** בטל וברוחות וכו'. ברישא פריך על הא דסיים, בטל והזכיר של גשם מחזירין אותו, ובתר הכי פריך על רישא, היה עומד בגשם, והזכיר של טל אין מחזירין אותו וכו':

ב) דמיקל. שקילל, שהרי גשמים שלא בעונתם סימן קללה הם:

תוס' ד"ה טעה ולא הזכיר וכו'. ובה"ג פי' וכו' עכ"ל, ז"ל בעל הלכות גדולות סוף פ"ד מח' ברכות והיכא דטעה יחיד, א) ולא אדכר דר"ח, בין בעפרא, ב) בין במוסף, בין במנחה, ג) חדר מעלי', בין איתי' לשליחא דציבורא, ובין לא איתי', ואי אית' לשליח' דציבורא, ואזיל ומכוין דעתי' ושמע כולי' עלותי' משליח' דציבורא, ד) מרישא עד סיפא, נפק ידי חובת' אבל היכא דעלי ערבית, ולא אדכר דר"ח, אין מחזירין אותו דא"ר ענן אמר רב טעה ולא הזכיר של ר"ח בערבין, אין מחזירין אותו, לפי שאין מקדשין את החדש אלא ביום, והני מילי בר"ח, אבל טעה ולא אדכר דשבתא ודיום טוב או דחולו של מועד בערבית, מהדרינן לי', ואע"ג דקיי"לן דתפלת ערבית רשות, ה) ח"מ היכא דלא קבעי עלויי, דלא מטרחינן לי', אבל טרח ועלי לי', ולא אדכר דשבתא וביו"ט ודחולו של מועד, קבלה ושויה עליה חובה, והדר מעלי, לבר מר"ח, דלא הדר מעלי, דאין מקדשין את החדש אלא ביום, ו) ושליח צבור כי טעי בכל התפלות מהדרינן לי', ומצלי לבר מן תפלת שחרית, דלא מטרחינן לי' למיהדר, חדא מפני טורח ציבור, ועוד שהרי תפלת המוספין לפניו עכ"ל בה"ג:

א) **ולא** אדכר דר"ח. ה"ה בחול המועד או בכל דבר שצריך לחזור בשבילו (ש"ע קכ"ד ס"ל):

ב) בין במוסף. כגון שהתפלל אתה חונן (כדפרש"י לקמן ל' ע"ב ד"ה טעה):

ג) חדר מצלי וכו' ואזיל ומכוין דעתי' וכו'. מלשון בה"ג משמע דתלוי' בדעתו של זה הטועה, ואם אינו רוצה לצאת, בחזרת תפלה מש"צ, יכול לחזור ולהתפלל, אבל מדברי התוס' שכתבו בשם בה"ג, אבל בצבור אינו חוזר, מפני ששמע מש"צ, משמע דאסור לו

לחזור, דאינו תלוי בדעתו, ועיין בש"ע סי' קכ"ד ס"י, ובמגן אברהם שם סקט"ז ומחבר סי' תקפ"ט ס"ט:
ד) מרישא עד סיפא. פי' כאדם שמתפלל לעצמו ולא יפסיק ולא ישיח ופוסע ג' פסיעות לאחריו (ש"ע קכ"ד):
ה) ה"מ היכא דלא קבעי צלויי וכו'. עיין ברא"ש בפרקין סי' ב' מה שכתב בזה:
ו) וש"צ כי טעי וכו'. פי' אפילו בתפלתו שהתפלל בקול רם (ש"ע קכ"ז ס"ג):

דף ל.

ע"א גמר' א"ר יעקב א"ר חסדא וכו'. כל דיני תפלת הדרך שאית' הכא ר' יעקב א"ר חסדא אמר' כאן:
משעה שמהלך בדרך. פי' שאומר אותה אחר שהחזיק בדרך, והלך כבר חוץ לעיר ע' אמה ושירים, דכ"ז שהוא בעיבור' של עיר, הוי כאילו הוא בעיר (מחבר סי' ק"י ומ"א סקי"ד). ואע"ג מהא דאית' (לעיל כ"ט ע"ב) וכשאתה יוצא לדרך המלך "בקונך "וצא וכו' משמע דיתפלל תפלת הדרך, ואח"כ יצא, די"ל וצא, פי' ירחיק מעיבור' של עיר ולהלן, דהיינו ילך לדרכו למרחוק:
פרסה. ד' מילין הוא ח' אלפים אמה (מ"א):
קם ר' חסדא וקא מצלי. פי' תפלת הדרך. עיין תוס' ד"ה והיכי:
מהיות טוב אל תקרא רע. אין זה פסוק בכ"מ, ומפורש (בב"ק פ"א ע"ב) עיי"ש. ושמשו החכמים בלשון זה תמורת הנאמר (במשלי ב') אל תמנע טוב מבעליו, ודומה לזה לקמן נ"ה ע"ב לקיים מה שנאמר כל התלומות אחר הפה, וכן לקמן נ"ח ע"א והתורה אמרה הבא וכו', ועי' תוס' לקמן ס"א ע"א ד"ה אלא ושבת קכ"ח ע"א תוס' ד"ה ונתן (הגרא"ג):
מאי איכ' בין הביננו לתפלה קצרה. לר' יהושע דמתניתן (לעיל כ"ח ע"ב) קפריך, דר' יהושע אמר בכל יום מתפלל אדם מעין י"ח, דהיינו הביננו (כשמואל לעיל כ"ט ע"א), ואח"כ א"ר יהושע ההולך במקום סכנה מתפלל תפלה קצרה, ועיין בתוס' ד"ה מאי איכ', ובשפ"ח לעיל כ"ט ע"ב לגמר' ד"ה ת"ר:
הביננו בעי לצלויי ג' קמיית' וג' בתרייתי'. עיין רש"י לעיל כ"ט ע"א ד"ה הביננו:
וכי מטי לביתיה לא בעי למיהדר לצלויי וכו'. לפי דר' יהושע לא מתיר לכתחלה להתפלל תפלת הביננו, אלא בשדה, אבל לא בעיר, לכן קאמר הכא, וכי מטי לביתי', ועיין לעיל כ"ט ע"א תוס' ד"ה לייט, וכן כתב ברשב"א לעיל ג' ע"א ד"ה היה לך, דתפלת הביננו נתקנה להתפלל בדרך, והביא ראי' מכאן מדאמר וכי מטי לביתי' עיי"ש:

בתפלה קצרה וכו' "כי "מטי "לביתי' בעי למיהדר ולצלויי". וז"ל (הש"ע ק"י ס"ג) "וכשיגע "ליישוב "ותתקרר "דעתו, חוזר ומתפלל י"ח עיי"ש, ואפשר משום דגבי הביננו, נקט כי מטי לביתי' וכו', נקט גם כאן כי מטי לביתי' **והלכת**' הביננו מעומד וכו'. פי' ועוד איכ' בין הביננו לבין תפלה קצרה, דהביננו מעומד, תפלה קצרה בין מעומד בין מהלך, ולפי"ז לא הוי הלכת' זה כשאר הלכת' שבש"ס, דהא ל' הלכת' שייך רק, היכ' דאיכ' פלוגת' בדבר, ומסיים בקביעת הלכת', אבל כאן לא מצינו פלוגת' אי הביננו מעומד, ועי' בצל"ח לכן משמע כמו שכתבתי:

הלכה כרבי. דאפילו כשיש לו מי שיאחז חמורו, ישב במקומו ויתפלל, ואע"ג דלעיל אמרינן והלכת' "הביננו מעומד, י"ל כמו שכתב מגן אברהם (סי' ק"י סק"ג), כיון דהביננו קצרה היא, לא יטרד בעמידתו משא"כ בשאר תפלות עכ"ל, פי' תפלות י"ח מתפלל פעמים דרך הילוכ', דאם יצטרך לעמוד יטריד, הואיל והן ארוכות (מחצית השקל), ועיין תוס' ד"ה מסמך, שכתבו ג"כ וי"ל דשאני הביננו וכו':

יכוון את לבו כנגד בית קדש הקדשים שנאמר והתפללו אל המקום הזה. הרי דקדש הקדשים נקרא מקום, וכן קב"ה נקרא מקום ברוך הוא, וכלישנ' דקרא כי קדוש אני ה"א:

היה עומד בבית קדש הקדשים. כה"ג ביו"כ ועומד בבית החיצון, והוא בין ב' הפרוכת, ומתפלל תפלה קצרה, והוא חשוב כעומד בק"הק. א"נ דמיירי באומנין, שהיו משלשלין לבק"הק לתקן איזה דבר (ר"י עמדין):

מאי קרא' וכו'. פי' בשלמ' בחמשה עניינים הביא הש"ס קרא בכולם שנאמר והתפללו וגו', אבל לכשהיה עומד בבית קודש הקדשים וכו' וכן להיה עומד אחורי בית הכפורת וכו', לזה לא הביא הש"ס מקרא שנאמר, לכן קאמר הש"ס עלה מאי קראה וכו'. ועי' שפ"ח לעיל ג' ע"ב גמר' ד"ה מאי קרא:

כל פיות. פיות ל' פה.

ודע כמגדל דוד צוארך בנוי לתלפיות' בגמטרי' "תתתרנ"ב' כמנין שאכל ישראל מכונן את לבם למקום האי':

אבו' דשמואל ולוי כי הוו בעו למיפק לאורח' וכו'. פי' בשעת הדחק, כל' המחבר סי' פ"ט ס"ח עיי"ש:

הוה מקדמי ומצלי. פי' בביתם התפללו תפלת שמונה עשרה מעומד, ואח"כ יצאו לדרכם, וכשהגיע זמן ק"ש בדרך קראו ק"ש.

ודע דבש"ס מסיק טעמ', דס"ל דתפלה מעומד עדיף עיי"ש, והנה לפי מה דאית' עירובין ס"ה ע"א, אבוה דשמואל כי אתי באורחא, לא מצלי תלתא יומי עיי"ש, וכתב בכסף

משנה בה' תפלה הט"ו, דאבוה דשמואל היה מזיק לו הדרך, ולהכי לא מצלי עד תלתא יומי, אבל אדם אחר שאין מצטער כ"כ צריך להתפלל מיד עיי"ש, לפי"ז י"ל אבוה דשמואל דהכא, היינו טעמ' דהוה מקדם ומצלי משום לגרמי' עביד, דלא היה יכול להתפלל על הדרך, דהא כשבא מן הדרך, לא היה יכול להתפלל ג' ימים, ומסתבר כן היה ג"כ בשעה שהיה בדרך ממש, ולפי"ז יש ליישב קו' המגן אברהם סי' פ"ט סקט"ז למה אין נזהרין רוב העולם לעשות כאבוה דשמואל, ולפי מה שכתבתי מיושב:

השכים לצאת לדרך וכו'. ובביצה ז' ע"א, פרש"י השכים, קודם עלות השחר עיי"ש:

השכים לישב בקרון וכו' מתפלל ולכשיגיע זמן ק"ש קורא. דזמן ק"ש לכל אדם מתחיל משיראה את חבירו הרגיל עמו קצת ברחוק ד' אמות ויכירנו (ש"ע נ"ח ס"א), וזמן תפלה בדיעבד יצא משעלה עמוד השחר שהבריק השחר כנקודה בלבד (ש"ע פ"ט באר היטב סק"ב ובשפ"ח לעיל ח' ע"ב לגמר' ד"ה פעמים), והיינו דתני' הכא מתפלל תחלה ולכשיגיע "זמן "ק"ש קורא, ועיין בתוס' ד"ה אבוה:

ול**יעבד** מר כמרימר ומר זוטרא וכו' וליעבד מר כאבוה דשמואל ולוי. הקדימו להקשות אמרימר וממר זוטרא, י"ל משום דמילת' דמרימר ומר זוטרא, דהיינו ליכנף י' ולהתפלל, מסתבר טפי ממילת' דאבוה דשמואל ולוי, להקדים תפלה לק"ש:

בחבר עיר. בחבורת עיר כלומר בצבור (ר' עובדי'), אבל בערוך וכן בפי' המשניות לרמב"ם פי' בחבר עיר, בפני חכם וגדול העיר, והוא כנוי בעד תפלת הקהל, שלא יתקבצו אלא לפני החכם שבהם, ובזה מיושב מה שפרש"י כאן, בחבר עיר בצבור, ובמגילה כ"ז ע"ב, חבר עיר פרש"י ת"ח העוסק בצרכי צבור עיי"ש. ובס' קול רמז כתב שצ"ל החבר הח' בשוא פתח והב' בפתח מפני שהוא סמוך והוא ע"מ זקן ביתו, א"נ הב' בצר"י:

דף ל' ע"א רש"י ד"ה לישתף נפשי' וכו'. אל יתפלל תפלה זו בלשון יחיד אלא בלשון רבים שתוליכנו לשלום וכו' עכ"ל, ואפילו כשהולך יחידי, ואין נראה כשקר, דאי אפשר שלא יהי' אחד בסוף העולם, שהולך ג"כ בדרך (מ"א תקס"ה סק"א):

רש"י ד"ה עד פרסה. אבל לא לאחר שהלך פרסה ובה"ג מפרש וכו' עכ"ל, ז"ל בעל הלכות גדולות פ"ד מח' ברכות, מאי תפלת הדרך, א"ר יעקב א"ר חסדא יהי רצון מלפניך וכו' ברוך אתה ה' שומע תפלה, ואפילו דנפיק לסגויי חדא "פרסה צריך לצלויי תפלת הדרך עכ"ל:

רש"י ד"ה מהיות טוב אל תקרא רע הואיל ואני יכול וכו' לא אקרא רע וכו' עכ"ל, ז"ל השל"ה דף ת"ג ע"ב, מהיות טוב אל תקרא רע, קבלתי מאא"מ זצוק"ל כי "תקרא, צריך

לקרות בנקודת חירק תחת התי"ו, וקמץ תחת הקו"ף, וציר"י תחת הרי"ש, והכונה למה תהי' נקרא לאיש רע, מאחר שיש בידך לעשות בתכלית הטוב ומצוה מן המובחר עכ"ל:
רש"י ד"ה וכי מטי לביתי' בעי למיהדר ולצלויי. שהרי לא התפלל "כלום "מתפלת י"ח עכ"ל, ואע"ג שאמר בא"י שומע תפלה, י"ל דגם בתפלת הדרך מסיים בא"י שומע תפלה, לכן פרש"י שלא נחשב סיום ברכה זו מתפלת י"ח:
רש"י ד"ה לכוין את הרוחות. לצד ארץ ישראל כדבעינן למימר תל שהכל פונין בו עכ"ל, כדבעינן למימר וכו', פי' לצד א"י, היינו כשהיה עומד בח"ל, אבל אם היה עומד בא"י, יכוין כנגד ירושלים, היה עומד בירושלים וכו' עד תל שכל פיות פונין בו:
רש"י ד"ה אחורי בית הכפורת. במערב העזרה היו י"א אמה חצר וכו' עכ"ל, דאית' ריש פ"ה מס' מידות, כל העזרה היתה אורך קפ"ז, על רוחב קל"ה אמה, כיצד מן המזרח למערב קפ"ז, מקום דריסת רגלי ישראל דהיינו עזרת ישראל י"א אמה, מקום דריסת רגלי הכהנים דהיינו עזרת כהנים י"א אמה, המזבח ל"ב, בין האולם למזבח כ"ב אמה, ההיכל מאה אמה, וי"א אמה לאחורי בית הכפרת, דהיינו מכותל מערבי של העזרה עד כותל ההיכל, היה חצר פנוי י"א אמה עיי"ש, ועי' ברמב"ם פ"ה מה' בית הבחיר' הי"ב. והא דאית' כאן, היה עומד אחורי בית הכפורת, הוא מיירי ברגלים דנפישי ישראל, כדאית' יומא כ' ע"א, ועיי"ש ט"ז ע"ב (ר"י עמדין):
רש"י ד"ה הוו מקדמי. קודם היום עכ"ל עי' בתוס', ובראש יוסף ובמלא הרועים כ', מה שפרש"י קודם היום י"ל קודם הנץ החמ', שהוא יום ברור לכ"ע, כדאית' (מגילה כ' ע"א), אבל קודם עמוד השחר לא עיי"ש, ועי' רש"י לקמן ד"ה וליעבד שפירש"י כיון דמצלי קודם ק"ש ודו"ק:
רש"י ד"ה בקרון ובספינה. איכ' בעתותא דמיא עכ"ל, הנה "ביעתותא אדמי', הוא טעמ' דספינה, אבל בקרון דהיינו עגלה, הטעם לפי "שאינו "יכול "לעמוד, מפני שמתנועע לכאן ולכאן (ב"י סי' צ"ד). ובמחצית השקל סי' פ"ט סקט"ז כתב בשם ב"י, מפני שהקרון מתנודד ואינו "יכול "לכוון ודו"ק:
רש"י ד"ה שבתא דרגלא.
(**א**) שלפני פסח ועצרת וסוכות (ב) ומרימר בעירו ומר זוטר' בעירו היו הדרשנים (ג) ושחרית היו העם הולכים לב"המד וכו' עכ"ל:
(**א**) שלפני הפסח ועצרת וסוכות. ועיין (לעיל י"ז ע"ב) תוס' ד"ה תרי זימני בשתא, אבל "בעצרת שאינו אלא יום אחד, שמא לא היו מתאספין כ"כ עיי"ש ודו"ק:

(**ב**) ומרימר בעירו ומר זוטר' בעירו וכו'. לפי שבגמר' נקט מרימר ומר זוטרא הוה וכו', יש לטעות שבהדדי מיירי, לכן פרש"י כל אחד בעירו נהג כן:

ג ושחרית היו העם הולכי' לב"המד. עיין רש"י לעיל כ"ח ע"ב ד"ה לא על עיי"ש:

רש"י ד"ה ר' אשי. היה ראש ישיבה (א) במתא מחסיא וכו' (ב) ומתפלל מיושב שלא היה רוצה לצאת שלא להטריח את הצבור לקום מפניו עכ"ל:

(**א**) במתא מחסיא. (שבת י"א ע"א):

ב ומתפלל מיושב שלא היה רוצה לצאת וכו'. והא דלא התפלל מעומד שם בב"המד, י"ל משום דאם היה ר' אשי קם להתפלל מעומד, היו הצבור ג"כ צריכין לעמוד, ולפי"ז כונ' פרש"י "ומתפלל "מיושב, דלא קם להתפלל מעומד, וגם לא היה רוצה לצאת מבית המדרש, ולהתפלל מעומד חוץ לב"המד, שלא להטריח את הצבור לקום מפניו.

והטעם י"ל שמת"כ יתבלבל דעתם מלשמוע הדרשה מפי המתורגם, ואם גם המתורגם יפסיק, מ"מ איכ' בלבול הדעת:

רש"י ד"ה בחבר עיר. "לא "תקנוה וכו' עכ"ל, פי' אנשי כנס"הג שתקנו התפלות, ועי' לעיל כ"ו ע"ב רש"י ד"ה כנגד ובשפ"ח שם. והטעם שתקנו רק בחבר עיר לפי שאין במוסף תחנונים (תר"י), ואי משום דאית בה יהי רצון וכו', עי' בב"י סי' ק"ז ד"ה והוי יודע (הגרש"ש):

רש"י ד"ה יחיד שלא בחבר עיר. יחיד הדר בעיר "שאין "שם "עשרה וכו' עכ"ל, ונראה דה"ה כשיש שם עשרה, אלא שאין מתפללי', כגון כעין פולמוסא דלקמן, לת"ק אליב' דר"א פטור ועי' בפוסקים:

תוס' ד"ה והיכי מצלי לה. אתפלת הדרך קאי וכו' (א) ומיהו בתוספתא פסק הר' יוסף כר' חסדא (ב) וכן ר' אלפס פי' דר' חסד' עדיפ' לי' טפי עכ"ל:

(**א**) ומיהו בתוספתא פסק הר' יוסף וכו'. ובשפ"ח לתוס' (לעיל ג' ע"ב) ד"ה אין הבור, כתבתי, דהך "בתוספתא דהכא, פי' "בתוספות, ור"ל שתוס' שלפנינו מביאים תוס' אחרים שהיו להם וכו' עיי"ש:

ב וכן רב אלפס פי' וכו', ז"ל הרי"ף היכי מצלי לה, ר' חסדא אמר מעומד, ור' ששת אמר מהלך וכר' חסדא דאמר מעומד, טפי עדיף, דהא ד' ששת נמי קאי ומצלי תפלת הדרך, אמר מחיות טוב אל תיקרא רע עכ"ל:

תוס' ד"ה מסמך גאולה לתפלה עדיף. מלהתפלל מעומד ואז הכי פסוק בהלכות גדולות הלכ' כר"ש בן אלעזר וכו' וי"ל דשאני הביננו שהיא קצרה (ב) ואין כאן בטל דרך כ"כ כמו בי"ח ברכות וכו' (ג) ור"ח פסק כאבוה, דשמואל ולוי וכו' עכ"ל:

(**א**) והכי פסק בה"ג וכו'. ז"ל בהלכות גדולות בפ"ד מה' ברכות, אע"ג דאבוה שמואל ולוי עבדו כי הא מתניתא, דאמרינן אבוה דשמואל ולוי כי הוה בעי למיפק באורחא, הוו מקדמי ומעלי, וכד מטי זמן ק"ש קארי, כמאן כי האי תנא, דתני' השכים לצאת לדרך, מביאין לו שופר ותוקע, ולולב ומנענע, מגלח וקורא בה, ומתפלל, וכשיגיע זמן ק"ש קורא, ר' אשי לא סברה, דקאמר לא חזינן רבנן קשישין דעבדין הכין עכ"ל בה"ג:

ב ואין כאן בטל דרך כ"כ וכו'. פי' ומת"כ יכול לכוון, וכעין שפרש"י בד"ה שאין דעתו מיושבת עליו שקשה עליו עכוב הדרך עיי"ש:

ג ור"ח פסק כאבוה וכו'. וכן פסק המחבר סי' פ"ט ס"ח עיי"ש ודו"ק:

דף ל:

ע"ב גמר' בנהרדעא לבר מההוא יומא דאתא פולמוסא דמנכא למתא וכו'. ועי' (בע"ז דף ע' ע"ב) ההוא פולמוסא דסליק לנהרדעא פתחו חביתא טובא וכו' עיי"ש:

ואטרידו מרבנן ולא צלו וכו'. ובד"ס הגירס', ואיטריד עלמא וצליתי ביחיד אנא:

ואטרידו רבנן ולא צלו. פי' ולא בצלו כלל, א"נ ולא צלי בציבור':

ר' חנינא קרא. פי' מוכר קורות הבית היה, והמקרה בקורות את הבית, אותן הקורות היוצאים חוץ לבית לא מהני מידי, והיינו דא"ל ר' ינאי לר' חנינא "פוק "קרא "קראיך "לברא, פי' דבריך לא מהני מידי שהם כמו קורות היוצאים לחוץ (מג"ת). ודע דכן י"ל ג"כ בשאר מקומות שמצינו שא"ל ר' ינאי לר' חנינא כלשון הזה, ביבמות מ' ע"א, ובכתובות נ"ו ע"א עיי"ש:

ודילמ' מעיקרא לא כיון דעתי' ולבסוף כיון דעתי'. והא דלא א"ל ודילמא לא התפלל ערבית, והתפלל שחרית ב', א' לשחרית, וא' לתשלומי דערבית, (כדלעיל כ"ו ע"א), י"ל משום דלא שכיחי גבי ר' ינאי כזה:

א"ל חזי מאן גבר' רבא וכו'. ויש לדקדק דלא א"ל חברות' כלפי שמי' מי איכ', אי לא כיון דעתי' מעיקר', מחינן לי' במרזפתא דנפחא, עד דמכוין דעתי', כדא"ל אביי לר' פפא (לקמן ל"ד ע"א), ואין לומר מדלקמן "לק"ש שהיא קבלת עול מ"ש, שייך טפי למימר הכי "מלתפלה דכאן, זה אינו דהא פרש"י לקמן, חברות' כלפי שמיא, מנהג שנוהג אדם בחבירו ינהג אצל המקום ולא יזהר "בתפלתו עיי"ש, הרי דגם לגבי "תפלה אמרינן הכי, ועוד דלעיל כ"ה ע"א פרש"י לתפלה צריך להראות עצמו כעומד לפני המלך ולעמוד באימה, אבל בק"ש אינו מדבר לפני המלך עיי"ש, ועיין בשפ"ח לגמר' לקמן ל"ג ע"ב ד"ה א"ל ר"פ לאביי ודו"ק:

ביני עמודי. שב"המד נכון עליהם מלמעלה (רש"י לעיל ח'):

לא הוו מצלי. אפילו מוסף:
ר' חיי' בר אבא צלי והדר צלי. בר"ח היה, ומעשה דר' ינאי דלעיל דצלי והדר צלי, בשבת היה (צל"ח):
והא"ר אלעזר לעולם ימוד אדם עצמו אם יכול לכוין יתפלל וכו'. ואע"ג דפעמים אדם סבר שיכול לכוון, ולבסוף אינו יכול לכוון, י"ל דהא מסיק התוס' לקמן ל"ד ע"ב ד"ה יכווין, ימוד עצמו אם יכול לכוון, היינו באחת מהן, פי' בברכת אבות לבד עיי"ש, ולכן לא מסתבר שר' ינאי לא היה יכול לכוון בברכת האבות לבד, לאחר ששיער עצמו להתפלל ולהתכוון:
כמה ישהה בין תפלה לתפלה. הנה עדיין לא תנא. שצריך לשהות בין תפלה לתפלה, ומתחיל לפרש כמה ישהה בין תפלה לתפלה ודו"ק:
סליק פרק תפלת השחר.

פרק אין עומדין

חסידים הראשונים. פי' חסידים מדורות הראשונים, ועי' בשפ"ח לגמר' (לקמן ל"א) ד"ה שכן:
היו שוהין שעה א'. פי' במקום שבאו להתפלל, כדי שיתפסו הכונ', ויסלק הרהור מחשבת חוץ (נ"י). ומגמר' (לקמן ל"ב ע"ב) וכי מאחר ששוהין ט' שעות וכו', משמע דאע"ג דכ"מ דאמרינן שעה אחת פי' שעה מועטת, הכא פי' שעה דוק', אחת מי"ב ביום, ומיהו זה לחסידים, אבל לכל אדם די בשעה מועטת (מ"א סי' צ"ב):
שוהין שעה א' וכו'. בדרך דרש י"ל היום הוא י"ב שעות, וכשתחשוב י"ב פעמים שמונים, עולה החשבון תתק"ס, מעט פחות מאלף, והוא כיומו של הקב"ה, כפרש"י (תהלים צ' ד') כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבור, ופרש"י אלף שנים של בני אדם, הם כיום אחד של הקב"ה, ועוד מן הלילה עמו, כי יום א' של הקב"ה ומעט מן הלילה של הקב"ה, הם אלף שנים וכו' עיי"ש, ולחשבון זה הוה כמו שמונים שנה של אדם, שעה אחת מיומו של הקב"ה, ולפי"ז י"ל לזה כיונו חסידים הראשונים, שאף אם זוכה לחיות לגבורת שמונים שנה, הרי רק "היו "שוהין "שעה "אחת בעוה"ז, משעות הקב"ה, ואחר כונה זו מתפללין תפלתם "כדי "שיכוונו "לבם "לאביהם "שבשמים וכו', ויכירו שפלות האדם, וגדולת אביהם שבשמים:

אפילו המלך שואל בשלומו וכו' ואפילו נחש כרוך על עקבו וכו'. בדרך דרש פי' בין מחמת השפעת הטובה, דהיינו המלך שואל בשלומו, לא ישיבנו מכוונתו, בין מחמת דאגת הרע, דהיינו אפילו נחש כרוך על עקבו, לא יפסיק מכוונתו:

דאמר קרא והיא מרת נפש. פי' בענין כשהתפלל חנה על שהיתה עקרה, כתיב (ש"א א' י') והיא מרת נפש ותתפלל על ה' ובכה תבכה. והיינו דפריך עלה, ודילמא חנה שאני דהוה מרירא לבא טובא, פי' כדמוכח סיפ' וענייני דהני קראי ובבפ"ח לקמן ל"א ד"ה וחנה העתקתי:

ממאי דילמא "דוד שאני דהוה מצער נפשי' ברחמי טובא. ובהלכות גדולות גרס דילמא "מלך שאני עיי"ש, וכדאית' (לקמן ל"ד ע"ב) "המלך כיון שכרע שוב אינו זוקף עד שגמר תפלתו, ופרש"י דמי שהוא גדול ביותר צריך להכניע ולהשפיל עצמו עיי"ש, וא"כ אין ללמוד מדוד המלך לאינש דעלמ':

חזיי' דהוה קא בדח טובא. פי' אביי הוה בדח, וכן לקמן ר' ירמי' הוה בדח, ואמרו אנא תפלין מנחנא, לפי שהיו עד עתה חולי' במיעי', ולא הניחו תפלין, לכן שמחו בהנחת תפלין (תר"י):

א"ל בכל עצב יהי' מותר כתיב. ופירש"י שם (משלי י"ד) בכל יגיעה אף במלאכה (כי גם העמל נקרא עצב, כי עצב בעמלו) יהי' לך ריוח ויתרון. והא דא"ל ממקר' זה, ולא א"ל ממקר' דלעיל, דגילו ברעדה כתיב, י"ל ר' ירמי' ור' זיר' לשיטתם, לפי שר"ז נזהר, ולא שחק, כדאית' (נדה כ"ג ע"א) עד כאן הביא ר' ירמי' לר' זירא לידי גיחך (שחוק) ולא גיחך, ופרש"י בכל תחבולות הצלו עסק ר' ירמי', להביא ר' זירא לידי שחוק, ולא שחק, דאסור לאדם שימלא פיו שחוק, ור' זירא מחמיר טפי עכ"ל:

מר ברי' דרבינא עבד "הלול' וכו' ר' אשי עביד הלולא וכו' א"ל רבנן לר' המנונא בהלולא דמר ברי' דרבינ' וכו'. הא דמביא הש"ס מעשה דר' אשי, בין תרי ענייני' דהלולא דמר ברי' דרבינא, י"ל משום דמעשה דר' אשי, דומי' למעשה דמר ברי' דרבינא:

דף ל' ע"ב רש"י ד"ה פולמוסא. חיל עכ"ל, וז"ל **רש"י** (ע"ז ע' ע"ב) פולמוסא, ראש הגייס שר הצבא עכ"ל, ועיין (איוב ה' ה') ואל מצינים יקחהו, תרגום, ופולמוסין במני זינא ידברוניה:

רש"י ד"ה מאן גבר' וכו' יפה דקדק "שבשביל תפלת המוספין היתה עכ"ל, כלומר יפה דקדק ר' יוחנן שתפלת המוספין היתה תפלה שניה של ר' ינאי, ורש"י פי' "שבשביל ודו"ק:

רש"י ד"ה בצבור שנו. דאין מחזירין (א) משום דשמע לי' מש"צ (ב) ואיכ' מקצת הזכרה וכו' (ג) ובה"ג מפרש לה בש"צ משום טירח' דצבורא וכו' עכ"ל:

(**א**) משום דשמע לי' מש"צ. וכתב הטור אור"ח תכ"ב, ואין הלשון משמע כפרש"י, שהרי תלה אותו מפני שתפלת מוסף לפניו, ולא קאמר מפני ששומע אותה מש"צ עיי"ש. (ב) ואיכ' "מקצת הזכרה. פי' משום דלכתחלה אין לסמוך אשמיע' משליח ציבור, כמבואר בדבור שאחר זה, ועוד דמצוה בו יותר מבשלוחו:

ג ובה"ג מפרש לה בש"צ וכו'. ז"ל בה"ג בה' ברכות פ"ד, ר' חייא בר אבא צלי והדר צלי, א"ל ר' זיר' מ"ט הדר מר צלי, אי נימ' משום דלא אדכר מר דראש חדש, והתני' טעה ולא הזכיר של ר"ח בשחרית, אין מחזירין אותו מפני שתפלת המוספין לפניו, א"ל ר"ח בר אבא לר' זירא ולאו איתמר עלה, א"ר יוחנן בעיבור שנו, הילכך היכא דטעה ש"צ, ולא אדכר דר"ח בשחרית, אין מחזירין אותו, שהרי תפלת מוסף לפניו, ודוק' ש"צ, מפני טורח ציבור, אבל יחיד הדר מצלי עכ"ל בה"ג. ומשמע מל' הב"הג מפני טורח הציבור, הקילו בו לסמוך על תפלת מוסף שמתפלל מיד אחרי', וכן כתב הרי"ף. והא דלא פי' בה"ג בצבור שנו כפרש"י, י"ל לפי דבעל הלכות גדולות אזיל לשיטתי', דכתב (כמו שהעתקתי דבריו בשפ"ח לתוס' לעיל כ"ט ע"ב ד"ה טעה) דלכתחלה לא סמכינן אשמיעת דשליח ציבור, לפי שצריך לכוין דעתו ולשמוע כולי צלותי' מתחילה ועד סוף, וכ"כ בטור אור"ח סי' תקצ"א עיי"ש, רק דבדיעבד הוה כאילו הזכיר בעצמו, לכן פי' בה"ג בצבור שנו שקאי אשליח ציבור:

רש"י ד"ה טעה וכו'. דיבור זה שייך לפני דיבור בצבור שנו:

רש"י ד"ה כמה ישהה בין תפלה לתפלה. מי שיש לו לחזור ולהתפלל (א) או משום דטעה (ב) או משום מוספין וכו' עכ"ל:

(**א**) או משום דטעה. פי' כגון ששכח ולא התפלל, וצריך להשלימה בתפלה שלאחריה, ומתפלל ב' זו אחר זו (טור סי' ק"ה), או בכי האי (דלעיל כ"ו ע"ב), כגון שהבדיל בשניה ולא הבדיל בראשונה (רמב"ם):

ב או משום מוספין. ז"ל הרמב"ם פ"י מה' תפלה הט"ו, וכל המתפלל ב' תפלות "אפילו שחרית ומוסף, לא יתפלל זו אחר זו, אלא ישהה בין תפלה לתפלה, כדי שתתחונן דעתו עליו עכ"ל, והא דכתב "אפילו "שחרית "ומוסף, פי' בלחם משנה דר"ל לא מבעי' כשטעה ולא התפלל שחרית, וצ"ל מנחה שתים, דצריך להשהות בין זו לזו, אלא אפילו שחרית ומוסף, דהוי אמינ' כיון דכולה ענין תפלה דשחרית היא, לא בעינן שהיי' קמ"ל עיי"ש. א"נ י"ל דקמ"ל אפילו מוספין. דלאו תפלה דרחמי היא כמו שחרית, (עיין בשפ"ח לעיל

כ' ע"ב לרש"י ד"ה וחייבי'), אפילו הכי צריך לשהיי' כ"כ. והנה מל' רש"י דהכא, משמע דשהיי' בין שחרית למוספין, לא הוי רבותי' טפי ודו"ק:

רש"י ד"ה שתתקונן. שתהא דעתו מיושבת לערוך דבריו בלשון תחנה עכ"ל, פירוש שצריך לשהות בין תפלה לתפלה, "חדא עד שתהא דעתו מיושבת לכוון, כדא"ר אלעזר דלעולם ימוד עצמו וכו', "ועוד צריך לשהות, עד שיערוך דבריו בל' תחנה (כדלעיל כ"ט ע"ב) העושה תפלתו קבע אין תפלתו תחנונים, מאי קבע, רבנן אמרי מי שאינו אומר בל' תחנונים עיי"ש ודו"ק:

רש"י ד"ה שתתחולל. ל' חילוי והיא היא אלא בלישנ' בעלמ' פליגי עכ"ל, וז"ל מדרש רבה (ואתחנן פרשה ב') א"ר יוחנן עשרה לשונות נקרא תפלה, שועה, צעקה, נאקה, רנה, פגיעה, ביצור, קריאה, ניפול, ופילול, ותחנונים, ומכולן לא נתפלל משה, אלא בלשון תחנונים, שנאמר ואתחנן אל ה' וגו' עיי"ש, דמשמע קצת דאיכ' חילוק בין הלשונות דתפלה ודו"ק:

רש"י ד"ה בחדש מלא. כשהחדש שעבר מלא עושין ר"ח ב' ימים וכו' דערבית של מחר ר"ח גמור יותר מן הראשון וכו' עכ"ל, וליתר ביאור אעתיק מלשון הטור אור"ח סי' תכ"ז, וז"ל חדשה של לבנה, כ"ט יום, י"ב שעות, תשצ"ג חלקים, שתתר"ף מהם הוא שעה, ואלו לא היה, אלא כ"ח יום, יהיו כל מולדו ת בנקודה אחת, מבלי צורך לחשבון, שהם כלין ז' ז' וחוזרין לעולם לתחילת נקודה, ומפני שהוא כ"ט י"ב תשצ"ג, נמשך כל מולד אחר חבירו, יום א', י"ב שעות, תשצ"ג, לכן היודע מולד חדש אחד, ורוצה לידע מולד של חדש של אחריו, יתן עליו א' י"ב תשצ"ג, ובמקום שיכלה חשבונו, שם הוא המולד וכו', וכיון שחדשה של לבנה כ"ט י"ב תשצ"ג, א"א לקבוע ר"ח בשעת המולד, שא"א לקבוע בחצי היום, שיהי' מקצתו מחודש שעבר, ומקצתו מחודש הבא, שנאמר יעד "חדש "ימים, משמע ימים לחדש ולא שעות, לפיכך עושין החדשים אחד מלא מל' יום, אע"פ שחדשה של לבנה פחות מזה בשעות, ואחד מכ"ט יום, אע"פ שחדשה של לבנה יותר מזה בשעות, וכו', ויום ל', עושין אותו לעולם ר"ח, ואם היה חדש שעבר חסר, יהי' יום ל' מחדש הבא, ואם היה חדש שעבר מלא, יהי' יום ל' ר"ח, הואיל ומקצתו ר"ח, ויהי' תשלום חדש המלא שעבר, ויהי' יום ל"א, מחדש הבא וממנו יהי' המנין, והוא יום הקביעה, לפיכך עושין ר"ח אחד, יום אחד, והשני ב' ימים, וכותבין ביום הראשון בשטרות, ביום ר"ח, אע"פ שהוא תשלום חדש שעבר, ויש מדקדק לכתוב ביום ר"ח, שהוא יום ל' לחדש שעבר עכ"ל הטור, וממה שהעתקתי מבואר ג"כ כונת מה שפרש"י דערבית של מחר ר"ח גמור יותר מן הראשון:

רש"י ד"ה מכדי טעמ' קאמר. שאין מקדשין את החדש בלילה עכ"ל, כדאית' (ר"ה כ"ה ע"ב) דילפינן לי' מדכתיב, כי חוק לישראל הוא משפט לאלקי יעקב, ובקידוש החדש מוקמינן לה, וכתיב בי' "משפט, מה משפט ביום, דכתיב והיה "ביום הנחילו את בניו, אף קידוש החדש ביום עיי"ש:

סליק פרק תפלת השחר.

רש"י ד"ה כובד ראש. הכנעה עכ"ל, והא דלא תני' מתוך כובד הגוף, י"ל כיון דאמר מר ראש מלך על כל האברים, כולן בכלל (הלכות גדולות). וכעין דאית' (סוטה ה' ע"א) אמר חזקי' אין תפלתו של אדם נשמעת אא"כ משים לבו כבשר וכו' עיי"ש:

רש"י ד"ה מציין נפשי'. מקשט עצמו בבגדיו עכ"ל, והא דלא הביא בש"ס לראי' מהא דאית' (שבת י' ע"א) "רבא "בר הונא נותן אנפליאות חשובים הרגליו ומצלי, אמר הכון לקראת אלקיך ישראל, יר' "כהנ' לביש ומתכסי ומתעטף ומצלי אמר הכון לקראת וגו' עיי"ש, י"ל משום דר' יהוד' מפורש טפי, דהוה מקשט בכל בגדיו, לכן קפריך מר' יהוד':

רש"י ד"ה עבדו את ה' ביראה. תפלה שהיא לנו במקום עבודה וכו' עכ"ל, לכאור' הא דתפלה במקום עבודת המזבח, הוא בזמן שאין מקדש ומזבח, א"כ משמע דמקר' זה נאמר על זמן שאין בהמ"ק קיים, די"ל דאף בזמן ב"המק קיים, כמו שהכהנים עומדין בעבודתן, ולוים בדוכנן, כך היו אנשי מעמד מישראל עומדין במעמדן ומתפללין בעיר שלהן כידוע:

רש"י ד"ה תפילין מנחנא. והם עדות שממשלת קוני ומשרתו עלי עכ"ל, פי' בכונ' זו אנא תפלין מנחנא שיש בהם יחודו ואחדותו יתברך שמו בעולם ואשר לו הכח והממשלה בעליונים ובתחתונים וכו', וצונו להניח על היד נגד הלב, ועל הראש נגד המוח, שכל אשר לנו משועבדים לעבודתו יתברך שמו וכו' (כש"ע אור"ח כ"ה ס"ה):

תוס' ד"ה אין הלכה וכו' דלהכי מייתי ר' אמי ור' אסי שהיו מתפללים ביחיד וכו' עכ"ל, פי' אפילו תפלת המוספין, דהכי מוכח מדאמר בגמר' דלא הוי מצלי אלא ביני עמודי היכא דהוה גרסי, משמע בכל התפלות נהגו כן, וא"כ אף מוסף בכלל, וכן מוכח אפילו ביחיד:

תוס' ד"ה כדי שתתחולל דעתו עליו. ומפרש בירושלמי דהיינו כשילך ד' אמות עכ"ל, דגרסינן בירושלמי ברכות פ"ד להלכה ו', דמר ד' יוחנן אני ראיתי את ר' ינאי, עומד ומתפלל בשוק של ציפורין, א) ומהלך ד' אמות, ומתפלל של מוסף וכו' את שמע מינה שאדם מתפלל ומהלך ד' אמות, ומתפלל של מוסף, א"ר אבא ב) ולא סוף דבר, עד שיהלך ד' אמות, אלא אפילו שהה כדי הילוך ד' אמות:

פי' פני משה:
דמר ר' יוחנן. שמענו מר' יוחנן שאמר שראה לרבו ר' ינאי שהיה עומד ומתפלל שחרית בשוק של ציפורי והלך ד' אמות וחזר ומתפלל שם מוסף ומשום שצריך להפסיק מעט בין תפלה לתפלה:
ולא סוף דבר. הא דאמר ומהלך ד' אמות לאו דוק' היא אלא אם שהה כדי הילוך ד' אמות בין תפלה לתפלה סגי:
א) **ומהלך** ד' אמות וכו'. ר"ל לאחר שעקר רגליו, והלך ועמד בסיום תפלתו, הלך עוד ד' אמות, או לפי מאי דמסיק שהה כדי הילוך ד' אמות ואח"כ מתפלל של מוסף, (כך למדתי מדברי הב"ח סי' ק"ה). והנה התוס' כ' כשילך ד' אמות, ואינו מבואר אי כשילך דוק', או כדי שילך, ועי' בב"י סי' ק"ב שכתב בשם התוס' דהיינו כדי שמהלך ד' אמות ודו"ק:
ב) ולא סוף דבר וכו'. וכעין זה איתי' בירושלמי ברכות פ"ג להלכה ה', תני המתפלל אל יטיל מים עד שיהלך ד' אמות, וכן המטיל מים אל יתפלל עד שיהלך ד' אמות, א"ר יעקב בר אחא לא סוף דבר עד שיהלך ד' אמות, אלא שהה כדי הילוך ד' אמות עיי"ש, ועיין בגמר' בבלי לעיל כ"ב ע"ב, ובמגילה כ"ז ע"ב, והטעם משום דרחושי מרחשן שפתי' כל ד' אמות, וכן הוא בש"ע סי' צ"ב ס"ח עיי"ש ודו"ק:
תוס' ד"ה מסתבר'. כלומר וכו' לא מיבעי' אם עקר רגליו ופתח בברכה שלאחריה וכו' (והב"ח גורס או פתח בברכה שלאחריה) דהיינו קודם שהתחיל ברכת הטוב והמטיב (א) דאותה קורא עקר רגליו וכו' ושל ר"ח (ב) מעוות לא יוכל לתקן וכו' (ג) ובברכת הטוב והמטיב לאו דאוריית' היא וכו' (ד) וכן עמא דבר עכ"ל:
(**א**) דאותה קורא עקר רגליו. פי' אע"ג דבברכת המזון לא שייך עקירת רגליו, מ"מ התחלת ברכת הטוב והמטיב, הוא עקירת רגליו, כמו בתפלת י"ח עקירת רגליו ממש:
[ב] מעוות לא יוכל לתקן. (כדלעיל כ"ו ע"א):
[ג] ובברכת הטוב והמטיב לאו דאוריית'. (לקמן מ"ו ע"ב ומ"ח ע"ב) דביבנה תקנוהו עיי"ש:
[ד] וכן עמא דבר. עיין בשפ"ח לרש"י לקמן מ"ה ע"א ד"ה מאי עמא דבר:
סליק פרק תפלת השחר. **תוס'** ד"ה אל תקרי בהדרת אלא בחרדת תימ' אמאי לא מוכח בהדי' (א) מדכתיב בתרי' חילו מלפניו כל הארץ וכו' (ב) וי"ח ברכות תקנו כנגד האזכרות וכו' עכ"ל:
(**א**) מדכתיב בתרי' חילו מלפניו וגו'. פי' דבג' פסוקים כתיב השתחוו לה' בהדרת קדש, א) (תהלים כ"ט ב') הבו לה' כבוד ועוז השתחוו לה' בהדרת קדש, ב) (תהלים צ"ו ט')

השתחוו לה' בהדרת קדש חילו מפניו כל הארץ, ג) (ד"ה א' ט"ז כ"ט) ושם כתיב בפסוק כ"ט, הבו לה' כבוד שמו שאו מנחה ובאו לפניו השתחוו לה' בהדרת קדשו ובפסוק ל' כתיב, חילו מלפניו כל הארץ אף תכון תבל בל תמוט. ומדנקטו התוס' חילו מלפניו ולא נקט "מפניו, מוכח דתוס' הקש' מפסוק דברי הימים, אבל יש לדקדק למה לא דייק' הש"ס מפסוק (תהלים צ"ו ט') דכתיב בחד קרא השתחוו לה' בהדרת קדש חילו מפניו כל הארץ ודו"ק. ודע א"ת בהדרת אלא בחרדת, פי' בפני יהושע משום "דבהדרת "קדש משמע "בהיכל, והא זרים אסורים ליכנס לשם, לכן "תקרי "בחרדת, דמשמע כובד ראש והכנעה, ואתפלה קאי, וכאילו עומד בהיכל בק"ק, הרי דכשמתפלל "בחרדת קרי בי' נמי בהדרת קדש עיי"ש:

ב וי"ח ברכות תקנו כנגד האזכרות. פי' דאיתי (לעיל כ"ח ע"ב) הני י"ח כנגד מי, א"ר הלל כנגד י"ח אזכרות שאמר דוד הבו לה' בני אלים עיי"ש:

דף לא.

ע"א גמר' כסא דמוקרא. פי' כוס זכוכית יקרה (מפרשים) ואין בזה משום בל תשחית (עי' רמב"ם פ"ו מה' מלכים ה"י), לפי שעשו כן לרמז כמו שהכלי הזה חשוב מאד, ועיקר יצירתו ועשייתו מעפר, ושבירתו זהו מיתתו, כן האדם נוצר מעפר, ועומד למיתה, לשוב לעפר (מפרשים). ועוד כמו שהכלי זכוכית יש לה תקנה להיות חוזר ונעשה כלי, כן האדם אם ייטיב מעשיו יש לו תקנה בתחיית המתים להיות חוזר ונעשה אדם, לכן רבנן לקמן אעציבו על יום המיתה, על העדר המצות ומע"ט, שבהם יזכו לתחיית המתים (ע"י):

לישרי לן מר, א"ל ווי לן דמיתנן וכו'. פי' כששאלו רבנן מר' המנונא במשתה היין שישורר ויזמר לפניהם שיר, רצה ר' המנונא לזמר להם ולהחריד עצמם שלא יתנאו, וזימר לפניהם ווי לן דמיתנן ווי לן דמיתנן, אמר הכפל נגד מיתת עוה"ז ונגד מיתה נצחיית לע"הב, אלא שרצה ר' המנונא שגם הרבנן ינעימו השיר עמו כדרך המסייעין, ומאחר שר' המנונא שר ענין מיתה, שהוא המדרגה המבהיל ביותר מכל דבר לכן אמרו הרבנן מה נענה אבתרך להנעים ביותר, אמר להו יש יותר חרדה, כי הי תורה הי מצוה דמגני עלן, כי מיתה עם תורה ומע"ט אחר אריכות ימים אין כ"כ חרדה, ובשרו ישכון לבטח (פרי מגדים אור"ח ומס' עיון יעקב):

וילן דמיתנן. הוא זמר מענין נשואין, דע"י הנשואין צריכין לזכור יום המיתה, דאלו היה האדם חי לעולם, לא היה צריך לנשואין כ"כ, אבל מאחר מצודת המיתה פרוסה לכל

חי, לכן מלבד מצות פ"ור, צורך הוא לנשואי איש ואשה, בכדי שיהי' עכ"פ קיום להמין, דור הולך ודור בא (מג"ת):

אסור לאדם שימלא שחוק פיו שבעוה"ז וכו'. ובטור אור"ח תק"ס כתב בגלות הזה, ורבינו יונה כתב מדאית' בש"ס "בעוה"ז, משמע אפילו שלא בזמן הגלות, דשחוק מביא לשכחת המצות, ועיין בט"ז תק"ס הכריע עיי"ש. ועי' בס' דברי שאול תניינ' כתב חילוק בין שמחה לשחוק, שמחה הוי דבר שיש לה גבול, שחוק הוי דבר שאין לה גבול, כמו טפח שיחק עכ"ל, ולפי"ז י"ל היינו דנקט הש"ס שחוק:

אמרו עליו על ר"ל שמימיו לא מלא וכו'. ואע"ג דר' יוחנן בשם רשב"י דינא קאמר ומאי רבותא דר"ל, די"ל דקמ"ל שרשב"י לא לגרמי' בלבד אמר שהי' מבני עלי', ויושבי מערה י"ד שנים (שבת ל"ג ע"ב), לכן הא קמ"ל ריש לקיש:

שמימי לא מלא שחוק פיו בעוה"ז וכו'. יש מוחקין כאן תיבות "בעוה"ז:

לא מתוך דין. הטעם י"ל דהא "אנשי "כנסת "הגדולה לאמרו "הוו "מתונים "בדין (אבות פ"א), פי' אע"ג שדין זה בא לפניך הרבה פעמים היו ממתינים קודם שתפסקו הדין, כי צריך עיון הרבה קודם שתפסקו לכן "כשתקנו "אנשי "כנ"הג "התפלה, שפיר תקנו לשיטתם שאין עומדין להתפלל לא מתוך דין, לפי שצריכ' עיון, ודילמא יהרהר בה בתפלתו:

ולא מתוך דבר הלכ'. לא מבעי' מתוך דין, שהוא פוסק דין להלכה למעשה, שפוטר לזה וחייב לזה, מטמ' לזה או מטהר לזה, אלא אפילו לא מתיך דבר הלכה לימודי בלבד:

בנות ישראל החמירו על עצמן וכו'. פי' לפי שתיקן רבי ראתה יום אחד תשב ששה והוא, ראתה שני ימים תשב ששה והן, ראתה שלשה תשב שבעה נקיים, אבל בנות ישראל החמירו על עצמן יותר מתקנת רבי וכו' כדאית' (נדה ס"ו ע"א) עיי"ש:

טיפת דם כחרדל. לאו דוק' אלא אפילו פחות מחרדל:

רבא אומר כי הא דר' הושעי' וכו'. רבא מוסיף על אביי, דלא מבעי' הא דבנות ישראל החמירו וכו', שהיא לחומר', ודאי הוי הלכה פסוק' לענין תפלה, אלא אפילו הא דר' הושעיא, שהיא "קולא להערים, ג"כ הוי הלכה פסיקה לענין תפלה, ולא חיישינן לבלבול הדעת בתפלה, ואיבעית אימא מוסיף אפילו ממילי דקדשים, ג"כ הוי הלכה פסוקה לענין לעמוד להתפלל:

אסור בהנאה. אותו דם, שהקיז (רש"י מעילה י"ב):

ומועלין בו. הואיל ואינה יכולה לחיות בלא דם הרי הוא כגופה (רמב"ם ה' מעילה פ"ג הי"א):

אין עומדין להתפלל לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות וכו'. בדרך דרש י"ל שהמתפלל בכוונה, ויודע לפני מי הוא עומד, אי אפשר שיהי' בעצלות או בעצבות וכן בשחוק וכן האחרינא, אלא הוא בתיו שמחה של מצוה, כדרך כל עצמותי תאמרנה ה' וגו', ובבחינות אשרי לילוד אשה שזוכה לכך:

וכן לא יפטר אדם מחבירו לא מתיך "שיחה ולא מתוך "שחוק ולא מתוך "קלות ראש ולא מתוך "דברים בטלים וכו'. מנה כאן הנך "ד' דברים שמנה לעיל גבי אין עומדין להתפלל, אבל הנך ב' דברים דלעיל' לא מתיך "עצבות ולא מתוך "עצלות, לא מנה כאן, די"ל לפי כשאדם הולך מחבירו החביב, אי אפשר בלא עצבות ובלא עצלות, שהרי קשה עליו פרידתו:

דברים בטלים. אף שאינן של ליצנות (עץ יוסף):

שכן מצינו בנביאים ראשונים וכו". כבר דקדק במהרש"א, דאית' (סוטה מ"ח ע"ב) נביאים ראשונים, זה שמואל ודוד, וכאן נקט נביאים ראשונים, ומיירי גם משאר נביאים חוץ משמואל ודוד, וכתב במהרש"א נביאים ראשונים לאו דוק', אלא דורות ראשונים, קודם לדורות הללו עיי"ש. וכן יש לפרש הא דתנן במשנה חסידים הראשונים. ובנוסח כתב יד ליתא תיבות "הראשונים, ובזה ניח':

שמתוך כך זכרהו כי הא דר' כהנא וכו'. פי' שמתוך שבא הנפטר לומר דבר הלכה, נזכר גם חבירו בדבר ששמע כבר, כי הא דאמר הוא, הני צינית' דבבל איתנהו מאדם הראשון, נזכר גם חבירו ואמר אדכרתן מלתא דריב"ח (מהרש"א). והיינו דהביא להא דר' כהנא להכא. ועיין (בסוטה מ"ו ע"ב) שהביא הא דר' כהנא, וכן להא דלקמן ר' מרדכי אלוייה לר' שימי, כדי ללמוד עד כמה מצות הלווית אדם לחבירו, או תלמיד לרב, וא"כ לא היה הא דר' כהנ' דבר אגדה לבד אלא ג"כ ענין דין להלכ', ונפק' מינה דבזה ניחא מה שאמר לא יפטר מחבירו אלא מתיך "דבר "הלכה ובס' מגיד תעלומה פי' "שמתוך "כך זכרהו, ודבר גדול הוא כשהת"ח חקוקים בזכרונם וזוכרין זה את זה, דעי"ז מקבלין הארה זה מזה, גם בהיותם רחוקים בגיפותיהם זה מזה, עכ"ז הנפשות קרובות:

מפום שם הנהר:

מר ודאי דאמרי אינשי. בנוסח כתב יד ליתא תיבת "מר:

המתפלל צריך שיכוין לבו לשמים פי' שיכוון פי' המילות ויוציאם בשפתיו, כאילו מונ' מעות (טור סי' צ"ח). א"נ ה"ק אפילו במתפלל לצרכיו ולמזונותיו וגאולה, תהי' כונתו לצורך גבוה, כי כשישראל בצער, הלה בכל צרתם לי צר, וגם כשישראל בגלות, הנה כביכול שמו הגדול מחולל בגוים, וכעין זה כונת לשם יחוד קב"ה ושכינתי' וכו' (מג"ת):

סימן לדבר תבין לבם וגו', הא דאמר סימן לדבר, י"ל לפי דקרא משמע דאין ביד האדם לכוין לבו לשמים, שהרי אומר תכין לבם, דמשמע דביד הקב"ה הוא להכין לבבם שיכוונו בתפילה, אפ"ה סימן לדבר הוא, שיתעורר האדם ויסכים בדעתו לכוין, כ אז ודאי הקב"ה עוזרו, כי הבא לטהר מסייעין לו מן השמים (ב"ח סי' צ"ח):

א"ר חייא בר אבא לעולם יתפלל אדם בבית שיש בו חלונות וכו' יכול יתפלל אדם כל היום כולו וכו'. י"ל משום דר' חייא בר אבא תלמידו של ר' יוחנן היה, ור' יוחנן אמר (לעיל כ"א ע"א) והלואי שיתפלל אדם כל היום כולו עיי"ש, לכן אמר ר' חייא בר אבא יכול יתפלל אדם כל היום כולו. וראי' לדבר מדלקמן ל"ד ע"ב גרסינן אר"ח בר אבא "א"ר "יוחנן לעולם יתפלל אדם בבית שיש בו חלונות עיי"ש:

לעולם יתפלל אדם בבית שיש בו חלונות שנאמר וכוין וכו'. בענין כשמלך דריוש בבבל, והשרים בקשו למצוא על דניאל עלילה, ודברו על לב המלך דריוש, שיגזור גזרה, כל מי שיבקש בקשה מה, מן כל אליה, או אדם, מהיום עד שלשים יום, זולת המלך יהי' משפטו שיושלך אל בור האריות, שם כתיב (דניאל ו' י"א) ודניאל כדי ידע די רשים כתבא על לביתה וכוין פתיחן לה בעליתה נגד ירושלם וזמנין תלתה ביומא הוא ברך על ברכוהי ומצלא ומודא קדם אלהה כל קבל די הוא עבד מן קדמת דנה:

בבית שיש בו "חלונות וכו'. ז"ל הרמב"ם פ"ה מה' תפלה ה"ו, ובש"ע סי' צ' ס"ד, וצריך לפתוח חלונות או פתחים כנגד לירושלים, כדי להתפלל כנגדו וכו' עיי"ש, ובש"ס לא הזכיר "נגד "ירושלים ודו"ק:

והנה היא מדברת וגו'. להבנת העניינים אעתיק הפסוקים שנאמרו בעניינים הללו, בענין כשחנה התפללה על שהיתה עקרה, וזכתה להפקד לשמואל בנה, והביאתה שילה בימי עלי הכהן, כתיב (שמואל א') ותקם חנה אחרי אכלה בשילה ואחרי שתוה ועלי הכהן יושב על הכסא על מזוזת היכל ה', והיא מרת נפש ותתפלל על ה' ובכוה תבכה, ותדור נדר ותאמר ה' צבאות אם ראה תראה בעני אמתך וזכרתני ולא תשכח את אמתך ונתת לאמתך זרע אנשים ונתתיו לה' כל ימי חייו ומורה לא יעלה על ראשו, והיה כי הרבתה להתפלל לפני ה' ועלי שומר את פיה, וחנה היא מדברת על לבה רק שפתיה נעות וקולה לא ישמע ויחשבה עלי לשכור ה, ויאמר אליה עלי עד מתי תשתכרין הסירי את יינך מעליך, ותען חנה ות אמר לא אדני אשה קשת רוח אנכי ויין ושכר לא שתיתי ואשפך את נפשי לפני ה', אל תתן את אמתך לפני בת בליעל כי מרוב שיחי וכעסי דברתי עד הנה, ויען עלי לכי לשלום ואלהי ישראל יתן את שאלתך אשר שאלת מעמו וגו', ויהי לתקופת הימים ותהר חנה ותלד בן ותקרא את שמו שמואל כי מה' שאלתיו וגו' ותעלהי עמה

כאשר גמלתו בפרים שלשה ואיפה אחת קמח ונבל יין ותביאהו בית ה' שילו והנער נער, וישחטו את הפר ויביאו את הנער אל עלי, ותאמר בי אדני חי נפשך אדני אני האשה הנצבת עמכה בזה להתפלל אל ה', אל הנער הזה התפללתי ויתן ה' לי את שאלתי אשר שאלתי מעמו, וגם אנכי השאלתיהו לה' כל הימים אשר היה הוא שאול לה' וישתחו שם לה'. ודע דהש"ס לא דרש הפסוקים כסדר שהם כתובים:

ויאמר אליה עלי וכו' א"ר אלעזר מכאן וכו'. עד כאן ר' המנונא קדריש לי' הלכתא גברוותא של תפלה ממקראות דחנה, מכאן ואילך ר' אלעזר קדריש לי' שאר ענייני ממקראות דחנה:

דף ל"א ע"א רש"י ד"ה כסא דמוקרא. כוס של זכוכית לבנה עכ"ל, צ"ל שרש"י פי' זה על "זוגיתא "חיורתא, וכך פי' התוס' (שבת כ' ע"ב) ד"ה אנן, אבל "כסא דמוקרא, פרש"י (לעיל כ"ח ע"א) כיס זכוכית יקרה (ע"י):

רש"י ד"ה הי תורה והי מצוה דמגנו עלן וכו' שיגינו עלינו מדינה של גהינם עכ"ל, כדאית' בהרבה מקומות דתורה ומצוה מגינה מדינה של גי הנם (כדלעיל ט"ו ע"ב), וכסוף (חגיגה כ"ז ע"א), וכגון הגווז מנכסיו ועושה מהן צדקה ניצל מדינה של גיהנם גיטין ז' ע"א) וכו': **רש"י** ד"ה יושבת עלי' ז' נקיים. לבד מאותו יום שפוסקת והתורה לא הצריכה ז' נקיים אלא לזבה שנאמר ואם טהרה מזיבה וספרה לה שבעת ימים ואחר תטהר (ויקרא ט"ו) ואין זבה אלא הרואה ג' ימים רצופין בתוך י"א יום שבין נדה לנדה עכ"ל, להבנת הדברים אעתיק קצת מלשון רבינו יונה כאן, וז"ל דין תורה כך הוא, למשל אשה נשואה או פנוי' שהתחילה לראות דם בת י"ג או בת י"ד שנים, ז' ימים הראשונים, שראתה בהן דם, הם נקראים ימי נדותה, ומסוף אלו הז', עד תשלום י"ח יום, הם נקראים ימי זיבה, וכן דם שתראה בכל אלו הי"א יום, שמסוף הז' של נדות, עד תשלום י"ח אינו דם נדות, אלא דם זיבות ולאחר אלו הי"ח חוזרת לז' ימי נדותה, וכן היא הסדר לעולם, והדין הוא כך, שאם ראתה בימי נדותה ל"ש ראתה יום א' בלבד או ב' ימים ל"ש ראתה ה' או ששה ימים תשב ז' ימים בלבד, בין הכל ויהיו ימי ראיית הדם בכלל, ולאחר השבעה טובלת בלילה וכו' ומותרת לבעלה, ולאחר שעברו אלי הז' ימים, ונכנסה בי"א יום שבין סוף נדה לתחלת נדה, שהם ימי הזיבות, יש לה דין אחר, שאם ראתה בכל אלו הימים יום א', או ב' ימים בלבד, היא זבה קטנה, ושומרת יום כנגד יום, כלומר יום נקי, כנגד יום טמא שראתה בו דם וכו', ואם בכל אלו י"א יום ראתה ג' ימים רצופים נקראת זבה גדולה, והיא חמורה יותר מן הנדה, שצריכה ל ישיבת ז' ימים נקיים, ואין ימי הראי' בכלל, כמו בנדה, ואם בתוך ז' ימים נקיים חזרה וראתה, כל הימים הראשונים יפלו, וצריכה אח"כ לחזור עוד

ולמנות ז' נקיים וכו', ואינה עולה מטומאת הזיבות עד שתשב ז' ימים נקיים בלא שום ראי' כלל וכו', וכל זה הוא דין תורה, אבל בנות ישראל מפני שלא היו כולן בקיאין באלו החילוקין, ולא היו יודעות הפריש בין נדה לזבה, ובין זבה קטנה לזבה גדולה, החמירו על עצמן ויושבת על הכל ז' ימים נקיים, כמו בזבה גדולה, כדי לצאת מן הספק וכו' עיי"ש ברבינו יונה באריכות, וביתר ביאור עיין בחכמת אדם כלל ק"ז. ושמעתי מאדמ"ור הגאון המובהק מהו"ר נתן בנימין זצ"ל רב"ד דפה פרעשבורג בשנת תרל"ה שדברי רבינו יונה כאן, הם מפתחות למי שרוצה להתחיל להתעסק בהלכות נדה:

רש"י ד"ה במוץ שלה. קודם שיזרה אותה שאין מתחייב במעשר מן התורה אלא בראיית פני הבית (כדלקמן ל"ה ע"ב) וכו' עכ"ל:

רש"י ד"ה אלא מתוך שמחה של מצוה וכו' כגון סמוך לגאולת מצרים או סמוך לתהלה לדוד וכו' עכ"ל, נקט רש"י ז"ל כל ד' תפלות, דכגון "סמוך "לגאולת "מצרים, היינו תפלת שחרית, או "סמוך "לתהלה "לדוד, היינו לתפלת מנחה, או מוסף שאומרים תהלה לדוד קודם, כגון "מקראות "הסדורות "בתפלת "ערבית, ועיי' בשפ"ח לעיל ב' ע"א לרש"י ד"ה עד סוף:

רש"י ד"ה זמנין תלתא. שחרית מנחה ערבית עכ"ל, סידר רש"י כסדר הזה, ולא כלשון הקרא (בתהלים נ"ה) ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה וישמע קילי, ופרש"י ערבית שחרית ומנחה ג' תפלות, ועיין בשפ"ח לעיל ב' ע"א לתוס' ד"ה מברך, ובשפ"ח לגמר' לעיל כ' ע"ב ד"ה מהו דתימ':

רש"י ד"ה יכול משבא לגולה הוחלה התפלה הזאת הוחלה וכו' עכ"ל, ז"ל בהלכות גדולות ברכות פ"ה, ולא תימא דדניאל מן כדגלא לבבל הוא דצלי, אלא מן כדהוה בארץ ישראל ומקיים בית המקדש, צלי תלתא זימני, דאמרינן משבא לגולה החל, ת"ל כל קבל דהוה עביד מן קדמת דנא עכ"ל:

תוס' ד"ה במקום גילה שם תהא רעדה וכו' (א) והכי מפורש ג"כ בירושלמי ובא עבדו את ה' ביראה היינו תפלה דאיקרי עבודה כדתני' בספרי וכו' עכ"ל:

(**א**) והכי מפורש ג"כ בירושלמי. דגרסינן בירושלמי להלכ' א', אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש, ריב"ח אמר עבדו את ה' ביראה, וגילו ברעדה א"ר אחא לכשיבא רעדה תגילו:

פי' פני משה:

עבדו את ה' ביראה. תפלה שהיא עבודה צריך שיהי' ביראה מקודם:

וגילו ברעדה. וסיפא דקרא דריש ר' אחא דה"ק אם תקיימו זה אז לכשיבוא יום רעדה יום הדין תגילו:

ב עבדו את ה' ביראה היינו תפלה דאיקרי עבודה א) כדתני' בספרי וכו' עכ"ל, דגרסינן בספרי פ' עקב (דברים י"א) והיה אם שמוע תשמעו וגו' ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם, ולעבדו זו תפלה, או אינו אלא ב) עבודה ממש, ת"ל בכל לבבכם, וכי יש עבודה בלב הא מה ת"ל ולעבדו בכל לבבכם, זו תפלה, ג) וכן בדוד הוא אומר (תהלים קמ"א) תכון, תפלתי קטורת לפניך וגו', ד) ואומר (דניאל ו' כ"א) וכמקרביה לגובא לדניאל, בקל עציב זעיק, ענה מלכא ואמר לדניאל דניאל עבד אלהא היא אלהך די אנת פלח ליה בתדירא היכל לשיזבותך מן אריותא, ה) וכי יש פולח בבבל, הא מה ת"ל ולעבדו, זו תפלה, כשם שעבודת המזבח קרוי עבודה, כך תפלה קרויה עבודה עכ"ל הספרי

א) כדתני' בספרי וכו'. התוס' הבי' מספרי, אע"ג שהיא ג"כ ברייתי', כדתני' (בתענית ב' ע"א), י"ל משום דסתם ספרי ר"ש (סנהדרין פ"ו ע"א), לכן עדיף לי' להבי' דברי התנא, משהביא מברייתי':

ב) עבודה ממש. פי' עבודת מזבח:

ג) וכן בדוד הוא אומר תכון תפלתי קטורת לפניך. פי' הרי דתפלה וקרבן שווין, ואפילו כקטורת שהיא דבר חשוב בעבודת המזבח, חשוב תפלה:

ד) ואומר (דניאל ו' כ"א) וכמקרביה וכו'. והנה יכול להבי' הספרי ראי' מפסוק י"ז שם ודו"ק:

ה) וכי יש פולח בבבל. וכי היה עבודת מזבח בבבל, אבל בירושלים אפילו בזמן הזה מצד הדין היו רשאים להקריב קרבנות, וכתשובת החתם סופר יור"ד סי' רל"ו עיי"ש. (ובג' מלא הרועים כתב עבדו את ה' ביראה וכו', הוא דיבור בפני עצמו):

תוס' ד"ה ר' אשי עביד כבריית'. ירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכ' א', א) רב ירמי' אמר לא יעמוד אדם ויתפלל, ב) אלא מתוך דין של הלכה, רבי ירמי' אמר ג) העוסק בערכי עבור, ד) כעוסק בדברי תורה:

פי' פני משה:

אלא מתוך דין. פסק דין של הלכה ולא יהא ספק בו שמא יבוא לידי עיון ויהרהר בתפלה: כעוסק בד"ת. ויכול להתפלל מתוך עסק זה אם אינו מטריד לבו:

א) רב ירמי' וכו'. כאן גרסינן "רב ירמי', ולקמן "רבי ירמי', לפי שאמור' של בבל נקרא רב, ואמור' של ארץ ישראל נקרא רבי (רש"י כתובות מ"ג ע"ב), לפי שאין סמיכ' בבבל:

ב) אלא מתוך "דין של הלכה. פי' יפסק דין, ובגמר' דידן מפרש, ודין היינו "פלפול ועסק הדין, לכן אמרו לא יעמוד מתוך דין. ונראה לפי שתיבת דין, תרגומו של תיבות "משפט הוא, ורש"י פי' (שמות כ"ח ט"ו) וז"ל "משפט משמש ג' לשונות, א' דברי טענות בעלי דינים, ב' וגמר הדין, ג' ועונש הדין עיי"ש, ולפי"ז גמר' דידן והירושלמי לא פליגי. והנה התוס' לא גרסו בל' הירושלמי מתוך "דין "של הלכה, וגרסו מתוך "דבר "הלכה. ואפשר היינו דברי ירושלמי שהעתקתי בדיבור שאחר זה, אלא מתוך "דבר "של "תורה עיי"ש. ועי' בשפ"ח לעיל ב' ע"א לרש"י ד"ה עד אות ג' עיי"ש:

ג) העוסק בצרכי צבור כעוסק בד"ת דמי. עיין פני משה ז"ל הטור סי' צ"ג, (וכן בש"ע שם) ירושלמי העוסק בצרכי ציבור כעוסק בתורה דמי פי' לענין לעמוד מתוכו להתפלל, שגם זו שמחה היא לו שעוסק בצרכי ציבור, ויש מפרשים לענין שא"צ להפסיק כדי להתפלל כמו שאין צריך להפסיק מת"ת להתפלל למי שתורתו אומנתו עכ"ל ומסוגי' הירושלמי משמע כפי' הראשון, דלפי פי' השני לא שייך הכא כלל:

ד) כעוסק בד"ת דמי. י"ל ירושלמי לשיטתי' אזיל, שאית' בירושלמי לעיל פ"א להלכ' א', למה קורין ק"ש בב"הכנ כדי לעמוד בתפלה מתוך דבר של תורה, והעתקתי בספ"ח לרש"י ריש המסכ', וזה כפי' הראשון שכתב הטור, שכתבתי בדבור הקודם:

תוס' ד"ה שכן מצינו בנביאים ראשונים וכו' (א) ומקשה בירושלמי וכו' (ב) ומיהו מההיא קראי דסוף תרי עשר וקהלת לא פריך מידי וכו' עכ"ל:

א ומקשה בירושלמי וכו' דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכ' א', תני לא יעמוד אדם ויתפלל לא מתוך שיחה וכו', אלא מתוך דבר של תורה, וכן אל יפטר אדם מתוך חבירו לא מתוך שיחה וכו', אלא מתוך דבר תורה, א) שכן מצינו בנביאים הראשונים, שהיו חותמין את דבריהם, בדברי שבח ובדברי נחמות, א"ר אלעזר חוץ מירמי', שחתם בדברי תוכחות א"ל ר' יוחנן ב) עוד הוא בדברי נחמות חתם, ואמר, ככה תשקע בבל, ג) לפי שהי' ירמי' חוזר ומתנבא על ב"המק, יכול בחרבן, ב"המק חתם, ת"ל עד הנה דברי ירמי', ד) במפולת של מחריביו חתם, לא חתם בדברי תוכחות והכתיב והיו דראון לכל בשר, ה) בעכו"ם היא עסקינן, ו) והכתיב כי מאוס מאסתנו, ז) השיבנו תחת כי מאם מאסתנו, אף אליהו לא נפטר מאלישע, אלא מתוך דבר של תורה, ח) ויחי המה הולכים הלוך ודבר, במה היו עסוקין, ר' אחווא בר' זירא אמר ט) בק"ש היו עסוקין, היך מד דאמר ודברת בם, ר"י בן פזאי אמר בבריאות העולם היו עסוקין, היך מה דאמר, בדבר ה' שמים נעשו, ר' יודן ברי' דר' אייבו אמר י) בנחמות ירושלים היו עסוקין, כמה דאמר דברו על לב ירושלים, ורבנן אמרי במרכבה היו עסוקין היך מה דאמר והנה רכב אש וסוסי אש וגו':

פי' פני משה:

תני. בתוספתא פ"ג:

שחתם בדברי תוכחות. בנבואת דבריו בעצמו שכתב עד הנה דברי ירמיה ושם כתובים דברי פורעניות (לישנ' דקרא ירמי' סוף סי' נ"א ויאמר ירמיה אל שריה כבואך בבל וראית וקראת את כל הדברים האלה וגו' והיה ככלותך לקרא את דברי הספר הזה תקשר עליו אבן והשלכתו אל תוך פרת ואמרת ככה תשקע בבל ולא תקום מפני הרעה אשר אנכי מביא עליה ויעפו עד הנה דברי ירמיה) והפסוקים שאחרי כן (ר"ל כל הסימן נ"ב מס' ירמי' והוא הסימן האחרון מס' ירמי') עד סוף הספר מספר מלכים הוא:

עוד הוא בדברי נחמות. גם זה הפסוק בעצמו דברי נחמות הן לישראל שכתב בו מפלת השונאים שחתם ואמר ככה תשקע בבל ולא תקום מפני הרעה וגו' עד הנה דברי ירמי':

חוזר ומתנבא. כלומר שהיה מתנבא וחוזר תמיד על בהמ"ק שיחרב:

והכתיב. בס' ישעי' בחתימתו והיה דראון לכל בשר ומשני בגוים הוא עסקינן ולא בישראל:

והכתיב. בסוף מגילת איכה כי אם מאוס מאסתנו ומשני השיבנו הוא אחר פסוק זה שחזר וכפלו לסיים בדברי נחמות:

והנה רכב אש וגו'. ודרש והנה רכב לרישא ולסיפ' הלך ודבר והנה רכב (מ"ב ב'):

א) שכן מצינו בנביאים וכו' ואף אליהו לא נפטר מאלישע אלא מתוך דבר של תורה. ואע"ג דראי' מאליהו הוה יותר ראי' שצריך להפטר מדבר "של "תורה, דמנביאים איכ' רק ראי' לסיים בדברי שבח ותנתומי', י"ל מ"מ מקדים ראי' מנביאים, משום דמפורש סיום השבח ותנתומי', אבל גבי אליהו אינו מפורש כ"כ, אלא מדרשא יליף. א"נ גבי אליהו איכ' למימר לפי שנפטר ממנו לעולם כדאית' (מ"ק כ"ו ע"א), משא"כ הנפטר מחבירו לזמן:

ב) עוד הוא בדברי נחמות חתם וכו'. פי' שהרי חתם ירמי' בפורעניות השונאים, ואמר ככה תשקע בבל, וממילא ארץ ישראל תקום ותתנחם, דאי אפשר דשניהם יהיו נפונים, דהא כתיב אמלאה החרבה, ואית' (במגילה ו' ע"א) אם יאמר לך אדם שתיהן חרבו, אל תאמין, שנאמר אמלאה החרבה כשחרבה זו מליאה זו:

ג) לפי שהיה ירמי' חוזר ומתנבא וכו' במפולת של מחריביו חתם. עד כאן דברי ר' יוחנן הם, ונכי קא"ל לר' אלעזר, ושמא תאמר לפי שהי' ירמי' חוזר ומתנבא על חרבן ב"המק בסימן נ"ב, שגם בחרבן ב"המק חתם, זה אינו, שהרי מה"ט חתם בסימן נ"א, עד הנה דברי ירמ', לומר לך שסיום ספר ירמי', אינו סוף סי' נ"ב, אלא סוף סי' נ"א, ומכאן ואילך

עד סוף הספר, אינם דברי ירמי', אבל המה ספור דברים מהחרבן (מצודות), ולומר לך שבמפולת מחריביו חתם, זה בבל, הרי דלא חתם ירמי' בדברי תוכחות לישראל, והדר קפריך מישעי', דהא סיים ישעי' בפורעניות, דכתיב סוף ספר ישעי' והיו דיראון לכל בשר:

ד) במפולת של מחריביו חמתם. ואע"ג דסיום הספר הוא בסימן נ"א, י"ל דהוסיף עוד הסימן נ"ב, שענין החרבן בו, הטעם כדאית' (בב"ב י"ד ע"ב) כיון דמלכים סופיה חורבנה, וירמיה כולי' חורבני', ויחזקאל רישי' חורבן', וסופי' נחמתי', וישעי' כולי' נחמת", סמכינן חורבן' לחורבנא ונחמתא לנחמתא:

ה) בעכו"ם היא עסקינן. אבל בישראל נאמר ועמך כלם צדיקים (שם ישעי' ס'). והא דלא משני בירושלמי, והיה מידי חדש בחדשו, תחת והיה דיראון לכל בשר, כדמשני לקמן על איכה, י"ל דעדיפ' קמשני. והא דנוהגין בהפטרת שבת ר"ח, לסיים והיה מידי חדש בחדשו וגו', י"ל משום דמוטב לסיים בטובת ישראל, מלסיים בפורעניות עכו"ם:

ו) והכתיב כי מאוס מאסתנו וכו'. סוף מגילת איכה. ואע"ג דירמי' כתב מגילת איכה קודם שכתב ספר ירמי', כדאית' (מ"ק כ"ו ע"א), א"כ הוי לי' למיפרך ברישא, מסיום אינה, די"ל כדפריך ר' אלעזר ואמר חוץ מירמי', היה כוונת ר' אלעזר על ב' ספריו על מגלת איכה, ועל ס' ירמי', אלא שר' יוחנן לא השיב אלא על חדא, והשת' קפריך מאידך ספרו, דהיינו ממגילת איכה:

ז) השיבנו תחת כי מאוס וכו'. מסתבר דכל נביא המתנבא קאמר ודו"ק:

ח) ויחי המה וגו'. לישנ' דקרא (מ"ב ב') ויהי המה הולכים הלוך ודבר והנה רכב אש וסוסי אש ויפרידו בין שניהם ויכל אליתו בסערה השמים:

ט) בק"ש היו עסוקין. אפשר לפי שלא ראוהו תור, ולגבי אלישע כמת דמי (כמועד קטן כ"ו ע"א), לכן קרא ק"ש, ועה"ס קרע אלישע בגדיו ג"כ (כדאית' שם במ"ק):

י) בנחמות ירושלים. וי"ל לפי שנחמות ירושלים תלוי בביאת אליהו, כדכתיב הנני שולח לכם את אליהו וגו'. לכן עכשיו בפרידתו, הבטיחו שיבוא במהרה בנחמות ירושלים:

ב) ומיהו מהני קראי דסוף תרי עשר וקהלת וכו' עכ"ל. הנה בדיוק כתבו התוס' מהנהו "קראי, לומר דלא על כל סיום פסוקי דתרי עשר מקשין התוס', אלא רק מאותן שסיימו בפורעניות, ואלו הן, סיום (הושע י"ד) מי חכם ויבן אלה נבון וידעם כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם "ופושעים "יכשלו "בם, סיום (יואל ה') ונקיתי דמם לא נקיתי וה' שוכן בציון, סיום (נחום ג') אין כהה לשברך נחלה מכתך כל שמעי שמעך תקעו כף עליך כי על מי לא עברה רעתך תמיד, סיום (מלאכי ג') והשיב לב אבות על בנים ולב בנים

על אבותם פן אבוא והכיתי את הארץ חרם, עד כאן מתרי עשר. וסיום (קהלת י"ב) סוף דבר הכל נשמע את האלקים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם כי את כל מעשה האלקים יבא במשפט על כל נעלם אם טוב אם רע. ולפי מה שהעתקתי מבואר דקו' התוס' מתרי עשר, שייך רק מסוף "הושע, "ויואל, "ונחום, ומלאכי, ועלה קמשני התוס' שפיר, דלא מיירי בפורענות ישראל:

תוס' ד"ה ומוצאו בזויות אחרת וכו'. וכשמגיע לסוף הברכה היה זוקף וכו' עכ"ל, ועיין לעיל י"ב ע"א כשהוא כורע כורע בברוך וכשהוא זוקף זוקף בשם עיי"ש:

דף לא:

ע"ב גמר' לא אדון אתה בדבר זה. פי' דאית' (ביומא בפ"ק) החושד בכשרים לוקה בגופו, ופירשו המפרשים היינו שנמצא בגופו אותו דבר, שכל הפוסל במומו פוסל, ולכן עלי שחשד לחנה לשכורה שלא כדין, לכך אמרה לי' "לא "אדון "אתה "בדבר "זה שאתה חושדני דייק', היינו אין אתה נקי בדבר זה (מעין הברכות):

לאו איכ' שכינה ורוח הקודש גבך וכו'. והא אתה נושא הציץ וחושן ואורים ותומים (מפרשים). והא דאמרה תרתי, ושכינה ורוח הקודש, י"ל משום דאין שכינה שורה בישראל בפחות מכ"ב אלף (רש"י במדבר י' ל"ו), אבל רוח הקודש שורה אף על יחיד, לכן לא זו אף זו אמרה, לא השראת שכינה איכ' גבך, אלא אפילו השראת רוח הקודש לאו איכ' גבך. ודע שכינה, כתב רמב"ן (דברים י"ב ה') פי' כבוד ה', "לשכנו תדרשו, לכבודו תדרשו עיי"ש, ותרגום לשום ישמו שם, תרגומו לאשראה "שכנתא תמן:

שדנתני לכף חובה. דאית' (לעיל כ"ט ע"ב) לא תשתכר ביין ולא תחטא, הרי המשכר נקרא חוטא:

שדנתני לכף חובה ולא דנתני לכף זכות מי לא ידעת דאשה קשת רוח אנכי. הא דאמרה הכפל שדנתני לכף חובה ולא דנתני לכף זכות, י"ל דהא כתיב (משלי ל"א ו') תנו שכר לאבד ויין למרי נפש, והיינו דאמרה חנה אפילו הייתי שותה יין ושכר, לא היה לך לדוננני בזה השתי' לכף חובה, דהיינו לשכורה לבד, בלי דוננני ג"כ לכף זכות, מי לא ידעת דאשה קשת רוח אנכי, ושמא הייתי שותה, רק משום קשת רוח ויין למרי נפש. ומדויק בזה הפסוק ט"ו "ותען "חנה "ותאמר "לא "אדני "אשה "קשת "רוח "אנכי, ר"ל אף שאשה קשת רוח אנכי, וכתיב תנו שכר לאובד ויין למרי נפש, אפילו הכי "ויין "ושכר "לא שתיתי, ואף ששכור אסור להתפלל, אבל אני לא שתיתי, לכן בדין ואשפוך "את "נפשי "לפני ה', ונפשי היינו תפלתי (רש"י לעיל ה' ע"ב):

בא עני א' ועמד על הפתח אמר להם וכו' דפק ונכנס אצל המלך. כדי שיהי' המשל דומ' לנמשל, י"ל שחנה קודם שהתפללה אל ה' כאן במקדש, ביקשה מצדיקי הדור, שיבקשו עליה רחמים, כיון שראתה שלא הועיל לה, דחקה ונכנסה בעצמה לפני המלך מהמהקב"ה:

הניח למ"ד אם היתה עקרה נפקדת שפיר אלא למ"ד אם היתה יולדת בצער יולדת בריות וכו'. ואין לדקדק באשה שנעשה סוטה מיד אחר שנשאת, א"כ בין לר' ישמעאל ובין לר' עקיב', מאי ונקתה ונזרעה זרע, ש"ל דאם היתה ראוי' להיות עקרה, או ראוי' להוליד בצער, או שחורות, או קצרים, תהי' יולדת בריות, או לבנים, או זכרים:

שרשה אמתות הללו למה. פי' ובפרט בחד פסוק למה:

שרש דבקי מיתה בראת באשה וכו' ואלו הן נדה חלה והדלקה כלום עברתי על אחת מהן. י"ל לפי שלא זכתה להריון, אמרה אי אפשר שטוב לי להיות עקרה לא ילדה, כדי שלא לבוא לידי סכנת לידה, שהרי אין לי לפחוד מזה, דג' דבקי מיתה, שהאשה נבדקת בהן בשעת לידה, נדה חלה והדלקה, דהא כלום עברתי על אחת מהן, אלא אדרבה נזהרתי לקיימם, והייתי בזה אמתך הכשרה, ומצוה מגינה (כשבת מ"ט ע"א כסוטה כ"ח ע"א):

מאי זרע אנשים אמר רב גבר בגוברין וכו' ורבנן אמרי זרע שמובלע בין אנשים. י"ל ששאלה כך, לפי שנדרה ונתתיו לה' כל ימי חייו, וידוע איש שהוא גבר בגוברין וראוי לכל ענייני עוה"ז, ובכל זה אבותיו וכן הוא בעצמו מניחין כל הצלחות וגדולות עו"הז, ומוסר עצמו לתורה ולעבודה, ודאי דבר גדול הוא, היפך מה שצעק הנביא וכי תגישו פסח וחולה אין רע וגו' (מלאכי א' פ' עיי"ש פסוק י"ג), לכן בקשה חנה, "ונתת לאמתך יזרע אנשים, גבר בגוברין, ומובלע בין אנשים לכל ענינים, ובכל זה אני מניח ושכלו ורק ונתתיו לה' שכל "ימי חייו. וכעין זה פי' משנה סוף קידושין, ר' נהוראי אומר מניח אני כל אומניות שבעולם, ואיני מלמד את בני אלא תורה וכו' ומדקדק במהרש"א מאי "מניח "אני, פמי' במהרש"א שעושה מלאכתו רק טפל, שמניח אומניות, כדי לעשות תורתו עיקר עיי"ש, ולפי דרכינו י"ל דלשון מניח שייך דוק' בדבר שיש ביד האדם. ולפי"ז אמר ר' נהוראי, אלמלא לא היה בני ראוי' לענייני עו"הז, לא היה רבותי' כ"כ, שאני מלמדו תורה אבל בני ראוי' לכל אומניות שבעולם, וכולם בידי ללמדו, ולפי הנראה היה איש מצליח בהצלחות עוה"ז, אבל מניח אני מידי כל אומניות שבעולם שבני ראוי' להם ואיני מלמדו אלא תורה:

לא גוץ. פי' קצר, ולא קטן פי' דק ביותר, ולא אלם. פי' עב ביותר, לשון ואלים (הב"ח):

א"ל עלי קראו כהן ליתי ולישחט חזנהו שמואל דהוו מהדרי בתר כהן למישחט אמר להו למה לכו לאהדורי בתר כתן למישחט שחיטה בזר כשרה. י"ל דעלי ושמואל פליגי, אי הידר מצוה קודם לזירוז מצוה, או זירז מצוה קודם להידר מצוה, דעלי סבר דאי כהן שוחט הקרבן, הוא הידור מצוה יותר מזר ששוחט, (יומא כ"ה ע"ב וזבחים ל"א ע"ב), ולכן אמר להו "קראו "כהן "וליתי "ולשחוט, אע"ג דמת"כ איכ' שיהוי מצוה, ושמואל סבר דזירוז מצוה קודם להידור מצוה, ומדויק הל' אמר להו שמואל "למה "לכו "לאהדורי "בתר כהן "למישחטי דמתוך כך איכ' שיהוי מצוה, הא איכ' זר כאן, ושחיטה בזר כשירה, ושמואל איכוון בזה כהלכת', דז"ל המ"א סי' כ"ה סק"ב, כל שהויי מצוה לא משהינן, אע"פ שיעשה אח"כ המצוה יותר מן המובחר עיי"ש, והיינו דא"ל עלי לשמואל "מימר שפיר "קאמרת:

אמר להו שמואל למה לכו וכו'. ואע"ג דהיה אז רק בן ב' שנים כפרש"י בפסוק, מ"מ אין זה תמיהה, כיון ששקול כמשה, והיה לו פתחון פה בשעה שנולד מיד, כדאית' ברבה פ' וילך, וכן בשמואל ששקול כמשה (עיון יעקב):

א"ל אימר שפיר קאמרת מיהו מור' הלכה בפני רבך את. "מימר, פי' ודאי אי היית אומרת כן בלשון מימרא, (וכש"ע יור"ד רמ"ב ס"ז וס"ח), "שפיר "קאמרת, מיהו אתה לא כן אמרת, אלא מעשה שבא לפניך, וא"כ מור' הלכה בפני רבך את וכו', ולשון מימר שפיר קאמרת מדויק בזה:

ובעינ' רחמי ויהיב לך רבה מיני א"ל אל הנער הזה התפללתי. פי' דהא התפללתי "ולא "חכם "יותר "מדאי כדלעיל, והאיך קאמרת ויהיב לך רבה מיניה. א"נ לפי שאמרה בתפלתה, קשה בעיניך ליתן לי "בן "אחד כדלעיל, הרי דלא בקשה רק על בן אחד. ובס' מגיד תעלומה פי' פעמים הצדיק נענה אפילו בדיבור בעלמ' בלא תפלה, רק כשאומר יהא כך וכך, אבל אז אינו בטוח שיהי' דבר המתקיים, משא"כ אם נענה ע"י תפלה, הוא דבר המתקיים, והיינו דכתיב (תהלים ס"ט י"ד) "ואני "תפלתי "לך "ה' "עת "רצון, פי' תפלה ממש אני מתפלל לפניך בשעת עת רצון, לכך "אלקים "ברב "חסדך יעננ' באמת "ישעך, היינו שתהי' ישעך באמת, דבר המקוים לעד, דקושטא קאי, ולפי"ז היינו שהשיב' חנה, "אל "הנער "הזה "התפללתי, תפלה ממש ולא דבור בעלמ', הנה מוכרח הוא שתהי' דבר המתקיים:

כל מה שבראת "באשה לא בראת דבר א' לבטלה. לאו דוק' באשה, אלא כל מה שברא הקב"ה בעולמו, לא בראו לבטלה, אלא לכבודו:

חוטם להריח ופה לדבר. לאו דוק', וכן כ' בחובת הלבבות שער הבחינה פ"ד, חוטם נברא לנשימת הרוח ולהריח, ופה לדבר ולהכניס המאכל:

"**דדים** הללו שנתת על לבי. לאו דוק':

תן לי בן אחד ואניק בהן. ואע"ג דאם יתן לה יבת ולא בן, ג"כ תניק בהן ולא יהי' הדדים לבטלה, י"ל דאעפ"כ שאלה בנבואה כן:

אע"פ כן חוזרין ונפרעין ממנו דין עונג שבת וכו'. וכדי לרמז גודל עונג שבת, וגדול דין המבטלו ומתענה בשבת, לכן אעתיק מס' מצות השם בסדר תקוני תשובה, וז"ל מי שירצה למהר בתשובתו, כי לא ידע מה יולד יום, יכול הוא להשלים תעניות של תקוני תשובה, ע"י הפסקות, דהיינו הפסקה של ב' ימים, עולה לכ"ז תעניות, וכשיפסיק עוד יום השלישי יעלה למ' יום, והפסקה של ד' ימים, עולה לכ"ז פעמים מ' יום, והוא מספר אלף ושמנים תעניות, והפסקה של חמשה ימים, עולה לי"ג פעמים מ' יום. ועם אלף ושמונים תעניות של יום ד', עולה אלף ת"ר, והפסקה של ששה ימים, עולה מ' פעמים אלף ת"ר, ועם אלף ת"ר דיום החמישי, עולה ס"ה אלפים ושש מאות תעניות, ויום השביעי שהוא שבת, אף אם התענה כמשה רבינו, שהתענה ארבעים יום רצופים, אינו עולה ומפסקת, ועיין משנת חסידים מס' תשובה פ"א עכ"ל:

הטיחה. ל' זריקה (רש"י לקמן ל"ב), ואפשר שפרש"י דלקמן שייך לכאן:

שנאמר ותתפלל "על "ה' וכו'. י"ל ר' אלעזר לשטתי', דלעיל א"ר אלעזר דאמרה ואם לאו אלך ואסתתר בפני אלקנה בעלי ומסקו לי מי סוטה וכו' עיי"ש, לכן התפללה יעל השם הנכבד הוי"ה ב"ה, שלא תצטרך לגרום מחיקת השם על המים (מג"ת):

דף ל"א ע"ב רש"י ד"ה שצריך להודיעו וכו' שאין בו אותו דבר מגונה עכ"ל, נקט פרש"י "דבר "מגונה, שמיירי מאיסור דרבנן, דבדבר דאוריית' כבר נלמד מפסוק והייתם נקיים מה' ומישראל (במדבר ל"ב כ"ב) ועי' בתוס' ד"ה דבר:

רש"י ד"ה ואסתתר. אתיחד עם אחרים וכו' עכ"ל, בדיוק פרש"י עם אחרים, ור"ל אסתתר עם איש אחר ובפני עדים, ואחר שאסתתר בפני בעלי ויחשדני ויקנא לי (ועיין מהרש"א):

רש"י ד"ה פלסטר שקר עכ"ל, בל' יון פלסטון, דבר שקר ומזויף (ערוך):

רש"י ד"ה בדקי מיתה. (א) שהאשה נבדקת בהן (ב) בשעת סכנה שאם ימצא בה (ג) א' מהם תמות עכ"ל:

(**א**) שהאשה נבדקת בהן. היינו כרבנן דאמרי (בשבת ל"ב) על ג' עבירות נשים מתות בשעת לידתן, ואמרי לה ג' דבקי מיתה, ס"ל כר"א דפליג התם ארבנן, וס"ל נשים

מתות ילדות, ולשון "דבקי, משמע שנדבק בהן מהרה, ומקרבין מיתה לפני זמנה (ערוך ותרי"ח):

י"ח):

ב בשעת סכנה. פי' באשה היולדת הואיל ואיתרע מזלה, מזומנת פורענותיה לבוא (שבת ל"א ע"ב):

ג א' מהם. דהך נדה חלה הדלקה, או או קתני:

רש"י ד"ה נדה וחלה והדלקת נר. (א) של שבת על ג' עבירות הללו נשים מתות לבא וטעמ' יליף (בשבת ל"א) עכ"ל:

א של שבת. משמע קצת דוק' נר של שבת חמור כ"כ על המבטלם, אבל של יו"ט לא, ועיין בש"ע סי' רס"ג ס"ה ודו"ק:

ב וטעמ' יליף וכו'. לכאור' ל' יליף, שייך היכא דיליף לי' מקרא, והנה הא דהכא לא יליף לי' מקרא, דהכי אית' (בשבת ל"א ע"ג) נדה ע"ט, א"ר יצחק היא קלקלה בחדרי בטנה, לפיכך תלקה בחדרי בטנה, תינת נדה, חלה והדלקת הנר מאי איכ' למימר, כדדריש ההוא גלילאת אמר הקב"ה רביעית דם נתתי בכם וכו' עיי"ש (ועי' שבת כ"ה ע"ב דיליף התם נר של שבת חובה) ודו"ק:

רש"י ד"ה צחור. רו"ש (ראטה בלע"ז), גיחור שהוא לבן יותר מדאי עכ"ל, ובערוך פי' צחור, לבן, גיחור, אדום ביותר עכ"ל, ורש"י לקמן נ"ח ע"ב, פי' ביחור, אדום הרבה עיי"ש, וא"כ בדברי רש"י נתחלפו כאן הב' פירושים (מפרשים):

רש"י ד"ה ולא חכם. יותר מדאי וכו' ומתוך שנדברין בו שולטת בו עין הרע עכ"ל, ואין להוכיח מכאן דעין הרע שולט אף ברחוק מקום, ועיין בפרש"י שבעין יעקב, שהוסיף בפרש"י דהכא, וזה לשונו ואולי יאמר שלרוב חכמתו יבעט באמונה כאלישע אחר עכ"ל ודו"ק:

רש"י ד"ה הנצבת עמכה. משמע אף הוא עמה בעמידה עכ"ל, פי' דהא כתיב שם בהאי ענייני' ועלי הכהן יושב על מזוזת היכל ה' (והעתקתי בשפ"ח לגמר' ד"ה וחנה לעיל ע"א), משמע קודם שהתפללה ועלי הכהן יושב, ובשעה שהתפללה, עמד עלי הכהן, לפי שאסור לישב בתוך ד' אמות של המתפלל. אלא דיש לדקדק דהא ויחשבה עלי "לשכורה, וכי אף בתפלת שכור הדין כן (ועיין בט"ז סי' ק"ב סק"א):

רש"י ד"ה תענית' לתעניתא. יתענה למחר עכ"ל, פי' מדלא קאמר ר' נחמן ליתיב יום א' בתענית ואמר לשון "תענית "לתענית", משמע מיד אחר השבת יתענה (מג"ת). ובדרך

דרש י"ל הטעם דאי מתענה בשבת, ולמחר בחול יאכל, יקטרגו עליו למעלה, דמהפך עונג שבת לעונג חול, לכן יתענה ג"כ מיד למחר:

רש"י ד"ה ותתפלל שעל ה'. כך כתוב הוא במקרא ולא גרסינן הכא אל תקרי עכ"ל, פי' לפי (שלקמן ל"ב ע"א) אמר ר"א ג"כ כעין זה, משה הטיח דברים כלפי מעלה, שנאמר ויתפלל משה "אל ה', אל תקרי אל ה' אלא "על ה' וכו' עיי"ש, לכן פרש"י דגבי משה כתיב "אל ה', לכן צריך לומר אל תקרי, אבל גבי חנה בפירוש כתיב על ה', ולא גרסינן הכא אל תקרי, (ועי' בשפ"ח לגמר' לעיל ע"א ד"ה וחנה שם העתקתי):

רש"י ד"ה שחזר והודה לאליהו. לדבריו הודה לאחר זמן "בנבואת "נביאים "אחרים עכ"ל, פי' "למיכ' שאמר לו ואשר הרעותי, "לירמי' הנה כחומר וכו'. "ליחזקאל והסירותי וגו', כדלקמן:

תוס' ד"ה דבר שאינו הגון. פי' אע"ג דליכ' איסור' דאוריית' וכו' עכ"ל, דלשון "דבר "שאינו "הגון, משמע כן. וז"ל הרמב"ם פ"ו מה' דעות ה"ז, הרואה חבירו שחטא, או שהלך בדרך חלא "טוב, מצוה להחזירו למוטב, ולהודיעו שהוא חוטא על עצמו במעשיו הרעים, שנאמר הוכח תוכיח את עמיתך וכו' עיי"ש, והנה לשון "שחטא, משמע באיסור דאוריית', ולשון "שהלך "בדרך "לא "טוב, משמע "דבר "שאינו "הגון, כי הכא, אבל א"כ למה הביא רק מפסוק הוכח תוכיח, ולא תביא מתך דהכא דעלי הכהן ודו"ק:

תוס' ד"ה מכאן ששכור אסור להתפלל. ירושלמי וכו' עכ"ל, וגרסינן בירושלמי דמס' תרומות פ"א להלכ' ד', אבא בר ר' הונא אמר שתויי אל יתפלל, ואם התפלל תפלתו תחנונים, שיכור אל יתפלל, ואם התפלל תפלתו גידיופי', איזו שתוי, כל ששתה רביעית, שיכור ששתה יותר, תמן אמרי כל שאינו יכול לדבר לפני המלך, ר' זעיר' קעי קומי ר' איסי שיכור מה שיברך, א"ל ואכלת ושבעת וברכת, ואפילו מדומדם, לא צורכה דלא מהו שיקרא שמע, אמר אבא בר אבין חד חסיד שאל לאליהו זכור לטוב, ערום מהו שיקרא שמע, א"ל ולא יראה בך ערות דבר, ערות דיבור, תני חזקי' בין לקרות בין לברך: פי' פני משה:

תמן בבבל אמרי דשיכור הוא כל שאינו יכול לדבר לפני המלך:

שיכור מהו שיברך. ברכת המזון:

ואפילו מדומדם. שהוא מבוסם ושיכור דושבעת כתיב אע"כ שאתה שבע ושתוי ביותר וברכת:

לא צורכה דלא מהו שיקרא שמע. לא צריכא למיבעי לן אלא שיכור מהו שיקרא שמע:

ערות דיבור. קרי בי' ערות דיבור בשעה שאתה מדבר בו לא יראה בך ערוה:

תני חזקי' בין לקרות בין לברך. אסור כשהוא ערום. ותוס' כאן ציינו ולא העתיקו מירושלמי לענין שיכור להתפלל ודו"ק:

תוס' ד"ה מכאן שאסור לישב בד' אמות של תפלה. בין מלפניו (א) בין מלאחריו ובין מן הצדדין (ב) ופירשו בתשובת הגאונים וכו' עכ"ל:

(**א**) בין מלאחריו ובין מן הצדדין. עיין מהרש"ל דמוחק בין מלאחריו, וצריך לומר בין מלפניו בין מן הצדדין, וכן הוא לי הטור סי' ק"ב, דז"ל שנאמר "הנצבת עמכה, שהיה עומד כמותה, "בזה בגמטרי' תריסר, דהיינו י"ב לשלשה הרוחות, דהיינו רוח א' לפניו, וב' רוחות לב' צדדיו עכ"ל, והב"ח כתב למאן דגרס בין מלאחריו, וא"כ איכ' ט"ז אמות, י"ל דמנ' רק כמנין "זה, דהיינו י"ב אמות, משום דלאחריו הוא בכלל הצדדים, ובאור זרוע תירוץ דשני צדדים חדא נחשבים:

ב ופי' בת"הג. דז"ל תשובת הגאונים בשם רב ברצלוני, א' יושב וב' מתפללין סימן רע ליושב, אלא מרחיק ד' אמות ומתפלל, דכתיב אני האשה הנצבת "עמכה בזה, מלא ה', והני מילי כד יתיב במילי דעלינ' ובטיל, אבל יתיב וקרא ק"ש או במילי דצלותא לית לן בה, ומאן דבעי מתרחק ה' אמות ד' לשכינה וא' לדידיה. ועוד לגאון ז"ל אסור לישב בצד ד' אמות מפני שד' אמות של תפלה מקום שכינה הוא, לכן שכשיפטר אדם מתפלתו צריך לפסוע ג' פסיעות לאחריו, ואח"כ יתן שלום, ואם לא עשה כן ראוי לו כאילו לא התפלל, וכל כך למה מפני כבוד השכינה עכ"ל במנ"המ סי' ק"ג:

תוס' ד"ה עמכה. משמע בתוך ד' אמות משום דכתיב עמכה ובלא בה"א כלומר שלא היה יושב בתוך ד' אמות שלה כי עם בה' עכ"ל, פי' עמך משמע בתוך ד' אמות, אלא משום דכתיב "עמכה מלא בה"א, משמע שהיה יושב בה"א, ולפי"ז "הנצבת לאו ללמד על עלי אתא, שהרי עלי יושב היה, שמפני כך הוצרך להרחיק ד"א, שאם היה עומד כפרש"י לא היה צריך להרחיק (בית יוסף סי' ק"ב):

תוס' ד"ה מורה הלכה בפני רבך את. ואע"פ שלא למד עדיין בפניו מ"מ (א) גדול הדור היה (ב) ובא ללמוד לפניו עכ"ל:

א גדול הדור הוה. פי' וגדול הדור, דינו כרבו מובהק, ואע"פ שלא למד ממנו כמפורש בש"ע (יור"ד רמ"ד ס"י) עיי"ש, ולרווח' דמילת', אעתיק ל' הרמב"ם בהקדמה ליד החזקה, וז"ל מ' דורות ממשה רבינו עד ר' אסי, שקיבלו איש מפי איש, משה רבינו קיבל תורה מפי הגבור' בסיני, יהושע מפי משה, פינחס מפי יהושע, עלי הכהן מפי פינחס, "שמואל "מעלי וכו' עיי"ש, ועיין רש"י מגילה י"ד ע"א ד"ה נבואה שהוצרכ' לדורות נכתבה, שמנ' שם עלי הכהן בכלל מ"ח נביאים שעמדו להם לישראל עיי"ש:

ב ובא ללמוד לפניו. ז"ל תרומת הדשן סי' קל"ח, מה שכתבו התוס' מ"מ גדול הדור היה, ובא ללמוד לפניו, נראה דתרי שינויי נינהו, דלא שייכי אהדדי לצרף לחד שינוי עכ"ל. והא דמשעה שבא רק ללמוד לפניו נחשב לדבר מה, י"ל בדרך דרש כעין שמצינו בעובד' דר"ל (בב"מ פ"ד ע"א) דמשקבל עליו ללמוד תורה בלבד, מיד תשש כוחו, עיי"ש רש"י ד"ה ולא מצי:

תוס' ד"ה כל היושב בתענית בשבת. פי' ר"ח בתענית חלום וכן אית' במדרש תהלים וכשיושב בתענית חלום בשבת פי' בה"ג שאומר ענינו באלהי נצור וכו' עכ"ל. וז"ל בעל הלכות גדולות בסוף הלכות תענית, אדברי' ר' יהוד' לר' יצחק בריה, ודרש יחיד שקבל עליו תענית, מתפלל תפלת תענית, והיכן אומרה וכו' איר יצחק בשומע תפלה, ואי אישתלי ולא אידכר א"ל ביהיו לרצון אמרי פי, כי מסיים שים שלום ואומר תחנונא, אומר עננו וחתים ביהיו לרצון אמרי פי, והיכא דיתיב בתעניתא בשבת' דליכ' שומע תפלה, היכן א"ל בתחנונא ושפיר דמי עכ"ל בה"ג. ומה שכתבו התוס' בשם מדרש תהלים, וכ"כ בתוס' ר"י חסיד עיי"ש, אבל לא מצאתי במדרש תהלים שלפני:

דף לב.

ע"א גמר' אלמלא ג' מקראות הללו נתמוטטו וכו'. פי' אלמלא אילו לא כתיב (עי' תוס' מגילה כ"א ע"א ד"ה אלמלא) ואחד מג' מקראות הללו וכו', דהא להעיד ולהכריע לכף זכותם של ישראל, גם פסוק א' די, דכתיב אם יש עליו מלאך מליץ אחד מיני אלף, וכעין דדרשינן (שבת ל"ב ע"א) אפילו ט' מאות וצ"ט באותו מלאך לחובה, וא' לזכות ניצול עיי"ש ודו"ק:

ר' פפא אמר מהכא ואת רוחי אתן בקרבכם וגו'. י"ל שבפסוק ואת רוחי וגו', מפורש טפי מפסוק והסירותי, לכן חולק ר"פ:

משה הטיח דברים כלפי מעלה שנאמר ויתפלל משה אל ה' אל תקרי אל ה' אלא על ה' וכו'. פי' הפסוק הזה כתיב במתאוננים (במדבר י"א ב'), ויצעק העם אל משה ויתפלל משה אל ה', הלא כתיב סתם ויצעק העם אל משה, ולא נאמר שאמרו חטאנו, כמ"ש בפ' חוקת, וע"כ ג"כ מתרגמינן וצוח עמא על משה, היינו שהיו עומדין ומת עמי' וצועקין למה בערה בם האש, וא"כ מה היה לו להתפלל, ואיזה זכות היה לו להזכיר, ע"כ דרשו שהטיח וכו', ודרשו ויתפלל שעשה פלילית עם קיני, לומר כביכול אתה גרמת להם, ועל זה מסיים שכן דבי ראב"י קורין לאלפין עיינין, פי' מצינו באנשים שהם כבדי פה קורין לאלפין עיינין, והנה משה רבינו היה כבד פה, רק במתן תורה נתרפא, אבל כעת הזאת שהטיח דברים נשאר בלשונו הקדום (מג"ת):

דבי ר' ינאי אמר מהכא וכו'. פי' מהכא מוכח דמשה הטיח דברים וכו':
כסף וזהב שהשפעת להם לישראל עד שאמרו די וכו'. פי' דדרשינן (לעיל ט' ע"ב) "וישאילום, בעל כרחם של ישראל, אתה אומר אחד, טול שנים וצא (פרש"י שמות י"ב ל"ו), ואח"כ גדולה ביזת הים מביזת מצרים, הרי שאמרו ישראל די בכסף וזהב אחד, (עי' בשפ"ח לגמר' לעיל ט' ע"ב ד"ה בע"כ). א"ג דאית בתנחומא פ' בא סי' ח' וינצלו את מצרים, אפילו ע"ז סל כסף וזהב נתכת וחזרה כבתחלה ונטלו את הכל וכו' עיי"ש, הרי אף כסף וזהב של ע"ז נטלו, ואע"פ שבהיתר נטלו, מ"מ גורם כל היוצא נטמא טמא, והיינו כסף וזהב שהשפעת להם וכו', הוא גרמה להם שעשו את העגל:
ארי נוהם שאגת ארי, נקרא בל' עברית "נוהם, (משלי י"ט י"ב, כ"ח ט'). וז"ל רש"י (חולין נ"ג ע"א) לשון צעקת ארי לחוד, ול' צעקת כל בהמה לחוד, כינו בל' עברית נוהם לארי, וגיעה לשור, וערוג לאיל, וצהל לסיס, וצפצף לעופות, וחרץ לכלב עכ"ל:
ובעלת אברים. פי' כחושה כ"כ שלא נראה עליה, רק האברים, העור על העצמות במעט בשר:
כרשינין (וויקקען בלע"ז) והוא טוב למאכל בהמה, (ובתרומות פי"א מ"ט) משמע שחזי' קצת ג"כ לנאכל אדם עיי"ש **הרחיצו** וסכו והאכילו והשקוהו ותלה לו כיס על צוארו והשיבו על פתח זונות וכו'. ואפשר שמשל דומה לנמשל כנגד הרחיצו "וסכו, היה "יציאת מצרים "והכנסת "לברית "בטבילה, וכנגד "האכילו והשקהו, הוה "הען "והשלו "והבאר, וכנגד ותלה "לו "כיס על "צוארו, הוה ביזת "מצרים "וים, וכנגד והשיבו "על "פתח "זונות, היה "שישבו "ועברו "בין עובדי "ע"ז:
א"ר ששת היינו דאמרי אינשי מלי כריסי' זני בישי שנאמר כמרעיתם וישבעו וגו'. ויותר מסתבר גירסת נוסח כתב יד שגורס היינו דאמרי אינשי מלי כריסי' זני בימי איבעית "אימא "מהכא שנאמר כונרעיתם וישבעו וגו', דלפי גירסתינו על מאי קאי "שנאמר ודו"ק:
וכיון שאמר הרף ממני ואשמידם וכו'. הנה הוא פסוק (דברים ט' י"ד) והוי לי' לומר וכיון שאמר ועתה הניחה לי שהוא פסוק (שמות י'), וכמו שדריש לקמן מפסוק זה, וכן פרש"י שם (שמות ל"ג) ודו"ק:
נתחזק בתפלה ובקש רחמים. פי' בתחלה נתחזק בתפלה של שבת, כעבד שמסדר שבת לפני רבו, ואח"כ בקש רחמים, כעבד שמבקש פרס וכו', וכעין (דלקמן ל"ד ע"א) לא ישאל אדם צרכיו לא בג' ראשונות וכו' עיי"ש, וכן מוכיחי' הפסוקים (שם שמות ל"ב י"א י"ב)

עד שתמחול ותסלח להם. ויש לדקדק דמשמע שצ"ל בתפלה מחילה ואח"כ סליחה, אבל במגן אברהם תקפ"ד סק"ג כתב צ"ל "סלח ומחל, כי מחילה גדולה מסליחה עיי"ש, ודרך לבקש על הקל תחילה עיי"ש לבושי שרד במחצית השקל ודו"ק:

אלא שיש בי בושת פנים, מאבותי עכשיו יאמרו וכו'. והא דאמר שיש "בו בושת "פנים מאבותי, וכן מה שאמר עכשיו יאמרו, בדרך דרש י"ל דהנה האבות התפללו לטובת בניהם על העתיד לאחר זמן הרבה, באברהם אבינו כתיב ויעבור אברם בארץ עד מקים שכם, להתפלל על בניו כשיבואו ללחום בשכם (בראשית י"ב ו'), ביצחק אבינו כתיב כי אתה אבינו וגו', ודרשינן לפי שהציל על בניו ואמר פלג' עלי ופלגי עלך (שבת פ"ט ע"א), ביעקב אבינו אף שהבטיחו המלאך, ראה כל העתודים העולים על הצאן עקודים נקודים וברודים (בראשית ל"א), אבל הניח מעשה ניסים לבניו כשיצטרכו, והוא עשה טבעיות במקלות אשר פצל ברהטים, והיינו שמתפללים בהושענא רבה, בפייט תענה אמונים, "למען "חלק "מפצל "מקלות "בשקתות "המים "והצליחה נא (רב חיד"א), ולפי"ז הכי קאמר אלא שיש בי בושת פנים מאבותי, כי "עכשיו יאמרו, ר"ל אפילו על שעכשיו לא התפלל עליהם, אנו התפללננו על העתיד לבוא לאחר זמן הרבה, ופרנס זה אפילו על עכשיו לא ביקש רחמים עליהם, ראו פרנס שהעמיד עליהם, בקש גדולה לעצמו ולא בקש עליהם רחמים. ומה שאמר "כסא "של "רגל "א' "עאכ"וכ, יש מדקדקים והא גם למשה יש לו כסא ג' רגלים של זכות אבות, י"ל היינו דאמר "ולא "עוד "אלא "שיש "בי "בושת "פנים "מאבותי וכו', ועי' בפני יהושע:

ורבא אמר עד שהפר לו נדרו וכו' ואמר מר הוא אינו מיחל וכו' י"ל רבא לשיטתי' דאמר רבא (חגיגה י' ע"א) על האי דרשה דשמואל הוא אינו מיחל וכו', הא דשמואל עדיפ' מכולהו דרשה דתנאי התם, דכולהו אית להו פירכ', בר מדשמואל דלית לה פירכ' עיי"ש, ולפי"ז ניח' גירס' רבא אמר וכו', ואין צריך להגי' רב במקום רבא:

עד שהפר לו נדרו. ובנוסח הכתב יד עד "שהותר לו נדרו, עיין בהגהת הש"ס **אמר** משה לפני הקב"ה חולין הוא לך מעשות כדבר הזה. פי' ובאברהם אביהם, כשבא לבקש על "סדום ועמור' וכו', ואמר כעין חולין הוא לך מעשות כדבר הזה, נתרצית לו (בראשי' י"ח כ"ה) ואם לסדום ועמורה כך, לישראל בני אברהם וכו' על אכ"וכ, והיינו דאמר מיד זכור לאברהם וגו', (ומיושב בזה קו' הבע"הט בפסוק זכור לאברהם עיי"ש). (ועיין במהרש"א): כשם ששמים וארץ בטלים. עיין אבן עזרא (בראשית ח' כ"ב) "עוד "כל "ימי "הארץ וגו', לאות כי יש לה קץ קצוב וכו', וכן (ישעי' ס"ה י"ז) כי הנני בורא שמים חדשים וארץ

חדשה וגו' עיי"ש בפרש"י. ועיין (דברים ל' א') האזינו השמים וגו', ופרש"י העיד בהם שמים וארץ שהם קיימים לעולם, והוא בספרי ודו"ק:

ועכשיו נשבעת להם בשמך הגדול. ואפשר מכאן למד יהושע שאמר בתפלתו, ומה תעשה לשמך הגדול, בענין כשנפלו על העיר עי כשלשים וששה איש, דכתיב שם (יהושע ז' ט') וישמעו הכנעני וכל יושבי הארץ וסבו עלינו והכריתו את שמנו מן הארץ ומה תעשה לשמך הגדול עיי"ש, פי' שנשבעת להם בשמך הגדול כדאית' כאן. ולמד כן ממשה רבו:

מבלתי יכולת ה' וכו'. עד כאן מפרש ודרש הש"ס לתפלה (בס' שמות) שהתפלל משה על ישראל, במעשה העגל, ומכאן מפרש ודרש הש"ס לתפלה (בס' במדבר), שהתפלל משה על ישראל, בחטא מרגלים:

תשש כחו כנקבה וכו'. וכעין זה פרש"י (דברים ה' כ"ד) ואת תדבר אלינו וגו', ופרש"י התשתם את כחי כנקבה וכו' עיי"ש, פי' מדכתיב "ואת ל' נקבה, ולא כתיב ואתה תדבר אלינו:

והלא כבר ראו נסים וגבורות שעשיתי להם על הים. פי' ושם נאמר ה' איש מלחמה, ועי' פרש"י (שמות כ' ב') לפי שנגלה בים כגבור מלחמה וכו', היפך תשש כחו כנקבה:

כדבריך עתידין האומות לומר כן. כדבריך פי' לפי שמשה צדיק כמותו אמר והוציא בשפתיו, ואמרו הגוים מבלתי יכולת ה' וגו', ודאי היו אומרים כן, ולא יאמרו לפי שחטאו נענשו, ע"ד ותגזר אומר ויקם לך, כמהרש"א לקמן נ"ג ע"ב ד"ה חד (כן למדתי לפרש מס' קדושת לוי). והיינו דמסיים הש"ס דוק' כאן, ולא מסיים לעיל כשהיד' לי למשה שנאמר וכסף וגו'), אשרי תלמיד שרבו מודה לו, ר"ל שהוא במדרגה כזו:

דף ל"ב ע"א רש"י ד"ה דכתיב ואשר הרעותי. נא' רישא דקרא אוספה הצולעה וגו' ואשר הרעותי אני גרמתי להם ובא שבראתי יצה"ר עכ"ל:

א רישא דקרא אוספה וגו'. בנחמות שניבא מיכה כתיב (שם ד' ו') ביום ההוא אוספה הצולעה והנדחה אקבצה ואשר הרעותי:

ב שבראתי יצ"הר. מלשון הרעותי קדרישו:

רש"י ד"ה אין ארי נוהם. שמח ומשתגע ומזיק עכ"ל, כאן משמע דארי מזיק כשאכל ושבע, ועיין (לקמן ל"ג ע"א) נפל לגוב אריות אין מעידין עליו שמת, ופרש"י שפעמים אין האריות רעבים ואין אוכלין איתו עיי"ש, די"ל דמזיק דהכא, היינו מחמת זחית הדעת, וכפרש"י לקמן ל"ג ע"א בד"ה ביומי ניסן, גבי שור עיי"ש:

רש"י ד"ה שלש רגלים. אברהם יצחק ויעקב עכ"ל, וכעין זה דזכות אבות נקרא בל' רגלים, דכתיב (דברים ל"ב ל"ה) לעת תמוט "רגלם, ופרש"י כשתתום זכות אבותם שהן סמוכין עליו עיי"ש:

רש"י ד"ה שהחלהו. הפציר בו אנוי"ר בלע"ז עכ"ל, פי' כאדם שמרבה דברים לבקש דבר מחבירו, עד שמרוב דברים שהטריח עליו, עושה בקשתו (מצאתי):

רש"י ד"ה שמסר עצמו למיתה. ויחל ל' חלל עכ"ל, ואין לומר א"כ למה מביא שמואל "שנאמר "ואם "אין "מחני וגו', די"ל דהך שנאמר, ר"ל וכן הוא אומר, לפי שבפסוק "ואם "אין "מחני מפורש וכולל יותר מתיבת ויחל ל' חלל ודו"ק:

רש"י ד"ה אשתא דגרמי. מולייי"ר בלע"ז (פריזעל):

רש"י ד"ה אשר נשבעת להם בך. שנאמר בעקדת יצחק בי נשבעתי עכ"ל, ואפשר שיש להוסיף בפרש"י, מה שנאמר עוד בעקדת יצחק, אחר פסוק בי נשבעתי, "כי "ברך "אברכך, ופרש"י אחת לאב אחת לבן, והרבה ארבה, אחת לאב אחת לבן עיי"ש. ועיין בפרש"י בחומש (שמות ל"ב) תוסיף לפרש, לאברהם נאמר בי נשבעתי וגו', וליצחק נאמר והקמותי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך, וליעקב נאמר אני אל שרי פרה ורבה נשבע לו באל שדי עיי"ש. והנה כאן אית' נשבעת להם "בשמך "הגדול, והא ליצחק וליעקב לשניהם נשבע בשם "אל "שדי, וא"כ משמע מכאן דשם "אל "שדי נקרא "שם "הגדול ודו"ק:

רש"י ד"ה עד כאן. עד ככוכבי השמים עכ"ל, פי' אבל סיפ' דקרא "וכל "הארץ "חזאת "אשר "אמרתי וגו', דברי השי"ת הם:

רש"י ד"ה מכאן ואילך דברי הרב. אמר לו אעשה כדבריך עכ"ל, לאו לישנ' דקרא הוא כך, אלא שהסכים הקב"ה לדבריו. וז"ל מהרש"א ח"א ולמאי דקאמר מכאן ואילך דברי הרב, היינו שעכשיו דבר לישראל כך, "וכל "הארץ "הזאת "אשר "אמרתי כבר לאבות "אתן "לזרעכם, והוד' לדברי משה שלא לכלותם, ומ"ד אלו אלו דברי התלמיד וכו', בדרך ויכוח אמר לקב"ה, ותדבר אליהם וגו', וגם אני אמרתי להם בשעך בהבטחת הארץ, עכשיו מה אומר להם עכ"ל:

רש"י ד"ה דברים שאמרת לי. בסנה אמרת לי אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ טובה ורחבה (שמות ג') עכ"ל, המעיין בפסוקים, יראה שרש"י נקט כאן ערבוב פסוקים, "אעלה "אתכם "מעני "מצרים כתיב (שמות ג' י"ז). "אל "ארץ "טובה "ורחבה כתיב (שם ג' ח') ודו"ק. והא דנקט רש"י אעלה אתכם מעני מצרים, י"ל הטעם משום דכתיב פסוק זה, אחר שאמר לו הש"יתו כה תאמר לבני ישראל אהיה שלחני אליכם וגו', שא"ל לך אמור

להם לישראל בשמי, אבל הא דסיים רש"י "אל "ארץ "טובה "ורחבה, מה שלא נאמר בפסוק זה, ולא סיים רש"י במה שנאמר בפסוק זה "אל "ארץ "זבת "חלב "ודבש, לא זכיתי להבין ודו"ק:

רש"י ד"ה החייתני. בפני האומות עכ"ל, רמז לדבר "החייתני' בגמטרי' כמנין "מאומות":

דף לב:

ע"ב גמר' זה בגופו וזה בממונו. פי' והוי כעין. מצוה בו יותר מבשלוחו (קידושין מ"א ע"א) דממונו הוי כעין שלוחו. ומסתבר ממאן דממונו חביב עליו יותר מגופו (כדלקמן ס"א ע"ב), מאדם זה, גדולה צדקה יותר מתענית ודו"ק:

וכתיב ובפרשכם וגו'. בדיוק לא נקט וכתיב בתרי', משום דג' פסוקים מפסיקי' (עיי"ש ישעי' א'):

שנאמר ידיכם דמים מלאו. ופרש"י בישעי' "ובפרשכם "כפיכם "אעלים "עיני "מכם, "לפי "שידכם "דמים "מלאו. וז"ל הרמב"ם פט"ו מה' תפלה ה"ג, כהן שהרג את הנפש, אע"פ שעשה תשובה, לא ישא את כפיו, שנאמר ידכם דמים מלאו וגו', וכתיב ובפרשכם כפיכם וגו' עכ"ל, והנה לפי מה שהעתקתי לישנ' דקרא בשפ"ח לרש"י ד"ה ובפרשכם עיי"ש, יש לעיין בדברי הרמב"ם למה הקדים סיפ' דקרא, לרישא דקרא ודו"ק:

שהרג את הנפש. אפילו בשוגג (אור"ח קכ"ח סל"ה):

מיום שחרב ב"המק ננעלו שערי תפלה שנאמר גם כי אזעק וגו'. פי' ופסוק זה ירמי' בזמן החרבן אמר (איכה ג'). והיינו דאית' (לקמן נ"ט ע"א) מיום שחרב ב"המק לא נראית "רקיע "בטהרתה שנאמר אלביש שמים קדרות וגו' עיי"ש, דהא סכות בענן לך מעבור תפלה כדלקמן (יעיין בשפ"ח לקמן נ"ט ע"א):

מיום שחרב ב"המק וכו' ואע"ג ששערי תפלה ננעלו שערי דמעה לא ננעלו וכו'. ומכאן י"ל (דברים א' מ"ה מ"ו) ותשובו ותבכו לפני ה' ולא שמע ה' בקולכם ולא האזין אליכם, ופרש"י ולא שמע ה' בקולכם כביכול עשיתם מדת רחמיו כאילו אכזרי עיי"ש, ולפי מה דאית' כאן, י"ל דכך אמר משה לישראל, ראו מה שגרמתם, "ותשבו ותבכו "לפני "ה', ואף שתבכו והורדתם דמעות לפני ה' ובכל זה "לא "שמע "ה' "בקילכם וגו', הרי כביכול עשיתם מדת רחמיו כאילו אכזרי, שנעל בפניכם אפילו שערי דמעה.

ומכאן פי' (ישעי' נ"ו ז') והביאותים אל הר קדשי ושמחתים בבית תפלתי וגו', וכתבתי בשפ"ח לגמר' לעיל ז' ע"א ד"ה והביאותים:

שערי תפלה. שערי ל' רבים, מכאן ראי' לדברי מגן אברהם סי' ס"ח בשם הכוונות, וז"ל המנהגים שנהגו בשרשי התפלה, אין לשנות ממנהג מקומו, כי י"ב שערים בשמים, נגד י"ב שבטים, וכל שבט יש לו שער ומנהג לבד, ומה שנזכר בגמר' שוה לכל וכו' עכ"ל:

רבא לא גזר תענית' ביומ' דעיבא וכו'. ואע"ג דביום שגזר לא היו מתעניו, אלא למחרת, וי"ל דאפילו גזירת התענית לא גזר רבא ביומ' דעיב':

משום שנאמר וכו'. עי' בשפ"ח לגמר' (לעיל ט"ו ע"א) ד"ה משום דכתיב:

חומת ברזל. היינו קטרוג הס"ס וגונדא דילי', והוא של אדום, עי' בדניאל בחלום נבוכדנצר דמלכות אדום הוא ברזל, וכדאית' במדרש שהש"ית צווה ליקח למשכן "זהב וכסף ונחשת, הרמזים לג' מלכיות, משא"כ ברזל לא ציוה לקח, כי רמיזה למלכות אדום, והש"ית אמר גער חית קנה עיי"ש, ואע"פ שנבואת יחזקאל קח לך מחבת ברזל היה בזמן שליטת בבל, הנה הס"ס שר של אדום משותף עם כל המלכיות אפילו בזמן פרעה וכו', ועיין במהרש"א ח"א ד"ה וסכות בענן לך (מג"ת):

שנאמר ואתפלל אל ה' וכתיב בתרי' וישמע ה' אלי גם בפעם ההיא. פי' ושם מפורש שהאריך משה והתפלל מ' יום ומ' לילית, ועיין (בדברים ט' כ"ו ושם י' י'):

מאי תקנתי'. פי' שתקובל "תפלתו ולא יבא לידי כאב לב ואמר יעסוק "בתורה, וממילא יהי' תרתי דקול תפלה, וקול תורה, כדכתיב הקול "קול יעקב:

יחזור ויתפלל וכו'. בדרך דרש י"ל יחזור פי' בתשובה, ואח"כ "יתפלל שנית, דודאי עונותיו היו מעכבים מלהשמע תפלתי:

חזק בתורה ואמץ במעשים טובים וכו'. וכ' במהרש"א "לשמור היינו למוד התורה, כדאית' ושמרת זו משנה (קדושין ל"ז). ולעשות היינו מע"ט, והא דכתיב בתפלה הכפל חזק ויאמץ, משום דתפלה צריך חזיק וכוונת הלב, ובדרך ארץ למה כתיב הכפל עיי"ש: ותאמר וגו'. בנחמות ישעי', כתיב (שם מ"ט י"ד) ותאמר עיון עזבני ה' ואדני שכחני, התשכח אישה עולה מרחם בן במנה, גם אלה תשכחנה ואנכי לא אשכחך:

פרש"י עולה, עולל ויונק שלה:

מרחם, מלרחם:

גם אלה תשכחנה, ואפילו אם אלה תשכחנה אנכי לא אשכחך:

היינו עזיבה היינו שכוחה. פי' דאין שכוחה בלא עזובה, אבל עזובה בלא שכוחה משכחת לה:

על אשתו ראשונה. פי' אחר אשתו ראשונה:

א"ל הקב"ה "בתי. פי' לא בבחינת "אשה בלבד אתה לי, אלא אף בבחינת "בתי:

י"ב מזלות בראתי ברקיע. ז"ל רש"י ר"ה י"א ע"ב ד"ה ואזדו, גלגל חמה עגול הוא, חציו למעלה מן הקרקע, וחציו למטה מן הקרקע, ושנים עשר מזלות קבועין בו, וזה סדרן "טלה "שור "תאומים "סרטון "אריה "בתולה "מאזנים "עקרב "קשת "גדי "דלי "דגים וכו' עיי"ש, והנה הנך י"ב מזלות דאית' כאן, מסתבר שהן המה י"ב מזלות שקבועין בגלגל חמה, והיינו דאמר תליתי בו שס"ה אלפי רבוא כוכבים כנגד ימות החמה, אלא דיש לדייק דכאן אית' בראתי ברקיע, ושם פרש"י שקבועין "בגלגל "חמה, וחצי' הוא למעלה מקרקע, וחציו למטה מן הקרקע (ועיין בשפ"ח לרש"י ד"ה לגיון מה שהעתקתי ממהרש"א) ודו"ק:

ועל כל גסטרא וגסטרא תליתי בו וכו'. בכולן אמר "בראתי "לו וכו', וכאן אמר "תליתי "בו וכו', י"ל לפי שכאן מיירי מכוכבים, שהם תלוים בו:

כנגד ימות החמה. שהם שס"ה ימים, דימות הלבנה הם שנ"ד ימים בשנה פשוטה:

ואת אמרת עזבתני ושכחתני. בתמי', ואם כעין "עזובה את, שאין ב"המק קיים, אבל "שכוחה "אי "אתה יכולת להיות, שהרי כל אלה שנבראו בשבילך, הם לפני תמיד לזכרך, והיינו דאמר מיד, התשכח אשה עולה וכו' גם אלה תשכחנה ואנכי לא אשכחך:

עולות אילים ופטרי רחמים שהקרבת לפני במדבר. מל' "עולה דרש "עולות "אילים, ומל' "בן "בטנה דרש "פטרי "רחמים. ודע על עולה שייך בפשיטות ל' הקרבה שהיא כולה כליל, ועל בכור פטר רחם שייך ג"כ ל' הקרבה, לפי שדם הבכור נזרק על המזבח והחלב נקטר (כרמב"ם פ"א מה' בכורות ה"ב):

שההקרבת לפני במדבר. אפשר שאמר "במדבר, לפי שהוא זכרון לישראל לטובה כמו שנאמר (ירמי' ב') זכרתי לך חסד נעוריך לכתך אחרי במדבר וגו'. ועל זה אמרה כנ"י מאחר שאתה זוכר מעשה מדבר, שמא לא תשכח מעשה עגל שהיה ג"כ מעשה מדבר וכו' או שמא תשכח מעשה סיני, שהי' ג"כ מעשה מדבר והשיב הקב"ה ואנכי לא אשכחך:

מעשה בחסיד אחד וכו'. עיין בשפ"ח (לעיל י"ח ע"ב) שהעתקתי, כ"מ שנמצא בש"ס מעשה בחסיד א' הוא ר' יהוד' בן בבא או ר' יהוד' בר אילעי עיי"ש. אותו חסיד היה בטוח שיקבל ההגמון תשובתו (מגן אברהם סי' ק"ד סק"א):

ובא שר א' וכו'. נראה דשר זה אף שהיה רק שלטון, אבל היה בידו להמית, דאל"כ אין זה רבותי' כ"כ, וכעין שכתב מ"א סי' רכ"ד סק"ה עיי"ש, והיינו דא"ל אלו היית עומד לפני מלך ביוד ובא חברך וכו':

והלא כתיב בתורתכם רק השמר לך וגו'. ומכאן דרשינן אפילו המקלל עצמו עובר בלא תעשה (שבועות ל"ו ע"א ורמב"ם בה' סנהדרין ורמ"א ח"מ סי' כ"ז), מכל שכן כי האי דהכא:

בשנתתי לך שלום וכו'. פי' אני הקדמתי ונתתי לך שלום, ל"ל "חזרת לי שלום, אלא הלוא מזה נראה שאינך שלום עמי, ואתה מורד עלי, לכן אם הייתי חותך ראשך בסייף מי היה תובע דמך מידי:

אם הייתי חותך ראשך בסייף וכו'. אמר "בסייף, אפשר לפי שכך היתה מיתתן של מורדי מלכות, וכן מוכח ג"כ מהא דהשיב השר היו חותכין ראשי בסייף. ודע דאף של מורד במלכי "ישראל כך דינם, דז"ל הרמב"ם פ"ג מה' מלכים ה"ח, המורד במלך ישראל, אפילו גזר על א' שילך למקום פלוני ולא הלך וכו', וכן כל המבזה את המלך, או המחרפו, יש למלך רשות להרגו כשמעי בן גרא, ואין למלך רשות להרוג אלא "בסייף לבד וכו' עיי"ש:

היית מחזיר לו. פי' ודאי פשיטא שלא היית "שואל "בשלומו, אבל אשאלך אם היית "אפילו "מחזיר "לו, ולפי ששר א"ל לעיל, ל"ל שחזרת "לי "שלום, לכן א"ל כך, עי' ט"ז אור"ח סי' תר"ד:

דף ל"ב ע"ב רש"י ד"ה עלה ראש הפסגה. בדבר תפלה זו נתרציתי להראותך אותה עכ"ל, כלומר אף שלא נענה ליכנס לארץ, אפ"ה נענה בדבר תפלה זו "להראותך "אותה, הרי נענה שתפלתו עשה מחצה, דמשה ביקש ב' דברים, אעברה נא, ואראה את הארץ וגו', והשיבו הקב"ה תפלתך עושה מחצה, דהיינו עלה ראש הפסגה הראיתיך בעיניך, אבל כי "לא "תעבור את הירדן. ויש מי שפי' דה"ק אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה, עלה ראש הפסגה, ודרש "בדבר "הזה, דהיינו ע"י תפלתך נתרציתי להראותך אותה "עלה "ראש "הפסגה:

רש"י ד"ה ובפרישכם כפיכם. אי לאו דגדולה תפלה כיון דאמר למה לי רוב זבחיכם למה לי תו ובפרישכם וכו' עכ"ל, ואין לומר דילמא קרא זו ואין צריך זו קאמר, זה אינו דהא כן כתיב (ישעי' א' ט') ובפרשכם כפיכם אעלים עיני מכם גם כי תרבו תפלה אינני שומע ידיכם דמים מלאו, ומדקאמר גם כי תרבו תפלה וגו', הרי מוכח דקרא לא זו אף זו קאמר, ועי' בשפ"ח לגמר' לעיל כ"ב ע"ב ד"ה והא:

רש"י ד"ה ונתת אותה קיר ברזל. סימן למחיצת ברזל המפסקת בינו לבינם עכ"ל, פי' דכך כתיב (יחזקאל ד' ג') ואתה קח לך מחבת ברזל ונתת אותה קיר ברזל בינך ובין העיר והכינותה את פניך אליה והיתה במצור וצרת עליה אות היא לבית ישראל עיי"ש, הרי מסיפא דקרא, דכתיב "אות "היא "לבית "ישראל, שפיר קדריש כאן נפסקת חומת

ברזל "בין ישראל "לאביהם "שבשמים, דאלו מריש' דקרא, משמע המחיצת ברזל היא, בין ירושלים דוק'. והא דקדריש מפסוק זה מיום שחרב ב"המק נפסקה וכו', י"ל לפי שיחזקאל בזמן החורבן היה (כרש"י יחזקאל א' נ') יחזקאל עלה עם החרש והמסגיר שגלו עם יהויכין עיי"ש. ועי' במהרש"א וז"ל וכינוי דבינך, על יחזקאל קאי, הוא במקום ביני ובין העיר:

רש"י ד"ה ומעיין בה. מצפה שתעשה בקשתו ע"י הארכתו סוף שאינה נעשית וכו' עכ"ל, והא דסוף אינה נעשית, י"ל הטעם כדאית' (סנהדרין כ"ו ע"ב) מחשבה מועלת אפילו לד"ת, שנאמר מפיר מחשבות ערומים ולא תעשינה ידיהם תושי', ופרש"י שאין מחשבתו מתקיימת, אפילו אומר עד יום פלוני אסיים כך וכך מסכת בגירס' עיי"ש, כן הכא נמי מחשבתו שמעיין בה, גורמת שסוף אינה נעשית בקשתו:

רש"י ד"ה ועץ וכו' עכ"ל, לישנ' דקרא (משלי י"ג י"ב) תוחלת ממושכה מחלה לב ועץ חיים תאוה באה:

רש"י ד"ה דרך ארץ. אם אומן הוא לאומנתו וכו' אם איש מלחמה הוא למלחמתו עכ"ל, הא דסיים רש"י "אם "איש "מלחמה "הוא "למלחמתו, י"ל משום דמהאי קרא, דדריש מיני' חזוק לדרך ארץ, (שמואל ב' י' י"ב) חזק ונתחזק בעד עמנו, הוא כתיב בענין מלחמה שעשה דוד עם בני עמון וארם עיי"ש:

רש"י ד"ה לגיון וקרטון וגסטר. שמות של שררה וכו' עכ"ל, וכתב במהרש"א ונקט בגמר' ז' מיני שררה, זה למעלה מזה, "מזל "וחיל "ולגיון "ורהטין "וקרטון "וגסטרא "וכוכבים, נגד ז' כוכבי לכת, אשר בז' רקיעים, זה למעלה מזה, וכן נקט מספר של שלשים, דהיינו נגד ל' ימי החדש, דבכל יום מהחדש, ממונה אחד מהם עכ"ל. והנה רש"י לא ציין "רהטון, אלא ציין שלשה, "לגיון "וקרטון "וגסטר', אבל ממה' שפרש"י ארבע', דהיינו "שלטון "והגמון "ודוכוס "ופחה, משמע דיש לגרוס "רהטון, ופי' ארבע' נגד ארבעה ודו"ק:

רש"י ד"ה עולה. כמו עולות וקרבנות עכ"ל, ואפשר שרש"י ז"ל היה גורס בגמר' שלפניו, כמו שהגי' הגר"א, במקום עולות "אילים, מגי' עולות "אישים:

רש"י ד"ה ואנכי זה מעשה סיני. שנאמר בו אנכי ה"א עכ"ל, פי' אבל "מעשה "סיני של ישראל שהבטיח הקב"ה שלא ישכח, הוא שהקדימו ישראל נעשה ונשמע, ואית' (קידושין מ' ע"א) מחשבה טובה מצרפ' למעשה, כל שכן דבור טוב שמצרפ' למעשה:

רש"י ד"ה הא דאפשר בקיצור. כגון שסמוך לגמור תפלתו עכ"ל, אבל בטור ובש"ע סי' ק"ד כתבו, וז"ל אם אפשר לו לקצר, כגון שיאמר תחלת ברכה וסופה, ובענין זה יוכל לסיים קודם שיבוא אליו,, יקצר עיי"ש, וא"כ לפי דבריהם משמע אפילו התחיל להתפלל, אלא שיכול לשער שיאמר תחלת כל ברכה וסופה, יקצר:

תוס' ד"ה קודם תפלתו מניין שנאמר אשרי יושבי ביתך. (א) ולפיכך תקנו לומר זה הפסוק קודם תהלה לדוד לאפוקי מהני דאמרי (ב) אשרי הרבה עכ"ל:

א ולפיכך תקנו וכו'. ז"ל הרא"ש בפרק א' סי' ו', מה שאנו פותחין באשרי יושבי, משום דמיניה נפק' לן (לקמן ל"ב ע"ב) צריך אדם שישהה שעה א' קודם שיתפלל, וגם מסיימין ואנחנו נברך יה, כדי שיסיים בהללויה עכ"ל, וטור בשם רב עמרם גאון כתב שהוא כדי לשלשולי הללויה בתר הללויה, והנה זה הטעם שייך רק בפסוקי דזמרה (ועיין במעדני יו"ט בפרק א' סי' ל' סק"ה):

ב אשרי הרבה. פי' לאפוקי מאותן שאמרי' שאר פסוקי דאשרי שבתהלים, ועי' בשפ"ח לעיל ד' ע"ב לגמר' ד"ה מפני (כן למדתי מס' מגיד תעלומה):

דף לג.

ע"א גמר' שהיום כאן ומחר בקבר. ומזה יקבל גם השר תוכחתו, שגם הוא כך מידתו, ולא יתגאה:

ומחר בקבר. יש מחר לאחר זמן:

אני שהייתי עומד לפני ממ"המ הקב"ה וכו'. פי' אני שהתפללתי בכוונה, והייתי ממש עומד לפני ממ"המ הקב"ה שהוא חי וקים וכו' הרי אם הייתי פוסק, אז הייתי עובר על ונשמרתם לנפשותיכם, אבל עכשיו שלא הייתי פוסק, קיימתי בעצמי ונשמרתם מאד לנפשותיכם:

ונפטר וכו' לשלום. לפי שהתחסד בענין "השבת "השלום, לכן מכ"מ זכה ונפטר וכו' לשלום. ויש עוד פירושים אחרים:

א"ר ששת ל"ש וכו'. וכדרך שפי' ר' יוסף לעיל, אפילו המלך שואל בשלומו וכו', כך פי' ר' ששת אפילו נחש וכו':

לגוב אריות. תרגום בור, גוב (שמות כ"א ל"ג) וגוב אריות, רחב הוא, ואין עומד עליהן, משא"כ חפיר' מלאה נחשים ועקרבים (עיין רש"י יבמות קכ"א ע"ב):

ראה שוורים וכו'. ה"ה שור אחד:

נתן עקבו על פי החור וכו'. והא שהכניס עצמו לסכנה (עיין מהרש"א ח"א), וי"ל מאחר שהדבר תלוי במי שמקדים למים, כפרש"י, ור' חנינ' היה למוד שמים באים על פי דיבורו,

כדאית' (תענית כ"ד ע"ב) רחב"ד הוה קא אזיל באורחא, אתא מיטרא, אמר לפניו רבש"ע וכו' פסק מיטרא, כ' מטא לביתי' אמר לפניו רבש"ע וכו', אתא מיטרא עיי"ש, לכן שפיר נתן עקבו וכו':

נטלו על כתפו והביאו לב"המד. ולא התגאה בזה, שלא עשה כן אלא שילמדו תוכחה, ראו בני בעיניכם ותבינו בלבכם אין ערוד ממית וכו'. בדרך דרש י"ל ינטלו על "כתיפו, פי' כל ההזיקות שהזיק הערוד עד עכשיו, נטל על עצמו ועל כתפו שהוא בחטאו, שלא למד לבריות, ולא מנעם מעבירות, וכעין ואשימם בראשיכם, שאשמותיהם של ישראל תלויות בראשי דייניהם, שהיה להם למחות, ולכוון אותן לדרך הישרה (רש"י דברים א' י"ג), לכן מיד והביאו "לבית "המדרש אמר להם וכו':

מזכירין גבורת גשמים וכו' "ושאלה בברכת השנים והבדלה בחונן הדעת. ולא נקט כסדר הברכות, הבדלה ואח"כ ושאלה, י"ל מילי דגשמים נקט בהדדי, א"נ משום דבברכת הבדלה איכ' פלוגת', לכך נקט לבסוף, א"נ משום דהבדלה אינה אלא במוצאי שבת ויו"ט, משא"כ שפלה:

מזכירין גבורת גשמים מ"ט. כאן קיצר הש"ס, ולא נקט מזכירין גבורת גשמים בתחיית המתים מ"ט, כמו שנקט באחרינ' ושאלה בברכת השנים מ"ט וכו', הבדלה בחונן הדעת מ"ט ודו"ק:

מתוך ששקולה כתחיית המתים. פי' כמו שמפתח של תחיית המתים, לא נמסר לשליח, אלא הוא ביד הקב"ה, כך הוא מפתח של גשמים, כדאית' (תענית ב' ע"א) עיי"ש שמסיק גשמים היינו פרנסה **קבעוה** בברכת חכמה. ואע"ג דבברכת אתה חונן, לא נמצא תיבת "חכמה, אלא דעה "בינה והשכל, והש"ס נקט כאן דברכת "חכמה, ולא נקט ברכת דעה וכו', ונראה מכאן קצת ראי' לנוסח הרמב"ם בסדר תפלה שלו, דז"ל וחננו מאתך דעה חכמה בינה והשכל עיי"ש:

מתוך שהוא חול. פי' שע"י הבדלה נעשה חול, דהא קודם שהבדיל, אע"פ שהוא לילה, אסור לעשות שום מלאכה, קודם שיבדיל (ש"ע רצ"ט ס"י):

לפיכך קבעוה בברכת חול. פי' בתפילת ברכת פול:

גדולה דעה וכו' כי אל דעות ה'. ובירושלמי קאמר אית דשמעי לה מן הדין קרא, אז תבין יראת ה' ודעת אלקים תמצא, וה"נ מצי למימר (דגדולה תפלה ותחנה) שמע ה' תחנתי ה' תפלתי יקח (תרי"ח):

וכל מי שאין בו דעה אסור לרחם עליו. ועי' (סנהדרין צ"ב ע"א) הוא מימר' בפני עצמו, ובשם ר' אליעזר גרסינן לה התם, ועוד התם אית' דיעה ביו"ד עיי"ש, ולפי גרסתינו דהכא,

י"ל דקאי אדלעיל וה"ק ועוד גדולה דעה, שהרי וכל מי שאין בו דעה אסור לרחם עליו. ובדרך רמז י"ל מילת "דיעה במלואה, דלי"ת יו"ד עי"ן ה"י, עם הכולל שהוא ד' אותיות, בגמטרי' תרי"ג, כמנין תרי"ג מצות, לרמז "דיעה קנית מה חסרת, ולהיפך בגולם, ולכן מי שאין בו ממנין דיעה, דהיינו מתרי"ג מצות כלום, אסור לרחם עליו, שהרי יצא מכלל ישראל, שמידתם אפילו ריקנים שבך מלאים מצות כרימון:

כל אדם שיש בו דעה כאילו נבנה ב"המק בימיו וכו'. י"ל דאית' (במגילה י"ב ע"ב) מיום שחרב ב"המק ניטל עצה ממנו וכו' עיי"ש, ועל לעתיד כשיבנה ב"המק כתיב (ישעי' י"א ט') כי מלאה הארץ דעה את ה' וגו', לכן אדם שיש בו דעה, הרי לפניו כאילו נבנה ב"המק בימיו:

שתי נקמות הללו וכו'. פי' בפסוק אל נקמות ה' אל נקמות הופיע, דכתיב בי' ב' נקמות למה, ומשני אחת לטובה לישראל, היינו סיפ' דקרא, דכתיב אל נקמות הופיע, והיא טובה לישראל, וכדכתיב הופיע מהר פארן, שהופיע ממונם לישראל, ואחת לרעה, היינו רישא דקרא, דכתיב אל נקמות ה', והיא רעה לאו"הע, להנקם שלא קבלו התורה. אלא דלפי"ז לא שייך לומר לרעה דכתיב אל נקמות ה' אל נקמות הופיע, לא הל"ל סיפ' דקרא, אלא הכי הל"ל אחת לטובה, דכתיב אל נקמות הופיע, וכתיב הופיע מהר פארן, ואחת לרעה דכתיב אל נקמות ה' ודו"ק:

מכדי אנשי כ"הג תקנו לישראל ברכות תפלות קדושה והבדלה וכו'. ועי' בשפ"ח לעיל כ"ו ע"ב לרש"י ד"ה כנגד עיי"ש היטב, וכעין זה (לעיל כ"ב ע"ב) מכדי כולה תנאי ואמוראי בדעזרא פליגי נחזי עזרא היכא תיקן עיי"ש:

קדושות והבדלות. פי' אחת של תפלה, וא' של הכוס:

נחזי היכן תקון. פי' אקדושות והבדלות קאי:

הענו חזרו וקבעוה בתפלה והם אמרו המבדיל בתפלה צריך שיבדיל על הכוס. פי' בתחלה קבעו עזרא ובית דינו שהם אכנ"הג בתפלה, ואח"כ כשהעשירו עדיין היו מאנשי כנ"הג קיימי' דקבעו על הכוס, ואח"כ כשהענו עדיין היו מאנשי כנ"הג קיימי' כמו שמעון הצדיק היה משיירי כנ"הג, חזר וקבעוה בתפלה, אלא ששכחו מקום שקבעו' בתפלה בראשונה, והם אמרו המבדיל בתפלה, צריך שיבדיל על הכוס אם אפשר לו (מג"ת) **אנשי** כנ"הג תקנו לישראל ברכות תפלות קדושות והבדלות בתחלה קבעוה בתפלה וכו'. פי' בתחלה קבעוה וכו' קאי רק על קדושות "והבדלות. ומסתבר דקדושות (היינו קידוש היום), בתחלה לא בתפלה בלבד תקנו, אלא בתפלה ועל הפת (עיין ש"ע ער"ב ס"ט), וכשהעשירו תקנו על הכוס, אי נמי בתחלה תקנו בתפלה בלבד, ואח"כ על היין

או על הפת, והראשון מסתבר, דהא פת היו להם אף כשהיו עניים, והבדלה בתחלה תקנו בתפלה לבד, וכשהעשירו לא תקנו אלא על היין, ולא על הפת (עיין ש"ע רצ"ו ס"ב) ודו"ק:

הענן חזרו וקבעו בתפלה והם אמרו המבדיל בתפלה צריך שיבדיל על הכוס. פי' אם אפשר לו שיהי' לו כוס, הם אמרו צריך שיבדיל ג"כ על הכוס, ועיין בשפ"ח לעיל לגמר' ד"ה הענו:

והם אמרו המבדיל בתפלה צריך שיבדיל על הכוס. ולענין קידוש היום משמע דפשיט' לי' להש"ס, המקדש בתפלה צריך לקדש על הכוס, עיין לקמן ריש עמוד ב', מה קידוש אע"ג דמקדש בצלות' מקדש אכסא וכו' עיי"ש ודו"ק:

לא תימא מפני שיכול וכו'. משמע דרבא דאמר ומותבינן אשמעתיה, איהו גופי' אמר הך תירוצא לא תימ', עיי' בשפ"ח לגמר' לקמן ריש עמוד א' ד"ה א"ל:

ואנא שמעית המבדיל בתפלה צריך שיבדיל על הכוס או לא. ובנוסח הכתב יד לא גרס "או לא:

המבדיל על הכוס מהו שיבדיל בתפלה. פי' מי שיש לו יין להבדיל, מהו שיבדיל בתפלה, ולא יסמוך על מה שיבדיל על הכוס. א"נ כגון שיש לו צורך מצוה לעשות במוצאי שבת, כגון ללכת למול תינוק, ולא יהי' לו יין להבדלה, אם לא יקדים (כתוס' לעיל כ"ז ע"ב ד"ה צלי), הרי דזה הבדיל על הכוס, קודם שהתפלל, ופריך מהו שיבדיל אח"כ בתפלה, וכפי' זה נראה ממגן אברהם רצ"ד ס"א עיי"ש:

תפלה דעיקר תקנת' היא. פי' שהרי בתחלה קבעוה בתפלה (כדלעיל). א"נ דהא משום עניים תקנו בתפלה, ובזמן ההוא רוב עניים הוה כמו שכ' הרא"ש במגילה פ"א ס"א עיי"ש:

המברך ברכה שאינה צריכה עובר משום לא תשא. ועיין באור"ח סי' רט"ו ס"ד ובמגן אברהם שם אי דאוריית' או אסמכת' בעלמ' עיי"ש:

טעה בזו ובזו וכו'. פי' שטעה ולא הבדיל בתפלה, ואח"כ טעה ואכל קודם שהבדיל על הכוס, חוזר לראש פי' צריך לחזור ולהבדיל בתפלה ולהבדיל על הכוס (ועי' בטור אור"ח סי' רצ"ד). והטעם כיון שהוא טעה בשני דברים, שלא הבדיל לא בתפלה ולא על הכוס, לכן צריך לחזור לתפלה (תוס' ר"י חסיד):

דף ל"ג ע"א רש"י ד"ה אבל עקרב פוסק. (א) ונוטלו לפי שהעקרב מסוכן ובא לעקוץ (ג) יותר משנחש מוכן לישך עכ"ל:

א ונוטלו. פי' נוטלו מרגלו ומרסק' מגופו, ועי' בספ"ח לרש"י ד"ה ומת אות ג' עיי"ש:

ב לעקוץ. דשל עקרב נקרא עיקוץ, כדאית' (אבות פ"ב מ"י) ועקיצתן עקיצת עקרב:
ג יותר משנחש מוכן לישך. פי' ועוד דעקיבת עקרב קשה מנשיכת נחש (ר' עובדי' שם):
רש"י ד"ה אגב איצצא. כשנפל עליהן ודוחקן וכו' עכ"ל, "איצצא פי' דוחקין (ערוך):
רש"י ד"ה ושדי דרגא. לאו דוק' וכו' עכ"ל, פרש"י כן לפי אין דרך השור לעלות בסולם, ולמה יקח הסולם מתחתיו. ועיין ברשב"ם (פסחים קי"ב ע"ב) דז"ל ריש תורא בדיקולא, רבותא היא אפילו כשראש השור בתוך הסל שהוא אוכל בו, וטרוד באכילתו, שדי דרגא, פן יעלה אחריך עכ"ל, משמע שדוק' קאמר ודו"ק:
רש"י ד"ה יומי ניסן. מתוך שעברו ימי (א) הסתיו (ב) שהארץ יבשה וכו' (ג) ונכנס בו יצ"הר עכ"ל:
א הסתיו. תרגום חורף סתוא:
שהארץ יבשה. פי' יבשה מדשאים, וכעין דכתיב ונפשינו יבשה אין כל (במדבר י"א ו'):
ג ונכנס "בו "יצ"הר. פי' דאית' (לקמן ס"א ע"א) אלא מעתה בהמה דלא כתיב בה וייצר, לית לה יצרא, והא קא חזינן דמזקא ונשכא ובעטא עיי"ש, והיינו שפרש"י כאן ונכנס בו יצ"הר. והנה בגמר' קאמר "שהשטן "מרקד "לו "בין "קרניו, והרשב"ם פי' (פסחים קי"ב) מפני שהשטן מרקד, לאו דוק' אלא "משוגע עיי"ש ודו"ק. ודע דרש"י פי' רק פירושו דיומי ניסן, אבל על הא דאית' שור שחור לא פי' כלום. ועיין בשפ"ח לרש"י לעיל ו' ע"א ד"ה לראות בענין שלא להרוג חתול שחור עיי"ש:
רש"י ד"ה ערוד. מן הנחש והצב בא וכו' ויוצא משניהם ערוד (חולין קכ"ז ע"א) עכ"ל, "ערוד ב' מיני ערוד הן, חדא זה שבא מן הנחש והצב, הוא מין נחש, ונקרא ג"כ חברבר (עיין בשפ"ח לקמן בד"ה ומת), ושנית, ערוד מין חיה, והוא חמור הבר (כלאים פ"ח מ"ו):
רש"י ד"ה ומת הערוד. מצאתי בה"ג אמרי במערב' וכו' עכ"ל, והלכות גדולות הוא בה' ברכות פ"ה, ומביאו בשם ירושלמי, ובירושלמי אית' מפורש יותר מבה"ג, לכן אעתיק מהירושלמי, דגרסינן בירושלמי דפרקין סוף הלכ' א', אפילו נחש, כרוך על עקבו לא יפסיק, ר' חונא בשם ר' יוסי ל"ט אלא נחש, אבל עקרב מפסיק למה א) דמחייא וחזרא ומחייא, ר' אילא אמר לא אמרו אלא כרוך, אבל אם היה מרתיע ובא כנגדו, הרי זה מסתיר מלפניו, ב) ובלבד ג) שלא יפסיק את תפילתו, תני היה עומד ומתפלל ד) באסרטיא או בפלטיא, ה"ז מעביר מפני החמור ומפני הקרון, ובלבד שלא יפסיק את, תפלתו, אמרינן עליו על ר' חנינא בן דוסא, ה) שהיה עומד ומתפלל, ובא חברבר והכישו, ולא הפסיק את תפלתו, והלכו ומצאו אותו חברבר מת מוטל על פי חורו, אמרו אי לו לאדם שנשכו חברבר, ואי לו לחברבר שנשך את ר"ח בן דוסא, ו) מה עיסקיה דהדין חברבריא, כד

הוות נכית לבר נשא, אין בר נשא קדים למיא, חברברתא מיית, ואין חברברתא קדים למיא, בר נשא מיית, אמרו לו תלמידיו רבי לא הרגשת, אמר להן יבא עלי ממה שהיה לבי מתכוין בתפילה, אם הרגשתי, א"ר יצחק בר אלעזר ברא לו הקב"ה מעיין תחת כפות רגליו, לקיים מה שנאמר רצון יראיו יעשה ואת שועתם ישמע ויושיעם:

פי' פני משה:

דמחייא וחזרא ומחייא. מכה ונושך וחוזר ונושך כלומר דרכו לנשוך תמיד:

לא אמרו אלא. נחש כרוך אבל אם רואה שמרתיע ובא כנגדו לנשכו הרי זה הולך מן הצד להסתיר מלפניו אבל לא יפסיק בפיו מתפלתו:

תני. בתוספתא:

חברבר. הוא ערוד הבא מן הנחש והצב שנזקקין זה עם זה והוא מסוכן מאד:

מעיין תחת כפות רגליו. שיקדים הוא למים:

ואת שועתם ישמע ויושיעם. ובשבילו שנשמע שועתו שכיון בה הושיע בנס הזה:

א) **דמחייא** וחזרא ומחייא. עיין פני משה, ולפיכך חילק הרמב"ם, בין מקומות שדרכן להמית, למקומות שאין דרכן להמית (כסף משנה):

ב) ובלבד שלא יפסיק את תפלתו. דהילוך לא הוה הפסק כדיבור, ועיין בט"ז סי' ק"ד סק"א שלא מצינו הליכ' הוה הפסק בשום מקום עיי"ש:

ג) **שלא** יפסיק את תפלתו. בפיו (פני משה), ר"ל פוסק דגבי נחש ועקרב לא הוי פי' כמו ברישא גבי מלך עכו"ם שפוסק, דהתם פי' פוסק בדיבור כדי לשאול או להשיב שלום, אבל גבי נחש ועקרב פי' פוסק שנוטלו מגופו כמו שפרש"י ד"ה אבל:

ד) סרטי' או פלטיא. סרטי' הוא דרך הילוך בני אדם, פלטיא הוא רחוב לשווקים (רש"י עירובין ז' ע"א):

ה) שהיה עומד ומתפלל ובא חברבר וכו'. והנה לפי דברי הירושלמי, לא הכניס ר' חנינ' בן דוסא את עצמו בסכנה, אבל לפי דברי ש"ס שלנו, נתן עקבו ע"פ החור, סמך רחב"ד עצמו על הנס (עיין במהרש"א ח"א, ועיין בשפ"ח לגמר' ד"ה והניח עקבו וכו'):

ו) מה עיסקי' דהדין חברבריא וכו' אין בר נשא קדים למיא חברברא מיית וכו'. ובזה י"ל (דברים ח' ט"ו) המוליכך במדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין מים המוציא לך מים מצור החלמיש, ולכאור' בשלמ' דכתוב בסדר א' נחש שרף ועקרב, הטעם לפי שכולם מין נחש, אבל למה מכ' כאן ענין דנחשים עם וצמאון אשר אין מים וגו', ולפי ענין ירושלמי דהכא, י"ל דסיפר הכתוב גודל הניסים שנעשו לישראל, "המוליכך "במדבר וגו', שהיו שם "נחש "שרף "ועקרב כל מין נחשים, וממילא גם ערוד

ביניהם, ולא הזיק אחד מהם אותך, וא"ת לפי שמהרת למצוא ולקדם למים, לכן אמר שאין כן, שהרי וצמאון "אשר "אין "מים בדרך הטבע, אלא "המוציא "לך "מים "מצור "החלמיש:

רש"י ד"ה מזכירין גבורת גשמים. (א) משיב הרוח. (ב) שאינו לשון בקשה אלא ל' הזכרה ושבח עכ"ל:

א משיב הרוח, פי' משיב הרוח ומוריד הגשם, כפרש"י ריש מס' תענית עיי"ש, ואפשר שחסר כאן בפרש"י תיבת וכו':

ב שאינו ל' בקשה. ובריש מס' תענית מפורש למה נקרא גבורת גשמים:

רש"י ד"ה (א) ושואלין (ב) ותן טל ומטר ל' בקשה עכ"ל:

א ושואלין. רש"י גורס ושואלין, והגירס' במשנה שלפנינו ושאלה, ונראה גירס' רש"י מדוייקת טפי, דהא לפי הגירס' במשנה, הלוא קאי על מזכירין, ואין דרך לומר ומזכירין שאלה בברכת השנים, ובנוסח כתב יד ג"כ גורס ושואלין. והא דתנ' בסיפ' והבדלה בחונן הדעת, יש לומר דקאי על מזכירין, ועל שואלין, דעל אתה חוננתנו למדע תורתיך וכו' שייך ל' מזכירין, ועל אבינו מלכינו החל עלינו הימים הבאים לקראתינו וכו' שייך ל' שואלין ודו"ק:

ב ותן טל ומטר. והא דלא הזכיר רש"י לברכה, אפשר משום דבקיץ נ"כ אומרין ותן "ברכה. ודע דתן טל ומטר, בני ארץ ישראל מתחילין לומר בתפלת ערבית של ז' במרחשון, ובני חוצה לארץ מתחילין בתפלת ערבית של יום ס' אחר תקופת תשרי, ויום התקופה הוא בכלל ס', ושואלין עד תפלת המנחה של עיו"ט הראשון של פסח (שם קי"ז):

רש"י ד"ה והבדלה באונן הדעת. במוצאי שבת אתה חוננתנו עכ"ל, וה"ה מוצאי יו"ט, ואפילו מוצאי יו"ט לחול המועד:

רש"י ד"ה מתוך שהיא חכמה. החכם יודע להבדיל בין "קודש לחול ובין טמא לטהור עכ"ל, וכעין שפי' ר' עובדי' בשם הירושלמי, הטעם דקבעו הבדלה בחונן הדעת, שאם אין דעה הבדלה מנין עיי"ש. והנה בנוסח הבדלה איכא ד' דברים, בין "קודש "לחול, בין "אור "לחושך, בין "ישראל "לעמים, בין "יום "השביעי "לששת "ימי "המעשה, ורש"י ז"ל נקט כאן רק ב' דברים, י"ל בדיוק נקט כן, שהרי בין "אור לחושך, בין "יום "השביעי "לששת ימי המעשה, אף אינו חכם יודע להבדיל, אבל בין "קודש "לחול (כרש"י ויקרא י' י') ובין "טמא "לטהור רק החכם יכול להבדיל. ופרש"י לישנ' דקרא נקט, דכתיב (ויקרא י' י') ולהבדיל בין הקודש ובין החול ובין הטמא ובין הטהור:

רש"י ד"ה בין שתי אותיות. בין שתי הזכרות עכ"ל, ונקראו הזכרות אותיות, לפי שאותיות השם, אינן כמו תיבה אחרת, שמורה על דבר מה, שהוא מחוברת, אבל השם שהוא האחדות הגמור, לכן אותיות של השם הם כאות אחת (כך למדתי ממהרש"א). ומכאן י"ל היינו ענין גדול שעשה בן קמצר, שהיה נוטל ד' קולמוסין בין אצבעותיו, והיה כותב תיבה של ד' אותיות, והיינו שם של יו"ד ה"א וא"ו ה"א בבת אחת (יומא ל"ח ע"ב), ולפי מה שכתבנו כאן י"ל שעשה כן כדי להראות שהשם הוא האחדות הגמור, שאין בו פירוד כלל, שאפילו נכתב שמו ב"ה בבת אחת, כאילו הוא אות אחת:

רש"י ד"ה במילת' מיהא גדולה היה. במקום שצריכה נקמה דבר גדול הוא עכ"ל, וראי' לדבר מפינחס (במדבר כ"ו י"א י"ב) לפי שקנאו את קנאתי, פרש"י בנקמו את נקמתי, לכן אמור הנני נותן לו את בריתי שלום:

רש"י ד"ה שתי נקמות הללו וכו'. להנקם מן האומות שלא קבלו את התורה עכ"ל, פי' כדאית' (ע"ז ב' ע"ב) שהחזירה הקב"ה על כל אומה ולשון ולא קבלוה עד שבא אצל ישראל וקבלוה עיי"ש:

רש"י ד"ה קבעוה על הכוס. ואז נשתכח תקנת "עזרא וכו' עכ"ל, ובש"ס קאמר "אנשי כנסת הגדולה, ובשפ"ח לרש"י (לעיל כ"ו ע"ב ד"ה כנגד) מבואר קצת בס"ד:

רש"י ד"ה בתחלה כשעלו מן הגולה והיו דחוקים עכ"ל, עיין עזרא א' ד', ושם ו' ח'. ודע דכעין זה אית' (בר"ה כ"ד ע"ב) בענין מעשה המנורה, כשגבר' ידם של חשמונאים על היונים, והיו עניים, עשו מנורה של עץ העשירו עשאה של כסף וכו' עיי"ש:

רש"י ד"ה קדושות. קדוש היום עכ"ל, והנה דתוס' (פסחים ק"ו ע"א) ד"ה זכרהו על היין נסתפקו, אי קידוש על היין היא דאוריית', או דרבנן עיי"ש, ומכאן משמע קצת דמתקנת עזרא ובית דינו הוא, ואפשר לומר שכאן קאי על הנוסח' ודו"ק:

תוס' ד"ה אבל עקרב פוסק. בירושלמי קאמר וכו' עכ"ל, והעתקתי ושפ"ח לרש"י ד"ה ומת הערוד עיי"ש. ודע דכאן כתבו התוס' ומיהו לא מצינו אם פסק שיחזור לראש וכו' אבל לתחלת הברכה מיהא יחזיר וכו' כדאמרינן לקמן ליד ע"א עכ"ל, והנה לקמן אית' באמצעיות חוזר לאתה חונן וכו' עיי"ש, ועיין בש"ע סי' ק"ד ס"ה, שכתב כמו שכתבו התוס' כאן, ועיין בש"ע סי' קכ"ו ס"ב ודו"ק:

דף לג:

ע"ב גמר' א"ל רבינ' לרבא הלכת' מאי. פי' המבדיל בתפלה צריך שיבדיל על הכוס או לא (רש"י), ואפשר משום דרבא אמר (לעיל פ"א) ומותבינן אשמעתיה, אמאן דאמר המבדיל בתפלה צריך שיבדיל על הכוס, לכן א"ל רבינ' לרבא לדידך לשיטתך דאמרת ומותבינן

אהך דינא, הלכ' מאי. ולפי"ז הא דמשני לעיל, לא תימא מפני שיכול וכו', אלא אימ' מפני שאומרה וכו', מכאן משמע דרבא אמר להך תירוצא דלעיל:

א"ל אין הלכה מכלל דפליגי וכו'. ובנוסח כתב יד גורס א"ל הלכה מכלל דפליגי וכו', ופי' ר' חייא בר אבין שאל מר' זירא. וכן לקמן דגירס' הש"ס שלפנינו, דאתמר ר' יצחק בר אבדימי וכו', אבל בנוסח כתב יד גורס אתמר ר' יצחק בר אבדימי וכו':

דאתמר ר' יצחק בר אבדימי אמר וכו'. הגאון מהר"א ווילנא גרס אתמר ר' יצחק וכו', כנוסח כתב יד שהעתקתי לעיל, וקצת מוכח כן, דהא לעיל א"ר יוחנן הלכה כר"א, וכאן אית' ר' יוחנן אמר מודים, וא"כ מאי "דאתמר:

משום רבינו. רב:

הר הבית סטיו כפול היה וכו'. ז"ל הרמב"ם בפ"ה מה' בית הבחירה ה"א, הר הבית והוא הר המוריה, היה ת"ק אמה על ת"ק אמה, והיה מוקף חומה וכו', וכולו היה מקורה (למעלה מפני הגשמים) סטיו לפנים מסטיו עכ"ל, ובערוך פי' סטיו (גאללעריע בלע"ז), וז"ל רש"י סוכה מ"ב ע"ב, ע"ג אצטבעות, הר הבית היתה מוקפות איצטבאות, דהיינו ספסלים לישב שם, ומסוככת למעלה מפני הגשמים עיי"ש:

בין קדושת שבת לקדושת יו"ט הבדלת. כגון אוכל נפש, שמותר ביו"ט, וכן לענין עונשין יש הרבה, שזה בסקילה ובכרת, וזה בלאו ועשה (עיין מגילה ז' ע"ב), ועוד דבשבת איכ' נשמה יתירה, משא"כ ביו"ט (כתוס' ביצה ל"ב ע"ב ד"ה כי הוינן):

האומר על קן צפור וכו' ועל הטוב וכו' מודים מודים משתקין אותו. פי' במודים מודים משתקין אותו מיד אף בתוך התפלה, משום דמחזי כשתי רשויות, משא"כ באומר על קן צפור וכו' ועל הטוב וכו', אח"כ מלמדין אותו שלא יעשה כן פעם אחרת (ר"י):

ועל טוב יזכר שמך נמי משמע על הטובה ולא על הרעה. והא דתיקנו בברכת הודאה שבתפלה, מודים אנחנו לך שאתה הוא ה"א וכו', נודה לך ונספר תהלתך על חיינו המסורים בידך וכו', ועל נפלאותיך וטובותיך שבכל עת ערב ובקר וצהרים הטוב כי לא כלו רחמיך והמרחם כי לא תמו חסדיך מעולם קוינו לך וכו', בא"י הטוב שמך ולך נאה להודות, י"ל אין זה נראה כאילו אומר ועל הטוב יזכר שמך דרק על הטובה מברך, די"ל דהא אמר אח"כ ועל כולם יתברך ויתרומם שמך מלכינו תמיד לעולם ועד, הוה פי' בין על הטובה בין על הרעה, על כולם הוא מברך:

צורבא מרבנן. פי' בחור חריף, עי' שפ"ח לעיל י"ט ע"א לגמר' ד"ה צורבא:

ההוא דנחית קמי' דר' חנינ' אמר האל וכו'. פי' שליח צבור ירד לפני התיבה קמי' דר' חנינ', ואמר בברכה ראשונה של תפלת י"ח כל הני שבחים, וא"ל ר' חנינ' סיימתינהו

לכולהו שבחי דמרך, דר' חנינ' לשיטתי', דא"ר חנינ' (לקמן ל"ד ע"א) ראשונות דומה לעבד שמסדר שבח לפני רבו וכו' עיי"ש. ודוק' בתפלת י"ח אין להוסיף על מה שתקנו אנשי כ"הג, אבל בתחנונים בינו לבין עצמו מותר (תרי"ח):

המתין לו עד שסיים. לא רצה לגעור בו בשעת אמירת השבחים:

למה לי כולי האי וכו'. משמע שאיסור אין בדבר, אלא שאמר דברים שאין צריך להם, אבל מסוף דבריו שאמר והלא גנאי הוא לו משמע שאסור:

הני תלת דאמרינן. פי' האל ה'גדול ה"גבור וה'נורא, דאמרינן בתחלת תפלת י"ח:

אי לאו דאמרינהו "משה באוריית' ואתו "אנשי כנ"הג ותקנינהו בתפלה וכו'. והא דמשמע דתרתי היו צריכין, אבל אי לא אמרו עזרא בתפלתו, אף שמשה הוה אמר באוריית', לא הוינן יכולין למימר להו, אפשר משום דמשה לא אמר להו דרך שבח בתפלה:

והא"ר חנינ' משום רשב"י וכו'. ופריך ר' חנינ' אר' חנינ' לשיטתי', דא"ר חנינ' משל לאדם וכו' **אין** לו להקב"ה בבית גנזיו אלא אוצר של יראת שמים. והא דאית' (שבת ק"ה ע"ב) המוריד דמעות על אדם כשר הקב"ה ספרן ומניחן חבבית "גנזיו עיי"ש, הרי דאף אותן דמעות הם בבית גנזיו, וכאן אית' שאין בבית גנזיו אלא אוצר יראת שמים, י"ל מה שמוריד דמעות על אדם כשר, הם מצד יראת שמים כמובן. ודא ודא אחת היא. א"נ כפי מה ששמעתי בדרך דרש "המוריד "דמעות לפני הקב"ה, על שיזכה להיות "אדם "כשר, ע"כ שמעתי, א"כ אין לך יראת שמים גדול מזה:

ותני לה. פי' וכופלה לה:

א"ל ר' פפא לאביי ודילמא מעיקר' לא כיון דעתי' וכו'. וקושי' דר' פפא קאי על מתניתן, דתנן האומר מודי' מודים משתקין אותו, וקאי על מימר' דר' זירא, דהאומר שמע שמע משתקין אותו, וראי' לדבר דקושי' קאי ג"כ על מתניתן, מפרש"י ד"ה חברותא ולא יזהר בתפלתו:

דף ל"ג ע"ב רש"י ד"ה הלכה. מ"ד הלכה דרשינן לה בפרקין ומ"ד מטין מדרש לא דרשינן לה בפרקין אבל אורוי מורינן ליחיד לעשות כר"א בי"ט שחל להיות בא' בשבת וכו' עכ"ל, והא דהאריך רש"י לפרש למ"ד מטין, ולא האריך רש"י לפרש כן, מ"ד הלכה דרשינן לה בפרקין כר"א ביו"ט שחל להיות בשבת, י"ל משום דדברי דמ"ד מטין, דליחיד מורין כן, ולרבים לא מורין כן לדרוש בפרקין. הוא חידוש, דאי הלכה כר"א, לדרוש ולורי' כן לרבים, ואי אין הלכה כר"א, האיך מורין כן ליחיד, לכן צריך רש"י לפרש ולהאריך בדברי מ"ד מטין. א"נ מה שפרש"י לעשות כר"א ביו"ט וכו', קאי ג"כ על אדלעיל, וכאילו

הוי פרש"י מ"ד הלכה דרשינן לה בפרקין לעשות כר"א ביו"ט שחל להיות בא' בשבת. והנה רש"י מפרש מ"ד נראין קודם למ"ד מודים ובש"ס מקדים מודים ואח"כ נראין:

רש"י **ד"ה** נקוט דר"ח בר אבא בידך. (א) שהוא מדקדק בל' רבו (**ב**) וקובע בו סימנים (ג) שלא יתחלף לו מטין במודים או בנראין עכ"ל:

(**א**) שהוא מדקדק בל' רבו. פי' בלשון ר' יוחנן רבו וכעין דלקמן ל"ח ע"ב. ומכאן נראה הא דאית' ור' חייא בר אבא אמר נראין, הכי פי' דר"ח בר אבא פליג, דר' יוחנן לא אמר מודים, אלא נראין אמר, ולפי"ז לרב איכ' ב' לשונות, ח"א דרב אמר הלכה, וח"א דרב אמר מטין, ולר' יוחנן איכ' ב' לשונות, ח"א דר"י אמר מודים, וח"א דר"י אמר נראין:

(**ב**) וקובע בו סימנים וכו'. ועיין לקמן ל"ח ע"ב, דאית' דר"ח בן אבא דייק וגמיר שמעתי' מר' יוחנן רבי', ועוד כל ל' יום מהדר תלמודי' קמי' ר"י רבי' עייש"ש, (ובפסחים נ"ב ע"ב) דייק וגמיר וכו', פרש"י כשהשמועה יוצאה מפי רבו, מדקדק ואומר לרבו, לשנותה פעם שנייה, ומבחין הימנו או הן או לאו עייש"ש. וענין זה של סימנים בלימוד, אית' (בשבת ק"ד ע"א) סימנים עשה בתורה עייש"ש, (ובעירובין נ"ג ע"א ודף נ"ד ע"ב) אין תורה ניקנית אלא בסימנים עייש"ש, ומה שפרש"י כאן דר' חייא בר אבא קובע בו סימנים, כאן לא מצינו רמז לזה ודו"ק:

ג שלא יתחלף לו "מטין במודים או "בנראין עכ"ל. הנה מאחר שר"ח בר אבא אמר בשם רבו "נראין, א"כ ע"כ עשה לו סימנים שלא יתחלף לו הלכה ומטין ומודים בנראין, ורש"י לא פי' כן ודו"ק:

רש"י ד"ה כרחבא. שהיה מדקדק בל' רבו וכו' ואע"פ שבל' משנה קורהו אצטבא (א) בפסחים ובסוכה על גב האצטבא וכו' חדא (ב) דרחבא לא ראה ר' יהוד' מימיו לא (ג) רבי יהוד' בר' אלעאי ולא ר' יהוד' הנשיא וכו' עכ"ל:

א בפסחים וכו'. פי' (בפסחים י"א ע"ב) ועוד א"ר יהוד' ב' חלות של תודה פסולות מונחות על גב האיצטבא, ויש גורסין על גג האיצטבא, אבל (בסוכה מ"ב ע"ב) וסודרין את לולביהן על גבי אצטבא עייש"ש, ומסיק הש"ס דליכ' למיגרס על דגג, אלא "גב אצטבא עייש"ש, ורש"י ז"ל גרס כאן "גב האצטבא:

ובא דרחבא לא ראה ר' יהוד' מימיו לא רבי יהוד' בר אלעאי ולא ר' יהודה הנשיא. בסדר הדורות האריך בזה הענין, וציין הרבה מקומות שבש"ס שמצינו אמר רחבא א"ר יהוד' עייש"ש, ואני מזכיר כאן קצת מהמקומות, בפסחים נ"ב ע"ב דאמר רחבא א"ר יהוד' וכו', ופרש"י ספק שמעה מרב יהוד', או מרבי יהוד' נשיאה, דהוה נמי בההוא דרא עכ"ל, (דבביצה י"א ע"ב) פרש"י יש מפרשים ספק משמי' דרבי יהוד' נשיאה, ספק משמי' דרב

יהוד', ואני אומר לא ראה רחבא את רבי יהוד' נשיאה, דהא רחבא בפומבדיתא הוה ולא מצינו שעלה לארץ ישראל וכו' עיי"ש ודו"ק. ודע דרבי יהוד' נשיאה, הוא בנו של ר' גמליאל, בן בני של ר' יהוד' הנשיא הנקרא רבינו הקדוש, ובימיו כבר היו האמוראים, ורב ושמואל ור' יוחנן בימיו היו, ור' יהוד' נשיאה מת בארץ ישראל, ועי' בסדר הדורות ועיין במהרש"ל:

ג ר' יהוד' בר אלעאי. הוא סתם ר' יהוד' (רש"י ביצה כ"ו ע"א), והיה ראש המדברים בכ"מ (מנחות ק"ג ע"ב), והיה תלמידו של ר"א בן עזרי', וחביריו ר' נחמי' ור"מ ור' יוסי ור"ש בן יוחאי ור"א ב"ר יוסי ור"א בן יעקב, ועי' בסדר הדורות, וא"כ מוכח בפירוש דרחבא לא ראה ר' יהוד' בר אלעאי:

רש"י ד"ה לא האי ידענ' וכו'. לא "נראין ולא מודים ולא מטין עכ"ל, אבל ולא "הלכה, לא הזכיר רש"י בפירושו, אבל בש"ס איתי' גם מ"ד הלכה ודו"ק:

רש"י ד"ה ותודיענו. (א) לומר במקום ותתן לנו וכו' (ב) יאמר ותתן לנו ה"א מועדים לשמחה וכו' ומסיים מקדש ישראל והזמנים עכ"ל:

(**א**) לומר במקום וכו'. פי' כשסיים ושמך הגדול והקדוש עלינו קראת:

לבא יאמר ותתן וכו' מועדים לשמחה וכו' ומסיים מקדש ישראל והזמנים. פרש"י לענין שלש רגלים שהוא מצוי, אבל ה"ה בר"ה כשחל במוצאי שבת, אומר קודם ותתן לנו, ותודיענו, ולאחר שסיים נוסח ותודיענו, אומר ותתן לנו ה"א באהבה את יום הזכרון הזה וכו' ומסיים מקדש ישראל ויום הזכרון. ודע דרש"י לא הזכיר ותתן לנו ה"א באהבה כמו שהוא נוסח דידן, וז"ל הרמב"ם בנוסח התפלה ותתן לנו ה"א מועדים לשמחה וכו' "באהבה "זכר "לי"מ וכו' עיי"ש ודו"ק:

רש"י ד"ה האומר. בתפלתו עכ"ל, וכן פי' המשניות לרמב"ם, משמע דוק' בתפלתו, וכעין האומר מודים שמיירי בתפלה, אבל שלא בתפלתו אין משתקין אותו, אבל ברמב"ם בפ"ט מה' תפלה ה"ז כתב, וז"ל מי שאומר "בתחנונים מי שריחם על קן צפור וכו' ירחם עלינו וכיוצא בענין זה, משתקין אותו, מפני שמצות אלו גזירות הכתוב הן, ואינם רחמי', שאילו היה מפני רחמים, לא היה מתיר לנו שחיטה כל עיקר עיי"ש ודו"ק. ועוד הנה הרמב"ם לא מפרש כמ"ד מפני שמטיל קנאה במעשה בראשית ודו"ק. ודע מטיל קנאה במעשה בראשית, פי' בשרים שלהם שלמעלה (מג"ת):

רש"י ד"ה מדותיו. (א) מצותיו וכו' אלא (ב) להטיל על ישראל חוקי גזירותיו להודיע שהם עבדיו ושומרי מצותיו (ג) וגזרות חקותיו אף בדברים שיש לשטן ולא"הע להשיב עליהם וכו' עכ"ל:

(**א**) מצותיו. פרש"י מדותיו מצותיו, לומר דאין מדותיו דהכא "כמילת מדות של שלש עשרה מדות של רחמים (ר"ה י"ז ע"ב), לכן פרש"י מדותיו מצותיו:
(**ב**) להטיל על ישראל חוקי גזרותיו להודיע שהם עבדיו וכו'. פי' שע"י החוקים, שהם בלי ידיעת טעמם, בזה נראה ביותר שישראל הם עבדיו, ממה שניכר ע"י שמירת מצות שכליות:
ג ונזרות חקותיו אף בדברים שיש לשטן ולא"ה להשיב עליהם וכו'. כגון לבישת שעטנז ואכילת חזיר וטהרת מי חטאת וכיוצא בהם, כרש"י בראשית כ"ו ה', שמות ט"ו כ"ו, ויקרא י"ח ד', שם י"ט י"ט, במדבר י"ט ב':
רש"י ד"ה ותקנינהו בתפלה. ואז כשהתפלל עזרא (ב) על מעל הגולה (ג) בס' עזרא (נחמי' ט' ל"א) עכ"ל:
א כשהתפלל עזרא וכו'. הא דפרש"י "ותקנינהו "בתפלה, "על "תפלת "עזרא של מעל הגולה, ולא פירש לה כפשוטה, שקאי "על "תפלת "שמונה "עשרה, שהיא ג"כ תקנת אנשי כנס"הג שהוא עזרא ובית דינו, (והעתקתי בשפ"ח לרש"י לעיל כ"ו ע"ב ד"ה כנגד) ובפרט שהלשון "ואתו אנשי כנ"הג "ותקנינהו "בתפלה, מסתבר טפי שקאי על נוסח תפלת י"ח, י"ל משום דלשון הקרא עדיפ' לי'. א"נ שענין זה תלוי בשיטות רבינו יצחק ורמב"ם, שהבי' הטור אור"ח סי' קי"ג, ז"ל פי' רבינו יצחק דוק' בתפלה קאמר שאין לשנות ולהוסיף ולקלס יותר, אבל בינו לבין עצמו דהיינו חוץ לתפלת י"ח לית לן בה, אבל מדברי הרמב"ם יראה שאסור בכל ענין וכו' עיי"ש, ולפי"ז רש"י ז"ל ס"ל כשיטות הרמב"ם, ועיין בב"י סי' קי"ג מענין זה, אבל בש"ע פסק כשיטות הר"י ז"ל. ודע מה שפרש"י כשהתפלל עזרא וכו', יש לדקדק דהא בתחילת התפלה כתיב שם (נחמי' ט' ה') ויאמרו הלוים ישוע וקדמיאל בני חשבניה שרביה הודיה שבניה פתחיה קומו ברכו את ה' אלקיכם וגו' עיי"ש עד סוף התפלה, ולא נזכר שם בתפלה שם עזרא כלל, ושמא י"ל דאותן הלוים שמנה הכתוב, מבית דינו של עזרא היו, ונקראו על שמו, וקצת משמע כן מלשון הש"ס ואתו אנשי כנס"הג, וראי' לדברי דהא על שאמרו שם באותה תפלה האל הגדול הגבור והנורא, נקראו אנשי כנס"הג, על שהחזירו עטרה ליושנה (כר' עובדי' פרקי אבות פ"א ע"א):
ב על מעל הגולה. כמפורש שם נחמי' ט' פסוק א' ב' ג', ובתוך מעלם כתיב על "שלקחה לנשים "נכריות עיי"ש:

ג בס' עזרא. והוא בס' נחמי' שפעמים נקרא נחמי' ס' עזרא. וכבר כ' הגר"ע איגר בהגהת הש"ס סוכה י"ב ע"א, המקומות שמצינו כן, ותירוץ משום דאית' (סנהדרין צ"ג ע"ב) מכדי כל מילי דעזרא נחמי' בן חכלי' אמרינהו עיי"ש:

רש"י ד"ה הכל בידי שמים. ונא' כל הבא על האדם ביד הקב"ה כגון עני ועשיר, ארוך קצר וכו' (ב) אבל צדיק ורשע אינו בא ע"י שמים את זו מסר בידו של אדם וכו' והוא יבחר לו יראת שמים עכ"ל:

(א) כל הבא על האדם ביד הקב"ה וכו'. והיינו דכתיב (תהלים ט"ז ב') אמרת לה' אדני אתה טובתי בל עליך, פי' לכל אשר בידי, הן עשיר הן ארוך הן חכם הן לבן, על כל אלה "אומרת, אני אומר "לה', "אדני "אתה נתת לי, חוץ "טובתי, מה שאני הולך בדרך טוב, "בל "עליך, כי צדיק ורשע לא קאמר (שמעתי). וכן פי' בפנים יפות (איכ' ג' ל"ז) מי זה אמר ותהי וה' לא ציוה, מפי עליון לא תצא הרעות והטוב, פי' כי הכל בידי שמים, והיינו "מי "זה "אמר "ותהי "וה' "לא "ציוה, חוץ צדיק ורשע לא קאמר, והיינו "מפי עליון "לא "תצא "הרעות והטוב:

ב אבל צדיק ורשע אינו בא ע"י שמים והוא יבחר לו יראת שמים. והא דמתפללי' וישם בלבנו אהבתו ויראתו וכו', י"ל הוא כעין שפרש"י (דברים ל' כ') ובחרת בחיים, ופרש"י אני עורה לכם שתבחרו בחלק החיים, כאדם האומר לבנו, בחר לך חלק יפה בנחלתי, ומעמידו על חלק היפה, ואומר לו את זה ברור לך, ועל זה נאמר ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי (תהלים ט"ז) הנחת ידי על גורל הטוב, לומר את זה קח לך עכ"ל, ובמצודות פי' ר"ל עוררת לבי להאמין בך עיי"ש:

רש"י ד"ה מילתא ותני לה. כל תיבה ותיבה חוזר ושונה מגונה הוי שתוקי לא משתקינן לי' שאין זה דומ' וכו' אלא למתלוצץ וכו' עכ"ל, משמע מי שדומ' למתלוצץ לא משתקינן לי', אלא עד דאמר דבר דמתחזי בי' כשתי רשויות, ויש לדקדק בדבר ודו"ק:

דף לד.

ע"א גמר' מחינן וכו'. מכה רבה (דברים כ"ה ג') מתרגמינן מחא רבא. והא דנקט הש"ס שמכין אותו "במרזפתא "דנפחא, פי' בס' מגיד תעלומה מכה בפטיש הוא גמר מלאכה, לכן נקט מחינן לי בפטיש ללמדו, דאין חברותא כלפי שמיא, ואין לו תקנה לחזור ולומר, כי כבר נגמרה מלאכתו, ומהיום והלאה יכוון דעתו מעיקרא עיי"ש:

יעבור אחר תחתיו. בדרך דרש י"ל שלא יתגאה על הראשון, על שהיה צריך לכך, כדרך השוטים, אלא יהי' נכנע "תחתיו:

סרבן פי' איש מרי, כלומר אין לו להמנע יותר מדאי (רפ"מ):

לא יענה אמן אחר הכהנים מפני הטירוף. וגם אם מובטח לו שלא תתבלבל דעתו, אפ"ה אסור לו לענות אמן, דדוקא נשיאות כפים שרי כשמובטח, שלא תתבטל נ"כ לגמרי, אבל אמן לא יענה (ב"ח בשם המרדכי), ומגן אברהם קכ"ח סקכ"ט מתיר לענות אמן, ומכ"ש האידנ' שמתפללין מתוך הספר:

טירוף. השכחה (רפ"מ), ומל' רש"י (לקמן ע"ב ד"ה שהוא) משמע טירוף, הוא ל' טירוד עיי"ש:

ואם הבטחתו. פי' מנהגו רפ"מ):

ג' רובן קשה ומיעוטן יפה וכו'. ובמהרש"א בשם ירושלמי אית', רובן ומיעוטן רע, ובנינתן יפה עיי"ש, ואפשר בגמר' דידן לא תני לה הכי, משום דבשאר ענייני' ג"כ הכי הוא, דרק הבינוני יפה:

באמצעיות חוזר לאתה חונן. ומסתבר בשבת וביו"ט חוזר לאתה בחרתנו, ובר"ה וביו"כ חוזר לוכן תן פחדך:

מתיב ר' ששת מהיכן הוא חוזר וכו'. ובמשנה נקט מהיכן הוא מתחיל, דל' מתחיל שייך היכ' שאיש אחר עומד ומתפלל, ול' חוזר שייך היכ' שהטוע' בעצמו נזכר וחוזר. ומוכח כאן דאין חילוק בין שהש"צ חוזר, או אדם אחר עומד במקומו ודו"ק:

אמצעיות כלהו חדא ברכתא נינהו. ואפשר דהיינו טעמ' דהא כשמתפלל הביננו, אינו מברך אלא ברכה אחת של בקשה, שכוללות כל הבקשות, והיא ברכת שומע תפלה בכל הי"ב ברכות שבין ג' ראשונות לג' אחרונות (כדלעיל כ"ט ע"א רש"י ד"ה הביננו):

אחרונות דומ' לעבד שקבל פרס מרבו ונפטר והולך לו. ומתוס' ד"ה אמצעיות, שכתבו על האחרונות וטעמ' "דכיון "שכולה "שבח "הוו וכו' עיי"ש, משמע שגם ג' האחרונות שבח הן, כמו הג' הראשונות ודו"ק, פרס פי' מתנה, (שמואל ב' ק') תרגומ' "נושאי "מנחה "נטלי "פרס (ערוך). פרס. הוא מתנה שאדם נותן למי שעבד אותו, אבל אינו חייב בדין ליתן לו (ר' עובדי' אבות פ"א):

מעשה בתלמיד א' וכו' בפני ר' אליעזר והיה מאריך יותר מדאי וכו'. פי' שהוסיף בתפלות ובתחנונים, ור' אליעזר לשיטתי' ניח' (דלעיל כ"ח ע"ב) אמר ר' אליעזר העושה תפלתו קבע אין תפלתו תחנונים, ומפרש הש"ס כל שאינו יכול לחדש בה דבר, והיינו לשון קבע, כהיום כן אתמול, כן מחר עיי"ש. אלא לקמן גבי והיה מקצר יותר מדאי, יש לדקדק דדוחק לומר שהיה מקצר כל ברכה וגם דוחק לומר שהיה מקצר, ולא אמר כולה י"ח ברכות, ואפשר דלאו בתפלת י"ח קאי, אלא בשאר תפלה של תחנונים:

א"ל כלום מקצר יותר ממשה רבינו דכתיב אל נא רפא נא לה. ואע"ג דהטעם דלא האריך משה בתפלה, שלא יהיו ישראל אומרים אחותו עומדת בצרה והוא עומד ומרבה בתפלה (רש"י במדבר י"ב י"ג), וא"כ אין ללמוד משם, וי"ל מ"מ מוכח דאף קיצור תפלה, תפלה היא:

המבקש רחמים על חבירו א"צ להזכיר שמו שנאמר אל נא רפא נא לה ולא קמדכר שמה דמרים. מדהאריך הש"ס "ולא "קמדכר "שמה "דמרים, לכן י"ל דהכי קאמר שאין צריך דוק' לפרש השם לגמרי, שלא יהי' איזה קטרוג, אבל רמז לדבר צריך, דהא מצינו העמלקי לבש לבושי הכנעני בכדי שלא יהיו יודעין ישראל איך להתפלל עד שהוצרכו להתפלל אם נתן תתן את העם הזה בידי (במדבר כ"א א' ב'), ואף כאן איכ' רמז למרים בת יוכבד, הנה "רפא "נא בגמטרי' "מרים "יוכבד (מג"ת). א"נ יש לרמז "רפא "נא "לה בגמטרי' כמנין "דמרים "הנביאה:

אלו ברכות שאדם שוחה בהן וגו'. וז"ל הרמב"ם פ"ה מה' תפלה ה"י, כריעה כיצד, המתפלל כורע שחמשה כריעות בכל תפלה ותפלה, בברכה ראשונה תחלה וסוף, ובהודיה תחלה וסוף, וכשגומר התפלה, כורע ופוסע ג' פסיעות לאחוריו וכו' עיי"ש, והש"ס כאן לא הזכיר מהכריע' של גמר התפלה ודו"ק:

באבות תחילה וסוף. שכן דרך א רץ כשבאים לפני המלך שמשתחוין. ויש דורשין אותו מן הפסוק, דכתיב ואקוד ואשתחוה לה' ואברך את ה' אלקי אדני אברהם (תרי"ח):

ואם בא לשוח בסוף כל ברכה וברכה ובתחלת כל ברכה וכו'. או או קתני, וכן הוא בש"ע. והש"ס נקט בסוף ואח"כ בתחלה ודו"ק:

הדיוט כמו שאמרנו. "כמו "שאמרנו כלומר כדאית' כאן בשם התוספתא, ת"ר אלו ברכות שאדם שוחה בהן באבות תחלה וסוף וכו' ודו"ק:

דף ל"ד ע"א רש"י ד"ה חברות' כלפי שמי'. מנהג שנוהג אדם בחבירו וכו' עכ"ל, פי' דבבני אדם מצינו פעמים כופל דבריו, אולי לא כיון היטב בפעם אחת לכך כופל הדברים, משא"כ כלפי שמי' צריך לכוון בפעם אחת (ע"י):

רש"י ד"ה ולא יהא סרבן וכו' (א) צריך לסרב פ"א כל ומר איני כדאי לכך וכו' אבל זה לא יסרב (ב) מפני שגנאי הוא שתהא התפלה מופסקת כ"כ עכ"ל:

א צריך לסרב פ"א כלומר איני כדאי לכך. פי' אע"ג דמצוה צריך לעשות בזריזות, אבל בדבר שנראה לגדלות, צריך לסרב בו, וש"צ שצריך שיהא הגון, וריקן מעבירות, ושלא יצא עליו שם רע אפילו בילדותו, ושיהי' עניו וכו' (ש"ע נ"ו ס"ד), ואם לא יסרב ודאי

נראה לגדלות, לכן צריך לסרב פ"א, דמי זוטר הא דכתיב גבי משה רבינו (שמות ד' י"ג) שלח נא ביד תשלח:

(**ב**) מפני שגנאי הוא שתהא התפלה מופסקת כ"כ. והא דלא פרש"י דאם ישהה הרבה יהי' הפסק כדי לגמור את כולה, ויהי' צריך לחזור לראש (כמבואר בש"ע סי' ק"ד ס"ה ושם סי' קכ"ו ס"ג), וגורם למרבה בברכות שלא היו צריכין, ושמא י"ל דדבר של גנאי חמור יותר מדבר של איסור, וכעין גדול כבוד הבריות שדוח' ל"ת שבתורה (לעיל כ' ע"ב), כל שכן כבוד שמים ודו"ק:

רש"י ד"ה מתחלת ברכה שטעה זה וכו'. אם דלג אחד מן הברכות וכו' יתחיל העובר תחתיו אותה ברכה שדלג זה וכו' עכ"ל, לאו בכל הברכות אמרינן כן, אלא אם היה הטעות "באמצעיות, אבל אם הי' שבג' "ראשונות מתחיל בראש, ואם בג' האחרונות מתחיל ברצה, כדאית' לקמן בגמר', וכן בש"ע קכ"ו.

ודע דברי רש"י מתיבות "אם וכו' עד "ולאחוז "סדרו, ענין זה הל"ל על העובר לפני התיבה וטעה ודו"ק:

רש"י ד"ה לא יענה אמן אחר הכהנים. הש"צ בסוף כל ברכה וברכה עכ"ל, פי' בסוף כל פסוק ופסוק, דהיינו כשמסיימין הכהנים "וישמרך, "ויחונך, "שלום. וז"ל הטור סי' קכ"ח אין הש"צ רשאי לענות אמן, אחר ברכ' של כהנים, שמא תתבלבל דעתו, ולא ידע איזו ברכ' יש לו להקרות, יפסוק ב' או ג' עכ"ל, ומל' הטור משמע דאחר ברכה ג', דהיינו "שלום, מותר לש"צ לענות אמן, דהא לא יקרא עוד לפני כהנים, אבל מל' רש"י כאן משמע, דאף אחר שלום לא יענה, ומסתבר שהטעם, דהא צריך לו להתחיל ברכת שים שלום, ועיין בט"ז קכ"ח סקי"ד, שמתיר לש"צ לענות אמן אחר ברכת הכהנים בראשונה שהיא לברך את עמו ישראל באהבה עיי"ש ודו"ק:

רש"י ד"ה שהקדיחתו. ל' שריפה וכו' עכ"ל, וכעין זה פרש"י (גיטין צ"א ע"א) הקדיחו תבשילו, שרפה, או על ידי אור, או במלח, כמו אש קדחה באפי:

רש"י ד"ה מהבהב. כלומר מזמין עצמו כמו ננער לעמוד עכ"ל, וכעין זה (חולין נ"א ע"ב) ננערה לעמוד, ופרש"י אע"פ שלא פשטה רגלה, אלא נתחזקה ורצתה לעמוד עיי"ש, ולפי"ז היינו דקתני הכא "ובג' "פושט "את "רגליו "ויורד, כי בב', עדיין לא פשט את רגליו. ובערוך פי' מהבהב נענע בראשו עיי"ש:

רש"י ד"ה אין להן סדר. ואם דלג ברכה אחת וכו' עכ"ל, פי' דודאי לא פליג ר' אסי על הא דשמעון הפקולי הסדיר י"ח ברכות לפני ר"ג על הסדר ביבנה (לעיל כ"ח ע"ב), אלא לענין שאם דלג ברכה אחת וכו', לענין זה אמר ר' אסי אין להן סדר:

רש"י ד"ה מתחלת הברכה שטעה זה. וממילא משתמע וכו' אלמא על סדרה צריך לחזור ולאומרה עכ"ל, פי' ותיובתא דר' אסי, דאמר אמצעיות אין להן סדר וא"צ לחזור ואומרה אפילו שלא במקומה, ומסיק הש"ס דר' אסי תיובתא, ואח"כ פריך לימא תהוי תיובתא דר' הונא, דהא לר' הונ' צריך לחזור לאתה חונן, ובמתניתן אית' מתחלת ברכה שטעה זה, ומשני אמר לך ר"ה אמצעיות וכו'. ולפי"ז לרש"י הכי גרסינן, תיובת' דר' אסי תיובת' לימא תיובתא דר' הונא, ולרבינו חננאל וריי"ף והגאונים והתוס' הכי גרסינן, בשלמ' לר' אסי ניחא, דהא ר' אסי ג"כ ס"ל דבאמצעיות אין להם סדר, וא"צ לחזור לאתה חונן, אלא לברכה שטעה, אלא לר' הונא קשיא אמר לך ר' הונא, (וכעין זה בנוסח הכתב יד):

רש"י ד"ה א"צ להזכיר שמו. של "חולה עכ"ל, ובש"ס נקט "כל "המבקש "רחמים א"צ להזכיר שמו, משמע כל ענייני בקשת רחמים, ואפשר שפרש"י כן, משום דיליף לי' מפסוק שנאמר על רפואה.

וז"ל ז"הק פ' לך לך דף פ"ד ע"א, פנה אלי וחנני וגו' והושיעה לבן אמתך (תהלים פ"ו), והושיעה לבן אמתך, וכי לא הוה בריה דישי איהו, עד דאיהו אמר בשמא דאמיה, ולא בשמא דאבוי, אלא הא אוקימנא דכד ייתי בר נש לקבל מלה עלאה לאדכרא, בעי למהך במלה דאיהו ודאי ועל דא אדכר לאמיה ולא לאבוי וכו' עכ"ל, וכתדייק בדברים תמצא שאין סתירה מהתם להכא ודו"ק:

רש"י ד"ה תחלה וסוף. במודים ולך נאה להודות עכ"ל, ותחלה וסוף של האבות לא פרש"י, משום דידוע הוא ודו"ק:

תוס' ד"ה אמר מודים מודים משתקין אותו. ירוש למי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכה ג', מודים מודים משתקין אותו, א"ר שמואל בר רב יצחק כי יסכר פי דוברי שקר (תהלים ס"ג) א) הדא דאמר בציבורא, ב) אבל ביחיד תחנונים הם:

פי' פני משה:

כי יסכר וגו'. אלו האומרים מודים מודים ולפיכך סוכרין פיהם:

א) **הדא** אמרה בציבור'. פי' ש"צ (ואפשר שדרש כן מדכתיב ל' רבים "דוברי) אבל כשמתפלל ביחיד תחנונים הם, ובש"ע סי' קכ"א כתב סתם, משתקין אותו, ולא חילוק בין יחיד לציבור עיי"ש ודו"ק:

ב) אבל ביחיד תחנונים הם. על מודים מודים, קצת דחוק לומר תחנונים הם, ובפרט שהוא בג' ברכות האחרונים, ויותר נראה לומר כן על קן ציפור וכו', ועל טוב יזכר שמך. ועיין במראה פנים שכתב ג"כ כדרך זה ודו"ק:

תוס' ד"ה אמר פסוקא פסוקא וכפלי'. פי' בקונטרס וכו' ואז ובהלכות גדולות ובפר"ח מפרש איפכ' וכו' (ב) אך לשון הגמר' לא משמע כפירוש' וכו' אך (ג) מה שאומרים ז' פעמים ה' הוא האלקים ביו"כ (ד) ויום ערבה (ה) כנגד ז' רקיעים (ו) משבחים לבורא שהוא דר למעלה מז' מנהג כשר הוא (ז) וגם מצינו בקרא שתי פעמים ה' הוא האלקים גבי אליהו (מלכים א' י"ח, ועיי' בשפ"ח לעיל ו' ע"ב לגמר' ד"ה עננו) עכ"ל:

(א) ובה"ג וכו' מפרש וכו'. דז"ל בה"ג בהלכות ברכות פרק שני, האומר שמע שמע משתקין אותו, דא"ר זירא כל האומר שמע שמע כאילו אומר מודים מודים ומשתקין אותו, ואי אמר פסוקא פסוקא כוליה ותנייה הרי זה מגונה, מגונה הוא דהוי שתוקנ לא משתקין לי', דאמרינן הקורא שמע וכופלה הרי זה מגונה עכ"ל:

ב אך ל' הגמר' לא משמע כפירוש'. ועי' במהרש"א שכ' לא ידענ' משמעו. ויש לפרש לפי דגבי מילתא מילתא, נקט הגמר' לשון נקבה, "ותני "לה, וגבי פסוקא נקיט לשון זכר, "ותני "ליה ובריית' נקט ג"כ לשון נקבה "וכופלה (משם הגרא"וו ז"ל):

ג מה שאומרים ז' פעמים ה' הוא האלקים ביו"כ ויום הערבה וכו'. וז"ל הש"ע סי' תרכ"ג ס"ו, בסוף הסליחות ביו"כ, אומרים פ"א שמע ישראל, וג' פעמים בשכמל"ו, וז' פעמים ה' הוא האלקים עיי"ש, וכתב בדברי חמודות הא דאמרינן ג' פעמים בשכמל"ו, אין בזה שום פקפוק שאינו אלא מברך, וכתב רמ"י שהוא על שם ה' מלך ה' מלך ה' ימלוך, היה הוה ויהיה עכ"ל. וז"ל בס' מגיד תעלומה מה שאומרים ז' פעמים ה' הוא האלקים ביו"כ וביום הערבה, הוא לבטל תתק"ג מיני חולאים (וכדאית' לעיל ח' ע"א תתק"ג מיני מיתה נבראו בעולם שנאמר למות תוצאות, תוצאות בגמטרי' הכי הוא עיי"ש), ועל ידי מספר ז' פעמים "ה' "הוא "האלקים, שגמטרי' תתק"ג, המה נתבטלו, ולכן להגן שאני עכ"ל:

ד ויום הערבה. אפשר בימי בעלי תוס' ז"ל הי' המנהג כן, אבל בש"ע סי' תרס"ד בסדר יום הושענא רבה לא כתב מזה, וכן המנהג דמדינתינו שלא לאמר' ביום הערבה. ומצאתי בספר מחזור וויטרי סימן שפ"ג, וז"ל ביום שביעי של ערבה, מנהג לומר זמירות של שבת, ועל הכל בקול רם וכו', ומתפללין כמו שמתפללין בחולו של מועד, הושענ' ומקיפין ז' פעמים ואומר' פזמונים בעמידה לפני התיבה, ונהגו לומר בקול רם ז' פעמים ה' הוא האלקים, כעין מוצאי יום כפור, לפי שביום כיפור נחתם לחיים דיננו, והיום נתקיים בחתימת החיים, ושכינה עולה למעלה בערבות, ועוד אומר שמע ישראל וגו', ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, קדיש, שלא תקנו לומר אין כאלהינו אלא ביום שאין אומר י"ח ברכות, ובא אין כאלהינו להשלים הי"ח, כאשר פי' ר' עמרם גאון בתחילת המחזור שלו וכו' עכ"ל המחזור ויטרי, הרי דדברי התוס' כאן, הם לפי דברי המחזור ויטרי:

ה כנגד ז' רקיעים וכו'. וענין ז' רקיעים איתי' (בחגיגה י"ב ע"ב) א"ר יהוד' ב' רקיעים יש, שנאמר הן לה"א השמים ושמי השמים, ר"ל אמר שבעה ואלו הן וילון, רקיע, שחקים, זבול, מעון, מכון, ערבות עיי"ש:

ו משבחים לבורא שהוא דר "למעלה "מז'. ועיין מזה (חגיגה י"ג ע"א) מן הארץ עד לרקיע מהלך ת"ק שנה, וכן הוא עבי' של רקיע, וכן בין כל רקיע ורקיע, למעלה מהן חיות הקודש, רגלי החיות כנגד כולם, קרסולי החיות כנגד כולם, שוקי החיות כנגד כולן, רכובי החיות כנגד כולן, גופי החיות כנגד כולן, צווארי החיות כנגד כולן, ראשי החיות כנגד כולן, קרני החיות כנגד כולן, למעלה מהן כסא הכבוד, רגלי הכסא הכבוד כנגד כולן, כסא הכבוד כנגד כולן, מלך אל חי וקים רם ונשא שוכן עליהם עיי"ש:

תוס' ד"ה מהיכן הוא מתחיל וכו'. ירושלמי בטיטי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכה ג', בטיטיי אישתתק באופנייה, אתון ושיילון לר' אבון, אמר לון רבי אבון בשם ריב"ל זה שעובר תחתיו, יתחיל ממקום שפסק, אמרין ליה א) והא מתחלת הברכה שטעה זה, אמר לון מכיון דעניתון קדושתא, כמו שהוא תחילת ברכה:

פי' פני משה:

בטיטיי. כך שם ש"צ אחד, ועבר לפני התיבה ונשתתק באופנייי' בסדר קדושה של ברכת יוצר אור דהיינו בהאופנים וחיות הקודש וכו' (וכבר ענו הצבור ברוך כבוד ה' ממקומו אז נשתתק הש"צ ולא היה יכול לגמור) ואתון ושאלון לר' אבון מהיכן יתחיל זה שעבר תחתיו:

א"ל מכיון דעניתון קדושתא, כשפתח הראשון באופנים כבר ענו הציבור קדושה בתחילה והוי השתא מלאל ברוך נעימות יתנו ממקום זה ואילך כמי שהוא תחלת הברכה (לענין זה, אבל לענין להפסיק בדיבור, הוי ברכת יוצר כולה, רק ברכה אחת כדלעיל י"ג ע"א):

א) **והא** מתחילת הברכה וכו'. פי' והא תנן במתניתן, מהיכן הוא מתחיל זה העובר תחתיו, מתחילת הברכה שטעה זה. ומשמע מכאן דאין חילוק בין ברכות תפלת י"ח בין ברכות ק"ש לענין זה, וכן לענין הפסקה מפני כבוד ומפני היראה, אין חילוק בין תפלת י"ח לברכת ק"ש כמבואר בש"ע סי' ס"ו ס"ה ודו"ק. והטעם שתקנו קדושה בברכת יוצר, ובנוסח ובא לציון, מבואר בטור וב"י סי' נ"ט עיי"ש:

תוס' ד"ה לא יענה אמן וכו'. תימא תיפק לי' וכו' והא דאמרינן (בסוטה ל"ח ע"א) לשנים קורי' כהנים וכו' לאו אשליח צבור קאי אלא אחזן (**א**) כדתני' בספרי בפרשת נשא וכו' אמנם רבינו יהוד' פי' דבהדי' (ב) יש במדרש טעמי יתרות וחסרות וכו' עכ"ל:

(א) כדתני' בספרי פ' נשא וכו'. זה לשון הספרי פ' נשא, כח תברכו את בני ישראל אמור להם וגו'. כה תברכו את בני ישראל, שיהי' כל הקהל שומע, או בינו לבין עצמו, ת"ל, אמור להם, שיהי' כל הקהל שומע, ומנין שחזן צריך לומר אמרו, ת"ל אמור להם עכ"ל הספרי:

ב יש במדרש טעמי יתרות וחסרות. ז"ל המדרש הנקרא מדרש חסר ויתר, אמור להם (במדבר א' כ"ב) מלא וי"ו, ללמדך ששליח צבור צריך לומר ברכת כהנים על כל דבור ודבור, ועל כל אמירה ואמירה, ולמה ברכת כהנים ראשונה שלשה תיבות, כנגד ג' אבות אברהם יצחק ויעקב, שנייה חמש, כנגד חמשה ספרי תורה, שבזכות אבות ניתנה תורה, שלישית שבע, כנגד ז' רקיעים עכ"ל. ובס' מנחת שי נקרא שם המדרש כתוס' כאן:

תוס' ד"ה אמצעיות אין להם סדר. פי' בקונטרס וכו' ולא נהירא דהא תנן (במגילה י"ז ע"א) (א) הקורא המגילה למפרע לא יצא ותני' וכן בהלל וכן בק"ש וכן בתפלה וכו' וראי' (ב) מדתני' בתוספתא וכו' (ג) והתם משוי תפלה למגילה לענין הך מילתא כדפרישית (ד) ובהלכות גדולות פסק וכו' (ה) או שלא הזכיר בין ר"ה ליו"כ בברכת אבות זכרנו וכו' בשים שלום בספר חיים טובים או וכתוב לחיים טובים בהודאה וכו' (ו) ותענית ציבור שש"צ קובע ברכה לעצמו שאומר ענינו בין גואל לרופא וכו' עכ"ל:

(א) הקורא המגילה למפרע וכו'. עי' בשפ"ח לעיל ט"ו ע"א למשנה ד"ה הקורא למפרע, ועי' תוס' במגילה י"ז ע"ב ד"ה הסדיר, מקשין קו' זו על פי' רש"י דהכא, מהא דאית' התם, שמעון הפקולי הסדיר שמונה עשרה ברכות על הסדר וכו' עיי"ש ודו"ק:

ב וראי' מדתני' בתוספתא וכו'. ז"ל התוספתא ברכות פ"ב, הקורא את שמע למפרע לא יצא, וכן בהלל, וכן בתפלה, וכן במגילה, הקורא את שמע וטעה והשמיט בה פסוק אחד, לא יחזיר ויקרא את הפסוק בפני, עצמו, אלא מתחיל באותו פסוק וגומר עד סוף, וכן בהלל וכן במגילה וכן בתפלה עכ"ל:

ג והתם משוי תפלה למגילה לענין הך מילת' כדפרישית. פי' דהא הביאו התוס' הא דאית' התם (במגילה י"ז ע"א) על מתניתן הקורא המגילה למפרע לא יצא תנא וכן בהלל וכן בק"ש וכן בתפלה, וקצת יש לדקדק הא מפורש כן בלשון התוספתא, שהעתקתי לעיל ודו"ק:

ד ובה"ג פסק וכו'. ז"ל הלכות גדולות בהלכות ברכות פ"ה, א"ר הונא טעה בג' ראשונות חוזר לראש, באמצעיות חוזר לאתה חונן, באחרונות חוזר לעבודה, ר' אסי אמר באמצעיות אין להם סדר, א) דאי שבק ברכה, ואמרה בתר הבירתה שלא במקומה שפיר דמי, ולא צריך למיהדר לאתה חונן, ובג' ראשונות ואחרונות לא פליג ר' אסי, ומתיב ר'

ששת לר' הונא, לסיועי' לר' אסי, מאין הוא מתחיל, מתחילת ברכה שטעה בה, בשלמ' לר' אסי כדקאמרינן אמצעיות אין להם סדר, אלא לר' הונא קשיא, ומפרקינן אליב' דר' הונא דאמר אמצעיות כולהי כחדא ברכה דמיין, ומאי מתחלת ברכה, אתה חונן, ואע"ג דקא משנינן, הא אמרינן בעלמא דאשינוי לא סמכינן, וקמו להו ר' ששת ור' אסי כחדא שיטתא, ומתניתא מסייעא להון הילכך טעה באמצעיות, חוזר למקום שטעה, באחרונות, חוזר לעבודה, דר' אסי לא פליג על ר' הונא אלא באמצעיות, אבל בראשונות ואחרונות מודה ליה עכ"ל בה"ג:

א) דאי שבק ברכה ואמרה בתר חברתה שלא במקומ' שפיר דמי וכו'. משמע כפרש"י ולא כפי' רשב"ם וריי"ף, ובסוף דבריו כתב הבה"ג הלכך טעה באמצעיות חוזר למקום שטעה, משמע שפי' כפי' רשב"ם וריי"ף ודו"ק:

ה או לא הזכיר בברכת אבות זכרנו וכו' עי' לעיל י"ב ע"ב תוס' ד"ה והלכת' וכו' ודו"ק. ומה שכ' התוס' כאן בשים שלום בספר חיים טובים או וכתוב לחיים וכו', הנה כתבו שלא כסדר, והקדימו המאוחר:

ו ותענית צבור שש"צ קובע ברכה לעצמו בין גואל לרופא. תענית י"ג ע"ב, ומבואר בטוש"ע סי' תקס"ו:

תוס' ד"ה אל ישאל וכו' לכך אנו אומרים זכרינו וקרוב"ץ וכו' עכ"ל, וקרובץ הוא ראשי תיבות 'קול רינה 'וישועה 'באהלי 'צדיקים (ב"י סי' ס"ח).

ובערוך גרס "קרוב, ונראה שכוונתו לפרש לשון קריבה, כלומר שמקריבין על ידי הפייט אל הש"י בשבח והודיות, ויש גורסין "קרובה, שהצר"י נשתבש בלשון, שכן הרגל הלשון, להוסיף אות לסימן הריבוי (מעדני יו"ט עיי"ש):

תוס' ד"ה מלמדין אותו שלא ישחה וכו' שלא יבוא לעקור דברי חכמים וכו' וחיישינן ליוהרא עכ"ל, פי' וחיישינן ליוהרא הוא תירוץ בפני עצמו, וכלומר שמחזיק עצמו בגאוה יותר משאר הציבור, וביאור תירוץ ראשון של התוס' י"ל דכל מה שהאדם עושה חומר' מחמת עצמו, אינו חמור עליו כ"כ, ופעמים מיקל בה, ונמצא אם יבא לשחות בשאר ברכות תחילה וסוף, לא ידעו שהשחיות של אבות והודאה הוא מצד תקנת חכמים, ויסברו שהכל הוא חומרת האדם מחמת עצמו, וע"י כן יבוא לידי קולא (ט"ז קי"ג סק"א):

דף לד:

ע"ב גמר' מפרשא לי וכו'. ר"ל לדידי פירשו לי הך בריית' דת"ר אלו ברכות שאדם שוח' בהן וכו', משם ריב"ל בדרך אחר, הדיוט כמו שאמרנו וכו':

המלך כיון שכרע שוב אינו זוקף. פי' שוב אינו זוקף עד שגמר תפלתו:

ת"ר קידה על אפים וכו'. פי' כפיפות הראש, ועיין בשפ"ח לתוס' ד"ה קידה, שכתבתי ד' עניינים בזה. ורמ"א סי' קל"א ס"ח כתב וז"ל, אסור לכל אדם ליפול על פניו בפישוט ידים ורגלים, אפילו אם אין שם אבן משכית, אבל אם ונטה קצת על צידו מותר, אם אין שם אבן משכית וכו' עיי"ש, ועיי' רש"י ד"ה דמצלי. ועי' רמב"ם פ"ה מה' תפלה הי"ג:

רבא כרע בהודאה תחלה וסוף וכו'. והראב"ד פי' דרבא לא בכריעת ש"צ ויחיד המתפללין מיירי, אלא בכריעות מודים דרבנן הוא (ת' הרא"ש):

בהודאה דברכת המזון. פי' נודה לך ה' אלקינו וכו', א"נ ועל הכל ה' אלקינו אנחנו מודים לך וכו':

ואם ש"צ הוא סימן רע לשולחיו. וה"ה שהוא עצמו בכלל:

מפני ששלו של אדם כמותו. והוי כאילו הצבור טעו בעצמן. ואע"ג דאית' (קידושין מ"ב ע"ב) שיכול המשלח לומר לשליח, לתקוני שדרתיך ולא לעוותי, ואית' בח"מ סי' רפ"ב ס"ב, עבר השליח על דעת משלחו לא עשה כלום, ולכן אם טעה השליח וקנה ביוקר אפילו בכל שהוא, המקח בטל, שיאמר לו לתקוני שדרתיך ולא לעוותי עיי"ש, ועי' פרש"י שם אין שליח לדבר עבירה, וא"כ בשליח זה שטעה נימ' ג"כ הכי, די"ל דמ"מ סימן יש בדבר, דדומ' לעבד שבא למזוג כוס לרבו ושפך לו רבו קיטון על פניו (סוכה ל"ג ע"א) ודו"ק:

ר' חנינ' בן דוסא שהיה מתפלל על החולים ואומר זה חי וזה וכו'. מסתבר לזמר דר"ל אף "שבתפלה לות הזכיר והתפלל על כמה חולים, ואפילו הכי אמר זה חי וזה וכו', ודבר זה ניח', לפי מה שפרש"י שהוא מטורף פי' החולה, אבל ללשון אחר שקאי על התפלה עיי"ש, משמע קצת שעל כל חולה התפלל תפלה בפני עצמו:

ואומר וכו' וזה מת. ואע"ג דאית' (לעיל י' ע"א) אפילו נגזרה גזירה עליו, ובעל החלום אמר לו למחר הוא מת, ולמחר חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים עיי"ש, וי"ל דלעיל קאמר רק שלא יתייאש מלבקש רחמים. אלא מ"מ יש ליתן טעם למה הוציא מפיו ואומר זה מת ודו"ק:

יכוין את לבו באחת א"ר חייא וכו' באבות. ורמז לדבר, "באחת" בגמטרי' כמנין "באבות". ובאגדה י"ל דהיינו טעמ' דיכוין לכל הפחות באבות, משום דמזכיר בה זכות אבות, ולא יהי' עליו קטרוג, וכעין שפרש"י (עובדי' א' א') עיי"ש:

מנא הני מילי וכו'. כלומר מנא לי' לר"ח בן דוסא כך:

א"ר חיי' ב"א א"ר יוחנן כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא למשיא בתו לת"ח וכו'. ואע"ג דבסמוך אמר איהו גופא כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא לימות המשיח, ואלא לבעלי

תשובה, י"ל דר' יוחנן לשיטתי', דאמר (קידושין ל"ד ע"א) אין למדין מן הכללות ואפילו במקום שנאמר בו חוץ עיי"ש, הכי נמי "אלא דקאמר, לאו דוק':

משיא בתו לת"ח וכו'. בדרך דרש י"ל משיא, דהיינו שמגדל בתו ביראת שמים, כדי שתהי' ראוי' לאשת ת"ח, ומוסיף על זה כל שכן מי "שמשיא "בתו "לת"ח, ולא אמר לו קח אשתך וצא ותתפרנס בעצמך, אלא אף הוא "ועושה "פרקמטיא "לת"ח, ולא זה בלבד, אלא אף שמהנהו לת"ח זה מנכסיו, ודייק' מהנהו, שנותן לו בסבר פנים יפות, עאכ"וכ:

אין בין עו'הז לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד. עיין רמב"ם פי"ב מה' מלכים ה"א וב' עיי"ש:

שלום שלום לרחוק ולקרוב לרחוק ברישא והדר לקרוב. הנה דרש כן מדמקדים בקרא לרחוק, ואח"כ לקרוב, ולא לקט כסדר. ודע דמנין גמטרי' לרחוק, וגמטרי' ולקרוב שווי', ויש דרש לדבר:

מאי עין לא ראתה אריב"ל זה "יין המשומר וכו'. ואע"ג שהוא עין לא ראתה דלא נראית ולא נגלית לשום נביא (רש"י), י"ל דכלל הענין נודע לנביא, רק הפרטיות הדבר הוא עין לא ראתה ודו"ק. ועוד נגנז ממשת ימי בראשית לצדיקים לעתיד לבוא, "האור (כרש"י בראשית א' ג'), ולויתן (כרש"י שם כ"א), ויין המשומר בענבי', "ושור הבר (אקדמות דשבועות):

עין לא ראתה וכו' יין המשומר בענביו ממשת ימי בראשית. י"ל דיין זה הוא הענבים שנבראו ביום ג' ממשת ימי בראשית כדכתיב (בראשית א' י"ב), והאדם נברא בע"ש, ובשעה ה' עמד על רגליו (סנהדרין ל"ז ע"ב), לכן לא ראתה אותם עין כל אדם, והא דפרש"י (בראשי' ב' ה') אלא פתח קרקע עמדו עד יום ששי וכו' עיי"ש, אין סתיר' לדברינו:

כיון שראה אותם עלה לעלייה וכו'. פי' כשראה אותם עדיין מרחוק, מיד עלה לעליי' וכו', וכעין זה איתי' (בתענית כ"ג ע"א) גבי אבא חלקי' בר ברי' דחוני מעגל, זימנ' חדא אצטריך עלמא למיטרא, ואבא חלקי' שאל למיטרא, מיד כשראה לרבנן, ולא המתין עד שאמרו לו שיתפלל על הגשמים, ומפרש שם שעשה כן כדי שלא נחזיק טיבותא לנפשי' עיי"ש, והכי נמי כן:

אמרו לו וכי נביא אתה. פי' מניין היית יודע למה באנו קודם שאמרנו לך, ועוד מנין אתה יודע שחלצתו חמה, וכי נביא אתה בתמי', והשיב דכך מקובלני אם שגורה תפלתי בפי וכו', אבל על שאלה מנין היית יודע למה באנו קודם שאמרנו לך, על זה לא היה צריך להשיב כלום, דאפשר דכבר שמע שבנו של ר"ג חולה קודם ששיגר אצלו ר"ג ודו"ק:

וכי נביא אתה. פי' והלא כבר נפסקה הנבואה, מפטירת נביאים אחרונים (מג"ת). א"נ וכי נביא אתה כאברהם, דכתיב בי' כי נביא הוא ויתפלל בעדך "וחיה (מהרש"א):

כך מקובלני אם שגורה תפלתי בפי וכו'. אמר סתם כך מקובלני, ולא אמר ממי קיבל, ודרכן של התנאים לומר ממי קיבל, כדתנן (פאה פ"ב מ"ו) אמר נחום הלבלר מקובל אני מר' מיאש' וכו', (בר"ה כ"ה ע"א) אמר רבן גמליאל מקובל אני מבית אבי אבא וכו' עיי"ש. ויש לדקדק מה שאמר כך מקובלני אם שגורה "תפלתי "בפי וכו', דבשלמ' אי הוה אמר, כך מקובלני אם שגורה "התפלה "בפה, הוי ניח', אבל לשון זה דאית' הכא, משמע שעל עצמו קיבל כן, וזה לא מסתבר ודו"ק:

ישבו וכתבו וכונו אותה שעה וכו'. מסתבר דר"ל ישבו וכונו אותה שעה וכתבו וכו':

חנינ' בני בקש עליו רחמים. לפי הפשוט "בני, קאי על חנינ' שקראו בלשון חיבה. ובדרך דרש י"ל משום בת קול שאומרת העולם כולו ניזון בשביל חנינ' "בני (כדלעיל י"ז ע"ב). ועוד י"ל שקאי על בנו החולה:

הטיח. ל' זריקה (רש"י לעיל ל"ב ע"א) ודו"ק:

וכי חנינא גדול ממך. בתמי', והא בא ללמוד תורה ממך, וא"ל לאו, פי' בתורה אני גדול ממנו, אלא הוא דומ' כעבד לפני המלך, פי' שהוא בעל עבודה, וחסיד, שעושה לפנים משורת הדין, לכן מדה כנ"מ הוא ויוצא ונכנס תמיד אף לפנים משורת הדין, ואני דומה כשר לפני המלך, פי' כשר גדול בתורה, (עי' סוכה כ"ח ע"א והעתקתי בשפ"ח לעיל כ"ח ע"ב לגמר' ד"ה וכשחלה):

וא"ר חיי' אר"י אל יתפלל אדם אלא בבית שיש בו חלונות וכו'. עיין בשפ"ח לגמר' (לעיל ל"א ע"א) ד"ה א"ר חיי', וד"ה לעולם, וד"ה בבית שם העתקתי:

מאן דמצלי בבקתא. פי' בשדה במקום פרוץ והפקר שעוברי דרכים יבלבלו (עי' מ"א סי' צ' סק"ו):

מאן דמפרש חטאי'. פי' דמפרש חטאיה לרבים, שנראה כאינו נכלם בדבר (רש"י סוטה ז' ע"א), ועיין יומא פ"ו ע"ב, כתיב אשרי נשוי פשע וגו', וכתיב מכסה פשעיו לא יצליח, לא קשי' כאן בחטא מפורסם, וכאן בחטא שאינו מפורסם עיי"ש, וברמב"ם פ"ב מה' תשובה ה"ה:

סליק פרק אין עומדין **דף ל"ד ע"ב רש"י** ד"ה כה"ג בסוף כל ברכה. כל מה שהוא גדול ביותר צריך להכניע ולהשפיל עצמו עכ"ל, ומלך הוא למעלה מכ"הג, עי' תוס' סנהדרין י"ח ע"א ד"ה והא:

רש"י ד"ה קם וכו' רישא דקרא ויהי ככלות שלמה וכו' עכ"ל, בענין כשהתפלל שלמה בחנוכת הבית לאחר שגמר תפלתו, כתיב (מלכים א' ח' נ"ד) ויהי ככלות שלמה להתפלל אל ה' את כל התפלה והתחנה הזאת קם מלפני מזבה ה' מכרוע על ברכיו וכפיו פרושות השמים. והא דכתיב כשהתחיל להתפלל לחנוכת הבית (שם מלכים א' ח' כ"ב) ויעמוד שלמה לפני מזבח ה' נגד כל קהל ישראל ויפרש כפיו השמים עיי"ש, ולא נזכר שם בפסוק זה מכרוע על ברכיו. כבר הרגיש בזה רא"י עי"ש:

רש"י ד"ה ארצה. לשון משתטח משמע עכ"ל, דבמקום למ"ד בתחילתה הטיל הכתוב ה"א בסופה (יבמות י"ג ע"ב), וא"כ הוי לי' כאילו כתיב להשתחות לך לארץ:

רש"י דיה שהוא מטורף. החולה וכו' עכ"ל, ובערוך פי' מל' טרפה ממש כמו י"ח טרפות, דבאותו שעה כשהיה מתפלל על זה שמת, כבר היה טרפה, ובודאי שימות כמ"ד (חולין נ"ז) טרפה אינה חיה (מהרש"א), ועי' רש"י לעיל ה' ע"ב ד"ה טורף:

רש"י ד"ה אהייא. בהיכא ובאיזה מן הברכות הוי טעות "בסימן "רע עכ"ל, כלומר הוי בטעות "סימן "רע ודו"ק:

רש"י ד"ה באבות. שהוא תחלת התעלה רמז הוא שאין חפץ בה עכ"ל, פי' דהא בתחלת התפלה יכול אדם לכוון דעתו יותר מן האמצע (רש"י לעיל כ"ט ע"א), לכן טעות באבות, הוי יותר רמז שאין הקב"ה חפץ בה:

רש"י ד"ה בורא ניב שפתים. כשהניב בריא באדם וכו' עכ"ל, ניב, הוא ענין דיבור, והוא מלשון תנובת שדי (דברים ל"ג), כי הדיבור הוא פרי הלשון (מצודת שם):

רש"י ד"ה רחוק. שהיה רחוק כל ימיו מן העבירה דהיינו צדיק מעיקרו עכ"ל, ואע"ג דכתיב (קהלת ז' כ') כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, י"ל דמ"מ אף בשעה שיצרו של צדיק גובר עליו וחוטא בשוגג, רחוק הוא מהעבירה:

רש"י ד"ה חלצתו חמה. שלפתו ניטלה מגופו החמה וכו'. חלצתו לשון חלץ מהם (הושע ה' ו') עכ"ל, חלץ, ענין השמטה והסרה כמו צדיק מצרה נחלץ (מצודות):

רש"י ד"ה לא חסרתם. שעה עכ"ל, פי' אף שפעמים אדם טועה יותר משעה אחת (פסחים י"ב ע"א), אבל אתם לא טעיתם, לא חסרתם ולא הותרתם אפילו שעה אחת:

רש"י ד"ה חלונות וכו' שהוא מסתכל כלפי שמים וכו' עכ"ל, עי' במהרש"ל ובמ"א סי' נ ס"ק ד' אי מותר להסתכל כלפי שמים בשעת התפלה עיי"ש:

תוס' ד"ה קידה על אפים, ומייתי קרא אע"ג דאשכחן נמי בענין אחר וכו' עכ"ל, פי' דאשכחן קידה בלא אפים כדכתיב ותקוד בת שבע ותשתחו למלך (מהרש"ל). א"נ הכי פי' דהא כתיב (בראשית י"ט א') וישתחו אפים ארצה, וכן (שם מ"ח י"ב) וישתחו לאפיו

ארצה, ועוד הרבה פעמים בנביאים וכתובים, וא"כ הרי "דעל אפים, נקרא "השתחו', ולא "קידה, ועיין תוס' (מגילה כ"ב ע"ב) ד"ה קידה, מביא להקשות מפסוק (ישעי' מ"ט) אפים ארץ ישתחוו לך עיי"ש, ולא הביא מפסוקי תורה ודו"ק. ודע דאית' במדרש תנחומ' פ' כי תבוא סי' א', וז"ל היום הזה ה' אלקיך מצוך לעשות וגו', זש"הכ בואו "נשתחוה "ונכרעה "נברכה לפני ה' עושינו (תהלים צ"ה) והלא כריעה בכלל השתחויה, והשתחוי' בכלל כריעה, ומה ת"ל נשתחוה נכרעה נברכה וכו' עיי"ש, והנה לפי מה דאית' כאן בגמר', בשלמ' הא דכריעה בכלל השתחוי' ניחא, אבל מה שאמר במדרש השתחוי' בכלל כריעה, לא משמע כן ודו"ק. ועיין במצודות שם תהלים צ"ה, שפי' וז"ל "נשתחוה, הוא שיטוח כל הגוף בארץ, "נכרעה, הוא כפיפת הראש וקצת הגוף, נברכה, הוא כריעת הברכיים על הארץ עכ"ל. ולפי"ז איכ' ד' דברים א) קידה, והוא כפיפות הראש בלבד, ב) כריעה, הוא כפיפות הראש וקצת הגוף, ג) ברכה, הוא כריעת הברכיים על הארץ, ד) השתחו', והוא פישוט ידים ורגלים, דהיינו כל הגוף על הארץ:

תוס' ד"ה חצוף עלי מאן דמצלי בבקתא. וא"ת והכתיב ויצא יצחק לשוח בשדה (ואמרינן לעיל כ"ו ע"ב ואין שיחה אלא תפלה), וי"ל דהתם מיירי בהר המוריה כדאמרינן (בפסחים פ"ח ע"א) לא כיצחק שקראו שדה וכו' עכ"ל, ר"ל ולפי שגדול קדושתו של המקום ההוא, לכן התפלל שם, כמו שפרש"י שם בפסחים, וז"ל הר המורי' דאברהם, ושדה דיצחק, ובית אל דיעקב, כולם בהר הבית התפללו עכ"ל, וז"ל הרמב"ם פ"ב מה' בית הבחירה ה"ב, מסורת ביד הכל, שהמקום שבנה בו דוד ושלמה המזבח בגורן ארונה, הוא המקום שבנה בו אברהם המזבח, ועקד עליו יצחק, והוא המקום שבנה בו נח כשיצא מן התבה, הוא המזבח שהקריב עליו קין והבל, ובו הקריב אדם הראשון קרבן כשנברא, ומשם נברא, אמרו חכמים אדם ממקום כפרתו נברא עכ"ל. ויש לדקדק בל' הרמב"ם שם, שלא הזכיר כלום מיעקב אע"ה ודו"ק:

סליק פרק אין עומדין:

פרק כיצד מברכין

לפי שהפרק הזה בנוי על דיני ברכת הנהנין, לכן ראיתי להעתיק לכאן מקצת מסדר מעלות וקדימה בברכת הנהנין, מה שהעתקתי מפוסקי אחרונים ז"ל ורוב הדברים מבעל פרי מגדים בפתיחה כופאית, ובספרו ראש יוסף על מס' ברכות:

א) ברכת הנייה יש בו ג' (א) אכילה, (ב) שתי', (ג) ריח:

ב) בברכת אכילה יש בו מין מוקדם כמו מין שבעה (סי' רי"א), אבל במשקין לא שייך מין שבעה, למשל כשיש לפניו שכר מחטה או משעורים ומשקה מטטרקא (הנקרא טירקישען ווייצען) איזה שירצה ישתה (עי' מ"א סי' קפ"ב סק"ב), ולהב"ח גם במשקין שייך מין שבעה, ועי' מ"א סי' רי"א סק"ח דלא משבח קרא ארץ ישראל אלא במידי דחשיב:

ג) ברכת אכילה ושתי', אין קדימה לברכת אכילה על ברכת שתי', אלא איזה שירצה יקדים החביב או מין שבעה:

ד) ברכת אכילה ושתי', קודמת לברכת ריח, ולקצת פוסקים לאו דוק' ברכת ב"פ הגפן חשיב שמין שבעה קודמת, אלא אפילו ברכת שאר משקים הכל קודמין להנאת ריח (עי' פרישה סי' רי"ב שכ' דיין חשוב טפי אבל בשאר משקים לא וגם בשמן ערב אפשר דקודם ליין ועי' רמב"ם וראב"ד פ"ז מה' ברכות הי"ד):

ה) על אכילה ושתי' יש בו ברכה אחרונה, אבל על הריח אין בו ברכה אחרונה (ועי' סי' רט"ז) לפי שהנאה מועטת היא:

ו) מוגמר שמביאין בסעודה אחד מברך לכולן, הואיל וכולן נהנין כאחד:

ז) בכל הדברים הולכין אחר הרוב, דהיינו כשנתערבו מינים הרבה ביחד, הולכין לענין ברכה אחר הרוב הן במאכל הן במשקה הן בריח (כסי' רי"ז ס"ח), חוץ מה' מיני דגן שהם חשובים אפילו הן המעט אזלינן בתר דידהו ומברך עליהן, ויש בזה אריכות העניינים:

ח) שש מעלות המה בברכת אכילה. (א) שהכל, (ב) פרי האדמה, (ג) פרי העץ, (ד) פרי הגפן, (ה) בורא מיני מזונות, (ו) המוציא:

א **שהכל**, מדרגה קטנה מכולן, לפי שהכל היא ברכה כוללית הרבה, לכן כשיש לפניו דבר שברכתו פרי האדמ', ודבר שברכתו שהכל, ורוצה לאכול משניהם, פרי האדמ' וכל שכן פרי העץ קודמת, שהן חשובות, לפי שהן מבוררות יותר, שאינן פוטרות אלא עין אחד. אבל מצינו בברכת שהכל, שיש מין אחד שקודם לחבירו, כגון דבש תמרים שברכתו שהכל, שהוא ממין שבע, קודם לשאר שהכל כגון בשר ובצים וכדומ'. ובברכת שהכל יש בו ב' מיני', א) כל שאין גדולי קרקע בשר וגבינה וכדומה, ב) שכר שעורים וכדומ' יש בו חשיבות שהוא ממין שבעה, ג) דבש תמרים:

ב) **פרי האדמ'** יש בה ג' מינין. א) ב"פ האדמ' על כל פירות פרי האדמ', ב) יש מין שבע שברכתו פרי האדמ' כגון כוסס חטה, ג) ענבים שהוא בוסר או זית קודם שגדל הנץ:

ג פרי העץ יש בו שלש מיני', א) שאר פירות האילן, ב) מין שבע, ג) שמן זית:

ד פרי הגפן, רק על היין לבדו:

ה בורא מיני מזונות, יש בו שני מיני', א) ב"מ מזונות דחמשת מיני דגן, ב) ב"מ מזונות של אורז ודוחן (בסי' ר"ח ס"ז):

ו המוציא, הוא על פת מחמשת מיני דגן בלבד:

ט) סדר המעלות וקדימה בברכה אחרונה. שלש מעלות המה. א) בורא נפשות רבות, ב) ברכה א' מעין שלש, ג) ברכת המזון של ג' ברכות (יעי' סי' רי"א סי"ב). בברכה אחת מעין שלש יקדים כסדר על המחי' ועל הכלכלה, וגפן, ופרי העץ:

י) סדר מעלות וקדימה בברכת הריח. חמשה מעלות המה. א) בורא מיני בשמים, ומברכין כן על דבר שאינו מין עץ ולא מין עשב כמו המוסק (פיזאם), ועל כולם אם אמר בורא מיני בשמים יצא, וכן כל דבר שמסופק בו, מברך ב"מ בשמים, דב"מ בשמים היא כוללית, כמו שהכל באכילה, ב) עשבי בשמים, ומברכין כן על עשב או ירק שמריחין, ג) עצי בשמים, ומברכין כן על עץ או מין עץ שמריחין, כגון הדס או ורד שקורין ראזען, ד) בורא שמן ערב, ומברכין כן על שמן אפרסמון הגדל בא"י להחשיבתו שגדל בא"י קבעו לו ברכה בפני עצמו, ה) פירות שהן ראוין לאכילה, והוא מתכוון להריח בו, מברך הנותן ריח טוב בפירות (ועי' סי' רט"ז וסי' רצ"ז במ"א שם):

דף לה.

ע"א גמר' על פירות האילן וכו'. עי' משנה (ר"ה ט"ז ע"א) בד' פרקים העולם נידון, בעצרת על פירות האילן, ומדקדק בזוה"ק פ' ויחי דף רכ"ו ע"ב, וז"ל פירות "האילן, פירות "האילנות מבעי לי' וכו' עיי"ש, והנה במתניתן דהכא ג"כ יש לדקדק, פירות "האילנות מבעי לי', ובפרט שנקט בסיפ', ועל הירקות הוא אומר, ולא תנא על הירק אומר, ועי' בפי' המשניות לרמב"ם ודו"ק:

חוץ מן היין שעל היין אומר בפ"הג. והא דלא הזכיר ג"כ ברכת הטוב והמטיב, שמברך אשינוי יין בלבד, ולא אשינוי לחם ובשר, שהטעם שביין אית בי' תרתי דסעיד ומשמח, כתוס' לקמן נ"ט ע"ב ד"ה הטוב, די"ל לפי שברכת הטוב והמטיב מצינו ג"כ בשמועה טובה, שהיא טובה לו ולאחרים (כש"ע רכ"ב ס"א), לכן לא נקט לה:

שעל היין אומר בפ"הג. אפילו בעודו תוסס כגון שסחט אשכול ענבים (ד"ח):

ועל פירות הארץ אומר בפ"הא חוץ מן הפת וכו'. והא דלא תנא ג"כ חוץ מפת הבאה בכיסנין, שמברך בורא "מיני "מזונות, וכן תבשיל שהוא מה' מינים (כדלקמן מ"ד ע"א), ובפרט לדברי התוס' שם ד"ה על העץ, דמשמע דברכת בורא מיני מזונות, ועל המחי', תקנו ג"כ משום חשיבותו עיי"ש, די"ל משום דאי אכל ממנו שיעור שאחרים קובעין עליו, מברך המוציא (ש"ע קס"ח ס"ו), וא"כ הוי בכלל חוץ מן הפת שמברך המוציא.

ובצל"ח בד"ה אר"י א"ש תירוץ דמשנתינו לא תנא אלא דבר שקובע ברכה פרטיות לעצמו, משא"כ ב"מ מזונות מיקרי קצת ברכה כוללית שכולל כל חמשת המינים עיי"ש:

חוץ מן הפת. ודוק' פת מחמשת מיני דגן (ר"י):

מכאן א"ר עקיב' וכו'. ויש מקשים מאחר שדרשינן ממקרא, וא"כ עקיב' מנאי חידוש, וכן שמעתי לדקדק מאד"ור הגאון המובהק מהו"ר נתן בנימין זצ"ל רב"ד דפה, עי' בשפ"ח (לעיל י"א ע"א) לגמר' ד"ה בשבתך, וגם כאן י"ל קצת בדרך זה, ועי' בצל"ח שתירץ למה נקט ר' עקיב' ברכ' לפני בלבד:

מנין שאין אומרים שירה אלא על היין שנאמר ותאמר להם הגפן וגו'. והא דא"א שירה "אלא על היין מנין, די"ל דמוכח מדלא כתיב התם (בשופטים ט') משמח אלקים ואנשים אלא ביין, אבל בזית כתיב, ויאמר להם הזית החדלתי את דשני אשר בי יכבדו אלקים ואנשים וגו', ובתאנה כתיב, ותאמר להם התאנה החדלתי את מתקי ואת תנובתי הטובה עיי"ש (ובשפ"ח לקמן מ"א ע"א לרש"י ד"ה ופליגי שם העתקתי מפסוקים הללו עיי"ש). ודע הא דכתיב בזית "אשר "בי "יכבדו "אלקים "ואנשים, ג"כ איכ' למידרש כמו שדרש כאן ביין, אם אנשים מכבדים בו, שיושבין ורואין לאורה, והיא להם במקום שומן, אלקים במה מכבד, אלא לפי שאין מדליקין במגורה במקדש, וכן למנחות, אלא שמן זית:

נטעי רבעי. כל דבר נטיעה הוי בדין רבעי כדלקמן, והא דכתיב (דברים כ' ו') ומי האיש אשר נטע כרם ולא חיללו, י"ל לאו דוק' כרס, אלא אף על האילנות חוזר ממלחמה (תוס' הרא"ש). ודע דל' רבעי מפורש במס' פרה פ"א מ"א, כיוצא בו א"ל לר' יהושע כרם רבעי, מאי ל' "רבעי, אמר בן עזאי אני אפרש, אם אומר "רביעי לאחרים במנין כשיש ד' כרמים שייך לומר על האחרון שהוא "רביעי "לאחרים, אבל כשאתה אומר "רבעי משמע כרם בן ד' שנים עיי"ש:

ר' חייא ור"ש ברבי, ר' חייא הוא ר' חייא הבבלי מתלמידי רבינו הקדוש, ור"ש הוא בנו של רבינו הקדוש, שג' בנים היו לו לרבי, הבכור ר' גמליאל, השני ר' יעבץ, והצעיר ר' שמעון (תולדות רבינו הקדוש):

מה לכרם שכן חייב בעוללות. דהכי אית' (חולין קל"א ע"א) תני' ד' מתנות עניים שבכרם הפרט והעוללות והשכחה והפאה. וג' שבתבואה הלקט והשכחה והפאה, וב' שבאילן השכחה והפאה וכו' עיי"ש, והיינו דנקט הש"ס כאן דוק' עוללות, ולא נקט מה לכרם שכן חייב "בפרט, דהא נגד פרט בכרם, איכ' לקט בתבואה. ודע בס' החינוך לפ' קדושים, מצוה ר"כ ורכ"א, כתב דעת הרמב"ם ז"ל, דעוללות הכרם שהם במקום פאה שבשאר אילנות, דכרמך לא תעולל דכתיב, זהו פאת הכרם, ורמב"ן ז"ל השיג עליו וכתב דלאו

דלא תעולל מיוחד דוק' בכרם, וראי' מהא דחולין עיי"ש באריכות, והנה אף ממה דאית' הכא, מה לכרם שכן חייב בעוללות, קשי' לשיטות הרמב"ם ז"ל, וראי' לדברי הרמב"ן ז"ל ודו"ק:

מה לקמה שכן חייבת בחלה. "קמה, היינו חמשת המינין, והם חייב' בחלה (חלה פ"א מ"א):

לא ראי זה כראי זה. תיבות "ראי, הוא נגזר ממלת ראוי, או מלשון ראי מוצק (איוב ל"ז י"ח), שהוא לשון חוזק (תפארת ישראל ב"ק פ"א מ"א):

ואתי נמי זית. פי' ואתי זית בלבד, שיש בו צד מזבח כגון שמן למנחות, אבל לשאר מינין מנין (עיין תוס' ד"ה ואתי):

והא בהדי' כתיב בי' כרם וכו'. ובנוסח כתב יד זית בהדי' כתיב ביה וכו':

אסור לאדם שיהנה מעו"הז בלא ברכה וכו'. ואע"ג דכמה דברים שלא ניתקן עליהם ברכה, כגון על הנאת חוש המישוש בזיווג, רק ניתקן דרך כולל בשעת נישואין ברכת אירוסין ונישואין, לכן כבר כתבו הקדמונים שקודם הזיווג יתנו הודאה להש"ית על ההונאה שברא, או יחייב עצמו מקודם בברכת שהכל ע"י שתיית מים ויכוון גם על זה ועי' באריכות בס' מגיד תעלומה. וכמדומ' לי שבס' לי קוטי חבר ממס' נדה, כתב בשם הגאון בעל החתם סופר ז"ל שעמד בזה:

שיהנה מן העו"הז בלא ברכה וכו'. (ועי' בשפ"ח לקמן ל"ו ע"א לרש"י ד"ה דאית). ודע דבדיוק אמר שיהנה "מן "עו"הז, ולא אמר שיהנ' שבעו"הז, לפי שהנהנה בברכה, לא חיסר במה שאכל או שתה, דהא אדרבה הוסיף שפע וברכה, משא"כ הנהנה בלא ברכה, הרי חיסר, כדלקמן גוזל קב"ה וכנסת ישראל, הרי זה נהנה מן העו"הז, ולא הניח אחריו ברכה. ומכאן י"ל הא (דלקמן כ' ע"א) האומר חובטובו הרי זה ת"ח, "ומטובו ה"ז בור עיי"ש:

מאי תקנתי'. פי' מאחר שאמר הנהנה בלא ברכה "מעל, והא במעילה תקנתי', שישלם קרן וחומש, אבל הכא מאי תקנתי':

כאילו נהנה מקדשי שמים. שיש מעילה בקדשי מזבח, ויש מעילה בקדשי בדק הבית (רמב"ם ריש ה' מעילה):

אלא אמר רבא. ילך אצל חכם מעיקר' וילמדנו ברכות. גירס' שלפנינו "רבא, ובהלכות גדולות גרס רבה, וי"ל לפי שיטתם, דהא רבה ורבא ס"ל (בר"ה כ"ט ע"ב) שגזרו בשבת בשופר ולולב ומגילה, שמא ילך אצל חכם ללמדו הענין או "הברכה (ועי' סוכה מ"ב ע"ב ומגילה ד' ע"ב) ועי' במהרש"א ח"א:

ר' לוי רמי כתיב לה' הארץ ומלואה וכתיב והארץ נתן לבני אדם. והא דלא רמי מקרא (דברים י' י"ד) הן לה' אלקיך השמים ושמי השמים הארץ וכל אשר בה, די"ל דעדיף למיפרך פסוקי תהלים דידי' אדידיה:

דף ל"ה ע"א רש"י ד"ה כיצד מברכין וכו' חוץ מן (א) היין שמתוך חשיבותו קבעו לו ברכה לעצמו (ב) וכן הפת עכ"ל:

א היין שמתוך חשיבותו וכו'. דאית בי' תרתי סעיד ומשמח (לקמן עמוד ב'). א"נ כרש"י לקמן מ' ע"ב ד"ה חוץ, שגורם הרבה ברכות לעצמו, בקידוש ובהבדלה וברכת חתנים (ועיין ט"ז סי' ר"ב סק"ה):

ב וכן הפת. פי' דאישתנא לעלויא (כדלקמן ל"ו ע"א) הכא אית לי' עלויא אחרינא בפת עיי"ש:

רש"י ד"ה בורא מיני דשאים. לפי שיש בכלל פרי האדמה דשאים וזרעים כגון (א) קטניות (ב) ור' יהוד' בעי (ג) היכר ברכה לכל מין ומין עכ"ל:

(**א**) קטניות. "קטניות, הם פולים ואפונים והלוביא והשומשן וזולתם מן הדומה להם (פי' משניות לרמב"ם פאה פ"א מ"ד), ואורז ודוחן ג"כ מיני קטניות הם (רש"י ר"ה י"ג ע"ב). ומה שפרש"י וזרעים כגון קטניות לאו דוק', דה"ה חטים לר' יהוד' כמבואר בדבור שאחר זה ודו"ק:

ב ור' יהוד' בעי היכר ברכה לכל מין ומין. פי' דר' יהוד' ס"ל על פרי האדמה "דירקות דהיינו מיני "דשאים, מברך בורא מיני דשאים, ועל פרי האדמה דזרעים, כגון הכוסס "חמשת "המינים וכל מיני ש"קטניות, מברך בורא מיני זרעים (כדלקמן ל"ז ע"א) לא קשי' הא דתני' הכוסס את החטה מברך בורא מיני זרעים ר' יהוד' היא עיי"ש, ועיין שפ"חכ לרש"י (לקמן ל"ז ע"א) ד"ה הא ר' יהוד', מה שיש לדקדק בזה:

ג היכר ברכה לכל מין ומין. דיליף (לקמן מ' ע"א) מדכתיב ברוך ה' יום יום וכו', הכי נמי כל מין ומין תן לו מעין ברכותיו:

רש"י ד"ה קדש הלולים. (א) בנטע רבעי כתיב וכו' (ב) כשתאכלנו בשנה ד' שהוא מותר באכילה עכ"ל:

(**א**) בנטעי רבעי כתיב. (ויקרא י"ט כ"ג) וכי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל וערלתם ערלתו את פריו שלש שנים יהיו לכם ערלים לא יאכל, ובשנה הרביעית יהיה כל פריו קדש הלולים לה', ובשנה החמישית תאכלו את פריו להוסיף לכם תבואתו אני ה':

ב כשתאכלנו בשנה ד' שהוא מותר באכילה. פי' דהא הני שני הלולים שטעון באכילתו, בשנה רביעית כתיבי, שאז מתחילין להיות מותר באכילה, וקודם שנה רביעית, ערלה

היא, ולית בה אפילו היתר הנאה. והא דבשנה רביעית מותרין הפירות באכילה, מבואר בירושלמי דמעשר שני בפרק בתר', דאית' התם דף נ"ו ע"א, כתיב ובשנה החמישית תאכלו את פריו להוסיף לכם תבואתו, ר"י הגלילי אומר הרי את כמוסיף פירות החמישית על פירות הרביעית, מה פירות חמישית לבעלים, אף פירות רביעית לבעלים (עיין כסף משנה פ"ט מה' מעשר שני ה"א). ולפי דברי ר' יוסי הגלילי שבירושלמי מיושב דלא נימא הני שני הלולים דהיינו ברכה לפניהם ולאחריהם שטעון באכילתו, דוק' בשנה רביעית כתיבי וכמו החילול, ולפי הירושלמי הרי מוסיף פירות החמישית על פירות הרביעית גם לענין ברכה, דמהרביעית ואילך צריך ברכה:

רש"י ד"ה האי מבעי לי'. (א) הלולים לשון חלולים וכו' הוציאו לחולין ע"י פדיון (ב) אם באת לאכלו חוץ לירושלים והו' עכ"ל:

א הלולים ל' חלולים. והא דדרשינן הלולים כמו חלולים, אמרינן בירושלמי פאה פ"ז ה"ה וכן מ"ש פ"ה ה"ב אית' לא מתמנעים רבנן בין ה"א לחי"ת, והטעם שהם ממוצא אחת, באותיות אחה"ע (תוס' יו"ט פאה פ"ז מ"ו), וכעין זה ריש מועד קטן משקין בית השלחין, דהוא ל' משלהי ולעי עיי"ש (מפרשים):

ב אם באת לאכלו חוץ לירושלים. ענין זה מפורש ברמב"ם פ"ט מה' מעשר שני, לפי שנטעי רבעי דין מעשר שני יש לו עיי"ש:

רש"י ד"ה שאין אומרים. הלוים שיר של קרבן במקדש אלא על היין כשמנסכין נסכי מזבח עכ"ל, ולא על כל נסכים, דז"ל הרמב"ם ה' כלי מקדש ה"ב, ומתי אומרי' הלוי' שירה, על כל עולות ציבור החובה, ועל שלמי עצרת בעת ניסוך היין, אבל עולות נדבה, שמקריבין הציבור לקיץ למזבח, וכן הנסכים הבאין בפני עצמן, אין אומרין עליהן שירה עכ"ל. ובירושלמי תענית פ"ד ה"ה אית', דר' יוחנן ס"ל אומרים שירה בלא נסכים, ור"ל אמר א"א שירה בלא נסכים (י"ע):

רש"י ד"ה חד תני כרם רבעי, בכ"מ שיש במשנה נטע רבעי תני איהו כרם עכ"ל, כגון במס' מעשר שני פ"ה, דבשלש משניות הראשונות תני כרם רבעי, ובמשנה ד' תני נטע רבעי, וכן שם במשנה י', כיצד היה הוידוי, בערתי הקודש מן הבית, זה מ"ש ונטע רבעי עיי"ש, ועיין בתוס' יו"ט פאה פ"ז מ"ו, וברמב"ם ה' מעשר שני פ"י כתב, כל שהוא חייב בערלה יש לו רבעי עיי"ש, הרי שפסק כמ"ד נטע רבעי. ולמ"ד כרם רבעי יש לדקדק ממשנה (בכורים פ"ב מ"ו) אתרוג שוה "לאילן בג' דרכים בערלה "וברבעי ובשביעית (ועי' בגרש"ש) ודו"ק:

רש"י ד"ה הניח' אי יליף ג"ש. דריש למלתיה בג"ש וכו' עכ"ל, פי' הא דאחלי' והדר אכלי') דריש מג"ש:

רש"י ד"ה חייב בעוללות וכו' איזהו עוללות כל שאין להן פסיגין לא כתף ולא נטף וכו' עכ"ל, הנה "פסיגין "וכתף חדא מילתא היא, כמפורש ברש"י (דברים כ"ד כ"א). ודע פסיגין, מפורש בפני משה שם בירושלמי, ובשפתי חכמים על פרש"י שם (דברים כ"ד) דז"ל שרביט אמצעי שבאשכול קרוי' שדרה, שדומות לשדרה של אדם, שמחברת את הצלעות, וכן מחוברים לו אשכלות קטנות הנקראין פסיגין, ופסיגין לשון חתיכה, דניתח "לנתחיו, תרגום ירושלמי מפסיק יתיה לפסיגין, וכשהפסיגין שוכבים זה על זה, דומות כמשאוי השוכבת על כתפות של אדם, לכך קרוי כתף, ונטף, הם גרגרי ענבים המחוברים הרבה בסוף השדרה וניטפין למטה, (עוללות מל' עולל ויונק), ומי שאין לו את כל אלה, אלא שורה יחידי' של ענבי' קרוי עוללות:

רש"י ד"ה שבעת מינין. האמורים בארץ, חטה ושעורה וגו' וסמיך לי' ואכלת ושבעת וברכת עכ"ל, פי' בענין שבח של הארץ, כתיב לישנ' דקרא (דברים ח') (ז) כי ה' אלקיך מביאך אל ארץ טובה ארץ נחלי מים עינות ותהומות יוצאים בבקעה ובהר, (ח) ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש, (ט) ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם לא תחסר כל בה ארץ אשר אבניה ברזל ומהרריה תחצוב נחשת, (י) ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלקיך על הארץ הטובה אשר נתן לך. והנה מכאן משמע דאף ברכה אחת מעין שלש דאוריית' היא, ועיי' בשפ"ח לקמן ע"ב רש"י ד"ה אוזוקי עיי"ש, וכן משמע מפרש"י לקמן ל"ט ע"א ד"ה בצר עיי"ש, וכן כ' הרשב"א והרא"ש והטור (עי' ט"ז סי' ר"ח סק"ג ומנחת חינוך סי' ת"ל):

רש"י ד"ה שכן טעונים בכורים (א) דהכי אמרינן (במנחות פ"ט ע"ב) נאמר בבכורים אשר תביא מארצך וכו' (ב) מה להלן שבח הארץ וכו' עכ"ל:

(**א**) דהכי אמרינן במנחות נאמר בבכורים אשר תביא מארצך וכו' אף כאן שבח הארץ עכ"ל, הנה שם (במנחות פ"ד ע"ב) מבואר דהא דאין מביאין בכורים אלא משבעת המיני', ילפינן לה מדכתיב ולקחת מראשית, ודרשינן מראשית ולא כל ראשית, אבל מהך דרשה מה להלן שבח הארץ, ילפינן מינה דמביאין משבעת המינים אפילו מתמרים שבהרים עיי"ש, ומפרש"י כאן משמע דהא דמביאין מז' מינים, ילפינן לה ממה להלן שבח הארץ ודו"ק:

ב מה להלן שבח הארץ. מבואר ממה שהעתקתי הפסוקים לעיל בד"ה שבעת המינין דכתיב כי ה' אלקיך מביאך אל ארץ טובה וגו' עיי"ש:

רש"י ד"ה לאחר ברכה. הרי הוא לבני אדם עכ"ל, ועיין ברשב"א כאן בשם הירושלמי, שמפרש אמרת לה' אדני אתה טובתי בל עליך (תהלים ט"ז) פי' אם אכלת וברכת, כביכול משלך אכלת עיי"ש, ויש לפרש בזה הרבה פסוקים:

תוס' ד"ה כיצד וכו' והכי נמי שייך הכא לברך על כל דבר ודבר וכו' עכ"ל. צריך לגרוס והכי נמי שייך "הכי לברך על כל דבר ודבר, ורצה לומר לעיל במתניתן בפרק מי שמחו, לא איירי אלא בפת, דאין לך מן התורה אלא בר"המז, וברכה א' מעין ג' לקצת הפוסקים (הגרש"ש):

תוס' ד"ה אחלי' והדר אכלי'. תימ' (בקידושין נ"ד ע"ב) גמרינן לא' קדש קדש ממעשר שני וכו' וי"ל אי לאו קרא דהלולים (ב) הוי אמינ' דאדרב' נילף לחומר' קדש קדש (ג) משביעית ואין לו פדיון וכו' בזמן (ד) שמעשר שני נוהג כמו בשנה ראשונה ושני' ורביעית וחמישית לשמיטה וכו' עכ"ל:

(**א**) קדש קדש ממע"ש. דפריך התם מ"ט דב"ה, דס"ל כרם רבעי יש לו חומש ויש לו ביעור, ומשני דגמרי קדש קדש ממעשר שני, דבכרם רבעי כתיב קדש הילולים לה', ובמעשר שני כתיב וכל מעשר הארץ וגו' לה' הוא קדש לה', וא"כ כמו שילפינן קדש קדש לענין חומש ביעור, ה"נ נילף לענין חילול, דהא אין ג"ש למחצה (מהרש"א). והנה רש"י פי' שם (בקידושין נ"ד) ויש "לו חומש, המחלל פירותיו להעלות הדמים לירושלים, צריך להוסיף חומש "ואפילו "בעליו עכ"ל, והנה באחר שאינו בעליו, לא מצינו כלל חומש, אלא כשהבעלים פודין, וא"כ מאי "אפילו "בעליו ודו"ק:

ב הוי אמינ' דאדרב' לילף לחומר' קדש קדש משביעית וכו'. פי' דהא לקולא ולחומר', לחומר' מקשינן, כמ"ש תוס' פסחים מ"ו ע"ב ד"ה ס"ד:

ג משביעית ואין לו פדיון. דשביעית אין לו פדיון, אלא תופס דמיו (קידושין נ"ח ע"א) עיי"ש:

ד שמעשר שני נוהג כמו בשנה א' וב' וכו'. מפורש ברש"י דברים כ"ו י"ב:

תוס' ד"ה שאין אומרי' שירה אלא על היין וכו' אבל ודאי מצינו שירה בלא יין כגון הלל שבשחיטת פסחים וכו' עכ"ל, פי' והלל זה שבשחיטת פסחים ג"כ הלוים אמרו (תוס' פסחים ס"ד):

תוס' ד"ה ולמאן דתני כרם רבעי וכו' ועתה קיי'לן דבכרם נוהג ולא בשאר אילנות דכל המיקל בארץ הלכה כמותו בח"ל (לקמן ל"ו ע"א) וכו' וכן מפורש בשאלתות דרב אחאי עכ"ל, ז"ל שאלתות פ' קדושים סימן ק', מאן דמחייב ברבעי בשאר אילנות, תאני נטע רבעי, ומאן דפטר שאר אילנות, תאני כרם רבעי, ומאן דאית ליה פרדיסא שוה מאה זוזי,

פריק ליה בשוה פרוטה ושפיר דמי' לן כשמואל דאמר הקדש שוה מנה שחיללו על שוה פרוטה מחול, ואע"ג דשמואל קאמר דאיעבד, ה"מ בזמן שב"המק קיים, אבל בזמן שאין ב"המק. קיים אפילו לכתחלה גמי, מההוא דאחרים נכסי' בפומבדיתא, וכד מפריק ליד, מחייב לברוכי אשר קדשנו במצותיו וצונו על פדיון הכרם, דאר"י אמר שמואל על כל המצות מברך עליהם עובר לעשייתן, ומיחייב למיקלייה לדמי פרקניה עכ"ל השאילתות. ובשאלתות שכ' מיחייב לישרוף לפרוטה של הפדיון, ותוס' כ' ששוחקו לפרוטה ומטילו לנהר, לא פליגי אהדדי. ומה שכתבו התוס' "ועתה קיי"לן וכו', פי' במעדני יו"ט ר"ל בזמנינו ובמקומינו. ומה שכתבו התוס' שוה פרוטה, יש מוחקין מלת "שוה דצריך לפדות בכסף שיש עליו צורה. וכתב הרא"ש וצריך לפדות אחר הבצירה עיי"ש:

תוס' ד"ה ואתי' נמי זית וכו' דפרט בכרם היינו לקט משא"כ זית דאין בו לקט וכו' עכ"ל, ומה שכתבו התוס' דפרט בכרם היינו לקט, פי' דהא בלקט של תבואה כתיב (ויקרא י"ט ט') ולקט קצירך לא תלקט, ובפרט של כרם כתיב (שם פסוק י') ופרט כרמך "לא "תלקט, הרי דבתרוייהו כתיב לא תלקט, ומה שכ' התוס' זית אין בו לקט, עי' בשפ"ח לגמר' ד"ה מה לכרם:

דף לה:

ע"ב גמר' כל הנהנה מע"הז בלא ברכה כאילו גוזל לקב"ה ולכנ"י, שנאמר גוזל אביו ואמו וכו'. כאן דרש' הקרא לענין "נהנה "בלא "ברכה, ורש"י פי' שם (משלי כ"ח כ"ד) "המחטיא "את הרבים גוזל הקב"ה שמפריד ממנו בניו וגוזל מהם טובה עכ"ל, אבל רש"י סנהדרין ק"ב ע"א ד"ה אין אביו אלא הקב"ה, פרש"י ואין גזילה כלפי מעלה וכלפי כנסת ישראל, אלא זו בלבד, שמונע מלברך כנסת ישראל הוא גוזל לקב"ה וכו', ועיין היטב בפרש"י ודו"ק:

ואין אמו אלא כנ"י וכו' ואל תטוש תורת אמך. ושם (משלי א' ח') פרש"י אמך, אומתך כנסת ישראל, כמו (יחזקאל י"ט) מה אמך לביאה עיי"ש. ובמהרש"א מפרש, דהרמז אמך, זו כנסת ישראל, כמספר "ישראל" שנמטרי' תקמ"א, וכן אמך" גמטרי' תקמ"א, שהכ"פ פשוטה, הוא ת"ק במנצפ"ך עכ"ל:

כנסת ישראל. פי' אומה ישראלית בכללה (ר"י):

חבר הוא לאיש משחית וכו' חבר הוא לירבעם בן נבט וכו'. פי' ששאר חוטא דבידו לשוב בתשובה, אין להקרא אותו "לאיש "משחית, דשמא ישוב בתשובה, וגדול בעל תשובה וכו', משא"כ ירבעם החטיא את הרבים דאין מספיקין בידו לעשות תשובה (אבות פ"ה מי"ח), נקרא "איש משחית:

כתיב ולקחתי דגני ואספת דגנך. דגני אדגנך פריך (מפרשים):
וכתיב ואספת דגנך לא קשי' כאן בזמן שישראל עושין רצונו של מקום. י"ל דאית' במדרש רבה פ' אמור, כשבני אדם אינן זוכין לגשמים, אז גשמים יורדין בזכות הבהמה, לפי שהכפירים שואגים לטרף ולבקש מאל אכלם, שאם אדם חטא בהמה מה חטאה, ובזכות הבהמה, בני אדם מתפרנסים, דכתיב "אדם "ובהמה "תושיע "ה', אדם בזכות בהמה עיי"ש, והיינו דכתיב אם בחוקותי תלכו וגו', אז ונתתי גשמיכם בעתם, ג"שמיכם דייק', ולא יהיו גשמי בהמה (שמעתי). ומכאן י"ל (ישעי' א' ג') "ידע "שור קנהו "וחמור "אבוס "בעליו, ר"ל השור והחמור יודעים ומכירים, שזה שקנה אותם, הוא אדוניהם, ותמיד הם עומדים על אבוס בעליהם, ומשל בעליהם הם אוכלים, אבל ישראל "לא "ידע עמי "לא "התבונן, שפעמים הדבר להיפך, שהשור והחמור נותני' לאדוניהם לאכול, והאדון עומד ואוכל באבוס השור והחמור, כגון שאדם בזכות בהמה תושיע ה' לתת אכלם בעתו. והיינו דמשני הש"ס בזמן שישראל עושין רצונו של מקום, אז ואספת דגנך דייק', ולא יהי' דגן שצמח בזכות הבהמה, אלא שצמח לך בזכותך. ויש עוד מדרגה למעלה מזה, דלא שצמח לו לבדו בזכותו, אלא שעושה כ"כ רצונו של מקום שאף אחרים מתפרנסים בזכותו, ולמדרגה זו מלאכתו נעשית ע"י אחרים, שנאמר ועמדו זרים ורעו צאנכם, והוא מצד מדה כנגד מדה, לפי שאחרים מתפרנסים בזכותו, ולפי"ז מבואר בזה תירוצו של תוס' ד"ה כאן, דאין כאן סתירה מהך דהכא להא דלקמן:
אמר אביי הרבה עשו כר' ישמעאל ועלתה בידם וכו'. וכעין זה נהג אביי מנהג דרך ארץ, שעסק בתורה ובגמ"ח כדאית' (ר"ה י"ח ע"א):
א"ל רבא לרבנן במטותא מינייכו וכו'. י"ל לפי שרבא הקפיד בהפסקות מתורה אפילו לתפלה, כדאית' (שבת י' ע"א) רבא חזייה לר' המנונא דקא מאריך בצלותי' אמר מניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה עיי"ש, לכן היה צריך להזהיר לתלמידיו כאן בדבר זה:
אמר רבה וכו' משום ר' יהוד' ב"ר אלעאי בא וראה שלא כדורות הראשונים דורות האחרונים וכו'. י"ל לפי מה שכתב הרא"ש כתובות דף י"ז פ"ב סימן ה', ר' יהוד' בר אלעאי תורתו אומנתו היה, ולא היה לו עסק אחר אלא ת"ת עיי"ש, וכעין זה אית' באבות דר' נתן פכ"ח, ר"י בר אלעאי אומר כל העושה ד"ת עיקר וד"א טפל, עושין אותו עיקר בעו"הז, דרך ארץ עיקר וד"ת טפל, עושין אותו טפל בעו"הז, ולפי"ז היינו דשפיר הוכיח ר' יהוד' בר אלעאי לאנשי דורו, דורות ראשונים עשו תורתן עיקר ומלאכתן טפל זו וזו נתקיימו בידן וכו':

טרקסמון. פי' שער (תוס' גיטין פ"א), א"נ דרך הכבושה מחוץ ליכנס לפנים והוא ל' יון (רש"י שם):

אשתני לברכה. פי' לברכת עילו יא, דהיינו לברכה שהיא פרטיות, דברכת פרי הגפן, היא פרטיות נגד פרי העץ, כדאית' גבי פרי האדמה נגד ברכת שהכל (עיין צל"ח לקמן ל"ו ע"א לרש"י ד"ה דאשתני וגרע, ועי' בשפ"ח לריש פרקין):

והרי שמן. היינו שמן זית, דאשתני לעלויא, דהא עיקר הפרי לשמן נטעוהו כפרש"י לקמן ל"ו ע"א ד"ה הכא. ובנוסח כתב יד גרס' והרי שמן זית:

ולא אשתני לברכה דא"ר יהוד' וכו' ור' יוחנן שמן זית מברכין עליו בפ"הע. והא דהבי' מר' יוחנן ולא הביא ממשנה גופ', דתנן חוץ מן היין בלבד, ש"מ דשמן לא אשתני לברכה, די"ל לפי שר' יוחנן אמר בפירש שמן זית מברכין בפ"הע, משא"כ על מתני תן איכ' למימר, דא"ר יוחנן גופא אין למדין מן הכללות, אפילו במקום שנאמר בו חוץ (קדושין ל"ד ע"א):

באומר כל הזן עלי. פי' דהפרש יש בין זן ובין מזון, כי "זן הוא הפועל, כמו הזן את הכל, "ומזון, מפועל שם הוסיף מ"ם כמו משכן מקדש וכו', וחמשת המינים הם בעלי שם, שעיקר המזון מהם (ר"י):

דנגרריה ללבי'. פי' גורר ומביא תאוה לאכול (טור אור"ח תע"א). ובערוך ערך גרד ז"ל דגריד, מחלישו ומרעיבו ונותן לו תאות המאכל עיי"ש, ולפי שהלב הוא החומד, שייך שפיר הל' דנגרריה ללביה. ולפי"ז היינו דכתיב שביע' בלב (בראשית י"ח ה') וסעדו לבכם עיי"ש בפרש"י, וכן (תהלים ק"ג) ולחם לבב אנוש יסעד, ר"ל הלב יסעד ואינו מתאוה ואינו חומד עוד:

וניכול מצה "טפי. משמע דמצוה לאכול מצה "טפי, ובש"ע סי' תע"א כתב כדי שיאכל מצה "לתיאבון עיי"ש, די"ל כשאוכל מצה לתיאבון ודאי אוכל טפי, ודא ודא אחת היא. והטעם כמו שכתבתי בשפ"ח לקמן ל"ט ע"ב לרש"י ד"ה, אכולה שירותא עיי"ש:

א"ל לכשיבוא אליהו ויאמר אי הויא קביעותא וכו'. פי' דעכשיו אין בידינו להכריע בדבר. ואפשר מדכתיב "ואכלת ושבעת וברכת וגו', והנה כ"ז שאדם מרבה לאכול, הוא נשבע יותר, משא"כ ביין הוא להיפך, פורתא סעיד, טובא גריר, ואין מסתבר דעל שתיית מעט יברך בר"המז, ועל שתיית הרבה לא יברך, הלא חיובו להיכן הלך, לכן אין בידינו להכריע:

אילימ' דקא שתי לי' אזוקי מזיק לי' וכו'. ואינו מברך כלל (ש"ע ר"ב ס"ד), שאין זה דרך הנאה (מעדני יו"ט). וברמב"ם פ"ח מה' ברכות ה"ב כתב כששותה שמן בעצמו מברך שהכל וכו', וכבר הקשו עליו נושאי כליו עיי"ש:

הסך שמן של תרומה משלם הקרן ומשלם החומש. ואע"ג דכתיב כי "יאכל קדש, אפ"ה מחייב אסיכה, דסיכה בכלל שתי', דכתיב ותבוא כמים בקרבו וכשמן בעצמותיו, ושתי' בכלל אכילה, ואין זו דרשה גמור', רק אסמכת' היא, אלא לענין תשלומי' חומש, כח ביד חכמים לחייבו לשלם (תוס' יו"ט תרומות פ"ו מ"א), והיינו טעמ' דאינו מברך אסיכה:

ומשלם החומש. היינו שהחלק החמישית יהי' תוס' על הקרן כר' יאשי' בב"מ דף נ"ד (התורה והמצוה):

דקא שתי לי' ע"י אניגרון. פי' ואית' בירושלמי בפ"ב דמעשר שני ה"א, שמן אין דרכו לשתות כ"א ע"י הנגרון (י"ע). וז"ל ש"ע ר"ב ס"ד, אם שתה שמן זית מעורב עם מי סלקיא, הנקרא אניגרון, שאז אינו מזיק, אדרבה הוא מועיל לגרון, אם הוא חושש בגרונו, הוה לי' שמן עיקר, ומברך עליו בפ"הע, ואם אינו מתכוון לרפואה, אלא לאכילה, הוי לי' אניגרון עיקר, ואינו מברך אלא אניגרון ברכת שהכל רמ"א), ובמ"א כתב שמברך בפ"הא:

דף ל"ה ע"ב רש"י ד"ה גוזל להקב"ה. את ברכתו עכ"ל, בדרך דרש י"ל שגוזל את הברכה שהיה הקב"ה מברך לישראל, אם היה מברך על הנאתו, ואת הברכה זה שמתאוה לה אבינו שבשמים, גוזל להקב"ה, והיינו שפרש"י שם (משלי כ"ח כ"ה) גוזל להקב"ה שמפריד ממנו בניו, וזה ג"כ מה שפרש"י (סנהדרין ק"ב ע"א) שמונע מלברך כנסת ישראל הוא גוזל להקב"ה, ועיין שפ"ח לגמר' ד"ה כל הנהנה:

רש"י ד"ה לכנסת ישראל. "שכשחטאו הפירות לוקין עכ"ל, ויש גורסי' "כשחוטאין הפירות לוקין. וכ' במהרש"א כי הברכה מוריד טעם ושפע וברכה לפירות שמברכין עליהן עיי"ש. ומכאן י"ל טעם לדברי מ"א סי' קס"ט סק"ו, במי שיודע בעני שאינו מברך, לא יתן לו אפילו כדי לקיים מצות צדקה עיי"ש, די"ל דמאחר שעני זה אינו מברך, א"כ נכסי ב"הב לוקין, ולא יהי' לב"הב הזה ליתן צדקה, וא"כ סוף סוף יתבטל מצות צדקה, לכן טוב שיתבטל מצות צדקה עכשיו, כשעני זה עדיין לא חטא להנות בלא ברכה:

רש"י ד"ה הנהג בהם. עם דברי תורה עכ"ל, בדרך דרש י"ל כמו שאתה מקיים ואספת דגנך בשמחה, ואין אתה מניח מלאסוף דגנך, כך הנהג בהם בדברי תורה מנהג דרך ארץ, ומשם תלמד, וכעין דכתיב (משלי ב') אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה אז תבין יראת ה', (וכעין שפי' דברים כ"ד כ"ה עיי"ש), ועלה קאמר ר"ש בן יוחי לשיטתי' שהיה מבני עלי', "אפשר "אדם "חורש "בשעת "חרישה וכו', פי' שלא תהי' תורה אלא כחורש

או אפילו כקוצר ודש וזורה בתמי', דא"כ "תורה "מה "תהי' "עליה, פי' איזה מעלה של אהבה יהי' אז לתורה, ומשלי רק בעובד מיראה קאי:

רש"י ד"ה מנהג דרך ארץ. שאם תבוא לידי צורך הבריות סופך ליבטל מד"ת עכ"ל, דאם אין קמח אין תורה. א"ג שאם צריך למחזיק תורה, אז יטול המחזיק, חצי שכר תורתו (כרמ"א יור"ד רמ"ו ס"א). ועל דרך דרש זה י"ל לפי שנאמר "לא "ימוש "ס"ת "הזה "מפיך, "יכול פי' דיכול להיות ממש אדברים ככתבן, שכל התורה שלמדת שלך היא, דלכן ת"ל "ואספת "דגנך, ולא תצטרך למחזיק תורה וכו':

רש"י ד"ה יומי ניסן. ימי הקציר עכ"ל, פי' דלאו חודש ניסן קאמר, אלא מימי תקופת ניסן, שהוא ימי הקציר של שעורין וחיטי", וכן ביומי תשרי, מיומי תקופת תשרי קאמר (מ"א):

רש"י ד"ה ביומי תשרי. דריכת הגיתות והבדים עכ"ל, וכן הוא זמן חרישה וזריעה (מ"א).

ועי' תוס' ב"ב כ"ח ע"א ד"ה חזקת, שכתבו שכל העולם דורכים בזמן לקיטה, אבל יש בני אדם שמצניעים לכל השנה ודורכים מעט מעט עכ"ל, ולפי"ז י"ל היינו דא"ל רבא לתלמידיו, שיהיו קוצרים ודשים ודורכים, בזמן הקצירה ודישה ודריכה, ולא יהיו מצניעים לכולה שתא מעט מעט, כי היכי דלא תטרדו במזונייכו כולה שתא:

רש"י ד"ה אין הטבל מתחייב במעשר. מן התורה, אבל אכילת קבע אסור לאכול מדרבנן עכ"ל, ועיין בביצה ל"ה ע"א, וברמב"ם פ"ו מה' מעשר ה"ג, ועיי' תוס' ד"ה דרך, והענין מבואר בתפארת ישראל מעשרות פ"א סי' נ"ג דז"ל, ג' פרקים יש לחיוב המעשרות וסימנך שעינ"ק, א) "עונת "המעשר, כדאית' בפרקן דכולן אם תלשן קודם לעונה שנזכר בכל א' וא' פטור ממעשרות, ב) "נגמר "מלאכתן, דאם תלשן אחר עונת המעשר הנ"ל, מותר לאכול מהן עראי עד שיגמר מלאכתן, כפי המבואר בכל א' וא' בפרקן, והיינו גרנן למעשרות, וכשנגמר מלאכתן וכו' גם ארעי אסור לאכול מהן, ג) "קבע "למעשר, דאם אינו רוצה למוכרן בשוק אלא להוליכן לביתו אז גם אחר שנגמר מלאכתן מותר לאכול מהן עראי עד שיוקבע למעשר, ע"י א' מז' דברים, וסימנך 'כ'ש'מ'ח"ת א"ם, "כבוש "שבת "מקח "חצר "תרומה "אור "מלח, ומיהו כל ז' דברים הללו קובעין רק מדרבנן, ומן התורה לא הוקבע לתרומ' ולמעשר רק כשהכניסו לביתו ממש, וכשאכל טבל אח"כ לוקה, אפילו כשאכל רק כזית עראי עכ"ל:

רש"י ד"ה זית איקרי. והוה לי' בורא פרי הפרי שהפרי קרוי זית וכו' עכ"ל, רצה לומר שהפרי של הזית, הוא השמן, וזהו נעשה ע"י אדם שסוחט הזיתים ועשאן שמן (מלא הרועים). ומה שפרש"י ואין זו בריאת שמים כי בידי אדם הוא בריאה זו, עיין רש"י לקמן ל"ט ע"א ד"ה אגור בתוכו, שהשמן מזומן לצאת מן הזית, ואגור בתוכו כמשקה בענבים

ולא נבלע בפרי כמשקה תפוחים עיי"ש, משמע קצת דשמן ויין לא הוה כ"כ בידי אדם. ועיין ברא"ש קו' הרר"א ממיץ. ועי' בברכת הפת המוציא לחם מן הארץ, הא הלחם ג"כ נעשה בידי אדם ודו"ק:

רש"י ד"ה אי הכי. (א) דזיין וסעיד מזון הוא וניברך עלי' ג' ברכות (ב) ואנן אמרינן (לקמן ל"ז ע"א) כל שהוא מז' המינין ולא מין דגן חכ"א ברכה אחת עכ"ל:

(**א**) דזיין וסעיד. רש"י נקט תרתי זיין "וסעיד, ובגמר' נקט "סעיד בלבד ודו"ק:

ב ואנן אמרינן לקמן וכו' חכ"א ברכה אחת. ויש לדקדק הא הש"ס (לקמן מ"ד ע"א) מפרש דחכמים ילפי לה מקרא, דארץ הפסיק הענין, ופרש"י שם ואכלת ושבעת וברכת "אלחם בלבד קאי, ולא על כל ז' מיני עיי"ש, וא"כ מאי משני הש"ס לא קבעי אינשי סעוד' עלוי', והא אפילו קבע אינשי סעודתי' עלי', האיך יברך ג' ברכות, הא התורה לא כתב לה ג' ברכות, ועי' רש"י לעיל ע"א ד"ה שבעת ובשפ"ח שם ודו"ק:

רש"י ד"ה אוזוקי מזיק, לגופיה ואין זו אכילה שטעונה ברכה דגבי ברכה ואכלת כתיב עכ"ל, פי' כמו גבי חומש, דכתיב "כי שיאכל "קדש, ודרשינן פרט מי שאוכל תרומה שמזיק לו, שפטור מתשלומי חומש, וא"כ הכי נמי גבי ברכה, דכתיב "ואכלת "ושבעת "וברכת, נימא פרט למזיק, שפטור מברכה. ודע דמכאן ג"כ משמע שרש"י ס"ל ברכה א' מעין ג' הוה מדאוריית', דאכלת ושבעת וברכת אכולה ז' מינים קאי, דאל"כ האי ואכלת אין מקום בפרש"י כאן, אלא דכל הנהנה מעו"הז בלא ברכה, וכאן לא נהנה, אלא ואכלת אכולהו קאי, וברכה לפניו ידעינן מכח ק"וח כשהוא שבע מברך כשהוא רעב לא כ"ש, ועכ"פ ק"וח מדרבנן הוא, ולכן כתב רש"י דלאו אכילה מיקרי, וליכ' ג"כ ק"וח (ר"י):

רש"י ד"ה משלם את הקרן. כשאר מזיק את חבירו בממונו עכ"ל, פי' כמו שאר מזיק חבירו צריך לשלם "מעידיות שבנכסיו כל הנזק (חושן משפט שפ"ט ס"ב), הכי נמי:

רש"י ד"ה ואין משלם חומש. דגבי חומש אכילה כתיב ואיש כי יאכל קדש בשגגה וכו' פרט למזיק עכ"ל, עיין (יומא פ' ע"ב) שפרש"י שם פרט למזיק את "התרומה, אבל ברמב"ם פ"י מה' תרומה הי"א כתב ולא שיזיק את "עצמו, ועי' רמב"ם שם הלכה י' ודו"ק. ורמז לדבר "יאכל "קדש עם הכולל, בגמטרי' כמנין "פרט למזק":

רש"י ד"ה ע"י אניגרון. מין מאכל הוא (א) ונותנין לתוכו שמן (ב) ושנוי במשנה בכמה מקומות עכ"ל:

(**א**) ונותנין לתוכו שמן. ורש"י בעצמו ובכבודו ז"ל פי' עוד באופנים אחרים, דז"ל רש"י שבועות כ"ג ע"א ד"ה ודילמ' ע"י אניגרון שהוא מין מאכל כדתני' בתוספת' דביצה הביאו לפניו אניגרון ואכסיגרון ועליהן "פילפלין שחוקות ורגילין לתת לתוכן "יין כדתני'

בתוספת' דדמאי או תרומות יין לתוך אניגרין ואכסיגרון. וז"ל רש"י יומא ע"ו ע"א אניגרון מין מאכל שנותנין בו יין, ובכמה מקומות שנינו "בתוספת' אניגרון ואכסגרון שנותנין בו "יין "ושמן. ובערוך פי' אניגרון הוא תבשיל של מרק עשוי מיין מעורב בציר דגים:

ב ושנוי במשנה וכו'. פי' במשנת ר' חייא ור' אושעי' דהיינו בתוספתא ובבריית' אבל לא במשנה (ר"י עמדין):

רש"י ד"ה מיא דסלקא. מים דשלקו בהן תרדין עכ"ל, תרדין בליטי"ש בלע"ז (ערוך ערך הרת). סילקא, פי' בערוך (ערך אכסגרין) בלע"ז בליטי"ן, ובלשון יוני הוא ציר מעורב בחומץ עיי"ש:

תוס' ד"ה כאן בזמן שישראל עושין רצונו של מקום. נאמר ואספת דגנך וא"ת וכו' וי"ל (א) דמיירי ודאי שעושין רצונו (ב) אבל אין עושין רצונו כ"כ דאינן צדיקי' גמורים ועוד י"ל (ג) דפליג לי' אהא דלקמן שבא לפרש מה בין עושין ואין עושין והכא בעושי' ואין עושי' כי הדדי נינהו עכ"ל:

א דמיירי ודאי שעושין וכו' אלא דאינן צדיקי' גמורי'. ואע"ג דאספת דגנך דכתיב בפ' והיה אם שמוע וגו' כתיב בה "לאהבה "את "ה' וגו', מ"מ מדכתיב רק "בכל "לבבכם "ובכל "נפשכם, ולא כתיב "בכל "מאדכם, כדכתיב בפ' שמע משמע דאינן צדיקים גמורי' (הג' הש"ס ר"י עמדין):

ב אבל אין עושין כ"כ דאינן צדיקי' גמורין. דשלש כיתות יש, וכעין זה איתי' (יומא ע"ה ע"א) כתיב וברדה הטל על המחנה לילה ירד המן עליו, וכתיב יצאו העם ולקטו, וכתיב שטו העם ולקטו, הא כיצד, "צדיקים ירד על פתח בתיהם, ובינונים יצאו ולקטו, רשעים שטו ולקטו וכו' עיי"ש, ודומ' לג' פסוקים דהכא:

ג דפליג לי' אהא דלקמן וכו'. פי' דר"ח בר פפא ודאי מחלק בין עושין רצונו של מקום, לאין עושין, אלא לבין עושין מלאכת עצמן, או אחרי'. עושין מלאכתן, או שהן עושין מלאכת אחרים, לא מחלק לה במילת' דר' חנינא בר פפא, כדמחלק לקמן במילת' דר"ש בן יוחי (מהרש"א):

תוס' ד"ה דרך טרקסמון וכו' כדמשמע (בנדה מ"ז) וכן מוכח בפ' המביא עכ"ל, ואע"ג דמשניות הם בס' זרעים, ציין התוס' מקומות אלו שבש"ס, שכך דרכם לציין למקום שהכל רגילים בו, ובתלמוד הכל בקיאים בו (צל"ח):

תוס' ד"ה טובא גריר. מכאן משמע וכו' מן המנחה ולמעלה וכו' ואם רוצה לשתות צריך לשתות הרבה דטוב' מגרר גריר עכ"ל, ומדברי המגן אברהם סי' תע"א סק"ד משמע דב' כוסות מיקרי טובא עיי"ש:

דף לו.

ע"א גמר' יערענו. לפרש"י היינו להשהותו בפיו, ולתוס' היינו כל שתי' שאינה אלא לרפואה, אפילו אינו משהה בפיו, אלא בולעו מיד נקרא ערער:

פשיטא. פי' דבהאי גונ' שנתן שמן הרבה, דשמן הוה עיקר, פשיטא שמ ברך בורא פרי העץ, וקשי' דר' יהוד' אמר שמואל דלעיל ל"ל, ואין לומר דאשמעינן אע"ג, דאישתני, דהא כבר אית' (לקמן ל"ח ע"ב) אע"ג דאישתני אפ"ה מברכין בשלקות בפ"הא, ואי קשי' מאי פריך פשיטא, והלא עיקר דבריהם משמע דאתי לאשמעינן, דשמן אינו קובע ברכה לעצמו כיין (מפרשים). ויש ליישב דהא דשמן אינו קובע ברכה לעצמו, מוכח ממתניתן, דתנן יחוץ "מן "היין, ובאמת בירושלמי דפרקין דייק מדתנן במתניתן חוץ מן היין, מוכח דשמן זית מברך בפ"הע:

דר' יוחנן ושמואל וכו'. ר' "יוחנן ושמואל, שניהם היו תלמידי רבינו הקדוש, וחברים היו (בהקדמ' לרמב"ם ליד החזקה):

אקרא חייא וכו' מברכין שהכל וכו'. אקרא חייא, פי' רך של דקל, כשהוא חי שאינו מבושל, מברכין שהכל, לאפוקי שלוקה דברכתה בורא פרי האדמה (כדלקמן ל"ח ע"ב) בשלמ' כל שתחלתו שהכל וכו' משכחת לה בקרא וכו' (הגרש"ש):

מלח וזמית עביד אינש דשדי לפומי. כעין דלקמן (מ' ע"א) אחר כל אכילתך אכול מלח, וכן (לקמן מ"ד ע"א) כל סעודה שאין בה מלח אינה סעודה:

ר' יהוד' אמר ב"פ האדמ' "פירא הוא. ומ"מ פרי העץ אין מברכין, משום דאילן גופא ארעא הוא (כדלקמן מ' ע"א). ובהלכות גדולות וכן הוא בנוסח כתב יד הכי גרסי' ר' יהוד' אומר בורא פר"הא אוכלא הוא:

שיננא, פי' מחודד בתלמוד, מלשון חץ שנון, וי"א גדול השנים (ערוך):

וכל היכא דלא נטעי אינשי אדעתא דהכי לא מברכין עליה. פי' לא מברכין עליה בפ"הא, אלא מברכין שהכל בתמי', והא צלף דנטעי אדעת' דפריו, ולא אדעת' דעלין ותמרות, ואפ"ה תכן על העלין ועל התמרות אומר בפ"הא:

דשותא. שותא גבי צלף, הוא כמו "קורא גבי דקל (מהרש"ל), ועי' רש"י ד"ה צלף, משמע דשותא קאי על העלין והתמרות:

הרכת' כותי' דשמואל. דעל רך של דקל מברכין שהכל הואיל וסופו להקשות, והטעם מפני דקיי"לן (פסחים פ"ד ע"א) גבי גידין שסופן להקשות, דבתר סוף אזלינן, ואף ר' יוחנן חזר בו לר"ל עיי"ש (מפרשים):

צלף של ערלה בח"ל זורק האביונות ואוכל הקפריסין. והעלין והתמרות פשיטא שאוכל, מדמברך עליהן בפ"הא, וז"ל יור"ד רצ"ד ס"ג, בח"ל האביונות חייבים בערלה, והתמרות

והקפריסין פטורי' עכ"ל, ועלין לא נזכרו בש"ע לענין ערלה, וברמב"ם נקט כל' הש"ס, וי"ל משום דסמך על הא דכ' בש"ע אור"ח ר"ב ס"ו, דהתמרות בעלין הם גדלים ועי' בשפ"ח לרש"י ד"ה צלף:

למימר' דאביונות פרי. פי' דאביונות פרי עץ הוא, וקפריסין לא פרי עץ הוה ורמינהו וכו':

על העלין והתמרות אומר בפ"הא. דאילן גופא ארעא הוא:

ר"א אומר צלף מתעשר תמרות ואביונות וקפריסין. ובירושלמי סוף מעשרות מפרש דלר"א אינו מעשר מן האביונות על הקפריסין והתמרות, ולא מהם על האביונות (י"ע:

אימ' בח"ל נמי ניגזר. לזרוק הקפריסין מצלף של ערלה אטו האביונות:

וליעבד מר כב"ש דמקילי טפי. פי' ואף האביונות לאכול מר מצלף של ערלה:

דף ל"ו ע"א רש"י ד"ה דכולהו שלקי. כל מיני ירק שלוק עכ"ל, דבר שנתבשל הרבה יותר מדאי, קרוי' בכ"מ שלוק:

רש"י ד"ה לא יערענו בשמן בשבת. דמשהי לי' בתוך גרונו וכו' מוכח מילת' דלרפואה הוא (א) וחכמים גזרו על כל רפואות הנכרות (ב) משום שחיקת סמנים שהיא מלאכה עכ"ל:

(**א**) וחכמים גזרו על כל רפואות הנכרות. ודוק' במיחש בעלמ' אמרינן הכי, דז"ל ש"ע שכ"ח ס"א, מי שיש לו מיחש בעלמא, והוא מתחזק והולך כבריא, אסור לעשות לו שום רפואה, ואפילו ע"י עכו"ם, גזירה משום שחיקת סמנים עיי"ש, משא"כ בחולה, וכל שכן בסכנה, עיי"ש כל הסימן, ובבית יוסף שם ריש סימן שכ"ח בשם הר"ן:

[ב] משום שחיקת סמנים שהיא מלאכה. פי' שהיא בכלל מלאכת טוחן, דז"ל הרמב"ם פ"ח מה' שבת הט"ו, הטוחן כגרוגרת חייב, וכן השוחק תבלין וסמנין במכתשת, ה"ז טוחן וחייב:

רש"י ד"ה דאית לי' הנאה מיני'. לבד הרפואה יש לו הנאת אכילה עכ"ל, פי' הא דאמרו אסור להנות בלא ברכה, לא בהנאת רפואה קאמרי הכי, אלא להנאת אכילה, וכאן מאחר דאית לי' הנאת אכילה, בעי ברכה. ועל ריח שאין לו עיקר, דאין מברך לרמב"ם מפורש בב"י סי' ריי"ז ד"ה כ' הרמב"ם (גרש"א):

רש"י ד"ה דאשתני וכו' עכ"ל, צ"ל קודם דיבור זה רש"י ד"ה במלתיה קאי (מהרש"ל):

רש"י ד"ה הכא אית לי' עלויא אחרינא. (א) הלכך יצא מכלל פרי ובא ולכלל דרך אכילתו לא בא אבל השמן מיד בא בשנויו לכלל דרך אכילתו ובא ועיקר הפרי לכך נטעוהו הלכך פרי הוא עכ"ל:

(**א**) הלכך יצא מכלל פרי. ר"ל פרי האדמה:

ובא ולכלל דרך אכילתו לא בא. י"ל דהאריך רש"י ז"ל, משום דלכאור' נראה דהך "מי "דמי, ר' נחמן השיב כן לרבא, וא"כ לר"נ האיך מברכין על תבשיל של חמשת מיני דגן או פת הבאה בכיסני בורא מיני מזונות, הא עדיין לא בא לעלויא שלו, שהרי עילוי אחרינא שלו הוא הפת, לכן פרש"י דוק' כשלא בא לדרך אכילתו, כמו קמח, אז מברכין שהכל, משא"כ תבשיל של ה' מיני דגן, הרי בא לדרך אכילתו, שפיר מברך בורא מיני מזונות:

ג ועיקר הפרי לכך נטעוהו. פי' לשמן. וכמו שפרש"י לקמן ל"ח ע"א ד"ה ור' יהושע. וראי' לדבר שהרי התורה כתבה הרבה פעמים דגן ותירוש ויצהר, הרי דתורה קראה לעיקר של זתים "יצהר, וכן כתיב (דברים ח') ארץ זית שמן. ודע ויצהר מענין "צוהר ושרשו צהר, והוא שמן זית (אבן עזרא), וכן (מלכים ב' י"ח ל"ב) ארץ זית יצהר ודבש:

רש"י ד"ה זמית. שלמיר"א (זאלצבריהע בלע"ז) עכ"ל, ובערוך פי' מרק כגון של בשר, דדינו כבשר, ובמהרש"ל פי' מי מלח:

רש"י ד"ה צנון סופו להקשות. שאם אינו (א) תולשו (ב) בעתו הוא מתקשה כעץ עכ"ל: (**א**) תולשו. ובשבת קמ"א ע"א ד"ה האי, פרש"י צנון כשבא "לחלצו מקרקע עיי"ש, וכאן נקט רש"י ל' "תלישה גבי צנון ודו"ק:

ב בעתו. צנון הוא עומד בקרקע, ואף כל ימי החורף יכולים לחפור אחריו בקרקע, והוא נשאר בשורשו, ומשם צומח מחדש:

רש"י ד"ה אדעת' דפוגלא. לאכלו כשהוא רך ושמו פוגלא עכ"ל, כדאית' (שבת קמ"א ע"א) רש"י ד"ה האי פוגלא, פרש"י פוגלא צנון, ועיין מדרש רבה (בראשית פ' ס"ח) הנה משמני הארץ וגו', שמיניא דארעא שרי עקר פוגלין רברבין ושתל דקיקין (ועי' ערוך):

רש"י ד"ה צלף. מין עץ עכ"ל, (קאפפערבוים בלע"ז), וז"ל אור"ח ר"ב ס"ו צלף מין אילן, שעלין שלו ראוין לאכילה, ויש בעלין כמין תמרים, אביונות הוא הפרי מהצלף, וקפריסין הן הקליפה שסביב הפרי, כקליפת האגוזים, על העלין ועל התמרות ועל הקפריסין מברך בפ"הא, ועל האביונות שהם עיקר הפרי הנקרא (בעערע בלע"ז) בפ"הע עכ"ל. וקפריסין נקראין ג"כ נצא דפרחא, ואביונות נקראין ג"כ בוטיתא (ערוך) ועיין רש"י לקמן ע"ב ד"ה והנץ שלו:

רש"י ד"ה אדעת' דפרחא. שם פריו עכ"ל, ולקמן (עמוד ב') אית' לפרחא דבוטית"ק ופי' מהרש"ל לקפריסין של האביונות עיי"ש, הרי דפרחא הוא שם הקפריסין די"ל דמ"מ אין סתירה מפי' מהרש"ל לפרש"י, די"ל דבכלל פריו הוי קפריסין ואביונות, ואף אדעת' דקפריסין נטעי, ועיין בשפ"ח לקמן ע"ב לגמר' ד"ה לפרחא:

רש"י ד"ה ערלה בח"ל. מדברי סופרים הוא עכ"ל, ועיין קידושין ל"ט ע"ב, וכן פסק ביור"ד רצ"ד ס"ח כשיטות הרמב"ם, דערלה בח"ל הלכה למשה מסיני עיי"ש, ורש"י גופי' קידושין ל"ז ע"א ד"ה חוץ, הערלה הלכה וכלאים מדברי סופרים עיי"ש, וכבר עמד בזה בס' פני יהושע ובצל"ח, וכתב פ"י ליישב פרש"י, דסוגי' דשמעתין הכריחו לפרש כן, מדאמרינן בסמוך אבל גבי ערלה דבארץ מדאוריית' וכו', משמע דבח"ל לא הוה אלא מדרבנן וכו' עיי"ש באריכות:

רש"י ד"ה גבי מעשר וכו' שהתורה לא חייבה לעשר אלא דגן ותירוש ויצהר עכ"ל, כך הוא שיטות רש"י ז"ל, דמעשר אילן דרבנן, ועי' ברמב"ם בפ"ב מה' תרומות ה"א, ובכסף משנה ובמשנה למלך כתבו מזה באריכות, דרמב"ם ס"ל מעשר כל אילנות דאוריית', ורש"י ותוס' ס"ל דרבנן עיי"ש. ודע דבמעשר ראשון לא נזכר בקרא יצהר, רק דגן ויקב, שהרי פרשת מעשר ראשון הוא (במדבר י"ח כ"ו כ"ז) ועיי"ש בפרש"י וכמלאה מן היקב, כתרומת תירוש ויצהר, ועי' רש"י ותוס' (ר"ה י"ב ע"ב) ד"ה התבואה, שכתבו התוס' הזתים דהיינו יצהר, הוי בכלל "תבואת "יקב עיי"ש ודו"ק:

רש"י ד"ה מ"מ לב"ש הוה ליה ספק ערלה וכו' שאף (א) הפרי עצמו מותר בח"ל (ב) דהא בארץ ספק הוא ותנן ספק ערלה וכו' עכ"ל:

(**א**) הפרי עצמו וכו'. פי' האביונות עצמן מותר:

[ב] דהא בארץ ספק הוא. פי' דהא ב"ש ספוקי מספקא להו בצלף ועבדי הכא לחומר' והכא לחומר'.

והנה הצלף הוא רק ספק מחמת חסרון ידיעה, שלא ידע ב"ש להכריע אי מין אילן הוא או מין ירק, וחסרון ידיעה לא ספק מיקרי, כמבואר בש"ך יור"ד סי' נ"ה סק"ד, ובכללי ספק ספיק' בקצרה סי' ל"ד עיי"ש, וא"כ אינו דומ' ספק זה של צלף, למתניתן דסוף מס' ערלה, ספק ערלה בא"י אסור וכול', דהתם הספק הוא שאינו יודע אי הוא מן אילן כזה, שהוא עדיין בתוך ג' שנים שחייב בערלה או לא ודו"ק:

רש"י ד"ה בסורי'. ארם צובה שכבש דוד והוסיפ' על גבול ארץ ישראל עכ"ל, ובגיטין ח' ע"ב פרש"י שכבשה דוד הע"ה לצרכו עיי"ש:

רש"י ד"ה ובח"ל. (א) הלוקח מן "החשוד על הערלה ויודע הוא שיש בפרדסו ובא זקנות ונטיעות עכ"ל:

(**א**) הלוקח מן "החשוד וכו'. ולקמן ע"ב פרש"י ובלבד שלא יראנו "החבר וכו', עי' בקידושין ל"ח ע"ב, פרש"י ד"ה יורד ולוקח מן הנכרי עיי"ש, וכן פי' רבינו עובדי' ור"ש ודו"ק:

ב זקנות וכו'. "זקנות מיקרי כשכבר עברה עליה' שנות ערלה של ג' שנים, "ונטיעות מיקרי "ילדות שעדיין לא עברה עליה' שנות הערלה. ובשביעית פ"א מ"ח עד אימתי נקראו נטיעות, ראב"ע אומר עד שיחולו, ר' יהושע אומר בת ז' שנים, רע"א נטיע' כשמה עיי"ש, ועיין ערלה פ"א מ"ו נטיעה של ערלה שנתערבו בנטיעות וכו' ודו"ק:

תוס' ד"ה קמח' דחיטי. נראה וכו' מיירי בקמחא (א) שקורין אישקלא"טיר או בקמח שעושין (ב) משבולת שועל שמיבשין בתנור עכ"ל:

(**א**) שקורין אישקלא"טור. הוא קמח שלא נטחן דק דק כל כך, ויש בו עדיין טעם חטים וראוי לאכול בזה הענין (הרא"ש), ולר' נחמן הואיל ואשתני מברכין שהכל (מהרש"א), אבל קמח וכו' שמתיבשין בתנור, קמח זה נטחן לגמרי, אלא לפי שנתיבש בתנור והוא קמח של קליות ראוי' לאכלו כשהוא קמח (טור ר"ח):

ב משבולת שועל. לאו דוקי, דהא שבולת שועל מין שעורים, והכא קאמר קימחא דחיטי, למעוטי דשערי (מלא הרועים):

תוס' ד"ה לא נטעי אינשי אדעת' דקור' וכו' וא"כ אותן לולבי גפנים דלא נטעי אינשי אדעת' דהכי מברכין עלי' שהכל וכו' עכ"ל, עי' לקמן נ"ה ע"א "לולבי גפנים, פרש"י (וידי"ליש רוטהען בלע"ז), ואין אותן שהענבים גדלים עליהם, אלא הן אותם הפיצולין הגדלים בגפנים וסובבים את עצמן, עיין רש"י (שבת פ"א ע"א), ואע"ג שמביאין לאדם לידי תחתניות (לקמן כ"ה ע"א), (ולעיל ל"ה ע"ב) אית' דעל דבר המזיק א"צ לברך עיי"ש, מ"מ על לולבי גפנים מברך שהכל:

דף לו:

ע"ב גמר' ר' עקיב' במקום ר' אליעזר עבדין כותי' וב"ש במקום ב"ה אינה משנה. ואין להקשות א"כ מאחר דב"ה ס"ל צלף אין כלאים בכרם, אלא מין אילן הוא, א"כ משמע דאף הקפריסין אסורין בערלה, והאיך אכיל מר בר ר' אשי הקפריסין, י"ל משום דר' עקיב' מיקל, וכל המיקל בארץ הלכה כמותו בח"ל. ודע דרמב"ם פ"ה מה' כלאים ה"כ וכן בש"ע רצ"ו סט"ו, כתבו הצלף מין אילן הוא לכל דבר, ואפ"ה כתבו יור"ד רצ"ד ס"ג בח"ל האביונות חייבים בערלה, והתמרות והקפריסין פטורין, ובא"י האביונות והתמרות והקפריסין חייבי' בערלה, וי"ל דניח' לפי דברי הט"ז רצ"ג סק"ג, דמשום חומר' דא"י חשבינן הכל כפירי, ובח"ל דערלה דרבנן, לא חשבינן כפרי אלא האביונות שהן עיקר הפרי עיי"ש:

ותיפוק לי' וכו'. פי' לר' יהוד' אמר רב ולמר בר ר' אשי (דלעיל עמוד א') פריך:

את פריו את הטפל לפריו. וכעין זה (פסחים כ"ב ע"ב) את בשרו את הטפל לבשרו זה הנאת עורו עיי"ש:

איתיבי' אביי פיטמ' של רימון מצטרפות והנץ שלו אין מצטרף וכו' ותנא גבי ערלה קליפי רימון והנץ שלו וכו' חייבין בערלה. לכאור' הא קושי' דאביי לרבא הוה ממשנה דערלה, מדתנן דנץ של רמון חייב בערלה, והא נץ ליתי' שומר בתלוש כפרש"י, וא"כ למה מבי' אביי מתניתן דעוקצין ודו"ק:

פיטמה של רימון. הוא כמין דד יוצא בראש הרמון, וסביב הפטמ' כמין פרח ירוק, שיש בו חוטי' דקי', והן קרויין נץ (ר' עובדי' עוקצי' פ"ב מ"ג), ובגמ' מסיק כאן דנץ זה נקרא שומר ע"ג שומר:

מדקאמר הנץ שלו אין מצטרף אלמא דלאו אוכל הוא. ואפילו שומר לאוכל לא הוה אלא שומר על גבי שומר (כפרש"י ד"ה אין מצטרף):

אלמא דלאו אוכל הוא ותנא גבי ערלה קליפי רמון וכו'. והא דלא פריך ממשנה דשביעית פ"ז מ"ג, קליפי רימון והנץ שלו קליפי אגוזים והגרעינין יש להם שביעית ולדמיהן שביעית עיי"ש, אלמא דאוכל נינהו, וכדברי התוס' יו"ט שם בשם הכסף משנה, בכל גרעיני פירות דכיון שעיקר הפרי ראוי למאכל אדם, חלה קדושת שביעית עליהם עיי"ש, וי"ל דפריך ממשנה דערלה, משום דהכא בענין דערלה קמיירי, דמרבינן "מאת "פריו, את הטפל לפריו:

דתנן ר' יוסי אומר סמדר אסור מפני שהוא פירי ופליגי רבנן עליה. והא דהביא הש"ס רק מילת' דר' יוסי, ולא נקט כולה מתניתן דערלה, כדרך הש"ס, ולא הוה צריך למינקט ופליגי רבנן עליה, משום דהתם מיירי מכמה עניינים, לא רצה להאריך, דז"ל המשנה דערלה פ"א מ"ז, העלים והלולבים ומי גפנים וסמדר מותרי' "בערלה, וברבעי, "ובנזיר, ואסורים באשרה, ר' יוסי אומר הסמדר אסור מפני שהוא פרי עיי"ש:

מתקיף לי' ר' שימי מנהרדעא. לרבא:

משיגרעו. פי' משיעשו גרעינים, פי' אחר הבוסר כשיגדלו הענבים ונעשו כפול הלבן נקרא גרוע (ר' עובדי'):

הוא בוסר. ענבים שלא נתבשלו כל צרכן, אלא התחילו להביא מים, נקראים בוסר, ושיעורן אם הם גדולים כפול הלבן. ודע כי השעורה אביב (שמות ט' ל"א) תרגום ירושלמי ארום שערייא הוו "בסיר (ערוך):

וקתני שאר כל האילנות משיוציאו. פי' כל האילנות משיוציאו הפרי, חשיב הוא הפרי, שאסור לקוצצו האילן בשביעית דקראינן בי' לאכלה ולא להפסד, וא"כ כופרא בתמרים

אע"ג שהתמרים קטנים ודאי הוה פרי אפילו לרבנן, וא"כ מילת' דר"נ מתחלי דערלה אסירי, לאו כר' יוסי בלבד אתי, אלא אפילו כרבנן, וקשי' לרבא:
ושקרוף לנץ דרמונ' ויביש ראונא. לכאור' א"כ למה תנן בעוקצין פ"ב מ"ג, נץ' של רמון אין מצטרף, משום דהוה שומר על גבי שומר (רש"י לעיל ד"ה אין מצטרף), הא מאחר דכי שקל לנץ דרמונ' מיית רמונא, שומר ממש מיקרי. ועיין (חולין קי"ט ע"ב) ומי איכ' שומר ע"ג שומר עיי"ש ודו"ק:
לפרחא דביטית". פי' לקפריסין של האביונות (מהרש"ל), ועיין בשפ"ח לרש"י לעיל עמוד א' ד"ה אדעת' דפרחא. ועי' חולין נ"ט ע"א, בוטיתא דפרחא, פרש"י גרעיני צלף, הרי לפרש"י בוטית' היינו גרעין, ופרחא היינו צלף, וכאן הוא להיפך, ויש לפרש גם שם כמו בכאן, ומיהו (לקמן מ' ע"ב) נצפה פרחה, משמע צלף קרוי פרחה (מל"ה):
והלכת' כמר בר אשי דזרק האביונות ואכל הקפריסין. והא דלא נקט והלכת' כר' יהוד' אמר רב דאמר (לעיל ע"א) צלף של ערלה זורק האביונות ואוכל הקפריסין, י"ל משום דמר בר ר' אשי עבד עובדא, ומעשה רב עדיף:
פילפלי וכו' רבא אמר ולא כלום. שאין דרך לאכלה, אלא ע"י תערובות, לכן אין מברך עליהם כלום (מחבר סי' ר"ב):
ממשמע שנאמר וערלתם וגו'. ובשפ"ח לרש"י לעיל ל"ה ע"א ד"ה קדש הלולים העתקתי: ללמדך שהפלפלין חייבין בערלה. שמין אילן הוא (רש"י יומא פ"א). ואין לדקדק דא"כ אף לר' ששת קשי', דאמר שמברך שהכל, הא בפ"הע הוי לי' למיברך, ובפרט לפי מה שאמר לעיל, מלגבי ערלה פרי הוא, לגבי ברכות נמי פרי העץ הוא, די"ל דמ"מ לאו פרי גמור הוא, דהא עדיין צריכ' תיקון להיות ראוי לאכול:
וללמדך שאין א"י חסרה כלום שנאמר ארץ וגו' לא תחסר כל בה. פי' הך וללמדך שאין א"י חסרה כלום, לא קאי אעץ מאכל, אלא הכי קאמר, וללמדך ר"ל הא שאין א"י חסרה כלום, יליף ממה שנאמר "לא "תחסר "כל "בה, ועיין (יומא פ"א ע"ב וסוכה ל"א ע"א וברש"י שם) לא גרסינן כאן "וללמדך עיי"ש. ורמז לדבר "ארץ "אשר "לא "במסכנות "תאכל "בה "לחם "לא "תחסר "כל "בה, בגמטרי' אלפים תרצ"ג, כמנין "ללמד שפילפלין "חייב "בערלה "ולמדך "שאין "ארץ "ישראל "הסרה "כלום, ועי' פתיח' רמב"ן על התורה שלמה נטע פילפלין:
חביץ קדרה וכו'. "חביץ קדרה, הוא מאכל שעושין מקמח, ומטילין בו דבש הרבה, ונעשה עבה ע"י הדבש, ושאר מיני מתיקות שמטילין בו, ודייסא "דכעין "חביץ "קדרה, הוא שנכתשו החטים ונדבקו, ונעשו דומי' דחביץ קדרה, אבל כשבישל החטים שלמים,

והגרעיני' עומדי' שלמים, אינו מברך עליהם אלא בורא פרי האדמה, כמו הכוסס את החטה (תר"י):

דובשא עיקר. פי' רובו דבש ומיעוטו סולת וכו' (רשב"א עי' ב"י סי' ר"ח):

דף ל"ו ע"ב רש"י ד"ה ותיפוק לי'. דא"נ ר' עקיב' וכו' עכ"ל, עיין בצל"ח שמדקדק דלא שייך כאן ל' ותיפוק לי', ועיין בשפ"ח לרש"י לעיל ג' ע"א ד"ה תיפוק לי'. ודע דש"ס פריך לר' עקיב' לשיטתי', דהא ר' עקיב' דריש "את לריבוי, כדאית' (פסחים כ"ב ע"ב) עד שבא ר' עקיב' ודרש את ה"א תירא לרבות ת"ח:

רש"י ד"ה פיטמ' של רימון וכו' ולספרגלין עכ"ל, ספרגלין (בלע"ז מאהן) והוא כעין רמון מלא זרע (ר' עובדי' שביעית פ"ב מ"ז):

רש"י ד"ה מצטרפת. לכביצה לטומאת אוכלין עכ"ל, דבאוכלין לא הוה טומאה בפחות מכביצת תרנגולת (יומא פ' ע"א):

רש"י ד"ה אין מצטרף. אע"ג דקיי"לן (בחולין קי"ז ע"ב) שומרי' מצטרפין (**א**) לטומאה קלה דהיינו טומאת אוכלין וכו' (ב) ואין מצטרף והכי אמרינן בחולין קי"ט ע"ב עכ"ל:

(**א**) לטומאה קלה דהיינו טומאת אוכלין. דהנה ג' חלקי המטמ' הן, אבי אבות הטומאה, אב הטומאה, ולד הטומאה, ונפק' מינה בין אב הטומאה לולד הטומאה, דאב הטומאה מטמא אדם וכלים, ונקרא בכ"מ מה"ט טומאה חמורה, והנטמאה באב הטומאה צריך הערב שמש לתרומה, משא"כ ולד הטומאה, אינו מטמא אדם וכלים, רק אוכלי' ומשקי', ונקרא מה"ט בכ"מ טומאה דקלה, והנטמאה בולד הטומאה, אין צריך העריב שמש וכו' (ת"י בהקדמ' טהרות):

ב ואין מצטרף והכי אמרינן בחולין קי"ט עכ"ל. עיין בחולין, דהתם לאו לענין נץ אית' כן, אלא בסתם בעי ר' אושעי' וכו' עיי"ש רש"י ד"ה חיצונה טהור':

רש"י ד"ה קפרס ליתי' בגמר פיר'. כשמגיע סמוך לבשולו הוא נופל ממנו עכ"ל, אבל נץ של רמון איכ' בשעת גמר פיר', לכן חייב בערלה, אבל בטומאת אוכלין לית', לפי שאינו אלא שומר ע"ג שומר:

רש"י ד"ה סמדר אסור. ענבים כיון שנפל הפרח וכל גרגיר נראה לבדו נקרא סמדר וכו' עכ"ל, ז"ל תפארת ישראל ערלה פ"א מ"ז, הגפן משיפרח מיד ניכר בו ענב דק, ועד שיתגדל הענב כפול הלבן נקרא סמדר, ואחר כך נקרא בוסר, עד שיתבשל לגמרי, והיינו דאמרינן (ברכות ל"ו ע"ב) הוא בוסר הוא גרוע הוא פול הלבן, מיהו בבוסר כולי עלמ' לא פליגי דאסור בערלה עיי"ש:

רש"י ד"ה אין קוצצין בשביעית. דרחמנ' אמר לאכלה ולא להפסד עכ"ל, פי' בענין שביעית כתיב (ויקרא כ"ה ו') והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, ודרשינן לאכלה ולא להפסד (פסחים נ"ב ע"ב), לאכלה ולא לסחורה (ע"ז כ"ב ע"א). והטעם ברמב"ם בפי' המשניות שביעית פ"ד מ"י, אסור לקצוץ אילנות בשנה שביעית, כשיתחילו לשאת פרי ולהוציא פרח, מפני שהוא גוזל בני אדם, שהקב"ה נתן פירותיהם לכל בני אדם עיי"ש:

רש"י ד"ה משיגרעו. שהענבים גסים נגריע ולקמן מפרש לה עכ"ל, פי' דר' אסי מפרש לקמן, דשיעור גריע, הוא יכפול "הלבן. ודע בשיעור פול הלבן איתי' באור"ח ר"ב ס"ב, וז"ל הבוסר כ"ז שלא הגיע לכפול הלבן, מברך עליו בפ"הא, ומשהוא כפול הלבן ואילך, מברך בפ"הע, ומתוך שלא נודע לנו שיעור פול הלבן, לעולם מברך בפ"הא, עד שיהא גדול ביותר, ועיי"ש במגן אברהם דמשום הכי מברך בפ"הא, דכל דבר שגדל על האילן, ואינו עיקר הפרי, מברך בפ"הא, ועיין ביור"ד סי' מ"ד ט"ז סקי"ב, דבימיהם היו הענבים גדולים, אבל עכשיו פול גדול מענבה, ואפשר דה"ה פול הלבן עכ"ל:

רש"י ד"ה הוא בוסר הוא גרוע. כ"מ שהזכירו בוסר הוא גרוע עכ"ל, ובפסחים נ"ג ע"א פרש"י, הוא בוסר וכו', דכל היכא דתנן או בוסר או גרוע כולהו חדא נינהו ששיעורו כפול הלבן עכ"ל. ודע בוסר, תנן (בגיטין ל"א ע"א) בודקין היין שמא החמיץ בשעת כניסת מים לבוסר עיי"ש, גרוע, תנן במשנה דשביעית מאמתי אין קוצצין אילנות בשביעית הגפנים משיגריעו:

רש"י ד"ה רבנן. הוא דפליגי עלי' דר' יוסי במס' ערלה וכו' עכ"ל, והעתקתי בשפ"ח לגמר' ד"ה דתנן:

רש"י ד"ה כס פלפלי. כל דבר שאדם אוכל שלא כדרכו מקרי כסיסא עכ"ל, "כס, פי' שכסס ופצע אותם בשיניו (רמ"א תרי"ב ס"ח):

רש"י ד"ה המלתא. ליטוארי"ו (בלע"ז אינגבער). וביומא פ"א ע"ב פרש"י המלתא, שמפטמים בשמים כתושים בדבש עיי"ש.

ולהלכ' ולמעשה הכי נקטינן, "אינגבער והוא שורש של מין אילן, ושורש זה צומח בתוך הקרקע, כשעודו רטוב שהוא ראוי לאכילה ברכתו בפ"הא, וכן יבש המרוקח בדבש או בצוקר או שצולין אותו לרפואה ברכתו בפ"הא, כיון שנעשה ראוי לאכילה, אבל אינגבער יבש חי', אין מברכין עליו כלום, ואם נתן אינגבער לתבשיל הרי הוא טפל לתבשיל ונפטר בברכתו (לקוטי שושנים):

רש"י ד"ה שריא. אין בה לא משום בישול נכרים ולא משום גיעול נכרים עכ"ל, פי' אין בה לא משום בישול נכרים, לפי שנאכל כמות שהוא חי, ולא משום גיעולי נכרים דנותן

טעם לפגם הוא (וע' רש"י יומא פ"א ע"ב). ופי' גיעול נכרים, היינו שנעשה בכלי נכרי ופלט הכלי, ומפורש כאן ברבינו יונה, ועי' במ"א סי' ר"ג ס"ו, שכ' זנגביל שבשלו עכו"ם בדבש אסור משום בשולי עכו"ם עיי"ש:

רש"י ד"ה חביץ קדרה וכו' מין מאכל קפוי (**א**) כמו חלב שחבצוהו בקיבה וכו' (ב) ולקמן מפרש לה קמחא ודובשא ומשחא וקרי לי' אברוש"די (מעהלקאך בלע"ז):

(**א**) כמו חלב שחבצוהו בקיבה. כעין זה פרש"י שבת צ"ה ע"א המחבץ, המעמר החלב בקיבה עיי"ש (הגרש"ש):

ב ולקמן מפרש לה קמחא ודובשא ומשחא. הנה הא "דדובשא, מפורש במה דאמר ר' יהוד' "דובשא עיקר, "ודקמחא מפורש במה דא"ר כהנא "סמידא עיקר, אבל מה שפרש"י ומשחא, לא הזכיר מזה לקמן כלום, ועיין לקמן ל"ז ע"ב אמר רבא האי רהיטא דחקלא, הוא חביץ קדרה וכו' עיי"ש, אף התם לא זכר "ממשחא כלום ודו"ק (ועי' ערוך ערך אברושך ובערך חבץ):

רש"י ד"ה דייסא כעין חביץ קדרה. (לקמן ל"ז ע"א רש"י ד"ה חילקא) מפרש לה חיטי דמתברי באסית' ויהבו בהו דובשא וכו' עכ"ל, הנה כאן מוסיף רש"י ויהבו בהו דובשא ודו"ק:

תוס' ד"ה קליפי אגוזים וכו' מכאן שיש לברך על הגרעיני גודגדניות וגרעיני אפרסקין וכו' עכ"ל, גודגדניות, בלע"ז קירשין, ואפרסקין,

בלע"ז פירסיך (ערוך):

תוס' ד"ה אין קוצצין אילנות בשביעית וכו' וי"ל דלא טעין קבא וכו' עכ"ל, וה"ה דהוי מצי לתרץ כגון דמזיק לאילנות אחרות, או שמזיק בשדה אחרים, כמבואר שם בב"ב, וז"ל הרמב"ם בפ"ו מה' מלכים ה"ח, כל הקוצץ אילן מאכל דרך השחתה לוקה, אבל קוצצין אותו אם היה מזיק אילנות אחרות, או שמזיק בשדה אחרים, או שדמיו יקרים, לא אסרה תורה אלא דרך השחתה וכו', וזית שעושה רובע הקב זתים, ודקל שעושה קב תמרים לא יקצנו עיי"ש. ומה שכ' התוס' לאכלה ולא לסחורה ולא להפסד, העתקתי בשפ"ח לרש"י ד"ה אין:

תוס' ד"ה לשון (א) הלכות גדולות והלכת' כמר וכו', (ב) היה אומר הר"ם דלגבי ערלה לאו פירא הוא משום דכל המיקל בארץ הלכה כמותו בח"ל (כדלעיל ע"א) וכו' (ג) בברכות ליכא חילוק בין בארץ לח"ל עכ"ל:

(א) הלכות גדולות. חפשתי בהלכות גדולות שלפני ולא מצאתי שם גירס' זו, ונח דעתי כשמצאתי ברא"ש שכתב שכן כתב הרי"ף, וכן כתב "במקצת "ספרים "נוסחא "מבעל "הלכות "גדולות עיי"ש:

ב והיה אומר הר"ם וכו'. פי' דהר"ם חולק על הלכות גדולות (מהרש"ל):

ג ובברכות ליכ' חילוק בין בארץ לח"ל כידוע, אבל בנוסח חתימות ברכה שלאחרי', ודאי חילוק בין בארץ לח"ל, שבארץ חותם ועל הארץ ועל פירותיה, ובח"ל חותם על הארץ ועל הפירות (לקמן מ"ד ע"א, ובאור"ח ר"ח ס"י) ודו"ק:

תוס' ד"ה ברטיבא. כגון (א) לוטואר"יו בלע"ז מברכין עלי' ב"פ האדמה אבל יבשתא לא מברכין עלי' וכן הלכה בזנגבילא שקורין זינזי"ברו (בלע"ז אינגבער) (ב) וכן ק"לו של גרו"פלי שאין רגילין לאכול ברטיבא וכו' ועל עץ של קנמון שקורין קני"לא מברכין בפ"הא וכו' ועל (ג) צוק"רו מברכין בפ"הע וכי' ואגוז שקורין מושקדא (בלע"ז מושקאט נוסס) מברכין בפ"הע וכו' עכ"ל:

א לוטואר"יו. העתקתי בשפ"ח לרש"י ד"ה המלתא:

ב וכן ק"לו של גרו"פלי. (געווירצט נעלקע בלע"ז), וקנמון שקורין קני"לא (צימרינד בלע"ז). וז"ל ש"ע ר"ב סט"ז על פלפל וזנגביל יבשים ועל הקלו של גריפולי וכל כיוצא בזה שאין דרך לאוכלם אלא ע"י תערובות אין מברכין עליהם כלום, אבל פלפילין וזנגביל כשהם רטובים מברך בפ"הא, ועל קניל"ה פי' צימרינד מברך בפ"הא:

ג צוק"רו מברכין בפ"הע. צוק"רו, פי' (צוקער ראר) הגדלים על הארץ, ואין להם פרי, כי אם מן מוח הקנה והוא הדבש עושין צוקער, והנה דעת הטור כדברי התוס' לברך בפ"הע, אבל בש"ע ר"ב ס"ס כתב לברך שהכל, ועיי"ש בטור ובט"ז:

תוס' ד"ה כל שיש בו מה' מינין מברכין ב"מ מזונות. וכן קלייריט"ש בלע"ז (צוויבאק) וכו' ואם (א) לדבק בעלמ' (ב) א"צ לברך במ"מ וטוב לגומעו בתוך הסעודה וכו' (ג) פטור ממה נפשך עכ"ל:

א לדבק בעלמ' וכו'. עי' בשפ"ח לגמר' לקמן ל"ט ע"א ד"ה תבשילא:

ב א"צ לברך וכו'. פי' אין רשאי לברך במ"מ (מצאתי):

ג ופטור ממ"נ. פי' דכשאוכל אותן בתוך הסעודה, הרי הוא דבר הבא בתוך הסעודה, ולכן אם עושין אותו כדי שיסעוד הלב, הרי אוכל אותן מחמת רעבון, אז ברכת מוציא פוטרתן, ואם לדבק בעלמ', הרי הם כמו כשאר פירות מבושלי', שאוכל בסעודה עם הבשר, שא"צ לברך עליהם בתוך הסעודה, לפי שהם טפלה לבשר, ובשר טפלה ללחם (עיי' חיי אדם כלל מ"ב ס"ג וס"ט):

דף לז.

כ"ז ע"א גמר' כמעשה קדרה ולא כמעשה קדרה וכו' ואלו הכא בתחלה מברך עליו שהכל ולבסוף בורא נפשות וכו'. ולפי מה שמתרץ הש"ס, אתא הבריית' לאשמעינן, דעל פת אורז ודוחן רק שהכל מברך לפניו, ולאחריו רק בורא נפשות רבות, דאל"כ מאי קמ"ל הבריית' דמברך על פת אורז ודוחן, וכי הוי אמינ' דלא יברך כלל בתמי', וכי גרע ממלח וזמית (כדלעיל ל"ו ע"א):

הכוסס את החטה מברך בפ"הא. אבל בכוסס שעורים מברך רק שהכל, אפילו קלויין באש, דאינן ראוין לאכול אלא ע"י הדחק (ש"ע ר"ח ס"ד):

והזקנים. הם ר' יהושע ור"א בן עזרי' ור' עקיב' כדמוכח ממשנה מעשר שני פ"ה מ"ט (הרש"ש):

שהיו מסובין בעלי' ביריחו והביאו לפניהם כותבות. וביריחו היו התמרים משובחים מאד, וגם נקרא יריחו עיר התמרים, כמפורש (שופטים א' ט"ז) ובני קני חותן משה עלו מעיר התמרים, ותרגמינן מן קרתא דיריחו:

קפץ וברך. עי' בשפ"ח לקמן ל"ט ע"א לגמר' ד"ה קפץ, וכאן אין לפרש בדרך זה ודו"ק:

עד מתי אתה מכניס ראשך בין המחלוקת. פי' אתה מכניס ראשך להכריע בין המחלוקת, ועלה קא"ל ר' עקיב', אע"פ שאתה אומר כן וחביריך אומרים כן, וא"כ איכ' מחלוקה בדבר, אפילו הכי אין אני מכריע, אלא אתה בעצמך כבר הכרעת, שהרי למדתנו רבינו יחיד ורבים הלכה כרבים. ודע דלכאור' אי היה מברך ג' ברכות כשיטות ר"ג, ג"כ היה מכניס ראשו בין המחלוקת ודו"ק:

דף ל"ז ע"א רש"י ד"ה אורז. מי"ל (הירזע), דוחן פנ"ץ (הייידעקארן). ובתוס' פירשו אורז, ריז"ו (רייז) ודוחן היינו מי"ל (הירזע):

ועיין ר"ה י"ג ע"ב רש"י ד"ה אורז ודוחן, פרש"י מיני קטניות דוחן מי"ל עכ"ל, ועיין שביעית פ"ב מ"ז, ועיין אור"ח ר"ח ס"ז מחלוקת בין הפוסקים מאי אורז ומאי דוחן עיי"ש:

רש"י ד"ה חילקא. חיטי דמתברי באסיתא חדא לתרתי עכ"ל, ז"ל רבינו עובדי' מכשירין פ"ו מ"ב, חילקא, הוא חטה כתושה ונחלק כל גרעין לשנים עיי"ש, ועיין מ"ק י"ג ע"ב, דאית' ואמאי קרי לי' "חילקא, דשקל חלקיהו, ופרש"י כלומר כשנוטל הקליפה והוי חלק עיי"ש:

רש"י ד"ה טרגיס. חדא לתלת, זריז חדא לארבע וכו' עכ"ל, יש לדקדק למה תנא "סלת ביניהם, ועיין מכשירין פ"ו מ"ב, ומ"ק י"ג ע"ב דלא גרסינן סלת ודו"ק:

רש"י ד"ה הא ר' יהוד' וכו' דקתני לכל מין ומין מעין ברכתו וכו' הלכך לחטין דזרעים נינהו בורא מיני זרעים וכו' עכ"ל. עיין לעיל ל"ה ע"א רש"י ד"ה בורא מיני דשאים

ובשפ"ח שם. ודע הא דפרש"י דקתני לכל מין ומין מעין ברכתו, לאו דר' יהוד' קתני הכי בפירוש, אלא דש"ס לקמן מ' ע"א, מפרש לי' הכי טעמ' דר' יהוד', שצריך לכל מין ומין מעין ברכתו, הילכך לירקות מברך ב"מ דשאים, לחטין ולקטניות דזרעים נינהו מברך ב"מ זרעים. אלא דיש לדקדק דכאן מסיק הש"ס "לר' "יהוד' "מברך "על "חטה "ב"מ "זרעים, ולקמן מ' ע"א אית' בירך על פירות הארץ בפ"הע לא יצא, פשיטא, לא נצרכה אלא לר' יהוד' דאמר חטה מין אילן הוא וכו', סד"א ליברך עליה בפ"הע קמ"ל וכו', אבל חטה וכו' לא מברכינן עלי' אלא בורא פרי האדמה עיי"ש, הרי דלר' "יהוד' דמברך "בחטה "פרי "האדמה, ודוחק לומר לא נצרכה אלא לר' יהוד' קאמר, ולי' לא סביר' ליה, דלר' יהוד' מברך בחטה ב"מ זרעים ודו"ק:

רש"י ד"ה ולא כלום. כלומר אין טעון מברכת פירות ארץ ישראל ולא כלום וכו' עכ"ל, פי' לא ברכת המזון של שלש ברכות, ולא ברכה א' מעין שלוש. ופת כוסמין ושבולת שועל ושיפון, היינו טעמ' דצריך ג' ברכות, משום דכוסמין הוא מין חטין, ושבולת שועל ושיפון הוא מין שעורים, ועיין מנחות פ"י מ"ז, ורש"י לקמן מ"ד ע"א ד"ה חמשת המינים:

רש"י ד"ה כותבות. הם תמרים והם דבש האמור בשבעת המינין וכו' עכ"ל, ועיין בשפ"ח לעיל ל"ה ע"א לרש"י ד"ה שבעת המינין שם העתקתי:

תוס' ד"ה בורא נפשות רבות וחסרונם וכו' ומסיים ברוך חי העולמים ובירושלמי ברוך אתה ה' חי העולמים עכ"ל, דגרסינן בירושלמי פ"ו להלכ' א', הכוסס את האורז אומר עליו בורא מיני זרעונין, אפיו ובישלו, אע"פ שהפרוסות קיימות, אומר עליו בורא מיני מזונות, ואין צריך אחריו לברך, ר' ירמי' אומר בורא פרי האדמה, בר מרינא אומר שהכל, ר' שמעון חסידא אומר בורא מיני מעדנים, א"ר יוסי ולא פליגי, מ"ד בורא מיני מזונות, בההוא דעביד בול, מ"ד בפ"הא, בההוא דבריר, מ"ד והכל, בההוא דשלוק מ"ד בורא מיני מעדנים, בההוא דטרוף, עד כדון בתחילה, בסוף ר' יונ' בשם ר"ש חסידא אשר ברא מיני מעדנים לעדן בהם נפשו כל חי בא"י על הארץ ועל מעדניה, אמר ר' אבא רבי כשהיה אוכל בשר או ביצה, היה אומר אשר ברא נפשות רבות להחיות בהם נפש כל חי בא"י חי העולמים:

פי' פני משה:

בההיא דעביד בול. בזה שעשה בלול ומעורב האורז עם חמשת המינים וקיי"ל דברכת ה' מינין לא בטלה ואע"פ שמעורב בהן האורז:

בההוא דברור. אם הוא ברור לבדו אינו מברך אלא בפ"הא:

בההוא דשלוק. אם נתבשל ונתמעך מברך שהכל:

בההוא דטריף. כשהוא מטורף בקערה כמי שעושין עם ביצים ועם מיני בשמים ולפי שהרבה מינין מעורבין בו מברך בורא מיני מעדנים:

עד כדון בתחלה. עד כאן לא תנינ' אלא ברכה ראשונה:

בסוף. כלומר אבל בסוף לברכה אחרונה מאי מברך:

ומה שכתבו התוס' שהרבה דברים לא בראם כי אם לתענוג בעלמ' כמו תפוחים וכו', הנה בכל זה אף מאותן שנבראו לתענוג, מצינו שהרבה בני אדם מתפרנסים וניזונים כדי חייהם מהם ודו"ק:

תוס' ד"ה הכוסס חטה וכו' שהרי אפילו בקמחא דחיטי אמרינן (לעיל ל"ו ע"א) וכו' (א) ומיהו בלאחריו יש לספק מאי מברכין אם מברכין על המחי' ועל הכלכלה ומסיים על האדמה ועל פרי האדמה (ב) ור"ת הגיה במחזור שלו וכו' (ג) דלא אשכחן בשום מקום הך ברכה (ולקמן מ"ד) מפרש ברכה א' מעין ג' (ד) וקאמר בה' המינים על הארץ ועל המחיה (ה) ועל ז' המינים על הארץ ועל הפירות וכו' והא דקאמר (לקמן ע"ב) וכל שהוא מין דגן וכו' (ו) ובירושלמי וכו' עכ"ל:

(**א**) ומיהו בלאחריו יש לספק אם מברכין על המחי' ועל הכלכלה ומסיים על האדמה ועל פרי האדמה. והנה לא נקטו התוס' פתיח' מעין חתימה, דהיינו דיש לספק אם מברכין על האדמה ועל פרי האדמה, ומסיים על האדמה ועל פרי האדמה, ובש"ע סי' ר"ח ס"ד כתבו סתם, וז"ל והתוס' נסתפקו כשכוסס החטה, אם יברך לאחריו ברכה מעין שלוש ועיי"ש בט"ז סק"ז ודו"ק:

ב ור"ת הגי' במחזור שלו וכו'. שכך היה דרכם לכתוב הדינים הנהוגים מענייני איסור והיתר וברכות, במחזורים שהאדם משתמש בכל יום (מעדני יו"ט):

ג דלא אשכחן בשום מקום הך ברכה. ר"ל דלא אשכחן בשום מקום בש"ס ברכה זו, וכעין שכתב במהרש"ל, מביאו בבאר היטב בש"ע א"הע סי' ס"ג סק"ג, בענין ברכת בתולים, שכתב בש"ע, וז"ל יש אומרי' אחר שמצא בתולים מברך בשם ומלכות, אשר צג אגוז בגן עדן וכו', וכתב במהרש"ל דאין מברכין ברכה זו, הואיל ולא הוזכרה ברכה זו בש"ס, והרא"ש כתובות פ"א סט"ו כתב שאפשר שהגאונים תקנוה עיי"ש:

ד וקאמר בה' מיני' וכו'. פי' תבשיל שעשה מה' מינים:

ה ועל ז' המינים וכו'. כלומר משאר שבעת המינים האמורי' בפסוק ואינו מין דגן (רש"י לקמן מ"ד ע"א ד"ה כל שהוא):

[1] ובירושלמי יש וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי בפ' כיצד מברכין להלכ' א', ר' ירמי' בעי הדין דאכל סולת, מהו למיברכה בסופו, א"ר יוסי והכן לא אכל ר' ירמי' סולת מן יומוי, ולית צורכה דאי לא:

פי' פני משה:

הדין דאכל סולת. העשויה מקליות שדרך לאכלה כך מהו שיהא מברך לאחריה כדמפרש הבעי' לקמן:

והכן לא אכל ר' ירמי' סולת מן יומוי. כלומר להכי לא היה רוצה לאכול הסולת כ"א דוק' בתוך הסעודה מפני שהיה מסופק בברכה שלאחריה וכדמפרש ואזיל מה הוא הספק שלו:

לית צורכה דאי לא, כלומר משום דקא מספקא לי' דאי לא צריך לברך אחריה מעין ג' אלא שיברך אחריה בורא נפשות והילכך היה מונע עצמו מלאכול סולת שלא בתוך הסעודה:

תוס' ד"ה נתן ר"ג רשות וכו' וי"ל (א) דר"ג היה סבור שהיה מברך על כל ז' מינין ג' ברכות וכו' וא"ת לר"ג דאמר ג' ברכות שלמות וכו' אי ס"ל דברכה טעונה כוס (לקמן נ"ב ע"א) א"כ גבא יזמנו וא"כ יזמנו לעולם וכו' ובא מלא לוגמיו עכ"ל:

(**א**) דר"ג היה סבור שהיה מברך על כל ז' מינין ג' ברכות וכו'. פי' דר"ג היה סבור שיהיה ר' עקיב' מברך על כל ז' מינים ג' ברכות, ורצה לומר כיון שר"ג סובר דבעי בז' מיני' ג' ברכות, ס"ל נמי דמזמן עליהן, והא דאמר אין מזמני' על הפירות, היינו בשאר פרי דאינן מז' מינין, ור' עקיב' דלא בירך אלא ברכה מעין ג' לעצמו דוקא, ולא להוציא אחרים י"ח, דס"ל כדקיי"לן דאין מזמני' על הפירות וכו' (עי' מהרש"א):

[2] יזמנו וא"כ. בהגהת הב"ח מוחק ב' תיבות אלו עיי"ש:

[3] מלא לוגמיו. עי' תוס' לקמן ל"ט ע"א ד"ה בצר:

דף לז:

ע"ב גמר' השתא אכותבות ואדייסא אמר ר"ג ג' ברכות וכו'. בכותבות, מפורש לעיל במעשה דר"ג והזקנים, דר"ג ס"ל ג' ברכות, "ובדייסא, מפורש במה שאמר ר' יהוד' משמו של רבן גמליאל, מין דגן ולא עשאו פת, ר"ג אומר ג' ברכות:

חביצא. ז"ל הש"ע קס"ח ס"י, חביצה, דהיינו פרורי לחם שנדבקים יחד ע"י מרק, אם נתבשל, אם יש בהם כזית, אע"פ שאין בו תואר לחם מברך המוציא ובר"המז, ואם אין בהם כזית, אע"פ שנראה שיש בו תואר לחם, אינו מברך אלא בורא מיני מזונות וברכה א' מעין ג', ואם אינו מבושל, אלא שהוא מחובר ע"י דבש או מרק, אם יש בפרוסות כזית, מברך עליו המוציא, אפילו אין לו תואר לחם, ואם אין בהם כזית, אם יש בהם תואר

לחם, דהיינו שהוא ניכר וידוע שהוא לחם, מברך עליו המוציא, ובר"המז, ואם אין בהם תואר לחם, מברך במ"מ וברכה א' מעין ג', ואם אינו לא מבושל ולא מחובר, אלא מפורד דק דק, אע"פ שאין בו כזית, ולא תואר לחם, מברך עליו המוציא ובר"מז וכו' עיי"ש:

ומקריב מנחות בירושלים וכו'. הא דנקט "בירושלים אפשר לרווח' דמילת' נקט ודו"ק:

טרוקנין וכו' טריתא וכו'. ההבדל בין טרוקנין לטריתא, "טרוקנין, הוא שעושין גומא בכירה, ונותנים בה קמח ומים מעורבין בה, ונאפה שם (ולענין ברכה מברך במ"מ וברכה א' מעין שלש, ואם קבע סעודתו עליו מברך המוציא ובר"מז). "וטריתא, הוא שלוקחין קמח ומים ומערבים אותם ושופכין על הכירה, והוא מתפשט ונאפה ואין עליו תורת לחם כלל (ואין מברכין עליו אלא במ"מ וברכה א' מעין שלש ואפילו קבע סעודתו עליו), עי' ש"ע קס"ח סט"ו:

דף ל"ז ע"ב רש"י ד"ה או. אף אם מין דגן הוא אלא שלא עשאו פת וכו' עכ"ל, פי' כגון דייסא, אבל כוסס אף לר"ג אין מברך ג' ברכות (מל"ה):

רש"י ד"ה אין הפרוסות קיימות. (א) שבתחלתו פת ממש היה, מבעי', (ב) וכשנמוח מי גרע מדייסא עכ"ל:

(**א**) שבתחלתו "פת "ממש היה. ואפשר שפי' כן, כדי דלא תקשי' ממה שפרש"י לעיל ל"ו ע"א ד"ה הכא אית לי' עלויא אחרינא, הילכך יצא מכלל פרי, ולכלל דרך אכילתו לא בא וכו', ר"ל לכן מברכין רק שהכל עיי"ש, וא"כ משמע קצת דדבר שהיה מתוקן תחילה, ואישתנוי לגריעות', אישתנ' גם ברכתו, וא"כ הכא נמי כשנמוח, גרע מדייסא, לכן פרש"י דכאן שבתחילתו פת ממש היה, ודאי לא גרע מדייס':

ב וכשנמוח מי גרע מדייסא. הש"ס נקט תרתי השתא "אכותבות "ואדייסא, ורש"י נקט רק מי גרע "מדייסא, ואפשר לפי שדומי' דאין הפרוסות קיימות, נקט דייסא:

רש"י ד"ה ריהטא. הוא חביץ קדרה דבני כפר מרבי' בו קמח עכ"ל, עי' בשפ"ח לעיל ל"ו ע"ב לגמר' ורש"י ד"ה חביץ קדרה:

רש"י ד"ה חביצא. כעין שלנייקוק שמפררין בתוך האילפס לחם עכ"ל, שלנייקוק, צ"ל "שלקוק, ופירושו כמו שלקות, דבר המבושל יותר מדאי נקרא שלוק, והוא מין מאכל הנקרא (בלע"ז ברייא), ופעמים אין הפרוסות קיימות, ועכ"ז אפשר להיות עליו תוריתא דנהמא. ודע "חביצא לדעת רש"י הוא מעשה אילפס, והוי כמבושל, אבל תוס' פי' דחביצא לאו מבושל הוא כלל, אלא שהפרורין נדבקין ומחוברין יחד ע"י מרק או דבש או חלב, דומיא לקט מכולן כזית, וחילוקי' דיני' עי' בראש וברבינו יונה, ועי' בשפ"ח לגמר':

רש"י ד"ה אומר ברוך שהחיינו. אם לא הביא מנחות זה ימים רבים עכ"ל, פי' כשישראל זה לא הביא מנחה שנה תמימה, אז מברך שהחיינו, דהוי כמצוה או פירא המתחדש מזמן לזמן דהיינו משנה לשנה, משא"כ בכהן, שהמשמרות מתחדשות פעמים בשנה, לא שייך לברך שהחיינו, ובמנחות ע"ה ע"ב, פרש"י דאיירי בכהן שלא הקריב מעולם, כשמתחנך להקריב בפעם ראשונה, מברך שהחיינו, ועוד פרש"י שם דאייר' במנחה חדשה, שמתחדשת משנה לשנה כמנחת עומר וכיוצא בו, וכן משמע מל' הרמב"ם פ"ז מהלכות תמידין הי"ח, דז"ל וכל המקריב מנחה מן החדש תחילה מברך שהחיינו (פני יהושע), ועי' במגן אברהם תכ"ב סק"ה ודו"ק:

רש"י ד"ה ותני עלה. (א) כלומר (ב) ותנן על המנחות מנחת מחבת ומנחת מרחשת (ג) הקרבות כשהן אפויות עכ"ל:

(**א**) כלומר ותנן על המנחות וכו'. פי' דלא על הא בריית' היה עומד ומקריב תנו עלה, אלא (במנחות ע"ה ע"ב) תנן במעשה מנחות, וכולן "פותחן כזיתים, פי' כל המנחות שצריכין פתיתה, כך היה עושה, כופל תחלה אחת לשתים, ושתים לארבע, וד' לח', וח' לט"ז, עד שיהיו פתיתין כזיתים, אבל פחות מכזית, אין יכול לפותתן עיי"ש:

ב ותנן על המנחות מנחת מחבת מנחת מרחשת וכו'. ועיין רש"י מנחות ע"ה ע"ב ד"ה מברך, פרש"י ותנן וכולן כל המנחות אפילו מנחת העומר פתיתין כזתים עיי"ש ודו"ק:

(**ג**) מנחת מחבת ומנחת מרחשת הקרבות כשהן אפויות. ועיין בהקדמ' לסדר קדשים בתפארת ישראל, הנקרא חומר בקודש, פרק ב' סי' ל"ט שכתב באחד מחמשה תוארים אפשר שתעשה כל מנחה, "סלת, "חלות, "רקיקין, מחבת, "מרחשת, (וחילוק בין מחבת למרחשת, מנחת מחבת הוא כלי אינו עמוק והיה לש לישה עבה, ומנחת מרחשת הוא כלי עמוק ולש לישה רכה, וחילוק בין חלות ורקיקין, החלות בלולות בשמן, ורקיקין משוחין בשמן), והנה הד' הללו, דהיינו חלות, רקיקין, מחבת, מרחשת, כולן אפויות הן, ועושה מכל עשרון עשר חלות ואחר שנאפו פוחתין לפתיתי כזית ושלש מהם דהיינו "רקיקין "מחבת "מרחשת אחר שנאפו מושח ומטגני' אותם בשמן עיי"ש. ורש"י ז"ל נקט כאן רק מנחת "מחבת ומנחת "מרחשת (ועיי' רש"י ויקרא ב' ה' ז') ודו"ק:

רש"י ד"ה כזית וכו'. ומדקאמר יוצא בו י"ח בפסח משום אכילת מצה דמ"ע היא דכתיב (שמות י"ב י"ח) בערב תאכלו מצות והתם לחם בעינן דכתיב בה (דברים ט"ז ג') לחם עוני וכו' עכ"ל:

רש"י ד"ה והוא שאכלו בכדי אכילת (א) פרס. שלא ישהה וכו' (ב) דהוי חציו ד' בצים וכו' וחצי זית למחר (ג) ואין בו חיוב כרת אם חמץ הוא עכ"ל:

(א) פרס. ופרס דכולי השׁ"ס, לפי ששיעורה בפרוסה, כלומר בחצי ככר (רש"י עירובין פ"ב ע"ב):

ב דהוי חציו ד' בצים וכו'. כך הוא שיטות רש"י ז"ל, אבל הרמב"ם ס"ל ג' בצים, ועיין ש"ע אור"ח תרי"ב ס"ג:

ג ואין בו חיוב כרת. אבל אסור מדאוריית' דקיי"לן כר' יוחנן (יומא ע"ג ע"ב) דחצי שיעור אסור מן התורה, ומכין אותו מכות מרדות, רמב"ם פ"ב מה' שביתות עשור ה"ג:

רש"י ד"ה הכא במאי עסקינן וכו' אבל אם נפרס כולו לא חשיבי פתיתין הפחותים מכזית ולא מברכין המוציא ואין יוצא בהן ידי חובת מצה בפסח עכ"ל, משמע אבל אם חמץ הוא ענוש כרת, אע"ג דלא מברכין המוציא, ואינו יוצא ידי חובת מצה, לכן הזכיר רש"י רק לענין שאין יוצא ידי מצה ודו"ק:

רש"י ד"ה כובא דארעא. עושה מקום חלל בכירה ונותן בתוכו מים וקמח וכו' עכ"ל, אבל ז"ל ש"ע יור"ד סי' שכ"ט ס"ה טוריתא, דהיינו עיסה שבלילתה רכה ושופכין אותה על הכירה ומתפשט עליה ונאפית פטורה מחלה, אבל אם יש בכירה גומא, ושופכין אותה לתוכה חשוב לחם וחייב עיי"ש, והנה פרש"י ונותן בתוכו מים וקמח, משמע קצת דדוק' בכירה הם מתערבין, ומשאר פוסקי' משמע דנערבו מים וקמח, עוד קודם שנתנו בגומ' שבכירה:

תוס' ד"ה חביצא וכו'. וא"ת והא תני' לעיל (עמוד א') וכו' (א) וכן מפרש נמי בירושלמי וא"ת (ב) האיך מדמ' ר' יוסף פרורי מנחות לפרורי חביצא וכו' וי"ל כיון (ג) שנטגנין בשמן כנתבשלו דמי ומיהו קשה דלקט מכולן כזית דקאי אחמשת המינין ולא אמנחות ד כמו שאפרש וכו' מחא כמו חביצא דתמרי שהן נדבקין עכ"ל:

(א) וכן מפורש בירושלמי. דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכ' א', עד כמה יברך, ר' חננא ור' מנא חד אמר עד כזית, וחרנא אמר עד פחות מכזית, מאן דאמר עד כזית, כיי דתנינן תמן וכולן פתיתין כזית, מ"ד עד פחות מכזית תני ר' ישמעאל אפילו מחזירה לסולתה, תני הכוסס את החיטין אומר עליו א) בורא מיני זרעונים, אפיין ובשלן בזמן שהפרוסות קיימות אומר עליהן המוציא לחם מן הארץ ומברך לאחריו ג' ברכות, אם אין הפרוסות קיימות אומר עליהן בורא מיני מזונות ומברך אחריו ברכה א' מעין ג', עד כמה יהיו הפרוסות ר' יוסי בשם רב עד כזיתים:

פי' פני משה:

עד כמה יברך:

עד כמה יפרוס מן הפת ויברך ברכת המוציא:

עד פחות מכזית. אפילו על פרוסה פחות מכזית מברך המוציא:
מ"ד כזית. דוק' טעמי' כהאי דתנינן בפ"ו דמנחות כל המנחות הנעשית בכלי טעונות פתיתה שהיה פותתן ונותן עליהן שמן ולבונה וכל הפתיתין כזיתים אלמא דמשום שהכהן אוכל את השיריים עושין הפתיתין כזיתים כדי שיברך עליהן המוציא:
מ"ד עד פחות מכזית. ס"ל כתנא דבי ישמעאל דפליג על מתניתן דהתם וקאמר אפילו מחזיר את המנחה לסולתה נמי מקיים פתות אותה פיתים:
הכוסס את החיטין. תוספת' היא בפ"ד ופי' שאכלן חיין וזה נקרא כוסס:
עד כמה יהיו הפרוסות. ושיקר או קיימות:
א) בורא מיני זרעונים. ובגמר' דידן מסיק כן (דף ל"ז ע"א) הא ר' יהוד', דרבנן ס"ל בכוסס חטה מברך בפ"הא עיי"ש:

ב האיך מדמ' ר' יוסף פרורי מנחות לפרורי חביצא. פי' דר' יוסף אמר מנא אמינ' לה דתני' היה עומד ומקריב מנחות וכו', ויליף דין חביצא מדין מנחות, והא אין דומי' כלל, דהא חביצא מין בישול הוא, ומנחות מין אפיה היא, ותירוץ בתוס' מנחות כיון שמטגנין אותן בשמן כנתבשלו דמו:

ג שנטגנין בשמן. עי' בשפ"ח לרש"י ד"ה ותני אות ג' עיי"ש:

ד כמו שאפרש לקמן בתוס' ד"ה לקט מכולן, פי' מכל חמשת מיני דגן עיי"ש:

ה כמו חביצא דתמרי וכו'. דפרש"י (ב"מ צ"ט ע"ב) חביצא דתמרי, תמרים המדובקים יחד קרי חביצא, ואית בהן חמשים תמרים עיי"ש, וכונ' התוס' כאן שחולק על פרש"י, ומפרשים דחביצה, היינו שלא נתבשל כלל, אלא פרורין נדבקין בלבד, ע"י מרק או ע"י חלב:
תוס' ד"ה היה עומד ומקריב וכו' ונראה בכהן העומד להקריב ראשון במשמרתו (א) וכ"ד משמרות היו וכל שבת מתחדשת משמרה אחרת וכו' (ב) ולא כפרש"י דמנחות וכו' עכ"ל:

א וכ"ד משמרות היו וכל שבת מתחדשת משמרה אחרת וכו'. עיין תענית כ"ז ע"א, ומפורש ברמב"ם ה' כלי מקדש פ"ג ה"ט, ושם בפ"ד ה"ב:

ב ולא כפרש"י דמנחות וכו'. עיין בשפ"ח לרש"י ד"ה אומר:
תוס' ד"ה לקט מכולן. פרש"י וכו' ונראה דקאי אחמשת המינין וה"ק לקט מכל מיני לחמים כזית עכ"ל, פי' אם לקט מכל חמשת מיני דגן כזית חמץ בפסח ואכל, ענוש כרת (דלא תימא בכזית ממין אחד הוא דמחייב) וכמו כן אם אכל מכולן כזית מצה בפסח מצטרפין ויוצא י"ח (תר"י):

תוס' ד"ה אמר רבא וכו' וכן קיי"ל (א) דרבא בתרא הוא וכו' (ב) ואפילו נתבשלו לפרש"י (ג) והא דמשמע בירושלמי וכו' עכ"ל:

א דרבא בתרא הוא. ז"ל מבוא התלמוד ד"ה והתנאים, קמאי ובתראי שחולקין, הלכה כבתראי, מאביי ורבא ואילך עיי"ש:

ב ואפילו נתבשלו לפרש"י. עיין רש"י ד"ה חביצא ובשפ"ח שם:

ג והא דמשמע בירושלמי. ובשפ"ח לתוס' לעיל ד"ה חביצא שם העתקתי:

תוס' ד"ה לחם העשוי לכותח וכו' וסופו (א) סופגנין וכו' ופסק ר"ת אם כן (ב) בניב"ליש ורי"שולש דתחלתן עיסה וכו' (ג) דמצות חלה בעודן עיסה דכתיב (במדבר ט"ו כ') עריסותיכם וכו' (ד) שהמנחות מטוגנות בשמן וכו' (ה) וירמ'שייש אע"ג דחייבין בחלה וכו' משום (ו) עושה עיסתו כבצק כדי לחלקה פטור מן החלה וכו' (ז) דהכי אית' בירושלמי וכו' אבל (ח) אני"ליש אין מברכין עליו המוציא וכו' ודבר שתחלתו וסופו סופגנין כגון הני סופגנין שמטגנין אותו בשמן שקורין בונייש פטורין מן החלה עכ"ל:

(א) סופגנין. פי' עיסה שבלילתו רכה כספוג (שוואממע בלע"ז) הזה, וסופו סופגנין, ר"ל שטגנה אח"כ בשמן או בדבש או מבשלה במים (מפרשים) ועיין יור"ד שכ"ט:

ב בניב"ליש ורי"שולש שתחלתן עיסה. והם מין מעשה אופה כעין טבעת ונקרא (בלע"ז פרעצל):

(ג) דמצות חלה בעודן עיסה וכו'. עיין רמב"ם בפ"ח מה' בכורים ה"ב וה"ג, ויור"ד סי' שכ"ז:

ד שהמנחות מטוגנות בשמן וכו'. עי' בשפ"ח לרש"י לעיל ד"ה ותני אות ג', ועי' תוס' ד"ה חביצא:

ה וירמ"לייש. הם חוטי בצק ארוכים ודקים ונקראים (בלע"ז נודעלן):

ו עושה עיסתו כבצק כדי לחלקה פטור מן החלה. ז"ל ש"ע יור"ד שכ"ו ס"ב, העושה עיסה לחלקה בבצק פטורה עיי"ש, והוא כשיטות רבינו יחיאל כאן, ורמב"ם בפ"ו מה' ביכורים הי"ט עיי"ש, אבל הראב"ד כתב כשיטות הירושלמי שחייב, שמא תמלוך לעשותה עיסה אחת עיי"ש:

נז) דהכי אית' בירושלמי וכו'. דגרסינן בירושלמי למס' חלה בפ"א להלכ' ב', ר' יוסי אמר ר' יוחנן אומר כל שהאור מהלך תחתיו א) חייב בחלה, ואומר עליו המוציא לחם מן הארץ, ואדם יוצא בו ידי חובתו בפסח, ור"ש בן לקיש אומר כל שהאור מהלך תחתיו אינו חייב בחלה, ואינו אומר המוציא לחם מן הארץ, ואין אדם יוצא בו ידי חובתו בפסח, א"ל ר' יוחנן ובלבד ע"י משקה:

פי' פני משה:
כל שהאור מהלך תחתיו. כלומר שאינו נאפה בתנור אלא במחבת והאור מהלך תחתיו אעפ"כ חייב בחלה וכו' ורשב"ל פוטר:
א"ל ר' יוחנן ובלבד ע"י משקה. כלומר אפילו לדבריך שאתה פוטר ובלבד אם נעשו ע"י משקה או מיין או משמן וכיוצא בו או ממים רותחין שניתנו בהן והאור מהלך תחתיהן: א) חייב בחלה. וכל שכן לענין עירובי חצירות ותחומין ושתופי מבואות שהם מדרבנן. ועיין שם במשנה חלה פ"א מ"ח, תנא ומנה דהוי לחם לענין לצאת חובת מילי דאוריית', ומנה ותנא דהוי לחם לענין מילי דרבנן ודו"ק:
ח אני"ליש אין מברכין עליו המוציא. אני"ליש (ובלע"ז קנעדל) והוא קמח נילוש במים או פאשטידא עשוי מעיסה דקה, בונייש (קראפשען בלע"ז), ומה שכ' התוס' ומיהו אם קבע סעודת' עלי' כמו בפורים מברך המוציא, עי' ברש"י לקמן מ"ב ע"א ד"ה לחמניות:

דף לח.

ע"א גמר' כובא דארעא. ז"ל הרמב"ם פ"ג מה' ברכות ה"ט, עיסה שנאפת בקרקע כמו שהערביים שוכני מדבריות אופים, הואיל ואין עליה צורת פת מברך עלי' בתחלה במ"מ, ואם קבע מזונו עלי' מברך המוציא עיי"ש:
ואדם יוצא בהן י"ח בפסח. פי' בהאי כובא דארעא, וז"ל הרמב"ם בפ"ו מה' חמץ ומצה ה"ו, אחד מצה שנאפה בתנור או באלפס ואפילו אפאה "בקרקע ה"ז יוצא בה ידי חובתו בפסח, ועי' בל' הש"ע תס"א ס"ב ודו"ק:
דובשא דתמרי מברך שהכל וכו'. ועי' בראש מה שכ' בשם הלכות גדולות, דהיינו שנתן בהם מים, דאי לבדו מברך בפ"הע, משום דבקרא כתיב דבש, ועי' בט"ז ר"ב סק"ה:
וחומץ ספניות וכו'. וכן כשאכל סופי ענבים שאין מתבשלין לעולם, אינו מברך אלא שהכל (ש"ע ר"ב ס"ט) ועיי"ש במ"א סק"כ:
טרימא. עי' רש"י, וז"ל הערוך בערך טרימא בלשון יוני דבר מעורב וטרוף יחד הן לאכול הן לשתות, נקרא בשם טרימא (ובלע"ז צוזאממען גערִיבען). "וטרימא "דקורטמי, פי' שמבשלין הכרכום במים, "וטרימא "דשומשמין, פי' שמבשלין השומשמין במים ואוכלין אותו, "דפורצני פי' ששורין הזגין של ענבים במים ויש בו טעם יין ושותין אותו. אבל "טרימא "של "תמרים הוא שלוקחין גופה של תמרים כמות שהן, שאין טורפין אותן, אלא שממעכין אותן, ומוציאין גרעיניהון ולשין בהן שומשמין וכיוצא בהן, והן "חשילתא, ומותר לעשות כן בתמרים של תרומה בתוספתא בפ"ב דמעשר שני עכ"ל הערוך:

ושוין שבוחשין וכו' פי' ושוין רבי ור"י בר' יהוד' אע"פ שפליגי בא' נותן את הקמח וא' נותן את האפר וכו', ועי' שבת קנ"ה ע"ב:

שבוחשין את השתות. ז"ל הש"ע אור"ח שכ"א סי"ד, תבואה שלא הביאה שליש, שקלו אותה באש, ואח"כ טחנו אותה טחינה גסה (והרי היא כחול), היא נקראת שתיתא, ומותר בשבת לגבל ממנה בחומץ וכיוצא בו הרבה בבת אחת, והוא שיהי' רך, אבל קשה אסור, מפני שנראה כלש, ואפילו ברך צריך לשנות, כיצד נותן את השתיתא, ואח"כ נותן את החומץ עיי"ש:

זיתום המצרי. פי' בארץ מצרים מערבין שליש שעורין, ושליש כרכום (זאפראן בלע"ז), ושליש מלח ומים, ושותין למי שנעצר, או לעצור להמשלשל:

רפואה בשבת מי שרי. עי' רש"י לעיל ל"ו ע"א ד"ה לא, דחכמים גזרו על כל רפואות הנכרות משום שחיקת סמנים וכו', ועיי"ש בשפ"ח:

אמר רבא במוציא כ"ע לא פליגי דאפיק משמע וכו'. וכעין זה אמר "רבא (לקמן נ"ב ע"ב) בברא כ"ע לא פליגי דברא משמע וכו', ויש מוחקין וגורסין לקמן אמר "רבה, משום דמתיב ר' יוסף עיי"ש, ולפי הך דהכא משמע קצת לקיים הגירס' "רבא ודו"ק:

במוציא כ"ע לא פליגי דאפיק משמע דכתיב אל מוציאם ממצרים וגו'. ה"ה דמצי רבא להביא (מתהלים ס"ח ז') מוציא אסירים בכושרות עיי"ש בפרש"י דקאי על יציאת מצרים, והתם מפורש כתיב מוציא, וכאן הבי' רבא ימוציאם, ואפשר דקרא דתורה עדיפ' לי'. ודע מהא דכתיב (שמואל ב' ה' ב') אתה הייתה מוציא והמביא וגו', לא הביא ראי', משום דכתיב "מוציא וקרינן המוציא עיי"ש:

כי פליגי בהמוציא רבנן סברי דאפיק משמע וכו' ור' נחמי' סבר המוציא דמפיק משמע וכו'. בח' מקומות כתיב המוציא, ואלי הן, שמות ו' ז', ויקרא כ"ב ל"נ, דברים ח' ט"ו י"ג ו', שופטים ב' י"ב, ד"ה א' י"א ב', ישעי' מ' כ"ו מ"ג י"ג, והתרגום מתרגם בכ"מ המוציא, דאפיק עיי"ש, והנה שמות ו' י"ז מתרגם דאפיק, אע"ג דבאות' שעה עדיין לא יצאו, וצ"ל דס"ל לתרגום, כמו שמתרץ לרבנן כאן הכי קאמר להו וכו':

דאדם גדול הוא ובקי בברכות. פי' דהא מברכותיו של אדם ניכר אם הוא אדם גדול. ותשכיל ותדע לפי שע"י הברכות מוציאין ניצוצי הקדושה מן ה"דומם צ'ומח ח"י, וניתוספין על שיעור קומת אדם הוא ח"י מ'דבר, לכן הבקי בברכות הוא אדם גדול (מג"ת):

דף ל"ח ע"א רש"י ד"ה כעבין. ערוכה ומקוטפס כגלוסקאות נאות גלי' דעתי' דללחם עשאה עכ"ל, ובט"ז יור"ד שכ"ט סק"ו כתב הטעם דכשעשאן כעבין, יש בו חשש שמא ימלך לאפות ממנו כשיעור חלה, לכן חייב בחלה ומברך בהפרשתה עיי"ש:

רש"י ד"ה זיעה בעלמ' הוא. ואינו פרי לברך עלי' בפ"הע עכ"ל, וכן בש"ע ר"ב ס"ח, ועי' במגן אברהם שם סקכ"ב, ומיהו בפירות יבשים, כגון תפוחים וגדגדניו' ופלוי"מן דברי הכל דמברך "אמימיהן בפ"הע, לפי שאין דרכן אלא למשלקינהו, לא למיכלינהו בענייהו וכו' ועיי"ש:

רש"י ד"ה ור' יהושע פוטר. דזיעה בעלמ' הוא וכו' ואין לך פרי הניתן למשקה אלא זתים וענבים בלבד וכו' עכ"ל, ועיין פרש"י לקמן ל"ט ע"א ד"ה אגור, ועי' שבת קמ"ג ע"ב רש"י ד"ה מסתברא בתותים ורימונים פליגי, דאיכ' דבעי להו למשקין, הילכך משוי להו רבנן כזתים וענבים וכו' עיי"ש ודו"ק:

רש"י ד"ה דקורטמי. כרכום (זאפראן בלע"ז) שכותשין אותו ונותנין בו "יין ושותין עכ"ל, ובשפ"ח לגמר' ד"ה טרימ' העתקתי מהערוך שפי' שמבשלין הכרכום במים:

רש"י ד"ה או דפורצני וכו' לעשות תמד עכ"ל, הנותן מים על החרצנים או בזגים או בשמרים, והמים קולטין טעם יין, נקרא תמד, ועי' מעשרות פ"ה מ"ו:

רש"י ד"ה והלכת' לא גרסינן ומה"ג הוא עכ"ל, ז"ל בה"ג בפ"ו מה' ברכות, א) כיסני בתחלה ב"פ האדמה לבסוף בורא נפשות רבוא קליינון לחטי ושוינון שתיתא, אי ממינא, בתחלה ב"מ מזונות, ולבסוף ברכה א' מעין ג', אי, קליישא ולשתייה עבדינן לה שהבכ, דאמרינן שתיתא רב אמר שהכל, ושמואל אמר ב"מ מזונות, וא"ר חמרא ולא פליגי הא בעבה הא ברכה. עבה לאכילה עבדי לה, רכה לרפואה שתי לה, שאדי לפומיה שתיתא, שברך ב"פ האדמ' כי כיסני עכ"ל:

א) כיסני. פי' קליות (רש"י מ"ח ע"ב ד"ה פת):

רש"י ד"ה ור' נחמי' סבר דמפיק משמע. שעתיד להוציא דכתיב (שמות ו' ז') המוציא אתכם וכו' והמוציא לך מים (דברים ח' ט"ו) עדיין היה מוציא כל ימי היותם במדבר עכ"ל, פי' לפי דדבר ההוה', פעמים כתיב בל' עבר, ופעמים כתיב בל' עתיד כפרש"י (בראשית כ"ד מ"ה):

תוס' ד"ה האי דובשא דתמרי וכו' בר מתירוש ויצהר (א) כדאמרינן גבי ערלה (ב) ולאפוקי מה"ג וכו', (ג) ושכר דידן וכו' ואפילו לרב ושמואל דאמרי (לעיל ל"ו ע"ב) וכו' (ד) ועוד משום שיש בו עלוי' אמרינ' בפת (ה) ועוד בשתי' אומר שהכל עכ"ל:

(א) כדאמרינן גבי ערלה. דגרסינן תרומות פי"א מ"ג אין עושין] מתמרים דבש ולא תפוחים יין, ולא סתוניות חומץ, ושאר כל הפירות אין משנים אותם מברייתן בתרומה ובמעשר שני, אלא זתים וענבים בלבד, אין סופגין הארבעים משום ערלה. אלא על היוצא מזתים והענבים, ואין מביאי' בכורים משקין וכו' ואין מטמ' משום משקה וכו', ואין מקריבין ע"ג מזבח אלא היוצא מזתים וענבים עיי"ש. והנה תוס' כאן כ' כדאמרינן גבי ערלה, ולא הזכירו מלת' אחרינ' דהתם, ואפשר משום דמלקות חמור להו והאחרינ' ודו"ק:

ב לאפוקי מה"ג שפירש וכו'. ז"ל הלכות גדולות. בפ"ו מה' ברכות, דובשא דתמרי א) דתארו להו מיתרא מברך שהכל, דאמר מר בר ר' אשי, האי דובשא דתמרי מברכינן עליה שהכל, מ"ט זיעא בעלמא הוא, דקיי"לן הלכ' בר' יהושע דתנן דבש תמרים ויין תפוחים וחומץ ספניות ושאר כל מיני פירות של תרומה, ר"א מחייב בקרן וחומש ור' יהושע פוטר, דובשא דאיב מן תמרי ב"פ העין דובשא ב) דבוא שהכל שאין גידולו מן הארץ עכ"ל:

א) דתארו להו מיתלא. לפי דברי התוס' כאן שהעתיקו מה"ג, משמע דפי' ששרו בהו מים:

ב) דבוא. פי' דבורים:

ג ושכר דידן. פי' שכר דידן שנעשה משעורים, א"כ שמא יש בשכר זה, כזית משעורים בכדי אכילת פרס, אפ"ה לא מברכינן עליו במ"מ אלא שהכל וכו':

ד ועוד משום שיש בו עלויא אחרינ' בפת, אבל בשכר לא נשתנ' לעילוי (מהרש"ל), עי' רש"י לעיל ל"ו ע"א ד"ה הכא:

ה ועוד בשתי' אומר שהכל. פי' מידי דהוי אשתיתא דאמרינן לקמן תוס' ד"ה והא, על רכה מברך שהכל (מהרש"ל בשם אשר"י):

תוס' ד"ה ושוין שבוחשין. רבי ור"י בר' יהוד' פליגי וכו' והכי דייקינן התם (בשבת קנ"ו ע"א) עכ"ל, ועי' בשפ"ח לגמר' ד"ה ושוין וד"ה שבוחשין:

תוס' ד"ה והא תנן כל האוכלי' וכו' וא"כ כל דבר שיש בו מחמשת המיני' ואינו עשוי לסעוד אלא לשתות כגון שכר וכיוצא בו מברך שהכל וכהאי גוונ' פסק בה"ג וכו' עכ"ל, לשון בה"ג העתקתי בשפ"ח לרש"י ד"ה והלכת' עיי"ש:

דף לח:

ע"ב גמר' קתני ירקות דומיא דפת וכו' ומגירסת התוס' משמע דה"ק מדקתני ירקות דומי' דפת וכו' זאת אומרת דאפילו שלקות מברכין עליהן בפ"הא, ותו לא גרסינן ממאי מדקתני ירקות דומי' דפת, ועי' במהרש"א ותוס' ד"ה מדקתני:

ורבותינו היורדים מא"י וכו' וחברנו היורדים מא"י וכו'. עי' סנהדרין י"ז ע"ב ורבותינו שבא"י רבי אבא עיי"ש:

כל שתחלת בפ"הא שלקו וכו'. ז"ל הרמב"ם פ"ח מה' ברכות ה"ג, פירות או ירקות שדרכן לאכול חיין, אם בשלן או שלקן מברך בתחלה שהכל, ולבסוף בורא נפשות, וירקות שדרכן להאכל שלוקין, כגון כרוב ולפת אם אכלן חיין מברך עליהן בתחלה שהכל, ולבסוף בורא נפשות, ואם בשלן או שלקן מברך עליהן בורא פרי האדמה, ולבסוף בורא נפשות, ודברים שדרכן להאכל חיין ומבושלין, אכלן בין חיין בין מבושלין מברך עליהן בתחלה ברכה הראוי להן, אם היו פרי העץ מברך ב"פ העץ ואם היו פירות האדמ' או ירקות מברך ב"פ האדמה עכ"ל, ועי' בריי"ף ובתוס' ד"ה משכחת ובתר"י:

כרבא וסלקא קרא תומי כרתי. כרבא, כרוב נקרא (בלע"ז קרויט), סלקא הוא ג"כ מין כרוב, יקרא (בלע"ז קירביז) ועי' עוד (לעיל ל"ו ע"א) קרא חייא, פי' רך של דקל, יתומי "כרתי, פי' ואת החציר ואת השומים (במדבר י"א ה') מתרגמינן ית כרתי וית תומי, וכרתי (בלע"ז לויך):

א"ר נחמן בר יצחק משכחת לה בתומי וכרתי דרש ר' נחמן וכו'. קצת משמע כאן, דר' נחמן סתם, לאו היינו ר' נחמן בר יצחק, ועי' גיטין ל"א ע"ב רש"י ותוס' ד"ה אנא, ועי' בשפ"ח לרש"י ד"ה משום ודו"ק:

יוצאין ברקיק וכו'. בתוספתא נקט ר' רקיק, וכן הוא ל' הרמב"ם, אבל בש"ע נקט יוצאין במצה השרוי:

דבעינן טעם מצה. ואע"ג דלא מצינו דבעינן טעם מצה, אלא לחם עוני, וי"ל דהכי קאמר דבעינן טעם מצה עניה, וליכא, דזו כיון שהיא מבושלת, הוה לה מצה עשירה (תר"י). ובמרור שמסיק הש"ס לקמן, "דבעינן דטעם "מרור, הכי איתי' (פסחים קט"ו ע"ב) בלע מרור לא יצא, ופי' הרשב"ם דגבי מרור שהוא זכר שמררו המצריים את וכו', מסתבר ודאי שטעם מרור בעינן, וכדאית' (פסחים ל"ט ע"ב) כללו של דבר כל שיש בו טעם מרור יוצאין בו וכו' עייש:

תורמסא. הוא מין קטנית, עגול כמין עדשה, ורחב כמעה קטנה, והוא מר מאד, עד ששולקין אותו שבע פעמים, ונעשה מתוק וטוב, עד שיאכל למטעמים בקנוח סעודה (רש"י ביצה כ"ה ע"ב), ובערוך ערך תורמיס פי', שהוא מין פולים המרים, ונקרא (בלע"ז ליפינו):

ועוד אר"ח בר אבא אני ראיתי ר' יוחנן שאכל וכו'. ומעשה רב:

אבל לא כבושין ולא שלוקין ולא מבושלים. פי' כבוש הוא מימים רבים, ובטל טעם מרור יותר משלוק, ושלוק הוא יותר ממבושל (תרי"ח):

שלוקים אמאי לא. וכל שכן דקשה מבושלים אמאי לא:

היכי מברך. פי' לאחריו, דהא ברכה אחרונה של כל הדברים, וכן ברכת המזון, צריך שיעור, ואין מברכין, אלא א"כ אכל כשיעור, דהיינו כזית, אבל על פחות מכשיעור א"צ ברכה אחרונה, עי' תוס' ד"ה בצר, ובשפ"ח אות א':

דף ל"ח ע"ב רש"י ד"ה שלקות. כל ירק שלוק עכ"ל, פי' מאחר שמסיים שלקות מברך עליהן בפ"הא, ש"מ דמיירי מכל ירק שלוק, אבל שלקות מפרי העץ, מברך בפ"הע:

רש"י ד"ה שלקו. אפקי' ממלתי' לגריעות' ומברך שהכל וכו' עכ"ל, וה"ה בישלו, אף שאינו גמוח כשלוק, אפקי' ממלת' לגריעות' ומברך שהכל, אלא לפי שדרך הירקות לשלוק לנמוח טפי, נקט שלקו:

רש"י ד"ה משום רבינו וכו'. ר' נחמן חשיב וכו' עכ"ל, אפשר דרש"י פי' לשיטתי' (בגיטין ל"א ע"ב) דפרש"י דסתם ר' נחמן, הוא ר"נ בר יצחק, והיה חתני' דנשיאה והיה חשוב עיי"ש, ובסדר הדורות מאריך בזה מביצה כ"ה ע"ב ומבבא מציע' ט"ז ע"ב ומגילה כ"ח ע"ב:

רש"י ד"ה אמרו וכו' ודברי שמואל ודברי ר' יוחנן בכל מיני ירקות הם חלוקין זה על זה וכו' עכ"ל, פי' ולא בתומי וכרתי בלבד:

רש"י ד"ה יוצאי' ברקיק וכו' ידי אכילת מצה של מצוה וכו' עכ"ל, פי' בלילה הראשונה, וקרינן בי' לחם עוני, וכל שכן לענין לברך המוציא, וכעין שפי' בתוס' ר"י חסיד, דאפילו לר' יוסי שס"ל שבמבושל שלא נמוח אינו יוצא ידי מצה, אבל מ"מ לענין לברך המוציא לחם מיקרי, וכדלעיל ל"ז ע"א, טחנה את החטה ואפאה ובישלה כיון שהפרוסות קיימות מברך המוציא עיי"ש:

רש"י ד"ה בר מן דין וכו' (א) יש לנו עוד ראי' לב) שלא א"ר יוחנן מימיו שלקות שהכל עכ"ל:

(**א**) יש לנו עוד ראי'. פי' שתי ראיות יש לנו להיפך, ואפשר משום הכי האריך ג"כ ואמר בר מן דין בר מן דין:

ב שלא א"ר יוחנן מימיו וכו'. הא דפרש"י "מימיו, משמע מפירושו דאף קודם שני מעשיות שהביא, דהיינו מעשה דתורמוס, ומעשה דזית מליח, לא א"ר יוחנן דשלקות מברך שהכל, אבל אינו מוכרח ודו"ק:

תוס' ד"ה והלכת' המוציא וכו' (א) בירושלמי מפרש וכו' (ב) ועל כן יש לבצוע בשתי ידיו בי' אצבעות וכו' עכ"ל:

(**א**) בירושלמי מפרש וכו'. דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכ' א' ר' יעקב בר אחא אמר איתפלגין ר' נחמי' ורבנן, א) ר' נחמי' אמר דמוציא לחם מן הארץ ורבנן אמרי מוציא וכו' ר' ירמי' בריך קומי ד' זירא המוציא לחם מן הארץ וקלסיה מח כד' נחמי' ב) שלא לערב ראשי אותיות מעתה המן הארץ ג) שלא לערב ראשי אותיות על דעתי' דר' נחמי' הבורא פרי הגפן ועל דעתייהו דרבנן בורא פ"הג:

פי' פני משה:

וקלסי'. על שאמר המוציא ומתמה הש"ס ומה זה דעביד כר' נחמי' ולא כרבנן, וקאמר דהיינו טעמ' שלא לערב ראשי אותיות מ"ם דמוציא עם מ"ם דהעולם:

מעתה. ופריך וא"כ יאמר ג"כ המן הארץ שלא לערב ראשי מ"ם דמן עם מ"ם דלחם ולא משני מידי:

א) ר' נחמי' אומר המוציא. מוחלפת שיטות הירושלמי, מש"ס דילן כמובן (מראה פנים):

ב) שלא לערב ראשי אותיות. והא דגבי ק"ש אית' (לעיל ט"ו ע"ב) שיתן ריוח בין הדבקים, כגון על לבבך וכו' עשב בשדך וכו' עיי"ש, י"ל התם דלא אפשר בדרך אחר, אבל בברכת המוציא אפשר בדרך זה:

ג) שלא לערב ראשי אותיות. ולא משני מידי (פני משה), ובתוס' כאן מתרץ קו' הירושלמי, לפי שלישנ' דקרא הוא להוציא לחם מן הארץ. א"נ י"ל מאחר דמוציא לכ"ע אפיק משמע, ואפ"ה אומר המוציא, שלא לערב ראשי אותיות מ"ם, דהיינו "העולם מוציא, לכן בזה שאמר "המוציא זכר יזכור ליתן ריוח בין ראשי אותיות, שהם ג"כ אותיות מ"ם, דהיינו "לחם מן:

(**ב**) וע"כ יש לבצוע בשתי ידיו בי' אצבעות נגד י' תיבות שבמקרא זה עכ"ל. וז"ל הש"ע קס"ז ס"ב, יתן שתי ידיו על הפת בשעת ברכה, שיש בהן י' אצבעות כנגד י' מצות התלויות בפת, (ואלו הן לא תחרוש בשור וחמור, כלאים, לקט, שכחה, פאה, לא תחסום, תרומה, מעשר ראשון, מעשר שני, חלה), ולכן יש י' תיבות בברכת המוציא, וי' תיבות בפסוק מצמיח חציר לבהמה, וי' תיבות בפסוק עיני כל אליך ישברו, וי' תיבות בפסוק ארץ חטה ושעורה, וי' תיבות בפסוק ויתן לך עכ"ל. ועי' במהרש"א ח"א לעיל ל"ה ע"א ד"ה לא, שכ' שלכן יש בברכת הלחם י' תיבות, נגד עשרה קדושות עיי"ש. ובדרך דרש י"ל דהטעם דיתן ב' ידיו בי' אצבעות על הפת בשעת ברכה, לומר דאף שיגעתי בשתי ידי בי' אצבעות, בכל זה הנני מוד' דלא על הלחם לבדו, מה שאדם עושה בכחו ועוצם

ידו לבדו, יחי' האדם, אלא הנני מוד' ומברך י' תיבות הללו בא"י אמ"ה המוציא לחם מן הארץ. א"נ להורות גדול הנהנה מיגיע כפו (כדלעיל ח' ע"א). א"נ להזכירו אם יגיע כפו הוא, וראוי' לברך עלי', דאל"כ גזל סאה ואפה פת ומברך אינו אלא מנאץ:

תוס' ד"ה משכחת לה וכו' וכן אותן ערמניות וחבושין וכו' עכ"ל, "ערמניות, הוא מה שקורין לומביר"דש בלע"ז קאסטאניען, יש מין קטנים שאינם ראוי' לאכלן חיין, ויש מין גדולים שראוי' לאכלן חיין, וחבושין, הוא מה שקורין קוויטען בלע"ז. ודע מה שכתבו התוס' וכן תפוחין יש להם "ברכה "ראשונה, פי' במילת' קמיית' קיימי (ר"י עמדין):

דף לט.

ע"א גמר' א"ל מי סברת כזית גדול בעינן כזית בינוני בעינן והא איכ' וההוא דאייתו לקמי' דר' יוחנן וכו'. בנוסח זה יש לדקדק, לכן ראיתי להזכיר נוסח כתב יד, וכן הוא גירסת הרא"ש, א"ל מי סברת ר' יוחנן זית קטן אכל, זית גדול הוה, דכי נמי שקלת לגרעיני' איתי' לשיעורי' דתנן וכו':

דתנן כזית שאמרו לא קטן ולא גדול אלא בינוני וזהו אגורי. עד כאן הוא ל' המשנה, ופי' בתפארת ישראל וזהו אגורי, פי' שאוגר שמנו ואינו פולטו כשאר זתים כשירדו עליהם גשמים כ"כ הירושלמי, ורש"י פי' ששמנו מכונס בתוכו כיין בענבים:

לימא כתנאי דהנהו תרי תלמידי דהוה יתבי קמי' דבר קפרא וכו'. מכאן משמע דבר קפרא תנא הוא, דהא אפילו על תלמידיו, נקט הש"ס לשון לימא כתנאי, ולכן אעתיק מסדר הדורות, וז"ל בר קפרא, שמו שמעון, סוף חגיגה, ועשה משנת בר קפרא, ובקבלת הראב"ד כתב שחיבר התוספתא (עיין בשפ"ח לעיל כ' ע"א לרש"י ד"ה בתליסר), ובר קפרא וחזקיה תנאי נינהו, וקשישא מר' יהוד' נשיאה, ומקומו של בר קפרא היה בפרווד, רש"י ע"ז ל"א ע"א עיי"ש, ועי' בהקדמת הרמב"ם ליד החזקה, מנה שם בר קפרא, בין בית דינו ותלמידו של רבי. אבל בנוסח כתב יד לא גרס לימא כתנאי, אלא "הני "תרי "תלמידי, וכתב שם בהגה לפי גירס' זו לא שייך מה שקאמר הש"ס, "מאי "לאו "בהא "קמיפלגי, דהל"ל במאי קמפלגי לימא בהא קמפלגי עיי"ש:

קפץ ובירך. פי' קפץ על הפרגיות ובירך עליהן (בד"ס). ועי' לעיל ל"ז ע"א קפץ ובירך ר' עקיב' ברכה א' מעין ג', והתם אין לפרש בדרך זה ודו"ק:

אם חבירך דומה וכו'. פי' אפילו אם היה חבירך דומ' כמי שלא טעם בשר מעולם, אין לך ללגלג עליו, כל שכן שחבירך רק משום חביב בעלמ' קפץ ובירך על פרגיות:

אם חכמה אין כאן וכו'. פי' אם אין אני חשוב בעיניך לחכם, ולכן לא שאלתני דין הברכה (כדלעיל ל"ה ע"א) ילך אצל "חכם מעיקר' וילמדנו ברכות וכו' עיי"ש, אבל וכי זקנה אין

כאן בתמי', וכפרש"י הלא זקן אני, והיה לך לשאלני שמא שמעתי מימי על איזה מהן יברך לפטור השאר וכו':

תנא ושניהם לא הוציאו וכו'. שמא משום דבר קפרא אמר אם חכמה אין כאן "זקנה "אין "כאן, וקללת חכם אפילו על תנאי באה (מכות י"א ע"א):

הילכך פירא עדיף. ובנוסח כתב יד גרס הילכך חשוב עדיף:

הני גרגלידי דלפתא וכו'. הוא ממין הנקרא (בלע"ז ריבען) ובל' יון נקרא לפת עגול גנגליד, אבל בל' משנה יש ב' מיני לפת מין שהוא עגול, ונקרא סוגיי לפת, ויש מין שהוא ארוך, ונקרא נפוס (ערוך). וז"ל הטוש"ע ר"ה ס"ד, ירקות שחתכן אפילו לחתיכות דקות, לא נשתנית ברכתן מפני כך, אלא במלתייהו קיימי ומברך בפ"הא:

תבשילא דסלקא וכו' דלפת וכו'. "סלקא, הוא ממין הנקרא (בלע"ז קרויט), לפת (ריבען בלע"ז), ועי' רמב"ם פ"ג מה' ברכות ה"ו, ותוס' לעיל ל"ו ע"ב ד"ה כל, ובשפ"ח שם:

תרדין מין ירק (ובלע"ז בליטי"ש), ערוך ערך הרת:

יפה ללב וטוב לעינים וכו'. כי שורייקי דעינא בלבא תלוי, לכן אמר "בלב לשון "יפה, שהוא יפה לו בעצם, "ובעינים אמר ל' "טוב, שבאת להם הטובה ע"י הלב, וכ"ש לבני מעיים, כי ע"י ראיית העיניים באה הברכה והשובע בבני מעיים, ע"כ הסומא אינו שבע, וטוב עין הוא יבורך (מג"ת):

מיא דסלקא כסלק' וכו' ומיא דכולא שלקי ככולא שלקי וכו'. ז"ל הש"ע ר"ה ס"ב, על המים שבשלו בהם ירקות, מברך הברכה עצמה שמברך על הירקות עצמן, אע"פ שאין בהם אלא טעם הירק (ודוק' שבשלם בלא בשר, דאל"כ מברך שהכל), ואם סחטן אינו מברך על אותם משקין אלא שהכל, לפי דאשתנוי לגריעותא עיי"ש. והיינו שפרש"י מיא דסלק', תבשיל של תרדין עכ"ל, למעוטי מיא דסלק' שלא בישלם, אלא סחטן דאז אינו מברך אלא שהכל:

מתקיף לה רבא מ"ש צנומה דלא וכו'. אר' חייא קפריך, דפליג אר' חייא בר אשי, וס"ל פת צנומה, פת יבש שנשרה בקערה אינו מברך עלי' המוציא, משום דכי כליא ברכה אפרוס' קא כליא וכו':

דף ל"ט ע"א רש"י ד"ה בצר לי' שיעור'. וגבי ברכת פירות הארץ אכילה כתיבה ואכילה בכזית עכ"ל, ובשפ"ח לעיל ל"ה ע"א לרש"י ד"ה שבעת, שם העתקתי, וכתבתי דמשמע מפרש"י דברכה א' מעין שלש ג"כ דאוריית' היא עיי"ש. ומה שפרש"י ואכילה בכזית, עיין לקמן מ"ט ע"ב, בתוס' ד"ה רבי:

רש"י ד"ה כזית שאמרו. לענין שיעור "כל אכילות עכ"ל, ועיין לקמן מ"א ע"ב רש"י ד"ה שרוב שיעורי' כזתים עיי"ש. וכן פי' בתפארת ישראל כלים פי"ז מ"ח כזית, שאמרו לענין ארוב אכיל' ודו"ק:

רש"י ד"ה אגור בתוכו. מזומן לצאת וכו' כמשק' תפוחים ותותים וכו' עכ"ל, עיי' פרש"י לעיל ל"ח ע"א ד"ה ר' יהושע, ובשפ"ח שם. תותים (בלע"ז מוילבעער):

רש"י ד"ה דורמסקין. אף הן שלקות מעשב שקורין אקדלשי"ד בלע"ז (מין עשב הוא שעליו נאכלין בשלקות קדרה כמו ירק עשב הנקרא שפינאט) וכו' אבל כאן פי' פרונ"ש (בלע"ז ספלוימען צוועטשקען) וכו' עכ"ל:

רש"י ד"ה פרגיות. בשר עוף שקורין פר"דרי (בלע"ז רעבהאן). ורש"י (ב"מ כ"ה ע"ב) פי' פרגיות, גוזלות, ובערוך פי' ציפרים עיי"ש:

רש"י ד"ה ומלגלג סבר שלקות בפ"הא. שהיא ברכה חשובה לעצמה לדברים חשובים וכו' עכ"ל, עי' בשפ"ח לעיל ל"ה ע"א ריש פרקין בסדר מעלות וקדימה בברכת הנהנין:

רש"י ד"ה פרמינהו. מנו"שייר (פי' מחתכו הדק ובלע"ז צערשטיקעלן) לשון קניבת ירק עכ"ל, ול' קניבת ירק, אית' (שבת קי"ד ע"ב) יו"כ שחל להיות בשבת אסור בקניבת ירק עיי"ש **רש"י** ד"ה דשיבתא. ירק וכו' אני"ט (בלע"ז אניס), והוא "השבת דתנן לקמן:

תוס' ד"ה בצר לי' שיעור'. היינו דוק' (א) בברכה שלאחריו דבעינן שיעור אבל בברכה שלפניו וכו' (ב) דאסור ליהנות בע"הז בלא ברכה (לעיל ל"ה ע"א וכו') והר"י היה אומר (ג) בבורא נפשות כיון דלאו ברכה חשוב' היא וכו' ולא נראה (ד) דכיון דבורא נפשות תקנוה כנגד על הגפן וכו' (ה) ובירושלמי ר' יוחנן וכו' וחולק על גמר' דידן כדמשמע הכא (ו) וא"כ אין הלכה כמותו של ירושלמי וכו' (ז) ועוד יש בירושלמי וכו' (ח) וכן נכון לומר על כל ברכה לבטלה בשכמל"ו עכ"ל:

(**א**) בברכה שלאחריו דבעינן שיעור. ז"ל הש"ע קפ"ד ס"ו, שיעור אכילה שחייב לברך עליה ברכת המזון וכן שאר ברכה אחרונה, הוא בכזית (והוא כמו חצי ביצה). ובסי' ק"צ ס"ג כתב שיעור שתיית יין וה"ה שאר משקין להתחייב בברכה אחרונה, יש ספק אם די בכזית או ברביעית (דמספקינן אי דומ' לאכילה דהוה בכזית או נאמר כיון דקיי"ל ושבעת זו שתי' בעינן שישתה כדי שביעה דהוי רביעית) לכך יזהר לשתות או פחות מכזית או רביעית כדי להסתלק מן הספק, וכל דבר שצריך כוס כגון קידוש, צריך לשתות ממנו כמלא לוגמיו, (ומלא לוגמיו הוא משקה שנוטל בפיו ומסלקה לצד אחד ונראה מלא לוגמיו, וזאת משערין בכל אדם לפי מה שהוא, הגדול לפי גדלו, והקטן לפי קטנו) ובאדם בינוני הוא רוב רביעית, הלכך ישתה רביעית שלם עיי"ש, (ורביעית הוא כמו

ביצה ומחצה), ועי' לקמן מ"ט ע"ב תוס' ד"ה רמ"א. ולפי"ז הא דכתבו התוס' סתם, אבל בברכה שלאחריו בעינן שיעור מלא לוגמיו, מבואר דעל משקה קאי:

ב דאסור ליהנות בעוה"ז בלא ברכה בין לענין אכילה בין לענין שתי'. עי' בשפ"ח לעיל ל"ה ע"א לגמר' ד"ה אסור:

ג בבורא נפשות כיון דלאו ברכה חשובה היא וכו'. עי' בשפ"ח לגמר' ריש פרקין בסדר מעלות וקדימה בברכת הנהנין:

ד דכיון דבורא נפשות תקנוה כנגד על הגפן וכו'. פי' דבורא נפשות בשאר משקה, תקנו' כנגד על הגפן ביין וכו', דהא התוס' בדין משקה מיירי:

ה ובירושלמי ר' יוחנן וכו'. דגרסינן בירושלמי בפרקין להלכ' א' ר' יוחנן נסיב זיתא ובירך לפניו ולאחריו, והוה ר' חייא, בר ווא מסתכל ביה, א"ל ר' יוחנן בבלייא למה את מסתכל בי, לית לך כל שהוא ממין שבעה טעון ברכה לפניו ולאחריו. אית ליה ומה צריכ' לי', מפני שגלעינתו ממעטתו, ולית לי' לר' יוחנן שגלעניתו ממעטתו, מה עביד לי' ר' יוחנן משום ברייה, מילתי' דר' יוחנן אמרה. שכן אפילו אכל פרידא אחת של ענב, או פריד' אחת של רימון, שהוא טעון ברכה לפניו ולאחריו:

פי' פני משה:

מסתכל ביה. לפי שהי' מתמי' על זה כדלקמן:

בבלייא למה את מסתכל בי. אם על שברכתי לאחריו, וכי לית לך כל שהוא ממין שבעה וכו' וקאמר דאית לי' נמי להאי אלא מה דהוה צריכא ומספק' לי' מפני שגלעינתו ממעטתו מכשיעור ואפשר שאין טעון ברכה לאחריו:

ופריך הש"ס ולית לי' לר' יוחנן וכו' ומה עביד לי' ומ"ט בירך לאחריו הא כי שקלית לגרעינן אין כאן זית:

משום בריה. כלומר בריה שאני ולא אמרו שיעור כזית אלא בדבר שאינו בריה כגון חתיכה א' מדבר שלם:

מילתי' דר' יוחנן אמרה. ש"מ מדר"י שכן כל דבר השלם אפילו אכל פריד' אחת וכו' פרי שלם טעון ברכה לפניו ולאחריו:

ו וא"כ אין הלכה כירושלמי. משום דפליג אגמר' דידן:

ז ועוד יש בירושלמי וכו'. דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכה א' ר' זריקן א"ר זירא בעי אהן דנסב תרומופא ומברך עילוי, ונפל מיני', מהו מברכה עילוי זמן תניינות, מהו בינו לבין אמת המים, אמרין תמן לכך כיון דעתו מתחילה, ברם הכא לא לכך כיון דעתו מתחלה, תני ר' חייא אין מברכין על הפת, אלא בשעה שהוא פורס, א"ר חייא בר ווא

הדא אמרה אהן דנסב פוגלא, ומברך עלוי, והוא לא אתי' לידי', צריך למברכה עליו זמן תניינות, א"ר תנחום בר יודן צריך לומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, שלא להזכיר שם שמים לבטלה:

פי' פני משה:

מהו מברכה, אם צריך לברך על האחר פעם שנית מי אמרינן דכיון דנפל מיני' הראשון אסח דעתי' או לא:

מהו ביני לבין אמת המים. ומה תבעי' לך לא יהי' אלא כזה שעומד לשתות מאמת המים ומברך עלי' ואע"ג דהני מיא אזלו והני אתו:

אמרין. שאני היא התם דלכן כיון דעתו מתחלה כשבירך והיה יודע דמיא אזלו ואתו ונתכוין על הכל שיבוא לפניו אבל הכא וכי היה יודע שיפול התורמוס ממנו שיתכוון לכך:

אלא בשעה שהוא פורס. לאכול הימנו אבל קודם שפורס לא שמא לא יזדמן לו אח"כ אותו הפת:

אהן דנסב עיגולא. מי שלקח עיגול לחם אחד ובירך עליו:

והכא לא אתי' בידי'. כלומר שכאן מיד לא נזדמן בידו לאכול כגון שנלקח ממנו וחזר ובא לידו אח"כ צריך לברך שנית (הנה בפני משה גרס עיגולא והוא עיגול לחם, אבל בירושלמי שלפנינו גרס פוגלא והוא צנון):

צ"ל בשכמל"ו. על הברכה שבירך שלא להזכיר ש"ש לבטלה:

ח וכן נכון לומר על ברכה לבטלה בשכמל"ו עכ"ל. או יאמר אדנינו מה אדיר שמך בכל הארץ, או גדול ומהולל מאד וכיוצא בו (ח"א כלל ה') עיי"ש מדינים אלו:

תוס' ד"ה חביב עדיף. וכן הלכה אם יש לפניו ב' מיני פירות וכו' וב"פ האדמה עדיפא משהכל וכו' עכ"ל, עיי' בספ"ח לעיל ל"ה ע"א ריש פרקין, בסדר מעלות וקדימה בברכת הנהנין:

תוס' ד"ה מיא דסלקא וכו' ואע"ג דאמרינן (לעיל ל"ח ע"א) מי פירות זיע' בעלמ' הוא יש לחלק עכ"ל, פי' דגבי מי פירות, אין לו טעם הפרי, כמו שיש למרק, דמיא דסלקא או מיא דלפתא או מיא דשיבתא, דבמרק הזה יש בו טעם הירקות, לכן מברך עליהן בורא פ"הא, כמו שמברך על הירקות עצמן, משא"כ במי פירות, ואפשר שאם בשל הפרי, ונכנס טעם הפירות במים, מברך עליהן ב"פ העץ (הרא"ש). והפוסקים אחרונים כתבו על רוטב של פירות שאין עומדין לבשל, רק לאכלן חיין, מברך שהכל, ולא דמי לירקות, דרובן אכילתן ע"י בישול, משא"כ פירות, ואמנם על פירות יבשים, שרוב נטעי להו אדעת' דהכי ליבשן

ולבשלן כגון (צוועטשקען) אם בישלן כדי לאכול הפירות וגם לשתות את הרוטב אז מברך על הרוטב בור' פר"הע, ואפילו אינו אוכל מן הפירות (עיין סי' ר"ב):

דף לט:

ע"ב גמר' בוצע. פי' מפריש הפרוסה וכן פי' הערוך:

והלכת' כרבא דאמר מברך ואח"כ בוצע. וכן הלכה למעשה בשם הפוסקים האחרונים ז"ל, דסדר בציעת הפת כך הוא, בוצע הפת במקום המובחר שבו מפני כבוד הברכה, והמובחר הוא המקום הקשה ששם נאפה היטב, (וזקן יבצע במקום הרך) וחותך מעט סביב הפת כעין טבעת, בענין שאם יאחוז בפרוסה יעלה כל הככר עמו, שאל"כ חשיב כפרוסה, ואנן בעינן שיברך ברכת המוציא בעוד שהפת שלם, ויניחנה מחוברת לפת, ויברך ברכת המוציא, ואחר שסיים הברכה יפרידנה, וכן כשבוצע מככר שאינו שלם, לא יחתוך לגמרי קודם הברכה, כדי שתהא בשעת הברכה יותר גדול, ובשבת לא יחתוך כלל בככר עד אחר הברכה, כדי שיהיו הככרות שלמות ממש:

וירא שמים יוצא ידי שניהם וכו' מניח פרוסה בתוך השלמה. פי' כשהשלמה משעורים, והחתיכ' של חיטים, והוא רוצה לאכול משניהם, אז מניח הפרוסה תחת השלמה וכו' (ש"ע קס"ח ס"א):

תני תנא קמי' דר"נ בר יצחק וכו' ובוצע "ומברך. ובנוסח כתב יד לא גרס "ומברך:

א"ר פפא הכל מודים בפסח שמניח פרוסה וכו'. כלומר דבפסח אע"ג דאין לפניו מצה של ב' מיני' של חיטי' ושעורין, אלא של חיטי' לבד, כולי עלמ' ס"ל שמניח מצה פרוסה, בין שתי שלמות ובוצע, ועי' ש"ע תע"ה ס"א:

מ"ט לחם עוני כתיב. פי' דהכי איתי' (פסחים קט"ו ע"ב) לחם עוני, עני כתיב (חסר וי"ו), מה עני שדרכו בפרוסה, אף כאן בפרוסה, עיי"ש פרש"י:

א"ר אבא בשבת חייב לבצוע וכו'. ומייתי להא דר' אבא, דמיירי בשבת אחר מימר' דר' פפא דמיירי בפסח, לומר שצריך בפסח מצה שלישית, משום לחם משנה, וחייב לבצוע על שתי ככרות בין בשבת בין ביו"ט, והטעם לפי שהיה לחם משלה יורד במן בערבי י"ט, כמו בערב שבת (תוס' פסחים קט"ז):

אמרי הואיל ואתעביד בי' מצוה חדא נעביד בי' מצוה אחריתי. והוא חיבוב המצוה, ועוד שמראה בזה, שקשה עליו לפרוש עצמו מדבר שנעשה בו מצוה. ולדוגמ' אעתיק דברי ברכי יוסף אור"ח סי' ק"צ וז"ל, אנו רגילים ליתן מים בכוס ברכה לאחר ששותהו, ושוטפין אותו ושותהו, ומצוה לעשות כן, לפי ששיירי מצוה מעכבין הפורעניות, ומה

שמשתייר מהמים מטילין אותו על ידינו, ומעבירין אותו על עינינו, כדי לחבב המצוה, כ"כ הרי"צ גיאות ז"ל ובפרקי דר"א פרק כ' בכוס הבדלה עכ"ל:

דף ל"ט ע"ב רש"י ד"ה אלא אמר רבא וכו' גומר כל הברכה ואח"כ מפריש הפרוסה דכלי' ברכה אפת שלם עכ"ל, ועוד דהא אסור בשום מלאכה כשמברך (אור"ח קצ"א) ובפרט בסכין, ולר' חייא כשתכלה ברכה עם הפרשת הפרוס', הלא עשה קצת מלאכה, כשבירך המוציא:

רש"י ד"ה כתנאי. הא דאמרת פרוסה של חטין וכו' תנאי היא עכ"ל, פי' דלאו אפלוגתא דר"ה ור' יוחנן קאי, כשאר תנאי היא שבש"ס, אלא דדברי הכל תנאי היא, ועי' בתוס' ד"ה ומר סבר:

רש"י ד"ה אכול' שירות'. פרוסה גדולה שדי לו לכל הסעודה בשבת עכ"ל, פי' דר' זירי בשבת עביד הכי, דנראה כמחבב סעודת שבת, להתחזק ולאכול הרבה (רש"י שבת קי"ז), ועי' בשפ"ח לעיל ל"ה ע"ב לגמר' ד"ה וניכל מצה טפי. ובדרך זה י"ל ה"ט דנאכל מצה בהסיבה צד שמאלית (בש"ע סי' תע"ב הטעם משום דרך חירות), דהא רש"י פי' לקמן מ"א ע"א ד"ה מסב, דדרך הסבה נאכל מהר, לכן נאכל מצה בהסיב', לפי שנראה כמחבב המצוה ולאכול מהר מצות מצה:

רש"י ד"ה ריפתא דערוב'. שערבו בו אתמול ערובי חצרות עכ"ל, פי' דפעמים שהעירוב בביתם, ופעמים ניתן בבית אחד משאר בני חצירות, והיינו דנקט הש"ס כי הוו מתרמי להו וכו' (שם):

תוס' ד"ה והלכת' כרבא וכו' ויש מביאין ראי' וכו' מדקתני בירושלמי וכו' עכ"ל, ובשפ"ח לעיל עמוד א' לתוס' ד"ה בצר שם העתקתי, ועי' במהרש"א:

תוס' ד"ה מברך על הפתיתין וכו' ודוק' באמוראי בתראי אמרינן הלכה כבתראי עכ"ל, פי' מאביי ורבא ואילך (עי' מבוא התלמוד), ועי' ברא"ש:

תוס' ד"ה אבל פרוס' של חטין וכו'. דחיטי עדיפי משום דאקדמי' קרא (והעתקתי בשפ"ח לעיל ל"ה ע"א לרש"י ד"ה שבעת) וכו' כדאית' בתוספתא פרק ד' וכן אמרינן בירושלמי וכו' כדאית' בירושלמי וכו' עכ"ל, והנה לשון התוספתא הזה, מוזכר בירושלמי, לכן אעתיק דברי הירושלמי לבד, וזה ל' הירושלמי דפרקין סוף הלכה א' תני מברכין על הדגן כשהוא מן המובחר, קלוסקין ושלימה של בעל הבית, אומר על הקלוסקין. פרוסה של קלוסקין, ושלימה של ב"הב, אומר על השלימה של ב"הב, פת חיטין ופת שעורין, אומר על של חיטין, פרוס' של חיטין ושלימה של שעורין, אומר על דפרוסה של חיטין, פת שעורין ופת כוסמין אומר על של שעורין. וחלא של כוסמין יפה ממנו אלא שזו ממין

שבעה, וזו אין ממין ז' ור' יעקב בר אחא בשם ר' זעיר' דר' יהוד' היא, דר' יהוד' אומר אם יש ביניהן מין ז', עליו הוא מברך, פת טמאה ופת טהורה, ר' חייא בר ווא אמר אומר על המחור', פת נקייה טמאה, ופת קיבר טהורה, ר' חיי' בר אדא בשם ר' אחא על איזה מהן שירצה יברך:

פי' פני משה:

תני. בתוספתא פ"ד:

כשהוא מן המובחר. כלומר מברך על המובחר שלפניו כדמפרש ואזיל:

קלוסקין ושלמה של ב"הב. היו לפניו פת גלוסקא יפה ושניה של קיבר ושל ב"הב כמו שעושה ב"הב בביתו ושתיהן שלמות מברך על השלימה של גלוסקא:

(קיבר. פי' שאינו נקי):

על השלימה של ב"הב. אע"פ שהגלוסק' יותר יפה מברך על של ב"הב והיא של קיבר הואיל ושלימה היא הוי יותר מן המובחר:

אומר על הפרוסה של חיטין. אע"ג דשל שעורין שלימה היא אפ"ה הואיל ושני מינין הן מברך על הפרוסה של חטין דמין המובחר הוא:

דר' יהוד' היא. דקפיד על מין שבעה כדתנן במתניתן לקמן:

פת טמאה. שלא נזהר לעשותה בטהרה:

על איזה מהן שירצה יברך. דהואיל דהטהורה פת קיבר היא מברך על הטמאה אם ירצה דנקיה היא:

דף מ.

ע"א גמר' טול ברוך טול ברוך. אפילו אמר ב' פעמים ביחד, כי מצוה לזרז את האדם למצוה (מג"ת). א"נ שאמר לכמה בני אדם שאצלו לכל א' וא' טול ברוך. ודע דברי"ף גרס טול כרוך, אל' כרוך ריפתא:

הבא לפתן. פי' כל דבר הנאכל עם הפת, ללפת בו פרוסת המוציא (ש"ע קס"ז ס"ה):

אפילו הביאו מלח הביאו לפתן. ר' יוחנן נקט לרבותי' ל' רבים הביאו, דאפילו אמר לרבים, לא הוה הפסק וא"צ לברך, ורב נקט לרבותי' לשון יחיד, הבא מלח "הבא לפת, דאפ"ה צריך לברך:

ור' ששת אמר אפילו גביל לתורי א"צ לברך דא"ר יהוד' אמר רב וכו'. ונראה לר' יהוד' "אמר "רב דאמר אסור לאדם לאכול (או שיטעום) קודם שיתן לבהמתו, גביל לתורי ודאי א"צ לברך, לרב דס"ל כאן טול ברוך א"צ לברך, דהא גביל לתורי אין זה צורך סעודה לבד,

אלא אפילו צורך המוציא הוא יותר ממלח ולפתן דמחמת איסור הוא (עיי' מגן אברהם קס"ז סקי"ז), ועי' גירסת הגליון ידאר"י אמר שמואל אסור לאדם שיאכל וכו':

אין מי רגלים כלים וכו'. ז"ל הש"ע סי' ג' סי"ג, לא ישתין אפילו בבית הכסא קבוע (רמב"ם) מעומד, מפני ניצוצות הניתזין על רגליו, אם לא שיעמוד במקום גבוה, או שישתין לתוך עפר תחוח, (פי' קרקע שאינה בתולה אלא כגון של ארץ חרושה) עכ"ל, וטעם האיסור משמע מפרש"י, לפי שיהי' מוכרח להפסיק ויבוא לידי סכנה. ובטור כתב הטעם דחוששין שמא יפלו ניצוצות על רגליו ויראה ככרות שפכה ויציאו לעז על בניו, עי' בט"ז שם סקי"ב:

אכל כל מאכל ולא אכל מלח וכו'. וכ' רמ"א ק"ע סכ"ב, ודוק' שלא היה מלח בפת, וכן לא שתה משקה שיש בו מים, אבל בלאו הכי ליכ' למיחש, ומטעם זה אין נוהגין עכשיו ליזהר עיי"ש:

ובלילה ידאג מפני אסכרה. ובש"ע קע"ט ס"ו ז"ל ובלילה ידאג מפני ריק הפה ומפני אסכרה עיי"ש ודו"ק:

וכמה א"ר חסדא לקיתון "לפת. ז"ל הרמב"ם בפ"ד מה' דיעות ה"ב, ולא ישתה מים בתוך המזון, אלא מעט ומזוג ביין, וכשיתחיל המזון להתעכל במעיו שותה מה שהוא צריך לשתות, ולא ירבה לשתות מים, ואפילו כשיתעכל המזון עיי"ש ודו"ק:

א"ר זירא אין הלכה כר' יהוד' וא"ר זירא מ"ט דר"י. בתחלה אומר אין הלכה כר"י, ואח"כ מפרש מ"ט דר"י, ובמפרשים דקדקו ל"ל למימר אין הלכה כר' יהוד' הא פשיט' דהא יחיד הוא, וכעין זה בשפ"ח לעיל י"ד ע"א לגמר' ד"ה ר' אבהו ודו"ק:

ואם יפנה לבבך שוב לא תשמע. פי' דכך כתיב (דברים ל' י"ז) ואם יפנה לבבך ולא תשמע ונדחת והשתחוית לאלהים אחרים ועבדתם. ובנוסח כתב יד גרס, שוב לא תשמע, איתמר נמי א"ר חיי' בר אשי אמר רב דבר זה כתוב בתורה, ושנוי בנביאים, כתוב בתורה הא דאמרן, שנוי בנביאים, דכתיב ואמרת אליהם השומע ישמע והחדל יחדל, השומע בעו"הז ישמע בע"הב, והחדל בע"הז יחדל בע"הב:

בירך על פירות האילן בפ"הא יצא. וכשבירך על היין בפ"הע, עי' מגן אברהם ר"ח סקכ"ב, שכ' שצריך לחזור ולברך ב"פ הגפן, ובפרי מגדים כתב י"א דיצא עיי"ש:

ועל כולם אם אמר שהכל וכו'. הנה ברכת שהכל לא נזכר עדיין במשנה עד לקמן ע"ב, על דבר שאין גידולו מן הארץ אומר שהכל עיי"ש, וכבר תנא כאן ועל כולם אם אמר שהכל וכו' יצא ודו"ק:

שהכל נהיה בדברו. כאן תקנו "בדברו, ובנוסח ברכת קידוש לבנה תקנו אשר "במאמרו ודו"ק:

מאן תנא דעיקר אילן ארעא היא. פי' דהא טעמ' דמתניתן בירך על פירות האילן בפ"הא יצא, הטעם משום דעיקר אילן ארעא היא. אלא דיש לדקדק הא יש ללמוד כן משבעת המינים שנוהג בהם ביכורים, ויש בהם רק ב' פרי האדמ', וה' פרי העץ, והכתוב אומר (דברים כ"ו ב') ולקחת מראשית "פרי האדמ' וגו', וכבר עמד בזה הגאון בעל הח"ס ז"ל בספרו תורת משה עיי"ש ודו"ק:

אר"נ בר יצחק ר' יהוד' היא וכו'. ובכסף משנה ה' ברכות פ"ח ה"י כבר תירוץ, הא דגבי ביכורים פסקינן דלא כר' יהוד', וגבי ברכה פסקינן דיצא עיי"ש:

לר' יהוד' דאמר חטה מין אילן הוא. ולענין נדר כשאסר עצמו בפרי אילן, מותר בחטה, דבנדרים הלך אחר ל' בני אדם. ולענין כלאים כשזרע חטה באילן מותר לר' יהוד', ועי' בתוס' יו"ט כלאים פ"א מ"ז, במה שכ' ר' יהוד' מתיר ירק באילן:

עד שיטעום טעם "דגן. ואע"ג דכל חמשת המינים, דגן מיקרי, וא"כ אין לאי' שחטה היתה, לכן נח דעתי כשמצאתי בנוסח כתב יד, עד שיטעום טעם "חטה:

ליבריך עלי' בפ"הע. משמע לכתחלה קאמר ודו"ק:

קמ"ל היכא מברכינן בפ"הע וכו' איתי' לגווזא והדר מפיק וכו'. ורמז לדבר שנאמר (בראשית א' י"א) עשב מזריע זרע עץ פרי עושה פרי וגו', ר"ל "עשב די "כשמזריע "זרע, אבל יעץ מיקרי, רק "פרי "עושה "פרי, שהדר מפיק:

דף מ' ע"א רש"י ד"ה בשש. עכוב וכו' כלומר פת נקי' היא זו וא"צ לפתן עכ"ל, וה"ה שא"צ "למלח. ורש"י מביא ראי' בושש ל' עכוב (משופטים), ויש מביאין ראי' מדכתיב בושש משה (שמות ל"ב א'). ועי' רמב"ם בפ"ז מה' ברכות ה"ג, שאם נתכוון לאכול פת חרבה א"צ מלח עיי"ש בכסף משנה:

רש"י ד"ה אסכרה וכו'. עי' בשפ"ח לעיל ח' ע"א לרש"י ד"ה אסכרה, וערש"י ד"ה מונע אסכרה, משמע ג"כ כפי' השני של הערוך שם:

רש"י ד"ה קצח. רבותינו מפרשים ניי"א (בלע"ז שווארצקיממעל) וכו' עכ"ל, ובערוך פי' קצח דומה לכמון, אלא שהקצח הוא שחור, ועי' משנה (טבול יום פ"א) הקצח השומשום והפלפל וכו':

רש"י ד"ה יבש המעיין ונקצץ האילן. היה לו (א) בית השלחין ובו מעיין וכו' ובא וקצר בכורים ממנו ואח"כ יבש המעיין וכו' עכ"ל:

(**א**) בית השלחין. שדה שצמאה למים, שאינה מסתפקת בגשמים, שאם לא ישקנה תתקלקל, נקרא שדה בית השלחין (ת"י):

ובא וקצר בכורים ממנו ואח"כ יבש המעיין וכו'. וברבינו עובדי' פי' ודוק' שיבש המעיין ונקצץ האילן קודם שהפריש הבכורים, אבל אם הפריש ואח"כ יבש המעיין, הואיל ונראה לקריאה ונדחה ירקבו עיי"ש. ועוד פי' רבינו עובדי' יבש המעיין שהאילן חי וגדל ממנו, משמע דיבש המעיין, ג"כ באילן קאי, וזה לא כפרש"י דהכא ודו"ק:

רש"י ד"ה מביא וקורא. שהארץ היא העיקר עכ"ל, פי' והארץ היא קיימת (ר' עובדי'):

רש"י ד"ה שאין התינוק יודע לקרות אבא ואמ'. וזה נקרא עץ הדעת עכ"ל, פי' דמעלת האדם הוא שנקרא "מדבר, כמו שאמרו "דומם "צומח "חי "מדבר, הרי דדיבור הוא דעתו ומעלתו של אדם, וכמו שנאמר (שמות ד' י"א) מי שם פה לאדם:

תוס' ד"ה הביאו מלח וכו' ומיהו רבי מנחם היה מדקדק ומביא מלח על השלחן כדאית' במדרש וכו' עכ"ל, והרבה מן הראשונים ז"ל הביאו דברי המדרש, אבל מקור דברי המדרש לא מצאתי, ועי' בבית יוסף סי' קס"ז בשם שיבולי לקט, שכ' הגאונים ז"ל שמצוה להביא מלח על השלחן קודם שיבצוע, כי השלחן דומ' למזבח, והאכילה כקרבן, וכתיב על כל קרבנך תקריב מלח, וגם הוא מגין מן הפורעניות, עיי' ברמ"א. וז"ל בס' שלחן הטהור, נכון להזהר ליתן מלח על השלחן, כדי לטבל החתיכ' המוציא ג' פעמים במלח, וינער בכל פעם, והוא ע"פ סוד, כי מלח הוא ממדת הדין, והלחם ממדת הרחמים, לכן יטבול המוציא במלח, כדי שיגבור מדת הרחמים על מדת הדין, ועוד דכתיב על כל קרבנך תקריב מלח, והשלחן הוא במקום המזבח, והמוציא במקום קרבן, ובזמן שב"המק קיים, הי' מזבח מכפר, ועכשיו שולחנו של אדם מכפר עכ"ל:

תוס' ד"ה איתי לגווזא והדר אתי'. מהכא נראה (א) דתותים ופריזיי"ש ובונטו"ש וכו' וכו' ומיהו הרב רבי מנחם הבי' ראי' (ב) מירושלמי דמס' כלאים דמברכין על כל מיני דאטד בפ"הא וכו' עכ"ל:

(**א**) דתותים ופריזיי"ש ובונטו"ש. תותים בלע"ז מוילבעערע, פריזיי"ש בלע"ז ערדבעערען, בונטו"ש בלע"ז היידעלבעערע, בראמבעערע, וידוע דיש ב' מיני תותים, יש הגדלים באילן ויש הגדלים על אטד:

ב מירושלמי דכלאים וכו'. דגרסינן בירושלמי כלאים סוף פ"ה, תני הקנים והוורד והאטדים מין אילן ואינם כלאים בכרם וכו' והתני ר' הושעיא אלו הן מיני דשאים הקינרס והאטד תמן לברכה וכאן לכלאים:

פי' פני משה:

תני. בתוספתא סוף פ"ג:
מיני דשאים. והתני ר' הושעיא אלו הן מיני דשאים האטד. והאיך אמרת דאטד מין אילן הוא:
ומשני תמן מה דא"ר הושעי' לברכה הוא. שאין מברכין על הפירות הגדלין באטד אלא ב"פ האדמ' וכאן לענין כלאים אמרינן דמין אילן הוא ולא מין ירק ואינו כלאים בכרם ואין למדין איסור כלאים מברכה:

דף מ:

ע"ב גמר' ר' יוסי אומר כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות לא יצא. אבל ר' מאיר פליג וס"ל דהמשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות יצא, והנה גבי גט מחמיר ר' מאיר (גיטין פ' ע"א) וס"ל כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בגיטין הולד ממזר עיי"ש ודו"ק:
כל המשנה ממטבע וכו'. ואפילו הוסיף בשבח, נקרא משנה ממטבע וכו' ולא יצא. ואפשר דהיינו שכ' הרמב"ם כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות "אינו "אלא "טועה, עיי"ש בכסף משנה, ואפשר דרמב"ם מיירי דרוצה להוסיף בשבח, ולכן שינ' בלשונו וכתב שאינו אלא טועה:
שטבעו חכמים בברכות. וחכמים דהכא, הם עזרא ובית דינו, ועי' בשפ"ח (לעיל כ"ו ע"ב) לרש"י ד"ה כנגד:
כרך ריפתא. הא דכינו רז"ל לסעודת הלחם בשם "כריכה, הוא על שצריך לכרוך פרוסת המוציא במלח או ליפתן (מעדני יו"ט). א"נ הוא ל' כרך שהוא כעיר המוקף חומה לשמור מה שבתוכה, כן האוכל לחם צריך לשמור שלא יפלו הפרורין משלחן, אפילו אין בהם כזית, דקשה לעניותא (מג"ת). בנימין רעי', רועה בהמה היה:
מאי קמ"ל אע"ג דאמרה בל' חול תנינא וכו'. ויש לדקדק קו' הש"ס ביחא אי רב מימרא הוה קאמר מנפשי', אבל הא כאן הש"ס על מעשה דבנימין רעיא קאמר ודו"ק:
סד"א ה"מ דאמרה בל' חול כי היכי דתקינו רבנן בל' הקודש וכו'. פי' דאי ממתניתן דאלו נאמרין בכל לשון וכו' הוי אמינ' היכי דאמרה בל' חול וכו'. והנה במשנה קתני פ' סוטה ודוי מעשר וק"ש ותפלה וברכת המזון עיי"ש, וא"כ הא "פ' סוטה "ודוי "מעשר "וק"ש לאו תיקון רבנן הוא, אלא מפורשים בקרא, ורק גבי תפלה ובר"המז שייך ל' דתקינו רבנן ודו"ק:

ור' יוחנן אמר כל ברכה וכו'. פי' ור' יוחנן פליג אדרב דלעיל, ואמר כל ברכה שאין בה מלכות, פי' אף מלכות, דהיינו שם ומלכות, אינה ברכה (ועי' לקמן מ"ט ע"א) והא"ר יוחנן חדא זימנ' ודו"ק:

כותי' דרב מסתבר' דתני' וכו', ויש גורסין "דתנן, והיא משנה דסוף מס' מעשר שני, ועי' בצל"ח שכ' ליישב הגירס' דתני' עיי"ש. ועי' בתוס' ד"ה אמר אביי שכתבו דמסתבר' "בריית' כותי' ודו"ק:

ור' יוחנן תני ולא שכחתי מלהזכיר "שמך "ומלכותך עליו. בדרך דרש י"ל לפי מה שאית' בש"ע אור"ח סי' ה', כשמזכיר השם, יכוין פי' קריאתו באדנות, שהוא אדון הכל, ויכוין "בכתיבתו, ביו"ד ה"א, שהוא היה והוה ויהי', (ועי' בשפ"ח לעיל ז' ע"ב לרש"י ד"ה אדני אלקים עיי"ש), ולפי"ז הרי איכ' בהזכרת השם, ב' דברים, חדא הזכרת "השם, דהיינו מלהזכיר "שמך, ועוד איכ' הזכרות "אדנות, דהיינו "ומלכותך עליו:

וחכ"א מברך על איזה מהן שירצה. החביב עליו:

הנובלות. מפ' בגמר' חד אמר "תמרי "דזיקי, והוא פירות שנשרם הרוח מאילן קודם זמנם, וחד אמר "בושלי כמרא, והוא תמרים ששרפם החום, מדלא נתבשלו כראוי מניחי' אותן במקום שיתחממו ויתבשלו (ועי' בט"ז סי' ר"ד סק"ג ובתפארת ישראל כאן). כמרא הוא ל' חימום, ואפשר מלה זו נגזרת מל' הפסוק (בראשית מ"ג ל') כי נכמרו רחמיו (ערוך ערך כמר):

תבשיל שעבר צורתו. פי' שנשתנה צורתו, דנתקלקל קצת, וברשב"ם (בב"ב צ"ה) פי' שנתחמץ, וכגון שתבשיל זה דייס' היה, ואי לא היה עבר צורתו, היו מברכין ב"מ מזונות:

הזמית. עי' בשפ"ח לעיל ל"ו ע"א לרש"י ד"ה זמית. ודע שבגמר' גרס על המלח, אבל בערוך גורס על המליח:

שיתין. מין תאנים מדברי (ובלע"ז פעלדפייגין):

רימון מפרש הש"ס כנדי (בלע"ז פיסטאליענבוים) **בנות** שוח. פי' בש"ס מין תאנים לבנים, והם עושות פירות לשלש שנים, דהיינו שמתאחרין ג' שנים באילן, וכן דרכם בשנה ראשונה חונטין, והן פגין, ובשניה בוחל, ובשלישית נגמרין, ובכל שנה הן חונטין, מה שחונטין, בשנה ראשונה נגמרין בשלישית, ומה שחנטו בשני' נגמרין בד', וכן לעולם. "ובנות שקמה, מפרש הש"ס דובלי, והם ג"כ מין תאנים מדברי. ויש עוד מין תאנים ונקראי' במשנה "בנות "שבע (מעשרות פ"ב מ"ז) והם מין תאנים לבנים וטובים. "נצפה, מפרש הש"ס "פרחה, והיינו צלף (ובלע"ז קאפערנבוים), ועי' בשפ"ח לעיל ל"ו ע"א לרש"י ד"ה צלף, ובשפ"ח לעיל ל"ו ע"ב לגמר' ד"ה לפרחה:

הפקרא נינהו. פי' והפקר פטור ממעשר, וכן הלקט והשכחה והפאה פטורין כדאית' (חלה פ"א מ"ג), ועיי' רמב"ם פי"ג מה' מעשר ה"א ודו"ק:

דף מ' ע"ב רש"י ד"ה חוץ מן הפת ומן היין וכו' שגורם ברכות הרבה לעצמו בקידוש ובהבדלה ובברכת חתנים עכ"ל, פי' קידוש שייך בפת וביין, אבל בהבדלה ובברכת חתנים שייך רק גבי יין. ורש"י לא מנ' כולם, דהא איכ' עוד "במילה, "ובפדיון הבן, "וברכת המזון למ"ד ב"המז טעונה כוס (לקמן נ"ב ע"א), ועי' בשפ"ח לעיל ל"ה ע"א לרש"י ד"ה כיצד:

רש"י ד"ה ידי ברכה ראשונה. ברכת הזן עכ"ל, וראי' מדנקט ברישא כרך ריפתא, ואח"כ אמר בריך מרי' דהאי פיתא, ש"מ דבבר"המז קאי, ולא בברכת המוציא (מצאתי):

רש"י ד"ה פרשת סוטה. כשהכהן משביעה עכ"ל, ז"ל הרמב"ם פ"ג מה' סוטה ה"ז, ואח"כ משביעה הכהן "בלשון "שהיא "מכרת, ואומר לה "בלשון "שהיא "מכרת, אם לא שכב איש אותך וגו' לנפיל ירך, והיא אומרת אמן אמן "בלשון "שמכרת עיי"ש, הרי מפורש דפרשת סוטה נאמרת "בכל "לשון שהיא מכרת דוק', ובברכת המזון לא כתב כן בה' ברכות פ"א ה"ו, ועיין תוס' סוטה ל"ב ע"א ד"ה אלו ודו"ק:

רש"י ד"ה שהקרים. בוטי"ר (בלע"ז זויער עכ"ל), פי' שנשחת שהתחיל להחמיץ ולא נעשה עדיין חומץ גמור, אלא שבני אדם נמנעים מלשתותו מפני חמיצותו, עיי' אור"ח ר"ד ס"ד ומ"א סקי"ד, ועי' רש"י ע"ז ל' ע"א:

רש"י ד"ה תמרי דזיקא. שהרוח משירן עכ"ל, פי' קודם זמנם, כן משמע מירושלמי (ת"י), ומשמע דזה שייך בכל מיני פירות, ולא בתמרים בלבד, אבל למ"ד נובלות היינו בישולי כמרא, משמע דשייך דוק' בתמרים בלבד, ואפשר דהנחת בחמה מועילות אף בשאר פירות, ועי' בשפ"ח לגמר' ד"ה נובלות:

רש"י ד"ה טולשי. קול"משי (בלע"ז שפייערלינג):

רש"י ד"ה שילהי גופני. ענבים סתוונית עכ"ל, פי' ענבים שמניחי' אותן בגפן בסוף הבציר, עד תחילת החורף, ובקושי מתבשלים (ר' עובדי'):

רש"י ד"ה שעשאן גורן העני או מי שלקטו וכו' עכ"ל, פי' או בעל הבית שלקטו לצורך עני, וכעין דאית' במס' פאה פ"ד מ"ט, כחכמים שם:

תוס' ד"ה ור' יוחנן וכו' וכן הלכה דרב ור' יוחנן הלכה כר"י וכ"ש לגבי ר' הונ' וכו' עכ"ל, ועי' לעיל ל"ט ע"ב תוס' ד"ה מברך ובשפ"ח שם:

תוס' ד"ה אמר אביי וכו' (א) וברכות של י"ח אין בהן מלכות דאינן באין בפתיח' ובא ובחתימ' אין שייך מלכות אבל אלקי אברהם הוי כמו מלכות וכו' (ג) ומעין שבע דמצלי

בשבת וכו' כמו שמע ישראל ה"א ה"א דהוי כמו במקום מלכות כדאית' (ר"ה ל"ב ע"א) ולפי מה דפי' וכו' (ד) ניחא ולר' יוחנן לא קשי' (ה) דלא כתיב מלכותך וכו' עכ"ל:

(א) וברכות של י"ח אין בהן מלכות וכו'. פי' דשאר ברכות של י"ח, הואיל והן סמוכות זה לזה, ואין בהן פתיחה, לכך אין שייך בהן מלכות, אבל על הברכה ראשונה מתפילת י"ח דפותחת, ואפ"ה אין בה מלכות, צריך לומר דאלקי אברהם הוי כמו מלכות, ועי' במהרש"א (מל"ה):

ב ובחתימה אין שייך מלכות. ולכאור' כאן אליב' דר' יוחנן קאי, ולעיל י"ב ע"א אית' שאני התם דקאמר יוצר המאורות וכו' אלא לר' יוחנן וכו' מאי איכ' למימר עיי"ש, משמע דלר' יוחנן שייך מלכות אף בחתימה, ועי' לעיל בשפ"ח י"ב ע"א לרש"י ד"ה מאי איכ' למימר ודו"ק:

ג ומעין שבע דמצלי בשבת וכו'. היינו מה ששי"צ חוזר ומברך ברכה א' מעין שבע, ברוך א"ה או"א אלקי אברהם וכו' מגן אבות בדברו מחי' מסים במאמרו האל הקדוש שאין כמוהו וכו':

ד ניחא. פי' דהא אומר בנוסח ברכה זו דמגן אבות אלקי אברהם, א"כ הוי כמו מלכות:

ה דלא "כתיב ומלכותך. כלומר דלא תני' בבריית' מלכותך עליו, דאטו כי רוכלא וכו':

דף מא.

ע"א גמר' אלא למ"ד בושלי כמרא וכו'. פי' למ"ד דנובלות תמרא דמס' דמאי, היינו בושלי כמרא, וא"כ הא אמרינן לעיל דנובלות סתמא דמתניתן דברכות, כ"ע ס"ל דהיינו בושלי כמרא, א"כ מאחר שפירושם שווה, למה תנא כאן בברכות "נובלות "סתמא, ובמס' דמאי תנא "נובלות "תמרא, ניתני אידי ואידי נובלת תמרא, או אידי ואידי נובלות סתמא קשיא:

כל המוקדם בפסוק זה מוקדם לברכה שנאמר ארץ וכו'. צריך לומר דהוה כאילו אמר כל המוקדם בפסוק זה שנאמר ארץ חטה וגו' זית שמן ודבש מוקדם לברכה ודו"ק. ובשפ"ח לעיל ל"ה ע"א לרש"י ד"ה שבעת, העתקתי הפסוקים עיי"ש:

תאנה כגרוגרת להוצאת שבת. כאן לא נקט תאנה דתנן המוציא אוכלין כגרוגרות (שבת ע"ו ע"ב), כמו שנקט גבי שעורה, וגבי רמון, וכן יש לדייק גבי גפן כדי רביעית יין לנזיר (עי' נזיר ל"ד ע"ב) ודו"ק:

דף מ"א ע"א רש"י ד"ה פשיטא לא גרסינן וכו' (א) שאין זו שיטת הגמר' וכו' ועוד דלא פשיט' היא וכו' (ב) הוי אמינ' צנון פוטר את הזית דתנן בירך על פירות האילן בפ"הא יצא עכ"ל:

(א) שאין זו שיטת הגמר' וכו'. אבל התוס' (בגיטין ה' ע"ב) מצאו כה"ג (הגהרש"ש):

ב הוי אמינ' וכו'. עיין דברי בה"ג שהעתקתי בשפ"ח לתוס' ד"ה אבל, מה שכתב על זה:
רש"י ד"ה דא"ר יצחק וכו'. (א) אלמא קפדינן אהקדמה וכו' (ב) ורבנן לית להו דר' יצחק במקום חביב דחביב עדיף עכ"ל:
(**א**) אלמא קפדינן אהקדמה וכו'. כלומר "אלמא קפיד קרא אהקדמ' ודו"ק:
(**ב**) ורבנן ל"ל דר"י במקום "חביב דחביב עדיף. משמע דכשאין אחד חביב לו יותר מחבירו, מוד' רבנן לר' יצחק דמוקדם בקרא עדיף, ועליו צריך לברך, ומפרש"י לקמן בד"ה ופליג', שפרש"י דר' חנן דפליג אר' יצחק, ס"ל דלא הקפיד הכתוב על סדרן כלל עיי"ש, משמע דרבנן דס"ל כר' חנן, סברי דאין ענין מוקדם בקרא לגבי ברכה כלל, ואפילו כשאין אחד חביב לו יותר מחבירו ודו"ק:
רש"י ד"ה ופליג' דר' חנן. הא דר' יצחק דאמר וכו' ומנם כסדר חשיבתם (א) ופליג אדר' חנן דאמר לא בא הכתוב להודיע שבח חשיבות הפירות בטעם שלהם (ב) אלא שבחה של א"י שיש בה פירות ששיעורי תורה נתלין בה (ג) וכיון דהכי הוא לא הקפיד הכתוב על סדרן שהרי בזו כולן שוין עכ"ל:
(**א**) ופליג אדר' חנן דאמר לא בא הכתיב להודיע שבח חשיבות הפירות בטעם שלהם וכו'. בדרך דרש י"ל דר' יצחק ודר' חנן פליגי בהא דאמר יותם משל לבעלי שכם כשמלכו עליהם את אבימלך דכתיב לישנ' דקרא (שופטים ט' ח' י"ג) הלוך הלכו העצים למשוח עליהם מלך ויאמרו לזית מלכה את עלינו וגו', ויאמרו העצים "לתאנה לכי את מלכי עלינו וגו' ויאמרו העצים "לגפן לכי את מלכי עלינו וגו' עיי"ש, והנה דרך העולם למנות למלך היותר גדול, ואם מסרב הגדול, ממנין קטן ממנו, וכן לעולם, ולפי"ז מדאמר בראשונה במשל שהלכו עצים "לזית תחלה למנות למלך, ואח"כ "תאנה ואח"כ "גפן, ולא כסדר דפ' עקב, מכאן דרש ר' חנן דקרא בפ' עקב, וכן כאן בס' שופטים לא הקפיד על סדרן, ור' יצחק ס"ל היינו דכתיב ותאמר להם הגפן החדלתי את תירושי "המשמח "אלקים "ואנשים והלכתי לנוע על העצים, רצה לומר מאחר שאני משמח אלקים ואנשים, (וכדלעיל ל"ה ע"ב) חמרא סעיד ומשמח, והיה לכם לילך אצלי תחלה. א"נ טעם דר' חנן דהא כתיב (במדבר י"ג י"ז) עלו זה בנגב, ופרש"י הוא היה הפסולת של א"י, וכן דרך התגרים מראים את הפסולת תחלה, ואח"כ מראים השבח, וזה דלא כר' יצחק כמובן, ור' יצחק ס"ל לענין סיפור שבח של א"י לא שייך לומר דמונים הפסולת תחלה ודו"ק:

ב אלא שבחה של א"י שיש בה פירות ששיעורי תורה נתלין בה וכו'. ואע"ג דאף בשאר ארצות, ג"כ נמצאו ז' מיני פירות הללו, והא תינח אי שעורי' הללו הוה מעשרינן דוק' לפי פירות של א"י, אבל עיין בפרק במס' כלים פי"ז מ"ה מ"ז ומ"ח ודו"ק:

ג וכיון דהכי הוא לא הקפיד הכתוב על סדרן שהרי בזו כולן שוין עכ"ל. וראי' לפרש"י שהרי ארץ זית שמן מסקינן (לקמן ע"ב) ארץ "שרוב שיעורי' כזתים, וא"כ אי הוה קפיד קרא במניינם, ודאי היה מנה זית בתחלה בארץ קמא, אלא ש"מ כיון דלשיעור כתיב הקרא, לכן כולן שווין:

רש"י ד"ה אכילת פרס. חצי ככר וכו' עכ"ל, והוא לרש"י ד' בצים בינונים, ורמב"ם ג' בצים גדולים קצת. ומצאתי כתוב שהוא שיעור (י"ח מינוטען):

רש"י ד"ה ואינו מטמא באהל. הלכה למשה מסיני היא עכ"ל, אבל רבינו עובדי' תי' באהלות פ"ב מ"ג דיליף לי' מקרא עיי"ש, (ועי' בר"ש אהלות פ"ב מ"א ד"ה תני' בספרי זוטא עיי"ש). וי"ל דפרש"י ור' עובדי' עולין כחדא, במה שכ' בפי' המשניות לרמב"ם אהלות פ"ב מ"ב, וז"ל ואם היות אלו השיעורין ג"כ הוא מן השיעורין שהם הלכה למשה מסיני, אפ"ה יש בו דרשה, כמו טעם וכו' עיי"ש:

רש"י ד"ה כדי רביעית יין לנזיר.

(**א**) אכל חרצנים וזגים ולולבים כשיעור רביעית יין לבא חייב וכו' (ג) ולפי שהיין עב והמים קלושים וכו' עכ"ל:

(**א**) אכל חרצנים וזגים ולולבים כשיעור רביעית חייב וכו'. אבל ברמב"ם בפ"ה מה' נזירות ה"ב כתב, וז"ל נזיר שאכל כזית מהפרי, שהיא ענבים לחים ויבשים, או בוסר, או זגין שהם הקליפה החיצונה, או החרצנים והם הזגין הפנימין שזורעין אותן הרי זה לוקה, וכן שתה רביעית יין, או שאכל כזית מיין קרוש שהוא הפרי, או שתה רביעית חומץ ה"ז לוקה, אבל העלין ולולבין ומי גפנים וסמדר הרי אלו מותרין לנזיר, שאינן לא פרי ולא פסולת הפרי, אלא מן העץ הן נחשבין עכ"ל, ועיין בכסף משנה שציין המקור של דברי הרמב"ם, והנה רש"י כאן נקט בכולן כשיעור "רביעית, וברמב"ם נקט בזגין וחרצנים שיעור "כזית, ועוד רש"י פי' דאף בלולבין חייב, ותוס' נקט אף בעלין חייב, ורמב"ם מתיר לולבין ועלין לנזיר ודו"ק:

ב חייב. פי' מלקות, ועי' נזיר מ"ד ע"א במשנה:

ג ולפי שהיין עב והמים קלושים וכו'. ועי' כעין זה (סוכה פ"ד מ"ט) עיי"ש:

תוס' ד"ה אבל בשאין ברכותיהן שוות וכו' וי"ל דלא חשיב ב"פ העץ כ"כ מב"פ האדמ' כמו שחשוב ב"פ האדמ' משהכל ומה שכתב בהלכות גדולות וכו' עכ"ל, ז"ל בהלכות

גדולות פ"ו מה' ברכות, ובמקום דאיכ' ב"פ האדמה וב"פ העץ, בורא פ"הע קודם, וכן פרי האדמה ושהכל, פ"הא, קודם, והיכא דקדים ובריך על פרי האדמה לא מיפטר פרי העץ. (ואע"ג) דתנן בירך על פירות האילן בור' פ"הא יצא, (היינו) דוקא דנקיט ענבים בידי' ואשתלי ובירך ב"פ האדמה, אבל ברוכי על פרי האדמ', לא מיפטרין דעין, אלא בעי מעין בדבותיו עכ"ל:

(ועיין בשפ"ח בריש פרקין בסדר מעלות וקדימה בברכות):

תוס' ד"ה גפן וכו'. פי' אם אכל עלין או לולבין וכו' עכ"ל, ועי' בשפ"ח לרש"י ד"ה כדי:

תוס' ד"ה כלי בעלי בתים. גבי כלי "עץ מתניא עכ"ל, ועי' במס' כלים פי"ז מ"א, וכן ברמב"ם פ"ו מה' כלים ה"ב, כתב דבכלי "עצם ג"כ הדין כן עיי"ש, וכלי "חרס אית' שבת צ"ה ע"ב:

דף מא:

ע"ב גמר' ארץ זית שמן א"ר יוסי בר"ח ארץ שכל שיעורי' כזתים וכו'. כאן נקט הש"ס א"ר יוסי בר"ח וכו', ולפי הסוגי' משמע דר' חנן אמר כן, דהא א"ר חנן לעיל כל הפסוק כולו לשיעורין נאמר, ואפשר דהכי קאמר "וא"ר יוסי בר"ח, א"נ כדא"ר יוסי בר"ח ודו"ק:

והא איכ' הנך "דאמרן. והא דלא נקט והא איכ' הנך אדכתיב חטה ושעור' וגו', י"ל משום דשיעורין של חטה ושעור' וגו', לא כתיב בהדי', אלא אנן דרשינן דלשיעורין נאמרה:

אלא ארץ שרוב שיעורי' כזתים. ואפשר לכן כתיב גבי זית יארץ, מלבד הטעם שמסיק הש"ס זה שני לארץ וכו'. ובדרך דרש י"ל עוד, לפי שהנך שני דברים זית שמן ודבש, לא נזכר שם הפרי, אלא הדבר שבא ממנו "מזית בא השמן, "ומתמר' בא "הדבש, לכן כתיב בהם "ארז:

ככותבות הגסה ביו"כ. והוא פחות מכביצה מעט (תרי"ב ס"א):

בירך אתמרי ברישא. לשון "ברישא ניח' אי הוה מברך על רמוני בפני עצמו, אבל מאחר שתמרי ורמוני שניהם לפניהם היו, וצריכי' רק ברכה אחד, יש לדייק מאי ל' "ברישא ודו"ק:

הביאו לפניהם תאנים וענבים וכו'. או או קתני:

א"ר הונא טעונים ברכה וכו' וכן א"ר נחמן טעוני' ברכה וכו'. כאן האריך הש"ס, ולא נקט בקיצור ר"ה ור"נ דאמרי תרוייהו, והא ר"נ הוא בר פלוגת' דר"ה, ודרכו של הש"ס לינקט בתרי בר פלוגת', במקום שסוברי' כחדא דאמרי תרוייהו ודו"ק:

פת הבאה בכיסנין. יש מפרשים כת שעשוי כמין כיסים, שממלאים אותם דבש או צוקר ואגוזים ושקדים ותבלין שקורין (געפילטעס באכערייא) ואע"ג דמוליתא עיקר, ואין

מכוונין לאכול העיסה, מ"מ מין דגן חשוב, ולכך מברך ב"מ מזונות, ויש מפרשים שהוא עיסה שעירב בעיסה עצמה דבש או שמן או חלב או מיני תבלין הרבה כמיני מתיקה שקורין לעקו"ך וכו' (קס"ח ס"ז):

פת פוטרת כל מיני מאכל. לפי שהלחם עיקר חיי האדם, לפיכך אם קבע עצמו לאכול לחם ובירך עליו, הרי כל מה שיאכל בתוך הסעודה מחמת הסעודה, חוץ פירות, נעשה הכל טפל לפת, לכן א"צ לברך עליהן, שברכת הפת פוטרתן (חיי אדם מ"ג), **ודע** דפטורו של פת אינו דומי לפיטורו של יין, דיין פוטר כל מיני משקין כולם, אבל פת אינו פוטר כל מיני מאכל כולם, דהא כשאוכל מיני מרקחת וקינוח סעודה, וכן פירות, צריך לברך ודו"ק:

דף מ"א ע"ב רש"י ד"ה שיעורן כרמונים וכו' בעלי בתים חסים על כליהם וכו' אבל של אומן העומד לימכר לא הוי שיעור בהכי עכ"ל, פי' דשל אומן, טהור בנקב כל שהוא (רש"י סוכה ו' ע"א), ועי' ברמב"ם בפ"ו מה' כלים ה"ב, שהביא שם דין של כלי בעלי בתים, ולא הזכיר באותו פרק, דין של כלי האומן ודו"ק:

רש"י ד"ה זה שני לארץ. ארץ זית שמן ודבש דכתיב בסיפ' דקרא וכו' עכ"ל, ובשפ"ח לעיל ל"ה ע"א לרש"י ד"ה שבעת שם העתקתי עיי"ש. ודע שבהגהת הב"ח מוחק בפרש"י תיבת "מתאנים":

רש"י ד"ה ונשמעינך. ונשמשך וכו' עכ"ל, פרש"י "ונשמעינך "ונשמשך, משום דאית' (לעיל ז' ע"ב) גדולה שמושה של תורה יותר מלמודה. ומה שפרש"י ונלך אחריך תמיד, הוא פי' על מאן יהיב לן נגרא דפרזלא. ואפשר דאמר כן משום דאיתי (לעיל ל"ח ע"א) מאן דבקי בברכות, אדם גדול הוא:

רש"י ד"ה הביאו לפניהם וכו' דא"כ הוו להו טפלה ואין חולק בדבר שאין טעון ברכה לא לפניו ולא לאחריו וכו' עכ"ל, מה שפרש"י "ואין יחולק בדבר, פי' דהא סתם משנה היא (לקמן מ"ד ע"א), כל שהוא עיקר ועמו טפלה, מברך על העיקר ופוטר הטפלה:

רש"י ד"ה בין לפניהם בין לאחריהם. דלא פטר אלא מידי דזיין והני לא זייני עכ"ל, פי' לכן טעונין ברכה לאחריהם, ואין בר"המז פוטרתן, ולפי"ז לא הוה לרש"י ז"ל לציין בין דלפניהם ודו"ק. ודע דכאן פרש"י על "תאנים וענבים דלא זייני, (ולעיל י"ב ע"א) מסיק הש"ס "דתמרים מיזן זייני עיי"ש ודו"ק. אבל בעל הלכות גדולות כתב חביצא דכיון דמין מזון הוא, מיפטר בברכת המזון, אבל תמרי ורמוני ושאר מגדי "דלאו "מין "מזון "הוא לא מיפטרי בברכת המזון עיי"ש, ועיי' רש"י לעיל ל"ה ע"ב ד"ה ואמר ר"ה:

רש"י ד"ה פת הבאה בכסנין.

(א) לאחר אכילה ובר"המז היו רגילין להביא כסנין והם קליות וכו' ומביאין עמהן פת שנלושה עם תבלין כעין (ב) אובלי"ש שלנו וכו' עכ"ל:

(א) לאחר אכילה "ובר"המז. ועי' בתוס' ד"ה אלא, שחולק בזה:

ב אובלי"ש שלנו. עיין בשפ"ח לקמן מ"ב ע"א לרש"י ד"ה לחמניות. ודע לפרש"י הוי פת הבאה בכסנין, תרי מילי, "דכיסנין היינו קליות, ודרך לאכול עמהם מין פת שנעשה במיני תבלין וכו', עיין בשפ"ח לגמר' ד"ה פת:

רש"י ד"ה שלא מחמת הסעודה וכו' וכן כרוב ותרדין (עי' בשפ"ח לעיל ל"ח ע"ב לגמר' ד"ה כרבא, ודף מ"ד ע"ב ד"ה תרדין) טעונין ברכה לפניהם דלאו טפלה נינהו ואינן בכלל לחם הנפטר בברכת המוציא עכ"ל, מדפרש"י "ואינן בכלל "לחם, משמע דכל טפל הוי בכלל העיקר, לכן נפטר הטפל בברכה שבירך על העיקר ודו"ק:

תוס' ד"ה אלא פת הבאה בכיסני' דטעון ברכה לפניו וכו' הואיל ונתנו בהן שקדים הרבה (פי' לכן טעון בפת הבאה בכיסנין רק בור' נפ"ר) וכו' ולא נהירא חדא דאמרינן (לעיל ל"ו ע"ב) וכו' עכ"ל:

תוס' ד"ה יין פוטר כל מיני משקי'. ולכאור' וכו' דאי בהדי פת (א) תיפק לי' דפטר לי' פת דאפי' יין נמי רצה לומר (ב) הספר בסמוך דפטור וכו' עכ"ל:

א תיפק לי' דפטר לי' פת. עיי' בש"ע אור"ח סי' קע"ד ס"ז, ובשפ"ק לתוס' לקמן ד"ה אי הכי, מה שכתבתי בשם מחזור וויטרי עיי"ש:

ב הספר וכו'. היינו התלמוד נקרא בל' התוס' הספר וכעין זה פי' מהרש"ל לעיל י"ב ע"ב תוס' ד"ה והלכת':

תוס' ד"ה הלכת' וכו'. פי' הקונטרס וכו' ולא נהירא דאמרינן במתניתן (לקמן מ"ב ע"א) ברך על הפת פטר את הפרפרת ובגמר' מפרש (לקמן מ"ב ע"ב) וכו' והיה דלא כהלכת' דקיי"לן כר"נ וכר"ה כדפרישית לעיל (בתוס' ד"ה אלא בשם הלכות גדולות) על כן פי' ר"י וכו' עכ"ל, ובש"ע סי' קע"ז פסק כשיטות הר"י דכאן עיי"ש. ומ"ש התוס' ועכשיו אין לנו דין זה וכו', כן כתב ג"כ בש"ע שם, וכ' המגן אברהם בשם תר"י, דוק' בימיהם שהיו נוהגין לעקור השולחנות קודם ברכת המזון, לכן נראה כסעודה אחרת, אבל אנו שאין מסלקין השלחן, אע"פ שסיימו מלאכול, כ"ז שלא ברכו, כתוך הסעודה דיינין לי' עיי"ש:

תוס' ד"ה אי הכי וכו' (א) ודלא כמחזור וויטרי וכו' (ב) ולהאי טעמ' ניח' מה שאנו מברכין בפסח על החזרת על אכילת מרור לבד וכו' עכ"ל:

(א) ודלא כמחזור וויטרי. ז"ל המחזור וויטרי חלק א' סימן ע"ג, השותה מים בסעודתו, חייב לברך שהכל על כל פעם ופעם שהוא שותה, דכל שעתא ושעתא נמלך הוא, דאין

אדם שותה, אלא לצמאו וע"י הדחק, לפיכך אין קבע למים, לפטור את כל שתנותיו בפעם ראשונה, אבל יין שאדם שותה לתאות נפשו, ולהשביעו ולחברותו אפילו בלא צמא התם אמרינן יש קבע ליין, וכיון דבירך לכסא קמא, ושתה אפילו מאה כוסות בלא ברכה א) לית לן בה וכבר פסק רבינו משולם הגדול בתשובותיו, דאפילו מיא קמי' על השולחן, דאיכא למימר דעתי' עלוי', אפ"ה בירך על כל זימנא, דלעולם אין קבע למים, דאין אדם חוזר ושותה מרצונו, אלא אם הצמא דוחקו, כן ראה רבי עכ"ל המחזור וויטרי. **א**) לית לן בה. משמע קצת מל' זה דאם רוצה לברך גם ביין על כל כוס וכוס בתוך הסעודה מותר, ולא משמע כן בגמר' ולא בפוסקים ודו"ק:

(**ב**) ולהאי טעמ' ניח' מה שאנו מברכי' וכו'. הענין הזה מבואר (בפסחים קט"ו ע"א) תוס' ד"ה והדר אכול חסא בלא ברכה עיי"ש, ולזה כיונו התוס' שכתבו כאן כדקאמר' התם. ומה שכתבו התוס' אלא ודאי טעמ' הוה כיון "דרחמנ' "קבעי' "חובה דכתיב וכו', הנה התם בפסחים אמרינן מרור בז"הז דרבנן עיי"ש, ודברי התוס' דהכא בזמן הזה מיירי ודו"ק:

דף מב.

ע"א גמר' בני תלתא תלתא בקבא. לשון זה משמע דמכל קב נעשה ג' ריפתי, וא"כ היו הנך י"ג ריפתי, ד' קבין ושליש. ומידת הקב מצאתי בחשבון אחד שחישב "קב הוא "ליטער אחד, ולא ידעתי אם הוא בר סמכ', עיי' בשכ"ח לעיל כ"ב ע"א לגמר' ד"ה ט' קבין:

כל שאחרים קובעין עליו סעודה וכו'. ז"ל הש"ע קס"ח ס"ו פת הבאה בכיסנין מברך עליו ב"מ מזונות, ולאחריו ברכה מעין ג', ואם אכל ממנו שיעור, שאחרים רגילים לקבוע עליו, אע"פ שהוא לא שבע ממנו, מברך עליו המוציא ובר"המז וכו', וכ' במגן אברהם וכן כשאכל עמו בשר וכדומ', ואלו אכלו לבדו לא היה שבע ממנו אפ"ה מברך המוציא וג' ברכות, וכן משמע הל' בגמר' כל שאחרים קובעין עליו, דמשמע כעין שקובעים סעודה על פת ואוכלין בסעודה גם בשר ודברים אחרים (לבושי שרד), וכ"מ בתוס' שכתבו גבי לחמניות אם קבע עלייהו כמו בפורים עיי"ש, ובפורים מסתמא אין קו בעין לבדן עיי"ש במגן אברהם:

רב יהוד' הוי עסיק לי' לבריה בי' ר' יהוד' בר חביבא. מכאן משמע קצת ששני מחותני' שמותיהם שווי' היו (עיי' לעיל כ"ה ע"ב סוף העמוד), ועכשיו מקצת בני אדם אין דעתם נוח' כשמתחת' כן:

אמרי לי' אין דתני' ר' מונא אמר משום ר' יהוד' וכו' אמרי לי' והא מר הוא דאמר משמי' דשמואל לחמניות וכו'. הנה מיד היו יכולי' למימר לי' מדידי' אדידי', והא מר הוא דאמר משמי' דשמואל ודו"ק:

לחמניות מערבין בהן. פי' משום דעירובי חצירות אין נעשה אלא בפת, כמפורש ברמב"ם בה' עירובין פ"א ה"ח, וטוש"ע סי' שס"ו (אבל שיתופי מבואות בין בפת בין בשאר אוכלין). אלא דיש לדקדק דעירובי חצירות נעשה אפילו בפת אורז (רמב"ם וטוש"ע שם), ופת אורז אין ברכתו המוציא, אלא ב"מ מזונות (סי' ר"ח ס"ז), וא"כ אין ראי' מעירוב לברכת המוציא. ועוד הנה ברמב"ם וש"ע לא הביא הך דינא דלחמניות מערבין בהן, אלא מבי' (קס"ח ס"ח) דלחמניות מברכין המוציא ודו"ק:

תכא. פי' שלחן. ובלשון יון הוא מושב וכסא (ערוך):

תיכף לסמיכה שחיטה. ומבואר דינים אלו ברמב"ם בפ"ג ממעשה קרבנות הי"א והלכה י"ב עיי"ש:

תיכף לגאולה תפלה. עי' רש"י (לעיל ד' ע"ב) ד"ה זה ובשפ"ח.

תיכף לנ"י ברכה, דכתיב שאו ידיכם קודש וברכו ה':

איבעי' אימ' מהכא שנאמר ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף. י"ל דלכן פליג איבעית אימ', ולא יליף מפסוק שנאמר בלבן (בראשית ל' כ"ז) ויברכני ה' בגללך, חדא משום דהתם לבן קאמר הכי, משא"כ כאן גבי יוסף.

ושנית משום דכאן רצה להביא ראי' "תיכף לת"ח ברכה, ולבן רק אמר הכי אחר שהיה יעקב כבר בביתו קרוב לכ' שנים עיי"ש, אבל כאן גבי יוסף, כתיב (בראשית ל"ט ה') ויהי "מאז הפקיד אותו בביתו ועל כל אשר יש לו ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף, דייק' "מאז" "הפקיד "אותו "בביתו, דהיינו כפרש"י "שהקריבו "אליו, מאותו שעה תיכף ומיד ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף:

ברך על הפרפרת שלפני המזון פטר את הפרפרת שלאחר המזון. ואע"ג דפרפרת שאוכל אחר המזון קודם ברכת המזון, נפטר ע"י ברכת המוציא, דהא אין סעודה בלא פת, י"ל דמיירי דכשבירך על הפת, לא היה בדעתו על הפרפרת שלאחר המזון, אפ"ה פטרו ע"י ברכת הפרפרת שלפני המזון, משום דהוי מינו (עיין ת"י):

ב"ש אומרים אף לא מעשה קדרה. והנה לא הזכיר במשנה דברי בית הלל, אלא שבירושלמי מפרש דת"ק דהכא בית הלל הוא, ועי' בתפארת ישראל שמפרש למה תנא דברי ב"ה סתם, וכן למה נשנו דב"ש לבסוף עיי"ש:

היו יושבין לאכול. פי' בלא הסיב'ו **כל** א' וא' מברך לעצמו. פי' ברכת המוציא, אבל אם הסבו לפי מנהגם, או בזמן הזה אם קבעו לאכול כגון שאמרו ניזל וניכל נהע' בדוכת' פלן, א' מברך לכולם (מפרשים):

דף מ"ב ע"א רש"י ד"ה דגורם ברכה לעצמו. בכמה מקומות הוא בא וכו' עכ"ל, פי' בקידוש ובהבדלה ובברכת חתנים (רש"י לעיל מ' ע"ב ד"ה חוץ ובשפ"ח שם):

רש"י ד"ה א"ר נחמן עדי וכו'. עדי אלו וכו' וכן פירש רב יהודאי בעל הלכות גדולות וכו' עכ"ל, כאן פרש"י מחברו של הלכות גדולות ועי' בהקדמת בה"ג. הא דפרש"י עדי אלו, וכעין זה מצינו במס' גיטין א"ר אחא אעדי מסורא נינהו דדייקי קראי, פי' אלו ודאי ממסורא הן דדייקי קראי, עי' ערוך ערך עד:

רש"י ד"ה ר"ה אכל וכו' מפת הבאה בכיסנין ולא בירך אחריו עכ"ל. פי' שלא בירך אחריו בר"המז של ג' ברכות, אלא בורא נפשות היה מברך, ועי' רש"י לעיל מ"א ע"ב ד"ה פת, וכן פסק בש"ע ר"ח ס"ז. ודע דלא מפורש כאן ברכה לפני' מאי היה מברך אי בירך ב"מ מזונות, כמו שמאריך הש"ס בעובד' דר' יהוד' ודו"ק:

רש"י ד"ה לחמניות. אובלייא"ש בלע"ז עכ"ל, והן רקיקי מצות נאפות בין שני דפים של ברזל ועשויות מקמח ומים או מקמח וביצים (ובלע"ז אבלאטטן, אייזענקונען). ועי' בתוס' שכ' לחמניות היינו נילי"ש (בלע"ז קנעדל או פשטידא), ומבואר בשפ"ח לעיל ל"ז ע"ב ד"ה לחם.

והנה אף בש"ע הבי' ב' מיני לחמניות כפי' רש"י וכפי' התוס' כאן, דז"ל אור"ח סי' קס"ח ס"ח, לחמניות אותן שבלילתן עבה, שקורין אובלייא"ש (והוא דבר שנאפה מבלי גלגול, רק שמערב קמח עם מים לישה עבה), לחם גמור הוא ומברך המוציא ובר"המז, ואותן שבלילתן רכה ודקים מאד שקורין ניבלי"ש (והוא דבר שמערב קמח עם מים בקדירה כמו דייסא ושופכי' העיסה על עלי דקות רחבים ונאפים בתנור עם העלים) מברך עליהם ב"מ מזונות וברכה א' מעין ג' ואם קבע סעודתו עליהן מברך המוציא ובר"המז ואי אכיל להו בתוך הסעודה שלא מחמת הסעודה, פי' שאין אוכלים לשובע, אלא לתענוג ולהקל מכובד המאכל, טעונין ברכה לפניהם ולא לאחריהם עיי"ש:

רש"י ד"ה אסור מלאכול. עד שיברך ברכת המזון ויחזור ויברך על הבא לפניו וכו' עכ"ל, וכן פסק בה"ג, והרא"ש חולק על פרש"י, וס"ל דא"צ ברכ"המז, אלא די בברכה לפניו, ועיין במגן אברהם קע"ט סק"ב אריכות דברים בזה:

רש"י ד"ה ריסטנא. אמנישטריו"ן עכ"ל, פי' מנה של בשר מבושל (רש"י לקמן נ' ע"ב), ובערוך ערך דיסטנא פי' חלק עיי"ש:

רש"י ד"ה אתכא דריש גלותא וכו' אם ישא משאת מאת פניו אלינו עכ"ל, הני ה' תיבות "ישא "משאת "מאת "פניו "אלינו שפרש"י, הם לישנ' דקרא (בראשית מ"ג ל"ד) וישא משאת מאת פניו אליהם, ותרגומו ונטל חלקין מלות אפוהי לותהון עיי"ש:

רש"י ד"ה שמן מעכבו. לענין ברכה וכו' ואוכל בלא ברכה עכ"ל, ועי' פרש"י לקמן נ"ג ע"ב ד"ה שמן מעכב את הברכה, שאסור לזמן עד שיובא, וכן לענין שמעכב ברכות כל דבר הבא בקנוח סעודה שמותר לאכלו בלא ברכה עד שיסכוהו עכ"ל, הרי שפרש"י לענין ב' דברים, וכאן פרש"י לענין דבר אחד בלבד ודו"ק:

רש"י ד"ה ברך וכו' כגון "פרגיות וכו' כגון "כיסני דמעלי לליבא "ולחמניות וכו' עכ"ל, והנה פרגיות פרש"י (לעיל ל"ט ע"א) בשר עוף עיי"ש, "כיסני, דמעלי לליבא, פרש"י (לעיל מ"א ע"ב) כיסנין היינו קליות והן יפין ללב עיי"ש, לחמניות פרש"י לעיל בשמעתין עיי"ש:

רש"י ד"ה מעשה קדרה. חילקא טרגיס וטיסני עכ"ל, ומפורש ברש"י (לעיל ל"ז ע"א) ד"ה חילקא, ובשפ"ח ע"יש, והוא מין שברכתו ב"מ מזונות כפרפרת, כגון הריפות וגרש כרמל (גרויפען בלע"ז) וקמח שנתבשל במים כגון הלביבות. ומסופק בש"ס אי בית שמאי אבירך על הפת קאי, או אבירך על הפרפרת פליג, וסליק בתיקו (מפרשים):

תוס' ד"ה לחמניות וכו' ונ"ל דהיינו נילו"ש וכו' עכ"ל, עי' בשפ"ח לגמר' ד"ה כל, ולרש"י ד"ת לחמניות, ועי' בשפ"ח (לעיל ל"ז ע"ב) ד"ה לחם, ושם מפורש מה שכ' התוס' כאן "כמו "בפורים עיי"ש:

תוס' ד"ה סילק אתמר. משמע שדרכן היה לסלק השלחן וכו' עכ"ל, מדקאמר לבתר דסליקו תכא מקמייהו (הב"ח), ועי' תוס' לעיל ל"ה ע"ב ד"ה כאן:

תוס' ד"ה ר' זירא לא אכל. תימה לפי מה שמפרשים העולם הב לן וניברך אסור למישתי בלא ברכה שלפניו (תוס' חולין פ"ו ע"ב ד"ה אסור וכן בש"ע קע"ט ס"א) וכו' ושמא היה פת והיה צריך "ברכת "המוציא "ונטילת "ידים וכו' עכ"ל, ועי' בתוס' שם בחולין שכתבו ושמא היה פת והיה קשה לו ליטול "ידיו ולברך "המוציא עיי"ש, ולשון זה מדויק טפי, מדברי התוס' דהכא:

תוס' ד"ה ברך וכו' הא פסק ר' פפא (לעיל מ"א ע"ב) וכו' ונרא' כפר"ח דפי' דפרפרת פת צנומה בקערה דלית בה תורית' דנהמא (לעיל ל"ט ע"ב תוס' ד"ה פת) וכו' עכ"ל:

תוס' ד"ה הסבו א' מברך לכולן וכו' וא"ת ומ"ש דבמוגמר אפילו לא הסבו א' מברך לכולן בירושלמי פריך וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכ' ו', שאלו את בן זומא מפני מה אמרו בא להם יין בתוך המזון כל א' וא' מברך לעצמו, א"ל מפני שאין בית

הבליע' פנוי, א"ר מנא הדא אמרה אחן דעטיש בו מיכלא, אסור למימר ייסי בגין סכנא דנפשא, והוא אומר על המוגמר, מה בין מוגמר ובין יין, מוגמר כולן מריחין, יין אחד הוא טועם, ד' זעיר' בשם ד', ירמי' מוגמר כיון שהעלה עשן צריך לברך ואע"פ שלא הגיע הריח אצלו):

פי' פני משה:

אהן דעטיש גו מיכלא. מי שנתעטש בתוך הסעודה אין לומר לו ייסי יהי לו לאסו ולרפואה בשביל סכנת נפשות שלא יחנק מתוך שאין בית הבליעה פנוי שהרי אפילו לאמן אמרו שלא יענה בתוך הסעודה מפני הסכנה:

מה בין מוגמר לבין יין. דדייק מדלא מחלק במוגמר כמו דמחלק ביין דעל היין שבתוך המזון כל א' וא' מברך לעצמו ועל המוגמר סתמ' קאמר והוא אומר וכו' דמשמע דלעולם א' מברך לכולם אע"פ שהביאו להמוגמר בתוך הסעודה ממש:

מוגמר כולן מריחין. כלומר כולם מריחין כאחד ושייך ברכה אחת לכולן אבל יין הא אחד הוא טועם כל א' וא' לעצמו ולפעמים זה טועם אחר זה וצריך לכל א' וא' ברכה, מיהו יין שלאחר המזון הואיל ויכולין לכוון לברכה אחד מהן ולענות אמן א' מברך לכולן:

ודע לפי מה שהעתקתי פי' פני משה, מוכח דקושי' הירושלמי אין זה קושי' התוס' דהכא ודו"ק. ועי' במהרש"א דמקש' על קו' התוס', דהא מוגמר דהכא קאי אאחר המזון, דאיירי בהסיבו, והניח' בקושי' עיי"ש, וקצת יש ליישב קו' מהרש"א ז"ל, דהא אעפ"י שאין מביאין המוגמר אלא לאחר הסעודה דתנן במשנה, היינו אחר ברכת המזון, שאז הרבה פעמים כבר נתפרדה החבילה, ולא הוי עוד ההיסב קיים, ואפ"ה אחד מברך לכולן, ושפיר מקשה התוס':

דף מב:

ע"ב גמר' אחר המזון א' מברך לכולם. פי' אחר המזון קודם ברכת המזון א' מברך לכולם **ובשעה** שאדם יוצא מבית המרחץ ובשעת הקזת דם. הא דנקט "ובשעת "הקזת "הדם, יש לומר ללמד כדברי תלמידי רבינו יונה, שכתבו "דיום "הקזה "כולה, וסעודה אחר שיצא מבית המרחץ, כשבתות ויו"ט דמי, ורמב"ם בפ"ד ה' ברכות הי"ב כתב, בסעודת הקזת הדם, ובשעה שיצא מבית המרחץ וכיוצא בהן הדין כן עיי"ש **ר'** הונא ור' יהוד' וכל תלמידי דרב אמרי וכו'. ואע"ג דר"ה ור' יהוד' ג"כ הוין בכלל וכל תלמידי דרב, ושמא י"ל משום דר"ה ור' יהוד' הי' מגדולי תלמידי דרב, לכן פרטן הש"ס, וכעין שפרש"י (תהלים י"ט א') מכף כל אויביו ומיד שאול, ופרש"י והלוא שאול בכלל היה, אלא לפי שהיה

קשה עליו לרודפו יותר מכולם, כיוצא בדבר אתה אומר (יהושע ב') וראו את הארץ ואת יריחו:

איבעי' להו ב"ש ארישא פליגי וכו'. כבר עמדו המפרשים דהש"ס מפרשי' טעמ' דב"ש, ועי' תוס' לקמן מ"ז ע"א ד"ה ואמר:

עשרה שהיו הולכי' בדרך וכו'. אפשר דנקט בדיוק "עשרה, לפי שהם מברכין בר"המז בשם, ועי' בתוס' ד"ה עשרה, דכתבו דמיירי ג"כ לענין ברכת המזון:

דף מ"ב ע"ב רש"י ד"ה והוא אומר על המוגמר וכו' (**א**) מוגמר שהיו רגילים להביא לפניהם אחר אכילה אבקת רוכלין על האש במחתות לריח טוב ובא ומברכים עליו בורא עצי בשמים עכ"ל:

(**א**) מוגמר. ז"ל הערוך ערך גמר, תרגום מקטרת מור ולבונה, מתגמרא מן קטורת בוסמין (ובלע"ז רויכגעווירטץ), ונקרא הקטרת, מוגמר, מפני שנתן ע"ג גחלים, תרגום גחלי אש, גומרא דאשא, וגם נקרא מוגמר, מפני שכלו נגמר ונאכל, ותרגום וכליל על מזבחך, וגמיר לרעוא על מדבחך:

(**ב**) ומברכים עליו בורא עצי בשמים. ובש"ס (לקמן מ"ג ע"א) מסיק תיובתא, ובתוס' כ' בשם הלכות גדולות דלא גרסינן תיובתא עיי"ש, וז"ל הש"ע המוגמר אם הוא של עץ, מברך בורא עצי בשמים, ואם הוא של עשב, מברך בורא עשבי בשמים, ואם הוא של שאר מינים, ב"מ בשמים עיי"ש, ורש"י פי' כאן סתם ומברכי' בור' עצי בשמים ודו"ק:

רש"י ד"ה לאחר סעודה. לאחר ברכ"המז שאינו מצרכי סעודה וכו' עכ"ל, ואע"ג דמוגמר בא משום שאכלו סעודה, מ"מ אינו מצרכי סעודה הוי ודו"ק:

רש"י ד"ה אלא בשבתות ויו"ט. דדעתו לישב אחר המזון ולשתות וכו' עכ"ל, פי' אחר שקיים סעודת שבת, פעמים שיושב בקביעות לשתות, דאל"כ היכא קאמר הכא, דאדם קובע סעודתו על היין, הא אמר רבא גופא (לעיל ל"ה ע"ב) דקביעות על יין לא הוה קביעות עיי"ש, ועיי' בשפ"ח (לעיל מ"א ע"ב) לתוס' ד"ה א"ה, מה שהעתקתי ממחזור וויטרי:

רש"י ד"ה פטר את הפרפרת. אע"פ שאין צורך סעודה למלוי הכרס וכו' עכ"ל, הא דפרש"י למלוי הכרס, עי' רש"י לקמן ס"א ע"ב ד"ה שואבות, הכרס פי' הבטן, המכסה את הקרב תרגום יונתן כריסא, עי' ערוך ערך כרס:

רש"י ד"ה רישא דוק'. דקתני היו יושבים וכו' עכ"ל, וגירסת הב"ח כך הוא, דרש"י ציין או דילמא כיון דאמרי ניזיל וניכול בדוכתא פלן כי הסבו דמי. כלומר רישא דמתניתן דוק',

כדקתני היו יושבים בלא הזמנת מקום, הוא דלא הוי קביעות, לפיכך כל אחד מברך לעצמו כמתניתן, אבל אנו שהזמינו לכך הוי קביעות ואחד מברך לכולן עכ"ל:
תוס' ד"ה ור' ששת וכו' והלכת' כותי' דר"נ בדיני וכר' ששת באיסורי (עי' מבוא התלמוד ד"ה והתנאים, ועי' בתוס' עירובין ל"ב ע"א ד"ה ר' ששת, דמשמע דמבעל הלכות גדולות הוא, הא דאמרינן דהלכה כר"ש באיסורי ור"נ בדיני) ואע"ג דקיי"ל דרב ושמואל הלכה כרב באיסורי (בכורות מ"ט ע"ב והעתקתי הטעם בשפ"ח לעיל כ' ע"א לגמר' ד"ה בשני דר' יהוד') וכו' והכי משמע בסמוך (לקמן מ"ג ע"א) כיצד סדר הסבה וכו' עכ"ל:

דף מג.

ע"א גמר' נח נפשי' דרב וכו'. מכאן ראי' "דרב רק משום חשיבות נקרא רב, כמו שקראו לר' יהוד' נשיא רבי, אבל שמו היה "אבא, כדכתב בסדר הדורות אות אבא אריכא היא רב עיי"ש (ועי' רש"י לקמן מ"ז ע"א ד"ה אילו לא כתב כן) וכן כ' בערוך ערך אביי עיי"ש, דאי היה שמו רב, הא אסור לתלמיד לקרות לרבו בשמו לא בחייו ולא במותו (ש"ע יור"ד רמ"ב סט"ו), ועי' תענית כ' ע"ב תוס' ד"ה א"ל, דמשמע שם דר' אדא בר אהבה חבר הוה לרב ושמואל, ורש"י ז"ל פי' כאן דרבו היה ודו"ק:
עד דאתא ההוא סבא. עיין בשפ"ח (לעיל ו' ע"ב) לרש"י ד"ה חלף:
אבל יין לא בעי הסבה. אלא בישיבה בעלמא, אחד מברך לכולן, וכגון שלא בשעת סעודה, או בשעת סעודה ובמקום סעודה:
הביאו להם מים. כאן נקט "הביאו, ולקמן נקט "בא להם יין, "בא להם מים ודו"ק:
כל א' וא' נוטל ידו אחת. ואינו מברך נטילת ידים, עד שחוזר ונוטל ב' ידיו שמברך נ"י ומוציא:
דמיגו דמהני לי' הסבה לפת מהני לי' נמי ליין. פי' דהא ברכת המוציא גדול במעלתו מברכת היין (עי' בשפ"ח בריש פרקין בסדר מעלות וקדימה בברכות אות ח' עיי"ש), ואפ"ה מהני לברכת פת, הסבה, כל שכן שמהני לי' הסבה לברכת היין:
שאלו את בן זומא מפני מה אמרו וכו'. וכעין זה לעיל מ"א ע"ב עיי"ש:
הואיל ואין בית הבליע' פנוי. פי' לענות אמן, וכן משמע מירושלמי שהעתקתי בשפ"ח לעיל מ"ב ע"א לתוס' ד"ה הסבו, ועי' ברש"י וברא"ש:
מכלל דאיכ' דעדיף מיני'. פי' מדקתני והוא אומר על המוגמר, משמע בתורת חיוב, וזה בא מחמת שהיה שם דעדיף מיני', וציוה לזה לברך על היין (ס"ח):
ואמאי הואיל הוא נטל ידיו תחלה באחרונה. בנוסח הכתב יד ליתא הני ז' תיבות, ובמהרש"ל ג"כ מוחקם עיי"ש, ומפרש"י בד"ה מכלל דאיכ' עדיף מיני', ואפ"ה כיון

דאתחיל בחדא עביד לאידך עכ"ל, משמע דטעם דהוא מברך על המוגמר, הוא, משום שהתחיל לברך על היין לאחר המזון, ולא משום דנטל ידיו באחרונה תחלה ודו"ק:

מסעי לי' לרב וכו'. פי' דהא אית' במשנה, מאן דעביד חדא עביד לאידך, דהיינו מאן דבירך על היין, הוא מברך על המוגמר, וכן אמר רב מדעבד הא, דהיינו שנטל ידיו בתחלה באחרונה, עביד נמי לאידך, דהיינו שהוא מזומן לברכה:

בר פחתי. עי' בשפ"ח לעיל י"ג ע"ב לגמר' ד"ה בר פחתי:

עיין בברכת מזונא וכו'. בשפ"ח לקמן מ"ו ע"ב לגמר' ד"ה עיין, מבואר קצת עיי"ש:

האי משחא דאפרסמא וכו' בורא שמן ערב. מפני שגדל בא"י, לכן קבעו לו ברכה בפני עצמי (תר"י):

בר מיני דר' יהוד' דחביב' לי' א"י וכו'. ואע"ג דר' יהוד' הוה מעכב ואסר לי' לר"ז לעלות מבבל לא"י (כדלעיל כ"ד ע"ב), מבבל שאני דיליף לי' מקרא, ועי' בשפ"ח לעיל כ"ד ע"ב לגמר' ד"ה עובר. ובס' מגיד תעלומה כתבו והא דר' יהוד' ס"ל אסור לעלות מבבל לא"י, הוא ג"כ משום חביבותי', והטעם שלא ירא' א"י בחורבנה, וכד מנוולא נפשה לגבי שבאי, אלא נראנה אותה כשיפקדנה הש"ית, ונראה אותה ככלה תעדה כלי' דהיינו בשבח' ובקישוטי' עכ"ל. ויש לדקדק א"כ למה אסור לעלות דוק' מבבל, ומשאר ארצות מותר, ולא עוד אלא שמצוה היא ודו"ק:

משחא כבישא. ז"ל הש"ע רט"ז ס"ו, שמן שבשמו כמו שמן המשחה, אם בעצי בשמים, מברך בור' עצי בשמים, ואם בעשבי בשמים, מברך בורא עשבי בשמים, ואם היו בו עצים ובשמים, מברך בור' מיני בשמים וכו' שמן זית שכתשו או טחנו עד שחזר ריחו נודף, מברך בור' עצי בשמים וכו' עיי"ש:

דף מ"ג ע"א רש"י ד"ה אהדר קרעי' לאחוריה, קרע שקרע "בהספד רבו החזיר החלוק לאחריו ומה שלאחריו לפניו כדי לקרוע קרע אחר להראות אבל עכשיו כיום המיתה וכו' עכ"ל, עיין מזה (מ"ק כ"ה ע"א) חכם כבודו בהספדו עיי"ש, ובטור יור"ד וש"ע סי' רמ"ב סכ"ה, וסי' ש"מ ס"ז וס"ח, דמשמע שם שחייב לקרוע בשעת מיתתו, ואם שמע אחר קבורתו, קורע תוך שלשים, ובשעת הספידו עיי"ש, וברמב"ם כתב פ"ט מה' אבל הי"ג, חכם שבא שמועתו שמת אין קורעין עליו אלא בשעת הספדו וזה כבודו, ועיי"ש בהגהת כסף משנה מה שמתמ' על הרמב"ם בזה. ולפי"ז מה שפרש"י "קרע "שקרע "בהספד "רבו, משמע קצת דר' אדא בר אהבה כששמע שמת רבו, לא קרע עד שעת הספדו, וממה שפרש"י כדי לקרוע קרע אחר להראות אבל עכשיו כיום המיתה, משמע שצריך לקרוע ביום המיתה ודו"ק:

רש"י ד"ה עלו. על המטות והסבו עכ"ל, פי' עלו לחדר אחר, ושם המטות להסב (מפרש"י לקמן ד"ה שאני):

רש"י ד"ה חוזר ונוטל שתי ידיו. שצריך לאכול בשתיהן עכ"ל, משמע דאם אוכל רק בידו אחת, די בנטילה ידו אחת ומברך עי' תוס' ד"ה כל:

רש"י ד"ה שאני אורחין וכו' ודרך בעלי בתים עשירים היה לזמן לסעודתם אורחים "עניים "להכי "קרי "להו "אורחים וכו' עכ"ל, ועי' פרש"י (בראשית ל"ז כ"ה) "אורחת "ישמעאלים כתרגומו "שיירת "ונקראו "אורחת "על "שם "הולכי "אורח עיי"ש, ואפשר דב' הפירושים א' הוא, דמי שהוא בדרך, סתמא דין עני יש לו, כדאית' (פאה פ"ה מ"ד) עני היה באותו שעה עיי"ש:

רש"י ד"ה הואיל ואין בית הבליעה פנוי. ואין לב המסובין אל המברך אלא לבלוע עכ"ל, ועי' בשפ"ח (לעיל מ"ב ע"א) לתוס' ד"ה הסבו, מה שהעתקתי מירושלמי:

רש"י ד"ה על הריח. של מוגמר עכ"ל, ובנוסח כתב יד הכי גרס בגמר', מאמתי מברכין (על המוגמר (עי' בדקדוקי סופרים):

רש"י ד"ה "תמרותו. "קיטור העשן וכו' עכ"ל, וז"ל הערוך תמרותו פי' שעשנו, עיי"ש, ותרגום אונקלוס (בראשית י"ט כ"ח) "קיטור הארץ, "תננא דארעא עיי"ש, ולפי התרגום הוי קיטור העשן, פי' ענן העשן:

רש"י ד"ה חוץ ממושק. מושג"א (בלע"ז ביזאם) עכ"ל, וברמב"ם פי' שנקרא בלשון הקרא ימור, והיה מסמני הקטורת עיי"ש, והנה רש"י פי' והוא מן חיה, מן הרעי של חיה עכ"ל, ועי' ברא"ש שכתב יש אומרים המוש"ק הוא זיעת חיה, ויש אומרים שהיא חיה ידוע, שיש לה חטוטרת בצוארה, ומתקבץ שם תחלה כעין דם, ואח"כ חוזר ונעשה מוש"ק. ובערוך כ' שהבושם מוש"ק הנקרא ביזאם בלע"ז, עשוי מחיה קטנה מוכה בשבט עד רסוק אבריה ומתה או מדמה או ממורסא, הגדל בה, ויש עוד מין בשמים הנקרא (אלנעבר בלע"ז) והוא מין חמר וכפר הגדל בים ונבלע מהתנינים הגדולים לכן נמצא בבטנם והוא המובחר והיקר שבבשמים עכ"ל הערוך. ועיי"ש ברא"ש אי מותר לאכלו משום איסור דם, ועי' במ"א סי' רט"ז סק"ג, ובסי' רצ"ז כתב המגן אברהם טוב להניח בבשמים בליל מש"ק חתיכות מעור הנדי שקורין פיזאם כדי שיברך ב"מ בשמים עיי"ש:

רש"י ד"ה ועל ההדס וכו' ומוגמר לא מברכינן עלי' אלא ב"מ בשמים עכ"ל, ועי' בשפ"ח (לעיל מ"ב ע"ב) לרש"י ד"ה והוא, מה שהעתקתי שם:

רש"י ד"ה שמן ארצינו. שהיה גדול ביריחו וע"ש הריח היתה נקרא יריחו וכו', כך ראיתי בס' יוסף בן גוריון עכ"ל, ז"ל ספר יוסיפון בן גורין, סוף פרק שמנה ושלשים, ונקרא שם

העיר, "יריחו, עיר הריח, כי במקום ההוא היה צומח אילן אפרסמון, הנקרא (באלזאם בלע"ז), אשר ממנו יצא השמן הטוב, הנקרא שמן אפרסמון, והוא שמן פנג הנקרא (ביחזקאל כ"ז), ויאמר יוסף בן גוריון העץ הזה לא נראה מעולם במקום אחר, כי אם ביריחו, ורבים מלכים ממלכי הארץ וגם כל מלכי מצרים, לקחו מנטעי העץ, וינסו לטעת מהם בארצם מקומות רבים, ולא סבל העץ את טבע הארץ, כי יבש, והיה העין ההוא ביריחו עד חרבן בית שני, והיה כאשר נחרב בית המקדש השני, אז נעתק העץ מיריחו אל מצרים ולמקומות אחרים במקום ידוע, והיה שם עד היום הזה, וגם עודנו מעט ביריחו. וג"כ נקרא עיר יריחו עיר הירח, להיות ממשלת הירח, אשר מועדי ה' קרואים בו עליה, גם כי במולדו יהי', כאשר עדיין לא יראה בשום מקום ממקומות הישוב, טרם הראותו ביריחו. ולכן העדים הנאמנים, אשר היו באים להעיד אל זקני ישראל, על ראיית הירח. היו באים מיריחו, כי כל עד אשר בא להעיד על ראיית הירח משם, לא היתה נמצאת בעדותו חבת מבוכה ושגגה, ולא כן עדי שאר המקומות, כי היו פעמים רבות שוגגים בעדותם ובוכים עכ"ל:

רש"י ד"ה כשרתא. קושט עכ"ל, וז"ל הערוך קושט הוא מין בושם (מסמני קטורת), והוא עץ קטן וריחו טוב וטעמו מר אבל חריף מאד וכו':

תוס' ד"ה כל א' נוטל ידו אחת. מפני כבוד הברכה ולא דמי לנוטל וכו' כדאית' (חגיגה י"ח) וכו' עכ"ל, ובתוס' חגיגה שם כתבו משום נקיות עיי"ש, ואפשר דחדא טעמ' הוא, דמשום כבוד הברכה מדקדקין להיותם נקיות, וכעין הכון לקראת אלקיך ישראל (לעיל כ"ג ע"א), ולענין נטילת ידו אחת לאכילה כגון שרוצה לאכול רק באותו יד, עי' מגן אברהם סי' ק"ע סק"ב, עי' רש"י ד"ה חוזר:

תוס' ד"ה בא להם יין וכו' שאני הכא כיון שעלו להסב הוי שינוי מקום וצריך לברך (כדלקמן נ"ט ע"ב):

תוס' ד"ה הואיל ואין בית הבליעה פנוי. ויש מפרש כשאומר (א) סברי מורי וכו' (ב) וכן משמע בירושלמי וכו' (ג) והטוב והמטיב יש מפרש שפוטר לאחרים לכ"ע וכו' אבל צ"ע קצת מהבדלה שאנו מבדילים ועומדים וכו' (ד) ושמא י"ל מתוך שקובעין עצמן כדי לצאת ידי הבדלה קבעי נמי אכולי מילת' וכו' עכ"ל:

(א) סברי מורי. עי' מזה רמ"א סי' קע"ד ס"ח, וז"ל חיי אדם כלל נ"ה ס"ז, כשמברך על היין מתוך הסעודה, להוציא אחרים בברכתו, יאמר סברי רבותי, ר"ל תנו דעתכם לשמוע ולצאת, כיון שטרודין באכילה, כדי שיפסיקו מאכילתן, ולכן משום לא פלוג אומרי'

לעולם סברי, וי"א דוק' על היין, משום דלפעמים מביא יללה לעולם, ולכן אומר סברי, ר"ל שאני סובר שיין זה הוא לברכה ולא לקללה עיי"ש:

ב וכן משמע בירושלמי וכו'. דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכה ו', ר' יהושע בן לוי אמר אף הבן הוא מתניתא דהיו יושבין כל א' וא' מברך לעצמו הסיבו א' מברך לכולן הא בעל חבית בתוך ביתו לא תני ד' חייא אפילו בעל הבית בתוך ביתו, תני כיצד סדר הסבה אורחין נכנסין ויושבין ע"ג ספסלין וכו':

פי' פני משה:

בשבוע הבן היא מתניתא. בסעודת מילה שנקראת שבוע הבן בהא הוא דקתני במתניתן דכל שלא הסיבו כל א' וא' מברך לעצמו מפני שבסעודה זו וכיוצא בה אין דרך שבעל הבית יושב עמהן אלא עומד עליהן ומשמשן ואחד מהם מברך ועד שלא הסיבו לא הוי קביעות, אבל בעל הבית בתוך ביתו, כלומר בשאר הימים שמזמן אורחים וב"הב יושב עמהן בסעודה אין חילוק ואפילו בישבו בלא הסיבו הבעל הבית הוא המברך לכולן:

תני ר' חייא בתוספתא דאפילו ב"הב בתוך ביתו אין אחד מברך לכולן אלא בהסיבו דהא תנא בתוספתא, כיצד סדר הסיבה אורחין נכנסין ויושבין ע"ג הספסלין וכו' וזהו בכל סעודה וסעודה שבעל הבית מזמין לאורחים וגם הוא יושב עמהן וקתני דכל זמן שלא הסיבו כל א' וא' מברך לעצמו. ודע דראי' שמבי' התוס' מירושלמי, הוא מדברי ר"י בן לוי, ובס' מלא הרועים כ' לפרש דראי' התוס' מהירושלמי, דהיכא דמברך מתכוין להוציאם, והם מתכונין לצאת, אף במקום שכ"א מחויב לברך בפני עצמו, מ"מ בדיעבד יצא בברכת חבירו בכה"ג, ולכן בב"הב שהכל פונים אצלו, והוא מתכוין להוציאם, יוצא בברכת חבירו, ועי' בב"י סי' קס"ו:

ג והטוב והמטיב יש מפרש וכו', עיין (לקמן נ"ט ע"ב) תוס' ד"ה הטוב והמטיב, אין מברכין הטוב והמטיב אלא אשינוי יין עיי"ש (ד) ושמא י"ל מתוך שקובעין וכו' קבעו נמי וכו'. וכעין זה איתי' כאן בגמר', דמגו דקא מהניא לי' הסבה לפת, מהני' לי' הסבה ליין:

תוס' ד"ה ועל ההדס שבכ"מ. בה"ג לא גרס תיובתא וכו' וחבושים (בלע"ז קוויטען) וכו' י"מ שמברך שהכל דעל כולן אם ברך שהכל יצא (לעיל מ' ע"א) עכ"ל, ז"ל בעל הלכות גדולות בה' ברכות פ"ו, על כל מיני דעץ, מברכין בורא עצי בשמים, חוץ ממושק, הואיל "ומין חיה הוא, מברכין עליו ב"מ בשמים, ומותבינן אין מברכין בורא עצי בשמים אלא על אפרסמון של בית רבי, ועל אפרסמון של בית קיסר, ועל ההדס שבכל מקום, ומפרקינן הדס וכל דדמי לי' עכ"ל:

דף מג:

ע"ב גמר' מאי קראה. עיין בשפ"ח לגמר' לעיל ג' ע"ב לגמר' ד"ה מאי:

מנין שמברכין על הריח וכוי. הוצרכו ללמוד כן מקרא, משום דריח אינו צורך הגוף כ"כ, לכן הוי אמינ' אע"פ שנהנה, לא יברך קמ"ל (דברי חמודות פ' אלו דברים סי' ג' סקי"ט), ועוד מצאתי משום דריח הוי דבר שאין בו ממש. ורמז לדבר "כל "הנשמה "תהלל "יה, בגמטרי' תתק"ל, כמנין "שמברכין "על 'ריח:

שהנשמה נהנת ממנו וכו' זה הריח. פי' דחוש הריח בא ע"י נשימת הרוח, שמחוץ לגוף לתוך הגוף, מקום שהנשמה נהנת ממנו, ולא הגוף, ואפשר שהבהמה לפי שאין לה נשמה, רק רוח חיים, אף שיש לה חוש הריח, אפ"ה אינה נהנית ממנו (מהרש"א ח"א):

ואין הגוף נהנה ממנו זה הריח. עי' מגן אברהם רצ"ז סק"ה, דמשמע שם דע"י הנאת הריח מחזק ראשו וגופו, ובפרט בריח חזק ביותר עיי"ש ודו"ק:

נוח לו שיפיל עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני חבירו ברבים. הטעם דאש שבעו"הז, רק א' מס' מאש דגהינם, והמלבין יורד לגיהנם ועוד המאבד עצמו ומקצר מעשים טובים שהיה יכול לעשות עוד, אבל יש בידו מ"ע מעשים שעשה עד הנה, והמלבין מאבד כל זכיותיו כי זולתו יורש כל חלקו (מעין הברכות):

וי"א אף לא יפסיע פסיעה גסה וכו' דנוטלת א' מת"ק וכו'. נאמר' אזהר' זו דוק' לת"ח, הגם דיש תקנה דליהדר בקידושא דבי שימשא עכ"ז גנאי הוא לת"ח, דיאמרו שאינו יודע הדין (מג"ת). אבל יש לדקדק לענין אל יהלך בקומה זקופה, ובפרט דרמב"ם כתב כן דוק' לת"ח, עי' ה' דעות ה"ח ודו"ק:

פסיע' גסה. יותר, מאמה, נקרא פסיע' גסה, דפסיעה בינונית הוי אמה (רש"י שבת קי"ג ע"ב):

בקומה זקופה. אפי' פחות מד' אמות (מג"ת), ז"ל הרמב"ם ה' דיעות פ"ה ה"ח, לא ילך ת"ח בקומה זקופה וגרון נטוי כענין שנאמר ותלכנה נטיות גרון ומשקרות עינים וכו':

דף מ"ג ע"ב רש"י ד"ה סמלק. יסמי"ן קורין לו בלשון ישמעאל והוא מין עשב שיש בו שלש שורות של עלין וכו' עכ"ל, ובערוך כתב שחמש תיבות הללו "יסמין "קורין "לו "בל' "ישמעאל, אינם מדברי רש"י ז"ל, אלא לשון הגליון היה, וכן משמע מלשון הש"ע, דז"ל סי' רט"ז ס"ז, סימלק מברך עצי בשמים, ויש מפרשים שהוא מה שקורין רוסמאריי"ן, וי"מ יאסמין, וי"מ שהוא עשב שיש לו ג' שורות של עלין זו למעלה מזו ולכל שורה ג' עלין עכ"ל, אבל הגאון ר' עקיב' איגר ז"ל בהגהת, ציין לפרש"י (בראשית ל' י"ד) שפרש"י

דודאים, אית' בברכות מ"ג ע"ב סיגלי, עשב הוא ובל' ישמעאל יסמין, וקשה לפרש"י ד"ה סיגלי ודו"ק:

רש"י ד"ה חלפי דימא. בושם שקורין אשפי"ג (בלע"ז שפיקע) והוא שבולת נרד וכו' עכ"ל, ובגיטין ס"ח ע"ב פרש"י חלפי דימא שקורין גירופ"לא (בלע"ז געווירצט- נעלקע):

רש"י ד"ה נרקום. חבצלת השרון בעל הלכות גדולות עכ"ל, ז"ל בה"ג כרקום היינו חבצלת השרון, (עי' שיר השירים ב' א') אני חבצלת השרון שושנת העמקים, ופרש"י חבצלת, שושנה עיי"ש. ובערוך פי' נרקום (בלע"ז ראזע), ויש מין הגדלים באילן ועליהן מברך בורא עצי בשמים, ויש מין הגדלים על עשב השדה, ועליהן מברך בורא עשבי בשמים, ויש להם הרבה גוונים, מהם לבן, מהם ירוק, מהם אדום עיי"ש:

רש"י ד"ה סיגלי. ויול"ש (בלע"ז פיילכען). חבושין. קודונייש (בלע"ז קוויטען):

רש"י ד"ה שמן והדס בסוף הסעודה שמן לסוך ידיו להעביר זוהמת האוכלים והדס להריח כמו שאמרנו עכ"ל, הא דפרש"י כמו שאמרנו, ר"ל לעיל ע"ב איתי', על ההדס בכ"מ עיי"ש בדיני מוגמר, ושמן לסוך ידיו כדלקמן נ"ג ע"ב:

רש"י ד"ה אני אכריע. לצד בית שמאי עכ"ל, פי' משום דל' מכריע משמע דהמכריע סובר קצת כדברי זה וקצת כדברי זה, אבל כדי שלא יהי' נראה כאן שפוסק כב"ש, לכן פרש"י שאין אני פוסק כב"ש, אלא אני בעצמי יש לי דעת נוטה בזה, והוא תנא ורשאי לעשות כן (מג"ת):

רש"י ד"ה זכינו לריחו וכו' כגון משחא כבישא (לעיל עמוד א') עכ"ל:

רש"י ד"ה ולא היא. לא אמר רבא וכו' והשמיט עצמו בכך עכ"ל. פי' דר' פפא ס"ל באמת דהלכה כב"ה, ולא רצה שיתוכח עמו ר' הונא, ואמר דהכי אמר רבא הלכה כב"ה, ולא אמר בזה שקר, דודאי אמר באיזה פעם דהלכה כב"ה (מג"ת). וכעין זה פרש"י (בראשית כ"ז י"ט) "עשיתי "כאשר "דברת "אלי, ופרש"י עשיתי כמה פעמים כאשר דברת אלי:

רש"י ד"ה חוזר ומברך על היין. כגון בחול שאין היין קבע וכו' עכ"ל, פי' וכדאית' (לעיל מ"ב ע"ב) ל"ש אלא בשבתות ובי"ט וכו' עיי"ש:

רש"י ד"ה מברך על השמן. בורא שמן ערב עכ"ל, וברכה זו הוא שמברכין על שמן אפרסמון (כדלעיל עמוד א'), ומצאתי בהג' מלא הרועים שהרגיש בזה, וכ' דע"כ בשמן מבושם מיירי, כמ"ש בסמוך שגנאי לת"ח לצאת מבוסם לשוק ודו"ק:

רש"י ד"ה שמן בימינו. לפי שעליו מברך תחלה עכ"ל, פי' וכל דבר שמברכין עליו צריך ליטלו בימין (ש"ע ר"ו סי"ד). ויש לדקדק למה פליגי ב"ש וב"ה ב' פלוגת' בשמן ויין, חדא לענין מה הוא אוחז תחלה, שנית על מה הוא מברך תחלה, ולעיל גבי שמן והדס,

פליגי רק בחדא, הא גם שם שייך הפלוגת' בתרתי, ודוחק לומר משום דהא פלוגת', דהיינו בשמן ויין איפלגו קודם הפלוגת' של שמן והדס ודו"ק:

רש"י ד"ה דלא קביע לי' עידנא. שלא קבעו לו "רבו קביעות ללמדו בלילה עכ"ל, מפרש"י משמע דכאן מיירי מתלמיד, אבל ז"ל הרמב"ם פ"ה מה' דיעות ה"ט, וכן לא יצא הת"ח יחידי בלילה, אא"כ היה לו זמן קבוע לצאת בו "לתלמודו עיי"ש:

רש"י ד"ה בפנתא. אנפינ"יא (בלע"ז אבערלעדער) וזה גב המנעול. גילדא עקב שקורין שול"א (בלע"ז פוסזאהלע) ובל' התלמוד נקרא ג"כ שוליא. ומה שפרש"י פושע, מתעצל, דבלשון ארמי קורין לעצל, פושע, כמו דילמא אתי' למפשע (ר"י עמדין):

רש"י ד"ה בקדושא דבי שמשא. ששות' כוס של קדוש בשבת בלילה עכ"ל, פי' ע"י ששותה יין קידוש נתרפ', ומטור אור"ח רס"ט משמע, שנותנין על העינים מהכוס והוא הרפואה ועי' מגן אברהם סי' ער"א סקכ"ג, ובש"ע רצ"ו ס"א:

דף מד.

ע"א גמר' צנא בר תלתא סאוי. סל גדול ג' סאה:

ומשתבע דלא טעם מזונא. והוא כעין עובד' דאביי, דאמר רווחא לבסומא שכיחא (מגילה ז' ע"ב):

עד דנתור מזייהי. ובנוסח כתב יד עד דנתור שער רישיהו **מערב** שבת לע"ש. פי' שהפועלים היו אוכלי' הנך ששים רבוא ספלי טרית מע"ש לע"ש, אבל לא שקצצו תאנים מע"ש לע"ש, דהא בשבת ודאי לא הניח לקצות תאנים:

כי אתא "רבין אמר אילן א' היה "לינאי מלך "בהר המלך וכו'. וכעין זה (גיטין נ"ז ע"א) כי אתא "רבין אר"י אלו ס' ריבו' עיירות שהיה לו "לינאי המלך "בהר המלך וכו'. ובאילן זה שובך היה, וממנו היו מורידין כ"כ גוזלות:

עיר אחת היתה "בא"י וגופניות שמה וכו' ובדקו רבנן מסורא "ועד "נהרדעא וכו'. פי' שבדקו רבנן אי נמצא כן בבבל. ושמעינן מינה עד כמה גדולה העיר גופניות, סורא ונהרדעא בבבל הוא ודו"ק:

דאינהו הוו כהנתא. דר' חסדא כהן הוה (שבת י"א):

אכל ענבים וכו'. וה"ה כששתה יין מברך לאחריו לר"ג ג' ברכות (עי' תוס' לעיל ל"ז ע"א ד"ה נתן:

אפילו אכל "שלק. ובא שניות גרס "שלוק, ועי' בשפ"ח לעיל ל"ח ע"ב לרש"י ד"ה שלקות:

השותה וכו' מברך שהכל נהי' בדברו. י"ל דהכל נברא בדיבור, בי' מאמרות, הוא אמר ויהי, לכן בדיבור של ברכה, אדם קונה לעצמו, עי' בשפ"ח לעיל ל"ה ע"א לרש"י ד"ה לאחר ברכה:

ר' טרפון אומר בור' נפשות רבות וכו'. פי' ברכה שלפני', אבל ברכה שלאחריו, לר"ט פטור לגמרי, דמדלא זיין, הוי לי' כריח (ת"י):

ההוא מיבעי לי' למעוטי הכוסס את החטה. פי' שאינו מברך אחרי' ג' ברכות, ולזה כיון רש"י בד"ה ור"ג, שפרש"י ולמעוטי שאם כסס החטה כמות שהיא, אין זו בכלל "ברכה וכו', פי' אינ' בכלל מה דכתיב 'וברכת, ור"ל אינו בכלל לברך אחרי' ג' ברכות, ועי' בתוס' לעיל ל"ז ע"א ד"ה הכוסס החטה, מאי מברך אחרי' עיי"ש. וחטה דנקט לאו דוק', דה"ה הכוסס השעורין:

ברכה אחת מעין שלש וכו' מאי ניהו וכו' על תנובת השדה וכו'. אפשר דאביי עדיין ילד היה כששאל לר"ד מאי ניהו ברכה א' מעין ג' (ר"י עמדין). והנה בנוסח ברכה א' מעין ג', נכללו ד' ברכות של ברכת המזון, א) ברכת הארץ, על ארץ חמדה טובה, ב) ברכת הזן, ולשבוע מטובה, ג) בונה ירושלים, רחם ה"א, ד) ברכת הטוב והמטיב, כי אתה טוב ומטיב. והא דלא נקרא ברכה אחת מעין ד', י"ל משום דרק דג' ברכות מדאוריית', אבל ברית ותורה אינו מזכיר בה, ועי' (לקמן מ"ח ע"ב) כל שלא הזכיר ברית ותורה וכו' לא יצא עיי"ש, וכבר עמד בזה במרדכי ועי' בהג' מלא הרועים:

א"ל אפרי דעץ וכו' דחמשת המיני' על המחי' וכו'. בברכה שלאחרי' ג"כ מקדים לפרש דעץ, ואח"כ דחמשת המיני' שהם חטה ושעור' וכוסמין וכו', כמו שמקדים לפרש במשנה (לעיל ל"ה ע"א) בברכה שלפני' על פירות האילן אומר וכו' ועל פרי האדמ' וכו'. ונכון לפרש למה תקנו להזכיר בברכה שלאחרי' כפל לשון על "העץ ועל פרי "העץ, וכן על "הגפן ודו"ק:

ועל תנובת השדה וכו' וחותם על הארץ ועל המחי' מיחתם במאי חתים כי אתא ר' דימי אמר דרב חתם בר"ח וכו' הכא מאי ר"ח אמר וכו':

כך הוא הגירס' שלפנינו, והיא מקושי' הבנה, ונוסח הכתב יד כך הוא, ועל תנובת השדה וכו' כי אתה טוב ומטיב לכל מיחתם מאי חתים בר"ח מסיים מקדש ישראל ור"ח הכא מאי אתמר ר' חסדא אמר וכו', ועי' בריף ובראש ובמהרש"ל שיש להם נוסח' אחרת, ונוסחת כתב יד נרא' נכונה:

דף מ"ד ע"א רש"י ד"ה מליח. כל דבר מלוח עכ"ל, וז"ל הטור סי' רי"ב, כל שהוא עיקר ועמו טפלה, כגון שאוכל דג מליח, ואוכל פת עמו שלא יזיקנו בגרונו עיי"ש, ובפי'

משניות לרמב"ם מבואר יותר, דז"ל מתניתן מיירי בשומרי גנות, שהם אוכלים הפירות בתכלית מתיקותם, ובשביל כך עושים מאכל מלוח, כדי לחתוך הליחות המתדבקות הנקבצות באצטומכ', וא"א לאכול המליח לבדו, ומפני כך אוכלים אותו בלחם והיא טפלה עיי"ש, וכן משמע מתוס' ד"ה באוכלי.

אבל מפרש"י בד"ה פירות גינוסר, פירות ארץ ים כנרת "חשובים "מן "הפת, משמע שפירות גינוסר בעצמם נמלחו, ואוכל עמהם פת, לכן הם חשובים מהפת (מפרשים):

רש"י ד"ה פירות גנוסר. פירות ארץ ים כנרת וכו' עכ"ל, וכן תרגום ים כנרת, ים גינוסר (במדבר ל"ד י"א):

רש"י ד"ה באלושי. אוכלוסי בני אדם עכ"ל, עי' (לקמן נ"ח ע"א) אין אוכלוס' פחות מס' ריבוי עיי"ש, ובערוך פי' "בלשת, הוא ענין חפוש הגדוד שמחפשין את העיר (ובלע"ז קונדשאפטען לעגיאן). ומה שפרש"י ספלי טרית, ספלים מלאים חתיכות דג שקורין טוני"נא (בלע"ז געזאלצענער טהונפיש) ועי' מגילה ו' ע"א ונדרים נ"א ע"ב, והוא מין דגים, פעמים הם מלוחים, ופעמים הם נחבשין בשמן ובציר. ומה שפירש"י בריכות, קובייא"ש (בלע"ז ברוט, נעסט), וז"ל רש"י (ביצה י' ע"א) היונים יולדים בריכה בכל חדש וחדש, והן שני גוזלות, זכר ונקבה, ומפסיקין בתקופת טבת, וחוזרים ויולדים בניסן עכ"ל:

רש"י ד"ה שריף וכו' כמו שורפה חיה עכ"ל, פי' כדאית' (במס' עבוד' זרה) כהן שדעתו יפה שורפה חיה עיי"ש, פי' גומעו חיה. ובערוך פי' שריף (בלע"ז ליקווער) שמפיג את המאכל שבמעים:

רש"י ד"ה מברך אחרי ג' ברכות. ר"ג לטעמי' דאמר לעיל וכו' עכ"ל, ואע"ג דבש"ס לקמן קמפרש מ"ט דר"ג וילף לי' מקרא, אפ"ה ציין רש"י אדלעיל, אפשר משום דלעיל הוה תוספתא מפורשת כן ודו"ק. והנה לקמן בד"ה וברכת, פרש"י ובההוא קרא ג' ברכות "רמיזי וכו', י"ל דאף דג' ברכות מדאוריית' הם, שייך לשון ארמיזי ודו"ק:

רש"י ד"ה ארץ הפסיק הענין. ולא קאי וברכת אלא אלחם דסמיך לי' עכ"ל, ובשפ"ח (לעיל ל"ה ע"א) לרש"י ד"ה שבעת המינין העתקתי הפסוקים:

רש"י ד"ה חמשת המינים. כולם מין דגן וכו' כוסמין מין חטה, שבולת שועל ושיפון מין שעורים עכ"ל, ודברי רש"י יותר נכון בסדר הזה, חמשת המיני', חטה ושעורה וכוסמין ושבולת שועל ושיפון וכולם מין דגן כוסמין מין חטה שבולת שועל ושיפון מין שעורין. ועיין חלה פ"א מ"א, ועיין כלאים פ"א מ"א, וכתב שם רבינו עובדי', שלענין כלאים הוי כוסמין וחטין כלאים, וכן שיפון ושעורין כלאים זה בזה עיי"ש ודו"ק:

רש"י ד"ה כל שהוא מז' המינים משאר שבעת המיני' האמורי' בפסוק וכו' עכ"ל. ומשבעת המיני' שאינם מין דגן, חמשה הם, "גפן "תאנה "רימון "זית "תמרים:

רש"י ד"ה אפרי דעץ וכו'. אתרוייהו קאי וכו' עכ"ל, פי' אמילת' דר' יעקב כל שהוא מחמשת המיני, ואמילת' דרבה כל שהוא משבעת המיני:

רש"י ד"ה רב חתם בר"ח וכו', ואע"ג דדמי' לתרתי עכ"ל, פי' והא קיי"ל דאין חותמין בשתים לפי שאין עושין מצות חבילות חבילות (לקמן מ"ט ע"א):

תוס' ד"ה מברך. ואע"ג דכבר אשמעינן דפת פוטר את הפרפרת (לעיל מ"ב ע"ב) וכו' עכ"ל:

תוס' ד"ה ר' עקיב' אומר וכו' ולא דמי להההוא (דלעיל ל"ז ע"א) דאכלו כותבות ונתן ר"ג רשות לר"ע לברך לאחרי' ובירך ר"ע ברכה א' מעין ג' וכו', דשאני הכא וכו':

תוס' ד"ה על העץ וכו' דכיון דיין קובע ברכה לעצמו (א) משום חביבות' וכו' (ב) ובספר המיימוני מצריך להזכיר בה מעין המאור' בשבת וביו"ט (ג) וכן משמע בירושלמי וכו' (ד) ופר"ח היכ' דאכל דייס' ותאנים ויין מברך וכו' עכ"ל:

(**א**) משום חביבות'. עי' בשפ"ח לעיל ל"ה ע"א לרש"י ד"ה כיצד:

ב ובס' המיימוני מצריך וכו'. ז"ל הרמב"ם פ"ג מה' ברכות הי"ג, בשבתות וביו"ט אומר בברכה אחת מעין שלש בכללה, מעין קדושת היום, כדרך שמזכיר בברכת המזון עכ"ל הרמב"ם, וז"ל הגהת מיימונית שם, וכ"כ מורי וכן משמע בירושלמי, ובתשובה כתב מורי ז"ל, דבחנוכה ופורים לא צריך עכ"ל. ולפי מה שהעתקתי ל' הרמב"ם והגהת מיימונית, מוכח דתוס' כאן, נקטו כחדא דברי הרמב"ם והגהת מיימוניות ודו"ק:

ג וכן משמע בירושלמי, דגרסינן בירושלמי דפרקין סוף הלכה א', מהו להזכיר בברכה א' מעין ג' מעין המאורע, א"ר אבא, בד זימנא ר' זעיר' היה מזכיר בה מעין המאורע א"ד ירמי' הואיל וחש לה ר' זעיר' צריכין אנו מיחוש:

פי' פני משה:

מהו להזכיר בה מעין המאורע. בשבת ויו"ט ור"ח:

ד פר"ח היכא דאכיל דייס' ותאנים ויין מברך וכו'. ומבואר במה שהעתקתי בשפ"ח בריש פרקין בסדר מעלות וקדימה בברכת הנהנין, אות ח' וט' עיי"ש:

דף מד:

ע"ב גמר' משום רבינו. רב, ועיין (לעיל כ"ב ע"א) רש"י ד"ה משום רבינו רב, ועיי' (לעיל ל"ח ע"ב) ומשמע שם דרש"י לא היה גורס שם בגמר' "ומנו "רב, עיי"ש רש"י ד"ה משום רבינו שמואל:

על הביעא. כאן נקט "ביעא, ולעיל מ' ע"ב אית' ועל "הבצים, ועי' מגן אברהם סי' קנ"ו, ובתפארת ישראל סוף מס' ביצה:

מיני קופרא. ובערוך גרס "קופדא, פי' בשר, דאית' במדרש רבה, והנחש היה ערום, חד אמר אייתי קופד צלי, וכן כי ציד בפיו, קופדא טבא כסא טבא לפומי' דאבא, ובלשון יון קופדא, פי' חתיכה:

כי אתא ר' דימי אמר טבא ביעתה מגולגלתא משיתא מטויתא מארבע וכו'. ובנוסח כתב יד ובערוך ערך גלגל גרס, טבא ביעתא חדא מגולגלתא (צלוי' רכה), משיתא אונקיות סולתא וחדא ביעא מטויתא (צלוי' קשה), טבא מארבע אונקיות סולתא, וחדא ביעא מבושלתא ושלוקתא, היא טבא מכל דבר אחרינא דהוה כמשקלה, וכדר' ינאי, דא"ר ינאי כל שהוא כביצה ביצה טובה הימנו, לבר מבישרא, (אונקיות הוא ממיני משקולות). וגלגול בביצה, הוא התחלת הצליה, ולפי שנוהגים לגלגול את הביצה, לראות אם היא כבר בלוי', לכן נקרא ביעתא מגולגלתא (שם):

כרוב. וקרויט בלע"ז), כרישין (לויך בלע"ז),"תרדין, מין ירק (בלע"ז בליטי"ש), עיי' ערוך ערך הרת, ובס' מגיד תעלומ' פירש, "תרדין, נקרא אצלינו (גורקען,) ילפת (ריבען מייארין בלע"ז), "אומצא, בשר נא, נקרא בל' יון אומצא (עי' ערוך ערך אמץ):

וא"ר יצחק אסור לאדם שיאכל ירק חי קודם ד' שעות. ולא פירוש כאן טעם האיסור, כמו שמפרש לעיל מינה ודו"ק:

כל נפש משיב נפש א"ר פפא אפילו גילדני דבי גילי. כאן א"ר פפא דדגים קטנים ג"כ חשובי' הם, וכעין זה ג"כ (שבת קי"ח ע"ב) א"ר פפא אפילו כסא דהרסנא, פרש"י דגים קטנים מטוגנים בשומן קרביהן ובקמח הוי עונג שבת אם עשאן לכבוד שבת. ודע הא דפרש"י כל נפש, דבר חי הנאכל שלם וכו', פי' דלא אתי לאפוקי חתוך, אלא לאפוקי צומח, ור"ל דוק' בעל חי שיש לו נפש חיונית (הגרש"ש):

אופי פרסייתא. ובערוך פי' חריות של דקל, דהיינו חתיכת עצים (עיי' ערך פרס):

מטוי. פי' צלי, תרגום "צלי "אש, טוי נורא (ערוך ערך טו):

סליק פרק כיצד מברכין **דף מ"ד ע"ב רש"י** ד"ה ותרי כחד. מר בר ר' אשי וכו' עכ"ל, ובש"ס שלנו הגירס' ר' "שסימי בר אשי, ובנוסח כתב יד גרס ר' שימי בר חייא. והנה לפי גירס' רש"י ז"ל, משמע קצת דמר בר ר' אשי פליג על אביו ר' אשי, דעביד ככולהו ודו"ק:

רש"י ד"ה למעוטי ירקא. וכ"ש מיא עכ"ל, פי' דהא ירק משביע, (לעיל ע"א) ר' עקיב' אומר אפילו אכל שלק וכו', ואפ"ה לא מברך אחרי', כל שכן מיא, דאינו משביע (כדלעיל ל"ה ע"ב) כל מילי איקרו מזון חוץ ממים ומלח עיי"ש:

רש"י ד"ה מגולגלתא וכו' ששורפין אותה עכ"ל, פי' שגומעין אותה, עי' שפ"ח לעיל עמוד א' ד"ה שריף:

רש"י ד"ה קודם ד' שעות. שאינו זמן סעודה וכו' עכ"ל, כדאית' (שבת י' ע"א), ועי' בש"ע אור"ח קנ"ז, דשע' רביעית זמן סעודה לכל אדם וששית לת"ח עיי"ש:

רש"י ד"ה דלית בה רבעא. שלא גדל עד רביעית שלו כגון גדי כדי רביעית של שעיר גדול וכו' עכ"ל, ואפשר היינו דאמרה רבקה אמנו ליעקב, לך נא אל הצאן וקח לי משם שני גדיי עזים טובים וגו' (בראשית כ"ו ט') מאי "טובים, היינו דאית בהו ריבעא, שאינם עוד בכלל קטן מקטין:

רש"י ד"ה מי סיסין. תבשיל של פוליאו"ל. (בלע"ז פאלייי) מין עשב ונקרא בל' משנה יועזר. "חרת, רחמה של בהמה שהולד מונח בו ונקרא ולדיר"א (ובלע"ז געבערמוטטער) ונקרא ג"כ שלפוחית. "ויותרת "הכבד, טרפשא דכבדא שקורין אובריי"ש (ובלע"ז ר אוהפלייש, דעקקע, נעטץ), ויש שני מיני טרפשין, חדא, טרפשא דכבדא (חולין מ"ו ע"א) וכמפורש כאן, שנית, טרפשא דליבא (חולין מ"ט ע"ב) שהוא שומן הלב עשוי ככובע והלב נחבא בו, וזה קרום עב שקורין (הערצבייטעל בלע"ז):

תוס' ד"ה ולבני מערבא וכו' ואנן לא עבדינן כבני מערבא וכו' עכ"ל, ובהגהת הש"ס כבר ציין למקומות שמפורש הענין היטב, ובפרט מנחות ל"ו ע"ב וכתוס' שם ועי' מג"א סי' ל' סק"ו דלילה זמן תפילין הוא, ועיי"ש סי' ל"א דשבת ויו"ט לאו זמן תפילין הוא עיי"ש:

פרק שלשה שאכלו

דף מה.

ע"א משנ' שלשה שאכלו (פת) "כאחת וכו'. פי' שקבעו יחד מיד בתחלת המוציא, או אפילו שלא ברכו ברכת המוציא ביחד, אלא אח"כ קבעו לאכול יחד, נקבעו לזימון עיי"ש (תר"י ורא"ש), ועי' בש"ע קצ"ג ס"ד:

אכל דמאי וכו'. הא דנקט ל' יחיד, כבר תירץ בצל"ח משום שמש או משום כותי עיי"ש:

מזמנין עליו. פי' מצרפין לג', וכן מזמנין עליהם, פי' מצרפין בלבד, אבל לא להוציא אחרים, אבל היכ' דתנא חייבין בזימון, או אזמני' סתם, פי' אפילו להוציא אחרים (מהרש"ש):

נשים ועבדים וקטנים וכו'. ודין דחרש ושוטה, עיין ברמ"א קצ"ט ס"י:

אמר רב אסי דא"ק גדלו לה' אתי וגו' רבי אבהו אמר מהכא כי שם ה' אקרא וגו'. והא דלא הקדים הש"ס טעמי' דרבי אבהו, דיליף לי' מפסוק של תורה, ור' אסי יליף לי' רק

מפסיק של כתובים, ודוחק לומר לפי דבכ"מ שנקרא רב, הוא אמור' דבבל, וכ"מ שאמר רבי, הוא אמור' דארץ ישראל (עי' במבוא התלמוד), לכן בתלמוד בבלי שלנו, הקדים רב אסי שהוא אמור' דבבל, וזה דוחק, אלא יש לומר דהנה י"ל לכאור' בה"ג וברי"ף וברא"ש הביאו רק הא דר' אסי, ולא הבי' הא דר' אבהו עיי"ש, וכן לקמן מ"ח ע"ב רבי אומר ברכת זימון מגדלו לה' אתי נפק' עי"ש, ויש ליישב לפי דברי הצל"ח, דז"ל הנה לקמן מ"ט ע"ב, אמרינן בשלשה והוא אומר ברכו, ולפי"ז רב דאמר בשמעתין, שתים שרצו לזמן מזמנין, א"כ בשלשה יכול לומר ברכו, ולר' יוחנן דאמר שנים אין יכולין לזמן, א"כ אף כשהם ג', אינו יכול לומר ברכו, רק נברך, וא"כ איכ' למימר דר' אסי סבר כר' יוחנן, ולכן מביא קרא ונרוממה שמו יחדיו, וכולל עצמו עמהן, שאומר נברך, ור' אבוה סבר כרב, ויכול לומר ברכו, לכן מביא קרא הבו גודל, שהוא אומר ברכו עכ"ל הצל"ח, ולפי"ז מאחר שהלכה כר' יוחנן, דב' אין יכולין לזמן, לכן הביאו בה"ג וברי"ף וברא"ש רק הא דר' אסי, וכן הש"ס הקדימו למילת' דר' אסי דהלכת' היא:

מנין לעונה אמן שלא יגביה קולו יותר מהמברך וכו'. בדרך דרש י"ל משום דר' יוסי ס"ל גדול העונה אמן יותר מן המברך (לקמן נ"ג ע"ב), וא"כ שמא יאמר העונה אמן למברך, אני גדול ממך כר' יוסי, והיינו ויגביה קולו יותר מהמברך, לכן א"ר חנן מנין לעונה אמן שלא יגביה קולו וכו', דהא מילת' דרי יוסי תנאי היא (כדאית' סוף מס' נזיר), דעונה אמן והמברך שניהם במשמע בפסוק גדלו לה' אתי, ולהמברך ממהרין לפרוע שכרו עיי' ש:

לעונה אמן שלא יגביה קולו וכו'. י"ל היינו דוק' כשעונה אמן אחר ברכת חבירו, אבל מי שעונה אמן אחר ברכותיו, כגון אחר בונה ירושלים מותר, הכי משמע קצת מאביי לקמן סוף ע"ב ודו"ק:

שלא יגביה קולו יותר וכו'. ומשמע קצת שה"ה שלא ימעך קולו, והנה הטור לא הבי' הדין זה כלל, אלא שבש"ע קכ"ד סי"ב פסק כן, והרגיש בזה בדברי חמודות בפ' מי שמתו סי' ס"ב עיי"ש:

אין המתרגם רשאי להגביי' קולו יותר מן הקורא. ה"ה אף הקורא לא יגביי' קולו יותר מן המתרגם (ש"ע קמ"ה ס"א), והא דלא נקט הש"ס הדין בקורא, אלא במתרגם, י"ל לפי שאין המתרגם מתרגם, עד שקרא הקורא תחלה ודו"ק:

השמש שהיה משמש על השנים וכו'. נראה ה"ה באדם אחר, שבא מן השוק, הרי זה אוכל עמהם מה"ט. ועוד נראה ה"ה בשמש שהיה משמש על התשעה, וכן למדתי מל' הש"ע קצ"ג ס"א, מצוה שיחזרו אחר שלישי שיצטרף עמהם וכו', ומצוה לחזור אחר

עשרה וכו' עיי"ש. ונסתפקתי כגון כעין נקיי' הדעת שבירושלים, שלא היה אוכלים אא"כ יודעין את מי מסיב עמהן:

כדאית' (ש"ע ק"ע ס"כ) מאי, אי אף בכעין זה הדין כן שאוכל בלא רשות, והנה נראה מדברי פני יהושע לתוס' לקמן מ"ז ע"ב ד"ה א"ר הונ' הלכה באחרים, דאסור לו לאכול בלא רשות עיי"ש ודו"ק:

הרי זה אוכל עמהם. לא נתברר אי כדי שביעה, או דוק' כזית פת, כמתניתן השמש שאכל כזית, ועיין ט"ז ק"ע סק"ו ודו"ק:

אע"פ שלא נתנו לו רשות. ר"ל שלא מדעתם, אבל מיחו בו משמע קצת דודאי אסור לו לאכול:

דף מ"ה ע"א רש"י ד"ה מאי עמא דבר האיך נוהגים וכו' עכ"ל, "דבר הוא ל' מנהיג, תרגום ינחני ה' "דברני ה' (בראשית כ"ד כ"ז), וכעין זה (כתובות י"ז) רבא דעמי, מדברנא דאומתית, פי' מנהיג אומתו (ערוך). וגדול הוא המנהג (תוס' לעיל כ"א ע"ב ד"ה עד), וכדאית' בירושלמי יבמות פ"ז מ"ג אם הלכה רופפות בידך ראה האיך הציבור נוהגין, ועי' בשפ"ח לעיל י"ד ע"א לתוס' ד"ה ימים, אות ג' העתקתי ממחזור ויטרי עיי"ש והעתקתי ל' הירושלמי בשפ"ח לרא"ש פ"ב ס"ה עיי"ש:

סליק פרק כיצד מברכין.

רש"י ד"ה שלשה שאכלו כאחת חייבין לזמן. להזדמן יחד לצרוף ברכה בלא רבים כגון נברך עכ"ל, עיין ש"ע קצ"ב ס"א, וז"ל מגן אברהם שם כתוב בזוהר ריש פ' דברים, שיאמר הב לן וניברך, דכל מילי דקדוש' בעי הזמנה עיי"ש, ובזה יש ליישב מה שפרש"י "כגון נברך, לכאור' והא לשון כגון, שייך רק במקום שיש עוד בדרך אחר (תוס' יו"ט), ולפי"ז י"ל דרצה רש"י ז"ל לרמז לדברי המגן אברהם:

רש"י ד"ה שנטלה תרומתו. קס"ד תרומת מעשר שלו שעל הלוי להפריש עכ"ל, עיי' פי' המשניות לרמב"ם ושם מבואר, ותרומת מעשר שהלוי מפריש ממעשר שקיבל, הוא א' מעשרה, והא דנקט רש"י קס"ד, לכאור' בגמר' לקמן מ"ז ע"א מסיק הש"ס הכי באמת עיי"ש, כבר עמד בזה הגהת הב"ח, וכ' שפרש"י דהכא קאי אסיפא, אצל שלא נטלה. תרומתו, עיי' פרש"י שבת קכ"ז עיי"ש, ובצל"ח כתב דהך קס"ד הוא טעות סופר עיי"ש:

רש"י ד"ה מעשר שני שנפדה. להתירו באכילה חוץ לירושלים וכו' עכ"ל, ומבואר ברמב"ם ה' מעשר שני פ"ד ה"א. והקדש דהכא מיירי, במקדיש דבר לבדק הבית (ויקרא כ"ז):

רש"י ד"ה והשמש. ששמשם בסעודה ואכל עמהם כזית (א) כדי להצטרף עמהם לזמון (ב) ובכל הני איצטריך לאשמעינן אע"ג דדמו לאיסור וכו' עכ"ל:

(**א**) כדי וכו'. ר"ל הרי הוא "די להצטרף עמהם לזמון (ולא לפרש "כדי להצטרף, משום להצטרף), וקצת ראי' מדברי פני יהושע, שכתב לפרש היינו טעמ' דנקט במשנה גבי השמש, שיעור כמה אכל, "השמש "שאכל "כזית, ולא נקט סתם והשמש, לאשמעינן דאפילו לר' יהוד' דס"ל במשנה עד כביצה, היינו להוציא אחרים, אבל להצטרף, מוד' ר' יהוד' דדי בכזית, ובזה מדויק דברי רש"י ז"ל בד"ה עד כמה מזמנין עיי"ש, וכן בצל"ח מאריך בזה עיי"ש:

ב ובכל הני וכו' אע"ג דדמו לאיסור וכו'. הנה בשמש שאכל כזית, מסיק הש"ס (לקמן מ"ז ע"ב) דמהו דתימא שמש לא קבע, כלומר אין לו קביעות לפי שהולך ובא קמ"ל עיי"ש, ואע"ג דאין זה דומ' לאיסור, י"ל דמשום דבשמש על השנים, אמרינן לקמן שאוכל עמהם בלא רשות עיי"ש, לכן נקט והשמש בכלל האחרינא, וכן כתב בצל"ח:

תוס' ד"ה ר' טרפון אומר וכו'. פי' לפניו וכו' דא"כ כי פריך (לעיל מ"ד ע"ב) מר' פפא דמברך אמים, לסייעיה מר"ט שהוא תנא עכ"ל:

סליק פרק כיצד מברכין.

תוס' ד"ה שלשה שאכלו כא' (א) בירושלמי פריך וכו' (ב) ורב אלפס תופס דרך משנה עיקר וכו' עכ"ל:

(**א**) בירושלמי פריך וכו'. דגרסינן בירושלמי ריש פרקין, שלשה שאכלו כאחת חייבין לזמן וכו', הכא איתמר אין רשאין ליחלק, וכה איתמר חייבין לזמן, שמואל אמר כאן בתחלה, כאן בסוף, אי זהו בתחילה, ואי זהו בסוף, תרין אמורין חד אמר נתנו דעת לאכול, זהו בתחילה, אכלו כזית, זהו בסוף, וחרנה אמר אכלו כזית, זהו בתחילה, גמרו אכילתן, זהו בסוף:

פי' פני משה:

הכא איתמר אין רשאין לחלק. במתניתן (לקמן נ' ע"א) בפרקין, קתני שלשה שאכלו כאחת אינן רשאין ליחלק, דמשמע שאין רשאין לחלק, אחר שכבר גמרו אכילתן כאחת, ובאים לברך, אז אינן יכולים לחלק, אבל אם לא גמרו כאחת, אלא אחד מהן גמר מקודם לחבירו, יכול הוא לברך בפני עצמו:

וכה איתמר חייבין לזמן. דמשמע משישבו לאכול כאחת חל עליהם חובת זימון ולעולם חייבין הם לזמן ואף אם גמר א' מהם קודם לחבירו אינו יכול לברך בפני עצמו וקשיין אהדדי:

כאן בתחלה כאן בסוף. מתניתן דהכא בתחלה מיירי ומתניתן דלקמן בסוף הוא דמיירי ופליגי תרין אמוראין בפירושא דמילת' דשמואל:
חד אמר נתנו דעת לאכול זהו בתחלה. והכי קאמר מתני' דהכא בשנתנו דעתם מתחלת אכילה לאכול ביחד בכ"הג חל עליה' חובת זימון לעולם אע"פ שלא גמרו אכילתן ביחד: אכלו כזית זהו בסוף. ר"ל מתניתן דלקמן איירי בשהתחילו לאכול כא' אלא אחר שאכל א' או ב' מהן כזית בא השלישי לאכול עמהן ובהא בעינן דוק' אם גמרו אכילתן כא' דאז אין רשאין לחלק:
וחרנא. ואידך אמר אף אם אכל א' או ב' מהן כזית ובא השלישי זו ג"כ נקרא בתחלה כיון שעיקר הסעודה אוכלין כא' וחל עליהן חובת זימון ואין רשאין לגמור סעודתן זה בלא זה:
גמרו אכילתן זהו בסוף. כלומר לא נקרא בסוף לענין שאין א' מהן יכול לברך בפני עצמו אלא אחר שכבר גמרו דוק' אבל לא מקודם שגמרו היינו דוק' אם לא אכלו כל הסעודה כא' כי אם גמר אכילתן היתה כא' ובהא הוא דתנינן לקמן דשוב אין רשאין לחלק והיינו אחר שגמרו דוק' אבל מקודם יכולין לחלק זה מזה דכיון שלא אכלו בתחלה כא' לא חל עליהן חובת זימון ולומר שאינן יכולין לחלק אע"פ שעדיין לא גמרו:

ב ורב אלפס תופס דרך משנה עיקר וכו'. ודברי הרי"ף הם על מתניתן לקמן נ' ע"א, עיי"ש בתלמידי רבינו יונה:
תוס' ד"ה אכל טבל וכו' וי"ל דאכילת טבל לאו שמה אכילה דלא חזי' אף לכהן וכו' עכ"ל, ומהא דטבל לא חזי' לכהן, עי' ברמב"ם בפי"ט מה' סנהדרין אות ה', שכתב סתם "האוכל "טבל "שלא "הורם "ממנו "תרומה "ותרומת "מעשר, ולא כתב "זר "האוכל כמו שנקט באחריני, ועיי"ש באות ע"ח. ומה שכ' התוס' וכן לענין הנזהר מפת של נכרים, עי' מזה בע"ז ל"ה ע"ב וביור"ד סי' קי"ב ובאור"ח סי' תר"ג:
תוס' ד"ה אם רצו וכו' ועוד אי הוה ג' התם לא היו שם אלא פירות וכו' עכ"ל, ר"ל ואין מזמנין על הפירות (ר"י עמדין):
תוס' ד"ה שלשה שאכלו כא' וכו' וי"ל דעיקר פרכתו סמיך אסיפ', דקתני ד' אין רשאין לחלק, ואע"ג דאיכ' ב' מכאן וב' מכאן, והוי כמו וכו', וכה"ג תמצא בהרבה מקומות עכ"ל, ר"ל בהרבה מקומות מצינו שחסר מילת וכו', והוי כמו דכתיב' וכו', שקאי אמאי שכתב לאחריו, וכעין זה מצינו תוס' גיטין פ' ע"ב ד"ה זו. וכן דייק הש"ס בתיבות וגו', ועיין מזה (לעיל י' ע"א) שדר בה' עולמים ואמר שירה, והש"ס לא נקט וגו' אלא בפסוק ברכו ה' מלאכיו עיי"ש ומבואר:

דף מה:

ע"ב גמר' נשים מזמנות לעצמן ועבדים מזמנים לעצמן נשים ועבדים וקטנים וכו'. והא דברישא בענין המזמנים לעצמן לא הזכיר קטנים, כבר תירץ בכסף משנה פ"ה מה' ברכות ה"ז, לפי שהקטנים אינן חייבים בשום מצוה, אלא על אביהם מוטל לחנכם, וכיון שהיא חבורת קטנים, אינם מצווים בזימון עכ"ל, ודע דז"ל הש"ע קצ"ט ס"ו נשים ועבדים וקטנים אין מזמנין עליהם, אבל מזמנין לעצמן, ולא תהא חבור' של נשים ועבדים וקטנים מזמנין יחד, משום פריצות' דעבדים, אלא נשים לעצמן, ועבדים לעצמם, ובלבד שלא יזמנו בשם, ועיין שם בסעיף י', והנה מלשון "אבל "מזמנין "לעצמן, משמע דאף בקטנים הדין כן, ואפשר דסמך על מה שכתב אח"כ, אלא נשים לעצמן ועבדים לעצמם ולא הזכיר קטנים ודו"ק:

והא מאה "נשי כתרי גברי דמיין וקתני נשים מזמנות לעצמן ועבדים מזמנין לעצמן. פתח בנשים לחוד, ומסיים נשים ועבדים, ובנוסח הכתב יד לא גרס "כאן "ועבדים "מזמנין "לעצמן ודו"ק:

אי הכי אימ' סיפ' נשים ועבדים וכו' והא איכ' דיעות. ולא הזכיר כאן קטנים, משום לגבי קטני' אית' (גיטין כ"ב ע"ב) קטנים לאו בני דיעה נינהו:

שאני התם משום פריצות ר"ל ומוטב לעשות גדר לערוה, שלא לזמן בברכה, היכא דאיכ' למיחש לפריצות, לפי שכ"מ שאתה מוצא גדר ערוה, אתה מוצא קדושה (רש"י ויקרא י"ט ב'), וקדושה הוא יותר מברכ' זימון, לכן תדחה ברכת זימון מפני קדושה:

תסתיים דרב דאמר אם רצו לזמן אין מזמנין דא"ר דימי וכו'. והא דלא אמר תסתיים דרב דאמר דאין מזמנין, מהא דאית' (לקמן מ"ז ע"א), דרב ושמואל הוה יתבי בסעודת', אתא ר' שימי בר חיי' הוה קמסרב ואכיל, א"ל רב מה דעתך, לאיצטרופי בהדן, אנן אכילנ' לן עיי"ש, די"ל דלעולם ב' אם רצו לזמן מזמנין, אלא התם לאיצטרופי להו לחייבם לזמן קאמר, והכי משמע קצת מפרש"י שם, שפי' ואי אתה "מחייבנו עוד בזימון עיי"ש, וניח' לפי המסקנא כאן, דמסיק דרב ס"ל ב' מזמנין:

והא רבנן דאתו ממערב' אמרי אם רצו לזמן מזמנין. פי' התלמידים שבאו מארץ ישראל, אמרי "שנים אם רצו לזמן מזמנין:

לא דשמיע להו מרב מקמי' דנחית רב לבבל. מתחלה רב בא"י היה, בימי רבי, כדאית' (חולין קל"ז ע"ב), ואח"כ ירד לבבל, וקבע ישיבה בסוריא כדאית' (גיטין ו' ע"א):

שלשה שאכלו כאחת ויצא א' מהם לשוק קורין לו ומזמנין עליו. ובשנים שיצאו לשוק, לא נתברר אי השנים קורין לו לזה הנשאר בבית ומזמנין עליו, או הנשאר במקומו, קור' לשנים שיצאו, אבל לענין להפסיק, אית' לקמן ואין השנים מפסיקין לא' ודו"ק:

לא אמרן אלא בג' אבל בי' וכו' כיון דבעי לאדכורי ש"ש וכו'. דברכת הזימון של ג', אין לו דין ברכה, אלא כמו שכ' התוס' לקמן מ"ו ע"א ד"ה עד:

תשעה נראין כעשרה, והא דאית' לקמן מ"ז ע"ב, ט' נראין כעשרה, אמרי לה כי מכנפי, ואמרי לה כי מדברי, די"ל דהתם פליגי מתי נראין טפי, אבל מ"מ תשעה בין מכנפי בין מדברי, נראין הם כעשרה:

והלכת' כמר זוטרא מ"ט וכו'. ובהלכות גדולות ה' ברכות הכי אית', **והלכת'** כמר זוטרא משום ברוב עם הדרת מלך עיי"ש:

נקטינן פי' מסורת מאבותינו מנהג מאבותינו (רש"י עירובין ה' ע"א):

בור. הוא שאינו יודע נוסח הברכה אבל מבין הלשון (תר"י):

אמר רבא הא מילת' אמריתא אנא ואיתמר' משמי' דר' זיר' כוותי. כעין זה (מנחות מ' ע"ב) וגם שם רבא ור' זיר' הוא, אלא דהתם קאמר ואיתמר במערב' משמי' דר' זירא כוותי עיי"ש, ובנוסח כתב יד גרס הכא כמו התם. ודע דרבא אמר כן, ששמח שכיוון דעתו לדעת ר' זירא, ומצינו כעין זה (יומא מ"ט ע"א) גבי ר' חנינ' שאמר שאלתן כשאילה של ראשונים עיי"ש, ומכאן לימוד לדורות:

והא ר' פפא אפסיק לי' לאבא וכו'. הנה ר' פפא וחד דעמו, כשהפסיקו לאבא מרי לא הפסיקו סעודתן לגמרי, אלא חזרו ואכלו (הלכות גדולות):

לאבא מר בריה. וממה שמנה עשרה בנים לר' פפא, ואחד מהם הוא "אבא "מרי, בתפלה שמסדר לסיום כל המסכת' מוכח דצ"ל לאבא מרי בריה עיי"ש. ובנוסח הכתב יד גרס לאבא ברי' דר' יהוד' **דלפנים** משורת הדין הוא דעביד. עיין (ב"ק ק' ע"א) תוס' ד"ה לפנים, ומכאן משמע קצת כמו שמסיק התוס' עיי"ש ודו"ק:

כרכו ריפתא. עי' בשפ"ח לעיל מ' ע"ב לגור' ד"ה כרך:

לא הוה בהו חד דהוה גדול מחברי' וכו'. י"ל שכל א' אמר לחבירו אתה גדול ממני, כדרך הענוים, וכעין שפי' מהרש"א לתוס' (לקמן מ"ו ע"א) ד"ה לא, בענין ר' אבהו ור' זיר', שכל א' אמר לחבירו אתה גדול ממני עיי"ש:

הני מילי היכא דאיכ' אדם גדול וכו'. ואע"ג דילפינן לי' ברכת זימון מפסוקי (לעיל ע"א), די"ל דומי' דהתם, דמשה ודוד אמרו כן לישראל, הכי נמי דוק' היכא דאיכ' אדם גדול, שאומר כן למסובין. וראי' לדברי מצאתי בהלכות גדולות, דז"ל ריש ה' ברכות, בי תלתא

דכרכו ריפתא מיחייבין לברוכי ברכת זימון, ומנלן דעד דהוי תלתא, א"ר אסי דא"ק גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדיו, וקא גמרינן מינה דבעי מפתח שגדול ברישא, ומיענא אינון בתריה וכו':

חלוק ברכות עדיף. משמע דהיכא דאיכ' זימון, ליכ' חלוק ברכות, אלא המזמן בלבד מברך, ובנוסח הכתב יד גרס חלוק מצוה עדיף ודו"ק:

אמר להו ידי ברכה יצאתם ידי זימון לא יצאתם. דלא תימא בג' שחייבין לזמן, ולא ברכו ברכת זימון, לא יצאו ידי ברכת המזון כלל, וצריכין לחזור לראש ולברך, מידי דהוי הדולג, ולא בירך ברכת הזן או ברכת הארץ, דודאי חוזר לראש, דלא גרע ממי שדולג נוסח רצה, דחוזר לראש, דכולהו ג' ברכות חשובות כאחת (עיין מ"א קפ"ח סק"ח), לכן אמר להם מרימר, ידי ברכה יצאתם, אע"ג שלא יצאתם ידי זימון. והטעם י"ל דקיל ברכת זימון, שתלוי במנין המסובין, משא"כ שאר הברכות ורצה שאינו תלוי במנין המסובין ודו"ק:

ניהדר ונזמן. פי' "ניהדר, שתחזרו למקום שאכלתם, ושם נזמן, כב"ש וב"ה (**לקמן** נ"ג ע"ב) יחזור למקומו ויברך:

אין זימון למפרע. פי' משבירך וידי זימון לא יצא (רש"י לקמן נ'):

דקא אמרי נברך. כלומר דקא אמר המזמן נברך:

אביי עני לי' בקלא כי היכי דלישמעו פועלים וליקומו דהטוב והמטיב לאו דאוריית'. ועיין (לעיל ט"ז ע"א) מסיק הש"ס כשהפועלי' עושין בשכרן, אז אין מברכין ברכה הטוב והמטיב, וכשעושין בסעודתן, או בעל הבית מיסב עמהם, מברכין כתיקונה עיי"ש, וא"כ כאן באביי, משמע שלא היה מיסב עם פועליו, או עושין בשכרו היו ודו"ק:

דף מ"ה ע"ב רש"י ד"ה אם רצו אין מזמנין וכו' שאין קביעותן נאה משום פריצותא בין דנשים בין דמשכב זכר דעבדים בקטנים עכ"ל, פי' דעבדים עם נשים, פשיט' דאיכ' משום פריצות' דעבדים שטופים בזימה הם ובהפקר' ניח' להו, ועבדים עם קטנים, ג"כ איכ' למיחש למשכב זכר, ומלשון תלמידי רבינו יונה משמע, שאף עם האנשים גדולים, אסורים עבדים משום חשש פריצות' עיי"ש. ודע נשים עם קטנים לא נתפרש בפרש"י מאי, ועיין בש"ע קצ"ט ס"ו והעתקתי לעיל ע"א לגמר' ד"ה נשים עיי"ש). ועיין בצל"ח לקמן מ"ז ע"ב ד"ה הוא דאמר כריב"ל, שהקשה על פרש"י דהכא פי' משום פריצות', ובערכין ג' ע"א פרש"י לפי שאין נשים אומרות ברית, ועבדים אין אומרי' על נחלתינו עיי"ש ודו"ק:

רש"י ד"ה דאפילו ק' כתרי דמיין. לענין חובה דאין חייבות לזמן וכו' עכ"ל, פי' מדלא קתני נשים חייבות לזמן לעצמן, כדקתני במשנה דלעיל, ואפ"ה אם רצו מזמנין, וה"ה לשנים, וקשי' למ"ד שנים אם רצו אין מזמנין. ואע"ג דאית' (יבמות קי"ז ע"א) ק' נשים כחד דמיין עיי"ש, מ"מ כאן לענין זימון, דנשים מזמנות לעצמן אם רוצין, לענין זה מחשב ק' נשים כתרי (הגרצ"ח), ועי' במהרש"א לתוס' ד"ה והא ק':

רש"י ד"ה דאיכ' דעות וכו' דבדעות שלשה איכ' משום גדלו לה' אתי עכ"ל, ר"ל דמכאן יליף לי' (לעיל עמוד א') ברכת זימון, וכן איכ' משום כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלקינו, לאידך מ"ד עיי"ש:

רש"י ד"ה א"ר זירא וכו' והוא עונה ברוך הוא עכ"ל, משמע דנוסח רש"י ז"ל הוא לענות "ברוך "הוא, וכן פרש"י לקמן ד"ה והוא דקרו לי' ועני, וכן לקמן פרש"י ד"ה הא, אבל בנוסח דידן לא מצינו מילת "הוא, ועי' תוס' ד"ה ר' זביד אמר יברוך "הוא "ומבורך:

רש"י ד"ה לאו דשמיע' להו מפ' יוחנן. דבר מערב' הוא וכו' עכ"ל, פי' דלכאור' היה להם לרבנן לומר דבר בשם אומרו, אלא לאו דשמיע' להו מר' יוחנן, ור' יוחנן היה הראש ישיבה בא"י, והוה כעין שאית' סתם ירושלמי ר' יוחנן (ועיין אור חדש למס' קידושין בסוגי' דחדש), וסתם שמעת' מהתם, ידעו הכל דר' יוחנן אמרה, ומותר לאומר' סתם. ועי' בש"ך יור"ד רמ"ב סקמ"ג, ששמועה ששמע מרבו, רשאי לאומרו בסתם וכתב הב"ח וכו' עיי"ש ודו"ק:

רש"י ד"ה דקרי לי' ועני. מסמוך הוא אצלם וכו' עכ"ל, ר"ל כגון שפתחו של בית הוא לשוק, והם אכלו בבית, והא' יוצא לשוק, ויושב או עומד כנגדן בשוק, הם קורין לו, והוא שומע קולן ומתכוון שיצטרף עמהם, ויענה עמהם ברכת זימון, ומזמנין, ואע"פ שאינו בא ויושב עמהן (ש"ע קצ"ד ועטרת זקנים שם). ודוק' בכי האי גונ', לאפוקי כשאינו סמוך ועונה, וקמ"ל דלא אמרינן בין עונה בין אין עונה, כמו דאמרינן בא' שאינו רוצה להפסיק לשנים, כדאית' בסי' ר' ס"א, והעתקתי לקמן ברש"י ד"ה אחד עיי"ש:

רש"י ד"ה מצוה ליחלק. ולברך כל א' לעצמו בין ברכת המוציא בין ברכת המזון עכ"ל, והא דלא נקט אביי הדין לענין ברכת המוציא המוקדם, שמא י"ל אי מדנפשי' הוה אמר, הוה נקט שנים שישבו לאכול כא' מצוה ליחלק, דהוה משמע ג"כ לענין המוציא, אבל הא נקטינן קאמר, דהיינו מסורת מאבותינו, והיה צריך לומר בלשון שנמסרה לו דהיינו ב' "שאכלו ודו"ק:

רש"י ד"ה אחד מפסיק לב'. אם גמרו השנים סעודתן ורוצים לזמן (א) דרך ארץ הוא שיהי' הא' מפסיק סעודתו עד שיזמנו עליו (ב) עד ברכת הזן דהיינו ברכת זימון וכו' עכ"ל:

(**א**) דרך ארץ הוא וכו'. פי' רש"י דרך ארץ הוא, אבל לקמן מ"ו ע"ב רש"י ד"ה להיכן הוא חוזר, פרש"י והוצרך זה. להיות מפסיק אכילתו וכו', וכן בש"ע סי' ר' ס"א כתב, וז"ל ג' שאכלו כא', אחד מפסיק "על כרחו לב', ועונה עמהן ברכת זימון, ואפילו לא רצה להפסיק, מזמנין עליו בין עונה בין אינו עונה, כל שהוא עומד שם וכו' עיי"ש, ואפשר הא דפרש"י לקמן, והוצרך, ר"ל מצד דרך ארץ, ואין סתיר' בפרש"י, וכעין שכתב במעדני יום טוב אות א', שרש"י מפרש שורת הדין, היינו דרך ארץ עיי"ש:

ב עד ברכת הזן דהיינו ברכת זימון. והוא כר' ששת לקמן מ"ו ע"א עד הזן את הכל, וכן כתב רמ"א סי' ר', אבל המחבר פסק כשיט' הרי"ף והרמב"ם כר"נ דברכת זימון עד נברך וכו' ובטובו חיינו:

רש"י ד"ה לפנים משורת הדין. לאחשוביה עכ"ל, פי' לבריה (הלכות גדולות):

רש"י ד"ה לא הוה בהו מופלג. "בחכמה "ובזקנה וכו' עכ"ל, משמע מפרש"י הא דאית' (לקמן מ"ז ע"א) והלכת' שגדול מברך עיי"ש, אף "זקן בכלל, דהא הטעם שגדול מברך, כתב הבית יוסף סי' ר"א, לפי שזהו כבוד לגדול, שמוציא אחרים ידי חובתן עיי"ש, וטעם זה שייך ג"כ בזקן:

רש"י ד"ה הא בבונה ירושלים וכו' וכן (א) בסוף ברכת ק"ש דשחרית וערבית ואחר כל ברכותיו דקתני בבריית' ה"ז משובח (ב) אחר יגמר כל ברכותיו קאמר וכו' עכ"ל:

א בסוף ברכת ק"ש דשחרית וערבית. היינו אחר גאל ישראל בשחרית, ואחר שומר עמו ישראל לעד בערבית בחול ופורס סוכת שלום בשבת, ועי' ב"י סי' רט"ו:

ב אחר "גמר כל ברכותיו קאמר. פי' כגון בסוף תפלת שמונה עשרה, ובסוף ישתבח שהוא סיום פסוקי דזמרה, וסוף יהללוך דהלל וכיוצא בהם (מרדכי סי' קס"ב):

רש"י ד"ה וליקומו. לעבידתייהו וכו' דקסבר הטוב והמטיב לאו דאוריית' היא אלא ביבנה תקנוהו על הרוגי ביתר "שנתנו "לקבורה עכ"ל, עיין לקמן מ"ח ע"ב, אית' אותו היום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה, תקנו ביבנה הטוב והמטיב, הטוב "שלא "הסריחו, והמטיב "שניתנו "לקבורה עיי"ש, ורש"י ז"ל נקט כאן בקצרה, וכן צ"ל לפרש"י לקמן מ"ו ע"ב ד"ה והטוב עיי"ש ודו"ק:

תוס' ד"ה ר' זביד אמר ברוך הוא ומבורך. ובהלכות גדולות פסק א) ברוך הוא ומבורך וכו' עכ"ל, דז"ל בה"ג בה' ברכות, בא ומצאן כשהן מברכין, מחו עונה אחריהן, ר' זביד אמר ב) ברוך ה' המבורך, ר"פ אמר אמן, ולא פליגי, הא דאשכחינהו ג) דקא אמרי נברך שאכלנו, אמר איהו ברוך ומבורך שמו תמיד לעולם ועד, אי דאשכחינן דקאמרי ברוך ולא שמע נברך, אמר איהו גמי בהדייהו אמן, ואי הוו בו עשרה ד) ולעיל, ה) ואשכחינון

דקא אמרי נברך אלקינו, אמר בהדייהו ברוך אלקינו ומבורך שמו תמיד לעולם ועד, וכל דשמע מן חברי', דקא מברך איזה ברכה, מחייב איהו למימר אמן, אע"ג דלא קאכיל, ולא עביד הך מצוה עכ"ל בה"ג:

א) ברוך הוא המבורך, הנה בש"ס שלנו לא גרסינן "הוא, וכן בלשון בה"ג כדמוכח ממה שהעתקתי ודו"ק:

ב) ברוך ה' המבורך. יש לדקדק בל' זה, חדא, כאן נקט ברוך ה' המבורך, ולקמן נקט אמר איהו ברוך ומבורך, ושנית מל' ברוך ה' משמע, דצריך להזכיר השם, אבל אינו מובן, הא מיירי כאן בשלשה, דליכ' הזכרת ה' בברכת זימון, אפילו במברכים עצמן, וזה שבא ומצאן יזכיר את ה' בתמי' ודו"ק:

ג) דקא אמרי נברך. ר"ל המזמן אמר נברך:

ד) **ולעיל**. פי' ולמעלה יותר מעשרה:

ה) ואשכחינן דקא אמרי נברך אלקינו אמר בהדייהו ברוך אלקינו וכו'. כאן בעשרה לא חילק בה"ג, בין דמצא כשהמזמן אומר נברך אלקינו, בין שמצא שהמסובין אומרין ברוך אלקינו, כמו שמפליג בשלשה ודו"ק:

תוס' ד"ה הא בבונה ירושלים וכו'. פי' ר"ח ובעל הלכות גדולות וכו' עכ"ל, והנה פירושו של רבינו חננאל מובא בערוך ערך גן, וז"ל הא דתני' הרי זה מגונה, אוקימנא בשאר ברכות, אבל בבונה ירושלים, וכיוצא בהן שהן סוף הברכות, הרי זה משובח, וראי' מר' אשי כאן ודהוה בתראה שמע מינה דמשום שהיא ברכה אחרונה, וכיוצא בה כל ברכה אחרונה עונה אמן עכ"ל. וז"ל בעל הלכות גדולות בה' ברכות פרק ששי, ת"ר הפורס על שמע, והעובר לפני התיבה, והמברך על הפירות, והמברך על אחת מכל מצות האמורות בתורה, לא יענה אמן אחר עצמו, ואם ענה ד"ז בור, ותניא אידך הרי זה חכם. א"ר חסדא מאן דאמר הרי זה בור בעונה אחר כל ברכה וברכה, ומ"ד חרי זה חכם בעונה בבונה ירושלים עכ"ל. ושם בהלכות גדולות פרק שביעי מה' ברכות כתב, וזה לשונו בשתי ברכות קמייתו (מברכת המזון) לא מתבעי לי' למיעני אמן בתר נפשי', אבל "בבונה ירושלים "עאני בלחישא, דתני חדא העונה אמן אחר ברכותיו ה"ז משובח, ותני' אידך ה"ז מגונה, לא קשי' הא בשאר ברכות, הא בבונה ירושלים, אביי עאני, אמן בקלא וכו' ודאי מאן דשרי המוציא, או דמברך על מצות, כגון לולב ושופר, או דמברך על פירות, ברכה דמקמי אכילה, ועאני אמן בתר נפשי', קא עביד דרך בורות, דתנו רבנן המברך על הפירות ועל המצוה, ועונה אמן אחר עצמו הרי זו בורות. אקשי לי' רבנן למר רב יהודאי גאון, הרי בונה ירושלים, אמר להו התם הכירא לפועלי', דקא עבדינא, תינח לאביי דעאני

לי' בקלי, לר' אשי דעאני ליה בלחישא מאי איכ' למימר, שאני דמקמי אכילה מדבתר אכילה, א) דבתר אכילה, כיון דעבדתה ליה עיבדתי' לית לן בה, לקמי אכילה, כיון דבריך לי', לא מתבעי לי' לאישתעויי עד דטעים, וכד עאני אמן, דמי כמאן דקמישתעי, והיינו דקא תני דרך בורות, דבורים משתעו והדר טעמין עכ"ל (ועיין ברא"ש):

א) דבתר אכילה כיון דעבדתה לי' עיבדת' לית לן בה. ואין להקשות א"כ אף אחר הזן את הכל, ואחר ברכת הארץ, ג"כ יהיה מותר לענות אמן, די"ל דלכן אסור לענות, לפי שג' ברכות דבר"המז כולן חשיבי כחד ברכה (כמגן אברהם קפ"ח סק"ח). א"נ עיין ברא"ש סוף סי' י' מבי' בשם הרמב"ם, דוק' כשאומר ב' ברכות סמוכות, או יותר, כגון בר"המז, אז יענה אמן אחרי', כי הוא סיום ברכות וכו' עיי"ש, ועיין דברי חמודות סי' כ"א:

תוס' ד"ה ר' אשי עני לי' בלחישא. וכן פסק בה"ג וכו' עכ"ל, בדיבור הקודם העתקתי דברי בה"ג. ומה שכתבו התוס' דלדידן דליכ' פועלי', ז"ל הש"ע קצ"א ס"ב האידנ' אף הפועלים מברכי' כל ד' ברכות, שאין דרך בני אדם עכשיו להקפיד בכך, ומסתמ' אדעת' דהכי שוכרים פועלים, שיברכו כל ד' ברכות כתקנם עיי"ש, ועיין מחצית השקל סי' קפ"ח סק"א, מה שכתב בשם הב"ח ליישב מנהגנו, דהוי היפך מדברי התוס' כאן ודו"ק:

דף מו.

ע"א גמר' מתפח. פי' יתרפא:

עבידנ' יומא טבא לרבנן. כלומר עבידנ' סעודה, דבנדרים הולכין אחר לשון בני אדם (יומא ע"ו ע"ב). ואפשר לפי שהענו את עצמן הרבנן, היינו התלמידים, בחליו (כדלעיל י"ב ע"ב) ואם ת"ח צריך שיחלה עצמו עליו עיי"ש, לכן קביל על נפשי' כו' **עבד** סעודת לכולהו רבנן. וכשקיבל עלי' לא אמר לכולהו, לקיים אמור מעט ועשה הרבה (אבות פ"א):

ואיהו כמאן ס"ל כי הא דאמר רבי יוחנן משום רשב"י ב"הב בוצע ואורח מברך. ר"ל ואיהו ר' אבהו דאמר לר' זירא ניבריך לן מר, כמאן ס"ל, ומסיק דס"ל כי הא דא"ר יוחנן וכו'. ומה שיש לדקדק אי ר' אבהו ס"ל כר' יוחנן, דב"הב בוצע ואורח מברך, א"כ קשי' למה מתחלה, א"ל לר' זיר' לישרי לן מר, עיין במהרש"א, ודוחק לומר לפי שר' זירא הוא מרא דעובד', ובשבילו בא הסעודה, לכן א"ל לישרי לן מר ודו"ק:

כדי שיבצע בעין יפה. בכ"מ שבש"ס נקט עין יפה לי' יחיד, כעין זה (כתובות ק' ע"א) דאיכ' דתורם בעין יפה, ומבואר בשפ"ח לקמן נ"ה ע"ב לגמר' ד"ה אל תקרי עלי עין, שהעתקתי דבר נכון מס' סמיכות חכמים עיי"ש ודו"ק:

ואורח מברך כדי שיברך לבעל הבית. ואין לומר דאף אם הבע"ב מברך או א' מן המסובין, מ"מ יכול האורח לברך את הבע"הב, די"ל דעדיף כשמברך לב"הב במקום שמברך לקב"ה, דיש לברכה מקום לחול טפי, וכעין זה (חולין מ"ט ע"א) ומאי מסעי' כהני, דמוקי' לה לברכה לכהנים במקום ברכה לישראל עיי"ש. ודע דברכה זו מקומה כשמגיע המברך להרחמן:

ואורח מברך. ועיין בש"ע סי' ר"א, מבואר בת"ח וכהן ע"ה מי קודם עיי"ש, אבל בת"ח ואורח ע"ה, אורח וכהן אינו מבואר, ועיין מי קודם ודו"ק:

יהי רצון שלא יבוש ב"הב בע"הז. פי' שלא יהי' לעולם נצרך לבריות, שפניו משתנות מחמת שבושה ככרום (לעיל ו' ע"ב), ויזכה כן מצד מדה כ"מ, לפי שבצע "בעין "יפה:

שלא יבוש ב"הב בעוה"ז ולא יכלם בעו"הב. יש לפרש דאית' הנותן פרוטה לעני מתברך אבשש ברכות, והמפייסו בדברים מתברך "בי"א (ב"ב ט' ע"ב), והני שש ברכות, יש לומר שהם, שניצול משש שמות שיש לו לעניות, ואלו הן, "מסכן, "אביון, "דל, "מך, "רש, "עני, והם ראשי תיבות "מ'א'ד"ם ר"ע, (והיינו שמתפללין שתצילנו היום ובכל יום מאדם "רע (כוונות ישרות), וכל שכן כשנותן לעני דבר לאכול מיד דקירוב הנאתו, ודאי מתברך בשש ברכות הללו, ולפי"ז י"ל "שלא "יבוש "ב"הב בעו"הז, פי' שינצל מכל שש שמות העניות "'מ'א'ד"ם ר"ע, הרי לא יבוא לידי בושה דעניות בעו"הז, "ולא "יכלם לעו"הב, פי' דהא בצע בעין יפה, דהוה כמפייסו לאורח בדברים, דמתברך בי"א ברכות, ומכללם שלא יכלם לעוה"ב, כמוכח מהתם בבבא בתרא עיי"ש:

רבי מוסיף בה דברים וכו'. י"ל הטעם דרבי הוסיף וכו', משום דהך "שלא "יבוש וכו' "ולא "יכלם וכו'. עדיין אינו ברכה כ"כ, שהרי רק ברכת "העדר "הרע הוא, לכן הוסיף רבי, ויצליח מאד בכל נכסיו וכו', שהיא ברכה ממש "מציאות "הטוב:

ויצליח מאד בכל נכסיו ויהיו נכסיו ונכסינו מוצלחים. והא דכופל הצלחת נכסיו ב' פעמים, וכן הוא הנוסח בש"ע, יש לומר לפי שאינו דומ' הצלחת העשיר, להצלחת העני, שהעני בהרווחת כל שהוא, הוא מתחשב למוצלח, משא"כ העשיר, לכן מבקש מתחלה, ויצליח מאד בכל נכסיו, וכשיהי' כבר איש מצליח ועשיר, אחר כך ויהיו נכסיו ונכסינו מוצלחים, ר"ל שיצליח, מה שנחשב להצלחה לעשיר, דכי רבה היא, (ובדיוק זה כולל כאן נכסיו ונכסינו). ומכאן י"ל ברכת יצחק ליעקב אבינו (בראשית כ"ז כ"ח) "ויתן "לך "אלקים, ופרז"ל ויתן ויחזור ויתן, ר"ל קודם כל יתן לך לרוב, וכשתהי' כבר עשיר, אז ויחזור ויתן לך אלקים, כברכת עשיר. ובזה י"ל (דברים א' י"א) "ה' "אלקי "אבותיכם "יוסף עליכם "ככם "אלף "פעמים, וכאשר כבר הוסיף עליכם ככם אלף פעמים, ואז

"ויברך "אתכם "כאשר "דבר "לכם. וטוב לפרש בזה (תהלים ע"א כ' כ"א) "אשר "הראיתני "צרות "רבות "ורעות, לכן "תשוב "תחיני ר"ל נחשב לחיוני אם רק "מתהומות "הארץ "תעליני, אבל כנסת ישראל מבקשת מתחלה "תרב "גדולתי, וכשאהי' כבר בגדולה, אז "תסוב "תנחמני:

וקרובים לעיר ואל ישלוט שטן וכו'. עיי' בב"מ ק"ז ע"א מענין וקרובים לעיר עיי"ש, וי"ל לפי שהתפלל שיהיו קרובים לעיר, א"כ יהי' בני אדם שולטין בהן בעיניהם, ורואין אותן, לכן סומך ומתפלל, ואל ישלוט שטן, דהיינו עין הרע וכדומ', לא במעשה ידיו וכו':

ואל יזדקק לא לפניו וכו' שום דבר הרהור חטא וכו'. לפי שהתפלל על הצלחת נכסים, לכן סומך מיד ומבקש שינצל מכל חטא ועון, ויעמוד בנסיון העושר, ולא יהי' וישמן ישורון ויבעט **חטא** ועבירה ועון. וכן הסדר בברכת השחר, ואל תביאני לא לידי "חטא ולא לידי "עבירה "ועון וכו', ויש בזה כמה נוסחות שונות, ועיין בש"ס, ובנוסח הכתב יד:

עד נברך. פי' עד ובטובו חיינו, ולר' ששת מתחיל ברכת זימון נברך שאכלנו משלו, ומסיים הזן את הכל, ושנים או א' שאכלו, אין אומרים ברכת הזן את הכל כלל לפרש"י:

שהרי פועלי' עוקרין אותה. נקט ל' "עוקרין, י"ל משום דהיו יכולין לכלל הטוב והמטיב, בברכת הארץ, כמו שהם כוללים בונה ירושלים וכמו שכוללין כולן בברכה אחת מעין שלש, (עי' בשפ"ח לעיל מ"ד ע"א לגמר' ד"ה ברכה), ולפי שאפילו ע"י כולל אין אומרי' אותה, לכן נקט ל' עוקרין אותה, וכן יש לפרש לקמן ע"ב, תדע שהרי עוקרין אותה בבית האבל עיי"ש. ועיין לעיל ט"ז ע"א, רש"י ד"ה כוללין שתי ברכות באחת:

כל הברכות כולן פותח בהן בברוך וחותם בה בברוך חוץ מברכת הפירות וברכת המצות וכו'. הנה ברכת הפירות והמצות וסמוכות לחברת' וכו', הם רבים מאותן שפותחין וחותמין בברוך, כגון ברכת קידוש שבת ויו"ט וקידוש לבנה וברכת התורה וברכת אשר יצר וכדומ', וא"כ למה נקט כל הברכות כולן פותח וחותם בברוך, חוץ מברכת פירות וכו', הא הח"ק, היא יותר מן הכלל ודו"ק:

דף מ"ו ע"א רש"י ד"ה קטינא חריך שקי. כך היו קורין לר' זירא וטעמ' מפורש (בב"מ פ"ה ע"א) עכ"ל, דאית' שם דר' זירא ישב עצמו בתוך התנור חם משום מילי דשמיא, ולא הוה שלטא בי' נורא, יומא חד יהבו בי' רבנן עינא, ואיחרכו שקיה, וקרו לי קטין חריך שקיה, (דאינש גוצא הוה) (רש"י) עיי"ש. והא דלא אמר ר' אבהו, "אי "מתפח יר' "זירא, ובפרט לפי מדרש רשב"י לפ' לך לך דף פ"ד ע"א, דמי שנתפלל על חבירו צריך להתפלל דבר ברור, והעתקתי בשפ"ח (לעיל ל"ד ע"א) לרש"י ד"ה א"צ עיי"ש, די"ל לפי שכאן

חולה היה, והיה צריך לרחמים, לכן כדי להזכיר זכותי דעביד, אמר אי מתפך "חריך "שקי. ואפשר דגם הא דקרי לי' אינשי בשם זה, לא היה אלא כדי להזכיר צדקתו:
רש"י ד"ה כי מטי למשרי. לישנ' דשירותא, כלומר לפרוס ברכת המוציא ולאכול עכ"ל, ובערוך ערך שר פי' שירותא, סעודה, ויעש להם משתה, תרגום ירושלמי ועביד להון שירו:
רש"י ד"ה ר"ה דמבבל. היינו רב הינא סתמא:
רש"י ד"ה קרובים לעיר. שיכול לראותן ב"הב תמיד ולדעת מה הן צריכין עכ"ל, כעין דאית' (חולין ק"ה ע"א) מאן דסייר נכסיה כל יומא, שהולך ורואה קרקעותיו מה הן צריכין, משכח אסתירא עיי"ש. א"נ דטובה לאדם כשנכסים במקום א' וקרובים אליו, כדמצינו בח"ה בחסיד אחד שהתפלל רחמנ' ליצלן מפיזור הנפש, ושאלו מאי פיזור הנפש, והשיב שלא יהיו נכסיו מרוחקי' ומפוזרי' במקומות רבים:
רש"י ד"ה שהרי פותח בה בברוך. ואי דאוריית' היא הוה סמוכה לחברתה ואין פו פותחין בה בברוך עכ"ל, לפרש"י עיקר תדע היא, "שהרי "פותח "בה "בברוך, וא"כ הא דנקט הש"ס "ואין "חותם "בה "בברוך, כדי נסבה ודו"ק:
רש"י ד"ה כדתני' וכו' משום דכולה חדא הודאה היא ואין הפסק דבר תחנה או דבר אחר בתוכה כמו שיש בקידוש כי הוא יום תחלה למקראי קדש והנחילנו עכ"ל, ז"ל רש"י (בפסחים ק"ה ע"א) ולא דמו ברכת המצות ופירות, לברכת קידוש ולברכת יוצר אור, וברכת אבות, שבברכת קידוש צריך לספר בשבח שבת, וברכת יוצר אור שיש בה הפסק תחינה, כגון ברחמיך הרבים, וברכת אבות יש בה ריצוי, לפיכך צריך לפתוח ולסיים בשבחו של מקום עכ"ל. והנה פירש"י כאן, בקידוש כי הוא יום תחלה למקראי קודש והנחילנו, וכן הוא נוסח הרמב"ם בפכ"ט מה' שבת עיי"ש, וזה אינו כסדר נוסח שלנו, מקידוש שבת ורגלים ור"ה ודו"ק:
תוס' ד"ה לא סבר מר וכו'. מיהו יש ליישב הני תרי לישני דר' יוחנן כשב"הב מיסב עמהם וכו' עכ"ל, הני תרי לישני, פי' בין ר' הונא לר' יוחנן, דר"ה סבר בוצע מברך, כשאין ב"הב מיסב עמהם, ור"י מיירי כשב"ה:
מיסב עמהם. א"נ יש ליישב הני תרי לישנ' דר' יוחנן גופא, דכאן אמר ר"י בע"הב בוצע ואורח מברך, ולקמן מ"ז ע"א אמרינן, והלכת' גדול מברך, ומשמע מרי"ף ורא"ש דר' יוחנן ס"ל הכי, וא"כ קשי' דר"י אדר"י, על זה כתבי התוס', שיש ליישב דלא קשי', דר"י דהכא מיירי כשב"הב מיסב עמהם, ואין שם גדול וכו' (מהרש"א):

תוס' ד"ה עד היכן ברכת זימון. פרש"י וכו' ולא נהירא וא' דברכת הזן דאוריית' וכו' ועוד הא קיי"ל כר' ששת באיסורי וכו' לכן יש לפרש דקאי אדלעיל (מ"ה ע"ב) וכו' (ב) וכפי' זה איתמר בירושלמי עכ"ל:

(**א**) דברכת הזן דאוריית'. עיין (לקמן מ"ח ע"ב), ועיין מ"א סי' קצ"א סק"א, דרש"י ס"ל כרמב"ם, דאין מנין הברכות מדאוריית', דמדאוריית' די שיברך על שלשתן ברכה אחת וכו', והעתקתי הדברים בשפ"ח לתוס' ט"ז ע"א ד"ה וחותם עיי"ש. ומה שכתבו התוס' דקיי"ל כר' ששת באיסורי, העתקתי בשפ"ח לעיל מ"ב ע"ב לתוס' ד"ה ור' ששת עיי"ש. ומה שכתבו התוס' בכל דוכתי נקט ג' ברכות, עי' לעיל מ"ד ע"א במשנה:

ב וכפי' זה איתמר בירושלמי עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכ' א', ג' שאכלו כאחת, ובקש א' מהן לילך לו, דבית רב אמרי יברך ברכה ראשונה וילך לו, איזו הוא ברכה ראשונה, דבית רב אמרי זו ברכת הזימון, ר' זעיר' בשם ר' ירמי' זו הזן את הכל, ר' חלבו בר חנן בשם רב זו הזן את הכל, התיב ר' ששת, והא מתניתא פליגא, שנים ושלשה חייבי' בברכת הזימון, הא ארבע' לא, אין תימר ברכת זימון ראשונה, ניתני ארבעה, אשכחן תני ארבעה, אין תימיר זו חזן את הכל קשי', אין תימר זו חשיב והמשיב לית את יכול שנייא היא דא"ר הונא משניתנו הרוגי ביתר לחבורה, נקבעה הטוב והמטיב, הטוב שלא הסריחו, והמטיב שנתנו לקבורה, א"ר חינא תיפתר כר' ישמעאל, דר' ישמעאל אמר הטוב והמטיב דבר תורה, דכתיב ואכלת ושבעת וברכת זו ברכת הזימון, את ח' אלקיך זו הזן את הכל, על הארץ זו ברכת הארץ, הטובה זו ברכת בונה ירושלים, אש נתן לך זה הטוב והמטיב:

פי' פני משה:

וביקש א' מהן לילך לי. והרי היא נתחייב בנימין:

יברך ברכה ראשונה. ואח"כ ילך לו ופליגי מה היא ברכה ראשונה:

דבי רב אמרי זו ברכת הזימון. נברך שאכלנו משלו ואחר שיאמרו לזה יכול הוא לילך לדרכו:

זו הזן את הכל. וצריך שישב עד שיאמר כל ברכת הזן ואח"כ ילך לו וכן ר' חלבו בשם רב קאמר כר' זירא:

התיב ר' ששת, על דבית רב דקאמרי ברכה ראשונה ברכת הזימון והא האי מתנית' פליגא כדמסיים ואזיל:

שנים ושלשה חייבין בברכת הזימון. א"נ המזון גרסינן, כלומר שנים ושלשה בני אדם שאכלו ואין אחד מהן יודע לברך ברכת המזון כולה אלא אחד יודע ברכה ראשונה

והשני יודע ברכה שנייה ושלישית ואינו יודע ברכה ראשונה או שאחד יודע לברך ברכה ראשונה ואחד יודע לברך ברכה שנייה ואחד יודע לברך ברכה שלישית חייבין לברך ברכת המזון לפי שאפשר לברך כל א' וא' מהן ברכה אחת שהיא יודע ונמצאת ברכת המזון כולה משנים מהם או משלשתן:

הא ארבעה לא. כלומר אלמא דשמעינן מינה דברכת המזון עם ברכת הזימון אינה אלא ג' ברכות בלבד ולפיכך אינה נחלקת אלא לשלשה אנשים בלבד ומשום הכי קתני שנים ושלשה ולא קתני ארבעה ואי אית' דברכת הזימון עד נברך הוא היה אומר ארבעה וקשי' לדבית רב:

אשכח תני ארבעה, ומשני דבאמת אשכחן חדא ברייתא דקתני ארבעה ודבית רב אמרי כוותה:

אין תימר זו הזן את הכל קשיא. כלומר השתא דאשכחן ברייתא דתני ארבעה א"כ קשי' לאידך דקאמר ברכה ראשונה עד הזן את הכל הכא דלדידיה לא הוה אלא ג' ברכות לשלשה בני אדם:

אין תימר זו הטוב והמטיב לית את יכול שנייא היא וכו'. כלומר וכי תימא דאף למ"ד ברכה ראשונה מברכת הזימון עד ברכת הזן היא נמי ניחא דהאי ברית' דקתני ארבעה עם ברכת הטוב והמטיב הוא דקחשיב וא"כ אשכחן ד' ברכות לר' בני אדם הא ליתא דאי אתה יכול לומר כן דהא שנייא היא ברכת הטוב דמדרבנן היא וכדר' הונא דאמר משניתנו הרוגי ביתר לקבורה הוא דתקנו אותה וא"כ לא מצי התנא למיחשבה עם הני ברכות דאוריית':

א"ר חונא תיפתר כר' ישמעאל. כלומר אי משום הא לא קשי' דלעולם נימא ברכה ראשונה עד ברכת הזן היא וזימון לא נחשב לברכה בפני עצמה והא דקתני ארבעה עם ברכת הטוב והמטיב הוא דקחשיב ותיפתר כר' ישמעאל דס"ל מדאוריית' היא כדדריש לה מן הכתוב בתורה ואכלת ושבעת וכו' לקמן מ"ח ע"ב אשר נתן לך זה הטוב והמטיב: (והארכתי בהעתקה זו, משום דהרי"ף ז"ל האריך וכתב דברי הירושלמי כאן):

תוס' ד"ה ולמאן דאמר שנים ושלשה קסבר עד הזן. פרש"י ב' ליחיד וג' לזימון וכו', לכן נראה פי' של ר' אלפס וכו' עכ"ל, ומבואר הענין במה שהעתקתי מירושלמי ומפי' פני משה בדיבור הקודם עיי"ש:

תוס' ד"ה כל הברכות כולן וכו'. והא לך הסדר וכו', (א) אלקי נשמה אמאי אינה פותחת בברוך דאינה סמוכה לאשר יצר כגון אם לא בא מן הנקבים וכו' (ב) וכל הני ברכות קטנות כל אחת ברכה לעצמה כדאמרן בעלמא וכו' וא"ת והלא (ג) כל הברכות כולן צ"ל

בחתימתן מעין פתיחתן וכו' (ד) כדאמרינן במדרש חדשים לבקרים וכו' וי"ל (ה) לפי שהיו רגילים וכו' עכ"ל:

(א) אלקי נשמה אמאי וכו'. מקושיות התוס' דמקשין אמאי אלקי נשמה אינה פותחת בברוך דהא אינה סמוכה לאשר יצר, כגון אם לא בא מן הנקבים, ר"ל כשלא עשה צרכיו, משמע דאי עשה צרכיו דצריך לברך אשר יצר, אז ודאי סומך מיד אלקי נשמה, ושמעתי דהכי נהג הגאון בעל החתם סופר ז"ל, ועי' בסי' מ"ו ס"א וסי' ס"ז סי"ג:

ב וכל הני ברכות קטנות וכו'. היינו הא דאית' (לקמן ס' ע"ב), כי שמע קול תרנגול', אומר הנותן לשכוי בינה וכו' עיי"ש:

ג כל הברכות כולן צ"ל בחתימתן מעין פתיחתן. כדאית' (פסחים ק"ד ע"א) מעין פתיחתן סמוך לחתימתן עיי"ש, והיינו שתירץ התוס', דשפיר הוה "מעין "פתיחה "סמוך "לחתימ'. ועיין בירושלמי פ"א לה"ה, ז"ל א"ר אחא כל הברכות כעין חותמותיהן, פי' מענין שהוא מזכיר בסוף נוסח הברכה, כך היא חותם, כגון עוזר ומושיע ומגן בא"י מגן אברהם וכן כולם עיי"ש היטב:

ד כדאמרינן במדרש וכו'. והוא מדרש רבה (איכה ג'), והעתקתי המדרש בשפתי חכמים לעיל י"ב ע"א, לתוס' ד"ה להגיד בבקר חסדך עיי"ש:

ה לפי שהיו רגילים וכו'. כדאית' (מגילה כ"א ע"א) תנא הפותח מברך לפני', והחותם מברך לאחריה, והאידנ' דכולהו מברכי לפניה ולאחריה, היינו טעמ' דתקנו רבנן, גזירה משום הנכנסין ומשום היוצאין עיי"ש, אבל קריאת פסוקי תורה, לא הוה הפסק, כמו ק"ש דלא הוה הפסק:

דף מו:

ע"ב גמר' ויש מהם שחותם בברוך ואין פותח בברוך. כדדייקינן מצינו טעם, להא דנקט בל' זה, ולא נקט ויש מהם שאין "פותח בברוך "וחותם בברוך ודו"ק:

כדתני' מה הם אומרי' בבית האבל וכו'. זה ל' בפי"ד ממס' שמחות שלפנינו, המברך בר"המז בבית האבל אינו אומר ברכה רביעית ד"ר יוסי הגלילי, ר' עקיב' אומר הטוב והמטיב, וחכ"א דיין האמת שליט במעשיו שופט בכל הדורות בצדק שכולנו עמו ועבדיו ובכל זאת אנו חייבין להודות לו ולברכו עיי"ש, הרי נמצא שינוי הכא מהתם ודו"ק:

אע"ג דרבנן קשישי וכו'. והוא כעין דאית' לעיל (ל' ע"א) א"ר אשי לא חזינן רבנן קשישי מינן דעבדי הכי עיי"ש, ורש"י ז"ל לא גרס קשישא:

פרסאי בצרכי סעודה בקיאי מינייכו וכו'. ר"ל לפי שריש גלות' ור' ששת בבבל היו, לכן א"ל ריש גלות' לר"ש, אנשי יהודאי דדרים בין אנשי פרס, בצרכי סעוד' בקיאי מינייכו.

והא דאית' (מגילה י"א ע"א) אלו פרסיים שאוכלי' כדוב ושותין כדוב, ושם מיירי בנכרים של ארץ פרס, וכן (לעיל ח' ע"ב) בג' דברים אני אוהב את הפרסיים שהן צנועין באכילתן עיי"ש:

ישב גדול וישמור ידיו וכו'. ר"ל וימתין וישמור מלהפסיק ומלדבר עד שנוטלין כולן (כן למדתי מל' הש"ע קס"ה ס"ב):

א"ר ששת אנא וכו'. ובנוסח כתב יד גרס "א"ל ר' ששת אנא מתנית' ידענ', וגירס' זו נכונה שהרי ר' ששת אמר כן לריש גלותא:

אנא מתנית' ידעני. ר"ל דרבנן שלומדי' משנ' ותוספתא בקיאין בצרכי סעודה יותר מפרסאי:

בר פחתי. עיין בשפ"ח לעיל י"ג ע"ב לגמר' ד"ה בר פחתי:

עיין בברכת מזונ' וכו'. עיין רש"י לעיל מ"ג ע"א ד"ה עיין, ויש לפרש עוד דיעיין ויסדר לעצמו לברך ברכת המזון, בעוד שהאחרים נוטלים ידיהם קאמר לך רבי. ולמדתי לפרש כן ממה שפי' הרשב"א הא דאית' לעיל, מים אחרונים בזמן שהם חמשה מתחילין מן הגדול וכו', דשיערו חכמים שבשיעור נטילת הארבעה, יש זמן לעיין בד' ברכות של מזון, וכן נמי בשיעור זה ליכ' הפסק, בין נטילה לברכה, ושמעינן מכאן דהא דאמרינן תכף לנ"י ברכה (לעיל מ"ב ע"א) לאו דוק' תיכף ממש, אלא בכדי שיעור זה (עיין דברי חמודות דפרקין סי' ל"ג):

דף מ"ו ע"ב רש"י ד"ה ויש מהן חותם ולא פותח. כגון ברכה סמוכה לחברתה וכו' וברכה אחרונה שבק"ש אמת ויציב ואמת ואמונה וכו' עכ"ל, ואע"ג שאינו חוזר ואומר אמת (כדלעיל י"ד ע"ב), אפ"ה נקט רש"י אמת ויציב "אמת ואמונה, לפי שהוא לשון הגמר' (כדלעיל כ"א ע"א) עיי"ש:

רש"י ד"ה והטוב והמטיב וכו' שאינה מברכת המזון אלא על קבורת הרוגי ביתר תקנוה (לקמן מ"ח ע"ב) עכ"ל, פרש"י הוי בקיצור, וכדלעיל מ"ה ע"ב רש"י ד"ה וליקומו עיי"ש בשפ"ח. ודע לפרש"י דהכא, דברכת הטוב והמטיב, "אינה "מברכת "המזון, הא דתקנו לומר ברכה זו, דעל קבורת הרוגי ביתר, סמוך לברכת המזון, כתבתי בשפ"ח (לקמן מ"ח ע"ב) לגמר' ד"ה הטוב:

רש"י ד"ה להיכן הוא חוזר. מי שנצטרף לזמון ואמרן (לעיל עמוד א') אליב' דר"ש וכו' עכ"ל, עי' מגן אברהם סי' ר' סק"ג:

רש"י ד"ה בזמן שהן ב' גדול מסב בראש. כלומר מסב תחלה על מטתו עכ"ל, ר"ל דליכ' למימר בראש כפשוטו, דהיינו למעלה, דהא אמר ושני לו למעלה הימנו, דהיינו כלפי

ראשו של גדול, שמסב מצד המטה דרך שמאל, ולמטה מיקרי דרך מרגלותיו דהיינו מצד ימינו של גדול (תוס' ר"י חסיד), לכן פרש"י בראש, "תחלה. והא דאית' בזמן שהן ג', גדול מיסב באמצע, פירוש דגדול מסב תחלה על מטתו באמצע:

רש"י ד"ה במתוג. ברמיזה עכ"ל, ובערוך פי' מורין באצבעות, כל דבריהם ברמז הן. ומה שפרש"י תכא, שלחן, אבל בערוך פי תכא, מושב וכסא, ומסוגי' דהכא לא מסלקי תכא מקמי', משמע קצת כפרש"י:

רש"י ד"ה ובזמן שהן ג' שני לו למעלה הימנ' וכו' ואם בא לספר עם השני לו טוב הוא שיזקוף ואל ישפיל את השני לו לפני קטן ממנו וכו' עכ"ל, ואפשר משום שטוב שישפיל את עצמו, ואל יתכבד עצמו בקלון של חבירו:

רש"י ד"ה מתחילין מן הגדול. ולאלתר מעיילי' תכא קמי' עכ"ל, ופורס מיד המוציא (ט"ז סי' קס"ה סק"ג), ועיין לעיל (עמוד א') דבעל הבית בוצע, ואף כשיש שם גדול (תוס' ד"ה לא) ודו"ק:

רש"י ד"ה למקום שמים אחרונים חוזרין. כשמגיעין לחמשה (א) אם נטל הגדול הוא מברך (ב) ואם צוה לאחר ליטול קודם לו הוא מברך עכ"ל:

(**א**) אם נטל הגדול הוא מברך. היינו כשאין שם אורח או כהן, דאי שם כהן או אורח, הם קודמים לגדול (עיי' ש"ע סי' ר"א):

ב ואם צוה לאחר ליטול וכו'. היינו לאחד מן החמשה האחרונים, דהא השאר המסובין, כבר נטלו:

רש"י ד"ה אין מכבדין לא בדרכים. הולכי דרכים לומר לגדול הימנו לך לפני עכ"ל, י"ל לפי שהדרכים בחזקת סכנה (ירושלמי לעיל פ"ד להלכ' ד') וההולך ראשון, מסוכן יותר מההולך אחריו, כדמשמע (בראשית ל"ג ב') ואת לאה וילדיה אחרונים, פרש"י אחרון אחרון חביב עיי"ש, והיינו טעמ' ג"כ דאין מכבדין בגשרים, ומצאתי ראי' לדברי מד ברי המרדכי עיי"ש. משא"כ בפתח של מזוזה מכבדין, משום דמזוזה שומר דלתות ישראל. ואין להקשות מדברי התוס' ורא"ש, שכתבו כשיצאו לדרך כא' מכבדין בדרכים, י"ל לפי כשהלכו ביחד לדרך ההוא, הוי כאילו קיבלו עליהם, לנהוג בדרך, כמו בעיר:

תוס' ד"ה והטוב והמטיב וכו' וי"ל משום דקצרה היא (א) רק שתקנו לאחר כך ג' מלכיות וג' גמולות וג' הטבות (ב) ונאמן אתה של ברכת ההפטרה הוא מן ברכה העליונה ולכן הוא נכתב גדול וכו' עכ"ל:

(**א**) רק שתקנו לומר כך ג' מלכיות וכו'. עיין לקמן מ"ט ע"א רש"י ד"ה שתי מלכיות וד"ה לבר מדידה עיי"ש, וז"ל הש"ע קפ"ט ס"א, ברכה רביעית אומר בה ג' מלכיות, בא"י

אלקינו "מלך העולם האל אבינו "מלכינו וכו' "המלך הטוב, וג' הטבות, הטיב מטיב ייטיב, וג' גמולות, גמלנו גומלנו יגמלנו עכ"ל, ומה שכתבו התוס', רק שתקנו לאחר כך "ג' מלכיות, יש לדקדק דהא מלך העולם הוא מן הג' מלכיות, א"כ הוי להו למימר שתקנו לאחר כך "ב' מלכיות. ועוד התוס' כתבו גמולות קודם הטבות, ועיין ברא"ש סוף סי' כ"ב, אמרינן במדרש דצ"ל בה ג' טובות וג' גמולות וכו' עיי"ש, ובשפ"ח לשם ודו"ק:

ב ונאמן אתה של ברכת ההפטרה וכו'. ז"ל התוס' פסחים ק"ד ע"ב ד"ה חוץ, וברכה שלאחר הפטרה, דצור כל העולמים וכו' שכל דבריו אמת וצדק, יש הפסק במחזורים, ומתחיל ונאמן אתה הוא וכו', ואין שם ברכה, לא בחתימה הראשונה, ולא בפתיח' השני', ונראה דכולה ברכה אחת היא, דכולה משתעי בנאמנות ובאמיתות המקום, ומה שיש הפסק במחזורים, לפי שהיו רגילים כל הציבור להפסיק שם, ולומר שבח, כדאמר במס' סופרים (פי"ג ה"י), וכן משמע התם, דברכה אחת היא, דקאמר התם דמפטיר מברך ז' ברכות, כנגד ז' קרואים, פי' ב' בקריאת התורה בתחילה וסוף, "ואחת לפני הפטורה, וד' אחריה הרי ז' עיי"ש. ומה שכתבו התוס' ולכן הוא "נכתב "גדול, פי' דיש הפסק במחזורים, ומתחיל באותיות גדולות, ונאמן אתה וכו', כמו שכתבו התוס' שם בפסחים: **תוס'** ד"ה להיכן הוא חוזר וכו' פשיט' דיחזור אפילו להזן דהה הזן הוא דאוריית' וכו' (לעיל ע"א תוס' ד"ה עד) ע"כ צ"ל דקאי אהא דאמר לעיל (עמוד א') וכו' והר"ם מאייבירא פי' דקאי לאו בשלשה שאכלו ויצא א' מהם לשוק וכו' ולעיל (עמוד א') נמי הכי פי' עד היכן מקום זימון וכו' ובא דהיינו למר מהזן ואילך ולמר נברך וכו' עכ"ל:

א משלשה שאכלו ויצא א' מהם לשוק וכו'. הוא מימרא דר' דימי בר, יוסף לעיל מ"ה ע"ב עיי"ש:

ובא דהיינו למר מהזן ואילך ולמר נברך וכו'. וכתב הג' ר"ע איגר ז"ל למר מהזן ואילך, ולמר מן נודה לך, דהיינו מתחלת הזן, ומתחלת נודה לך, ועי' במהרש"א שכתב ומיהו מ"ד חוזר לראש, ליכ' לפרושי אלא למ"ד עד נודה לך:

תוס' ד"ה מר זוטרא וכו'. לא וכוותי' קיי"לן והכי מברכין וכו' (ב) ופי' בה"ג וכו' עכ"ל, עי' בשפ"ח לרא"ש סי' י"ג:

(**א**) וכוותי' קיי"לן וכו'. וז"ל באר הגולה יור"ד סי' שע"ט, מה שלא ראיתי נוהגין להוסיף ברכת אבלים בברכה רביעית, י"ל שסמכו אדברי תוס' שכתבו (כתובות ה' ע"ב) דברכת אבלים אינה אלא בעשרה עיי"ש:

ב ופי' בה"ג וכו'. ובהלכות גדולות שלפני, לא מצאתי נוסח ברכת אבלים, אלא ז"ל בה' אבל דף ל"ד ע"א, אמר מר דברים שבצינעא נוהג בשבת, ומברכין ברכת אבלים בשבת,

ומי שאין לו מברכים, מברך הוא לעצמו, אבל מר רב יהודאי הכין אמר אין מברכין ברכת אבלים בשבת, דכיון דקא מברכינן בתלתא או בעשרה, לאו דברים שבצנע' הוא, ואסור לנהוג אבילות בשבת עכ"ל, וז"ל שם דף ל"ד ע"א, איתתא דמית גברא, אסור לאינש אחרינא לשדורי לה כסא דברכתא דאבילות, מ"ט משום דגברא נובראה, אסור ליה לשדורי כפא לאיתתא דלאו דילי', אבל אי אית תמן אבוה או בנה או אחיה, מותר לשדורי לה אינהו כסא דאבילותא עכ"ל בח"ג:

דף מז.

ע"א גמר' אמר מדסליק האי מרבנן ממערב' גס לי' דעתי' פי' משום דזכה לדוכת' דמשה ואהרן לא זכו (כתובות קי"ב). א"נ אביי לשיטתי', דאמר (שם ע"ה ע"א), וחד מבני ארץ ישראל, עדיף כתרי מינן וכו'. א"נ משום דאית' כל המהלך ד' אמות בא"י, מובטח לו שהוא בן עו"הב (כתובות קי"א ע"א) לכן גס לי' דעתי':

ממערבא. ונקרא ארץ ישראל בשם מערבא, לפי שא"י במערב' של בבל. א"נ דלשיטת רבינו פטר, דס"ל לר' יהוד', כל מה שהוא כנגד מערב' של א"י, עד סוף העולם, הרי הוא כא"י (תוס' גיטין ח' ע"א ד"ה רבי), ולפי"ז איכ' בשם "מערבא, כבוד לא"י כמובן:

כי מטי. לבי כנישתא וכו'. דבתי כניסיות שלהם בשדה היו (כתוס' לעיל ו' ע"א ד"ה המתפלל), ולכן פגעו לבי כנישת' קודם שבאו לעיר, אבל אי היו פגעו תחילה בעיר, ודאי היה רבין, חולק כבוד לאביי, והוה א"ל ניזל מר ברישא, דהא רק אין מכבדין בדרכים תנן, אבל בעיר מכבדין:

אין המסובין רשאין לאכול כלום וכו'. פי' לאכול או לטעום מן פרוסת המוציא:

יתיב ר' ספרא וקאמר לטעום אתמר למאי נפק' מינה שחייב אדם לומר בל' רבו. מכאן שר' ספרא דייק לומר בל' רבו, ראי' למה שמצאתי כתוב דנקרא ר' ספרא כן, לפי שהיה ספרא רבה, ודייק מאד כסופר מובהק. וראי' "שלטעום אתמר, שהרי כן אמר, עד ישיטעום הבוצע ולא קאמר עד "שיאכל הבוצע. ועיי' (לעיל י"ד ע"א) השרוי בתענית מהו שיטעום, דהיינו שחוזר ופולט עיי"ש:

שנים ממתינים זה לזה בקערה. פי' שכשהאחד מסלק מן הקערה לשתות, או לדבר אחר, חבירו מפסיק מלאכול, עד שיגמור חבירו ענייננו, אבל אם הם ג', אין הב' מפסיקי' בשביל הא' (ש"ע ק"ע ס"ב). והנה דדין זה מיירי באמצע הסעודה, וא"כ למה לא נקט תחלה, דין דהבוצע הוא פושט ידו תחלה "לקערה, או "לטבול "פתו לפי' התוס' ד"ה אין ודו"ק:

אינו אלא טועה. כלומר שהפסיד עניית אמן, כתוס' ד"ה כל.

א"נ שסובר שע"י שיאריך באמן, יאריך ימים ושנים כדלקמן, לכן הוא טועה כשמאריך יותר מדאי, דאריכות ימים ושנים יותר מדאי, ג"כ אינם טובים, כמ"ש והגיעו ימים אשר תאמר אין לי בהם חפץ (מהרש"א):

מאריכין לו "ימיו "ושנותיו. עיין בשפ"ח לעיל ח' ע"ב לגמר' ד"ה מאריכין. והנה כאן ג"כ במדה טובה, נקט הש"ס מרובה משל פורעניות, דגבי חטופה איתי' "ימיו בלבד, וגבי מאריך באמן, איתי' מאריכין "ימיו "ושנותיו:

א"ל רב מה דעתך. פי' דקמסרהבת לאכול, ודאי כדי להצטרופי בהדן, דאל"כ ודאי לא היית מסרהב לאכול, דמחזי כרעבתן, כדלעיל ל"ט ע"ב:

מי סבריתו דגדול מברך. ואע"ג דמיחזי כגאוה, שאמר ר' אחא על עצמו "גדול, י"ל דה"ק לוי יהי' שאני גדול, א"נ לאגמורי הלכת' אמר כן:

כיון דאי בעי מפקיר לנכסי' וכו'. כלומר אי "בעני מיירי מתניתן, פשיטא דמותר, אלא אף בעשיר, כיון דאי בעי מפקיר לנכסי', והוה חזי לי', ופי' חזי לי', לאכול סעודה אחת של דמאי, כפי' הרמב"ם במשניות (דמאי פ"ג מ"א), דמה"ט תנא מאכילין, ולא קתני עניים אוכלין דמאי עיי"ש:

מפקיר לנכסי' והוי עני. ועי' אור"ח רמ"ו ס"ג, ואם רוצה יכול להפקיר סוסיו (כשאיחר עבדו לבוא לביתו בע"ש) לפני ג' בני אדם, עדין שאר הפקר, ואפ"ה אין שום אדם יכול לזכות בהם, דודאי אין כוונתו, רק כדי להפקיע מעליו איסור שבת עכ"ל. ונראה דכאן לא מהני הפקר כזה, כדמוכח (מנדרים פ"ד ע"ב) ורבנן סברי נכסי לא מפקר איניש דמירתת דילמא זכי בהו איניש אחרינא עיי"ש, וכן משמע הלשון "והוי "עני ודו"ק:

שהקדימו בשבלים. לאו דוק' בשבלים, אלא שהקדימו קודם מירוח, וכעין זה כתב' הכ"מ והמ"ל בה' תרומ' פ"ג הי"ג, דבמירוח תלי' מילת' עיי"ש:

ולא הפריש ממנו תרומ' גדולה. ונראה אפילו הפריש הלוי תרומה גדולה, ונתן לכהן, מכל מקום מאחר שפטור, אין לה דין תרומ' גדולה כלל. ואפשר דאפ"ה אסורה היא לזרים, כעין דאית' (חלה פ"ב מ"ה) גבי מפריש חלתו קמח עיי"ש ודו"ק:

תרומה גדולה. אולי נקרא בשם גדולה, לפי שהיא הראשונה. ואע"ג שבכורים קדמה. א"נ לפי שהיא במיתה, ואף שבכורים ג"כ במיתה (בכורים פ"ב ע"א). א"נ בל' סגי נהור, לפי שחטה א' פוטרת כל הכרי (קידושין נ"ח ע"ב), וא"כ היא קטנה ופחותה ממעשר, לכן נקרא תרומ' גדולה בל' סגי נהור:

והרמותם ממנו תרומת ה' מעשר מן המעשר מעשר מן המעשר אמרתי לך וכו'. אפשר דרש כן מדלא כתיב והרמותם ממנו מעשר מן המעשר. אלא שמאריך הקרא וכתיב

"תרומת "ה' ללמד שתרומת ה', היינו תרומה גדולה שלכם (כפרש"י תמורה ה' ע"ב ד"ה מכל) הוי בכלל מעשר מן המעשר:

אי הכי וכו'. פי' דמקרא דרשינן שפטור, א"כ אפילו הקדימו לוי לכהן בכרי אחר שמרחן, נמי ליפטר לוי, ואמאי נקט בשבלים, ומשני עליך אמר קרא, פי' "בשבילך אמר קרא (מפרשים):

דף מ"ז ע"א רש"י ד"ה ולא בידים מזוהמות. בנטילת מים אחרונים עכ"ל, והא דאמרינן לעיל מים אחרונים בזמן שהן חמשה מתחילין מן הגדול, היינו משום כבוד ברכה, אבל לאחר שרחץ הגדול אין צריכין לכבד זה את זה (הרא"ש), ותר"י כתבו דה"ה בנטילה שבין תבשיל לתבשיל אין מכבדין (דברי חמודות סי' ל"ד):

רש"י ד"ה ממערבא. לפי שהיה רבין רגיל לעלות מבבל לא"י ולומר הוא דבריו משמו של ר' יוחנן עכ"ל, ועיין בסדר הדורות בדור שני ובדור רביעי של האמוראים, (ועי' בסדר הקבלה לראב"ד) דכתב שם ר' יוחנן היה ראש ישיבה פ' שנים בא"י ונפטר בשנת ד' אלפים ל"ט וחיבר הירושלמי, ואביי היה ראש ישיבה בפומבדיתא, ויש אומרים בנהרדעא, בשנת ד' אלפים ושמונים וחמשה, עד שנת צ"ט ומת, ואחריו מלך רבא, ומת ד' אלפים מאה ועשרה ושלש, ואז נפיש שמדא בארץ ישראל ואמעיטה הוראה ונחית מן דהוי תמן מן בבלאה כגון ילבין "ור' דימי וכולהו, דנחתין לבבל מא"י, שכולן חזרו אז לבבל עיי"ש:

רש"י ד"ה בפתח הראוי למזוזה. בכניס' כל פתחים למעוטי דרכים ופרצות עכ"ל, ולפי תשובת נוד' ביהוד' סי' קפ"ד, דפתח שהוא מושכב לארץ, כגון של מרתף, שהיא פטור ממזוזה עיי"ש, ולפי תשובת פנים מאירות דפתח של בית האסורים איכ' מ"ד דפטור ממזוזה, משום דהוי דירה בע"כ, ולאו שמה דירה, כפלוגת' דר"מ ורבנן (יומא י' ע"ב) עיי"ש, הנה לפי פרש"י כאן, צריך לומר "דפתחים אלו בכלל פרצה הם ודו"ק:

רש"י ד"ה עד שיכלה אמן מפי העונים וכו'. דאף עניית אמן מן הברכה היא וכו' עכ"ל, והטעם לפי "שאמן הוי כמו עדות וקיום על הברכה, "אמן, פי' אמת כן הוא, וידוע דקיום השטר, הוי כמו השטר, ופעמים הוי יותר מן השטר דע"י הקיום אין לעורר עליו עוד. ואפשר היינו טעמ' דאית' (בש"ע קכ"ד ס"ח) דזמן עניית אמן, הוא כדי שיוכל לומר אל מלך נאמן עיי"ש, ועי' רש"י לעיל ל"ט ע"ב ד"ה אלא, ובשפ"ח שם:

רש"י ד"ה חטופה. שקורין את האלף בחטף ולא בפתח, ואומר אמן והוא צ"ל אמן עכ"ל, פי' שאמר האל"ף בשוו"א, ולא בקמ"ץ, ובשפ"חכ לפרש"י לעיל י"ג ע"ב ד"ה בלבד שם העתקתי עיי"ש. ודע דגמר' נקט כסדר, בתחלה נקט חטופה, שהיא זריזות באות אלף

של אמן, ואח"כ קטופה באות נון, אלא שיש לדקדק למה נקט דין דאמן, ואח"כ ולא יזרוק ברכה מפיו ודו"ק:

רש"י ד"ה יתומה וכו' והא דאמר בהחליל וכו' עכ"ל, ועי' בערוך ערך אמן, שכתב והא דתני' אין עונין אמן יתומה, מפרשי בירושלמי שעל מי שחייב באותה ברכה קאמר, ובענייתו אמן יצא ידי חובתו, וצריך שישמע הברכה, ואח"כ יענה אמן, והא דעונין אמן במניפת סודרין, במס' סוכה היינו בקריאת ספר תורה, ולא בתפלה ולא בדבר שש"צ מוציא את הרבים ידי חובתן וכו' עיי"ש:

רש"י ד"ה ולא יזרוק ברכה מפיו. במהירות שדומ' עליו כמשא אלא שחוק קבוע הוא לו עכ"ל, והוא כעין העושה תפלתו קבע, אין תפלתו תחנונים (לעיל כ"ח ע"ב) עיי"ש:

רש"י ד"ה אכילנ' לן וכו' ואי אתה "מחייבנו עוד בזימון עכ"ל, י"ל בדיוק פרש"י "מחייבנו רב לשטתי', וכתבתי בשפ"ח לעיל מ"ה ע"ב לגמר' ד"ה תסתיים:

רש"י ד"ה אלו וכו' ארדיליא והן כמהין ופטריות (שוואממען בלע"ז) ושמואל היה קורא לרב אבא לכבודו עכ"ל, וכן ר' יוחנן קראו לרב אבא כדאית' (חולין פ"ד ע"א) א"ר יוחנן אבא ממשפחת בראים הוה עיי"ש. ועי' חולין מ"ה ע"ב שפרש"י "אבא, חבירי, ובתוס' שם חולין ל"ח ע"א ד"ה איצטריך, ועי' בשפ"ח לעיל מ"ג ע"א לגמר' ד"ה נח:

רש"י ד"ה הא לא חזי לי'. והוי לה ברכת זימון הבאה בעבירה וכו' עכ"ל, והא דפרש"י ברכת "זימון, ולא פי' ברכת "המזון, משמע קצת דס"ל כשיטת הראב"ד, דכשאכל דבר איסור, מברך ברכת המזון, דהוי דאוריית', רק שאינו מברך ברכת זימון, שאין קביעתו, חשוב קביעות, ולא כשיטות הרמב"ם פ"א מה' ברכות וש"ע סי' קצ"ג ס"א, דאין מברך כלל על איסור לא בתחלה, ולא בסוף, ועיין מהרש"ל ומהרש"א לתוס' לעיל מ"ה ע"א תוס' ד"ה אכל טבל, ועיין מ"א קצ"ו סק"א, ועי' בפני יהושע ד"ה פיסקא ודו"ק:

רש"י ד"ה דמאי. חטין הלקוחין מע"ה ספק עישרן ספק לא עישרן וכו' עכ"ל, ור"ל וחבר הלוקח מע"ה, צריך להפריש מהם תרומת מעשר ומעשר שני בלבד, ומבואר הענין ברבינו עובדי' דמאי פ"א מ"א עיי"ש. ומה שפרש"י חטין, לאו דוק' אלא ה"ה כל חמשת המיני':

רש"י ד"ה אכסני'. (א) חיל של מלך שמטיל על בני העיר לזונם (ב) בשובם ממלחמתו (ג) והרי הם כעניים לפי שהם שלא במקומם עכ"ל:

(**א**) חיל של מלך. וישראלים הם, א"נ דנכרים הם (תוס'). ועיין בפי' המשניות לרמב"ם (דמאי פ"ג מ"א), וברמב"ם בפ"י מה' מעשר הי"א, כתב מאכיליין עניים ואורחים דמאי וכו', ולא כתב דין "דחיל, ש"מ דרמב"ם מפרש אכסני', אורחים ודו"ק:

ב בשובם ממלחמתו. מסתבר דלאו דוק' דה"ה כשהולכים בשאר צוואת המלך ודו"ק:
ג והרי הם כעניים וכו'. פי' דלא יגרעו מב"הב העובר ממקום למקום, דמותר ליטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני, וכשיחזור לביתו א"צ לשלם, דעני היה באותו שעה (פאה פ"ה מ"ד), ועי' לעיל מ"ג ע"א רש"י ד"ה שאני ובשפ"ח שם:
רש"י ד"ה מאכילין העניים דמאי. דרוב עמי הארץ מעשרי' הם, וחומר' דרבנן בעלמ' הוא עכ"ל, ועי' שבת י"ג ע"א תוס' ד"ה רבא:
רש"י ד"ה שהקדימו בשבלים וכו' והכהן היה לו ליטל תרומה גדולה תחלה א' מנ' דרחמנ' קרי' ראשית וכתיב מלאתך וכו' עכ"ל, פי' כדאית' (תרומ' פ"ג מ"ו) המקדים תרומה לבכורים, מעשר ראשון לתרומה, ומעשר שני לראשון, אע"פ שעובר בל"ת שנאמר מלאתך ודמעך לא תאחר, אע"פ כן מה שעשה עשוי, ומנין שיקדמו תרומה למעשר ראשון, שהתרומה היא ראשית, ומעשר ראשון לשני שיש בו ראשית, ופי' רבינו עובדי' שהתרומה היא קרוי ראשית, דכתיב ראשית דגנך, ומעשר ראשון לא נקרא ראשית, אלא שיש בו ראשית, פי' שיש בו תרומת מעשר שעל הלוי להפריש תרומה ממעשרו אחד מעשרה, ותרומה קרוי ראשית, לכן דין הוא שיקדים ראשון לשני עיי"ש.
ומה שפרש"י אחד מחמשים, היינו לבינונים, וכמפורש תרומות פ"ד מ"ג עיי"ש:
תוס' ד"ה אין המסובין וכו' ותימ' וא' מההוא סבא וכו' א"נ י"ל דלא שתה אלא להראות לו מעשה שלא היה צריך לומר יותר (ב) ובירושלמי יש וכו' (ג) ומכאן משמע שא"צ למזוג מכוס של ברכה לשאר כוסות וכו' עכ"ל:
(א) מההוא סבא וכו'. דאית' פסחים ק"ו ע"א, ר' אשי איקלע למחוזא, אמרו לי' ליקדיש לן מר קידושא רבה (בורא פרי הגפן וקרי לי' קידושא רבה לפי דאכולהו קידושי קאמרי לי') הבו לי' כסא, סבר ר' אשי מה ניהו קידושי רבה (דלא ידע מה הוא קידושי רבה), אמר בלבו מכדי כל הברכות כולן בפ"הג אמרי ברישא, אמר בפ"הג, והאריך בו, (לדעת אם ימהר א' מהם לשתות ומזה יבין דבפ"הג רגילין לומר ותו לא) חזיי' להההוא סבא דגחין ושתי, קרי ר' אשי אנפשי' החכם עיניו בראשו עיי"ש. ולפי מה שתירצו התוס', דלא שתה ההוא סבא, אלא להראות לו מעשה, שלא היה צריך לומר יותר, י"ל מ"מ קרא ר' אשי אנפשי', החכם עיניו בראשו, במה שהאריך בדבר. ודע דמהך ענין דפסחים, משמע קצת כתוס' (חולין ו' ע"א) ד"ה אשכחי' ההוא סבא י"א זה אליהו עיי"ש:
ב ובירושלמי יש וכו' עכ"ל. דגרסינן בירושלמי דפ' כיצד מברכין להלכ' א', ר' אבא בשם רב מסובין אסורין לטעום כלום עד שיטעום המברך, ריב"ל אמר, שותין אע"פ שלא שתה, מה פליג מה דמר רב כשהיו כולן זקוקין לככר א', מה דמר ריב"ל כשהיה כל א'

וא' כוסו בידו, תני המברך פושט ידו תחלה, אלא אם רצה לחלוק לו כבוד לרב, או למי, שגדול ממנו בתורה, הרשות בידו, רב כד הוד קצי, דוה טעים בשמאלי', ומפליג בימיני:
פי' פני משה:
מה פליג. אם ריב"ל פליג על רב או לא, וקאמר דלא פליג, דמה דאמר רב כשהיו כולין זקוקין לאכול מככר א', הלכך אין טועמין עד שיטעום המברך על הככר בתחילה, ומה דאמר ריב"ל, כשהיה כל א' וא' כוסו בידו, משום הכי אין צריכין להמתין עד שישתה המברך, ומפני שכן דרך הוא, שאוכלין כל המסובין מככר א', ושותין כל א' וא' מכוסו, נקטי למילתייהו כל חד וחד כא רחי':
תני. בתוספתא פ"ה:
רב כד הוי קצי. כשהיה פורס הלחם, היה טועם בידו השמאלית, ובתוך כך היה מחלק להמסובין בהימנית, וקמ"ל שהמברך צריך שיטעום בתחלה, ומפני שהיה רוצה למהר ושלא ימתינו עליו נהג כן:
ג ומכאן משמע שא"צ למזוג מכוס של ברכה לשאר כוסות. ר"ל מסוגי' הירושלמי משמע כן, וכן משמע קצת מסוגי' דפסחים, לפי תירוץ ראשון של תוס' דהכא, ועיין תוס' פסחים ק"ו ע"א ד"ה דהוה. ודע דדין זה דמזיגה מכוס של ברכה לשאר הכוסות, הוי רק כדי לתקן פגום, ולכן צריך לשפוך מכוס של ברכה, קודם שישתה המברך, דהא לאחר ששתה המברך, הוי כוסו פגום, ולא מהני השפיכה ממנו (תפארת שמואל ומעדני יו"ט). ומה שכתבו התוס', אבל אם אותן כוסות פגומות יש קפידא, עיין תוס' לקמן נ"ב ע"א ד"ה טעמו:
תוס' ד"ה אלו וכו' אבל אי אמר הב לן וניברך שהסיחו דעתן מלאכול אין הג' מצטרף עכ"ל, וכדאמר בעצמו רב (פסחים ק"ג ע"ב), ועיין תוס' לעיל מ"ב ע"א ד"ה אתכא, ועיין בש"ע קע"ט ס"א, דד' דברים הוין היסח הדעת עיי"ש:
תוס' ד"ה והלכת' וכו' כדאשכחן (לעיל מ"ג ע"א ודף מ"ו ע"ב):
תוס' ד"ה ומאכילין וכו' אבל טבל לא דקספו להו איסור מיתה וכו' עכ"ל, והא דטבל במיתה מבואר בכמה מקומות, ועי' ברמב"ם פ"י מה' מאכלות אסורות ה"א, ולענין הטבול למעשר עני עיין שם ברמב"ם דפסק דהוי איסור לאו, ועיין תוס' יו"ט דמאי פ"ד מ"ג, ועי' עירובין י"ז ע"ב תוס' ד"ה ואת, שכתבו שטבל הוה אסור בהנאה עיי"ש:

דף מז:

ע"ב גמר' ומאי ראית. דמוקמת קרא דחיוב, בהקדימו בכרי, וקרא דפטור, בהקדימו בשבלים (רש"י עירובין ל"א):

וקמ"ל דאין חומש מעכב. פי' מלברך ברכת זימון, ואע"ג דהיה אסור לאכול, כדכתב הרמב"ם פ"ה מה' מעשר שני הי"ב, דז"ל הפודה מעשר שני לעצמו, ונתן את הקרן, ולא נתן את החומש, אע"פ שאין החומש מעכב, והרי נתחלל, לא יאכל עד שיתן החומש, אפילו בשבת, גזירה שמא יפשע ולא יתן עכ"ל. ומה שכתב הרמב"ם לא יאכל עד שיתן, הוא מד"ר יהושע (בב"מ נ"ד ע"א) עיי"ש. והא דגזרינן שמא יפשע ולא יתן, י"ל הטעם כדאית' (חולין פ"ט ע"א) קשה גזל "הנאכל, אפילו צדיקים גמורין אינן יכולין להחזירו, שנאמר בלעדי רק אשר אכלו הנערים:

דאמר מר. הוא רשב"ג בגיטין ד' ע"א (יפ"ע):

כל שיש לו בנים ואינם מגדלם לת"ת. בדיוק נקט "בנים ל' רבים כמובן. ומוכח כאן, דע"י גידול הבנים לת"ת, ראוי' האב להיות נקרא ת"ח, וכן להיפך, דחלופיהם בגולם, והיינו דכתיב סמיכות (דברים ו' ו') והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום "על "לבבך, אם תזהר "ושננתם "לבניך וגו', ועי' בשפ"ח (לעיל כ"א ע"ב) לגמר' ד"ה כל המלמד:

קרא ושנה. "קרא פי' מקרא, "ושנה, משנה (רש"י), ולא "שמש "ת"ח, פי' גמרא להבין טעמי המשניות להקשות ולפרק (מ"א קצ"ט סק"א):

א"ר הונא והלכה כאחרים. וכן אית' לעיל ט' ע"ב ולעיל כ"ט ע"ב:

ספרא וספרי והלכתא. מענין "ספרא "וספרי עי' רש"י לעיל י"א ע"ב ד"ה מדרש. הלכתא, הנה, המשנה ג"כ נקרא הלכתא, ור"ל משפטי המשנה (עי' סוטה כ"ב קידושין מ"ט), והדינין, ג"כ נקרא הלכתא, תרגום כמשפט הבנות, כהלכתא בנת ישראל (שמות כ"א ט'), ומה שמצינו בלשון גמר' סוגיא, הוא מלשון הלכת', ותרגום "הלך, סגי (ערוך ערך הלך):

אמר רבא לא נח נפשי' דרמי בר חמא אלא דלא אזמין אר' מנשי' וכו'. ובדרך דרש י"ל משום דרמי בר חמא צדיק גמור היה, ואי הוה אזמין, הוה אמר "ובטובו חיינו, והוה מגין עליו, וכעין דאית' (נדרים פ"א ע"א) מפני מה אין מצויין ת"ח לצאת ת"ח מביניהן, לפי שאין מברכין בתורה תחלה, ואי הוה מברכין, היו אומרי' ונהיה אנחנו וצאצאינו עוסקין בתורה וכו' עיי"ש במפרש:

והתני' אחרים אומרים אפילו קרא ושנה ולא שמש ת"ח ה"ז ע"ה. פי' וא"ר הונ' הלכה כאחרים, ותני' אין מזמנין על ע"ה, וא"כ שפיר עבד רמי בר חמא, דלא אזמין אר' מנשי'. והנח כאן מקשה הש"ס מאחרים אומרים על רבא, לכאור' הא רבא אמר לעיל, כרבנן דר"מ, דאיזהו ע"ה כל שאינו מעשר פירותיו כראוי ודו"ק:

לישנ' אחרינ' דשמע שמעתת' וכו'. ובנוסח כתב יד גרס, לישנ' אחרינ' שאני ר' מנשי' בר תחליפ' כיון דשמע שמעתת' מפומיהו דרבנן וגרס להו כצורבא מרבנן דמי ורמי בר חמא הוא דלא דק:

פשיטא לא צריכא כגון שהקדימו בכרי וכו'. והא דלא משני לא צריכא אלא במעשר ראשון דרבנן, שנצמח התבואה בעציץ שאינו נקוב, די"ל דהוה בכלל טבל דרישא ודו"ק:

מעשר שני כגון שפדאו וכו' הקדש שחללו וכו'. בל' הש"ס קראו גבי מעשר שני "פדי', וגבי הקדש "חלל, אבל בלשון הקרא, כתיב בין בהקדש בין במעשר שני, לשון "גאולה, ואם גאל יגאלנו (ויקרא כ"ז) ודו"ק:

וכמה דלא טבל נכרי הוא. דברי התרצן הם, ולא ר' זירא א"ר יוחנן אמר'. וביבמות מ"ו ע"ב גרסינן א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן:

בעריסה. פי' מטה של תינוק. מלשון הנה ערשו ערש ברזל (דברים ג' י"א), וכן תרגום על ראש המטה על ריש ערסא (בראשית מ"ח ב'), וכן ל' המשנה המטה והעריסה, עי' כלים פי"ז (ערוך):

הוא דאמר כריב"ל. לא הוה פירוש' כשאר הוא דאמר כי האי תנא שבש"ס, דהא כאן ריב"ל ג"כ לא פליג אמתניתן, ומוד' דקטנים אין מזמנין עליהם, אלא שאמר שעושין אותו סניף לעשרה, ועיין בצל"ח. וכאן משמע דסניף לזימון עשרה קיל ומצטרפין קטן, ולזימון לשלשה חמור ואין מצטרפין, וכן כתבו התוס' ד"ה קטן פורח בסוף דבריהם עיי"ש, וכן כתבו התוס' מ"ח ע"א ד"ה תשעה עיי"ש, ועי' בשפ"ח לתוס' ד"ה ולית, מה שהעתקתי בשם המדרש רבה עיי"ש, וכן כ' הרא"ש בסי' כ'. ועוד כ' הרא"ש שם בשם רב האי גאון, דהיינו טעמ' דקטן אפילו מוטל בעריס' מצטרף, דכל בי עשרה שכינה שרוי', ל"ש גדולים ול"ש קטנים, דונקדשתי בתוך בנ"י מיקרי, ובלבד שיהיו ט' גדולים וכו' עיי"ש:

אע"פ שאמרו וכו'. אפשר איזה ברייתי' או תוספתא היא, ועי' בשפ"ח לקמן מ"ח ע"א תוס' ד"ה ולית אות ב' ואות ד':

ושחרר עבדו והשלימו לי' פי' נתן לו גט שיחרור, וטבל אותו בפני ג' לשם בן חורין, דקודם זה אינו כבר ישראל לצרפו לדבר שבקדושה, כדמשמע ביור"ד רס"ז ס"ז, ותוס' יבמות מ"ז ע"ב ד"ה גר ועבד טובלים ודו"ק:

והשלימו לעשרה. בדיוק נקט ל' "והשלימו, לפי שאחר השחרור הוא שוי לישראל, משא"כ גבי עבד שייך רק ל' צירוף, תשעה ועבד מצטרפין:

שחרר אין לא שחרר לא. ואין לומר דילמא לא שחרר ג"כ מצטרפין, ור' אליעזר היינו טעמ' דשחררו, כדי שיהיו י' ישראלים, דודאי לריב"ל ג"כ עדיף י' כשרים, מצירוף עבד,

וראי' לדברי, דהא לשמואל (גיטין ל"ח ע"א) דאמר המפקיר עבדו יצא לחירות, וא"צ גט שחרור אלא להתירו בבת ישראל עיי"ש, א"כ הוי לי' לר"א להפקירו, ולמה שחררו, אלא ודאי כדי לעשות על צד היותר טוב, די"ל דמוכח דלא שחרר לא, משום דאי גם בלא שחרור, מצטרף, לא היה ר"א משחררו, משום מילת' דר' יהוד' "המשחרר עבדו עובר בעשה ודו"ק:

לדבר מצוה שאני. ואפשר דמה"ט כתיב "לעלם בהם תעבודו, חסר וי"ו, לרמז דלאו דוקא, וכן י"ל בטעם ועבדו לעולם (שמות כ"א ו') עיי"ש רש"י. א"נ דמרומז "לעלם, ר"ל משום מילי דעלמ', "בהם "תעבודו, משא"כ לדבר מצוה שאני:

לעולם ישכים אדם לב"הכ וכו'. עיין רש"י (ביצה ז' ע"א) ישכים היינו קודם אור היום עיי"ש, ונראה דה"ה בתפלת מנחה ומעריב ישתדל להיות מי' ראשונים כמובן. וברמב"ם נזהר מזה, דז"ל פ"ח מה' תפלה ה"א, לעולם יישכים אדם "ויעריב לב"הכנ, שאין תפלתו נשמעת אלא בבית הכנסת עיי"ש, והנה הכסף משנה ציין דבריו כדאית' לעיל ו' ע"א עיי"ש, ובעין משפט ציין להכא. ודע דרמב"ם לא הזכיר להיות מי' ראשונים עיי"ש, ויש לדקדק דהא דרכו של הרמב"ם ז"ל לאחוז לשון הגמר', ואפשר לרמז לדברי עטרת זקנים סימן צ' לסי"ד, וז"ל לעולם ישתדל להקדים לב"ה, אפילו לא יהי' מי' ראשונים, שכל המקדים הוא יותר קרוב אל שורש הקדושה, והאחרונים יונקים מענפי ענפים עיי"ש ודו"ק:

כדי שיזכה וימנה עם הי' הראשונים. ובש"ע סי' צ' סי"ד לא נקט תיבת שיזכה, דהא פשיט' שזוכה לכך, אם הוא נמנה עם הי' הראשונים:

ובדרך אגדה י"ל לפי שצריך הכנה וכוונה לזכות להיות מי' הראשונים בב"הכנ דפעמים גופו שם, וכונתו ולבו בל עמו, ה"ז ודאי אינו נמנ' לי' הראשונים, אפילו הוא מן הבאים בראשונה. א"נ להיפך כשמשכים ומשתדל ומכין להיות מי' הראשונים, ולבסוף בא לו עיכוב, והקדימו אחר, אפ"ה מצד חישב לעשות מצוה ונאנס ולא עשאו וכו', יזכה וימנה עם הי' הראשונים **תשעה** וארון מצטרפין. פי' ארון שיש בו ס"ת (עי' רא"ש סי' ב').

ומסיק דר"ה ט' נראין כעשרה קאמר, ואפשר שמרומז ונראו בדברי ר"ה ט' וארון, דתיבת "וארון" הוא אותיות "ונראו":

שנים ושבת מצטרפין. ומתשעה ושבת לא דיבר ר' אמי, ור' הונא קאמר ט' וארון, ולא דיבר "משנים וארון ודו"ק:

ומסיק דר' אמי שני ת"ח המחדדין זה את זה בהלכה קאמר, ואפשר שמרומז כן בדברי ר' אמי שנים ושבת, לפי שת"ח נקרא שבת כהאית' בספנים:

הא גופא קשי' אמרת הביא ב' שערות אין לא הביא לא וכו'. הא דמאריך הש"ס, ולא פריך בפשיטות, הא גופ' קשי' אמרת לא הביא שתי שערות לא והדר תני וכו', כבר עמד בזה בצל"ח עיי"ש:

דף מ"ז ע"ב רש"י ד"ה מכל מעשרותיכם. בפרשת לוים כתיב ואל הלוים תדבר וכו' עכ"ל, לישנ' דקרא (במדבר י"ח כ"ו כ"ט) ואל הלוים תדבר ואמרת אלהם כי תקחו מאת בני ישראל את המעשר אשר נתתי לכם בנחלתכם והרמתם ממנו תרומת ה' מעשר מן המעשר וגו', כן תרימו גם אתם תרומת ה' מכל מעשרותיכם אשר תקחו מאת בני ישראל ונתתם ממנו את תרומת ה' לאהרן הכהן, מכל מתנות יכם תרימו את כל תרומת ה' מכל חלבו את מקדשו ממנו, (וממה שהעת קתי לישנ' דקרא, יובן כונת הגהת גליון הש"ס). אלא דיש לדקדק כאן קרא רש"י, ואל הלוים תדבר, "פרשת "לוים, ורש"י בגיטין חולק בעצמו על פירוש זה, דאית' (גיטין ס' ע"א) ק' פרשיות נאמרו ביום שהוקם בו המשכן, ואלו הן פ' כהנים פרשת לוים וכו', ופרש"י פ' לוים, היינו קח את הלוים דבהעלותך, שבה הלכות לוים, וי"א ואל הלוים תדבר, ואינו כן כי מה עניינם אצל הקמת המשכן, מעשר ראשון לא נהגו, עד סוף נ"ד שנה, ועוד "פרשת "מעשר מיקריא עכ"ל, (ועיין עירובין ל"א ע"ב פרש"י מכל מעשרותיכם בלוים "כתיב) ודו"ק:

רש"י ד"ה האי אידגן. (א) משעה שנתמרח בכרי נעשה דגן וכו' (ב) דכתיב ראשית דגנך תתן לו וכו' עכ"ל:

(**א**) משעה שנתמרח בכרי נעשה דגן וכו'. עיין מעשרות פ"א מ"ו וברי"ש שם, וברמב"ם פ"ג מה' תרומות הי"ג, וברמב"ם פ"ג מה' מעשר ה"ב, שפסק אע"פ שכיון שנעשה גורן ויקב נתחייבו בתרומה, היינו דוק' כשדעתו למכרן בשוק, אבל אם דעתו להוליכן לבית מותר לאכול מהן עראי, וראב"ד חולק וכתב דגן ותירוש ויצהר כשעשאן בגורן ומרחן, היינו גמר מלאכתן, דהנהו דבגרן ויקב תלינהו רחמנ' עיי"ש, והנה מל' האי אידגן ומפרש"י, משמע קצת כסברת הראב"ד, וכבר עמדו בזה בתוס' (שבת קכ"ז) ד"ה האי אידגן עיי"ש ועי' בשפ"ח לעיל ל"ה ע"ב להש"י ד"ה אין ודו"ק:

[ב] דכתיב ראשית דגנך תתן לו. לישנ' דקרא (דברים י"ח ד') ראשית דגנך תירשך ויצהרך וראשית גז צאנך תתן לו, וצ"ל לפי שסיפ' דקרא תתן לו, קאי ג"כ על הרישא, לכן פרש"י כן. א"נ שחסר תיבת וגו' בפרש"י, וכעין שכ' התוס' לעיל מ"ה ע"א ד"ה שלשה, בענין תיבות וכו' עיי"ש:

רש"י ד"ה מעשר שני והקדש. אם הבעלים פודין אותו מוסיפין חומש עכ"ל, בהקדש מפורש כן (ויקרא כ"ז י"ג ט"ו), ובמעשר שני מפורש כן (שם כ"ז ל"א), ופרש"י שם בפוד'

בעלי מומין וכן במקדיש בית או שדה, ובפדיון מעשר שני, בכולן החמיר הכתוב לבעלים שמוסיפין חומש, ולא שאר כל אדם עיי"ש:

רש"י ד"ה איזהו ע"ה. שדברו חכמים בכ"מ עכ"ל, כגון פסחים מ"ט ע"ב, וסוטה כ"ב ע"א, ועיי"ש בתוס' ד"ה כל, שכתבו דהרבה ענייני ע"ה הן עיי"ש:

רש"י ד"ה שלא שמש ת"ח. הוא הגמרא וכו' והיה דוגמ' הגמר' שסדרו האמוראים עכ"ל, פי' שהיה דוגמ' כגמר' ירושלמית שסידר ר' יוחנן כשלש מאות שנה אחר החרבן, וכמאה שנה אחר זה שנסדר גמר' בבלי שלנו שסדרו אמוראי בתראי ר' אשי ומר בר ר' אשי ורבינא וסיעתם (עיין מבוא התלמוד ד"ה והתנאים):

רש"י ד"ה שהקדימו בכרי לאחר שנתמרח והוקבע לתרומה מן התורה וכו' ואחד מנ' שבו היה ראוי לתרומה גדולה וכו' עכ"ל, ומפורש בשפ"ח לעיל לרש"י ד"ה האי אידגן, ובשפ"ח לעיל ע"א לרש"י ד"ה שהקדימו בשבלים:

רש"י ד"ה מהו דתימ' כדא"ל ר"פ לאביי. לעיל (עמוד א') וכו'. ומה שפרש"י "אסימון, כסף שלא נקבע בו צורה וקורין לו פלזו"ן (בלע"ז פלאך אהנע פרעגע):

רש"י ד"ה עד שימול ויטבול. ביבמות מ"ו ע"ב נפק' לן מויקח משה את הדם ויזרוק על העם וכו' עכ"ל, והנה הוא פסוק (שמות כ"ג ח'), ויש לדקדק רש"י בפי' החומש כתב מפסוק אחר (שם בפסוק ו') "ויקח "משה "חצי "הדם, פרש"י ומכאן למדו רבותינו שנכנסו אבותינו לברית במילה וטבילה והזאת דמים עיי"ש ודו"ק. ומה שפרש"י ואין הזאה בלא טבילה, כך אית' התם ביבמות מ"ו ע"ב עיי"ש:

רש"י ד"ה מצוה דרבים. להוציא רבים ידי חובתם לקדושה עכ"ל, ר"ל דאלים עשה דרבים, דכתיב ונקדשתי בתוך בנ"י, דהיינו עשה דמקדשין את השם בעשרה ברבים, ואפילו הוי מילת' דרבנן, כגון לשמוע קדושה וברכו, שלא מצינו לו עיקר מן התורה, אפ"ה דחי עשה דיחיד, דלא מסתבר דמיירי בעשה דאוריית', כגון לקרות פרשת זכור שהוא מן התורה, דמשמע בכל ענין איירי (הרא"ש). ומדברי הרא"ש משמע דקריאת פ' זכור דאוריית' לא הוה בשבת דוק', דהא ר' אליעזר בשבת ודאי לא שחרר עבדו וטבלו לשם בן חורין, אלא ע"כ עובד' דר"א בחול הוה ודו"ק. ודע מצוה דרבים היינו להוציא ידי רבים, אבל מה שעושה כל אחד לבדו לא מיקרי מצוה דרבים (רא"ש פ"ג דמועד קטן), ומשיג בזה על דברי התוס' דהכא ד"ה מצוה עיי"ש (הגרצ"ח):

רש"י ד"ה אמרי לה כי מבדרי. נראין טפי מרובין עכ"ל, וקצת ראי' לדבריהם, ממנחה ששלח יעקב אבינו לעשו, דכתיב (בראשית ל"ב י"ז) ויתן ביד עבדיו עדר יעדר יכבדו וגו', פרש"י כדי להשביע עינו של רשע, ולתוהו על רבוי הדורון עיי"ש:

רש"י ד"ה קטן פורח. שהביא סמנים ולא בא לכלל שניו עכ"ל, ועיין ר' עובדי' (יומא פ"א מ"ז), פרחי כהונה, פי' בחורים שמתחיל שער זקנם לפרוח קרויין פרחי ודו"ק:

תוס' ד"ה אמר ר"ה הלכה כאחרים. והאידנ' וכו' כדי שלא יהא כל א' הולך ובונ' במה לעצמו עכ"ל, פי' שאם היינו פורשי' מהם, היו גם הם פורשים מהציבור לגמרי (עי' מגן אברהם קצ"ט סק"א). ואפשר עוד משום דהאידנ' ליכא ג"כ דין דת"ח:

תוס' ד"ה מצוה דרבים שאני. מכאן קשה (א) להלכות גדולות דפי' וכו' דהכא חזינן דאתי' (ב) תפלה דרבנן וכו' (ג) ומדשבעת ימי המשתה מבטלין אבלות דאוריית' כ"ש יו"ט שני עכ"ל:

א להלכות גדולות דפי' וכו'. דזה ל' הלכות גדולות בה' אבל, והכין אמרו משום גאון, דהיכא דשכיב ליה שיכבא ביו"ט ראשון, או בשני, או בחולא דמועדא, או ביו"ט ראשון של שני יו"ט האחרונים, לא נהג אבילות עד דנפיק יו"ט כולהו, אבל יומא דבתרא דמדרבנן דוא, מסלק סליק לי' למניין שבעה, ואבילות לא נהג כלל, אבל שכיב לי' שיכבא ביום טוב שני של יום טוב האחרון, כיון דעיקר מראר (ל' מרירות) יום ראשון הוא, נהוג ביה אבילות, וסליק למנין שבעה, דהכי אסמיכ' רבנן, דעיקר אבילות מדאוריית' יום ראשון הוא, דכתיב ואכלתי חטאת היום, היום אסור, למחר מותר, וכתיב (עמוס א') ואחריתה כיום מר, וכיון דיום ראשון מדאוריית' ויום אחרון ספיקא דרבנן אתי ספיקא ודאי דיחיד, חאיל על עשה ספיקא דרבים עכ"ל בח"ג. והנה התוס' הביא רק פסוק דעמוס, ועי' בשפ"ח (לעיל ט"ז ע"ב) לרש"י ד"ה קסבר, כתבתי מזה דאבילות יום ראשון דאוריית' עיי"ש:

ב תפלה דרבנן וכו'. עיין רש"י לעיל כ' ע"א ד"ה וחייבין ובשפ"ח שם ורש"י כאן ד"ה מצוה, פי' משום "קדושה שחרר, וגם קדושה זו מדרבנן, עיי"ש בשפ"ח:

ג ומדשבעת ימי המשתה מבטלין אבילות דאוריית' כל שכן יו"ט שני עכ"ל, פי' שבעת ימי המשתה, אף שהיא מקרי מצות דרבים, לפי שרבים משמחים את החתן, והכל מצוה אחת של שמחת נישואין, מכל מקום מצות יום טוב שני דהוה שמחת הרגל, הוה מצוה דרבים טפי, ממצוה דרבים של ז' ימי המשתה, וא"כ אם מפני ז' ימי המשתה מבטלין אבלות דאוריית', כל שכן מפני יו"ט שני, כך למדתי מדברי צל"ח, ועיי"ש פי' אחר דעיקר טעם דנדח' אבלות מפני ז' ימי המשתה, הוא, משום דמשתה דרבנן, היה קודם אבילות דאוריית', וא"כ כל שכן יום טוב שני שהיה ודאי קודם האבילות עיי"ש באריכות:

תוס' ד"ה קטן פורח וכו' ועדיין לא הביא ב' שערות ידועות שאינן גדולות כדי לכוף ראשן לעיקרן שכן הוא שיעורן (נדה נ"ב ע"ב) וכו' וי"ל דהתם מיירי בעשרה והכא מיירי

בשלשה וכו' עכ"ל, וצריך לומר דלא מסתבר לי' להש"ס לתרץ ג"כ ברייתי' דקטן שהביא שתי שערות וכו' בדרך זה, ולומר דרישא דברייתי', קטן שהביא ב' שערות מזמנין עליו, אבל לא הביא לא, היינו לזימון שלשה, והא דתני בסיפא ואין מדקדקין בקטן, מיירי לזימון בעשרה, דתירוץ זה לא מסתבר לי' להש"ס ודו"ק:

דף מח.

ע"א גמר' אביי ורבא הוה יתבי קמי' דרבה וכו'. ובהלכות גדולות גרס, "כי "הא דאביי ורבא וכו'. ודע דבנוסח כתב יד גרס אביי "ורב "ברי' "דר' "חנן הוה יתבי' וכו', וכן כתבו המפרשים בזה, משום דאביי הוה קשיש טובא מרבא, עיי' פסחים ק"ד, ועי' בר"ה י"ח ע"א רבא (רבה) ואביי וכו':

היינו דאמרי אינשי וכו'. מסתבר דרבה אמר כן היינו דאמרי אינשי, ולא המסדר הש"ס:

ואחד אכל ירק. פי' כזית ירק (ש"ע), ועי' בשפ"ח לקמן ע"ב ד"ה אמר:

ינאי מלכא ומלכת' כריכו ריפת' בהדדי. ועוד אחרים היו עמהם, כדמוכח הענין, ולא מנ' להו, משום דלא חשיבי לגבי מלך, וכעין ר"ה כ"ב ע"ב:

כריכו ריפתא בהדדי. עי' בשפ"ח לעיל מ' ע"ב ד"ה כרך:

ומדקטל להו לרבנן לא הוה לי' אינש לברוכי להו. י"ל דכל א' וא' עשה עצמו, כאילו לא ידע לברוכי, שלא יאמר עליו שהוא אחד מרבנן ויהרגהו כעין זה עשו רבנן גבי אחשורוש, (מגילה י"ב ע"ב) ויאמר המלך לחכמים וכו' עיי"ש. ועיין בצל"ח שמיישב, וכי ינאי המלך שעשה עצמו לכה"ג, לא ידע לברוכי בעצמו, או א' מיושבי שלחנו, ומאריך ליישב ע"פ דין עיי"ש:

אשתבע לי וכו' דלא מצערת לי'. בדיוק בקשה דאפילו "לצערתו אסור. ולכאור' האיך סמכו אשבועתי', והא ינאי מלכא דקטל להו רבנן אמרינן מיגו דחשיד אנפשות חשוד אשבועתי', ושמא י"ל דסמכו אשבועתי' וקורבי', שהיה אחי' של מלכתא:

אמר לי' חזית כמה יקרא עבידנ' לך. דהא הושיבתך בין מלכ' למלכתא, ורצה בזה לומר שקיים שבועתו, דלא בלבד דלא מצער לי', אלא אדרב' כמה יקרא עבידנא לך:

לאו את קא מוקרית לי וכו'. בדרך דרש ה"ק כבוד שמכבד לי ב"וד, אינו חשוב בעיני לכלום, ולכך לאו את קא יכלת למוקרת לי, אלא אוריית' היא יכלת למוקרית לי, ואף שקטלת להו לרבנן, אי את חשוב לכלום, וכבוד אוריית' במקומה עומדת והיא קא מוקרת לי:

אמר לה (לדביתהו) חזית דלא מקבלי מרות. מרות ל' אדנות (מפרשים), שהרי כמה רבנן נתקטלו, ואוריית' לא היגן, ולא קא מוקרת להו, ולבסוף הוא אומר אלא אוריית' קא מוקרת לי:

ברוך שאכל ינאי "וחבריו משלו. אמר וחבירו, ולא אמר ועבדיו, י"ל משום דלאו אורח ארעא כלפי שמים. ועיין בתוס' ד"ה תשעה, דמשמע דעובד' דינאי מלכא היה בעשרה עיי"ש, וא"כ הל"ל ברוך "אלקינו שאכל וכו' ודו"ק:

לגרמי' הוא דעביד דהכי א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן. וכעין זה שבת ל"ח ע"ב מ"ק כ"ד ע"ב תענית י"ד ע"ב. לגרמי' פי' לדעת עצמו (רש"י מ"ק כ"ד), והיינו שפרש"י כאן, ואין אדם מוד' לו, דאפילו לר"ג (לעיל מ"ד ע"א במשנה), היינו דוק' בשותה יין בקביעות, כמ"ש התוס' לעיל ל"ז ע"א (הגרש"ש):

מיתיבי רשב"ג אומר וכו' אלא גרוגרת אחת מצטרף. פי' מצטרף וכן מוציא אחרים, וקשי' לתרוייהו לר' אבא דאמר שמעון בן שטח לגרמי' הוא דעבד, דאין אדם מוד' לו, דבשביל כוס א' יכול לברך להם, והא חזינ' דרשב"ג מוד' לו וסובר כותי', ועוד קשי' לר' יוחנן דאמר דאין מוציא עד שאוכל כזית דגן, ומשני אין אצטרופי מצטרף, אבל להוציא אחרים עד שיאכל כזית דגן, עיין בשפ"ח מ"ה ע"א ד"ה מזמנין:

אפילו לא טבל עמהם אלא בציר. ר"ל הירק טבל בציר, והירק והציר שניהם ביחד, היו כזית ומצטרפין (לבושי שרד), אבל הרמב"ם פ"ה מה' ברכות ה"ח כתב, ואכל עמהם ירק או ציר עיי"ש ודו"ק:

ולא אכל עמהם וכו'. או או קתני:

דף מ"ח ע"א רש"י ד"ה לאתויי קטן פורח וכו', ומה הן שנים י"ב שנים ויום א' עכ"ל, כמפורש (אבות פ"ה מכ"א) בן י"ג למצות וכו', ופי' ר' עובדי' מברטנור' דילפינן מדכתיב (במדבר ה') "איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם, וגבי שכם כתיב (בראשית ל"ד) ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי אחי דינה "איש חרבו, ולוי באותו פרק בן י"ג שנה היה, וקרי לי' איש (ועיי"ש בתוס' יו"ט), ובתוס' חדשים בשם תשובת הרא"ש כתב הא דבן י"ג שנה ויום א' בר עונשין, הוא הלכה למשה מסיני, והוא בכלל אמרם רז"ל שיעורן חציצין הלכה כמשה מסיני עיי"ש. והא דפרש"י "ויום "א", כתב בסמ"ע ח"מ סי' ל"ה סק"ב, דיום אחד לאו דוקא, אלא מיד אחר שהוא י"ג שנים שלימות, מיקרי גדול, אבל לא אמרינן ל' יום כשנה חשיב כשנה וכו' (עיין דברי חמודות סי' נ"ד):

רש"י ד"ה מקניה וכו' וקטף הוא שרף האילן כלומר משעה שהוא חונט ויוצא מתוך השרף ניכר אם יהי' טוב עכ"ל, והא דפרש"י (בראשית כ"ה כ"ז) ויגדלו הנערים ויהי עשו

וגו', כ"ז שהיו "קטנים "לא "היו "נכרים "במעשיהם, ואין אדם מדקדק בהם מה טיבם עיי"ש, די"ל דה"ק דלא היו נכרים בקטנותם, משום דאין אדם מדקדק בילד קטן, אבל במבין שרוצה לידע, אפילו מקטנותו בוצין מקטפ' ידיע'. והא דפרש"י וקטף הוא שרף האילן וכו', עי' פרש"י (נדה ח' ע"א) ד"ה קטף, מין אילן ואין עושה פרי, אלא שרף יוצא ונוטף מהן וזה פריו, ועיי"ש בתוס' שכ' ושרף עצמו נקרא קטף על שם העץ ודו"ק:

רש"י ד"ה ואיהו סבר. ר' זירא שהיה קובל ומתחרט וכו' עכ"ל, ממה שפרש"י דר' זירא היה קובל ומתחרט, משמע דרש"י לא היה גורס, "ודאי לא מבעי' לי', ובנוסח כתב יד ג"כ ליתא, ובצל"ח כתב "ודאי הוא ראשי תיבות, "וד' "אכלו "ירק עיי"ש, והריעב"ץ ציין עיין לעיל כ"ה ע"ב עשרה ודאי לא מבעי לי עיי"ש. ודע 'קובל, הוא ל' דברי צעקת (רש"י קידושין נ"ט ע"א ד"ה קבליה):

רש"י ד"ה ינאי מלכא. ממלכי בית חשמונאי היה וכו' עכ"ל, ובשפ"ח לעיל כ"ט ע"א לרש"י ד"ה הוא ינאי שם כתבתי:

רש"י ד"ה סלסלה וכו' סיפ' דקרא וכו' עכ"ל, לישנ' דקרא (משלי ד' ח') סלסלה ותרוממך תכבדך כי תחבקנה. ומפרש"י נראה דלא הוה גורס בגמר', אלא סלסלה ותרוממך וכן הוא הגירס' בנוסח כתב יד, אבל התוס' (בב"ק צ"ב ע"ב) הביאו מקרא דס' בן סירא, דכתיב סלסלה ותרוממך ובין נגידים תושיבך, ואולי דניחא טפי, לפי שדומה להך עובד' דהכא דאותבי' בין דידיה לדידה (ועי' מהרש"א ח"א):

רש"י ד"ה היכי אבריך. ולא נהנתי אומר "נברך שאכל וכו' עכ"ל, ובש"ס איתי' ברוך, ומשמע שפרש"י נקט תחלת דבריו של המברך ודו"ק:

רש"י ד"ה עד שיאכל כזית דגן. ומכי אכל כזית דגן מיהו מפיק וכו' וא"ת בקטן שהגיע לחינוך (דמחויב מדרבנן) הא לא אמר הכי (לעיל כ' ע"ב) י"ל ההוא אפילו מדרבנן לא מחייב אלא עלי' דאבוה הוא דרמי לחנוכי ובעל ה"ג פסק וכו' עכ"ל, ז"ל בעל הלכות גדולות בהלכות ברכות, א"ר חינג' בר יהוד' משמי' דרבא הלכתא עלה והיסב עמהן, אפילו לא אכל עמהון, אלא גרוגרות אחת, ולא שתה עמהון אלא כוס אחד, מצטרף לזמון, ולהוציא רבים ידי חובתן. עד שיאכל כזית דגן, ובד אכיל כזית דגן, מפיק ידי חובה, מאן דאכלו שיעור דרבנן כוותיה, או כזית או כביצה, אבל אינהו אכלי עד שביעה, ואיהו אכל כזית, לא מפיק כזית, שיעור' דאוריית', אלא מברך מאן דאכל ושבע עכ"ל:

תוס' ד"ה ולית הלכתא ככל הני שמעתי'. משמע דקאי נמי אר' יוחנן וכו' (א) אלא קאי אהני שמעתת' דבתר תני' כותי' דישכים וכו' (ב) מיהו תימ' דבבראשית רבה קאמר עלה דריב"ל וכו' ועוד דלא חזינן בשום דוכתי' דמהני (ג) אלא בעובד' דעבור שנה כשעולין

בעלי' בפרקין דר' אליעזר וכו' (ד) ומיהו קאמר בירושלמי וכו' (ה) ומתוך ירושלמי זה פר"י דאין עושין קטן סניף לעשרה לא לתפלה לא לברכת המזון וכו' עכ"ל:

(א) אלא קאי אהני שמעתת' דבתר תני' כותי' דישכים וכו'. ובכל נוסחות שלפנינו לא מייתי ברייתי' תני' כותי' אהא דישכים (מהרש"א):

(ב) מיהו תימ' דבבראשית רבה וכו' עכ"ל. זה ל' בראשית רבה פ' מקין פרשה צ"א, ר' סימון בשם ר"י בן לוי משם רבי אמרי תינוק עושין אותו סניף לי' והא תני אין מדקדקין בקטן, א"ר סימון בשם ריב"ל לב' קטנים נצרכה, אחד ספק, ואחד קטן, עושין את הספק עיקר, ואת הקטן לסניף, תני קטן וס"ת עושין אותו סניף, א"ר יודן כן הוא מתניתין, קטן לספר תורה עושין אותו סניף וכו' ר' יהוד' בן פזאי בשם ר' אמי תשעה נראין כעשרה מזמנין, מאי עביד מסויימין, אלא אפילו קטן ביניהם, ר' ברכי' בשם ר' יעקב בר זבדי בעא קומי ר' יוסף, כשם שעושין אותו סניף לעשרה, כך עושין אותו סניף לג', א"ל הדא הוא, ולא כל שכן, להלן שהוא מזכיר את השם, עושין אותו סניף, כאן שאינו מזכיר את השם, אין עושין אותו סניף, א"ל הדא אמרה עושין אותו סניף בברכת המזון אבל לק"ש ולתפלה אין עושין אותו סניף עד שיביא שתי שערות א"ר אסי זמנין סגיאין אכלית עם ר' תחליפא וזימנין סגיאין אכלית עם ר' חנינא בר סוסי חביבי ולא זמנין עלי עד שהבאתי שתי שערות:

פי' רש"י:

ה"ג א"ר סימון בשם ריב"ל לב' קטנים נצרכה אחד ספק וא' קטן וכו':

מאי עביד ונסויימין. כלומר האיך אפשר לט' שיהיו נראין כי':

אלא אפילו קטן ביניהם. ר"ל אלא קטן ביניהו עשירי מזמנין:

כשם שעושין אותו סניף לי' וכו'. כלומר מה עם תמן שאומר את השם עושין אותו סניף כאן שאין אתה אומר את השם לא כל שכן:

הדא הוא לא כל שכן. כלומר מאי כל שכן הוא זה להלן שהוא מזכיר את השם כלומר ט' שיש שם ג' חבורות שראויין לזימון בלא קטן ואין צריכין לקטן אלא להזכיר את השם לפיכך עושין אותו סניף לי' כאן שאין מזכיר את השם שאינו בא להצטרף להזכרת השם אלא לזימון ג' אין עושין אותו סניף:

הדא אמרה, זאת אומרת עושין אותו סניף לברכת המזון בי' דסגי התם בג' לזימון:

אבל לק"ש ולתפלה. דלא סגי' להוא בפחות מי' אין עושין אותו לסניף:

הכי גרסינן זמנין סגיאין אכלית עם תחליפא אבא עם חביבי וכו':

ודע דהא ענין שהביא התוס' בשם מדרש רבה, הוא ממש סוגי' בירושלמי דפרקין להלכ' ב' עיי"ש:

ג אלא בעובד' דעיבור שנה כשעולין בעלי' בפרקין דר' אליעזר וכו' עכ"ל, דגרסינן בפרקי דרבי אליעזר פרק ח', מעברין את השנה בשלשה, ר' אליעזר אומר בעשרה, שנאמר אלקים ניצב בעדת אל, ואם נתמעטו, מביאין ספר תורה, ופורשין אותו לפניהם, ונעשין כמין גורן עגולה, ויושבין גדול לפי גדלו, וקטן לפי קטנו, ונותנין פניהם למטה לארץ, ופורשין את כפיהן לאביהם שבשמים, וראש הישיבה מזכיר את השם, ושומעים בת קול, שצווחת ואומרת בלשון הזה, ויאמר ה' אל משה ואל אהרן לאמר, החדש הזה לכם, ומעון הדור אין שומעין כלום, אלא כביכול אינו יכול לשכן שכינה ביניהם, ואשריהם העומדין במקום ההוא בשעה ההיא, שנאמר אשרי העם יודעי תרועה ה' באור פניך יהלכון, באור פניו של הקב"ה הן מהלכין עכ"ל. ומה שכ' התוס' והתם נמי לא קאמר אלא ס"ת העשוי בגליון וכו', פי' דמוכח כן מדמזכיר בפרקי דר"א, "ספר "תורה (הרא"ש):

ד ומיהו קאמר בירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכ' ב' ר' יעקב בר אחא בשם ר' יוחנן לעולם אין מזמנין עד שיאכל כזית דגן והתני שנים שאכלו פת וא' ירק מזמנין מתניתה כר"ש בן גמליאל תני קטן וס"ת עושין אותו סניף, אמר ר' יודן כיני מתניתא קטן לס"ת עושין אותו סניף. מאימתי עושין אותו סניף ר' אבינא אמר איתפלגון ר"ה ור' יהוד', תרויהון בשם שמואל, חד אמר כדי שידע טיב ברכה וחרנה אמר שיהא יודע למי הוא מברך, א"ר ניסא כמה זימנין אכלית, עם ד' חלפתא אבא ועם ענינייא בר סיסי חביבי, ולא זמנין עלי עד שהבאתי שתי שערות:

פי' פני משה:

מתניתא כרשב"ג. הך ברייתי' אתי' כרשב"ג דס"ל א' אכל ירק מזמנין:

תני. חדא ברייתא קטן וס"ת עושין אותו סניף ומפרש ר' יודן כיני מתניתא כך צריך להיות בברייתי' קטן לס"ת לקריאת התורה עושין אותו סניף שעולה למנין שבעה:

שיהא יודע טיב ברכה. אע"פ שאינו יודע למי הוא מברך:

ולא זמני עלי עד שהבאתי שתי שערות. עד שהיה ידוע להם שיש בי סמני גדלות ולא רצו לסמוך על הא דלעיל דאין מדקדקין בקטן:

ודע מה שכתבו התוס' ומשם משמע דלהצטרף לזימון לא עבדינן עובדא עד שיביא ב' שערות הא לתפלה עבדי עיי"ש, התוס' הוכיחו כן משום דר' ניסא דבירושלמי רק לזימון אמר, ולא מיירי מדין צירף לתפלה:

ה ומתוך ירושלמי זה פר"י דאין עושין קטן סניף לעשרה לא לתפלה ולא לב"המז וכו'. ר"ל משום דמייתי בירושלמי הא דא"ר יודן, בתר הא דעושין אותו סניף לעשרה] (מהרש"ש). ודע מה שכתבו התוס' ומתוך ירושלמי זה פי' ר"י וכו'] ר"ל אבל הר"י חולק על ר"ת, ועד כאן כתבו התוס' דברי ר"ת, ומכאן והלאה הם דברי הר"י. והנה התוס' כתבו אומר הר"י דגרס התם קטן לס"ת וכו' והוא דברי ר' יודן בירושלמי ודו"ק:

תוס' ד"ה תשעה וכו' והכי הלכת' וכו' שהרי שתי' בכלל אכילה (כדלקמן מ"ט ע"ב) עיי"ש וכו' (א) דהא לעיל נמי מחמרינן טפי בצירוף ג' מעשרה וכו' (ב) ומיהו בירושלמי וכו' (ג) וכן פסק ר"י בתוספת' וכו' (ד) ואין הלכה כיחיד וכו' (ה) ובירושלמי קא"ר יוחנן וכו' עכ"ל:

(**א**) דהא לעיל וכו'. ר"ל (לעיל מ"ז ע"ב), דאריב"ל קטן אין מזמנין, אבל עושין אותו סניף לעשרה, ובתוס' ד"ה קטן בסוף דבריהם עיי"ש, ועי' בשפ"ח לגמר' שם בד"ה הוא דאמר כריב"ל ושם מבואר קצת:

ב ומיהו בירושלמי וכו' עכ"ל, העתקתי בשפ"ח לעיל תוס' ד"ה ולית הלכת' אות ד' עיי"ש:

ג וכן פסק ר"י בתוספת'. ובמהרש"א מגיה בתוספת, ובדפוס ווילנא גרס "בתוספתו, וכן מצאתי בתוס' ר"י מסיד ז"ל וגם ה"ר יוסף כתב בתוספותיו עיי"ש, ולזה מסכים מה שכתבתי בשפ"ח, לתוס' (לעיל ג' ע"ב) ד"ה אין הבור, מבעל דקדוקי סופרים עיי"ש:

ד ואין הלכה כיחיד וכו'. ר"ל כיחיד במקום רבים, כדלעיל ט' ע"א ודף ל"ז ע"א "דרבן "גמליאל שנה כן לתלמידיו עיי"ש:

ה ובירושלמי קא"ר יוחנן וכו'. היינו מימר' ר' יעקב בר אחא בשם ר' יוחנן שהעתקתי בתוס' ד"ה ולית הלכת':

תוס' ד"ה עד שיאכל וכו' ובה"ג פי' וכו' והיינו טעמ' דכל ישראל ערבין זה בזה (שבועות ל"ט ע"א) וכו' עכ"ל, דברי בה"ג העתקתי בשפ"ח לרש"י ד"ה עד:

דף מח:

ע"ב גמר' אלא גרוגרת אחת וכו'. גרוגרות היינו תאנה יבשה. ודע דגרוגרות יתירה מכזית (פר"ח אור"ח תפ"ו), והגר"א ווילנא ז"ל כתב שם גרוגרת פחותה מכזית (ועיין הגהת הגצ"ח ז"ל):

אמר ר' חנא בר יהוד' משמי' דרבא הלכת' אכל עלה ירק ושתה כוס יין מצטרף וכו'. סמך הש"ס כאן שתי מימרות דר' חנא בר יהוד', ובתחלה אמר דבטבל בציר, או אכל גרוגרת מצטרף, ואח"כ אמר בעלה של ירק ובכוס יין מצטרף. ולפ"ז הוי לן למיגרס ואמר

ר' חנא וכו' ודו"ק. ועלה של ירק דהכא, פי' הגר"א מווילנא ז"ל בסי' קצ"ז סק"ב, אפילו פחות מכזית, ועי' בשפ"ח לעיל ע"א ד"ה וא':

ושתה כוס יין וכו'. וכן שאר משקים, חוץ ממים משום דלא זיינ' (ש"ע), ומגן אברהם ס"ל אפילו במים מצטרף לעשרה (סי' קצ"ז סק"ו):

משה תיקן לישראל ברכת הזן בשעה שירד להם מן. פי' נוסח ומטבע ברכת הזן תקן משה, וכן יהושע ודוד ושלמה, דהא הברכה גופא דאוריית' היא (ב"י בשם תשובת הרשב"א סי' קפ"ז). ודע דמאחר שהמן התחיל לירד בט"ז באייר כדאית' (קידושין ל"ח ע"א), א"כ משמע דעוד קודם מתן תורה תיקן משה ברכת הזן (ועיין במעדני יו"ט בסוף דבריו סי' ע') ודו"ק. ואפשר שמשה תיקן כן לשבח והודי', לפי שהמן ירד בזכות משה כדאית' במדרש. וצריך לומר דלא על המן בלבד תיקן, אלא לדורות ג"כ תיקן, ויש בזה מוסר לדורות, להזכירם לת"ת במן, וכמו שפרש"י בצנצנת המן (שמות ט"ז ל"ב) עיי"ש:

דוד ושלמה תקנו בונה ירושלים. לאו למימר' שלא ברכו אותם, עד שבאו דוד ושלמה, דהא דריש להו כולהו מקרא, אלא הם תקנו המטבע והנוסח, לפי מה שנתוסף טובה לישראל, דודאי קודם הכיבוש ובנין הארץ, לא אמרו כמו אחר הכיבוש והבנין, כמו שאין אנו אומרים מטבע שטבעו דוד ושלמה, שאנו מבקשין להחזיר המלכות ולבנות הבית, והם היו מבקשין, להמשיל שלות הארץ והמלכות והבית (רא"ש וטור קפ"ח). וראי' לדבר י"ל מדוד ושלמה גופא, דהא שלמה הוסיף על הבית הגדול והקדוש, מה שלא היה דוד אומר. וכמו שאית' כאן בענין בר"המז, כך מסתבר בענין תפילת המוספין שהתפללו בב"המק:

דוד תקן על ישראל עמך ועל ירושלים עירך וכו'. ועי' בכסף משנה פ"ב מה' ברכות ה"א, דעל מלכות בית דוד משיחך נביאים תקנו עיי"ש, ועל ציון משכן כבודך, וכן ברכת זימון, אינו מפורש מאן תיקן, וסיום בונה ירושלים, מסתבר שדוד תיקן. הטוב והמטיב ביבנה תקנוהו, פי' חכמי המשנה תקנו כן ביבנה (רמב"ם שם):

כנגד הרוגי ביתר. עיין (גיטין נ"ז ע"א) אשקא דריספק חריב ביתר וכו', ובאותו זמן היו החכמים ביבנה כדאית' (שם נ"ו ע"ב) דא"ל ר"י בן זכאי לאספיינוס קיסר, תן לי יבנה וחכמיה:

אותו יום שנתנו הרוגי ביתר לקבורה. והוא ט"ו באב (תענית ל"א). והענין שנתנו הרוגי ביתר לקבורה, שלא הניחם האויב לקברם, הוא בירושלמי תענית פרק בתרא, ובמדרש איכ' רבתי א' סי' ע"א, על פסוק ולא חמל ה' (הגהת הגאונים ז"ל):

הטוב והמטיב הטוב שלא הסריחו והמטיב שנתנו לקבורה. ולפי דברי הש"ע אור"ח קע"ה ס"ד, דאין לברך הטוב והמטיב, אא"כ יש אחר עמו, דהכי משמע הטוב לו, והמטיב לחבירו עיי"ש, י"ל לכן שייך ברכת הטוב והמטיב לקבורת הרוגי ביתר, דהוי כעין שפרש"י (לקמן נ"ט ע"ב) ד"ה ה"ג גבי גשמים, בדאית לי' ארעא, טובה שיש לו שותפות בה היא, שאחרים שותפים עמו בטובה, עיי"ש, כן הכי נמי בענין קבורת ביתר כ"ע שותפים בטובה זו. א"נ דהא הקבורה היא יקרא "דחיי ויקרא דשכבי, יקרא דחיי, דהא מי שאמר אל תקברוהו, אין שומעין לו, דבזיוני דכולהו חיי הוא (טור יור"ד שמ"ח), ויקרא דשכיבי (כדלעיל ח' ע"א) לעת מצוא זו קבור, דכתיב השמחים עלי גיל וכו' עיי"ש, ולפי"ז היינו דקאמר הטוב שלא הסריחו, זה יקרא דחיי, והמטיב שנתנו לקבורה, זה יקרא דשכיבי. והא דקבעוהו בבר"המז, ועוד למה סמכוה לבונה ירושלים, מפורש בראי"ש דפרקין סי' כ"ב בשם הירושלמי ועיי"ש בשפ"ח:

ובשבת מתחיל בנחמה וכו'. ה"ה יו"ט ור"ח. וברמב"ם נקט בשבתות וביו"ט בהדדי עיי"ש, ובש"ע קפ"ח ס"ה, נקט שבת בפני עצמו, ויו"ט וח"המ ור"ח בפני עצמו, וי"ל משום דבשבת אומר "רצה, ויו"ט וח"המ ור"ח אומר "יעלה "ויבוא:

ואומר קדושת היום. רצה והחליצנו הוא מעין נחמה, כמו שהוא נוסחת יעלה ויבא בר"ח וביו"ט (מעדני יו"ט):

רצה לאומרה בנחמה אמרה בברכת הארץ אמרה בברכה שתקנו ביבנה אמרה. בתחלה נקט "כתקנתו, ואח"כ "להקדימ', ואח"כ "לאחרה. ודע דר"א לא אמר רצה בברכת הזן אומרה, ואפשר דדוק' בברכת הארץ ס"ל לר"א דיכול לכוללה, לפי שהיא דומית לבנין ירושלים, כרש"י (לעיל ס"ז ע"א) ד"ה וכוללן, ועיין שם בשפ"ח לעיל לתוס' ד"ה וחותם ודו"ק:

וחכ"א אינ' אומרה אלא בנחמה בלבד. והטעם מפורש בירושלמי בפ' תפלת השחר אמר ר' מנא לר' אבדימי כל דבר שהוא להבא, אומרה בעבודה, וכל דבר שהוא לשעבר, אומר בהודאה, ומתניתן אמרה כן נותן הודאה למה שעבר וצועק על העתיד לבוא, וכתב בתוספת הרא"ש ז"ל הלכך אומר רצה והחליצנו בברכת רחם, שהוא להבא, וכן יעלה ויבוא, אבל על הניסים, אומר בברכת נודה לך, שהם לשעבר, וכן בתפלה יעלה ויבא ברצה, ונחם בבונה ירושלים, וענינו בשומע תפלה, ועל הניסים בהודאה:

ואכלת ושבעת וברכת זו ברכת הזן את ה"א זו ברכת הזמון. ובהגהת הש"ס גרס ואכלת ושבעת וברכת זו ברכת הזימון את ה"א זו ברכת הזן וכן הגירס' בירושלמי ובתוספתא, ויש קצת ראי' לפי שברכת הזימון, כשאין שם עשרה אין בה הזכרת השם ומלכות וא"כ

שפיר מרומז ושבעת וברכת, זו ברכת זימון, את ה"א זו ברכת הזן, שצריך הזכרת שם ומלכות אפילו ביחיד, וכוונתי קצת לדברי הצל"ח עיי"ש:

הטובה זו בונה ירושלים וכן הוא אומר ההר הטוב הזה והלבנון. לישנ' דקרא (דברים ג' כ"ה) אעברה נא ואראה את הארץ הטובה אשר בעבר הירדן ההר הטוב הזה והלבנון, ופרש"י ההר הטוב הזה, זו ירושלים, והלבנון זה ב"המק (עיין יומא ל"ט ע"ב):

לפניו מנין ת"ל אשר נתן לך משנתן לך. ר"ל כשבא ליהנות ממנו, שאז הוה אשר דנתן "לך, אבל כ"ז שאינו בא ליהנות ממנו, אפילו מונח בקופס', אינו נקרא אשר נתן לך, דביוד אינו יודע מה יולד יום:

הרי הוא אומר כבואכם העיר וגו'. בענין כשהלך שאול עם אחד מהנערים, לבקש את האתונות שנאבדו לאביו, והלך לשאול עליהם אצל שמואל הנביא בארץ צוף, וכשעלו במעלה העיר, מצאו נערות יוצאות לשאוב מים, ויאמרו להן שאול ואנשיו, היש בזה הרואה, דהיינו הנביא, על זה השיבו הנערות, כבואכם העיר וגו' עיי"ש. ור' נתן דרש רק מסיפ' דקרא, כי הוא יברך הזבח אחרי כן יאכלו הקרואים, ואפ"ה הביא כל הפסוק, משום דרוצה לפרש וכל כך למה וכו':

כי הוא יברך הזבח וגו'. עי' צל"ח, ומשמע כאן שהיה שמואל אוכל בזבח משל אחרים, (ולעיל י' ע"ב) אית' שכל מקום שהלך שם ביתו עמו ודו"ק:

לפי שנשים דברניות הן. כדאית' (קידושין מ"ט ע"ב) י' קבין שיחה ירדו לעולם ט' נטלו נשים עיי"ש. א"נ לאו לגנאי לנשים מתרץ הש"ס, אלא הכי קאמר מאחר שאין עליהם מצות ת"ת, אין צריכי' לשמור פיהם כ"כ, ומותר להן להיות דברניות, ולהוסיף בדברים, משא"כ אנשים שצריכים לשעור ביותר מדיבור לבטלה, כעין דאית' בירושלמי ברכות פ"א להלכ' ב', ארשב"י אלו הוינא קאים על טורא דסיני, בשעתא דאיתיהיב תורה לישראל, הוינא מתבעי קומי רחמנא, דיתברי לב"נ תרין פומין, חד דהוה לעי באוריית' וחד דעבד לי' כל צורכי', חזר ואמר, ומה אין חד, לית עלמא יכיל קאים בי', מן דילטוריא דילי אילו הוו תרין עאכ"וכ, וכן מפרש באגדת שמואל הא דאמר שמואל, כדי להסתכל ביפיו של שאול, דלא משום מחשבת זנות עשו כן, דלאו לגנאי נאמר (עי' במהרש"א):

כדי להסתכל ביפיו של שאול דכתיב משכמו וגו'. בהאי ענין שנאבדו האתונות של אבי שאול כתיב (שמואל א' ט' ב') ויהי איש מבנימין ושמו קיש בן אביאל וגו', ולו היה בן ושמו שאול בחור וטוב מואין "איש "ישראל "טוב "ממנו משכמו ומעלה גבוה מכל העם: וממה שהעתקתי, מוכח דברישא דקרא מפורש יותר מיפיו וטובו של שאול, והש"ס הביא רק מסיפ' דקרא ודו"ק:

לפי שאין "מלכות נוגע בחברת' אפילו כמלא נימא. וכן ביחיד אין אדם נוגע במה שמוכן לחבירו, וא"כ לא יהי' מלכות פחות מיחיד. ומכאן י"ל (בראשית כ"ה כ"ו) וידו אוחזת בעקב עשו, ופרש"י סימן שאין עשו מספיק לגמור מלכותו עד שזה עומד ונוטלה הימנו עיי"ש, ולפי"ז הרבותא היא, אע"ג דכלל הוא, שאין מלכות נוגע בחברת' כמלא נימא, אבל כאן וידו אוחזת בעקב עשו, וכפרש"י שיעקב יהי' נוגע במלכות עשו. "נימא. פי' שער:

ברכת התורה מנין "א"ר "ישמעאל ק"וח וכו' ר' חייא ב"נ תלמידו של ר' ישמעאל אומר "משום "ר' "ישמעאל אינו צריך וכו'. ואין לדקדק האיך קאמר אינו צריך, דפירשו א"צ לק"וח זה, מאחר דרק ר' ישמעאל איהו בעצמו בלבד אמר למילף מק"וח, א"כ איך קאמר על עצמו אינו צריך לק"וח, אלא יליף לה מג"ש, די"ל דג"ש שבא לפרש הקרא, הוי כקרא, כדאית' בס' כנסת הגדולה, בכללי גזר' שוה. ובתוספתא ברכות פ"ו אית' סתם, ולא הוזכר שם ר' ישמעאל עיי"ש, ובס' דקדוקי סופרים הגירס' תלמידו של ר' שמעון:

ת"ל אשר נתן לך ה' אלקיך דיינך בכל דין שדנך וכו'. ודרש כן מדכתיב "ה' "אלקיך, ב' השמות, הרחמים והדין (מהרש"א). א"נ י"ל דבתורה אור לא ציין מקום מקרא זה, והנה ל' זה לא כתיב אלא (דברים כ"ו י"ב) ושמחת בכל הטוב אשר נתן לך ה' אלקיך ולביתך וכו', ועוד (שם כ"ח נ"ג) ואכלת פרי בטנך בשר בניך ובנותיך אשר נתן לך ה' אלקיך וגו', ולפי"ז י"ל היינו שדרש דיינך בכל דין שדנך, בין במדה טובה, כונתו (לדברים כ"ו י"א), בין במדה פורעניות, כונתו (לשם כ"ח נ"ג) ועיין מהרש"א לרש"י ד"ה בין מדה טובה, ולדבריו ז"ל ראי' ממה שכתבתי כאן. ודע דהב"ח גורס אשר דיינך וכו':

דיינך בכל דין שדנך וכו'. ר"ל דהא האדם נידן כפי מעשיו, וא"כ "דיינך דייק', אתה עשית כביכול לדיינך בכל דין שדנך, בין במדה טובה, בין במדה פורעניות:

ארץ חמדה, פי' לפי שראה יהושע את משה רבינו שחמד ליכנס לארץ, והתפלל עליה, וגם אבות העולם חמדו ליכנס, ולהקבר שם, וכיון שזכה הוא ליכנס שם, תיקן בברכת הארץ, "ארץ "חמדה (ב"י קפ"ז). וטעם אמירת ארץ "טובה ורחבה, כתבו תר"י לפי שא"י נשתבח בזה הלשון (שמות ג' ח') עיי"ש:

צריך שיזכיר בה "ברית וכו' צריך שיזכיר בה אתורה וכו'. לפי מה שמסיק הש"ס לקמן מ"ט ע"ב, כל שלא אמר ברית ותורה בברכת הארץ לא יצא ידי חובתו, י"ל הך צריך שיזכור שאמר הכא, ר"ל צריך ואין לו תקנה עד שיחזור, כמו (בגיטין ט"ו ע"א) עיי"ש, ולפי"ז י"ל דכך הפי' ג"כ בדברי הרמב"ם פ"ב מה' ברכות ה"ג, דכתב צריך להזכיר ברית ותורה וכו', ר"ל צריך ואין לו תקנה, שאם לא הזכיר לא יצא ידי חובתו, דשם בה' גירושין

פ"ז ה"ה, ג"כ צריך ואין לו תקנה קאמר, ומיושב בזה קו' הלחם משנה שם, שהקשה למה לא כתב הרמב"ם כל שלא אמר ברית ותורה בברכת הארץ לא יצא ידי חובתו עיי"ש. ועוד יש ליישב דהנה ז"ל הרמב"ם בפ"ה מה' ברכות ה"א, נשים ועבדים חייבים בברכת המזון, וספק יש בדבר אם הם חייבי' מן התורה, לפי שאין קבוע לה זמן, או אינם חייבי' מן התורה, לפיכך אין מוציאי' י"ח את הגדולים וכו' עיי"ש, ולכאור' יש לדייק בדברי הרמב"ם שכ' סתם, או "אינם "חייבי' "מן "התורה, ולא פי' בטעם הפטור, כמו שפי' הטעם החיוב, לפי שאין קבוע לה זמן, וי"ל הנה (לעיל דף כ' ע"ב) תוס' ד"ה נשים, פליגי רש"י ותוס', רש"י ס"ל דדילמ' נשים פטורות מבהמ"ז, משום דכתיב על הארץ הטובה אשר נתן לך, ונשים לא נטלו חלק בארץ, ותוס' חולקי' וכתבו משום דכתיב על בריתך שחתמת בבשרינו ועל תורתך שלמדתנו, ונשים ליתנהו לא בברית ולא בתורה, ואמרינן לקמן דף מ"ט מי שלא אמר ברית ותורה בב"המז לא יצא ידי חובתו עיי"ש, ולפי"ז י"ל מדלא פירש הרמב"ם הטעם דפטור, דרמב"ם ס"ל כשיטות התוס', דטעמ' הפטור הוא משום דליתנהו לא בברית ולא בתורה, ואנן פסקינן כל שלא אמר ברית ותורה לא יצא י"ח, ולפי"ז מיושב קו' הלחם משנה, דרמב"ם סמך בפ"ב מה' ברכות ה"ג, על מה שכתב בפ"ה ה"א וכמו שכתבנו:

דף מ"ח ע"ב רש"י ד"ה ובשבת מתחיל בנחמ'. כלומר (א) אינו צריך לא לסיים ולא להתחיל בשל שבת אלא מתחיל ומסיים בנחמה (ב) בנין ירושלים קרי נחמה (ג) כל היכי דמתחיל בין רחם בין נחמנו עכ"ל:

א אינו צריך לא "לסיים ולא להתחיל. מסתבר לגרוס לא "להתחיל ולא "לסיים ודו"ק:

ב בנין ירושלים קרי נחמ'. והיינו דמסיים בט' באב, בברכת ולירושלים עירך, בא"י מנחם ציון ובונה ירושלים, דלפרש"י כאן לא הוה חתימה בתרתי, דבנין ירושלים היינו נחמת ציון, וכמו שפרז"ל "בונה "ירושלים "ה' ואח"כ נדחי "ישראל "יכנס:

ג כל היכי דמתחיל בין רחם בין נחמנו. פי' לפי שיש נוסח שפותח בה רחם ה' אלקינו, ויש נוסח שפותח בה נחמנו ה' אלקינו, לכן פרש"י, כל היכי דמתחיל בחול בין רחם בין נחמנו, אין לשנות בשבת, אלא בין בשבת בין בחול יאמר בפתיחתה ובחתימתה נוסח אחת וקדושת היום מזכיר רק באמצעה (מש"ע קפ"ח ס"ד) ועיין בשפ"ח לתוס' ד"ה מתחיל:

רש"י ד"ה בברכה "שתקנו "חכמים. בהטוב והמטיב עכ"ל, ואפשר שר"א נקט ל' זה, לאשמעינן אפילו בברכה שתקנו חכמים ביבנה, אומר קדושת היום, אם רצה:

רש"י ד"ה איכ' ביניהו דיעבד. לרבנן בתראי מהדרי לי' עכ"ל, וג' מחלוקת בדבר, ת"ק סבר לכתחלה צריך להזכיר קדושת היום בנחמ', ובדיעבד יוצא בהטוב והמטיב, אבל בברכת הארץ לא, ור"א ס"ל אפילו בברכת הארץ יזכיר לכתחלה, ורבנן סברי אפילו בדיעבד אין יוצא בהטוב והמטיב, כל שכן בברכת הארץ דלא. ועי' בש"ע קפ"ח ס"ו, כשלא נזכר עד שהתחיל בהטוב המטיב, צריך לחזור לראש בר"המז, אבל נזכר שלא הזכיר של שבת קודם שהתחיל בהטוב ומטיב אומר שם בא"י אמ"ה שנתן שבתות למנוחה וכו' עיי"ש:

רש"י ד"ה וברך את לחמך. ברך על לחמך עכ"ל, ר"ל מדהוי לי' למיכתב "ויברך את לחמך, או "וברכתי את לחמך, כמו בסיפ' דקרא והסרותי, לכן אל תקרי ובירך את לחמך בצר"י, אלא וברך בשו"א, ועל כמו את, פי' דהוו ציו' על האדם לברך, כמו רישא דקרא ועבדתם את ה' אלקיכם דהוי ג"כ ציוה (יעיין במהרש"א):

רש"י ד"ה כי הוא יברך הזבח וגו'. ואז למדך שטעון לברך לפני אכילה על הזבח הוא אומר ברוך אשר קדשנו וצונו וכו' (ב) והיכן ציונו והבשר תאכל עכ"ל:

(א) למדך שטעון לברך לפני אכילה וכו'. וכבר הקשו במפרשים, דאין מכאן ראי' אלא לברכת המצות, אבל לברכת הנהנין לפניו מנין עיי"ש, ובצל"ח תירץ דדייק מדאמרו כי הוא יברך הזבח, ולא אמרו סתם כי הוא יברך, מכלל דאיכ' ברכה אחרת שאינו ברכת הזבח, והוא ברכת הלחם וכו' עיי"ש, ועי' בפני יהושע:

ב והיכן ציונו והבשר תאכל (דברים י"ב) עכ"ל, אבל הא דכתיב בתודה (ויקרא ז' ט"ו) ביום קרבנו יאכל, וביום הקריבו את זבחו יאכל וממחרת דכתיב בשלמים, י"ל לא נאמרו בל' ציווי על האדם, כי אם על הבשר יאכל, שהוא מותר באכילה, אבל בדברים כתיב "והבשר "תאכל, מדבר לנוכח עם האדם שתאכל הבשר (צל"ח):

רש"י ד"ה שאין מלכות וכו'. לפי וכו' ושאול היה נוטל את השררה משדבר שמואל אליו וכו' עכ"ל, כך נראה מלשון הפסוק (שמואל א' ט' ט"ו) וה' גלה את אוזן שמואל יום אחד לפני בוא שאול לאמר, "כעת "מחר אשלח אליך איש מארץ בנימין ומשחתו לנגיד על עמי ישראל והושיע את עמי מיד פלשתים וגו' (ועיי"ש רש"י פסוק י', ולמי כל חמדת ישראל, פרש"י כאן מרמז שמואל לשאול דבר המלוכה, ואע"ג דמשיחה בפך השמן לא היה באותו יום כמפורש שם) ודו"ק:

רש"י ד"ה בין במדה טובה. והתורה מדה טובה היא עכ"ל, פי' דר' מאיר קאי אברכת התורה דקיימינן ביה לעיל מיני', וקאמר ר"מ מנין שמברכין ברכת התורה, פי' אף על הרעה ופורענות וקללות שנכתבו בתורה, ויליף מה' אלקיך וכו', דבין מידת פורעניות,

בין במדה טובה. ומה שפרש"י בין במדה טובה והתורה מדה טוב' היא, לאו דוק' בברכות שנאמרו בתורה, אלא דכולה מדה טובה היא מהרש"א) ועי' בחידושי אגדה:

רש"י ד"ה ומלכות בית דוד בבונ' ירושלים. שעל ידו נתקדשה ירושלים עכ"ל, ואין להקשות דקדושה ראשונה של ירושלים דקידשה לשעתה ולע"ל, שלמה המלך הוא דקידש, ולא דוד המלך, כמפורש ברמב"ם בפ"ג מה' בית הבחירה הי"ד עיי"ש, די"ל דמ"מ נתיחס' מנוחה ונחלה דירושלים בתר דוד המלך, וראי' מפסוק (דברי הימים א' י"ז ט') עיי"ש, וכן נתיחס בית המקדש בתר דוד, וראי' לדברי מרמב"ם בה' בית הבחירה פ"א ה"ג, דז"ל כיון שנבנה המקדש בירושלים, נאסרו כל המקומות כולן, לבנות בהן בית לה', ולהקריב בהן קרבן, ואין שם בית לדורי הדורות, אלא בירושלים בלבד ובהר המורי', שבה נאמר (ד"ה א' כ"ב א') ויאמר דוד זה הוא בית ה' האלקים וזה מזבח לעולה לישראל עכ"ל, וכן מפורש רש"י לעיל י"א ע"א ד"ה מואב ודו"ק:

רש"י ד"ה וצריך שיזכיר בה אתורה. שאף בזכות התורה "והמצוה ירשו את הארץ שנאמר וכו' עכ"ל, רש"י נקט "התורה והמצוה, י"ל לפי שבקרא כתיב המצוה, דכתיב (דברים ח' א') כל המצוה אשר אנכי מצוך היום תשמרון לעשות למען תחיון ורביתם ובאתם וירשתם את הארץ אשר נשבע ה' לאבותיכם ודו"ק:

רש"י ד"ה תורה נתנה בג' בריתות. בג' מקומות נתנה תורה לישראל (א) בסיני באוהל מועד ובהר גריזים ובערבות מואב (ב) ובכל אחד נכרתה ברית (ג) כדתני' ארור בכלל וארור בפרט שנאמר וכו' וכתיב ושמרתם וכו' עכ"ל:

(**א**) בסיני באוהל מועד ובהר גריזים ובערבות מואב. מסורס הוא ל' רש"י, וצ"ל בערבות מואב קודם בהר גריזים, וסיני ואוהל מועד חדא מילתא היא, שבשנה אחת היה (מעדני יו"ט), ופרש"י בסיני באהל מועד מוכח כן. מדלא פרש"י בסיני ובאוהל מועד וכו'. ועיין בשל"ה דף קל"א ע"א כתב וז"ל, כתבו חכמז"ל התורה נתנה ג' פעמים, ראשון בהר סיני, פעם שנית באוהל מועד, שלישית באר היטב, מש"הכ אנו קורין כל פסוק ב' פעמים תורה, והג' תרגום כנגד באר היטב עכ"ל ודו"ק:

ב ובכל אחד נכרתה ברית. פי' ברית דסיני ודערבות מואב, שניהם מפורשים בפסוק דכתיב אחר ברכות וקללות של פ' כי תבוא (דברים כ"ח ס"ט) אלה דברי הברית אשר ציוה ה' את משה לכרות את בני ישראל בארץ מואב מלבד הברית אשר כרת אתם בחורב, ור"ל סיפ' דקרא מלבד הברית אשר כרת אתם בחורב, קאי על ברכות וקללות דכתובים בפ' בחוקותי, והם נאמרו בסיני, ורישא דקרא מפורש דבערבות מואב קאי, וברית דבהר גריזים, לא איצטריך לאתויי קרא דעלה קאי ובה איירי הפרשה שם בפ' כי תבוא. ודע

דהתם במס' סוטה ל"ז ע"א, פרש"י ושמרתם את דברי הברית לא גרסי' הכא עיי"ש, וכאן פרש"י וגרס וכתיב (דברים כ"ט ח') ושמרתם את דברי הברית וגו', דמשמע דגרסינן לי' הכא וקאי אברית דהר גריזים ודו"ק:

ג ארור בכלל וארור בפרט. פי' כל הברכות והקללות, נאמרו בהר גריזים ובהר עיבל, בכלל ובפרט, ברוך אשר יקים את דברי התורה הזאת, ארור אשר לא יקים וגו', הרי בכלל, וכל אחד ואחד בפרט, ברוך וארור, ברוך אשר לא יעשה פסל ומסכה, ארור אשר יעשה פסל ומסכה, וכן כולם (רש"י סוטה ל"ז ע"א), ועיי"ש ת"ר ברוך בכלל ברוך בפרט וכן בסיני וכן בערבות מואב וכו' עיי"ש בפרש"י, ומשם עיקר הראי' ודו"ק:

תוס' ד"ה מתחיל בנחמה. פי' בקונטרס וכו' (א) ויש שמתחילין בנחמנו וכו' ואין להקפיד וכו' (ב) כדאמר בירושלמי וכו' עכ"ל:

(**א**) ויש שמתחילין בנחמנו וכו'. זה ל' הרי"ף, בשבת מתחיל בנחמה וסיים בנחמה, ואומר קדושת היום באמצע, מתחיל בנחמה, שאומר נחמנו ה' אלקינו בבנין עירך, ומסיים בנחמה, שאומר והעלנו לתוכה ונחמנו בה כי אתה הוא בעל הנחמות ברוך אתה ה' מנחם עמו ישראל בבנין ירושלים עכ"ל, ועיין בראש"ש:

ב כדאמר בירושלמי וכו'. דגרסינן בירושלמי שבת פרק אלו קשרים להלכה ג', תני אסור לתבוע צרכיו בשבת ר' זעירא שאל ר' חייא בר בא מהו מימר רעינו פרנסינו א"ל תופס ברכות כך הוא:

פי' פני משה:

אסור לתבוע צרכיו בשבת. לפי שמכלל עונג שבת הוא שיחשוב האדם כאילו כל מלאכתו עשוי והשואל צרכיו הוא מראה בהיפך וגם מביא דאגה בלבו (והיינו שכתבו התוס' וא"א תחנונים בשבת):

רעינו פרנסינו. בברכת המזון בברכת הארץ מי הוי כשואל צרכיו:

א"ל תופס ברכות. נוסח הברכה כך הוא ואין לשנות מחול לשבת שלא יתבלבל בברכתו:

וביתר ביאור מבואר בטור וב"י אור"ח סי' תר"ב, בענין אי אמרינן סליחות ותחנונים בשבת שבין ר"ה ליו"כ, שבספרד נוהגין כן אפילו בשבת עיי"ש:

תוס' ד"ה ברית ותורה. א"צ להזכיר ברית ותורה וחיים ומזון וכו' והגמר' לסימנא בעלמא נקטיה עכ"ל, ז"ל הטור אור"ח סי' קפ"ז, יש נוהגין לומר על שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה טובה ורחבה ברית ותורה חיים ומזון, ועל שהוצאתנו מא"מ, ופדיתנו מב"ע, ועל בריתך שחתמת בבשרינו, ועל תורתך שלמדתנו וכו', וא"א הרא"ש ז"ל לא היה אומר, אלא על שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה טובה ורחבה, ועל שהוצאתנו מא"מ, שהרי אומר

אח"כ, על בריתך שחתמת בבשרינו, ועל תורתך שלמדתנו, ודי בפעם אחת עכ"ל, וכתב ב"י בשם המרדכי, הא דאית' בגמר' צריך שיזכיר בה ברית ותורה, לא רצה התלמוד לומר, שיזכיר התיבות ממש, אלא מעניינים, שעל בריתך, היינו ברית, ועל תורתך, היינו תורה עיי"ש. ובמה שהעתקתי מבוארים דברי התוס' כאן:

דף מט.

ע"א גמר' והפוחת לא יפחות מאחד וכו'. פי' והפוחת מלומר הודאה תחילה וסוף, לא יפחות מא', דיאמר הודאה אחת לכל הפחות, או תחילה או סוף (לחם משנה):

וכל החותם מנחיל ארצות בברכת הארץ ומושיע לישראל בבונ' ירושלים ה"ז בור. או או קתני, והטעם משום שגם לאוה"ע הנחיל ארצות, רק צריך להזכיר א"י בפרטות (ב"י סי' קפ"ז):

הרי זה בור. מדקתני ברישא הרי זה בור, ובסיפא תני לא יצא ידי חובתו, משמע דברישא אפ"ה יצא ידי חובתו, אלא דהוי בור ודו"ק:

דא"ר אילעא א"ר יעקב בר אחא משום רבינו וכו'. הנה (לעיל כ"ב ע"א) א"ר אילעא א"ר יעקב בר אחא משום רבינו, פרש"י משום רבינו, "רב עיי"ש. ולכאור' כאן ג"כ משמע משום "רבינו, היינו "רב, וא"כ יש לדייק כאן אמר כל שלא הזכיר "ברית "ותורה ומלכות "לא "יצא, ולקמן אית' א"ר חננאל אמר "רב לא אמר ברית ותורה ומלכות "יצא עיי"ש, ודוחק לומר דאמוראי נינהו אליב' דרב ודו"ק:

מקדש ישראל והזמנים וכו' מקדש ישראל ור"ח וכו'. והא דלא פי' ג"כ מקדש ישראל ויום הזכרון, ומקדש ישראל ויום הכפורים, י"ל דהוי בכלל מקדש ישראל והזמנים. וכשאני לעצמי יגעתי ליתן טעם למה באמת לא תקנו לחתום בכל יו"ט, מה שהוא, כמו שתקנו בר"ה יום הזכרון, וביו"כ ויום הכיפורים, כך הל"ל בפסח מקדש ישראל וחג המצות, ובעצרת מקדש ישראל וחג השבועות, ובסוכות מקדש ישראל וחג הסוכות. ועוד נסתפקתי לדינא אם סיים בר"ה וביו"כ, מקדש ישראל והזמנים, אי יצא או לא ודו"ק:

אימתי בונה ירושלים ה' בזמן שנדחי ישראל יכנס. שהרי לא לערביים הללו בונה ירושלים ה', אלא לכנס בתוכה נדחי ישראל ודו"ק:

מאי האי. ר"ל איזה מעשה בא לידך, שטעית, עד שאמרת ברכת מזונה לא למדת:

וזקפי' ר' ששת לקועיה עלי כחויא. פי' כנחש הזה שהוא זוקף עצמו, ומגביה הראש תחלה ונזקף מעט מעט (רש"י לעיל י"ב ע"ב). והנה לעיל ג"כ בדר' ששת אית' כן עיי"ש:

ברית לפי שאינה בנשים וכו'. ואפילו לבנה אינה מצווה למול (קדושין כ"ט ע"א), וכן בתורה אינה חייבת האשה ללמד לבנה תורה, אלא אם עוזרת לבנה או לבעלה שיעסקו

בתורה, חולקת שכר בהדייהו (רמ"א יור"ד מ"ו ס"ו) **ומלכות** לפי שאינן לא בנשים ולא בעבדים. אבל שאר כל ישראל, אף שאינם מזרע בית דוד, ראוין למלכות, כשימשחהו נביא, כרמב"ם פ"א ה' מלכים (ת"י אבות פ"ד מי"ג). והא דמלכות אינו בנשים בארץ ישראל מבואר בספרי וברמב"ם מה' מלכים פ"א ה"ד וה"ה, דכתיב שום תשים עליך מלך, ולא מלכה (מצפה איתן), ועבדים פשיט' עיי"ש ברמב"ם:

ואת שבקת כל הני תנאי ואמוראי וכו'. פי' "תנאי, היינו ר' אליעזר דאמר (לעיל מ"ח ע"ב) כל שלא אמר מלכות בית דוד לא יצא, ונחום הזקן, ור' יוסי, ופלימו, "ואמוראי, היינו ר' אבא ור' אילעא א"ר יעקב בר אחא משום רבינו דלעיל:

הכי קאמר צריכה ב' מלכיות לבר מדידה. חדא בשביל בונה ירושלים, כיון שתיקנו לומר מלכות בית דוד בבונה ירושלים, ראוי להזכיר בו ג"כ מלכות של עולם, אלא שלא רצו להזכיר מלכות של עולם, אצל מלכות בי"וד, הלכך תקנו להזכיר בהטוב והמטיב מלכות כנגדה, ואגב שתקנו להזכיר מלכות כנגדה, תקנו נמי להזכיר כנגד ברכת הארץ, לכן צריך להזכיר ג' מלכיות, וג' גמולות, וג' הטבות (רא"ש וטור קפ"ט):

אומר ברוך שנתן וכו'. פי' בשם ומלכות, וחותם בשם, ברוך אתה ה' מקדש וכו':

א"ל מאן אמרה רב. ואין להקשות ר' גידל למה לא אמר דבר בשם אומרו, ר"ל משום דתלמידו דרב היה, ומותר לומר דבריו סתם, והעתקתי מזה בשפ"ח (לעיל מ"ג ע"א) לגמר' ד"ה אמר נח נפשי' דרב עיי"ש:

אומר ברוך שנתן י"ט לעמו ישראל ולשמחה ולזכרון וכו'. ובנוסח' דידן לא אמרינן בי"ט לזכרון, רק בר"ח ובר"ה עיי"ש, אלא אומר בי"ט לששון ולשמחה עיי"ש. ואפשר דש"ס כולל בהך יו"ט, ג"כ ר"ה ורגלים:

לא ידענ' אי אמר בה שמחה וכו'. פי' שמא בר"ח לא שייך בי' שמחה, או שמא מדכתיב (במדבר י' י') וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם וגו', הרי דנחשב ר"ח ליום שמחה, ועוד דשמחה כתב לרגלים, ומצינו דר"ח איקרי מועד, אבל בשבת לא אשכחן דכתיב בי' שמחה (תרי"ח):

דף מ"ט ע"א רש"י ד"ה מילה ניתנה בי"ג בריתות. בפ' מילה שניתנה לאברהם אבינו הם כתובים עכ"ל, וברמב"ם סוף הלכות מילה מנה להו, וז"ל בא וראה כמה חמורה מילה, שלא ניתלה למשה רבינו עליה אפילו שעה א', אע"פ שהיו בדרך, וכל מצוות התורה, נכרתו עליהן שלש בריתות, שנאמר אלה דברי הברית אשר ציוה ה' מלבד הברית אשר כרת אתם בחורב, ושם הוא אומר אתם נצבים היום כולכם לפני ה' אלקיכם וגו' לעברך בברית ה' אלקיך, הרי שלש בריתות, ועל המילה נכרתו י"ג בריתות עם אברהם אבינו,

וכולם בפ' מילה בס' לך לך, א) ואתנה בריתי ביני וביניך, ב) ואני הנה בריתי אתך, ג) והקימותי בריתי ביני וביניך, ד) לברית עולם, ה) ואתה את בריתי תשמור, ו) זאת בריתי אשר תשמרו, ז) והיה לאות ברית, ח) והיתה בריתי בבשרכם, ט) לברית עולם, י) את בריתי הפר, י"א) והקימותי את בריתי אתו, י"ב) לברית עולם, י"ג) ואת בריתי אקים את יצחק עכ"ל.

ודע דרמב"ם מנה ג' בריתות של תורה, מנה לשלישי מהם, לעברך בברית ה"א (דברים כ"ט י"א), והש"ס שם (סוטה ל"ז ע"ב), ורש"י כאן מנא את דברי הברית (דברים כ"ט ח"א, וא"כ הביא הרמב"ם, פסוק שלא הביא הש"ס ודו"ק:

רש"י ד"ה מאן דאמר צריכ' מלכות קסבר דרבנן. הלכך לאו ברכה הסמוכ' לחברתה היא שאינה מברכת יהארץ עכ"ל, (עי' בתוס' לעיל מ"ו ע"א ד"ה כל). ולכאור' נראה יותר לומר שאינה מברכת יבונה ירושלים, שהיא סמוכה לה, וגם אשר נתן לך, בתר הטובה היא כתיב, דילפינן מינ' בונה ירושלים (עי' במלא הרועים), ועי' בשפ"ח לתוס' ד"ה מתחיל, מה שהעתקתי מפי' פני משה ד"ה רעינו ודו"ק:

רש"י ד"ה ומ"ד אינה צריכ' מלכות וגו' ומיהו פותח בה בברוך לפי שפתיחתה היא חתימתה שכולה הודאה אחת היא ואין הפסקה ודומ' לברכת הפירות והמצות עכ"ל, ויתר ביאור וענין הודאה אחת מבואר ברש"י לעיל מ"ו ע"א ד"ה כדתני':

רש"י ד"ה אלא אימא אף מושיע וכו' שתשועת ישראל היא בנין ירושלים עכ"ל. וכדמסיק לקמן ר' נחמן, עי' ברש"י ד"ה ר' נחמן:

רש"י ד"ה פתח בחדא. כשהתחיל בברכה לא אמר אלא אחת מהן וכו' עכ"ל, ובנוסח דידן איכ' ה' דברים בנוסחתה, א' על ישראל עמך, ב' ועל ירושלים עירך, ג' על ציון משכן כבודך, ד' על מלכות בית דוד משיחך, ה' ועל הבית הגדול והקדוש וכו' ודו"ק:

רש"י ד"ה מקדש השבת וישראל והזמנים וכו' דאלו זמנים תלויין בב"ד לקדש חדשים ע"פ הראיי' וכו' עכ"ל, עי' (ר"ה כ"ה ע"א) א"ל ר' עקיב' לר' יהושע יש לי ללמד וכו', ועיין רמב"ם בפ"ב מה' קידוש החודש הלכה ו' עיי"ש. ומה שהבי' רש"י בד"ה חוץ מזו, דברי בה"ג, הנה בה"ג שלפני לא מצאתי גירס' זו:

רש"י ד"ה פותח בעל ישראל עמך וכו'. דבעינן חתימה מעין פתיחה עכ"ל, העתקתי בשפ"ח לתוס' לעיל מ"ו ע"א ד"ה כל הברכות עיי"ש:

תוס' ד"ה מאן דאמר וכו' וי"ל דאין הכי נמי ולמ"ד שהיא דאוריית' היה חותם ולא פותח וכן אית' בתוספתא בהדיא וכו' ולכך צריכה מלכות כדאמר ר' פפא לקמן צריכ' ב' מלכות לבר מדידה עכ"ל, ז"ל התוספתא ברכות פ"א, אלו ברכות שאין חותמין בהן, המברך על

הפירות ועל המצות, וברכה אחרונה שבברכת המזון, ר' יוסי הגלילי היה חותם בברכה אחרונה שבברכת המזון ומאריך בה עכ"ל:

תוס' ד"ה לומר וכו' לא וגם בה אין יכולין לומר דהא סמוכה היא וכו' ולא נתקלו זה אחר זה דיהושע תיקן ברכת הארץ (לעיל מ"ח ע"ב) וכו' ומיהו אנן (ב) הואיל ונתקנו על הסדר אין אנו פותחין בברוך (ג) ויש שנוהגין לומר בבונה ירושלים מלכות עכ"ל:

א וגם בה אין יכולין לומר דהא סמוכה היא וכו'. ובשפ"ח לגמר' ד"ה הכי קאמר, העתקתי טעם אחר עיי"ש:

ב הואיל ונתקנו על הסדר וכו'. עיין תוס' לעיל מ"ו ע"א ד"ה כל הברכות בענין אלקי נשמה וכו' עיי"ש:

ג ויש שנוהגין לומר בבונה ירושלים מלכות, פי' שנוהגין לומר בבונה ירושלים אבינו מלכינו רועינו, ועיין ברא"ש:

תוס' ד"ה ברוך שנתן וכו' וא"ת (א) והא סמוכה היא וי"ל (ב) הואיל ולא נתקנה שם אלא לאומרה לפרקים וכו' אין זה קרוי' סמוכה (ג) וברכות של שמונה עשרה כולם סמוכות לברכת אל חי וקים וכו' עד שבא א"א וקראו אדון שנאמר (ד) אדני אלקים מה תתן לי וכו' עכ"ל:

(**א**) והא סמוכה היא. פי' לבונה ירושלים, דהא שם נזכר שטעה, כמו שהעתקתי בשפ"ח לרש"י לעיל מ"ח ע"ב ד"ה איכ' ביניהו עיי"ש:

ב הואיל ולא נתקנה שם אלא לאומרה לפרקים וכו'. וכן כתבו ג"כ התוס' לעיל מ"ו ע"א ד"ה כל הברכות:

ג וברכות של שמונה עשרה וכו'. פי' למה לא פותחת הברכה במלכות, דהיינו מלך העולם, אלא בשם לבד, ותירצו התוס' לפי שסמוכות לברכת אל חי וקים, ועיין במהרש"א מאי היא ברכת אל חי וקים, אי כונתו על ברכת גאל ישראל וכו' עיי"ש:

ד אדני וכו'. צ"ל אדני אלקים במה אדע כי אירשנה, ועיין תוס' לעיל ז' ע"ב ד"ה לא, ובשפ"ח שם:

דף מט:

ע"ב גמר' והא"ר הונא אמר רב טעה אומר ברוך שנתן. והנה (לעיל ע"א) לאו ר"ה אמר רב היא, אלא ר' גידל אמרה בשם רב קמי' דר"ה בשבת ובי"ט ובר"ח ודו"ק:

אלא שלא פתח בהטוב והמטיב. פי' שלא הזכיר עדיין שם ומלכות של ברכת הטוב והמטיב:

מיני' דמר שמואל. מר שמואל שבש"ס היה ראש גולה, **עי'** לעיל י"ט ע"א ועי' סדר הדורות אות ש', מר שמואל עיי"ש:

עד כמה מזמני' וכו'. וה"ה בר"המז בלא זימון, אלא רבותא קמ"ל, דאפילו בכזית מזמנין (תרי"ח):

חוזר ושורפו לפני הבירה. שבמקום אכילתו שם שריפתו. ועיין (זבחים ק"ד ע"ב) מאי בירה, ריש לקיש אמר המקדש כולו קרוי בירה, שנאמר הבירה אשר הכינותי, ור' יוחנן אמר מקום יש בהר הבית ובירה שמו עיי"ש:

מעצי המערכה. ולא מעצי עצמו, אפילו יש לו עצים, שמא ישתייר ויחזירן לביתו ויחשדוהו שלקח מעצי הקדש (ת"י):

א"ר יוחנן מוחלפת השיטה. פי' הך דהכא, דר"מ ס"ל בכביצה מזמנין, ור"י ס"ל בכזית, ועיין תוס' ד"ה ור"מ, ובמהרש"א ובאור חדש ריש פסחים אות ה', מ"ש על דברי המהרש"א עיי"ש, דרכו של ר' יוחנן לתרץ מוחלפת השיטה, וציינתי המקומות לעיל י"ז ע"ב, ועי' (שבת נ"ט ע"ב) דמשני ג"כ הש"ס לר' יוחנן איפך עיי"ש:

ואכילה בכזית וכו' ואכילה שיש בה שביעה ואיזו זו כביצה. ועיין יומא דף ע"ט, דשיערו חכמים בית הבליעה מחזיק ביצת תרנגולת, והנאת הגרון חשוב אכילה (ר"י עמדין ז"ל):

מה טומאתו בכביצה. הא דטומאת אוכלין בכביצה, ילפינן לה (יומא פ' ע"א) מקרא עיי"ש:

מה לאיסורו בכזית. ל' זה ניחא א' חצי שיעור מותר מן התורה. ועיין רמב"ם בפ"ב מה' שביתת עשור ה"ג דאסור מן התורה ודו"ק:

אחד עשרה וא' עשרה רבוא. הא מילת' ר' עקיב' אמרה, דאמר נמי בסיפא, מה מצינו בבית הכנסת, א' מרובים וא' מועטים. והטעם כי כל העשיריות קודש, והוא מקור ותכלית לכל המספרים, כי י' פעמים י', הוא ק', וי' פעמים ק', הוא אלף, וי' פעמים אלף, הוא רבוא, וס"ל לר"ע כיון דעשרה הוא המקור לכל המספרים, אין חילוק בין י', בין עשרה רבוא, שיש להם לומר נברך אלקינו, שהוא למעלה מכל עשר קדושות, ור"י הגלילי יליף מדכתיב במקהלות ברכו, בל' רבים, ולא כתיב בקהל ברכו, ללמדך דלפי רוב הקהל מברכים, דהיינו לפי מה שנתוסף העשיריות, וקונ' לו שם חדש, דהיינו מאה אלף רבוא, שהם כולם כח מספר עשרה, כך מברכי'. והא דפליגי בברכו שבב"המז, ולא פליגי בברכו שבתפלה, י"ל לפי שב"המז היא ברכה המפורשת בתורה (מהרש"א ח"א):

כענין שהוא מברך כך עוני' אחריו ברוך ה' אלקינו אלקי ישראל אלקי צבאות יושב הכרובים על המזון שאכלנו. הך כענין שהוא מברך, כך עונין אחריו, קאי נמי על הרישא

בעשרה אומר וכו', במאה אומר וכו', באלף אומר וכו', כך משמע מהא דאית' לקמן נ' ע"א, אבל בעשרה דאיכ' ש"ש מוכח מילת' כדתנן כענין שהוא מברך כך עונין אחריו וכו' עיי"ש:

ר' יוסי הגלילי אומר וכו', ויש גורסין שר' יוסי הגלילי אומר וכו':

לעולם אל יוציא אדם את עצמו מן הכלל. פי' בין ברע בין בטוב מיחזי יוהרא, אם "ברע, לומר שהוא טוב מאחרים, הלא מרע"ה אמר לא תעשון ככל אשר "אנחנו עושים פה היום וגו', וישעי' כסדום היינו ולעמור' דמינו, ואם "בטוב, כדהכא, ודאי אינו נכון שיצוה לאחרים ברכו את ה', ומוציא עצמו מהכלל (ס' הבונה):

דף מ"ט ע"ב רש"י ד"ה והדר לרישא. לתחלת בר"המז כדאמרינן (לעיל כ"ט ע"ב) גבי תפלה עקר את רגליו חוזר לראש וכו' עכ"ל, ויש לדייק דהא לעיל מסיק הש"ס במי שאינו רגיל לומר תחנונים אחר תפלתו, אפילו לא עקר רגליו עדיין, אלא שסיים הברכה, חוזר לראש עיי"ש, עיין ברא"ש שכתב ויש מפרשים כיון שעדיין לא סיים ברכת הטוב והמטיב וכו' עיי"ש ודו"ק:

רש"י ד"ה מי שיצא מירושלים. לעיל מיני מיירי וכו' עכ"ל, רש"י ז"ל מפרש לשון "וכן, מי שיצא מירושלים, על מה קאי, ופי' דקאי על מה דקתני התם בפסחים במשנה, ההולך לשחוט את פסחו וכו':

רש"י ד"ה לפני הבירה. מקום בהר הבית שיש שם בית הדשן גדול ששורפין פסולי קדשים קלים כדאמרינן בזבחים ק"ד עכ"ל, לכאור' הא איכ' קדשים קלים שלא נשרפו לפני הבירה, אלא בתוך העזרה, וז"ל הרמב"ם בפ"ז מה' מעשה קרבנות ה"ג, ג' מקומות לשריפה, אחד בתוך העזרה, ובו שורפין פסולי המוקדשין ואימורים קדשים קלים שנפסלו וכו', והמקום השני בהר הבית, ושמו בירה, ובו שורפין חטאות הנשרפות, אם אירע בהן פסול אחר צאתן מן העזרה, והמקום השלישי חוץ לירושלים, והוא הנקרא בית הדשן, ושם שורפין חטאות הנשרפות בזמן שהן נשרפות כמצוותן עכ"ל ודו"ק:

רש"י ד"ה א' עשרה וא' עשרה רבוא. כלומר הכל שוה משראוים להזכיר את השם אין צריכין לשנות וכו' עכ"ל, אפשר דהיה קשה לרש"י למה נקט במשנה עשרה רבוא, הא אפילו לר' יוסי הגלילי, דס"ל לפי רוב הקהל הם מברכין, לא חילוק אלא עד רבוא, אבל מרבוא ולמעלה אין חילוק ודו"ק:

רש"י ד"ה לפי רוב הקהל הם מברכים. (א) כמו שאמר שיש חילוק (ב) בין מאה לעשרה בין מאה לאלף וכו' עכ"ל:

(**א**) כמו שאמר וכו'. ר"ל כמו שאמר ר' יוסי הגלילי שיש חילוק בין ק' לי', ומשמע מדברי רש"י ז"ל שגרסינן שר' יוסי הגלילי אומר, ועיין בשפ"ח לגמר' ד"ה ר' יוסי:

ב בין מאה לעשרה וכו'. כפי הנראה הי' ניח' טפי, אי הוה אמר בין "עשרה "למאה, כמו שנקט בין "מאה "לאלף ובין "אלף "לרבוא ודו"ק:

תוס' ד"ה אי בעי אכיל וכו' וא"ת והא הוי ואז ר"ח מיומא דלא להתענות בהון במגילת תענית וכו' (ב) אבל אם בשביל סוכה ביו"ט ראשון צריך לחזור ולאכול בסוכה לאחר שיפסקו הגשמים דילפינן ט"ו מחג המצות וכו' (ג) ומפרש ר"י דבתענית חלום קאמר וכו' (ד) סעודה ג' של שבת וכו', אלא מיני תרגימא כדפי' ר"ת וכו' ועוד כיון דילפינן ממן (שבת קי"ז ע"ב) וכו' עכ"ל:

א ר"ח הוה מיומא דלא להתענות בהון במגילת תענית ר"ל במגילת תענית איתי' דבר"ח אסור להתענות מדברי תורה, **דז"ל מגילת** תענית פרק י"א, כל הכתוב במגילה דלא למספד, מתענין לאחריו, ואין מתענין לפניו, ר' יוסי אומר לא לפניו ולא לאחריו, וכל שאין בו דלא למספד אלא דלא להתענאה לחוד, מתענין לפניו ולאחריו, ר' יוסי אומר לאחריו, אבל לא לפניו, אבל בימים טובים ובראשי חדשים מותר לפניו ולאחריו, ולמה באלו אסרו ובאלו התירו, אלא אלו דברי תורה, ואין דברי תורה צריכין חיזוק ואלו דברי סופרים ודברי סופרים צריכין חיזוק עכ"ל. ודע דתוס' דהכא הביאו בשם "מגילות "תענית, ואנן אית' בפירוש (תענית י"ז ע"ב), דראש חדש דאוריית' הוא עיי"ש, ועיי' ברא"ש כאן, ואפשר משום דבזמן הש"ס כבר היה מגילת תענית לכן הביאו התוס' בשם מגילת תענית (עי' שבת י"ג ע"ב) מי כתב מגילת תענית וברש"י שם למה נקרא מגלת תענית ודו"ק:

ב אבל אם בשביל סוכה ביו"ט הראשון צריך לחזור ולאכול בסוכה לאחר שיפסקו הגשמים דילפינן ט"ו מחג המצות. עי' מזה ש"ע תרל"ט ס"ג ס"ה, ובמגן אברהם סי' קפ"ח סק"ט:

ג ומפרש ר"י דבתענית חלום קאמר. וכדאית' לעיל ל"א ע"ב היושב בתענית בשבת קורעין לו גזר דין של ע' שנה עיי"ש, ועיין סי' רפ"ח:

ד וסעודה ג' של שבת וכו' אלא מיני תרגימ' כדפי' ר"ת וכו'. עי' תוס' סוכה כ"ז ע"א ד"ה אי בעי, ועי' מזה בטור וש"ע אור"ח סי' רצ"א, דטור פי' מיני תרגימ', היינו תבשיל העשוי מה' מיני דגן, וברכתו בור' מיני מזונות, ויש מפרשים מיני תרגימ', היינו מיני פירות עיי"ש:

תוס' ד"ה אם עבר צופים. פרש"י וכו' ול"נ דא"כ ה"ל למימר וכמדתו לכל רוח כדקאמר התם (בפסחים דף צ"ג ע"ב) גבי "מודיעים "ולפנים וכו' עכ"ל, מה שכתבו התוס' מודיעים "ולפנים, הנה הכי אית' התם, אי זו דרך רחוקה, מי שהוא מן המודיעים "ולחוץ, וכמדתה לכל רוח וכו', אבל בחגיגה פ"ג מ"ה תנן מן "המודיעית ולחוץ וכו', ולפנים "מן "המודיעית עיי"ש ודו"ק. ומה שכתבו התוס' דצופים הוי ל' ראי' וכו', עי' לקמן ס"א ע"ב רש"י ד"ה מן הצופים (מפרשים):

תוס' ד"ה ר' מאיר סבר וכו' ואומר הר"י וכו' וקיי"ל בכזית וכו' ור"מ ור' יהוד' הלכה כר' יהוד' (עירובין מ"ו ע"ב) וכו' בהא הלכה כר"מ דהא קים לי' ר' יוחנן בשיטתו (לעיל מ"ח ע"א וכן לעיל ל"ח ע"ב) וכו' (א) וכן פסק בה"ג ור"ח (ב) ובשאלתות ולענין שתיה אור"י (ג) דיש להחמיר ולברך עליו אפילו בפחות ממלא לוגמיו (ד) ואע"ג דלענין יו"כ ליתא וכו' עד דהוה ככותבות עכ"ל:

(**א**) וכן פסק בה"ג, ז"ל הלכות גדולות ה' ברכות פ"ח, עד כמה מזמנין, עד כזית דר"מ, ור' יהוד' סבר עד כביצה, ואע"ג דר"מ ור' יהוד' הלכה כר"י, הכא הלכה כר"מ דקאים ר' יוחנן בשיטתי', דא"ר חיי' בר אבא אני ראיתי ר' יוחנן שאכל כזית מליח, וברך עליו תחילה וסוף עכ"ל בה"ג:

ב ובשאלתות. ז"ל שאלתות דר' אחאי גאון משבחא, פ' יתרו סוף סי' נ"א, אי נמי ברם צריך כי אכיל שיעור כמה חייב לברוכי בתרי', ומחייב לאזמוני, כזית או כביצה, מיפליג פליגי בה ר"מ ור' יהוד', דתנן עד כמה מזמנין, ר"מ אומר עד כזית, ור' יהוד' אומר עד כביצה, ואמרינן מ"ט דר"מ סבר ואכלת זו אכילה ושבעת זו שתייה ואכילה בכזית, למימרא דהיכא דאכל כזית בעי ברכה, ור' יהוד' סבר ואכלת ושבעת אי זו אכילה שיש בה שביעה, הוי אומר זו כביצה, והלכת' כר' יהוד' דקיי"לן ר"מ ור' יהוד' הלכה כר"י, או דילמ' מסתבר טעמא דר"מ, בהא דמדמי לה לכל אכילת שבתורה, ת"ש דא"ר חיי' בר אבא אני ראיתי את ר' יוחנן שאכל זית מליח, ובירך עליו תחלה וסוף, ואיתמר נמי אר"ח בר יהוד' משמי' דרבא הלכת' שתה כוס יין, אכל גרוגרת אחד, מצטרף לעשרה, אבל אינו מוציא אחרים עד שיאכל כזית דגן, אלמא כר' מאיר סבירא לן עכ"ל שאילתות דר' אחאי גאון:

ג דיש להחמיר ולברך עליו. וכבר פי' המפרשים האיך שייך לומר "להחמיר "ולברך דהא ספק ברכות להקל:

ד ואע"ג דלענין יו"כ ליתא. ר"ל דגרסינן (יומא ע"ה ע"ב) האוכל ביו"כ ככותבות הגסה וכגרעינתה, והשותה מלא לוגמיו חייב וכו' עיי"ש, ועיין (לעיל ל"ט ע"א) תוס' ד"ה בצר לי' שיעור', ובשפ"ח שם אות א', "וכותבות הגסה, הוא פחות מכביצה מעט (תרי"ב ס"א):
תוס' ד"ה נברך אלקינו גרסינן ולא גרסינן נברך לאלקינו בלמ"ד וכו' (א) אבל גבי ברכה לא מצינו זה הלשון וכן מפרש בסדר רב עמרם עכ"ל, ז"ל סדר רב עמרם גאון בסדר שחרית. ומאן דאעיל אאינשי דכריך ריפתא וקא מברבין ברכת המזון, אין בתלתא אינון עד פחות חד מעשרה, או אשכחי למאן דמברך נברך אלקינו, וענו אינהו "ברוך "אלקינו שאכלנו משלו, יימר איהו בהדייהו ברוך אלקינו המבורך לעולם ועד, ואי עאל ואשכחינהו דקא ענו כבר, ולא שמע מן המברך, עאנו בתרייהו אמן עכ"ל:
(א) אבל גבי ברכה לא מצינו זה הלשון. המדקדקים כתבו ברך בפועל, נקשר לרוב, עם את וגם עם למ"ד (דברי הימים א' כ"ו נחמי' י"א) וצ"ע (הגרש"ש):
תוס' ד"ה לעולם אל יוציא עצמו מן הכלל. ופריך בירושלמי מן הקורא בתורה ומן החזן שאמר ברכו וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי ברכות פ"ז להלכה ג' שמואל אומר במזומן איני מוציא את עצמי מן הכלל, התיבון הרי ברכת התורה חרי הוא אומר ברכו, א"ר אבין מכיון דיימר המבורך, אף הוא אינו מוציא עצמו מן הכלל:
פי' פני משה:
שמואל אומר איני מוציא וכו'. ולעולם אומר אני נברך:
התיבון. ל' מיתיבי:
הרי ברכת התורה הרי הוא אומר ברכו. ואמאי מוציא עצמו מן הכלל:
מכיון דיימר המבורך. שאני ברכת התורה דמכיון שמסיים ואומר המבורך דמשמע המבורך בפי כל אינו כמוציא עצמו מן הכלל. ומה שכ' התוס' דבירושלמי פריך "ומן "החזן, בנוסח שלפנינו פריך מקורא בתורה בלבד, ולא קפריך מן החזן, וכן העתיק ברא"ש וכבר עמד בזה בס' מראה פנים עיי"ש ודו"ק:

דף נ.

ג' ע"א גמר' ומברכותיו של אדם ניכר אם ת"ח הוא. כעין (לעיל ל"ח ע"א) דאדם גדול הוא ובקי בברכות. א"נ דאית' (לעיל ל"ה ע"א) הנהנה מעוה"ז בלא ברכת מעל, מאי תקנתי' ילך אצל חכם מעיקרא וילמדנו ברכות, שלא יבא לידי מעילה עיי"ש, וא"כ מאן דבירך הברכות כהוגן, ודאי הלך אצל חכם שילמדנו, וכתיב (משלי י"ג כ') הולך את חכמים יחכם, לכן מברכותיו ניכר אם ת"ח הוא:

ההוא בדברי תורה כתיב. לישנ' דקרא (תהלים פ"א י"א) "אנכי "ה' "אלקיך המעלך מארץ מצרים הרחב פיך ואמלאהו, ולא שמע עמי לקולי וגו' והנה כתיב כאן, כעין דכתיב בדברי תורה, בעשרת הדברות בתחלתן (שמות כ' ב') "אנכי "ה' "אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים, היינו דקמתרץ ומפרש הש"ס דה"ק אנכי ה' אלקיך המעלך מארץ מצרים, ר"ל מדברי תורה שנזכר בפסוק כזה, "הרחב "פיך, לשאול מהן כל תאותך ואמלאהו. ובס' עיון יעקב מפרש, לפי שאדם נברא לעמל פה, דהיינו תורה, כדכתיב כי אכף עליו פיהו (סנהדרין צ"ט), לכן הרחב פיך קאי על ד"ת. ובס' מגיד תעלומה מפרש מדכתיב בתרי' ולא שמע עמי לקולי וגו':

נהרבלאי וכו'. והוא רמי בר ברוכי (סנהדרין י"ז ע"ב) עיין רש"י (ביצה ח' ע"ב) ד"ה נהרבלאי:

על המזון שאכלנו ה"ז בור. דמשמע שמברך לב"הב המאכילו, דאי לרחמנא הוא מברך, למה מזכיר מזון, בלא מזון יש הרבה לברכו (תרי"ח). וברי"ף פי' כשאומר על המזון שאכלנו, משמע שמברך את המזון:

אבל בי' דאיכ' ש"ש מוכח' מילתא כדתנן כענין שהוא מברך וכו'. ואין לדקדק למה לא מביא ראי' מרישא דמתניתן, כדתנן ברבוא אומר נברך לה' אלקינו אלקי ישראל אלקי צבאות יושב הכרובים על המזון שאכלנו, ובפרש"י נזהר מזה, שציין בד"ה כדתנן על המזון שאכלנו עיי"ש, וי"ל משום דהעונין הם מרובין, לכן מביא ראי' דלא המברך לבד, שהוא יחיד אומר על המזון שאכלנו, אלא אף העונים שהם רבים, כולם עונים ואומרים על המזון שאכלנו:

א"ר יוסף לא קשיא הא ר' יוסי הגלילי הא ר' עקיב' דתנן ר' יוסי הגלילי אומר וכו' במקהלות ברכו אלקים. לכאור' פתח בתרתי, הא ר' יוסי הא ר' עקיב', ומסיים בחדא, דתנן ר' יוסי הגלילי אומר, ולא הביא מילת' דר' עקיבא, וי"ל דעד ור' עקיב' האי קרא דר' יוסי הגלילי מאי עביד לי', כולה מילת' דר' יוסף היא, והנקודות בין תיבות אלקים לבין א"ר עקיב' טעות הן, וכן הנקודות בין תיבות וכו', לבין ור' עקיב' טעות הן. ומצאתי ראי' לדברי מנוסח כתב יד דגרס א"ר עקיב' מה מצינו בבית הכנסת וכו' אמר רבא הלכ' כר' עקיב' עיי"ש:

קם ר' חמא וקא מהדר אבי מאה. ואע"ג דרק "אורח היה ר' חמא דאקלעו לבי ריש גלותא, והאיך היה מהדר להאכיל למאה, די"ל לפי שמסובין רבים היו התם, כדמשמע לקמן דפריך ולברכו י' י', ומסתמ' ניח' לריש גלות', לכן מהדר שיהיו מאה, כמו דמצוה להדר אחר שלשה, ואחר עשרה (כאור"ח קצ"ב ס"א):

שמע ריש גלות' ואיקפד. תירוצו הוא. ואיקפד, פרש"י ויחרה לו שאנו עושין חבורה לעצמינו בפרהסי', אבל בתוס' ר"י חסיד פי' "ואיקפד, על שלא היו נמנים עמו, משום ברוב עם הדרת מלך עיי"ש:

אינון נפקין בזימון דידיה וכו'. ז"ל הש"ע (קצ"ד ס"א) אם שכח אחד מהם וברך, השנים יכולין לזמן עם השלישי, ואע"פ שכבר בירך וכו' עיי"ש, והנה לא נתברר אי מחוייבין לזמן בכי האי גונ', דמל' הש"ע משמע קצת דבדעתם תלוי, אבל אינן חייבין ודו"ק:

אוושא כ"ע ברכו את ה' המבורך. לא שהרימו וענו בקול רם יותר מרפרם בר פפא, דהא אסור לעונה להגביה קולו יותר מן המברך (עי' לעיל מ"ה ע"א), אלא קול הברה של רבים היה:

פתיא אוכמא. פי' כלי שחור. ואמר כך לפי שדרכן של ת"ח שמצטערין על לימוד התורה ואינם מכבסין בגדיהם (רש"י ע"ז ט"ז ע"ב):

אין מברכין על היין עד שיתן לתוכו מים וכו'. פי' דפליגי בברכת בורא פרי הגפן, אבל לכוס של ברכת המזון אפילו רבנן מוד' דאין מברכין עד שימזגנו במים, משום דבעינן מצוה מן המובחר, והיינו טעמ' נקט להך דינא הכא, בסוף דיני ברכת המזון (תפארת ישראל):

ג' שבאו מג' חבורות אינן רשאין ליחלק והוא שבאו מג' חבורות בני אדם. ונראה ה"ה עשרה שבאו מחבורת עשרה או יותר, אינן רשאין ליחלק, להיות מעט מעשרה, משום דכבר אתחייבו בהזכרת השם ודו"ק:

דף נ' ע"א רש"י ד"ה והנקדנין. דווקנין עכ"ל, ז"ל תוס' ר"י חסיד, ורבי פי' נוקדנין, מדקדקים בדברים שאין בהם צורך, וכעין דאית' בס' דרך ארץ, לא יהא אדם מן הנוקדנין ולא מן הנימקין וכו' עיי"ש. ובהגהת הש"ס מגי' צ"ל דייקנין, ואפשר שאין צריך להגיה, "דווקנין, הוא כעין דאית' (מנחות כ"ט ע"ב) ספרי "דווקני, ופרש"י "שמדקדקים לעשות כתב מיושר עיי"ש:

רש"י ד"ה מטובו הרי זה בור. שממעט בתגמוליו של מקום דמשמע דבר מועט כדי חיים עכ"ל, ואפשר מה"ט הרי זה "בור לפי שמראה בעצמו שאין לו כל צרכו, וכעין שפי' המפרשים (פאה פ"א מי"ב) "הבור, שדה שממה שאינו זרוע עיי"ש. וז"ל מהרש"א א"נ י"ל שמחסר טובו של מקום, כאלו כביכול מה שהוא נותן מטובו לאדם, הוא מחסר מעצמו, כמדת ב"וד, מה שהוא נותן לאחר, הוא מחסר מעצמו, משא"כ מדת הקב"ה, דמדת טובו לעולם לא יחסר, ועל כן נימא ובטובו, דמשמע שלא יחסר טובו, גם כשהוא מטיב לאחרים, והא דמשני לקמן בשאלה שאני, הכי פי' בשאלה ודאי לא משמע שהוא

מחסר מטובו, אלא כשואל דבר מועט עכ"ל, ועי' בשפ"ח לעיל ל"ה ע"א לגמר' ד"ה שיהנה:

רש"י ד"ה בשאלה שאני. שהשואל שואל כעני על פתח שאינו מרים לשאול שאלה גדולה עכ"ל, פי' ומברכתך יברך וגו', שם שאל וביקש דוד בהפלתו, כשנאמר לו ע"י נתן הנביא, שיעמוד שלמה בנו ויבנה ב'הממק (שמואל ב' ז' כ"ט) ובשואל דרכו בכך, לשאול תחלה דבר מועט, ובפרט גבי דוד המלך מצינו שהוא דרכו לשאול בדרך זה, כעני על פתח, כעין שפרש"י (תהלים י"ט י"ד) גם מזדים חשוך עבדך וגו' עיי"ש בפרש"י, ועל זה פריך שפיר, והא דוד המלך בעצמו אמר (תהלים פ"א) הרחב פיך ואמלאהו, לשאול כל תאותך:

רש"י ד"ה מתני איפכא. חיים עדיף בכולל את כל באי עולם עכ"ל, והוי כעין (לעיל ד' ע"ב) בפסוק פותח את ידיך ומשביע לכל חי רצון, ופרש"י דיש בו "שבח "הכנת "מזון "לכל "חי עיי"ש. ואפשר מב"ה צ"ל כאן "ולית "הלכת' "כנהרבלאי, משום דהוי כמילת' דלעיל, ולעיל הלכת' היא, לכן אמר אבל כאן ולית הלכת' כנהרבלאי:

רש"י ד"ה למי שאכלנו משלו. משמע מרובים הן זה זן את זה, וזה זן את זה, ולפי דבריו מברך לבעל הבית עכ"ל. פי' לאו דמשמע כשתי רשויות ח"ו זה זן זה וכו', לנא במשמע שמברך לב"הב, פי' וכמו שפי' התוס' ד"ה על המזון. והנה בג' שאכלו כל לחד "מככרו ליכ' למימר הני ודו"ק:

רש"י ד"ה התם מוכח מילת'. דבמעשה ניסים ליכ' למימר מרובין עכ"ל, פי' דבמעשה ניסים למה לי מרובים (הגרש"ש):

רש"י ד"ה ואידך. עוברים ממקור נפקא ואנן ממקהלות דרשינן עכ"ל, ואנן, פי' ר' (יוסי הגלילי) ואפשר אף ר"מצד ממקהלות דרש:

רש"י ד"ה שמע ריש גלותא וכו' וישמע ריש גלותא ויחרה לו (א) ואע"ג דמפקי נפשייהו מידי זימון של הזכרת השם וכו' אפ"ה ניח' להו בהכי משום דאוושא כ"ע שהיו שם מסובין רבים (ב) ואין קול המברך נשמע עכ"ל:

(**א**) ולע"ג דמפקי נפשייהו מידי זימון של הזכרת השם. פי' וא"כ למה חששו בכבודו דריש גלותא, שלא יחרה לו, והא כ"מ שיש חילול השם, אין חולקין כבוד לרב (כדלעיל י"ט ע"ב), לכן תירץ רש"י דניחו להו בהכי משום וכו' ודו"ק:

[ב] ואין קול המברך נשמע. פי' ואנן קיי"ל ש"ע קצ"ה ס"ג, דכל המסובין צריכין לשמוע דברי המברך ברכת זימון בביאור, אז יכולין לענות ברוך שאכלנו משלו, אבל אם אינו שומע את האומר נברך שאכלנו משלו, לא יענה ברוך שאכלנו משלו, ללא עונה אמן

בלבד, וכן הדין בברכו של קריאת התורה עיי"ש, אושא, פי' בערוך קול הברה של רבים (עי' חולין מ"ו ע"ב):

רש"י ז"ה פתיא, כלי הרס כדאמרינן (בע"ז ל"ג ע"ב) הני "פ היורא (כלי חרס) דבי 'מינסי (מקום בקרקעיתו קשה):

תוס' ד"ה ג' שישבו לאכול וכו'. ד"ה אבל אי אקדימו ואזמינו עליהן בדור תייהו פי' באכל כל א' מהשלשה ואפסיק לב' שהיו מסובין עמו עד הזן וכו' פרח חובת זימון מעליהן כלומר פטורין מזימון ורשאין עתה ליחלק ורש"י לא פי' כן עכ"ל, פירש לדעת רש"י, מאחר שכבר זימנו, אף שלא בירכו ברכת המזון עדיין, אפ"ה אסור לאלו הג' לזמן, כיון שכבר זימנו, משא"כ לפי' התוס', באם הפסיק לב', ואכלו אח"כ, בזה אין איסור, אם היו רוצים לזמן על לכילה השני', אלא דפטורי' הם מזימון (ט"ז קצ"ג סק"ז):

דף נ:

ע"ב גמר' אם יש במש ביניהם וכו'. פי' ששמש אחד לשתיהם, הוא מצרפן (ש"ע קצ"ה ס"א):

אין נוטלין ממנו לידים. אפילו נטילה שאינה צורך אכילה (מחבר קע"א), ועיין ברא"ש בשם הראב"ד, אבל נטילת מים אחרונים, מותר ביין ובשאר משקים, לפי שמעבירין הזוהמא ומותר משום קדושת הברכה (ט"ז קע"א סק"א):

עושה אדם כל צרכיו בפת. ולא נקט "באוכלין, דרבותא קמ"ל אפילו בפת דאשתנוי לעילויא ולשבח עד שקובע ברכה לעצמו (לעיל ל"ה ע"א), אפ"ה עושה בו כל צרכו. והטעם דמאחר שצרכי אדם עושה בהן, ליכ' למיחש להפסד אוכלין, דרק דרך ביזוי והשחתה ובעיטה אין מפסידין האוכלין (מ"א קע"א ס"א בשם הרמב"ם), וי"ל דרמב"ם לשיטתו שכתב בפ"ו מה' מלכים ה"ח, אין קוצצין אילני מאכל בכ"מ, וכל הקוצץ אילן מאכל דרך השחתה לוקה, אבל קוצצין אותו אם היה מזיק אילנות אחרות, או מפני שמזיק בשדה אחרים, או מפני שדמיו יקרים, לא אסרה תורה אלא דרך השחתה עכ"ל:

אין סומכין את הקערה בפת. אם היה מלאה דבר שאם יפול על הפת ימאס (מחבר קע"א):

כרכו ריפתא. עיי' בשפ"ח לעיל מ' ע"ב לגמר' ד"ה כרך:

הא דתני' בלען במשקין וכו'. עיין בש"ע קע"ב ושם מבואר. ויש לעיין למה לא יהרהר הברכה, בעוד שאוכלין ומשקין בפיו ויוצא בזה, וכעין דאית' בש"ע ס"ב ס"ד, אם מחמת אונס קרא ק"ש בלבו יצא, ואף לכתחלה יעשה כן, אם הוא במקום שאינו נקי, וכתב בט"ז שם מזה יש ללמוד במי שצמא בלילה במטתו, שא"א לו ליטול ידיו ולברך, יהרהר

הברכה בלבו וישתה עיי"ש, וכעין זה כ' בברכי יוסף סי' קנ"ז, האוכל בתוך הסעודה, דברים הנפטרים מברכה, יברך בלבו עיי"ש ודו"ק:

דף נ' ע"ב רש"י ד"ה אבל אזמון עלייהו. דהני וכו' כדאמר (לעיל מ"ה ע"ב) קורין לו ומזמנין עליו וברכו החבורות ואילו לא היו שם אלא עד כדי נברך וברוך הוא וכו' עכ"ל, עיין רש"י לעיל מ"ה ע"ב ד"ה והא דקרי לי', ותוס' לעיל מ"ו ע"ב ד"ה להיכן:

רש"י ד"ה אין. מברכין עליו בפ"הג. לפי שהיה יינם חזק מאד ואין ראוי לשתי' בלא מים הילכך אכתי לא אשתני למעליותא ולא זז מברכתו הראשונה וכו' עכ"ל, ואע"ג דהך טעמ' דיין משום דאשתני לעלויא אשתני לברכה, אינו מתקיים לפי מסקנת הש"ס (לעיל ל"ה ע"ב), אלא הטעם משום דיין סעיד ומשמח, ועי' לעיל ל"ה ע"א רש"י ד"ה כיצד, שפרש"י יין משום "חשיבותו עיי"ש בשפ"ח, די"ל הא דפרש"י הלכך לא אשתני למעליותא, פי' דליכ' ב' הני תרתי דסעיד ומשמח ודו"ק:

רש"י ד"ה לשון אחר הכי גרסינן וכו' ואין נוטלין ממנו לידים וטעמייהו דרבנן משום הפסד אוכלין כך מצאתי בהלכות גדולות אצל קידוש והבדלה ובדקתי בתוספתא ולא גרסינן בה הכי אלא כמו שהוא בספרים עכ"ל, זה לשון הלכות גדולות בה' קידוש והבדלה, וחמרא דכי לא מזינא במיא, פליגי בה ר' אליעזר ורבנן, דתנו רבנן חיין בזמן שלא נתן לתוכו מים, מברכין עליו בור' פרי העץ, ואין נוטלין ממנו לידים, ומשנתן לתוכו מים, מברכין עליו בפ"הג, ונוטלין ממנו לידים ד"ר אליעזר, בזמן שלא נתן לתוכו מים, אין נוטלין ממנו לידים, דס"ל לר' אליעזר דלאו משקה הוא, נתן לתוכו מים ונוטלין ממנו לידים, דהוה לי' משקה, וחכ"א בין כך ובין כך מברכין עליו בפ"הג, דמשקה הוא, ואין נוטלין ממנו לידים, מפני הפסד אוכלין, והלכת' כרבנן דאמרי עד שלא ניתן לתוכו מים גמי מברכין עליו בפ"הג, ואין נוטלין ממנו לידים, ואע"ג דקא אמרינן, כמאן אזלא הא דאמר שמואל עושה אדם כל צרכו בפת כר' אליעזר, וקיי"ל הלכת' כשמואל, הני מילי במידי דלא מימאיס', אבל במידי דמימאיס, לא, עכ"ל בה"ג. ומה שפרש"י ובדקתי בתוספתא וכו', הוא התוספתא דברכות ריש פרק ד', ושם אית' ממש כנוסח ת"ר שבש"ס שלנו:

רש"י ד"ה לקורייטו. פיי"שון (ארצניימראנק) בלע"ז ובלשון חכמים אנימלית ואלונטית עכ"ל כדאית' (שבת ק"מ ע"א) ת"ר עושין אנומלין בשבת, ואיזו אנומלין, יין דבש ופילפלין, אין עושין אלונטות, ואיזו אלונטית, יין ישן ומים צלולין ואפרסמון, (פרש"י פיישי"ן בלע"ז) ואינו למשקה צמא אלא לצנן אחר המרחץ ודוגמת רפואה עיי"ש:

רש"י ד"ה דסטנא וכו'. אמנושטרי"ן עכ"ל, עי' בשפ"ח (לעיל מ"ב ע"א) לרש"י ד"ה ריסטנא, ועיין כאן במה רש"א:

רש"י ד"ה מידי דממאיס וכו' ותותים עכ"ל, תותים (מוילבעער בלע"ז) עי' בשפ"ח לעיל מ' ע"א תוס' ד"ה איתי:

תוס' ד"ה חלקוה האחים וכו' ולי נראה (א) דהתם מיירי להחזירה כאשר בתחלה וכו' וא"ת ואמאי לא פריך הכא (ב) מכל כלי שנשבר וטהור וכו' עכ"ל:

א דהתם מיירי להחזירה כאשר בתחלה ולתקנה וכו'. ועיין שם (בסוכה ט"ז ע"א) ופרש"י לפי מה דמסיק הש"ס למאי חזיא וכו' משמע דלא מיירי להחזירה "כאשר בתחלה ודו"ק:

ב מכל כלי שנשבר וטהור. פי' דהכי אית' כלים פ"ב מ"ב, כלי עץ כלי עור כלי עצים וכלי זכוכית שנטמאו ונשברו טהרו וכו' ועיי' רמב"ם פ"ו מה' כלים ה"א, כל כלים שנטמאו ונשברו אחר שנטמא, ונפסדו צורתו ותשמישו, טהור בשבירתו, וכן כלים שנשברו כשהן טהורין, שבריהן אינן מקבלין טומאה עכ"ל:

תוס' ד"ה שמש מצרפן לזימון. וה"ה בשני בתים וכו' וכן איתי' בירושלמי וכו' עכ"ל, ז"ל ירושלמי ברכות פ"ז הלכה ה', שתי חבורות שהיו אוכלין בבית אחד בזמן שמקצתן רואין אלו את אלו הרי אלו מצטרפין לזימון ואם לאו אלו מזמנין לעצמן ואלו מזמנין לעצמן וכו', ואמרינן בגמר' ר' יונה ור' אבא בר זימנא בשם ר' זעירא לשני בתים נצרכה, א"ר יוחנן והן שנכנסו משעה ראשונה על מנת כן, אילין בית נשיאי מה את עבד לון בבית אחד או בשני בתים, נאמר אם היה דרכן לעבור אילו על אילו מזמנין, ואם לאו אין מזמנין, ר' ברביה מוקים לאמוריח על תרעא מציעיא דבי מדרשא, והוה מזמן על אילין ועל אילין:

פי' פני משה:

לשני בתים נצרכה. הא דקתני רישא בזמן שמקצתן רואין, אלו את אלו מצטרפין לזימון לא נצרכו אלא אפילו אוכלין בשני בתים והן פתו חין זה לזה בזמן שיכולין לראות אלו את אלו מצטרפין לזימון דאילו בבית אחד לא הוה צריך למיתני לרישא והא דנקט בית א' משום סיפ' נקט לה דאפילו בבית אחד אם לאו אלו מזמנין לעצמן ואלו מזמנין לעצמן: והן. ודוק' שנכנסו משעה ראשונה על מנת כן שיצטרפו לזימון כאחד:

אילין בית נשיאי. שיש להם הרבה בתים סמוכין זה לזה ופעמים הן פתוחין ופעמים נעולים, מאי, אי נימא הואיל ואינן פתוחין תמיד בשעת הסעודה אלא לפעמים הן סגורין אם תדמ' אותן לב' בתים ממש, או דילמ' הואיל לפעמים פתוחין ובאותה שעה יכולין לראות אלו את אלו כבית אחד הוה ומצטרפין הן:

נאמר. דכך הוא הדין שאם היו דרכן לעבור אלו דרך אלו מזמנין אע"פ בהן לפעמים סגורין ואם לאו אין מצטרפין לזימון:
מוקים לאמורי'. היה מעמיד לשמש שלו על שער האמצעי מבית המדרש שפתוח לכאן ולכאן והיו שם חבורה אחת מצד זה וחבורה אחת מצד זה וכיון שהשמש באמצע ומשמש לשתיהן היה מצרפן לזימון אלו עם אלו כדאמרינן אם היה השמש ביניהן המשמש מצרפן:
ומה שכתבו התוס' ובלבד שישמעו ברכת המזון מפי המברך, לאו מדברי הירושלמי הוא, אלא דברי התוס' הם:
תוס' ד"ה בפ"הע וכו' (א) ויש לחלק בין הני דאמרינן חולין ק"ז ע"א דאחזות' קפדיתא וכו' (ב) ויש מפרשים לנ"י בעינן מים דכתיב וידיו וגו' עכ"ל:
(**א**) ויש לחלק וכו' דאחזותא קפדיתא. דאית' התם א"ל ר' ששת לאמימר קפדיתא אחזותא (שיהא בהם מראה מים) א"ל אין עיי"ש. וכוונת התוס' דיש לחלק בין מי פירות דמכשירין הכא לנטילת ידים, ומה דאית' בחולין דקפדינן אחזותא, די"ל לפי דמים שנשתנו מראיהם, גרוע ממי פירות שעומדים במראיתם, ושם מים עליהם, ועיין ברא"ש:
ב ויש מפרשים לנ"י בעינן מים דכתיב (וי קרא ט"ו י"א) וידיו לא שטף במים. והנה וידיו לא שטף במים, פרש"י בעוד שלא טבל מטומאתו, ואפילו פסק מזובו, וספר שבעה, ומחוסר טבילה, מטמא בכל טומאותיו, וזה שהוציא הכתוב טבילת גופו של זב בלשון שטיפת ידים, ללמדך שאין בית הסתרים טעון ביאת מים, אלא אבר הגלוי כמו הידים עכ"ל, ויש לומר דרש"י שפי' כן בפי' החומש, פי' כן לשיטתו, דמי פירות ג"כ כשרי לנטילת ידים, משא"כ לפי היש מפרשים כאן, דהוא שיטות הראב"ד, עי' בשפ"ח לרש"י ד"ה ונוטלין, י"ל לפי היש מפרשים, דהטעם שהוציא הכתוב טבילת גופו של זב, בל' שטיפת ידים, לרמז דלנ"י בעינן מים, כמו לטבילת כל הגוף:
תוס' ד"ה כמאן אזלא וכו'. לכאור' משמע ממאי דא"ר אליעזר נוטלין (לידים ביין, ש"מ דר"א ושמואל אומרי' דבר אחד) ותימא דאמרינן בשבת וכו' ועוד קשה (א) דהכא משמע דאין הלכה כשמואל מדמוקי לה כר' אליעזר (ב) ובמס' ביצה כ"א ע"ב קאמר סתמא דגמר' וכו' (ג) ובה"ג אמר דהלכה כרבנן דכאן וכו' ויש נוהגים לאכול דייסא וכו' (ה) אבל במס' סופרים וכו':
(**א**) דהכא משמע דאין הלכה כשמואל מדמוקי לה כר"א. פי' דהא ר"א שמותי היא (שבת ק"ל ע"ב):

ב ובמס' ביצה קאמר "סתמא "דגמר' דסופלי לחיותא "ביו"ט דמטלטלינן להו אגב ריפתא כשמואל וכו'. דאית' התם א"ל אביי לר' יוסף ולר"י הגלילי דאמר (הוא לבדו יעשה לכם), לכם ולא לכלבים, הני סופלי (גרעיני תמרין), לחיותא (לבהמות) היכי שדינן להו ביו"ט, א"ל הואיל וחזו להסקה, תינח ביבשתא, ברטיב' מאי איכ' למימר, א"ל חזו להיסק גדול, תינח ביו"ט בשבת מאי איכ' למימר, מטלטלינן להו אגב ריפתא כדשמואל, דאמר שמואל עושה אדם כל צרכו בפת עיי"ש.

ויש לדקדק דקצת משמע דלאו "סתמ' דגמר' היא, ושנית דתוס' כתבו, דביו"ט מטלטלינן להו אגב ריפתא, וממה שהעתקתי מוכח, דביו"ט מטלטלינן להו בעצמן, הואיל וחזו להסק גדול, אלא דבשבת מטלטלין ע"י פת ודו"ק:

ג ובה"ג אמר וכו'. ובשפ"ח לרש"י ד"ה לשון אחר, שם העתקתי דברי הלכות גדולות עיי"ש. ומה שכתבו התוס' "דייסא, פי' (רמ"א קע"א ס"ג) היינו החטה הנקלפת מבושלת:

ד אבל במס' סופרים אוסרו וכו'. ז"ל מס' סופרים הי"ד וט"ו וט"ז, אין נוהגין בזיון באוכלין, ואין זורקין את האוכלין, לא ישב אדם ע"ג קופה מלאה תמרים וגרוגרות, אבל ע"ג קופה מלאה קטניות ועגול של דבילה מותר, מפני שנהגו כן, אין סומכין, ואין מכסין באוכלין, ואין אוכלין אוכלין באוכלין אא"כ ראויין לאכילה, ראב"י אומר כל שיש לו יד ועוקץ מותר לכסות וכו', ר"מ אומר כל שיש לו קליפה מותר לכסות בו וכו', אין אוכלין אוכלין באוכלין אא"כ היה אוכלן בבת אחת וכו' עיי"ש. ולפי מה שהעתקתי אין צריך להגי' בתוס' כמובן:

תוס' ד"ה מודים חכמים לר"א וכו'. תימא דאמרינן (לקמן נ"א ע"א) ד' דברים נאמרו בכוס של ברכה חי מלא וכו' עכ"ל, התוס' הבי' מילת' דר' יוחנן דאמר אנו אין לנו אלא ד', ולא הבי' הבריית' די' דברים נאמרו בכוס של ברכה עיי"ש ודו"ק:

תוס' ד"ה למאי חזי. פי' וכו' וכן הלכה כרבנן דיין חי מברכין עליו ב"פ הגפן דאמרינן (פסחים ק"ח ע"ב) שתאן חי (בלא מזיגת מים) יצא ידי חובת ד' כוסות בליל פסח עיי"ש:

תוס' ד"ה ולא בימות הגשמים. אע"פ וכו' ומיהו עכשיו שדרכן לזרוק חטים בבית חתנים וכו' עכ"ל, עיין אור"ח קע"א ס"ה, והכי אית' במס' שמחות פ"ח, מבזבזין לפני חתנים והכלות מחרוזות של דגים וחתיכות בשר בימות החמ', אבל לא בימות הגשמים, אבל לא חתיכות דגים מבושלים, ולא שומשין בין בימות החמ' בין בימות הגשמים, אבל קליות ואגוזים נוטל הוא בתוך קליפתו וזורק, כללו של דבר כל שהוא אבד אין מבזבזין לפניהם, ממשיכין לפני החתנים והכלות צינורות של יין ושמן, ואין חוששין משום דרכי אמורי, ואין חוששין משום איסורן של אוכלין וכו' עיי"ש:

דף נא.

ע"א גמר' משום שנאמר ימלא פי תהלתך. ולכן כשהוא מברך יהא פיו נקי מן הרוק, וגם שאר דבר, לא יהא בתוך פיו (מפרשים):

יפה ללב וטוב לעינים. הא דנקט גבי "לב "יפה, וגבי "עינים נקט "טוב, מבואר בשפ"ח (לעיל ל"ט ע"א) לגמר' ד"ה יפה, עיי"ש דאית' ג"כ גבי תרדין כה"ג:

והמשתכר ממנו. מסתבר דקאי על הרגיל בו, ועלה קאמר אפילו אחר שהרגיל בו, קשה לכל גופו כשמשתכר ממנו:

ששה דברים נאמרו בכוס אספרגוס וכו'. פתח "בששה דברים, ובפרטם תמצא "תשעה ודו"ק:

ואין מפסיק בו. משום דאית' השותה כוסו בבת אחת ה"ז גרגרן, שתים דרך ארץ, וקאמר הכא דבזה אין מפסיקין בו, אלא שותהו בבת אחת (תרי"ח):

תני חדא ללע"ט יפה וכו' ותני' אידך לרמ"ת יפה וכו'. הש"ס הביא בתחלה ב' ברייתות של ענייני אספרגוס, ואח"כ מפרש ברייתא ראשונה, דפריך תני חדא ללע"ט יפה וכו', ואח"כ מפרש ברייתא שני', תני חדא רק אחריו לוקה וכו' דקאי אברייתא שני'. ודע דלעיל מחלק הש"ס בין יין חדש ליין מיושן, וכאן קמחלק הא בדחמר' הא בדשכרא ודו"ק:

א"ר אשי השת' דאמרת וכו'. ואע"ג הא דלא רק אחריו לוקה ברייתא היא, ולא שייך ל' השת' "דאמרת אלא השת' דתני, די"ל דר' אשי קאי אתירוצא דש"ס, דמוקי הא דלא רק אחריו לוקה בדשכרא, ועלה קא"ר אשי השת' דאמרת בשכרא לא רק אחריו לוקה, א"כ מימי רוקו של שכרא נזרקין, פי' ירוק אותו אפי' בפני מלך:

אפילו לפני מלך. לא נתברר אי אפילו מלך עכו"ם קאמר, שיש סכנה ביותר כשרוקק לפניו ודו"ק:

ואמרי לה איסתלגנית וכו'. הך אמרי לה לאו ר' ישמעאל בן אלישע קאמר, אלא בעל מסדר הש"ס קאמר, דאמרי לה בשם ר' ישמעאל בן אלישע איסתלגנית וכו':

ואל תטול ידיך ממי שלא נטל ידיו. פי' שלא ישפוך לו על ידיו, אבל להביא לו מים מותר, והטעם משום והזה הטהור על הטמא (מ"א ס"ד סק"ח), ובטורי זהב שם כתב כל שכן לנ"י לאכילה עיי"ש:

ואי פגע (בנשים כשחזרו מן המת) מאי תקנתי' וכו'. מסתבר דמסדר הש"ס קאמר לי'. א"נ דריב"ל שאל ממלאך ואי פגע מאי תקנתי והשיב לו המלאך לינשוף מדוכת' וכו':

עד דחלפי מיניה. פי' עד שעברו הנשים לפניו, יאמר פסוק זה, ופעמים צריך לכופלו, כשנשים הרבה עוברים לפניו:

לאנשי ביתו. לאשתו (רש"י), ונקט לאנשי ביתו, להחשיב להאשה, כאילו היא גברת הבית, וכעין לישנ' דקרא עקרת הבית (תוס' יו"ט ריש סוטה):

ושטיפה מבחוץ. ועיין זבחים פי"א בפי' המשניות לרמב"ם (לדף צ"ו ע"ב), וז"ל "שטיפה, הוא שיתן מים על הכלי, ואינו ממרק בידו הכלי, אלא משפשף, ומה שאמרו בטהרת הכלים כשטיפת הכוס, רצה לומר שאינו חייב להפליג עד שיסיר כל הרושם עיי"ש ודו"ק:

א"ר יוחנן כל המברך על כוס מלא נותנין לו נחלה בלא מצרים וכו'. בדרך אגדה י"ל לפי שפעמים הקב"ה מעצור ליתן עושר לאדם, שלא יבוא לידי שכחה, אבל כל המברך לה', על כוס מלא, ר"ל אף ברוב ברכתו עומד בתומו, אז מוסיפין ונותנין לו נחלה בלי מצרים, שנאמר "ומלא, ובכל זה מכיר "ברכת "ה' היא תעשיר, זוכה ים "ודרום "ירשה. והא דאית' על מילת' דר' יוחנן, ר' יוסי בר"ח אומר זוכה ונוחל שני עולמים העו"הז והע"הב, י"ל דלא פליג ריב"ח אר' יוחנן, אלא מוסיף ומפרש דהך נחלה בלא מצרים, פי' דלא בעו"הז בלבד קאמר, אלא בעו"הז ובעוה"ב:

ר' חסדא מעטר לי' בנטלי א"ר חנן ובחי א"ר ששת ובברכת הארץ. פירש ובחי, ר"ל שהעיטור בנטלי, הוא בכוסות של יין חי, ולא מזוג במים, דכוס של ברכת המזון לבדו מוזגים אותו, ואמר ר' ששת שהעיטור בברכת הארץ הוא, שכשמזכיר שבח הארץ, מעטר בכוסות של יין חי החזק. ורי"ף גרס א"ר חנן ובחי, א"ר ששת עד ברכת הארץ, ר"ל דמאי דאמרי' שיהי' חי, ר"ל שעד שהתחיל לומר ברכת הארץ לא יטיל בו מים כלל, וכשמתחיל ברכת הארץ אז מוזגו להודיע שבח ארץ ישראל, שהיינות חזקות וצריך לערבן במים רבים (רא"ש ומעדני יו"ט עיי"ש):

ראשונים שאלו שמאל מאי שתסייע לימין. יש מפרשים דקמבעי כשנותן יד שמאלי תחת יד הימין לסעייה (מ"א סי' קפ"ג סק"ו), ויש מפרשים כשאין נוגעת בכוס שבתוך יד ימין, אלא הניח יד שמאל תחתי' לסייע לא קמבעי לי' דודאי מותר, אלא קמבעי לי' כשתופס הכוס גם ביד שמאל (דברי חמודות). ודע דלא נתפרש מאן וראשונים שהזכיר ר' יוחנן ודו"ק:

דף נ"א ע"א רש"י ד"ה יחזיר ויאכל וכו' ויעשה ברכה לבטלה עכ"ל, ז"ל מהרש"א טעות נפל בפרש"י, במה שפי' ויעשה ברכה לבטלה, דאם כונת ר' חסדא דלא יחזור ויברך, מאי קאמר עלה רבינא הלכך אפילו גמר וכו', גם אין המשל דומה לנמשל, אבל כונת ר' חסדא דיחזור ויברך אם לא גמר מלאכול, והשתא המשל דומ' לנמשל, וכי משום דלא

בירך כבר על שאכל ששכח, יוסיף על סרחונו, שלא יברך על מה שיאכל עוד, ועלה קאמר רבינא שפיר הילכך וכו' עכ"ל:

רש"י ד"ה מי שאכל ושתה ולא ברך. אברכה דלפניהם קאי אברכת המוציא וברכת היין עכ"ל, והא דנקט רש"י דוק' ברכת "המוציא וברכת "היין, י"ל לפי מה שכתב המגן אברהם קע"ב סק"ג, דאע"ג דאם יברך לפניהם וברכה לאחריהם, א"כ יהי' ב' ברכות סמוכות זו לזו, וכי האי גונ' לא מצינו, די"ל דוק' בז' המינים יברך, די"א "דהוה "דאוריית', אבל המים ושאר מינים יש חולקין וכו' עיי"ש, לכן נקט רש"י דוק' ברכת "המוציא "ויין שהם מז' המינים:

רש"י ד"ה מהו שיחזור וכו'. לאחר אכילה ושתי' עכ"ל, ויש מגיהין בפרש"י "באמצע אכילה ושתי', וכן מוכח ממהרש"א שהעתקתי בד"ה יחזיר:

רש"י ד"ה מעיקר' לא חזי. לא דרוב טבילות משום קרי הם (ב) ובעלי קריין אסורים בברכות שהם ד"ת כדאמרינן לעיל כ' ע"ב וכו' עכ"ל:

(**א**) דרוב טבילות משום קרי הם וכו'. וברא"ש כתב בשם פרש"י, גבי טבילה מעיקר' לא חזי, דבעל קרי אסור לברך קודם טבילה, וטבילת בעלי קריין "שכיח, לכן נהגו בכל הטבילות לברך אחר הטבילה עיי"ש, וכאן פרש"י "דרוב טבילות משום קרי הוא ודו"ק:

ב ובעלי קריין אסורים בברכות שהם ד"ת כדאמרינן לעיל כ' ע"ב. ר"ל לעיל אית' דבעל קרי אסור לברך איזה ברכה, ואסור נמי בד"ת, כדאשכחן בסיני, ור' יהוד' ס"ל שמברך על כל דבר לפניהם ולאחריהם, ומסיק הש"ס (לעיל כ"ב ע"א) שעשאן ר' יהוד' כהלכות דרך ארץ שמותר לשנותה, לכן מותר נמי לברך, ות"ק דאוסר לברך, לפי שעשאן לברכות כדברי תורה, וכמו שאסור ב"ק בד"ת, אסור נמי לברך עיי"ש, ובזה עולה פרש"י דהכא כהוגן, ועיין תוס' לעיל ל"ה ע"א ד"ה לפניו עיי"ש. ומה שפרש"י דחוי מעיקרא, דהיינו שלא ראוי מעולם מפורש (סוכה ל"ג ע"ב):

רש"י ד"ה אספרגוס. כוס שהיו שותין בכל בוקר אליבא ריקנא לרפואה עכ"ל, אספרגוס, גופו ממיני כרוב (שפארגל קרויט בלע"ז), והיו שורין אותו ביין, ובלשון יון "אספרגוס, "יין "של "בקר, כלומר ששותהו בבקר, ואמר הגאון הני מילי דאמרינן משום סכנת מזיקין, דהוה נהיגי בי', והשתא לא נפישי כי ההוא עידנא (ערוך בשם רב האי גאון). ומה שפרש"י 'אליבא ריקנא, ואע"ג דקיבה מקבל המאכל (כדלקמן ס"א ע"ב), ולעיל מ"ד ע"ב, נזהר רש"י בפירושו, שם ד"ה קודם ד' שעות, קודם אכילה שהגוף ריקם עיי"ש, י"ל לפי שכך הוא לישנ' דקרא וסעדו לבכם (בראשית י"א ה'):

רש"י ד"ה ואפילו בפני מלך. ירוק ואל שיסתכן עכ"ל, פי' אע"ג שלרוק בפני המלך, הוא דבר מאוס (כדלקמן ס"ב ע"ב) ד"ה ומה שק עיי"ש, ואיכ' קצת "סכנה בדבר, ואפילו הכי ירוק לפני המלך ואל "יסתכן בחולי זה, וכעין דאית' (נדרים מ"ט ע"ב) א"ל ר"ה לרבה ברי', כל מידי לא תפלוט קמי רבך, לבר מן קרא ודיסא, שרוק שלהן דומ' לפתילה של אבר שאינו מתאכל, ואפילו קמי שבור מלכא פלוט, שיש בו סכנת נפשות עיי"ש. ולפי"ז ניח' דנקט הש"ס מימיו נזרקין "אפילו "בפני "מלך, ולא נקט "אפילו "בפני "רבו, לפי שנקט מה שהוא רבותי' טפי:

רש"י ד"ה סוריאל. מלאך חשוב לבא לפני המלך עכ"ל, והנה בגמר' איתי' "סוריאל "שר "הפנים, ועיין בספר היכלות, מהתנא ר' ישמעאל כהן גדול, שאית' שם יותר מעשרה פעמים, א"ר ישמעאל אמר לי מטטרון מלאך שר הפנים עיי"ש, משמע קצת דמלאך "סוריאל, הוא "מטטרון, א"נ דטובא שר הפנים איכ', וכן משמע ממה שהעתקתי מס' הפרדס בשפ"ח לרש"י לקמן ד"ה אימתי, ועי' בשפ"ח לעיל ג' ע"א לתוס' ד"ה ועונין אות ד"ל זולתי ג' השרים וגדולים וכו' עיי"ש. ודע "דמטטרון, הוא "חנוך בן ירד (בראשית ה' כ"ד) כך מבואר בס' היכלות פרק ג', דז"ל שם א"ר ישמעאל אמרתי למטטרון וכו', ומפני מה קורין אותך בשמי מרומים נער, השיב ואמר לי מפני שאני חנוך בן ירד, כשחטאו בני דור המבול וסרחו במעשיהם, נטלני הקב"ה מביניהם להיות עד עליהם בשמי מרום וכו', ומתוך שאני קטן בתוכם, ונער ביניהם בימים ובחדשים ובשנים, לפיכך קורין אותי נער עיי"ש באריכות. ועיין תוס' (חולין ס' ע"א) ד"ה פסוק, שהתוס' נסתפקו שם למה נקרא שמו של מטטרון נער עיי"ש, הרי מפורש בס' היכולת הטעם כמו שכתבתי, והנה השל"ה דף מ"ו ע"א כתב מס' היכלות, כמו שנמצא בהגהת הש"ס, ולא הזכיר מזה ודו"ק:

רש"י ד"ה תכספית. שם חבורת שדים, איסתלגנית, שם חבורת מלאכי חבלה עכ"ל, ואע"ג דמגירסת הש"ס מפני שתכספית ואמרי לה איסתלגנית של מלאכי חבלה, משמע קצת שתכספית, קאי ג"כ על מלאכי חבלה, ורש"י לא פי' כן, אבל יש להבין הענין, במה שהעתקתי ממדרש תלפיות בשפתי חכמים לרש"י לעיל ו' ע"א ד"ה לראות, דעשרה מיני חרשין יש עיי"ש, הרי דכולם משורש אחד יוצאים:

רש"י ד"ה אימתי יבוא אדם וכו'. ר' ישמעאל עלה לרקיע ע"י שם בבריית' דמעשה מרכבה עכ"ל, מ"ש רש"י בבריית' דמעשה מרכבה, ערש"י רפ"ב דחגיגה דמפרש ג"כ דמעשה בראשית ומעשה מרכבה בריתות הם עכ"ל, והנה בריית' דמעשה מרכבה אינו בידי, ויש מן האחרונים שכתבו שהוא מהסיפור שכ' בס' הפרדס לרש"י ז"ל, לכן העתקתי משם אלא שלא נמצא מפורש שר' ישמעאל עלה ע"י שם, דז"ל ספר לקוטי

הפרדס מרש"י ז"ל בענין פרשת עשר תעשר, וזאת ההגדה למתפללין ביחיד יעסקו בה, אמר רבי ישמעאל סח לי ססניאל שר הפנים, ואמר לי ידידי שב בחיקי, ואגיד לך מה תהי' על ישראל, והיו דמעות נופלות לו מעיניו עליו וכו', אמר לי בכל יום מתחדשות גזירות קשות, וכשישראל נכנסין לב"הכנ ולב"המד, ועונין אמן יהא שמיה רבא מברך, אומר אין אני מניחם לצאת מחדרי חדרים, מי לא יאדיר למלך האדיר, מי לא ישבח למלך המשובח, מי לא יקדש למלך המקודש, יתקדש שמו לעד ולנצח, שבכל יום ויום גבורות ונפלאות מתרגשות לפני הקב"ה מעולות ומשונות זו מזו, ושמח לבו בעת תפלת בניו. לקדושה מעומד אחר תפלה, ודברי ר' ישמעאל הן, ובשעה שירדתי מלפניו שמעתי קול מדבר בל' ארמי, ובל' הזה היה מדבר, מקדשא קדישא לחורבא, והיכלא כנור דליק, ודירתא דמלכותא לצריות, ובתולין עולימון לבזה, וחזותי' דמלכא תנקור ארמלתא, ומדבחא דכיא לאיסתבא, ופתורא דנתקן ירתוני' בעלי דבבי, וירושלם לא תוריך, וארעא דישראל לזיע, באותה שעה ששמעתי קול זה, נרתעתי ובפלתי לאחוריי, עד שבא הדרניאל, שנתן בי רוח ונשמה, ואמר לי בא ואכניסך לגנזי ישועות ונחמות, הכניסני וראיתי כיתות מלאכי השרת, שאורגין בגדי ישועות, ועושין כתרי חיים וכו' לצדיקים וכו' אמרתי לו הדר זיזי הראני כבודו של דוד, אמר לי ידידי המתן לי ג' שעות, עד שיבוא דוד מלך ישראל לכאן ותראה בגדולתו וכו', אמר לי כבוש עיניך שלא תזדעזע מהללו שיצאו לקראת דוד מלך ישראל, מיד רעשו כל האופנים ושרפים ואוצרות שלג וכו', ומלאכי השרת ולוהט' זבול, ואומרים למנצח מזמור לדוד השמים מספרים כבוד אל וגו' ושמעתי קול הבא מצפון ואומר ה' ימלוך לעולם ועד וכו', וכיון שבא דוד וישב לו על הכסא שלו, מכוון כנגד של קונו, וכל מלכי דוד יושבין לפניו, וכל מלכי בית ישראל אחריו, מיד אמר דוד זמירות ותשבחות, שלא שמעתו אוזן מעולם, וכיון שפתח ימלוך ה' לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללויה, פותח מטטרון וכל המזלות ואומר קק"ק ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו, חיות הקודש משבחות ואומרות ברוך כבוד ה' ממקומו, והרקיעים אומרים ה' ימלוך לעולם ועד, וכל מלכי בית דוד אומרים והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד עכ"ל ספר הפרדס לרש"י ז"ל. והנה מובן למה כתב ההגדה זו למתפללין ביחיד, ובנוסחת סידורים שלנו, נמצא ענין אחר במקום קדיש וברכו למתפללים ביחיד. ועי' סדר הדורות ערך ר"י בן אלישע, וערך ר"י בן לוי, ולעיל ז' ע"א, וכתובות ע"ז ע"ב, והגהת הגר"ב חיות ז"ל:

רש"י ד"ה מגביה מן הקרקע טפח וכו' ואם ע"ג שלחן מגביהו מן השלחן עכ"ל, כדי שיהא נראה לכל המסובין ויסתכלו בו (טור), וזה לא שייך במברך ביחיד (דרישה), ולפי מה דיליף לקמן, ממה שנאמר כוס ישועות אשא, משמע אפילו במברך ביחיד ודו"ק:

רש"י ד"ה בנטלי. כוסות עכ"ל, "נטלי ל' אאנטיל, והוא מין כלי, וכן גלגל שמשימין הבנאין כשבונין בגובה, ומשליכין על הגלגל חבל ארוך וב' ראשיו למטה, וקושרין בשני ראשיו שני כלים, ושמם "אנטלין, המלא עולה והריקן יורד (ערוך ערך אנטיל). ובחולין ק"ז ע"א, פרש"י אנטלא, כלי זכוכית קרי נטלא, והיתה מוצנעת לשער בה כלי שמתקנו ליטול ידיו עיי"ש:

תוס' ד"ה מעיקרא וכו' וי"ל דמיירי בטבילת גרים (דלא חזי קודם טבילה דלא מצי למימר וצונו דאכתי נכרי הוא דמל ולא טבל כאילו לא מל תוס' פסחים ז' ע"ב ד"ה על) וכו' עכ"ל:

תוס' ד"ה אין לנו אלא ארבעה וכו' ומיהו מדהאמוראים היו עושים עיטור ועיטוף וכו' עכ"ל, כלומר ועוד מדהאמוראים והם ר' יהוד' מעטרהו בתלמידים, ר' פפא מעטף ויתיב, כדאית' לקמן, משמע שהיו מחמירים על עצמן והיו נזהרים בכולן וכו'. ודע הא דא"ר יוחנן הדחה "שטיפה "חי "מלא סימנך "שומחה לאיש במענה פיו (מג"ת) **תוס'** ד"ה שטיפה חי מלא. ירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דסוף פרקין, א"ר אחא ג' דברים נאמרו בכוס של ברכה, מלא עיטור, ומודה, ושלשתן בפסוק אחד, דכתיב (דברים ל"ג כ"ג) ולנפתלי אמר נפתלי שבע רצון ומלא ברכת ה', שבע עיטור, רצון מודח, מלא כמשמעו, א"ר חנינא אם עשיתה כן, מה כתיב תמן ים ודרום ירשה, את זוכה לירש עו"הז ועו"הב:

פי' פני משה:

עיטור. שמעטרהו בכוסות סביב:

ומודח. שידותו מבפנים:

ושלשתן רמוזין בפסוק אחד שנאמר בו ברכת ה', שמרמז על כוס שבו ברכת ה' על המזון שאכל:

שבע עיטור. כשמעטרהו נראה כשביעה בכוסות הרבה:

רצון מודח. שהוא נקיות והוא הרצון שכל אדם רצונו לשתותו ואי לא הוי מודח מי שהוא איסטניס ירחק ממנו:

תוס' ד"ה זוכה לשני עולמות וכו' מדהוה לי' למיכתב ים ודרום רש וכתיב ירשה הרי יו"ד ה"א יתירה, וביו"ד ה"א נבראו ב' עולמות כדאמרינן במנחות כ"ט ע"ב עכ"ל, והיינו שפרש"י (שם דברים ל"ג כ"ג) ירשה, לשון צווי כמו עלה רש עיי"ש, דלפי מה שדרשו

כאן על כוס מלא לבר"המז, יובן לשון "צווי. ודע דיו"ד ה"א יתירה שנבר' בהם ב' עולמות, עו"הב ביו"ד תחלה, ואח"כ עו"הז בה"א, מכאן רמז לאדם, שיהי' בו מדעת קונו, ויעשה ג"כ בדרך זה, בתחלה בעיקור ידאוג להשתדל לטובת עוה"ב, ואח"כ לענייני עו"הז:

דף נא:

ע"ב גמר' אנן נעבד לחומרא. ל' הלכות גדולות אנן לא "נודי בה, ולשון הטור אנן לא נעביד בה אעובדא, וכתב הב"י ובגמר' גרסינן אנן נעבד "לחומר' ושתי הנוסחאות עולות בקנה אחד עיי"ש, ואפשר י"ל דלפי ל' הטור מיושב, דהא ספק דרבנן הוא, וספקו להקל, ומאי נעבד לחומר'. ומצאתי שכבר האריך בזה בס' מגיד תעלומה, דיש מתרצים דכל הידור מצוה היא דאוריית', מדכתיב זה אלי ואנוהו, ובאתרוג ה"ט דכתיב הדר, לומר שבאתרוג צריך עוד יותר מבשאר מצות עיי"ש, עיין רש"י ותוס' ריש פ' לולב הגזול:

ונותן עיניו בו. ובירושלמי אית', ה"ה בכוס של הבדלה, ומשמע טעמי' משום חביבות (יפה עינים):

ומשגרו לאנשי ביתו במתנה כי היכי דתתברך דביתהו. פי' דכדי שיניח ברכה אל ביתה (תר"י), מאחר שהיא תתברך, הלא מה שקנה אשה קנה בעלה. ואפשר משום דכבוד הוא לה דרך דורן וחשיבות, ואית' (בב"מ נ"ט) אקירו לנשייכו כי היכי דתתעשרו. וז"ל הש"ע ומשגרו לאשתו שתשתה ממנו, ואפילו לא אכלה עמהם כך משמע מעובדא דילתא (מגן אברהם) **בריך** ברכת' דמזונא. פי' עולא בירך בר"המז, לפי שהיה אורח, וקיי"ל אורח מברך (כדלעיל מ"ו ע"א), ילתא, כך שמה דאשת ר' נחמן:

אדהכי שמעה ילתה קמה בזיהרה (בכעס) וכו' ושברה ד' מאה דני דחמר'. אפשר שכוונה למספר ת', שהוא גמסרי' "רע "עין, לפי שהיה לעולא עינו רעה בשל אחרים, שלא להניח לר"נ לשלוח לאשתו כוס של ברכה (מס' עיון יעקב). א"נ להורות שאין כעסה בשביל כוס יין שלא שלח לה שהרי אינה נחשב בעיניה אפילו ד' מאה דני דחמרא:

אלא על כוס הברכה שלא שלח לה כעסה (מהרש"א), סליק פרק שלשה שאכלו

פרק אלו דברים

אלו דברים שבין ב"ש ובין ב"ה בסעודה בש"א מברך על היום ואח"כ וכו'. ואין להקשות וכי לא ראו ב"ש וב"ה, איך הי' מקדשי' ומברכי' אבותם ורבותם, הלוא הוא דבר תמידיי, ואיך שייך בדברים כאלה פלוגתא, די"ל משום דקיי"ל סדר ברכות אינו מעכב (לעיל י"ב), לכן עד שמאי והלל, ברכו והקדימו כל א' וא' ברכה זו שרצה, עד שבאו ב"ש וב"ה,

ועמדו למנין על סדר ונוסח הברכה, ונפסקה ההלכה, וכן י"ל בכל המחלוקת הנמצא מזה המין (ענף יוסף בשם כוזרי שני חלק ב'):

נר. וטעם ברכת הנר במוצאי שבת, לזכר דתחלת בריית האור היינו האש היה במ"ש, והא דלא מברכין על שאר בריאות, זה ביום פלוני וזה ביום פלוני, דשאני נר דנאסר בשבת, והוי כאלו נתחדש עתה, ומשום כך מברכין עליו, וכן במוצאי יום כפור (ולא במוצאי שאר יו"ט), מפני שביום כפור נאסר, ועתה הותר, וכאילו נתחדש עתה (תשובת הרשב"א קנ"ח). וטעם הבשמים במ"ש, מפני נפש יתירה שהיתה לו בשבת, והוא מצטער עכשיו כשהלכה ממנו, ומריח ריח בשמים, כדי ליישב נשמתו (מפרשים), ולענין מי"ט עיין תוס' ביצה ל"ג ע"ב ד"ה כי:

עד שיאותו לאורו. דהיינו שיהי' סמוך לו, בכדי שיוכל להכיר, בין מטבע מדינה זו, למטבע מדינה אחרת (רצ"ח ס"ד):

בא להם יין אחר המזון. קודם ברכת המזון:

עד שישמע הברכה כולה. עיין לקמן נ"ב ע"ב בד"ה הכא במסיבת כותיים:

בש"א מברך על היום ואח"כ מברך על היין שהיום גורם ליין שיבוא. ואין לדקדק בקידושין ובמילה ובפדיון הבן שגרמו ג"כ ליין שבא, א"כ לב"ש צ"ל שמברך תחלה ברכת אירוסין ומילה ופדיון, ואח"כ מברך על היין, וכאן נקט אלו דברים שבין ב"ש וב"ה בסעודה דוק', די"ל דהא כאן איכ' עוד טעם, שכבר קידש היום ועדיין יין לא בא, וזה לא שייך בקידושין ובמילה ובפדיון:

שהיום גורם ליין שיבא וכבר קידש היום ועדיין יין לא בא. נקט תרי טעמ' לדבריהם, ולכאור' לפי מה שמסיק הש"ס (לקמן נ"ב ע"א), סברי ב"ש שאני עיולי יומי דהיינו קידוש, דבמת דמקדמינן לי' עדיף וכו', א"כ איכא עוד טעם לב"ש, ולמה לא הזכירו ב"ש כאן, כבר הרגיש בזה ט"ז אור"ח תרפ"א סק"א עיי"ש:

לקדושה שתאמר. ובנוסח הכתב יד לקידוש שתאמר:

הכי נמי תרתי ברכת היין תדירה. פי' דכל פעם ששותה ביום ובלילה צריך לברך (סמיכות חכמים), וזה עיקר הטעם (פ"י):

והלכה כדברי ב"ה פשיטא וכו'. ואין לומר משום דבחד מילת' דמתניתן הלכה כב"ש, כדא"ר הונ' (לקמן נ"ב ע"ב), לכן תנא דבהא הלכה כב"ה, זה אינו דאי משום הכי, למה תנא דוק' בהך הלכה כב"ה ודו"ק:

דהא נפקא בת קול. הכי איתי' בירושלמי ברכות פ"א להלכ' ד', היכן יצאה בת קול, ר' ביבי א"ר יוחנן ביבנה יצאה בת קול, פי' כשהיו סנהדרין קבועין ביבנה (עיין יפ' עינים).

דף נ"א ע"ב רש"י ד"ה כל האי נבגא. נבגא כוס, כמו נשתי מר אנבגא עכ"ל, עיי' קידושין ע' יע"א. וב"ב נ"ח ע"ב, אנפק אנבג, ועיי"ש בתוס'. ועיין (פסחים ע"ד ע"א) "ונבגא בר שתא, פרש"י שנטיע' בר שתא, ועי' ערוך ערך נגב ודו"ק:

רש"י ד"ה ומסמרטוטי "כלמי וכו' כנים מתרגמינן (שמות ח' י"ב) "קלמתא עכ"ל, כן נמצא שבתרגום הגירס' בקו"ף:

רש"י ד"ה אין מסיחין. משאחזו עד שיברך עכ"ל, פי' אפילו גמרו בר"המז, רק שעדיין לא בירך המברך על הכוס לשתות ושתה, אין מסיחין (מג"ת):

רש"י ד"ה כוס שני. שהוא של זוגות והעומד מעל שלחנו ושת' זוגות ניזוק ע"י שדים עכ"ל, פי' כששתה על שלחנו ב' כוסות לא יברך בר"המז על כוס שלישי, לבטל זוגות, לפי שכבר נסתלק מהסעודה, וזה כוס בפני עצמו, שאינו בא אלא בשביל הברכה, ואע"ג דאית' (פסחים ק"ט ע"ב) כוס של ברכה מצטרף לטובה ואינו מצטרף לרעה, הא מסיק שם הש"ס בפסחים, דלכשפים מיהא חיישינן וא"כ משמע דבתוך הסעודה ממש ישתה ויבטל הזוגות, ועי' בב"י סי' קפ"ג שאין דבר זה נוהג האידנ', שאין אנו מקפידין אזוגות (מל"ה):

רש"י ד"ה והלכת' בכולהו יושב ומברך עכ"ל, והוסיף רש"י על הש"ס בפירושו, לאשמעינן דבכל תלתא בבי דמתניתן, דאף ברישא, דאם הי' מהלך ואוכל, צריך להיות בכולן יושב ומברך (סמיכות חכמים):

סליק פרק שלשה שאכלו **רש"י** ד"ה אלו דברים וכו' בסעודה. שנחלק' ב"ש וב"ה בהלכות סעודה עכ"ל, לפי שרש"י ז"ל פי' בענין זה כמה פעמים, הכי גרסינן בתוספתא, וכן טוב הוא להבנת סוגי' הש"ס, לכן העתקתי כאן בריש פרקין, ל' התוספתא, וז"ל התוספתא, בריש פרקין, ארבעה דברים שבין ב"ש וב"ה בסעודה, בש"א מברך על היום ואח"כ מברך על היין. שהיום גורם ליין שיבוא, וכבר קידש היום ועדיין, לא בא, ובח"א מברך על היין ואח"כ מברך על היום, שהיין גורם לקדושה שתאמר, דבר אחר ברכת היין תדיר, וברכת היום, אינו תדיר, תדיר ושאינו תדיר, תדיר קודם, והלכה כב"ח. בש"א נוטלין לידים, ואח"כ מוזגין הכוס, שאם אתה אומר מוזגין הכוס תחלה, שמא נטמאו משקים, שבאחורי הכוס מחמת ידיו, ויחזרו ויטמאו הכוס, ובח"א אחורי הכוס לעולם טמאין דבר אחר אין נטילת ידים אלא סמוך לסעודה מוזגין את הכוס ואח"כ נוטלין לידים, שאם אתה אומר נוטלין תחלה, שאם יטמאו משקים של ידים, מחמת הכוס, ויחזרו וימטמאו את הידים, אלא מוזגין הכוס תחלה, ואח"כ נוטלין לידים, בש"א מקנח ידיו במפה, ומניחה על השלחן. שאם אתה אומר על הכסת, שמא נטמאו משקין שבמפה

מחמת הכסת, ויחזרו ויטמאו הידים, ובה"א ספק משקין לידים טהור, דבר אחר אין נטילה לחולין מן התורה, אלא מקנח ידיו במפה, ומניחה על הכסת. שאם אתה אומר על השלחן שמא יטמאו משקין שבמפה מחמת השלחן. ויחזרו ויטמאו את האוכלין, בש"א מכבדין את הבית, מפני איבוד אוכלין ואח"כ נוטלין לידים בה"א היה שמש ת"ח, ומלקט פרורים שאין בהם כזית, נוטלין לידים, ואח"כ מכבדין הבית וכו', א"ר יהוד' לא נחלקו ב"ש וב"ה על ברכת המזון שבתחלה ועל הבדלה שבסוף, ועל מה נחלקו, על המאור ועל הבשמים, שב"ש אומרים על המאור, ואח"כ בשמים, ובה"א בשמים, ואח"כ מאור, הנכנס לביתו במוצאי שבת, מברך על היין. ועל המאור, ועל הבשמים, ואח"כ אומר, הבדלה ואם אין לו אלא כוס אחד, מניחו לאחר המזון, ומשלשלן כולן לאחריו, אומר הבדלה במוצאי שבת, ובמוצאי יו"ט. ובמוצאי יוה"כ, ובמוצאי שבת ליו"ט ובמוצאי יו"ט לחולו של מועד עכ"ל התוספתא. והנה מצינו דהבדלה על הכוס, היא אחת יתירה, מקידוש על הכוס, דקידוש על הכוס, ד' איכא, דביו"כ ליכ' קידוש על הכוס, והבדלה על הכוס איכ' חמשה. ודע דכאן בתוספתא גרס "ארבעה דברים וכו', ובמשנ' ובגמר' כאן לא גרס ד' דברים וכו', ועי' לעיל מ"ב ע"א במשנה בש"א וכו', ובשפ"ח שם:

רש"י ד"ה ואח"כ מוזגין הכוס. יין הבא לפני המזון וכו' עכ"ל, ר"ל דפליגי בסעוד' דכל יומא, אבל הרי"ף כתב וז"ל מוזגין לו את הכוס, מאי כוס, כוס של קידוש היום הוא עכ"ל, והנה לרש"י פשוט ניח', הא דהקדים פלוגת' דב"ש וב"ה לענין ברכה, ולרי"ף ג"כ יש ליישב:

רש"י ד"ה מברך על היין. בגמר' מפרש פלוגתייהו עכ"ל, נרא' כונת פרש"י להא דאית' (לקמן נ"ב ע"א) וסברי ב"ש ב"המז טעונ' כוס וכו' עיי"ש, אבל מאחר דב"ה לא נזכרו שם, דוחק לומר על הא מילת', ובגמר' מפרש פלוגתייהו ודו"ק:

רש"י ד"ה ועונין אמן אחר ישראל וכו', אבל לא לאחר כותי שמא ברך להר גריזים עכ"ל, והא דלא חיישינן כן כששמע כל הברכה, עיין מגן אברהם רט"ו סק"ד:

רש"י ד"ה וכבר קידש היום. משקבלו עליו או מצאת הכוכבים עכ"ל, ממה שכ' רש"י מצאת הכוכבים, ולא כתב מזמן תוספת שבת, משמע קצת כשיטות הטור אור"ח סי' תר"ח, דתוספת יוה"כ בלבד הוא דאוריית' (עיי"ש ט"ז סק"א), ועיין לעיל כ"ז ע"א תוס' ד"ה דרב, ועיין יומא פ"א ע"ב ודו"ק:

רש"י ד"ה תדיר קודם. נפק' לן (זבחים פ"ט ע"א) מהאי קרא דכתיב במוספין (של פסח במדבר כ"ח כ"ג) מלבד עולת הבקר אשר לעולת התמיד תעשו את אלה וכו' ומכאן אתה למד לכל התמידין עכ"ל, (עיין ט"ז אור"ח תרפ"א ותרפ"ד סק"ב ומ"א סק"ב), ר"ל לא

לענין התמיד ומוספין בלבד אמרינן כן, אלא אפילו קרבן יחיד התדיר, קודם לקרבן ציבור שאינו תדיר, ירושלמי פ"ב ה"ב, ובש"ס דילן סוכה דף נ"ד ע"ב דשעיר של ר"ח קודם של שבת כדי לפרסמו ועיין ירושלמי תענית פ"ד ה"ג, ונזיר פ"ז ה"א, דקודם לאו דוק' בזמן, אלא גם לדחות את שאינו תדיר, וראי' למ"ש הרמ"א בתשובה סי' ל"ח אות ב', ועי' ט"ז אור"ח תקפ"א, ותרפ"ד סק"ג, ומגן אברהם סק"ב (יפה עינים). ורמז לדבר "אשר "לעולת "התמיד בגמטרי' תתתרצ"ו, כמנין "לפי "שהיה "התמיד "הקדימה "הכתוב, ומרומזים דברי רש"י ז"ל עיי"ש:

תוס' ד"ה אין מסיחין בכוס של ברכה. פרש"י שלא וכו' וגם אין להפסיק השומעים בשיחת חולין כמו שאין המברך רשאי להסיח ואע"פ שאית' (בר"ה ל"ד ע"ב) שמע ט' תקיעות ביום יצא משמע שהשומע סח בנתיים ואפ"ה יצא וכו' עכ"ל, פי' והך שמע לאו דוק', ה"ה תקע ט' תקיעות ביום יצא, משמע שאע"ג שהתוקע סח בנתיים, וכן משמע מט"ז אור"ח תקפ"ח סק"ב עיי"ש, ועיין ברא"ש כאן:

תוס' ד"ה והלכת' בכולהו יושב ומברך. לפי שברכת המזון דאוריית' החמירו בה להיות יושב ומברך שהרי י' דברים נאמרו בו (לעיל עמוד א'), משא"כ בשאר ברכות וכו' עכ"ל, פי' שאר ברכות שהם דרבנן, כמו שהעתקתי לעיל כ"א ע"א בשפ"ח לרש"י ד"ה שאינו טעון לפניו עיי"ש. ומכאן י"ל קצת ראי' לדברי רמ"א סי' רא"ע ס"י, דז"ל ויכול לעמוד בשעת הקידוש, ויותר טוב לישב, ונוהגין לישב, אף בשעה שאומר ויכולו, רק כשמתחילין עומדין קצת לכבוד השם, כי מתחילין "יום "הששי "ויכלו "השמים ונרמז השם בראשי תיבות וכו' עיי"ש, ולפי"ז י"ל לפי שקידוש הוא דאוריית' (כשלא יצא בתפלה), לכן נוהגין לישב, כמו בב"המז כאן, ואפשר ה"ט ג"כ שטעון כוס של קידוש, כל מה שטעון כוס של בר"המז (כש"ע שם):

דף נב.

ע"א גמר' בבת קול. עיין בשפ"ח לגמרא לעיל ג' ע"א ד"ה שמעתי בת קול:

וסברי ב"ש ברכת היום עדיפא והתני' הנכנס לביתו במ"ש מברך על היין וכו' ואח"כ אומר הבדלה וכו'. פי' אלמא דב"ש סברי ברכת היין תחילה ואח"כ והבדלה. וכאן מפלפל הש"ס לפרושי דב"ש, ועי' תוס' (לעיל מ"ז ע"א) ד"ה ואמר:

כי היכי דלא להוי עלן כמשוי. כפי דברי הש"ס כאן, מצינן לפרש דהך "כי "היכי "דלא "להוי "עלן "כמשוי, קאי ג"כ על כמה דמקדמינן לי' עדיף, דלדבר דהוי לי' לאדם למשוי, לא מקדים אדם עצמו כ"כ, אבל (בפסחים ק"ה ע"ב) הכי אית', עיולי כל כמה דמקדמינן

לי' עדיף, "ומחבבינן אלי', אפוקי יומא מאחרינן לי', כי היכי דלא ליהוי עלן כטונא עיי"ש ודו"ק:

דטעים לי' בידיה. פי' שלא שתה מן הכוס, אלא שפך בידו, ומשם טעם, וה"ה דהוי מצי למימר דטעם לי' בכוס אחרת:

כוס של ברכה צריך שיעור. רביעית הלוג, והוא ביצה ומחצה **דנפיש** לי' טפי משיעוריה. ואע"ג דעכשיו סק"ד דב"ש סברי ב"המז טעונה **כוס**, וצריך ג"כ להיות מלא, (כדלעיל נ"א ע"א), וא"כ אף דנפיש טפי משיעורי", מ"מ כשטעים לי' בידו, לא הוה מלא, די"ל דעדיפי קא פריך לי':

גזרה שמא יטמאו משקין שאחורי הכוס מחמת ידיו וכו'. ועיין שבת ט"ז ע"א שפרש"י "מאחוריהן, היינו חקק בית מושבן ועיי"ש בתוס', וכן מל' הרמב"ם פ"ח מה' אבות הטומא' ה"ג, משמע שהכוס הזה יש לו תוך גם לאחוריו, ובזה התוך יש בו משקין, וגזרו שמא יטמאו אותן משקין מחמת ידיו. אבל מתוס' (עירובין צ"ט ע א) ד"ה היה, שכתבו שמא יצאו מים אחורי הכוס, ויחזרו ויטמאו את הידים, וסתמ' דאחורי הכוס ליכ' רביעית עיי"ש, וכן מת וס' (כריתות י"ג ע"ב) ד"ה וחלב, שכתבו ואין רגילות שיהא נדבק רביעית בדופני הכוס עיי"ש, משמע מדבריהם שאין לכוס זה תוך לאחוריו, וכן משמע מל' רבינו יונה, דז"ל במתניתן, ס"ל לב"ש חיישינן לפי דמשקה עומד אחורי הכלי, מפני ששוטפין אותו קודם השתייה, ומק בל טומאה אידים וכו' עיי"ש:

ידים שניות הן. פי' סתם "ידים, דהיינו שאין יודע להם טומאה, שניות הן לתרומה, אבל סתם ידים לחולין טהורין הן לגמרי, עד שיודע שנטמאו ידיו, באחת מן הטומאות שמטמאין את הידים, אז ידיו שניות הן, וענין זה מבואר בהקדמה לרמב"ם למס' ידים עיי"ש:

דף נ"ב ע"א רש"י ד"ה ור' יהושע היא. בב"מ בתנורו של עכנאי בפ' הזהב עכ"ל, וטפי הוה ניח' הגירס', בב"מ בפ' הזהב (נ"ט ע"ב) בתנורו של עכנאי. ועיין לעיל י"ט ע"א, מאי תנורו של עכנאי וכו' עיי"ש:

רש"י ד"ה ומשלשלן. ל' שלשלת כלומר סודרן לאחר המזון עכ"ל, דפירש של "שלשלת, הוא לשון, "לתלות הדברים זה אחר זה (עיין ערוך שלשל). א"נ י"ל ל' "שלש, דהא ג' ברכות איכ' כאן לב"ש אחר ברכת המזון, והן "מאור "ובשמים "והבדלה. והך "לאחריו ר"ל לאחר בר"המז:

רש"י ד"ה ודילמא ב"ה היא ואליב' דר"מ. דתנן במתניתן בה"א נר ובשמים ואמרינן בגמר' (לקמן ע"ב) ר"מ היא עכ"ל:

רש"י ד"ה בא להם יין. כל ימות השנה קאמר עכ"ל, ר"ל ולא כרישא דמתניתן דמיירי במוצאי שבת:

רש"י ד"ה טעמו פגמו. לב"המז ולקדוש ולהבדלה בפ' ערבי פסחים דף ק"ה ע"ב עכ"ל, המעיין שם ימצא דרק לענין כוס של "בר"המז וכוס של הבדלה, אית' התם טעמו פגמו, אבל מכוס של קידוש לא מיירי התם ודו"ק. והנה הכא משמע דרק בהני תלת, בכוס של קידוש והבדלה ובר"המז, הוא דקפדינן אפגום (וכן משמע מרש"י פסחים ק"ו ע"א ד"ה קפיד), אבל מכוס של קידושין ומילה ופדיון, ושאר ג' כוסות דליל פסח לא קמיירי, ועי' בתוס' ד"ה טעמו, ועי' בס' מגיד תעלומה שכ' שיש להקפיד בכל מקום שמברך על הכוס, שלא יהי' פגום, ולכתחלה יברך על כוס שלא נפגום ונתקן אפילו ע"י יין עיי"ש:

רש"י ד"ה הכי גרסינן אלא תרי תנאי אליב' דב"ש וכו'. ותנא דמתניתן דלעיל דר' יהוד' אליב' דב"ש סבר ברכה טעונה כוס עכ"ל, ומה שיש לדקדק בזה עי' רש"י לעיל נ"א ע"ב ד"ה נר ומזון, ובמהרש"א שם וכאן ודו"ק:

רש"י ד"ה גזרה שמא יטמאו משקין. שנפלו באחורי הכוס מחמת הידים, דתנן במס' פרה כל הפוסל את התרומה, כגון הידים (שבת י"ג ע"ב) מטמ' משקין להיות תחלה וב"ש סברי אסור להשתמש בכוס שאחוריו טמאות (כדלקמן ע"ב) עכ"ל:

רש"י ד"ה אלא ע"י משקין. שהמשקין נעשין ראשונים מדרבנן (כמשנה פרה פ"ח מ"ז), וא"ת כלי אינו מקבל טומאה אלא מאב הטומאה (רש"י ויקרא י"א ל"ד), ה"מ מדאוריית', וחכמים גזרו (בשבת י"ד ע"ב) שיהא משקים "ראשונים מטמאים כלי משום משקין זב וזבה וכו' עכ"ל, עיין (פסחים י"ז ע"ב ודף י"ח ע"א). מה שפרש"י משקים "ראשונים, יש לדקדק דהא כל משקין ראשונים הם ודו"ק:

רש"י ד"ה ובה"א וכו'. בתוספתא הכי גרסינן וכו' עכ"ל, ל' התוספתא העתקתי לרש"י בריש פרקין עיי"ש:

רש"י ד"ה אין כלי מטמא אדם וכו' (א) ואע"פ שהספר מטמא את הידים וכו' וא"ת פעמים שיש משקי' תבשיל טופח על הידים (ב) אין תורת משקין עליו אלא תורת אוכל עכ"ל:

(**א**) ואע"פ שהספר מטמא את הידים. כדאית' (שבת י"ד ע"א) אף הידים הבאות מחמת ספר פוסלת את התרומה עיי"ש, ועיין ברמב"ם פ"ח מה' אבות הטומאה ה"א וב' וח', ושם פ"ט הלכה ה', ומשם מובן מה שפרש"י כאן אין למדים הימנו, לפי שבידים החמירו עיי"ש:

[ב] אין תורת משקין עליו אלא תורת אוכל. וכעין דאית' (יומא פ' ע"ב) ציר שע"ג ירק, מצטרף לכותבת ביו"כ, ולא אמרינן משק' הוא ותצטרף למלא לוגמיו, אלא כל אכשורי

אוכלא, (משקה הבא למתק את האוכל) אוכלא הוא עיי"ש ועיין מגן אברהם קנ"ח סק"י, דמפרש פרש"י כאן, דוק' משקה טופח של עצמו נקרא אוכל, אבל רוטב גמור מקרי משקה עיי"ש, ויש לדקדק הא מל' רש"י ביומא, משקה הבא למתק את האוכל, משמע דלאו ציר של עצמו קאמר ודו"ק:

רש"י ד"ה כלי' שנטמאו אחוריו במשקין. בכלי שטף קאמר דאלו כלי חרס אין מטמאין מגבן אפילו בטומאה דאוריית' (חולין כ"ד ע"ב) עכ"ל, "כלי עץ נקרא כלי שטף, שנאמר וכל כלי עץ ישטף במים, וכן "כלי "נחשת, שנאמר ואם בכלי נחשת בשלה ומורק ושטף במים (ערוך ערך שטף), ועיין תוס' בכורות ל"ח ע"א ד"ה כנגדו, כתבו דכל כלי מתכת, נקרא כלי שטף עיי"ש:

תוס' ד"ה ור' יהושע היא. וא"ת וכו' וי"ל דדוק' התם קאמר דאין משגיחין בבת קול דהבת קול היה כנגד הרוב וכו' עכ"ל, עיין בירושלמי מ"ק פ"ג להלכ' א', על האי מעשה דר' אליעזר, דפריך, כל הדין שבחא וניסא ולית הלכה כר' אליעזר בתמי', א"ר חנינ' משנתנה תורה לא ניתנה אלא אחרי רבים להטות, לכך אין הלכה כר"א, ופרי' ולית ר"א ידע שאחרי רבים להטות, ומשני לא הקפיד ר"א, אלא לפי ששרפו טהרותיו בפניו, פי' וחישב ר"א שמעשיהם שלא לש"ש, רק להכעיסו, שהיה להם לחוש לכבודו שהוא זקן, ולשרפו שלא בפניו, לכך לא חשש ר"א למנינם (יפה עינים). ומה שכתבו התוס' ובבר"המז אין מברכין עד אלאחר שג' ברכות וכו', נקט לאחר ג' ברכות, אע"ג דד' ברכות איכ', משום דבכ"מ נקרא ברכת המזון ג'. ברכות, כתוס' (לעיל מ"ו ע"א) ד"ה עד עיי"ש ובשפ"ח:

תוס' ד"ה מניחו לאחר המזון וכו' דהכא שאני דקסבר ב"המז טעונה כוס ולכן מניחו לבר"המז עכ"ל, וקשה כיון דעכשיו כבר חלה חובת הבדלה, וחובת ב"המז עדיין לא חלה. האיך ידחנו ההבדלה בשביל שרוצה לאכול ויצטרך אח"כ כוס (מלא הרועים), וי"ל מאחר דאפוקי יומא כל כמה דמאחרינן לי' טפי עדיף, לכן מניחו לב"המז, דאיכ' ג"כ הידור מצות ב"המז בכוס:

תוס' ד"ה טעמו פגמו וכו' לשתות צריך לברך אע"פ שהוא פגום דאסור ליהנות מעו"הז בלא ברכה (כדלעיל ל"ה ע"א) וקידוש והבדלה נמי באי אפשר מברך אפילו אפגום ונותן לתוכו מים כדאית' בירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי ברכות פ"ז להלכ' ה', אין מברכין על היין, עד שיתן לתוכו מים ד"ר אליעזר, וחכ"א מברכין, ר' זריקא בשם ר' יוסי בן חנינא מודים חכמים לר"א, בכוס של ברכה, שהוא נותן לתוכו מים כל שהוא, נהיגין רבנן בההן כסא דקידושא, מילת' דר' יוסה פליגא אדר' יונה, דר' יונה טעם כסא ומתקן

לי', אין תימר שהוא מזוג, והתני השותה משקין מזוגי' שעבר עליהן הלילה דמו בראשו, א"ד יוחנן והוא שלנו בכלי מתכת:

פי' פני משה':

בכוס של ברכה. של ברכת המזון:

שהוא נותן לתוכו מים כל שהוא. למצוה מן המובחר:

נהיגין רבנן כן גם בכסא דקידושא. לתת לתוכו מים כל שהוא:

מילת' דר' יוסי. דאמר מודי' חכמים לר"א פליגא אדר' יונה שהיה טועם כוס של בר"המז אחר הברכה ואח"כ היה מתקן לי' במזיגת מים:

אין תימר שהיה מזוג בתחלה. במעט מים ואח"כ היה מתקן כפי הצורך הא ליתא דהתני השותה משקין מזוגין וכו' וא"כ לא היה מניח יין מזוג להשהותו בביתו:

א"ר יוחנן והוא שלנו בכלי מתכת. פירש דמשני דלעולם לא פליגא, דר' יונה היה מוזגו קצת בלילה ומלינו בכלי שאינו של מתכת, ולמחר מוסיף עליו מים ומקדש עליו (הרא"ש סי' ב' עיי"ש):

תוס' ד"ה גזרה שמא וכו' שהרי אדם מנגב ידיו קודם אכילה, כדאמרינן (סוטה ד' ע"ב) א"ר אבהו כל האוכל פת בלא ניגוב ידים, כאילו אוכל לחם טמא וכו' עכ"ל:

דף נב:

ע"ב גמר' בש"א אסור להשתמש בשלחן שני וכו'. פי' שקבל טומאה ע"י משקין (ר"י עמדין):

אוכלי תרומה זריזין הם. והא דלא קאמר כהנים זריזים הם (כשבת כ' ע"א), י"ל לכלול אפילו זרים שאוכלי' חולין על טהרת תרומה, ג"כ זריזים הם:

דאין נטילת ידים לחולין מן התורה. משמע דגבי תרומה הוה נ"י מן התורה, ואינו כן, ועיין מה שהעתקתי לקמן בד"ה ידים עיי"ש, וכבר עמדו בזה במפרשים ודו"ק:

ומ"ש גבי ידים דלא חיישינן. ר"ל הוה לן למימר גזירה שמא יטמאו משקים במפה מחמת השלחן ויחזרו ו יטמאו את הידים:

ידים דלית להו עיקר מדאוריית'. דהא ידים מי"ח דבר הוא, משום דידים עסקניות הן גזרו בהו (שבת י"ד ע"א וע"ב), ומבואר היטב ברמב"ם בפ"ח מה' אבות הטומאה ה"א וב' וח', ובפי' המשניות לרמב"ם בהקדמ' למס' ידים עיי"ש:

אבל נ"י לב"ש תחלה לא סבירא להו מ"ט משום פירורין. הגהת הב"ח מוחק כל זה, שהוא כפל ויתור לשון, וכן בנוסח כתב יד ליתא:

ובה"א אם שמש ת"ח הוא נוטל פירורין וכו'. ואע"ג דהלל לשיטתו, אסור להשתמש בת"ח, כדאית' (מגילה כ"ח ע"ב) תנן התם הלל אומר ודאשתמש בתגא חלף, תני ריש לקיש זה המשתמש במי ששונה הלכות כתרה של תורה עיי"ש, וי"ל בתלמידו מותר, כפי' משניות הרמב"ם אבות פ"א מי"ג עיי"ש, ועיין יור"ד רמ"ג ס"ו ברמ"א שם, אסור לשמש במי ששונה הלכות, וכ"ש במי ששונה גמרא עיי"ש. ואפשר מהאי טעמ' נמי ר' אושעי' מתני איפכא, דב"ה סברי מכבדין תחלה, לפי שמותר להשתמש בשמש ע"ה, וניח' היילל לשיטתי' דמס' אבות:

נוטל פירורין שיש בהם כזית וכו'. משמע חתיכה אפילו היא גדולה כזית, גם בשם פירורין נקרא, ולא אחתיכה, ואפשר משום פירורין שאין בהם כזית, נקט נמי כן גבי יש בהם כזית:

אר"י בר חנינ' א"ר הונ' וכו'. עיין מעדני יו"ט אות ד':

א"ל מכדי ב"ש וב"ה אמאור לא פליגי וכו'. הענין מוכח דלא סיים ר"ה בר יהוד' לדבריו, לומר לרבא מ"ט בירך מר אבשמים ברישא, ואפשר משום דלא המתין רבא, עד שסיים ר"ה דבריו, לכן נקט הש"ס עני רבא בתרי'. "עני, לשון הרמת קול הוא (כרש"י גיטין פ"ג ע"א):

בברא ובורא כ"ע לא פליגי דברא משמע. ועי' (ישעי' ס"ה י"ז י"ח) כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה וגו' כי הנני בורא את ירושלים גילה ועמה משוש עיי"ש, ובשפ"ח. לתוס' ד"ה בברא ודו"ק:

הרבה מאורות יש באור. באור במלאפו"ם גרסינן שהוא האש, כדאית' בגמר' נהורי טובא איכ' בנורא, ונורא הוא תרגומו של אש (ר"י עמדין). ז"ל בס' מגיד תעלומה טעמ' דב"ש שהם מבחינת הגבורות, ונהורא תכלא חדא גוונא איכ' בנור', וב"ה מסטרא דחסד, כמה גוונין איכ' בנור', דנהורא חיוורא שורה על נהורא תיכלא וכו':

הכא במסבת כותיים עסקינן דסתם מסבת כותיים לע"ז וכו'. ז"ל הש"ע אור"ח ריי"ז ס"ו, מסיבה של עובדי כוכבים אין מברכין על בשמים שלהם דסתם מסיבתן לעכו"ם עכ"ל, וכן כתב בסי' רצ"ז ס"ב לענין נר שלהם להבדלה עיי"ש. והא דעונין אמן אחריהם, כששמע כל הברכה (לעיל במשנה נ"א ע"ב), די"ל מ"מ חושב לעושה שמים וארץ (עיין מגן אברהם רט"ו סק"ד):

א"ר חנינא מה טעם קאמר מ"ט אין מברכין לא על "הנר ולא על "הבשמים של כותיים מפני שסתם מסבת כותיים לע"ז. ואע"ג דטעם זה מפני שסתם מסבת כותי לע"ז צריך רק לבשמים, אבל לנר איכ' טעמ' דלא שבת, י"ל מ"מ קאמר טעם זה דסתם מסבת כותי

לע"ז אף לנר, משום דטעמ' איסור דע"ז חמור, מאיסור דלא שבת, ועיין ביפה עינים שכ' שבירושלמי גרס מילת' דר' חניג' רק לענין בשמים:

דף נ"ב ע"ב רש"י ד"ה תוכו ואוגנו אזנו וידיו טהורין. דכיון דטומאה זו מדרבנן היא עבדו בה היכרא דנדעו דמדרבנן היא וכו' והקילו בה וכן מפורש (בבכורות ל"ח ע"א) וכו' אזנו כמו אוזן החביות שקורין (אנש"א בלע"ז האנדהאב) וידיו וכו' עכ"ל. הא דפרש"י והקילו בה, ר"ל במה שאמרו אתוכו "ואוגנו "ואזנו טהורין. וז"ל הרמב"ם בפ"ז מה' אבות הטומאה ה"ד, כבר ביארנו שהאוכלין אין מטמאין כלים, והמשקין מטמאין, ולמה עשו בטומאת משקין היכר זה, ואמרו שהכלי שנגעו משקין טמאין באחוריו, לא נטמא "תוכו לתרומה, להודיע שטומאת כלים אלו מדבריהם, שלא ישרפו עלי' תרומה וקדשים עכ"ל, והנה הרמב"ם הזכיר רק שתוכו שטהור, ולא הזכיר "אוגנו "אזנו "וידיו ודו"ק:

רש"י ד"ה גזרה משום ניצוצות. (א) שמא יתזו נצוצות מתוכה על אחוריו (ב) ויטמאו משקין שמאחריו מחמת אחורים וכו' עכ"ל:

(**א**) שמא יחזו ניצוצות מתוכה וכו'. מל' זה יש לדייק דב"ש אסרי להשתמש רק משקין, בתוך כלי כזה שנטמא אחוריו, אבל אוכלין מותר להשתמש בו, דלא שייך ניצוצות, ולפירש זה הכי קאמר הש"ס, ב"ש סברי אסור להשתמש משקין בכלי שנטמא אחוריו גזרה משום ניצוצות:

ב ויטמאו משקין שמאחוריו. פירש הנצוצות שנתזו לאחוריו, יטמאו מחמת אחורים, ויטמאו את הידים, ותלמידי רבינו יונה פי' גזרה משום ניצוצות, פי' שמא יתערבו טיפות מהמשקה שעומד אחורי הכוס עם מה שבתוך הכוס עיי"ש:

רש"י ד"ה הא עדיפא. למזוג הכוס תחלה ואח"כ נ"י תכף לסעודה וכו' ומפקעא הלכת' וזו מהלכות סעודה היא עכ"ל, מה שפי' רש"י וזו מהלכות סעודה היא, ר"ל, דצריך תכף לנ"י סעודה:

רש"י ד"ה משקין שבמפה. שמא יהא משק' שטופח עליה מחמת ניגוב הידים ויחזרו ויטמאו את הידים כשיקנח בה יתמיד בתוך הסעודה עכ"ל, פרש"י משקה "טופח, ולא פירש אי צריך טופח ע"מ להטפיח (כדלעיל כ"ב ע"ב) תוס' ד"ה ממתין, ובשפ"ח עיי"ש. והא דפרש"י כשיקנח בה "תמיד וכו', ה"ה בקינוח של פעם אחת נטמאו ידיו, ואפשר דנקט כן, לפי שדרכו בכך ודו"ק:

רש"י ד"ה אין כלי וכו' "והוא "יזהר "שלא "יגעו "ידיו "בכסת "אם "ראשונה "היא "לטומאה עכ"ל, פי' דהא דבר שנטמא באב הטומאה, דהוא נעשה ראשון לטומאה, מטמ' את הידים, כדאית' (ידים פ"ג מ"א ורש"י לעיל עמוד א' ד"ה אין כלי מטמ' אדם

עיי"ש), וכן כתב הרמב"ם פ"ח מה' אבות הטומאה ה"א, דז"ל כל הנוגע בידיו בראשון לטומאה, בין שהיתה אותו ראשון, אדם או כלי או אוכל או משקין, נטמאו ידיו בלבד עד הפרק עיי"ש, ושיעור דברי רש"י כך הם, דאף דכלי שאינו אב הטומאה אלא ולד הטומא' אינו מטמ' כלי ולא אדם, אבל הידים נטמאו, לכן יזהר שלא יגעו ידיו בכסת, אם היא ראשונה לטומאה:

רש"י ד"ה מפסיד את האוכלין. שמים אחרונים נתזין עליהם ונמאסים עכ"ל, פי' פעמים לא יכול ליזהר ויהיו המים אחרונים נתזין עליהם. והא דלא פרש"י שנפסדו האוכלין מחמת "איסור "סכנת מלח סדומית, או מפני "רוח "רעה ששורה עליהם (חולין ק"ה ע"ב) עיי"ש, וחמיר' סכנת מאיסורי, די"ל דחששו שינתזו עליהם בשעת נטילה, קודם שיגיעו על הידים, דמיאוס איכ', וסכנה ליכ', ומאחר דאיכ' מיאוס, איכ' עוד משום דקשה לענויות, דשר של עניות נבל שמי', ושורה במקום מיאוס (רש"י שבת ס"ב ע"ב). ודע דגם זה שקשה לענויות, יש ולכל במה שאמרו ב"ש נמצא אתה מפסיד את האוכלין:

רש"י ד"ה הכי גרסינן בתוספתא וכו' עכ"ל, בריש פרקין העתקתי:

רש"י ד"ה דברא משמע. לשעבר ויפה לאומרו שעל בריאת האור שברא בששת ימי בראשית משבחין אותו לפי שבמ"ש נברא כדאמרי' בפסחים נ"ד ע"א עכ"ל, יש לדקדק מפרש"י על "בריאת "האור "של "ששת "ימי "בראשית משבחין, משמע על הא דכתיב ביום הראשון ויאמר אלקים יהי אור ויהי אור, מברכין, (ועיין מעדני יו"ט סי' ג' סק"כ), אבל מה דמסיים לפי שבמוצאי שבת גברא היינו שמברכין על האש (לבושי שרד סי' רצ"ח סק"א) שהוציא אדם הראשון במ"ש, שהביא ב' אבנים וטחנן זה בזה ויצא מהן האש כמפורש שם בפסחים ובמחצית השקל רצ"ח סקי"ד עיי"ש (ועיין בשפ"ח לגמר' לקמן נ"ג ע"ב ד"ה אין מחזירין). ודוחק לומר שפי' כן על שעלה במחשבה ליברא את האור בע"ש, (כמפורש שם בפסחים) ודו"ק:

רש"י ד"ה בורא. דבר שהוא בורא תמיד וכו' עכ"ל, כוונת רש"י לדברי הירושלמי, דמקשה לב"ש מבורא פ"הג, ומשני יין מתחדש בכל שנה, ואין האש מתחדש וכו' עיי"ש (עץ יוסף). ובזה מיושב דהא בגמר' הכי גרסינן ב"ש סברי זבורא דעתיד "למברא. א"נ י"ל שכבר פרש"י (בראשית כ"ד מ"ה) דלשון הווה פעמים שהוא מדבר בל' עבר ופעמים שמדבר בל' עתיד עיי"ש, ועיין במהרש"א:

רש"י ד"ה הרבה מאורות. שלהבת אדומה לבנה וירקרקות עכ"ל, הא דפרש"י "וירקרקות, ולא נקנו סתם וירוק, י"ל לרמז שכמה מיני ירוקות יש בו, דהא בכלל "ירוק, הוי כמראה

"שעות ומראה "זהב שנקרא (געלב), וכן ירוק "ככרתי וכעשבים שנקרא (גרין), וכן מראה שנקרא בלו"י (כיור"ד קפ"ח ס"א):

רש"י ד"ה משום דלא שבת, ממלאכת עבירה וכו' הואיל ונעבדה בו עבירה עכ"ל, ומבואר לקמן נ"ג ע"א בשפ"ח לרש"י ד"ה שהיתה:

תוס' ד"ה תיכף לנ"י סעודה וכו' משום דשנייי' במשנה לא חש למתנייי' עכ"ל, הך "במשנה טעות סופר הוא, וצ"ל בתוספתא (מפרשים), ול' התוספתא העתקתי בשפתי חכמים בריש פרקין עיי"ש, ועיין רבינו יונה לעיל מ"ו, ועיין בתשובת חתם סופר חו"מ סי' ר"ה:

תוס' ד"ה פירורין וכו' מיהו קשה לעניותו וכו' עכ"ל, עיין (שבת ס"ב ע"ב) ג' דברים מביאין לידי עניות וכו', עיין שפתי חכמים לרש"י ד"ה מפסיד:

תוס' ד"ה נהגו העם כב"ה וכו' אבל הכא יכול להיות וכו' עכ"ל, כלומר "דנהגו דהכא, פירושו דלכתחלה נוהגין כן, מאחר דאין כאן אלא נהגו גרידא, ועי' לעיל ל"ג ע"ב רש"י ד"ה הלכה:

תוס' ד"ה בברא כ"ע לא פליגי. וא"ת הואיל ולא פליגי בל' ברא אמאי אומר בורא, וי"ל דל' דקרא עדיף עכ"ל, הנה "ברא ג"כ ל' דקרא הוא, בז' מקומות שבתנ"ך, בראשית א' א', א' כ"ז, א' כ"ז, ב' ג', דברים ל"ד ב', ישעי' מ' כ"ו, ירמי' ל"א כ"ב עיי"ש, ודוחק לומר משום דבורא כתיב י"א פעמים בתנ"ך, לכן עדיף לי' ודו"ק:

דף נג.

ע"א גמר' אור של חיה ושל חולה מברכין עליו. דהא שבת לגבי דידהו כחול דמי (בית יוסף), ואם יש בו סכנה אפי' ע"י ישראל, ואם אין בו סכנה דוק' ע"י עכו"ם (מ"א רצ"ח סק"ז):

מלאכת עבירה. פי' מלאכת איסור (טור רצ"ח), ור"ל שהדליקו עכו"ם בשבת, כיון שאם היה מדליקו ישראל, היה עובר, לא שבת ממלאכת עבירה מיקרי (ש"ע):

ת"ר היה מהלך חוץ לכרך וראה אור וכו' אם רוב ישראל מברך. נראה דמיירי שלא היה סמוך לשקיעות החמ', דאי סמוך לחשיכ', הא אמרינן לקמן דמוכח מילת' דכותי הוא ודו"ק:

בדין הוא אפילו מחצה על מחצה נמי מברך. פי' דאע"פ דבשאר מקומות ספק ברכות להקל, ובפרט בברכת נר, דאמרינן (לקמן ע"ב) דא"צ לחזור לאחריה עיי"ש, אפ"ה בדין הוא אפילו מחצה נמי מברך. וה טעם משום דגם בכותי איכ' נמי דהיתר' דחייב לברך, כגון בכותי ב' ועמוד ב' (מפרשים) (עיין מ"א רצ"ח סק"ג). וכעין זה עירובין ט"ז ע"ב ופסחים ע"ט ע"ב (מהרש"ש):

ראה תינוק ואבוקה בידו בודק אחריו וכו'. אע"ג דאמרינן (לקמן ע"ב) אין מחזירין על האור עיי"ש, והכא אמרינן דבודק אחריו, י"ל כיון דראה התינוק ואבוקה בידו, נראה כאילו מעלי' עין מן ה ברכה, לכן בודק אחריו, וכעין זה כתבו המפרשים ז"ל דלכן צריך לבדוק בריאה, לפי כשפותח הבהמה הריאה לפניו, ועלולי היא להיות בה סירכי, וא"כ הוה כמעלים עין מן הטרפות. ואבוקה בידו, בכ"מ נקט "נר או "אור, וכאן נקט "ואבוקה בידו ודו"ק:

ובה"א א' מברך לכולן משום שנאמר ברוב עם הדרת מלך. והכי קיי"לן (ש"ע רצ"ח), וז"ל חיי אדם כלל ה' סי"ז, כל הברכות כולן יכול א' לברך ולהוציא את האחרים, ומצוה מן המובחר הוא, דברוב עם הדרת מלך, ואפשר דלא נהגו עכשיו כן, מפני שאין הכל בקיאין להתכוון להוציא, כדאמרינן שיתכוון השומע ומשמיע, וישמע הברכה מתחלה ועד סוף עיי"ש. ואין לדקדק לב"ש איכ' תרתי, זירוז מצוה שמברך כל א' מיד כשרואה הנר, ועוד דליכ' ביטול ב"המד ואפ"ה הלכ' כב"ה, א"כ משמע דברוב עם עדיף מהני תרתי, ובמגן אברהם סי' כ"ה ס"ק ב' כתב דזירוז מצוה עדיף מהידור מצוה, וכן כ' בס' חיי אדם כלל ס"ח ס"ו, זריזין מקדימין למצוה, למשל דבר שמצותו בלילה, יקדים בתחלת הלילה, וראוי להתפלל מיד ביציאת הכוכבים, ואפילו אם ימתין, אזי יעשה ברוב עם, מ"מ מוטב להיות מן הזריזין ומקדימין וכו' עכ"ל, וי"ל משום דבברכת נר במ"ש שאני, דאפוקי יומא כמה דמאחרין עדיף (כדלעיל נ"ב ע"א). א"נ די"ל הטעם כסברת הש"ך יור"ד רמ"ו סקט"ז, לענין אמירות רפואה בב"המד, דדוק' בימיהם שלא ראו חוץ לספריהם, א"א רפואה בב"המד, מפני ביטול ב"המד, אבל בזמנינו דאין נזהרין כ"כ, שרואין חוץ לספריהם כשלומדין, אומרים רפואה ג"כ בב"המד, ולא חיישינן בזה משום ביטול ב"המד עיי"ש, לכן ג"כ מברך א' לכולן, דעדיף ברוב עם, מביטול ב"המד. ועי' בפני יהושע שכתב ואע"ג דקיי"ל דחילוק ברכות עדיף וכו' עיי"ש ודו"ק:

משום שנאמר וכו'. עי' בשפ"ח (לעיל ט"ו ע"א), לגמר' ד"ה משום:

אלא ב"ש מ"ט קסברי מפני ביטול בית המדרש. פי' דיש ביטול יותר כשאחד מברך לכולן, שיעור שהיית תיבות "אמן, יותר ממה שהיו מברכין כל א' לעצמו (ובזה מבואר פרש"י ד"ה מפני), ואם נפשך לומר וכי חששו על ביטול שהיית תיבה אחת דהיינו "אמן, לכן מבי' הש"ס, תני' נמי הכי של בית ר"ג לא אמרו "אסותא בב"המד, דהוא ג"כ רק תיב' אחת (מעין הברכות). וקמ"ל כאן, ללמוד מזה מוסר גדול שאין לבטל מלימודו אפילו "רגע "כמימרא תיב' אחת, ואפילו לדבר גדול כזה לומר ולדרוש "רפואה:

תני' נמי הכי של בית ר"ג לא היו אומרין מרפא בבהמ"ד וכו'. לכאור' מאי ראי' מהתם דליכ' ברכה, משום הכי לא היו מפסיקין, אבל כאן לענין לברך ברכה בשם ומלכות, דילמ' כב"ה ס"ל דמפסיקין, וא' מברך לכולן ובדרך דרש י"ל לפי מה שפי' א' מברך לכולן משום שנאמר ברוב עם הדרת מלך, ר"ל כשא' מברך לכולן, מוכח דאחדות ושלום ביניהם, וזה הדרת מלך היא, שנאמר ויהי בישורון מלך וגו' יחד שבטי ישראל, והנה הכי נמי דאחדות ושלום ביניהם כשאומרים ז"לז רפואה, וא"כ ע"כ דשל בית ר"ג כב"ש ס"ל:

כל שמוציאין לפניו ביום ובלילה אין מברכין עליו. מל' רש"י משמע דלא גרס תיבת "ובלילה, וכן משמע מל' הטור סי' רצ"ח, וכן משמע מס' דקדוקי סופרים:

נכנס ויצא נכנס ויצא. ואין דעתו לחזור לאלתר (ש"ע):

ת"ר היה מהלך חוץ לכרך והריח ריח אם רוב ע"ז אינו מברך. אפשר דבריית' זו וכן בריית' דלקמן היה מהלך בשוק של ע"ז וכו', קאי על הא דתנן במשנה, אין מברכין לא על הנר ולא על הבשמים של ע"ז, אלא דהש"ס ממעט לציין להזכיר ע"ז, לכן לא ציין לי', כמו שציין שאר ענינים כולם השנוים במשנה:

והריח ריח אם רוב ע"ז אינו מברך. לא במ"ש בלבד קאי, אלא כל השנה כולה:

אם רוב ע"ז אינו מברך אם רוב ישראל מברך. הכא לא פריך הש"ס, הא גופ' קשי' אמרת אם רוב וכו' הא מחצה על מחצה מברך וכו', כדפריך לעיל על בריית' היה מהלך וראה אור עיי"ש, ועיין במעדני יו"ט שכתב ה"נ מחצה על מחצה מברך כדלעיל, א"נ יש לחלק דהכא משום חשש ע"ז יש להחמיר עיי"ש:

מקטרות לכשפים. כלומר מקטרות כדי להבריח הכשפים שלא יזוקו:

ת"ר היה מהלך בשוק של ע"ז נתרצה להריח ה"ז חוטא. אפילו בלא אפשר לו ללילך בדרך אחר, דכיון דנתרצה להריח ה"ז חוטא, דהוי כעין לא אפשר וקמיכוון דאסור (פסחים כ"ה ורמב"ם פי"ד מה' מאכלות אסורות הי"ב), כאן נקט "נתרצה להריח, ולא נקט "נתכוון להריח כמו (בפסחים כ"ה), י"ל לרבותי' אפילו לא שנתכוון, אלא נתרצה ה"ז חוטא:

דף נ"ג ע"א רש"י ד"ה עששית. לנטירנא, עיין רש"י (לעיל כ"ה ע"ב) ד"ה עשישות ובשפ"חנא **רש"י** ד"ה שהיתה דולקת והולכת. מע"ש "ובבית "ישראל עכ"ל, משמע דבבית עכו"ם, אף על הדולקת מע"ש אינו מברך ודו"ק. והנה בנר שהדליק עכו"ם בשבת מפורש הטעם (בש"ע רצ"ח ס"ה) שלא שבת ממלאכת עבירה מיקרי, כיון אם הישראל היה עושה המלאכה זו אצל הנר, היה עובר, לא שבת ממלאכת עבירה מיקרי, ואף דישראל מותר להשתמש באור הנר זה שהדליקו עכו"ם לצורכו, מ"מ לענין ברכה שאני שצריך שלא יהי' שום צד עבירה (ט"ז סק"ג):

רש"י ד"ה המוציא שלהבת לר"ה. בשבת חייב ומוקמינן לה בביצה ל"ט ע"א כגון דשייפי לחרס משחא וכו' ומשום חרס לא מחייב דלית בה שיעור' עכ"ל, מפורש שם במס' ביצה דהך חרס, לאו כלי חרס קאמר, אלא חספ' קאמר דלית בה שיעור', דלית לי' כדי ליתן בין פצים לחבירו לר' יהוד', או כדי לקבל בו רביעית לר' יוסי (שבת פ"ב ע"א). ודע דלפי מה שפרש"י שם ד"ה אביי אמר, אי נמי רבותא אשמעינן אביי דאפילו בחספא בעלמא נמי שאינה נאחזת כ"כ חשיב' הוצאה עיי"ש, מיושב מה שיש לדקדק בדברי רש"י כאן, הא דהבי' רק הא דאביי כגון דשייפי לחרס וכו', ולא הבי' כאן מילת' דרב ששת דהתם, כגון שהוציא בקיסם דלית לי' שיעור' כדי לבשל ביצה קלה, בחרס הוא חידוש טפי:

רש"י ד"ה מה שעקר לא הניח. והוצאת שבת לא מחייב' עד דאיכ' עקיר' מרשות זו והנחה ברשות זו עכ"ל, ומפורש בש"ע שמ"ז ס"א, מן התורה אינו חייב, אלא כשעוקר חפץ מר"הי והניחו בר"הר, או איפכא עיי"ש:

רש"י ד"ה גדול מוכח' מילת' דכותי הוא. וא"צ לבדוק אחריו וכו' עכ"ל, ר"ל אף דאפשר לבודקו, אפ"ה א"צ, מטעם דאית' (לקמן ע"ב) אין מחזרין על האור וכו':

רש"י ד"ה בסיף וכו' למרק שרפת אבנים וכו' עכ"ל, למרק פי' לגמור, כמו (יומא ל"א ע"ב) ומרק אחר השחיטה על ידו. א"נ למרק פי' לחזק, כמו (מקואות פ"ט מ"ב) ר' יוסי מטמ' בשל מרקא (עי' ערוך מרק) **רש"י** ד"ה של תנור וכו' לאחר שהוסק התנור והפת בתוכה מדליקין קסמין דקין בפיו להאיר ולקלוט חומו לתוכו וכיון דמשתמש לאורו מברכין עליו עכ"ל, הנה פרש"י ז"ל הזכיר רק "תנור, אבל לא הזכיר "כריים ודו"ק. ומה שפרש"י "וכיון דמשתמש "לאורו וכו', ר"ל כיון דמשתמש "נמי לאורו מברכין עליו, וכמו שפרש"י בד"ה בסוף עיי"ש, וכן משמע מגמר לקמן אין להריח נמי הוא דעביד עיי"ש. ולפי"ז לקמן בפרש"י ד"ה אורו של בית הכנסת בדאיכ' אדם חשוב, וכן בפרש"י לקמן הא והא בדאיכ' חזנא, צריך לומר דהך נר הדליקו רק לכבודו לבד, ולא להאיר כלל, ובאופן דליכ' חושך, דאי איכ' גם להאיר קצת, א"כ איכ' נמי לאורו, ומברכין ודו"ק:

רש"י ד"ה מרפא. לאדם המתעטש שרגילין לומר אסותא עכ"ל, ענין מרפא מבואר (במ"א ר"ל סק"ו) דז"ל מי שמתעטש וחבירו אומר לו אסותא, יאמר לו ברוך תהי', ואח"כ יאמר לישועתך קויתי ה' עיי"ש. והעיקר הוא (באיוב מ"א ט') עטישותיו תהל אור, ואית' פרקי דר"א פרק נ"ב מיום שנבראו שמים וארץ, לא נמצא אדם חולה, אלא בכ"מ שהיה הולך אם בדרך אם בשוק היה עוטש נפשו יוצאת, עד שבא יעקב אבינו ובקש רחמים על זו וכו', וסיים לפיכך חייב אדם להודות כשמתעטש וכו', ועיין בתוספ' שבת פ"ח (הגהת הגאונים). ודע מה שפרש"י שרגילין לומר אסותא לאדם המתעטש, יותר מפורש

במדרש ילמדנו (מובא בערוך ערך עטש), וז"ל ויהי כי זקן יצחק, עד ימי יעקב היה אדם עוטש ומת, תדע לך שכך הוא, אדם עוטש והוא אומר לו חיים טובים, מכלל שהיה מת מעיקרא, עמד לו יעקב ובקש עליה רחמים וכו' עיי"ש (אסותא, הוא לשון רפואה, דבל' תרגום רופא, אסיא):

רש"י ד"ה ושמן העשוי וכו'. שמביאין בסוף הסעודה וכו' עכ"ל, כמבואר עמוד ב' סוף פרקין:

רש"י ד"ה אין מברכין עליו. בורא עצי בשמים אלא בורא שמן ערב אם שמן של אפרסמון הוא וכו' עכ"ל, ומדיני ברכת הריח כתבתי בשפ"ח ריש פרק כיצד מברכין בסדר מעלות וקדימ' בברכות אות ט' עיי"ש, ר"ל שמן העשוי להעביר את הזוהמ', דהיינו לסוך בו הידים אחר האכילה, אין מברכין עליו כלל, אבל אם שמן אפרסמון (בלע"ז באלס"אם), אפילו הוא עשוי להעביר את הזוהמ', אפ"ה מברכין עליו בורא שמן ערב, משום חשיבותו ומעלתו של אפרסמון, ומוכח כן ממה דאית' (לעיל מ"ג ע"ב) ת"ר הביאו לפניו שמן והדס וכו' עיי"ש, ומבואר במחצית השקל סי' רי"ז סק"ה עיי"ש, ומה שפרש"י והא דאמר (לעיל מ"ג ע"א) האי משחא כבישא וכו', עי' בשפ"ח לעיל מ"ג ע"א לגמר' ד"ה משחא, ובשפ"ח לרש"י שם ד"ה שמן ארצינו:

רש"י ד"ה בטברי'. היו רגילים לגמר ערבי שבתות ובצפורי במוצאי שבתות עכ"ל, ועיין בהגהת ר"י עמדין כ' טעם לדבר עיי"ש. א"נ י"ל דאנשי טברי' סברי "הידור "מצות יעדיף, לכן מגמרין ע"ש, שאז הכלים מריחים יותר בשבת, משגמרן במוצאי שבת, ואנשי ציפורי סברי "זירוז "מצוה "עדיף לכן מיד במ"ש מגמרין לשבת הבאה, ובזה התנחמו מצערם, שהיה להם מפרידת שבת, כי כבר הכינו על שבת הבאה, וטעם זה עולה כהוגן לפי דברי רבינו יונה כאן עיי"ש, (ועי' מזה אי הידור מצוה או זירוז מצוה עדיף מ"א סי' כ"ה סק"ב).

ואפשר לזה כיון המגן אברהם סי' ש"ל ז"ל מהרי"ל היה לו טלית של שבת, וכופלו בכל מו"ש, כדי להתעסק במצוה מיד עכ"ל, "וכן "היו "עושין "אנשי "צפורי עכ"ל. ובדרך זה י"ל היינו דא"ר יוסי (שבת קי"ח ע"ב) יהי חלקי ממכניסי שבת בטברי"ג ר"ל שהיו מהדרין במצוה, וממוצאי שבת בציפורי ר"ל שהיו זריזין במצוה, ואמר שיהי' חלקו עם אותן שעבדי תרווייהו, מהדרין וזריזין במצוה:

תוס' ד"ה אין מברכין עליו. פרש"י מיהו מברכין וכו' ולא מיירי בתוך הסעודה עכ"ל, ז"ל סמיכות החכמים, מה דמוסיפין התוס' על פרש"י, י"ל כי תוס' לשיטתם אזלי, שפירשו (לעיל מ"ג ע"ב) ד"ה שמן והדס, דהא דאמרינן כאן אין מברכין עליו, היינו שאין מברכין

כלל, ולא כפרש"י שפירש שאין מברכין בורא עצי בשמים, אלא בורא שמן ערב, והתוס' כאן לשיטת' אזלי, עיי"ש:

דף נג:

ע"ב גמר' אלא כל שאילו עומד בקרוב ומשתמש לאורה. ר"ל כל שאילו עומד בקרוב "ויאותו לאורה. ומה שמביא עלה, וכן א"ר אשי בריחוק מקום שנינו, פי' אפילו בריחוק מקום שנינו:

לא דעמיא ואזלא. "דעמיא, הוא מלשון הכתוב, גחלים לא עמומוהו (יחזקאל ל"א), שהוא לשון הסתר וכיסוי (מצודות שם), ור"ל כגון ראה שלהבת, וקודם שבירך נסתר וכיסוי ממנו. והא דתני' בסיפ' עד שיראה שלהבת וישתמש לאורה, היינו שיהי' ראוי להשתמש לאורה (עיין מלא הרועים):

ת"ר גחלים לוחשות וכו'. ז"ל ש"ע רצ"ח ס"ט, גחלים בוערות כ"כ שאלו מכניס קיסם ביניהם היא נדלק מברכין עליהן והוא שעשוי להאיר עכ"ל:

ורבא אמר יאותו ממש וכו'. רבא קאי ופליג אדר' יהוד' א"ר ור' אשי דלעיל, והא דמפסיק בין הפלוגת' והביא להך דת"ר גחלים וכו', י"ל משום ענין דעמיא ואזלא, סמך דין דגחלים עוממת:

בין איסור לפונדיון. עי' ערוך שכ' פונדיון הוא מטבע של שני איסרין, והוא של נחשת. "מלוזמא, פי' מטבע:

אביי מברך אדבי בר אבהו. לפי פרש"י ד"ה ר' יהוד' וד"ה רבא, לא נתפרש אביי כמאן עבד, אי כר' יהוד' ס"ל, ורחוק מביתו היה בי בר אבהו, או כרבא ס"ל, וקרוב לב"תו היה. אבל הרז"ה והרשב"א גרסו, רבה מברך וכו', ומפרשו דכולהו ברחוק מקום הוה, וכולהו ס"ל דלא כרבא עיי"ש:

אין מחזרין על האור. לפי שאין מברכין אלא לזכר שנברא האור (דהיינו האש) במ"ש, וכל שכן שאין מחזרין על הבשמים, דאינו אלא להשבות נפשו (רא"ש). ובס' מגיד תעלומ' פי' טעם דאין מחזרין על האור במ"ש, לפי שאור הראשון נגנז כשחטא אדם, ולא גנזו הש"ית בע"ש, מפני כבוד השבת, והיה משתמש בו ל"ו שעות (וע"כ המדקדקים מדליקים ל"ו נרות וכן נירות חנוכה שהיו ניסים מאור הגנוז הם ל"ו ובמ"ש גנזו ויצא אור מב' אבנים, לכן מברכין על האור במ"ש, דהא ודאי טובה היא מהש"ית, משא"כ לחזור על זה במ"ש, שמרמז על האור השני הזה, ודאי מוטב היה שלא היו צריכין לאור השני הזה, אלא האור הראשון, ובה ג"כ תורה ומצוות, והיינו שאמר כדרך "שמחזרין "על המצות עיי"ש:

כדרך שמחזרין על המצות. ר"ל דבכל המצות מצוה לברך על שלו, יותר מעל של חבירו, אבל בברכת האור במ"ש, אין מחזרין לברך על שלו דוק', לפי שהיא רק לזכר בעלמא, והיינו טעמ' דברך ר' יהוד' אדבי אבא דיילא, וממילא משמע דאין מחזרין עליו:

א"ר זירא מריש וכו' כיון דשמענ' להא וכו'. וכעין זה (לעיל ו' ע"ב):

מהו דתימ' ה"ה אפילו במזיד וכו'. ואע"ג דהילל גופ' אמר (אבות פ"ב מ"ד) אל תאמר לכשאפנ' אשנה שמא לא תפנ', ואין לומר דהיינו ממידת החסידות, דהא זריזין מקדימין למצוה, מצד דינא הוא, ועיין לעיל ע"א ד"ה בה"א אחד מברך לכולן, והיינו הלל לשיטתי' ודו"ק:

תני' א"ל ב"ה לב"ש וכו'. ולפי גירס' ירושלמי לא ב"ה אמרו לב"ש, אלא תרין אמורין חד אמר טעמ' דב"ש, וחד אמר טעמ' דב"ה פועל האוכל בראש הבירה, או דקל, או בתוך הבור, שמא מטריחין שיחזור למקומו ויברך וכו' עיי"ש, ור"ל הא ודאי לא מטריחין כמו שאין מטריחין לירד בתפלה (לעיל נ"ז ע"א). ובס' מגיד תעלומה כתב דה"ק ב"ה לב"ש יחזור לראש הבירה בתמי', והא שמא בת"כ יתעכל המזון שבמעיו, וב"ש ס"ל מאחר שחוזר בשביל לברך בר"המז. לכן לא חיישינן אף אם בת"כ יתעכל המזון שבמעיו:

א"ל ב"ש לב"ה לדבריכם מי ששכח ארנקי בראש הבירה לא יעלה ויטלנה וכו'. לכאור' שפיר קאמרי ב"ש לב"ה, וי"ל דס"ל לב"ה דלא דמי לגמרי, דהתם כשלא יעלה להוריד הארנקי יאבד ממנו, משא"כ כאן הלא יכול לברך כאן בר"המז:

מי ששכח ארנקי וכו'. ארנקי, פי' בל' יון עור כבש בעוד צמרו עליו, נקרא ארנקי, ולכן נקראו כן הכיסים הנעשים ממנו (ערוך). ולפי"ז הא דאית' לקמן ארנקי דדהבא, צ"ל ארנקי מלא דהבא. ואמרו בל' זה י"ל לפי שיצתה בת קול ואמרה כוס של ברכת המזון שוה ארבעים זהובי' (חולין פ"ז ע"א):

מי ששכח ארנקי בראש הבירה לא יעלה ויטלנה בתמי'. והא חייב לעלות אף שהוא לכבוד עצמו משום איסור בל תשחית, דהא התורה חסה על ממונם של ישראל (חולין מ"ט ע"ב), והתורה למד לחוס על היפה (רש"י שמות כ"ו י"ג) והתורה חסה על כלי חרס של צרי עין (רש"י ויקרא י"ד ל"ו). הבירה, פי' הארמון ובל' תרגום פלטרין (ד"ה א' כ"ט):

חד עביד בשוגג כב"ש ואשכח ארנק" דדהבא. לקיים דברי ב"ש מי ששכח ארנקי דדהבא בראש וכו', וע"ד ותגזר אומר ויקם לך (מהרש"א), וכעין זה כתבתי לעיל כ"ח ע"א בשפ"ח לגמר' ד"ה וראב"ע חדא בתנאי עיי"ש:

וחד עביד במזיד כב"ה ואכלי ארי'. דהא ב"ה מוד' דבמזיד יחזור למקומו ויברך:

אנטרו לי דאנשאי יונה דדהבא. דהא כל הנהנה בלא ברכה, גוזל לכנסת ישראל, שכשחטאו הפירות לוקין (לעיל ל"ה ע"ב), והכי נמי כשלא יברך כהוגן, גוזל הוא לכנסת ישראל, שנמשלה ליונה. והיינו דקמסיים מאי שנא יונה דאמתלי כנ"י ליונה:

דאנשאי יונה דדהבא. או דילי' או דאחרים:

אזיל ובירך ואשכח יונה דדהבא. ואי לא הוה אשכח, אף דהוה שלחו אחד מהם לחזור בהדי', לא הוה מצי למימר לי' דשקרת בן, דהוה אמר להו שכבר נאבדה (ועי' במהרש"א ח"א):

מה יונה אינה ניצולת וכו', הא דמסיים הש"ס בזה, לומר שלא שיקר בזה שאמר ששכח יונה דדהבא, שכוונתו היה על המצוה, ששכח מלברך ב"ה, שתגינה על ישראל ככנפי יונה, ודדהבא כוונתו על התורה והמצות שיקרים מזהב. ועי' (סוטה כ"א ע"א) דה"ה תורת מגינה ומצלת עיי"ש. ורמז לדבר "ממצות" בגמטרי' "נצולת":

שהרי גוליירין וכו'. "גולייריו, נקראו בעלי מלחמה החלשין והם מתגברין במלחמה תחילה, ואח"כ גיבורי' באין ונוצחי', אף כאן העונה אמן בא לאחר המברך, ומנצח לומר שהעונה אמן משובח מן המברך (רש"י סוף נזיר). השמים, ל' שבועה, על שם וירם ימינו על השמים וישבע בחי העולם (שם ודניאל י"ב):

אחר הכל עונין אמן. ז"ל (ש"ע רט"ו) השומע א' מישראל, מברך אחת מכל הברכות, אע"פ שאינו מחויב באותו ברכה, ואע"פ שלא שמע כולה מתחלה עד סופה, חייב לענות אחריו אמן עכ"ל:

כשם שמזוהם פסול לעבודה. כדאית' (כתובות ע"ה ע"א ורמב"ם פ"ז מה' ביאת מקדש הי"ג עיי"ש):

אר"נ בר יצחק אנא לא "זילאי ולא "זיואי ולא "זהומאי ידענ'. הנה רנב"י לא הזכיר ר' "אחא, שאמר שמן טוב מעכב, בין שאר תנאי שהזכיר ודו"ק:

אנא לא זילאי וכו' ידענ' וכו'. פי' אנא לא ידענ' דין זה דצריך שמן לברכת המזון, משם זילאי, אלא במתנית' תני':

אלא מתניתא ידענ' דא"ר יהוד' אמר רב ואמרי לה במתניתא תנא וכו'. ואין לה קשות מאחר דאיהו גופא אמר, דא"ר "יהוד' "אמר "רב, ואמרי לה במתניתא תנא, א"כ האיך אמר בפשיטות אלא מתנית' ידענ', די"ל דר"נ בר יצחק סברי כאמרי לה ודו"ק:

תנא והתקדשתם וכו' והייתם קדושים וכו' כי קדוש וכו' אני ה' אלקיכם וכו'. עיין מסורת הש"ס שציין פסוק והתקדשתם (ויקרא כ' ז'), ופסוק כי קדוש ציין (ויקרא י"א מ"ד), ועיין במהרש"א ח"א שציין בדרך אחר עיי"ש. והנה מאחר דסוף סוף צריכי' לחלוק הפסוקים,

ולדרוש מקודם המאוחר בקרא, לכן אפשר לומר דמתנית' דרש מחד פסוק (ויקרא י"א מ"ד) דאחר שמנ' הטהורים והטמאים כתיב כי אני ה' אלקיכם והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני וגו' והכי קאמר כי אני ה' אלקיכם, זו ברכה, וזה צריכי' אתם, והתקדשתם אלו מים ראשונים, והייתם קדושים, אלו מים אחרונים, כי קדוש זה שמן, ומתנית' נקט כסדר המעשה. ומה שדרש כי קדוש זה שמן, אני ה' אלקיכם זו ברכה, רמז לדבר. כי "קדוש "אני "ה' "אלקיכם בגמטרי' תשכ"ח. כמנין "ללמד אשמן וברכה:

סליק פרק אלו דברים

דף נ"ג ע"ב רש"י ד"ה בפנס. בעשישות עכ"ל, עי' רש"י לעיל כ"ה ע"ב ד"ה עשישות, ובשפ"ח. ועי' כאן ברשב"א, שכ' דפנס אינו כעין עשישות, דבעומד בעשישות ורואה השלהבת מתוך העשישות, הרי זה כרואה שלהבת ומשתמש לאורה, ומברכין עליו, וג' חלוקין קתני:

רש"י ד"ה ר' יהוד'. היה מברך וכו' ר' יהוד' לטעמי' דלא בעי סמוך עכ"ל, היינו ר' יהוד' אמר רב דלעיל:

רש"י ד"ה חד עבד במזיד. נעקר וכו' במזיד כדי לברך במקום אחר שהוצרך לילך עכ"ל, הוסיף רש"י הני ב' תיבות שהוצרך "לילך, לפי שב"ה מודי' שבמזיד שאין לו צורך לילך יחזור ויברך, וא"כ לכאור' אף אדבית הלל עבר האי גברא, לכן פרש"י שהאי גברא "הוצרך לילך, וא"כ לא עבר האי גברא אבית הלל, אלא אבית שמאי (עץ יוסף):

רש"י ד"ה אכילה מרובה. ד' מילין עכ"ל, והוא שעה וי"ב חלקי שעה, משעה שנחלק לס' חלקים (מ"א קפ"ד סק"ט):

רש"י ד"ה בא להם יין אחר המזון. הא פריש לה בגמר' בריש פרקין (לעיל נ"ב ע"א) לב"ש אין בר"המז טעונה כוס וכו' עכ"ל, ר"ל שמסיק שם הש"ס תרי תנאי אליב' דב"ש, ואליב' דב"ה לא נתפרש, ועיי"ש רש"י ד"ה הכי גרסינן (ובמהרש"א לעיל נ"א ע"ב לרש"י ד"ה נר ומזון) ודו"ק:

רש"י ד"ה חטוף ובריך. כשמושיטין כוס של ברכה הוי מחזר שיתנהו לך ותברך עכ"ל, ר"ל שלא א"ל לחטוף וליקח הכוס מעצמו, אלא כשמושיטין כוס של ברכה הוי מחזר שיתנהו לך, ואח"כ תברך. ואפשר משום דבברכת התפלה תני' פעם ראשונה יסרב (לעיל ל"ד ע"א), לכן א"ל, כאן לא יעשה כן. ובס' מצפה איתן פי' חטוף ובריך, פי' דחטוף ליטול ידיו קאמר, דהנוטל ידיו תחלה, מזומן לברכה עכ"ל. וצ"ל דלא חיישינן, דאם כל א' מן המסובין יעשה כן, שיבואו לידי מחלוקת, וכעין זה י"ל בדברי דרכי משה אור"ח תנ"ה אות ב', דז"ל כתב בא"ז בה' פסח, דרבים העושין מצות ביחד, מצוה לזרז נפשו

להיות מן הראשונים, וראי' לדבר (מפסחים ס"ה) הפסח נשחט בג' כתות זה אחר זה, והכת הג' נקרא עצלנית, ואמרינן בירושלמי א"ר בון מה אם דבר שמצותו כך, אמרת שקרוי' כת עצלנית, מי שהוא מתעצל במצות עא"כוכ עכ"ל:

רש"י ד"ה במשמע. (א) העונה והמברך במשמע (ב) קומו ברכו את ה' אלקיכם וכו' מפורש במס' תענית היינו ברכה (ג) ויברכו את שם כבודך היינו במקום עניית אמן שבמקדש אומר בשכמל"ו עכ"ל:

(**א**) העונה והמברך במשמע וכו'. ועיין רש"י סוף נזיר ד"ה א' העונה וא' המברך במשמע דקרא, שנאמר (תהלים ל"ד) גדלו לה' אתי "ברכה, ונרוממה שמו יחדיו "אמן עכ"ל, וכאן פרש"י מפסוקי נחמי' ודו"ק:

ב קומו ברכו וגו', ועיין רש"י ושפתי חכמים לקמן נ"ה ע"א ד"ה כל חותמי, אות ב', ולקמן ס"ג ע"א רש"י ושפ"ח ד"ה ויברכו:

ג ויברכו את וגו'. ולישנ' דקרא (נחמי' ט' ה') ויאמרו הלוים וגו' קומו ברכו את ה' אלקיכם מן העולם עד העולם ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה. והא דפרש"י ספר "עזרא, וכתב מס' "נחמי', כבר כתבתי מזה בשפ"ח (לעיל ל"ג ע"ב) לרש"י ד"ה ותקנינהו אות ג' עיי"ש, וכן בשפ"ח סוף פרק מאימתי עיי"ש:

רש"י ד"ה שממהרין למברך. ליתן שכר עכ"ל, י"ל הטעם בזה, לפי שהמברך עשה מצוותו, קודם שעשה העונה, שהרי העונה צריך להמתין לענות, עד שסיים ברכתו, וכמו שקידם במצוה, כן קודם בשכר:

רש"י ד"ה אבל בעידן מפטרייהו. כשאומרים ההפטרה ומברכין בתורה ובנביא וכו' עכ"ל, עיין (מגילה כ"ב ע"א) מפורש דקטן עולה אפילו למנין שבעה קרואים, ועיין בראש שכתב פשטים אחרים בזה, ואפשר שפירשו כן משום דדייקו, למה נקט הש"ס דוק' בעידן מפטרייהו ודו"ק:

רש"י ד"ה שמן מעכב את הברכה. שמן וכו' להעביר את זהומתן. משמע מכאן, וכן מל' רש"י לעיל מ"ג ע"ב ד"ה שמן והדס, ולעיל ע"א ד"ה ושמן, דשמן ג"כ להעביר הזהום' בא, אבל מל' הרמב"ם פ"ז מה' ברכות הי"ב, וכן מל' ש"ע קפ"א ס"ג, משמע דמים אחרונים מעבירין את הזהום' ודו"ק:

סליק פרק אלו דברים

תוס' ד"ה והייתם קדושים אלו מים אחרונים. דוק' להם וכו' מפני מלח סדומית וכו' עכ"ל, עיין (חולין ק"ה ע"ב) מפני מה אמרו מים אחרונים חובה, שמלח סדומית יש, שמסמ' את עינים, ומשתכח כי קורטא בכורא וכו'. וז"ל הטור סי' קפ"א, והתוס' כתבו

מה שלא נהגו בהן האידנ', אותן שאין מברכין, לפי שאין מלח סדומית בינינו, והמברך נמי, כיון שאין אנו עושין, כמו שאמר הפסוק, כי קדוש אני, זה שמן ערב, גם בנטילה לא נהגו, ולא מיקרי לדידן ידים מזוהמות, כיון שאין אנו רגילין ליטול, ואין אנו מקפידין בכך וכו' עיי"ש, ובתוס' חולין ק"ה ע"א ד"ה מים ודו"ק:
סליק פרק אלו דברים

פרק הרואה

דף נד.

ע"א גמר' הרואה מקום שנעשה בו נסים לישראל אומר ברוך שעשה נסים לאבותינו וכו'. ויליף מיתרו שבא להתגייר ובירך, משמע אפילו גר מברך כן, ולענין אי יכול לומר לאבותינו, עיין בכורים פ"א מ"ד, ודו"ק:
הרואה מקום שנעקרה ממנו ע"ז אומר ברוך שעקר ע"ז מארצינו. היינו בארץ ישראל, ובח"ל אומר ברוך שעקר ע"ז ממקום הזה (ש"ע רכ"ד). ומשמע אפילו שנעקרה ימים רבים, וקבלה מדורות שלפניו שמאותו מקום נעקרה ע"ז, אפ"ה מברך, כמו גבי מקום שנעשה בו ניסים. ולפי שבע"ז צריך לשרש אחריה (ע"ז מ"ה ע"ב), לכן שייך ל' נעקרה:
על ההרים ועל הגבעות. דוק' בהרים וגבעות המשונים ונכרת גבורת הבורא ב"ה בהן (ד"ח):
הים הגדול. הוא הים שעוברים בו לא"י ולמצרים (ש"ע רכ"ח) וששה שמות יש לו, ים הגדול, ים הפלשתים, ים המערבה, ים התיכון, ים האחרון, ים אוקיינוס, ויש מפרשים הוא ים אוקיינוס המקיף העולם, ועי' בשפ"ח לרש"י ד"ה לפרקים:
ברוך הטוב והמטיב וכו' ברוך דיין האמת. פי' שמדה טובה מרובה, ומוסיף ועושה לפנים, מברך, ברוך הטוב והמטיב, ר"ל אחר הטוב המגיע מצד היושר, הוא המטיב ומוסיף, משא"כ ברעה, שמעניש רק כדין, בלא הוספה, הוא מברך דיין האמת:
היתה אשתו מעוברת וכו'. אחר מ' יום לעיבור", אבל בתוך מ' לעיבור' מועיל התפלה (מפרשים). ולבקש רחמים על דבר שאין עכשיו זמנה, אלא לאחר זמן, וכשתבא עכשיו יהי' פורעניות, אי יכול עכשיו להתפלל עליו, תליא בפלוגת' דריש מס' תענית, לר' יהושע אין יכול, ולר' אליעזר שם יכול לבקש עליו עיי"ש. אלא דיש לדקדק למ"ה תנא במשנה עוד ענין הצועק לשעבר, היה בא בדרך ושמע וכו', הא כבר תנא היתה אשתו מעוברת וכו' ודו"ק:

הנכנס לכרך מתפלל וכו'. והא דלא הזכיר במתניתן מתפלת הדרך, אלא (לעיל כ"ט ע"ב) הוא מימר' דאמור' עיי"ש, י"ל שהוא בכלל מה שתנא במתניתן "ואחת" ביציאתו, ומכאן י"ל מה שהקשה הבית יוסף סי' ק"י על הרמב"ם, שהשמיט דין דתפלת הדרך עיי"ש, די"ל לפי שכתב דין דמתניתן בה' ברכות פ"י הכ"ה, על זה סמך:

נותן הודאה על שעבר וכו'. השתא קמפרש בן עזאי שתים בכניסתו, ר"ל בכניסתו אומר יהר"מ האו"א שתכניסני לכרך זה לשלום, וכשבא למלון אומר מודה אני לפניך וכו' שהכנסתני וכו', הרי ב' בכניסתו, וכן קודם יציאתו ואחר יציאתו (מפרשים):

ואהבת את ה"א וכו' ביצ"הט וביצ"הר. פי' המצות והמע"ט יהיו לשמה, היינו ביצה"ט, ועל מה שחטאת תעשה תשובה מאהבה, שיעשו זכיות, והיינו ביצה"ר. א"נ מדות טובות, הם מיצה"ט, ומדות רעות, הם מיצה"ר, כגון גאוה וכעס, גם באלו ואהבת את ה"א, שבגאו', ויגב' לבו בדרכי ה' (ד"ה ב' י"ז ו'), בכעס, חמת אדם תודך (תהלים ע"ו י"א), נגד עוברי עבירה:

ובמנעלו: אפילו אין אבק עליהם, וכן אבק בלי מנעל ג"כ אסור (עיין רמב"ם):

ולא יעשנו קפנדריא ורקיק' וכו'. ל' "יעשנו, שייך על קפנדריא, ולא על רקיקה. "קפנדריא, פי' בל' רומי שביל המקצר הדרך (הג' נוד' ביהודה ז"ל):

קפנדריא ורקיקה מקו"ח. הך קו"ח ממנעל, שייך על רקיקה, אבל לא על קפנדריא, וז"ל הרמב"ם פ"ז מה' בית הבחירה ואין צ"ל שאסור לרוק בכל הר הבית, שאפי' כניסה במנעל אסור, ואם נזדמן לו רוק מבליעו בכסותו עיי"ש:

משקלקלו הצדוקים. ובמשנ' שבמשניות גרסינן משקלקלו "המינים, ופי' שאינן מאמינים בתחיית המתים, והנה לפי מה שפי' הרמב"ם בפרקי אבות פ"א מ"ג, ענין הצדוקים ובייתוסים עיי"ש מוכח דגירס' מינים עדיף מגירס' צדוקים, דהא צדוקים התחילו מימי אנטיגנוס, והאיך כתב דוד ותיקן עזרא שהיה קודם להם תקנה מפניהם, ומצאתי שכבר הניחו הקו' בצ"ע, ואי גרסי' מינים ניחא:

שואל בשלום חבירו בשם. ולא בשם "שלום בלבד, אלא אפילו בשאר שמות, כמו בבועז, ועיין מכות כ"ג ע"ב בד"ה ושאילות:

דאמר קרא ויאמר יתרו וכו'. והא דלא יליף דמברכין אניסא, מברכה שברך מלכי צדק על נס של אברהם, וברוך אל עליון וגו' (בראשית י"ד כ'), דהוא מוקדם בקרא, ועוד שאל עליון קונה שמים וארץ הוה "מלכות, כדמשמ' מתוס' (לעיל מ"ט ע"א) ד"ה ברוך, ועוד דהוא ברכה של ניסא דיחיד, ויש מי שרצה לי לתרץ, לפי שמלכי צדק חטא בזה, שהקדים ברכת עבד לברכת קונו (נדרים ל"ב ע"ב), לכן לא יליף מהתם, וזה דוחק,

והקשתי כן לפני אדומו"ר הגאון המובהק מהו"ר נתן בנימין זצ"ל רב"ד דפה דק"ק פרעשבורג בשנת תרל"ה, ותירץ דאיכ' מ"ד דיתרו אחר מ"ת בא (זבחים קט"ז ע"א), ועדיף למילף ממה דכתיב אחר מ"ת (ירושלמי), א"כ מכאן ראי' דיתרו אחר מ"ת בא עכ"ל:

נפל עליו ארי'. ה"ה 'כשפגע ארי' וניצול, ג"נ ניסא הוא ומברך, (כדמשמע לעיל י"ג ע"א), ונקט ונפל עליו ארי', שכך היה מעשה, ודוק' להשיא אשתו לא אמרינן ודאי ממיתין (לעיל ל"ג ע"א) עיי"ש:

א"ל "כל אימת דמטית להתם בריך וכו'. לאו דוק', אלא מל' לל' יום, ולפי גירסת הרא"ש, "כי "מטית להתם בריך, ניח':

ומר ברי' דרבינא הוה קאזיל בפקתא דערבות וצחא למיא וכו'. וכעין זה (חולין ק"ז ע"א) א"ל ר' אבינא לבני פקתא דערבות כגון אתון דלא שכיחי לכו מיא וכו', ועיי"ש בגליון הש"ס:

שעשה לי נס בערבות ובגמל וכו' שעשה לי נס בגמל ובערבות. כאן הזכיר מקום הנס "בערבות, ולא הזכיר ענין הנס כמו ובגמל, ועיין ט"ז אור"ח רי"ח סק"א, דגמל פי' ענין הגמל, דצריך רק להזכיר שם המקום, ולא ענין הנס עיי"ש:

כי מטא לערבות. הל"ל כי מטא "לפקתא "דערבות, כמו שנקט כי מטא לרסתקא דמחוזא, ונפקא מינה לדינא, דהא לברך צריך שיעמוד דוק' במקום הנס ממש, עיין בחיי אדם כלל ס"ה סימן ה', מביא ראי' ממדרש, שיוסף הלך להציץ בבור לברך, וכן בסלע המחלוקת שירד דוד ואנשיו מגמליהן לברך עיי"ש ודו"ק:

אמרי אניסא דרבים. וכל נס שאינו נעשה לכל ישראל, או רובן, נקרא של יחיד (דברי חמודות). ודע דברי"ף גורס אמרי אניס' דרבים כ"ע צריכי לברוכי, אניס' דיחיד הוא וברי' ובר ברי' צריכי לברוכי, וכ"ע לא עיי"ש. וברשב"א כ' ה"ה כל יוצאי יריכו מברכין דכולן בכלל הנס:

אבני אלגביש. עיי' בשפ"ח לקמן ע"ב לגמר' ד"ה אבני:

וחומת יריחו שנבלע במקומו. פי' כשרואה מקום שעמד החוו', א"נ שנשאר שלא נפל, כמו בחומ' היא יושבת (יהושע ב' ט"ו) ודו"ק:

שני מצורעין היו והיו מהלכין בסוף מחנה ישראל. פי' חוץ לג' מחנות, שהוא חוץ מענני כבוד, שהמצורע משולח חוץ מג' מחנות, לכן ראו המצורעים, שהלכו אחריהם בנחלי ארנון דמא דקא נפיק מביני טורא, משא"כ שאר כל ישראל שהיו בתוך המחנה לא חזו לי', אבל הירושלמי והמדרש והתרגום אונקלוס לא פירשו כן:

דף נ"ד ע"א רש"י ד"ה לפרקים. מפרש בגמר' ולפי שהוא "חשוב וגדול מכולן וכו' עכ"ל, אי ס"ל לפרש"י שים "הגדול פירוש:

"ים "אוקיינוס שמקיף העולם (כמ"א סי' רכ"ח), ניח' מה שפרש"י הוא חשוב וגדול מכולן, אבל אי הוא ים שעוברים בו לארץ ישראל (כי"א שם סי' רכ"ח), "חשיבותו י"ל לפי שהוא סמוך לא"י, אבל "גדולתו לא נתפרש, וא"כ משמע שרש"י ס"ל ים הגדול, הוא ים אוקיינוס, וכן משמע (בפרה פ"ח מ"ח) "ר' יהוד' אומר ים הגדול כמקוה, ופי' ר' עובדי', דים הגדול דהוא ים אוקיינוס, שם יקוו כל מימי בראשית עיי"ש, וא"כ ר' יהוד' לשיטתי' דהכא ניח' לפרש"י. וענין חשיבותו של ים אוקיינוס מפורש (ברש"י קהלת א' ו') שים אוקיינוס הוא גבוה מכל העולם כולו, והנחלי' הולכים במפילות תחת ההרים מאוקיינוס, וחוזרים ונובעים עיי"ש. ויש מפרשים דר' יהוד', דס"ל דצריך לברך על הים הגדול, לשטתי' אזיל, דס"ל (לעיל מ' ע"א) דצריך היכר ברכה לכל מין ועין עיי"ש:

רש"י ד"ה ארבע. כדמפרש וכו' כדמפרש בגמר' עכ"ל, ר"ל כדמפרש בן עזאי בגמר' דלקמן ס' ע"א, אית' ת"ר בכניסתו אומר וכו', ופרש"י ת"ר בן עזאי אמרה עיי"ש:

רש"י ד"ה כנגד שער המזרח. חוץ להר הבית (א) אשר בחומ' הנמוכה אשר לרגלי הבית במזרח לפי שכל השערים מכוונים זכ"ז וכו' ובית ק"ק לב' בימי מקדש ראשון כשהיה אמה טרקסין עכ"ל:

(**א**) אשר, בחומה הנמוכה וכו' שכל השערים מכוונים זכ"ז. עיין (יומא ט"ז ע"א) רש"י ד"ה חוץ, וד"ה מתכוין עיי"ש. וז"ל הרמב"ם פ"ז מה' בית הבחירה ה"ה, לא יקל אדם ראשו כנגד שער מזרחי של עזרה שהוא שער ניקנור מפני שהוא מכוון כנגד ק"ק וכו' עיי"ש, מדלא כתב הרמב"ם "חוץ "להר "הבית, נמצא שדברי רש"י שפירש דחוץ "להר "הבית פירוש הדברים ביתר ביאור:

ב בימי מקדש ראשון כשהיה אמה טרקסין. פי' מילת טרקסין כותל מחיצה (יומא נ"א ע"ב). וז"ל הרמב"ם פ"ד מה' בית הבחירה ה"ב, בבית ראשון היה כותל מבדיל בין הקודש ובין ק"ק עביו אמה, וכיון שבנו הבית שני, נסתפק להם אם עובי הכותל, היה ממדת הקודש, או ממידת ק"ק, לפיכך וכו' לא בנו כותל בבית שני, אלא עשו שתי פרוכות, א' מצד ק"ק, וא' מצד הקודש, וביניהן אמה, כנגד עובי הכותל שהיה בבית ראשון, אבל במקדש ראשון לא היתה שם אלא פרוכת א' בלבד, שנאמר והבדילה הפרוכת לכם עכ"ל, וכתב בכסף משנה ומ"ש רבינו אבל במקדש ראשון לא היה שם אלא פרוכת א' וכו', נראה דלמשכן קרי מקדש ראשון, דאילו בבית ראשון לא היה פרוכת אלא כותל עכ"ל, ויש ליישב דברי הרמב"ם דלעולם אבית ראשון קאי, דז"ל רד"ק (מלכים א' ז' ל"ב) ואע"פ

שהיו דלתות לפתח הדביר, היה שם ג"כ פרוכת, כמו שאומר בדברי הימים, להיות מרד תח, לפי שלא היו הדלתות נסגרות, שהרי בדי ארון נתונים וכ הפרוכת היה מסך לשער הדביר עכ"ל, ולפי"ז י"ל על הפרוכת זה, שהיה מסך לשער הדביר, על זה כיון הרמב"ם, במה שכתב במקדש ראשון לא היה שם אלא פרוכת א', ועיין בתוס' יו"ט:

רש"י ד"ה כל חותמי ברכות שבמקדש וכו' המברך אומר בסוף כל ברכה בא"י אלקי ישראל מ"ה ע"ה (א) ברוך חונן הדעת וכן בכולם וכו' והעונים אומרים בשכמל"ו (ב) וילפינן לה מקרא דתפלת (ג) עזרא וסיעתו ואשמעינן הכא דבמקדש ראשון לא היו אומרים (ד) אלא ברוך ה' אלקי ישראל וכו' עכ"ל:

(**א**) ברוך חונן הדעת. ולכאור' למה לא פרש"י ברוך מגן אברהם, בשלמ' סוגי' (דתענית ע"ז ע"ב) ניחא, דשם מפרש סיום דשש ברכות דמוסיפין בתענית, וקאמר התם ואלא במקדש מה אומר, בא"י מן העולם עד העולם ברוך גואל ישראל, ולפי שבגואל ישראל הוא מתחיל להאריך, קמפרש לי', אבל כאן יש לדקדק בדברי רש"י ז"ל ודו"ק:

ב וילפינן מקרא דעזרא. ועיין יומא ל"ז ע"א, וכן פרש"י (דברים ל"ב ג') כי שם ה' אקרא וגו', מכאן אמרו שעונין בשכמל"ו אחר ברכה במקדש עיי"ש, ויש לדקדק דמכאן וכן מרש"י לעיל נ"ג ע"ב ד"ה במשמע עיי"ש, וכן (תענית ט"ז) דילפינן כן מפסוקי עזרא, עיין רש"י סוף נזיר ד"ה אחד ודו"ק:

ג עזרא "וסיעתו. משום דפסוקי הללו דילפינן לה, כתיבי בס' (נחמי' ט') ולא בס' עזרא עיי"ש, לפיכך בדיוק פרש"י עזרא וסיעתו. והא דנקרא ס' נחמי' ס' עזרא, כתבתי מזה בשפ"ח לעיל סוף פרק מאימתי, ולעיל ל"ג ע"ב לרש"י ד"ה ותקנינהו:

ד אלא ברוך ה' וכו'. ר"ל אלא ברוך אתם ה' וכו', וכן מוכח מרש"י לקמן ס"ג ע"א ד"ה ויברכו:

רש"י ד"ה שיהא אדם שואל וכו' בשמו של הקב"ה וכו' ולמדו מבועז שאמר ה' עמכם וכו' עכ"ל, מל' "ולמדו "מבועז, משמע דלאו בועז תקן תקנה זו, אלא מדבריו למדו כן. ועיין בפי' הגאון מלבים (רות ב' ד' שכתב שבועז ובית דינו תקנו כן עיי"ש, ועוד דמעשה דגדעון היה קודם בזמן הרבה, ממעשה דבועז, כמפורש בס' הקבלה להראב"ד ז"ל, ובס' יפה עינים מביא ראיות, דבועז קדים מגדעון, ותלי' בפלוגת' אי אבצן זה בועז עיי"ש ודו"ק:

רש"י ד"ה ואומר עת לעשות וכו'. שנאמר (תהלים ל"ד) בקש שלום ורדפהו, מותר להפר תורה ולעשות דבר הנראה אסור עכ"ל, בדיוק פרש"י הנראה אסור, ועי' פרש"י (תהלים קי"ט קכ"ו):

תוס' ד"ה הרואה וכו' אומר ברוך שעשה נסים וכו' פי' רבינו שמעי' דכל הני ברכות צריכות להזכרת שם ומלכות וכו' (א) ומייתי ירושלמי דפרקין וכו' (ב) דאמר בירושלמי דפרקין היינו ל' יום עכ"ל:

(**א**) ומייתי ירושלמי דפרקין וכו'. דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכה א' ר' זעירא ור' יהוד' א) בשם רב כל ברכה ב) שאין עמה מלכות אינה ברכה, א"ר תנחומ' אנא אמר טעני, ג) ארוממך אלקי המלך (תהלים קמ"ה), רב אמר ד) צריך לומר אתה, ושמואל אמר ה) א"צ לומר אתה:

פי' פני משה:

צ"ל אתה. ברוך אתה ה':

אצ"ל אתה. אלא ברוך ה' וכו':

א) **בשם** רב. אבל ברא"ש גרס ר' זעיר' ור' יהוד' כל ברכה וכו', ולא גרס בשם רב, וכן מפורש (בבבלי לעיל מ' ע"ב), דרב ס"ל כל ברכה שאין בה הזכרת "השם אינה ברכה, וכבר עמד בזה במעדני מלך עיי"ש:

ב) כל ברכה שאין עמה מלכות אינה ברכה. וצריך נמי להזכיר "השם (וכדלעיל מ' ע"ב) תני ולא שכחתי מלהזכיר "שמך "ומלכותך עליו:

ג) ארוממך אלקי המלך. פי' "ארוממך בברכה, בשם היינו "אלקי', ומלכות היינו "המלך:

ד) צ"ל אתה. מצינו "צריך שפי' שמעכב "בדיעבד (גיטין ט"ו ע"א), ומצינו צריך לכתחלה (לעיל ט"ו ע"ב) ובש"ע אור"ח רי"ד כתב כשידלג הזכרת "השם, או מלכות, או תיבת "העולם, צריך לחזור ולברך עיי"ש, ולא מצינו כשדילג תיבת אתה מה דינו, אבל כשדילג תיבת "אלקינו י"ל שהוי בכלל הזכרת השם ודו"ק:

ה) א"צ לומר אתה. וברא"ש גרס ושמואל אמר אלקינו מלך העולם עיי"ש ודו"ק:

(**ב**) דאמר א) בירושלמי דפרקין היינו ל' יום עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכה ב' פיסקא, ר' יהוד' אומר הרואה הים הגדול, אומר ברוך שעשה את הים הגדול, בזמן שהוא רואה לפרקים, וכמה הוא פרק, אחד לשלשים יום, שמעון קמטריא שאל לר' חייא, בר בא, בגין דאנא חמר, וסליק לירושלים בכל שנה, מהו שנקרע, א"ל אם בתוך ל' יום, אי אתה צריך לקרוע, לאחר ל' יום, צריך אתה לקרוע:

פי' פני משה:

בגין דאנא חמר. בשביל שאני מחמר אחר חמורים במשאות ועולה לירושלים בכל שנה מהו שצריך אני לקרוע בכל שנה ושנה כדין הרואה ירושלים בחורבנה (הארכתי בהעתקה משום דרא"ש ז"ל מביא בשינוי עיי"ש):

א) בירושלמי וכו'. ועיין במהרש"א שכ' ל"ל לתוס' להביא מירושלמי, והא אית' כן בגמר' דידן (לקמן נ"ט ע"ב) וכו' עיי"ש, וי"ל משום דבירושלמי מוכח דלכל הדברים הוה פרקים לל' יום לא לענין ברכה בלבד, אלא אפילו במעשה קריעה, אע"פ שפעמים הבגד עם הקריעה הראשונה עדיין עליו, שהרי קרע זה אינו מאחה לעולם, כמבואר בש"ע אור"ח תקס"א, מ"מ אם אחר פרק של ל' יום, הוא רואה, צריך לקרוע קריעה אחרת, משום הכי הביא התוס' ראי' מירושלמי:

תוס' ד"ה שעקר ע"ז מארצינו. בירושלמי מתני כשנעקר' ע"ז א) מכל א"י עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכה א', פיסקא, הרואה מקום שנעקר' ממנו ע"ז, אומר ברוך שעקר ע"ז מארצינו, מתניתא כשנעקרה מכל מקומות א"י, אבל אם נעקרה ממקום א', ב) אומר ברוך שעקר ע"ז מן המקום הזה, נעקרה ממקום א' ונקבעה במקום אחר, ג) מקום שנקבע בו אומר ברוך ארך אפים, ומקום שנעקרה ממנו אומר ברוך שעקר ע"ז מן המקום הזה, יהי רצון מלפניך ה"א ואלקי אבותינו, כשם שעקרתה אותה מהמקום הזה, כן תעקר אותה מן המקומות כולם, ותחזור לב עובדיה לעבדיך, ולא נמצא מתפלל על עובדי ע"ז, תני ר' ישמעאל בן גמליאל אומר ד) אף בח"ל צריך לומר כן, א"ר יוחנן ה) כי מי אשר יחובר, יבוחר כתיב, אל כל החיים יש בטחון, שכ"ז שאדם חי יש לו תקוה, מת אבדה תקותו, מ"ט במות אדם רשע תאבד תקוה:

פי' פני משה:

ותחזור לב עובדיה לעבדך. חסר כאן וה"ג בתוספתא, ובח"ל אין צריך לומר כן מפני שרובה גוים, ועלה קאמר טעמ' ולא נמצא מתפלל על ע"ז אם יאמר כן:

אף בח"ל צ"ל כן מפני שעתידין להתגייר שנאמר אז אהפוך אל עמים שפה ברורה והיינו כדדריש ר' יוחנן לקמי':

כי מי אשר יחבר יבוחר כתיב ודריש לי' כי מי אשר ירצה יבוחר אל הקב"ה ויחובר אל ישראל ויתוספו עליהם כשיתגיירו אל כל החיים אלא כ"ז שהם חיים יש להם בטחון לבוא ולהתגייר שכל זמן וכו':

א) מכל א"י. בהגהת הש"ס מוחק תיבת "מכל, וכתב שהוא ט"ס, וגם ברא"ש אינו עכ"ל, א"כ הירושלמי פליג אגמר' דידן, דלירושלמי איכ' ג' שיטות בזה, חדא, כשנעקר מכל א"י, אומר ברוך שעקר ע"ז מארצינו, שנית, כשנעקר' ממקום א', אומר ברוך שעקר ע"ז ממקום הזה, שלישית, כשנעקר' כאן ונקבע במקום אחר וכו', ולפי גמר' דידן (לקמן נ"ז ע"ב) אין חילוק, דבין נעקרה מ"מ, או נעקר' ממקום א', מברך ברוך שעקר ע"ז מארצינו, אלא היכא שנעקר' רק ממקום א' הוא מוסיף וכשם שנעקר' ממקום הזה, כן תעקר וכו':

ב) אומר ברוך שעקר ע"ז ממקום הזה. משמע דלא מסיים יר"מ וכשם שעקרת וכו', אלא היכא דנעקר' ממקום זה, ונקבע במקום אחר ודו"ק:
ג) מקום שנקבע בו וכו'. לפי הפשוט הוי לי' למינקט מקום "שנעקר' ממנה אומר וכו' "ומקום שנקבע בו אומר וכו', וכן הוא ברמ"א (אור"ח רכ"ד ס"ב) דז"ל ואם נעקר' עכו"ם ממקום א', ונתנוה במקום אחר, מברך על מקום שנעקרה, שעקר עכו"ם, ועל מקום שנתנוהו לשם, שנתן ארך אפים עכ"ל. ואין לדקדק שהרי בסעיף א', על ברכת שנתן ארך אפים, כתב רמ"א וז"ל והאידנ' אין מברכין זאת הברכה, שהרי אנו מגודלים ביניהם, ורואין אותו תמיד עכ"ל, די"ל דס"ל לרמ"א, דעל שנעקרה מכאן, ונתנוהו במקום אחר, מברכין גם האידנ' ודו"ק:
ד) אף בח"ל צל"כ. מפני שעתידין להתגייר, והא דאית' (ביבמות כ"ד ע"ב), אין מקבלין גרים לימות המשיח, די"ל עתידין להתגייר קודם שיבוא ימי שלוה וגדולה לישראל ואז מקבלין:
ה) כי מי וגו'. לישנ' דקרא (קהלת ט' ד') כי מי אשר יבוחר אל כל החיים יש בטחון וגו', הכתיב הוא יבוחר, והקרי יחבר:
תוס' ד"ה על הנהרות. לא על כל הנהרות איירי, אלא ד' נהרות דכתיבי בקרא (בראשית ב'), "פישון", "גיחון", "חדקל", "פרת. ועי' רש"י (תהלים כ"ד ב') כי הוא על ימים יסדה ועל נהרות יכוננה, ופרש"י על ימים יסדה, שבעה ימים מקיפין א"י וארבע נהרות ירדן וירמוך קרמיון ופיגה עיי"ש:

דף נד:

ע"ב גמר' דארון הוה מסגי קמייהו דישראל והוה ממעיך להו טורי מקמייהו. לכך הארון ממעיך להו ההרים, להראות שיצאו בזכות התורה כדכתיב בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלקים על ההר הזה (עיון יעקב). אלא יש לדקדק כאן מפרש "דארון הוה משוה ההרים, ובתנחומא פ' חוקת סי' י"ד, וכן רש"י במדבר כ' כ"ב מפורש, שהענן הולך לפניהם ומשפיל הגבוה ומגבי' השפל, ונשארו רק ג', הר סיני לתורה, הר ההר לקבורת אהרן, הר נבו לקבורת משה עיי"ש, וכן מצאתי בבריית' דמלאכת המשכן פרק י"ד, שמנה שם ז' ענני כבוד ששמשו את ישראל במדבר מ' שנה, וז"ל ועמוד הענן שנוסע לפניהם משפיל לפניהם את הגבוה, ומגביה לפניהם את השפל, והורג נחשים ועקרבים, ושורף קוצים וסיכים, ומדריכם בדרך ישרה וכו' עיי"ש ודו"ק:
מאי אבני אלגביש. ר"ל דהא אבני אלגביש לא נזכר בס' יהושע, אלא (יחזקאל ל"ח כ"ב) במלחמות גוג ומגוג, (ועיי"ש כשמדבר בנביאי שקר סי' י"ג פסוק י"א ופסוק י"ג), ופי'

רש"י שם אבני אלגביש, אבני ברד גדולות, ולפי שהן מזהירות ככל אבני גביש, הוא מדמה אותן אל גביש, שהיא אבן טובה, ורבותינו אמרו אלגביש, שעמדו באויר על גבי איש, זהו משה רבינו, שנאמר והברד ומטר לא נתך ארצה, אותם שהתחילו לירד לא הגיעו לארץ, וירדו בימי איש, זה יהושע במורד בית חורין:

אבנים שעמדו על גבי איש וירדו על גבי איש וכו'. לא אבנים היו, אלא אבני ברד כמפורש (יהושע י' י"א). וז"ל התנחומא פ' וארא סי' ט"ז, ויחדלו הקולות והברד ומטר לא נתך ארצה, תלאן ברפיון, ואימתי ירד בימי יהושע על האמורים, שנאמר וה' השליך עליהם אבנים גדולות מן השמים וגו' רבים אשר מתו באבני ברד מאשר הרגו בני ישראל בחרב, והשאר שהיו בשמים ירדו על גוג ומגוג עיי"ש. ופי' במהרש"א דאבנים שנשלכו בימי משה לעשות שליחותן, השתקקו לעשות שליחותן, ככל שלוחי השם, רק ע"י תפלת משה בטל שליחותן, ולא בטלי לגמרי, אלא שעמדו לעשות שליחותן באויבי ה' בימי יהושע, ובימי גוג ומגוג עיי"ש:

ואבן שבקש עוג לזרוק על "ישראל וכו'. וברי"ף גרס ואבן שזרק עוג במשה עיי"ש ודו"ק:

תני על "לוט ועל "אשתו מברכים ב' וכו', פי' כשרואה אשתו של לוט מברך ב', עליה אומר בא"י דיין האמת, ועל לוט אומר בא"י זוכר הצדיקים (ש"ע רי"ח ס"ח), דהא מלוט לא נשאר דבר לומר כשרואה, והיינו שמקדים הש"ס על "אשתו אומר וכו', ואח"כ על "לוט מברך זוכר הצדיקים:

כיון דפותי' ורומה כי הדדי נינהו וכו'. ולא נתפרש בפסוק דכן הוה החומ', וכבר כתב במהרש"א ח"א לאו משום דפסיקי לי' הכי בשום דוכתא, אלא דמהכי יליף לי' כיון דקרא הכתוב בליעה נפילה, ע"כ היינו משום דכהדדי נינהו ולא היה מועיל נפילתה אי לא דנבלעה עיי"ש:

ארבעה צריכין להודות וכו'. חולה ונתרפא, יורדי הים שעלו, והולכי מדבר שהגיעו ליישוב, חבוש בבית האסורים שיצא, וסימנך וכל הח'י'ם יודוך סלה, "חולה "יסורין "ים "מדבר (טוש"ע). ובדברי חמודות אות ט' כתב הב"י בשם הריב"ש, דהני ד' לאו דוק', אלא כל שניצל מן הסכנה, ולא הוזכרו הני ד' בכתוב, אלא מפני שהם מצוים בדרך במנהגו של עולם עיי"ש באריכות.

ובדרך דרש י"ל דנקט הני ד"ה לפי דדרך החולה שנתרפא הוא שתולה רפואתו, ברופא ששמשו בחליו כידוע, וכן ביורדי הים שעלו, חולין במנהיג הספינה שהוא מומחה כידוע, וחבוש האסורים תולה במר האסורים שהטיב לו, והולכי מדבר, תולין במנהיגי השיירא דרך המדבר שהוא מומחה בדבר כידוע, לכן כדי להודיע לכל, שהוא אינו תולה

הצלתו בב"וד, אלא לה' הישועה, לכן ד' אלו צריכין להודות. ודע מל' רש"י (ויקרא ז' י"ב) משמע שד' אלו לא די בברכה בלבד, אלא צריכין להביא קרבן תודה, ויזבחו זבחי תודה עיי"ש, וא"כ יש לדייק ברמב"ם בפ"י מה' ברכות ה"ח הבי' דד' אלו צריכין לברך ברכת הודא' כש"ס דהכא, ולא כתב שד' אלו צריכין להביא קרבן תודה ודו"ק:

יורדי הים הולכי מדבריות וכו'. לא נקט יורדי הים "ועלו, והולכי מדבריות ויצאו, כמו שנקט חולה "ונתרפא, וחבוש בב"הא "ויצאו, אפשר לאשמעינן אפילו שהם תמיד יורדי הים והולכי מדבריות, שאומנתן הוא ורגילים בה, אפילו הכי צריכין להודות בכל פעם:

מאי מברך א"ר יוד' ברוך וכו'. ר' יהוד' משמי' דרבו רב אמר ד' צריכין להודות, אבל לא קאמר ההודאה מאי היא, ומפרש' משמי' דנפשי'. ועלה "אביי "אמר וצריך לאודי' וכו', ובעין יעקב גרס "ואמר "אביי וצריך וכו', דלא פליג אביי אדר' יהוד' כדלקמן:

וצריך לאדויי וכו'. ר"ל צריך לברך, ונקט "לאדויי, משום דאמר לעיל ד' צריכין להודות:

קמי עשרה דכתיב וירוממוהו בקהל עם. משמע דכמו דעדה לא הוה בפחות מעשרה (כדלעיל כ"א ע"ב), ה"ה קהל, ועיי' בשפ"ח לקמן ע"ב לתוס' ד"ה אבני אות ב' אי שבט א' נקרא קהל עיי"ש, ועי' (שמות י"ב ו') ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל עיי"ש ודו"ק:

דיהבך ניהלן. ר"ל כשאתה לעצמך, כבר השלמת עצמך לצדיק גמור, ויהבך ניהלן דייק' לזכות אותנו:

ג' צריכין שימור חולה חתן וכו'. ושימור דהכא פי' שלא יניחנו לבדו (עיון יעקב). ומסתבר שניהם שצריכין שימור, כגון ב' חולים, או חולה וחתן, מהני שימור האחד על חבירו ודו"ק:

וי"א אף ת"ח בלילה. ות"ק דס"ל ת"ח א"צ שימור, י"ל הטעם כעין (ב"ב ח' ע"א ופסקו בש"ע רמ"ג) ת"ח א"צ שמירה שתורתן משמרתן עיי"ש, ויש אומרים ס"ל דבלילה דהוי כעין שכיח הזיק', לא מהני שמירת תורתן, כמו דלא מהני בשכיח הזיק' שליח מצוה (פסחים ח' ע"ב). ומשמע כאן דאחרינ' כגון חולה חי' וחתן צריכין שימור אפילו ביום ודו"ק:

המאריך בתפלתו והמאריך על שלחנו. י"ל דתפלה היינו עבודה, ושולחן הוא גמ"ח, כדמסיק דילמא אתי' עני' ויהיב לי', וא"כ מאחר שמאריך בעבודה ובגמ"ח, תורתו מתי נעשית, לכן מאריכין ימיו ושנותיו, כדי שירויח זמן לתורתו. וכעין זה פי' (ר"ה י"ח ע"א) רב' דעסק בתורה חי מ' שנין, ואביי דעסק בתורה ובגמ"ח חי ס' שנין:

דף נ"ד ע"ב רש"י ד"ה עבדי להון נקירותא. מערות וכו' עשו אמוריים מערות בצדי ההרים ונחבאו שם עכ"ל, וז"ל רש"י (במדבר כ"א ט"ו) היו אותן הנקעים בהר של צד מואב,

ובהר של צד אמוריים, הי כנגד אותן נקעים, כמין קרנות ושדים בולטין לחוץ, והאמוריים נחבאים שם, כיון שבא ישראל לעבור, נזדעזע ההר של א"י, כשפחה היוצאת להקביל פני גבירתה, ונתקרב לצד הר של מואב, ונכנסו אותן השדים לתוך אותן נקעים והרגום עיי"ש, והוא ממדרש רבה, וא"כ מצינו שינוי, דבש"ס שלנו ומפרש"י משמע, דאמוריים "עשו אותן המערות, ומרש"י שם משמע דמערות "נבראו כן, ועוד כאן משמע שקרבות ההרים הללו, היה כמו בכל הדרך, ומרש"י משמע שקרבות ההרים היה, מפני כבודם דישראל, שיצא ההר של א"י לקראתם ודו"ק:

רש"י ד"ה אשר נטה לשבת ער וכו' ושם ארץ מואב ער עכ"ל, כמפורש (במדבר כ"א כ"ח) אכלה ער מואב, (ודברים ב' ט' י"ח):

רש"י ד"ה מחנה ישראל תלתא פרסי. עוג חשב כן בלבו וכו' עכ"ל, אפשר הא "דחשב "כן "בלבו, אף זה גמר' גמירי לה:

רש"י ד"ה שרבבת. ל' אשתרבובי אשתרבוב (קידושין מ"ט ע"ב) ירדו וגדלו למטה עכ"ל, ר"ל ונכנסו שיניו בהר, אבל ל' הגמר' משכי שיני להאי גיסא ולהאי גיסא, משמע קצת דגדלו שיניו לשני צדדין ודו"ק:

רש"י ד"ה משה כמה הוה י' אמות. שהרי הוא הקים המשכן (שמות מ' י"ח) ודרשינן הקים את עצמו לקומת המשכן וכו' עכ"ל, והנה (בשבת צ"ב ע"א) יליף דקומתו של "משה י' אמות מדכתיב (שמות מ' י"ט) ויפרש את האהל על המשכן וכו' עיי"ש (וכבר עמד בזה מהרש"א ח"א וכ' זה הדרש אינו מבורר לי בתלמוד, אלא בש"ס דרשו מדכתיב. ויפרש את האהל על המשכן), ועוד שם משמע דקומתן של "לוים י' אמות עיי"ש ודו"ק. ומה שפרש"י בקרסולי, קבילי"א (בלע"ז קנעכעל) הוא המקום החיבור השוק והרגל:

רש"י ד"ה זוכר את "הצדיקים. שזכר את "אברהם עכ"ל, אפשר דהכי קאמר שזוכר את הצדיקים, כמו שזכר את אברהם ודו"ק:

רש"י ד"ה וירוממוהו בקהל עם. בסוף פ' המזמור עכ"ל, לאו דוק', אלא אחר ארבע "הודו "לה' וגו', כתיב קרא דירוממוהו וגו' עיי"ש:

רש"י ד"ה שימור. מן "המזיקין עכ"ל, ובד"ה חולה, פרש"י לפיכך "השד מתגר', משמע דנזיקין ושדים חדא הוא, ועי' בשפ"ח (לעיל ו' ע"א) לרש"י ד"ה לראות עיי"ש:

רש"י ד"ה חולה. שהור' מזלו וכו' וכן "חיה אשה "שילדה וכו' עכ"ל, דאף אחר שילדה, עדיין צריכ' האשה רחמים. א"נ דקודם שילדה צריכה שימור מצד הורע מזלה, ואחר שילדה, מצד קנאה מתגרה בה, ועי' בתנחומ' פ' תזריע סי' ד':

תוס' ד"ה אבני אלגביש. וה"ה מקום שנפל שם מחנה סנחריב (א) דלא גרע חזקיה (ב) מאדם המסוים, אלא שלא חש לפרש, לפי (ג) שידוע מקום סביב ירושלים עכ"ל:

א דלא גרע חזקי' מאדם המסוים. כתב הגהת הש"ס כמבואר בירושלמי, הביא הרא"ש סימן ב', דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכ' א', מתנית' בנסי ישראל אבל בנסי יחידי שנעשו לו אינו צריך לברך, מהו שיברך על נסי אביו ועל נסי רבו, ואם היה אדם מסויים, כגון יואב בן צרויה וחבריו, ואדם שנתקדש בו שם שמים, כגון חנני' מישאל ועזרי', ונסי שבטים, מהו שיברך, מאן דאמר כל שבט ושבט. איקרי קהל, צריך לברך, מאן דאמר כל השבטים קרויין קהל, א"צ לברך:

פי' פני משה:

מתני' בנסי ישראל. מתניתן דהרואה מקום הנס צריך לברך, דוק' בניסים שנעשו לכל ישראל:

אבל בניסי יחידי וכו'. אין אחר צריך לברך אלא הוא בעצמו דוק':

ונסי שבטים. נס שנעשו לשבט אחד מן השבטים מהו שיברך וקאמר דתלי' בפלוגת' דתנאי דפליגי בפ"ק דהוריות אם שבט א' איקרי קהל וכרבים דמו או לא:

מ"ד כל השבטים. כולן דוק' איקרי קהל א"צ לברך:

לבא מאדם המסוים. כתוב במראה פנים, וז"ל לפי גירס' שלפנינו, כל הני בעיות לא איפשיטו הכא, וגירס' הרא"ש ז"ל ואם היה אדם מסוים וכו', כגון חנני' מישאל ועזרי', מברך, וכתב הבית יוסף אור"ח רי"ח, דמברך קאי אכולהו עיי"ש. ויש להוכיח דתוס' היו גורסין בירושלמי, כגירס' הרא"ש, דלפי גירס' שלפנינו, קשה מאחר שפסקינן להלכה כל שבט ושבט איקרי קהל (רמב"ם פי"ב מה' שגגות ה"א), למה לי' לתוס' להוכיח, דמברכין על מקום שנפל שם מחנה סנחריב, משום דלא גרע חזקי' מאדם המסוים, דהוה בעי דלא איפשיט', תיפק לי' דחזקי' היה נס של שבט א' לכל הפחות, שהרי עלה סנחריב על כל ערי יהוד' כמפורש בקרא, ושבט א' איקרי קהל, אלא ש"מ דתוס' היו גרסין כגירסת הרא"ש, דגבי אדם מסוים, הוי בעי דאפשט' דמברך, וליכ' פלוגת' בדבר, כמו בנס של שבט אחד:

ג שידוע מקום סביב ירושלים. כמפורש (ישעי' ל"ו א') ויהי בארבע עשרה שנה למלך חזקי' עלה סנחריב מלך אשור על "כל "ערי "יהודה הבצורות ויתפשם, וישלח מלך אשור את רבשקה מלכיש ירושלימה אל המלך חזקיהו בחיל כבד ויעמוד "בתעלת "הברכה "העליונה "במסלת "שדה "כובס וגו', (ושם ל"ז ל"ו) ויצא מלאך ה' ויכה במחנה אשור מאה ושמנים אלף וישכימו בבקר והנה כלם פגרים מתים עיי"ש:

תוס' ד"ה ד' צריכין להודות יורדי הים הולכי מדבריות חולה ונתרפא ושהיה בבית האסורים. ובתהלים לא חשיב כזה הסדר, אלא חשיב, הולכי מדברות, שהיה בבית האסורים, חולה ונתרפא, יורדי הים, י"ל דקרא נקט סדר המסוכנין יותר תחלה וכו' עכ"ל. פי' והולכי מדבריות ובית האסורים, מסוכני' ביותר שהם ביד בני אדם שונאים "בעלי "בחירה, משא"כ חולה ויורדי הים, שהמה מסוכני' בידי שמים, וכעין שפירז"ל (בראשית ל"ז כ"א) וישמע ראובן ויצילהו מידם וגו', ר' יצחק אמר אמר ראובן טב למנפל לי' לגו גובא דנחשין ועקרבין, ולא יתמסר בידא דשנאוי, דלא מרחמי עליה וכו' עיי"ש. ועיין (נדרים מ"א ע"א) גדול נס שנעשה לחולה, יותר מן הנס שנעשה לחנני מישאל ועזרי' וכו' עיי"ש, דמשמע קצת להיפך ודו"ק:

דף נה.

ע"א גמר' ג' דברים מזכירים עונותיו של אדם. עיין רש"י (מלכים א' י"ז י"ח) כי באת אלי להזכיר עוני, י"ל דשם ע"י אחר נזכרו, וכאן מנה רק שאדם עצמו מזכיר עונותיו, ועיין (יחזקאל כ"א כ"ט) דמשמע ע"י עצמו ג"כ נזכר, שעבירה חדשה גוררת ומזכיר הישנה עיי"ש:

והמאריך על שלחנו וכו' ועכשיו שלחנו של אדם מכפר. ואין להקשות דמהתם מוכח רק דשלחן נקרא מזבח, שמכפר כמזבח, אבל דמאריך שנותיו של אדם מנין, די"ל דמאחר דנקרא שלחן מזבח, ומזבח נברא להאריך ימיו ושנותיו של אדם (מידות פ"ג מ"ד), וא"כ שלחנו מאריך ג"כ שנותיו דאדם:

והמאריך על שלחנו דילמא אתי' עני' ויהיב לי'. ר"ל לעצמו אינו מאריך, אלא מקיים בנפשו חטוף ואכול (עירובין נ"ד ע"א), אלא מאריך משום עני'. והנה אי אתי' עני ויהיב לי', פשיטא שזוכה לאריכת ימים, מצד מצות צדקה כידוע, אלא אפילו לא אתא עני, אפ"ה מאריכין לו ימיו ושנותיו, והיינו דכתיב (משלי ט"ז ל"א) עטרת תפארת שיבה בדרך צדקה תמצא, דייק' שהלך ועשה רק "דרך "צדקה, כי הכא דילמ' אתי' עני' ויהיב לי'. והיינו דכתיב (משלי ט"ו) טוב לב משתה תמיד, ר"ל מי שהוא "טוב "לב, שמצפה שיבוא עני למיתב לי', לזה ראוי' "משתה "תמיד, שיאריך על שולחנו:

פתח במזבח וסיים בשלחן. ר"ל והא בחד קרא כתיב' (ביחזקאל מ"א כ"ב) **והשותה** שמרי יין. שמרי יין הוא תמד, שנותנין מים ע"ג שמרים, ומתמדין אותן, ושותין אותן (רשב"ם ב"ב צ"ז ע"ב):

כי הא דא"ל מטרונית' וכו'. מהתם מוכח דבדיקות גופו הרבה פעמים מעליות' היא, ולא לענין מאריך, או לענין תלי' ודו"ק:

למגדלי חזרים ולמלוי ברבית. לאו או קתני, אלא פניך דומין כשניהם:
לדידי תרוייהו אסירן. דאיסור לגדל חזירים, אית' (בב"ק פ"ב ע"ב) מבי' הרמב"ם ובתוס' ד"ה לא עיי"ש. ואיסור ריבית כוונתו לישראל. א"נ לנכרי דאסור יותר מכדי חייו (בב"מ ע' ע"ב). ומה שאמר בדיקנא נפשאי בכולהו עשרים וארבע, עי' רמב"ם ה' דיעות פ"ד הי"ג:
והמנהיג עצמו ברבנות. בדיוק נקט "עצמו, היינו שאין אחרים מנהיגים אותו, ולא קיבלו אותו לרב, אלא הוא מנהיג עצמו, אע"פ שאינו מרוצה לאחרים, משא"כ מי שקבלו אותו לרב, צריך לנהוג ברבנות, ומיהו יוסף הצדיק ודאי דלא עביד הכי, אלא דילפינן לי' הכי מהאי קרא, דאי לא לדרשה זו, ל"ל למכתב דמת יוסף ואח"כ כל אחיו וכו' (מהרש"א). א"נ ל' עצמו מורה כשהוא בינו לבין עצמו, שאז צריך שיהי' שפל רוח, משא"כ בפרהסי', כדי שיהיו דבריו מתקבלים אצלם (עץ יוסף פי' כן דברי השלטי גבורים):
ומי שנותנין לו ס"ת לקרות ואינו קורא דכתיב כי הוא חייך ואורך ימיך. ורישא דקרא (דברים ל' ב') ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב וגו', ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך לאהבה את ה' אלקיך ולשמוע בקולו ולדבקה בו כי הוא חייך ואורך ימיך, הרי מפורש ממש מי שנותנין לו ס"ת לקרות וקורא מאריכין לו ימיו ושנותיו, ומכלל הן נשמע לאו:
מפני מה מת יוסף קודם לאחיו. פי' והא היה הצעיר מכולם חוץ מבנימין:
ג' דברים מכריז עליהן הקב"ה בעצמו רעב ושובע ופרנס טוב. והא דכתיב (איכ' ג' ל"ח) מפי עליון לא תצא הרעות והטוב, עי' בתרגום יונתן ומשם מבואר:
שובע דכתיב וקראתי אל הדגן והרבתי אותו. והא דלא יליף מדכתיב (ויקרא כ"ה) וצויתי את ברכתי לכם ועשת את התבואה לשלש השנים, י"ל משום דבפסוק ויקרא מפרש לשלש השנים, אבל בפסוק דיחזקאל הוא בלי גבול:
אין מעמידין פרנס על הצבור אא"כ נמלכין בצבור וכו'. ואע"ג דאפילו ריש גרגית' מן שמי' מנו לי' (כדלקמן נ"ח ע"א), מ"מ צריך לאמלוכי בצבור, כמו בצלאל (ע"י). והטעם י"ל כי דור לפי פרנס ופרנס לפי דור (ערכין י"ז ע"א), וא"כ מפרנס ידונו על הצבור, לכן נמלכין בצבור. ועי' רשפ"ח לעיל כ"ח ע"א לגמר' ד"ה אוי לו לדור שאתה פרנסתו, שם הארכתי:
א"ל רבש"ע אם לפניך הוא הגון לפני לא כל שכן וכו'. י"ל דאית' בפ"א פ"ג מ"י, ר"ח בן דוסא אומר כל שרוח הבריות נוח' הימנו רוח המקום נוח' הימנו וכו', דכל מי שאהוב למטה, בידוע שהוא אהוב למעלה וכו', וכן להיפך עיי"ש, והיינו דא"ל רבש"ע אם לפניך

הוא הגון וכו', ר"ל שהוא אהוב למעלה, א"כ ידוע שהוא אהוב למטה, והיינו נמי דאמרו ישראל אם לפני הקב"ה ולפניך הוא הגון, לפנינו לא כש"כ:

עשה ארון וכלים ומשכן הזכיר ארון בלבד מכל הכלים, לפי שהוא החשוב שבכולם, וכעין שכתבתי בשפ"ח (לעיל מ"ב ע"ב) לגמר' ד"ה ר' הונא עיי"ש. והא דהלך משה והפך ואמר לו וכו', אפשר לחדודי לבצלאל (כדלעיל ל"ג ע"ב) לחדודי לאביי וכו':

כלים שאני עושה להיכן אכניסם. דהא בכ"ה בכסליו נגמר מלאכת המשכן (כדאית' בטור אור"ח תרפ"ד בשם הפסיקתא) ולא הוקם עד ניסן. ועי' במדרש רבה שמות פ' נ"ב, וז"ל ששה חדשים היה עוסק במשכן, ג' חדשים עשאוהו, וג' חדשים קפלוהו וסדרוהו דבר דבור על אופניו ועל מקומו עיי"ש:

יודע היה בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ. ואפשר היינו דאית' בתנחומא פ' פקודי סי' י"א, וז"ל וירא משה את כל המלאכה, את כל מלאכת המשכן אינו אומר, אלא את כל המלאכה, שהיה הכל כמעשה בראשית עיי"ש:

אין הקב"ה נותן חכמה אלא למי שיש בו חכמה וכו'. ואע"ג שהחכמה הראשונה ג"כ מקב"ה הוא, די"ל דחכמה הראשונה היא חכמה ופקחות לענין דרך ארץ ומוסר, וזו אינה מיד ה' שהכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, וכשתקדם באדם חכמה זו, יתן לו חכמת התורה (ע"י):

א"ל אתן מהתם מתניתו לה אנן מהכא מתנינן לה דכתיב ובלב וגו'. י"ל דהכי קאמר אתם מהתם, "מפסוקי "דניאל שהוא מכתובים, מתניתו לה, אנן מהכא, "מפסוקי אתורה גופ' מתנינן לה, שהיא קרובה, שנאמר (שמות ל"א) ובלב וגו':

לא חלמא טבא ולא חלמ' בישא מקיים כולה. ר"ל אפילו אחר שפתרו, והטעם משום דאין חלום בלא דברים בטלים:

א"ר חסדא חלמ' בישא קשה מנגדא וכו'. והא דא"ר חסדא לעיל, חלמא בישא עדיף מחלמ' טבא, י"ל היינו לתועלת הנפש, דמביאו לידי תשובה, אבל הכא לגוף קאמר, ומדויק דברי רש"י ד"ה מנגדא. והאלקים עשה שייראו מלפניו וכו', זה חלום רעה, רמז לדבר יעשה, בגמטרי' כמנין, דזה "חלום רעה:

כשם שא"א לבר בלא תבן כך א"א לחלום בלא דברים בטלים. ואין לומר מ"מ אינו דומ', דתבן נהנין ממנו, אבל דברים בטלי' למה, די"ל דאי בישא עציבות' מסתיי', ואי טבא חדוי' מסתייה:

חלום אע"פ שמקצתו מתקיים כולו אינו מתקיים. פי' אע"פ שמקצתו מתקיים, הרי נראה שיש בחלום זה דבר אמת, אפ"ה כולו אינו מתקיים, ועל זה קאמר מנלן מיוסף וכו':

דף נ"ה ע"א רש"י ד"ה ומעיין בה. אומר בלבו שתעשה בקשתו לפי שהתפלל בכונה עכ"ל, ר"ל ואית' (לעיל ל"א ע"ב) אם תכין לבם אז תקשיב אזנך עיי"ש:
רש"י ד"ה כאב לב. שאין בקשתו נעשית עכ"ל, לפי שמעיין בה וכמו שמבואר בשפ"ח (לעי ל ל"ב ע"ב) לרש"י ומעיין בה עיי"ש:
רש"י ד"ה קיר נטוי. מקום סכנה עכ"ל, ר"ל לאו דוק' קיר נטוי, ה"ה כ"מ סכנה, מזכיר עונו, כפרש"י ד"ה מזכירין. והיינו דאית', אל יעמוד אדם במקום סכנה, שמא אין עושין לו נס (שבת ל"ב ע"א), ר"ל דהא מיד מזכירין עונותיו, ושמא אין עושין לו נס:
רש"י ד"ה לולבי גפנים. פי' אותן פיצולין הגדלין בגפנים (רש"י שבת פ"א), ופי' אחר הוא זמורות ארוכות, עיין שפ"ח לתוס' לעיל ל"ו ע"א ד"ה לא נטעי:
רש"י ד"ה מוריגי בהמה. כל בשר שבבהמה וכו' דומה למורג חרוץ שאינו חלק כמו החיך והלשון וכרס הפנימי עכ"ל, "מורג "חרוץ הוא לישנ' דקרא (ישעי' מ"א ט"ו) הנה שמתיך למורג חרוץ וגו', ופרש"י כלי הוא של עץ וכבד ועשוי חריצים חריצים כעין כלי נפחים של ברזל וגוררין על הקשין של שבלין ומחתכן עד שנעשו תבן דק עיי"ש:
רש"י ד"ה ואברכה מברכך. והמברך ברכת המזון מברך לב"הב עכ"ל, (כדאית' לעיל מ"ו ע"א) מאי מברך יהי רצון וכו':
רש"י ד"ה צריכים רחמים וכו'. לפי שהם בידו של הקב"ה וכו' עכ"ל, ואע"ג דהכל בידו של הקב"ה וצריכים רחמים, וי"ל דג' דקאמר הכא, ר"ל מתחילת השנה צריכים רחמים, והיינו דחשיב שנה ומלך וחלום, משום דחלום דר"ה, הוא יותר אמיתי, ודרש ותחלימני, מל' חלום (מהרש"א):
רש"י ד"ה ראה קראתי בשם (שמות ל"א ב'). ראה משמע וכו' עכ"ל, וגירס' שלפנינו משמע דיליף לי' מפסוק' "ראו "קרא ה' בשם (שמות ל"ה ל'), ודו"ק:
רש"י ד"ה לך א"ל לבצלאל עשה לי משכן ארון וכלים. שכך הם סדורים בפ' כי תשא (שמות סי' ל"א פסוק ב' ז' ח'), ומשה א"ל עשה ארון וכלים וכו', דס"ל לר' יוחנן שאמר ליה משה לבצלאל כסדר שהם סדורים בפ' תרומה עכ"ל, והוא (שמות סימן כ"ה פסוקי ח' ט' י' כ"ג ל"א, וסימן כ"ו פסוק א'), והצווי מקב"ה למשה היה כסדר שהם סדורים בפ' כי תשא:
רש"י ד"ה אותיות שנבראו בהן שמים וארץ ע"י צרופן ובספר יצירה תני להו עכ"ל, הנה יש לפני ספר יצירה, שעליו ודאי כיון רש"י ז"ל כאן, והוא מיוחס לאברהם אבינו ע"ה, וימצא בזה ספר היצירה ארבע נוסחאות, אבל לא העתקתי משום במופלא ממך לא תדרוש. ובפרט שבספר יצירה גופ' מזהיר על הדבר, דז"ל ספר יצירה פרק א' משנ' ח',

עשר ספירות בלי מח בלום פיך מלדבר ולבך מלהרהר ואם רץ לכך שוב למקום שלכך נאמר והחיות רעוא ושוב (יחזקאל א' י"ד) ועל דבר זה נכרת ברית עכ"ל ופי' הרמב"ן:
בלום. פי' כמו עדיו לבלום, ואף במה שהורשית להתבונן אל תתן את פיך לחטיא את בשרך משום שנאמר כבוד אלקים הסתר דבר וכמו שאית' בחגיגה פ"ב כל שלא חס על כבוד קונו וכו':
ולבך מלהרהר. שלא לדמות הנסתר לגלוי:
ואם רץ לבך. כדי לדמות:
שוב למקום. לדבר המושג שאתה רשאי להרהר בו:
ועל דבר זה נכרת ברית. ולכך נגלה הדבר כדי שיהי' כח להסתכל לדבר בו ולהרהר ולא במופלא ממנו כי מכח הדבר שהוא נקרא ברית שהוא מייחד התמורות בכח אחד יכול להכיר שאין הנסתר אלא האחדות גמורה עכ"ל הרמב"ן ז"ל:
רש"י ד"ה א"ר חסדא כל חלום ולא טוות וכו'. לא יראה אחד מאותן שהוא שרוי בתענית וכו' עכ"ל, ר"ל שנפשו עגומה עליו עד שהוא יושב עליו בתענית לבטלו, כדאית' (תענית י"ב ע"ב) יפה תענית לבטל חלום רע וכו', וא"ר חסדא ובו ביום עיי"ש, והא דהכא ג"כ ר' חסדא ולשנותי' אמרה:
(ובת טוות, פי' לן בתענית):
רש"י ד"ה כאגרא דלא מקריא. וכו' שכל החלומות הולכין אחר הפתרון עכ"ל, (כדלקמן ע"ב) כל החלומות הולכין אחר הפה:
רש"י ד"ה עציבותי מסתיי'. דיו עצבונו מה שאדם מתעצב עליו לבטל את החלום עכ"ל, דבזה שנתעצב החולם נתקיים חלמ' בישא (מהרש"א). והא דאמרינן (לקמן ע"ב) צריך שיטיבנו בפני ג', י"ל כדי "שיתהפך "לטובה, דעד עכשיו רק נתבטל מלהיות רע. אבל יש לדקדק למה צריך עוד לתענית בו ביום לר' חסדא, עיין לעיל לרש"י ד"ה א"ר חסדא ודו"ק:

דף נה:

ע"ב גמר' יצפה עד כ"ב שנה, ודאי פעמים מתקיים אף אחר כ"ב שנה, כדמצינו שחלום פרעה שבפרשת מקץ, נתקיים בימי יחזקאל (פרש"י יחזקאל כ"ט י"א), אבל כאן לענין יצפה קאמר, שהרי ואביו שמר, המתין ומצפה על הדבר עד כ"ב שנה (בראשית ל"ז י"א):
כל הלן ז' ימים וכו'. ובשפ"ח (לעיל י"ד ע"א) לגמר' ד"ה כל הלן, העתקתי פי' נכון מס' סמיכות חכמים עיי"ש:
יפתרנו והא"ר חסדא וכו'. ה"ה דהמ"ל אי "יפתרנו למה בפני ג' דוק', בשלמ' "יטיבנו בפני ג' ניח' ודו"ק:

ולימרו שלש הפכות הפכת מספדי וגו' (תהלים ל') אז תשמח (ירמי' ל"א) ולא אבה ה"א וגו' ויהפוך (דברים כ"ג). ואין אומר כסדר, תורה תחלה, ואח"כ נביאים וכתובים, די"ל מאחר שהם "הפכות, גם נאמרו "בהפכה, "כתובים תחלה, ואח"כ "נביאים "ותורה, ומדהפכות כסדר הזה, גם פדיות ושלומות כסדר הזה:

אמרו כל חד לימא דלא שמיע לחברי'. ואע"ג דקודם שיאמרו, לא ידע אי ידע לי' לחברי' או לא (עיין בסמיכות חכמים), די"ל דה"ק דכ"כ יאמרו, עד דלימא מילת' דלא שמיע לי' לחבריה:

מאן דחזא חלמ' ולא ידע מאי חזא. פי' בין דשכח החלום לגמרי, כמו שפרש"י לעיל ד"ה ומשני, דחזא ולא ידע מאי חזא, בין שזוכר החלום, אלא שנעלם פתרונו וכן ברי"ף וברא"ש כתב ולא ידע אי טיבא הוא אי ביטא הוא עיי"ש, אבל במהרש"א ח"א לא פירש כן אלא דהכי קאמר כששכח גם החלום, אבל כשזוכר החלום, אז יטיבנו בפני ג' עיי"ש:

בין שחלמו לי חבירי. אע"ג דבתחלת תפלתו מיירי מחלום שחלם הוא בעצמו, י"ל אגב כייל ג"כ בין שחלמו לי חבירי:

כמי מרה ע"י משה רבינו וכמרים מצרעתה. דגם מרים מצרעתה, נתרפאה ע"י תפלת משה רבינו, אל נא רפא נא לה:

וכשם שהפכת קללת בלעם וכו' כן הפוך כל חלומותי עלי לטובה וכו'. ר"ל כשם שהפכת קללת בלעם מחמת "אהבה, דכתיב (דברים כ"ג ו') ויהפוך ה"א לך את הקללה לברכה "כי אהבך ה' אלקיך, כן תהפוך "מאהבת, כל חלומותי עלי לטובה, וזו מעלה גדולה, משאם מהפך מצד רחמניות:

ומסיים בהדי כהני דעני ציבור' אמן. ובטור סי' ק"ל כתב, ומסיים בהדי כהני כי היכא דענו ציבור' אמן עיי"ש. ולפי שהצבור יודעין שיש ביניהם, מי שמתפלל תפלת רבש"ע וכו', מהני עניית אמן שלהם גם לזה, אף שלא ידעו מתפלתו:

ואי לא. פי' שגמר אמירת רבש"ע, קידם סיום הכהנים, לימא הכי אדיר וכו', ובתוך כך יבוא לסיים עם הכהנים (ט"ז סי' ק"ל):

מאן דעייל למתא ודחיל מעינ' בישא וכו'. אפשר גם בעירו הכי היא, אלא שלא נמצא כ"כ בעירו, לפי שרגיל ודש בה:

ולימא הכי אנא פב"פ מזרע' דיוסף קאתינ' וכו'. לכאור' מימרא זו לכ"ע נאמר, וא"כ וכי יכול כל א"וא לומר אנא מזרע דיוסף קאתינ', בשלמ' בתורת לחש הוה ניח', אבל הענין מוכח דלא הוה לחש, ודוחק לומר לפי שכל ישראל נקראו בני יוסף, כדאית' (סנהדרין

י"ט ע"ב) על פסוק בני יעקב ויוסף סלה עיי"ש, דהא מ"מ לא שייך ל' מזרע "דיוסף קאתינא ודו"ק:

דלא לתרע מזלי'. כעין (מגילה ג' ע"א) והוא שר של כל אדם למעלה עיי"ש:

מאן דרחים לי לבעי עלי רחמי. רבא לשטתי' דאמר (לעיל י"ב ע"ב) אם ת"ח צריך לרחמים, צריך היא שיחלה עצמו עליו:

שמואל כי חזא חלמ' בישא. ר"ל חלום שהיתה נפשו עגומה עליו:

אמר וחלומות השוא ידברו. י"ל דל' "שוא פירושו בחנם, ותרגומו למגן, ועוד פירושו לשיקרא (שמות כ' ז'), לפיכך בדיוק כתיב השוא, ר"ל השוא הידוע, דהיינו לשיקרא, כגון על עמוד אבן שהוא כסף ולא לחנם על אבן שהוא אבן, ומה"ט שמואל כשרצה לבטל חלומו, אמר כלישנ' דקרא, וחלומות השוא ידברו וכונתו "לשיקרא ידברו, ופסוק (זכרי' י' ב') מוכח כן:

ונפל לו פסוק "לתוך "פיו. מסתבר דמיירי שהוציא מפיו דוק', ולא שעלה במחשבתו, ועי' בשפ"ח לקמן נ"ז ע"ב לרש"י ד"ה השכים ודו"ק:

הרי זה נבואה קטנה. מאי "נבואה "קטנה, וכי איכ' נבואה גדולה, מאחר שהיא נבואה הרי היא אמת, ואפשר י"ל שדבר קטן ממנ' מתקיים:

ג' חלומות מתקיימין חלום של שחרית וכו'. דבתחלת ואמצע הלילה, מראין לאדם הרהורי דיומא, אבל סמוך לשחרית, שכבר הראו לו הרהורי דיומא, ודאי מה שמראין לו, הוא דברים של ממש, והיינו טעמ' דחלום שחלם לו לחבירו, וחלום שנפתר בתוך חלום, וחלום שנשנה (סמיכות חכמים).

דע דר' יוחנן לא הבי' ראי' מפסוק, אבל היש אומרים מביאין ראי' מקרא:

דף נ"ה ע"ב, **רש"י** ד"ה וההיא שעת'. דחלום אימ' לא הוות עכ"ל, ר"ל אע"פ שהדברים מגיעין לבלהה, שגדלתו כאמו (רש"י בראשית ל"ז י'), מ"מ לא נתקיים באמו ממש, וא"כ הרי דחלום אע"פ דמקצתו מתקיים, שהרי נתקיים בבלהה, כולו, כהחלום ממש, אינו מתקיים, שהרי לא נתקיים באמו ממש (ועיין במהרש"א):

רש"י ד"ה ודוד לא ראה חלום טוב וכו' לא גרסינן אלא גרסינן והא כתיב וכו' עכ"ל, ר"ל דלא על תני' נמי הכי בלבד קפריך, אלא אדר' הונ' נמי קפריך (מהרש"א), א"נ י"ל משום דמסי' צ' עד ק"א לא דוד לבד קאמר, אלא משה רבינו (רש"י תהלים צ') א"כ ליכ' למיפרך מדוד בלבד:

רש"י ד"ה קופא דמחטא. נקב המחט עכ"ל, אפשר שפי' כן, לפי (שבחולין מ"ח ע"ב) פרש"י זקופא, ראשה העב עיי"ש:

תוס' ד"ה פותרי חלימות. פי' ר"י דמזל שעת הלידה גרם וכו' עכ"ל, כעין (שבת קנ"ו ע"א וע"ב), כתב אפינקסי' דר"י בן לוי האי מאן דנולד בחד בשבתא יהי גבר וכו' עיי"ש:

דף נו.

ע"א גמר' א"ל קיסר לר"י בן חנני' וכו'. בהרבה מקומות שבש"ס ובמדרש, מצינו דקיסר ה"ל דברים עם ר"י בן חנני', ומהן חגיגה ה' ע"ב, שבת קי"ט ע"א, בכורות ח' ע"ב. ובמדרש רבה רות ריש סי ג' וז"ל אדריאנוס שחיק טמי' שאל לר"י בן חנניה וכו' עיי"ש, והנה משם קצת משמע, דהאי סתם "קיסר, הוא היה "אדריאנוס, עיין רש"י שפי' מלך רומי עיי"ש: **אמריתו** דחכימו טובא. אפשר דכונת הקיסר היה, על דכתיב (דברים ד' ל') ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה. ובס' סמיכות חכמים פי', משום דאמרינן חכם עדיף מנביא, ועל זה סמך הקיסר, וא"ל אמריתו דחכימו, ר"ל דחכמתכם הוא יותר מנבואה, לכן שאל להם שידעו העתיד, מה שיראה בחלום, דהא דניאל ידע החלום העבור, א"כ אתה מצד החכמה צריכין לידע העתיד עיי"ש:

א"ל שבור מלכא לשמואל וכו'. בשאר מקומות ג"כ מצינו דשבור מלכא ה"ל דברים עם שמואל, כגון סנהדרין צ"ח ע"א:

לרבא א"ל פסיד עסקך וכו' לאביי א"ל וכו'. והא דהקדים בפעם ראשון ושני, לפתור לרבא קודם, עיין בסמיכות חכמים:

כבישותי'. ר"ל כפשטיה. (מהרש"א), ר"ל שיכבשו האויבים וילכו בשבי:

לאביי איל בנך ובנתך נפישין ומינסבן בנתך לעלמא וכו'. דכך היה דרכם שהבת יצאת מן הבית (כמועד קטן ט' ע"ב), תיפוק ולא תעייל עיי"ש. ושם איתי' תעייל כלתא, שכן דרך שכלתא הולכת אצל הבעל וכו' עיי"ש, וא"כ יש לדייק כאן פתח בתרתי, בנך ובנתך נפישין, ומסיים בנתך מינסבן לעלמא, ומן הבנים שחלום לאביי לא פתר לי' כלום ודו"ק:

לרבא א"ל מסיפיה. ר"ל מסיפ' וגם מרישא, דכתיב זרע רב תוציא השדה ומעט תאסוף כי יחסלנו הארבה, דסיפא בלא רישא לאו קללה כ"כ, דילמא זרע מעט יוציא ג"כ:

למחר אתבר ותפשי לרבא. משמע דפתרון דרבא נתקיים מיד, ופתרון דאביי לאחר זמן ודו"ק:

א"ל אשתך שכבא. כבר פתר לי' כן לעיל, מפסוק בנך ובנותיך וגו' עיי"ש:

אפדנא. פי' חומת החצר, והוא ל' מקרא ויטע אהלי אפדנו דניאל י"א (ערוך), ובמצודות פי' אפדנו ל' ארמון:

ניסא מתרחשא לך. משמע קצת דמעליות' היא, מי שעושין לו נס, ועיין מזה בספ"ח (לעיל ה' ע"ב) לגמר' ד"ה איכ' דאמרי:

שמעתתך מתבדרן לעלמא. ודוד המע"ה התפלל על זה, (כתהלים קי"ט מ"ה) ואתהלכה ברחבה, ופרש"י בהלכה מרווחת ופשטת בישראל:
אמר בהדי' גבר' וכו'. פי' בר הדי' אמר כן על רבא וכו', ועלה בר הדי' מן הספינ', שרבא היה בתוכ':
כולהו מחילנ' לך בר מברתי' דר"ח. ולכאור' האיך מחל לו, על דא"ל לעיל ובכך "ובנתך "דשכיבן, ועוד האיך יכול למחול עון כזה, שהוא כעין שפיכות דמים, וי"ל דבכלל בר מברתי' דר"ח, הוה נמי בני' ובנתי'. והא דא"ל בל' זה, י"ל דהכי קאמר אפילו אי לא היה נשיי, אלא "בנתי' "דר"ח בלבד, ג"כ לא אחילנא לך:
גלות מכפרת עון. כדאית' (בסנהדרין ל"ז ע"ב) חד אמר גלות מכפרת עון מחצה, וח"א ג' דברים, וח"א מכפרת על כולן עיי"ש:
ולא א"ל מידי. ואע"ג דלעיל איתי', למאן דלא יהיב לי' אגרא, מפשר לי' לגריעותי', היינו דוק' בחלום דהוה על העתיד, אבל בחלום על העבור, מאי דהוה הוה (סמיכות חכמים), א"נ י"ל משום דנתירא מטירות' דמלכא:
דף נ"ו ע"א רש"י ד"ה קיסר. מלך רומי וכו' עכ"ל, והוא אדום (סמיכות חכמים). וראי' מרש"י (בראשית ל"ו מ"ג) אלוף מגדיאל, ופרש"י הוא רומי, הרי דאדום היינו רומי. ובדרך רמז י"ל מגדיאל בגמטרי' פ"ח, והיינו דכתיב (תהלים קכ"ד) "הפח נשבר ואנחנו נמלטנו:
רש"י ד"ה משחרי לך פרסאי. עושין בך עבודת המלך כמו לא חמור אחד מהם נשאתי (במדבר ט"ז ט"ו) תרגומו לא חמרא חד מנהון שחרית, ולשון חכמים הדבק לשחוור וכו' בספרי וכו' עכ"ל, ז"ל הספרי פ' (דברים א' ז') ארץ הכנעני והלבנון עד הנהר הגדול נהר פרת, שרובו ותקפו כנגד ארץ ישראל, משל הדיוט אומר עבד מלך מלך, הדבק לשחור וישתחו לך עכ"ל, ועי' (בשבועות מ"ז ע"ב). ובפרש"י שם דברים, מבואר יותר דז"ל מפני שנזכר עם ארץ ישראל קראו גדול משל הדיוט אומר וכו' עיי"ש **רש"י** ד"ה ולא אהני לך למיכל. מתוך צערך לא יטעום לך שום מאכל עכ"ל, כעין רש"י (תהלים מ"ב ד') היתה לי דמעתי לחם יומם ולילה, ופרש"י מכאן שצרה משבעת את האדם, ואינו מבקש לאכול, וכן הוא אומר בחנה ותבכה ולא תאכל עכ"ל:
רש"י ד"ה מרישי'. זרע רב וכו' עכ"ל, בתוכחה במשנה תורה כתיב (דברים כ"ח ל"ח מ') זרע רב תוציא השדה ומעט תאסוף כי יחסלנו הארבה, זתים יהיו לך בכל גבולך ושמן לא חסוך כי ישל זיתך:

רש"י ד"ה לרבא א"ל קאוי עסקך. ל' 'קהוי וכו' עכ"ל, והוא מלשון ושני הבנים תקהינ' (יחזקאל י"ח), פי' שיש בהם טעם חומץ (ערוך ערך קה):

רש"י ד"ה וי"ו דפטר רחם גהיט מתפילך. בפ' והיה כי יביאך (שמות י"ג י"ג) וכל פטר "חמר תפדה בשה (א) והוא חסר וי"ו ובתפלין של רבא כתבו הכותב מלא ובא ואח"כ מחקו וכו' עכ"ל:

(**א**) והוא חסר וי"ו. דבכ"מ שכתיב בתורה "חמר, כתיב חסר וי"ו, חוץ שכם בן חמור, כתיב בפ' וישלח מלא וי"ו, וכן (דברים כ"ב ד') ולא תראה את חמור אחיך וגו', כתיב "חמור מלא וי"ו:

ב ואח"כ מחקו. פי' קודם שכתב רי"ש דחמר, נזכר שטעה בכתיבת וי"ו, ומחקו מיד, דאל"כ הא אית' אור"ח סי' ל"ב סכ"ג, באמצע תיבה אם יתר אות אחת, אין לו תיקון בגרירה, דכשיגרור יהי' נראה כשתי תיבות עיי"ש:

רש"י ד"ה ככי. שיניים הפנימיות שקורין משילא"רי (בלע"ז שטאקצעהן) ועיין (בע"ז כ"ח ע"א) רש"י ד"ה כיכי ודו"ק:

רש"י ד"ה תרתי נשי מגרשת. שאשתו קרויי' יונה דכתיב (שיר ה' ב') יונתי תמתי:

רש"י ד"ה תרי קולפא. כראשי לפתות עכ"ל, ז"ל רש"י (בכורות מ"ג ע"ב) ראש הלפת, ראשו רחב והולכת וכלה למטה, לפת (בלע"ז ריבען):

רש"י ד"ה בלא מצרים. נחלה בלא מצרים (כעין שבת קי"ח ע"א) ושם פרש"י אין לה קץ עיי"ש וכו':

רש"י ד"ה הכל מצראה. הלל שאנו קורין בפסח לפי שיש הלל אחר הקרוי הלל הגדול קורין לזה הלל המצרי עכ"ל, ואע"ג דבשאר מועדים ור"ח ג"כ קורין הלל, מ"מ פי' רש"י כן לפי שבפסח קורין בב"הכנ ובלילה בשעת סיפור יציאת מצרים. ומזמור (בתהלים קל"ו) ששם מנין כ"ו פעמים כי לעולם חסדו, הוא מהלל הגדול, ולמה נקרא שמו הלל הגדול, א"ר יוחנן שהקב"ה יושב ברומו של עולם ומחלק מזונות לכל בריה דכתיב שם נותן לחם לכל בשר, ועי' (פסחים קי"ח ע"א) מהיכן הלל הגדול:

רש"י ד"ה ניסי מתרחשי לך. (א) שע"י נסים נקרא ניסן וב' על כל צרה הבא לישראל אומרין אותו על גאולתן עכ"ל:

(**א**) שע"י נסים נקרא ניסן. עיין ירושלמי מס' ר"ה פ"א להלכה ב', א"ר חנינה שמות חדשים עלו בידם מבבל, ועיין רמב"ן (שמות י"ב ב') וז"ל כי מתחלה לא היו לחדשים שמות אצלינו וכו', וכאשר עלינו מבבל וכו', חזרנו אותו לקרוא החדשים, כשם שנקראין

בבבל, להזכיר כי שם עמדנו, ומשם העלנו השי"ת, כי אלה השמות ניסן אייר וזולתם, שמות פרסיים הם, ולא ימצאן רק בספרי נביאי בבל, ובמגלת אסתר עיי"ש ודו"ק:

ב על כל צרה הבא לישראל אומרין אותו על גאולתן. היינו כחכמים, (פסחים קי"ז ע"א) עיי"ש, ועיין (תענית י"ט ע"א ובש"ע תקע"ה סי"א) דכשנגאלין מצרת "גשמים, אומרין הלל הגדול, ולא הלל מצראה עיי"ש, וכאן מיירי מהלל מצראה ועוד כאן פרש"י "על "כל "צרה וכו' ודו"ק:

רש"י ד"ה בדידך קיימא. בך הוא תלוי הפתרון אם לטובה אם לרעה והפכת לי לרעה עכ"ל, פרש"י והפכת, י"ל "ופתרת, ואפשר דכוונת פרש"י מאחר שבידך היה לפתור לטובה, לכן הפתרון לרעה, נחשב לך כאילו ממש הפכת לרעה:

דף נו:

ע"ב גמר' והתירו' לחבלא אזל כל חד וחד מהני ארזי וקם אדוכתי' ואצטלק ונפל בתרין. כך הוא גירסת הכתב יד, והני ג' תיבות "עד "דאצטלק ירישיה לית' התם, ובזה מבואר:

שאל בן דמא וכו'. כאן נקט ל' "שאל, ולקמן נקט א"ל בר קפר" לרבי ודו"ק:

ולא אתית לידי נסיון. י"ל לפי שכל נסיון הוא בזיון, דצדיק גמור לא צריך עוד לנסיון, כמו דאדון לא ינסה עוד לעבדו, שמכיר בו שהוא נאמן. ובזה י"ל סמיכות כונת תפלת שחרית, ואל תביאנו לא לידי "נסיון ולא לידי "בזיון. ומכאן י"ל (אבות פ"ה מ"ג) י' נסיונות נתנס' א"א ועמד בכולם להודיע כמה חיבתו של א"א, ויש להאריך:

חזאי דנשקי סיהרא א"ל בא על אשת ישראל. שאשת ישראל מרומז בחלום ללבנה, בפסוק (בראשית ל"ז ט') הנה חלמתי חלום עוד והנה השמש "והירח וגו' עיי"ש:

חזאי יוני א"ל נשים הרבה טמאת. ואשתו של אדם מכונה יונה, (שיר ו') אחת היא יונתי תמתי (רש"י ע"א):

א"כ קפא כשורה וכו'. פי' מה שחלמת קפודקיא, ב' תיבות הוא, "קפא, שהוא כשורה דהיינו קורה, "דיקא, דהיינו עשרה, ופתרונו בקורה עשרה אית לך נכסי:

אזיל אשכח שהיא מלאה זוזי. עיין ה' צדקה יור"ד סי' רנ"ט ס"ו, אם אמרו לו בחלום, אלו המעות שהטמון אביך, של צדקה הם, אינו כלום, דדברי חלומות לא מעלין ולא מורידין עיי"ש, וכאן היה כפתרון חלומו ודו"ק:

ר' נתן אומר מצא תורה שנאמר כי מוצאי מצא חיים וכו'. י"ל דר' נתן לא פליג אר' חנינא דמצא שלום, אלא להוסיף בא דאף תורה מצא. וראי' לדבר זכי "מוצאי "מצא חיים, בגמטרי' כמנין "שלום". וכן "צפור, בגמטרי' "שלום, והיינו דאמר לקמן ג' שלומות הן "צפור וכו':

קדרה שנאמר ה' תשפות שלום לנו. כמו שהקדרה עושה שלום, בין האש ובין המים שבקדרה (מהר"ם בענעט ז"ל). "תשפות, פי' תכין, וכן הקדרה מכין לאכול, וע"י כך נעשית רצון בעלים, ורצון היינו שלום. א"נ תשפות ל' "שימה (רש"י ישעי' כ"ו), כשנותנין קדרה על הכירה קרי שפיתה (רש"י חולין פ"ד ע"א):

שנאמר ופרשו כאשר בסיר וגו'. וכן הוא נוסח הכתב יד. ופרשו, ל' שבירה, ור"ל שהעכו"ם משברים אותם לפרוסות, כאשר יעשו לבשר פרוסות להשימם בסיר, ובתוך הקלחת, שגם הוא כלי בישול לבשל אותם:

אריב"**ל** הרואה נהר בחלום וכו'. כפי הנראה ריב"ל פליג על ר' חנן, דאמר ג' שלומות הן, נהר צפור קדרה, דמשמע שהן שלום בלבד, ולריב"ל צריך דוק' שיאמרו קודם שיקדמנו פסוק אחר, והא דלא נקט "ריב"ל אומר, י"ל משום דריב"ל אמר י"א דברים, ואיכ' טוב' דלא פליג על ר' חנן דלא נקט אלא ג' דברים (ועיין מהרש"א):

ישכים. משמע קודם עלות השחר (עיי' רש"י ביצה ז' ע"א). "ויאמר, פי' והוא כעין פתרון:

קודם שיקדמנו פסוק אחר. ואע"ג דחלום דלא מיפשר כאגרת' דלא מקריא, דלא טוב ולא רע הוא (לעיל נ"ה ע"א), ועיין מהרש"א:

ירא שמים "בכל "כוחו. מצינו כל' הזה "העונה אמן בכל כוחו (שבת קי"ט ע"ב), אבל בנוסח הכתב יד, לית' הני ב' תיבות בכל כוחו:

הרואה שור ישכים ויאמר וכו'. לעיל מנה י"א דברים דישכים ויאמר, ובבריית' מנה שור בלבד ודו"ק:

ה' דברים נאמרו בשור וכו'. לכאור' לפי מה שמסיק לקמן, לא קשי' הא דרכיב הוא לתורא, הא דרכיב תורא לדידי', א"כ ששה דברים נאמרו בשור ודו"ק:

האוכל מבשרו מתעשר. ורמז לדבר (דברים י"ב כ') כי ירחיב ה' אלקיך את גבולך ואמרת אוכלה בשר וגו', ולמדה תורה דרך ארץ שלא יאכל בשר אלא בהזמנ' זאת (חולין פ"ד ע"א). ובשר דכתיב בקרא, היינו דוק' בשר בהמה, כגון דשור, לאפוקי של עוף:

תפלתו נשמעת וכו'. דלכן נקרא ישמעאל, דכתיב וקראת שמו ישמעאל כי שמע אלקים אל עניך (בראשית ט"ז י"א). ומסיק הש"ס, ודוק' ישמעאל בן אברהם, י"ל משום דלהגר נאמר שם זה, על שם כי שמע אל עניך, אבל לאברהם לא נאמר טעם זה (עיי' רש"י בראשית ט"ז ט'), א"כ י"ל שפתרון של ראיית ישמעאל, הוא, שתפלתו נשמעת אפילו כשאינו מתפלל מתוך עניו:

ישמעאל בן אברהם. וכעין זה (שבת נ"ד ע"א) תני' עקוד, עקידת יד ורגל כיצחק בן אברהם:

טעייא בעלמא. (ולעיל ו' ע"ב) טעייא, פרש"י סוחר ערבי, ותרגומו של ישמעאלים הוא ערבאי (בראשית ל"ז כ"ז):

הרואה פנחס וכו'. ר"ל ראה השם כתובה לפניו, ועיין רש"י לקמן ד"ה והני מילי ודו"ק:

פילים "פלאי פלאות וכו'. פי' פלאות רבות, כמו שפרש"י לקמן, חנינא נסי נסים, נסים רבים עיי"ש, ואין לדקדק הא אית' הרואה פיל, "פלאות נעשו לו, משמע פלאות רבות, וא"כ מאי איכ' בין פיל לפילים, די"ל פילי פלאות, היינו רבים וגדולים, וכעין רש"י (תהלים ד') ה' מה רבו צרי, רבים וגדולים עיי"ש:

והתני' כל עיני חיות יפין לחלום וכו'. והא דאית' לעיל הרואה "ארי בחלום ישכים ויאמר וכו' קודם שיקדמנו פסוק אחר, והא ארי' מלך שבחיות, וכן הרואה "כלב ישכים ויאמר וכו', והא כלב מין חי' הוא (כלאים פ"ח מ"ו ובמדרש רבה בראשית פרשה כ'), די"ל דה"ק כל מיני חיות יפין לחלום, פי' יש מהן שיפין לגמרי, ויש מהן דישכים ויאמר ליפותן, חוץ מהפיל והקוף דאינן יפין כלל, כשלא מפרג כדמסיק. ומדקאמר כל מיני "חיות וכו', יש להסתפק אי דוק' חיה קאמר, ולא בהמה בכלל, וא"כ איכ' עוד נפק' מינה, אי כלב מין חיה או בהמה היא, (ובכלאים פ"ח מ"ו) פירשו דנפק' מינה, בשכותב כל חיותו לבנו עיי"ש, די"ל המפרשים פי' נפקי מינה לדינא:

דף נ"ו ע"ב רש"י ד"ה יעצו עליך רעה. ותם "הלחיים פה שיעץ עליך רעה עכ"ל, ר"ל לחי העליון ולחי התחתון, ואע"ג שהכליות יועצות (לקמן ס"א ע"א), מ"מ הפה גומר ומוציא העצה:

רש"י ד"ה לא תצטרך למעשה ידיך. שתתעשר עכ"ל. ובדרך דרש י"ל שתתקיים בך ועמדו זרים ורעו צאנכם (כדלעיל ל"ה ע"ב), בעושין רצונו כל מקום, מלאכתן נעשית ע"י אחרים, והיינו "לא "תצטרך "למעשה "ידיך:

רש"י ד"ה טונא דאסא. טולא דאסא עכ"ל, "טולא, פי' צל, בצל קורתיו תרגום בטלל שירותי, (ובכתובות י"ד ע"ב) הכי אית' מאי "הינומא, זעירי אמר תנורא דאסא, פרש"י כמין חופה של הדס עגולה עיי"ש, וכן טונדס פירושו אוהל (ערוך ערך טונדס):

רש"י ד"ה פלא נעשה לו. כמו שנעשה לפנחס כדאמרינן (בסנהדרין פ"ב ע"ב) עכ"ל, והנה שם אית' "ששה ניסים נעשו לו לפינחס עיי"ש, ובתרגום יונתן (במדבר כ"ה ח') אית' י"ב ניסים נעשו לו עיי"ש, וכאן שאמר "פלא נעשה לו משמע נס אחד נעשה לו ודו"ק:

דף נז.

ע"א גמר' חניני חנני' יוחנן וכו'. שתיבות אלו מור' על טובה וחינות, ולפרש"י משום נו"ן הוא שמרמז כן, וא"כ היה יכול לנקוט אהרן נח וכו' (מהרש"א):

הרואה הספד וכו' חסו עליו ופדאוהו. ה' בח' מיחלף (כדלעיל ל"ה ע"א רש"י ד"ה אחלי' ובשפ"ח שם). והשאר הם אותיות "פדה:

העונ' יהא שמי' רבה מברך מובטח שהוא בעו"הב. פי' משום דאית בי' "לעלם "ולעלמי "עלמיא, דמרמז על ב' עולמות (סמיכות חכמים). א"נ לפי פי' של מחזור ויטרי, יהא שמי' רבא, פי' שמתפללים שיהא שמו גדול ושלם וכסאו שלם, שימחה שמו של עמלק, כמו שיהי' לעתיד (בתוס' לעיל ג' ע"א ד"ה ועונין), א"כ מרומז ביהא שמיה רבא, שהוא לעתיד בן עו"הב, ומדויק בזה דברי הש"ס, "העונ' "יהא "שמי' "רבא, ולא הזכיר לעלם ולעלמי עלמיא:

המתפלל בחלום סימן יפה לו. י"ל לפי שאין מראין לאדם אלא הרהורי ומחשב' לבו (לעיל נ"ה ע"ב), וא"כ ש"מ דהתפלל בכונה "ובהרהור "תפלה, והיינו סימן יפה לו:

הבא על אמו וכו' כי אם לבינה תקרא. אם כתיב בחי"רק, אבל מדכתיב מילת כי שנרא' כמיותר, דרש לי' הדרש אם בציזרי וקאי אדלעיל אם תקח אמרי, כי אז, אם בצי"רי לבינה תקרא, ע"ד דדיה ירווך בכל עת, להבין דבר מתוך דבר (מהרש"א). ובתרגום יונתן (משלי ב' ג') תרגום, ואמא לביוננותא תקרא, עיי"ש בתולדות אהרן:

א"ת מורשה. שהתורה לא נתנה בירושה אלא במתנה (מהרש"א):

וה"מ דלא ידע ולא הרהר בה. דתרתי בעי, אבל בידע אפילו לא הרהר, או הרהר בה ולא ידע, וכגון ששמע ממנה, לא הוה מובטח לעו"הב. ומסתבר דהך וה"מ דלא ידע ולא הרהר קאי על כל הבא על וכו' דלעיל, ולכן נשנה כאן לבסוף כולן:

הרואה חטים רואה שלום. דכשיש שביע' בעולם איכ' שלום, שאין עין צרה בחבירו (רש"י בראשית מ"א ב'), והיינו "השם "גבולך שלום, לפי שחלב "חטים "ישביעך. ורמז לדבר "הרואה חטים בחלומו" בגמטרי' כמנין שלום". ומה שאמרו הרואה שעורים סרו עונותיו, הנה מנוטריקון של שעורים דרש סל "עון:

א"ר זירא אנא לא סליקי מבבל לא"י עד דחזאי שערי בחלמא. פי' דכתיב וכפר אדמתו עמו (דברים ל"ב מ"ג) לכן א"ר זירא לא משום כפרה זו עלה, אלא דייק' לאחר דחזאי שערי בחלמא, שסרו בבר עונותי בבבל, שבבבל הנחתי טומאת עונותי, אז עליתי לא"י בקדושה ובטהרה:

שורקה יצפה למשיח שנאמר ולשרקה בני אתונו. בדרך דרש י"ל כעין (חולין ס"ג ע"א) רחם זו שרקרק, וגמירי דאי יתיב אארעא ושריק, אתי משיחא, שנא' "אשרקה להם ואקבצם:

הרואה תאנה תורתו משתמרת וכו'. ואם עם הארץ הוא, י"ל שקאי החלום על בניו וחתניו, ומשתמרות פי' ממתין, כמו ואביו שמר הדבר (סמיכות חכמים) **הרואה** זיתים זוטרי. בזיתים לא נקט רברבי, אלא זוטרי ודו"ק:

הרואה אתרוג הדור הוא וכו'. אפשר אף כשראה אתרוג שאין ראוי למצוה, ואי הוה אמרינן בפסול למצוה לא, הוה ניחא הא דנקט הש"ס, שנאמר פרי עץ הדר "כפת "תמרים, והוסיף ב' תיבות כפת תמרים, לומר דוק' באתרוג הראוי לכפות תמרים אמרינן כן ודו"ק. ומצאתי שכבר דקדוק' המפרשים, למה נקט הש"ס כפות תמרים:

רבי קונו. גבי "אתרוג נקט הש"ס לפני "קונו, וגבי "לולב נקט "לאביו שבשמים ודו"ק:

לולב אין לו אלא לב א' וכו'. "לולב נוטריקון "לו "לב, ולרמז שדומה למלאכים, דכתיב וסעדו לבכם, א"ר חמא לבבכם אין כתיב כאן, מגיד שאין יצ"הר שולט במלאכים, (וכדלעיל נ"ד ע"א) בכל לבבך בשני יצריך:

הרואה אווז בחלום יצפה לחכמה וכו'. עי' בשפ"ח (לעיל כ' ע"א) לרש"י ד"ה כי קאקי חיורי:

בצים תלוי בקשתו וכו'. תרגומו של "בצים ובקשה שוה, "ביעי, וכשנשתברה נפיק שם ביעי ממנו, והיינו נעשה בקשתו. ודקאמר וכן אגוזים, וכל הנשברים, לאו לענין בקשה קאמר, אלא דשבירתן בחלום, מורה דנתבטל בהו מראה החלום (מהרש"א) **בבבל**. פי' אי חלום לי' שבבבל עמד ערום, ואע"ג דאיהו הוא בא"י, וכן בא"י, ר"ל שאיהו בבבל, וחלם לי' שעמד בא"י ערום. ובבל לאו דוק' ה"ה שאר ח"ל:

סדורין לימחול. ר"ל לפי שכך דרך נשיאות ומחילת עון, "ועובר "על "פשע, שמעביר ראשון ראשון (ר"ה י"ז ע"א), והיינו "סדורין, להעביר ראשון ראשון "ולימחל:

חוץ מן היין. ואפשר דגם ישכר בכלל, דהא בקרא תרתי כתיב, תנו שכר לאובד **ויין** למרי נפש:

יש שותהו וטוב לו שנאמר ויין ישמח לבב אנוש. ומוקי להך קרא בעם הארץ, דהא בת"ח לעולם טוב לו, והיינו דכתיב ל' "אנוש, לפי שהוא פחות במדרגה כידוע, ולזה רק פעמים יש שותהו וטוב לו:

דף נ"ז ע"א רש"י ד"ה מובטח לו שהוא בן לעה"ב. ונוטל חלקו וחלק חבירו בגן עדן דדמי לאשת איש עכ"ל, אפשר דה"ק דבאשת איש ג"כ איש ואשה שזכו שכינה שרוי' ביניהם, ודבק באשתו והיו לבשר אחד:

רש"י ד"ה יצפה לתורה. שנאמר אשקך מיין הרקח היינו תורה עכ"ל, לישנ' דקרא (שיר ח' ב') אנהגך אביאך אל בית אמי תלמדני אשקך מיין הרקח מעסיס רמוני, ואית' עלה

במדרש רבה וז"ל, אנהגך אביאך, אנהגך מהעליונים לתחתונים, אביאך אל בית אמי, זה סיני, א"ר ברכי' למה קורין לסיני אל בית אמי, שמשם נעשו ישראל כתינוק בן יומא, תלמדיני, מצות ומע"ט, אשקך מיין הרקח אלו משניות גדולות, כגון משנתו של ר' חייא רבה, ומשנתו של ר' הושעיא ושל בר קפרא ומשנת ר' עקיבא מעסיס רמוני, אלו ההגדות שטעמן כרימון דבר אחר אשקך מיין הרקח, זה התלמוד, שמפוטם במשניות כרקח, מעסיס רמוני, אלו בגדי כהונה גדולה, כמד"א פעמון זהב ורמון עכ"ל:

רש"י ד"ה נכסיו מצליחין. כהדס הזה שעליו משולשים זה על זה וכו' עכ"ל, פי' דעץ עבות דכתיב בקרא, הוא ההדס, ופירושו של עבות, היינו מעשה שרשרות, שר"ל שיהיו יוצאין ג' עלין בשורה א' בשוה בכל קן וקן, שלא יהי' אחד נמוך או גבוה מחבירו (עי' חיי אדם כלל ק"ן). ובדרך אגדה י"ל שמרמזין לו שיתקיימו נכסיו לו ולבנו ולבן בנו, שלא ידאוג ממה שארז"ל, שאם הוא לא בא לידי עניות, בא בנו, ואם בנו לא בא, בא בן בנו כדאית' (שבת קנ"א ע"ב), אלא בקשת רחמים שלו, נשמעת:

רש"י ד"ה המגלח. סימן גדולה ותפארת היא לו כמו ויגלח ויחלף שמלותיו עכ"ל, משמע קצת דגם המחלף "שמלותיו בחלומו סימן יפה היא לו כמו המגלח:

רש"י ד"ה בבבל עומד בלא חטא. לפי שח"ל אין לה זכיות אלא עון יש בישיבתה וכו' עכ"ל, עי' רש"י לעיל ד' ע"א ד"ה לולי, ופרש"י (בראשית י"ז ח') בן ישראל הדר בח"ל (בז"הב נוסח דפוס ווילנא) כמי שאין לו אלוה עיי"ש:

רש"י ד"ה תלי טבלא. נראה לו וכו' סימן לראש ישיבה שמשמיע קול לרבים עכ"ל, ר"ל משמיע קול ע"י המתורגם שעומד עליו להשמיע לרבים, כרש"י לעיל נ"ו ע"א ד"ה מלכא:

רש"י ד"ה פרנסתו מזומנת. כנחש שהעפר לחמו (ישעי' ס"ה כ"ה) וכו' עכ"ל, ובדרך דרש י"ל רמז שפרנסתו מזומנת, לפי שמחזירין לו השמש גדול שאבד, וכעין דאית' (סנהדרין נ"ט ע"ב) ר"ש אמר חבל על שמש גדול שאבד מן העולם, שאלמלא נתקלל נחש, כל א' וא' מישראל היו מזדמנין לו ב' נחשים טובים, ומשגרו לצפון ולדרום, ומביאין לו כל צרכו אפילו אבנים טובים ומרגליות עיי"ש. ומדויק ל' "פרנסתו, ולא נקט "מזונותיו, לפי של' פרנסה כולל כל צרכי האדם. משא"כ ל' מזון (כרש"י גיטין י"ב ע"ב) עיי"ש:

דף נז:

ע"ב גמר' הרואה דוד וכו'. ר"ל התיבה כתובה לפניו, כרש"י (לעיל ע"א) ד"ה וה"מ עיי"ש, וכן כולם. אחאב ידאג מפורעניות, אחאב נוטריקון אח אב, וכמו אחשורוש, אח לראשו (מגילה י"א ע"א). ישעי' יצפה לנחמה, שישעי' ניבא נחמות, מסי' מ"ב עד סיום הספר, עיי' רש"י סי' מ"ב:

ס' תהלים יצפה לחסידות. י"ל דהא איתי' האומר שמועה בשם אומרו, יראה כאילו בעל השמועה עומד כנגדו, שנאמר אך בצלם יתהלך איש (שקלים ה' ע"א), וא"כ כשרואה ס' תהלים, הוי ממש כמי "הרואה "דוד "שיצפה "לחסידות, וכן י"ל במשלי ואיוב:

ג' כתובים קטנים הם "שיר "קהלת "קינות "אסתר וכו'. ואין לדקדק פתח בג' ומסיים בד', די"ל לפי שבשיר וקהלת "יצפה, וקינות "ידאוג, ואסתר "ניסים נעשה לו. א"נ לפי ששיר וקהלת שלמה המלך כתבם, לכן נחשבים כחד:

קינות. קראו רז"ל לאיכה קינות, ולא איכה כדאית' (בב"ב י"ד ע"ב, מ"ק כ"ו ע"א), א"ל להויקים כתב ירמי' ספר קינות עיי"ש:

מגילת אסתר וכו'. הזכיר כאן לכולהו מגילות, חוץ ממגילת רות, ואף שאר ספרי כתובים לא חשיב, כגון דניאל עזרא ודו"ק:

ג' תלמידי חכמים הם. ולעיל אמר ג' חכמים, לפי שהיו זקנים סמוכים, משא"כ אלו דהכי שלא נסמכו עדיין, אמר ת"ח (מהרש"א):

אחר ידאג מן הפוערניות. ומעשה דאחר איתי' (חגיגה ט"ו ע"א):

חוץ מפגי תמרה. שלא בשלו כל צרכן (רש"י), ועיין שביעית פ"ד מ"ז, ולא נתברר כשרואה שאר פירות שלא בשלו מאי ודו"ק:

ראשי לפתות. מבואר לרש"י לעיל נ"ו ע"א ד"ה תרי עיי"ש, לפת (בלע"ז ריבען):

והאמר רב לא איעתרי וכו'. דרב עני היה כדאית' (מ"ק י"ב ע"ב) רב אין לו מאי יאכל הוה עיי"ש:

ואין הגוף נהנה מהן כפניות ופני תמרה וכו'. משמע דהנך אין נהנה ואין מזיק, ולפי הסברא משמע דיש מהן שמזיקין ודו"ק:

ג' אין נכנסי' לגוף רחיצה וסיכה וכו'. ואע"ג דסיכה או רחיצה כשתי', שנאמר ותבא כמים בקרבו וכשמן בעצמותיו (שבת פ"ו ע"א), מ"מ אינ' כשתי' ממש. וריח לא חשיב בכלל אין נכנסין לגוף, אלא מנה בכלל ג' משיבין דעתו, לפי דריח נכנס לגוף, כדאית' אור"ח רצ"ז מ"א סק"ה, דאפילו מי שאינו מריח, יכול ל ברך, דנהנה שמתחזק ראשו וגופו, ובפרט בריח חזק ביותר עיי"ש:

ג' מעין עוה"ב שבת שמש תשמיש. ולקמן דאמר שבת לבד א' מס' לעוה"ב, מוכח דג' מעין עו"הב דהכא, אין דומין, דא' יותר מחבירו, ועוד דבשבת נתן שיעור כמה הוא מעין מעו"הב ודו"ק:

דבש א' מס' למן. ודכתיב (שמות ט"ז ל"א) וטעמו כצפיחית בדבש, י"ל דהתם לענין טעמ' כתיב, וכאן לשאר דברים:

ושחלים. מין ירק חם ויבש, וטעמו חד, ומועיל לפתוח האברים אטומים (ערוך):
ת"ר מת בבית שלום בבית וכו'. כאן חוזר לענין החלומות דלעיל, ולפי שחשב לעיל מנין שלשה הרואה אותם בחלום, וחשב אח"כ כל מספרי ג' הנכנסין לגוף וכדומ', ואח"כ חשב מנין החמשה, ואח"כ מנין ששה ועשרה, ואח"כ חזר לסיים מענין החלומות (הגרצ"ח) **תרגמ'** ר' פפא וכו'. כאן נקט תרגמה ר' פפא, אף דש"ס לא פריך מידי:
מרקוליס: "קילוס ל' שבח שמה, וחכמים כנו אותה "קוליס, ל' לעג וקלס (תהלים מ"ד), וזהו מרקוליס, חילוף קילוס, לשון מר דשחוטה (תוס' ע"ז נ' ע"א):
ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו. כרש"י (במדבר י"ד י"ז) ה' ארך אפים לצדיקים ולרשעים עיי"ש:
מפני שעתידין להתגייר שנאמר אז אהפוך אל עמים שפה ברורה. ורמז לדבר "שפה "ברורה, בגמטרי' תשצ"ח, כמנין "בלשון יקודש. ומשמע כאן שכל האו"הע עתידין להתגייר, ועיין פרש"י (תהלים צ"ו) ידין עמים במישרים, פרש"י אותם שיהפוך להם בשפה ברורה ידין בזכיות עיי"ש, משמע קצת דלא כולם עתידין להתגייר ודו"ק:
הרואה בבל הרשע' מברך ה' ברכות ראה בבל וכו' ראה מרקוליס אומר וכו'. ואע"ג דברכת מרקוליס שייך בכל מקום שעובדין למרקוליס, די"ל דרצה למנות כאן הברכות שמברך כשרואה בבל הרשע', וידוע דהך בבל נחרבה:
ראה גוב של אריות (שהושלך בה דניאל) או כבשן האש מברך שעשה ניסים לאבותינו וכו'. בש"ס אית' לאבותינו, ובש"ע רי"ח סי"ז אית', מברך שעשה ניסים לצדיקים, וכן הוא גיר' הרא"ש וכן הוא בנוסח הכתב יד. ותיקנו ברכה לפי שהוא נס של אדם מסוים, ולא הוי כניסי דיחיד, דרק איהו חייב לברך, ועי' תוס' לעיל נ"ד ע"ב ד"ה אבני:
לקיים מה שנאמר וטאטאתיה במטאטא השמד. בפרעניות שניב' על בבל כתיב (ישעי' י"ד כ"ג) ושמתיה למורש קפוד ואגמי מים וטאטאתיה במטאטי השמד נאום ה' צבאות, "במטאטי, פי' במכבדות הבית (רמ"א רכ"ד ובמצודת) אכבד ואנקה אותה במכבדות של השמדה, כי תתרוקן מכל טוב ולא ישאר מאומה:
אמר ר' אשי אנא הא דר' המנונא לא שמיע לי, אלא מדעתאי ברכתינהו לכולהו. וכעין זה (שבת ל"ד ע"א) א"ר אשי אנא הא דרבה בר רב הונא לא שמיע לי, וקיימתי מסברא וכו' עיי"ש, ומשמע מכאן דר' אשי בירך ברכה בשם ומלכות, מאי דלא שמע מרבותיו ודו"ק:
דף נ"ז ע"ב רש"י ד"ה השכים. העומד ממטתו ונפל לו פסוק לתוך פיו עכ"ל, ר"ל כל אדם העומד ממטתו, אף שלא חלם לו כלום, אם נפל לו פסוק לתוך פיו, ה"ז נבואה קטנה (סמיכות חכמים), ועי' בשפ"ח לעיל נ"ה ע"ב לגמר' ד"ה ונפל וד"ה ה"ז נבואה קטנה:

רש"י ד"ה שיר השירים. כולו יראת שמים וחבת המקום בלב כל ישראל עכ"ל, הא דפרש"י "כולו "יראת "שמים, כך פרש"י ריש שיר השירים, בשם ר' אלעזר בן עזרי' במשל שהביא שם, אבל במדרש רבה אית' דראב"ע אמר משל זה, והא דשיר כולו יראת שמים, לא מצינו התם במדרש עיי"ש. והא דפירש"י "וחבת "המקום "בלב "כל "ישראל, י"ל כגון הא דכתיב (שיר ד') כפלח הרימון רקתך, ודרשינן (לעיל ע"א) אפילו ריקנים שבך מלאים מצות כרימון, ועוד הרבה פסוקים מזה:

רש"י ד"ה ר' ישמעאל בן אלישע. (א) מהרוגי מלכות היה (ב) והפשיטו עור קרקפתו בחייו עכ"ל:

(**א**) מהרוגי מלכות היה. ר"ל מעשרה הרוגי מלכות היה, ור' ישמעאל בן אלישע, הוא ר' ישמעאל כהן גדול, הנזכר בעשרה הרוגי מלכות, שהזכיר השם, ועלה למרום, ושאל אם נגזר הדבר מן השמים והשיבו לו הן, וכדאית' (לעיל ז' ע"ב) א"ר ישמעאל בן אלישע פעם אחת נכנסתי להקטיר קטורת לפני ולפנים וכו' עיי"ש, ועיין בשפתי חכמים לרש"י לעיל נ"א ע"א ד"ה סוריאל, מה שכתבתי שם מס' היכלות, שחיבר התנא ר' ישמעאל כהן גדול עיי"ש, ובשפ"ח שם לרש"י ד"ה אימתי. והא דהזכיר הש"ס דוק' ר' ישמעאל בן אלישע, ולא הזכיר אחד משאר התנאים שנהרגו עמו, י"ל לפי שעל דבריו שהשיבו לו ממרומים, קבלו עליהם הגזירה, וא"כ הוא עיקר בדבר. א"נ לפי שר' ישמעאל בן אלישע נהרג ע"י טיטוס באותו זמן שנחרב הבית, ור' עקיב' וחביריו נהרגו אחר שנחרב הבית כמה שנים (עיין סדר הקבלה להראב"ד ז"ל), לפיכך הזכירו ר"י בן אלישע, ובס' סמיכות חכמים תירץ לפי שר"י בן אלישע היה כבר בבית האסורים בקטנותו (גיטין נ"ח ע"א) לפיכך הזכירו דוק' ר"י בן אלישע עיי"ש. אבל בהגהת מהגאון ר"י עמדין ז"ל, לעיל ז' ע"א, כתב ואין זה ריב"א שפדאו ריב"ח (גיטין נ"ח), ושקרא והטה (שבת י"ב ע"ב) עיי"ש:

ב והפשיטו עור קרקפתו בחייו. הנה "קרקף, פי' "גולגולת (כרש"י עירובין כ"ב ע"ב), ופי' הרא"ש (ביבמות ע"ט), א"כ צ"ל עור קרקפתו לאו דוק', דהא הפשיטו עורו מכל ראשו (פייט לט' באב), ומכל פניו (בסליח' למוסף יו"כ) ודו"ק:

רש"י ד"ה חוץ מן וכו' והקפוד. קפוד חיה שדומה לקוף וזנבה הוא ארוך ושמה מרטי"נא (בלע"ז מערקאטצע) עכ"ל, (והנה תוס' חולין ס"ו ע"א ד"ה באות כתבו, ג' מיני קיפוף הם, ב' בעופות, הא' תנשמת, והשני ינשוף, וקיפוף השלישי שהוא חיה עיי"ש), ובמרפ' לשון כתב ג' מיני קיפוד יש, קיפוד שבחיות, והיינו קיפוד דהכא, ונקרא (מעערקאנצע), וקפוד בעופות, שהוא עוף הפורח בלילה, ונקרא נאכטאיילע, ונקרא ג"כ קפופא כדלקמן, וקיפוד בשרצים, ונקרא איגעל:

רש"י ד"ה חוץ ממר. פשו"ר עכ"ל, פי' מין כלי מעדר הוא, שמגרדין בו העפר, והוא כמו מרא וחצינא שאי ת' בכמה מקומות שבש"ס. ומה שפרש"י פסל, ד ולי"ר (בלע"ז האבעלאייזען), הוא כלי שמחציק בו הנסרים:

רש"י ד"ה בכנייהו. במחובר אבל בתלוש סימן הוא למכות כדפשר לי' (לעיל נ"ו ע"א) בר הדי' לרבא וכו' עכ"ל:

רש"י ד"ה תכלת. ירוק הוא. (כדלעיל ט' ע"ב רש"י ד"ה תכלת עיי"ש) ומי שפניו ירוקים חולה הוא עכ"ל, כעין (שבת קל"ד פ"א) האי ינוק' דירוק אכתי לא נפל בי' דמא וממתינן למולו עיי"ש:

רש"י ד"ה קריא. יבנ"ץ (בלע"ז ואוהו שטיינאיילע) והוא עוף הצועק בלילה. ומה שפרש"י "קפופא, צואיט"א (בלע"ז נאכטאיילע) והוא עוף הפורח בלילה. ומה שפרש"י קורפראי, טלפ"א בלע"ז מוילוואורף) הוא מין שרץ וקחשיב הכא בהדי עופות לפי שדומ' לעטלף. ומה שפרש"י גודגדניות צירתי"ש (בלע"ז קירשען). ומה שפרש"י עטוש אשטרנודע"ר (בלע"ז ניסען). ומה שפרש"י תרדין בלי"ץ (בלע"ז מאיערקרויט) והוא מין עשב. "מי סיסין בישול פולי"אול (בלע"ז פולייא) מין עשב (מ"ל וערוך):

רש"י ד"ה מהר צועה וכו', הרקת כלי נקרא צעיה שנאמר (ירמי' מ"ח י"ב) ושלחתי לו צועים וצעוהו וכליו יריקו במואב כתיב עכ"ל, ר"ל פסוק של ספר ירמי' ושלחתי לו וגו', כתיב בפורעניות שניבא הנביא על מואב עיי"ש, אבל פסוק מהר צועה וגו', כתיב בנחמות שניבא (ישעי' נ"א י"ד) לישראל:

רש"י ד"ה ותחלימני והחייני. בחזקי' כתיב עכ"ל, בתפלת הודאה שהתפלל חזקי', לאחר שנתרפא מחליו כתיב (ישעי' ל"ח ט"ז), ושם פרש"י "ותחלימני, תבריאני ותחזקני, וכאן דרש "ותחלימני ל' חלום, ועיין (לעיל נ"ה ע"א לרש"י ד"ה צריכים רחמים) ודו"ק:

רש"י ד"ה גוזר ומקיים. שגזר להשמידם וקיים עכ"ל, ר"ל דמטובה אין הקב"ה חוזר, אבל מפורעניות פעמים הקב"ה חוזר (רמב"ם יסודי התורה פ"י ה"ד), לכן מברך, שגזר להשמידם, ולא חזר, אלא קיים:

תוס' ד"ה הרואה מרקוליס. בתוספתא תנן במקום מרקוליס דהכא ע"ז וכו', וכל הנך הרואים אומרינן (לעיל נ"ד ע"א תוס' ד"ה הרואה עיי"ש שהעתקתי הירושלמי) דהוי מל' יום לל' יום עכ"ל, ז"ל התוספתא שלפנינו ברכות פ"ו, הרואה ע"ז אומר ברוך ארך אפים, מקום שנעקרה ממנו, מברך, ברוך שעקר ע"ז מארצינו, יר"מ ה' שתיעקר ע"ז בכל מקומות ישראל, ותשיב לב עובדיה לעבדך וכו' עכ"ל, והנה ל' התוספתא ניחא דנקט בסיפא סתם מקום שנעקר' ממנו, ולא הזכיר ע"ז, משום דקאי אירישא, שרואה ג"כ הע"ז,

אבל בגירס' גמר' שלנו, הא דנקט בסיפא מקום שנעקר' ממנו ע"ז, דמשמע דלא קאי אריש, י"ל לאשמעינן דאפילו לא ראה אותה בקיומה מעולם, אלא ראה מקום שנעקר ממנו ע"ז, אפ"ה מברך (סמיכות חכמים):

תוס' ד"ה הרואה מרקוליס. פי' ר"י וכו' ובירושלמי יש וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי, העתקתי בספ"ח (לעיל נ"ד ע"א) לתוס' ד"ה שעקר ע"ז עיי"ש:

דף נח.

ע"א גמר' אוכלוסי עכו"ם אומר בושו אמכם וגו'. נראה דהך אומר דהכא, לאו ברכה בשם ומלכות הוא, כמו באוכלוסי ישראל, אלא אומר הקרא כדכתיב בלבד, וכן משמע מל' הש"ע רכ"ד ס"ה, דז"ל הרואה ס' ריבוא מישראל ביחד, אומר ברוך א"ה מ"הע חכם הרזים, ואם הם עכו"ם אומר, בושה אמכם מאד חפרה יולדתכם הנה אחרית גוים מדבר ציה וערבה עכ"ל, וכן נראה במה דאית' לקמן ע"ב, הרואה בתי עכו"ם בישובה אומר וכו', וכן הרואה קברי ישראל אומר ברוך וכו', קברי עכו"ם אומר בושה אמכם וגו'. ולפי"ז דהך אומר, הוי אמירת הפסוק בלבד, א"כ י"ל דהרואה אוכלוסי עכו"ם אומר, לא הוי דוק' בס' רבוא, אלא אפילו בפחות מס' רבוא, משא"כ ברוך חכם הרזים דהוי בשם ומלכות, הוי דוק' בס' רבוא ודו"ק:

בושה אמכם מאד חפרה יולדתכם וגו'. י"ל לפי שבעכו"ם הולד הולך אחר האם (קדושין פ"ג מי"ב), לכן כתיב בושה "אמכם. מאד, נקרא למעלה ולמטה:

אומר ברוך חכם הרזים שאין דעתם דומה ז"לז. י"ל דשייך לברך על שאין דעתם דומ' ז"לז, כי זה טובה לקיום העולם, מתוך שאין דעתם שוה זה אוהב אומנת זה, וזה אומנת זה, וכן לענין מ"ומ, ולכל הדברים, ומת"כ אין חסרון בעולם:

בן זומא ראה אוכלסא על גב מעלה בהר הבית. לפי מה דאיתי לקמן, אוכלס' אין פחות' מס' רבוא, א"כ היו המועט גב המעלה, החזיק המרובה של ס' רבוא ודו"ק:

כמה יגיעות יגע אדם הראשון חרש וזרע. חרש, דנקט לאו דוק', דעד נח לא היה להם כלי מחרישה (בראשית ה' כ"ט), אלא עשה מעשה אחרת במקום החרישה. ומה שאמר אני "משכים וכו', פי' אפילו בהשכמה מוציא הכל מתוקן לפני:

אורח טוב אומר כמה טרחות טרח ב"הב בשבילי כמה בשר הביא לפני וכו' כמה גלוסקאות הביא לפני וכו'. י"ל במדה טובה, הוי מחשבה כמעשה, וא"כ מיד שטרח ב"הב והביא לאורח, חשוב בעיני האורח כעושה ממש, לכן נקרא "אורח "טוב, שאוחז במדה הטובה, משא"כ במדה רעה, נחשב רק המעשה, וכן האורח זה אומר אכלתי, לכן נקרא "אורח "רע, שאוחז במדה הרעה:

אורח טוב אומר וכו' כמה "בשר כמה "יין כמה גלוסקאות וכו'. ובאורח רע נקט יפת א', חתיכ' א', "כוס א', לפי שהאורח רע, מונה ומזכיר הזול תחילה, משא"כ האורח טוב מונה היוקר, והחשוב תפילה, וכן י"ל שינוי הלשון, בשר חתיכה, יין כוס, גלוסקאות פת. גלוסקאות. פי' עוגה ופת עגול ויפה (ערוך):

ישי אני דוד שיצא באוכלוס' וכו'. שהי' שר של ס' רבוא (רש"י יבמות ע"ו). נקיטינן, פי' מסורת מאבותינו, עי' בספ"ח (לעיל מ"ה ע"ב) לגמר' ד"ה נקיטינן עיי"ש, אבל מה שפרש"י שם מנהג אבותינו, לא שייך הכא ודו"ק:

אין אוכלוסא בבבל. לפי שאין שם השראת שכינה (עיון יעקב):

הרואה חכמי אומות העולם. פי' חכמים בחכמת העולם (מ"א סי' רכ"ד). ובין שרואה חכם א' או הרבה חכמים מברך ברכה זו:

מלכי עו"הע. וכן השלטונין שאין עליהם עול מלך לשנות דבריהם ודן והורג במשפט מברך עליהם (שם):

ישתדל אדם לרוץ לקראת מלכי וגו'. עי' בספ"ח (לעיל ט' ע"ב) לגמר' ד"ה לקראת, וד"ה שאם יזכה:

אוושא. השמעת קול כעין (חולין מ"ו ע"ב):

למאן דלא חזית לי' קא מברכת. ור' ששת שבירך, י"ל משום דסומא חייב במצות (מהרש"א). א"נ לפי שלא על הראיות פני המלך ממש ניתקן, אלא עיקר הברכה על שחלק מכבודו לב"וד. ומכאן כשהמלך עובר בספינה או בקרון, ואין רואה אותו, מ"מ מברך, כשיודע שודאי המלך שם, אבל בשאר ברכת הראי', אינו מברך עד שרואה הדבר וכן כתב (שערי תשובה סי' רכ"ד):

חברוהי. חברים שלו, ואי גרסינן חברא, פירושו פרסאי (כרש"י גיטין י"ז ע"א):

נתן עיניו בו וכו'. ע"י מלאך המלוהו, וכן פי' בכ"מ שמצינו כל' הזה (עיון יעקב), ובשם מהרש"א כתבו דנס נעשה לר' ששת, ונתפקחו עיניו כדי לתת בו עיניו:

גר של עצמות. כמת שנרקב בשרו ונפל מזמן הרבה (רש"י שבת ל"ד, ועיין רש"י סנהדרין ק' ע"א):

נגדיה וכו'. פי' הלקוהו, ורצה לומר הלקוהו מכות מרדות, כדין הבועל ארמית דרך זנות (כא"הע סי' ט"ז ס"א). אכיל בי' קרציה. פי' הלשין עליו (כתרגום ויקרא י"ט ט"ז). פריסתקא. פי' ממונה (נ"י):

א"ל דבא על חמרתא. ואע"ג דבזה עדיין אין תשובה, על דקא דאין דינא בלא הורמנא דמלכא, י"ל דה"ק משום דעשה מעשה מכוער כזה, עשיתי כן לתוכחה, ולא משום דינא

(כדלקמן ד"ה אנן). א"נ משום דלא שאלו, מ"ט דנית דין בלא הורמנ' דמלכא, אלא שאל מ"ט נגדתי' להאי, השיבו שפיר משום דבא על חמרתא:

אדמי בי' כאינש ואסהיד. וצירפו עדות אליהו ור' שילא להדדי (מהרש"א):

אי הרי בר קטלא הוא. בין בדין ישראל (ויקרא כ' ט'), בין בדין בני נח (רמב"ם ה' מלכים פ"ט ה"ה), על הבהמה חייב מיתה:

אנן מיומא דגלינן מארעין לית לן רשותא למיקטל וכו'. אפילו בהרמנ' דמלכא, דאין אנו דנין דיני נפשות, ומלקות שהלקתי אותו, לאו דין היה, אלא תוכחה בעלמ' (מהרש"א). הנה כאן נקט לית לן "רשותא למיקטל, אבל (במגילה י"ב ע"ב) בענין דאחשורוש אמר לרבנן שידונו לושתי, אמרו לו מיום שחרב בהמ"ק, ניטל עצה ממנו, ואין אנו "יודעין לדון דיני נפשות, וי"ל כדאית' התם, אמרו היכי ניעבד, נימ' לי' קטלא, למחר פסק לי' חמר", ובעי לה מנן וכו', לכן בדיוק אמרו, ניטל עצה ממנו, ואין אנו יודעין לדון דיני נפשות, אף אם אתה תתן רשות לדון אותה, ומה"ט הוסיפו ואמרו, ניטל "עצה ממנו, דאפילו עצה בעלמא אין אנו יכולין ליתן לך בדבר:

אתון מה דבעיתון עבידו בי'. אע"ג דבן נח מצווה אדינין, ושלא לעשות עולה (רמב"ם ולחם משנה פ"ט מה' מלכים הי"ד), י"ל דה"ק אתון מה דבעיתון, ר"ל מה שתראו בעיניכם ליושר, עבדון בי', ואין מי מוחה בידכם:

הכי קאמינא בריך רחמנ' דיהיב מלכות' בארעא וכו'. ולא אמר שקר דהא אמר "לך "ה' "הגדולה וגו', דהיינו כעין בריך רחמנ', "והמתנשא "לכל "לראש, היינו דאיהו יהיב מלכותא בארעא:

ולאו חמר' איקרו דכתיב אשר בשר חמורים בשרם. והא דלא הביא הדרש, שבי לכם פה עם החמור, עם הדומה לחמור (קידושין ס"ח ע"א), י"ל דכאן מפורש ביותר. הנה "פה "עם "החמור, גמטרי' תנ"ד כמנין "עם הדומה לחמור':

חזייה דקאזל למימרו להו וכו'. לכאור' האיך חזא כן, ע"כ דאמר אזיל ואימר להו, והא דלא חייש ר' שילא, להא דאמרינן עביד אינש דגזם (שבועות מ"ו ע"א), י"ל התם במילי דממון אמרינן כן, אבל לא היכא דרודף הוא. ומכאן ראי' לפי' הרוקח (בתוס' שבועות מ"ו ע"א ד"ה עביד), דהא דאמרינן עביד אינש דגזם ולא עביד, דוק' בסתם אדם, אבל במוחזק לא עיי"ש, וא"כ הכא דין מוחזק היה לו, שכבר אמר להו:

אמר האי רודף הוא והתורה אמרה וכו'. ר"ל בשעה שבעל המצרית, דקנאין פוגעין בו (סנהדרין פ"ב ע"א) אז היה תלוי בדעתי, אבל עכשיו לא תלוי בדעתי, אלא האי רודף הוא, והתורה אמרה וחיוב נמי איכ':

אמר האי רודף הוא והתורה אמרה וכו'. פי' ענין רודף הוא, שאחר שרואה אותו רודף אחר אדם, מצו' להרגו, וא"כ ר' שילא הכי קאמר, האי רודף הוא, וא"כ אפילו אדם אחר מן השוק, מצוה עליו להרגו, כל שכן אותו אדם שבא להרגו, כל שכן שמצוה עליו להרגו, דהא איכ' עוד, שהתורה אמרה אם בא וכו' ודו"ק:

והתורה אמרה וכו'. ר"נ אפילו בז"הז, שאין דנין דיני נפשות, מצוה להציל אפילו בנפשו של רודף (כש"ע ח"מ תכ"ה ס"א):

אמר הואיל ואתעביד לי ניסא בהאי קרא דרשינ' לי'. וכעין זה (שבת ל"ג ע"ב) דא"ר שמעון בן יוחי הואיל ואיתרחיש ניסא איזל ואתקין מילתא (כדרך שעשה יעקב כשניצל מעשו עיי"ש ברס"י). והנה דרשת הקרא, אינו תלוי בעשיות ניסא ודו"ק:

והנצח זו מפלתה של בבל וכן הוא אומר ויז נצחם על בגדי. הנה פסוק זה (בישעי' ס"ג ג') כתיב על אדום ועל בצרה שהוא "ממואב, ולא על בבל עיי"ש ודו"ק:

מלחמת נחלי ארנון וכו'. ר"ל מה שרצו האמוריים לעשות שם מלחמ' עם ישראל, כדאית' ומפורש לעיל נ"ד ריש עמוד ב' עיי"ש:

כי כל בשמים ובארץ זו מלחמת סיסרא שנאמר מן השמים נלחמו הכוכבים ממסילותם וגו'. ומרומז דפרש"י שם, ראש הכוכב בשמים וסופו בארץ עיי"ש, והיינו שמרומז כאן "בשמים ובארץ:

והגבורה. זו מכת בכורות. רמז לדבר "והגבורה' בגמטרי' כמנין הבכר", דרוב פעמים כתיב "בכר, חסר וי"ו:

והנצח. זו ירושלים. פי' שקדושה ראשונה של ירושלים וב"המק, קדשה לעתיד לבוא, משא"כ שאר א"י שקדושה ראשונה רק לשעת' ולא ל"ל (רמב"ם פ"ו מה' בית הבחירה הי"ד) וא"כ מדויק היטב ל' והנצח (שהוא ל' נצחון) זו ירושלים, שהרי היה נצחון לעולם, ומכאן ראי' לשיטות הרמב"ם:

וההוד זו בית המקדש. פי' דהא אסור להזכיר שם המפורש, שם של ד' אותיות יקו"ק, אלא בב"המק (שמות כ' כ"א). ורמז לדבר "וההוד" בגמטרי' כמנין יקו"ק ב"ה:

דף נ"ח ע"א רש"י ד"ה נתקללה בבל וכו' כלומר אוי לרשע אוי לשכיני (סוכה נ"ו ע"ב) עכ"ל:

רש"י ד"ה "קאת "וקפוד. חיות ועופות רעים וכו' עכ"ל, לכאור' בפסוק זה לא כתיב "קאת, כמו שהעתקתי לגמר' בד"ה לקיים, ואפשר דרש"י סמך על פסוק (ישעי' ל"ד י"א) וירשוה קאת וקפוד וינשוף ועורב ישכנו בה וגו' עיי"ש. א"נ לפי שיש ג' מיני קפוד, מין

"חיה ומין "עופות ומין "שרצים, כמו שהעתקתי לרש"י לעיל נ"ז ע"ב ד"ה חוץ עיי"ש, לכן פרש"י חיות ועופות וכו':

רש"י ד"ה אוכלוסי. חיל גדול של ס' רבוא. עכ"ל, המון עם, דהיינו אנשים הרבה ביחד, בלשון יון אוכלוסא, וכן תרגום ירושלמי יש לאל ידי, אוכלוסין סגיאין (ערוך):

רש"י ד"ה לשמשני. שהם חורשים וזורעים ואני מוצא מוכן עכ"ל, ויותר מבוארים דברי רש"י ז"ל, בהקדמ' לפי' המשניות לרמב"ם ז"ל, בהקדמתו לס' זרעים בד"ה ואחרי כן עיי"ש:

רש"י ד"ה התורה אמרה וכו'. אם במחתרת וכו' והוא בא לדעת כן וכו' אמרה תורה השכם אתה והרגהו (סנהדרין ע"ב ע"א) עכ"ל, ועיין יומא פ"ה ע"ב, רש"י ד"ה אין אדם מעמיד עצמו, שפרש"י והתורה אמרה לו כאן, (ר"ל בדין זה של אם במחתרת ימצא הגנב), אחרי שבא להרגך השכם להרגו עיי"ש:

רש"י ד"ה הממלכה זו מלחמת עמלק דכתיב בה כסא מלכות כי יד על כס יה כלומר ע"י מלחמה לה' בעמלק יתעלה כסאו עכ"ל, ז"ל רש"י (שמות י"ז ע"ז) כי יד על כס יה, ידו של הקב"ה הורמה לישבע בכסאו, להיות לו מלחמה ואיבה בעמלק עולמית, ומהו כס ולא נאמר כסא, ואף השם נחלק לחציו, נשבע הקב"ה שאין שמו שלם, ואין כסאו שלם, עד שימחה שמו של עמלק כולו, וכשימחה שמו יהי' השם שלם והכסא שלם שנאמר האויב תמו חרבות לנצח, זהו עמלק, ומה אומר אחריו וה' לעולם ישב, הרי השם שלם, כונן למשפט כסאו, הרי הכסא שלם:

דף נח:

ע"ב גמר' מציב גבול אלמנה. משום דכתיב בחורבנה (איכ' א' א') רבתי עם היתה וכאלמנה וגו':

אומר בית גאים וגו'. ר"ל אומר הפסוק, ולא ברכה בשם ומלכות, וכן בחורבן אומר אל וגו', וכמו שכתבתי (לעיל ע"א) בד"ה אוכלוסי עיי"ש:

בחורבנ' אומר וכו' אל נקמות הופיע. "הופיע, פרש"י הראה וגלה לנו נקמות (תהלים צ"ד):

נגד. פי' כענין ויגוע ויאסף, תרגום אונקלוס ואתנגיד ואתכניש, וכעין (בב"ב י' ע"א) איתחליש ואיתנגיד (ערוך):

א"ל עולא אמאי קא מנתנח' והאמר רב אנח' שוברת חצי גופו של אדם. ה"ה דהמ"ל (כדלקינן ס' ע"א) ר' המנונא איתנח, א"ל יהוד' בר נתן יסורין בעי ההוא גברי לאתויי אנפשיה, דכתיב וכו' ודו"ק:

ואפיין לכל מאן דצריך. ואפשר לר' חסדא לשיטתי', דאמר (גיטין נ"ו ע"א) שבחי' רבנן לדציבי דא"ר חסדא וכו' עיי"ש, היה זה דבר גדול:

דסבר דילמא אתי' עני' "בר "טובים ואדמטו לי' לכסא קא מיכסיף. שסתם מי שאינו בר טובים, אדמטו לי' לכסא, לא קא מיכסיף, לכן אמר עני' "בר "טובים, ולא אמר סתם עני'. א"נ אמר מני' בר טובים, משום דאית' (שבת קנ"א ע"ב) לעולם יבקש אדם על מדה זו, שאם הוא לא בא, בא בנו, ואם בנו לא בא בא בן בנו עיי"ש:

ותו הוו פתוחין לי' ד' בבי לד' רוחות דעלמא, נקט כאן מילת "ותו, ולא נקט כן במילי דאחריני, וי"ל דקאי אדלעיל דלא שקל ידא מן כסא משום כיסופא דעני, "ותו ר"ל ועוד דבר זה עשה משום כיסופא דעני, הוו פתיחין לי' ד' בבי לד' רוחות דעלמא, דלא יצטרך לפגוע עני בעני, בכניס' וביציאה לביתו. וראי' לפי' מנוסח הכתב יד כי הוה אתי' עני בר טובים, עייל בהאי ונפיק בהאי. ונקט לד' רוחות "דעלמא, י"ל לרמז כל עני, יהי' מאיז' מדינה, אף מסוף ד' רוחות דעלמא, יבוא לביתו, שקיים כל הפושט יד נותנין לו, משא"כ מי שנותן צדקה מפני הכבוד, נותן במקום שמצפה כבוד:

וכל דהוה עייל כפין. ר"ל "כל "דהוה אעייל, היה בעיניו "לכפין, ודואג שודאי צריך לאכול, ומת"כ נפיק כי שבע, אפילו שהה בביתו זמן מרובה (ועי' רש"י במדבר כ"ט ל"ו), ולא כדרכו של בעל עין רע, שאומר על העני שנכנס בביתו, שאינו כפין ואינו צריך:

מיום שחרב ב"המק נגזרה גזירה על בתיהן של צדיקים שיחרבו. י"ל דהנה מצינו למידן בחורבן "ב"המק ששפך הקב"ה חמתו, וגבה חובו מעצים ואבנים של הבית, ומת"כ נשתיירו נפשות הצדיקים (רש"י קידושין ל"א ע"ב ד"ה אסתייעא), וא"כ בזה "נגזר "הגזירה, ונגמר ונקב' הדין, שבמקום שיש למעלה לגבות חוב, או מנפשות, או מעצים ואבנים של בית, מניח הקב"ה הנפשות, ונגזרה הגזירה והדין "על "בתיהם "של "צדיקים "שיחרבו, שהרי אין צדיק שלא יחטא. והיינו דארז"ל קשה סילוקן של צדיקים לפני הקב"ה "יותר משריפת בית אלקינו, דהא בשריפת בית אלקינו, שפך אפו על עצים ואבנים, אבל הנפשות נשתיירו:

מיום שחרב ב"המק נגזרה גזירה על בתיהן של צדיקים שיחרבו. י"ל משום הך גזירה דהכא, לכן גזרו רז"ל הא דאית' (באור"ח תק"ס) משחרב ב"המק תקנו שאדם טח ביתו בטיט וסד בסיד ומשייר מקום אמה על אמה כנגד הפתח בלא סיד עיי"ש, והנה בשיור אמה זה כבר קיים בעצמו גזירה זו:

חזיי' דלא מיישב' דעתי'. ודאי האמין שעתיד הקב"ה להחזירן לישובן, אלא להמתין זמן רב עד שישובן, על זה לא התיישב דעתי', ועלה א"ל דיו לעבד להיות כרבו, מאחר שעמו אנכי בצרה, א"כ דיו לעבד להמתין כמו שרבו ממתין:

הרואה קברי ישראל וכו'. ה"ה קבר יחידי, ואפשר שמברך בל' יחיד, ברוך אשר יצר אותך בדין וכו', ואין יכול לומר ויודע מספר כולכם בדין, ואפשר מה"ט לא נשנו כן בבריית', אלא מר ברי' דרבינ' מסיים בה הכי, (עיין באר היטב אור"ח רכ"ד), אלא לפי שאין דרך להיות קבר יחידי, לכן נקט הש"ס כן:

הרואה את חבירו לאחר ל' יום אומר וכו'. הנה כל ברכות ראי', מברך רק אחר שעברו מן הברכה ל' יום (כדלעיל נ"ז ע"ב תוס' ד"ה הרואה), ונקט כאן לאחר ל' יום, משום סיפ' דלאחר י"ב חדש, מברך מחי' וכו', ועי' בשפ"ח לקמן נ"ט ע"ב לגמר' ד"ה לפרקים:

הרואה חבירו וכו' מברך שהחיינו וכו'. עיין בב"י יור"ד רס"ה בשם הרשב"א ברכת שהחיינו אינו תלוי' בשמחה, אלא בדבר שמגיע לו תועלת עיי"ש, וכאן משמע משום שמחה מברך ודו"ק:

לאחר י"ב חדש אומר ברוך מחי' מתים. משום דבי"ב חדשים, א"א דלא עבר יום הדין, ונידן לחיים, על כן מברך מחי' מתים (מהרש"א), וכבר דקדקו המפרשים על דברי מהרש"א, דבי"ב חדשים אפשר דלא עבר יום הדין, כגון בשנת עיבור (עיון יעקב):

ברכינן עלך תרתי ברוך אשר חלק מחכמתו ליריאיו ושהחיינו. הקדימו ברכת חכם לברכת שהחיינו, ובנוסח הכתב יד גרס', שהחיינו וברוך שחלק מחכמתו וכו', וברמב"ם ובש"ע לא הזכירו מזה דמברכין לחד גברי ב' ברכות ודו"ק:

חשובתינכו עלואי כס' ריבוון וכו'. פי' (כדלעיל ע"א) הרואה אוכלוסי מברך ברוך חכם הרזים, ותנא אין אוכלוסי פחות מס' ריבוי עיי"ש. לכאור' לפרש"י (לעיל ע"א) ד"ה חכם הרזים, היודע מה שבלב כל אלו עיי"ש, הרי הברכה הוא משום ידיעות הלבבות רבים, וזה שייך באוכלוסי של ס' ריבוא, אבל כאן רק ב' היו, אפילו כשקולים הב' כס' רבוא, סוף סוף לבבות רק ב' איכ'. ומצאתי בדקדוקי סופרים דכך הוא נוסח הכתב ידו כדחזית יתכון, בריכין עליכון תלת, ברוך חכם הרזים שהחיינו ושחלק, אמר לה חשיביתון עלי כס' ריבוון ובריכנו, ואע"ג דכי איתמר באוכלוסא איתמר, כיון דנפיש חכמתכון, כאוכלוסא חשיבתו עכ"ל (ועיין בס' סמיכות חכמים) ודו"ק:

בריאות טובות. אפילו עכו"ם, או בהמה נאה (אור"ח רכ"ה ס"י):

דשביט. כמו המדקדק והשובט במלאכת שבת (שבת מ"ה), ובלע"ז אויסשלאגען, ערוך ערך שבט. אבל בערך זק כתב, וז"ל "זיקין והוא כוכבא דשביט (בלע"ז קאמעט שטערן),

ופי' רב האי ז"ל הוא אש שמקדח למעלה, ונראה לה אור, כענין שנאמר קודחי אש מאזרי "זיקות, והעמודים של אש שנראין למעלה, חייבין לברך עליהן, ברוך שכוחו וגבורתו מלא עולם עיי"ש:

וילון הוא דמקרע ומיחזי נהורא דרקיע. כן הוא גירסת רש"י ותוס' ולא גרסו תיבת "דמגלגל, ור"ל דאית' (חגיגה י"ב ע"ב) ז' רקיעים יש, "וילון "רקיע "שחקים "זבול "מעון מכון שערבות, וילון אינו משמש כלום, רקיע שבו חמה לבנה וכוכבים וכו' עיי"ש, והיינו דאמר כשנקרע הראשון דהיינו "וילון, נראה השני דהיינו "רקיע. וילון, פי' קלעים הוא כעין פרוכת, והוא הרקיע שלפני כל הרקיעים כוילון לפני הפתחים (ערוך). ודע דבנוסח הכתב יד גרס וילון הוא דמגלגל ומחזי נהורא דרקיע, וכן גורס בערוך. ולייישב נוסח דידן דגרס "דמקרע "דמגלגל, י"ל דהש"ס מפרש מאי דמקרע, היינו דמגלגל, ולא דנקרע קרע ממש:

כימה. מזל הנקרא (בלע"ז זיבענ- געשטירן). כסיל. מזל הנקרא (בלע"ז אריאן) (מ"ל מס' ר"ה). וכסיל יש בו חמות גדול, וכימה יש בו צנה גדולה, וצינת זה שוברת חמות של זה, וחמות זה שוברת צינת זה, ועוקץ עקרב מכוכבי כימה הוא, שהן ממונין בצנה (ערוך ערך כסיל):

אי לאו עוקצא דעקרבא דמנח בנהר דינור. עוקצא דעקרב שהוא מצונן הרבה, ונהר דינור שכולו אש מתשת כוחו (מהרש"א). נחר דינור. עיין מדרש רבה (איכ' ג') ד"ה חסדי ה', וז"ל מהיכן נהר דינור נפק, א"ל מן זיעתהון דחיות הקודש, ממה דטעינון בכורסיא דקב"ה (ועיין חגיגה י"ג ע"א). טריקא. פי' ענין סגירה:

והיינו דקא"ל רחמנ' לאיוב. (שם ל"ח) התקשר מעדנות כימה או מושכות כסיל תפתה התוציא מזרות בעתו ועגש על בניה מנחם, פי' האם אתה תקשר קשרי מזל כימה, שלא יוציא כל צינתו להחריב העולם, או האם תפתח קשרי רצועות מזל כסיל, להוציא חומו להפיג צנת מזל כימה. "מעדנות, ענין קשורים, מזרות, כמו מזלות, רי"ש במקום למ"ד:

מאי כימה. וכן לקמן פריך מאי עיש, והא דלא פריך מאי כסיל, כבר תירץ במהרש"א משום דשם כסיל, מצינו מפורש מל' מזל, כמו כי ככבי השמים וכסיליהם (ישעי' י"ג י'), אבל בשם כימה לא ידענו ע"ש מה, וקאמר ע"ש כמאה כוכבי, דהיינו נתריקון כי מאה וכו':

דף נ"ח ע"ב רש"י ד"ה ברוך מציב גבול אלמנה. כגון בישוב בית שני עכ"ל, פי' שאע"פ שישראל מיושבי' בתוקף וגבורה בקצת מקומות, אין מברכין עליהן, אא"כ היו בא"י וזמן הבית (ב"י רכ"ד). א"נ על כל בתי עשירי ישראל שמיושבי' עתה בתוקף ובגבורה, כגון

שהיו בישוב בית שני (ט"ז שם). והנה לפי הפשוט הוי לי' לרש"י ז"ל לציין פירושו, על הרואה בתי ישראל, כמו שציינו ט"ז ומ"א שם, ודו"ק:

רש"י ד"ה ככלי אובד. (א) וסתם כלי לאחר י"ב חדש משתכח מן הלב (ב) דיאוש בעלים לאחר י"ב חדש (בב"מ כ"ח ע"א) מי שמצא כלי וכו' ואם נמצא אחר סוכות צריך להמתין ולהכריז בפסח ובעצרת ובחג דהיינו י"ב חדש (ג) ושוב א"צ להכריז עכ"ל:

(**א**) וסתם כלי לאחר י"ב חדש משתכח וכו'. בדיוק נקט סתם, דודאי איכ' כלי דבר חשוב שאינו משתכח אף לאחר י"ב חדש:

ב דיאוש בעלים לאחר י"ב חדש. יש יאוש בעלים "בגנבה, אבל לא מהני כשלא נשתנית הגניב' אלא שהגנב צריך להחזיר אפילו לאחר יאוש של י"ב חדשים (עי' רמב"ם פ"א מה' גניב' הי"ב), אבל יאוש בעלים של "אבידה, מבואר ברמב"ם בפ' י"ג מה' גזילה ואבדה ה"ח ושם פי"ד ה"ג, אלא שלא כתוב בפירוש י"ב חדשים ודו"ק:

ג ושוב א"צ להכריז. ועיין (בב"מ כ"ח ע"ב) בראשונה כל מי שמצא מציאה, מכריז עליו' ג' רגלים, ואחר רגל אחרון, בשבעה ימים מכריז פעם רביעית, כדי שילך השומע לביתו בג' ימים, וימשמש כליו, ויחזור בג' ימים, וימצא זה המכריז מכריז בשביעי (כ' הרמב"ם פי"ג מה' גזילה ה"ח), וא"כ מה שפרש"י כאן ושוב אין "צריך "להכריז, חולק על מה שהעתקתי כאן ודו"ק:

רש"י ד"ה בהקנים. לינטיי"לו (בלע"ז געלבע פלעקקען) עכ"ל, והם בהרות כמראהו עדשים, ובערוך פי' בוהק (ווארצען). ומה שפרש"י "גיחור, אדום הרבה רו"ש (ראטה בלע"ז) עכ"ל, ועי' (לעיל ל"א ע"ב) רש"י ד"ה צחור, ובשפ"ח שם:

רש"י ד"ה דרניקוס. רודא"ש בלע"ז עכ"ל, והיא איש המנוגע ביבלת הנקרא ווארציגער בלע"ז. ובערוך גרס וז"ל ברדניקוס, פי' גאון פתרו הראשונים ברדניקוס, שהוא איש שקומתו ארוכה יותר משאר בני אדם, ובלשון רומיי הוא איש מאי ברטניא הגדולה נגד צרפת ואנשיה בעלי קומה עכ"ל, ומה שפרש"י "פתויי ראש, ששערו כנמטא כל שערו דבוק זה בזה פלט"דיר (בלע"ז ווייכסעלצאפף) עכ"ל, ויש מפרשים שהוא רעה חולי כששערותיו הם מבוללים ודבוקים זה בזה כ"כ. וליתר ביאור אעתיק סי' רכ"ה ס"ח, הרואה כושי, דהיינו שחור, וגיחור, דהיינו שהוא אדום הרבה, והלווקן דהיינו שהוא לבן הרבה, והקפח דהיינו שבטנו גדול ומתוך עביו נראי' קומתו מקופחת, והננס (הנקרא צווער"ג), והדרקונה דהיינו מי שהוא מלא יבלת, ופתויי הראש דהיינו שכל שערותיו דבוקות זה בזה, ואת הפיל ואת הקוף, והבהקנין והוא מי שמנומר בנקודות דקות שנולד כן ממעי אמו, מברך ברוך משנה הבריות עיי"ש:

רש"י ד"ה קפוף. (א) עוף שקורין וולטיר (בלע"ז גייער) (ב) ויש לו לסתות ולחיים כאדם עכ"ל:

(**א**) עוף שקורין וכו'. עיין רש"י לעיל נ"ז ע"ב ד"ה קפופא, ועיין מה שכתבתי לרש"י לעיל נ"ז ע"ב ד"ה חוץ ודו"ק:

ב ויש לו לסתות ולחיים כאדם וכו'. משמע לסתות ולחיים תרי מילי נינהו, ולעיל נ"ז ע"ב פרש"י ד"ה קפופא, ויש לה לסתות כלחיי אדם, וכן ויכה את מיכיהו על הלחי (מ"א כ"ב כ"ד) מתרגמינן על ליסתיה, ש"מ דהיינו הך, ואפשר שצ"ל ויש לו לסתות כלחיים של אדם ודו"ק:

רש"י ד"ה הא כיצד. מלמד ששניהם שוין עכ"ל, והוא כעין מדרש רבה בראשית סוף פרשה א', דז"ל פעמים מקדים שמים לארץ, ופעמים מקדים ארץ לשמים, מלמד ששניהם שקולין זה כזה, בכ"מ מקדים אברהם ליצחק וליעקב ובמקום אחד אומר וזכרתי את בריתי יעקב וגו' מלמד שלשתן שקולין זה כזה, וכן מצינו לענין משה ואהרן, וכן לענין יהושע וכלב, וכן לענין תורין ובני יונה, וכן לענין אב ואם, שפעמים מקדים זה, ופעמים מקדים זה, אלא ללמד ששניהם שווין עיי"ש:

רש"י ד"ה עקרב. היינו כימה וממזל טלה הוא עכ"ל, ז"ל מהרש"א ח"א ויש לדקדק ודאי כימה משמע שהוא ממזל טלה, כדמוכח לקמן דעיש שהוא זנב טלה אזל בתר כימה, אבל מה דמשמע מדבריו, דעקרב היינו ממזל טלה, ואינו מזל מיוחד בי"ב מזלות, ובכולי תלמוד' משמע דעקרב הוא מזל מיוחד לחודש חשון, כפי סדר המזלות וכו' עיי"ש:

רש"י ד"ה יותא אמרי לה. דקיימ' בזנב טלה, ואמרי לה דקיימ' בריש עגלא, ראשו של עגל, והיינו מזל שור, והוא נמשך אחר מזל טלה, ראש השור סמוך למזל טלה, שכן הסדר טלה שור תאומים עכ"ל, זה לשון רש"י (ר"ה י"א ע"ב) ד"ה ואזדו לטעמייהו, גלגל חמה עגול הוא, חציו למעלה מן הקרקע, וחציו למטה מן הקרקע, ושנים עשר מזלות קבועין בו, טלה שור תאומים, סרטן אריה בתולה, מאזנים עקרב קשת, גדי דלי דגים, וסימנך טש"ת סא"ב מע"ק גד"ד, ו' מהם שקועין למטה, ו' מהם למעלה, וכשהגלגל מגלגל זה עולה מצד זה, והראשון שבצד האחר שוקע, וכן לעולם, ושתי שעות שוהה המזל בעלייתו, וכן שכנגדו שיקועו, שיהא כולן משמשין בכ"ד שעות של יום, ובניסן לעולם טלה מתחיל לעלות לאור הבקר, מע"ק גד"ד למעלה בלילה, טש"ת סא"ב למטה, לאור הבוקר מתחיל טלה לעלות, ומאזנים לשקוע, לסוף ב' שעות, טולה כולו עולה, ומאזנים כולו שוקע, אחר ב' שעות מתחיל שור לעלות, ועקרב לשקוע, וכן כולם כל חדש ניסן, באייר שור מתחיל לשמש ביום כל ימי אייר, וב' שעות הראשונות גומר בעלייתו,

שניות תאומים, שלישית סרטן, רביעית אריה, וחמישית בתולה, ושישית מאזנים, וכן כולן, נמצא טלה עולה, ובשתי שעות אחרונות בלילה וכל היום הוא שוקע, וכימה הוא זנב טלה, והמבול ביום ירד, ודרך נקב שתי כוכבים שנטלו מכימה שהוא מזל שיש בו כוכבים הרבה (כמו מאה כוכבים כמו שפרש"י כאן ד"ה כמאה כוכבי) וכו' עכ"ל:

דף נט.

ע"א גמר' נטל ב' כוכבים מכימה והביא מבול לעולם. ר"ל דרך אותן נקבים שנעשו ממקום ב' כוכבים, ירד המבול (רש"י ר"ה י"א):

אין הבור מתמלא מחוליתו. עיין לעיל ג' ע"ב רש"י ותוס' ובשפ"ח שם:

א"ר נחמן עתיד הקב"ה להחזירן לה וכו'. והא דמשני לעיל, אין כל חדש תחת השמש, וא"כ לעתיד כשיחזור לעיש הכוכבים, אזי יברא ע"כ לכימה ב' כוכבים אחרים, י"ל דוק' בעוה"ז קאמר אין כל חדש תחת השמש, אבל לעתיד כתיב (ישעי' ס"ו כ"ב) כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה וגו' (מהרש"א וסמיכות חכמים). וכעין זה אית' זו"הק (לפ' וירא דף קי"ז ע"א) וז"ל ובשית מאה שנין לאלף שתיתאה, יתפתחון תרעי דחכמתא לעילא, ומבועי דחכמתא לתתא, ויתתקן עלמא לאעלא בשביעאה, כבר נש דמתתקן ביומא שתיתאה מכי ערב שימשא לעלאה בשבתא, אוף הכי נמי, וסימנך (בראשית ז') בשנת שש מאות שנה לחיי נח וגו' נבקעו כל מעיינות תהום רבה עכ"ל:

בשעה שהקב"ה זוכר בניו וכו' בין או"הע וכו'. משמע שבזמן המקדש קיים, וישראל שרויין על אדמתן, ליכא זועות בעולם ודו"ק:

לים הגדול. עיין לרש"י לעיל נ"ד ע"א ד"ה לפרקים, ובנוסח הכתב יד גרס, מוריד שתי דמעות והולכות לים:

ומילי כדיבין. פי' מיליו של עכשיו, אבל לא על כל מיליו. וכעין ששמעתי משם הגאון מהר"ם שיק ז"ל, שהזהיר לומר על שום אדם, כל מה שמוציא מפיו הוא שקר, אף שרגיל לומר שקרים, מ"מ שמא אמר פעם אחת מימיו שבח לבורא ב"ה ע"כ שמעתי, ודו"ק:

כזיקא על פום דני. כרוח שנושב על פה של חביות שמשמיע קול:

א"ל ר' פפא לאביי הא אמרי אינשי כד מפתח בבי מיטרא וכו'. הא ר' שמואל בר יצחק מקרא קאמר, ור' פפא פריך מאמרי אינשי ודו"ק. אבל אין לדקדק מאי פריך מאמרי אינשי, דמיירי שכבר הגשמים יורדים, למימרא דר' שמואל בר יצחק, דמשמע ענני דצפרא בלא גשם, דהא כן פירשו המפרשים פסוק הושע, וחסדכם כענן בוקר, שאין מביא הגשם (עיין מצודות), די"ל דבמס' (תענית ו' ע"ב) משמע דה"ק ענני דצפרא, הגשם של שחרית עיי"ש:

א"ר אלכסנדרי אריב"ל לא נבראו רעמים וכו'. הנה מאמר זה מקומ' לעיל שציין הש"ס לפרש ועל הרעמים, מאי רעמים וכו', אבל כאן שציין הש"ס ועל הברקים, מאי ברקים וכו', אין כאן מקומו ודו"ק:

א"ר פפא הלכך נימרינהו לתרוייהו וכו'. רב פפא הוא דרכו לומר כן, לעיל י"א ע"ב לפי גירס' הרי"ף והרא"ש עיי"ש, וכן לקמן ע"ב, ולקמן ס' ע"ב, ותענית ז' ע"א, ומגילה כ"א ע"ב:

ובצפרא אתא אסתנא. רוח צפונית (רש"י), עיין לעיל ג' ע"ב רש"י ד"ה כנור, ותוס' ד"ה רוח צפונית, דד' רוחות מנשבות בכל יום, ולתוס' שם דרוח צפונית מנשבות עם כולם ניחא כאן, ולרש"י עיי"ש ודו"ק:

מיום שחרב בהמ"ק לא נראית רקיע בטהרתה וכו'. י"ל הטעם במה שפ' רש"י (שמות כ"ד י') ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטוהר, ופי' רש"י כמעשה לבנת הספיר, היא היתה לפניו בשעת השעבוד, לזכור צרתן של ישראל וכו', וכעצם השמים לטוהר, משנגאלו היה אור וחדוה לפניו עיי"ש, והיינו דאית' כאן בשעת גלות וחרבן בהמ"ק, לא נראית רקיע בטהרתה. ורמז לדבר "אלביש "שמים "קדרות "ושק "אשים "כסותם, בגמטרי' אלפים תשכ"ו, כמנין, "מיום "שחרב "בית "יה "לא "נראית "רקיע "בטהרתה. ואפשר ה"ט שמבי' הש"ס הפסוק כולו, ועיין לעיל נ"ח ע"ב רש"י ד"ה דיו:

דף נ"ט ע"א רש"י ד"ה אובא טמיא בעל אוב שעושה כשוף בעצמות המת. טמיא, עצמות וכו', והביא ראי' מבראשית רבה פ' ע"ח וכו' עכ"ל, דז"ל המדרש רבה לסדר וישלח פ' ע"ח, אנדריינוס שחיק טמיא שאל לר"י בן חנניה וכו', ופי' מתנת כהונה שחיק טמיא, ישחקו ויטחנו עצמותיו כלומר ימח שמו עיי"ש, ובס' כסא רחמים מרב חיד"א זיע"א מס' סופרים פי"ד ה"ז כתב, וז"ל כשמזכיר צדיק, אומר זכרנו לברכה לחיי העוה"ב, דבזה מוסיף כח ותוסיף הארה בנשמתו, כל קבל דנא כשמזכירין רשע, אומרי' שחיק טמיא, להכניע הסט"א וקליפה שלו שמשם שורשו, וכן כתב רבינו האר"י ז"ל בכונת עלינו לשבח, כי במה שאנו אומרים שהם, משתחוים להבל וריק, בזה נכנעים הקליפות עיי"ש, והנה הענין השאלה אית' ג"כ במדרש רבה (איכ' ג') עיי"ש. ודע דז"ל הערוך אובא טמיא, זה שם של פסל ע"ז, והיה שם שד, והשד עונה לו, ולשד היו עובדין, כדכתיב יזבחו לשדים לא אלוה, והשדים משיחין, כדמפורש בחגיגה דף ט"ז ששה דברים נאמרו בשדים וכו' עכ"ל **רש"י** ד"ה גנח גוהא. "ותגעש "ותרעש הארץ (תהלים י"ח ח') כלומר נזדעזע' הארץ וכו' עכ"ל, ובערוך פי' גנח (בלע"ז שלוכצען הוסען) **רש"י** ד"ה ומחבר

גזיזי "דברזא וכו' גזיזי גלציי"ש (בלע"ז אייזשאללע) חתיכות של ברד עכ"ל, (ולעיל י"ח ע"ב) גרסינן גזיזי "דברדא עיי"ש רש"י ד"ה גזיזי דברדא. וז"ל הערוך מחמם הברק גזיזי השלג, והן נמסין, ויורדין בעננים. ומה שפרש"י "זעפא, סופא בעיברית (ובלע"ז טוריי"ל ווירבעלווינד) עכ"ל, וברא"ש פי' זעפא הוא רוח סערה חזק ביותר. ומה שפרש"י "ברקים, אישלוזי'רא (בלע"ז לייכטען) לשון מבריק נהר עכ"ל, וז"ל הערוך הברק הזה מאש של מעלה הוא יוצא ומבהיק העולם:

רש"י ד"ה וברקא חיורא וירוקתי כולהי קשיין. "שאינן "של "ברכה עכ"ל, מפרש"י משמע דאף דקשיין, מ"מ אינם מזיקין, ועיין בתענית ו' ע"ב, פרש"י לית בהו משא, ואין שנה שלהן מתברכת עיי"ש ודו"ק:

רש"י ד"ה אסתנא. רוח צפונית עכ"ל. דלד' רוחות יש להן שמות, רוח "מזרחית נקרא "שותא, רוח "מערבית "אוירא, רוח "צפונית "אסתנא, רוח "דרומית "שדיא (ערוך):

תוס' ד"ה על הרוחות אומר, שכוחו וכו'. ירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכה ב', פיסקא, (א) על הרוחות אומר ברוך שכוחו מלא עולם, מתניתא כשבאין בזעף, (ב) אבל שבאים בנחת אומר ברוך עושה בראשית, א"ר יהושע בן חנני' בשעה שהרוח יוצא לעולם, הקב"ה משברו בהרים, ומרשלו בגבעות, ואומר לו תן דעתך שלא תזיק בריותי, מה טעם כי רוח מלפני יעטף (ישעי' נ"ז ט"ז), משלהי לי', מה דאת אמר בהתעטף עלי רוחי (תהלים קמ"ב), כל כך למה, ר' חונא בשם ר' אחא ונשמות אני עשיתי, בשביל נשמות שעשיתי:

פי' פני משה:

משלהי לי'. עושה אותו עיף וחלש, כמה דאת אמר בהתעטף עלי רוחי:

(**א**) על הרוחות אומר ברוך שכוחו מלא עולם. עוד י"ל טעם הא דשייך על הברקים ורעמים ורוחות ברכה "שכוחו "מלא "עולם, י"ל לפי "שרעמים "וברקים, שניהם מטיבים לעולם, כמו שפירשו המפרשים (שמות ט' כ"ט), כי הם מטהרין האויר העב והמעופש בעולם, וכן "הרוחות מועילות לארץ, כדאית' (תענית ג' ע"א), הרי ע"י ברקים ורעמים ורוחות, כוחו וגבורתו מלא עולם:

ב אבל שבאים בנחת אומר ברוך עושה בראשית א"ר יהושע וכו'. י"ל ר' יהושע בן חנני' בא לפרש, למה שאמר כשבאים בנחת, מברך עושה בראשית, לפי שהרים וגבעות משברים כח של הרוח, שלא יכול לבוא בזעף, וצריך לבוא בנחת, וא"כ רוחות הבאים בנחת, הם מראים כח של הרים וגבעות, לכן מברך כשבאים בנחת, מעין ברכת הרים וגבעות, והוא ברוך עושה בראשית. ואפשר היינו דכתיב (עמוס ד' י"ג) כי הנה "יוצר

"הרים "ובורא "רוח וגו', כי ההרים וגבעות מתקני' ומעמידים הרוח על תקונו. אלא דיש לדקדק (דבגיטין ל"א ע"ב) משמע דמלאך הנקרא "בן "נץ "הוא "מפרש "כנפיו "ומעמיד "ומתקין "כוחו "של "הרוחות ודו"ק:

תוס' ד"ה הילכך נימרינהו לתרוייהו. אור"י דאין חותמין בברוך וכו' עכ"ל, ר"ל לפי שיש טועין וחותמין בברוך, והם מברכין, נאמן בבריתו וקיים במאמרו בא"י זוכר הברית (ב"ח סי' רכ"ט), וכן הוא נוסח הברכה בדקדוקי סופרים בשם הכתב יד, לכן כתבו התוס', דאין מברכין כן, אלא הכי מברך, בא"י זוכר הברית וכו':

ראיתי להזכיר כאן מקצת הדברים להבנות הענין של תקופת החמה:

(**א**) החודש, והוא כ"ט יום, י"ב שעות, תשצ"ג חלקים, של שעה שנחלקה לתתר"ף חלקים, (עיי' רמב"ם פ"ח מה' קידוש החדש ה"א):

(**ב**) שנות הלבנה, שנים הם, האחד, אם היא שנה פשוטה היא י"ב חדשים והוא שנ"ד ימים, ח' שעות, תתע"ו חלקים, שנית, אם היא שנה מעוברת הוא י"ג חדשים, והוא שפ"ג ימים, כ"א שעות, פ"ט חלקים (שם פ"ו מה' קידוש החדש ה"ד):

(**ג**) שנת החמה, אחת היא, והיא שס"ה ימים, ו' שעות, (שם פ"ט מה' קידוש החדש ה"א):

(**ד**) י"ט שנים, של שנות הלבנה, הוא מחזור קטן, ונקרא (מאנד ציקלוס):

ה מחזור קטן זה, הוא י"ט שנים, י"ב שנים פשוטים, ז' שנים מעוברות:

(**ו**) י"ב שנים פשוטים, הם ד' אלפים רנ"ב ימים, ט' שעות, תשצ"ב חלקים, ז' שנים מעוברות, הם ב' אלפים תרפ"ז ימים, ו' שעות, תת"ג חלקים, הרי בתוך י"ט שנים הללו, יש סך הכל ששה אלפים תתקל"ט ימים, ט"ז שעות, תקט"ז חלקים:

(**ז**) כבר כתבנו אות ג', ששנת החמ', היא שס"ה ימים, ו' שעות, צא וחשוב י"ט שנים של שנות החמה, תמצא ג"כ ששה אלפים, תתקל"ט ימים, י"ח שעות:

(**ח**) הרי בי"ט שנים, שהוא מחזור קטן של לבנה, נעשה פשרה בין שנות הלבנה ושנות החמה, והם באים כאחד שווים, ואין חילוק ביניהם אלא שי"ט שנים של שנות החמ', יתרים על י"ט שנים של שנות הלבנה דבר מועט והוא שעה אחת תרס"ד חלקים:

(**ט**) כבר כתבנו אות ד' שיש מחזור קטן של לבנה, והוא י"ט שנים, והנה כך יש מחזור של היקף גדול של חמה, והוא מכ"ח שנים, לכ"ח שנים, והוא מה ששנינו כאן "הרואה "חמה "בתקופתה:

דף נט:

ע"ב גמר' חמה בתקופתה. פי' בעקבותיה, תקופה (בלע"ז אומלויף) (ערוך):

לבנה בגבורתה. שתחזור הלבנה לתחלת מזל טלה בתחלת החדש, ולא תהי' נוטה לא לצפון ולא לדרום (רמב"ם), ובטור ובש"ע גרס ולבנה בטהרתה:

וכוכבים באסילותם. פי' כשיחזרו כל כוכב וכוכב מהחמשה הכוכבים, והם, "שבתי "צדק "מאדים "נוגה "כוכב, לתחלת מזל טלה, ולא יהי' נוטה לא לצפון ולא לדרום (רמב"ם ומגן אברהם):

ומזלות כסדרן. פי' כשרואה מזל טלה עולה מקצה המזרח (ש"ע רכ"ט). ואין לדקדק מאחר שרק כשרואה מזל "טלה, מברך, ולא בשאר מזלות, א"כ מאי "מזלות ל' רבים דקאמר, די"ל משום דכשמזל טלה עולה כסדרו, הרי שאר המזלות ג"כ עולין כסדרן, אחר טלה עולה שור, ואחר שור עולה תאומים וכן האחרים, שייך שפיר ומזלות כסדרן, ועי' מזה בשפ"ח (לעיל נ"ח ע"ב) לרש"י ד"ה יותא עייש:

אומר ברוך עושה בראשית. ונהגו לברך על ראיות תקופת החמה בלבד, ולא על שאר כוכבי לכת, לפי שראיית החמה לכל אדם מסורה, לדעת בלי חשבון וחכמה, אבל לבנה בגבורתה, וכוכבים במסילותם, ומזלות כסדרן, לאו כ"ע דיני דקידוש החדש וחכמת התכונה גמירי, והיינו טעמ' נמי דהש"ס לא מפרש, אלא אימת הוה חמה בתקופתה, ולא מפרש האחרונ' (שו"ת בית אפרים ס"ז). והנה שנה זו שזכיתי לכתוב הדברים, היא שנת תרנ"ז לאלף השישי, והיא שנת קידוש החמה, והוא מחזור גדול, מאתים ושלש לחמה, ושנת י"ד למחזור קטן רצ"ח ללבנה:

והדר מחזור. ובנוסח הכתב יד גרס, "דהדר מחזור:

לפרקים וכו' עד שלשים יום. ר"ל צריך שיהיו ל' יום, חוץ מיום שראה בו, ויום שעומד בו, כגון אם ראה ביום א', צריך שיראה ביום ד' (באר היטב רי"ח):

אגשרא. פי' גשר (ובלע"ז בריקקע) שערי הנהרות, מתרגמינן גשרי נהרותא (נחום ב' ז'). דגלת, חדקל, מתרגמינן דיגלת (בראשית ב' י"ד). פרת, שמימיו פרין ורבין, פי' שפרה ורבה בלא שום מטר (רש"י בכורות נ"ה):

משום דמשמשי ביממא וכו' משום דדיירי בבית אפל. ועיין (נדה י"ז ע"א) דרבא גופ' אמר בבית אפל מותר לשמש מטתו ביום עייש ודו"ק:

על הגשמים וכו'. פי' אם היו בצער מחמת עצירת הגשמים, וירדו גשמים, מברכים עליהם (ש"ע):

מודים וכו' "על "כל (טפה "**וטפה שהורדת** לנו. י"ל ל' זה, משום דאית' (ב"ב ט"ז ע"א) כל טיפה וטיפה בראתי לה דפוס בפני עצמה, כדי שלא יהו שתי טיפין יוצאות מדפוס

אחד, שאלמלא שתי טיפין יוצאות מדפוס א', מטשטשות הארץ, ואינה מוציא' פירות וכו' עיי"ש:

עד תשתחוה. ר"ל שמסיים בה עד שמגיע לוכל קומה לפניך תשתחוה, בנוסח נשמת כל חי. ולפי דברי (הרמב"ם וש"ע רכ"א) מסיים עד הן הם יודו וישבחו ויברכו את שמך מלכינו, וזה ניחא טפי ודו"ק:

הלכך נימרינהו לתרוייהו רוב ההודאות והאל ההודאות. ובש"ע סי' רכ"א איתא, ומסיים בה אל רוב ההודאות עיי"ש. ופי' ברכה זו כך היא, דמלת רוב משמע ל' "ריבוי, "כדכתיב "וברוב גאונך, ומשמע נמי ל' "רוב ולא כלם, כדכתיב ורצוי "לרוב אחיו, לכן כשאמר אל ההודאות, הרי פי' שאין רוב לשון סגיאות, ומפני שכל טפה וטפה צריכה שבח והודאה, צריך בחתימה ל' ריבוי מעין פתיחה (כסף משנה):

הא דאתו פורת' וכו'. אומר מודים אנחנו לך, ובאתא טוב' מברך הטוב והמטיב. ומשמע דברכת מודים אנחנו לך היא גרוע' מברכת הטוב והמטיב, ולעיל לא משמע הכי, דמשני בחזא מיחזי אומר מודים, ובשמע משמע מברך הטוב והמטיב, והא חזא מיחזי הוא ודאי יותר משמע לחוד, ואפשר היינו דנקט התרצן ולשון "אלא אידי ואידי וכו' ודו"ק:

לא קשי' הא דאית לי' שותפות הא דלית לי' שותפות. ופי' רש"י לא קשי' הא דבנה בית חדש, שאין לו שותפות בה, ועלי' מברך שהחיינו וכו' עיי"ש, ובנוסח הכתב יד גרסינן, הא דאיכ' שותפי בהדי, הא דליכ' שותפי בהדי:

"**קצרו** "של "דבר וכו'. ובנוסח הכתב יד גרסינן יכללו "של "דבר, עי' רש"י **התם** נמי דאיכ' אחי דקא ירתי בהדי'. אבל אי ליכא אחי בהדי', מברך לבסוף שהחיינו:

דף נ"ט ע"ב רש"י ד"ה נגהי. ליל וכו',(א) שבתאי שם שעה ראשונה של ליל רביעי וכו' (ב) ותקופה מושכת מחברתה ז' שעות ומחצה וכו' (ג) למדת שאין תקופה נופלת בתחלת הלילה אלא לסוף ד' שנים שהוא מחזור קטן וכו' עכ"ל:

א שבתאי שם שעה ראשונה וכו'. ר"ל כוכב המשמש בשעה ראשונה של ליל רביעי, "שבתאי שמו, ושם כוכב המשמש בשעה "ב', לצדק שמו, ושם כוכב המשמש שעה "ג', "מאדים שמו, ושם כוכב המשמש בשעה "ד', "חמה שמו, ושם כוכב המשמש בשעה "ה" "נוגה שמו, ושם כוכב המשמש בשעה "ו' "כוכב שמו, ושם כוכב המשמש בשעה "ז' לבנה שמו, ובשעה "ח' חוזר כוכב "שבתאי לשמש, ובשעה "ט', חוזר כוכב "צדק לשמש, ובשעה י"ב חוזר כוכב "מאדים לשמש, ובשעה "י"א חוזר כוכב "חמה לשמש, ובשעה "י"ב, חוזר כוכב "נוגה לשמש. ומעכשיו מתחיל "יום "רביעי, ובשעה "ראשונה בשחרית של יום רביעי, חוזר כוכב "כוכב לשמש, ובשעה "ב' של יום רביעי, חוזר כוכב

"לבנה לשמש, ובשעה "ג' של יום רביעי, חוזר כוכב "שבתאי לשמש וכו', וכסדר הזה הם חוזרים לעולם עד שתמצא בכל ליל מוצאי שבת, שהוא תחילת ליל יום א' מתחיל לשמש כוכב, ובכל יום א' שחרית, מתחיל לשמש חמה, ובכל תחילת ליל יום ב', מתחיל לשמש "צדק, ובכל יום ב' שחרית, מתחיל לשמש "לבנה, ובכל תחילת ליל ג', מתחיל לשמש "נוגה, ובכל יום ג' שחרית, מתחיל לשמש "מאדים, ובכל תחילת ליל ד' מתחיל לשמש "שבתאי, ובכל תחילת יום ד' שחרית, מתחיל לשמש כוכב, ובכל תחילת ליל ה' מתחיל לשמש "חמה, ובתחילת יום ה' שחרית, מתחיל לשמש "צדק, ובכל תחילת ליל ו', מתחיל לשמש "לבנה, ובכל תחילת יום ו' שחרית, מתחיל לשמש "נוגה, ובכל תחילת ליל ז' מתחיל לשמש "מאדים, ובתחילת יום ז' שחרית, מתחיל לשמש "שבתאי. הרי סימנך של כוכבים המתחילים לשמש בשעות הלילה של ז' ימי השבוע, סימנם כ"ב נ"ש חל"ם, וסימנך של כוכבים המתחילים לשמש בשעות היום של ז' ימי השבוע, חל"ם כ"ק נ"ש. (וחמה ולבנה שנזכר הכא לאו כוכבים בעלמא הם, אלא השמש והירח הם, עיין רמב"ם פ"י מה' ברכות הי"ח):

ב ותקופה מושכת מחברתה ז' שעות ומחצה. עיין ערובין נ"ו ע"א, רש"י ד"ה או בתחלת היום עיי"ש, ועיין רמב"ם פ"ט מה' קידוש החדש ה"א וב', וז"ל שנת החמה יש מי שאומר שהוא שס"ה ימים ורביע היום, (וד' תקופות יש בשנה), נמצא שזמן תקופה אחת היא, צ"א יום ושבע שעות וחצי שעה, צא וחשוב ד' פעמים, צ"א יום וז' שעות וחצי שעה, תמצא חשבונו הוא שס"ה ימים ורביע היום, ומשתדע תקופה אחת באיזה יום ובאיזו שעה, תתחיל למנות ממנה צ"א יום ושבע שעות וחצי שעה, לתקופה שני' שאחרי', ומן השני' לשלישית, עד סוף העולם וכו' עיי"ש. ונמצא מחזור קטן, שהוא מד' שנים לד' שנים, שבו ט"ז תקופות, ונמשכת השני' מן הראשונה ה' ימים, וכן כולם:

ג למדת שאין תקופה נופלת בתחלת הלילה אלא לסוף ד' שנים וכו' וסימנך דב"ז הג"או וכו'. והא לך הסדר, בתחילת כל מחזור קטן "ראשון, נופלת תקופת ניסן, בתחלת "ליל "רביעי, "בשבתאי, (והוא הנקרא מחזור גדול והוא תקופת החמה וביום ד' בשחרית מברכין עושה מעשה בראשית), ובתחילת מחזור קטן "שני, נופלת תקופת ניסן, בתחלת "ליל "שני, "בצדק, ובתחלת מחזור קטן "שלישי, נופלת תקופת ניסן בתחילת "ליל "שביעי "במאדים, ובתחילת מחזור קטן "רביעי, נופלת תקופת ניסן, בתחילת "ליל "חמישי, "בחמה, בתחילת מחזור קטן "חמישי, נופלת תקופת ניסן שבליל יג', 'בנוגה, בתחילת מחזור קטן "ששי, נופלת תקופת ניסן בתחלת ליל "א', "בכוכב, בתחילת מחזור קטן "שביעי, נופלת תקופת ניסן "בליל "ששי, בלבנה, הרי בתחלת מחזור קטן

"שלאחריו, נופלת תקופת ניסן, בתחלת "ליל "רביעי, "בשבתאי, הרי שתקופתו נופלת בשעת תליות המאורות, בשבתאי, בתחלת ליל ד', מכ"ח שנים לכ"ח שנים, וזה המחזור גדול שמברכין עושה מעשה בראשית:

רש"י ד"ה והאידנ' דשניוה פרסאי. מלמעלה לגשר אין מברכין עליו מעשה בראשית אלא מאיהי דקירא ולעיל וכו' עכ"ל, נקט רש"י כר' "יוסף, ולא נקט "מבי "שבור "ולעיל ודו"ק. ומצאתי בדקדוקי סופרים בשם נוסח הכתב יד, דלא נמצא בנוסח הכתב יד, הנך תיבות, " והאידנא "דשניוה פרסאי "מבי "שבור "ולעיל, ולפי"ז י"ל דבש"ס שהיה לפני רש"י ז"ל, היה כתוב כנוסח הכתב יד:

רש"י ד"ה ה"ג והאי דגיחורי משום דמשמשי ביממא. לפיכך בניהם אדומים כאדמימות היום רו"ש (בלע"ז ראטה) עכ"ל, ולפי מה שפירש"י (לעיל ל"א ע"ב) גיחור לבן יותר מדי, משמע קצת דצריך לגרוס כאן "והא "דגיחורי "משום "דדיירי "בבית אפל, פי' דשאדם דר במקום אפל, שאין קוי השמש באין שם, רק מעט, אין בו אדמומית בפניו, והוא לבן ביותר (בד"ס):

רש"י ד"ה משיצא חתן לקראת כלה. שהמים קבוצים על הארץ וכו' עכ"ל, ז"ל הרמב"ם מברכין על הגשמים, משירבו המים על הארץ, ויעלו אבעבועות מן המטר על פני המים, וילכו האבעבועות זה לקראת זה עכ"ל:

רש"י ד"ה ולבסוף הוא אומר הטוב והמטיב וכו'. שכן בשרוהו מת אביו ויורשו וכו' עכ"ל, י"ל דכונת רש"י לפרש דבדין מקדים ברכת דיין האמת, לברכת הטוב והמטיב, משום דכסדר ששמע, כן סדר הברכות, והם בשרוהו בתחלה, מת אביו, לכן בתחלה אמר דיין האמת, ואח"כ בשרוהו שיורשו, לכן לבסוף אמר הטוב והמטיב. ומה שפרש"י שכן בשרוהו, לאו דוק', אלא ה"ה בעומד על גביו ורואה:

תוס' ד"ה הטוב והמטיב. אבל אשינוי לחם ושינוי בשר אין מברכין הטוב והמטיב, דדוק' איין, דאית ביה תרתי, דסעיד ומשמח (לעיל ל"ה ע"ב) וכו' וכן משמע בירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי סוף פרק כיצד מברכין, אבא בר ר' הונא אמר "יין "ישן "יין "חדש, צריך לברך, שינוי יין אין צריך לברך, שינוי מקום צריך לברך, הסיע דעתו כמו שהוא שינוי מקום, רבי על כל חבית וחבית שהיה פותח, היה מכרך עליה, ומה היה אומר ד' יצחק רובה בשם ר', ברוך הטוב והמטיב, מעשה בר"ע שעשה משתה לשמעון בנו, על כל חבית וחבית שהיה פותח, היה מברך עליה, ואומר חמרא טבא לחיי רבנן ולתלמידיהון:

פי' פני משה:

צריך לברך. עוד על יין חדש:
שינוי יין. ושניהן או מן הישן או מן החדש:
שינוי מקום. בירך במקום א' ושינה מקומו צריך לברך פעם אחרת כשישתה שם:
הסיע. הסיח דעתו מלשתות ונמלך כמי שהוא שינוי מקום:
על כל חבית וחבית שהיה פותח. אפילו שתיהם מיין חדש או מיין ישן:
(ובמראה פנים שם כתב בד"ה יין ישן יין חדש צריך לברך, וז"ל התוס' ברכות נ"ט ע"ב העתיקו "יי "חדש "יין "ישן, והיינו ג"כ שכתבו התוס', וזה לשונם "אע"ג "דישן "אידכר "בסוף עיי"ש, ולפי גירסתם כתבו דמוכח מהכא דדוק' כשהיין השני משובח מן הראשון, כמו הישן נגד החדש, והיינו דמסיים שינוי יין א"צ לברך, כלומר בסתם דאינו יודע איזה מהן משובח, והוקשו מהא דרבי דלקמן וכו'):
תוס' ד"ה ור' יוחנן אמר וכו'. והלכת' כר' יוחנן וכו' אבל שאינם חשובים כ"כ כמו מנעלים ואנפילאות א"צ לברך, בירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין הלכה ג', מתניתן בנה בית חדש וקנה כלים חדשים אומר ברוך שהגיענו לזמן הזה וכו', גמר' א"ר חייא בר בא לא סוף דבר חדשים אלא אפילו (א) שחקים כאלו הם חדשים לו, ר"י בר זבדי בשם ר"ח בר אבא אמר קנה אומר ברוך שהחיינו וקיימנו וכו', ניתן לו אומר ברוך הטוב והמטיב, ר' בא אבוה דר' בא מארי בשם ר' אחאי לבש בגדים אומר ברוך מלביש ערומים:
פי' פני משה:
לא סוף דבר. לאו דוק' חדשים ממש אלא אפילו הן שחקים כאילו הם חדשים לו ומברך עליהם:
קנה. כלים אומר שהחיינו ואם ניתן לו במתנה דהוי טובת המקבל וטובת הנותן דיש לו הנאה במה שנותן לזה אומר הטוב והמטיב:
א **שחקים**. פי' ישנים. אנפילאות פי' נעלים קטנים שחופין רוב הרגל, א"נ נעלים של בגד (רמ"א וערוך). ודע הא דאמרינן ניתן לו וכו', פי' בין המקבל עני ובין המקבל עשיר, מברך המקבל הטוב והמטיב, והטעם עיין ברא"ש, ובזה מיושב קו' התוס', דשייך שפיר במתנה הטוב והמטיב עיי"ש ברא"ש סי' ט"ז:

דף ס.

ע"א גמר' א"ר הונא ל"ש אלא שלא קנה וחזר וקנה. פי' שלא קנה הראשונים, אלא נפלו לו בירושה, ואח"כ קנה השניים, דלענין קני' חדש הוא:

להודיעך כחו דר"מ דאפילו קנה ויש לו א"צ לברך. בנוסח כתב יד גרס, דאפילו יש לו וקנה א"צ לברך, ומן וכל שכן וכו' עד כח דהתיר' עדיף לי', ליתא:
וליפליגו בקנה וחזר וקנה דא"צ לברך להודיעך כחו דר' יודא. פי' וליפליגו בקנה וחזר וקנה ור"מ ס"ל דא"צ לברך ולהודיעך כוחו דר' יהוד', דאפילו בקנה וחזר וקנה, ס"ל לר"י דצריך לברך:
כח דהיתיר' עדיף לי'. דלר"מ אפילו קנה ויש לו דא"צ לברך. וכבר כתב בצל"ח הדבר תמוה, דאיך מחשב כח דהתיר' מה שא"צ לברך, הלא בכל ספק ברכות הדין כן שא"צ לברך, ואדרבה כח דר' יודא דסבר צריך לברך, הוא כח דהיתירא שמותר לברך ולא חיישינן לברכה שאינו צריכה שעובר על לא תשא, וי"ל דזה בכל יתר הברכות, אבל בברכת שהחיינו אין הדין כן, ויש לברך שהחיינו, אפילו אם אינה חובה, וראי' מעירובין דף מ' ע"ב, איבעי' לן מהו לומר זמן בר"ה וביו"הכ וכו', א"ל רשות לא קמבעי' לי כי קא מיבעי לי חובה וכו' עיי"ש, הרי דאפילו דבר שאין חוב לומר עליו שהחיינו, אעפ"כ הרשות למי שירצה לברך עליו שהחיינו, ולא מחשב זה כברכה שאינ' צריכ' וכו' עיי"ש:
מברך על הרעה וכו' והיכי דמי כגון דשקל בדקא וכו'. פי' מברך על הרעה, ברוך דיין האמת, אע"פ שיבוא לו טובה ממנה, כגון שבא לו שטף מים על שדהו, אע"פ שכשיעבור השטף, היא טובה לו, שהשקה שדהו (ש"ע). ובערוך פי' בידקא, נחל או אגם מים:
השתא מיהא וכו'. משום דלענין ברכה אזלינן בתר השתא, ולא מה שיהי' לאחר זמן:
ואע"ג דרעה היא לדידי' וכו'. פי' כעין שפרש"י (במדבר ז' כ"ד) יברכך ה' וישמרך, שלא יבואו עליך שודדים ליטול ממונך, שהנותן מתנה לעבדו, ואח"כ באו לסטים עליו ונטלו אותה ממנו, מה הנאה יש לו במתנה זו וכו' עיי"ש, ומסתבר דהוא רעה וכאב לב יותר כשהיה לו וניטול ממנו, משאם לא היה לו מעולם כידוע, והיינו דאית' "דרעה "היא לדידי' וכו'. א"ג כעין דאית' במדרש רבה לסדר אמור פרשה כ"ז לענין אוצר הנמצא, דז"ל א"ל אלו הוה הדין דינא בארעכון, מה הויתון עבדין, א"ל מרים רישא דדין, וסימא סלקא לבי מלכא עיי"ש, ופי' במתנת כהונה, וסימא וכו', והאוצר היה עולה לבית המלך, כי כן הדין עוד היום בארץ אדום, שכל האוצרות הטמונים בקרקע, הרי הן של מלך, ואלו שהיו מבקשים לעכבם, חייבי' הריגה עיי"ש:
ולא מהני רחמי מתיב ר' יוסף ואחר וכו'. ובכתב יד גרס וכי האי גונא לא מהני רחמי והא"ר אבא ואחר וכו':
מאי אחר אמר רב לאחר שדנה וכו'. מתחלה משמע שדרש כן מתיבת "אחר, ומסיום דבריו משמע שדרש כן מן "ותקרא "שמה "דינה, שדנה דין בעצמה, לפי הפשוט הל"ל

מאי ותקרא את שמה דנה, שדנה לאה דין בעצמה עיי"ש, ובאמת רש"י בפי' החומש (בראשית ל' כ"א) ז"ל, דינה פי' רז"ל שדנה לאה דין בעצמה עיי"ש, ועיין במהרש"א בשם תנחומא מדלא כתיב "ואחרת יולד' בת עיי"ש ודו"ק:

מיד נתהפכה לבת. הלשון "נתהפכה מדויק, דהא בנקבה קודם הלידה צריכה להתהפך, משא"כ בזכר שאינו צריך להתהפך (כדאית' נדה ל"א ע"א). וכתירוץ הראשון אין מזכירין מעשה נסים, י"ל סמוך ללידה אמרה לאה כן, ומדויק הלשון "מיד נתהפכה:

ששה וכו'. פי' משעבר ששה דתו לא הוה נפל, עיין (נדה ל"ח ע"ב) יולדת למקוטעים. מ"מ יש לדקדק הא בחדש ח' ג"כ הוה נפל ודו"ק:

בבת אחת. בפעם אחת, בת ל' מהר (ערוך). ומענין זה איש מזריע תחלה יולדת נקבה וכו', עי' מזה רמב"ן (ויקרא י"ב ב'):

בהלל הזקן. עיי' בשפ"ח (לקמן ס"ג ע"א) לגמר' ד"ה הלל הזקן:

אמר רבא כל היכי דדרשת להאי קרא מרישא לסיפיה מידרש וכו'. דרכו של רבא לומר בל' זה, וכן לקמן ס"ג, וכן סנהדרין מ' ע"א:

אתנח א"ל יסורין בעי ההוא גברא לאתויי אנפשי' וכו'. ועיין (דלעיל נ"ח ע"ב) אתנח, א"ל אמאי קא מתנחת, והא אנחה שוברת גופו של אדם, וכאן לא אמר כי האי גוונ' ועיי"ש ודו"ק:

בקש לצאת אומר יר"מ ה' אלקי ואלקי אבותי שתוציאני מכרך זה לשלום וכו'. מבית יוסף סי' ר"ל, משמע דאין זה תפלת הדרך המבואר בש"ע סי' ק"י, ולכן ג"כ אין מסיים בשם, אבל בשו"ע סי' ר"ל כתב הש"ע דזה הוא תפלת הדרך, המבואר בסי' ק"י, ולכן ג"כ מסיים בא"י שומע תפלה, עיי"ש במגן אברהם שכ' דאם אמר בשאר תפלת הדרך, אז באמצע היום כשיוצא מכרך אינו מסיים בשם עיי"ש:

לית לן בה. ובנוסח הכתב יד גרס אינו צריך לברך:

אמר אביי לא לימא אינש הכי וכו'. עי' בשפ"ח (לעיל י"ט ע"א) לגמר' ד"ה לא, וד"ה אל, וד"ה מאי, ששייך לכאן:

דאמר ר' אחא הנכנס להקיז דם וכו'. לא גרסינן "דא"כ "אחא, אלא ה"ג תנו רבנן הנכנס להקיז וכו', וכן הוא בנוסח הכתב יד. ולא להקיז דם בלבד, אלא ה"ה בכל מידי דרפואה יאמר זה (מ"א):

כי אל רופא נאמן אתה ורפואתך אמת וכו'. י"ל מי שעושה דבר, ואינו מצפה לתשלום גמול, נקרא הדבר "מעשה "אמת, כעין שפרש"י ועשית עמדי' חסד ואמת (בראשית מ"ז כ"ח), היינו כי אל רופא נאמן אתה ורפואתך אמת, אבל רופא ב"וד אין כונתו על הרפואה

לבד, אלא מצפה לאיזה תשלום שכר ממון, או הודאה או כבוד, והיינו לפי שאין דרכן של בני אדם לרפאות וכו', וזה שמסיים כי קם מהקיז, אומר ברוך רופא "חינם דייק' ר"ל השי"ת הוא הרופא חינם, ולא המקיז:

רפי שאין דרכן של בני אדם לרפאות אלא "שנהגו. ובנוסח כתב יד גרס אלא שנהגו לעשותם. פי' מה שעוסקין ברפואות הוא ע"פי דקיי"לן מנהג עוקר הלכה שהוא דין, הנה כשח"ו נפסק הלכה והדין, אנו עושין מנהג בכדי שיתעקר הדין, דקיי"לן מנהג עוקר הלכה, והשיב אביי דאין לומר כן כשהוא מנהג, כיון שהוא גדרש כן עפ"י התורה, רק יאמר כיון שנתת רשות בתורה, הלוא החולה במה שעוסק ברפואה, מקיים עוד מצוה עפ"י התורה, ויתוסף לו על זכיותיו, ויצא בדימוס (מג"ת). והיינו "ורפא "ירפא בזכות שמשתדל "ורפא, יזכה "ירפא:

ורפא ירפא מכאן שנתנו רשות לרופ' לרפאות. מכפל ורפא ירפא קדריש (עיי' מהרש"א). ואע"ג דלאו רשות לבד הוא, אלא מצוה וחובה הוא, והראי' דמחללין עליו שבת, וכתבו ברמזים הנה "רשות בגמטרי' "תתק"ו, והוא השם הז', דאנא בכח, והוא גמטרי' של ראשי תיבות "שועתינו "קבל "ושמע "צעקתינו "יודע "תעלומות, ור"ל דהתורה נתנה לנו רשות זה השם, בעת עוסקו ברפואות, ויכוין זה השם, ויקבל עליו מלכות שמים (שמלכות מכונה ארשות), ויתפלל אל ה' שיצליח (מג"ת):

ברוך רופא חינם. ובש"ע גרס ברוך רופא חולים, ובשם ומלכות:

דף ס' ע"א רש"י ד"ה דמסקא ארעא שרטון. לימ"ץ (בלע"ז שלאם). א"נ מקום מלא חול בתוך הים (ערוך):

רש"י ד"ה הכי גרסינן משכחת לה דמהני וכו'. אפשר דלא ניח' לי' לרש"י ז"ל גירס' דידן, הכא במאי עסקינן כגון שהזריעו שניהם בבת א', משום דליכ' דידע לה, לכן גרס משכחת לה, ור"ל דכל אדם יתפלל מג' עד מ', דהא משכחת לה דמהני כגון וכו':

רש"י ד"ה כל היכי וכו' מסיפי' לרישיה מדריש וכו' עכ"ל, הוסיף רש"י לפרש דרשה "מסיפי' "לרישיה, משום דדרש אמרישי' לסיפיה מפורש בפירוש בגמר', אבל דרשה "מסיפי' לרישיה לא מפורש בגמר':

רש"י ד"ה תנו רבנן. בן עזאי אמרה דאמר וכו' עכ"ל, ר"ל (לעיל נ"ד ע"א במשנה אמר בן עזאי כן, והשת' בבריית' כאן קא מפרש בן עזאי דבריו:

רש"י ד"ה שאין דרכן של בני אדם וכו' כלומר לא היה להם לעסוק ברפואות אלא לבקש "רחמים עכ"ל, וכעין חזקי' המלך שגנז ספר רפואות, כדי שיבקשו רחמים, והודו לו

חכמים (לעיל י' ע"ב). ודע "רחמים" בגמטרי' כמנין "ורפואה", לרמז שהמבקש רחמים כראוי, יבוא לו ישועה ורפואה:

דף ס:

ע"ב גמר' הנכנס לבית הכסא אומר התכבדו מכובדים. ומסתבר דוק' "לגדולים, ולא לקטנים, וממה שמסיים הש"ס כי נפיק אומר, ברוך אשר יצר וכו', אין להקשות. ובאשה לא נתפרש:

דילמא שבקי ואזלי. משמע דאף שהם שני המלאכים, שמצווין לשמור לאדם, ולהעיד על מעשיו אח"כ, כדאית' (תענית י"א ע"א), אפ"ה אית להו רשות לשבקי וליזיל ודו"ק:

שומרוני שמרוני עזרוני עזרוני וכו'. הכפל שאומר, י"ל נגד "שני מלאכים המלוים כדאית' (תענית י"א):

הנכנס לישן על מטתו. מאריך לומר "על מטתו, י"ל לרמז דמירי שינת קבע של לילה, לאפוקי שינת היום, וראי' לדברי מל' הרמב"ם פ"ז מה' תפלה ה"א, ז"ל כשיכנס אדם למטתו לישן "בלילה מברך וכו'. מ"מ קודם שינת היום, יאמר ויהי נועם, והמזמור יושב בסתר עליון תהלים צ"א (ד"ח פרק א' וכן כתבו האחרונים):

אומר משמע ישראל עד והיה אם שמוע. והא דלא נקט סתם אומר "פרשת "שמע, תירץ בצל"ח לאשמעינן שצ"ל ג"כ ברוך שם כמל"ו:

כי מתער אומר וכו'. פי' שהקיץ בסוף שינתו שאין רוצה לישן עוד (כסף משנה). ודע כל הברכות אלו נתקנו על סמך (לעיל ל"ה ע"א) כל הנהנה מעולם הזה בלא ברכה מעל, להורות כי הכל ממנו (פי' המחזור):

נשמה שנתת בי טהורה וכו'. כי ממקום טהור חצובה כדאית' לעיל י' ע"א) מה הקב"ה טהור אף הנשמה טהורה (פ"המח):

אתה יצרת בי וכו'. ויש נוסחא שגורסת אתה בראת ואתה יצרת ואתה נפחת בי:

אשר נתן לשכוי בינה וכו'. הלב נקרא שכוי בל' המקרא, כדכתיב (איוב ל"ח ל"ו) מי נתן לשכוי בינה, והלב הוא המבין, וע"י הבינה אדם מבחין בין יום ובין לילה, ומפני שהתרנגול מבין ג"כ, ובערבי קורין לתרנגול שכוי, התקינו ברכה זו לאומר' בשמיעת קול תרנגול, ומיהו כשלא שמע תרנגול יכול לברך וכו' (הרא"ש):

כי פתח עיני'. כשמניח ידיו על עיניו (ש"ע):

כי תריץ ויתיב. פי' שמישר עצמו לישב. והנה כאשר הלך דוד אביך בתום לבב "וביושר, תרגום בקשיטות ליבא "ובתרצותא (ערוך):

כי סיים מסאני לימ' שעשה לי כל צרכי. י"ל דאית' שימכור אדם כל מה שיש לו ויקח מנעלים לרגלו (שבת קכ"ט), הרי מנעלים הם כנגד כל צרכיו, לכן כשלובש מנעליו, מברך שעשה לי כל צרכי. ובמגן אברהם סי' ע"ו סק"ו כ' בשם הרא"ש, דמנעלים בטלים לגבי הגוף, משא"כ שאר בגדיו עיי"ש:

כי משי אפי' לימ' המעביר שינה מעיני. לפי שע"י רחיצת פניו, עובר שינה מעיני אדם:

ורחקני מאדם רע ומחבר רע וכו' ותנני היום וכו' לחן ולחסד וכו'. לפי "שביום אדם בא בחברת בני אדם, לכן מזכיר כן בברכת המעביר שינה שהיא מברכת השחר, משא"כ בברכת המפיל, עיין לעיל:

חסדים טובים. לפי שיש חסדים, שאלו לא באו כלל היה טוב יותר כפי הנראה, לפי דעת האדם, כגון שבאו עליו לסטים וניצל, או היה חולה ונתרפא, לכן מבקשים חסדים טובים (שמעתי):

על "בשורות רעות וכו'. ובמשנה אית' "שמועות רעות וכו', ופי' הגר"א ווילנא ז"ל דבדיוק נקט תנא דמתניתן "שמועות רעות, ולא נקט "בשורות רעות, משום דאין לבשר בשורה רעה, דמוציא דיבה הוא כסיל, משא"כ "בשורות טובות:

בה' אהלל דבר באלקים אהלל וכו' זו מידה טובה וכו'. רמז לדבר "בה' "אהלל, בגמטרי' צ"ד, כמנין "זו "מידה "טובה. (ודע "באלקים' בגמטרי' ג"כ כמנין "דזו מדה טוב ה" אלא בה' "מידה מלא יו"ד, באלהים "מדה חסר יו"ד, לרמז שמידת ה' מלאה וגדולה ממידת אלהים (כדאית' מכות כ"ג ע"א רש"י ד"ה על) ולרמז עוד דאף מדת הדין לטובה היא כדאמר לקמן ר' עקיב':

צרה ויגון אמצא. מדכתיב ל' מציאה, משמע שחשובה בעיניו לברך, ורבנן ילפי מדכתיב וה' לקח כמו וה' נתן (ס"ח):

דף ס' ע"ב רש"י ד"ה התכבדו וכו'. אל המלאכים המלוים אותו הוא אומר שנאמר כי מלאכיו וכו' עכ"ל, לכאור' (בתענית י"א ע"א) מפורש ששני מלאכים הם, המלוים לאדם, ולהעיד על כל מעשיו, ויליף לי' ג"כ מקרא כי מלאכיו יצוה לך עיי"ש, הרי ששני המלאכים המלוים, הן הם ג"כ אותן המעידין על מעשיו, וא"כ קשה הטעם שכתבו המפרשים שאין אנו נוהגים עכשיו לומר התכבדו מכובדים וכו', כי אין אנו מחזיקין עצמינו לבעלי יראת שמים, שמלאכים מלוין אותנו (ט"ז סי' ג'), הא עדיין מלוין, כדי להעיד על המעשים, והיה גם לנו לומר כן ודו"ק:

רש"י ד"ה לשכוי. תרנגול וכו' כדאמרינן בר"ה כ"ו ע"א עכ"ל, דאית' התם דאר"ל כשהלכתי לגבול קנשרי', היו קורין לתרנגול "שכוי עיי"ש. ונקרא כן בעבור שהוא "צופ'

"ומביט, ותרגום ויבט ואסטכי, ואין בעולם מי שיבחין בין יום ובין לילה כמוהו, והוא סיבה לעורר האדם משנתו (בפי' המחזור):

רש"י ד"ה אלהים. לשון דיין כמו עד האלהים יבוא דבר שניהם (שמוה כ"ב ח') עכ"ל, הוי מצי להביא ראי' מפסוק הקודם, והגישו אדניו אל האלהים (שמות כ"א ו') וכן ונקרב בעל הבית אל האלהים, (שם ז') ועיין שמות ד' ט"ז ודו"ק:

תוס' ד"ה אשר יצר את האדם בחכמה. תנחומא ויברא אלקים את האדם א"ר בון בחכמה שהתקין מזונותיו ואח"כ בראו וכו' עכ"ל, במדרש תנחום' שלפנינו לא מצאתי. וז"ל הב"ח אור"ח סי' ו', וצריך לפרש דהוה מענין עשיות צרכיו, והוא דלאחר שהכין מזונותיו תחלה, יצרו על אופן שיתקיים על ידי מזונותיו אלי, והוא שברא בו נקבים נקבים, פה המאכל להכניס בו המזונות, ופה החוטם והאזנים ופי האמה והטבעת שהפסולת יצא משם וכו' עיי"ש:

תוס' ד"ה מפליא לעשות. משום דאמרינן בבראשית רבה וכו' עכ"ל, ז"ל מדרש רבה בראשית פרשה א', בראשית ברא אלקים, ר' תנחום' פתח כי גדול אתה ועושה נפלאות, א"ר תנחום הנוד הזה אם יהיה בו נקב כחוט של מחט, כל רוחו יוצא' ממנו, והאדם עשוי מחילים מחילים נקבים נקבים, ואין רוחו יוצא' ממנו, מי יעשה כן, אתה אלקים לבדך, דבר אחר כי גדול אתה ועושה נפלאות, בנוהג שבעולם מלך ביוד מתקלס במדינה, גדולי המדינה מתקלסין עמו, שנושאין עמו במשאו, אבל הקב"ה אינו כן, אלא הוא לבדו ברא את העולם, הוא לבדו מתקלס בעולם, הוא לבדו מתהדר בעולמו, א"ר תנחומא כי גדול אתה ועושה נפלאות, למה כי אתה אלקים לבדך, אתה לבדך בראת את העולם עכ"ל. והנה מענין של נקבים, נודע חולשת האדם, ורק הקב"ה הוא בורא הכל, דמה"ט היה פרעה כדי לעשות עצמו אלוה, עושה עצמו שאין צריך לנקביו (שמות ז' ט"ו). ודע במדרש אית' "כחוט "של "מחט, אבל התוס' העתיקו "מלא "מחט "סדקית, והוא מחט דקה דמאחין בה הנקבים שבבגד והסדן (ערוך):

תוס' ד"ה כי פריס סודרא וכו'. אבל אם אינו נהנה כגון ששוכב במטתו לא יברך לא זו ולא מלביש ערומים ולא ברכות כיוצא בהן וכו' עכ"ל, ולא ברכות כיוצא בהן, פי' כמו רוקע הארץ על המים, והמכין מצעדי גבר, ושעשה לי כל צרכי, מאחר שאינו הולך, ולא סיים מסאני', אינו מברך ברכתן:

תוס' ד"ה אשר קדשנו וכו'. כיון וכו' ודוחק לומר דלא הוצרכו ב' ברכות אלא כשסח (א) ועבר עבירה לכן פר"ת דעל של ראש שהיא גמר מצוה (ב) ועיקר דיש בה ד' בתים ושי"ן

מברך על מצות אבל סח חוזר ומברך ב' על של ראש (ג) וכן בשימושא רבא דגאונים וכו' (ד) דאין מעכבין זה את זה וכו' וכן רבינו אלחנן (ה) בסדר תקון תפלה כתב כן עכ"ל:

א ועבר עבירה. ר"ל דהא אית' (מנחות ל"ו ע"א) סח בין תפלה לתפלה עבירה היא בידו וחוזר עליה מעורכי מלחמה עיי"ש:

ב ועיקר דיש בה ד' בתים ושי"ן. עי' בשפ"ח (לעיל ו' ע"א) לתוס' ד"ה אלו תפילין שבראש עיי"ש:

ג וכן בשימושא רבא דגאונים זה לשון השימושא רבה, וכדמתנ' להו, מתנח בדרעא, ומברך אקב"ו להניח תפילין, וחדר מתנח לדרישא, ומברך אקב"ו על מצות תפילין, וכדחליץ להו, חליץ לדרישא, והדר דרעא, סח בין ברכה לברכה, מברך שתים עכ"ל, שימושא רבה הוא סדר הלכות תפילין, הנמצאים על שם גאון ז"ל, ונקרא שימושא רבה, והרא"ש ז"ל בהלכות קטנות מהלכות תפילין מעתיקו עיי"ש:

ד דאין מעכבין זה את זה. ר"ל דהכי אית' (מנחות ל"ח ע"א) תפלה של יד אינה מעכבת את של ראש, ושל ראש אינה מעכבת את של יד:

ה וכן רבינו אלחנן בסדר תיקון תפלה וכו'. ענין סדר תיקון תפלה שכתב שם דין תפילין, וכעין בשפ"ח (לעיל ל"ז ע"א) לתוס' ד"ה הכוסס, אות ב' עיי"ש:

דף סא.

ע"א גמר' ואר"ה משום ר' מאיר לעולם יהיו דבריו של אדם "מועטין לפני הקב"ה וכו'. פי' מאמר זה, סמיכות הוא אדלעיל, מאחר שהכל לטובה, לכן ימעט אדם בדבריו, ולא ימהר להוציא דבר אפילו לפני "אלהים, דהיינו נגד מידת דין ופורעניותיו כי האלקים בשמים, והוא יודע מה טוב לך (מהרש"א). ובדיוק אמר "דבריו "של "אדם, לאפוקי דברי תורה ומצות, שהמרבה לספר מהם ה"ז משובח, וכעין (חולין פ"ט ע"א) האומנם אלם, שישים אדם עצמו כאלם, יכול אף לד"ת כן, ת"ל צדק תדברון עיי"ש:

מאי דכתיב וייצר ה' אלקים את האדם בשני יודי"ן. פי' ובבהמה (פסוק י"ט) לא כתיב "וייצר, בב' יודי"ן. וע' בסמיכות חכמים שפי', להא דכתיב בפ' בראשית, י"ט פעמים ה' אלקים עיי"ש:

אוי לי מיוצרי אוי לי מיצרי. עי' רש"י. ובדרך דרש י"ל הנה "אוי "לי "מיוצרי אם אלך אחר יצרי, אבל אף "אוי "לי "מיצרי כשאעשה עבירה ואלך אחר יצרי, וכעין דאית' בזוה"ק פ' תרומה דף קס"ג ע"א ד"ה ואת המשכן תעשה, וז"ל ודאי שבחא אית ליה (ליצה"ר) מכל סטרין חד דעבדת פקודא דמלכא וחד דגרמת לי' להוא ברא לכל ההוא טיבו לכל

(כדמנצח יתי' ולכך נברא) וכו' עיי"ש, הרי דיצה"ר הוא לטובת האדם, שיהי' כובש יצרו, ויקבל שכר. והיינו שתקנו להתפלל, ויהי רצון שתצלינו היום וכו' "משטן "המשחית:

דו. שנים (רש"י קדושין מ"א ע"א). פרצוף פי' גוף, וי"א פני אדם (ערוך), ובעירובין י"ח ע"א גרסינן דו פרצוף פנים היה לו לאדם הראשון עיי"ש:

ברא הקב"ה באדם הראשון שנאמר אחור וקדם צרתני. פי' דוד המלך אמר כן על בריאות אדם הראשון, דהא מזמור קל"ט, שכתוב שם פסוק זה, מתחיל למנצח "לדוד מזמור, הרי דדוד המלך אמרה, (ועי' רש"י ריש ס' תהלים שעשרה בני אדם אמרו ס' תהלים "אדם "הראשון וכו' עיי"ש). ואפשר לפי שדוד המלך חי ע' שנים שנתנ' לו מאדם הראשון, דלא היה לו מגרמי' כלום, לכן אמר הכי:

זנב. היה לו לאדם הראשון ונטלו ממנו וברא את חוה (רש"י עירובין י"ח):

אחור למעשה בראשית. כאן משמע דאדם היה סוף הבריאה, (ובאבות פ"ה מ"ו) אית' הא י' דברים נבראו בע"ש בין השמשות, ומשמע דבהן נשלמה הבריאה ודו"ק:

והתני' רבי אומר בגדולה מתחילין וכו' בתחלה נתקללה נחש וכו'. והא דהבי' להקשות מדברי רבי, ולא הביא מגופא דקרא, דמפורש דבתחלה נתקלל נחש, דכתיב (בראשית ג' י"ד) ויאמר י"א אל הנחש וגו', (ושם פסוק ט"ז) אל האשה אמר וגו', (ושם פסוק י"ז) ולאדם אמר וגו', די"ל דאין מוקדם ומאוחר בתורה (מהרש"א). וצ"ל דדבר זה נחשב לתרי ענייני, דהא בחד עניינ' מאי דמוקדם מוקדם (פסחים ו' ע"ב) ודו"ק. ואפשר מה"ט כתיב (בראשית ג' ט"ז) "אל האשה אמר וגו', ולא כתיב "ואל האשה, דלא יהי' נחשב לחד ענייני':

בגדולה מתחילין מגדול וכו'. י"ל הטעם משום דמדה טובה, צריך להיות גדולה וממהרת, ממדת פורעניות, ולגדול ודאי נותנין גדולה יותר מקטן:

בשלמ' למ"ד פרצוף היינו דכתיב ויסגור בשר תחתנה. פי' דלמ"ד "דצלע דכתיב בקרא, היינו פרצוף, וא"כ כבר היו ב' גופין, אלא שצלחם לשנים, כפרש"י ד"ה דו עיי"ש, ולעיל בשם הערוך בד"ה דו עיי"ש, (עי' תוספות ר"י חסיד), וא"כ לא היה צריך יותר אלא לסגור בשר תחתנה במקום שצלחם לשנים, אלא למ"ד זנב וכו', ומשני דלמ"ד זנב, ג"כ היה צריך לסגור בשר תחתנה במקום החתך דאדם הראשון:

אף אשה רחבה מלמטה. חלל בית הרחם שלה (רש"י עירובין י"ח):

נזדמנ' לו על הגשר יסלקנה לצדדין. פי' הגשר אינו רחב, וא"א שיעבור אדם לפני חבירו שוה בשוה, אלא צריך זה הרוצה לעבור לפני חבירו, לנטות עצמו, ולילך דרך צידו, והיינו יסלקנו לצדדין, שינטה עצמו ולילך לפניה, דרך צידו (מפרשים). ורמב"ם וש"ע לא כתבו

גשר, דז"ל מי שפגע אשה בשוק, אסור לו להלוך אחריה, אלא רץ ומסלק לצדדין או לאחריו (פכ"א מה' איסורי ביאה וש"ע א"הע כ"א) ודו"ק:

המרצה מעות לאשה מידו לידה וכו'. ענין מנין וחלוף מעות, נקרא "מרצה, שהמונ' או מחלף, זורק במרוצה המעות (ערוך). ואפשר היינו דנקט "המרצה "מעות וכו', ולא נקט נתינת שאר דבר, די"ל לרבותי' דידוע בריצות מעות, אדם נזהר שלא יטעה, ובפרט כשמונה במרוצה, וא"כ הסתכלותו באשה אינו בכל מחשבותיו, שהרי דעתו על מנין המעות, אפ"ה לא ינקה מדינה של גיהנם:

אפילו יש בידו תורה ומע"ט. בדיוק נקט "יש "בידו, ר"ל שעשה וקיים בפועל מה שלמד, נאה דורש ונאה מקיים, שראוי' לומר עליו יש בידו, וכעין שכתבתי מזה בשפ"ח (לעיל ה' ע"א) לגמר' ד"ה שתלמודו מתקיים בידו עיי"ש. וקמ"ל דאפילו זכות גדול כזה שיש "בידו ממש, לא מגין על עבירה שנעשה בידו, דזכות אבר עצמו לא מגין אפילו על עצמו: שנאמר יד ליד לא ינקה "רע לא ינקה מדינה של גיהנם. ר"ל רע דכתיב בהאי קרא (משלי י"א כ"א), היינו "גיהנם, כדאית' (נדרים כ"ב ע"א) ואין רעה אלא גיהנם. ונקט "מדינה "של "גיהנם, י"ל לפי שיש באים בגיהנם, אבל לא לדון שם, אלא להציל ולהוציא משם איזה קרוב או תלמיד, כפי' הצל"ח (לעיל ט"ו ע"ב) בענין מצננין לו גיהנם עיי"ש, לכן אמר כאן, דזה המרצה, לא ינקה, "מדינה דהיינו מפורעניות של גיהנם דייק':

אלא מעתה גבי אלקנה דכתיב וילך אלקנה אחרי אשתו וגבי אלישע דכתיב ויקם וילך אחרי' הכי נמי אחריה ממש אלא אחר דבריה וכו'. עיין תוס' ומהרש"ל ומהרש"א, ובנוסח הכתב יד גורס אלא מעתה גבי אלקנה דכתיב וילך אלקנה הרמתה על ביתו (שמואל א' ב' י"א), הכי נמי, והכתיב ויהי איש אחד מן הרמתים צופים שנתנבאו לישראל, אלא אחר דברי' וכו':

ותלכנה אחרי האיש ולא לפני האיש. ר"ל דהא בתורה מכלל לאו נשמע הן, ומכלל הן נשמע לאו (שמות כ' י"ב), וא"כ הוי כמפורש, ולא לפני האיש, והיינו דקאמר אפילו בר בי רב לא קרא:

ויושב בין "שני מפתחי לב. משמע דללב ב' מפתחות יש לו, ובדקדוקי סופרים בשם נוסח הכתב יד גרס, ויושב על "מפתחי לב, ועיי' רמב"ם פ"ו מה' שחיטה ה"ד, דללב הבהמה יש לו "חלל גדול לימין, וחלל "קטן לשמאל עיי"ש, אבל ביור"ד סי' מ' כתב הלב יש לו "ג' חללים וכו' עיי"ש, ולשון משמע קצת כנוסח הכתב יד, ועיין בתבואת שור סי מ', (ומבריית' ת"ר כליות יועצות וכו' קרקבן טוחן משמע דאין חילוק בזה בין אדם לבהמה) ודו"ק:

ושמואל אמר כמין חטה דומ' שנאמר לפתח חטאת רובץ. חטאת ל' חטה דרש לי' (רש"י), וי"ל שמואל לא פליג אדרב, אלא בהא דס"ל דיצ"הר דומה לחטה, אבל הא דיושב על מפתחי לב, מוד' לרב, ודרש תרתי מפסוק זה, חדא "לפתח, משמע דרובץ "לפתחי הלב, ותו "חטאת משמע "חטה:

כליות יועצות. הכליות על הכסלים הם הכליות יועצות, לכן נקרא מחשבה כסל (רש"י איוב ל"א כ"ה):

ולב מבין. להבחין בין טוב לרע, וזה שכתב המ"א סי' תר"ז סק"ג, וז"ל במדרש קהלת שיכה על הלב בשעת וידוי, ולומר אתה גרמת לי עיי"ש, וז"ל ס' בני יששכר מאמר חדש תשרי, שימני כחותם על לבך, מכאן רמז שמכין על הלב בשעת וידוי וכו' עיי"ש:

"**לשון** מחתך יפה גומר. ואפשר מה"ט "הדיבור, נקרא "שפה, ונקרא "לשון, ולא נקרא אחר מוציא "הגרון או "החיך או "השיניים:

ושט "מכניס "ומוציא כל מיני מאכל. בנוסח הכתב יד גרס, ושט "מכניס, ולא גרס "ומוציא. כל מיני מאכל שנקט, אף משקין בכלל:

דף ס"א ע"א רש"י ד"ה הכל לטובה וכו'. ואילו היה "חמור "נוער או "התרנגול "קורא היה הגייס בא וכו' עכ"ל, ר"ל דהא אלו דרכן בכך, דבמשמור' ראשונה "חמור "נוער (לעיל ג' ע"א), וכן התרנגול "קורא שבע קולות (פרק שירה):

רש"י ד"ה דו פרצופין. שני פרצופין בראו תחלה א' מלפניו וא' מלאחריו וצלחו לשנים ועשה מן האחד חוה עכ"ל, "וצלחו, פי' "בקיע לשנים, "ויבקע עצי עולה מתרגמינן "וצלח (ערוך). ומה שפרש"י "ועשה "מן "האחד יחוה, לשון זה ניח', אי פרצוף, פירושו פרצוף פנים בלבד, אבל מדברי רש"י כאן משמע, שני פרצופין גופי' ממש נבראו, וכדלקמן רש"י ד"ה למ"ד פרצוף, ומתחלתו היה מצד אחד זכר, ונקבה מצד אחר עיי"ש, א"כ מאי ועשה מן האחד חוה ודו"ק:

רש"י ד"ה נזדמנ' לו על הגשר. אשת איש וכו' עכ"ל, וכן לקמן ד"ה אחורי אשה בנהר, פרש"י אחורי אשת איש וכו' ומסתכל בה עכ"ל, ואע"ג דגם בחייבי לאוין, וכן בבתולה אסור להסתכל (רמב"ם מה' איסורי ביאה ה"ב וג'), י"ל דפי' בא"א משום דש"ס קאמר אין לו חלק לע"הב, ור"י עמדין פי' ה"ה בפנוי'. ועי' רש"י (שמות כ' י"ג) אין ניאוף אלא באשת איש עיי"ש, ובחייבי לאוין מכין אותו מכת מרדות (רמב"ם שם):

רש"י ד"ה יד ליד לא ינקה רע. אפילו כמשה רבינו (א) שקיבל תורה מימינו של הקב"ה לא ינקה רע (ב) וקרא באשה משתעי עכ"ל:

(**א**) שקיבל תורה מימינו של הקב"ה. דכתיב (דברים ל"ג ב') מימינו אש דת למו, והיינו שדרש "יד"ליד היינו כמו משה רבינו שקבל תורה "מיד הקב"ה "לידו (רש"י עירובין י"ח):

ב וקרא באשה משתעי. פי' לפי מדרש רז"ל כאן, קרא באשה משתעי, אבל לפי פשוטו לאו באשה משתעי, דז"ל פרש"י שם (משלי י"א כ"א) יד ליד, כלומר מיד הקב"ה לידו תבוא לו שכר פעולתו ולא ינקה מן הרע אשר עשה עכ"ל, ואפשר שפרש"י כאן משום דכתיב בתרי', נזם זהב באף חזיר אשה יפה וסרת טעם:

רש"י ד"ה עם הארץ. לא שמש תלמידי חכמים שלא למד "משנה זו ששנינו שלא יהלך אדם אחורי אשה וכו' עכ"ל, "פרש"י "משנה זו, אבל הוא ברייתי' ולא משנה. ועי' (לעיל מ"ז ע"ב) פרש"י ד"ה שלא שמש ת"ח הוא "הגמר' וכו' עיי"ש ודו"ק:

רש"י ד"ה והלב מבין. מה יש לו לעשות וכו' ומניין שהכליות יועצות שנאמר (תהלים ט"ז ז') אברך ה' אשר יעצני אף לילות יסרוני כליותי וכו' עכ"ל, ופי' במצודות כאשר הוא יעץ אותי, כן אף כליותי מיסרות ויועצות אותי על זה בלילות, שהוא עת אשר הלב פנוי ממחשבה וטרדות עכ"ל:

דף סא:

ע"ב גמר' לידע אינש בנפשי' וכו'. ובנוסח הכתב יד גרס ידע אינש בנפשי':

ת"ר פעם א' גזרו המלכות וכו'. מעשה זה היה בחרבן ביתר (הקבלה לראב"ד), וי"א אחר חרבן ביתר (מראה כהן):

אי אתה מתיירא מן המלכות. פי' בשביל עצמך, ובשביל כל קהלות הרבים הללו:

"**גב** הנהר. "שפת הנהר, ובנוסח הכתב יד שפת הנהר:

א"ל ר' עקיב' לפפוס מי הביאך לכאן. פי' הא אתה הוא שנזהרת בגזירת המלך, שהרי כך אמרת לי, אי אתה מתיירא מן המלכות, א"כ מי הביאך לכאן:

זמן ק"ש היה. לא נתברר אי של ק"ש דשחרית או דערבית היה:

א"ל "כל "ימי הייתי מצטער על מקר' זה וכו'. והא דאית' (פסחים מ"ט ע"ב) דא"ר עקיב' כשהייתי ע"ה, אמרתי מי יתן לי ת"ח, ואנשכנו כחמור עיי"ש, ואין ספק שבימים הללו לא ציער על מקר' זה, די"ל דימים שהיה ע"ה, לא היו חשובים בעיניו לכלום, ולא היו בכלל "כל "ימי. עי' פרש"י (לעיל ה' ע"ב) רש"י ד"ה סמוך למיטתו, פרש"י "הייתי "מצטער, הייתי נזהר עיי"ש, וכאן ליכ' לפרש כן:

היה מאריך באחד עד שיצתה נשמתו באחד יצתה בת קול ואמרה אשריך ר' עקיב' שיצאה נשמתך באחד. י"ל גדולה שבעבודת ה', הוא מסירת הנפש, שזה עדות שעובד

מאהבה, כדכתיב ואהבת את ה' וגו' בכל נפשך, ועלה קאמר ר' עקיב' כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה, אבל ר' עקיב' כשבאה לידו לקיימה, היה גם עבודה זו קטנה בעיניו, לפי גודל מצות אהבת ה', לכן "והיה "מקבל "עליו "עול "מלכות "שמים, שהוא פסוק שמע ישראל רק עד ה' אחד (כדלעיל י"ג ע"ב), "והיה "מאריך "באחד, ושם יצתה נשמתו, כאילו לא הגיע לואהבת, ועל זה יצתה "בת "קול "ואמרה, "אשריך "ר' "עקיב' "שיצאה "נשמתך "באחד דייק', שזכית למדרגה גדולה זו, שלא הגעת לפי דעתך לואהבת את ה"א, רק עד ה' אחד:

אמרו "מלאכי "השרת "לפני הקב"ה "זו "תורה וזו "שכרה וכו' א"ל יחלקם "בחיים. ויש לדקדק (במנחות כ"ט ע"ב) בענין שראה משה רבינו מיתת ר' עקיב', ואמר לפניו רבש"ע "זו "תורה "וזו שכרה, אא"ל ישתוק "כך "עלה "במחשבה "לפני עיי"ש, א"כ מאחר דשאלת "מלאכי "השרת עם שאלת "משה רבינו, שוה היה, למה לא היה תשובתם שוה, וי"ל דהתם במנחות שמעתי ג"כ בשם גדול א' לפרש, א"ל "שתוק "כך "עלה "במחשבה פי' "של ר' "עקיב' "לפני, ואין זה עונש לר' עקיב', אלא כל ימיו היה בעצמו מצטער על זה, מתי יבוא לידו לקיימ', לפי"ז י"ל דהכא ג"כ הכי פי', חלקם ובחיים, ר"ל ואין זה עונש לר' עקיב', אלא חלקם בחיים, ר"ל חלקם ומחשבתם של צדיקים בחייהם בעוה"ז כך הוא, דהא על זה מצערים, מתי לידי לקיימ', ומעתה למלאכי השרת דהכא, ולמשה רבינו התם במנחות, חדא תשובה היא, וכשם ששאלתם שוה, כך תשובתם שוה:

ר' יהוד' אומר בזמן שב"המק קיים אסור בזמן שאין ב"המק קיים מותר. ויש לדקדק דאית' (ביבמות ו' ע"ב) מורא ב"המק נוהג אף בזמן שאין ב"המק קיים, לפי שבקדשתו ואע"פ שהוא שמם, ולא יקל ראשו וכו' ולא יעשה קפנדריא (רמב"ם פ"ז מה' בית הבחירה ה"ז), ועיין בכסף משנה שציין "למגילה כ"ח וליבמות ו' עיי"ש, וא"כ לר' יהוד' דאיהו אמר בית הכנסת שחרב אין עושין קפנדריא וכו', שנאמר והשימותי את מקדשיכם, בקדושתן אף כשהן שוממין (מגילה כ"ח ע"א), וקיי"ל כותי' דכשם שנוהגין כבוד בבית הכנסת וב"המד בישובן, כך נוהגי' בהן כבוד בחורבנן (רמב"ם פי"א מה' תפלה הי"א), וא"כ יש לדקדק דר' יהוד' דהכא, אדר' יהוד' דהתם במס' מגילה, וכי קדושת ומורא בית הכנסת מבפנים, חמור מכנגד קדושת ומורא מקדש מבחוץ ודו"ק:

דף ס"א ע"ב רש"י ד"ה קרקבן. בעוף הוא המסס בבהמה עכ"ל, הנה ענין הבני מעיים, כאשר המה מונחי' בבהמה ובעוף כך הוא, בבהמה, "הושט הוא מחובר לכרס (שקורין פאנץ), וסוף הכרס בפנים עשוי כמין חדרים וקורין "בית הכוסות, ומחובר להמסס, והמסס מחובר "לקיבה (ועל שנתעכל המאכל קרוי המסס, וגם נקרא האצטומכא),

וקיבה "לדקין, והדקין שלסני' דיבי, וסניא דיבי "להדרי דכנתא, וסוף הוא מעי האחרון שהוא שוה בלא עיקום, וקרוי "חלחולת, דבק בין הירכיים, ומשם יוצא הריעי לחוץ, עד כאן בבהמה. ובעוף, "הושט הוא מחובר "לזפק, וזפק לקורקבן ואוזא שאין לה זפק, הושט מחובר לקורקבן, וקורקבן לדקין, וסוף מהדקין מחובר בפי הטבעת, ויוצא הריעי לחוץ (בית יצחק סי' מ"ו):

רש"י ד"ה נמוק והולך לו. מתנונת והולך לו ונמשך למיתה, לשון אחר נעור הישן הקיבה ונמצאו קיבה ואף נעורים שאינו ישן כלל וכו' עכ"ל, לשון אחר פי' היינו תנא אם שניהם ישנים או שניהם נעורים דתני' בגמר':

רש"י ד"ה לבי חלל בקרבי. יצ"הר הרי הוא כמת שיש בידי "לכופו עכ"ל, משמע שעדיין צריך לכופו, ואינו מת גמור, ואע"ג דל' הקרא לבי חלל בקרבי, משמע שנעשה חלל לגמרי, שאין צריך לכופו עוד כלל, די"ל דבצדיקים כך היא המדה, שאין יצ"הר פוסק מהם, אלא מחדש עליהם (סוכה נ"ב ע"ב) כעין שפרשו המפרשים והחיות דרצו ושוב (יחזקאל א' י"ד), ר"ל מידת החיים הוא היצ"הט, הוא רצו ושוב, כדי להרבות שכרן, כדאית' (באבות פ"ה) לפום צער' אגרא:

רש"י ד"ה לימין אביון להושיע משופטי נפשו. ש"מ יש לך אדם שיש לנפשו שני שופטים עכ"ל, ויש לרמז ג"כ במילת "אביון, שהרי אביון נקרא התאב לכל דבר (דברים ט"ו ד' רש"י), וכן זה "הבינוני, הוא תאב לכל היצרים ליצ"הר וליצ"ט, שזה וזה שופטו, והקב"ה מסייעו להושיע אותו משופטי נפשו:

רש"י ד"ה לא שבק מר "חיי לכל ברי'. אם אתה מן הבינונים אין לך "צדיק גמור בעולם עכ"ל, פי' דצדיקים נקראו חיים (לעיל י"ט ע"א), והיינו דפרש"י כאן "חיי, צדיק. א"נ משום דעלמא קיים על זכותי' דצדיק, וצדיק יסוד עולם (עיין חגיגה י"ב ע"ב), ואי ליכ' צדיק, לא מקיים עלמא, והיינו דקאמר לא שבק מר חיי לכל ברי':

רש"י ד"ה לרשיעי גמורי. הע"הז שאין להם בע"הב כלום וצריכין ליטול שכרן כאן וכו' עכ"ל, כעין (דברים ז' י') ומשלם לשנאיו אל פניו להאבידו ולא יאחר לשנאו אל פניו ישלם לו, עיי"ש רש"י:

רש"י ד"ה מן הצופים. מקום (שם כפר) שיכולין לראות משם הר הבית ומשם והלאה אין יכולין לראותו עכ"ל, עיין לעיל מ"ט ע"ב רש"י ותוס' ד"ה אם:

רש"י ד"ה ובזמן שהשכינה שורה. שב"המק קיים עכ"ל, פי' כן משום דהא אפילו בחורבנה לא זזה שכינה מהכותל מערבי, כדאית' במדרש רבה (שיר השירים ב') "הנה "זה "עומד "אחר "כתלינו, אחר כותל מערבי של ב"המק, למה שנשבע לו הקב"ה, שאינו

חרב לעולם, ושער הכהן ושער חולדה לא חרבו לעולם, עד שיחדשם הקב"ה וכו' עיי"ש. והש"ס דנקט בזמן שהשכינה שורה, י"ל משום דאף ששכינה שורה אחר כותל מערבי, אבל לא בשער המזרח, ובמשנה דהכא כנגד שער המזרח תנן:

רש"י ד"ה הנפנה ביהודה צפון וכו'. אחריו למזרח וכו' מפני שירושלים בארץ יהוד' היא בצפונה ארץ הגליל של ארץ יהוד' בגבול שבין יהוד' לבנימין ויש מארץ יהוד' הימנ' למערב עד סוף ארץ ישראל והימנ' למערב עד סוף א"י שארץ יהוד' על פני כל אורך א"י היא ממזרח למערב כרצוע' ארוכה וקצרה וכו' עכ"ל, ועי' (יהושע ט"ו ד' ה') ושם מפורש דגבול יהוד' מחזיק כל ארכה של א"י מהמזרח למערב, ורחבו של גבול יהוד', אינו אלא כנגד ים המלח עיי"ש, והיינו שפרש"י כרצועה ארוכה "וקצרה, ולכן הוספתי על הציור של מהרש"א עיי"ש:

תוס' ד"ה ר' עקיב' אוסר בכ"מ. מזרח אחוריו ופניו למערב ומסקינן אפי' בח"ל ומפרש בירושלמי בלבד שאין שם כותל עכ"ל, דגרסינן בירושלמי סוף פרק ט' פיסקא לא יקל אדם ראשו כנגד שער המזרח וכו', תני ואז המטיל מים הרי זה הופך פניו כלפי צפון, המיסך את רגליו הרי זה הופך פניו כלפי דרום, א"ר יוסי בי רבי בון הדא דאמר מתניתא מן הצופים ולפנים ר' עקיב' אומר בכל מקום, ובלבד במקום שאין שם כותל, תני המיסך את רגליו לא יתן פניו למזרח ואחוריו למערב אלא לצדדין, ר' יהוד' אומר בשעת המקדש, ר' יוסי אומר מן הצופים ולפנים, ר' עקיב' אומר בכל מקום (ב) ובלבד במקום שאין בו כותל:

פי' פני משה:

תני המטיל מים וכו'. כלומר אפילו לצד צפון שביהוד' ומפני שירושלים בצפונה של ארץ יהוד' היא הילכך במטיל מים לא חששו להפוך פניו לצד צפון אבל המיסך את רגליו לא יגלה עצמו נגד צפון שהיא נגד ירושלים אלא הופך פניו שיהי' פירועו נגד דרום:

הדא דאמר מתנית'. הא דשנינו בהך ברייתי' היינו דוק' אם מן הצופין ולפנים והוא מקום שיכולין לראות משם הר הבית:

תני. אידך המיסך את רגליו ביהוד':

אלא לצדדין. צפון ודרום:

בשעת המקדש. שנו:

(**א**) המטיל מים ה"ז הופך פניו כלפי צפון. כלומר דמותר להפוך פניו אפי' לצפון, אבל במיסך רגליו הרי זה הופך פניו כלפי דרום, פי' שחייב ע"כ להפוך לדרום. ומשום במיסך

רגליו, שמגלה מאחוריו טפח, מאיס טפי, לכן יהי' לצפון ופניו לדרום דוק', משא"כ במטיל מים (בעל ס' חרדים):

ב ובלבד במקום שאין שם כותל. ועי' בשפ"ח (לעיל ה' ע"א) לגמר' ד"ה כל. ואע"ג דמלא כל הארץ כבודו, עי' מענין זה תפארת ישראל בב"ב פ"ב מ"ט:

דף סב.

ע"א גמר' שאין נפרעין מעומד. פי' שאין מגלין מעומד, והטעם משום צניעות, עי' בשפ"ח לקמן לרש"י ד"ה כדרך. וז"ל באר היטב ס"ג סק"ד בשם ספרי פ' כי תצא, אין "מפנין מעומד עיי"ש:

א"ל בן עזאי לר' עקיב' עד כאן העזת פניך ברבך. ואין לדקדק לקמן בתני' בן עזאי אומר פ"א נכנסתי אחר ר' עקיב', א"כ תקשה איהו לנפשי', האיך עשה הוא כן לרבו, די"ל דמעשה דבן עזאי דלקמן היה אח"כ ששמע מר' עקיב' רבו כן, ואי גרסינן לקמן "תני' "אידך, דפליג ברייתי' דלקמן, דלא ר' עקיב' היה, אלא בן עזאי, ורק חד מעשה היה ניח':

העזת פניך ברבך:

משמע דר' יהושע היה רבו של ר' עקיב', וכן (בר"ה כ"ה ע"א) א"ל ר' עקיב' לר' יהושע רבי תרשיני לומר לפניך דבר א' שלמדתני וכו', וכן בסדר הקבלה להראב"ד, מנה ר' יהושע בדור ראשון אחר חרבן, ור' עקיב' לדור שני אחר החרבן עיי"ש, אבל עיין (לעיל כ"ז ע"ב ועירובין כ"א ע"ב) כשהיה ר' עקיב' חבוש בבית האסורין, והיה אז זקן בן ק"כ שנה, והיה ר' יהושע משרתו עיי"ש ודו"ק ל' **א"ל** תורה היא וללמוד אני צריך. פי' דתורה גופא, ציוה בענין זה על דרכי צניעות, כדכתיב (דברים כ"ג י"ג י"ד) ויד תהיה לך מחוץ למחנה ויצאת שמה חוץ וגו', א"כ מאחר דתורה היא, לכן ללמוד אני צריך:

פומי' דאבא. (בחגיגה ה' ע"ב) גרסינן פומי' "דרב, ועיין בשפ"ח לרש"י לעיל מ"ז ע"א ד"ה אלו:

פוק דלאו "אורח "ארעא א"ל תורה היא וללמוד אני צריך. פי' דאם אין תורה איך דרך ארץ (פ"א פ"ג מי"ז), והיינו דהשיב ר' כהנא תורה היא וכו':

כתנאי. דרבה ב"ב חנה כר' אליעזר, ורבא כר' יהושע, ור' נחמן בר יצחק כר' עקיב', ור"ש בן לקיש דאמר מפני שקושר בה תפילין, ג"כ כר' יהושע, דאמר מפני שכותב בה, דהא דקשירה וכתיב' בימין ילפינן (מנחות ל"ז ע"א) מדכתיב וקשרתם וכתבתם:

מפני שכותב בה. ס"ת ותפילין ומזוזות (אור"ח ל"ג ס"ה ויור"ד רא"ע ס"ז):

כי הוה עיילי בי' בי תרי אפי' בימא מחזקי. והנה לפי מה דאית' (לעיל מ"ג ע"ב) שנים נראה ואינו מזיק עיי"ש, א"כ רבותי' דאפילו תרי מחזקי, וא"כ הל"ל כי הוה עיילי בי'

אפילו בי תרי וכו', וראי' לדברי דגבי ר' אמי ור' אסי נקט הוה עיילו בי' חד חד לחודי' ולא מתזקי (ועיין קידושין כ"ט ע"ב) ודו"ק:

אביי מרביא לי' אמרא וכו'. משמע דכל בעל חי הוה כתרי לענין שנראה ואינו מזיק. וקפריך ולרבי' לי' גדיא, והנה נכון לידע מאי נפק' מינ', אי אמרי, אי גדיי, עד שהש"ס פריך לי' ודו"ק. ומה שמסיק הש"ס גבי רבא דאשתו הוה מנח לי' ידא אריש, מסתבר דעשת' כן דוק' בימי טהרתה:

אין חבירו רואה את פירועו. מקום גילוי שלו ואע"ג ששומע מתעטש (ט"ז ס"ג), ולפי"ז לאיסי בן נתן באחורי הגדר שצריך להתרחק יותר מבקעה, י"ל הטעם שבקעה היינו שדה שאין מצוין בני אדם כ"כ, לכן א"צ להרחיק כ"כ (עטרת זקנים ס"ג):

אין קורין צנוע אלא למי שצנוע בבית הכסא. ר"ל אין קורין צנוע גמור, אבל ודאי איכ' נמי צנוע, בשאר מילי דדרך ארץ (מפרשים):

ור"נ מאי נפק' לי' מיני'. פי' אם הוסיף בשעת ההספד, הא מותר להוסיף (יור"ד סי' שד"ם), ומשני משום דתני' כשם שנפרעין וכו', ר"ל דבר מועט לבד מותר להוסיף (עיי"ש בט"ז הטעם):

ומן העונין אחריהן. פי' העונין אמן (מפרשים). א"נ עונין אחריהן, היינו העומדים שם ושומעי' ההספד המעורר אותן, ועונין בבכי' ובקול, ולפי שגם ר"נ היה מן העונין, לכן אמר לספדנא כך, שלא יענש (ועי' מ"ק כ"ח ע"ב איזהו עינוי שכולן עונות כאחת עיי"ש):

רבא בימא הוה אזיל עד מיל. ובטוח שאין חבירו ראהו אפילו לדידיה. ויש גורסין רב במקום רבא:

לעולם ינהג אדם שחרית קודם היום וכו' שלא יהי' צריך להתרחק. הנה בשחרית איכ' עוד טעם משום גוף נקי לתפלה (כדלעיל ט"ו ע"א) הרוצה לקבל עול מ"ש שלמה יפנה ויטול ידיו ויניח תפילין וכו', ואפשר לרמז זה, כתב כן רמ"א אור"ח ס"ב ס"ו עיי"ש ודו"ק:

באסכמיא. שפאניען בלע"ז (תפארת ישראל בב"ב פ"ג):

דף ס"ב ע"א רש"י ד"ה אחר ר' יהושע וכו'. וביהוד' הוה עכ"ל, פי' בארץ יהוד' הוה האי עובד', דהא בגליל, צפון ודרום אסור, ואע"ג דר' עקיב' אוסר בכ"מ מזרח ומערב, אפילו בח"ל, מ"מ פרש"י שפיר, דהא ר' יהוש' ור' עקיב' בארץ ישראל היו:

רש"י ד"ה שריף. הומי"ר בלע"ז עכ"ל, והוא ענין גמיעה (ערוך), ועי' בשפ"ח (לעיל מ"ד ע"א) לרש"י ד"ה שריף:

רש"י ד"ה שקרובה לפה. רגילין להושיטה לפה עכ"ל, ר"ל עם האוכל, והיינו כתנאי לקמן, דרבה ב"ב חנה דהכא, כר"א לקמן:

רש"י ד"ה טעמי תורה. (א) נגינות טעמי מקרא של תנ"ך בין בניקוד של ספר (ב) בין בהגבהת קול ובצלצול נעימות הנגינה של פשטא ודרגא (ג) ושופר מהפך מוליך ידו לפי טעם הנגינה וכו' עכ"ל:

(**א**) נגינות טעמי מקרא וכו'. ידוע המילות הנכתבות, הם מד' דברים, א' "הכתיבה היא האות עצמו, ב' "התגין כמו למה נקט על איו שבאליו, ג' "הנקודה, ד' "הטעמים הם הנגינות. והנה בספר תורה הכתובה על הקלף, יש לך שנים מהם, הכתיבה היינו האות, "והתגין, אבל הנקודה והטעמים ליכא (הקדמ' מהגאון בעל נוד' ביהוד' על חומש דפוס פראג שנת תק"מ). ועיי' מגילה ג' ע"ב פירש"י ד"ה פסקי טעמים, הנגינו' קרויין טעמים עיי"ש:

ב בין בהגבהת קול. ר"ל ובשעת הגבהת קול הוא מוליך ידו לפי טעם הנגינה. "ובצלצול, והיינו שם של כלי שיר, ונעשה משני גלילי נחשת ומכין זה את זה (ערוך):

ג ושופר מהפך. ראיתי כמה חלופי נוסחאות של הנגינות, לפי סדר האשכנזים, ולא מצאתי באחד מהם שופר מהפך:

רש"י ד"ה מן הנחשים וכו' ואין "הנחשים "מרגישים "להתקנאות"בו וכו' עכ"ל, משמע דנחשים מרגישי' להתקנאות אפילו בז"הז, ועי' (בראשית ג' א') ודו"ק:

רש"י ד"ה חלומותיו מיושבין עליו. שאין המזיקין מבהילין אותו עכ"ל, לכאור' זה הוא בכלל השלשה, שאמר הת"ק, שניצול מן המזיקין, וא"כ היש אומרים מה הוסיפו, ואפשר היינו שפרש"י בדבור הקודם, אף המזיקין חסים עליו, פי' חסים עליו רק "מלהזיקו, אבל מבהילין אותו בחלומותיו, ושפיר שמוסיפין היש אומרים. והכא משמע דמזיקין יש להם יד בחלומו של אדם, והיינו דאית' (לעיל נ"ה ע"ב) לא קשי' כאן ע"י מלאך כאן ע"י שד עיי"ש:

רש"י ד"ה שעיר. שד של בית הכסא דומה לשעיר ועליהם נאמר (ישעי' י"ג) ושעירים ירקדו שם עכ"ל, וכן נאמר פסוק זה על ביתו של נבוכדנצר הרשע, דאית' (שבת קמ"ט ע"ב) אסור לעמוד בביתו של נבוכדנצר הרשע, דכתיב ושעירים ירקדו שם, ושעירים היינו שדים ומזיקין, ופרש"י כשהבריות עומדים שם, מזיקים מסת לקים, לפיכך אסור לעמוד עיי"ש ודו"ק:

רש"י ד"ה יוצאים מפתח בית הבד. משמרי טהרות של שמן בית הבד אם הוצרכו לפנות וכו' אלמא נפני' לאחורי הגדר מיד עכ"ל, הנה רש"י פי' שהשומרים רוצין לצאת, והחשש הוא שמא בתוך כך יכנס ע"ה, אבל המפרשים וכן הרא"ש שם (בטהרות פ"י מ"ג) פי', שהעמי הארץ רוצין לצאת, והחשש הוא שמא במקום שיצאו לשם נטמאו עיי"ש. ומה

שפרש"י "אלמא "נפנין "לאחורי "הגדר "מיד, ואע"ג דבמשנה דטהרות, לא תני' בפירש "מיד, י"ל מדלא משני הש"ס, מאי ונפנין לאחורי הגדר דקתני כ"ז שמתעטש ואין חבירו שומע, ש"מ דנפנין לאחורי הגדר מיד קאמר:

רש"י ד"ה כדרך שנפנה ביום. לענין פרוע טפח וטפחיים וכו' כדאמרינן לעיל כ"ג עכ"ל, ר"ל לגלות מלאחריו טפח, ולפניו טפחיים, ואשה מאחורי' טפח ולפני' ולא כלום עיי"ש. ומה שפרש"י "ומיושב "כדאמרינן "לעיל ר"ל ולמדתי שאין נפרעין מעומד אלא מיושב. ובש"ע ס"ג כתב יהי' צנוע בבית הכסא שלא יגלה בבגדיו עד שישב, א"כ מוכח שאין נפרעין, דקאמר, פי' שאין מגלין:

רש"י ד"ה משמש. בצרור או בקיסם לפתוח נקבים וכו' עכ"ל, פי' הנצרך לפנות, ואינו יכול לפנות, משמש בצרור או בקיסם לפתוח הנקב. ומה שפרש"י ל' ראשון הגון דא"כ ל"ל משום כשפים וכו', ויש ליישב קצת ל' שני, דנקט משום כשפים, לפי דחמור סכנת' אפילו מאיסור', ועוד דלפ' ראשון הוה רק במי שאין יכול לפנות, וטפי מסתבר, דבן עזאי לכ"ע אמר למילת', כעין השכם וצא, דלכל אדם נאמר:

דף סב:

ע"ב גמר' חוץ מן הקרקע. מפני הצינה, והא (דפ"ו דאבות) על הארץ תישן, היינו לאפוקי מטה כבודה, מ"מ לא ישכב ערום, גופו נוגע בקרקע (ר"י עמדין):

בר קפרא הוה מזבן וכו'. ר"ל בר קפרא אמר הוה ממעט בדיבור כאילו הות מזבן מילי בדינר', וכעין (מגילה י"ח ע"א) מלה בסלע משתוקה בתרין. בר מזבין תאני. פי' מי הוא שרוצה למכור תאנים:

דילמא יתבי נשי ולא אורח ארעא לאסתכולי בהו. הנה הסתכלות בנשי, איסור נמי יש בדבר, ולאו משום אורח ארעא בלבד איכ', ובנוסח הכתב יד גרס, דילמא יתבי "בי "אינשי דלאו אורח ארעא לאסתכולי בהו:

עד השת' לא עיילית לשעיר וגמרת לך מילי דשעיר. היינו ארץ ישראל ונקרא שעיר, ע"ש שישב שם שעיר זה אדום, ולא היו צנועין בבית הכסא כמו הבבליים ופרסיים (לעיל ח' ע"ב), א"נ שעיר היינו ישמעאלים, שמושלים בא"י, ואמרינן בקידושין פ"ד, הראיני ישמעאלים, א"ל דומין לשעירים שבבית הכסא (בהגהת הגאונים):

ההוא פרסאי. ויש גורסין ארומאי, שלא היו צנועין בב"הכ, משא"כ פרסאי כדלעיל ח' ע"ב (מפרשים):

אתא דרקונא ושמטי' לכרכשי'. וכעין זה גיטין נ"ז ע"א) ושם גרסינן ונח נפשי' עיי"ש, ומסתמ' גם כאן בההוא פרסאי הכי הוה, וכאן במה שחטא נענש. ועיין (חולין נ' ע"א) חלחולת שניקבה כשרה וכמה וכו' עיי"ש:

קרי עליה ר' אלעזר ואתן אדם תחתיך א"ת אדם אלא אדום. "ר' אלעזר, בגמטרי' תק"ח, כמנין, "ואתן "אדום:

ואמר וכו'. בענין כשיצא שאול מן המערה שנכנס בו לפנות, שהיה בידו של דוד להרוג את שאול, ולא הרגו, אלא כרת לו כנף מעילו, שם כתיב (ש"א כ"ד י"א) ויאמר דוד אל שאול הנה היום הזה ראו עיניך את אשר נתנו ה' היום בידי במערה ואמר להרגך ותחס עליך ואומר לא אשלח ידי באדני כי משיח ה' הוא:

אלא צניעות שהיתה בך. פי' דמי שהוא צנוע בבית הכסא, הוא צנוע גמור (כדלעיל ע"א):

צניעות שהיתה בך וכו' ומאי היא דכתיב ויבא וגו'. והנה (במגילה י"ג ע"ב) אית' ומה צניעות היתה בשאול, דכתיב ואת דבר המלוכה לא הגיד לו אשר אמר שמואל וכו' עיי"ש, וי"ל הא והא הוה בי':

המשחית בעם רב וכו' טול לי רב שבהם שיש בו ליפרע כמה חובות. ועי' (שמות י"ט כ"א) ונפל ממנו רב, פרש"י בשם מכילתא כל מה שיפול מהם, ואפילו הוא יחידי, חשוב לפני רב עיי"ש, וכאן לא דרשינן הכי ודו"ק:

א"ל הקב"ה למלאך. נקט הש"ס סתם מלאך, כלישנ' דקרא שם, אבל בתרגום רב יוסף שם (ד"ה א' כ"א ט"ו) ושדר מימר' דה' מלאכא דמותא וכו', ואמר למלאכא מחבלא מיסתיך וכו' עיי"ש:

שיש בו ליפרע מהם כמה חובות, כעין דכתיב מחץ ראש על ארץ רבה (תהלים ק"י), פי' מחץ ראש וגדול, שמכפר על ארץ רבה, וכמשנה (גיטין פ"ה משנה א') הניזקין שמין להם "בעידיות (מעגלי צדק ומהר"ם ט"ב):

ובהשחית ראה ה' וינחם. דייק' ראה "ה', ששם זה הוא רחמים, וינחם:

ומסתבר כמ"ד ב"המק ראה שנאמר אשר יאמר היום בהר ה' יראה. ופרש"י שם בחומש, ה' יראה עקידה זו לסלוח לישראל בכל שנה, ולהצילם מן הפורעניות, כדי שיאמר היום בכל הדורות הבאים, בהר ה' יראה אפרו של יצחק צבור, ועומד לכפרה עיי"ש:

אמר רבא קפנדרי' כשמה ור' חנא אמר כמאן דאמר אינש אדמקיפנא וכו'. ר' חנא לא פליג, אלא קמפרש מילת' דרבא, דאמר קפנדרי' שמה והוא ל' יון, א"ר חנא כמאן דאמר אינש אדמקיפנא וכו' (מפרשים):

א"ר נחמן הנכנס לב"הכ וכו' ר' אבהו אמר אם היה שביל מעיקרא מותר. ר' אבהו לא פליג, אלא מילת' באפי נפשי' היא, וכאילו גרסינן א"ר אבהו אם הי' שביל מעיקר' מותר: **הנכנס** לב"הכנ להתפלל מותר לעשותו קפנדרי' שנאמר ובבא וגו'. ברי"ף ובטור (סי' קנ"א) כתב "מצוה לעשותו קפנדרי' (ועיין מ"א קנ"א סק"ז), וכן הוא בנוסח הכתב יד מצוה לעשותו וכו', ולפי גירס' זו מיושב, הא דקשה לכאור' מאחר שאית' לעיל, הנכנס לב"הכנ ע"מ שלא לעשותו קפנדרי', מותר לעשותו קפנדרי', א"כ כל שכן כשנכנס להתפלל, ודאי מותר לעשותו קפנדרי', ומאי קמ"ל, לכן אי גרסינן מצוה לעשותו, טובא קמ"ל. וראי' דמצוה קאמר, משמע ג"כ ממה שפירש"י שם (ביחזקאל מ"ו ט') ובבוא עם הארץ לפני ה' במועדים הבא דרך שער צפון להשתחות יצא דרך שער נגב וגו' לא ישוב דרך שער אשר בא בו כי נכחו יצאו, ופרש"י כי נכחו יצאו, מצוה עליהם שיתראו בתוך עזרה יפה עיי"ש:

הרוקק בהר הבית בזמן הזה כאילו רוקק בבת עינו שנאמר והיה עיני ולבי שם כל הימים. משמע דפסוק זה לא על הבנין "בית עצמו בלבד נאמר, אלא על כל "הר "הבית. בת עינו, כל' כאישון בת עין (תהלים י"ז ח') ופי' מצודות השחור שבעין נקרא אישון, על שנראה בו צורת איש קטן, והנו"ן יורה על קוטן הדבר, ושם העצם היא בת עין, והוא גלגל העין, ומשם בא האור, וכפל הדבר בשמות נרדפים, וכמו אדמת עפר (דניאל י"ב):

מאי היא. היכא יליף תנא רקיקה ממנעל:

אמרה תורה של נעליך וגו'. (שמות ג' ה', יהושע ה' ט"ו) ומפסוק דיהושע הק"וח עדיף טפי עיי"ש:

ר' יוסי בר' יהוד' אומר אינו "צריך הרי הוא אומר וכו' והלא דברים ק"וח וכו'. לכאור' (לעיל מ"ח ע"ב) אינו צריך הרי הוא אומר, פרש"י אינו צריך לק"וח זה וכו' עיי"ש שדרש בלא ק"וח, אבל כאן יש לדקדק מאי מוסיף ר"י בר יהוד', הא איהו ג"כ רק מק"וח דרש, כמו ת"ק, וי"ל דר"י בר' יהוד' מוסיף טובא, שהוא יליף לי' משלש ק"וח, א', ומה שק שאינו מאוס, ב', ורק לפני, וג', ב'וד, כך, א', רקיקה שהיא מאוסה, ב', לפני, בפ"ה דגושה, שהוא לשון פנים משמע, דהא על כל הר הבית כתיב, והיה עיני ולבי שם כל הימים, ג' מלך מלכי המלכים הקב"ה, לא כ"ש:

ומה שק שאינו מאוסה. לפני (צ"ל ולפני) ב"וד כך, רקיקה שהיא מאוסה, לפני (צ"ל ולפני) ממ"המ הקב"ה לא כ"ש (מצאתי):

דף ס"ב ע"ב רש"י ד"ה כאסטמא לפרזלא. אצייי"ר (בלע"ז שטאהל) שמועיל לברזל וכו' עכ"ל, פי' שמצפין בהן הקרדומות, וכל כלי ברזל, שיהי' חד וחזק (ערוך):

רש"י ד"ה אדכפנת אכול. שאם תשהה תעבור ממך תאות המאכל ואין המאכל מועיל עכ"ל, אפשר דר"ל ואין המאכל מועיל כל צרכו:
רש"י ד"ה עד דרתחא קדרך שפוך. קודם שתצטנן וכו' כשאתה צריך לנקביך שפוך ואל תשהה אותם עכ"ל, אע"ג דאיסור נמי יש בדבר, שהרי עובר על בל תשקצו (מכות ט"ז), י"ל מ"מ מזהיר נמי מצד סכנה, משום דחמיר' סכנת' מאיסור'. ולפי דשמואל הזהיר רק על יציאה דשחרית, לכן הוסיף בר קפרא להזהיר ביציאה דכולי יומא:
רש"י ד"ה וגמרת לך מילי דשעיר. שאינך צנוע עכ"ל, דלא היה לו לדבר, אלא לנחור כנגדו (מפרשים). נחר פרש"י טושי"ר (בלע"ז הוסטען):
רש"י ד"ה לאו הכי תנן. (בתמיד כ"ו ע"א) מדור' היתה שם בעזרה וכו' להתחמם שם הכהנים המסיכים רגליהם וכו' עכ"ל, ר"ל להתחמם כנגד המדורה, מצינת הטבילה. ומה שפרש"י בעזרה, עיי"ש במס' תמיד דתנן במחילה "שתחת העזרה עיי"ש ודו"ק (מפרשים):
רש"י ד"ה שמנוי' לכרכשי'. חלחולת שהרעי יוצא בו שקורין טבחיא עכ"ל, ועי' בשפ"ח (לעיל ס"א ע"ב) לרש"י ד"ה קרקבן:
רש"י ד"ה ואמר להרגך ותחס עליך וכו' ואמר להרגך הקב"ה התיר לי להרגך עכ"ל, ויש לדקדק בפרש"י הקב"ה "התיר "לי, דמשמע דרק בדעתי' של נרדף תלוי, והא חיוב איכ' (בש"ע ח"מ סי' תכ"ה ס"א). והטעם שלא קיים דוד המלך הבא להרגך, תירץ ר"י עמדין ז"ל, לפי שדוד נמשח כבר למלך ע"י נביא, והיה בטוח שתתקיים מלכותו, ע"כ. ואפשר שמרומז כן בלישנ' דקרא (שם ש"א כ"ד י"א) "ואמר "להרגך "ותחס "עליך, והטעם שחסתי עליך, לפי "ואומר "לח "אשלח "ידי "באדני "כי "משיח "ה' "הוא, והך כי משיח ה' היא קאי אעצמו, והי' בטוח שתתקיים מלכותו **רש"י** ד"ה ובהשחית ראה ה' וינחם. מקרא הוא באותה פרשה בדברי הימים עכ"ל, בענין זה כשמנה דוד את מנין ישראל, ונפלו מישראל ע' אלף איש, שם כתיב לישנ' דקרא (ד"ה א' כ"א ט"ו) וישלח האלקים מלאך לירושלים להשחיתה וכהשחית ראה ה' וינחם על הרעה ויאמר למלאך המשחית רב עתה הרף ידך ומלאך ה' עומד עם גורן ארנן היבוסי (ועיין שמואל ב' כ"ד ט"ז):
רש"י ד"ה כסף כפורים ראה. שנתן במנין ראשון של ישראל למשכן והוא כפר על מנין זה שהרי לזכרון נתן כדכתיב (שמות ל' ט"ז) ולקחת את כסף הכפורים מאת בני ישראל ונתת אותו על עבודת אוהל מועד והיה לבני ישראל לזכרון לפני ד' לכפר על נפשותיכם,

ועכשיו הוצרכה כפרתו עכ"ל, מה שפרש"י שנתן במנין ראשון של ישראל למשכן, מבואר ברמב"ן (שם ל' י"ב) תחילת הפרשה עיי"ש:

רש"י ד"ה מעיקרא. קודם שנבנ' עליו בית הכנסת עכ"ל, משמע אפילו היה שם שביל לפני שנים הרבה, עד שאין בדור הזה מי שזוכר זמן שהיה כאן שביל, אפ"ה מותר. ואף על גב דאית' שאיסור קפנדרי', הוא, לפי שאסור ליכנס בה אלא לדבר מצוה (רמב"ם ומ"א), אפילו הכי מהני כשהיה שביל מעיקר' ודו"ק. קפנדרי', טרייי"א (קווערגאנג):

רש"י ד"ה אדיליף ממנעל לילף מקפנדרי' לאיסור' וכו' עכ"ל, ר"ל דהא לקולא ולחומר' לחומרא מקשינן (פסחים מ"ג ע"ב תוס' ד"ה ס"ד):

דף סג.

ע"א גמר' אלא אמר רבא כי ביתו וכו'. ואע"ג דלב"הכנ ולב"המד קדושה יש לו, והאיך קאמר כי ביתו, י"ל רבא לשטתי' דאמר (מגילה כ"ח ע"ב), חכמים ותלמידיהם מותרין, לאכול בב"הכנ ובב"המד, דהוי ביתא דרבנן עיי"ש ברמב"ם:

אקפנדרי' קפיד איניש ארקיקה לא קפדי. והא דאית' דריסת הרגל לא קפדי אינשי (נדרים ח' ע"א), י"ל היינו דריסת הרגל שהיא הולך לפי שעה ובחצירו, משא"כ לעשות קפנדרי' דהיינו קיצור דרך, ודאי קפדי אינשי. והא דאית' ארקיקה לא קפדי ואע"ג דאיכ' אינשי דקפדי בבית ארקיקה, י"ל מיעוט' דמיעוט' הוא:

וכל כך למה וכו'. על משנתינו כאן לא שייך לשון זה, וכל כך למה, אלא לפי שהתם (בתענית ט"ז ע"ב) הכי אית', נקט לה הש"ס ג"כ הכא, דגרסינן התם במקדש היו אומרי' ברוך ה' אלקי ישראל מן העולם ועד העולם, ברוך גואל ישראל ולא היו עונין אחריו אמן, וכל כך למה, לפי שאין עונין אמן במקדש וכ"ו (מלא הרועים):

וכ"ת בועז מדעתי' דנפשי' קאמר. ואע"ג אי אסור לשאול בשם, א"כ יש בזה משום הזכרה לבטלה, והאיך שייך לומר על בועז מדעתי' עבד, ואפשר דרש"י רמז על זה בד"ה ת"ש אל תבוז את בועז לומר מדעתי' עשה עיי"ש. והש"ס דקמתרץ ת"ש ה' עמך גבור החיל, ה"ה דהוי מצי לתרץ, ת"ש אל תבוז כי זקנה אמך וכפרש"י:

תני' "הלל "הזקן אומר בשעת המכנסי' פזר וכו'. ונקרא ג"כ הלל הבבלי, כי היה מיוחסי בבל (קידושין ס"א ע"א, פסחים ס"ו ע"א, סוכה כ' ע"א), ונקרא ג"כ הלל הזקן, עיין (שביעית פ"י מ"ג, ותוספתא נגעים סוף פ"א), ועיין מס' סופרים פט"ז ה"ט, והוא היה אבי אביו של רבן גמליאל הזקן (מצאתי). וי"ל דהלל לשיטתי' אמר כאן, דאית' (אבות פ"ב מ"ה) הלל אומר במקום שאין אנשים השתדל להיות איש. ולפי"ז ראי' לדברי התוס'

יו"ט שם, דהלל הזקן הי' בעל המאמר שם, ולא כיש אומרים, דהלל דשם, בן בנו של רבי היה עיי"ש:

דרש בר קפרא זלת קבץ וקנה וכו'. י"ל לפי שאמר לעיל מיניה, דברי הלל הזקן, בדור שתורה אינה חביבה כנס, לכן נקט מיד בתר הכי, דרש בר קפרא שבזמן שהתורה זילת קבוץ וקנה, ר"ל הזהיר שאתה לעצמך תוסיף ותרבה לקבץ וקנה וכו':

באתר דלית גבר תמן הוה גבר. בדרך דרש י"ל דכל מעשיו יעשה לשמה וכונת הלב בלתי לה' לבדו, ולב הוא אתר, דלית גבר שלט, ותמן הוי גבר:

איזהו פרשה קטנה וכו'. כאן מוכח דאף פסוק אחד נקרא פרשה, ואפילו הוא פסוק בכתובים:

אומנות נקי' וקלה. פי' נקי' מגזל, וקלה שאין בה חסרון כיס:

לא בא וכו'. וז"ל הרמב"ם פכ"ב מס' איסורי ביאה הט"ו, ואסיר לאדם למנות אפוטרופס על ביתו, שלא ינהיג אשתו לדבר עבירה עכ"ל:

לומר לך שכל הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין. ר"ל אע"ג דהמבער עצמו מן היין נקרא חוטא (תענית י"א ע"א), י"ל זה בסתם אדם, אבל כל הרואה סוטה בקלקולה, מלמד לך הכתוב שמצוה לזור עצמו מן היין:

כל שיש לו תרומות ומעשרות ואינו נותנן לכהן. והא דלא אמר "וללוי, ורש"י בד"ה איש, נקט באמת ואינו נותנן לכהנים וללוים, י"ל דקאי בתר תקנת עזרא, שקנס שיתנו המעשרות לכהן, ולא ללוי (סוטה מ"ח ע"א). וז"ל הרמב"ם פ"א מה' מעשר ה"ד, עזרא קנס את הלוים בזמנו, שלא יתנו להן מעשר ראשון, אלא יתנו לכהנים, לפי שלא עלו עמו לירושלים עכ"ל, מל' הרמב"ם שכתב "בזמנו, משמע שעזרא לא קנס לדורות, אלא ללוים שבזמנו, ויש לדקדק הא ר' יוחנן כ"הג, שהיה כ"הג אחר שמעון הצדיק (מעשר שני פ"ה משנה ט"ו), ושמעון הצדיק היה כה"ג, אחר שמת עזרא (אבות פ"א מ"ב), ור' יוחנן כה"ג העביר הודאת המעשר, לפי שאין יכול לומר גם ונתתיו ללוי מפני קנס של עזרא (סוטה מ"ח ע"א), הרי דלא ללוים בזמנו בלבד קנס ודו"ק:

סוף שנצרך לכהן וכו' ולא עוד אלא סוף שנצרך להן וכו'. לפי שאף שנצרך לכהן, פעמים ימצא שהיא טהורה, ולכן קאמר ולא עוד אלא סוף שנצרך להן וכו', ר"ל שלא יהיו לו אלא אחד מעשר (וכתוס' תענית ט' ע"א) ד"ה עשר:

ואם נתנן סוף מתעשר שנאמר איש אשר יתן לכהן וגו'. ואע"ג דמן התורה מחויב ליתן תרומה, א"כ לא עשה לפנים משורת הדין, די"ל דמן התורה חטה א' פוטרת כל הכרי בתרומה (קדושין נ"ח ע"ב), וכן בתרומה כשנותן מתנה ע"מ להחזיר פירותיו מתוקנין

(שם ו' ע"ב), ולפי"ז הכי קאמר "ואיש "את "קדשיו "לו "יהיו, ר"ל שהרי יכול לעשות, שקדשיו היינו שתרומה א' מנ' או א' ממ', "לו "יהיו, שהרי חטה א' פוטרת, וכן ע"מ להחזיר פוטרת, לכן "איש "אשר "יתן "לכהן, ר"ל שנותן כראוי', ונותן נתינה גמור', לכהן, ואינו סומך על חטה א', או ע"מ להחזיר, סוף "לו יהיה, מתעשר בממון הרבה:

המשתף ש"ש בצערו כופלין פרנסתו. בדרך דרש י"ל שבזמן שאדם בצער, שכינ' מה אומרת וכו' (סנהדרין מ"ו ע"א), והיינו שמשתף ש"ש, שמצטער על שיתוף ש"ש בצערו, לכן כופלין פרנסתו, שגם צערו כפול היה. ועיי' (תענית ח' ע"ב) כיון דיהיב קב"ה פרנסה לחי הוא דיהיב:

המרפה עצמו מד"ת וכו'. פי' גם שלומד ומקיימה, אם הוא בריפוי ובדרך עראי, קאמר דאין בו כח לעמוד ביום צרה, וכדלעיל ל"ב ע"ב, באלו צריכין חיזוק, תורה ומע"ט (מהרש"א):

הוה משתעי. היה מספר:

אמר להם למה באתם. פי' למה יצאתם מא"י לח"ל דאסור (כתוס' גיטין ב' ע"א ד"ה אשקלון), א"ל ללמוד תורה (וכדלעיל מ"ד ע"א תוס' ד"ה הא), ואמת אמרי, דהא ענין דעיבור שנים, הוא מעיקר' של תורה (כשבת ע"ה ע"א):

של שוא הם של תוהו הם. הכריז עליהם ב' דברים "שוא "ותוהו, י"ל נגד ב' דברים שעשו כנגדו, הוא מטמ' והם "מטהרי', הוא אוסר והם "מתירי', ועל זה אמרו כבר עשית ב' דברים, כבר בנית, שאמרת "גדולי "הדור "הם, וכבר גדרת, שאמרת "אבותיהם "שמשו "בב"המק:

כבר "בנית. שאמרת גדולי הדור הם, ות"ח נקרא בוניך (כדלקמן סוף המס' וכמשנה מקואות פ"ט מ"ו משל בנאים מצד א' עיי"ש):

אמרו לו בשמנו. ואע"ג דפשיטא שצ"ל דבר בשם אומרו, מ"מ אמרו לו כן כדי ליראו אותו ביותר שלא באו מעצמם:

אם שומע מוטב. ר"ל מה שנעשה עד עכשיו, נמחל לו:

דף ס"ג ע"א רש"י ד"ה ויברכו את שם כבודך. (א) בשכמל"ו עונים (ב) והמברך אומר ברוך ה' אלקי ישראל מן העולם ועד העולם (ג) מפרש התוספתא וכו' כלומר הנהיגו ברכותיו בעו"הז (ד) כדי להיות רגילין לעו"הב שכולו ארוך עכ"ל:

(**א**) בשכ"מלו עונים. כן איתי' בתענית ט"ז ע"ב (ועיין רש"י לעיל נ"ג ע"ב ד"ה במשמע ובשפ"ח שם ובדף נ"ד ע"א ד"ה כל). ולפי מה דילפינן כאן לומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, מדכתיב ויברכו שם כבודך, י"ל היינו דאית' בש"ע סי' ר"ו בשם הירושלמי

(ועי' בתוס' לעיל ל"ט ע"א ד"ה בצר ובשפ"ח שם אות ח') כשמברך ברכה שלא כדין, אומר מיד בשכמל"ו עיי"ש, לפי שבזה תיקן, שאין כאן ברכה לבטלה, אלא תמיד "ויברכו "שם "כבודך:

ב והמברך אומר ברוך ה' אלקי ישראל וכו'. ולעיל נ"ד ע"א פרש"י ברוך אתה ד' אלקי ישראל עיי"ש:

ג מפרש בתוספתא וכו'. ז"ל התוספתא ברכות פ"ו, כל חותם ברכות שבמקדש, היו אומרים עד העולם, משקלקלו המינין ואמרו אין עולם אלא אחד, התקינו שיהיו אומרין מן העולם עד העולם, ומודיעין שהעו"ז בפני עו"הב, כפרוזדור לפני החדר, אין עונין אמן במקדש שנאמר ברכו את ד' אלקיכם מן העולם ועד העולם ויברכו שם כבודו ומרומם על ברכה ותהלה וכו' עכ"ל:

ד כדי להיות רגילין לעו"הב וכו'. וכעין זה פרש"י בשם ספרי (דברים י"א י"ח) עיי"ש:

רש"י ד"ה וכ"ת מלאך הוא דקאמר לי' לגדעון. כלומר לא שאל בשלומו ולא ברכו וכו' עכ"ל, ר"ל דאף מלאכים נזהרים דלא מפקא ש"ש לבטלה (מגילה ג' ע"א), ולכן כאן בגדעון, בשליחות קאמר מאת המקום לבשרו שהשכינ' עמו, ולא גמרינן מיני':

רש"י ד"ה מסיפי' לרישיה. הפרו תורתו עושי רצונו כגון אליהו בהר הכרמל (מ"א י"ח י"ט) שהקריב בבמה בשעת איסור הבמות וכו' עכ"ל, שהרי ימי אליהו זמן איסור הבמות היה, כדתנן (זבחים קי"ב ע"ב) באו לירושלים נאסרו הבמות, ולא היה להם עוד היתר, והיא היתה נחלה, שנתקיימ' קדושתה ועמידתה לעולם, ועליה נאמר (תהלים צ"ד) ונחלתו לא יעזוב (תוס' י"ט). ובדרך אגדה י"ל ה"ט דכפל אליהו לומר "ענינו ה' "ענינו (עי' לעיל ט' ע"ב ובשפ"ח ד"ה למה), שהוסיף פעם שנית לומר יענינו, משום דזמן איסור הבמות היה:

רש"י ד"ה ואם ראית דור שאין התורה חביבה עליו כנס. ואל תטיל ד"ת לבזיון עכ"ל, דכפשטא ליכ' למימר, דא"כ תורה מה תהיה עליה:

רש"י ד"ה הכי גרסינן זלת קבוץ וקנה. אם ראית פרקמטיא בזול קבוץ וקנה מינה שסופה להתיקר עכ"ל, ועיין תנחומא פ' משפטים סי' ה', בעובד' דאונקלוס הגר עם דודו אדריאנס קיסר, ומבואר בזה ענין דהכא:

רש"י ד"ה פשיטא וכו' שלא יורה אדם הלכה בפני רבו וכו' עכ"ל (כדלעיל צ"א ע"ב):

רש"י ד"ה בששניהן שוין. אם באת במקום ת"ח ואינך גדול ממנו אל תטול עטרה לדרוש במקומו עכ"ל, פי' דלאו במקום רבו קאמר, אלא במקום ת"ח שאינו רבו. ומסתבר דת"ח זה אינו רב דמתא, דאי ברב דמתא, אפילו זה שבא הוא גדול מן הרב דמתא, אסור לדרוש

במקומו בלא רשות, וברשות אפילו הרב העיר גדול ממנו, מותר, דרב שמחל על כבודו מחול (קדושין ל"ב ע"א) ודו"ק:

רש"י ד"ה בכל דרכיך. אפילו לעבור עבירה עכ"ל, אפשר שמרומז כן בסיפ' דקרא, והוא יישר אורחותיך, ומדאמר "יישר מוכח כן, דהא ליישר צריך רק דבר עקום, שאינו ישר, (ודומ' לזה שמעתי משם הגאון בעל החתם סופר ז"ל). א"ג שדרש כן מדאמר "דרכיך דעהו:

רש"י ד"ה מחטא דתלמיותא. ברו"שיד שלג"בוייש (בלע"ז פורכענארטיגע שטיקערייא). ומה שפרש"י "להתרועע, להתרוצץ, וז"ל רש"י שם (במשלי י"ח כ"ד) איש רעים להתרועע, אדם שקונ' ל' רעים עוד יבוא יום שיצטרך להם ויקריבוהו וכו' עיי"ש:

רש"י ד"ה אפוטרופו'". מכניס ומוציא נכסיו עכ"ל, (וכן בתרגום ירושלמי, על ויפקד פקידים על הארץ, תרגום אפוטרופוס) ולפי שרוב פעמים פירושו אב ליתומים וכפי' ר' עובדי' (בכורים פ"א מ"ה) "אפוטרופוס, הממונ' על היתומים, והוא אבי הקטנים, בל' רומי קורין לאב פאטייר, ולקטנים פוס עכ"ל, לכן פרש"י כאן כפי':

רש"י ד"ה התרפית מ"מ. אף במצוה אחת משמע עכ"ל, "התרפית, בגמטרי' כמנין "אף "במצוה "אחת "הוא "משמע:

דף סג:

ע"ב גמר' אחי' יבנה מזבח. מדברי רש"י ד"ה יעלו, משמע "שבמה קאמר:

גע"ו. ל' הרמת קול של צער, מלשון אם יגעה שור על בלילו, איוב ו' (ערוך ערך גע):

וכל כך למה משום שנאמר "כי "מציון "תצא "תורה. ואע"ג דרש"י ז"ל לעיל ע"א ד"ה מעבר שנים, הביא גמר' סנהדרין שדרשו כן מפסוק "לשכנו "תדרשו (מפרשים), י"ל דלכן בדיוק נקט הש"ס "משום "שנאמר, דהוי רק אסמכת', עי' מזה בשפ"ח לעיל ט"ו ע"א לגמר' ד"ה משום:

אלא הוא מטמ' והם מטהרי' היכי הוה והתני' חכם שטמא וכו'. לכאור' הא כששניהם בב"המד מותר (תוס' חולין מ"ד ע"ב), וכאן משמע דכולן היו בב"המד (מהרש"ש), וי"ל דל' "התחיל הוא מטמא והם מטהרי' וכו', משמע דלא המתינו, עד שגמר דבריו, ולפרש למה מטמא ולמה אוסר, אלא מיד כשטימא, הם מטהרי', וזה ודאי אסור, אפילו כששניהם בב"המד. והיינו דקפריך בשלמ' אי הוא מטהר, ניח' שלא המתינו לסיום דבריו, כדי שלא יתקבלו דבריו, לפי שדעתו של אדם נוטה לקבל הקולא, אלא הוא מטמא דלחומר', למה לא המתינו עד שסיים, ומשני כי היכי דלא נגררו אבתרי', להראות שאין ממש בדבריו כלל:

פתחו כולם בכבוד "אכסני' ודרשו פתח ר' יהוד' ראש המדברים בכ"מ בכבוד "תורה ודרש. פי' לפי שהם רצו לדרוש בכבוד אכסני' והמארח ת"ח בתוך ביתו, וצריך לידע מה היא מעלת הת"ח שלומד תורה, ולזה צריך להקדים כבוד התורה, לכן כשעלתה הסכמתם "כולם לדרוש בכבוד האכסני', פתח ר' יהוד' ראש המדברים, ודרש תחלה בכבוד התורה, ואח"כ דרשו הם בכבוד האכסני' (מג"ת):

ומשה יקח וגו'. לאחר מעשה עגל כתיב (שמות ל"ג ז') ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה הרחק מן המחנה וקרא לו אהל מועד והיה כל מבקש ה' יצא אל אהל מועד אשר מחוץ למחנה וגו', ודבר ה' אל משה פנים אל פנים כאשר ידבר איש אל רעהו ושב אל המחנה ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל, פרש"י "ומשה "יקח "האהל, הדבר הזה היה משה נוהג מיום הכפורים עד שהוקם המשכן, "הרחק, אלפים אמה כענין שנאמר אך רחוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים אמה במדה. מל' רש"י ד"ה הרחק, משמע מסוף מחנה ישראל הרחק משה אהלו אלפים אמה, ועיין לקמן ד"ה ומה ארון ה':

ומה אלון ה'. לפי כשנטה משה אהלו כדכתיב ומשה יקח האהל נטה שם ארון ה', ואין זה הארון שהי' במשכן, דב' ארונות היו, כפרש"י דברים י' א' (מהרש"א):

ומה ארון ה' שלא היה מרוחק אלא י"ב מיל. דאותן שהיו לסוף המחנה לצד שכנגדו, היו צריכין לילך כל אורך מחנה ישראל, שהי' י"ב מיל ג' פרסאות (מהרש"א), וכעין זה יומא ע"ה ע"ב רש"י ד"ה אלא עיי"ש, ולכאור' עיין בשפ"ח לגמר' ד"ה ומשה, מל' רש"י משמע שם, דמסוף מחנה ישראל, עדיין היה רחוק אלפים אמה, וא"כ היה להם לאותן שבסוף המחנה, לילך י"ב מיל, כל אורך מחנה ישראל, ועוד אלפים אמה ודו"ק:

ודבר ה' וגו'. נוסח הכתב יד ועוד פתח ר' יהוד' בכבוד התורה ודרש ודבר ה' וגו'. והיינו כבוד התורה, שא"ל הקב"ה למשה אני ואתה נסביר פנים בהלכה. דכפשוטו פנים של משה, כנגד פני ה' ליכ' למימר, דהא כתיב ופני לא יראו, על כן דרשו דזה גופו הי' הדבור, פנים אל פנים, אני ואתה נסביר פנים וכו' (מהרש"א):

עכשיו יאמרו וכו'. ר"ל יאמרו ישראל. א"נ פמלי' של מעלה יאמרו וכו', ומל ישראל מה תהי' עליהם, משמע קצת דעכשיו יאמרו, לא על ישראל קאי:

אעפ"כ לא יצא הדבר לבטלה וכו'. דכל דבר שיצא מפי הקב"ה לטובה, אפילו על תנאי, לא חזר בו, מנלן ממשה רבינו (לעיל ז' ע"א), והא דלא הבי' לעיל ראי' מהך דהכא, י"ל משום דהכא אינו מפורש כ"כ, וראי' דלעיל מפורש טפי:

והלא אותו יום סוף מ' שנה היה. דכל משנה תורה סוף מ' שנה נאמרה (מהרש"א):

ללמדך שחביב' תורה על לומדיה בכל יום ויום כיום שנתנה מהר סיני. ואע"ג דמשם רק ראי' דלאחר מ' שנה, חביבה היה תורה, כיום שנתנה, אבל לאחר שעברו כבר מנתינתה כמה מאות ואלפים שנה מנין, ואפשר דמה"ט צריך לקרא, והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום (דברים ו' ו') עיי"ש בפרש"י, א"נ היינו טעמ' דא"ר תנחום תדע שהרי אדם קורא וכו', דלכאור' מאחר שלמד כן מקרא, ל"ל למימר "תדע, וכי יהוד' ועוד לקרא, אלא להביא ראי', דאפילו אחר כמה אלפים לנתינתה, תדע שכך הוא, שהרי עדיין עכשיו אדם קורא ק"ש וכו' **וערב** א' אינו קורא. ואפשר דנקט ערב, ולא נקט שחרית, לפי ששכיח טפי, שאונס שינה חוטפתו (כדלעיל ד' ע"ב):

הסכת עשו כתות כתות וכו'. לא נתברר אי הני ג' דרשות, שדרש כאן על הסכת, כולן מדברי ר' יהוד' היא, שפתח בכבוד התורה ודרש, או סתמ' דש"ס נקט לה, ואי מדברי ר' יהוד' הם, נמצא שדרש "היום "הזה שמאוחר בקרא קודם שדרש "הסכת שמוקדם בקרא, ואפשר משום דמהיום הזה, שדרש שחביבה תורה על לומדיה וכו', היא יותר כבוד לתורה, מהני שאר ג' דרשות, לכן הקדים דרשה זו:

ולא עוד אלא שחוטאי' שנאמר ואשר חטאנו. הנה בפסוק חרב על הבדים, לא נזכר חטא, אלא מדכתיב התם אשר נואלנו ואשר חטאנו דריש לי' הכא, דכתיב ונואלו, וכאילו כתיב ג"כ הכא חטא, ובפ"ק דתענית ובפ"ב דמכות לא גרסינן לי', וניח' לפי גירס' דשם:

דבר אחר הסכת ושמע ישראל. עיקר דרשה מן מילת "הסכת וכדלעיל "הסכת עשו כתות כתות, "ושמע "ישראל דנקט כאן, וכן לקמן, לאסופי היא:

אין ד"ת מתקיימים אלא במי שממית עצמו עליה וכו'. עי' בשפ"ח לרש"י לעיל כ"ב ע"א ד"ה מה להלן עיי"ש:

פעם א' ושותק זוכה להבחין בין דם טמא לדם טהור וכו' פעם א' וב' ושותק זוכה להבחין בין דיני ממונות לדיני נפשות. וכן מצינו בפסוק שמקדים הבדלה בין דיני דמים, ואח"כ בין דיני ממונות כדכתיב (דברים י"ז ח') כי יפלא ממך דבר למשפט בין דם לדם בין דין לדין וגו', ופרש"י בין דם לדם, בין דם טמא לדם טהור, בין דין לדין, בין דין זכאי לדין חייב עיי"ש. הא דאית' כאן בין דם טמא לדם טהור, פי' לפי שיש מראות דם טהור באשה כפרש"י לעיל ד' ע"א ד"ה ידי עיי"ש:

זוכה להבחין בין דיני ממונות לדיני נפשות. אין לפרש כפשוטו, אלא ר"ל זוכה להבחין בין זכאי לחייב בדיני ממונות, ובין זכאי לחייב בדיני נפשות, וכן משמע (מסנהדרין פ"ז ע"א) בין דין לדין עיי"ש, ועיין פרש"י (דברים י"ז ח') שהעתקתי בדיבור הקודם. "מקצוע פי' זויות (ערוך):

ומה יתרו שלא קרב את משה אלא לכבוד עצמו וכו'. כמה שנאמר (שמות ב' כ') ויאמר אל בנותיו ואיו למה זה עזבתן את האיש קראן לו ויאכל לחם, ופרש"י ויאכל לחם שמא ישא אחת מכם עיי"ש, ואפשר שמרומז עוד מה שפרש"י מדכתיב ויאמר "אל "בנותיו, ולא כתיב ויאמר סתם, כדכתיב (שם בפסוק י"ח) ויאמר מדוע מהרתן בא היום, אלא לרמז דמשום ענין בנותיו, דשמא ישא אחת מהן, לכן אמר להם ואיו למה זה עזבתן וגו':

כך. פי' ניצול בזכות זה זרעו של יתרו:

עובד אדום. לוי היה, ומן השוערים היה, ומקדם היה מתגורר בגת (מפרשים). והא דאית' בש"ס "כבד "ורבץ לפניו, לא כתיב כן מפורש בקרא ודו"ק. ירבץ, פי' דע"י המים מרביץ האבק:

שילדו ששה ששה בכרס אחד. הנה (שמות א' ז') ובני ישראל פרו וישרצו, פרש"י שהיו יולדת ששה בכרס אחד עיי"ש, יש מסתפקים שם אי בליד' אחת ובפעם אחת קאמר, או שכל אחת ילדו ששה עיי"ש, והנה מכאן קצת משמע שבפעם אחת קאמר, דהא הארון היה רק ג' חדשים בבית עובד אדום, דכתיב (שמואל ב' ו' י"א) וישב ארון ה' בית עובד אדום הגתי שלשה חדשים ויברך ה' את עובד אדום ואת כל ביתו, משמע קצת דברכה זו היה בחדשים מועטים, א"כ מסתבר דילדו ששה בכרס אחד בלידה אחת. וכן משמע מל' ספר יפה עינים עיי"ש, אלא שכ' בשם הירושלמי יבמות פ"ד, דלית' שם ששה בכרס אחד, אלא שילדו בכל חדש כל אחת שנים, ובשלשה חדשים היה להם לכל אחת ששה, והוא חוץ לדרך הטבע, יותר מששה בכרס אחד עיי"ש, ובין לפי גירסתינו ובין לפי גירסת הירושלמי י"ל היינו דכתיב (בד"ה א' כ"ו ד') כל אלה מבני עובד אדום "המה "ובניהם "ואחיהם "איש "חיל "בכח "לעבודה ששים ושנים לעובד אדום, וי"ל דבדרך הטבע ששה שנולדו בלידה אחת, או קודם זמנם כגירסת הירושלמי, המה חלשים, לכן כתיב דברכת ה' כן היה, אף שהיו בני עובד אדום, המה, פי' המה היו ח' אחים, "ובניהם, פי' היו מ"ח, ששה שנולדו בלידה אחת, ואחיהם, פי' של שמונה בנים הראשונים, שנולדו להם אחיהם עוד ששה בלידה אחת בכל זה לא חלשים היו, אלא איש חיל בכח לעבודה וגו' ומצאתי בשם אברבנל שפי' בדרך זה גם כן (שמות א' ז') "ובנ"י "פרו "וישרצו "וירבו, בכל זה לא חלשים היו, אלא "ויעצמו "מאד "מאד:

דף ס"ג ע"ב רש"י ד"ה י"ב מיל. ג' פרסאות מחנה ישראל וכו' עכ"ל, עי' רש"י לעיל נ"ד ע"ב ד"ה מחנה ישראל:

רש"י ד"ה כשם. והיינו דכתיב פנים בפנים עכ"ל, צ"ל והיינו דכתיב פנים אל פנים (מהרש"ש) **רש"י** ד"ה והיינו דכתיב ושב אל המחנה. השב האהל למחנה וכו' ואע"פ

שהשיבו (לאהלו עם ארון ה') לאחר שנתרצה הקב"ה לישראל והוקם המשכן וכו' עכ"ל, עי' בפי' החומש הדבר הזה היה משה נוהג מיום הכפורים עד שהוקם המשכן, והעתקתי בשפ"ח לגמר' ד"ה ומשה עיי"ש. מעשה עגל, היה בחדש תמוז של שנה ראשונה שיצאו ממצרים, ואמירת סלחתי כדבריך, היה אח"כ בחדש תשרי, ואז נצטוו על מעשה משכן, ונעשה ונגמר והקימו בחדש ניסן לשנה שני' של יציאת מצרים:

רש"י ד"ה יהגה. יעיין עכ"ל, דכל הגיון הוא בלב (רש"י תהלים א'):

דף סד.

ע"א גמר' שנאמר פעלתי השמיני וכתיב כי ברכו אלקים וכו'. ועיין בהגהת הב"ח שמוחק תיבת "וכתיב, ועיין בשפ"ח לרש"י ד"ה שנאמר, שם העתקתי שחד פסוק הוא:

שלחו להתם סיני ועוקר הרים איזה מהם קודם וכו'. והא דשלחו להתם לארץ ישראל לשאול בלשון כזה "סיני ועוקר "הרים, ולא שלחו לשאול בפירוש, רבה "ור' "יוסף איזה מהן קודם, ודוחק לומר שלא היו בא"י מכירין ובקיאין בגדולתן של רבה ור' יוסף, זה אינו, דהא איכא מתיבתא ומישכח שכיחי (גיטין ו' ע"א), וי"ל דבאמת דבא"י היו מכירין בטוב רבה ור' יוסף, וחששו דילמא יהי' אוהבים או לרבה או לר' יוסף, ומחמת אהבה יהיו מסכימים לא' מהם, לכן שלחו לשאול בדרך זה. וכעין זה (קידושין מ"ד ע"ב) רש"י ד"ה אפכוה ושדרוה לקמי' דרב, בשם קרנ' צריכ' גט ומיאון, ובשם שמואל דברים בגו, ושדרי' לקמי' דרב, לידע אם יודע לדברי שמואל, שהיה חולק על הדבר, ומשום דרב אהובו של שמואל היה אפכוה, אולי יודה לדברי קרנא שאמרו בשם שמואל עיי"ש:

כלדאי. חוזה בכוכבים, ומארץ כשדים היו (מצאתי). ועי' פסחים קי"ג ע"ב אין שואלין בכלדים:

אלקי יעקב ולא אלקי אברהם ויצחק. בתמי', פי' מאחר שעל יום צרה קאי, וא"כ הוי לי' להזכיר ג"כ זכות' דאברהם ויצחק, וכמו שעשה משה רבינו בתפלתו (שמות ל"ב י"ג) זכור לאברהם ויצחק ויעקב וגו':

מכאן לבעל הקורה שיכנס בעובי' של קורה. עי' בפרש"י שם (בתהלים כ'), ועי' בראשי' י"ד ד') בא כדרלעומר, ופרש"י לפי שהוא הי' בעל המעשה נכנס בעובי הקור' עיי"ש, מ"מ למד כאן מפסוקי תהלים. ודע בבהמה שרובץ תחת משאה, ובא לקיים מצות עזוב תעזוב "עמו, ודרשינן עמו עם הבעל הבהמה, אבל אם בעל הבהמה שם והלך וישב לו, ואמר לזה שפגעו, הואיל ועליך מצוה, פרוק אתה, הרי זה פטור שנאמר עמו (חושן משפט סי' ער"ב ס"ז), לכאורה מכאן יש ללמוד דבעל הבהמה חייב ליכנס בעובי הקורה ודו"ק:

עלה והצליח. ואע"ג דקב"ה ציוה למשה שילך למצרים, די"ל דמ"מ דרש כן מדא"ל יתרו כן ודו"ק:

הנפטר מן המת וכו' אלא לך בשלום שנאמר ואתה תבוא אל אבותיך בשלום. ואע"ג כשא"ל קב"ה לאברהם אבינו כך, עדיין אברהם אחי היה, מ"מ הא נאמר בשלום, על שעה שיפטר מן העולם:

היוצא מב"הכנ ונכנס לב"המד ועוסק בתורה זוכה וכו'. י"ל לפי שמראה שהוא נזהר בתרתי בקול "תפלה ובקול "תורה, ואינו מסיר אזנו משמוע תורה וכו', ועי' בשפ"ח (לעיל ב' ע"א) לרש"י ד"ה עד סוף אות ג', דהיינו הטעם בירושלמי, דקורין ק"ש קודם התפלה, כדי לעמוד בתפלה מתוך ד"ת, שהוא מעין ענין דהכא עיי"ש. והוי חתימת המס' מעין הפתיח':

צדיקים אין להם מנוחה וכו' ולא בעו"הב וכו'. ואע"ג דעו"הב נקרא יום מנוחה (מהרש"א ח"א עיי"ש), י"ל היינו נשמתן של צדיקים שעולה למעלה כמלאכי השרת בישיבה של מעלה (מפרשים), ומשבחין ומקלסין וגורסין בתורה וזה אין להם מנוחה (ר' נסים גאון בשם ירושלמי שביעית פ"ד). ואפשר שזה מה שפרש"י (תהלים קכ"א) שיר למעלות וגו', ופרש"י בכ"מ כתיב "המעלות, וכאן כתיב למעלות, רמז ששיר זה נתיסד למי שעתיד לעשות מעלות העולות לצדיקים לעתיד לבוא מתחת עץ החיים לכסא הכבוד, וכן אית' בספרי וכו', וזהו שיסד הקליר בסלוק דיוצר ב' דסוכות וכו':

דף ס"ד ע"א רש"י ד"ה שנאמר פעלתי השמיני. בני עובד אדום קחשיב בד"ה וקא חשיב תמניא והיא תשיעית כל אחת ילדה ששה וכו' עכ"ל, פי' בענין כשמנה הכתוב הממונים לשוערים לבני קרח, כתיב (דברי הימים א' כ"ו ד') ולעובד אדום. בנים שמעיה הבכור יהוזבד השני יואח השלישי ושכר הרביעי ונתנאל החמישי, עמיאל השישי יששכר השביעי פעולתי השמיני כי ברכו אלהים, (וגו') בני שמעיה עתני ורפאל ועובד אלזבד אחיו בני חיל אליהו וסמכיהו, כל אלה מבני עובד אדום המה ובניהם ואחיהם איש חיל בכח לעבודה שישים ושנים לעובד אדום. וכתב במהרש"א דהא דבתר דחשיב ח' בניו, כתיב כי ברכו אלהים, כל אלה מבני עובד אדום, דמשמע דהברכה נוסף על ח' בניו שהיו לו כבר, והיינו שאשתו וח' כלותיה, שהם ט', ילדו כל אחד ששה בכרס אחד, כי כן מצינו ברכה לישראל במצרים, ונמצא דהיו ס"ב בניו עם ח' בניו הראשונים עכ"ל. ומה שפרש"י והיא תשיעית, פי' "זו "חמותם, גם היא ילדה עוד ששה בלידה אחת, אחר שכבר ילדתה ח' בנים הראשונים, וא"כ ילדה י"ד בנים, וח' כלותיה כל א' ששה, הרי מ"ח, הרי י"ד ומ"ח, הוא ס"ב:

רש"י ד"ה הדוחק את השעה. כגון אבשלום שבקש למלוך בחזקה עכ"ל, כמפורש (שמואל ב' ט"ו י"ז), ועי' עירובין י"ג ע"ב, דמשמע דאף במי שהוא ראוי לגדולה כך הוא:
רש"י ד"ה סיני. היו קורין לר' יוסף שהיה בקי בברייתות הרבה עכ"ל, וכדא"ל ר' יוסף לאביי, ומי בעיתו מינאי מילתא, ולא אמרי לכו (מגילה כ"ג ע"א) ואפשר שרצו להראות בזה, שאף הברייתות משה קבלם מסיני, לכן נקרא בשם סיני:
רש"י ד"ה אומנ' לביתי' לא קרא. לא נהג שום צד שררה וכו' עכ"ל, והטעם שלא יבוא מידת הדין לערער עליו, שכבר נהג ולקח מלוכה שלו:
רש"י ד"ה שיאחז בעובי הקור' וכו'. כלומר יעקב שכל הבנים שלו וטרח בגידולם יבקש עליהם רחמים עכ"ל, כדאית' (שבת פ"ט ע"ב) אימ' לי' ליעקב דהוה לי' צער גידול בנים איפשר דבעי רחמי עליהו עיי"ש, ועיין (סנהדרין י"ט ע"ב) רש"י ותוס' ד"ה שפדאו יעקב לאברהם מצער גידול בנים עיי"ש:
רש"י ד"ה הנפטר מן המת. כשהיו מוליכים ארונות ממקום למקום לקבורה היו מלוים אותו מעיר לעיר וכו' עכ"ל, ועי' ברמב"ם שכתב דין זה בקיצור, דז"ל בפ"ד מה' אבל ה"ד, המלוין את המת אומרי' לו לך בשלום, שנאמר ואתה תבוא אל אבותיך בשלום עיי"ש, משמע פשוט אפילו כשהקבורה היה בעיר הדין כך, ועיין בדברי רש"י ודו"ק:
רש"י ד"ה אין להם מנוחה, מישיבה לישיבה וממדרש למדרש עכ"ל, פי' לעו"הב אין מניחין לו לישן, ומוליכין אותו לבית מדרשתו של שם ושל עבר (יפה עינים בשם המדרש):
ת"ח מרבים שלום בעולם וכו'. בדרך אגדה י"ל כעין שפי' ואהבת לרעך "כמוך (ויקרא י"ט), דהנה בני אדם שאין מעמדם, ועוסקם ופרנסתם שוה, למשל סוחר יין וסוחר עצים וכדומ', אהבה ושלום ביניהם כידוע, משא"כ כשמעמדם ועוסקם ופרנסתם שווה, פעמים קנאה ושנאה ביניהם כידוע, לכן כתיב ואהבת לרעך, אף שהוא "כמוך, שוה לך בעסק ובפרנסה. וכעין זה שמעתי לפרש (לעיל מ"ה ע"א) "שלשה "שאכלו "כאחד, פי' שפרנס תם שוה, אפ"ה "חייבין "לזמן, להזדמן יחד כאחד, ולברך ברוך שאכלנו משלו, להעיד שאחד ברוך הוא הזן את הכל, וכמו שהזן הוא אחד כך ב"ל הניזוני' באחדות (ובדרוש י"ל בזה סיום המס' לתחלת' דהיינו ג"כ מאימתי "קורין "את "שמע "בערבין, לקבל עליו האחדות השם, "משעה "שכהנים כולם "נכנסין "לאכול ביחד "בתרומתן), וכן על האחדות ושלום זהירין הת"ח, שלא לזלזל בעצמן, (וכמו שפי' המפרשים לעיל ו' ע"א "הני "מאני "דרבנן "דבלו, פי' שכבודם בלו, "מחופיא אדידהו, פי' ממה שהם מתחככים זה בזה), אלא אחוה ושלום ביניהם. ולפי"ז היינו "ת"ח שעסקם ומעמדם שוה,

הם "מרבים "שלום "בעולם וכו', שהרי בני אדם רואים ללמוד, שאף "וכל "בניך "למודי "ה' בעסק ובמעמד אחד, אפ"ה ורב "שלום בניך:

הדרן עלך פרק הרואה. וסליקא מסכת ברכות.

דברי רבינו הרא"ש ז"ל

למס' ברכות, הרי הם מפורשים בס' מעדני יו"ט ודברי חמודות ושאר מפרשים ז"ל, ולא באתי לכאן אלא להעתיק בס"ד דברי הירושלמי, ושאר ראשונים ז"ל, כדרך שהעתקתי בשפ"ח לרש"י ותוס', ורק באיזהו מקומן הוספתי מיעוטא דמיעוט', כדמסיק תעלא מבי כרבא:

פרק ראשון מאימתי

סימן א

כתב הרא"ש, מאימתי קורין את שמע בערבין וכו' (א) והכי תני' בברכות בירושלמי וכו' (ב) וכן כתב ר' עמרם ז"ל וכו' ולא נ"ל מה שהביא ר"ת ראי' מתפלת המנחה שהוא עד פלג המנחה אין ראי' דהא תפלות כנגד תמידי' תקנום (כדלקמן כ"ו ע"ב) וכו' (ג) מיהו נראה דהנוהג כך צריך שיזהר שלא יתפלל תפלת המנחה מפלג המנחה ולמעלה וכו' עכ"ל:

(א) והכי תני' בברכות בירושלמי וכו'. ובשפ"ח לרש"י ריש. עמוד א' ד"ה עד שם העתקתי:

ב וכן כתב רב עמרם ז"ל וכו'. ז"ל סדר רב עמרם גאון ז"ל, סדר ערבית, הקורא ק"ש של ערבית קודם ראיית הכוכבים לא יצא ידי חובתו וכו' עיי"ש. ומה שכתב בשם רב עמרם גאון ז"ל שצריך לברך על ק"ש שעל המטה כשבא לצאת י"ח, הנה בסדר רב עמרם שלפנינו לא מצאתי כן:

ג מיהו נראה דהנוהג כך וכו'. פי' מי שרגיל להקדים ערבית, וכן מי שרגיל לאחר תפלת המנחה עד הערב, אבל מפני פעם אחד, לא מיקרי הנוהג כך (תפארת שמואל פ' תפלת השחר סי' ד'):

כתב בהגהת אשר"י סי' א', ואין לברך על דבר שנתקן משום סכנה וכו'. עי' תוס' חולין ק"ה ע"א ד"ה מים:

סימן ב

כתב הרא"ש עד סוף אשמור' ראשונה וכו', ועל כל משמר הקב"ה אומר אוי לבנים שבעונותיהם החרבתי את ביתי וכו' וראוי לכל ירא שמים שיהא מיצר ודואג באותה שעה, ולשפוך תחנונים על חרבן ב"המק, כמו שנאמר (איכה ב' י"ט) קומי רוני בלילה

לראש אשמורות שפכי כמים לבך נכח פני אדני שאי אליו כפיך על נפש עולליך העטופים ברעב בראש כל חוצות עכ"ל, הנה לשון הכתוב ג"כ דייק, שבתחלה צריך לצער על צער השכינה, על שחרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי, דהיינו שפכי כמים לבך "נוכח "פני "אדני, ואח"כ על הגליתי את בני וכו', והיינו אח"כ שאי אליו כפיך דעל שנפש "עולליך וגו'. ועוד יש רמז שהקב"ה אומר אוי וכו' מל' הכתוב שפכי כמים לבך "נכח "פני "אדני. א"נ לפי שבב"המק היו מזכירין השם ככתיבתו שהוי' ב"ה, אבל בזמן שאין בהמ"ק מזכירין רק שם "אדני, והיינו נוכח פני "אדני, (ועי' בשפ"ח ג' ע"א לתוס' ד"ה ועונין אות א' וה'). ועי' שם (איכ' ב' י"ט) שפרש"י למ"ד "ג' משמורות הוי הלילה, (ובתהלים קי"ט קמ"ח) פרש"י אף למ"ד "ד' משמורות הוה הלילה ודו"ק:

סימן ה

כתב הרא"ש, אמר מר וכו' ולית' לדריב"ל דקיי"לן כר' יוחנן וכן פסק בה"ג וכו' עכ"ל, ובשפ"ח לתוס' (ד' ע"ב) ד"ה ר' יוחנן, העתקתי דברי בה"ג:

סימן ו

כתב הרא"ש, א"ר אליעזר וכו' מה שאנו פותחין באשרי יושבי שהוא פסוק (תהלים פ"ד ה') וכו' וגם מסיימין ואנחנו נברך יה שהוא פסוק (שם קט"ו ח') כדי שיסיים בהללויה וכו' שיר של פגעים בכנורות ובנבלים ובעתופים (פי' שיר של פגעים הוא שאומר מזמור) יושב בסתר עליון וכו' ואומר ה' מה רבו וגו' עכ"ל, והא דתיקנו לסיים בפסוק ואנחנו וגו', אע"ג דאיכ' עוד פסוקי' דמוקדמי' בתהלים, והם ג"כ סוף המזמור, ומסיימין בהללויה, כגון מזמור ק"ד ק"ה וכו', ולמה לא תיקנו לסיום פסוק של סוף מזמור ק"ו, דשם כתיב ברוך ה' אלקי ישראל מן העולם ועד העולם ואמר כל העם אמן הללויה, דיש לומר טעם הדבר כמו שכתב רב עמרם גאון ז"ל (מביאו הטור אור"ח סי' נ"א) לשלשולי הללויה בתר הללויה, דכולי' פרשיות עד כל הנשמה תהלל יה, איתנהו פתיחתן וסיומם הללויה עיי"ש, ומדתקנו לסיים כן בשחרית, תקנו לסיים כן, אף באשרי ובא לציון, וקודם מוסף ומנחה. ודע פגעים, פי' מזיקין, שפוגעין בבני אדם להזיק (רש"י שבועות ט"ו ע"ב). וכתוב באגדה שיר של פגעים היה משה אומר, בשעה שהיה עולה לרקיע, היה אומר המזמור הזה יושב בסתר עליון (ר' עמרם גאון ז"ל בסדר ק"ש שעל המטה). ואפשר לפי שבשעת שינה נשמתו של אדם ג"כ עולה לרקיע, לכן תקנו לאומרו קודם השינה:

סימן ז

כתב הרא"ש, תני' אבא בנימין אומר וכו' דאיכ' למיחש דילמא מיטרד בגירסתי' ויעבור זמן תפלה וק"ש (כלומר זמן ק"ש "ותפלה) לא בעי למימר שיהא רגיל להתפלל בב"הכנ

אחת אבל אם הוא מתפלל באחת בשני מקומות שפיר דמי (א) דאמרי' בירושלמי וכו', א"ר חסדא לעולם יכנס אדם שיעור שני פתחים וכו' (ב) ומיהו בירושלמי וכו' עכ"ל:

(א) דאמרינן בירושלמי וכו'. ז"ל הירושלמי פ' תפלת השחר להלכה ד', ד' אבא ר' חיי' בשם ר' יוחנן צריך אדם להתפלל, במקום שהוא מיוחד לתפילה (פי' בב'יהכנ), ומה טעם (שמות כ') בכל המקום, אשר אזכיר את שמי, אשר תזכיר את שמי אין כתיב כאן, אלא בכל מקום אשר אזכיר, א"ר תנחום בר חנינא צריך אדם לייחד לו מקום בבית הכנסת להתפלל, ומה טעם (שמואל ב' ט"ו) ויהי דוד בא עד הראש, אשר השתחוה שם לאלהים אין כתיב כאן, אלא אשר ישתחוה שם לאלהים:

פי' פני משה:

לייחד לו מקום בבית הכנסת. שלא יתפלל פעם במקום הזה ופעם במקום אחר ואפילו באותו בית הכנסת:

אשר ישתחוה. משמע שהכין לו מקום מיוחד שישתחוה שם:

ב ומיהו בירושלמי וכו' עכ"ל. דגרסינן בירושלמי פ' אין עומדין להלכה אי, ר' פינחס בשם ר' הושעיא המתפלל בבית הכנסת כאילו מקריב מנחה טהורה, מה טעם (ישעי' ס"ו) כאשר יביאו בני ישראל את המנחה בכלי טהור בית ד' וכו', ר' חסדא אמר זה שנכנס לבית הכנסת, צריך להכנס לפנים משני דלתות מה טעם (משלי) ח') אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום לשמור מזוזות פתחי, כי מוצאי מצא חיים ויפק רצון מד', דלתותי ולא דלתי, מזוזות ולא מזוזת, אם עשה כן מה כתיב תמן כי מוצאי מצא חיים:

פי' פני משה:

בכלי טהור. אימתי בזמן שהוא בבית ה':

לפנים משני דלתות. כלומר כשיעור שני דלתות ולא יעמוד אצל הפתח דכתיב דלתותי וכן מזוזות לשון רבים (ומיעוט רוב שנים):

ועיין במגן אברהם סי' צ' ס"ק ל"ה, וז"ל וצ"ע שהשמיט המחבר דעת הטור, דסבר דבירושלמי יליף מקרא לשקוד על דלתותי, ופי' במחצית השקל, דבשו"ס דידן יליף לה, מדכתיב לשמור מזוזת פתחי וכו' עכ"ל עיי"ש, ועיי' בגמר' דף ח' ע"א בענין זה דליכ' דרשה מפורש כן ודו"ק. ומה שאית' בירושלמי "מנחה "טהורה, הנה בפסוק כתיב "המנחה "בכלי "טהורה:

סימן ח

כתב הרא"ש, א"ר הונא וכו' ונראה דנקט עטרות ודיבון לפי שיש ספרים שכתב בהן תרגום וגם בירושלמי הוא מתורגם וכו' במדרש יש וכו' עכ"ל, ובשפ"ח כאן לתוס' דף ח' ע"ב ד"ה ישלים, ובשפ"ח לתוס' ד"ה ואפילו, שם כתבתי מזה והעתקתי:

סימן ט

כתב הרא"ש, ר"ג אומר עד שיעלה עמוד השחר וכו' ואתא (א) סתמ' דמתניתן דהכא כר"א בן עזרי', (ב) וכן סתמא מתניתן דשלהי (פסחים ק"כ ע"ב) (ג) וכן סתמ' דמתניתן דאיזהו מקומן (זבחים נ"ו ע"ב), ואין לדקדק מהני סתמא דהלכה כר"א בן עזרי', (ד) דהא איכ' נמי (במגילה כ' ע"ב) סתמ' כר' עקיב' (ה) ואמרינן (ביבמות ק"א ע"ב) מה לי חד סתמ' מה לי תרי סתמא, ואין לדקדק דהלכה כר' עקיב' מהא דתני להו גבי הילכ' פסיקת' דמגילה (ו) דלא דמי להההיא (דבבא מציע' ע"ו ע"א) כל החוזר בו ידו על התחתונה דהתם שונה יחד דברים שאין דומין זה לזה וכו', אבל התם (במגילה כ' ע"ב) שונה יחד כל שזמנו בלילה אדרבה ההוא דאיזהו מקומן נראה יותר הילכת' פסיקת' שהרי שנה באותה משנה זמן של קדשים וכו' עכ"ל:

(א) סתמא דמתניתן דהכא כראב"ע. דדבר שנלמד מדיוק' אע"ג דלא תנא לה בפירוש, ג"כ סתמא מיקרי, דהא מתניתן דהכא נקרא סתמ', ולא תנא אכילת פסחים, וכן משמע ממה שכתב הרא"ש דהא איכ' נמי במגילה סתמ' כר' עקיב', דהתם ג"כ רק מדיוק' דייקינן עיי"ש:

ב וכן סתמ' דמתניתן דשלהי פסחים ק"כ ע"ב. דגרסינן התם הפסח אחר חצות מטמא את הידים, ואמרינן בגמר' אלמא מחצות ה"ל נותר, מאן תנא א"ר יוסף ראב"ע היא דתני ואכלו את הבשר בלילה הזה ראב"ע אומר עד חצות ר' עקיב' אומר וכו', אמר רבא אכל מצה בזמן הזה אחר חצות לראב"ע לא יצא וכו' דכי אהדרי' קרא לחובת מצה בלילה הראשון בזמן הזה דכתיב בערב תאכלו מצות למילת' קמיית' אהדרי' לאכילה עד חצות בזמן דאיכ' פסח עיי"ש, (הארכתי להעתיק דברי רבא, משום דרא"ש מבי' לקמן ומשום דמספק' לן וכו'):

ג וכן סתמ' דמתניתן דזבחים נ"ו. דגרסינן התם במשנה, הפסח אינו נאכל אלא בלילה, ואינו נאכל אלא עד חצות וכו', ואמרינן בגמר' מאן תנא, א"ר יוסף ראב"ע הוא, דתני ואכלו את הבשר בלילה הזה ראב"ע אומר וכו':

ד דהא איכ' נמי (במגילה כ' ע"ב) סתמ' כר' עקיב'. דגרסינן התם במשנה כל היום כשר לקריאת המגילה, והלל, ולתקיעת שופר וכו', כל הלילה כשר לקצירת עומר וכו', זה הכלל דבר שמצותו בלילה כשר כל הלילה וכו', ואמרינן בגמר' דבר שמצותו בלילה כשר כל הלילה, לאתויי מאי, לאתויי אכילת פסחים, ודלא כר"א בן עזרי', דתני' ואכלו את הבשר בלילה הזה, ראב"ע אומר וכו' עד חצות:

ה ואמרינן ביבמות ק"א ע"ב מה לי חד סתמ' מה לי תרי סתמ'. דגרסינן התם אמר רבא א"ר נחמן הלכה חליצה בשלשה, הואיל וסתם לן תנא כותי', א"ל רבא לר"נ אי הכי

מיאון נמי, דתנן המיאון והחליצה בג' וכו', התם חד סתמ', והכא תרי סתמ', התם נמי תרי סתמ' נינהו, דתנן מיאנה או שחלצה בפניו ישאנה מפני שהוא ב"ד (דהיינו ג'), אלא התם תרי סתמ', הכא תלת' סתמ', מכדי הא סתמ', והא סתמ', מה לי חד סתם, מה לי תרי סתם, מה לי תלתא סתם, אלא אר"נ בר יצחק הואיל וסתם במקום מחלוקת וכו' עיי"ש. הארכתי בהעתקה משום דהתם מפורש, מה לי חד סתמ' מה לי תרי סתמ' מה לי תלתי סתמ', ובזה מיושב דלכאור' והא כראב"ע איכ' יג' סתמ', וכר' עקיב' איכ' רק "חד סתמי, ובראי"ש ז"ל לא הזכיר מג' סתמא, ובמה שהעתקתי מיושב:

[1] דלא דמי להההיא דבב"מ ע"ו ע"א וכו'. ואני אעתיק סוגי' הש"ס דבב"ק ק"ב ע"א, דגרסינן הנותן צמר לצבע, לצבוע לו אדום וצבעו שחור, ר"מ אומר נותן לו דמי צמרו, ר' יהוד' אומר אם השבח יתר על היציאה נותן לו את היציאה, ואם היציאה יתירה על השבח נותן לו את השבח, יתיב ר' הונא וקאמר הלכה כר' יהוד', א"ר יוסף הלכה כר' יהוד' למה לי, מחלוקת ואח"כ סתם היא, ופשיט' שהלכה כסתם, מחלוקת הא דמתניתן דהכא בבבא קמ', וסתם בבבא מציעא, דתנן (בב"מ ע"ו ע"א) כל המשנה ידו על התחתונה (כגון נותן צמר לצבע לצובעו אדום וצבעו שחור וכו'), וכל החוזר ידו על התחתונה (כגון המוכר שדה לחבירו באלף זוז ונתן לו מהם מאתים, וחזר בו המוכר, יד הלוקח על העליונה וכו') ור' הונא אצטריך סלק' דעתך אמינ' אין סדר למשנה, וסתם ואח"כ מחלוקת היא, ור' יוסף כולה נזיקין חדא מסכת' היא, ובחדא מסכת' אמרינן יש סדר למשנה, ואיבעית אימ' משום דקתני לה גבי הלכת' פסיקת', כל המשנה ידו על התחתונה וכל החוזר בו ידו על התחתונה, ופי' רש"י ואיבעית אימ' הך סתמ' ודאי עיקר הוא דקתני לה דהתם בב"מ גבי הלכת' פסיקת', דהא לא שייכ' התם, ולא תני אלא משום פיסוק הלכה שפסק' התנא עם כל החוזר בו, שלא נחלק אדם עליהם. וממה שהעתקתי מבואר הא דכתב הרא"ש ז"ל דכל המשנה ידו על התחתונה, אין שם מקומ' בבב"מ, אלא בבבא קמא מקומי, ונשנית רק משום הילכת' פסיקת':

סימן י

כתב הרא"ש, מאימתי קורין שמע בשחרית וכו' גרסינן בירושלמי וכו' ירושלמי במה אנו קיימין וכו' וכן משמע בירושלמי וכו' א"נ לא פסיק ריב"ל כר' שמעון אלא במה שסובר שקודם הנץ החמ' יוצא בשל לילה כדאמר (לעיל ט' ע"א) דלאו בפירוש איתמר אלא מכללא איתמר וכו' א"נ כדפרישית לעיל (בראש סי' ט') שאם היה אניס בפעם אחת וכו' עכ"ל, ודברי הירושלמי הללו העתקתי בשפ"ח (לדף ט' ע"ב) לתוס' ד"ה אחרים אומרים:

סימן יא

כתב הרא"ש, ב"ש אומרים וכו', וכתב בהגהת אשרי והא דאמר ר' יהודי עד על לבבך בעמידה וכו' עכ"ל, עי' בתוס' דף י"ג ע"ב ד"ה על לבבך, וברא"ש ונשפ"ח שם:

סימן יב

כתב הרא"ש בשחר מברך ב' לפני וכו', וכתב בהגהת אשרי ופי' ר"ת וכו' ומטעם זה נהגו להתפלל קרגב"ץ (ראשי תיבות קול רנה וישועה באהלי צדיקים) בג' ראשונות והא דאמרינן (לקמן ל"ד ע"א) אל ישאל צרכיו בג' ראשונות וכו' עכ"ל, עיי"ש בשפ"ח לתוס' ד"ה אל:

סימן יג

כתב הרא"ש, א"ר יהודי אמר שמואל השכים לשנות וכו' (א) בירושלמי מסיק עלה וכו', וכתב בהגהת אשרי (ב) בדלא מטא זמן יוצר אור וכו' (ג) והיכא שלא בירך קמי' דמצוה מברך אחר המצוה וכו' אכן בסעודה דאסור לאדם שיהנה מעו"הז בלא ברכה (לקמן ל"ה ע"א) וכו' (ד) ואנן נהגינן לקדש את האשה ולברך אח"כ ברכת אירוסין וכו' עכ"ל:

(א) בירושלמי מסיק עלה וכו'. דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח:

לתוס' (דף י"א ע"ב) ד"ה שכבר נפטר באהבה רבה:

ב בדלא מטא זמן יוצר אור וכו'. דברי הגהת אשרי קאי אהא דלקמן. תנן התם ברכו ברכה אחת וכו' עיי"ש (ג) והיכא דלא מברך קמי' דמצוה מברך אחר המצוה וכו'. מבואר ברמב"ם בפי"א מה' ברכות הלכ' ה', דלא בכל ברכת המצות אמרינן כן, דז"ל העושה מצוה ולא בירך, אם מצוה שעדיין עשיית' קיימת, כיצד הרי שנתעטף בציצית, או שלבש תפילין, או שישב בסוכה, ולא בירך תחלה, חוזר ומברך אחר שנתעטף וכן תפלין וכן בסוכה, וכן כל כיוצא באלו, אבל אם שחט בלא ברכה, אינו חוזר ומברך אחר שחיטה, או שטבל ולא בירך, אינו חוזר ומברך אחר עשי', וכן כל כיוצא בזה עכ"ל, והנה הגהת אשרי כאן לא מחלק בין שהמצוה עדיין קיימת או לא ודו"ק:

ד ואנן נהיגינן לקדש את האשה ולברך אח"כ ברכת אירוסין וכו'. ועי' בש"ע א"העז סי' ל"ד ס"א, שמברך ברכת האירוסין, ואחר שיגמור הברכה יקדש, וכתב בבאר היטב לדעת כמה פוסקים מקדש קודם הברכה, כי שמא תחזור ולא תרצה לקבל הקידושין עיי"ש:

סימן טו

כתב הרא"ש ואמר רבה וכו' פירוש הערוך בשם רב האי גאון ז"ל חיזרא הוא וכו' ירושלמי וכו' עכ"ל, עי' בשפ"ח לתוס' ד"ה כחיזרא, שם העתקתי דברי הירושלמי ועיי"ש אות ד', ועי' בשפ"ח לרש"י ד"ה כחיזרא. וז"ל הערוך ערך חזר, חיזרא פי' רב האי גאון, הוא אחד ממיני קוצים שמצוי בבבל, וכריעא, שלא יכרע מאמצע ממש, וראשו זקוף ועומד

בבריית' ואפילו בשחותו מחציו, אלא צריך שיכוף את ראשו, כדי שיהא כאגמון שראשו כפוף וכו':

סימן טז

כתב הרא"ש ואמר רבה וכו' וכן זכרינו ומי כמוך וכו' אם לא אמר מחזירין אותו וכו' דמשנה הוא ממטבע ברכות (דלא יצא כדלקמן מ' ע"ב) וכו', דאמרינן בירושלמי דתענית וכו' עכ"ל, ודברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח לדף י"ב ע"ב לתוס' ד"ה והלכת':
סליק פרק ראשון.

פרק שני היה קורא

סימן א

כתב הרא"ש, היה קורא בתורה וכו', ואמרינן נמי בירושלמי וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף י"ג ע"א) לתוס' ד"ה היה קורא עיי"ש:

סימן ב

כתב הרא"ש ת"ר ק"ש ככתבה דברי רבי וכו' וקיי"לן (עי' במבוא התלמוד ד"ה מחלוקת) דסתם במתניתן ומחלוקת בבריית' הלכה כסתם מתניתן וכו' והאיך נהגו כל העולם שהנשים מתפללות בשאר לשונות דכיון שחייבת בתפלה (לקמן כ' ע"ב) לא היה להן להתפלל אלא בל"הק וכו' והא דא"ר יהוד' (שבת יב) אל ישאל אדם צרכיו בלשון ארמי זהו כששואל צרכיו וכו' כמתפלל בציבור דמי שאין צריך מליץ לפני הקב"ה (ועי' מזה בשפ"ח לעיל ג' ע"א לתוס' ד"ה ועונין אות ג', מה שכתבתי בשם הר"י אבוהב ז"ל ובמחצי' השקל סי' צ' ס"ק ל"ה מה שכ' בשם הב"ח שלא הוצרך לנו ממוצע בינו ובנינו וכו' עיי"ש) וכו' וכן הקשה בתוס' (שבת דף י"ב ע"ב ד"ה שאין) אהא דקאמר שאין המלאכי השרת מכירין בל' ארמי והלא אפילו מחשבות לב אדם הם יודעין ומכירין אלא לשון זה מגונה בעיניהם להזקק לו עכ"ל הרא"ש, פי' ולשון מכירין כעין דכתיב כי את הבכור בן השנואה יכיר (דברים כ"א י"ז) ופי' האבן עזרא, "יכיר, יעשה לו "הכרה עיי"ש. וכעין זה י"ל (בראשית מ"א י"ב) ושם אתנו נער עברי עבד וגו', ופרש"י עברי, אף לשונינו אינו מכיר עיי"ש, פי' דלעולם יוסף יודע לדבר ל' מצרית, דהא דיבר עמהם (עי' סוט' ל"ו ע"ב) אלא דכך אמר שר המשקים, שאין יוסף נותן לל' מיצרית הכרה. ומה שכתבו התוס' והרא"ש שהמלאכים יודעים מחשבות האדם, הוא מבואר במה שאית' במדרשים, שהמלאכים ממונים להעלות תפילות ישראל, וכמה תפלות שאינם מעלים ואינם נענים, משום שהמתפלל לא כיון לבו, ומהיכן יודעי' המלאכים אם כיון לבו, אם לא, אלא ע"כ שהם יודעים מחשבות הלב, והא דיש מקשים ז"ל מפסוק שאמר שלמה (מלכים א' ח' ל"ט) אתה ידעת לבדך את לבב כל בני האדם, וכן מפסוק אני ה' חוקר לב (ישעי' י"ז י'),

י"ל על פי דאית' במדרש רשב"י, בפסוק ה' יודע מחשבות אדם כי המה הבל (תהלים צ"ד י"א), פי' "כי בלשון כאשר, ורצה לומר "ה' "יודע מחשבות האדם, כאשר המחשבה היא עדיין בבחינת הבל, היינו כשלא בא עדיין במחשבות הלב (מגיד תעלומה):

סימן ג

כתב הרא"ש, ת"ר שמע ישראל וכו', יש אומרים שימליכהו במחשבה וכו', ירושלמי לא אם היה יושב עומד וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ק (י"ג ע"ב) לתוס' ד"ה על לבבך. ומה שכ' הרא"ש ז"ל י"א שימליכהו במחשבה, עי' בשפ"ח (לעיל ב' ע"א) לתוס' ד"ה מברך ב' לפני', שכתבתי ראי' למסקנת הרא"ש ז"ל עיי"ש:

סימן ה

כתב הרא"ש, מתניתן בפרקים וכו' ירושלמי עד כדון באמצע הפרשה וכו' דכתיב (ויקרא י"ט ג') איש אמו ואביו תיראו ותנן (אבות פ"ד מי"ב) וכו' ובענין שתקנו נביאים הראשונים שיאמרו על כל צרה שנגאלים ממנה בשביל ישראל ביחד כדאית' (פסחים קי"ז ע"א) וכו', ועוד דאמרינן בירושלמי אם הלכה רופפת בידך וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי עד כדון העתקתי בשפ"ח כאן לתוס' ד"ה באמצע שואל. ודברי ירושלמי אם הלכה רופפת כתבתי בשפ"ח (לדף י"ד ע"א) לתוס' ד"ה ימים אות ג' בהעתקת סוף דברי המחזור וויטרי. והא דקריאת ההלל לאו של חנוכה לבד היא מדברי סופרים, אלא לעולם הוא מדרבנן, כ"כ הרמב"ם בפ"ג מה' מגילה ה"ו, והראב"ד משיג וכתב ויש בהם עשה מדברי קבלה השיר יהי' לכם וכו' עיי"ש:

סימן ו

כתב הרא"ש, בעי מיני' אשיאן וכו' ומיהו דוק' רביעית אבל טפי מרביעית חשיב' הנאה לענין תענית וכו' עכ"ל, פי' ואע"ג דפולט, הואיל ומתכוין לטעום, מתהני מיני' בתענית כשהוא טפי מרביעית (דברי חמודות):

סימן ט

כתב הרא"ש, א"ר יהושע בן קרחה' וכו' וכן כל האמוראים דלעיל (מהאי ענייני' א"ר יוסף כמה מעלי' הא שמעתת' וכו' אמרו במערבי וכו') סברי דאין אומר פרשת ציצית בלילה וכו' עכ"ל:

סימן יב

כתב הרא"ש, מתניתן הקורא את שמע וכו' ירושלמי צריך להתיז זי"ן של למען תזכרו וכו' והכי תני' בתוספתא דמכלתין וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכ' ד', אלו צריך דיקדוק על לבבך על לבבכם עשב בשדך ואבדתם מהרה הכנף פתיל אתכם מארץ, ר' חניני' בשם ר' אחא אשר נשבע ה', ר' חגיי בשם ר' אבא בר זבדא שם שדנו לך, דלא

יימר שם חללו לך, ר' לוי ר' אבדימי דחיפה בשם ר' לוי בר סיסי צריך להתיז למען תזכרו, ר' יונה בשם ר' חסדא צריך להתיז כי לעולם חסדו:

פי' פני משה:

אלו תיבות צריך דיקדוק. שצריך ליתן ריוח בין הדבקים:

אשר נשבע ה'. צריך להתיז את העי"ן דלא לישתמע נשבה:

שם שרנו לך. אם לא אמר פרשת ציצית בלילה אמרינן דף י"ד ע"ב דאומר מודים לך אנחנו ה' אלקינו שהוצאתנו מא"מ ומבית עבדים ועשית לנו ניסים וגבורות על הים ושם שרנו לך ולא יאמר הללו לך מפני שצריך ליזהר דלא לישתמע כתיבה אחת הללוך:

צריך להתיז כי לעולם חסדו. בהלל ובפסוקים דלא לישתמע חשדו. וז"ל הרי"ף עני רבא בתרי' כגון בכל לבבך על לבבך בכל לבבכם עשב בשדך ואבדתם מהרה על לבבכם הכנף פתיל "אותו "וזכרתם "תחזכרו "ועשיתם אתכם מארץ עיי"ש. ועי' בתוס' דף ט"ו ע"ב ד"ה בין הדבקים, והרי"ף מוסיף עיי"ש:

ומה שכתב הרא"ש והכי תני' בתוספתא דמכלתין, דברי התוספתא העתקתי בשפ"ח (לדף ל"ד ע"א) לתוס' ד"ה אמצעיות אות ב':

סימן יג

כתב הרא"ש, האומנין קורין וכו' ירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכה ה' תני הפועלים קורין בראש האילן ומתפללי' בראש חזית ובראש התאנה ובשאר כל האילנות, יורד ומתפלל למטן, ובעל הבית לעולם יורד ומתפלל למטן ולמה בראש הזית ובראש התאנה, ר' אבא ור' סימון תרויהון אמרין מפני שטרחתן מרובה:

פי' פני משה:

תני. בתוספתא בעל הבית שאינו משועבד למלאכה הוא לעולם יורד ומתפלל ואפילו מראש הזית והתאנה:

ולמה. התירו בראש הזית והתאנה יותר משאר אילנות:

מפני שטרחתן מרובה. שיש להם ענפים הרבה ויש טורח גדול בעלייתם ובירידתם ובין כך יתבטלו ממלאכתן ולפיכך הקילו בהן:

סימן טו

כתב הרא"ש, חתן פטור מק"ש לילה הראשונה וכו' והני שבעת ימים גופייהו לאו על ויעש לאביו אבל שבעת ימים אסמכוהו רבנן וכו' ועוד החמירו בו מדרבנן לאוסרו בדברים המפורשים בריש פרק מי שמתו (אוכל בבית אחר) בעוד שלא נקבר מתו וכו' ועוד ראי' בבכורות מ"ט ע"א, (ועי' שבת קל"ה ע"ב), אבל התוס' כתבו דליכ' אבילות מדאוריית' כלל וכו' ואמרינן בירושלמי דפרקין וכו' ודלא כמו שפי' ר"ח ז"ל דאיסטניס

היינו שהוא מסוכן וכיון דלרפואה הוא וכו' עכ"ל, ודברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף ט"ז ע"ב) לתוס' ד"ה איסטניס ובשפ"ח שם לרש"י ד"ה רחץ. ומה שכ' הרא"ש והני ז' ימים גופייהו לאו על ויעש לאביו אבל שבעת ימים אסמכוהי רבנן אלא אהאי קרא דכתיב והפכתי חגיכם לאבל וכו' עכ"ל, הנה (במועד קטן כ' ע"א) יליף לי' מקרא דהפכתי, ועיי"ש בתוס' ד"ה מה חג, אבל בירושלמי מועד קטן פ"ג להלכ' ה', מסיק דמקרא ויעש לאביו וגו' לא יליף, משום שנאמר מקודם מתן תורה, ויליף לי' מדכתיב ויקרא ח', ובפתח אוהל מועד תשבו יומם ולילה שבעת ימים וגו', ועוד מדכתיב ויקרא י'. כי שמן משחת ה' עליכם וגו', ועוד מדכתיב במדבר י"ב, אל נא תהי כמת וגו', ועוד מדכתיב דברים ל"ד, ויתמו ימי בכי אבל משה וגו', ועוד מדכתיב עמוס ט', והפכתי חגיכם לאיל, מה חג ז' אף אבילות ז' עיי"ש, והנה דברי הרא"ש הן הם דברי הרי"ף עיי"ש. ומה שכ' הרא"ש אבל "התוס' כתבו וכו' עכ"ל, עי' בית יוסף כ"כ בשם הרמב"ן בת"ה, וה"ר יונה בפ"ב דברכות בשם חכמי הצרפתים ז"ל (בית יוסף יור"ד שצ"ח):

סליק פרק שני.

פרק שלישי מי שמתו

סימן א

כתב הרא"ש, מי שמתו וכו' ובירושלמי לא משמע כן וכו' וכן משמע בירושלמי דפרקין וכו' דהא בירושלמי וכו' עכ"ל, ודברי הירושלמי הללו העתקתי בשפ"ח (לדף י"ז ע"ב) לתוס' ד"ה ואינו מברך:

סימן ב

כתב הרא"ש, ופטור מק"ש וכו' אמר להם האמרינן בירושלמי וכו' ואמרינן עלה בירושלמי וכו' בירושלמי פסק כרשב"ג ובה"ג כתב דהלכה כת"ק דאסור וכו' עכ"ל, מה שכ' הרא"ש ז"ל ואמרינן עלה בירושלמי וכו', הנה לאו על האי מתניתן דהכא דפ' מי שמתו אית' כן בירושלמי, אלא על מתניתן פרק ב' להלכ' ט' הכי גרסינן, חתן אם רוצה לקרות את שמע בלילה הראשון קורא וכו', עובדא הוה בר' יסא ור' שמואל בר רב יצחק דחוו יתבין ואכלין, כחדא, מן אילין כנישתא עלייתא, אתת עונתה דצלותא, וקם ר' שמואל בר רב יצחק מצלויא, א"ל ר' מיישא לא כן אלפן רבי, אם התחילו אין מפסיקין, ותני חזקיה כל מי שהוא פטור מדבר ועושהו נקרא הדיוט, א"ל הא תנינן חתן פטור חתן אם רוצה, א"ל ולא דר"ג היא, א"ל יכיל אנא פתר כר"ג, דר"ג אמר איני שומע לכם לבטל ממני מלכות שמים:

פי' פני משה:

דהוו יתבין וכו'. שהיו יושבין ואוכלין בא' מב"הכ שבעליי' והגיע עונת התפלה וקם ר' שמואל והפסיק מאכילה להתפלל:

א"ל הא תנינן חתן פטור חתן אם רוצה. פי' דאע"פ ששנינו שחתן פטור מק"ש אפ"ה שנה רבי כאן אם רוצה לקרות קורא אלמא דלא נקרא הדיוט כשמחמיר על עצמו בדבר שהוא פטור מן הדין:

א"ל יכיל אנא פתר כר"ג. פי' דמתניתן דהכא כר"ג אתי' דלא רצה לפטור עצמו מק"ש כמו שהשיב לתלמידיו איני שומע וכו' ושאני ק"ש דאית בי' קבלת מלכות שמים. ושאר דברי ירושלמי שכתב הרא"ש, העתקתי בשפ"ח כאן לתוס' ד"ה ואינו מברך עיי"ש. ומה שכתב הרא"ש בשם בה"ג, ז"ל בה"ג בהלכות אבל, אמר מר דברים שבצנעא נוהג וכו', ונעילת הסנדל ותשמיש המטה ורחיצת ידים ורגלים בחמין, כיון דמילי דצנעא נינהו, לא ליעבדינהו, ולינהג בהו מנהג אבילות. ועי' בשפ"ח לקמן דף מ"ו ע"ב לתוס' ד"ה מר זוטרא אות ב':

סימן ג

כתב הרא"ש, מעשה באחד וכו' שאני התם דשייך בי' קצת עסק קבורה להחשיך על התחום כדאית' בירושלמי ודמי' להא דאיתא בירושלמי בפ' בתרא דמועד קטן וכו' ודמי להאי דאמרינן בירושלמי דפרקין וכו' עכ"ל, ז"ל הירושלמי מועד קטן פ"ג להלכה ה', הרי שמפנין אותו מקבר לקבר, אית תניי תני משיסתם הגולל הראשון, אית תניי תני משיסתם הגולל השני, ר' יונה הוה לי' עובדא שאל לר' חנני' חברון דרבנן, א"ל משיסתום הגולל הראשון, ר' ירמי' הוה לי' עובדא שאל ר' זעירא לר' אמי א"ל משיסתום הגולל השני, אתא לגבי', א"ל לחומרא הורי לך, ר' יונה ור' יוסה תריהון אמרין הדא דאת אמר בתוך שבעה, אבל לאחר שבעה, כבר עבר האבל, בשנתנו דעתן לפנותו, אבל אם לא נתן דעתו לפנותו, משיסתם הגולל הראשון:

פי' בקרבן עדה:

הוה לי' עובדא. מיתרע בי' אבילות:

אתא ר"י לגבי'. דר' חנני' וא"ל ר"ח שלחומרא הורו לי' ר"ז ור"א:

הדא דאת אמר. לא אמרן דנוהג אבילות מסתימת הגולל השני אלא שפינוהו תוך ז':

בשנתן דעתו לפנותו. ולא אמרן דאם פינהו תוך ז' שמונין מסתימת הגולל השני אלא בשהיה דעתו מתחלה לפנותו:

ושאר דברי הירושלמי שהביא הרא"ש, העתקתי בשפ"ח כאן לתוס' ד"ה ואינו מברך עיי"ש:

סימן ז

כתב הרא"ש, ת"ר המוליך עצמות ממקום למקום וכו' ובהדי' אמרינן בירושלמי וכו' עכ"ל, ודברי ירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף י"ח ע"א) לתוס' ד"ה וירכב:

סימן יא

כתב הרא"ש, קברו את המת וכו' ירושלמי כל העוסקין בהספד וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכה ב', תני ההספד וכל העוסקין בהספד, מפסיקין לק"ש, ואין מפסיקין לתפילה, מעשה היה והפסיקו רבותינו לק"ש ולתפילה, והא תנינן אם יכולין להתחיל ולגמור, מתניתא ביום הראשון, ומה דתני תנא ביום השני:

פי' פני משה:

ההספד. הסופד וכל העוסקין בהספד מפסיקין לק"ש וכו':

והא תנינן. אם יכולין להתחיל ולגמור. עד שלא יגיעו לשורה יתחילו ואם לאו לא יתחילו לקרות והיכי קתני בבריית' דאפילו הן עסוקין בהספד מפסיקין לק"ש:

מתני' ביום הראשון. מיירי דאז פטורין מק"ש ומה דתני תנא בתוספתא דמפסיקין מהספד לק"ש בהספד של יום שני:

סימן יב

כתב הרא"ש, א"ר יהוד' א"ר המוצא כלאים בבגדו וכו' ירושלמי תני וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי כלאים פ"ט להלכ' א', תני הרי שהיה מהלך בשוק, ונמצא לבוש כלאים, תרין אמוראין, חד אמר אסור, וחרנה אמר מותר, מ"ד אסור ובכלאים שהן) דבר תורה, מ"ד מותר, כההא דאמר ר' זעיר' גדול כבוד הבריות שהוא דוחה את המצוה בל תעשה שעה אחת, תני אין מדקדקים במת ולא בכלאים בבית המדרש, ר' יוסי הוה יתיב מתני, והוה תמן, מיתא, מאן דנפק לא אמר לי' ולא כלום ומאז דיתיב לא אמר לי' ולא כלום, ר' אימי הוה יתיב מתני, אמר חד כחבריה, את לביש כלאים, א"ל רבי אימי שלח מאנך ויהיב לי':

פי' פני משה:

ומ"ד מותר. מיירי בכלאים שהן דברי סופרים וכר"ז דאמר גדול כבוד הבריות שדוחה' את ל"ת דלא תסור ולא פליגי:

אין מדקדקין וכו'. משום ביטול תורה וכהאי דר' יוסי שהיה יושב ושונה והיה טומאת מת מי שהיה יוצא לא אמר לי' מידי וכל מי שהיה יושב ולא יצא שלא לבטל ת"ת נמי לא א"ל ולא מידי ומייתי לה לעיל בפ"ג דברכות ופ"ז דנזיר:

שלח. הפשט בגדיך ותן לו שלא הי' לך לומר לו כלום מכיון שהוא יושב ושונה אין לו להפסיק בשביל כך:

סימן יד

כתב הרא"ש, בעל קרי וכו' מכאן כ' בעל ה"ג וכו' עכ"ל, ובשפ"ק (לדף כ"א ע"א) רש"י ד"ה והלואי שם העתקתי:

סימן טו

כתב הרא"ש א"ר יהוד' אמר שמואל ספק קרא ק"ש וכו' מכאן פסק בשאלתות דרב אחאי דכל ברכות דרבנן וכו' והא דאמרינן פסחים נ"ד ע"ב (תוס' ד"ה והא"ר יוחנן עיי"ש) אליב' דר' יוחנן וכו' והשתא ניחא למ"ד תפלת ערבית רשות (לקמן כ"ז ע"ב) וכו' עכ"ל, ז"ל שאלתות דרב אחאי גאון פרשת יתרו, ברם עריך אילו חיכא דמספקא לי', אי בריך אי לא בריך, אי צלי אי לא צלי, מהו למיחדר ולברוכי, ולמיהדר ולצלויי, אי לא הדר מברך דילמא לא בריך ולא נפיק ידי חובתי', ואי חדר מברך דילמא בריך לי' וקא מפיק שם שמים לבטלה, הי' מינייהו עדיפא, ת"ש דא"ר יהוד' אמר שמואל ספק קרא ק"ש ספק לא קרא ק"ש וכו' (וכאן מביא כל סוגי' הש"ס דחכא עד) ור' יוחנן אמר אפילו ספק התפלל או לא התפלל חוזר ומתפלל ולוואי שיתפלל כל היום כולו, והילכת' כר' יוחנן, וכי א"ר יוחנן בשלו' דרחמי נינהו, ושאר ברכות אי בריך, לא שרי לי' למיהדר וברוכי לאחריו, אבל ברכתא דמזונא דחיובא דאוריית' הוא, או לא' מז' מינין דחיובא דאוריית' הוא, הדר מברך, אבל שאר פרי דחיובא דרבנן הוא לא הדר מספיקא עכ"ל שאלתות דר' אחאי גאון ז"ל:

ומה שכתב הרא"ש, אלא תפילת נדבה כגון תחנונים וכיוצא בהם וכו', אין כונת הרא"ש דברי תחנונים בעלמא, שהאדם קובע לעצמו, או שחכם קבעם, שאין אלו כנגד תמידין כלל, ואין בהם ברכה, ומהיכי תיתי לאסרם, אלא בתפלה הקבוע בברכת השמונה עשרה הוא דקאמר (מעדני יו"ט):

סימן יז

כתב הרא"ש, א"ר נחמן וכו' והראב"ד ז"ל כתב דלא שנא דאפילו תפלת המוספין ראוי' היתה לכל י"ח ברכות ואם התפלל י"ח ברכות וחידש בה דבר מועט במוספין יצא כדאמרינן בירושלמי בפ' תפלת השחר וכו' וכן משמע בירושלמי שאכתוב בסמוך שהיו מתפללין במוסף של ר"ח וח"הע י"ח ברכות וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי פ"ד להלכה ו', א"ר יוחנן אני דאיתי את ר' ינאי עומד ומתפלל בשוק של ציפורין, ומהלך ד' אמות, ומתפלל של מוסף וכו', ש"מ שאדם מתפלל, ומהלך ד' אמות, ומתפלל של מוסף, א"ר אבא ולא סוף דבר עד שיהלך ד' אמות, אלא אפילו שהה כדי הילוך ד' אמות, רב אמר צריך לחדש בה דבר, שמואל אמר א"צ לחדש בה דבר, ר' זעיר' בעי קומי ר' יוסי מהו לחדש בה דבר, א"ל אפילו אמר ונעשה לפניך את חובותינו תמידי יום וקרבן מוסף יצא:

פי' פני משה:
אלא אפילו שהה וכו'. פי' שהה בין תפלה לתפלה כדי הילוך ד' אמות סגי:
צריך לחדש בה דבר. בתפלת מוסף שמתפלל מיד אחר של שחרית דוק' אם יחדש בה דבר ואם לאו הוה כמתפלל וחוזר ומתפלל תפלה אחת:
ושמואל אמר. א"צ דתפלה אחרת היא לצורך היום בפני עצמה:
אפילו אמר ונעשה. אם לא חדש בה דבר בנוסח ברכה האמצעית אלא זה בלבד שאמר יהי רצון שנעשה לפניך וכו' וסיים במקדש השבת יצא. והנה מדברי רב משמע כדברי הראב"ד. ומה שכ' הרא"ש וכן משמע מירושלמי שאכתוב בסמוך (בסי' י"ח) וכו' עכ"ל, והעתקתי דברי הירושלמי בשפ"ח (לדף כ"ח ע"ב) לתוס' ד"ה עד באות ו', ועיי"ש באות ח':

סימן יח

כתב הרא"ש, א"ר הונא וכו' ועוד מוסיף בירושלמי דברים אחרים וכו' גם נראה שאין לגרוס בירושלמי בא ומצאן ומתפללין של מוסף וכו' ובתוספתא דברכות פ"ג וכו' אבל קדוש של סדר קדושה (ובא לציון עי' אור"ח סי' קל"ב) יחיד אומרה וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף כ"א ע"ב) לתוס' ד"ה עד, ושם העתקתי ג"כ הירושלמי בא ומצאן עיי"ש. ולשון התוספתא דפרקין, לא העתקתי לפי שהרא"ש ז"ל העתיק לשון התוספתא אות באות ממש, ובקצת נוסחת התוספתא נמצא טעות, דגרס שם גבי חנוכה ופורים אם לא אמר מעין המאורע בהודאה "מחזירין "אותו עיי"ש, והוא טעות וצ"ל אין מחזירין אותו. ומה שכ' בהגהת אשרי לא יפסיק בין תיבת שמי' וכו', עי' בשפ"ח לעיל ג' ע"א לתוס' ד"ה ועונין:

סימן כ

כתב הרא"ש, גרסינן בגמר' דסוטה וכו' בירושלמי מסיים בה וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף י"ב ע"ב) לתוס' ד"ה כרע כחיזרא עיי"ש:

סימן לא

כתב הרא"ש, תני ר' חייא וכו' ויש מקשה עליו מדאמר בירושלמי וכו' עכ"ל, ולשון הירושלמי דפרק ב' להלכה ג' כך הוא, ר' יוחנן בסותוא דהוה חזיק רישיה, הוה לביש תרויהון, ברם בקייטא דלא חזיק רישיה לא הוה לביש אלא דאדרעיהי:
פי' פני משה:
לביש תרויהון. תפילין של יד ושל ראש:

ברם בקייטא דלא הוה חזיק רישיה. מחמת החמימות לא היה מניח אלא של יד. ויש גורסין בהיפך בקייטא דלא הוה חשיש ברישיה הוה לביש תרויהון ברם בסיתוא דהוה חשיש ברישיה מחמת הקור לא הוה לביש אלא דאדרעיה:
(ושינוי מהנוסח' של הרא"ש מובן ממילא):

סימן לט

כתב הרא"ש, א"ר חנינ' וכו' בירושלמי וכו' עכ"ל, זה לשון דירושלמי דפרקין להלכה ה', תנא ר' חלפתא בן שאול העוטש בתפלתו סימן רע לו, הדא דאת אמר מלמטה, אבל מלמעלה לא, אתיא דמר ר' חנינא אני ראיתי את רבי מפהק ומעטש ונותן ידיו על פיו, אבל לא רוקק, ר' יוחנן אמר אפילו רוקק, כדי שיהא כוסו נקי, לפניו אסור לאחריו מותר, לימין אסור, לשמאלו מותר, הדא הוא דכתיב יפול מצדך אלף, כל עמא מודיי, בההין דרקק איצטלין דהוא אסור, ר' יהושע בן לוי אמר הרוקק בבית הכנסת, כרוקק בבבת עינו, ר' יונה רקק ושייף, ר' ירמי' ר' שמואל בר חלפתא בשם ר' אדא בר אחוה המתפלל אל ירוק עד שיהלך ד' אמות, א"ר יוסי בי רבי אבון וכן הרוקק אל יתפלל עד שיהלך ד' אמות, תני המתפלל אל יטיל את המים עד שיהלך ד' אמות, וכן המטיל מים אל יתפלל עד שיהלך ד' אמות, א"ר יעקב בר אחא לא סוף דבר עד שיהלך ד' אמות, אלא אפילו שחה כדי הילוך ד' אמות, א"ד אמי אם אומר אתה עד שיהלך ד' אמות יהא אסור, אני אומר אחר בא והטיל שם:
פי' פני משה:
אתי'. הא כדא"ר חנינא שראה את רבי מעטש מלמעלה בתפלתו:
ונותן ידיו על פיו מפני הפיהוק (שפותח מלקוחיו להוציא רוח הפה):
כדי שיהא כוסו נקי. פיו ושפתיו יהיו נקיים בתפלה:
לפניו אסור. לרוק כלל:
הדא הוא דכתיב יפול מצדך אלף. ורבבה מאמינך אלמא דהימין שהוא חשוב והוא סובל הרבבה שלא יגישו אליו:
בההין דרקק איצטלין דהוא מותר. גרסינן וטעות סופר בספרי הדפוס שגרס דהוא אסור, פי' אם הוא רוקק באיצטלא ובבגד שלו או במטפחת כ"ע מודים שהוא מותר. (ודע שכ' במראה פנים בשם הרשב"א, וז"ל ויש גורסין בההין דרקק אם טיילין דהוא אסור, ופירוש בהלכות הנגיד אם כמטייל כלומר שלא מאונס וכן הביא הרא"ש ז"ל):
ושייף. ברגלו (ועי' עירובין צ"ט ע"ב רש"י ד"ה כיח):
המתפלל אל ירוק. מיד אחר שסיים מפני שעדיין תפלתו שגורה בפיו:
עד שיהלך ד' אמות. כלומר עד שישהה כדי הילוך ד' אמות כדלקמן:

א"ר אמי. ודאי הכי הוא שאם אתה אומר עד שיהלך ד' אמות דוקא, א"כ אין לדבר סוף שאפילו בכל הדרך יהא אסור להתפלל שמא אחד הטיל מים בכאן אלא ודאי אין חוששין לזה המקום וכששוהה כדי הילוך ד' אמות שאז אינם ניכרין מותר להתפלל מיד:

סימן מ

כתב הרא"ש, אמר מר המשמיע קולו בתפלתו וכו' דהכי אמרינן בירושלמי וכו' עכ"ל, זה ל' הירושלמי דפרק תפלת השחר להלכה א', ר' אבא בר זבדי מצלי בקלא ר' יונה כד הוה מצלי בכנישתא הוה מצלי בלחישה וכד הוה מצלי גו בייתי' הוה מצלי בקלא עד דייפון בני בייתי' צלותי' מיני' א"ר מנא ובני בייתי' דאבא ילפי צלותא מיני':

פי' פני משה:

מצלי בקלא. כשהיה מתפלל בינו לבין עצמו כדר' יונה:

ובני ביתי' דאבא. כלומר כך היה נוהג ג"כ אבא שילמדו בני ביתו התפלה ממנו:

ועי' במעדני יו"ט אות ט' דדברי הרא"ש אינם כדברי הירושלמי שלפנינו עיי"ש מה שכ' בזה:

סימן מא

כתב הרא"ש, תני היה עומד בתפלה וכו' וכתב בעל הלכות גדולות וכו'. ז"ל בה"ג בפ"ג מהלכות ברכות, ר' זירא אשכחי' לתנא דתנא קמי' דר' יהוד' דקא תנא קמי' היה עומד בתפלה ונתעטש פוסק עד שיכלה הרוח וחוזר לתפלתו:

סימן מב

כתב הרא"ש א"ר הונא וכו' ולמעלה כתבתי וכו' עכ"ל, היינו לעיל בסי' כ"ג, ועי' במעדני יו"ט אות ת':

סימן מו

כתב הרא"ש, איתמר ריח רע שיש לו עיקר וכו' דאמרינן בירושלמי ר' אילעי וחביריו וכו' ירושלמי מרחיק מגללי בהמה וכו' עכ"ל, ודברי ירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף כ"ה ע"א) לתוס' ד"ה לית הלכת' עיי"ש:

סימן נא

כתב הרא"ש, אמר רבה וכו' ירושלמי ר' זירא ור' אבא וכו' עכ"ל, זה לשון הירושלמי דפרקין להלכה ה', ר' בנימין בר יפת בשם ר' יוחנן אומר צואה כל שהוא מבטלה ברוק, ר' זעירא ר' יעקב בר זבדי הוו יתבין חמון צואתה, קם ר' יעקב בר זבדי רקק עלה, א"ל ר' זעירא מן ימא לטיגנא:

פי' פני משה:

מן ימא לטיגנא. ב' מקומות קרובין הן זה אצל זה וכלומר מה תקנת בזה הרוק הלא הוא נמוח מיד ואינו שוהה אלא כמן מי שהולך מימא לטיגנא:

סימן נב

כתב הרא"ש, א"ר יהוד' וכו' ויש שנוהגין ג"כ כשמלין את הקטן ויש אומרים שאין צריך דהא אמרינן (לעיל כ"ד ע"א) וכו' עכ"ל:

סימן נז

כתב הרא"ש, גרסינן בפ"ק דשבת וכו' ולא כתב כאן דעבדינן לחומרא כדכתב בבעיא (דלעיל סי' נ"א) דדבוקה לו בסנדל וכו' מיהו נראה מדקאמר ר' חסדא (לעיל סי' נ"ו) מתפלל אדם כנגד בית הכסא וכו' עכ"ל. ומה שכ' הרא"ש מדקאמר ר' חסד' עיין בגמר' ודו"ק:

סליק פרק שלישי

פרק רביעי תפלת השחר

סימן ב

כתב הרא"ש, א"ר יצחק וכו' (א) וכן עלה על מטתו בירושלמי וכו' שהרי מצוה להכין סעודה במוצאי יו"כ שהוא כעין יו"ט (ב) דאמרינן במדרש וכו' וכן משמע בירושלמי דפרקין דאין לבטלה בחנם (ג) דאמרינן בירושלמי וכו' (ד) ובעל הלכות גדולות כתב וכו' אבל שאר תפלות (ה) אע"פ שנתקנו כנגד הקרבנות מ"מ אינו מזכיר בהן קרבנות וכו' דכיון שמתפלל אותה על דרך הספק וכו' כדפרישת לעיל (פרק מי שמתו סי' ט"ו) עכ"ל:

(א) וכן עלה על מטתו בירושלמי וכו'. דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכ' א', רבי מפקד לאבדן אמורי', אכריז קומי ציבורא, מאן דמעלי יעלי דרמשא עד יוטא קאים, דבית ר' ינאי אמרין עלה אדם על מטתו, אין מטריחין אותו לירד, א"ר זירא כל מאן דהוינא עביד כן. הוינא מפחד בליליא, לית לך, אלא כחדא דרבי מפקד לאבדן אמורי' אכריז קומי ציבורא, מאן דיצלי, יצלי דרמשא עד יומא קאים:

פי' פני משה:

רבי מפקד וכו'. רבי היה מצוה לאבדן תורגמני' להכריז אף של מוצאי שבת הרוצה להקדים ולהתפלל יתפלל מבעוד יום:

עלה אדם על מטתו. אם התפלל של ערבית מבעוד יום ועלה על מטתו:

לירד. ולחזור ולהתפלל בזמנו:

כל מן דהוינא עבד כן. כ"ז שהייתי עושה כך והתפללתי מבעוד יום והלכתי ישן הייתי מתפחד כל אותו הלילה:

לית לך וכו'. סתמ' הש"ס הוא דקאמר לה אין לך אלא כהאי דאמרינן לעיל שאפילו לכתחלה מותר להקדים ולהתפלל מבעוד יום:

ב דאמרינן במדרש וכו' ז"ל המדרש רבה קהלת, לך אכול בשמחה לחמך וגו' (קהלת ט' ז') ר' מונא ור' יהושע בשם ר' לוי פתר קרייה בראש השנה וביו"כ, משל למדינה שהיתה חייבת ליפסין למלך, שלח המלך לגבותה, בריחוק עשרה מילין, יצאו גדולי המדינה וקלסוהו, והתיר להם שליש, בריחוק חמשת מילין, יצאו הבינונים וקלסוהו, והתיר להם שליש, כשקרב יצאו לקראתו אנשים ונשים וטף וקלסוהו, ומחל להם את הכל, א"ל מה דאזל אזל, מן הכא ולהלן הוא חושבנא, כך ערב ר"ה גדולי הדור מתענין, והקב"ה מתיר להם שליש מעונותיהם וכו', ואותן הימים שבין ר"ה ליו"כ, היחידים מתענים, והקב"ה מתיר להם עוד שליש מעונותיהם, וביו"כ מתענין כולן וחקב"ה מתיר להן עוד שליש מעונותיהן, עד שמתענין אנשים ונשים וטף, מוחל להם הקב"ה את הכל, ואומר, מה דאזל אזל מן הכא ולהלן הוא חושבנא, יצתה בת קול ואומרת להם לך אכול בשמחה לחמך, כבר נשמעת תפלתכם עכ"ל:

ג דאמרינן בירושלמי וכו'. ז"ל הירושלמי דפרקין להלכ' א', מנין לנעילה, א"ר לוי כתיב ישעי' א') גם כי תרבו תפלה אינני שומע, מכאן שכל המרבה בתפלה נענה וכו', אימתי הוא נעילה, רבנן דקיסרין אמרין איתפלגין רב ור' יוחנן, רב אמר בנעילת שערי שמים, ור"י אמר בנעילת שערי היכל וכו', ר' אבא ור"ח בשם רב נעילה פוטרת את של ערב וכו', ר' אבא בר ממל אמר למורייא מן כולכם שמעית שאין נעילה פוטרת של ערב וכו':

פי' פני משה:

מנין לנעילה. היכן מרומז תפילה זו כמו שיש לתפלות האחרות:

גם כי תרבו תפלה וגו'. מכאן דבדין שכל המרבה בתפלה נענה ואף תפילת נעילה לריבוי תפלה תקנוה:

אימתי היא נעילה. האי נעילה שאמרו:

בנעילת שערי שמים. שהוא בלילה בתחלתה:

בנעילת שערי היכל. שהוא ביום סמוך לחשיכה:

נעילה מהו שתפטר של ערב. למ"ד דזמנה בתחלת הלילה א"כ מהו שיוצא בה לתפלת ערבית שא"צ להתפלל עוד של ערבית:

מריי. מוריי מכולכם שמעתי וקבלתי שאין תפלת נעילה פוטרת של ערבית:

ד ובה"ג כתב וכו'. ודברי בה"ג העתקתי בשפ"ח (לדף כ"ט ע"ב) לתוס' ד"ה טעה עיי"ש:

ה ואע"פ שנתקנו כנגד הקרבנות מ"מ אינו מזכיר בהן קרבנות וכו'. והא דבתפלת מוסף מזכירין פסוקי המוספין, ופרשת התמיד לא תקנו בתפלת שחרית ומנחה, כבר שאל על זה השואל בנוד' ביהוד' תנייני אור"ח סי' ד', והשיב שקשה ליתן טעם לדברים שתקנו

אנשי כנ"הג, שנפתחו להם שערי שמים, ואפשר י"ל דתפלה שנקבע בכל יום ויום, ונקבע בהם כל צרכי האדם, וכל א' בעת הצורך יפרוש כפיו בתפלה, ולכ"ע אם אירע לו לחדש דבר, יכול הוא להתפלל כמה פעמים ביום, ואם היו מזכירין התמיד בתפלה לא היה אפשר להתפלל אלא שחרית ומנחה, משא"כ בתפלת המוסף שהיא לפרקים קבעו פרשת המוספין מפורש עיי"ש:

סימן ה

כתב הרא"ש, א"ר יהוד' א"ר לעולם וכו' ובירושלמי משמע דתלמיד אינו נותן שלום לרבו כלל וכו' עכ"ל, דז"ל הירושלמי ברכות פ"ב להלכ' א', וכמה הוא כדי דיבור, ר' סימון בשם ריב"ל כדי שאילת שלום בין אדם לחבירו, אבא בר בר חנה בשם ר' יוחנן כדי שאילת שלום בין הרב לתלמיד, ויאמר לו שלום עליך רבי, ר' יוחנן הוה מיסתמיך, על ר' יעקב בר אידי, והיה ד' אלעזר חמי לי', ומיטמר מן קדמוהי, אמר הא תרתיי מילין הדין בבלייא עביד בי, חדא דלא שאל בשלומי, והדא דלא אמר שמועתי' משמי, א"ל כך אינון נהגין גביהן זעירא לא שאל בשלמיה דרבה דאינון מקיימין ראוני נערים ונחבאו וכו' פי' פני משה:

והיה ר' אלעזר. תלמידו רואה אותו ומטמין עצמו מלפניו:

אמר הא תרתי. שני מיני זלזול:

הדין בבליא. ר' אלעזר שעלה מבבל והיה תלמידו של ר' יוחנן:

זעיר' לא שאיל בשלומי' דרבה. זהו דרך ארץ שלהם שאין הקטן שואל בשלום מי שגדול ממנו שלא יטריח אותו להשיבו:

סימן ו

כתב הרא"ש, א"ר חייא בר אבא רב צלי של שבת בע"ש וכו' אמרינן בירושלמי רבי מפקיד לאבידן וכו' ולא נתברר יפה מה שיעור יש לאותו תוספת וכו' מדאמרינן בתוספתא וכו' עכ"ל, ל' הירושלמי העתקתי בשפ"ח לרא"ש דפרקין סימן ב' אות א' עיי"ש. ומה שכ' הרא"ש ולא נתברר יפה מה שיעור יש לאותו תוספת, ז"ל באור"ח תר"ח ס"א, תוספות יו"כ אין לו שיעור, אלא קודם בין השמשות, שזמנו אלף ות"ק אמה קודם הלילה, צריך להוסיף מחול על הקודש, מעט או הרבה עכ"ל. ומה שכ' הרא"ש מדאמרינן בתוספתא וכו', ז"ל התוספתא פסחים סוף פ"ב, החזרת והמצה והפסח לילי יו"ט הראשון חובה, ושאר הימים רשות, ר"ש אומר לאנשים חובה לנשים רשות, הלל הזקן היה כרכן שלשתן זה בזה ואוכלן, מאימתי אוכלן משתחשך, לא אכלן משתחשך, אוכלן כל הלילה, לא אכלן כל הלילה, לא יאכלם מעתה, החזרת והמצה והפסח אינו מעכבן זה את זה עכ"ל:

סימן ח

כתב הרא"ש, ת"ר היו לפניו ב' תפלות וכו' ובירושלמי דפרקין וכו' עכ"ל, זה ל' הירושלמי דפרקין להלכה א', ר' חייא בשם ר' יוחנן תפלת המנחה ותפלת המוספין, תפילת המנחה קודמת, הוון בעון מימר כשאין ביום כדי להתפלל שניהם, אבל יש ביום כדי להתפלל שניהם תפלת מוסף קודמת, ר"ז בשם ר' יוחנן אפילו יש שחות ביום כדי להתפלל שניהם, תפלת המנחה קודמת, ואתני הקדים תפלת המנחה לתפלת המוספין יצא, לשעבר, הא בתחילה לא, בדא פתר לה בשלא הגיע זמן התפילה, כחדא דריב"ל מפקד לתלמידיו, אי הוה לכון אריסטון (פי' סעודה גדולה), ומטא יומא לשית שעין, שריא זמן מנחה גדולה) עד דלא תסקון לאריסטון, תיהוין מצלון דמנחתא. עד דלא תסקון:

פי' פני משה:

תפילת המנחה ותפלת המוסף. לא התפלל של מוסף עד שהגיע זמן תפלת המנחה תפלת המנחה קודמת:

הוון. בני הישיבה בעון מימר דוק' שאין שהות ביום כדי להתפלל שניהם שעד שיתפלל מוסף יעבור זמן מנחה אבל אם יש שהות ביום תפלת מוסף שקדמה היא קודמת למנחה וקאמר ר' זעיר' דלא היא דכך קיבל בשם ר' יוחנן דלעולם תפלת מנחה קודמת:

והתני. בבריית' הקדים תפלת המנחה לתפילת המוספין יצא ומשמע דוק' לשעבר אם עבר והקדים יצא בדיעבד הא בתחילה לא אמרו שיקדים לתפלת המנחה וקשי' לר' יוחנן: פתר לה. ר' יוחנן להבריית' בשלא היה זמן התפלה כלומר שלא הגיע זמן להתפלל לא למנחה ולא למוסף שהיה קודם שש שעות ומחצה הלכך לא יקדים לכתחילה למנחה אבל אם הגיע זמן התפלה אפילו יש שהות ביום אלא שמתירא שמא יעבור השעה אח"כ כגון שהיה הולך לסעודה גדולה וצריך להתפלל שניהם וכהאי דריב"ל דלקמי' אז אפילו לכתחלה יקדים לתפלת מנחה כיון שכבר הגיע זמנה ואח"כ יתפלל מוסף כהדא דריב"ל: מפקד. היה מצוה לתלמידיו וכו', והשתא שמעינן נמי מהא דאם הוא יום שיש בו מוסף וצריך הוא להתפלל שתיהם מטעם שמא ימשוך אז יקדים הוא לתפלת המנחה כיון שכבר הגיע זמנה היא קודמת ואח"כ יתפלל מוסף:

סימן ט

כתב הרא"ש, א"ר אליעזר כל המתפלל תפלת שחרית וכו' וסמכינן אירושלמי היכ' דמטא זמן מנחה דמקדמינן למוספין עכ"ל, היינו דברי הירושלמי שהעתקתי לעיל סימן ח' עיי"ש:

סימן יד

כתב הרא"ש, א"ר תנחום אמר רב אסי וכו' וכן כתב בה"ג שאם שכח אדם יעלה ויבא וכו' וכן פי' בשאלתות דר' אחאי גאון וכו' ומפרש בירושלמי דפרק אין עומדין וכו' עוד כתב שם בירושלמי א"ר זירא וכו' עכ"ל, ז"ל שאלתות דר' אחאי גאון פ' ויצא, וכד מצלי בימות הגשמים, **מיתבעי** לי' לאדכורי גבורות גשמים בתחיית המתים, ושאלה בברכת השנים ברם עריך, אילו היכא דטעה, ולא אידכר בברכת פרנסה, ואידכר מקמי' שומע תפלה מי צריך לאהדורי בדוכתי' או דילמא מידכר לה בשומע תפלה, גבורות גשמים לא תיבעי לך, דודאי הדר, דלאו שאלה הוא לאדכורי בשומע תפלה, כי תיבעי לך, שאלה, דאמר מד שואל אדם צרכיו בשומע תפלה, לימה לה בשומע תפלה ולא ליהדר, או דילמא כיון דקבעוה רבנן בברכת פרנסה, בעי למיהדר ת"ש דא"ר תנחום א"ד אסי טעה ולא אמר שאלה בברכת השנים אין מחזירין אותו, אבל אומרה בשומע תפלה, ולא והא תניא טעה ולא הזכיר גבורות גשמים בתחיית המתים, ושאלה בברכת השנים מחזירין אותו, לא קשיא הא דאידכר קודם שומע תפלה, אומרה בשומע תפלה, ואי לבתר שומע תפלה כיון דצריך למיהדר בשומע תפלה, הדר בברכת פרנסה, והני מילי ביחיד, אבל בעשרה לא צריך למיהדר, דשמע משליחא דציבורא, וכן הילכתא עכ"ל. ודברי בה"ג העתקתי בשפ"ח (לדף כ"ט ע"ב) לתוס' ד"ה טעה עיי"ש. ודברי ירושלמי הללו העתקתי בשפ"ח כאן לתוס' ד"ה הא דאדכר עיי"ש:

סימן טו

כתב הרא"ש, ואם טעה ולא הזכיר הבדלה בחונן הדעת וכו' וכתב בה"ג וכו' עכ"ל, בהלכות גדולות שלפני הביא הענין בפ"ה מה' ברכות, כמו שהוא שלפנינו בגמר' עיי"ש:

סימן יח

כתב הרא"ש, ר' יהושע אומר וכו' בה"ג כתב וכו' עכ"ל, ודברי בה"ג העתקתי בשפ"ח (דף ל"א ע"א) רש"י ד"ה עד פרסה עיי"ש. והנה הרא"ש ציין סימן י"ח, ר' יהושע אומר וכו' ולמה לא ציין סי' י"ח ר' אליעזר אומר וכו', שהוא תחילת המשנה ותחילת הענין ודו"ק:

סימן כ

כתב הרא"ש, אבוה דשמואל ולוי וכו' ובה"ג פסק כרשב"א וכו' עכ"ל, ודברי בה"ג העתקתי בשפ"ח (לדף ל' ע"א) לתוס' ד"ה מסמך גאולה לתפלה עיי"ש:

סליק פרק רביעי,

פרק חמישי אין עומדין

סימן ב

כתב הרא"ש, ת"ר אין עומדין להתפלל אלא מתוך הלכה פסוקה וכו' וכן אין השכינה שורה על ישראל אלא מתוך שמחה וכו' ירושלמי ר' ירמי' וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף ל"א ע"א) לתוס' ד"ה רב אשי. ורמז לדבר "שכינה בגמטרי' שפ"ה, כמנין "אלא שמחה. ואפשר היינו שתקנו בנוסח ברכת הזימון של חתונה "שהשמחה "במעונו:

סימן ו

כתב רב עמרם ז"ל שאם נכנס אדם וכו' עכ"ל, ז"ל סדר ר' עמרם גאון ז"ל בסדר לשני וחמישי, שאילו מן קמי ר' נטרונאי גאון ז"ל, הנכנס לבית הכנסת ומצא צבור מתפללין, ועדיין לא קרא פסוקי דזמרה, מה שיעסוק עם הצבור בעסק שמצאם, כגון שמצאם בתחלת פריסת שמע, ואחר שיסיים תפלתו יחזור ויאמר פסוקי דזמרה, והשיב כך כשתקנו חכמז"ל כך תקנו לומר פסוקי דזמרה ואח"כ יתפלל, דדרש ר' שמואל לעולם יסדר אדם שבחו של הקב"ה ואח"כ יתפלל, ואם ראה ציבור מתפללין, והם מתעכבין, כך שמענו בי מר רב משה גאון ז"ל ומרבותינו שמברך מלך מהולל בתשבחות, ואומר "פרשה ראשונה, ומדלג ואומר הללו אל בקדשו, וחותם וממהר ומתפלל עם הצבור, אבל לומר פסוקי דזמרה אחר התפלה, יש גנאי בדבר לומר שבח אחר תפלה, ואם אין לו פנאי כל עיקר, אפילו לעשות כל מה שפירשנו, אל יאמר לאחר התפלה, שכתקנום לא תקנום לאחר תפלה אלא לפניה עכ"ל. והנה לא מפרש מאי פרשה ראשונה שאומר, ואפשר שכוונתו למזמר תהלה לדוד ודו"ק:

סימן ח

כתב הרא"ש, א"ר המנונא וכו' וכתב בתשובת הגאונים וכו' עכ"ל, ודברי תשובת הגאונים העתקתי בשפ"ח (לדף ל"א ע"ב) לתוס' ד"ה מכאן שאסור, אות ב':

סימן ט

כתב הרא"ש, גרסינן בפרק הדר וכו' ירושלמי וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי דפ"ק דתרומות העתקתי בשפ"ח (לדף ל"א ע"ב) לתוס' ד"ה מכאן ששכור:

סימן י

כתב הרא"ש, א"ר יוחנן משום ר' יוסי בן זמר' היושב בתענית בשבת קורעין לו גזר דינו של שבעים שנה מרעה לטובה (א) ופר"ח ז"ל בתענית חלום ופי' בה"ג וכו' (ב) וגרסי' בירושלמי וכו' עכ"ל:

(**א**) ופר"ח ז"ל בתענית חלום. ובתוס' כתבו כאן וכן אית' במדרש תהלים וכתבתי בשפ"ח כאן לתוס' ד"ה כל היושב (ושם העתקתי ג"כ דברי בה"ג) שבמדרש תהלים שלפני לא מצאתי כן עיי"ש, אבל במדרש תנחומ' לפ' בראשית וכן בשאילתות דר' אחאי גאון לפ' בראשית אית' כן, וזה לשונם ואסור לישב בשבת בתענית, ומחייבינן לענוגי בי' במאכל ובמשתה, ולקרוייה בכסות נקיה שנאמר אם תשיב משבת רגליך וגו' (ישעי' נ"ה), וכי אסור לאיענויי בשבתא, עינוי הרשות, אבל חזא חלמא (ובשאלתות גרס אבל חזא מילתא דצערא וצריך) ובעי למיתב בתעניתא, משום בטולי חלמא (בישא), שפיר דמי, דאמר רבא בר מחסי' אר"ח בר גודי' א"ר יפה תענית לחלום כאש לנעורת, א"ר יוסף ובו ביום, וא"ר חסדא ואפילו בשבת עכ"ל:

(**ב**) וגרסינן בירושלמי וכו'. זה לשון הירושלמי ברכות פ"ד להלכה א', א) ראש חדש שחל להיות בתענית ב) היך מזכיר הוא של ראש חודש ד' זעיר' אומר ג) בהודיי', ר' אבא בר ממל, אמר בעבוד', ר' אבינא אמר אומרה ברכה רביעית, א"ר אבא מה מצינו בכל מקום אומרה ברכה רביעי', אף כאן אמרה ברכה רביעית ד) וכן נפק עובדא כהדא דר' אבא, במה קורין ר' יוסי אומר קוראין ברכות וקללות, ר' יודן אמר קורין בראש חדש:

פי' פני משה:

היאך מזכיר הוא של ר"ח. אתפילת נעילה קאי, דתפילת נעילה נוהגת בתענית ציבור ומזכירין ר"ח בנעילה, ושואל היכן הוא מזכיר:

א"ר אבא. מסתבר' כר' אבינא דמה מצינו בכ"מ בתפלת נעילה מזכיר מעין המאור' בברכה רביעית אף כאן בשל ר"ח אומרה בברכה רביעית בנעילה:

במה קורין. בתורה בר"ח של תענית:

קורין בברכות וקללות. כמו בשאר ימים של תענית צבור:

א) ר"ח שחל להיות בתענית. דאית' במס' תענית אין גוזרין תענית (כגון של גשמים) על הצבור בר"ח בחנוכה ופורים ואם התחילו אין מפסיקין ופרש"י בר"ח דאיקרי מועד ולא כתיב בי' יום משתה ושמחה (ס' חרדים):

ב) האיך מזכיר הוא של ר"ח. וברא"ש גרס כאן האיך מזכיר הוא של תענית במוסף ועי' ברשב"א שהיה לו הגירס' כמו שהיא בירושלמי שלפנינו, וכתב שט"ס יש וצ"ל כגירס' הרא"ש עיי"ש. וקצת מסתבר כגרס' הרא"ש דהא דין של תפלת מוסף צריכין לידע מקודם מדין של נעילה דמאוחר:

ג) בהודי'. במקום שאומר בחנוכה ופורים על הניסים, וכן בעבודה במקום שאומר בר"ח יעלה ויבא:

ד) וכן נפק עובדא כהדא דר' אבא. אירע מעשה שחל ר"ח בת"צ ועשו חכמי הדור כר' אבא (ס' חרדים):

סימן יב

כתב הרא"ש, אפילו מלך ישראל שואל בשלומו וכו'. ירושלמי היה עומד ומתפלל וכו', אפילו נחש כרוך על עקבו וכו':

סימן יג

ירושלמי קמרתיח נחש כנגדו פוסק וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי כאן ולעיל סי' י"ב, העתקתי בשפ"ח (לדף ל"ג ע"א) לרש"י ד"ה מת הערד עיי"ש:

סימן יז

כתב הרא"ש, העובר לפני התיבה וכו' והכי נמי אמרינן במדרש חסרות ויתרות וכו' וכן תנא בספרי וכו' ובירושלמי דפרקין קאמר וכו' ובערוך פי' חזון ש"צ וכו' ובספרי קאמר וכו' עכ"ל, ז"ל הירושלמי דפרקין להלכה ד, א"ר חסדא וצריך שיהא החזן ישראל:

פי' פני משה:

וצריך. לכתחלה שיהא החזן המקרא ישראל. ודברי המדרש חסרות ויתרות וכן דברי הספרי שכ' הרא"ש, כתבתי בשפ"ח (לדף ל"ד ע"א) לתוס' ד"ה לא יענה אמן עיי"ש. ז"ל הערוך ערך חזן. הא דאית' שבת י"א ע"א, החזן רואה בליל שבת מהיכן תינוקת קורין, פי' חזן הוא ש"צ, ותרגום "רואה, חוזה, לפי שהוא צריך לראות האיך יקרא, והאיך קורא בני אדם לקרות בתורה, יומא דף כ"ג וכו' עכ"ל. ומה שכתב הרא"ש "ובספרי "קאמר כבר כתבו בהגהת הרא"ש שתיבת "ספרי הוא טעות סופר, וצ"ל ובסיפ':

סימן יח

כתב הרא"ש, העובר לפני התיבה וכו' ירושלמי בטטי וכו' עכ"ל. דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (דף ל"ד ע"א) לתוס' דיה מהיכן:

סימן כ

כתב הרא"ש, א"ר הונא טעה בג' ראשונות חוזר לראש וכו' וראי' לדבר מדתני' בתוספתא וכו' ובה"ג פסק כר' אסי וכו' עכ"ל, דברי התוספתא ודברי בה"ג העתקתי בשפ"ח (לדף ל"ד ע"א) לתוס' ד"ה אמצעיות:

סימן כא

כתב הרא"ש, א"ר יהוד' וכו' ומטעם זה נהגו לומר (א) קרוב"ץ בג' ראשונות וכן (ב) ר' אליעזר הקליר ז"ל שהי' מארץ ישראל מקרית ספר (ג) ובימיו היו מקדשי' ע"פ הראי' וכו' ויש אומרי' שתנא הוא (ד) כדאמר בפסיקת' וכו' עכ"ל:

(**א**) קרוב"ץ. ראשי תיבות קול 'רינה 'וישועה 'באהלי 'צדיקים (עי' דף ל"ד ע"א) תוס' ד"ה אל ובשפ"ח שם:

ב ר' אליעזר הקליר שהיה מארץ ישראל מקריית ספר. הנה במחזור של האשכנזים בשביעי של פסח חתם אני אליעזר בן יעקב הקלירי מקרית ספר מארץ ישראל (סדר הדורות ועי' כאן במעדני יו"ט). ומי שרוצה לעמוד על בירור הדברים יעי' בשו"ת תשובה מאהבה סימן א' ששים מאמרים בענין זה:

ג ובימיו היו מקדשי' ע"פ הראי'. ז"ל הרמב"ם מה' קידוש החדש פ"ה ה"א, כל שאמרנו מקביעות ר"ח ע"פ הראי' וכו', אין עושין אותו אלא סנהדרין או ב"ד הסמוכין בא"י, שנתנו להן הסנהדרין רשות וכו', ואין קובעין חדשים אלא בחשבון זה שאנו מחשבים היום, ומאמתי התחילו כל ישראל לחשב בחשבון זה, מסוף חכמי הגמר', בעת שחרבה א"י, ולא נשאר שם ב"ד קבוע, אבל בימי חכמי המשנה, וכן בימי חכמי הגמר' שעד "ימי "אביי ורבא, על קביעת א"י היו סומכין עיי"ש, ולפי"ז מאחר שבמדרש רבה מביאו שהיה פייטן, ש"מ שהיה בעל הפייטן, קודם אביי ורבא:

ד כדאמר בפסיקתא וכו' ועברתי על דברי הפסיקתא שלפני ולא מצאתי שם ואולי חסירה היא כמו שכתב שם במבוא, לכן אעתיק, ל' המדרש רבה ויקרא פרשה ל' כד דמך ר' אליעזר בר' שמעון, היה דורו קורא עליו, מי זאת עולה מן המדבר כתמרות, עשן מקוטרת מור ולבונה מכל אבקת רוכל, מהו מכל אבקת רוכל, אלא דהוה קריי ותניי ופייטן ודרשן:

פי' במתנת כהונה:

דמך. מת ולשון נקייה דיבר:

קריי. ובעל משנה פייטן יודע לחבר ענייני זמר ותפלות כרוכל הזה שמוצאין אצלו הכל:

סימן כב

כתב הרא"ש ת"ר אלו הברכות שאדם שוחה בהן וכו' ירושלמי וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף י"ב ע"ב) לתוס' ד"ה כרע כחיזר' עיי"ש:

סליק פרק חמישי.

פרק ששי כיצד מברכין

סימן ג

כתב הרא"ש, א"ר זיר' א"ר הונ' אמר שמואל קרא חייא וכו' שקדים המרים כתב בעל הלכות גדולות קטנים ב"פ העץ גדולים ולא כלום וכו' עכ"ל, וז"ל בה"ג שלפנינו בהלכות ברכות פ"ו, שקדים המרים "בין קטנים בין גדולים ולא כלום, דא"ר אלעא א"ר מני הור' ר' חנינא בציפור' הלכה כמ"ד זה וזה לפטור עכ"ל ודו"ק:

סימן ו

פלפלי וכו' כגון גרופ"לי ונג"לין קנול"א וכו' ועל הסוק"ר כתב בה"ג ב"פ העץ והוא יערות הדבש והמריח בקנה מברך אשר נתן ריח טוב וכו' עכ"ל, עי' בשפ"ח (דף ל"ו ע"ב) לתוס' ד"ה ברטיבא, גרופ"לי היינו (געווירטץ נעלקע), קניל"א היינו (צימרינד), וכאן כ' הרא"ש דגרופי"לי ונג"לין היינו ב' דברים ודו"ק. ומה שכ' בשם בה"ג וכו', הנה בהלכות גדולות שלפני לא מצאתי כן. ועי' בשפ"ח בריש פרק ו' בסדר מעלות וקדימה ברכת הנהנין אות י':

סימן ח

כתב הרא"ש, הכוסס את האורז וכו' ובירושלמי מסיים בה וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (דף ל"ז ע"א) לתוס' ד"ה בורא:

סימן ט

כתב הרא"ש, הכוסס את החטה וכו' ובמחזור ר"ת היה כתוב וכו' וכן כתוב בה"ג בור' נפשות בכוסס החטה וכו' ואמרינן בירושלמי דפרקין וכו' עכ"ל, הנה בהלכות גדולות שלפני הכי איתי' בה' ברכות פ"ו, והיכא דקא כייס מיכס מהני חמשת המינין מברך לי' ב"פ האדמה, טחנה לשה אפאה בזמן שהפרוסות קיימות, בתחלה מברך המוציא ולבסוף ג' ברכות, אין הפרוסות קיימות בתחלה מברך ב"מ מזונות ולבסוף ברכה א' מעין שלש עכ"ל ודו"ק. ודברי הירושלמי שכ' הרא"ש העתקתי בשפ"ח (דף ל"ז ע"א) לתוס' ד"ה הכוסס, ועיי"ש מה שהעתקתי על ובמחזור ר"ת:

סימן י

כתב הרא"ש, א"ר יוסף האי חביצא וכו' ומפרש בירושלמי וכו' בערוך פי' שהם פירורי לחם וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (דף ל"ז ע"ב) לתוס' ד"ה חביצא. וז"ל הערוך ערך חבץ, חביץ, פי' פירר הפת בקערה ושפך המרק עליהן עכ"ל:

סימן יא

כתב הרא"ש כי אתא רבין וכו' והכי איתי' בירושלמי וכו' עכ"ל, ז"ל הירושלמי מס' חלה פ"א ה"ג, א"ר יוחנן טריקטא חייבת בחלה, ואומר עליו המוציא ואדם יוצא בה ידי חובתו, רשב"ל אומר טריקטא אינה חייבת בחלה, ואינו מברך עליו המוציא, ואינו יוצא בה בפסח וכו', מתניתין פליגי על ר' יוחנן, הסופגנין והדובשנין וכו' פטורה מחלה, פתר לה בסופגנין שנעשה באור וכו':

פי' פני משה:

מתניתן פליגי על ר' יוחנן. דהא קתני במשנה דסופגנין פטורה מחלה:

פתר לה בסופגנין שנעשו באור. פי' הא דקא"ר יוחנן חייבת בחלה היינו בשנעשו ונאפו ע"י האש ומתניתן בשנעשו ונאפו בחמה (ועי' בשפ"ק לדף ל"ז ע"ב לתוס' ד"ה לחם אות ז'):

סימן יב

כתב הרא"ש, ואמר מר בר ר' אשי וכו' וכתב בה"ג וכו' עכ"ל, דברי בה"ג העתקתי בשפ"ח (לדף ל"ח ע"א) לתוס' ד"ה האי דובשא:

סימן יד

כתב הרא"ש, חוץ מן הפת וכו' ירושלמי ר' ירמי' וכו' ירושלמי על דעתי' דרבנן וכו' עכ"ל, ודברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (דף ל"ח ע"ב) לתוס' ד"ה והלכת' עיי"ש היטב:

סימן טז

כתב הרא"ש א"ר חייא בר אבא וכו' והכי נמי אמרינן בירושלמי דפרקין וכו' דלאו ק"וח גמור הוא דמה לבסוף שכך נהנה כבר כדאמר (לעיל ל"ה ע"א עיי"ש תוס' ד"ה לפניו), ובירושלמי מייתי עובדא אחרינא ר' יוחנן נסיב זית ובירך וכו' וגמר' דידן עיקר (נגד הירושלמי) וכו' דדילמא דוק' ברכה מעין שלש דכתיב ואכלת ושבעת וברכת (וקאי אף אתאנים ורמונים הנכתבים במקרא) הוא דבעי שיעור למר בכדי אכילה וכו' (היינו ר"מ ור' יהוד' כמפורש בראש"ש בפ' שלשה שאכלו סי' כ"ד) היה הספר מפרש וכו' עכ"ל, ז"ל הירושלמי דפרקין להלכ' א', תני זה הכלל כל שאומר אחריו ג' ברכות, אומר לפניו המוציא, וכל שאין אחריו ג' ברכות, אין אומר לפניו המוציא והתיבון הרי פחות מכזית הרי אין אומר אחריו ג' ברכות מעתה לא יאמרו לפניו המוציא, ר' יעקב בר אחא אומר לשאר מינים נערכה:

פי' פני משה:

וכל שאין אחריו וכו'. דיוק' דש"ס היא כלומר דמשמע מינה כן והתיבון עלה כמו מיתיבי דמקשינן עלה דהרי פחות מכזית שאין אומר לאחריו ג' ברכות דלית בי' כשיעור וקשי' להאי מאן דאמר (והעתקתי בשפ"ק לדף ל"ז ע"ב לתוס' ד"ה חביצא אות א') אפילו פחות מכזית מברך עליו המוציא:

ומשני דשאר מינים נצרכה. הא דקתני בתוספתא זה הכלל וכו' לאו למעוטי פחות מכזית הוא אלא למעוטי שאר מינין שאינם מחמשת המינין דאינו מברך אחריהם ג' ברכות ולא לפניהם המוציא. ומה שכתב הרא"ש ובירושלמי מייתי עובדא אחרינא ר' יוחנן נסיב וכו', דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (דף ל"ט ע"א) לתוס' ד"ה בצר אות ה' עיי"ש. ומה שכ' הרא"ש "הספר, פי' "הגמר' נקרא ספר (מהרש"ל):

סימן יט

כתב הרא"ש א"ר חייא בר אשי א"ר פת צנומה בקערה וכו' וכתב בהגהת אשרי וגם מייתי ראי' שצריך לסיים הברכה קודם שיבצע מדתנא ר' חייא בירושלמי וכו' עכ"ל, ודברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף ל"ט ע"א) לתוס' ד"ה בצר, אות ז' עיי"ש:

סימן כ

כתב הרא"ש, ירושלמי ר' זריקא וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף ל"ט ע"א) לתוס' ד"ה בצר:

סימן כא

כתב הרא"ש הביאו לפניו פתיתין ושלמים וכו' ובתוספתא דמכילתין וכו' ואמרינן עלה בירושלמי וכו' עכ"ל, בשפ"ח (לדף ל"ט ע"ב) לתוס' ד"ה אבל פרוסה שם העתקתי עיי"ש:

סימן כג

כתב הרא"ש, מתניתן בירך על פירות האילן וכו' וכן נמי הא דפליגי ר"מ ור' יוסי וכו' קאמר עליה בירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכ' ב', תני ר' יוסי אומר כל המשנה על המטבע שטבעו חכמים לא יצא ידי חובתו, ר' יהוד' אומר כל שנשתנ' מברייתו ושינה ברכתו לא יצא, ר' מאיר אומר אפילו אמר ברוך, שברא החפץ הזה מה נאה הוא זה יצא, ר' יעקב בר אחא בשם שמואל הלכה כר' מאיר, מילתי' דרב אמרה כן, חד פרסוי אתא לגבי רב, בגין דאנא אכיל פיסתי, ולא אנא חכים מברכא עליה, ואנא אמר ברוך דברא הדין פסא נפיק אנא ידי חובתי, א"ל אין:

פי' פני משה:

כל שנשתנה מברייתו ושנה ברכתו לא יצא. כלומר דוק' באלו שנשתנו מברייתן ועל ידי כך בא להם ברכתן כגון הפת והיין אם שנה ברכתן לא יצא:

מילתי' דרב אמרה כן. שמעינן ממילתי' דרב דלקמי' דאמר נמי הלכה כר"מ:

חד פרסוי. מארץ פרס:

אתא לגבי רב. ושאל לו בשביל שאני אוכל פיסתי חתיכה פת שלי ואיני יכול לברך המוציא ואומר אני ברוך וכו' אם אני יוצא ידי חובתי וא"ל אין וכר"מ:

סימן כה

כתב הרא"ש, אמר עול' מחלוקת וכו' וכן כתב בה"ג כרבי יהוד' וכן כתב דב"פ העץ קודם לב"פ האדמ' וכו' עכ"ל, זה לשון בה"ג בה' ברכות פ"ו, היכא דאייתי פרי העץ ממין שבעה וממין אחר כגון זית ואתרוג, ותרווייהו כהדדי נינהו (דאין אחד מהם עיקר אלא דאתרוג חביב), פליגי בה ר' יהוד' ורבנן, דר' יהוד' סבר מברך על שבעת המיני' דחשיב עדיף, ורבנן סברי חביב עדיף, אבל אין ברכותיהן שוות, מברך על זה וחוזר ומברך על זה, והלכה כר' יהוד', דא"ר יוסף כל הקודם בפסוק זה קודם לברכה, וכי קאמרינן כל הקודם

בפסוק זה קודם לברכה, אלמא דיטא עדיפ' ועלה מברכינן ברישא, ח"מ דווקא דעבידא חביצא או אברושג או מיני' אחרים, דשוייה מיני מזונות דאשבחא, ועלייהי מברכינן ברישא, אבל אייתי כיסאני ועינבי, על עינבי מברך ברישא, דאחשבינהו קרא ובתר כן על כיסאני ב"פ, האדמה, ובמקום דאיכ' ב"פ האדמ' וב"פ העץ, ב"פ העין קודם וכו' עכ"ל, (ויתר דברי בה"ג כאן העתקתי בשפ"ח לדף מ"א ע"א לתוס' ד"ה אבל בשאין עיי"ש):

סימן כו

כתב הרא"ש, איתמר הביאו לפניו וכו' וכן פי' בה"ג דברים הבאים מחמת הסעודה וכו' וכן פי' בערוך דדייסא וכו' וכן פי' בה"ג דברים הבאים לאחר הסעודה וכו' עכ"ל, ז"ל בה"ג בהלכות ברכות פ"ו, והיכא דאייתו לקמי' ריפתא, ומיני מיכלא אחרינא, כל מידי דדרכיה למיכלא בריפתא בתוך הסעודה, כי שארי המוציא, פטרא להון ריפתא מברכ', כדתאני ר' חייא פת פוטרת כל מיני מאכל, וא"ר פפא הלכתא דברים הבאין מחמת הסעודה בתוך הסעודה, כגון בישרא וכוארי וכל מיני בישולי, דדרכייהו למיכל בהו דיפתא וירקי ובוציני, אין טעונין ברכה לא לפניהם ולא לאחריהם, דברים הבאין שלא מחמת הסעודה בתוך הסעודה, כגון חביצא ודיסא, טעונין ברכה לפניהם, ואין טעונין ברכה לאחריהם דברים הבאין לאחר הסעודה ונאכלין לאחר הסעודה, כגון תמרי ורמוני ושאר מגדי, ואיתינון וקא אכיל להון בתוך הסעודה, טעונין ברכה בין לפניהם ובין לאחריהם עכ"ל בה"ג. וז"ל הערוך ערך דייסא, ופירש דייסא (בלע"ז מעהל שפייז צוקאסט), היינו הריפות גרידא בלא עירוב דבש, (ובברכות ל"ו) בדייסא גרידא כ"ע לא פליגי דמברכין בורא מיני מזונות עכ"ל:

סימן כז

כתב הרא"ש, ועל היין של כוס בר"המז כתב בה"ג וכו' עכ"ל, ולשון בה"ג בפ"ו מה' ברכות שלפנינו כך הוא, בירך על היין שלפני המזון, פטר את היין שלאחר המזון, מקמי ברכת המזון, אבל כוס ברכת המזון בעי ברכה עכ"ל בה"ג ודו"ק:

סימן כח

כתב הרא"ש, ואדם שאוכל וכו' ובירושלמי אמרינן וכו' עכ"ל, ז"ל הירושלמי דפרקין להלכה ה', רב הונא אכל תמרין עם פיסתיה, א"ל ר' חייא בר אשי פליג את על רבך, שובקין בתר מזונך, ואת מברך עליהן תחילה וסוף, א"ל אינין אינין עיקר נגיסתי, ר' יונה ור' יוסי סלקין למשתיתיה דר' חנינא ענתני', אפיק קומיהון פת הבאה בכיסנין לאחר המזון, אמרין נישבוק, אולפנה וניתי לן למתניתה, דתני ר' מנא דר' יהוד' משום ר' יוסי הגלילי פת הבאה בכיסנין לאחר המזון טעונה לפניה ולאחריה, אמרי מכיון דהן יחידיי, ורבנן פליגין עלוי, נעביד כרבנן:

פי' פני משה:
אכל תמרין עם פיסתיה. עם חתיכה לחם שלו שלא יצטרך לברך על התמרים:
פליג את על רבך. רב דקאמרת לעיל משמי' בשם ר' חייא דדברים כאילו טעונין ברכה לפניהם ולאחריהם והיה לך להניח אותן אחר סעודתך כדי לקיים דברי רבך:
אינין אינין עיקר נגיסתי. הן הן עיקר סעודתי שאני אוכל אותם עם הפת. נגיסה מלשון נשיכה ואכילה:
למישתיתיה. לסעודת המשתה של ר"ח ענתנייה:
אמרין נישבוק אולפנא. נניח סברת אמוראין שהן בעלי התלמוד ונבוא לפסוק לן למתניתה דתני בתוספתא פ"ה ר' מונא אמר משום ר' יהוד' פת הבאה בכיסנין וכו':
אמרי. שאר החברים דלא היא מכיון דהאי ברייתי' יחידאה היא ורבנן דלעיל פליגי כדר' אמי א"ר יוחנן נעביד אנן כאלו רבנן:

סימן כט

כתב הרא"ש, שאלו את בן זומא וכו' אבל בה"ג פסק שיש לברך על המים בתוך הסעודה וכו' וי"א שיש לברך על המים באמצע סעודה וכו' עכ"ל, ז"ל בח"ג בה' ברכות פ"ז, ומאן דשאתי מיא, אפילו תרי תלתא זימני בסעודתי', לא צריך לברוכי על כל זמנא וזמנא, וכן חמרא ושיכרא ומשחא, כד מברך זימנא קמיתא, מכאן ואילך לא צריך לברוכי עכ"ל בח"ג, ומלשון זה משמע דבפעם הראשון צריך לברך על המים ששותה בתוך הסעודה. ודע דיש אומרים שכ' הרא"ש, הוא שיטות המחזור וויטרי והעתקתי דבריו בשפ"ח (דף מ"א ע"ב) תוס' ד"ה יין פוטר עיי"ש:

סימן ל

כתב הרא"ש, ר' הונא אכל וכו' לחמניות פרש"י אובלי"אש וכו' ונראה היינו נבלי"ש וכו' עכ"ל, העתקתי בשפ"ח דף מ"ב ע"א לרש"י ד"ה לחמניות:

סימן לג

כתב הרא"ש, מתניתן היו יושבין וכו' הסיבו שישבו סביבות השלחן כמו (בראשית ל"ז כ"ה) וישבו לאכול לחם דמתרגמינן ואיסתחרו וכו' ירושלמי ריב"ל אומר וכו' עכ"ל, ודברי ירושלמי העתקתי בשפ"ח (דף מ"ג ע"א) לתוס' ד"ה הואיל עיי"ש:

סימן לד

כתב הרא"ש, שאלו את בן זומא וכו' ונראה הטעם כמו שמפרש בירושלמי וכו' עכ"ל, ודברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (דף מ"ב ע"א) לתוס' ד"ה הסבו עיי"ש:

סימן לו

כתב הרא"ש ומשחא דאפרסמון וכו' כשרתא פי' בערוך וכו' עכ"ל, עיין בשפ"ח (דף מ"ג ע"א) לרש"י ד"ה כשרתא עיי"ש ודו"ק, ועי' בשפ"ח לגמר' שם ד"ה משחא כבישא, ובשפ"ח בריש פרקין בסדר מעלות וקדימה בברכת הנהנין אות י' עיי"ש:

סימן מב

כתב הרא"ש, אכל תאנים וכו' בירושלמי קאמר וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף מ"ד ע"א) לתוס' ד"ה על, אות ג' עיי"ש:

סימן מג

כתב הרא"ש, א"ר יצחק בר אבדימי וכו' ובסדר רב עמרם ז"ל כתוב וכו' עכ"ל, ובסדר רב עמרם גאון ז"ל שלפנינו בסדר שחרית הכי אית', והשותה מים בתוך סעודתו, צריך לברך על כל פעם ופעם, ואעפ"י שהוא לפניו, שכך שנינו השותה מים לצמאו אומר שהכל, ואמרינן למעוטי מאי, א"ר אידי בר אבין למעוטי היכא דחנקתיה אומצא דלא מברך, הא לאו הכי מברך, והוה לי' כנמלך, ואית מרבנן דאמרי כיון דאיכ' מים קמי' בסעודתא, ובריך זימנא קמא, לא צריך לברוכי על כל זימנא, מידי דהוי אחמרא דכד מברך זימנא קמא, לא צריך תו לברך עכ"ל, הרי דנוסח' אחרת הוא מה שכ' הרא"ש ז"ל ודו"ק:

סליק פרק ששי

פרק שביעי שלשה שאכלו

סימן א

כתב הרא"ש, שלשה שאכלו כא' חייבין לזמן וכו' דקתני בה בהדי' בירושלמי ישבו ואכלו וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין לסוף הלכה ד', תני עשרה בני אדם שהיו מהלכין בדרך, אע"פ שכולם אוכלין מככר אחד, כל א' וא' מברך לעצמו, ישבו ואכלו, אע"פ שכל א' וא' אוכל מככר עצמו, אחד מברך על ידי כולם, ר' ירמי' זמין לחברי' בפונדקא:

פי' פני משה:

כל א' וא' מברך לעצמו. שאין כאן קביעות שיהא אחד מברך לכולם עד שישבו לאכול ביחד:

זמין לחברי' בפונדקא. שהיה הולך עם חביריו בדרך ולא זימן עליהם עד שהגיע לפונדק אחד וישבו לאכול ביחד אז זימן עליהם. והיינו נמי כעין דמשני ר' נחמן (דף מ"ב ע"ב) כגון דאמרי ניזל וניכול לחמא בדרך פלן דכהסיב' דמי:

סימן ט

כתב הרא"ש, בא ומצאן וכו' כתב בעל ה"ג וכו' עכ"ל, דברי בה"ג העתקתי בשפ"ח (לתוס' מ"ו ע"ב) ד"ה ר' זביד:

סימן י

כתב הרא"ש, תני חדא העונה אמן אחר ברכותיו וכו', פי' ר"ח והלכות גדולות דלאו דוק' וכו' ובה"ג מפרש הטעם העתקתי דברי בה"ג בשפ"ח לתוס' ד"ה הא עיי"ש), וכן משמע בירושלמי וכו' עכ"ל, דז"ל ירושלמי ברכות פ' אין עומדין להלכה ד', תני הפורס את שומע, והעובר לפני התיבה, והנושא את כפיו, והקורא בתורה, והמפטיר בנביא והמברך על כל אחת מכל מצות האמורות בתורה, לא יענה אחר עצמו אמן, ואם ענה הרי זה בור, אית תניי תני ה"ז בור, ואית תניי תני ה"ז חכם, א"ר חסדא מאן דאמר ה"ז חכם, בעונה בסוף, ומאן דאמר ה"ז בור, בעונה על ברכה וברכה:

פי' פני משה:

אית תניי תני ה"ז בור. העונה אמן אחר ברכותיו:

בעונה בסוף. כל הברכות כמו אחר כל ח"י ברכות דתפלה. וכיוצא בה:

סימן יב

כתב הרא"ש, עד היכן ברכת זימון וכו' ובירושלמי גרסינן וכו' וכן כתב בה"ג היכא דבעי למיפק וכו' עכ"ל, דז"ל הלכות גדולות בה' ברכות פרק ז', ומאן דבעי לאזמוני ברכת זימון וברוכי לחודיה מזמין מן נברך עד הזן דהלכ' כר' ששת דברכת זימון עד הזן, וכד מזמנין מסיימין ברכה כל חד לדעתי', להיכן חוזר המברך ברכת הזימון ר' זביד אמר חוזר לראש רבנן אמרי למקום שפסק והלכת' למקום שפסק. והיכא דקא בעי חד מינהון למיפק פסקין סעודתיהו ומזמנין עלי' וגמר איהו ברכה כלה ונפיק וחוזרין הם ואוכלים וגומרין סעודתן ומברכין תרוייהו סדר ברכה כהלכה, והא מילתא לפנים משורת הדין היא, אבל גמר סעודה דתרין מינהון ובעו למיקם דינא הוא דפסיק חד לתרין דאמר רבה אחד מפסיק לשנים עכ"ל ודו"ק:

ומה שכ' הרא"ש ובירושלמי גרסינן וכו', דברי ירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף מ"ז ע"א) לתוס' ד"ה עד היכן:

סימן טו

כתב הרא"ש, א"ר יהוד' וכו' ירושלמי וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח לתוס' ד"ה אין עומדין:

סימן יז

כתב הרא"ש ת"ר אין עונין לא אמן חטופה וכו', ולא אמן יתומה ירושלמי וכו' עכ"ל, ז"ל הירושלמי פרק אלו דברים להלכ' ח', תני אין עונין אמן יתומה, ולא אמן קטופה, ולא אמן

חטופה, בן עזאי אומר העונה אמן יתומה, יהיו בניו יתומים, חטופה יתחטפו שנותיו, קטופה תקטף נשמתו, ארוכה מאריכין לו ימיו ושנותיו לטובה, איזו היא אמן יתומה, א"ר הונא דין דיתיב (ויש גורסין דחייב) למיברכה והוא ענה ולא ידע למה הוא ענה:

פי' פני משה:

א"ר הונא דין וכו'. זה שהוא חייב איזה ברכה, והוא עונה אמן, ואינו יודע על מה הוא עינה, שלא שמע הברכה, אלא שמע שעונים אמן, ועונה עמהם זו היא אמן יתומה. ודע דבירושלמי מוסיף מילת "בטובה, והכי אית' ג"כ בירושלמי לעיל פ"ב להלכ' א', כל המאריך באחד מאריכין לו ימיו ושנותיו בטובה עיי"ש (ועי' בשפ"ח לרי"ף בפרקין סי' קע"ג):

סימן כ

כתב הרא"ש, והכותי מזמנין עליו וכו', וגם ר"ח כתב דהאידנ' לא רגילין רבנן בהכי דמזמני אפילו עם עם הארץ ברור (צ"ל גמור), והרב ר' שמעון ז"ל פי' דלית הלכתי ככל הני דקיי"לן היודע למי מברכין מזמנין עליו (ר"ל דלקמן מ"ח ע"א אית' (ולית הלכת' ככל הני שמעתת' אלא כי הא דר' נחמן) וכו', מכאן תשובה לבה"ג וכו' עכ"ל, ול' בה"ג העתקתי בשפ"ח (לדף מ"ז ע"ב) לתוס' ד"ה מצוה:

כתב הרא"ש שם ד"ה ולית הלכת' ככל הני שמעתת' וכו' דכולה שמעתת' מוכח דזימון חמור מסניף עשרה וכו' (עי' תוס' מ"ח ע"א ד"ה תשעה) אלא בפרקי דרבי אליעזר אית' גבי עיבור שנה מתוך אותו מדרש החמירו (התירו) גם כאן וכו' ואע"ג דלא דמי אהדדי דהתם לאו דבר שבקדושה הוא וכו' דמונקדשתי בתוך בנ"י ילפינן (לעיל כ"א ע"ב) וכו' ומה שיש בירושלמי קטן וס"ת וכו' ובירושלמי גרסינן א"ר יוסי וכו' עכ"ל, דברי פרקי דר"א העתקתי בשפ"ח לתוס' ד"ה ולית הלכת', ושם העתקתי ג"כ דברי הירושלמי הללו שהביא הרא"ש ז"ל כאן עיי"ש:

סימן כא

כתב הרא"ש, א"ר יהוד' וכו' ירושלמי תנא ב' שאכלו פת וא' ירק מצטרפין מתני' כרשב"ג דתני' וכו' כתב בעל ה"ג דמי שאכל כזית דגן וכו' מיהו בירושלמי וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי תנא ב' שאכלו פת וכו' העתקתי בשפ"ח לתוס' ד"ה תשעה שאכלו דגן עיי"ש, ומשם מבואר שאין כן ל' הירושלמי, כמו שהעתיק כאן הרא"ש ז"ל. ודברי בה"ג העתקתי בשפ"ח לרש"י ד"ה עד שיאכל עיי"ש. ומה שכתב הרא"ש מיתו בירושלמי וכו', ז"ל ירושלמי דברכות בפרק מי שמתו להלכה ג' תני כל מצות שאדם פטור, אדם מוציא את הרבים ידי חובתן, חוץ מברכת המזון, והא דתנינן כל שאינו חייב בדבר, אין מוציא

את הרבים ידי חובתן, הא אם היה חייב, אפילו אם יצא מוציא, א"ר לייא שנייא היא ברכת המזון, דכתיב בה ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלקיך, מי שאכל הוא יברך:

פי' פני משה:

כל מצות שאדם פטור. כלומר לא פטור ממש אלא שכבר פטר עצמו שבירך ואע"פ שהוא יצא מוציא אחרים ויכול לברך להם חוץ מברכת המזון שאם יצא אינו מוציא אחרים:

והא דתנינן. סוף פ"ג דר"ה כל שאינו חייב בדבר וכו' ומשמע הא אם חייב בדבר אע"פ שיצא מוציא ומ"ש בר"המז דקאמרת אם יצא אינו מוציא:

שנייי' י' היא בר"המז דכתיב ואכלת וכו' משמע מי שאכל הוא יברך ואם כבר בירך לעצמו אינו מוציא את האחרים שלא אכל עמהם:

סימן כב

כתב הרא"ש א"ר נחמן וכו' הטוב והמטיב ביבנה תקנוה כנגד הרוגי ביתר וקבעוה בברכת המזון לפי שבר"המז כולה הודאה היא (א) ואמרינן בירושלמי כשנחרבה ביתר נגדעה קרן ישראל וכו' (ב) ואמרינן נמי בירושלמי דשבת וכו' אבל החותם מנחם בבנין ירושלים לא הוה כחותם בשתים דירושלים וציון חדא היא ששתיהם נחשבות לעיר אחת (מיו"ט) וכו' פי' רבינו חננאל ז"ל וכן בכולה, (פי' שלא אמר ארץ חמדה טובה ורחבה בברכת הארץ) אם לא אמר לא יצא ידי חובתו וכו' (ג) וכן אין לומר בשבת מלכות עם הקם וכו' עכ"ל:

(א) ואמרינן בירושלמי וכו'. הנה הכי גרסינן בירושלמי סוכה פ"ה להלכה א', תני א"ר יוד' כל שלא ראה דיפלי איסטבא (ישיבת שרים) של אלכסנדריא של מצרים, לא ראה כבוד ישראל מימיו וכו', ומי החריבה טרוגיינוס הרשע וכו' בימי טרוגיינוס הרשע נולד לו בן בט' באב והיו מתענין. מתה בתו בחנוכה והדליקו נרות, ושלחה אשתו ואמרה לו עד שאתה מכבש את הברבריי', בוא וכבוש את היהודים שמרדו בך, חשוב מיתי לעשרה יומין ואתא לחמשה וכו', והקיפן לגיונות והרגן, אמר לנשיהון נשמעות אתם לליגיונותי, ואין אני הורג אתכם, אמרין ליה מה דעבדת בארעייא עביד בעילייא, ועירב דמן בדמן, והלך הדם בים עד קיפריס, באותה השעה נגדעה קרן ישראל ועוד אינה עתידה לחזור למקומה עד שיבוא בן דוד:

פי' בקרבן העדה:

מה דעבדת בארעייא. באנשים המונחים בארץ יעשו בנשים העומדים על הארץ כלומר שיהרגם:

נגדעה. נחתכה קרן וכבוד ישראל שלא יהא כבוד לרוב עם מישראל ככבוד הזה עד עת בוא משיחנו בבי"א. וממה שהעתקתי מוכח, דלא על חורבן ביתר אית' כן, אלא על הרוגי

אלכסנדרי של מצרים אית' כן ודו"ק. ובמה שאית' בירושלמי באותה שעה נגדעה קרן ישראל ועוד אינה עתידה לחזור עד שיבוא בן דוד, י"ל היינו סמיכות אבינו מלכנו "הרם "קרן "ישראל "עמך, אבינו מלכנו "הרם "קרן "משיחך:

ב ואמרינן נמי בירושלמי דשבת וכו'. ובשפ"ח לתוס' ד"ה מתחיל בנחמה שם העתקתי עיי"ש:

ג וכן אין לומר בשבת מלכות עם הקם. פי' שבשבת היו אומרים הקם מלכות בית דוד משיחך, וקאמר שלא יאמר ומלכותך ומלכות בית דוד משיחך, אלא הקם מלכות בית דוד (מעדני יו"ט):

סימן כג

כתב הרא"ש, יתיב ר' זירא וכו' מידי דהוי אהטוב והמטיב (ועי' מ"ו ע"ב רש"י ד"ה ויש ותוס' שם ד"ה והטוב והמטיב) ועוד שאינה אלא אקראי בעלמא וכו' (עי' תוס' ד"ה לומר) לאו משום דמותר להתענות בר"ח דהא אמרינן (בתענית דף י') ובמגילת תענית דאסור להתענות וכו' ור"ח דוק' ביום דאלו בלילה אפילו אין מחזירין אותו לפי שאין מקדשין החודש בלילה וכו' עכ"ל, ומבואר (לעיל ל' ע"ב) תוס' ד"ה מסתבר, ומשם מבואר ג"כ הא דכ' הרא"ש "אפילו בתפלה. ודברי מגילות תענית העתקתי בשפ"ח לדף מ"ט ע"ב לתוס' ד"ה אי בעי אכיל עיי"ש:

סימן כד

כתב הרא"ש, עד כמה מזמנין וכו' ואמרינן נמי (לעיל כ' ע"ב) בההיא פירקא כגון דאכל שיעורא דרבנן וכו' וכן פסקו ר"ח ובה"ג ושאילתות דר' אחאי עכ"ל, ודברי בה"ג ושאלתות, העתקתי בשפ"ח (לדף מ"ט ע"ב) לתוס' ד"ה ר' מאיר. ומה שכ' הרא"ש ובפ"ק דעירובין וכו', צ"ל ביומא ע"ט ע"א:

סימן כח

כתב הרא"ש, כיצד מזמנין וכו' ירושלמי וכו' עכ"ל, בשפ"ח לתוס' ד"ה לעולם העתקתי:

סימן כט

כתב הרא"ש, מתנית' ג' שאכלו כאחת וכו' ובירושלמי גרס וכו' עכ"ל, ודברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח לתוס' (לעיל מ"ה ע"א) ד"ה שלשה שאכלו עיי"ש:

סימן ל

כתב הרא"ש מתנית' שתי חבורות שאכלו בבית אחד וכו' וה"ה בשני בתים וכן פי' בעל הלכות גדולות וכן משמע בירושלמי ר' יונה וכו' עכ"ל, ז"ל בח"ג הלכות ברכות פ"ז, ושתי חבורות דיתבן בחדא דוכתא, או בתרין בתי, אי חזו מקצתן הדדי, מצטרפין לחודא,

ואי לא לא מצטרפי, ומברכי כל חבורה לחודא, ואי איכ' שמש ביניהו דמשמ' הני והני, מצטרפין עם הדדי, דתנן שתי חבורות וכו':
ודברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף נ' ע"ב) לתוס' ד"ה שמש:

סימן לב
כתב הרא"ש, כמאן אזלא וכו' אלמא סתמ' דגמר' דמס' ביצה ס"ל כשמואל, ובה"ג כתב והלכת' כרבנן וכו' עכ"ל, ובשפ"ח לרש"י ד"ה לשון אחר שם העתקתי דברי בה"ג. ומה שכתב הרא"ש ותוס', סתמ' דגמר' במס' ביצה ס"ל כשמואל, כתבתי מזה בשפ"ח לתוס' ד"ה כמאן אזלא עיי"ש:
סליק פרק שביעי.

פרק שמיני אלו דברים

סימן א
כתב הרא"ש, אלו דברים וכו', א"ר יצחק בר חנינא בכולה פירקא הלכה כב"ה, בר מהאי דהלכה כב"ש עכ"ל, ובש"ס גרסינן עלה ור' אושעיא מתני איפכא, ובהא נמי הלכה כב"ה עיי"ש, והרא"ש לא העתיקו ודו"ק:

סימן ב
כתב הרא"ש בש"א נר ומזון בשמים והבדלה, ובה"א נר ובשמים ומזון והבדלה, (א) ירושלמי וקשה לבית הלל היכי עביד וכו' ויש מביאין ראי' מירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכ' א', ובב"א מברך על המזון ואח"כ מברך על היין וכו', וקשיא על דברי בית הלל במוצאי שבת, היך עבידה, היה יושב ואוכל בשבת, וחשבה מוצאי שבת, ואין שם אלא אותו הכוס, את אמר מניחו לאחר המזון ומשלשל כולן עליו, מה נפשך, יברך על היין, המזון קודם, יברך על המזון הגר קודם, יברך על הגר, הבדלה קודמת, נשמעינה מן הדא, א"ר יהוד' לא נחלקו ב"ש וב"ה על ברכת המזון שהוא בתחלה, ולא על הבדלה שהיא בסוף, על מה נחלקו על הנר ועל הבשמים, שב"ש אומרים בשמים ואח"כ נר, ובה"א מאור ואח"כ בשמים, רבא ור' יהוד' הלכה כמי שהוא אומר בשמים ואח"כ נר, כיצד יעשה על דברי בית הלל, יברך על המזון תחילה, ואח"כ יברך על היין, ואח"כ על הנר:
פי' פני משה:
היך עבידה. בהי גוונא קא מיבעיא לן וקאמר בכגון שהיה יושב ואוכל בשבת וחשכה מוצאי שבת וצריך הוא להבדיל ואין שם אלא אותו הכוס ואם יבדיל לא יהיה לו יין לברך על המזון:

את אחר מניחו לאחר המזון ומשלשל כולן עליו. הבדלה וברכת המזון דודאי כך הוא הדין והכי תנינן בתוספתא פ"ה הנכנס לביתו במ"ש מברך על היין ועל המאור ועל הבשמים ואח"כ אומר הבדלה ואם אין לו אלא כוס אחד במ"ש מניחו אחר המזון ומשלשלן כולן לאחריו והשתא מדייק הש"ס דלר' יהוד' דתוספתא אליב' דב"ה כדמייתי נמי לקמיה קשי' לן דמה נפשך כיצד יעשה בהאי גוונא דאמרן:

יברך על היין. בתחלה הרי המזון קודם כדסביר' להו לב"ה במתנית' דסוף פרקין:

יברך על המזון בתחלה. הרי הנר קודם כדתנן במתני' גבי פלוגתייהו בהא בש"א נר ומזון וכו' ובה"א נר ובשמים ומזון והבדלה א"כ לכ"ע נר קודם למזון יברך על הנר. בתחלה: הבדלה קודמת. כלומר ואם יעשה כך תהיה הבדלה קודמת למזון ואנן לא תנן הכי דאע"ג דבמתניתן תני כן ההיא דלאו כהלכת' היא אלא כדתני ר' יהוד' בתוספתא שם וכדלקמיה: נשמעינה מן הדא. מסקנת הקושי' היא וכלומר והיכא תני' הכי מן הדא דא"ר יהוד' לא נחלקו ב"ש וב"ה על המזון שהוא בתחלה ועל הבדלה שהיא בסוף על מה נחלקו וכו' וגירס' התוספת' כך היא שב"ש אומרים מאור ואח"כ בשמים ובה"א בשמים ואח"כ מאור וגי' הש"ס בתוספתא היה כך בהיפך ככתוב לפנינו והיינו דקאמר עלה רבא ור' יהוד' הלכה כמי שהוא אומר בשמים ואח"כ מאור ולא כהאי גירס' דלעיל לב"ה. שמעינן מיהת דלכ"ע מזון בתחלה והבדלה בסוף כי פליגי בסדר הברכות השייכי' להבדלה הוא דפליגי ושמעינן נמי דלכ"ע אלו הברכות השייכי' להבדלה סמוכות זו לזו מיהת בעינן והשתא אם יברך על הנר בתחילה למזון ואח"כ ברכת הנר תכופות זו לזו כל הברכות א"כ תהיה הבדלה קודמת למזון והא לר' יהוד' לכ"ע מזון בתחילה והבדלה לבסוף היא וכיצד יעשה על דברי בית הלל:

מסקנ' דמילת' היא. וכלומר והשתא כיצד יעשה אליב' דב"ה. אם כהאי דתנינן במתניתן נר ובשמים ומזון והבדלה או כהאי דר' יהוד' בתוספתא וקאמר הש"ס דדברי ר' יהוד' הם עיקר שיברך על המזון בתחלה וכו':

(א) ירושלמי וקשה לב"ה וכו'. כבר כתב במעדני יו"ט, דרא"ש ז"ל הביא גירס' אחרת בשם הירושלמי, אבל גירס' ירושלמי שלפנינו, כך היא כמו שהעתקתי, ואף הרי"ף ז"ל העתיק כגרסתינו עיי"ש. ודע דבתר דפריך לב"ש בלילי שבת היך עבידה וכו', פריך לב"ה במ"ש היך עבידה עיי"ש. ומה שכתב הרא"ש ויש מביאין ראי' מן הירושלמי שיכול להכשיר כוס פגום ע"י נתינת מים לתוכו וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפתי חכמים לתוס' (לדף נ"ב ע"ב) ד"ה טעמו עיי"ש:

סימן ה

כתב הרא"ש, מי שאכל ושכח וכו', ואין עונין אמן אחר עכו"ם המברך, עד שישמע כל הברכה וכו', ירושלמי כותי שבירך השם עונין אחריו אמן וכו' עכ"ל, אבל לשון הירושלמי שלפנינו כך הוא סוף פרקין, תנא גוי שבירך את השם עונה אחריו אמן, א"ר תנחום אם בירכך גוי ענה אחריו אמן דכתיב ברוך תהי' מבל העמים, גוי א' פגע את ר' ישמעאל ובירכו, א"ל כבר מילתך אמור', פגע אחרינא וקללו, א"ל כבר מילתך אמורה, אמרו לו תלמידיו רבי כמה דאמרת להדין אמרת להדין, אמר לון כן כתיב אוררך אדור ומברכיך בדוך:

פי' פני משה:

תנא. בתוספתא פ"ה:

גוי שבירך את השם. כן צ"ל גוי המברך בשם עונין אחריו אמן, כותי המברך בשם אין עונין אחריו אמן וכן הוא בסוכה פ"ג ויש שם חסרון בספרי הדפוס והכי איתי' התם:

דכתיב ברוך תהי' מכל העמים. אפילו אם העמים יברכו אותך תחול עליך הברכה:

וממה שהעתקתי כאן ל' הירושלמי שלפנינו, נראה שאינו כגירס' הרא"ש בשם הירושלמי, וכבר עמד בזה בס' תפארת שמואל על הרא"ש, וז"ל כתב הרא"ש ירושלמי כותי שבירך השם וכו', נ"ב זה אינו בירושלמי, אבל בטור סי' רט"ו דייקא מדקאמר בירושלמי כותי עונין אחריו אמן, א"כ מיירי בלא סיים הברכה, מדלא עונין אמן אחר העכו"ם ע"כ, ואני ראיתי בירושלמי שאין כתב מידי מכותי, אלא עכו"ם עונין אחריו אמן, ובודאי שאף זו בשאר ספרי ירושלמי אינו, שהרי הר"ר יונה מבי' ראי' שעונין אמן אחר העכו"ם, מדאמר ר' ברכי' עונה אני אמן אחר כל המברכין, משום שנאמר ברוך תהי' מכל העמים, אלמא דנוסח הירושלמי שלו אינו כנוסחא של הרא"ש, ומ"מ נ"ל עיקר דברי ר' יונה שבין כותי ובין עכו"ם עונין אחריו אמן אברכתי' כשסיים כל הברכה עכ"ל תפארת שמואל, ועיין בטור וב"י סי' רט"ו:

סליק פרק שמיני

פרק תשיעי הרואה

סימן א

כתב הרא"ש, הרואה מקום שנעשו בו נסים לישראל וכו' ירושלמי מתני' וכו' וכל הברכות השנויות צריך שם ומלכות והכי איתי' נמי בירושלמי דפרקין וכו' ואמרינן נמי בירושלמי דפרקין שמעון קמטריא וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי הללו העתקתי בשפ"ח (לדף נ"ד ע"ב) לתוס' ד"ה אבני אלגביש, ובשפ"ח (לדף נ"ד ע"א) לתוס' ד"ה הרואה:

סימן ג

כתב הרא"ש, א"ר יהוד' א"ר ד' צריכין להודות וכו' ונהגו באשכנז "ובצרפת שאין מברכין ברכת הגומל כשהולכין מעיר לעיר וכו' (א) והא דאמרינן בירושלמי כל הדרכים בחזקת סכנה וכו' (ב) אבל בערוך משמע אפילו חש בראשו ובמעיו וכו' עכ"ל:

א והא דאמרינן בירושלמי וכו'. ז"ל הירושלמי פרק תפלת השחר להלכה ד', ר' שמעון בר אבא בשם ר"ח כל הדרכים בחזקת סכנה, ר' יונה כד הוה נפיק לאכסניא, הוה מפקד גו ביתיה:

פי' פני משה:

כל הדרכים בחזקת הסכנה. ומתפלל תפלה קצרה כשהולך באיזה דרך שיהי', (וברא"ש פי' לענין תפלת הדרך בלבד) וכר' ינאי, כשהיה יוצא לאכסני', כלומר מעירו לעיר אחרת דרך אכסני', היה עושה צוואה בתוך ביתי מפני שהדרך בחזקת סכנה:

ב אבל בערוך משמע וכו' עכ"ל, דז"ל ערך חש (עירובין נ"ד ע"א) חש בראשו, חש בגרונו וכן חש במעיו יפסוק בתורה וכו' עיי"ש, כי יתחמץ לבבי (תהלים ע"ג כ"א), תרגום ארום יחוש לבי עכ"ל. מזה מוכח דערוך ס"ל חש בראשו ובמעיו, בכלל שאר חולה הוא:

סימן ה

כתב הרא"ש, א"ר הונ' וכו' וכי מהדרי כהני אפייהו יאמר השוכן בגבורה שלום שים עלינו שלום וכו' עכ"ל, עיי' בגמר':

סימן ו

כתב הרא"ש, הרואה מקום שנעקר' ממנו ע"ז יאמר ברוך שעקר ע"ז מארצינו, ירושלמי וכו' עכ"ל, ל' הירושלמי העתקתי בספ"ח (לעיל נ"ד ע"א) לתוס' ד"ה שעקר ע"ז מארצינו עיי"ש:

סימן יג

כתב הרא"ש, על ההרים ועל הגבעות וכו' ירושלמי על הברקים וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכה ב', פיסקא על הברקים ר' ירמי' ור' זעירא בשם ר' חסדאי דיו ברכה שכחו וגבורתו מלא עולם פעם אחת בכל יום, א"ר יוסי מה אנן קיימין, אם בטרודין, דיו פעם אחת ביום, אם במפסיקין מברך על כל א' וא', חיילה דר' יוסי מן חדא, היה יושב בחנותו של בושם כל היום, אינו מברך אלא אחת, אבל אם היה נכנס ויוצא נכנס ויוצא, מברך על כל פעם ופעם, אתא ר' אחא ור' חנינ' בשם ר' יוסי אם בטרודין די פעם אחת ביום, אי מפסיקין מברך על כל אחת ואחת, הי' יושב בבית הכסא, או בבית ספיקריא, אם יכול לצאת ולברך בתוך כדי דיבור, יצא, ואם לאו לא יצא, ר' ירמי' בעי היה יושב בתוך ביתו ערום, מהו שיעשה ביתו כמו מלבוש, ויוציא ראשו חוץ לחלון

ויברך, היה יושב במגדול ערום, מגדול מהו שיעשה לו כמין מלבוש, ויוציא ראשו חוץ לחלון ויברך:

פי' פני משה:

מהו אנן קיימין אם בטרודין. שהן זה אחר זה כל היום אז די בברכה אחת אבל אם במפסיקין הן שנתפזרו העננים בין ברק לברק ובין רעם לרעם צריך לברך על כל א' וא':

חיילי' דר' יוסי. ראי' וסייעתו דילי' מן הדא דתנינן היה יושב וכו':

אתא. וכן כי אתא ר' אחא ור' חנינא אמרו ג"כ בשם ר' יוסי הכי:

בבית ספיקריא. בחדר שמשימין בו כלי סיפוקו ותשמישו של הבית ולפעמים יש שם כלים מטונפים כגון עביט של מי רגלים וכיוצא ואינו יכול לברך על הרעמים ששמע או על הברקים:

יצא. צריך הוא לצאת ולברך (וברכת אסר יצר יברך אח"כ, ואע"ג שהיא תדירה, ועי' באר היטב אור"ח ס"ז סק"א בשם רש"ל, וי"ל משום דברכת ברקים עוברת ודו"ק):

היה יושב בתוך ביתו ערום. ואין לו במה להפסיק ולכסות עצמו מה שיעשה הבית כמו מלבוש ושיוצא ראשו חוץ לחלון ויברך וכן אם היה יושב במגדול מהו שיעשה לו המגדל כמין מלבוש ויוצא ראשו לחוץ ממנו ולא איפשיט' הבעיא:

סימן טו

כתב הרא"ש, על הגשמים וכו' ולא מפליג אפילו חלקו נכסיו (א) על פיו וכו' ועוד כיון דיין חשוב שקבעו ברכה לעצמו וכו' (עי' רס"י מ' ע"ב ד"ה חוץ ובשפ"ח שם) (ב) וקצת משמע כן מירושלמי וכו' עכ"ל:

(א) על פיו. ר"ל של האב (מעדני יו"ט), עיין רש"י גיטין י"ד ע"ב ד"ה על פיו, וז"ל האב שחילק נכסיו, על פי צואתו ולא כשאר המורישים, שחולקים היורשים בשוה עכ"ל, הרי אע"פ שהאב מרבה לזה וממעט לזה, אפ"ה כולן מברכין הטוב והמטיב, וא"כ קשי' לשיטות הרי"ף ז"ל:

לב וקצת משמע כן מירושלמי וכו' עכ"ל, ובשפתי חכמים לתוס' (לדף נ"ט ע"ב) ד"ה הטוב והמטיב שם העתקתי:

סימן טז

כתב הרא"ש, בנה בית וכלים חדשים וכו' ירושלמי וכו' וגם משמע בירושלמי וכו' עכ"ל, דברי ירושלמי העתקתי בספ"ח (לדף נ"ט ע"ב) לתוס' ד"ה ור' יוחנן. וכך משמע שם מדברי ר"י בר זבדי בשם ר' חייא בר אבא אמר "קנה אומר שתחיינו, ולא הזכיר מלבישה עיי"ש:

סימן כג

כתב הרא"ש, הנכנס לישן על מיטתו וכו', וכי משי ידיה, אומר ברוך אקב"ו על נטילת ידים וכו', והכלי שמו נפלא בל' הגמר' (עי' בפרש"י לעיל נ"א ע"ב ד"ה בנטלי), לכך תיקנו נמי לברך על נטילת ידים וכו', מזה יש ללמוד דה"ה בתפילת המנחה ובתפלת הערבית, אם עשה צרכיו, ונוטל ידיו, מברך על נ"י וכו' עכ"ל, ונסתפקתי לפי שיטת הרא"ש ז"ל, במי שצריך לחזור ולהתפלל תפלת י"ח, כגון שטע' ביעלה ויבוא, או במתפלל תפלת נדבה, ויצא לעשות צרכיו, בין ב' התפלות, אם צריך לברך על נטילת ידים, ומסתבר קצת דמברך:

סימן כח

כתב הרא"ש, ת"ר הנפנ' ביהוד' בכ"מ וכו', ומפרש בירושלמי ובלבד שאין שם כותל וכו' עכ"ל, דברי ירושלמי העתקתי בספ"ח לתוס' (לדף ס"א ע"ב) ד"ה ר' עקיב':

סימן כט

כתב הרא"ש, אמר רבא רקיקה בביהכנ שרי וכו', ומיהו יש לו לשפשף אחר הרקיקה, כדאמרינן בירושלמי וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בספ"ח לרא"ש לפ' שלישי סימן ט"ל עיי"ש:

הדרן עלך פרק הרואה, וסליקא מס' ברכות.

לרי"ף ז"ל למס' ברכות

פרק ראשון מאימתי

סימן כא

כתב הרי"ף ז"ל, ת"ר בה"א עומדין וקורין וכו' ועוסקין במלאכתן וקורין וה"מ בפרק שני אבל בפרק ראשון אינו קורא ועוסק במלאכתו כדבעינן למימר לקמן עכ"ל, פי' והוא ברי"ף לקמן פ"ב סי' מ"ז. ועי' בשפ"ח דף י"א ע"א לרש"י ד"ה ועוסקין:

סימן כב

שם ברכה שניי' מאי היא א"ר יהוד' אמר שמואל אהבה רבה ורבנן "אמרי "אהבת "עולם תני' נמי הכי אין אומרי' אהבה "רבה "אלא אהבת "עולם וכן הוא אומר וכו' וכבר אידחיה לה הא דשמואל דתנא כותיהו דרבנן וכל מאי דמשתכחת בתר הכי אהבה רבה אעיקרא דשמואל גריר עכ"ל, ובגמר' דידן אין הגרס' כן עיי"ש. ומה שכ' הרי"ף, וכל מה דמשתכחת בתר הכי אהבה רבה, היינו הא דאית' כאן דף י"א סוף עמוד א' הכי אמר שמואל "אהבה "רבה וכו', דלא קאמרי אהבה "רבה, אלא אי אמרת "אהבה "רבה הוו אמרי וכו':

סימן כד
שם פשיטא היכי דנקיט כסא דחמרא בידי' וקסבר דשכרא הוא פתח ובריך בדשכרא וסיים בדחמרא וכו' עכ"ל, פירש לדברי הרי"ף ז"ל, תמצא ברא"ש לפרקין סימן י"ד עיי"ש:

סליק פרק ראשון

פרק שני היה קורא

סימן לא
כתב הרי"ף ז"ל, ת"ר ק"ש ככתבה דברי רבי וחכ"א בכל לשון וכו' וקיי"לן כרבנן וקיי"לן דסתם במתניתן וכו' והני מילי בציבור וכו' עכ"ל, עי' ברא"ש לפרקין סימן ב':

סימן לג
שם תני סומכוס בן יוסף אומר כל המאריך באחד מאריכין לו ימיו ושנותיו וכו' א"ל כדי שתמליכהו "על "השמים "ועל "הארץ ועל ארבע רוחות העולם וכו' ומפרש בירושלמי וכו' עכ"ל, ודברי הירושלמי העתקתי (לדף י"ג ע"ב) לתוס' ד"ה על לבבך עיי"ש. ומה שכ' הרי"ף כדי שתמליכהו על השמים ועל הארץ הנה בגירס' הש"ס שלפנינו גורס כיון דאמליכתי' "למעלה "ולמטה, ובלשון זה הכל בכלל:

סימן לה
שם אמר רבא ימים שהיחיד גומר בהן את הלל כתבנו בענין חנוכה עכ"ל, והוא הרי"ף למס' שבת פרק במה מדליקין סי' שי"ח עיי"ש:

סימן מג
שם, קרא ולא דקדק באותיותי' וכו' כדי ליתן ריוח בין הדבקים עני רבא בתרי' כגון בכל לבבך וכו' ירושלמי ר' לוי וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח לרא"ש דפרקין סימן י"ב ד"ה מתניתן הקורא עיי"ש, ועי' בשפ"ח לדף ט"ו ע"ב לתוס' ד"ה בין הדבקים עיי"ש:

סימן מו
שם, האומנין קורין בראש האילן וכו' ת"ר האומנין קורין בראש האילן וכו' ירושלמי למה לי בראש הזית וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח לרא"ש דפרקין סימן י"ג:

סימן מז
שם, ראמי לי' ר' מארי ברי' דבת שמואל לרב אתנן האומנין וכו' האי פירוקא לדברי ר' יוחנן הוא דסביר' לי' דבעי כונ' בכולי פרק ראשון כדכתבינן לעיל וכו' עכ"ל, והוא ברי"ף פרק קמא סי' כ"א (ועי' ברי"ף לעיל סי' ל"ג):

סימן נ

שם, רחץ בלילה הראשון וכו' והני שבעה גופיהו לאו על ויעש לאביו אבל ז' ימים אסמכינהו רבנן וכו' עכ"ל, עי' בשפ"ח לרא"ש בפרקין סי' ט"ו:

סליק פרק שני.

פרק שלישי מי שמתו

סימן נו

כתב הרי"ף ז"ל, א"ר זריקא א"ר אמי ארשב"ל אין אומרים בפני המת אלא דבריו של מת וכו' וקא כתב רבינו האי גאון ז"ל משמי' דקמאי דכלישנ' קמא עבדינן וכו' עכ"ל, עי' מזה בשפ"ח (לדף ג' ע"ב) לתוס' ד"ה אין אומרים:

סימן עו

שם, גיהק ופיהק לרצונו וכו' תני' היה עומד בתפלה ונתעטש ממתין עד שיכלה הרוח ומתפלל בקש להתעטש מהלך לאחריו ד' אמות ומתעטש וכו' ואומר רבון העולמים וכו' עכ"ל, והנה בגמר' אית' הך בקש להתעטש, בשם איכ' דאמרי עיי"ש, ומלשון הרי"ף משמע בהיה עומד בתפלה ונתעטש אינו אומר הרבון, ועיין מזה בשפ"ח (לדף כ"ד ע"ב) לגמר' ד"ה יצרתנו עיי"ש:

סימן מח

שם, זב שראה קרי ונדה וכו' מהא מתניתן שמעינן דזבין וזב ה ונדות ויולדות כולהו חייבין בתפלה וכו' עכ"ל, ודין תפלה בנדה, עי' בטור וש"ע או"ח סי' פ"ח עיי"ש:

סליק פרק שלישי.

פרק רביעי תפלת השחר

סימן צא

כתב הרי"ף ז"ל, טעה ולא התפלל מנחה בע"ש וכו' ואם לא הבדיל בראשונה וכו' עכ"ל, עי' מזה בשפ"ח (לדף כ"ו ע"ב) לתוס' ד"ה טעה עיי"ש:

סימן צו

שם, מאי אין לה קבע וכו' אבל היכא דצלי לי' לתפילת ערבית כבר שויו עלי' חובה "ואיטעי "הדר "לרישא "כדאמרתי:

"אמר "רב טעה ולא הזכיר של ר"ח בערבית וכו' עכ"ל, טעות הדפוס איכ' כאן, וכך צריך להיות "ואי "טעי "הדר "לרישא "כדאמר "רב טעה ולא הזכיר של ר"ח בערבית וכו', ועי' ברא"ש לפרקין סימן ז':

סימן קה
שם, ת"ר המהלך במקום גדודי חיות ולסטים מתפלל תפלה קצרה וכו' וכר' חסדא דאומר מעומד, טפי עדיף וכו', ומיהו שמעינן דלא מצלי אינש הביננו אלא בשעת הדחק וכו' עכ"ל, מה שכ' הרי"ף ז"ל ומיהו שמעינן וכו', רצה לומר כמו שכתב הרי"ף ז"ל בפרקין לעיל סימן ק"ב, וקאמרי רבנן ה"מ (דמתפלל הביננו) בשעת הדחק וכו' עיי"ש. ומה שכ' הרי"ף ז"ל וכר' חסדא דאמר מעומד טפי עדיף וכו', עי' מזה בשפ"ח (לדף ל' ע"א) לתוס' ד"ה היכא:

סימן קו
שם, היה רוכב על החמור ירד וכו' היה עומד בבי"המק וכו' היה אחורי הכפורת וכו' עכ"ל, הנה הרי"ף ז"ל לא גרס היה עומד בבית קדש הקדשים וכו', ובגמר' גרסינן לה עיי"ש:

סימן קט
שם, תני' טעה ולא הזכיר של ר"ח שחרית וכו' א"ר יוחנן ובצבור שנו פי' מפני טורח הצבור וכו' עכ"ל, עי' מזה בשפ"ח (לדף ל' ע"ב) לרש"י ד"ה בצבור:
סליק פרק רביעי

פרק חמישי אין עומדין

סימן קכב
כתב הרי"ף ז"ל, אפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק וכו' אבל עקרב פוסק ירושלמי י"ט וכו' עכ"ל, ודברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף ל"ג ע"א) לרש"י ד"ה ומת הערוד:

סימן קכו
שם, מודים מודים משתקין אותו וכן האומר שמע שמע וכו' אבל הקורא פסוק מק"ש וכופלו ה"ז מגונה אבל שתוקי לא משתקין לי' עכ"ל, ועי' מזה בשפ"ח (לדף ל"ד ע"ב) לתוס' ד"ה אמר פסוקי:

סימן קכט
שם, א"ר הונא טעה בג' ראשו נות חוזר לראש באמצעיות חוזר לאתה חונן וכו' הא שמעת' פסקו בה קמאי הלכת' כר' אסי ופריך בגמרא מאי מתחלת ברכה שטעה זה מתחלת אתה חונן וכו' ואנן קשי' לן האי מימרא דגאון וכו' ועוד הא תני בהדי' בתוספתא וכו' עכ"ל, עי' מזה בשפ"ח (לדף ל"ד ע"א) לתוס' ד"ה אמצעיות עיי"ש. ומה שכ' הרי"ף ז"ל "ופריך בגמר' מאי מתחלת ברכה וכו', כפי הנראה צ"ל "ופריק בגמר', דהיינו דגמר' מתרץ מאי מתחלת ברכה וכו':

סימן קל
שם, מתניתן אלו ברכות שאדם שוחה בהן וכו' גמרא איר תנחום וכו' עכ"ל, הנה במשניות בגמר' שלפנינו האי אלו ברכות שאדם שוחה בהן וכו' לאו משנה היא, אלא תוספתא, עי' בגמר' (דף ל"ד ע"א) ת"ר אלו ברכות שאדם שוחה בהן וכו' ודו"ק:

סימן קלא
שם, ירושלמי פרק מאימתי הכל שוחין עם ש"ל בהודאה וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף י"ב ע"ב) לתוס' ד"ה כרע כחיזר':
סליק פרק חמישי,

פרק ששי כיצד מברכין

סימן קמ
כתב הרי"ף ז"ל, קורא ר' יהוד' אמר ב"פ האדמ' והלכת' הכין דזורק את האביונות ואוכל הקפרס ומדלגבי ערלה לאו פיר' הוא וכו' עכ"ל, עי' בשפ"ח (לדף ל"ו ע"ב) לתוס' ד"ה לשון:

פרק שביעי שלשה שאכלו

סימן קסז
כתב הרי"ף ז"ל, תאני חדא כל העונה אמן אחר ברכותיו ה"ז משובח וכו' ירושלמי וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח לרא"ש דפרקין סימן י' עיי"ש:

סימן קסט
שם, עד היכן ברכת הזימון ר"נ אמר עד נברך וכו' והאי מימר' איפלגי בה נמי בגמר' דבני מערבא וכו' עכ"ל, ודברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף מ"ו ע"א) לתוס' ד"ה עד היכן:

סימן קעג
שם, ת"ר אין עונין אמן חטופה וכו' ולא אמן קצרה וכו' ירושלמי איזו היא אמן יתומה וכו' עכ"ל, ודברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח לרא"ש דפרקין סימן י"ז. ומה שכ' הרי"ף ולא אמן קצרה, בגמר' דילן לא גרסינן לה עיי"ש ודו"ק:

סימן קעו
שם, והכותי מזמנין עלי' ה"מ באותו הזמן אבל עכשיו עכו"ם גמורין הם ואין מזמנין עלי' עכ"ל, ועי' בפי' רבינו עובדי' מברטנורא בריש פרקין שם מבואר טעמ' דמילתא:

סימן קעז
שם, א"ר נחמן קטן היודע למי מברכין מזמנין עליו וכן הלכת' וכו' עכ"ל, עי' בשפ"ח (לדף מ"ח ע"א) לתוס' ד"ה ולית הלכת':

סימן קעט
שם א"ר נחמן משה תיקן להם לישראל ברכת הזן וכו' ובשבת מתחיל' בנחמ' שאומר נחמנו ה"א בבנין עירך ומסיים בנחמה וכו' עכ"ל, עי' בשפ"ח (לדף מ"ח ע"ב) לתוס' ד"ה מתחיל:

סימן קפג
שם, מתני' כיצד מזמנין וכו' ירושלמי וכו' עכ"ל, ודברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף מ"ט ע"ב) לתוס' ד"ה לעולם עיי"ש:
סליק פרק שביעי.

פרק שמיני אלו דברים

סימן קצא
כתב הרי"ף ז"ל, אלו דברים וכו' ובה"א מוזגין את הכוס ואח"כ נוטלין לידים מאי כוס כוס של קידוש היום הוא עכ"ל, ובמשנה ובגמר' לא נזכר דכוס של קידוש הוא עיי"ש:

סימן קצג
שם, בש"א נר ומזון ובשמים והבדלה וכו' איכ' מרבוואתא מאן דאמר דהאי מזון דקתני במתניתן ברכת המוציא היא וכו' והאי דאצטריך לי' למימר הכי משום דקשי' לי' ההיא דאמימר דאיקלע לבי ר' אשי (פסחים ק"ז ע"א) וכו' אלא אברכת המזון קאי דהיא שלש ברכות ובהדי' קתני בתוספתא א"ר יהוד' לא נחלקו ב"ש וב"ה על ברכת "המזון שהיא בתחלה וכו' ובגמר' דבני מערבא מפרש וקשי' עלייהו דב"ה וכו' ועל הא מתניתן דתנן נר ומזון בשמים והבדלה גרסינן נמי התם תני א"ר יהוד' לא נחלקו ב"ש וב"ה על ברכת "המזון שהיא בתחלה וכו' עכ"ל, ודברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח לרא"ש דפרקין סי' ב' עיי"ש, ומשם מבואר דנוסחת הרי"ף בשם הירושלמי היא כנוסחת הירושלמי שלפנינו, ולרא"ש ז"ל איכ' נוסח' אחרת בשם הירושלמי ועיי"ש במעדני יו"ט. ומה שכ' הרי"ף ובהדי' קתני בתוספתא, הנה ל' התוספתא העתקתי בשפ"ח (לדף נ"א ע"ב) לרש"י ד"ה אלו דברים:
סליק פרק שמיני

פרק תשיעי הרואה

סימן ריב
כתב הרי"ף ז"ל, על הזיקים ועל הזועות וכו' ירושלמי על הברקים וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח לרא"ש דפרקין סי' י"ג עיי"ש:

סימן ריג

שם ת"ר הרואה חמה בתקופתה וכו' כוכבים במשמרותיהן מזלות בעתם וכו' עכ"ל, ובגמר' איכ' נוסח' אחרת בזה, ועי' בשפ"ח (לדף נ"ט ע"ב) לגמר' ריש העמוד עיי"ש:

הדרן עלך פרק הרואה, וסליקא מס' ברכות.

להרשב"א ז"ל מפרק כיצד מברכין ברכות

דף ל"ה ע"א ד"ה כל הנהנה מעוה"ז בלא ברכה מעל, ירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין ריש להלכ', א', כתיב לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה (תהלים כ"ד), הנהנה כלום מן העולם, מעל, עד שיתירו לו המצות, א"ר אבוה כתיב פן תוקדש המלאה הזרע אשר תזרע ותבואת הכרם (דברים כ"ב) העולם כולו ומלואו, עשוי ככרם, ומהו פדיונו, ברכה, ר' חזקי' ר' אבין בשם ר"ש בן לקיש אמרת לה' אדני אתה טובתי בל עליך (תהלים ט"ז), אם אכלת וברכת, כביכול כאלו משלך אכלת, ד"א טובתי בל עליך, מבלה אני טובתי בגופך, ד"א טובתי בל עליך יבללו כל הטובות ויבואו עליך, א"ר אחא מהו בל עליך, שאיני מביא טובה על העולם מבלעדיך כמה דאת אמר ומבלעדיך לא ירים איש את ידו:

פי' פני משה:

עד שיתירו לו המצות. כלומר עד שיברך ואז הותרו לו ליהנות מן המצות שהן הארץ ומלואה שנחשבין כמו מצות השם והקדש, וכדברים האסורים עליו. מחמת מצוה שלא ליהנות מהם בלא ברכה:

דף ל"ו ע"א ד"ה קימחא דחטי וכו' וכענין שאמרו בירושלמי דפרקין וכו'. עכ"ל, ודברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף ל"ז ע"א) לתוס' ד"ה הכוסס אות ו'. ומה שכתב הרשב"א "ובדעתי למיכל "פיתא, לא נמצא כן בירושלמי שלפנינו עיי"ש, אלא בירושלמי דפרקין להלכה ה', שם איתי' כן, והעתקתי הענין בשפ"ח לרשב"א לקמן (לדף מ"א ע"ב) ד"ה א"ר פפא אות, ב' עיי"ש, אבל כאן לא שייך הך "ובדעתי" "למיכל "פיתא ודו"ק:

דף ל"ז ע"ב ד"ה א"ר יוסף האי חביצא וכו' ואע"ג דפרישו עלה בירושלמי וכו' והא דגרסינן בירושלמי וכו' וכפשטי' דירושלמי וכו' עכ"ל, מה שכ' ברשב"א הא דפרישו עלה בירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף ל"ז ע"ב) לתוס' ד"ה חביצא. ומה שכ' הרשב"א והא דגרסינן בירושלמי וכו', וכפשטי' דירושלמי וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח לרא"ש דפרקין סי' ט"ז:

דף ל"ח ע"ב ד"ה והילכת' המוציא וכו' בירושלמי איכ' מ"ד וכו' עכ"ל, ובשפ"ח לדף (ל"ח ע"ב) לתוס' ד"ה והלכת' שם העתקתי:

שם ד"ה אמר ר"נ בר יצחק קבעה עולא וכו' וכן מצאתי בירושלמי וכו' ובירושלמי ג"כ איכ' מאן דאמר הכין וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכ' א', ר' חייא בר ווא בשם ר' יוחנן זית כבוש אומר עליו ב"פ העץ, ר' בנימין בר יפת בשם ר' יוחנן ירק שלוק (וה"ה לכבוש) אומר עליו שהכל בהיה בדברו, א"ר שמואל בר ר' יצחק מתניתא מסייע לר' בנימין בר יפת, אבל לא כבושין ולא שלוקין ולא מבושלין, אם בעינן הן, אדם יוצא בהן ידי חובתן בפסח, א"ר זירא מאן ידע משמעה מן ר' יוחנן יאות, ר' חייא בר ווא, או ר' בנימין בר יפת, לאו ר' חייא בר ווא וכו', א"ר יוסי ב"ר בון ולא פליגין, זית ע"י שדרכו לאכול חי, אע"פ שכבש, בעינו הוא, ירק כיון ששלקו, נשתנה:

פי' פני משה:

מתני'. דפסחים פ"ב דתנן אלו ירקות שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח וכו' אבל לא כבושין וכו' מסייע לר' בנימין בר יפת דקאמר משמי' דר' יוחנן דשלוק לאו כבעינו נחשב הוא ולא כר' חייא בר ווא דקאמר דכבוש כבעינו הוא דקתני התם דאין יוצאין בהן כבושין ולא שלוקין אלמא כבושין ושלוקין חד דינא אית להו ואם כבעינן היו נחשבין היה אדם יוצא בהן בפסח:

א"ר יוסי בר' אבון. מעיקר' לא קשי' על הני תרתי שמעתת' דר' יוחנן דלא פליגי ר' חייא בר ווא עם ר' בנימין בר' יפת דר' חייא על זית כבוש הוא דקאמר שכן דרכו לאכול אותו כשהוא חי ולא מבושל והלכך אע"פ שכבוש הוא לא נשתנה מכמות שהוא בעינו ונשאר ברכתו עליו אבל הא דר' בנימין בירק שכן דרכו להיות נשתנה ע"י שליקה והלכה ברכתו ממנו מכמות שהיה:

שם ד"ה כיון דשקלי' לי' לגרעינתי' וכו' וכן נרא' לכאור' מן הירושלמי וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח לרא"ש דפרקין סי' ט"ז:

דף ל"ט ע"א ד"ה ההוא דאייתיהו לקמי' דר' יוחנן זית גדול הוה וכו' ובירושלמי אמרו טעמ' אחרינ' דגרסינן התם וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף ל"ט ע"א) לתוס' ד"ה בצר אות ה':

שם ד"ה חזר ואמר לא על המלגלג וכו' ירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכה כ', בר קפרא ותרין תלמידוי נתארחו אצל בעל הבית, בהדין פונדוקא דברכתא, אפיק קומיקון פרגן ואחוני' וקפלוטין, אמרו נברך על קפלוטה, דפוטר אחוניתא, ולא פטר פרגותא, נברך על אחונייתא, לא סטר לא דין ולא דין, קפץ חד ובירך על פרגותא שהכל, גחך לי' חברי', א"ל בר קפרא לא לזה גורגרן, אלא לך לוגלן, זה עשה בגרגרנותא, אתה למה לגלגתה, ולזה אמר חכם אין כאן זקן, אין כאן, אמרו לא יצאה שנתן עד שמתו,

א"ר יוסי הא אזלין תרין ולא שמעינן מינה כלום, ויי כדין מסתברא מברך על הקפולתא, שהכל נהיה בדברו טפילה לו:

פי' פני משה:

דברכתא. שם העיר:

פרגן ואחוניא וקפלוטין. פרגן היינו פרגיות, וברכתן שהכל, ואחוניא היינו דורמסקין (פלוימען בלע"ז) וברכתן ב"פ העץ, וקפלוטין היינו כרוב (קרויט בלע"ז) וברכתן ב"פ האדמה:

הא אזלין תרין. הרי הלכו השנים לעולמם ואנו לא שמעינן מינה כלום האיך הוא הדין: מאי כדין. ומאי הוי עלה וקאמר מסתברא מברך על הקפלוט ב"פ האדמה שהיא ברכה חשובה ומבוררת וברכת שהכל טפלה לו כלומר משום שאינה חשובה כברכת ב"פ האדמה הלכך לא יברך בתחלה שהכל על הפרגיות ולפטור גם על הקפלוט ואע"ג שהיה כאן ב"פ העץ והוא יותר מבוררת וחשובה מב"פ האדמה מ"מ הואיל והיא פוטרת בדיעבד גם לפרי העץ מברכין על הקפלוט והדר מברך על הפרגיות שהכל:

דף ל"ט ע"ב דזה פתיתין ושלמין וכו' תוספתא מברכין על הדגן שהוא מן המובחר וכו' ואית' נמי הכין בירושלמי וכו' עכ"ל, ודברי הירושלמי והתוספתא העתקתי בשפ"ח (לדף ל"ט ע"ב) לתוס' ד"ה אבל:

דף מ' ע"ב ד"ה ור' יוחנן אמר וכו' ועוד בהדי' פסקו הלכה כר"מ בירושלמי וכו' עכ"ל, ודברי הירושלמי העתקתי בספ"ח לרא"ש ז"ל בפרקין סימן כ"ג:

דף מ"א ע"א אלא למ"ד בשאין ברכותיהן שוות וכו' ועוד דתני' בתוספתא פרוסה של חטי' וכו' וגרסינן עלה בירושלמי וכו' עכ"ל, ודברי התוספתא ודברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף ל"ט ע"ב) לתוס' ד"ה אבל:

דף מ"א ע"ב ד"ה הביא לפניהם תאנים וענבים בתוך הסעודה וכו' אבל בירושלמי לא משמע כן דגרסינן התם וכו' ושמא ההיא אתי' כר' מונא דאמר התם משום ר' יהוד' וכו' ולית הלכת' כוותי' אלא כרבנן דפליגי עלי' כדאית' התם וכו' עכ"ל, ודברי הירושלמי העתקתי בספ"ח לרא"ש דפרקין סימן כ"ח:

שם ד"ה א"ר פפא הלכת' וכו' (א) ונ"ל שהיא כמחלוקות בירושלמי וכו' (ב) אבל למטה משם אמרו בירושלמי וכו' עכ"ל:

(**א**) ונ"ל שהיא כמחלוקת בירושלמי וכו'. דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכ' ד', רבן גמליאל זוגא סליק גבי אילין דבית ר' ינאי, חמתהון נתבין זיתא, ומברכין לפניו ולאחריו, אמר לון ועובדין כדין, ר' זעירא שלח שואל לר' שמואל בר נחמן, ר' כהנא בשם ר' אבינא

כ"ע מודי' שאם יש ביניהם ממין שבעה עליו הוא מברך, א"ר זעירא ויאות, מן מאן דאנן חמיין רבנן סלקון לריש ירחא, ואכלין ענבין, ולא מברכין בסופה, לא בשיש בדעתו לאכול פת:

פי' פני משה:

רבן גמליאל זוגא. כך שמו:

חמתהון. ראה אותם לוקחים הזית ומברכין לפניו ולאחריו ואף אם היה דעתן לאכול פת אח"כ והילכך היה מתמה ואמר לון ועבדין כדין הלוא ברכת המזון שעל הפת פוטרתו מברכה של אחריו:

ר' זעירא שלח שאל לר"ש בר נחמן. מהו הדין אם אין דעתו לאכול פת אח"כ והיו לפניו מינין הרבה על איזה מהן מברך והשיב לו בשם ר' כהנא ר' אבינא דהכל מודים בזה שאם יש ביניהם ממין שבעה שעליו הוא מברך כדלעיל וכטעמא דפרישית:

א"ר זירא ויאות. אחר שהשיב לו כן נזכר ר' זעירא מה שראה בעצמו ואמר שפיר קאמר ר' אבינא וזהו ממה שאנו רואין לרבנן דסלקין לריש ירחא לקדש החדש ולוקחין ענבים ומברכין עליהן ולא מברכין עליהן בסוף ומ"ט לאו משום דשיש בדעתן לאכול פת אלמא דברכת המזון פוטרת אף לדברים הבאין לפני הסעודה מברכה שלאחריהם:

ב אבל למטה משם אמרו בירושלמי וכו'. דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכ' ה', ר' אבא ברי' דר' פפי מיבעי אהן דאכל סולת ובדעתי' ליכול פיתא, מהו מברכה על סולתא בסופא, רבנן דקיסרין פשטין לה צריך לברך בסוף:

פי' פני משה:

ר' אבא ברי' דר' פפי בעי. מי שאכל סולת והוא מעשה קדירה או סולת מקליות מז' המינין שטעונין ברכה לאחריה אבל בדעתו לאכול אחריו פת מיד מהו שצריך לברך ברכה אחרונה על הסולתא:

רבנן דקסרין פשטין לה. דהלכה דצריך לברך בסוף וכר' אבא דלעיל דלא אמרו דא"צ לברך אחרי' אלא בבאין בתוך הסעודה אבל בבאין לפני הסעודה לא מהני מה שדעתו לאכול אחריהן פת מיד:

(ועי' בשפ"ח לרשב"א לעיל לדף ל"ו ע"א ד"ה קימחא דחטי) **שם** ד"ה נמצא עכשיו פסקן של דברים וכו' ונראה שהוא פלוגת' בירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכה ה', ר' חלבו ר' הונא רב בשם ד' חייא רובא פת הבאה כיסנין אחר המזון לקודם ברכת המזון) טעונה ברכה לפניה ולאחריה, א"ר אמי ר' יוחנן פליג (דא"צ לפניה), א"ר

מנא לר' חזקי' במה הוא פליג, כשאכל מאותו המין באמצע המזון, א"ל אפילו לא אכל מאותו המין באמצע המזון:

פי' פני משה:

במה הוא פליג. באיזה ענין הוא פליג אם דוק' בשאכל מאותו המין כצ"ל שנעשית פת הבאה בכיסנין באמצע המזון ולהכי א"צ ברכה לפניה דהוי כמו אותו המזון שבאמצע הסעודה דברכת הפת פוטרת אותו או אפילו לא אכל בתחילה באותו המין פליג ר' יוחנן: א"ל אפילו לא אכל וכו':

דף מ"ב ע"א ד"ה מתני' היו יושבין כל א' וא' מברך לעצמו וכו' ירושלמי וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף מ"ג ע"א) לתוס' ד"ה הואיל:

דף מ"ג ע"א ד"ה בא להם יין כל א' וא' נוטל ידו אחת וכו' ירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכה ו', תני סדר סעודה וכשב"הב מזמין לאורחים והוא יושב עמהן) אורחין נכנסין ויושבין על הספסלין ועל הקתדריות, עד שכולן מתכנסין הביאו להן יין, (ולא הסיבו עדיין), כל א' וא' מברך לעצמו, הביאו להן מים לידים כל א' וא' נוטל ידו אחת, (לקבל בו את הכוס ששותה לפני המזון), הביאו להן פרפרת כל א' וא' מברך לעצמו וכו' **שם** ד"ה לפי שאין בית הבליע' פנוי וכו' ובירושלמי אמרו וכו' וגרסינן תו התם שאלו בן זומא וכו' ושם בד"ה מתניתן והוא אומר על המוגמר וכו' והראב"ד ז"ל דחה פי' זה מתוך הירושלמי וכו' וגירס' אחרת מצאתי בירושלמי מה בין יין וכו' עכ"ל, ודברי הירושלמי הללו העתקתי בשפ"ח (לדף מ"ב ע"א) לתוס' ד"ה הסבו:

דף מ"ד ע"א ד"ה ר' חסדא אמר על הארץ ועל הפירות וכו' והכי נמי אית' בירושלמי וכו' עכ"ל, ודברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף מ"ד ע"א) לתוס' ד"ה על העץ אות ג':

דף מ"ד ע"ב ד"ה ולבני מערב' דמברכי בתר דמסלקי תפיליהו וכו' והכין אית' בירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי פרק היה קורא להלכה ג', כשהוא חלצן (בסוף היום) מחו אומר, ברוך אקב"ו לשמור חוקיו, ואתי' כמ"ד (דפסוק ושמרת את החוקה הזאת למועדה מימים ימימה, דימים כתיב ולא לילות) בחוקת תפילין הכתוב מדבר, ברם כמאן דאמר בחוקת הפסח הכתוב מדבר, לא בדא:

פי' פני משה:

לא בדא. דלהאי מ"ד דחוקה אפסח קאי והיא פלוגת' דר"י הגלילי ור' עקיב' (מנחות פ"ג) לא מברכינן אחליצת תפילין משום דס"ל דמן התורה לילה זמן תפילין הוא אלא דרבנן גזרו, שמא ישן בהן:

סליק פ' כיצד מברכין. בריך רחמנא דסייען:

הרשב"א ברכות

פרק ראשון מאימתי

דף ב' ע"א ד"ה מעשה ובאו בניו מבית המשתה וכו' אבל בירושלמי פירשוהו וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דברכות, פרק א' להלכ' א', משנה, מעשה שבאו בניו מבית המשתה אמר להם וכו', גמר', ורבן גמליאל פליג על רבנן ועבד עובדא כוותי', והא ר' מאיר פליג על רבנן, ולא עבד עובדא כוותי', והא ר' עקיב' פליג על רבנן, ולא עבד עובדא כוותי', והן אשכחן דר"מ, דתני סכין אלוונתית לחולה בשבת, אימתי בזמן שטרפו ביין ושמן מע"ש, אבל אם לא טרפו מע"ש אסור, תני אר"ש בן אלעזר מתיר היה ר"מ לטרוף יין ושמן ולסוך לחולה בשבת, וכבר חלה ר"מ, ובקשנו לעשות לו כן, ולא הניח אנו, א) ואמרנו לו רבי דבריך מבטל בחייך, ואמר לנו אע"פ שאני מיקל לאחרים, מחמיר אני על עצמי, דהא פליגי עלי חבירי, והן אשכחן דר"ע פליג על רבנן ולא עבד עובדי כוותי', כיי דתנינן תמן השדרה והגולגולת וכו', והן אשכחנן דר' שמעון פליג על רבנן ולא עבד עובדי' כוותי', כיי דתנינן תמן ר"ש אומר כל הספיחין מותרין, חוץ מספיחי כרוב, שאין כיוצא בהן בירקות שדה, וחכ"א כל הספיחין אסורין, ר"ש בן יוחי עבד עובדי' בשמיטתא חמא חד מלקט ספיחי שביעית, א"ל ולית אסור ולאו ספיחין אינון, אמרו לי' ולא את הוא שאת מתיר, א"ל ואין חכירי חולקין עלי, וקרי עלוי ופורץ גדר ישכנו נחש (קהלת י'), וכן הוה לי', ורבן גמליאל פליג על רבנן ועבד עובדי' כוותי', שנייא הכא שהיא לשינון, מעתה אף משיעלה עמוד השחר, ואית דבעי מימר תמן היו יכולין לקיים דברי חכמים, ברם הכא כבר עבר חצות, ולא היו יכולין לקיים דברי חכמים, אמר לון עובדין עובד' כוותיה:
פי' פני משה:
ור"ג פליג על רבנן ועבד עובדא כוותי'. בתמי' והא ר"מ ור' עקיב' וכו':
והן. והיכי אשכחן להא דפליג ר"מ עם רבנן ואפ"ה לא עבד עובד' כוותי':
כיי דתנינן וכו'. כי האי דתנינן תמן אהלות פ"ב מ"ו ובפ"ט דשביעית מ"א, וא"כ כל אלו לא סמכו על עצמן למעשה, ומפני מה ר"ג דפליג על רבנן, ועבד עובדא כוותי':
שנייא הכא שהיא לשינון. ללימוד ואינו מפסיד בק"ש, ואפילו לאחר שעבר זמן, ודחי לה הש"ס להאי שינויא, דא"כ מעתה אף משיעלה עמוד השחר יקרא, ולמה אמר להן אם לא עלה עמוד השחר:
ואית דבעי מימר. דשאני הכא דתמן בהני עובדא, היו יכולין לקיים דברי חכמים, ולפיכך לא סמכו על דעת עצמן למעשה, אבל הכא כבר עבר זמן כחכמים, לפיכך אמר לון עבידו עובדא כוותי דידי:

א) ואמרנו לו רבי דבריך מבטל בחייך. פי' דהכי אמרו לו והא חייך תלוי' ברפואה, ואין זה דבר שנוגע בממון וכדומ', אלא רפואתך תלוי בזה, ומדויק בזה ל' בחייך:

שם ד"ה ולענין מאימתי וכו' (א) וכן נראה מן הירושלמי דגרסינן התם וכו' ולא עוד אלא שבירושלמי למדו מכאן לספק קרא שחוזר וקורא (ב) וכמו שנראה קצת בירושלמי וכו' (ג) משום דברכות אינן מעכבות כדמוכח בהדי' בירושלמי ממתניתן דהיה קורא בתורה וכו' עכ"ל:

(**א**) וכן נראה מן הירושלמי וכו' ולא עוד אלא שבירושלמי למדו מכאן לספק קרא וכו'. דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף ב' ע"א) לרש"י ד"ה עד סוף:

ב וכמו שנראה קצת בירושלמי וכו'. דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכה ה', ר' זעירא בשם ר' אמי ביומי דר' יוחנן הוינן נפקין לתעניתא, וקרוי שמע בתר תלת שעין, ולא הוה ממחי בידן, ר' יוסי ור' אחא נפקין לתעניתא אתי ציבורא ומקרי שמע בתר תלת שעין, בעא ר' אדא מחויי בידן, א"ל ר' יוסי והלא כבר קראו אותה בעונתה כלום קורין אותה אלא כדי לעמוד בתפלה מתוך ד"ת, א"ל מפני הדיוטות שלא יהא אומרין בעונתה הן קורין אותה:

פי' פני משה:

הוינן נפקין לתעניתא. כשגוזרין תענית על הצבור ומתוך שהיו מאחרין להתאסף היו קורין ק"ש אחר ג' שעות ואע"פ כן לא היה ר' יוחנן מוחה בידם:

והלא כבר קראו אותה בעונתה. לצאת ידי חובת ק"ש בזמנה ומה שהם קורין עכשיו אינו אלא כדי לעמוד בתפלה מתוך ד"ת:

מפני הדיוטות. שאינם יודעין שקראו מקודם לכן שלא יהיו אומרים שעכשיו הם קורין אותה בעונתה ויוצאין י"ח אף לאחר ג' שעות:

ג משום דברכות אינן מעכבות כדמוכח בהדי' בירושלמי ממתניתן דהיה קורא וכו'. ודברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף י"ג ע"א) לתוס' ד"ה היה קורא:

דף ג' ע"א ד"ה מאי קא חשוב וכו' ירושלמי כמה כוכבים וכו' עכ"ל, הנה לשון הירושלמי דפרקין להלכה א', לא העתקתי לפי שהרשב"א ז"ל העתיקו:

דף ט' ע"א הכי גרסינן לעולם יממא הוא וכו' וכדמשמע בירושלמי וכו' עכ"ל דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכה א', רבן גמליאל אומר עד שיעלה עמוד השחר, אתי' דרבן גמליאל כר"ש, דתני בשם ר' שמעון פעמים שאדם קורא את שמע אחת לפני עמוד השחר ואחת לאחר עמוד השחר, ונמצא יוצא י"ח של יום ושל לילה:

שם ד"ה איכ' דמתני' לה אסיפ' וכו' וכן נראה מן התוספתא אלא שבירושלמי מצאתי גירס' זו בהפך וכו' עכ"ל, ודברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף ט' ע"ב) לתוס' ד"ה אחרים עיי"ש:

שם ד"ה ורמינהו הלל שבלילי פסחים וכו' וכיון דסתם תנא הכא ובזבחים כראב"ע משמע דהלכת' כותי' ואע"ג דסתם תנא חדא סתמ' כר"ע (במגיל' דף כ') הכא חדא סתמ' התם תרי סתמ' מיהו ביבמות וכו' עכ"ל, ומבואר בשפ"ח לרא"ש דפרקין סימן ט':

דף ט' ע"ב ד"ה בין תכלת שבה וכו' וכן מצאתי בירושלמי וכו', ד"ה אחרים אומרים כדי גרסינן בירושלמי וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי הללו העתקתי בשפ"ח (לדף ט' ע"ב) לתוס' ד"ה אחרים:

שם ד"ה מכדי יהיו לרצון אמרי פי וכו' כדדרשינן בירושלמי גאולה לתפלה וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף ד' ע"ב) לרש"י ד"ה זה הסומך, אות ד':

דף י' ע"ב ד"ה הא דא"ר מני גדול הקורא ק"ש בעונתה וכו' והכין משמע בירושלמי ומיהו בירושלמי אפליגו אי עדיף וכו' עכ"ל, והנה מקצת מדברי הירושלמי, העתקתי בשפ"ח (לקמן י"ז ע"א) לרש"י ד"ה העושה שלא לשמה עיי"ש, ומה שחסר שם, אעתיק כאן, דזה ל' הירושלמי עוד שם, והא תנינן הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם שהוא קורא בתורה, הא בעונתה חביבה מד"ת, היא היא, א"ר יודן רשב"י ע"י שהיה תדיר בד"ת, לפיכך אינה חביבה יותר מד"ת, א"ר אבא מרי לא תנינן אלא כאדם שהוא קורא בתורה, הא בעונתה, כמשנה דיא, רשב"י כדעתי', דרשב"י אמר העוסק במקרא מידה ואינה מידה, ורבנן עבדי מקרא כמשנה:

פי' פני משה:

והא תנינן וכו'. ומשמע הא ק"ש בעונתה חביבה יותר מד"ת ומשני היא היא כלומר לר"שבי היא היא כא"ר יודן לפי שהיה ר"ש תדיר בד"ת ולפיכך אין ק"ש בעונתה חביבה יותר מד"ת וכי קתני במתניתן לשאר בני אדם הוא דקאמר:

א"ר אבא מרי. בלאו הכי לא קשי' דלא תנינן אלא כאדם שהוא קורא בתורה והיינו מקרא ותידוק מינה הא בעונתה כמשנה היא וא"כ ר"ש שהיה לומד במשנה א"צ להפסיק אפילו בעונתה:

רשב"י כדעתי'. דאמר במס' שבת בפ' כל כתבי העוסק במקרא מידה ואינה מידה ואינו עוסק כמשנה:

ורבנן עבדי מקרא כמשנה. והלכך לא מפרשי להמתניתן כר"ש ומפסיקין לק"ש מד"ת:

דף י"א ע"א ד"ה אומרים לאחד זקנך מגודל וכו' וכן היא שנוי בתוספתא ובירושלמי וכו' עכ"ל, ז"ל התוספתא דפרקין מעשה בר' ישמעאל ור"א בן עזרי' שהיו שרוין במקום אחד והיה ר"י מוטה ור"א זקוף והגיע זמן ק"ש ונזקף ר"י והיטה ר"א א"ל ר"י, מה זה אלעזר א"ל ישמעאל אלו אומרים לאחד מפני '"מה זקנך מגודל אמר להם יחי' כנגד המשחיתים וכו' עכ"ל. ולשון הירושלמי דפרקין להלכ' ג' כך הוא, א"ל ר"א לר' ישמעאל, אומר לאחד מן השוק "מה ילך זקנך מגודל, והוא אומר יהי' כנגד המשתיתים וכו' עיי"ש. ומלשון מפני "מה או מלשון "מה "לך פירוש הרשב"א כן, משא"כ בגמר' דידן, שאינו גורס כך, לכן פרש"י כמו שפירוש:

שם ד"ה אחת ארוכה ואחת קצרה וכו' (א) דתני' בתוספתא דמכלתין וכו' (ב) וגדולה מזו אמרו בירושלמי וכו' וברכת הזן ארוכה קרינא לה בתוספתא ובירושלמי (ג) ומשמע התם דאפילו לכתחלה וכו' וכדמשמע עלה נמי בירושלמי וכו' (ד) וגרסינן בירושלמי א"ר יודן וכו' (ה) והא דגרסינן בירושלמי כל הברכות וכו' ויש אחרות מלבד אלו כדאית' בירושלמי וכו' ואמרינן בירושלמי אם הלכה רופפת בידך וכו' תני' בתוספתא בערבי פסחים וכו' עכ"ל:

(א) דתני' בתוספתא דמכלתין וכו'. קצת מדברי התוספתא העתקתי בשפ"ק (לדף י"א ע"א) לתוס' ד"ה אחת ארוכה:

ב וגדולה מזו אמרו בירושלמי וכו'. דז"ל הירושלמי דפרקין להלכה ה', אלו ברכות שמאריכין בהן ברכות ר"ה וי"הכ ותענית צבור אלו ברכות שמקצרין בהן ברכת המצות ועל חפירות וברכת הזימון וברכה אחרונה של ברכת המזון אחר המזון הא כל שאר ברכות אדם מאריך (בתמי' וקשי' דיוק' דסיפ' ורישא אהדדי), אמר חזקי' מן מה דתני (שבמקום שלא הוזכר בהדי' להאריך) המאריך ה"ז מגונה והמקצר ה"ז משובח הדא אמרה שאין זה כלל (מה שאמרו אלו ברכות שמקצרין בהן ולאו דוק' קתני) תני צריך להאריך בגואל ישראל בתענית (עי' ריש פ"ב דתענית), הא בשש שהוא מוסיף אינו מאריך (בתמי') א"ר יוסי שלא תאמר הואיל הוא מעין י"ח לא יאריך בה לפום כך צריך מימר צריך להאריך בגואל ישראל בתענית:

ג ומשמע התם (פי' במס' סוטה) בגמר' דאפילו לכתחלה נאמרי' בכל לשון וכו' וכדמשמע עלה נמי בירושלמי וכו'. דז"ל הירושלמי סוטה פ"ז להלכ' א', אלו נאמרים בלשונם, פרשת סוטה. משם דכתיב ואמר הכהן לאשה, בכל לשון שהיא שומעת וכו', וידוי מעשר, דכתיב וענית ואמרת, וק"ש, דכתיב ודברת בם, ותפילה, כדי שיהא יודע לתבוע צרכיו, וברכת המזון, כדי שיהא יודע למי מברכין וכו':

ד וגרסינן בירושלמי א"ר יודן וכו'. דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לקמן י"ד ע"א) לתוס' ד"ה ימים אות ז'. ודע דשם אות ג' העתקתי מה שכ' הרשב"א לקמן ואמרינן בירושלמי אם הלכה רופפות בידך. ושם אות ט' העתקתי מה שכ' הרשב"א מתוספתא דערבי פסחים עיי"ש:

ה והא דגרסינן בירושלמי כל הברכות וכו'. קצת דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף י"ד ע"א) לתוס' ד"ה ימים אות ז' עיי"ש, וכאן אוסיף להעתיק דברי הירושלמי שם וז"ל, כל הברבות פותחין בהן בברוך, ואם היתה ברכה סמוכה לחברת' כגון ק"ש ותפלה, אין פותחין בהן בברוך התיב ר' ירמי' הרי גאולה וכו' (כל הסוגי' ופי' פני משה העתקתי בשפ"ח דף י"ד ע"א תוס' ד"ה ימים אות ז'), התיבון הרי הבדלה, שנייי' היא דמר ר' בא בר זבדא רבי היה מפזרן כל ברכה וברכה מברכת הבדלה (והרי אינה ברכה סמוכה לחברתה) וחוזר ובוללן על הכוס, ר' חייא דבה היה מכנסתן, התיבון חרי נברך (ברכת הזן חמאי פותחת בברוך הא סמוכה לברכות זימון), שנייה היא שאם היו שנים יושבים ואוכלים שאינן אומרים נברך, התיבון הרי הזן את הכל אמאי חותמות בברוך קס"ד דמטבע קצר הוי'), קשיא, התיבון הרי הטוב והמטיב (אמאי פותחת בברוך הא ברכה סמוכה היא) שנייה היא דמר ר' הונ' משנתנו הרוגי ביתר ונקבעה הטוב והמטיב הטוב שלא הסריחו והמטיב שנתנו לקבורה, התיבון הא קדושה (קידוש היום בשבת וביו"ט הא סמוכה לבפ"הג) שנייה היא שאם היה יושב ושותה מבעוד יום וקדש עליו היום שאינו אומר בפ"הג, התיבון והא סופה (קדוש היום אמאי חותמות בברוך), א"ד מנא טופס מכל הברכות כך הוא כדא"ר יודן מטבע קצר פותח בהן בברוך, ואינו חותם בהם בברוך, מטבע ארוך פותח בהן בברוך וחותם בברוך (ובזה מתורץ כל הקושי'):

דף י"א ע"ב ד"ה השכים לשנות וכו' וגרסינן עלה בירושלמי וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף י"א ע"א) לתוס' ד"ה שכבר:

דף י"ב ע"א ד"ה וש"מ ברכות אין מעכבות זו את זו וכו' והכין דייק מינה התם בירושלמי וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף י"ג ע"א) לתוס' ד"ה היה קורא:

דף י"ב ע"ב ד"ה מתני' אמר ראב"ע הרי אני כבן שבעים שנה וכו' והכי נמי משמע בירושלמי וכו' ובמדרש תהלים מצאתי וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף ב' ע"א) לתוס' ד"ה מברך. ודברי המדרש העתקתי בשפ"ח (לדף י"א ע"א) לרש"י ד"ה בשחר:

סליק פרק ראשון.

פרק שני היה קורא

דף י"ג ע"א ד"ה מתני' היה קורא בתורה וכו' וכן נחלקו בה בירושלמי אלא שאמרו שם ור' יוחנן מוד' בק"ש וכן פי' בירושלמי וכו' ואמרו בקורא משערינן דגרסינן התם בירושלמי דפרקין להלכה א' וכו' עכ"ל, ודע דברי הירושלמי לא העתקתי, לפי שכך הם דברי הירושלמי כמו שרשב"א ז"ל העתיקו, ולכן העתקתי רק דברי הפי' פני משה שם וז"ל, אף בהלל ובקריאת המגילה כן. אם הפסיק ושהה כדי לגמור את כולה חוזר לראש: אפילו שמען. לתשע תקיעות בט' שעות יצא:

עד דאנא תמן צריך לו. בעוד שהייתי בבבל הוה מספקא לי בדין זה וכשעליתי לכאן שמעתי משמי' דר' יוחנן שאפילו שמען בכל היום כולו יצא:

ק"ש וברכותיה. הא דאמרינן אם הפסיק כדי לגמור את כולה לא יצא מאי אם כולה דקאמר היינו ק"ש עם ברכותי' או היא ולא ברכותי' או אפילו כדי לומר ברכותיה ולא היא:

הפסיק שלישה. כלומר אם לא הפסיק בהפסקה אחת כדי לגמור את כולה אלא הפסיק כדי לגמור שליש וקרא וחזר והפסיק כדי שליש וכן אח"כ עוד כדי שליש מהו שיצטרפו להפסקה כדי שיעור כולה ולא איפשטו הני בעיות:

הכי גרסינן בקורא משערינן או בכל אדם משערינן א"ר מתנ' מסתברא בקורא משערינן. סתם כל אדם לפי קריאתו:

מדקדק במצותי' סגין הורי לי'. כלומר הוראה זו לדינא היא שהרי יודע דר"ש בר אבא מדקדק במצות ומחמיר על עצמו ואפ"ה הורה כך א"כ להלכה ס"ל לר"א כן, או דילמ' בשביל דר"ש בר אבא תש כח הוא ולא היה רוצה להטריחו לפיכך היה מיקל לו אבל לדינא לא ס"ל לר"א הכי:

א"ל בפירוש פליגין. לדינא ר"א ור' יוחנן וס"ל לר"א להלכה דיצא י"ח אע"פ שהפסיק בה: מה פליגן. עד כאן לא פליגי אלא בק"ש דוק' מפני שהיא עשויה פרקים פרקים שאין פרשיות שבה סמוכות זו לזו בתורה:

אבל בהלל. שפרשיות שלו תכופות זו לזו וכן במגילה אף ר"א מודי שאם הפסיק אפילו בין פרק לפרק כדי לגמור את כולה לא יצא וצריך לחזור לראש:

שם ע"ב ד"ה א"ר נתן בר מר עוקבא עד על לבבך בעמידה וכדגרסינן בירושלמי וכו' עכ"ל, ודברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף י"ג ע"ב) לתוס' ד"ה על לבבך:

דף י"ד ע"א ד"ה ובאמצע שואל מפני היראה וכו' ירושלמי וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף י"ג ע"א) לתוס' ד"ה ובאמצע עיי"ש:

שם ד"ה ולברך עליו בימים וכו' כתבי בשם רש"י וכו' ועוד דכלל אמרו בירושלמי בכיוצא בזה וכו' עכ"ל ועי' בשפ"ח (לדף י"ד ע"א) לתוס' ד"ה ימים, שהעתקתי שם דברי ירושלמי בהעתקת מחזור וויטרי בסוף דבריו:

דף ט"ו ע"א ד"ה חרש המדבר ואינו שומע לא יתרום וכו' אף מצאתי בירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דמס' תרומות פ"א להלכ' ד', תני האילם והשיכור והערום והסומא ובעל קרי לא יתרומו ואם תרמו תרומתן תרומה, יש מהן מפני הברכה, ויש מהן שאין יכולין לתרום מן המבוחר, דאילם והערום ובעל קרי, מפני הברכה, הסומא והשיכור, שאין יכולין לתרום מן המבוחר:

פי' פני משה:

שאין יכולין לתרום מן המובחר. ואנן בעינן שיהא בורר ותורם מן היפה, כדכתיב מכל חלבו את מקדשו ממנו, ואיזהו שיכור כל שאינו יכול לדבר בפני המלך מחמת שכרותו:

שם מאן תנא חרש דיעבד נמי לא וכו' ובירושלמי גרסינן וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דמס' מגילה פ"ב להלכה ה', מתני', הכל כשרין לקרות את המגילה, חוץ מחרש שוטה וקטן, ד' יהוד' מכשיר בקטן, גמר', א"ר מתנה דר' יוסי היא, ר' חסדא אמר לית מאן חרש, באשגרת לשון היא מתניתא:

פי' פני משה:

א"ר מתנ' דר' יוסי היא. מתניתן דפוסל בחרש דר' יוסי היא, דס"ל הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו לא יצא:

ר' חסדא אמר לית כאן חרש. פליג אדר' מתנ' דבמתניתן דקתני חרש, לאו דוק' הוא, והרי זה כלית תני הכא חרש לדינא, אלא באשגרת לישן היא מתני', הואיל דבכל מקום שונה התנ' חרש עם שוטה וקטן, נשנ' ג"כ כאן, אבל לדינא ס"ל מתניתן כר' יהוד', דבר פלוגת' דר' יוסי היא, ואפשר אפילו לכתחלה כשר חרש, והכא מסיים לה במס' ברכות שם למתניתן כר' יהוד':

דף ט"ו ע"ב ד"ה אמר רב הלכה כדברי שניהם להקל דלכן מה כן אמרין וכו' עכ"ל, חסר כאן ברשב"א, שהוא מדברי הירושלמי, דזה לשון הירושלמי דפרקין להלכה ד', מתני' הקורא שמע ולא השמיע לאזנו יצא, ר' יוסי אומר לא יצא, קרא ולא דיקדק באותיותי' ר' יוסי אומר יצא, ר' יהוד' אומר לא יצא, גמר' רב אומר הלכה כדברי שניהם להקל, דלכן מה כן אמרין, סתמה ור' יוסי הלכה כסתמה, ר' יוסי ור' יהוד' הלכה כר' יוסי, ומה צריכה למימר רב אלא בגין שמע דתני לה, ר' חייא בשם ר' מאיר, לפום כן צריך למימרא הלכה כדברי שניהם להקל פי' פני משה:

הלכה כדברי שניהם להקל. בשני המחלוקת האלו במתנית' הלכה כדברי המיקל ברישא כת"ק ובקרא ולא דקדק כר' יוסי:
ופריך דלא כן מה אנן אמרין. הא פשיטא הות הא ברישא סתמא היא ור' יוסי פליג וא"כ הלכ' כסתמא ובסיפא ר' יוסי ור' יהוד' והלכה כר' יוסי בכל מקום לגבי' דר' יהוד' וא"כ מה צריכה למימר רב להאי הלכה:
אלא בגין שמע וכו', כלומר משום דר' חייא בתוספתא קתני להאי דינא דשמע שיצא אף אם לא השמיע לאזניו בשם ר"מ דס"ל כן וא"כ הוי אמיני' דהדרינן לכללא ר"מ ור' יוסי הלכה כר' יוסי, קמ"ל. רב הואיל ורבי סתים לן להרישא ש"מ דהלכה כת"ק:
דף ט"ז ע"א ד"ה אבל אמר למען ירבו ימיכם סירכ' נקט ואתי' וכו' ועוד דגרסינן בירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכה ד', מעשה ר' חייא ור' יסא ור' אמי, סלקון מיעבד גגוניה דר' אלעזר, שמעון קליה דר' יוחנן, אי מחדית מילה אמרין מן נחית שמע לה מיניה, אמרין, וייחות ר' אלעזר, דהוא זריז סגין, נחית וסליק אמר לון, כן א"ר יוחנן קרא ומצא עצמו בלמען, חזקה כיון, ר' לא ר' יסא בשם ר' אחא רובא, נתפלל ומצא עצמו בשומע תפלה, חזקה כוין:
פי' פני משה:
אי מחדית מילה אמרין וכו'. אמרו אם יחדש איזה דבר מאן נחית ושמע לה ממנו ויאמר לנו ואמרו וירד ר' אלעזר שהיה זריז הרבה וירד מן המקום שהיו עסוקין לתקן שם והלך וחזר ועלה ואמר להן הכי א"ר יוחנן קרא וטעה באיזה מקום ולא ידע אם בראשונה או בשני' ומצא עצמו בלמען ירבו חזקה כיון ואמר שעל הרגל לשונו הוא הולך ואין צריך לחזור לפרשה הראשונה, וכן הדין בתפלה אם מצא עצמו בשומע תפלה ויודע שאמר לשומע תפלה חזקה כיון ואמר עד הנה וא"צ לחזור להקודם:
שם ד"ה ומתפללין בראש הזית ובראש התאנה גרסינן בירושלמי לפי שטרחתן מרובה עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח לרא"ש דפרקין סי' י"ג:
שם ד"ה הכי גריס רש"י ז"ל ואוכלין פתן ואין מברכין לפני' וכו' אבל בכל הספרים שלנו גרסי ומברכין אחת לפניה וכו' וכן היא שנויה בתוספתא עכ"ל, ז"ל התוספתא דמכלתין פרק ב', פועלין קורין שמע ומברכין לפני' ואחריה, אוכלין פתן ומברכין לפני' ולאחרי' ומתפללין שלש פעמים שמנה עשרה, אבל אין מורידין לפני התיבה:
דף ט"ז ע"ב ד"ה ובמקום אסטניס לא גזר רבנן וכו' והכין אית' בירושלמי וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף ט"ז ע"ב) לתוס' ד"ה אסטניס:

שם ד"ה ולענין פסק הלכה כתב רבינו האיי ז"ל דלא קייל"ן כרב"ג וכו' ירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכ' ז' ר' יוסי בר' חנינ' ראו אותו טובל, אם לקירויו לא ידעין, אם לחקר גופו שאין רחיצת עונין רחיצה, לא ידעין, הורי ר' בא כחין תניא הורי ר' אחא בבא מן הדרך והיו רגליו כהות עליו שמותר להרחיצם במים:

פי' פני משה:

ראו אותו טובל. בימי אבלו:

אם לקריו לא ידעין וכו', ולא ידענו אם בשביל קרי נובל או אם להקר גופו משום דס"ל שאין רחיצת צונן רחיצה דלא אמרו אלא בחמין:

לא ידעין. ונשאר בספק:

קיהות עליו. מטונפות ומאוסות עליו:

שם ד"ה וכשמת טבי עבדו קבל עליו תנחומין וכו', כבר פרשו בירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסי' בירושלמי דפרקין להלכה ח', מתני', וכשמת טבי עבדו קיבל עליו תנחומין אמרו לו לא לימדתנו רבינו שאין מקבלין תנחומין על העבדים וכו', גמר' הא בני חורין אחרים מקבלין תנחומין עליהן, כיני מתנייתה אין מקבלין תנחומין על העבדים וכו' כד דמך ר' חייא בר אדא בר אחתי' דבר קפרא קביל דריש לקיש עילוי, דהוה רבי', נימר תלמידיה דבר נשא חביב עליה כבריה, אעל ואיפטר עילוי (שיר ו') דודי ירד לגנו לערוגת הבושם לרעות בגנים וללקוט שושנים וכו' פי' פני משה:

הא בני חורים וכו'. אלישנ' דעל העבדים מדייק הש"ס דמשמע על העבדים דעלמא וא"כ משמע הא בני חורין אף אחרים שאינן קרובין מקבלין תנחומין עליהן בתמי' והוו להו למימר על עבדיו:

כיני מתנייתה. ומשני כך היא הנוסח' השנויה ששנה להן ר"ג בזה הלשון אין מקבלין תנחומין על העבדים ולפיכך אמרו לו כן מפני שחייב אדם לומר בלשון רבו ולעולם על עבדיו דידיה קאי:

כד דמך. כשנפטר ר"ח בר אדא קביל ריש לקיש תנחומין עליו משום שהיה רבו והוא היה חביב עליו כבנו כדמסיק:

ומה שכתב הרשב"א בשם הירושלמי שתלמידו חביב כבנו, וכן עבדו המשמשו כרצונו חביב עליו כבנו, הנה בירושלמי שהעתקתי, מצינו רק שתלמידו חביב כבנו ודו"ק:

סליק פרק שני.

פרק שלישי מי שמתו

דף י"ז ע"ב ד"ה מתני' מי שמתו מוטל לפניו וכו' ירושלמי א"ר בון וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף י"ז ע"ב) לתוס' ד"ה פטור מק"ש:

שם ד"ה הא דקתני פטור מן התפילין וכו' ובירושלמי בעו, לה ופריקו בה פירקא אחרינא עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכ' א', מי שמתו מוטל לפניו פטור מק"ש מן התפילין וכו', תני מן התפלין אבל ביום הראשון אינו נותן תפילין וכו', צורכה למימר מי שמתו מוטל לפניו, אלא בגין דתנא דא תנא דא:

פי' פני משה:

הני מן התפילין. קתני במתנית' ומן התפילין וקשי' מאי איצטריך לי' כדמסיק לקמן הקושי' מהאי בריית' דלקמי' כמו שהיא שנוי בפ' אלו מגלחין:

אבל ביום הראשון אינו נותן תפילין. עליו דילפינן מדקא"ל הקב"ה ליחזקאל פארך חבוש עליך זה תפילין מכלל דלכ"ע אסור וכתיב ואחריתה כיום מר והלכך אינו נוהג אלא יום אחד:

אלא בגין דתנא דא. בשביל דתנא ק"ש במתניתן תני נמי תפילין ואע"ג דמשנה דלא צריכא היא:

ודע דברשב"א כתב כאן ופריקו בה פירקא אחרינא, ואני מה שמצאתי בירושלמי העתקתי ודו"ק:

שם ד"ה גמר' ואינו מברך ואינו מזמן וכו' וגרסינן בירושלמי אם רצה להחמיר וכו', ירושלמי ואם בירך אין עונין אחריו אמן וכו', תשמיש המטה איכ' ביניהו ירושלמי ר"י בן פזאי וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי הללו העתקתי בשפ"ח (לדף י"ז ע"ב) לתוס' ד"ה ואינו מברך עיי"ש:

דף י"ח ע"א ד"ה ר' אשי אמר מוטל עליו לקברו וכו' דומ' למה שאמרו בירושלמי בפ"ג דמועד קטן וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח לרא"ש דפרקין לסימן ג' אות ב':

שם ד"ה וכדרך שאמרו בעצמות וכו' וגרסינן בירושלמי וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף י"ח ע"א) לתוס' ד"ה וירכב עליהן:

שם ד"ה דלייה דלא לימרו וכו' ומה שאמרו במדרש נסמכה פ' מקושש לפ' ציצית וכו' עכ"ל, ודברי המדרש מוב' בתוס' במס' (ב"ב דף ע"ד ע"א) תוס' ד"ה פסקי עיי"ש, וכן באור זרוע סי' תכ"א, ועי' דמשק אליעזר לסדר שלח סי' מ"א:

דף י"ט ע"א ד"ה אין מוציאין את המת סמוך לק"ש ירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכ' ב', תני אין מוציאין את המת סמוך לק"ש, אלא א"כ הקדימו

שעה אחת, או אם איחרו שעה א', כדי שיקראו ויתפללו, והא תנינן קברו את המת וחזרו, תיפתר באילין דהוון סבריא דאית בי' ענה, ולית בי' ענה (זמן):
פי' פני משה:
סמוך לק"ש. בענין שאין יכולין לקברו קודם שיגיע זמן ק"ש:
והא תנינן קברו את המת וכו' אם יכולין להתחיל וכו'. אלמא דסמוך לזמן ק"ש הוציאו:
דף כ' ע"ב ד"ה ולענין פסק הלכה וכו' והא דקתני ובן מברך לאביו בשעונה אחריו מה שהוא אומר והכי אוקמוה בירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכ' ג', תני אבל אמרו אשה מברכת לבעלה, ועבד מברך לרבו, וקטן לאביו, לא כן א"ר אחא בשם ר"י בר' נהוראי כל שאמרו בקטן, כדי לחנכו, תיפתר בעונה אחריהן אמן, כיי דתנינן תמן מי שהיה עבד או אשה או קטן מקרין אותו, עונה אחריהן מח שהוא אומר וכו':
פי' פני משה:
לא כן וכו'. כל שאמרו חכמים מהמצות בקטן כגון סוכה שחייב לחנכו וכן לולב וכיוצא בזה מהמצות שנוהגת בקטן שהגיע לחינוך וכיון שהוא לחינוך בעלמא האיך הוא מוציא את אביו דקס"ד דהקטן הוא שמברך לבדו להוציא לאביו:
תיפתר בעונה אחריהם. ולא גרסינן אמן, אלא עונה הברכה מה שהן אומרים כהאי דתנינן תמן (בסוכה ל"ח):
דף כ"א ע"א ד"ה הא דא"ר אלעזר ספק התפלל וכו' ובירושלמי עביד לה פלוגת' דר' יוחנן וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפ' תפלת השחר להלכה ד', היה עומד בתפלה, ונזכר שהתפלל, רב אמר חותך (פי' פוסק ואפילו באמצע ברכה), ושמואל אמר אינו חותך, שמעון בר ווא בשם ר' יוחנן ולואי שיתפלל אדם כל היום, למה שאין תפלה מפסדת:
שם א"ל גומר כל אותה ברכה וכו' וכדאמרינן בירושלמי בפ' תפלה השחר וכו' ויותר מזה מבואר שם בירושלמי דגרסינן התם נכנס ומצא צבור מתפללין תפלת מוסף וכו' עכ"ל, ומדברי הירושלמי דפ' תפלת השחר העתקתי בשפ"ח (לדף ל' ע"ב) לתוס' ד"ה כדי שתתחולל דעתו עיי"ש, וכאן אני מוסיף להעתיק מה דאית' התם בירושלמי דפרק ד' להלכ' ו', על דברי ר' אבא שאמר דבין תפלת שחרית למוסף, די אפילו רק שהה כדי הילוך ד' אמות, גרסינן התם רב אמר צריך לחדש בה דבר, ושמואל אמר א"צ לחדש בה דבר, ר' זעיר' בעי קומי ר' יוסי מהו לחדש בה דבר, א"ל אפילו אמר ונעשה לפניך את חובותינו תמידי יום וקרבן מוסף יצא:
פי' פני משה:

צריך לחדש בה דבר. בתפלת מוסף שמתפלל מיד אחר של שחרית דוק' אם יחדש בה דבר ואם לאו הוי כמתפלל וחוזר ומתפלל תפלה אחת ושמואל אמר א"צ דתפלה אחרת היא לחיבת היום בפני עצמה:

אפילו אמר ונעשה. אם לא חדש בה דבר בנוסח הברכה האמצעיות אלא זה בלבד שאמר יהי רצון שנעשה לפניך וכו' וסיים במקדש השבת יצא:

ומה שכתב הרשב"א ויותר מזה מבואר שם בירושלמי דגרסינן התם נכנס ומצא וכו', דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף כ"א ע"ב) לתוס' ד"ה עד, עיי"ש אות א' ואות ח':

דף כ"ד ע"ב ד"ה דא"ר יהוד' נזדמן לו רוק בתפלתו וכו' ירושלמי וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח לרא"ש דפרקין לסימן ל"ט עיי"ש:

דף כ"ה ע"א ד"ה היה מקום גבוה עשרה וכו' ולפינן לה מיהא דגרסינן בירושלמי א"ר חסדא מסוף ריח רע ד' אמות וכו' עכ"ל, ודברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף כ"ה ע"א) לתוס' ד"ה לית הלכת', אלא גרסינן התם ר' אמי במקום ר' חסדא עיי"ש. ומה שהבי' ברשב"א שם ד"ה היתה, וכדגרסינן בירושלמי ר' לייא וחברי' וכו', ומה שהבי' ברשב"א שם ד"ה אמר רבא ירושלמי ר' יוסף בר' חנינא וכו', בשפ"ח לתוס' ד"ה לית העתקתי:

דף כ"ה ע"ב ד"ה א"ר יוחנן צואה כל שהוא מבטלה ברוק אמר רבא וברוק עבה ירושלמי וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח לרא"ש דפרקין סי' נ"א:

דף כ"ו ע"א ד"ה אפילו ר' יהושע, לא אמר אלא דלית ניל' בית' אחרינא וכו' ירושלמי. וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכה ה', לא ישב אדם ע"ג ספסל, שס"ת נתון עליו, מעשה בר"א שהיה יושב ע"ג ספסל שס"ת נתון עליו והרתיע מלפניו, כמרתיע מלפני הנחש, אם היה נתון ע"ג דבר אחר, מותר, עד היכן (פי' עד היכ' יהיה גבוה זה הדבר אחר), ר' אבא בשם ר' הונא טפח, ר' ירמי' בשם ר' זעיר' אפילו כל שהוא:

סליק פרק שלישי

פרק רביעי תפלת השחר

דף כ"ז ע"א ד"ה השתא דלא אתמר הלכת' לא כמר וכו' ורבי ורב וכן הני דצלי של שבת בע"ש כר' יהוד' סביר' להו ולא מאחרי תפלת המנח' לעולם מפלג המנח' לעיל וכו' עכ"ל, ועי' בשפ"ח לרא"ש ריש פרק א' אות ג' עיי"ש:

דף כ"ז ע"ב ד"ה תפלת ערבית ר"ג אומר חובה וכו' והכי נמי אית' בירושלמי וכו' עכ"ל דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכ' אי, א"ד יעקב בר אחא תני' תמן תפילת הערב מהו, ר"ג אומר חובה ר' יהושע אומר רשות, אמר ר"ח אתיין אילין פלגוותא, כאינון פלגוותא, מאן דאמר חובה אין נעילה פוטרת של ערב, ומ"ד רשות נעילה פוטרת של ערב:

פי' פני משה:
אתיין אילין פלגוותא. אם היא חובה או רשות כאלין פלגוותא דפליגי לעיל אם תפילת נעילה פוטרת לשל ערבית דלמ"ד רשות פוטרת ולמ"ד חובה בפני עצמה היא אין תפלה אחרת פוטרת אותה:
והנה פלוגת' דירושלמי אי תפלת נעילה פוטרת לשל ערבית או לא, העתקתי בשפ"ח לרא"ש דפרקין סי' ב' אות ג' עיי"ש:
דף כ"ה ע"א ד"ה היו לפניו ב' תפלת א' של מנחה וא' של מוספין וכו' וקתני בתוספתא וכו':
עכ"ל, ז"ל התוספתא פ"ג תפילת הערב אין לה קבע, ר' יוסי אומר עת נעילת שערים, אר"א בר יוסי אבא היה מתפלל עם נעילת שערים, המתפלל תפלת המוספין בין משקרב תמיד של שחר, בין עד שלא קרב תמיד של שחר, יצא עכ"ל:
דף כ"ט ע"ב ד"ה א"ר אסי א"ר יוחנן טעה ולא הזכיר גבורות גשמים וכו' וגרסינן בירושלמי והוא דלא אדכר לא טל ולא מטר וכו' שאלה בברכת השנים אין מחזירין אותו וכו' ואלא מיהו בירושלמי מפרש כדברי רב האי וכו', הא דאמרינן שאלה בברכת השנים אין מחזירין אותו וכו' אמרינן בירושלמי וכו' עכ"ל, ודברי הירושלמי העתקתי בשפ"ק (לדף כ"ט ע"ב) לתוס' ד"ה הא דאדכר עיי"ש:
שם ד"ה לא קשיא הא דאידכר מקמי שומע תפלה וכו' וכן כתב הרב בעל הלכות גדולות ז"ל עכ"ל, ודברי בה"ג העתקתי בשפ"ח (לדף כ"ט ע"ב) לתוס' ד"ה טעה עיי"ש:
שם ד"ה טעה ולא הזכיר ר"ח בעבודה וכו' ואפילו נסתפק אם הזכיר של ר"ח אם לא הזכיר חוזר והכין אית' בירושלמי וכו' עכ"ל, ז"ל הירושלמי דפ' אין עומדין להלכה ג', ר' יעקב בר אחא ר"ש בר אבא בשם ר' אלעזר ספק הזכיר של ר"ח, ספק לא הזכיר, מחזירין אותו, לאיכן הוא חוזר, שמעון בר ווא בשם ר' יוחנן אם עקר את רגליו חוזר לכתחלה, ואם לאו, חוזר לעבודה, א"ר יוד' בן פזי הסיע דעת כמו שעקר את רגליו, ואילין תחנוניא צריכא:
פי' פני משה:
הסיע דעת. הסיע דעתו מתפלתו אחר שגומרה ולא היה בדעתו לומר עוד איזה תחנונים הוי כמי שעקר את רגליו וחוזר לראש:
ואלין תחנוניא צריכה. ואם נזכר באותן תחנונים שאומר אחר התפלה מיבעיא לן אם הוי כעקר את רגליו או לא:

שם ד"ה כל שאינו מתפלל עם דמדומי חמה. י"מ אותה בתפלה המנחה דכתיב לעת מצוא וגרסינן בירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכ' א', ר' יוסי ב"ח היה מתפלל עם דמדומי חמה, כדי שיהי' עליו מורא שמים כל היום, א"ר יוסי בן חנינא ויהא חלקי עם המתפללים עם דמדומי חמה מה טעם, על זאת יתפלל כל חסיד לעת מצוא (תהלים ל"ב), מהו לעת מצוא, לעת מצויין של יום:

פי' פני משה:

עם דמדומי חמה. בשחרית:

לעת מיצויו של יום. כשהשמש יוצא וזורח ומצוי הוא על הארץ:

ומן מה שהעתקתי מוכח דר' יוסי בר חנינ' מתפלת שחרית מיירי ודו"ק:

שם ד"ה כל היוצא לדרך מתפלל תפלת הדרך וכו' ולפי דעתי בברכות אחרונות שלפני ק"ש וכמו שכתבתי בשלהי פרק קמא דמכלתין עכ"ל, והוא (לעיל דף י"א ע"א) רשב"א ד"ה אחת ארוכה עיי"ש:

דף ל' ע"ב ד"ה כמה ישהא בין תפלה לתפלה וכו' פירשו בירושלמי דהיינו מהלך ד' אמות עכ"ל, ודברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף ל' ע"ב) לתוס' ד"ה כדי עיי"ש:

סליק פרק רביעי:

פרק חמישי אין עומדין

דף ל"א ע"א ד"ה ר' אשי עביד כבריית' וכו' ירושלמי וכו' עכ"ל, ז"ל הירושלמי דפרקין לחלכ' א', ר' ירמי' בשם ר' אבא הבא מן הדרך אסור להתפלל, ומה טעם, לכן שמעי נא זאת עני' ושכורת ולא מיין (ישעי' נ"א), ר' זריקן ר' יוחנן בשם ר"א בנו של ר"י הגלילי המיצר אסור להתפלל, לא מיסתברא ג"כ אלא מן הדיין קריין, לכן שמעי נא זאת עני' ושכורת ולא מיין:

פי' פני משה:

הבא מן הדרך אסור להתפלל. מפני שטרדת הדרך עליו ואין דעתו מיושבת:

ושכורת ולא מיין. מכאן למדנו שהטלטול קשה הוא לאדם וכן מצטער בדבר ומעביר דעתו כשכור הזה דמדמי עניית הגלות והטלטול וצער לשיכורת:

שם ד"ה שכן מצינו בנביאים הראשונים וכו' ירושלמי וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף ל"א ע"א) לתוס' ד"ה שכן עיי"ש:

שם ד"ה וקולה לא ישמע מכאן למתפלל שלא ישמע קולו וכו' אבל להשמיע לאזנו רשאי ומצוה לכתחלה (א) כדאמרינן בירושלמי וכו' אלא שמצאתי בהיפך (ב) בתוספתא

וכו' וא"נ אם משמיע קולו כדי שישמעו אחרים וילמדו ממנו להתפלל מותר כדאית' בירושלמי וכו' עכ"ל:

(**א**) כדאמרינן בירושלמי וכו'. ז"ל הירושלמי דמכלתין פרק ב' להלכ' ד', תני נתפלל ולא השמיע לאזנו יצא, למי נערכה, לר' יוסי, היידין ר' יוסי, הדא דתנינן הקורא את השמע ולא השמיע לאזנו יצא, ר' יוסי אומר לא יצא:

פי' פני' משה:

למי נצרכ'. האי בריית':

היידין ר' יוסי. איזה ר' יוסי וקאמר הדא דתנינן וכו' וכלומר דלר' יוסי דס"ל במתניתן דבק"ש אף בדיעבד לא יצא קמ"ל דבתפילה מוד' היא דבדיעבד יצא דלא כתיב בה שמע:

ב בתוספתא וכו'. ז"ל התוספתא ברכות פ"ג יכול יהא משמיע קולו בתפלתו, פירש בחנה, וחנה היא מדברת על לבה עכ"ל. וממה שהעתקתי מוכח דלרשב"א ז"ל היה גירס' אחרת בתוספתא, דהא בנוסח דידן לא גרסינן לאזנו. ומה שכ' הרשב"א כדאית' בירושלמי פ' תפלת השחר וכו', דברי ירושלומי הללו העתקתי בשפ"ח לרא"ש פ' מי שמתו סי' מ' עיי"ש:

דף ל"א ע"ב ד"ה מכאן לשכור שאסור להתפלל ירושלמי בפ"ק דמס' תרומות וכו' עכ"ל, ודברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף ל"א ע"ב) לתוס' ד"ה מכאן:

שם ד"ה מאי תקנתי' וכו' וכן היא במדרש תהלים וכו' ולענין תפלת ענינו במי שיושב בתענית בשבת כתב בה"ג שאומר ענינו באלהי נצור וי"א שאומר' בעבודה והכי משמע בירושלמי בפ' תפלת השחר וכו' ונרא' בודאי שיש בגירס' זו ירושלמי טעות ידי סופר וכו' עכ"ל, וענין דמדרש תהלים ודברי ירושלמי דפ' תפלת השחר כתבתי והעתקתי בשפ"ח לרא"ש דפרקין סימן י' אות א' אות ג' עיי"ש. ודברי בה"ג העתקתי בשפ"ח (לדף ל"א ע"ב) תוס' ד"ה כל היושב, ועיי"ש ממדרש תהלים:

דף ל"ג ע"א א"ר יוסף ל"ש אלא נחש אבל עקרב פוסק ירושלמי וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף ל"ג ע"א) לרש"י ד"ה ומת הערוד עיי"ש. ודע ל' התוספתא בד"ה אלא אימא, לא העתקתי לפי שהרשב"א ז"ל מבי' ל' התוספתא:

דף ל"ד ע"א ד"ה ר' אשי אמר אמצעיות אין להם סדר וכו' והא דקתני בתוספתא כו' וכן בירושלמי דמכלתי' וכו' עכ"ל, דברי התוספתא העתקתי בשפ"ח (לדף ל"ד ע"א) לתוס' ד"ה אמצעיות. ומה שכתב וכן בירושלמי דמכלתין וכו', דברי הירושלמי הם בירושלמי לעיל בפרק ב' להלכה ד' עיי"ש, ולפי שדברי הירושלמי הם כמו דברי הש"ס שלנו (מגילה י"ז ע"ב), לכן לא העתקתי דברי הירושלמי:

דף ל"ד ע"ב ד"ה רבא כרע בהודאה תחלה וסוף וכו' כדגרסינן בירושלמי וכו' ואלא מיהו מצאתי בירושלמי דמכלתין דכולהו אמוראי חתימי בי' בברוך אתה ה' אל ההודאות וכו' עכ"ל, ודברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף י"ב ע"ב) לתוס' ד"ה כרע עיי"ש. ומה שכתב הרשב"א דכולהו אמוראי חתימי בי' בא"י וכו', הנה אני לא העתקתי שם אלא דר' חלבו בשם ר' סימאי סיים ברוך אתה ה' אל ההודאות, אבל בירושלמי שם אית' דגם ר' בא בר זבדי בשם רב, וכן ר' שמואל בר מינא בשם ר' אחא, וכן בר קפרא, חתימי בי' בברוך אתה יי אל ההודאות עיי"ש:

סליק פרק חמישי. ושפתי חכמים מהרשב"א פ' כיצד מברכין תמצא לעיל דף ע"ט ע"ב.

פרק שביעי שלשה שאכלו

דף מ"ה ע"ב ד"ה לא קשי' הא בשאר ברכות וכו' והכין נמי משמע בירושלמי בפרק אין עומדין וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח לרא"ש דפרקין לסימן י' עיי"ש:

דף מ"ו ע"א ד"ה עד היכן ברכת הזימון וכו' ובלא סמיכ' ברכה אחרת (א) כדאית' בירושלמי בפ"ק דמכלתין וכו' וכמו שמפורש בירושלמי דגרסינן התם וכו' והרבה פירושים יש והנכון שבכולן הוא מה שפי' בו הרב אלפסי ז"ל (ב) וכדדייק לה מן גמר' דבני ארץ ישראל וכו' עכ"ל:

(א) וכדאית' בירושלמי דפ"ק דמכלתין וכו'. ודברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח לרשב"א ז"ל לדף י"א ע"א ד"ה אחת ארוכה עיי"ש:

ב וכדדייק לה מן גמר' דבני ארץ ישראל והכין גרסינן התם וכו'. ודברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף מ"ו ע"א) לתוס' ד"ה עד היכן, עיי"ש:

שם ד"ה תדע דהטוב והמטיב לאו דאוריית' וכו' ואמרינן במדרש שיש שם ג' גמולות וכו' וכדתני' בפ"ק דתוספתא וכו' עכ"ל, דב. התוספתא העתקתי בשפ"ח (לדף י"א ע"א) ד"ה אחת:

דף מ"ז ע"א ד"ה א"ר יהוד' ברי' דר' שמואל וכו' אין המסובין רשאי' לטעום וכו' והכי אית' בהדי' בירושלמי וכו' עכ"ל, ודברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף מ"ז ע"א) לתוס' ד"ה אין המסובין, אות ב' עיי"ש:

שם ד"ה הא דתנן מאכילין את העניים ואת אכסני' דמאי בירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דמס' דמאי פ"ג. מ"א, מתני' מאכילין את העניים דמאי ואת האכסני' דמאי וכו', א"ר יונה מתני' בעניי חברים ובאכסניא כר' יהושע וכו', ר' יוסי אומר בעניי עם הארץ היא מתניתין וכו':

פי' פני משה:

מתניתן בעניי. כשהן חברים וכן באכסני' וכר' יהושע דאמר דוק' אם לא לנו שם ואם לנו חייבי' לעשר:
בעניי עם הארץ הוא מתניי'. שנותנין גם לעניי עם הארץ והטעם שאם אתה אומר בעניי חברים דוק' שיודעין הדין שאם לנו חייבין לעשר נמצאת נועל דלת בפני עם הארץ שעניי ע"ה לא יתנו להם:
דף מ"ח ע"א ד"ה ולית הלכת' ככל הני שמעתת' וכו' והיכן נמי אמרינן בירושלמי דחין מזמנין עליו עד שיביא שתי שערות וכו' עכ"ל, ודברי הירושלמי העתקתי כאן לתוס' ד"ה ולית הלכת'. ושם אות ד' העתקתי ג"כ דברי הירושלמי, מה שהרשב"א ז"ל מביאו לקמן בד"ה ולענין שנים עיי"ש:
שם ד"ה הא דאמרינן איצטרופי מצטרף וכו' ואע"ג דאמרינן בירושלמי דמכלתין וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי בפרק מי שמתו להלכה ג', תני כל מצות שאדם פטור, אדם מוציא את הרבים ידי חובתן, חוץ מברכת המזון, והא דתנינן כל שאינו, חייב בדבר אין מוציא את הרבים ידי חובתן, הא אם היה חייב, אפילו אם יצא מוציא, א"ר לייא שנייא היא ברכת המזון, דכתיב בה ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלקיך, מי שאכל הוא יברך:
פי' פני משה:
כל מצוה שאדם פטור וכו'. כלומר לא פטור ממש אלא שכבר פטר את עצמו שבירך ואפי' שהוא יצא מוציא אחרים ידי חובתן ויכול לברך להם:
והא דתנינן. בסוף פ"ג דר"ה כל שאינו חייב בדבר וכו' משמע הא אם חייב בדבר אע"פ שיצא מוציא ומאי שנא ברכת המזון דקאמרת אם יצא אינו מוציא:
שנייא היא ברכת המזון דכתיב ואכלת וגו' מי שאכל הוא יברך. ואם כבר בירך לעצמו אינו מוציא את האחרים שלא אכל עמהם:
דף מ"ח ע"ב ד"ה מתחיל בנחמה וכו' וכדאמרו בירושלמי וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף מ"ח ע"ב) לתוס' ד"ה מתחיל:
דף מ"ט והא דאמרינן הני תנאי הכא וכו' ועוד ראי' דלמ"ד דאוריית' אינו פותח אבל חותם מדתני' בתוספתא וכו' עכ"ל, ודברי התוספתא העתקתי בשפ"ח (לדף י"א ע"א) לתוס' ד"ה אחת אות א', ובלוח התיקון שם:
שם ד"ה ברוך שנתן שבתות למנוח' וכו' דאף ברכות האמורות בפ' הרואה כולן בשם הן וכמו שמפורש שם בירושלמי וכו' עכ"ל, והעתקתי דברי הירושלמי בשפ"ח (לדף נ"ד ע"א) לתוס' ד"ה הרואה:

שם ד"ה הכא בקראי פליגי ר"מ סבר וכו' ומיהו אף ר' יוחנן משמע דס"ל דכזית מדאוריית'' מדגרסינן בירושלמי וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח, (לדף ל"פ ע"א) לתוס' ד"ה בצר אות ה':

דף נ' ע"א ד"ה אמר שמואל לעולם וכר והקשו עליו בירושלמי וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בספ"ח (לדף מ"ט ע"ב) לתוס' ד"ה לעולם:

שם ד"ה קמ"ל כי ה' דא"ר אבא אמר שמואל וכו' ובירושלמי דריש פרקין וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בספ"ח (לדף מ"ה ע"א) לתוס' ד"ה שלשה:

שם ד"ה הא דקתני שתי חבורות וכו' וכדגרסינן עלה בירושלמי וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף כ' ע"ב) לתוס' ד"ה שמש עיי"ש. ושם העתקתי ג"כ הא דרי ברכיה מוקים ים לאמורי' וכו', שהבי' הרשב"א לקמן בד"ה תאנא:

שם ד"ה והתני' בולען במשקין וכו' והביא דגרסינן בירושלמי וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרק כיצד מברכין להלכא אי, ר' הונא אמר דרי שנתן לתוך פיו ושכח ולא בירך, אם היו משקין פולטן, אם היו אוכלין, מסלקן לצדדין, ר' יצחק בר מרי קומי ר' יוסי ב"ר אבון בשם ר' יוחנן אפילו אוכלין, פולטן, דכתיב (תהלים ע"א) ימלא פי תהלתך כל היום תפארתך:

פי' פני מספ':

אפילו אוכלין פולטן. ולא יסלקן לצדדין מפני שצריך לברך בפה מלא דכתיב ימלא פי תהלתך:

סליק פרק שביעי

פרק שמיני אלו דברים

דף נ"א ע"ב ד"ה אלו דברים שבין ב"ש וב"ה בסעודה וכו' ובתוספתא דפרקין מנה לה וכו' עכ"ל, ועי' בשפ"ח לרש"י לריש פרקין ששם העתקתי ל' התוספתא:

שם ד"ה גמר' וכבר קדש היום פי' משעת קבלה וכו' והכין נמי משמע בירושלמי ואע"פ כן אמרינן בירושלמי גבי הא דהכא א"ר מונה מדברי שניהם וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכה א', בש"א מברך על היום ואח"כ מברך על היין, מ"ט דב"ש שהקדושת היום גרמה ליין שיבוא, וכבר נתחייב בקדושת היום, עד שלא בא היין, ובה"א. מברך על היין ואח"כ מברך על היום, מ"ט דב"ה שחיין גורם לקדושת היום שתאמר וכו', א"ר מנה מדברי שניהם, יין והבדלה, אבדלה קודמת, כלום טעמהון דב"ש, אלא שכבר נתחייב בקדושת היום עד שלא בא היין, וכאן הואיל ונתחייב בהבדלה

עד שלא בא היין הבדלה קודמת, כלום טעמהון דב"ה, אלא שהיין גורם לקדושת היום שתאמר, וכאן הואיל ואין היין גורם לאבדלה שתאמר, אבדלה קודמת וכו':
פי' פני משה:
א"ר מנה וכו'. דגבי אבדלה איכ' למימר דלכ"ע ברכת אבדלה קודמת:
כלום טעמהון דב"ש וכו'. וא"כ כאן נמי הואיל ונתחייב באבדלה מיד שחשכה למ"ש קודם שבא היין לפניו בדין הוא שאבדלה ג"כ קודמת ליין כמו קידוש לב"ש:
כלום טעמהון דב"ה. ולב"ה דטעמייהו גבי קידוש אינו אלא לפי שהיין או הפת גורם לקידוש היום שתאמר אבל כאן הואיל ואין היין גורם להבדלה דלא תלי' הבדלה ביין אף ב"ה מודו דהבדלה קודמת לברכת היין:
ודע מה שכתב ברשב"א. והכין נמי משמע בירושלמי שהם אמרו בפ' תפלת השחר וכו', הכי פירושו והכין נמי משמע בירושלמי כאן בפרק אלו דברים (והוא מה שהעתקתי), דהא הם אמרו פי' בגמר' הבבלי דידן לעיל בפרק תפלת השחר דף כ"ז ע"ב, מתפלל אדם של מ"ש בשבת ואומר הבדלה על הכוס ואע"פ כן אמרינן בירושלמי בפרק אלו דברים וכו'. והערכתי לפרש כן משום דבירושלמי לעיל בפ' תפלת השחר להלכ' א', אית' רק דמצלי של מ"ש בשבת, אבל לא הזכיר דאומר הבדלה על הכוס עיי"ש:
דף נ"ב ע"ב ד"ה כי פליגי בבורא ב"ש סברי ברא דברא משמע וכו' מקשו ענה בירושלמי על דעתון דב"ש שברא פרי הגפן וכו' עכ"ל, דגרסינן בירושלמי דפרקין להלכה ה' ב"ש אומר שברא מאור האש וכו', על דעתהון דב"ש אשר ברא פרי הגפן ועל דעתיהון דב"ה בורא פרי הגפן, יין מתחדש בכל שנה ושנה, האש אינו מתחדש בכל שנה ושנה:
פי' פני משה:
על דעתהון דב"ש וכו'. ופריך א"כ על דעתי' דב"ש יאמרו אשר ברא פ"הג, וכו' דלדידהו ברא הוא דוק' לשעבר ומשני שאני יין שהוא מתחדש וכו' ושייך בו ג"כ ל' בורא שהוא בורא תמיד אבל אינו מתחדש אלא כך היה בתחלת הבריאה:
ועי' בשפ"ח (לעיל ל"ח ע"ב) לתוס' ד"ה והלכת' המוציא:
סליק פרק שמיני

פרק תשיעי הרואה

דף נ"ד ע"א ד"ה הרואה מקום שנעשו בו נסים לישראל אומר וכו' ועל נס רבו מברך כר' חנא דבריך אדר' יהוד' רביה (לקמן נ"ד ע"ב) ואע"ג דבעי' היא בירושלמי וכו' והכי נמי בעו בנס אביו וכו' והכי נמי אמרו בירושלמי דעל נס דיחיד וכו' ובהדי' אמרו כן בירושלמי דכל ברכות אלו דמתניתן בשם ומלכות וכו' עכ"ל, מה שכ' הרשב"א ואע"ג

דבעי' היא בירושלמי וכו' וה"נ בעו בנס אביו וכו', דברי הירושלמי העתקתי בבפ"ח (לדף נ"ד ע"ב) לתוס' ד"ה אבני אלגביש אות א'. ומה שכ' ובהדי' אמרו כן בירושלמי דכל ברכות אלו דמתניתן בשם ומלכות וכו', דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף נ"ד ע"א) לתוס' ד"ה הרואה אות אי:

דף נ"ט ע"ב ד"ה בנה בית חדש קנה כלים חדשים, ירושלמי וכו' וכן נראה מהירושלמי דגרסינן התם וכו' עכ"ל, דברי הירושלמי העתקתי בשפ"ח (לדף נ"ט ע"ב) לתוס' ד"ה ור' יוחנן אמר עיי"ש:

דף ס"א ע"ב ד"ה ר' עקיבא אוסר בכ"מ וכו' ומיהו בירושלמי מסיים בה וכו' עכ"ל, ודברי הירושלמי העתקתי בשפ"ס (לדף ס"א ע"ב) לתוס' ד"ה ר' עקיב':

סליק פרק הרואה וסליק' לה מס' ברכות, בריך רחמנא דסעיין.